FRATRIS HECTORIS PINTI LVSITANI HIERONYMIANI,

SACRÆ THEOLOGIÆ DOCTORIS, ET IN ACADEMIA Conimbricensi S. Scripturæ Professoris,

OPERVM OMNIVM, QVÆ AD HVNC vsque diem in lucem peruenerunt,

TOMVS TERTIVS.

In quo (forma quæ in superioribus duobus Tomis obseruata) Commentaria in DANIELEM & NAHVM continentur. Adhæc, IMAGINIS VITÆ CHRISTIANÆ DIALOGI MORALES, recens, qua fieri potuit fidelitate, in Latinum translati.

Accesserunt INDICES *multò quàm antea, cùm vtiliores, tum copiosiores, ad refellendos hæreticorum errores.*



LVTETIÆ PARISIORVM,

Apud Michaelem Sonnium, via Iacobæa, sub scuto Basiliensi.

M. DC. XVII.

CVM PRIVILEGIO.

ILLVSTRISSIMO VIRO

AC DOMINO GEORGIO SYLVIO, ERVDITIONIS ORNAMENTIS EXCVLTO, OMNI NOBILITATE ET virtute longè præstantissimo, Frater Hector Pintus Doctor Theologus salutem & æternam felicitatem.

VIROS excellenti ingenio præditos Scipionem & Catonem dicere solitos legimus, nobilissime vir, nunquam se minus otiosos esse, quàm cùm otiosi, nec minus solos, quàm cùm soli essent. Duæ res, quæ desidia & inertia solent animos inficere, illos ad præclara facta, & ad statuenda posteris illustria monimenta excitabant, otium, & solitudo. Quicquid poterant habere temporis, & relictis omnibus publicis & priuatis actionibus, in studio veritatis inquirendæ consumebant. Sed inter omnes illi eminent, qui virtutum præsidio muniti in diuinarum literarum studium incubuerunt, quò possent excelsa Dei mysteria sole ipso splendidiora mentis oculis intueri. Est enim scientia sacræ scripturæ cælestis illa Philosophia, qua animi recreantur, & ad æternitatem aluntur. Hæc est virtutum indagatrix, expultrixque vitiorum, quæ medetur animis, inanes solicitudines detrahit, impijs cupiditatibus liberat, vitæ tranquillitatem largitur. Quare vitæ cursus bene & ex præceptis eius confectus, est vniuersæ mundi prosperitati anteponendus. Id animo perspiciens diuinus ac regius vates, eum beatum ait, qui in lege Domini meditatur die atque nocte. Nam vt idem alio loco testatur: Lex Domini est immaculata, conuertens animas: testimonium Domini fidele, sapientiam præstans paruulis. Psal. 1. Psal. 18. *Ea est enim diuinæ legis præstantia, vt animos à praua consuetudine ad honestam viuendi rationem conuertat: & errantibus ac vagis hominibus viam ostendat ad gloriam immortalem consequendam. Hac ratione quondam ductus, etsi videbam ingenij mei tarditatem, decreui tamen omnem meam curam & operam in diuinas literas conferre: & sperabam, non esse intermittendam studiorum meorum continuationem & perpetuitatem. Sed spem hanc mearum cogitationum varij casus fefellerunt. Nam qui locus quietis & securitatis plenißimus fore videbatur, in eo permultæ curæ & molestiæ exiterunt, quæ me ab instituto meo retardarunt. Sed diuina ope effectum est, vt me ad pristina ac dulcia studia referrem. Illis deditus explanaui Danielem diuinum vatem, qui multis in locis prædixit fore, vt filius Dei ex cæli fastigio descendens humanam assumeret naturam, essetque verus Deus, & verus homo: sed Deus absconditus propter assumptam humanitatem. Id intuens Esaias mentis oculis diuino lumine illustratis, has ad illum voces emisit: Verè tu es Deus absconditus.* Esa. 45. *Et alibi de illo loquens: vocabitur, inquit, nomen eius: admirabilis, consiliarius, Deus, fortis:* Esa. 9. *vbi pro admirabili est in Hebræo* פלא*, quod nomen vtrumque significat, & absconditum, & admirabile. Quam ob causam graues authores aiunt, posse etiam verti locum illum: Vocabitur nomen eius absconditus, &c. Ac Habacuc significans nomine fortitudinis diuinitatem: ibi, inquit, abscondita est fortitudo eius.* Habac. 3. *Et Dauid in Psalm. 9 inscriptione. Pro occultis filij. Hoc est, pro filio Dei abscondita.* Psal. 9. *Id voluit D. Paulus in epistola priore ad Corinthios significare, cùm dixit: Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est.* 1. Cor. 2. *Hæc Dei sapientia abscondita in mysterio est Dei filius, Christus Iesus, verus Deus, absconditus in huma-*

nitate. De illo idem Apostolus interpretatus est verba illa: Ignoto Deo, quæ inuenit Athenis in ara quadam, vt proditũ est memoriæ à diuo Luca in Actis Apostolorum. Deus ille est dulcißimus Iesus, de quo ait pater cælestis apud diuum Ioannem in Apocal. Vincenti dabo manna absconditum. Eam ob causam ipse Christus Dominus apud Matthæum cum thesauro abscondito se comparauit cùm dixit: Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito. Vbi iuxta diui Hieronymi sententiam per regnum cęlorum Christus absconditus in carne significatur. Hoc eius mysterium, illiúsque tempus & hebdomadas prædixit Daniel: sed verbis excelsis & difficilibus: ad quorum intelligentiam magna cura opus est. At iuxta Salonis apophthegmata à Platone in Cratylo, & in lib. 4. de rep. vsurpatum δύσκολα τὰ καλά: *Hoc est, difficilia quæ pulchra. Multa tamen apertè dicit aduersus hæreticos, & Iudæos à fide alienatos, quæ illi nolunt intelligere: nam simul atque editi in lucem & suscepti sunt, ita variis imbuuntur erroribus & corruptelis, vt opinionum peruersitatem & impia flagitia penè cum lacte nutricis suxisse videantur. Horum perfidiam in his Commentarijs perspicuè redarguo, & conuinco. Cùm autem quærerem, cui eos dedicarem, tu statim vnus occurristi vir clarißime, qui veram sapientiam, eximiámque virtutem cum generis nobilitate coniungis. Qui eleemosynis, benignitate, magnificentia, & cæterarum virtutum ornamentis consecutus es, tametsi ad id haudquaquam respexeris, summam nominis celebritatem & amplitudinem. Qui ad sedes æternas mentium beatarum, ad illam cælestem gloriam aspiras, vbi beati admirabilibus gaudijs affecti, bonorum omnium copia cumulantur, & Deo æuo sempiterno fruuntur. Quare tibi debentur hæc scripta mea: præsertim cùm ea ediderim in hoc tuo insigni ordinis nostri monasterio D. Marci, à maioribus tuis illustrißimis constructo, & possessionibus vectigalibúsque amplificato: vbi sunt eorum sepulchra & elogia. In eo apparent paßim nobilißima & antiquißima Syluiorum insignia & stemmata, qui ab antiquo Syluio rege Latij inuictißimo, principio nobilitatis tuæ originem ducunt. Fateor verùm decus consistere in rectè factis: nam vt diuus ait Hieronymus, nobilitas hominis apud Deum est clarum esse virtutibus: quemadmodum enim sol erigit vapores terrestres, eósque extollit ad cælum: sic eximia vitæ integritas homines humili atque obscuro loco natos effert in sublime, euocans è tenebris in lucem ignobilem familiam. At generis nobilitas magnum secum effert splendorem: & non parum conducit ad animos ad res clarißimas & pulcherrimas excitandos. Et quoniam illa quanto est illustrior & præstantior, tanto est humanior & benignior, spero fore, vt hoc nostrum exiguum munus, quod in tuo nomine apparet, hilari animo suscipias. Vale.*

Act. 17. Apoc. 2. Matth. 13. Hieron. Salon. Plato. Hieron. Similitudo.

PRO-

PROOEMIVM AD LECTOREM.

CVM ordinis nostri muneribus, in quibus ego meas curas & cogitationes figebam atque locabam, essem aliquando liberatus, retuli me, candide Lector, ad diuinæ Philosophiæ studium, quod retentum animo, aliquantulum remissum, interuallo quodam intermissum reuocaui. At cùm Esaiam & Ezechielem explanauissem, dedi operam, vt Commentarios in Danielem literis mandarem, & in lucem proferrem, tibiq; eius vitam & propositum, meúmque in eo explanando institutum aperirem. Diuinus hic vates Daniel fuit ex tribu Iuda, nobilissima familia natus, spiritu vaticinationis, & nominis amplitudine illustris, omnibúsque sapientiæ & virtutum ornamentis excultus. Fuit ineunte ætate à Iudæa Babylonem abductus, vbi obses, vocatus nomine mutato Baltassar, epulas delicatas & exquisitas sibi oblatas respuit: abstinentiam coluit, & legē Dei sui mirabiliter seruauit. Non in rebus humanis spem posuit rerum suarum: sed dedit operam, vt vera virtus ipsum traheret ad amplissimum decus, ne animum, in quo est veræ nobilitatis sedes, aliquibus flagitiis deformaret. Eas opes quęsiuit, quas nec casus posset eripere, nec inuidia labefactare, nec vetustas vlla consumere: eas autem contempsit, quæ solent esse quietis expultrices, quę nec certę sunt, nec perennes, nec in rebus expetendis habendæ: ad quas plerique mortales auiditate inflammati rapiuntur. At etsi eas fugiebat, illæ tamen instar vmbrę eum fugientem sequebātur. Fuit enim ad excelsos dignitatum gradus euectus, & à regibus Babyloniorum & Persarum diuitiarum affluentia, & eximiis honoribus affectus, illustribúsque laudibus celebratus. Dedit ei Deus sapientiam, vt intelligeret somnia, & futura mentis oculis diuino lumine illustratis inspiceret. Vaticinatus est de euersione Babylonis, de reditu Hebræorum ex Babylonica seruitute, de quatuor imperijs, Babylonico, Persico, Græco, Romano: & de bellis exitiosis inter Assyrios & Ægyptios. Sed præcipuum eius institutum est prædicere redemptionis humanæ mysteria per Christum Deum nostrum. Vaticinatur de aduentu eius in mundum, de eius sacerdotio & regno sempiterno, & morte acerbissima: de veteris legis abrogatione, & euangelio per vniuersas terrarum oras longè latéque propagando: de Iudæorum obstinatione & perfidia, de Antichristo, de mortuorum reditu ad vitam, & de vltimo atque supremo iudicio. Et quia in Hebræorum codicibus non reperitur hymnus trium puerorum, nec historia Susannæ, nec Belis & Draconis, existimarunt nonnulli, non esse hæc tria inter sacras & canonicas scripturas numeranda. At longè opinione falluntur. Theodotio enim hæc tria transtulit ex Hebræo aut Chaldæo, vt credibile est, quemad-

modum alia. Et quamuis in libris Hebraicis qui modò extant, hęc tria non inueniantur, satis tamen est inueniri Gręcè in translatione Theodotionis, & Latinè in nostra vulgata editione, illísque semper vsam esse ecclesiam catholicam, fuisseque perpetuò à patribus recepta, & à viris illis comprobata, & literis illustrata, qui fidei, cęterarumque virtutum præstantia nomen suum immortalitati commendarunt, & fontes vtriúsque philosophiæ aperuerunt. Diuus Athanasius in Synopsi docet omnia hæc tria ab ipso Daniele scripta esse, & inter canonicas scripturas recepta. Origenes tractatione 31. in Matthęum testatur esse hęc in ecclesia à principio summa cum veneratione retentą. In eadem sententia est diuus Hieronymus in quadam aduersus Rufinum apologia. Diuus Augustinus historiam Susannę exponit tractatione 36. in euangelium Ioannis: & sermone 242. tomi decimi. Diuus Ioannes Chrysostomus duabus homiliis trium puerorum hymnum mirabiliter explanat. Diuus Ignatius martyr, qui fuit tempore Apostolorum, in epistola ad Magnęsianos, & diuus Cyrillus Alexandrinus laudant & tuentur historiam Susannę: & Rufinus Aquileiensis libro secundo in Stridonésem, ait hymnum trium puerorum ab exordio nascentis ecclesię semper fuisse in conuentibus fidelium decantatum. Eum approbat & recipit quartum concilium Toletanum, quem ait à tota catholica ecclesia celebrari. Et modò sanctum concilium Tridentinum Danielem integrum cum omnibus suis partibus, vt in ecclesia catholica legi solet, & in vetere vulgata Latina editione habetur, pro sacro & canonico suscepit, & approbauit. Aduersus hunc Danielis librum scripsit impius Porphyrius: sed eius caluminijs Apollinaris, Eusebius Cæsariensis, & Methodius grauiter & sapienter responderunt. Itaque Dominus noster vates Daniel, quæ eum Spiritus sanctus docuit, perpetuis monimentis consignauit. Ac qui in maxima celebritate, in oculis omnium quondam vixerat, fuit bis opera sceleratorum, quibus omnia redundabant, in foueam leonum crudeliter coniectus. Sed tam admirabili religione, & eximia sanctitate cursum vitæ conficiebat, vt crudeles illæ bestiæ eum tangere non auderent: sed illis liberatus incolumis euasit. Volens Deus tres summos viros in exemplum proponere, quorum vita quasi lumen quoddam splendidissimum eluxisset, apud Ezechielem ca. 14. Danielem nominauit, & Noë & Iob. Et Christus Deus noster eiusdem Danielis vaticinationem de ambitione desolationis in Euangelio citauit. Aspicis huius diuini vatis præstantiam diuinissimis testimonijs, clarissimísque monimentis testatam. Quare nemo debet velle eius dignitaté labefactare, quin potius veritati obedire. Quemadmodum enim necesse est lancé in libra pondere imposito deprimi: sic animũ perspicuæ atque præpõderanti cedere veritati. Excessit è vita Daniel in Babylonica regione, vbi honorificè sepultus est, cuius diu extitit monimentum omnibus notissimũ. Omnia hæc sunt deprompta ex eiusdem libro, & ex Epiphanio in eius vita: ac præter loca supra citata ex Hieronymo & Theodoreto in commentarijs in eundem prophetam, ex Origene in caput trigesimum primum Numerorũ, ex Augustino libro secundo de mirabilibus sacræ scripturæ, ex Gregorio libro primo Moralium, ex Chrysostomo homilia tertia de incomprehensibili Dei natura, ex Iosepho libro decimo Antiquitatum. Sed de diuini vatis vita, & interitu, & scriptis hactenus. Meum verò institutum in eo explicando est, sensum in primis historicum & literalem exponere, & apertum orationis argumentum elucidare, vt possit lector veram sententiam, & prophetæ mentem intelligere, atque in purissimo fonte imaginem veritatis intueri. Sed aliquando dogmata ecclesiæ contra hæreticos ex eadem litera, aliísque diuinarum literarum locis deprompta ostendo: & conceptus, quos ipse

Athanas. Origen. Hieron. August. Chrysost. Ignat. m. Cyril. Rufinus. Porphy. Apollin. Euseb. Method. Dan. 6. Dan. 14. Ezech. 14. Matt. 24. Marc 13. Luc 21. Similitudo. Epiphan. Hieron. Theod. Origen. Gregor. Chrysost. Iosephus.

ipſe ſenſus literalis parit, dilato, & diuinis humaniſque ſcriptis amplifico, ad multa loca explicatu difficilia enarrenda, & ad animos à vitiis abducendos, atque ad verum decus excitandos. Sequor verſionem communem ab eccleſia catholica approbatam, quæ nitore veritatis, grauitate, authoritate & magnificentia eſt omnibus aliis illuſtrior & præſtantior, quamquam verborum elegantiam haudquaquam affectet. Vt enim in nummo non ſpectatur pulchritudo imaginis, ſed pondus ac materia: ſic ad veritatem intelligendam non magni refert, quàm elegans ſit oratio, ſed quàm grauis & vtilis. Quemadmodum draconites admirabilis gemma, nec perpolitur, nec artem admittit, alioquin pulchra ac pellucida: ſic diuina ſcriptura nec puerili verborum elegantia ornatur, nec humanæ rhetoricæ artificium admittit: alioquin ſua maieſtate, & proprio nitore concinna & præclara. Ad finé vniuſcuiuſq; capitis adijcio ex Hebræo, Chaldæo, & Græco nonnullas obſeruationes, quibus multi nodi difficiles expediuntur, & Hebraiſmi atque ſchemata ſanctæ ſcripturæ explanantur. Quo in negotio opus mihi fuit multos ac varios ſcriptores non ſolùm Latinos, ſed Græcos & Hebræos diligenter euoluere, eandem incudem die noctúque tundere, atque in locutionibus diuinarum literarum inueſtigandis & perpendendis vehementer laborare. Habes, pie Lector, explicatã rationem meorum laborum, quos velim pro humanitate tua benignè ſuſcipias. Vale.

Similitudo.

Altera ſimilitudo.

AVTHORES IN HIS COMMENTARIIS CITATI.

A

AVguſtinus,
Ambroſius,
Athanaſius Alexandrinus,
Anacletus,
Arnobius,
Anſelmus Cantuarienus,
Anſelmus Laudunenſis,
Antonius,
Anaſtaſius Nicenus,
Alexander Papa,
Apollinarius,
Albertus Magnus,
Alanus,
Alanus Anglus,
Antonius Sabellicus,
Alfonſus Abulenſis,
Aretas,
Antonius Marinarins,
Auguſtinus Eugubinus,
Aquila,
Addo hiſtoricus,
Ariſteas,
Albinus,
Antoninus Zantanus,
Aben Vaaſia,
Aurelius Victor,
Angelomus Monachus,
Apuleius,
Athenæus,
Ariſtobolus,
Ariſtoteles,
Aulus Gellius,
Ælianus,
Auicebron,
Antonius Panormitanus,
Ageſilaus,
Aeuſilaus,
Antigenes,
Amphilochius,
Antonius Flaminius,
Antonius in Meliſſa,
Alexander ab Alexandro,
Apollonius,
Appianus Alexandrinus,
Auſonius,
Æmilius Platonicus,
Alcuinus,
Ammonius,
Ammianus,
Æſchilus,
Alfraganus,
Agaperus,
Anacharſis,
Ariſtides Chriſtianus,
Ariſtoxenus,
Æneas Syluius,
Æneas Vicus,
Alexander Aphrodiſeus,
Aratus,
Anaxarcus,
Ælius Spartianus,
Albricus Auicenna,
Algazeles,
Albumaſar,
Alcinous Platonicus,
Architas Tarentinus,
Accatius,
Andreas Cæſarienſis,
Alphonſus à Caſtro,
Ariſtophanes.

B

Baſilius Magnus,
Beda,
Bernardus,
Baptiſta Mantuanus,
Beroſus Chaldæus,
Baptiſta Fulgoſus,
Blondus Blauius,
Budæus,
Bartholomęus Amantius,
Bion Boriſtenites,
Bartholomæus Camerarius,
Bruſonius Conturſinus,
Benedictus ij. Papa,
Bruno Amerbachius,
Boëtius.

C

Cyrillus Alexandrinus,
Clemens Papa,
Cyprianus,
Claudianus,
Ciecus Aſculanus,
Cœlius Auguſtinus,
Cœlius Rodiginus,
Chryſippus,
Catina Syrus,
Chares,
Clitarchus,
Chryſoſtomus Dion,
Caſſiodorus Aurelius,
Caſſiodorus hiſtoricus,
Cornelius Ianſenius,
Columella,
Cappella,
Chalcidius,
Cæſarius Arelatenſis,
Critias.
Cuſpinianus,
Chilo Lacedæmonius,
Claudius Guliaudus,
Cheremon Stoicus,
Callimachus,
Concilia multa,
Conradus Abbas.

D

Dionyſius Areopagita,
Dionyſius Carthuſianus,
Dionyſius Halicarnaſſeus
Diodorus Tharſenſis,
Dicæarchus,
Demetrius Bizantius,
Demetrius Phalereus,

Meta-

Thegnis.
Thomas Aquinas.
Thomas Caietanus.
Theodorus Heracleensis.
Titus Liuius.
Tatianus.
Theodotio.
Trismegistus.
Thales Milesius.
Thraseas Petus.
Theramanes.
Titelmannus.
Theophrastus.
Theodorus Mopsuhestiæ.
Thomas Vualdensis.
Tyrius Maximus.

V.

Valerius Maximus.
Victor Papa.
Valentinus Imperator.
Victorinus.
Vatablus.
Vergilius.
Vitruuius.
Vegetius.

X.

Xiphilinus.
Xenophon.
Xantes Pagninus.
Xenocrates.
Xenophones.
Xistus Pythagoricus.

Z.

Zephirinus Papa.
Zales.
Zeno Philosophus.

INDEX

AVTHORITATVM SACRÆ SCRIPTVRÆ, QVÆ IN COMMENTARIIS ad Danielem & Nahum explicantur.

Genesis.

Exodus.

Speciosus

Prouerbia.

Ecclesiastes.

Cantica.

Sapientia.

Ecclesiasticus.

Esaias.

Ieremias.

Threni.

Ezechiel.

Daniel.

Sint

Ioannes.

Acta Apostolorum.

Epistola Pauli Apostoli ad Romanos.

Prior ad Corinthios.

Posterior ad Corinthios.

Ad Galatas.

Ad Ephesios.

Ad Philippenses.

Ad Colossenses.

I. ad Thessalonicenses.

Prior ad Timotheum.

Posterior ad Timotheum.

Ad Titum.

Ad Hebræos.

INDEX
AVTHORITATVM QVÆ
EXPLICANTVR IN COMMENTARIIS
IN PROPHETAM NAHVM.

Quod

FINIS.

PROPHETIA DANIELIS.

ARGVMENTVM.

Describit diuinus vates Ioacimi Iudæorum regis calamitatem, vt eorum mentionem faciat, qui fuerunt eius tempore è Iudæa in Chaldæā abducti. Inter quos fuit ipse Daniel cum Azaria, Anania & Misaele, qui eximiæ pulchritudinis & doctrinæ ornamentis exculti, fuerunt iussu regis Nabuchodonosoris electi, vt Chaldaicis literis erudirentur. Cùm autem se ab epulis regis abstinerent, temperantiam omnium motionum moderatricem diligerent, & ad diuinum numen aspirarent, fuerunt ab eo admirabilem sapientiam consecuti. Inter eos primæ sine controuersia deferebantur Danieli, qui visionum ac somniorum intelligentia non solum ætatis illius viros, sed etiam antiquitatis memoriam superauit.

CAPVT I.

A [a] Nno tertio [b] regni Ioacim [c] regis Iuda venit Nabuchodonosor rex Babylonis [d] Ierusalem [e] & obsedit eam. [f] Et tradidit Dominus [g] in manu eius Ioacim [h] regem Iuda, [i] & [t] partem vasorum domus Dei: & asportauit ea [k] in terram Sennaar [l] in domum Dei sui, & vasa intulit in domum thesauri Dei sui. [m] Et ait rex Alphenez [o] præposito [z] eunuchorum, [o] vt introduceret [p] de filiis Israel, & [q] de [3] semine regio & tyrannorum pueros, [r] in quibus nulla esset macula, [s] decoros forma, & [t] eruditos omni sapientia, cautos scientia, & [4] doctos disciplina, [u] & qui possent stare in palatio regis, [x] vt doceret eos literas & linguam Chaldæorum. Et constituit eis rex annonam per singulos dies de cibis suis, & vino vnde bibebat ipse: vt enutriti tribus annis [y] postea starēt in conspectu regis.

EXPLANATIO.

a *Anno tertio.*] Gubernante Romam Tullo Hostilio tertio Romanorum rege, & Phaorte Medorum sexto eorum Imperij gubernaculum tenente, anno à mūdi exordio. 3295 iuxta Hebræorum rationem ac seriem, & 4556. iuxta Græcorum ad calculos reuocationem teste Eusebio Cæsariensi in annalium monimentis, obtinuit Iudææ regnum magnus ille Iosias, qui insigni in Deum fide munitus, singulari iustitia præditus, admirabilibus virtutum ornamentis decoratus nomen suū æternitati commendauit. Tenuit principatum annis triginta & vno, & occisus est in Magedo, sepultusque Hierosolymæ. Post eius è vita decessum regnauit filius eius Ioachaz tribus *mensibus: postquem* tenuit clauum regni frater eius Ioacim, qui antea Eliacim vocabatur, & vndecim annis præfuit regno. Hi duo filij Iosiæ à paterna gloria desciuerunt, seseque turpi dedecore macularunt. Cùm Ioacim subiectus & tributarius fuisset Pharaoni Ægyptiorum regi, obsessus est à Nabuchodonosore Babyloniorum principe, ab eoque superatus: fuitque regni eius gloria ablata: & splendor extinctus. Lege quartum librum Regū, & secūdum Paralipomenon, & Ieremiæ vaticinationem & decimū Ioseph librum Antiquitatum Iudaicarum, quibus in locis hanc veritatis lucem literæ diuinæ & humanæ memoriæ prodiderunt. Elapsus erat annus tertius regni Ioacim, cùm Nabuchodonosor obsedit Hierosolymā, atq; illa victoriam reportauit. Et imposito tributo Ioacim, secum asportauit in Chaldæam nonnulla vasa ex illis, quæ in templo Salomonis fuerant diuinis vsibus dedicata: & multos pueros duxit generis claritate præstantes, quos ei Ioacim obsides dederat, inter quos erat Daniel cum sociis suis, hoc voluit ille significare verbis his, quæ principio huius capitis mādauit. *Postea cùm impositū tributum non persolueret, venit iterum Nabuchodonosor Hierosolymā copiis cōparatis, eaque expugnata occisus est Ioacim*: pro *quo* fuit in regia dignitate constitutus filius eius Ioachim, quem Ieremias capite vigesimo secundo & Matthæus 1. *Ieconiam vocant.* Solebant enim homines illi variis nominibus appellari. Hic cùm Rempublicā tribus mēsibus gubernādā gereret, fuit de dignitatis gradu deiectus, & Babylonem cum Ezechiele, aliisque multis abductus. Post quem regnauit Sedechias patruus eius, tertius Iosiæ filius, qui cùm esset sceleribus etiam imbutus nihilque opis Reipublicę occidenti attulisset, fuit immaniter occisus, & Hierosolyma funditus euersa, & tēplū Salomonium flāmis expositum, & Hebræi incredibilibus calamitatibus oppressi: oculi enim augebant dolorem, qui quæ cæteri audiebant, intueri cogebātur. Ac ita fuerunt in Babylonicā seruitutem trāslati anno à mūdi creatione 4611. secundū Græcos authore Eusebio Cæsariensi, olympiade 47. & principio 48. vt Clemens Alexandrinus in primo stromate, & Cyrillus aduersus Iulianū testātur. Iuerit nécne Ioacim Babylonē, postquàm fuit captus tertio regni sui anno vertitur in controuersiā: ex authoribus enim alij astruūt, alij negāt. Doctoribus placet, eum datis Nabuchodonosori obsidibus in regno suo mansisse, donec postea graui tributi onere depressus à Babyloniis defecit. Quā ob causam fuit ab illis iterum expugnatus, atque xi. regni sui anno interfectus. Hæc est D. Augustini sententia in tractatione de mirabilibus sacræ scripturæ, in qua videtur esse Theodoretus in commentariis

[Marginal notes: Eusob. — 4. Reg. 22. 24. & 25. 2. Par. 34. 35. 36. Ier. 2. & 25. — Ioseph. 10. — Iere. 22. 1. — Mat. 1. — Eusob. Clement. Cyrillus. — August. — Theod.]

in hunc locū. Nec obstat locus secundi Paralipomenon ca.36. cuius ad literā hæc sunt verba: *Contra hunc*, nimirum Ioacim, *ascendit Nabuchodonosor, & vinctum catenis duxit Babylonē.* Nā hoc intelligitur non de prima, sed de secunda expugnatione. Deinde asserunt viri ingenij perspicacitate insignes, nec in secunda regem Ioacim Babylonem peruenisse. Etsi enim fuit è carcere ablat*, vt vinctus *catenis duceretur Babylonem*, non tamen illuc peruenit: verum in itinere interemptus est, & extra ciuitatem iacuit insepultus, quemadmodum Ieremias cap.22. prædixerat. *Ducens enim sepeliendum eum esse in asini sepulchro*, *Ierem.22* significare voluit fore, vt non sepeliretur, sed instar animalis rationis expertis careret sepultura, & à bestiis auibúsque laceraretur. At diuinus noster vates loquitur hic de primo bello, quod anno regni eius tertio ei intulit Babylonius. Sed dices: Qui fieri potest, vt hoc fuerit anno tertio Ioacim, vt ait hoc loco Daniel, cùm dicat Ieremias cap. 25. fuisse anno eius quarto? Si volueris alte perpendere atque ad *Iere 25* veritatem reuocare rationem, videbis apertè, nullam esse inter hos duos diuinos vates discrepantiam. Id enim quod factum est inter annum tertium & quartum, & rectè dicitur factum anno tertio, nimirum, elapso, & anno quarto, scilicet incœpto. Eodem modo conciliabis Euangelistas de hora loquentes, qua Christus seruator noster fuit cruci affixus. Marcus enim capite 15. *Marc 15* *Luc.23* *Ioan.19* ait: *erat autem hora tertia, & crucifixerunt eum.* Lucas vero 23. *Erat autem fere sexta.* Et Ioannes narrans quo tempore Pilatus tradidit Iesum Iudæis crucifigendum. *Erat*, inquit, *parasceue hora quasi sexta.* Soliti erant antiqui diem, qui vulgo dicitur artificialis, in quinque partes, quas horas vocabāt, diuidere, in primam, tertiam, sextam, nonam, duodecimam siue vesperam. Prima semper incipiebat à solis ortu, duodecima seu vespera erat in solis occasu, sexta erat meridiana: tertia erat media inter primam & sextam, nona autem inter sextam & duodecimam, quando incipiebant vesperæ. Cùm autem seruator noster fuerit cruci affixus interuallo illo, quod est inter tertiam & sextam, rectè ait *Marc.15* *Luc.23* *Ioan.19* Marcus fuisse hora tertia crucifixum, & rectè Lucas & Ioannes, qui illud fuisse dicunt hora ferè sexta: Interuallum enim solet ab extremis denominari. At non caret mysterio fuisse Dominum Iesum hora ferè sexta crucifixum: nam eadem hora primus noster parens incidit in crimen, quando funestas illas epulas comedit, ad quas eum Heua inuitauerat, vt ex sancta scriptura colligi videtur: ita enim ait capite Genesis ter- *Gene.3* tio: *Cùm audissent vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad auram post meridiem, absconderunt se.* Et paulò pòst: *fuerunt ex horto voluptatis eiecti. Meridie*, hoc est hora sexta peccauerunt, & post meridiem fuerunt ex horto amœnissimo expulsi, qua hora Christus pro- *Luc.23* misit latroni gloriam meritium beatarum. Eadem hora qua primus Adam arborem præuaricationis tetigerat, secundus Adam in arborem redemptionis ascendit. Et qua hora Deus præuaricatorem paradiso expulerat, eadem pœnitenti promisit se illum in paradisum secum ducturum. Non me fugit alias esse huius nodi solutiones circa horarum narrationem à viris doctis literis mandata: sed ego inter multas eam semper eligere soleo, quæ mihi videtur germanior, literæ congruentior, & ad institutum scripturæ accommodatior: *Ezech.2* etiam si alias non contemnam, quas interpretes Catholici monimentis prodiderunt.

b *Regni Ioacim.*) Hic Ioacim de quo hîc loquitur Daniel, non est ille, de quo in exordio suarum visionum locutus est Ezechiel: hic enim habet cim in vltima syllaba, ille chin: hic fuit pater, ille eius filius: *Ioacim* idem est quod domini resurrectio: Ioachin verò idem quod Domini præparatio.

c *Regis Iuda.*] Hoc est duarum tribuum, Iuda & Beniamin. *3.Reg.12* Hebræorum regnū fuit tēpore Roboam Salomonis filij in duas partes diuisum: duæ tribus nimirum Iuda & Beniamin adhæserunt regi Roboā, aliæ autem secutæ sunt Ieroboam, quem regē constituerunt. *2.Par 10* Regnum Roboam & eorum, qui ab eo originem ducebāt, dictum fuit regnum Iuda, regnū Beniamin, regnū Hierosolymæ: alterum autem appellatum fuit regnum Israel, Samaria, Ephraim, decem tribus. Hæ decē tribus fuerunt debellatæ à Salmanasare Assyriorum rege, & *4.Reg 17* in Assyriam translatæ, duæ autem posteà à Nabucho- *4 Reg.25* donosore, & in Babyloniam abductæ. *1.Esdr 2* Decem tribus nunquam redierunt, duæ autem cum multis hominibus aliarum, quæ ad has duas confugerant, redierunt. *Gen.29.* *Nu.24* Iudas fuit Iacobi patriarchæ filius, cuius posteri appellati sunt tribus Iuda, & filij Iudæ, vt paulò pòst hoc eodem capite: quo nomine Iudæi gloriantur. At verè Christiani filij sunt Dei, de quorum generatione ex Deo ait capite 53. Esaias: *Generationem eius quis enarrabit?* Acsi dicat: Quis poterit numerare eorum multitu- *Esai.53* dinem, qui sunt sanguine Christi generandi? Id vult sponsa capite primo Canticorum significare, cùm ait: *Cant.1* *Lectulus noster floridus*: arbores enim florentes solent fructus vberes ferre. Sensus illorum verborum est: Tua opera Christe sanctè propagantur in Ecclesia fideles filij tui. Id animo percipiens diuus Ioannes ait capite tertio epistolæ suæ primæ: *Videte qualem charita-* *1.Ioan.3* *tem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur, & simus.* Et capite primo euangelij de Christo loquens: *Quotquot autem*, inquit, *receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei* *Ioan.1* *fieri, his qui credūt in nomine eius, qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri, sed ex Deo nati sunt.* Vbi per sanguines intelligit naturalem propagationē: qua non nascimur filij Dei, quin potius, vt ait diuus Paulus capite secūdo epistolæ ad Ephesios, *filij iræ*: *Ephes.2* per voluntatem verò carnis intelligit appetentiā mulieris: ideò ait: *Nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri.* Fœmina appellatur caro, quia de illa dixit Adā capite Genesis secundo: *Os ex ossibus meis, & caro de carne* *Gen.2* *mea.* Et quia vt in homine caro debet spiritui parere, sic vxor viro suo. Domus illa rectè atque sapienter gubernatur, vbi fœmina obtemperante vir principatum habet, vbi caro seruit, spiritus imperat. Sunt igitur viri iusti ex Deo spiritualiter nati, & filii. Quòd si filij, vt verbis vtar Apostoli ad Galatas quarto, *& hæredes: Hæ-* *Gala.4* *redes Dei, vt ipse ait* capite octauo epistolæ ad Romanos, *Rom.8* *cohæredes autem Christi.* Iudæi autem filij Iuda & Iacob filij sunt alieni, iuxta id quod de illis ait Deus psalmo 17. *Filij alieni mentiti sunt mihi, filij alieni inueterati sunt.* *Psal.17* Quod de illis intelligitur, qui obstinati permanent in perfidia sua, non de illis, qui etsi natione sunt Iudæi, professione tamen sunt veri Christiani.

Venit Nabuchodonosor.) Hic Nabuchodonosor fuit huius nominis primus, qui habuit filium eodem nomine appellatum, de quo meminit Berosus libro tertio historię Chaldæorum, quem vocat Nabuchodonosorem nomine à patre accepto. Huius secundi Nabuchodonosoris meminit Megastenes Græcus li- *Megast.* *Philost.* bro historiarū Iudaicarum quarto, Philostratus in annalibus, Diocles libro coloniarum. Horum duorum *Diocles.* patris & filij eodem nomine appellatorum mentio- *Metast.* nem facit Metasthenes Persa libro de iudicio tempo- *Iosephus.* rum. Flauius Iosephus libro Iudaicarum antiquitatum decimo. Raphael Volaterranus vndecimo geographiæ. Est etiam obseruandum, neutrum ex his duobus *Volat.* eum fuisse, de quo loquitur diuina scriptura in libro Iudith. Ille enim Nabuchodonosor, qui misit Ho- *Iudit.2* lophernem ad terram deuastandam, fuit post reditum Israelitarum à Babylonica seruitute, quando *Iudit.5* accidit historia Iudith, vt ex eius libro capite quinto constare videtur, ille quoque Nabuchodonosor, qui

Tyrum

Tyrum euertit eo tempore, quo Hierosolyma fuit per Hebræos à Chaldæa in Iudæam reuersos instaurata, de quo meminit Ezechiel capite 26. non fuit hic, qui Hierosolymam obsedit, de quo loquitur hoc loco Daniel, nec filius eius. Imò fuit Cyrus, qui Iudæos restituit, & ad pristinam dignitatem reuocauit. Aut, vt aliis placet, Alexāder Magnus. Vnde obseruabis omnes Babyloniorum reges solitos fuisse Nabudonosores nomine à primo deducto appellari. Eodem modo Latinorum reges Syluij à Syluio Æneæ filio cognominabantur, vt ait libro de Ciuitate Dei 18. diuus Augustinus: sicut postea Romanorum imperatores Cæsares in Iulio Cæsare appellati fuere. Manethon in additione ad Berosum Romanos imperatores ait vocatos etiam fuisse Augustos ab Augusto Octauiano: sicut Ægyptiorum reges Pharaones à primo Pharaone. Id quod apertè asserit Eusebius in monumentis annalium, quæ Chronica temporum verbis vsitatioribus nominantur. Ita reges Palæstinæ vocabantur quondam Abimelech, vt ex libro Genesis depromit Lippomanus vigesimum primum eius caput explanans. Quod etiam obseruauit Matthæus Aurogallus in libro de Hebræis locorum nominibus. Eodem modo reges Persarum Arsacidæ, & Athieniensium Cecropidæ olim cognominabantur. Erat igitur Nabuchodonosor non personæ nomen, primum semper excipio, sed regiæ dignitatis nomenclatio.

Ezech. 26. Augusl. Maneth. Euseb. Gene 31. Lippo. Aurog.

Rex Babylonis.] Post vniuersam eluuionem terrarum, vt in libro Genesis scriptum legimus, condiderunt nonnulli in terra Sennaar, quæ est in Chaldæa, *ciuitatem & turrem*: in quarum ædificatione Deus eorum linguas confudit. Quam ob causam vocata est ciuitas illa *Babel*, hoc est confusio, & postea Babylon & Babylonia. Ciuitas propriè dicitur Babylon, & regio Babylonia, quamuis hæc nomina aliquando confundantur. Huius ciuitatis regnum occupauit Nemrod, aut vt alij nominant, *Nembroth*: de quo ita ait diuina scriptura: *Ipse cœpit potens esse in terra: & erat robustus venator coram domino. Fuit autem principium regni eius Babylon.* Hæc ibi. Per venatorem intelligunt interpretes tyrannum, de venatione hominum quos instar venatoris opprimebant, hunc locum explanantes, quod Caietanus obseruauit. Illud est aduertendum fuisse principium regni eius Babylonem, quia caput primi regni fuit confusio, nam regnandi appetitio omnia confundit. Diuus Hieronymus in libro quæstionum Hebraicarum in Genesim hunc locum explanans: Nemrod, inquit, arripuit insuetam primus in populo tyrannidem. Hic fuit post diluuium primus rex, & regia eius Babylon. De eo, eiúsque ciuitate vide diuum Augustinum libro 16. de Ciuitate Dei capite 4. & Iosephum libro primo antiquitatum, vbi Sibyllam citat, quæ historiam hanc monumentis consignauit. Hunc Nemrod appellat Berosus libro de temporibus quarto & quinto Saturnum Babylonium, & regem Babylonis, quam ipse cum aliis ædificauit. Hieronymus in commentariis in Oseam ait, Semiramidem Nini regis vxorem muros Babylonis extruxisse. Id asserit etiam Iulius Solinus capite septuagesimo, vbi asserit fuisse ciuitatem illam à Semiramide conditam. In ea sententia sunt Diodorus Siculus, Iustinus, Strabo, & Ouidius. Contrà verò Iosephus Flauius, Eusebius Cæsatiensis, Marcellinus, & alij à nepotibus Noe eam asserunt fuisse ædificatam. At nulla est inter eos repugnantia: fuit enim à nepotibus Noe extructa tempore Nemrod, postea à Semiramide aucta, mœnibus inexpugnabilibus cincta: & ab aliis deinceps mirum in modum amplificata. Poteris de eius amplitudine & celebritate plura videre apud Herodotum libro primo, Plinium libro naturalis historiæ sexto, & Ptolemæum libro. Quando regnum Assyriorum erat à Babylonico diuisum, erat Babylon regni Chaldæorum regia & caput, quemadmodum Niniue Assyriorum. Sed postea fuerunt Chaldæi vtriusque regni potiti, & Niniue amplissimæ ac superbissimæ Babyloni subiecta. At quid est in mundo tam firmum & stabile, quod non ruat? quod non intereat? quod non possit casus aliquis de suo statu deiicere? Hæc tam celebris ciuitas fuit à Cyro Persarum rege capta, & funditus euersa, vt de illa Ieremias, Esaias, & alij diuini vates prædixerant. In ea fuerunt Hebræi exules & peregrini annis septuaginta, quibus elapsis ad dulcem patriam redierunt. Patria nostra cœlum est, à qua exules sumus, mundus Babylonia, vbi peregrinamur. Hoc intelligens Iacob interroganti Pharaoni quot annos natus esset, respondit: *Dies peregrinationis vitæ meæ centum & triginta annorum sunt, parui & mali, & non peruenerunt ad dies patrum meorum, quibus peregrinati sunt.* Et diuinus psaltes: *Cantabiles mihi erant iustificationes tuæ in loco peregrinationis meæ.* Et alibi: *Aduena sum ego apud te & peregrinus, sicut omnes patres mei.* Alludit ad Abraham, & alios patres, de quibus ita ait Apostolus Paulus in epistola ad Hebræos. Iuxta fidem defuncti *sunt omnes isti non acceptis repromissionibus, sed à longè eas aspicientes & salutantes, & confitentes, quia peregrini sunt & hospites super terram.* Et in epistola ad Corinthios posteriore capite quinto: *Dum sumus*, inquit, *in corpore, peregrinamur à Domino.* Et Apostolorum princeps in sua prima canonica: *Obsecro*, inquit, *vos tanquam aduenas & peregrinos.* Eam ob causam apparuit dominus Iesus in specie peregrini discipulis euntibus in castellum Emmaus, vt nos peregrinationis nostræ admoneret: cui discipuli dixerunt: *Tu solus peregrinus es in Ierusalem, & non cognouisti, quæ facta sunt in illa his diebus?* In terra vt exules & peregrini ætatem agimus tanquam in diuersorio, non tanquam in domicilio, propediem ad mortem discessuri. Nec caret mysterio, exilium illud Babylonicum annos durasse septuaginta, siquidem eo annorum numero vita humana significatur, iuxta id quod ait psalmographus: *Dies annorum nostrorum, in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni, & amplius eorum labor & dolor.* Vel vt verti etiam potest ex Hebræo: Et præcipuum eorum, &c. Ac si dicat: Durat communiter vita humana annos septuaginta, & ad summum octaginta in viris robustis: ac præcipuum totius huius ætatis plenum est molestijs, calamitatibus & doloribus. In hac vita nobis suadere nituntur hostes animæ vt mundi voluptatibus dediti securè canamus, & cœlestis Hierosolymæ obliti pestilentibus deliciis oblectemus. At nos debemus illis cum exulibus Israeliticis respondere. *Quomodo cantabimus canticum domini in terra aliena? Imò super flumina Babylonis illic sedentes in lamentis versemur*, & habentes in memoria æternam Sionē vim lachrymarum profundamus. *Beati enim qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.* Sed ver verbis vtar Apostoli in epistola ad Galatas, Hæc super allegoriam dicta. At quemadmodum ad inuenjendam pretiosam gemmam in obscuris ædibus latentem, opus est lucerna: sic ad inueniendam allegoriam opus est sensu literali, qui est inter alios præcipuus. Illud est hoc loco adnectendum, præter Babylonam sitam in Chaldæa esse alteram in Ægypto, vel ei propinquam in finibus Arabiæ, quæ fuit Soltani quondam sedes, modò vocata Cayro, de qua loquitur Raphael Volaterranus libro 12. in tractatione de Ægypto, & Iosephus libro secundo antiquitatum.

Gen. 11. Gen. 10. Caieta. Hieron. August. Iosephus. Berosus. Hieron. Solinus. Diodo. Iustinus. Strabo. Ouid. Iosephus. Euseb. Marcel. Herod. Plinius. Ptolem. Iere. 16. & 25. Esai. 13. & 47. Psal. 136. Gen. 47. Psal. 118. Psal. 38. Hebr. 11. 2. Cor. 5. 1. Pet. 2. Luc. 24. Psal. 89. Psal. 136. Mat. 5. Gala. 4. Volater. Iosephus.

Gen. 14

d *Ierusalem.*] Hæc ciuitas appellata fuit priùs Salem, cuius rex fuit Melchisedech, de quo Moses Genesis 14. *Melchisedech, inquit, rex Salem protulit panem & vinum, erat enim sacerdos Dei altissimi.* Quibus verbis significat, eum Deo immolasse panem & vinum. Reddens enim causam, cur Melchisedech panem & vinum offerret Deo, ait. *Erat enim sacerdos Dei altissimi:* nimirum cuius munus erat Deo sacrificare. Ex quo colliges, eos in errore versari, qui aiunt Melchisedech panem tunc non Deo, sed Abrahamo obtulisse. De eo & ciuitate Salem meminit Apostolus capite septimo epistolæ ad Hebræos. Augustinus in commentariis in psalmum 33. ait Hierosolymam fuisse priùs vocatam Salem. Idem asserit Hieronymus in epitaphio Paulæ, & in explanatione in caput Ezechielis nonum: & in epistola ad Euagrium, cuius hæc sont verba: Verti me ad Hippolitum, Irenæum, Eusebium Cæsariensem, & Emissenum, Appollinarium, & Eustathium, & deprehendi horum omnium opiniones diuersis argumentationibus ac diuerticulis ad vnum compitum peruenisse, vt dicerent Melchisedech hominem fuisse Chananæum, regem vrbis Hierosolymæ, quæ primò Salem, postea Iebus, ad extremum Ierusalem appellata sit. Idem ait Eucherius in tractatione locorum Hebræorum ad Saloninm. Egesippus etiam asserit appellatam eam fuisse Salem siue Solymam: & apertius Iosephus libro septimo antiquitatum capite 18. Hoc dilucidè indicat paraphrastes Chaldæus capite 14. Genesis ita habens: *Et Melchisedech rex Ierusalem.* Et quoniam Salem idem est quod pax, appellatus fuit Melchisedech rex pacis. Vnde psalmo 75. pro Salem verterunt Septuaginta pacem, dicentes: *Et factus in pace locus eius.* Pro quo Hieronymus vertit: Et factum est in Salem tabernaculum eius. Vbi per tabernaculum Dei intelligitur arca testamenti, aut domus, vbi illa erat. Pagninus quoque & Isidorus Brixianus verterunt Salem. At paraphrasis Chaldaica habet: *Et fuit in Ierusalem domus sanctuarij eius.* Postea fuit vrbs hæc appellata Iebus à Iebusæis, vt in libro Iosue capite decimooctauo diuinæ literæ memoriæ prodiderunt. Id intelligens diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Galatas ait: *Sina mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem.* Quod non tam intelligitur de coniunctione locorum, cùm longè distent, quàm de similitudine, quia vt in Sina lata est lex Mosaica, sic Hierosolymæ euangelica. Ac ideò ait. Quæ nunc est Ierusalem, vt significet eam olim aliis nominibus fuisse appellatam. Eam ob causam ait Hieronymus in caput nonum Ezechielis, fuisse ciuitatem illam trinomiam, nempe Salem, Iebus, & Ierusalem siue Hierosolymam vocatam. Accipitur aliquando pro Ecclesia Catholica, vt capite secundo Ioelis: *In Ierusalem erit saluatio*: & capite quarto epistolæ ad Galatas: *Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quæ est mater nostra.* Interdum verò pro Ecclesia in cœlis triumphante; vt psalmo 124. *Non commouebitur in æternum, qui habitat in Ierusalem.* Et capite duodecimo epistolæ ad Hebræos: *Accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cœlestem, & multorum millium angelorum frequentiam.* Hoc autem Danielis loco sumitur pro ciuitate terrena.

e *Et obsedit eam.*] Id est, & oppugnauit eam, tenens illam militibus, fossa, & vallo septam. Hic Nabuchodonosor, qui exercitum in Iudæam conduxit, erat infidelis, incultus, immanitate barbarus. Nihilominus tamen populum Dei vicit, ærumnis affecit, & vrbem, in qua erat templum diuino cultui dedicatum, expugnauit. Permisit illud Deus ob nefaria Iudæorum scelera: Et si erant inter illos noonulli fide & pietate præcellentes, plerique tamen erant vitiis irretiti & contaminati, qui diuino cultu contempto, & veri Dei fide relicta, falsos ac commentitios Gentium deos sæpenumero colebant. Punit Deus eos aliquando, quos vidit flagitiis inquinatos, vt ea agnoscant & relinquant, atque ad diuinum numen conuertantur. Filij Iacob in Ægypto fuerunt in vincula coniecti iussu fratris sui Ioseph, quem impiè vendiderant, & tunc in celebri dignitate constitutum minimè cognoscebant. Cùm autem ab eo cogerentur fratrem suum minimum adducere dixerunt vicissim: *Meritò hæc patimur, quia peccauimus in fratrem nostrum.* Tunc scelus suum agnouerunt, cùm se viderunt mœrore afflictos, & calamitate oppressos. Israelitæ in deserto cùm Mosem pium, iustum, & sapientem ducem suum maledictis vulnerarent, Deúmque grauiter offenderent, eámque ob causam ab ipso Deo punirentur immissis in eos serpentibus igniris, crimina sua confessi sunt, séque ad preces, quibus diuinum numen placarent, contulerunt. Manasse rex Iudæorum cùm esset teterrimus, scelerumque maculis oonsitimus, fuit ab Assyriis, Deo ita permittente, superatus, & in carcerem coniectus. At reuersus ad seipsum perpendens animo in calamitates illas meritò incidisse, pœnitentia ductus impia facinora sua acerbo dolore deleuit, Deum ardenter inuocauit, & vim lachrymarum profudit. Vide prosperarum & aduersarum rerum discrimen. Rebus prosperis & ad voluntatem fluentibus oblitus fuit Dei, iísque flagitiis se contaminauit, quibus obcæcatus in Deo offendendo & republica violanda fraudes teterrimas concepit. At reflante vento, angoribus grauissimis implicatus terribili iactatus tempestate, ad portum diuinæ misericordiæ confugit, qua adiutus fuit à contagione impuritatis abstractus, & ad pristinam dignitatem restitutus. Saul priusquam regnum adeptus esset, erat virtutibus, vt mœnibus, septus. De eo ait libro primo Regum in hunc modum diuina scriptura: *Erat ei filius vocabulo Saul electus & bonus, & non erat vir de filijs Israel melior illo.* Et iterum: *Filius vnius anni erat Saul, cùm regnare cœpisset.* Hoc est innocentis instar, nullo scelere polluti. Ita paraphrasis Chaldaica hunc locum interpretatur. At postquam regnauit, abusus est intemperanter regno & licentia. Inuidia motus & furiis exagitatus voluit sæpe occidere Dauidem fide & innocentia præstantem. Non sat existimauit innocentem patriæ finibus eiecisse, sed etiam eum eiectum, egentem, syluas abstrusas & deserta loca peragrantem intolerabili odio prosequebatur, & ad crudele exitium quærebat. Nullum faciebat finem furoris, donec eius sanguine saturaretur. Quid plura? Ipse Dauid, qui molestiis afflictus dum vitam priuatam ageret, hosti suo Sauli pepercerat, postea in regia dignitate collocatus amico suo Vriæ viro fortitudine cæterísque virtutibus munito necem iniustissimam machinatus est. Quam ob causam fuit à Deo punitus, & in calamitate ad ipsum Deum conuersus. Id quod ipse testatur Psalmo 31. cùm ait. *Conuersus sum in ærumna mea, dum configitur spina.* Ac si dicat: In molestiis meis conuerti me domine ad oumeo tuum, dum mœror instar spinæ, quæ gutturi figitur, animum meum affligeret. Eam ob causam calamitatibus oblectabatur. Id indicat ille dicens in Psalmo: *Mihi autem nimis honorificati sunt amici tui Deus.* Vox hæc reagh, pro qua Latinus noster interpres vertit amicom, afflictionem significat & amicum. quare possunt etiam verba illa ita conuerti: Mihi autem valde pretiosæ sunt afflictiones tuæ Deus. Eas diligebat diuinus vates, quemadmodum ipse ait in Psalmo: *Bonum mihi quia humiliasti me, vt discam*

[Margin notes: Hebr. 7; August.; Hieron.; Hippol.; Irenæ.; Euseb.; Emissen.; Apollin.; Eustath.; Eucher.; Egesipp.; Iosephus.; Gen. 14; Psal. 75; Hieron.; Pagnin. Brixia.; Iosue 18; Gala. 4; Hier. n.; Ioel. 2; Gala. 4; Psal. 124; Heb. 12; Gen. 42; Nu. 21; Par. 33; 1. Reg. 9; 1. Reg. 13; 1. Reg. 18, 19. 21. 24; 2. Reg. 14; 2. Reg. 11; Psal. 31; Psal. 138.]

[Psal. 118] *discam iustificationes tuas.* Pro quo poteris vetere: *Vtile mihi fuit, quod afflixisti me, discam legem tuam.* Lex enim Dei nomine iustificationum significatur: vt eodē psal. *Inclinaui cor meum ad faciendas iustificationes tuas in æternum propter retributionem.* [Hieron.] Pro quo Hieronymus transtulit: Propter æternam tribulationem. Cùm Dauid affluentia rerum secundarum potiretur, poterat preces remittere, aut illis frigide vti, & Dei aliquando obliuisci: at calamitate oppressus statim ad Deum preces ardentissimas fundebat. *Ad dominum,* inquit ille, *cùm tribularer, clamaui, & exaudiuit me.* [Psal. 119] Et alibi: *Tribulationem & dolorem inueni & nomen domini inuocaui.* [Psal. 114] Inuenimus, quod quærimus, reperimus quod casu se offert. Quærebat pius vir afflictionem, qua pro Deo lata oblectabatur. Eius verò vtilitatem exprimit, dicens, *Et nomen domini inuocaui.* Aliud est inuenire calamitatem, aliud ab ea inueniri. Ipse enim ait. *Tribulatio & angustia inuenerunt me.* [Psal. 119] Sed in vtroque auxilium Dei implorabat. [Psal. 24] *Respice,* inquit ille, *in me & miserere mei, quia vnicus & pauper sum ego.* Vel vt rectè etiam transferri potest ex Hebræo: *quia solus afflictus sum ego.* Videns se omni hominum auxilio destitutum, & ærumnis vndique cinctum, Deum obsecrebat, vt eas placidis oculis intueretur, sibique misericordiam tribueret. Præsidio [Similitudo] humano orbatus ad diuinum aspirabar. Vt auis in terra aucupibus & canibus circuncincta non habet melius refugium, quàm volare vehementer, séque ferre in sublime, & in altum leuare: sic vir pius calamitatibus exagitatus, & mœroribus obsessus ad animi volatum confugit, flens suspicit in cœlum, & pietatis alis ad Deum ascendit, hocque salutari remedio vitæ suæ subueniendum putat. Id intelligens Esaias aiebat: *Domine in angustia requisierunt te.* [Esai. 2] Et apud Oseam ait Deus. [Ose. 6] *In tribulatione sua manè consurgent ad me.* Nec solùm homines vitiis implicatos solet Deus affligere, vt se ad meliorem frugem recipiant, sed innocentes interdum, vt eius gloria in eorum liberatione refulgeat: iuxta id quod ipse dixit apud Ioannem: [Ioan. 9] *Nec hic peccauit, nec parentes eius, sed vt manifestentur opera Dei in illo.* Interdum etiam viros iustos & pios calamitatibus affici permittit, vt rerum humanarum tolerantia muniti, & admirabili in virtute constantia roborati præbeant aliis exempla salutaria, sibique maiorem comparent gloriam atque ampliorem nominis celebritatem. Nihil enim magis conducit ad eximiæ virtutis gloriam illustrandam, quàm calamitas pro Deo æquo animo tolerata. Solet Deus, viros religione insignes, omniúmque virtutum ornamentis decoratos per varios casus plerumque, & per acerbas ærumnarum angustias ad vitam ducere immortalem, vbi Deo ipso æuo sempiterno fruantur. Sunt enim calamitates gradus *scalæ Iacob ad cœlum* ascendentes: [Gen. 28] & vt verbis vtar [Nyssen.] Gregorij Nysseni, afflictiones piorum virorum flores sunt fructuum, qui expectantur. Id animo perspiciens [Rom. 5.] diuus Paulus in epistola ad Romanos: *Gloriamur,* inquit, *in tribulationibus, scientes quod tribulatio patientiam operatur, patientia autem probationem, probatio verò spem: spes autem non confundit.* Vide orationis gradationem, & admirabilem Apostoli elegantiam. Et Christus in [Mat. 5] euangelio authore Matthæo: *Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* In Apocalypsi diui Ioannis de iis qui in æ- [Apoc. 7] terna gloria & cœlesti securitate quiescunt, scriptum est: *Hi sunt, qui venerunt de tribulatione magna.* [Ioan. 16] Mœror [Similitudo] fluit, & euanescit, & in æternam voluptatem redigitur iuxta id seruatoris nostri: *Tristitia vestra conuertetur in gaudium.* Vt enim oliuæ quæ in anno vno fructus non edunt, in altero eos ferunt vberrimos atque præstantissimos: sic viri iusti, qui in anno fluxo huius vitæ sunt voluptatibus mundi priuati, in anno æterno alterius vitæ admirabilibus oblectationibus perfunduntur, bonorumque omnium copia cumulantur. Aspicis igitur esse calamitatem potius in bonis, quàm in malis numerandam. Quare non est mirandum voluisse Deum Hebræos affligere per Nabuchodonosorem, de quo hoc loco loquitur Daniel.

f *Et tradidit dominus.*] Ostendit Daniel fuisse Babylonios victoriam hanc potius voluntate Dei, quàm suis armis consecutos, id Iudæorum peccatis exigentibus. Id voluit Esaias ostendere in exitio Samariæ [Esai. 10] per regem Assyriorum, quem capite decimo *virgam furoris Dei vocat.* Et ne vastitatem illam Assyrius sibi tribueret non Deo, adiecit. *Nunquid gloriabitur securis contra eum, qui secat in ea?* Comparat eum securi, qua Deus erat Iudæos occisurus. Eodem modo Turcicus exercitus Christianos aliquando oppugnat & vincit: quia non tam armis suis quàm sceleribus nostris nobiscum pugnat. Cessent scelera nostra, & barbarorum aduersus nos sæuæ victoriæ cessabunt. Vt enim ignis ab incendio desistit ablata materia: sic [Similitudo] infidelium triumphi de nobis reportati ablatis nostris flagitiis finem facient. Poteris hoc loco accipere tradere pro permittere tradi, quemadmodum apud Paulum capite primo epistolæ ad Romanos. *Tradidit illos Deus in desideria cordis eorum.* [Rom. 1] Hoc est tradi permisit, dimittens illos, iuxta illud diuini psaltis: [Psal. 80] *Dimisit eos secundum desideria cordis eorum, ibunt in adinuentionibus suis.* Magno quidem supplicio eos Deus afficit, qui ipsius salutaria monita contemnunt, quando eos dimittit, vt appetitionibus suis obtemperent, quibus sibi pestem ac perniciem machinantur. Ita illud Apostoli eodem loco intelligitur: *Tradidit illos Deus in reprobum sensum.*

g *In manu eius.*] Tradi in manu alicuius est in eius potestatem & seruitutem incidere: vt Deuteronomij primo: *Odit nos dominus, idcirco eduxit nos de terra Ægypti, vt traderet nos in manu Amorrhæi.* Iudicum quarto: [Iudic. 4] *Tradidit illos dominus in manus Iabin regis Chanaam.* [Deut. 1] Et Ieremiæ 37. *in manu regis Babylonis traderis.* [Ier. 37.] Vocabulum hoc in manus, in diuinis literis multas habet acceptiones: quarum nonnullas citabo ad multa loca intellectu difficilia intelligenda. In primis significat periculum: vnde ponere animam in manu, est exponere vitam periculis. Ita intelliguntur verba Ieptæ in libro Iudicum. [Iudi. 12] *Posui animam meam in manibus meis.* Volens Ionathas reuocare in memoriam patri suo Sauli periculum illud, quod Dauid susceperat, quando Goliam singulari certamine trucidauit, dixit: *Posuit animam suam in manu sua.* Eodem modo illud diuini atque regij vatis intelligitur: [1. Reg. 17] [1. Reg. 19] *Anima mea in manibus meis semper, & legem tuam non sum oblitus.* Acsi dicat: [Psal. 118.] Et si fuerim calamitatibus cinctus, & periculis expositus, nunquam tamen Deus sanctæ tui legis tuæ oblitus. Et illud Iob capite 13. [Iob 13.] *Quare lacero carnes meas dentibus meis, animam meam porto in manibus meis.* Non me fugit esse nonnullos, qui existiment, hoc loco Iob portare animam in manibus esse propositum cordis in operibus ostendere. Sed, vt mea fert opinio, his verbis querelarum plenis ostendit vir sanctus, dolorem, quo angebatur: Acsi dicat: Cur tanto mœrore conficior, vt cogar lacerare carnem meam, variaque pericula subire? Manus etiam fœdus significat, & pactum, ac concordiam. Vnde manus dare significat pacisci, vt quarti Regum decimo: [4. Reg. 10] *Da mihi manum tuā: qui dedit ei manū suam.* Et Ezechielis decimo septimo: [Ezec. 17.]

Ecce dedit manum suam. Hoc schemate vtitur Pythagoras, dicens non esse cuique manum porrigendam: vt ait in eius vita Laertius. Acsi diceret: non esse quempiam in familiaritatem facilè recipiendum. Illud affert Plutarchus in tractatione de multitudine amicitiæ. Significat quoque operationem & ministerium, vt Exodi 35. *Obtulerunt donaria, vt facerent opera, quæ iusserat dominus per manum Moysi.* Et quarti Regum decimo septimo. *Sicut locutus fuerat, in manu seruorum prophetarum.* Et Esaiæ 20. *Locutus est dominus in manu Esaiæ.* Et Malachiæ primo: *Onus verbi domini ad Israel in manu Malachiæ.* Hoc est, incipit prophetia comminatoria, quam Deus verbo suo locutus est populo Israelitico ministerio & operatione Malachiæ. Præterea significat auxilium & fauorem, vt primo Regum 22. *Interficite, inquit Saul, sacerdotes domini, nam manus eorum cum Dauid est.* Et secundi Regum tertio. *Erit manus mea tecum, aiebat Abner Dauidi, & adducam ad te vniuersum Israel.* Vnde aperire alicui manum, est ei eleemosynam largiri, vt Prouerbiorum 31. *Manum suam aperuit inopi.* Et manum alicui dare, est ei opem ferre, eumque iacentem leuare & dirigere, vt Actorum tertio decimo: *Circumiens quærebat, qui ei manum daret.* Manum agitare est minari, vt apud Esaiam decimo: *Agitabit manum suam super montem filiæ Sion.* Manum contrahere est ab incœpto desistere, vt Iosue octauo: *Iosue verò non contraxit manum.* Manum extollere est preces ad Deum fundere, vt Psalmo 133. *In noctibus extollite manus vestras ad sancta.* Hoc, est in calamitatibus vestris ad eam templi partem precationes vestras dirigite, vbi est sacrarium in sanctis sanctorum. Manus lauare est in eam curam toto pectore incumbere, vt actiones nostras ab omni impuritate abstractas exhibeamus: vt psalmo 25. *Lauabo inter innocentes manus meas.* Et psal. 57. *Lætabitur iustus, cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* Vbi sanguis pro diuina in nefarios homines vltione accipitur. Viri enim pij cautiores fiunt, cùm impios vident suppliciis affectos suorum scelerum debitas pœnas persoluere: & tunc enixius contendunt omnem labem ex animo eluere. Manus ad os applicare seu conuertere est comedere, vt capite quartodecimo libri primi Regum. *Apparuit fluens mel, nullusque applicuit manum ad os suum.* Et paulò post: *Conuertit manum suam ad os suum.* Aliquando verò est silere, vt Iob trigesimo nono: *Manum meam ponam super os meum.* Manus consilij idē est quod liberū arbitriū, vt ecclesiastici quintodecimo: *Reliquit eum in manu consilij sui.* Manus accipitur pro sinu, vt psalmo 103. *Hoc mare magnum & spatiosum manibus,* hoc est sinibus, brachiis & littoribus. Accipitur pro functione & negotio, ad quod gerendum vnusquisque tenetur: vt Esaiæ primo: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt.* Acsi dicat: Omnia negotia vestra ad crudelitatem tendunt. Non caeterum munus vestrum, sed ferarum: non humanitatem, sed immanitatem diligitis. Id etiam quod ait Apostolus in Epistola ad Thessalonicenses: *Rogamus vos fratres vt vestrum negotium agatis, vt operemini manibus vestris:* non solum de corporis, sed etiam de animi actionibus intelligitur, hoc est de officio, ad quod vnusquisque tenetur. Monet eos, vt negotiationes viris Christiana pietate & religione præstantibus dignas administrent, & vnusquisque officium suum exequatur. Id intelligens rex Dauid aiebat: *Deum exquisiui manibus meis nocte contra eum.* Verùm id potest ad preces referri. Oppressus enim pius ac iustus rex calamitatibus & mœroribus manus suas ad dominum efferebat, eum obsecrans, vt vulneribus suis congruentem adhiberet medicinam. Huic explanationi fauet versio Simmachi ita habens: Manus mea nocte extensa fuit sine intermissione. Elata manu aliquid facere est illud superbe committere: Vnde Numerorum quintodecimo, vbi editio vulgata habet: *Anima verò, quæ per superbiam aliquid commiserit, &c.* est in Hebræo: Anima autem quæ elata manu aliquid fecerit. Tangere aliquem manu, extendere aut aggrauare illum manu, est eum percutere & castigare: vt Iob 7. *Manus domini tetigit me.* Exod. 3. *Extendam manū meam, & percutiam Aegyptum.* Et primo Regum quinto: *Aggrauata est manus domini super Azotios.* Postremò per manum filius Dei significatur, quòd per illum omnia facta sint. Ita intelligunt nonnulli illud diuini psaltis: *Fiat manus tua, vt saluet me.* Cùm igitur manus tam æquiuocè & variè accipiatur, in eam sumitur significationem, quæ fuerat ad literam accommodatior. Ex quo effectum est, vt hoc Danielis loco pro potestate & seruitute accipiatur.

h *Regem Iuda.*] Paulo antè appellatus fuit rex Iuda, nunc rex Iudæ. Etsi in versione Latina differentia est in verbis, in Græca tamen & Hebræa nulla est. Quare idem est rex Iuda, & rex Iudæ. Sonat autem Iuda laudationem & confessionem. Iuda est tribus. Iudæa verò tota regio in Asia maiore, quæ terra promissionis nuncupatur.

i *Et partem vasorum.*] Erant in templo Salomonis multa vasa, quibus vtebantur sacerdotes & leuitæ in sacrificiis peragendis, quorum aliquot rex Babylonius cœpit, secúmque asportauit. Constructo templo translata sunt illuc omnia vasa sanctuarij, quę fuerant in tabernaculo, vt libro tertio Regum proditum est. Præterea fecit Salomon alia multa, quæ posuit in templo, & rex Ioas similiter, vt multis in locis literæ diuinæ testantur. In sacra scriptura supellectilia, arma, monilia, instrumenta dicuntur vasa. Ezechielis duodecimo: *Efferes foras vasa tua:* hoc est supellectilem tuam. *Vasa belli apud* Ierem. cap. 21. & in libro Iudith cap. 16. pro armis bellicis accipiūtur. Apud psalmographum *vasa mortis* sunt sagittæ in arcu ad occidendum paratæ. Apud Ezechielem cap. 9. *vas interfectionis* gladius est aut securis. Vas etiam cymbam significat: vt apud Esaiam cap. 18. *In vasis papyri super aquas.* Solebant enim antiqui Aegyptij teste Plinio libro tertiodecimo, nauiculas ex papyro construere: est enim papyrus arbor in Ægypti palustribus nascens. Et Actorum vigesimo septimo: *Submisso vase sic ferebantur.* Id est scapha submissa ita nauigabant. Nomine vasis ecclesia militans significatur: vt Actorum decimo: *Vidit,* nimirum Petrus, *cœlum apertum, & descendens vas quoddam velut linteum magnum quatuor angulis submitti de cœlo in terram: in quo erant omnia quadrupedia & serpentes terræ, & volatilia cœli.* Hoc magnum vas de cœlo descendens ecclesia catholica est à Deo constituta, quatuor habens angulos, nimirū ortum & occasum, aquilonem & meridiem. Animalia iuxta veterem legem immunda gentes erant idolorum cultui antea deditæ, sed postea ad Christi legem pietatis plenissimam conuersæ. Illas præcipiebat Deus diuo Petro vicario suo, & Apostolorum principi, vt occideret quo ad vitia & impietates, eásque comederet: hoc est sibi & ecclesiæ incorporaret. Significatur quoque vasorum nomine ecclesia triumphans, vt apud Matthæum in parabola *de sagena missa in mare piscium multitudinem ex omni genere attrahente:* per quam ecclesia militans significatur, in qua sunt varia hominum genera: sed impleta ea boni feruntur in vasa, mali autem foras proiiciuntur. Hoc est viri iusti, qui se integros in vita, castósque

Marginal notes: Pitag. Laertius. Plutarc. Exo. 35 4 Reg. 17 Esai. 20 Malac. 1 1. Reg. 22 2. Reg. 3. Prou. 31 Act. 13 Esai 10 Iosue. 8 Psal. 133 Psal. 25 Psal. 57 Iob 29. Eccl. 15. Psal 10 Esai. 1 Thess. 4 Psal. 76 Simmac. Nu. 15 Iob. 7 Exod. 3 1. Reg. 5 Psal. 118 3. Reg. 8 2. Reg. 8 3. Reg. 7 2 Par. 40. 24. Eze. 12 Ier. 22 Iud. 16 Psal. 7 Ezech. 9 Esai 18 Plinius. Act 27 Act 10 Leu. 11. Mat. 13

stósque seruarunt, ad sedes beatissimas æternamque felicitatem transferentur, vbi nullo dolore affecti, quin potius omni oblectatione perfusi in æternum requiescent. Impij vero, qui fuerunt stimulis cupiditatis & libidinis concitati, cæterisque vitijs irretiti, in æternum exitium præcipites rapientur. Aspicis igitur capite Actorum decimo vas ecclesiam militantem significare, apud Matthæum verò capite tertiodecimo triumphantem. Accipitur vas pro regno: vt Prouerbiorum vicesimoquinto. *Aufer rubiginem de argento, & egredietur vas purissimum.* Ac si dicat: Auferantur impij à conspecto regis, & erit regnum iustissimum. Vas purissimum appellat scriptura regnum, vbi iustitia viget, vt ex consequentibus colligitur. Accipitur vas pro machina: vt Ecclesiastici 42. *Sol in aspectu annuntiās in exitu, vas admirabile, opus excelsi* Hoc est, Sol splēdorem in ortu suo ostendens est machina admirabilis, ac opus altissimi. Vrbes munitæ appellantur vasa munitionis primo Machabæorum libro, capite quartodecimo: *& monilia pulchra vasa gloriæ.* Ezechielis vicesimotertio: *& milites ad funestum bellum parati vasa furoris Dei*, capite Esaiæ tertiodecimo. Diuus Paulus capite Actorum 9. *vas electionis dicitur*, hoc est instrumentū electum, quo Deus vti voluit ad nomen suum longè latéque propagandum, & ad gentes ab idolorum cultu reuocandas, atque ad seipsum conuertendas. Citharæ, psalteria, lyræ, cæteráque musica instrumenta appellantur vasa psalmi atque cantici: vt psalmo septuagesimo: *Confitebor tibi in vasis psalmi veritatem tuam Deus.* Ac si dicat: Ego in laudem tuam Deus sancte celebrabo veritatem tuam in musicis instrumentis, canens te esse veracem, qui exhibere soleas, quæ promittis. Vnde Amos vaticinans aduersus Iudæorum magnates delicijs deditos: *Sicut Dauid, inquit, putauerunt se habere vasa cantici.* Excogitauerunt enim musicæ instrumenta, perinde ac Dauid facere solitus fuerat, sed proposito diuerso: ille vt Dei laudes carminibus celebraret, isti vt voluptatibus diffluerent, & delicatè ac molliter viuerent. Habet præterea vas alias significationes, quas longum esset numerare. Hoc autem Danielis loco vasorum nomine significantur phialæ, pelues, disci, ollæ, lebetes, vrcei, scyphi, amulæ, amphoræ, conchæ, antliæ, cacabi, calices, capedines, acerræ, capulæ, catini, crateræ, cymbriæ, gutturnia, hydriæ, lagenæ, maluuia, patinæ, vrnæ, luteres, mensæ, candelabra, lāpades, forcipes, fuscinulæ, thuribula, simpulla, aut alia huiusmodi. Horum aut similium vasorum pars fuit in Babyloniam asportata. De vasorum significationibus vide Hieronymum in Esaiam. 11. & 66. Isichium in Leuiticum. 11. Hilarium in Matthæum canone 27. Cassianum libro secundo, capite 3. Augustinum libro secundo de doctrina Christiana, Cyrillum de adoratione in Spiritu & sanctum, Basiliū in psalmum septimum.

[Matt 13. Prou. 25. Eccle. 42. 1. Ma 14. Ezech. 23. Esai 13. Act 9. Psal 70. Amos 6. Hieron. Isichius. Hilarius. Cassian. Augustin. Cyril. Basil.]

Et asportauit ea. Nimirum vasa. Sed quoniam statim sequitur. Et vasa intulit in domum thesauri Dei sui, quasi de rebus alijs loquēs, non deest, qui existimet particulam, ea, referri ad regem, & ad alios captiuos. At vtrúmque potest ad vasa referri nam primo obtulit ea Deo suo in templo, postea iussit ea in domo thesauri templi seruari. Vel accipitur, &, pro id est, vt vnum sit explanatio alterius Potest particula, & accipi pro quia, vt sit sensus: Eam ob causam dico eum vasa illa posuisse in templo, quia posuerat ea in domo thesauri Dei sui. Accipi particulam, &, pro quia, indicat versus ille Psal. 59. *Da nobis auxilium de tribulatione, & vana salus hominis.* Pro quo nonnulli codices habent: quia vana salus hominis. Et Esaias capite 64. *Tu iratus es, & peccauimus.* Et illud Elizabethæ apud Lucam capite primo: *Benedicta tu inter mulieres, & benedictus fructus ventris tui.* Ita locum illum Theophylactus interpretatur. Ita illud intelligitur apud eundem Lucam capite secundo, *Gloria in altissimis Deo, & in terra pax hominibus.* Sed dices fortasse: Cur peccantibus hominibus vasa Deo dicata fuerunt tradita impijs Babylonijs? Quid mali fecerunt vasa illa? Forsitan illud ob eam causam permisit Deus, vt intelligerent Iudæi, eum nulla eorum re prorsus indigere. Non enim vt egens accipit, quæ sibi ab hominibus offeruntur, sed vt eorum voluntates & officia remuneret. Voluit persuadere Iudæis eorum sacrificia accepisse, vt se eorum imbecillitati accommodaret, in eósque beneficia amplissima conferret. At postquam illi se intolerandis flagitijs contaminarunt, permisit, vt vasa templi ab impijs Babylonijs raperentur, innuens, quò ad vitia non esse inter eos & Iudæos discrimen, cùm æquè vtrique se in flagitia ingurgitarent. Itaque profuit illa vasorum ablatio Iudæis, vt & Deum, & seipsos agnoscerent. Babylonijs etiam vtilitatem attulit, vt vasorum diuino cultui dedicatorum virtutem intelligerent. Quandiu enim ea habuerunt in honore, & ad humanos vsus non adhibuerunt, nullo fuerunt exitio oppressi. At vbi Baltasar rex illis ausus est in profano conuiuio vti, statim fuit à Deo punitus: atque suis sceleribus debitas pœnas persoluit: suóque supplicio docuit, quantus honor illis deberetur. Hoc itidem euenit circa arcam fœderis à barbaris Philisthæis in prælio captam. Qua in re ostendere Deus voluit non esse sibi opus illa, sed Hebræis: ac quia peruertebant fundamenta iustitiæ, & iura diuina & humana violabant, arcam illam testimonij non mereri. Sed ne gentes illæ Palestinæ falsorum deorum cultrices superbia elatæ gloriarentur, quod de arca Dei triumphassent, effecit Deus, vt idolum earum *Dagon* ante arcam cadens contereretur, & ipsæ supplicio afficerētur, donec eam redderent, & munera diuinam castigationem testantia Deo dicarent, & ita vim illius arcæ sentirent. Aspicis igitur & vasorum & arcæ asportationem Iudæis & gentibus vtilitatem attulisse.

[Psal. 59. Esai 64. Luc. 1. Theophy. Luc 2. Dan. 5. 1. Reg 4. 1. Re. 5. 1 Reg 6.]

k *In terram Sennaar.* Sennaar regio est Babyloniæ, in qua regnauit Nemrod, vt in libro Genesis memoriæ proditum est. Eius meminit Esaias cap. vndecimo. Facit de illa mentionem Berosus libro quarto de antiquitatibus orbis. & Iosephus 1. de antiquitatibus Iudaicis. & Hestiæus historicus, quem citat Hieronymus de locis Hebraicis, & Petrus Comestor in historia ecclesiastica. Sennaar authore Hieronymo idē est quod fœtor eorum. Inter Babylonios inanium deorum cultores, in eorum fœtore sunt vasa sancta, hoc est, nonnulla documenta Philosophica salutaria, in eorum libris cōtenta, quæ ex illis depromere debemus. Pythagoras iustitiæ æquitatem efferens dixit stateram non esse transiliendam, nec iniussu Dei de præsidio ac statione vitæ decedendum. Socrates duas esse vias asseruit, duplicésque cursus animorum è corpore exeuntium. Nam qui se flagitijs contaminassent, & libidinibus dedidissent, ijs deuium quoddam iter esse seclusum à concilio beatorum: qui verò se puros integrósque seruassent, quibúsque fuisset minima cum corporibus contagio, ijs ad domicilium cælitum, ad gloriam sempiternam viam patere. Plato eius discipulus & Platonici omnes asseruerunt Deum esse orbis creatorem & moderatorem, eius prouidentia & numine mūdum regi, cursus astrorum, mutationes temporum, rerum vicissitudines ordinésque cōseruari. Eā esse Dei vitam, qua nihil beatius, nihil omnino bonis omnibus affluentius cogitari posset. Architas Taren-

[Gene 10. Esa 11. Berosus. Ioseph. Hestiæus. Hieron. Comest. Hieron. Pythago. Socrat. Plato.]

tinus docuit nullam esse capitaliorem pestem corporis voluptate: ea illa patriæ proditiones, & vrbium euersiones oriri, nullum flagitium esse, nullum pestilens facinus, ad quod non excitet turpis voluptas ac illecebris dominantibus temperantiæ locum non esse, nec in voluptatis regno posse virtutem cõsistere. Multa itaque de virtute disseruerunt gentium philosophi, & perpetuis monimentis consignarunt, in quibus partem vasorum domus Dei, quæ est ecclesia catholica, possumus inuenire. Sed quia in multis erroribus versati ob fidei defectum, multa vana & commentitia cõ veritate copularunt, non omnia vasa, sed partem eorum habere memorantur. Empedocles animam esse censet cordi suffusum sanguinẽ. Vide hominis ignorationem. Zenoni Stoico anima ignis videtur. Aristoxenus harmoniam esse eam existimauit: & ex totius corporis natura & figura varios motus cieri tanquam in cantu sonos. Xenocrates animam numerum esse dixit, cuius vis, vt iam antea Pythagoræ visum erat, in natura maxima consisteret. Critias sanguinem eam esse dixit: Hippo aquam. Ac alij alias huiusmodi vanitates literis mandarunt, quas refutat Gregorius Nyssenus in libro suo de anima, vbi plane ostendit, fuisse eos in erroribus intolerabilibus versatos. Et quia quæ bene ac sapienter dixerunt, sunt ex diuinis literis deprompta, dicuntur fuisse à templo Dei asportata.

Emped. 1. Zeno. Aristox. Xenoc. Pythago. Critias. Nyssen.

l *In domum Dei sui.*] Vt ei ob victoriam gratias ageret. Domum Dei sui appellat statim domum thesauri Dei, quoniam in ea erat reconditus thesaurus in turribus nonnullis. Solebant enim quondam principes thesauros in turribus reponere, iuxta illud diuini citharœdi: *Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis.* Dominus hæc appellatur secundo Paralipomenon capite 36. templum, aut vt ex Hebræo transferri potest, aula: quia regis palatium continebat Dei templum, & ædes thesauri. Fortasse voluit impius rex velut curru triumphi statim ad deorum fanum, vt religionem simularet, qua populi animos deuinciret. Erat enim Gentibus persuasum Deos esse omnium dominos, eaque quę geruntur, eorũ geri ditione ac numine, eósque optimè de hominum genere mereri, eamque ob causam coli debere à mortalibus. Quare fingebat Nabucodonosor religionem, vt oculi omnium in eum conijcerentur. Sed quemadmodum magnæ arcis vmbra non est arx ipsa, sed vana eius imago: sic simulata virtus quam hypocrisim vocant, non est virtus, sed eius inane simulachrum. Vera virtus solida est, radices agit, atque etiam propagatur: ficta omnia tanquã flosculi decidunt, nec simulatum potest aliquid permanere. Videte ridiculam tyranni religionem: obtulit Deo suo vasa, quæ iniustè expuerat. Huiusmodi sunt, qui ex malè acquisitis eleemosynam aliquam facientes, existimant animum expiare, & liberalitatis nomen obtinere: quos ego aquilis similes existimo. Vt aquilæ ex rapinis victum sibi comparantes magnificè à nonnullis vocantur, quod prædam quam vi rapuerunt, inter alias aues distribuant: sic illi ex cruentis spolijs viuentes, quòd opes ex aliorum patrimonio crudeliter captas fautoribus suis impartiãt, liberalitatis præstantia insignes prædicantur. At Salomon in prouerbijs: *Honora, inquit, dominum de tua substantia.* Non de aliena, inquit, *sed de tua.* Et Tobias: *De substantia tua fac eleemosynam, & noli auertere faciem tuam ab vllo paupere.* Et Zachæus apud Lucam: *Ecce, inquit, dimidium bonorum meorum do pauperibus: & si quid aliquẽ defraudaui, reddo quadruplum.* At Nabuchodonosor Iudæorum spolia Deo suo offerebat.

Psal 121. 2. Par. 36. Similitudo. Similitudo. Prouer. 3. Tob. 4. Luc. 19.

m *Et ait rex.* Subauditur Nabuchodonosor huius nominis primus: Asphenez Hebraicè scribitur Aspenaz, Græcè autem Alphanaz.

n *Præposito eunuchorum.* Hoc est magistro aut præfecto famulorum domus regiæ. Id hominum genus adhibebatur olim seruandis cubilibus regum. Vnde effectum est, vt postea temporum successione omnes principum famuli appellarentur eunuchi, tametsi castrati non essent. Eodem modo Putiphar cap. 39. Genesis dicitur *eunuchus Pharaonis regis Aegypti*, cum vxorem haberet. Diuus Hieronymus libro de quæstionibus Hebraicis asserit eum fuisse patrem vxoris Ioseph. Hac ratione moti Diodorus & Gennadius illum aiunt non fuisse spadonem, sed regis famulum. Idem dicit de duobus eunuchis Pharaonis in carcerem coniectis Thomas de Vio Caietanus in explanatione in caput quadragesimum Genesis. Id dici potest etiam de Eunuchis, de quibus loquitur Esaias capite 39. *& de eunucho reginæ Candacis in Actis* apostolorum cap. 8. quem baptizauit Philippus, non apostolus ille quem euãgelistæ inter apostolos numerant, sed vnus ex septuaginta duob. discipulis, vt ait Hippolitus & Dorotheus: de quo loquitur Lucas in Actis ca. 6. Itaque idem est hoc loco præpositus eunuchorum, quod præfectus aulicorum, seu famulorum regis.

Gen. 39. Hieron. Diodor. Gennad. Caietan. Gen 40. Esa. 39. Act. 8. Mat 10. Marc 3. Luc 6. Hippol. Gennad. Doro. Actor. 6.

o *Vt introduceret.* Subaudi in regiam & metropolim, quæ Babylon vocabatur: erant enim in terra Sennaar per regionem dispersi. Vel introduceret eos ad aulam, vbi erant ædes famulis regis deputatæ.

p *De filiis Israel.* Hoc est, de Hebræis. Periphrasis Iudæorum est, qui ideo filij Israelis vocantur, quia à Iacob, qui Israel postea vocatus fuit, genus suum ducũt. Ita intelligitur illud psalmographi: *In ecclesiis benedicite Deo domino de fontibus Israel.* Pro quo vertere etiam poteris: de fonte Israelis. Inducit diuinus ac regius vates cantores his verbis populum hortantes ad hymnos in Dei laudem concinendos. Ac si dicant: In hominum cœtu nomen Dei cantibus celebrate vos, qui progeniem ducitis à Iacob vocato Israele, ex quo tanquam è fonte dimanastis. Hoc schemate vsus est Esaias capite quadragesimo octauo dicens: *Audite hæc domus Iacob, qui vocamini nomine Israel, qui de aquis Iuda existis.* Id est, qui à Iuda tanquam riui à fonte deriuati estis. Fons enim pro origine accipitur: vt prouerbiorũ quatrodecimo: *Timor Domini fons vitæ.* Ita intelligitur illud Deuteronomij: *Habitabit Israel confidenter & solus, oculus Iacob.* Vbi pro oculo in Hebræo, est hain, quæ vox oculum significat & fontem: quo tropo vtimur nos Lusitani, qui scaturientem fontem appellamus olhodagoa. Igitur loco illo oculus non accipitur pro oculo faciei, sed pro oculo aquæ, hoc est pro fonte & principio, vt sit sensus: Tunc habitauit populus Israeliticus securus, non admistus infidelibus, cuius populi origo & fons est Iacob, à quo ille deducitur. Eodẽ modo Zacharias oculum accipit pro fonte, cùm ait: *Domini est oculus hominis.* Hoc est, Deus est fons à quo bona cuncta homini dimanant. Hæc est ratio, quare Israel dicitur Iudæorum fons, & illi filij Israelis.

Gen. 38. Psal 67. Prou. 14. Deut. 33. Zac. 9.

q *De semine regio & tyrannorum.* Hoc est de progenie regum & virorum claritate generis præstantium. Reges quondam vocabantur tyranni ob fortitudinẽ teste Trogo Pompeio. Postea verò tyranni nomen illis solùm tribuebatur, qui principatus viribus insolenter & intemperanter abutebantur: qui armis oppressos crudeli dominatu coercebant. Hoc loco, vt ait Albertus Magnus in huius loci explanatione, non ab immanitate, sed à fortitudine tyranni vocantur. Igitur nomine tyrannorum intellige principes & magnates, & viros strenuos generis ac dignitatis nobilitate præcellentes. Videtur diuinus vates voluisse innuese

Trogus. Albert.

nuere Nabuchodonosoris superbiam, qui hoc faciebat ad magnificentiam regni sui ostendendam, & ad gloriam victoriarum suarum illustrādam. Vel fortasse quòd intelligeret, non parum conducere ad virtutis & sapientiæ cumulum generis nobilitatem. Erant illi capti & abiecti, & in ærumnis ob seruitutem, qua opprimebantur, versari: at voluit eos rex efferre, & honoris insignibus ac ornamentis illustrare. Vt enim Sol eleuat vapores à terra, sic rex eos, qui ob infestum casum abiectam vitam degunt, cùm sint virtute & nobilitate præditi, debet ferre in sublime, & honoribus decorare, & in consilium adhibere. At cùm contrà fieri videamus, opus est fateri priuati nomen non hominum indignitatem, sed principum infœlicitatem sæpenumero significare.

Simili-tudo.

z *In quibus nulla esset macula.* Hoc est, qui nulla essent deformitate notati, nullo membrorum defectu. Colliges ex hoc loco Danielem & socios eius non fuisse castratos: eósque, longè falli opinione, qui eos aiunt fuisse eunuchos, veréque eunuchos.

a *Decoros forma.* Id est, præditos corporis pulchritudine, quæ est apta figura membrorum cum quadam coloris suauitate. Sed addit statim: Eruditos omni sapientia. Nam corporis pulchritudo plus obest, quàm prodest, si est cum leuitate & insipientia coniuncta. Vnde Salomon capite Prouerbiorum vndecimo: *Monile, inquit, aureum in naribus porci est mulier formosa,* quæ destituitur iudicio rationis. Vt monile pretiosum seu armilla aurea pulchris gemmis distincta in rostro porci plus ei affert detrimenti quàm commodi, quod eú comedere non sinat: ita forma egregia solet mulieribus vanis & impudentibus ad exitium afferre: & hominibus leuibus & insipiētibus ad superbiam, inanem gloriam & amatorias vanitates incitare.

Prou. 11. Similitudo

ß *Eruditos omni sapientia.* Quod ad philosophiam rationalem, quæ comprehendit grammaticam, dialecticā, rethoricam: & cautos scientia quo ad naturalem, quæ coercet physicam, metaphysicam, mathematicam: & doctos disciplina quoad moralem, quæ continet ethicam, politicam, œconomicam. Sed dices: Cùm pueri essent, cùm ex metis adolescentiæ non excessissent, quî fieri potuit, vt tot scientias consequi potuissent. Existimo non intelligi hunc locum de scientiis perfectis, quæ in teneram ætatem non cadunt, sed de earum principiis. Erant enim hi pueri his doctrinarum generibus etsi non consummatè, aliquo tamen modo instructi: ita vt potius de aptitudine, quàm de actu locus hinc intelligatur. Potest verti tota hæc oratio: Erudibiles omni sapientia, aptos scientiæ, & dociles disciplinæ. Et ita nulla erit controuersia. Hi pueri quærebantur, qui pollerent ingenio perspicaci & facundo, essentque ad vtramque philosophiam apti, tam ad eam, quæ in actione, quàm quæ in contemplatione consistit.

u *Qui possent stare in palatio regis.* Id est, qui possent regi in aula seruire: qui apti essent, vt regi ministrarent. Stare in palatio regis, & stare in conspectu regis, idem est. His duobus tropis vtitur Daniel hoc capite. Nam paulò pòst inquit: *Postea starent in conspectu regis.* Metaphora est à famulis desumpta, qui solent coram dominis stare, vt illis seruiant, & famulentur: qua vtitur scriptura multis in locis. Genesis capite quartodecimo: *Triginta annorum erat Ioseph, cùm stetit in conspectu regis:* vt scilicet ei somnium interpretaretur, eique operā nauaret. Quarti Regum tertio dixit Elisæus: *Viuit dominus exercituum, in cuius conspectu sto:* id est, cui seruio. Et idē postea: *Viuit dominus, ante quē sto.* Et secundo Paralipomenon quinto: *Steterunt coram patre eius Salomone.* Verbum hoc stare varias habet acceptiones, quarum nonnullas, quas existimo ad diuinarum literarum difficiles locos intelligendos conducere, explanabo. Stare in medio aliquorum, fieri illis familiarem, in eorúmque domestica communicatione versari. Id existimo voluisse significare euangelistas, cùm dixerunt: *Stetit Iesus in medio discipulorum suorum.* Et Ioannes à Iudæis interrogatus cur baptizaret, ad Christum sermonem retulit, dicens: *Medius vestrum stetit, quem vos nescitis.* Ac si diceret: Vobiscum familiariter viuit, & communicat factus homo Messias vester, quem vos ob superbiam vestram, & humilitatem eius contemnitis: ad cuius baptismū baptismus meus est præparatio quædam. Alludere videtur Ioannes ad id quod populo Israelitico dixit Moses de Christo vaticinans capite Deuteronomij vicesimooctauo: *Prophetam de gente tua, & de fratribus tuis sicut me suscitabit tibi dominus Deus tuus.* Vbi illud, de gente, potest verti ex Hebræo: De medio tui: vt sit sensus. Messias tuus versabitur tecum humanitate assumpta: nam cùm sit Deus, naturam induet humanam, & erit de cognatione tua ex genere Abrahæ, sicut ego sum. Multùm quidem refert ad regni vtilitatem & præstantiam habere regem ex eadem gente & natione, qui se populo suo benignum & familiarem præbeat. Stare super pedes est firmum esse, & optimè constitutum. Hac orationis exornatione vtitur Ezechiel capite 2. & Ioannes capite vndecimo Apocalypsis. Præterea stare idem est quod cessare, & non moueri: vt Iosue 3. *Steteruntque sol & luna, donec vlcisceretur gens de inimicis suis:* & Matthæi 20. *Quid statis hic tota die otiosi?* Postremò stare accipitur pro permanere: vt Ecclesiastici 2. *Sta in iustitia & timore: & Psal. 1. Et in via peccatorum non stetit,* Peccatorum via est flagitiosus viuendi modus, in quo tunc non stamus, cùm in scelere non manemus, sed ad rectam vitæ rationem redimus: cùm à flagitiis diuino adiuti fauore animum expiamus, eúmque à corporis contagione seuocatum ad Christi imitationem conferimus. Cùm igitur stare tā variè sumatur, hoc Danielis loco accipitur pro seruire & ministrare.

Gen 14. *4. Reg. 3.* *4 Reg 5. 2. Par. 5.* *Luc. 24. Ioann. 20. Ioan. 1.* *Deut. 18.* *Ezech 2. Apoc 11. Iosue.* *Mat 20.* *Eccles. 2. Psal. 1.*

x *vt doceret eos literas & linguam Chaldæorum.* Hinc colliges diuersam esse linguam Hebræam à Chaldæa: & deceptum fuisse Philonem virum alioquin eruditum, qui contrarium putauit. Prima omnium linguarum fuit Hebræa, teste Hieronymo in primum caput Sophoniæ, & Augustino libro sextodecimo de ciuitate Dei. Hæc confusione linguarum mansit in domo Heber, à quo deriuata est vsque ad Abrahā, eiúsque filios & posteros. Ea scripsit Moses Pentateuchum, & Iosue librum suum. Nec obstat fuisse Abraham natum in Chaldæa, vbi linguam didicit Chaldæorum: nam duas callebat linguas, nimirum Chaldæā & Hebræā, & postquam ex Chaldæorum exiuit regione, lingua Hebræa vsus est, quam docuit filium suum Isaac, & in posteros longè propagauit. Hac lingua locutus est Adā, & Noe, & Heber, à quo nominati sunt Hebræi, vt Augustinus libro de Ciuitate Dei 16. & Iosephus primo Antiquitatum, Accacius in Genesim, ca. 14. Lyranus in eundē librum cap 10. memoriæ prodiderunt.

Philo. *Hieron. August.* *August. Ioseph. Acac. Lyran.*

Et constituit eis rex annonam. Hoc est, illisque rex quotidianum victum de suis epulis decreuit. Vide regis erga famulos & captiuos benignitatem & munificentiam, qui eos iisdem epulis, quas ipse sumebat, nutriri præciperet. Hinc discant principes & magnates, ne abiectos quidem homines despicere. Vt caprificus vilis arbor ingentia ac dura machinarum marmora findit atque dirumpit: sic contemptus aliquando homo, nulla æstimatione iudicio popularium dignus potentes viros, diuitiis affluentes, nomiois

Similitudo.

celebritate præstantes lędit aliquando, eisque insperatam necem ac perniciem machioatur. Et vt est in contrito vetustate prouerbio: capillus vnus habet vmbrā suam. Vide quàm vtilis sit regi benignitas & clementia. Id intelligebat sapientissimus rex, cùm diceret io prouerbiis, *Misericordia & veritas custodiunt regem, & roboratur clemētia thronus eius.* Vbi per veritatem intelligitur fides promissorū: de qua ita ait Cicero officiorum primo: Fundamentum iustitiæ est fides, id est dictorum conueotorúmque constaotia & veritas. Et de iusto rege ait Esaias: *Pręparabitur misericordia soliū.* Tanti faciebant veteres Romani clementiam, vt ei templum dedicarent, authore Plutarcho, quem refert Aeoeas Vicus in commētariis in vetera numismata. Quāto priocipes sunt superiores, tanto se summissius gerere debent. Opus est illis superbiam, arrogantiam & immanitatem fugere: contrà verò benignitatem, placabilitatem, & clementiam amplexari: non enim sunt tyranni, sed pastores. Vnde רב Rahah apud Hebræos, & ποιμαίνω apud Græcos regere significant & pascere. Hac ratione ductus Ieremias cap. 2. de regibus & principibus loquēs ait: *Pastores præuaricati sunt in me.* Et Homerus libro Iliadis. 1. regem Agamennonem vocat pastorem populorum. Illud psalmographi: *Dominus regit me, nihil mihi deerit, in loco pascuæ ibi me collocauit:* vertunt nonnulli: Dominus pascit me. Nec solùm pascere est victum præbere, sed oblectare, iuxta illud Vergilij libro 1. Aeneidos: Atque animum pictura pascit inani.

Prou. 20. Cicero. Esai. 16. Plutarc. Vicus. Ierem. 2. Homer. Psal. 22. Vergil.

y *Posteà starent in conspectu regis.* Id est, exactis illis tribus annis regi seruirent, & ministrarent. Schema est tritum apud Hebræos, de quo paulo antè disserui.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in Cap. I.

s Partem vasorum domus Dei. *Pro, domus Dei, est in Hebræo:* בית לאלהים Beth Ha Elohim: *Vocabulum Beth est secunda litera alphabeti Hebræi, sed prima legis diuinæ: liber enim Genesis ab hac litera incipit dicens:* Bereschith bara, &c. *Nec immerito, nam litera hæc ex vna parte clausa est, ex altera, aperta, ita enim scribitur* ב: *Voluit Moses innuere, quærendum nobis esse, quod factum fuerit à principio, & deinceps omnia ad animæ salutem inquirenda, quoniam ea poterimus in diuinis literis inuenire, nam litera hæc patens est ex parte. At quid fuerit, priusquam mundus esset, non esse illic inquirendum, id enim non explicat Moses: & litera hæc clausa est ex parte illa. Vox hæc Beth pro qua noster interpres rectè vertit domum, significat etiam familiam, genus, & prosapiam: vt capite primo Exodi vbi scriptum legimus, Deum propter obstetricum pietatem ædificasse illis domos. Domos illis ædificare est dare eis filios, & posteros, & progeniem, & familiam. Vnde apud Hebræos ædificari idem est quod filios habere. Capite sextodecimo Genesis, vbi editio vulgata habet:* Dixit Sarah marito suo: Ecce conclusit me dominus ne parerem, ingredere ad ancillam meā, si fortè saltem ex illa suscipiam filios: *habet litera Hebræa:* Si fortè saltem ex illa ædificer. *Pro quo Septuaginta habent:* τεκνοποιήσωμαι, *id est filios gignam. Capite vigesimoquinto Deuteronomij præcepit Deus vt frater defuncti, qui absq; liberis excessisset è vita,* eam duceret vxorem, *quæ nupserat fratri suo. Si autem noluisset, debebat mulier tollere calciamentum de pede eius, eiq; spuere in faciem, atque dicere:* Sic fiat homini, qui non ędificat domum fratris sui. *Hoc est, qui non gignit filios ex vxore fratris sui. Accipi domum pro gente & familia est in diuinis literis vsitatissimum. Secundo Regum capite tertio,* Facta est longa cōcertatio inter domum Dauid & domum Saulis. *Psalmo* 113. In exitu Israel de Ægypto, domus Iacob de populo barbaro. *Et paulò pòst:* Benedixit domui Israel, benedixit domui Aaron, *Esaiæ quinto:* Vinea domini exercituum domus Israel. *Lucæ primo:* Erexit cornu salutis nobis in domo Dauid pueri sui: *Acsi diceret: Erexit potentiam salutarem per Christum, qui est è familia & progenie Dauidis serui sui. Ieremias capite vigesimosecundo, aulam seu domum amplam appellat domum mensurarum, pro quo noster interpres vertit domum latam. Capite septimo Amos vbi nos habemus:* Non stillabis super domum idoli: *pro idolo est in Hebræo* ישחק *Iisthac, quod risum significat. Vnde poteris vertere: Non vaticinaberis super domū risus, seu ridiculam. Ita appellat diuinus vates phanum idolorum. Quare rectè vertit interpres noster sensum apertiens scripturæ. Sepulchra etiam domus perpetuæ vocantur: iuxta illud psalmographi:* Sepulchra eorum domus eorum in æternum. *Verùm totum hoc potest ita verti: Cogitationes eorum sunt domos suas fore in æternum. Acsi diceret: Existimant vani homines familias & prosapias suas nulla posse vetustate consumi, nullo periculo labefactari, nulla oblitione deleri. Accipitur etiam domus pro loco habitationis locis propè infinitis. At hoc Danielis loco accipitur pro templo Salomonis, quod appellatur domus Dei. Fuit templum illud ad diuinum cultum fabricatum, quemadmodum antea tabernaculum Mosis, & postea ecclesiæ Christianorum quæ ideo constructæ sunt, vt in illis sacrificia missarum celebrarentur, ad quas fideles conuenirent, vt mysteriis assisterent, preces funderent, verbum Dei audirent, sacramenta reciperent, & de rebus diuinis sermones conferrent. Templum Salomonis appellauit Deus domum suam apud Esaiam: de quo Christus dixit ementibus & vendentibus:* Scriptum est: domus mea, domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum. *Tempore apostolorum cœperunt ecclesiæ ædificari: nam Paulus & Barnabas, vt constat ex Actis apostolorum capite quartodecimo,* constituerunt presbyteros per singulas ecclesias, *in quibus Paulus præcepit mulieribus, vt tacerent. Et capite vndecimo epistolæ prioris ad Corinthios eos reprehendit, qui in ecclesiis comedebant. Diuus Ioannes euangelista priusquam è vita migraret, iussit se ferri in ecclesiam, vt ait Hieronymus in epistolam diui Pauli ad Galatas. Aspicis igitur, quam antiquum sit in ecclesia catholica templa & domos orationis ædificare. Possumus quidem in omni loco ad dominum, qui vbique est, pias fundere precationes. Id fecit Iob in sterquilinio, Daniel in lacu leonum. Manasses in vinculis Babylonis, tres pueri in camino ignis ardentis, Ionas in ventre ceti, Christus in monte. Et apostolus ait in epistola prima ad Thimotheum capite secundo:* Volo vos orare in omni loco. *Sed nullus est conuenientior ecclesiis ac templis ad id cōstructis, vbi preces publicę funduntur: Cæterùm de domus acceptionibus vide Hieronymum in Esaiam 22. & 42. & in psalmum 30. & 47. Augustinum libro primo de sermone domini in monte, & epist. 107. Basilium in psalmum 48. Philonem in libro de Cherubim, & libro secundo allegoriarum, Arnobium in Psalmum 35. & 67. Cyprianum contra Nouatianum, Chrysostomum in Psalmum 22. Bernardum sermone 2. assumptionis.*

Exod. 1. Psal. 48. 3. Reg. 6. Exod 25. & 26. Esai. 56. Mat. 21. 1. Cor. 11. Hieron. Iob. 2. Daniel. 6. & 14. 2. Par. Dan 3. Mat. 1. 1. Tim. 2. Hieron. August. Basil. Philon. Arnob. Cyprian. Chryso. Bernar.

a Præposito eunuchorum. *Præpositio est in Hebræo* רב *Rab quod vocabulum præpositum significat, præfectum, magistrum, magnatem, inclytum & præclarum. Septuaginta habent*

Pagnin. Esther. 1. Esai. 19. Eccle 1.

habent: τῷ ἀρχιευνούχῳ, hoc est principi eunuchorum: *quos sequitur Pagninus. Quidam vertunt,* magistro palatij. *Capite primo Esther vbi nos habemus:* Sicut rex statuerat, præponens mensis singulos de principibus. pro de principibus, *est in Hebræo hoc idem nomen* רב *Rab. Significat etiam propugnatorem: vt capite Esaiæ nono:* Mittet eis saluatorem & propugnatorem. *Pro quo poteris vertere* magistrum, *aut* principem, *aut* inclytum dominum. *Præterea significat multũ, vt capite primo Ecclesiastis:* Eo quòd in multa sapientia, multa sit indignatio. *Qui enim sapientiam consecuti sunt, id non potuerunt sine labore ad iram excitante obtinere. Vel ideo hoc ait, quia quantò quis melius intelligit, quæ fieri debent, tantò acerbiore dolore afficitur, & incitatiore ira in animo agitatur, cũ contrarium fieri intuetur. Vtitur Salomon verbo hoc Prouerbiorum quintodecimo, pro quo interpres noster Latinus posuit plurima, dicens:* Domus iusti plurima fortitudo. *Quæ verba poterũt etiam ita conuerti.* Domus iusti magnus thesaurus. *Vocabulum significans plurimum, significat etiã magnum, & quod significat fortitudinem, significat quoque thesaurum. In domo iusti magna est fortitudo, & magnus thesaurus: vir iustitia munitus magnis opibus abundat, quæ animum amplificant, & diuitem faciunt, ex quibus vera gloria redundat, & effloreſcit. Impij omnes paupertate laborant: & in medio diuitiarum inopia cruciantur. At qui virtute sunt præditi, soli sunt diuites, Mundi opes quoniam incerta sunt, & in casu sita, amitti possunt, virtutum autem thesaurus nec eripi, nec surripi potest, nec naufragio nec incendio amittitur, nec temporum varietate mutatur.*

Theod. Pagnin.

3 De semine regio. *Pro regio est in Hebraico Meluchah: quod vocabulum regnum significat. Quare poterat verti: De semine regni. Ita habet Theodotio* τῆς βασιλείας. *Hoc est regni: quem sequitur Pagninus. Sed hunc Hebraismum dilucide transtulit Latinus noster interpres. Deducitur à verbo* מלך *Malac, quod significat regnare: vt psalm.* 92. Dominus regnauit, exultet terra, lætentur insulæ multæ. Sed ibi *regnare accipitur pro vincere, & præualere. Vel prædixit diuinus vates admirabile Christi regnũ longe lateque propagandum fuisse, non solùm in terra continente, sed etiam in abstrusis insulis, vbi nationes antea inculta spirituali gaudio afficiendæ erant, & ad verum Dei cultum reuocandæ. Hinc vox melecheth reginam significat: vt apud Ierem. cap. 7.* Vt faciant placentas reginæ cœli. *Hoc est, lunæ, quam decepta Gentes idolorum cultrices reginam cœli vocabant. Indicat diuinus vates studium, quo impij Iudæi flagrabant idola colendi, cùm lunæ efferrent placentas, id est panes absque fermento cum oleo & melle decoctos, quos Gentes idolis immolabant. Sed quoniam vocabulum hoc significat etiam opus; verti possunt verba illa:* Vt faciant placentas *opere cœli, hoc est rotundas, & stellulis quibusdam sigillatas. Potest quoque transferri: operi cœli, acsi diceret, machinæ cælesti: vt per eam intelligatur astrorum omnium exercitus. Id intelligentes Septuaginta transtulerunt:* Vt faciant placentas militiæ cœli. *Præclarè tamen Latinus interpres vertit: nam nomen hoc propriè reginam significat, quemadmodum meluchah regnum, quo hoc loco vtitur Daniel.*

4. Et docto disciplina. *Pro disciplina est in Hebræo* מדע *Maddah: quod vocabulum disciplinam significat, scientiam, conscientiam, & cogitationem. Potest etiam verti: intelligentes cogitationem. Nam ex signis exterioribus adhibito iudicio, diuino fauore illustrati cogitationes cordium sæpe percipiebant. In hanc significationem accipitur ab Ecclesiaste capite decimo: In cogitatione tua regi ne detrahas. Pro quo etiam rectè Septuaginta habent* ἐν συνειδήσει σου. *Hoc est,* in consciencia tua ne detrahas de rege. *Deducitur à verbo iadagh, quod significat cognoscere, scire, cogitare, conterere. Primo Exodi capite vbi nos habemus:* Surrexit rex nonus in Ægypto, qui ignorabat Ioseph*: est in Hebræo verbum hoc cum negatione. Quare poterat verti:* Qui non cognoscebat Ioseph. *Non enim perpendebat, nec mente amplectebatur immortalia beneficia, quæ Ioseph quondam in Aegyptios contulerat: Vaticinans Esai. de Christo cruci affixo capite 53. vocauit enim* virum dolorum, scientem infirmitatem: *nimirum experientia. Poteris vertere: notum infirmitate. Cùm enim se in monte Caluariæ hostiam constituisset, vt sanguine suo animos nostros expiaret: omnes videbant eum esse vulneratum. Apud* Ezechi. *cap. 19. vbi nos habemus:* Didicit viduas facere: *pro didicit est in Hebræo hoc idem verbum. Ideo potest verti:* Contriuit viduas: vel viduas calamitatibus oppressit. Vel cognouit viduas. *Acsi dicat.* Non *solùm viros interfecit, sed cum eorum vxoribus rem habuit. Illud psalmographi:* Domine quid est homo, quia innotuisti ei? *potest verti:* quod agnouisti eum. *Id est, quòd significatione ostenderis, te illius curam agere. Cap. 6 Exodi, ita scriptum legimus:* Locutus est dominus ad Mosem dicens: Ego sum dominus, qui apparui Abraham, Isaac, & Iacob in Deo omnipotente, & nomen meum adonai non indicaui eis. *Pro adonai est in Hebræo Iehouah, quod nomen Iudæi ob reuerentiam nominare non audent. Pro non indicaui eis est verbum nostrum Iadah. Quam ob causam poteris hæc vltima verba ita conuertere.* Et nomine meo Iehouah non sum cognitus illis. *Nomen Dei Iehouah deriuatur à verbo* Hauah, *vel* Haiah, *quod idem est: & est verbum substantiuum significans* esse. *Aut vt subtiliùs aiunt nonnulli, verbum esse ab hoc Dei nomine deducitur. Significat enim Deum in sua essentia, vt theologi loquuntur, quæ ratione est, & complet, quæ promittit, datque esse omnibus, quæ sunt. Sensus est: Ego sum Deus ille, qui Abraham, Isaac, & Iacob apparui, promittens posteris illorum terram frugiferam & fertilem: sed id opere impletum non viderunt. Agnouerunt quidem me sub nomine omnipotentis, quoniam illos diuites feci, & è periculis multis eripui: verùm opere tunc non perfeci, quòd illis pollicitus sum. Ideo in nomine* Sadai *fui illis notus: Sadai enim idem est quod omnipotens: nunc autem notus ero in nomine Iehouah, videbis n. me facere, quòd nomẽ meum sonat, nempe facientem esse, & promissa præstantem. Nunc enim sum Hebræos ab Aegyptia seruitute mirabiliter erepturus, eisque promissam terram daturus.* Hoc *verbo vtitur Salomon. Prouerb. 10. cum ait:* Qui deprauat vias suas, manifestus erit. Vel notus erit. *Potest verti:* Qui corrũpit vias suas, contereturt. *Nam impius qui sceleribus pascitur, ab aliis affligitur & frangitur: sui autem non ab aliis, certè à seipso. Peccatum quippe secum fert dolorem & pœnam. Quæ maior potest esse pœna, quam peccasse? Quanquam improbi homines se diuites putent & florentes, mœroribus tamẽ & ærumnis premuntur, libidinibus & cupiditatibus torquentur, atque dies noctesque cruciantur. Stimulant eos conscientia flagitiorum, quæ eos quiescere non sinunt. Cùm itaque verbum hoc variè accipiatur, variè etiam nomen Maddagh accipitur, ac rectè hoc Danielis loco pro disciplina vsurpatur.*

Eccl. 10. Exod. 1. Esai. 53. Psal. 145. Exod. 6.

---

[a] Fuerunt ergo inter eos de filiis Iudæ Daniel, Ananias, Misael, & Azarias. [b] Et imposuit eis præpositus eunuchorũ nomina [c] Danieli Baltassar, Ananiæ Sidrach, Misaeli Misach, & Azariæ Abdenago. [d] Proposuit autẽ Daniel in corde suo, ne pollueretur de mẽsa regis, [t] nec de vino potus eius: [e] & rogauit eunuchorũ præpositũ, ne cõtaminaretur: [f] Dedit autẽ Deus Danieli gratiam & misericordiã in cõspectu principis eunuchorum. Et ait princeps eunuchorum

ad Danielem: timeo ego dominum meum regem, g qui constituit vobis cibum & potum: qui si viderit vultus vestros macilentiores præ cæteris adolescentibus h coæuis vestris, i condemnabitis caput meum regi. k Et dixit Daniel ad Malasar, quem cõstituerat princeps eunuchorum super Danielem, Ananiam, Misaelem, & Azariam: l Tenta nos obsecro seruos tuos diebus decem: & dentur nobis legumina ad vescendum, & aqua ad bibendum: & contemplare vultus nostros, & vultus puerorum, qui vescuntur cibo regio: m & sicut videris, facies cum seruis tuis. Qui audito sermone huiuscemodi, tentauit eos diebus decem.

a *Fuerunt ergo inter eos.* Hoc est, inter eos autem, qui ex diuersis nationibus electi sunt, fuerunt quatuor pueri Hebræi, quorum hic nomina exprimuntur. Et quoniam dicuntur esse de filijs Iuda, existimant nonnulli, eos fuisse de tribu Iuda, & ex regia progenie. Certè de Daniele illud astruũt Hieronymus, Epiphanius, & Iosephus. *[Hieron. Epipha. Iosephus.]*

b *Et imposuit eis præpositus eunuchorũ nomina.* Hoc ideo fecit, quia Babylonij nomina Hebraica detestabantur. Putauit præpositus incommodum esse nominibus odiosis & execrandis appellari, qui regi in aula ministrarent. Eam ob causam vetera illis nomina abstulit, & noua imposuit. Fortasse hoc præcepit rex, vt dominatum suum ostentaret: erat enim hoc ius dominij in more apud multas nationes: vt intelligentes serui esse se libertate priuatos, dominis parerent, & seruitutẽ suam agnoscerent. Hæc est Theodoreti explanatio. *[Theod.]* Esse quippe potestatis atque dominij signum nomina rebus imponere, indicauit Adam appellans animalia nominibus suis, vt in libro Genesis memoriæ proditũ est, *[Gen. 2.]* quo se illorum dominum à Deo constitutum significauit. Voluit Deus esse hominem huic medio mundi globo præpositum: eiúsque dominatui permisit non solum terrenas, sed aerias animantes, & quæ aquis occultabantur. Ac quod præstantius est, cœlum ipsum & admirabiles siderum fulgores, globos ætherios, monimenta manuum suarum æterna ad commoditates hominis creauit. Fortasse eam ob causam rex illis nomina mutauit, vt eos fauore prosequeretur. Ait enim Alexander ab Alexandro libro quarto Genialiũ dierum eos qui olim in numero ciuium Romanorum erant asciti, & ciuitate donati, in memoriam accepti beneficij solitos fuisse propria nomina explodere, & alia vsurpare. *[Alexan.]* Et libro secundo ait, seruos, quando manumittebantur, aut prætoriis ornamentis decorabantur, explosis veteribus nominibus ingenuorum ac nobilium nominibus appellari. Itaque qui aliquem in dignitate aliqua constituebat, ei nomen mutabat. Id in quarto libro Regum scriptum legimus, *[4. Reg. 23.]* vbi Pharao rex Ægyptiorum constituens regem *Eliacim* vertit, nomen eius *Ioacim*. Et Nabuchodonosor Babyloniorũ rex cùm in regia dignitate collocaret Matthatiam, imposuit ei nomen *Sedechiæ*. *[4. Reg. 24.]* Sed omissis regibus mortalibus, de rege sempiterno, cuius numine mundus regitur, loquamur. Deus ille, qui homines quasi spectatores superarum rerum ac cœlestium creauit, eis nomina noua imposuit, quos præcipuos suo obsequio ascribebat, quibus singularem amorem ostendebat, quorum virtutes & res præclarè gestas ad memoriam posteritatis æternam propagabat. In vetere testamẽto *Abram vocatus est Abraham. Sarai Sarah*, Iacob *Israel*. Ioseph saluator mundi: in nouo autem *Simon* vocatus est *Petrus*, *Saulus Paulus*, & filij Zebedæi *Boanerges*, hoc est filij tonitrui. *[Gen. 17. Gen. 17. Gen. 32. Gen. 41. Ioan. 1. Act. 13. Marc. 3.]* Summi etiam pontifices solent in creatione nomina noua suscipere. Cœlius Rhodiginus libro tertiodecimo lectionum antiquarum id ob eam causam fuisse existimat, quia Sergius secundus pontifex maximus, qui primus nomen mutauit, nomine indecoro antea vocabatur. *[Calius.]* Id quod videtur fuisse à Platina depromptũ. *[Platina.]* Ego vsitò existimo cõsuetudinis huius originem ad diuum Petrum primum pontificẽ maximum respexisse, cui dominus nomen mutauit, dicẽs: *Tu es Simon filius Barsona: tu vocaberis Cephas, quod interpretatur Petrus.* *[Ioan. 1.]* Verba sunt euangelij autore Ioanne capite primo. Voluit Euangelista vocabulum interpretari, cùm Græcè Euangelium scriberet: quia *Cephas* non Græca est vox, sed Caldaica, siue Syriaca, vt rectè Hieronymus obseruauit. *[Hieron.]* Idem est *Cephas* quod lapis magnus: quod Deus nomine Petri voluit significare. Postea namque ei dixit: *Tu es Petrus & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam.* *[Mat. 16.]* Est enim ecclesia fundata super Petrum, & Petrus super Christum: & ita primũ fundamentum Christus est: de quo Paulus in epistola 1. ad Cor. *Fundamentum*, inquit, *aliud nemo potest ponere, præter id quod positum est, quod est Christus Iesus.* *[1. Cor. 3.]* Aspicis igitur, principem Apostolorum, cui nomen antea fuerat Simon, fuisse Cepham & Petrum vocatũ. Nec solum ipse, sed vnus etiam ex septuaginta duobus discipulis fuit Cephas appellatus, ob amicitiam fortasse, qua Petrum Apostolum complectebatur, quem singulari amore prosequebatur. Lege Dorotheũ & Hippolytum antiquos authores nomina septuaginta duorum discipulorum literis mandantes, inter quos inuenies Cepham, quem episcopum fuisse asserunt. *[Dorot. Hippol.]* Oecumenius etiam in Acta Apostolorum, quem refert & sequitur Georgius Ederus in œconomia, nonnullos ex septuaginta duobus recenset, inter quos nominat Cepham cognomine Petri. *[Oecum. Ederus.]* Systus quoque Senensis libro secundo Bibliothecæ sanctæ ait Cepham fuisse vnum ex septuaginta duobus Christi discipulis. *[Systus.]* Hunc Cepham credibile est eum fuisse, quem Paulus Apostolus palàm reprehendit. Cùm enim esset Antiochiæ, cibis in lege vetere prohibitis vescebatur. At venientibus Iudæis ad fidem conuersis, à Gentium mensa se subtrahebat, ne Iudæos illos offenderet, qui quòd nõdum essent in Euangelio perfectè docti, nec gentium consociationem, nec ciborum in lege prohibitorum esum ferebant. *[Gala.]* At gentes simulatione Cephæ offendebantur. Qua de re diuus Paulus in epistola ad Galatas ita ait: *Cùm autem venisset Cephas Antiochiam, in facie ei restiti, quia reprehẽsibilis erat.* *[Galat. 2.]* Itaque Cephas hic à Paulo increpatus non fuit Petrus ille apostolorũ princeps, Christique vicarius, sed vnus ex septuaginta duobus discipulis. Hæc est Clementis sententia, quam refert vt veram Eusebius Cæsariensis libro primo historiæ ecclesiasticæ capite quartodecimo. *[Clement. Euseb.]* Eam tuetur Oecumenius in collectaneis epistolæ ad Galatas: & refert Theophila. in commentariis in eandem epistolam. *[Oecum. Theop.]* Et nostra hac ætate eius patrocinium suscepit Bartholomæus Camerarius in tractatione de ieiunio, cap. 6. *[Camer.]* Est quidem illa probabilis, & pia, & magnorum virorum authoritate & antiquitate roborata. Nõ enim videtur verisimile post aduentum spiritus S. in apostolos in crimen illud incidisse Ecclesiæ colũnam, & in re graui ad fidem pertinẽte, nempe de cessatione legalium, eum peccasse, cui Christus Ecclesiam suam commiserat, quem pastorem vniuersalem atque fidelium doctorem & magistrum constituerat, & vicarium suum in terra reliquerat: cui dixerat: *Ego rogaui pro te, vt non deficiat fides tua.* *[Luc. 22.]* Insuper cùm ille se iam excusasset,

excusasset, atque defendisset à culpa, quam proiiciebant Iudæi, quòd cum Cornelio homine Gentili comederet & communicaret: quam ille diluit docens illud ex Dei præcepto fecisse, vt in Actis Apost. scriptum legimus, qui fieri poterat vt se à gentium consortio & cibis abstraheret? Præterea non videbatur æquum, à Paulo pontificem maximum apostolorumque principem publicè & acerbè increpari. Hinc Porphirius hostis Christianæ religionis sumpsit ansam eos reprehendendi, vocans Petrum simulatorem & mendacem, & Paulum inurbanum & superbum: Non inueheretur tam durè in duos illos præcipuos euangelij doctores propagatores, si in veritate fuisset instructus. Nec eam ob causam dicendum est, eum qui fuit à Paulo reprehensus, non fuisse Cepham discipulum illum, sed apostolorum, quòd dicat Paulus: *Cùm autem venisset Petrus Antiochiam, in facie ei restiti.* Nam quædam exemplaria Græca habent ὅτε ἦλθε κηφᾶς. Hoc est, cùm venisset autem Cephas. Et eodem modo paulò pòst: *Dixi Cephæ coram omnibus.* Sed nihil refert, κηφᾶς enim, pro quo nos dicimus, Cephas, idem est quod πέτρος hoc est Petrus, vt iam diximus. Et discipulus ille Cephas etiam Petrus vocabatur. Nõ me fugit D. Augustinum existimasse, eum fuisse Petrũ apostolum, & in crimen incidisse: in eiusque sententia esse alios propè infinitos, inter quos sunt nonnulli magni nominis & authoritatis viri. D. Hieronymus ita cum D. August. eum fuisse apostolorum principem: sed in hoc ab eo dissidet & dissentit, quòd asserat eum nullũ in crimen incidisse: sed hos duos insignes apostolos simulato dissidio ob aliorum vtilitatem, summa animi concordia contendisse: vt dum Petrus à Paulo obiurgatus silentio vteretur, hi qui legalia putabant seruanda, ab eorum obseruatione desisterent. Et admonitus hac de re D. August. nunquam fuit à sententia deiectus. Sed nec ipse potuit eundem Augustinum à sentẽtia mouere. Secutus est Hieronymus in quæstione hac Græcos authores, quemadmodum multis in alijs, aliquando vt interpres, aliquãdo vt ex eorum fontibus iudicio arbitrioque suo quãtum quoque modo videretur, hauriret. Qui autẽ illis aiunt D. Petrum in illa simulatione in crimen nõ incidere, sunt infra scripti patres. Origenes in cõmentariis in epistolam Pauli ad Gala. & in decimo Stromatum libro, Theodoretus in expositione in epistolam ad Galatas. Eusebius Emisenus in eandem Epistolsm, Didymus Alexsndrinus in explanatione in eandem, Appolinarius Laudiceæ episcopus in commentariis in eandem epistolam, Ioannes Chrysostomus in eandem epistolsm, & in lib. 1. de sacerdotio, Theodorius Eracleæ episcopus explicatione epistolæ ad Galatas, Theophylactus in eandẽ Oecumenius in collectaneis explicationũ in eãdem, epistolam, Ioannes Cassianus libro collationum 17. Hi sunt in eadem sententia cum Hieronymo magni quidẽ viri, & admirabili sapientia præditi, qui sibi nominis celebritatem & amplitudinem meritò compararũt. Sed vtra harum opinionũ vera sit, alij viderint. Illud volui præcipuè admonere, fuisse quendam ex septuaginta duobus discipulis vocatum Cepham, qui forsitam fuit ille quem Paulus obiurgauit. Hinc existimo esse Cepham illum, de quo in eadem epistola ad Galatas dixit Paulus apostolus: *Iacobus & Cephas & Ioãnes, qui videbantur columnæ esse, dexteras dederunt mihi & Barnabæ societatis.* Si enim loqueretur de apostolorum principe, prius eum nominaret, quàm Iacobum. Imò Ioannes ille de quo hîc loquitur, non fuit ille qui euangelium scripsit, vt mea fert opinio, sed alter ex septuaginta duobus discipulis. Hippolytus enim & Dorothæus inter eos Ioannem quendam numerant, quem episcopũ aiunt fuisse Bibliapolensem. Quî fieri potest fuisse illum Ioannem Apostolum, cùm idem Paulus in eadem epistola asserat, *post Petrum nullum apostolum vidisse, nisi Iacobum fratrem Domini?* Si verba Pauli perpendere volueris, & ordinem literæ limato iudicio obseruaueris, eum Cepham, qui dedit Paulo manus societatis, videbis apertè apostolum nõ fuisse. Loquitur enim Paulus ibi de Petro apostolorũ principe, & de Cepha, vt de viris diuersis. Ita enim ait: *Cùm vidissent, quòd creditum est mihi euangelium præputij sicut Petro circumcisionis, qui enim operatus est Petro in Apostolatum circuncisionis, operatus est & mihi inter Gentes. Et cùm cognouissent gratiam, quæ data est mihi, Iacobus & Cephas & Ioãnes qui videbãtur colũnæ esse, dexteras dederũt mihi & Barnabæ societatis.* Aduerte. Cũ vidissent, inquit in tertia persona, quòd creditum est mihi Euangelium, sicut & Petro, Iacobus Cephas & Ioannes dederunt mihi dexteras. Nónne ostendit hæc oratio Cepham hũc alterum à Petro fuisse, quemadmodum Iacobus & Ioannes alij à Petro erant? Quæ enim esset cõstructio hæc? quæ verborum collocatio? quæ sensus conuenientia? quæ fartago loquendi, si Petrus Apostolus & hic Cephas, qui Paulo dedit manum, idẽ essent? Germanus sensus est. Cũ Iacobus apostolus & Cephas atque Ioannes discipuli Christi vidissent delegatã mihi esse prouinciam prædicandi Euangeliũ apud Gentes, quemadmodum Petro apostolo apud Iudæos, dederunt mihi dexteras, quod est symbolum societatis. Nónne vides nullum horum trium esse apostolorum principem, sed illos esse cũ eo & fide, & amicitia coniunctos? Erat quidem Cephas hic vir magnus, & episcopus, & vnus ex septuaginta Christi discipulis: sed propter imprudentem simulationem incidit in errorem, in quem non arbitror apostolorum principẽ incidisse. Sed omnia hæc & quæcunque dixero, iudicio & correctioni sanctæ Romanæ ecclesiæ catholicæ subijcio. Illud certissimum est nomen nouum Simoni impositum esse à Deo, qui Danieli idem fieri voluit.

Act. 11. — Porph. — Galat. 2. — August. — Hieron. — Origen. — Theod. — Euseb. — Didym. — Apoll. — Chriso. — Theod. — Oecum. — Theop. — Cassian. — Hippo. — Doro. — Gala. 1. — Gala. 2.

c *Danieli Baltassar.* Daniel sonat iudicium Dei: Ananias idem est quod habes domini. Misael quis postulans. Vel abstulit Deus: Azarias auxilium domini: Baltassar scrutator thesauri: Sidrach ager delicatus: Misach prolongãs: Abdenago seruus anxius. Etsi magna in his omnibus inueniri potest philosophia: tamen eam silentio prætereo, satis esse existimans significationes eorum explicare. Multi fuerunt electi, vt regi ministrarent, sed de Israelitarum tantummodo nominibus hoc loco fit mentio. Solùm enim viri pij & iusti nomen habere merentur. Loquens dominus spud Lucam de paupere virtutibus ornato, & de diuite epulis dedito, pauperis nomen nimirum Lazarum expressit, diuitis autem silentio præteriuit. Quamuis impij nominentur, illud est in terra, non autem in cœlo, iuxta id quod apostolis suis dixit Christus: *Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Et de improbis ait Dauid, *vocauerunt nomina sua in terris.* Et iterum: *Deleantur de libro vitæ, & cum iustis non scribantur.* Et Ecclesiasticus: *Nomen,* inquit, *impiorum delebitur.* Et Salomon in Prouerbiis: *Memoria iusti cum laudibus: nomen impiorum putrescet.* Eos dicitur Deus cognoscere ex nomine, quos diligit: vt Exodi trigesimo tertio: *Noui te ex nomine.* Quæ verba Deus dixit Mosi, vt ei amorẽ, quo eũ prosequebatur, significaret. Diuus Paulus capite quarto epistolæ ad Philippenses, & diuus Ioan. cap. Apocalyp. aiunt *horum esse nomina in libro vitæ, qui sunt ad æternam gloriam prædestinati.*

Luc. 16. — Luc. 10. — Psal. 48. — Psal. 68. — Eccl. 41. — Prou. 10. — Exo. 33. — Phil. 4. — Apo. 17.

d *Proposuit autem Daniel.* Decreuerat Daniel sobriè atque parcè viuere, & nullatenus se cibis in lege prohibitis polluere. In exilio non obliuiscebatur Dei sui, propter quem epulas mensæ regiæ respuebat. Explicat diuinus vates suam, suorumque socio-

rum abstinentiam & philosophiam non gloriæ cupiditate, sed vt alijs salutare præbeat exemplum. Victũ ad corporis valetudinem referendum putabant, non ad voluptatem. Sciebant perturbationum fontem esse intemperantiam, quæ est à recta ratione defectio.

Gen. 3. Quia primi nostri parentes se ab esu fructus prohibiti non abstinuerunt, fuerũt gratia priuati, & ab horto amœnissimo expulsi: qui si in illo statu permanerent, essent sine dubio felices, & egregia quadam laude cumulati. Sed quia Deo non paruerunt, animi præstantiam nefario dedecore commacularunt.

Gen. 25. Vide, quid secum detrimẽti attulerit cibi appetitio, *Esau pro lenticula edulio vendidit primogenita, populus Israeliticus*, vt

Exo. 32. verbis vtar sanctæ scripturę, *sedit manducare & bibere*, & surrexit ludere. Vbi ludere idem existimo esse quòd idolum colere. Ille fuit effectus repletionis, Dei obliuio, & veri Dei cultus. Ideo dicebat ei Deus cap. 6. Deu-

Deut. 6. *Osee. 13.* ter. *Cùm comederis, & saturatus fueris, caue diligenter ne obliuiscaris Domini Dei tui.* Et capite tertio decimo Oseę de ipsis Iudæis aiebat: *Saturati sunt, & eleuauerunt cor suum, & obliti sunt mei.* Volens diuina scriptura detrimentum voluptatis ciborum significare, Philisthæos

Iudi. 16. adducit in exemplum capite libri Iudicum sexto decimo: quibus epulantibus, seque lætitia efferentibus cecidit domus, quæ illos interfecit. Contrà verò frugalitatis & abstinentiæ ciborum vtilitatem multis in

Eccl. 37. locis commendat. Ecclesiasticus capite trigesimo septimo. *Noli*, inquit, *auidus esse in omni epulatione, & non*

Eccl. 2. *te effundas super omnem escam.* Et Ioel capite primo: *Sanctificate ieiunium, vocate cœtum.* Hoc est indicite & promulgate ieiunium vos ô sacerdotes, & vocate conuẽtum. Vel sanctificate ieiunium, hoc est, ostendite sanctum esse. Et postea capite secundo inducit Deũ ita lo-

Eccl. 2. quentem. *Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio, fletu, & planctu.* D. Paulus capite tertio decimo epi-

Rom. 13. stolæ ad Romanos: *Sicut*, inquit, *in die honestè ambulemus: non in comessationibus & ebrietatibus.* Et ad Philip-

Phil. 3. penses tertio increpans eos, qui se intemperanter in cibos ingurgitant, eosque vt Deos colunt, *Quorum*,

Luc. 6. inquit, *Deus venter est, & gloria in confusione ipsorum.* Cõtrà verò sobriis & abstinentibus ait apud Lucam cap. 6. Christ⁹ Deus noster: *Beati qui esuritis, quia saturabimini.* Solent viri tẽperantia muniti corpus suum rationi

Similitudo subijcere, ideo frugalitate vtuntur. Vt enim indomitũ animal subtractione cibi mitescit, & domino paret: sic caro ieiunio & abstinẽtia nutrita domatur, & spiritui subijcitur. Id intelligens diabolus homines excitat ad

Mat. 4. *Luc. 4.* ieiunium frangendum. Nec mirum, cùm etiam hac in re Christum Deum nostrum tentauerit, cùm ei dixit: *Si filius Dei es, dic, vt lapides isti panes fiant.* Acsi diceret: Muta hos lapides in panes, & comede. Vbi obiter aduerte in prima illa tentatione propositum dæmonis fuisse Christum ad mutationẽ & nouitatem excitare: solet enim tentator nouitates & rerum vicissitudines inducere, quibus nobis perniciem machinetur. Non enim dixit: Quoniam hic panem non habes, affer illũ ex alio loco, & manduca. Sed conuerte hos lapides in panes, & comede. Non solùm dæmon, sed eius serui nouitatibus delectãtur. Duplici ex capite poteris hinc ieiunij excellentiã colligere, & quòd Christus eo vsus

Hieron. sit, & quòd dęmon illud frangere conatus fuerit. Hieronymus in epistola ad Demetriadem: Ieiunium, in-

Chriso. quit, est cæterarum virtutum fundamentum. Chrysostomus in Genesim: Ieiunium est alimentum animæ.

Basilius. Basilius in homilia de laudibus ieiunij: Ieiuniũ similitudo est hominum cum angelis, iustorum contuber-

Athan. nalis, vitæ sobrietas. Athanasius in tractatione de virginitate: Vide quid faciat ieiunium, morbos sanat, distillationes exsiccat, dæmones fugat, malas cogitationes expellit, mentem reddit nitidiorem, cor purgatius, &

corpus salubrius. Augustinus in quodam sermone: Ie-

August. iunium purgat mentem, subleuat sensum, carnẽ spiritui subiicit, cor facit contritum & humiliatum, concupiscentiæ nebulas dispergit, libidinum ardores ex-

Ambros. tinguit, castitatis lumen accẽdit. Ambrosius in sermone de Elia: Ieiunium est mors culpæ, excidiũ delictorum, remedium salutis, radix gratiæ, fundamentum

Rauenn. castitatis. Petrus Rauennas in sermone de ieiunio: Ieiunium scimus esse Dei arcem, Christi castrum, murũ

Grego. Spiritus sancti, vexillum fidei, castitatis trophęũ. Quoniam, vt verbis vtar Gregorii Magni, à paradisi gaudio per cibum cecidimus, quantum possumus per abstinentiam resurgamus. Terreat nos diuitis epulis dediti exemplum, quem vita in deliciis acta æterno tradidit incẽdio: demus operam, ne nimio ciborũ onere

Similitudo obruamur. Quẽadmodũ nauis modicis sarcinis temperata, & ad cursum expedita, quę facilè superat vndarum impetum, meliùs seruatur à naufragio, quam quę quacũque procella demergitur: sic homo ieiuniis deditus, tenui alimẽto nutritus, & modicorum ciborum temperantia educatus, meliùs effugit nimbos, turbines, cæterasque tẽtationum tempestates, turbines, cæterasque superat vehementes perturbationum fluctus in altum surgentes, quàm qui epularum onere grauatus facilè prosternitur ac succũbit. Nemo quippè est, quem fugiat, vitæ nostræ nauim fluitare in alto tempestatibus voluptatum, seditionum, discordiarum, cæterorumque flagitiorum exagitatam. Quare opus est, ne eam epularum onere grauemus: sed abstinentiam amplectamur, quam viri sapientia & virtute pręstantes seruauerunt, sũmisque laudibus extulerũt.

Clemens. D. Petrus Apostolorum princeps quotidie ieiunabat, & vt Clemens discipulus eius testatur libro primo recognitionũ, pane & oleis sponte vescebatur. Lege historias Pauli primi eremitæ, Antonii, Hilarionis, quas

Hieron. Hieronymus scripsit, & videbis admirabilem ciborũ abstinentiam. Monachum vidi, inquit Hieronymus, qui annos inclusus hordeaceo pane, & luculenta aqua viuebat. Alter in cisterna vetere quinque caricis in die sustẽtabatur. Cœnobitæ, vt ipse ait, & historia tripartita testatur, perpetuò ieiunabant, aquã bibẽtes, & solum panẽ cum leguminibus & oleribus manducan-

Eusebi. tes. Id quod in historia Ecclesiastica asserit Eusebius

Marul. Cæsariensis lib. 2. cap. 17. & post illum Marulus libro tertio exemplorũ. Non solùm Christiani, sed etiã Geotium philosophi ciborũ abstinentiã celebrabant, quorum præconia literis monimentisque cõsignata nulla

Socrat. vetustas obruet, nulla vnquã delebit obliuio. Socrates

Stobeus. eum qui ad virtutem aspirabat, hortabatur, vt abstinẽtiam coleret & delicias veluti sirenes respueret. Ita apud Stobęum in sermonibus scriptũ legimus. Et interrogatus quonã ab aliis hominibus differret, respõdisse fertur: Alij viuunt, vt edant, ego verò edo, vt vi-

Maxim. uam. Author est Maximus Monachus sermonib. Vbi

Democr. etiã tradit Democritum hac similitudine vsum fuisse. Quemadmodum Medicina non quæ suauis, aut longa est, bona dicitur, sed quæ ægritudini medetur: ita cibus, non qui dulcis, aut multus est, censendus est

Demost. bonus, sed qui valetudinem tuetur. Demosthenes,

Fauori. teste Fauorino, temperantiam appellat sapientiæ fun-

Apollo. damentum. Appollonius frugalitatem & in cibis sumendis temperantiam laudibus extollebat, asserens

Isaeus. illa augeri animi altitudinem. Isæus Assyrius interrogatus, quæ essent epulæ suauissimæ, respondit, vt

Philos. refert Philostratus, Ista curare desij. Non solùm frugalitatem & abstinentiam laudabat, sed in seipso seruare studebat. Nec abstinentiam cibi tantum, sed potus etiam velim existimes, seruandã esse: ait enim Pli-

Plinius. *Seneca.* nius, vinum esse cicutam hominis: & Seneca ebrietatem vocat insaniam voluntariam. Longa ieiunia, ac

diuturnæ

dinturos sitis tolerantiam per camelū antiqui significabant: quòd nullum animal tanta magnitudine insigne tam exigui cibi & potus paucitate sustentetur. Quam ob causam illū inter hieroglyphica, vt Pierius ait Valerianus, honorificè collocarūt: quòd ieiunium coluerint, quo pestilentium voluptatum ardor extinguitur. Est enim aduersus eodum ieiuni hominis sputum posse occidere serpentē, si in eius os inciderit, atq; ad interiora penetrauerit, vt Aristoteles, Plinius, Alexander Aphrodisæos, & alij rerum naturalium indagatores memoriæ prodiderunt. Qua in re videtur natura tacitè submonuisse posse effrenatā libidinem ieiunio restingui aut sedari. Quis serpens est pestilentior turpi voluptate, rationi inimica, honestatis expultrice, animorum exagitatrice, tranquillitatis peste, iliade malorum? Eorum animi qui se illi dediderunt, atque illicebrarum ministros præbuerunt, Dei & hominum iura violarunt. Perturbat enim iudicium voluptas, nec habet vllum cum virtute commercium. Id intelligentes Ægyptij epulis pretiosis neglectis, herbis solùm, & arborum fructibus vescebantur: vt testatur Chæremon & Stoicus. Et Dicæarchus asserit, veteres Græcos cæpes non comedisse. Cibi quondam Agræorum erant pyra, Atheniensium ficus, Mæoricorum milium, Medorum amigdalæ, Æthiopum locustæ Nomadum lac. Ciborum affluentiā & delicias veluti irritamenta malorum respuebāt. Multi oleribus legominibúsque contenti documenta fragilitatis dederūt, & insignē abstinentiæ memoriā posteritati propagarūt. Et quia Romani epulis exquisitis vti cœperunt, sanciuit senatus leges ad cohibendum lautiora obsonia atq; epularum delicias & sumptus. Ælianus de Atheniensiū & Arcadū abstinētia multa narrat propè incredibilia. Et Alexāder ab Alexādro de variarū nationū frugalitate mirāda cōmemorat. Et Titus Liuius ait Romanos ieiunia Cereri constituisse. Veteres illi qui nondum fidei splendore fuerant illustrati, sed solùm lumine naturæ instructi coluerunt ieiunia, & ciborum abstinentiam: & audent nostri temporis hæretici rem tam salutarem contemnere, & damnare? vel: Christus magister cœlestis ieiunauit: & ieiunanti asserit reddendam esse à Deo, qui videt in abscondito, mercedem: & constat ex actis apostolorum sanctos apostolos & ecclesiam cum illis post Christi in cœlum ascensum ieiunasse. Et ait diuus Paulus cap. 6. epistolæ 2. ad Corinthios: *Exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in vigiliis, in ieiuniis.* Et capite vndecimo eiusdem epistolæ inter labores & virtutes quibus vitæ suæ cursum cōficiebat, numerat ieiunia, quibus corpus domabat, & in seruitutem spiritus redigebat. Et non verētur hæretici ieiunia aspernari? vel: Hereditatem nobis ieiunij Christus reliquit, cùm quadraginta dies ieiunauit: cùm autē apostoli fuissent ab illo instructi, & Spiritu Sancto pleni inter ceteros canones quos à Christianis seruari præceperunt, vnus est de ieiunio quadragesimæ, in ordine sexagesimus octauus, qui constitutionū apostolicarū libro quinto à diuo Clemente verbis citatur: Seruandum est à nobis ieiunium quadragesimæ, continens memoriam conuersationionis & legislationis domini. Quem canonē D. Ignatius apostolorum discipulus in epistola ad Philippēses iisdē refert verbis: Quadragesimā nolite pro nihilo habere, imitationē enim cōtinet Dei conuersationis. Quomodo autem veteres Christiani ieiunauerint, docet Clemens libro quinto constitutionū apostolicarum, qui se à vino & carnibus abstinebat. Id quod docet concilium Laodicense canone 50. & Augustinus lib. 30. contra Faustum, & sermone 28. ad fratres solitudinem colentes. Vides quam antiquum sit ecclesiæ dogma de quadragesimali ieiunio. Si plu-

[Margin: Pierius. Aristot. Plinius. Aphro. Chære. Dicæar. Aelian. Alexand. Liuius. Matt 4. Marc. 1. Luc. 4. Matt. 5. Act. 13. & 15. 2. Co. 11. Clemen. Ignati. Clemen. August.]

ra circa ieiunij antiquitatem & præstantiam scire volueris, præter citatos authores lege Origenem homilia decima in Leuiticum, & libro tertio in Iob. Chrysostomū homilia prima in Genesim, Hieronym. in Ezech. cap. vigesimū nonū, & cōtra Iouinianum, Ambrosium in caput quartum Lucæ, Augustinum sermone primæ dominicæ quadragesimæ, Cassianum collatione 21. concilium Nicenum primum canone quinto, concilium Trullense canone 56. Agatense canone 12. Eubertinense canone 23. Gangrense canone 18. & 19. Sed his non mouentur Lutherani, quòd sint in perfidia sua obstinati. Et audent nihilominus dicere, se ecclesiam reformasse, cum non ecclesiæ, sed sectæ Epicureæ sint reformatores. ô contumaciam intolerabilem! ô cæcitatem deplorandam! Irrident ieiunia, & ciborum abstinentiam, cùm apostoli ex Dei iussu eam præceperint, & pius ac sanctus Daniel, vt constat ex hoc loco, se regis cibis abstinuerit, fueritque frugalitatem mirum in modum amplexatus, & admirabilem ob id sapientiam consecutus.

c *Rogauit eunuchorum præpositum, ne contaminaretur.* Hoc est, ne eū compelleret ad epulas regias comedēdas. Cum primùm illam habuit à Deo inspirationem seruandi abstinentiam, statim se firmo proposito mouit, diuinis monitis acquieuit, paruit, eāmque opere implere firmiter statuit. Non eam distulit in tempus aliud, non moram interposuit, sed confestim executioni mandauit. Accedit ad præpositū eunuchorū ab eo magnopere petens, ne ipsum cōpelleret ad epulas mensæ regis sumendas. Hinc disces, quàm celeriter te debes præparare ad diuina monita explenda. Noë promptè Deo obediuit in omnibus, quæ ei Deus testante vniuersa eluuione terrarum facienda præcepit. Et Abraham Dei præceptum sine mora exequi voluit circa filii immolationem: quò suam erga Deum obedientiam ostenderet. De Noë scriptum est: *In articulo diei illius ingressus est Noe.* Pro quo Paganinus vertit: *In ipsomet die.* De Abraham autem: *Abraham de nocte consurgens*, &c. Graue Dei præceptum sine dilatione perficere voluit, noctu Dei iussum accipiens, summo mane nondum orto sole illum implere proposuit: surgens statim abiit ad filii sacrificium, quem admirabili amore prosequebatur, tanquam ad exquisitarum epularum conuiuium inuitatus. Vide etiam promptam apostolorum obsequium: qui diuinis monitis instructi Christo eos vocanti statim paruerunt, & vt verbis vtar euangelij, *continuò relictis retibus secuti sunt eum.* Non in aliud tempus distulerunt, sed continuò obtemperarunt. Eodem modo Saulus in terra prostratus audiens Dei verbum dixit illico: *Domine quid me vis facere?* Et nulla interposita mora Dei verba opere impleuit. Nam vt qui fundit æs ad conflandum vas, non debet opus differre, ne æs frigescat, & induretur, & ineptum fiat ad conflationem: sic qui in animo diuinam habet monitionem ad honestum aliquod efficiendum, non debet eam prorogare, sed confestim exequi, & conflare opus, ne ob gelidi animi dilationem amittatur. Id intelligens Ecclesiasticus capite quinto: *Ne tardes, inquit, conuerti ad dominum, & ne differas de die in diem.* Israelitæ in terram promissam tendentes pascha suum comedebant festinantes, vt ex capite Exodi duodecimo liquet. *Et nos, vt verbis vtar diui Pauli in epistola ad Hebræos, festinemus ingredi illam requiem.* Et acceptis diuinis monitis operemur cum festinatione. De sacratissima Dei genitrice Maria scriptum legimus capite primo euangelij authore Luca: *Surgens Maria abiit in montana cum festinatione.* Et de pastoribus Dei claritate

[Margin: Origen. Chrysost. Hieron. Ambro. Augusti. Cassian. Gene. 7. Gen. 22. Genes. 7. Pagni. Gen. 22. Matt 4. Marc. 1. Luc 5. Act. 9. Similitudo. Eccle. 5. Exod. 12. Heb. 4. Luc. 1. Luc. 2.]

circumfusis, & euangelica motione illustratis capite secundo eiusdem euangelij, *Venerunt festinantes, & inuenerunt Mariam, & Ioseph, & infantem positum in præsepio.* Est nihilominus obseruandum, debere festinationem nostram esse maturam, cum consilio & prudentia copulatam; vt non præcipitanter atque inconsideratè, sed cunctanter & sapienter negotium aggrediantur, iuxta illud vetus laudatumque prouerbium: Festina lente: quo imperator Octauianus Augustus adeo delectabatur: authore Aulo Gellio in noctibus Atticis, & Macrobio in Saturnalibus, vt non solùm in communi colloquio, sed in epistolis etiam eo vteretur. Nam in sigillo suo scriptum habebat papilionem cum cancro: quibus duabus bestiolis prouerbij sententiam hieroglyphicè significabat: per papilionem vermiculum latum velocem innuebat celeritatem, per cancrum verò qui motu retrogrado & tardo fertur, moram & cunctationem. Eodem prouerbio oblectabatur etiam Titus Vespasianus, qui in numismate sculptum habebat delphinum ancora inuolutum, quod ego depictum vidi in libro veterum numismatum Æneæ Vici. Vbi per delphinum velocitas, per ancoram tarditas intelligitur, cum his literis: Festina lentè. Est igitur festinandum, sed cum prudentia & consilio: nam festinationis absque illis comites sunt error plerunque & dolor. De huiusmodi temeraria festinatione ait Esaias cap. 28. *Qui crediderit, non festinet.* Pro quo septuaginta interpretes habent: *qui crediderit, non confundetur.* Et iuxta eorum versionem citat testimonium hoc Paulus capite nono & decimo epistolę ad Romanos: & Petrus capite secundo primę suæ canonicæ. Vbi vides temere festinare idem esse quod confundi.

[Gelius. Macro. 1. Pet. 2. Titus. Esai 28. Rom 9. & 10.]

f *Dedit autem Deus Danieli gratiam & misericordiam in conspectu.* Hoc est, effecerat enim Deus, vt Daniel esset gratiosus & charus magistro palatij, inueniretque apud eum fauorem & beneuolentiam. Eodem schemate & verborum ornamento vtitur Moses Genesis trigesimo nono capite, dicens: *Dedit dominus gratiam Ioseph in conspectu principis carceris.* De Thobia scriptum legimus: *Dedit ei gratiam Deus in conspectu Salmanasar regis.* Gratia his in locis non accipitur pro gratia gratum faciente, quæ est, vt verbis vtar diui Thomæ, quædam participatio diuinæ naturæ: de qua ait Apostolus in epistola ad Romanos: *Iustificati gratis per gratiam ipsius.* Nec pro gratis illa gratia data, quæ ordinat hominem ad quædam præparatoria vltimi finis, sed pro fauore & benignitate, & beneuolentia. Pro eo quod nos dicimus: Effecit Deus, vt quidam esset in gratia apud principem, vt esset ei gratus, & eum beneuolum & munificum sentiret: dicunt Hebræi: Dedit Deus gratiam cuidam in conspectu regis. In hanc significationem accipitur gratia apud Ciceronem, cùm his locutionibus vtitur: Redite in gratiam, aucupari gratiam, & aliis huiusmodi. Eodem modo sumitur gratia capite Genesis decimo octauo, cùm Abraham Deo sibi apparenti dixit: *Domine si inueni gratiam in oculis tuis, ne transeas seruum.* Acsi diceret: Si tibi domine gratus sum, si apud te fauorem inuenero, vtere quæso hac benignitate erga me, vt maneas in hospicio meo. Et decimo nono: *Inuenit seruus tuus gratiam coram te.* Et Hebræorum quarto, vbi Paulus Apostolus loquens de pontifice nostro Christo ait: *Adeamus cum fiducia ad thronum gratiæ eius.* Hoc est, ad sedem pontificis clementissimi, ad cathedram beneuolentiæ, ad solium benignitatis. Acsi diceret: Ad cathedram pontificis legalis accedebant homines cum timore ob legis seueritatē at: ad cathedram Christi, qui è cœli fastigio ad terram descendens humanam induit formā, vt nobis faueret, & pro nobis mortem subiret, quò nos ad vitā duceret immortalem, accedendum est cum fiducia: quoniam solium eius thronus est gratiæ, & lex eius est euangelium amoris & pietatis plenissimum. Vbi illud est aduertendum, voluisse apostolum innuere, pontificem nostrum Iesum regem esse, quia thronus, vt obseruauit Euthymius, est regis symbolum & significatio: fuit enim Christus rex & sacerdos in Melchisedech adumbratus, qui fuit rex & Salem & sacerdos altissimi, iuxta illud diuini vatis: *Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech.* quē locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur: Eius thronus est amoris & beneuolentiæ significatæ nomine gratiæ: in quam significationem accipienda est gratia hoc Danielis loco.

[Gen 39. Tob 1. Thom. t. Rom. 3. Cicero. Gene. 18. Gene 19. Hebr. 4. Euthy. Gen 14. Psa. 109. Hebr 5. & 7.]

g *Qui constituit vobis cibum & potum.* Diuus Paulus capite quinto epistolæ ad Hebręos accipit cibum pro doctrina excelsa & perfecta ad viros prouectos pertinente, lac autem pro doctrina facili & simplici, quæ ad illos pertinet, quia adhuc non sunt altissimorū mysteriorū capaces. Ita enim ait: *Facti estis, quibus lacte opus sit, non solido cibo.* Perfecti enim mentis acie perpurgata oculos ad cœlum tollentes cœlestia mysteria cōtemplantur: imperfecti verò in splendorem rerum tā excelsarum aciem mentis intendere non valent. Eodē modo capite tertio epistolæ prioris ad Corinthios: *Tanquam paruulis, inquit, in Christo lac vobis potum dedi, non escam, nondum enim poteratis.* At hoc Danielis loco cibus & potus accipiuntur pro corporis epulis, & vino: & vt aliis dicam verbis pro quotidiano victu, quē rex illis constituerat.

[Hebr. 5. 1. Cor. 3.]

h *Coætaneos vestros.* Ex Hebræo verti possunt verba hęc qui sunt iuxta similitudinem vestram: hoc est, vobis similes ætate & conditione.

i *Condemnabitis caput meum.* Hoc est, eritis causa, vt ego ex regis sententia plectar capite: efficietis, vt cæde mea luam pœnas meæ perfidiæ, quòd regio edicto non obediam. Condemnare caput alicuius est illum morte mulctare. Putabat solo ciborum alimento corpora nutriri, atque florescere: ad diuinam autem potentiam oculos non extollebat. Quanquam esset Regi gratus, timebat tamen, ne mutaretur rex ipse, & dissidio illo alienatus & offensus in eum perniciem moliretur. Vt enim cera candelæ ignem alit, at si deorsum feratur, illum extinguit: sic princeps, qui aulicum fauore prosequitur, ab eo facile animum alienat, si eius obsequium putat deficere: & qui in illum conferebat beneficia, ei exitium crudelissimū parat. Nemo fiduciam suam à Deo habeat seclusam, & in homine collocatam. Audiat Ieremiam dicentem: *Maledictus homo qui confidit in homine.* Et Dauidem: *Bonum est sperare in Domino, quam sperare in principibus.* Et Salomonē in Prouerb. *Qui sperat in Domino, beatus est.* Felix ille, qui omnem spem suam in Deo figit & locat, quoniam ipse est fons omnium bonorum: ipse & verax, & homo mendax: ipse non deserit eos, qui ad ipsum tanquam ad arcem tutissimam confugiunt: at homo illos facillimo negotio derelinquit, quos antea amicitia comprehendebat: Id sentiens Dauid aiebat: *Credidi propter quod locutus sum, ego autem humiliatus sum nimis: Ego dixi in excessu meo, Omnis homo mendax.* Acsi diceret: Deus mihi promisit esse me è periculis meis erepturum, cuius promissionibus fidem adhibui certissimam: Propterea hæc dico, incidi in acerbas calamitates, versatus sum in luctu & mœrore, fugi è ciuitate, vt euaderem immanitatem impij Saulis me ad exitium crudelissimum vocantis, & vidi me derelictum, humanoque auxilio orbatum: nam qui mihi polliciti erant effusuros se esse sanguinem suum pro me, se fugæ mandarunt, meque dereliquerunt. Quare dixi de illa fuga mea: *omnis homo mendax*: non

[Similitudo. Iere 17. Psa. 117. Prou. 16. Psal. 116.]

inueni

inueni in hominibus veritatem : ſolus Deus me conſolatur, & incolumem conſeruat, accipitur exceſſus pro exitu ſiue fuga : Hæc eſt germana meo quidem iudicio huius loci explanatio, qua oſtendit diuinus vates eſſe fiduciam in Deo, non in hominibus ponendam.

k *Et dixi Daniel.*] Elapſo tempore aliquo Aſphenex aut quia abiit è palatio, aut quia erat negotio aliquo impeditus, ſubſtituit pro ſe Malaſarem, qui Danieli, eiuſque ſociis præeſſet. Cùm autem Daniel non impetrauiſſet ab Aſphenex, quod ipſi erat in optatis profectus eſt ad Malaſarem eum obſecrans, ne ipſum coerceret, & compellaret ad epulas regias edendas: quoniam non ſolùm ipſe, ſed ſocij eius decreuerant illis abſtinere. Magna te illis offerebat difficultas ex parte præpoſiti: at illi non deſtiterunt à prępoſito, ſed alterum medium quærentes difficultatem ſuperarũt. Vix bonum aliquod aggredieris, quod non labatur in aliquam difficultatem : ſed debes eam exſorbere, & vltrà progredi, & in excellentis operis propoſito cõſtanter permanere. Ideo dicebat Eccleſiaſticus: *Fili accedens ad ſeruitutem Dei ſta in iuſtitia & timore, & præpara animam tuam ad tentationem.* Cùm Iſraelitæ à Babylonica ſeruitute reuerſi templum Dei inſtaurarent, fuerunt ab hoſtibus impedimenta illis inſerentibus vexati, & ſæpenumero afflicti, ſed non à ſententia deiecti. Ferebant quidam homines, vt ait Marcus capite ſecundo, paraliticum ad Ieſum, vt illi mederetur : *ſed non poterant accedere propter turbam*, Bonum opus incipiebant, ſed ſtatim ſe obtulit impedimentum. At vide hominum conſtantiam : *nudauerunt tectum domus, quo demerſerunt grabatum, in quo paralyticus decumbebat. Cùm Chriſtus appropinquaret Ierico, cæcus quidam ſedebat ſecus viam mendicans, qui cùm audiret turbam prætereuntem, ex eáque intelligeret tranſire Chriſtum, clamauit*, vt ait Lucas capite decimooctauo: *Ieſu fili Dauid miſerere mei: & qui præibant increpabant eum vt taceret.* Vide impedimentum. *At ille multo magis clamabat.* Vide hominis conſtantiam. *Et ſtatim fuit ſanitatem conſecutus.* Ibant piæ mulieres ad Chriſti monumentum cum aromatibus, vt vngerent eum: at obiecta eſt illis difficultas. Quare dicebant, vt Marcus vltimo capite ait : *Quis reuoluet nobis lapidem ab oſtio monumenti?* Sed perſeuerantes *inuenerunt illum, ad caput reuolutum.* Quare in rebus arduis aggrediendis danda opera eſt vt difficultas vi conſtantiæ ſuperetur. Nam vt Plato in Hippia maiore, & in Cratylo, & in libro quarto de republica ait, difficilia quæ pulchra: quod ita peruulgatum eſt vt iam prouerbij locum obtineat. Nec quicquam tritius eo, quod ait libro Moralium Nicomachiorum ſecundo Ariſtoteles. Ars & virtus in difficilibus verſantur. Eodem pertinet litera Pithagoræ diſcrimine ſecta bicorni : & euangelicum illud de *via arcta quæ ducit ad vitam : quæ conſtantia perficitur.* Vt ingentes fluctus in rupem firmiſſimam impetum facientes, volentes eam frangere, franguntur, ipſo immobili permanente : ſic moleſta impedimenta virum ſtabilem tentantia, in eumque incurſionibus grauiſſimis irruentia committuntur, cùm ille in propoſita firmitudine rebus aduerſantibus conſtans perſeueret. Id animo perſpiciens princeps quidam Italus conſtantia roboratus pro inſigni ferebat ingentem petram fluctibus concuſſam cum litera hac. Conantia frangere frangit. Et Gregorius Nazianzenus pro conſtantia ſalamandram ponit : quæ in medio igne omnia domante non ſolùm viuit, & lætatur, ſed illum penitus extinguit. Daniel & eius ſocij decreuerunt abſtinentiam ſeruare, ſed obtulit ſe illis impedimentum, & Aſphenexi repugnantia: at in ſancti propoſiti conſtantia manentes obtinuerunt à Malaſare id, quo nihil tunc erat illi antiquius, nimirum ne illos ad regias epulas compelleret.

Eccle. 2. — 1 Eſd. 4. Neem. 4. & 6. — Matt. 9. Marc. 2. Luc 5. — Luc 18. — Luc 14. — Mar. 16. Ioan. 20. — Dan. — Ariſto. Pytag. Matt 7. Luc. 13. Simulando — Nazian.

l *Tenta nos obſecro.*) Hoc eſt, fac periculum in nobis decem diebus : experire, poſſimus nec ne aqua & leguminibus abſque macie, & formę defectu ſuſtentari, & vultuum pulchritudinem tueri.

m *Et ſicut videris, facies cum ſeruis tuis.* Vt conſpexeris ſe habere vultus noſtros, ita nobiſcum facies. Hæc dixit Daniel admirabilis fidei magnitudine roboratus : Malaſar autem eius precibus aſſenſum præbuit.

i Et vino vnde bibebat ipſe. *In Hebræo eſt* : Et de vino potuum ſuorum. *In plurali dixit, quòd variis potuum generibus vtantur reges & magnates.*

D [a] Poſt dies autem decem apparuerunt vultus eorum meliores & corpulentiores præ omnibus pueris, qui veſcebantur cibo regio. [b] Porrò Malaſar tollebat cibaria & vinum potus eorum, dabatque eis legumina. [c] Pueris [1] autem his [2] dedit Deus ſcientiam & diſciplinam [d] in omni libro & ſapientia: Danieli autem intelligentiam omnium viſionum & ſomniorum. [e] Completis itaque diebus, poſt quos dixerat rex: vt introducerentur : introduxit eos præpoſitus eunuchorũ in conſpectu Nabuchodonoſor. [f] Cúmque eis locutus fuiſſet rex, [g] non ſunt inuenti tales de vniuerſis vt Daniel: Ananias, & Azarias. Et ſteterunt in conſpectu regis. [3] Et omnes verbum ſapientiæ & intellectus quod ſciſcitatus eſt ab eis rex, inuenit in eis decuplum [4] ſuper cunctos ariolos & magos, qui erant in vniuerſo regno eius. Fuit autem Daniel [h] vſque ad annum primum Cyri regis.

a *Poſt dies autem decem.*) Exactis decem diebus quibus pueri Hebræi vſi ſunt leguminibus & aqua, viſi ſunt vultus eorum lætiores, & obeſiores carne, & pulchriores iis, qui regis epulis potiti fuerunt. Conſidera, quanti ponderis ſit fiducia in Deum cum virtute coniuncta : & perpende abſtinentiæ præſtantiam & amplitudinem.

b *Porrò Malaſar tollebat cibaria.*] Hoc eſt portionem cibi & potus, eamque domum ſuam aſportabat.

c *Pueris autem his dedit Deus ſcientiam.*) quia ciborum abſtinentiam amplexati ſunt. Eſt enim frugalitas ad ſcientiam comparandam vtiliſſima.

d *In omni libro & ſapientia.*) Hoc eſt, in omni literatura tam Hebręa, quàm Chaldæa, & in omni genere doctrinæ & eruditionis. Aduerte : non ait: Adepti ſunt hi pueri ſcientiam in omni libro & ſapientia : ſed dedit illis Deus ſcientiam. Nam vt ait Eccleſiaſticus capite primo : *Omnis ſapientia à Domino Deo eſt.* Eam ob cauſam ei debemus illam attribuere: etiamſi in ſtudium literarum toto pectore incumbamus. Illud etiam obſerua, licere viris piis exemplo Danielis Gentium ſcientiam diſcere. Id intelligens diuus Hieronymus : Qui inquit, de menſa regis, & de vino potus eius non vult comedere, ne polluatur vtique ſi ſciret ipſam ſcientiam ac doctrinam Babyloniorum eſſe peccatum, nunquam acquieſceret

Eccle. 1. — Hiero.

discere, quod non licebat. Discunt autem, non vt sequantur; sed vt iudicent, & côuincant. Hæc eius verba sunt in sacros canones relata distinct. 37. cap. Qui de mensa. Non inficior esse diuinarum literarum scientiam aliis excellentiorem: ea enim nos ad Dei cultum, ad modestiam, magnitudinémque animi instruit, atq; ab animo tanquam ab oculis caliginem dispellit. Hæc medetur animis, vanitates detrahit, cupiditatibus liberat, pellit noxios timores: est enim virtutum indagatrix, expultrix flagitiorum, tranquillitatis largitrix, magistra morum & disciplinarũ. Ea instructi viri magni, sapientia & pietate præstantes in admirabilẽ splẽdorem diuinorũ mysteriorum mentis aciem dirigunt, & arcana cælestia omnẽ fulgorem superantia intuentur. Hinc efficitur, vt cœlesti ambrosia oblectati Deũ ipsum suspicientes, amore immortalitatis flagrantes ad gloriam aspirent sempiternam, mundi autem diuitias & dignitates ad quas plerique mortales desiderio incensi rapiuntur, contemnant, & pro nihilo putent. Sed tametsi hæc diuina scientia sit aliis illustrior & præstantior, non ideo tamen sunt aliæ reijciendæ. Vt vtilis planta non solùm pulchrorum fructuum abundantiam fert, sed etiam frondibus amœnis ornatur: ita anima non tantum theologicis præceptis, & documentis veluti præcellentibus fructibus debet abundare: verum etiam philosophiarum disciplinis instrui, quæ veluti folia aspectu iucunda ornamentũ præbeãt. Atsi in Gentilium libris improba aliqua côtineantur, indigna lectu, quamuis iocunda, & elegantia, vitanda tamen sunt: & huiusmodi libri aut penitus vitandi, aut cautè legendi, tanquam qui venena cum melle coniunant, atque occultant: ne eorum elegantiæ suauitate deliniti pestiferum aliquid sumamus. Oportet his obstruere aures, non minus quàm Vlyssem ad cantus syrenarum fecisse, ipsorum poetæ fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Et vt in hortis amœnis rosas eolligimus, spinas vitamus: sic in huiusmodi libris salutaria carpamus, noxia vitemus. At libri sacri nihil habent noxij, nihil inutile. Sumus tamen memores reperta considerationi, librorum sanctorum volumen esse montem illum, quò si quis accedat in figura homana morem gerens beluæ, lapidibus interficitur. Nam vnde salutem & animi tranquillitatem petere debuit, inde exitium sibi machinantur. Qui inflatur superbia, etiam si diuinã legat scripturam, nullam tamen consequitur veram ac solidam sapientiam, quia est eum humilitate coniuncta. Id intelligens Psalmographus ait, *Testimonium Domini fidele sapientiam præstans paruulis. Hæc est* lex Domini, neminem fallit, sed solis humilibus suppeditat sapientiam. Appellatur diuina lex testimonium, quòd testificetur Deus in illa, quid velit à nobis. Ea viris piis se submisse gerentibus, qui hic paruuli dicuntur, sapientiam tradit, superbi autem omnes stulti sunt. Et psal. 118. *Declaratio sermonum tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis.* superbis *sed humilibus.* Vbi pro declaratione vertit Hieronymus ostium. Non solùm enim scientia prouectis, & altè penetrantibus, solet diuina scriptura lumen ferre, sed incipientibus, dummodo humilitatem amplectantur. Vnde ait Salomon in Prouerbiis: *Vbi humilitas, ibi sapientia.* Et Christus Deus noster capite vndecimo euangelii Matthæi: *Confiteor tibi pater, Domine cæli & terræ, quia abscondisti hæc à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.* Hoc est humilitate munitis. Quod est non de ficta & simulata, sed de vera & solida humilitate intelligendum. Nam vt palæstritæ corpus humiliant, non vt se, sed aduersarios deijciant: sic nônulli se demittunt & vituperant, non vt seipsos deponant, & prosternant, sed vt alios decipientes & deijcientes ipsi efferantur. Est igitur sapientia solida in diuinis literis eum vera humilitate quærenda. Sed non eam impedit Gentilium scriptorum disciplina, imò adiuuat aliquando: Nam diuus Paulus citat eorum sententias: in epistola enim ad Titum vtitur versiculo Epimenidis poetæ cuius heroici hemistichium postea Callimachus vsurpauit. Capite quintodecimo prioris ad Corinthios Menandri ponit versiculum. Et Athenis, vt refert in Actis Apostolorum Lucas, Aratum citat. Fuit quippe alter Dauid, qui de manu Goliæ gladium arripuit, vt illo eius caput amputaret. Legerat enim in Deuteronomio *radendum caput mulieris in bello captæ, pilos, & vngues amputandos:* & ita posse illam in coniugio haberi. Mulier illa est scientia secularis, ex qua sumus amputaturi nosia & superuacanea, & ex captiua Israeliticam facturi. Idem fecit Cyrillus Alexandrinus aduersus Iulianum. Origenes Adamantius aduersus Celsum, Methodius aduersus Porphyrium. Hieronymus aduersus Iouinianum. Quadratus episcopus Atheniensis & Aristides Christianus philosophus libros quos imperatori Adriano in nostræ fidei defensionem dedicarunt infinitis Gentilium philosophorum authoritatibus repleuerunt. Idem fecit Iustinus martyr in libro contra Gentes, Tacianus in operibus suis, Hippolytus, Apollonius, Iulius Africanus, Eusebius Cæsariensis, Eustathius Antiochenus, Eusebius Emissenus, Basilius Magnus, Septimius Tertullianus, Arnobius, Augustinus, Lactantius Firmianus. Hi omnes inter diuinarum literarum scientiam, humanam eruditionem, & philosophorum gentilium sententias inseruerunt. Quare non sunt literæ humanæ dãnandæ, cũ constet ex hoc Danielis loco, cũ & socios eius viros pietate p̃stantes illis operam dedisse.

b *Omnium visionum & somniorum.* Intellige de veris, & à Deo immissis, non de vanis insomnus. Cernebat Daniel mẽtis oculis à Deo illustratis significationẽ visionum & somniorum, quibus per symbola & ænigmata futura monstrabantur. Habebat enim scientiam non solùm acquisitam, sed etiam infusam. Docemur hoc loco, Deũ potius ad pietatem religionis & studiũ respicere, quàm ad temporis ætatem. Vides enim Danielem multis natu maioribus antepositum. Id quod Samueli, & Ioseph, & aliis multis euenisse literæ diuinæ testantur.

c *Completis itaque diebus.* Exactis autem diebus post quos præceperat rex, vt ad se adducerentur pueri, adduxit eos palatii magister eoram rege. Dies regis apud Oseam capite septimo est dies natalis eius, & apud Malachiam capite terno dies sæculi idem est qood olim. Dies Domini apud Paulum capite tertio prioris ad Corinthios est dies vltimi iudicii. Nomine diei intelligitur prosperitatis: vt psalmo quadragesimoprimo. *In die mandauit Dominus misericordiam suam.* Accipitur aliquãdo pro vita pr\u0119senti: vt apud Ioannẽ capite nono: *Me oportet operari opera eius, qui misit me, donec.* In diebus illius dicunt Hebræi pro regnante illo, vt apud Esaiam septimo: *Et factum est in diebus Achaz:* & apud Matthæum secundo. *In diebus Herodis regis.* Dies annorum sunt anni. Hoc schemate vsus est Iacob, cùm dixit capite quadragesimo septimo Genesis: *Dies annorum peregrinationis meæ, &c.* Accipitur etiam dies pro quocũque tẽpore: vt Genesis secundo. *Quocunque die comederis ex eo, morte morieris.* Aliquando pro anno. In quam significationem accipitur hoc Danielis loco: nam paulò antè dixerat Daniel, præcepisse regem, vt ipsi pueri enutriri tribus annis cibis regiis postea coram seipso starent. *Vel completis diebus,* hoc est completo tempore. Ait enim Augustinus libro secundo contra Manichæos nomine diei omne tempus significari.

f *Cùmque eis locutus fuisset rex.*) Subaudi, & ipsi regi responderent. Nam multis verbis vltrò vltróque habitis fuit eorum scientia perspecta, & explorata.

[Margin: Similitudo. / Similitudo. / Exod. 19. / Psal. 18 / Hieron. / Prou. 11. / Similitudo / Tit. 1. / Epimen. / Callim. / 1. Cor 15. / Act. 17. / Aratus. / 1. Re. 17. / Deu. 21. / Cyrillus. / Orige. / Metho. / Hieron. / Quadra. / Aristid. / Iustin. / Tatian. / Hippol. / Apollo. / Iulius. / Eusebius. / Basilius. / Tertul. / Arnobi. / Lactan. / 1. Reg. 3. / Ge. 37. / 1. Cor 3. / Gen. 47. / Ezech. 4. / August.]

g *Non sunt inuenti tales de vniuersis.* Collata scientia puerorum Hæbræorum cum aliorum scientia, qui ad monos illud electi sunt, fuerũt primæ delatæ Hebræis inter omnes. Præclarè fecit rex, qui, vt cuiuscunque eruditionem cognosceret, omnes in seipsos comparauit. Nam quemadmodum gemmæ atque margaritæ vt agnoscantur, & earum excellentia perspiciatur & vis, oportet eas cum aliis conferre: tunc enim gradus præstantiæ vniuscuiusque planè apparent, ita vt videas, quæ sint lucidiores, quæ subobscuriores: sic vt homines rectè cognoscantur, opus est eos cum aliis comparare, & opera vniuscuiusque limato iudicio perpẽdere: & ita qui sint illustres, qui tenebris obfusi, qui doctrina exculti, & literis percoliti, qui indocti, & disciplina destituti, quot gradus scientiæ & elegantiæ, inscitiæ & barbariæ vnusquisque habeat, facilè intueberis. In studio literarum quidam velut aues se conferunt ad contemplationem naturæ, & philosophiæ vtilitatem & celsitatem, quidam verò veluti canes ad sophismatum rixas & iurgia, & inanes controuersias. Illud est hoc loco obseruãdum, eos, cum quibus pueri Hebræi comparati sunt, & qui illos compararũt, fuisse idolorum cultores, aut omnes, aut plerosque. Ex quo religionis firmitudinem & in virtute constantiam horum quatuor Hebræorum poteris colligere: qui inter improbos habitantes nunquam à fidei & honestatis gradu fuerunt deiecti. Polluerant se homines pestilentibus sceleribus, & vt verbis vtar diuinæ scripturæ, *omnis caro corruperat viam suam*, nihilominus tamen dixit Deus Noe, vt in libro Genesis testatur Moyses: *Te vidi iustum coram me in generatione hac.* Iustus Loth habitauit in medio Sodomorum. Ioseph in Ægypto fidem seruauit & castitatem. Samuel inter sceleratos filios Heli in animi candore perseuerauit. Pius Tobias inter impios Assyrios morabatur. Iob rerum tolerantia munitus insolentes, & aduersis confractos calamitates suas ęquo animo ferebat. Ezechiel cui Deus dixit: *Increduli & subuersores sunt tecum, & cum scorpionibus habitas*: nunquã à virtute discessit. Inter Capharnaitas vitam degebat Cẽturio, cui Christus dixit apud Matthæum capite decimotertio. *Non inueni tantam fidem in Israel.* Nicodemus Iudæorum illorum familiaritate vtens, qui Christi verbis fidem nullam adhibebant, dixit Christo apud Ioannem capite tertio: *Rabbi scimus, quod à Deo venisti magister.* Itaque inter impios sceleribus cõtaminatos possunt viri impij virtute præditi vitam agere sanctimoniæ plenissimam. Non me fugit, non parum conducere virorum sapientia & honestate præstantium consuetudinem ab animo & flagitiis abducẽdos, & ad verum decus excitandos. Nam volens Deus in Abraham ingẽtia conferre beneficia, eum deduxit à Chaldæis. Eodem modo Loth extraxit à Sodomis, Isaac separauit ab Ismaele, & Iacob ab Esau. Israelitis dixit Deus, vt capite Numerorum 16 memoriæ proditum est: *Recedite à tabernaculis hominum impiorum, & nolite tangere, quæ ad eos pertinent, ne inuoluamini in peccatis eorum.* Ædificantibus Iudæis templum post reditum à seruitute Babylonica, veniebant cultores idolorum, vt eos in opere iuuarent: at illi, vt capite tertio libri sui primi mandauit Esdras eos diuino consilio instructi reiecerunt. Quid plura? Quandiu Petrus fuit cum Apostolis, firmus permansit, cùm autem in atrio principis cum ministris illius se miscuit, Dominum negauit. At Daniel, Ananias, Misael, Azarias, exules in Babylonica seruitute constituti nec Deum reliquerunt, nec fuerunt ab eo relicti. Sciebant, quanti ponderis sit virtus, quæ in tempestate quieta est, & lucet in tenebris, pulsaque loco manet tamen, atq; hæret in patria, floretq; per sese semper, nec alienis vnquã maculis obsolescit.

Similitu. *Similia.* *Genes. 7.* *Gene. 13.* *Gene. 39* *1 Reg. 4.* *Tob. 1.* *Iob 1.* *Ezec. 2.* *Gene. 12. & 15.* *Gene. 13. & 17.* *Gene 2.* *Gene. 3.* *Num. 16.* *3 Esdr 5.* *Matt 6.* *Mar. 14.* *Luc 22.* *Ioan. 18.*

h *Et steterunt in conspectu regis.*) Hoc est, & seruierunt regi. De hoc Hebraismo suprà disserui.

i *Super cunctos ariolos & magos.*) Inuenit eos decies doctiores, hoc est multò eruditiores & pręstantiores aliis sapientibus, qui arioli & magi dicebantur. Ponitur numerus certus pro incerto. Magi ac arioli Babylonis multa dicebant, sed superuacanea, Hebræi autem pauca, sed certa. Vt insignes artifices iaculandi statim scopum: sic viri perspicaces & prudentes pauca loquuntur, sed ad rem. Vt non æquè volat aquila & perdix: sic non æquali animi acumine valent, qui in iudicia incumbunt literarum. Arioli sunt futurorum diuinatores, magi verò arte magica instructi. At hoc loco, & multis aliis per ariolos significantur rerum naturalium & abstrusarum indagatores, & phylosophi, præsertim astrologi: per magos verò sapientes, præsertim mathematici. Magus vox est Persica, & vt viri aiunt docti, idem est magus apud Persas, quod philosophus apud Græcos, & gymnosophista apud Indos. Et quia olim reges Orientis erant philosophi, vocabantur magi. Vnde magi illi qui ex *Oriente Hierosolymam venerunt*, & puerum Iesum Deum nostrum in Bethlehemitico præsepio coluerunt, vt Matthæus capite secundo testatur, reges erant: Sed eos magos vocauit, quia ad religionis Christianæ amplitudinem magis conducit Christum à sapientibus, quàm à regibus quæri, reges enim incidunt sæpenumero in errores, sapientes autem haudquaquam. Fuisse autem magos illos reges, asserit Athanasius in quæstione quadam, Cyprianus martyr in sermone de baptismo Christi, Chrysostomus in primo vigintiseptem homiliarum in Matthæum, Isidorus in præfatione missæ, quæ appellatur Mozarabis, Claudianus in quodam epigrammate, Hieronymus in Psal. 71. August. sermo. 43. ad fratres solitudinis, Tertullianus in tractatione contra Iudæos. Vide quàm antiquos & graues authores tibi cito, & quanta sapientia & sanctitate munitos. Omnes hi & alij propè infiniti hanc veritatem testãtur. Et hæc est Eccl. sanctæ catholicæ traditio. Quare nullo modo audiendi sunt hæretici nostri temporis, qui hos sanctos Magos reges non fuisse asseueranter, sed falsò & impudenter affirmant. Aspicis sapientes Babylonios vocari magos, quos pij pueri Hebræi sapientia superarunt. Et si Malasar intelligere poterat, pueros illos fuisse sapientiam consecutos ob admirabilem abstinentiæ vim & singularem erga diuinum nomen pietatem & religionem, tamen alij id non intelligebant. Verùm credibile est eos apud regem sapientiam suam in Deum retulisse, cùm nihil esset illis magis in optatis, quàm Dei sui notitiam Babyloniis exhibere, omnẽque ingenium ac studium conferre ad ipsius Dei gloriam laudẽmque celebrandam.

k *Vsque ad annum primum Cyri.*) Subaudi, in aula minister, vt videre licet in fine sexti capitis. Nam postea vixit vsque ad annum tertium Cyri, vt infrà patebit capite decimo. Hoc adiecit, vt suarum vaticinationum tempora indicaret. Vt limites ac termini non ferunt agros permisceri & conturbari: sic tempora historias distingunt, nec sinunt eas confundi, nec lucem veritatis amitti. Hunc Cyrum vaticinatus est Esaias remissurum esse Iudæos in terram promissionis, eósque in pristinam dignitatem restituturum: eiúsque nomen multò antequam nasceretur, scriptum reliquit: vt ex capite quadragesimo quinto vaticinationum eius cognoscimus. Aiunt regem illum Cyrum cum nomen suum in antiqua illa Esaiæ scriptura, quæ ante eius ortum facta fuerat, videret, obstupuisse: eámque ob causam Iudæos in pristinam dignitatem reuocasse. Quomodo autem fuerint ab eo restituti, docet scriptura libro secundo Paralipomenon & primo ac tertio Esdræ. Hanc Iudæorum redu-

Similitudo *Similitudo* *Athana.* *Cypria.* *Chriso.* *Isidorus.* *Claud.* *Hieron.* *August.* *Tertull.* *Infrà 4.* *Infrà. 10.* *Similitudo* *Esai 44. & 45.* *2. Pa. 36.* *1. Esd. 6.*

habemus : Hic est liber generationis Adam, pro li-bro *est in Hebræo Sepher. Quare poteris ita orationem illam vertere* : Hæc est numeratio generationis hominis. *Describit enim ibi Moses catalogum filiorum primi hominis. Pro eodem fortasse accipitur apud Matthæum dicentem* : Liber generationis Iesu Christi. *Vt sit sensus : incipit enumeratio eorum, è quibus Iesus Christus genus suum ducit secundum carnem, Et tunc incipit ab Abraham vsque ad Ioseph & virginem sacratissimam. Inuenies nomen hoc Sepher capite vicesimo primo Numerorum, cuius hæc sunt verba* : Vnde dicitur in libro bellorom Domini : sicut fecit in mari rubro, sic faciet in torrentibus Aarnon. *Quis sit liber hic bellorum Domini, non est facile explicatu. Quidam aiunt esse librum, qui non extat, à Mose conscriptum, in quo bella tantùm narrabantur, è quibus victoriam reportauerat. Sed cùm nec rationem adducant, videntur potius diuidere, quam docere. Alij existimant esse eundem librum Numerorum, moti nomine hoc Sepher, quod librum significat, & numerum : Vt sit sensus : Vnde dicitur in Numero, hoc est, in codice hoc, qui appellatur Numerus. Alij putant esse totum Pentatheucum. Sed quia Sepher narrationem significat, fortasse in eam significationem hoc loco accipitur : non pro volumine aliquo, sed pro narratione rerum gestarum Hebræorum, quæ communi ore narrabantur. Vt sit sensus : Hinc efficietur, vt cùm narrata fuerint bella quæ Dominus gessit pro Israelitarum populo, dicatur eos mirabiliter liberasse in torrentibus Aarnon : quemadmodum fecerat in mari Rubro. Vbi Sepher pro rerum gestarum commemoratione accipitur : sed hoc Danielis loco pro libro & literatura.*

Math. 1. Num. 21.

3 Omne verbum sapientiæ. *Pro verbo est in Hebræo* דבר *Dabar, quod præter verbum significat rem, quæstionem, quidquam. Pro verbo & sermone accipitur primo capite Ieremiæ* : Verba Ieremiæ filij Elchiæ: *Pro re secundi Regum tertio.* Vnam rem peto à te. *Et 4. Regum 20.* Noo fuit verbom, qood non ostenderet ei Ezecbias in domo soa. *Et Lucæ secundo:* Videamus hoc verbum, quod factum est nobis. *Et Matthæi 4.* Nou in solo pane viuit homo : sed in omni verbo, quod procedit de ore Dei. *Hoc est, quacunque re Deus eum alere voluerit. Sunt verba illa ex capite octauo Deuteronomij deprompta. Pro disceptatione capite Exod. 18. vbi dixit Moses* : Cúmque acciderit eis teliqoa disceptatio, veniunt ad me. *Vbi disceptatio accipitur pro quæstione & controuersia. Pro quoquam accipitur Genesis decimooctauo* : Nunquid Deo quicquam est difficile ? *Pro quo Septuaginta habent* : Nunquid impossibile est apud Deum verbum? *Hoc schemate & Hebraismo vsus angelus Lucæ primo, dicens sacratissimæ virgini.* Quia non est impossibile apud Deum omne verbum. *Acsi diceret : non est quicquam apud Deum impossibile. Accipitur quoque pro sermone vt Psalmo 111.* Iucundus homo, qui miseretur & commodat, disponit sermones suos in iudicio. *Acsi diceret : Iucundus & liberalis est homo qui confert beneficia, & dat mutuò, sermonésque suos in iudicio & prudentia moderatur. Sed quoniam Dabar & sermonem significat & rem, potest verti versiculus hic:* Disponit res suas cum iudicio. *Vel vt transtulit Symmachus, Dispensabit res suas cum iudicio. Et ita cohærent omnia huius versus verba : vt sit sensus : ille est vir munificus, dulcis & benignus, qui opibus suis egentium inopiam leuat : sed debet in distribuendo iudicium & prudentiam adhibere, multi enim sunt qui largiuntur, sed pauci, qui sciant largiri. Cùm igitur Dabar tot habeat significationes, poterat locus hic Danielis ita transferri : Omnem quæstionem quæ attinet ad cogitationem sapientiæ sciscitatus est ab eis rex. Vel sic : In omni re sapientiæ quam ab illis quæsiuit rex, eos inuenit multo peritiores ariolis & magis, qui in regno eius commorabantur.*

Ierem. 1. 2. Reg. 3. 4 Re. 20. L c 2. Matt. 4. Luc. 4. Deut. 8. Exod. 18. Gene. 18. Luc. 1. Simm. Pagnin.

4 Super cunctos ariolos & magos. *Græca editio habet : præter omnes incantatores & magos. Pagninus Super omnes genethliacos astrologos. Pro super est in Hebræo* על*, quod aliquando significat situm desuper, vt Genesis primo* : Tenebræ erant soper faciem abissi. *Et septimo* : Arca ferebatur super aquas : *aliquando situm ad latus : vt Psalmo 136.* Soper flumina Babylonis illic sedimus, & fleuimus, dum recordaremur tui Sion. *Vbi Pagninus & Flaminius habent : Iuxta flumina Babylonis. Non enim erant tum Hebræi super fluminibus, sed iuxta illa, vbi vim lachrymarum fundentes in salicibus in medio terræ musica instrumenta suspendebant : vt constat eodem Psalmo. In libro Neemiæ capite tertio vbi nos habemus : iuxta eum ædificauerunt pro iuxta est in Hebræo hæc eadem particula. Sed hac in re deceptus est, vt mea fert opinio, Procopius Gazeus vir alioquin eruditus. Existimauit enim* על *pro quo noster interpres vertit* super *multis in locis, situm desuper significare : cùm tamen aliquando situm ad latus, aliquando exuperantiam, aliquando aliud significet. Hac opinione ductus asseruit totam terram sitam esse super mare, nullámque esse subter nos quam incolant antipodes. Id constanter affirmauit motus authoritate Psalmographi dicentis* : Domini est terra, & plenitudo eius orbis terrarum, & vniuersi, qui habitant in eo. Quia ipse super maria fundauit eum, & super flumina præparauit eum, *Et alibi* : Qui firmaoit terram super aquas. *Quid amplius quæritis ? inquit ille. Nonne videtis esse terram super mare fundatam & firmatam? Hæc sunt duo loca, quibus probari putat propositum suum. At longe fallitur opinione. Nam particula, super, pro qua in Hebræo est* על*, in illis duobus locis citatis idem est quod iuxta. Constabiliuit Deus terram prope mare : iuxta quod iecit eius fundamenta. Vult diuinus vates indicare Domini esse globum terræ, & hoc quod eo continetur : esséque sapientiam eius admirabilem, qui illum separauit à mari, iuxta quod ipsum proximè constituit : quo extaret monumentum suæ bonitatis & sapientiæ sempiternum. Possumus etiam dicere particulam, super, duobus illis locis à Procopio citatis exuperantiam & superlationem significare : vt sit sensus Deum firmasse aquas, sed multo magis terram firmioribus fundamentis terram constituisse, quam mare. Fundauit terram super aquas, hoc est magis quam illas. Accipi autem super in hanc significationem, indicat Daniel hoc nostro loco dicens : Inuenit in eis decuplum super cunctos ariolos & magos. Hoc est, inuenit eos multo peritiores ariolis & magis, deprehendit eos plus sapientes esse, quam omnes philosophos. Solet sæpe scriptura pro super comparationem significare, vt apud Ieremiam quinto capite* : Indurauerunt facies suas supra petram. *Et Threnorum quarto*, Denigrata est super carbones facies eorum, *Et Psalm. 118.* Bonum mihi lex oris tui super millia auri & argenti. *Et Canticorum 4.* Odor vnguentorum tuorom super omnia aromata. *Aspicis igitur Procopij sententiam labefactatam atque conuulsam. Existimauit vir ille totum globum terræ eminentem è mari fixum esse super aquas in medio mundi loco, vna tantùm facie & regione habitabilem & cultum, torridam autem zonam penitus incultam, quod vratur calore : eámque ob causam nullam nobis omnino posse esse viam ad alterum hemispherium subter nos, nullum transitum. Cùm autem omnes originem ducant ab Adam, & nullus ad oras illas peruenire potuisset ob torridæ zonæ inaccessum, apertè concludere existimauit, non esse subter nos gentes vllas, imò nec terram : esséque merum commentum asserere esse deorsum alterum hemisphe-*

Gen. 1. Gene. 7. Psa. 136. Pagnin. Flamin. Neem. 3. Proco. Psal. 23. Esai. 35. Ierem. 5.

rium, & antipodum habitationem, qui è regione nobis è contraria parte terræ aduersis vestigiis sicut contra vestigia nostra. Duo principia ad astruendam opinionem suam sumebat, vnum ex diuina scriptura ab eo perperàm intellecto, vt ostendimus, alterum ex deceptis mathematicis antiquis, asserentibus torridam zona sub æquinoctiali linea esse omnino inhabitabilem & inaccessibilem tam in terra, quam in mari: quorum errorem & nostra hac, & patrum nostrorum memoria Lusitani nostri apertissimè ostenderunt. Nauigantes enim ex hac nostra Lusitania transierunt torridam zonam, ac penetrarunt vsque ad Gangem & Indum maximos fluuios, ditissimos & odoriferos. Orientalium Indiarum campos alluentes, & vsque ad vltimum orbis terrarum, Oceani immensitate traiecta, totúmque mundum circumierunt in orbem, vbi alia sydera, alias regiones absconditas & inauditas inuenerunt, ad quas Christi Dei nostri crucem signum nostrarum victoriarum perduxerunt, eiúsque sanctum euangelium longè latéque propagarunt. Imò sub linea æquinoctiali, quo veteres putabant nullum esse accessum, est fertilissima diui Thomæ insula à nostris hominibus inuenta, & habitata: qui ad continentem se conferunt sæpenumero, vbi cum incolis ditissimis purissimo auro abundantibus sub linea æquinoctiali degentibus, commertium habent. At non est mirum Procopium in hoc errore fuisse versatum, cùm ante eum diuus Augustinus omni eruditione & sapientia præditus in libro sextodecimo de Ciuitate Dei dicat, nulla ratione credendum esse antipodes inueniri. Imò ante eum fuit in eadem opinione eloquentissimus Lactantius Firmianus libro tertio diuinarum institutionum. Sed excusandi sunt tanti tanque graues viri propter principium assertione veterum scriptorum confirmatum, quo nitebantur: nimirum inter polum arcticum & antarcticum, quem Græci vocant axona, interfundi immensum & intransibilem Oceanum, & inhabitabilem impenetrabilémque zonam. Nec audiendus est Procopius in explanatione duorum locorum Psalmographi, vbi, super *non significat suum* desuper, *sed ad latus, cum accipiatur pro iuxta, aut exuperantiam designet & superlationem. Significat etiam secundum: vt Psalmo* 109. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. *Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de Christo interpretatur. Sed quoniam hæc vox* על *pro qua noster interpres vertit* secundum, *significat etiam super, vt ostendimus: potest rectè conuerti versiculus hic:* Tu es sacerdos in æternum supra ordinem Melchisedech. *Acsi diceret: ille fuit figura, tu es substantia: ille purus homo, tu Deus & homo: ille creatura, tu creator: ille rex Salem, tu rex cæli & terræ: ille populum suum rerum salutarium scientia instruebat, tu cunctis nationibus viam ad consequendam gloriam immortalem muniuisti, admirabilia mysteria rerum sanctissimarum aperuisti, & scelera nostra sanguine tuo in crucis ara diffuso expiasti:* ille panem & vinum obtulit, in te ipsum sub panis & vini *speciebus in admirabili ac sacrosancto eucharistiæ sacramento.* Tu es igitur sacerdos *supra ordinem Melchisedech. Septuaginta habent:* κατὰ τὴν τάξιν. *Hoc est secundum ordinem,* κατὰ *enim cùm accusatiuo significat secundum,* τάξις *verò ordinem, modum, officium, munus, institutum: quæ omnia huic loco conueniunt. Quare rectè vertit ex Græco noster interpres Latinus. Sed si ad fontem accesseris, & Hebræum consulueris, videbis perspicue posse ita verti locum hunc: Tu es sacerdos in æternum super ordinem Melchisedech. Qui dicit, super, comprehendit, secundum, & plus vltra. Si claris oculis hanc nostram interpretationem aspexeris, & candido animo perpenderis, fortasse non tibi displicebit noster labor. Sumitur aliquando super pro ad: vt Psalmo* 54. Veniat mors super illos: & descendant in infernum viuentes: *Hoc est: veniat mors ad illos. Pro veniat est in Hebraico verbum Naxah quod significat etiam tributum exigere, & obliuisci. Quare potest quoque verti locus ille: Exigat tributum mors ab illis. Corruptio enim corporis & excessus è vita tributum est, quod omnes sumus persoluturi. Vel sic:* Obliuio mortis super illos: & descendant in infernum viuentes. *Et ita cohærent magnopere verba hæc, nam mortis obliuio via est ad supplicia æterna. Sumitur demum vox hæc super, pro de: vt apud Esaiam c.* 22. Nolite incumbere, vt consolemini super vastitate filiæ populi mei. *Acsi dicat: Nolite dare operam, vt me mærore leuetis, quo angor super euersione Hierosolymæ patriæ meæ. Vbi, super, accipitur pro de, cum ablatiuo: vt apud Virgilium: Multa super Priamo, rogitans super Hectore multa. Hoc autem Danielis loco superlationem significat.*

[Marginal notes: August. — Firmia. — Psa. 109. — Heb. 7. — Gen. 14. — Gen. 14. — Mat. 26. — Mat. 14. — Luc. 22. — 1. Co. 22. — Esai. 22. — Virgil.]

ARGVMENTVM.

Prodit memoriæ diuinus vates admirabile Nabuchodonosoris insomnium. Cùm rex ille cubitum discessisset, eúmque arctus somnus complexus esset, incidit in visum somnij, ex reliquis inhærentibus earum rerum, quas vigilans cogitauerat. Sed somno solutus non potuit in memoriam reducere, quid somniauerat. Et accersitis coniectoribus quærebat ab eis somnium, eiúsque interpretationem: qui responderunt, se posse somnium interpretatione explicare, si ipse illud ad se ipsos referret: sin autem non referret, nullam esse mêtis aciem tam perspicacem, quæ illud posset intueri. Quare ira incensus rex sanxit edicto, vt omnes Babylonij sapientes occiderentur. At Daniel diuino lumine illustratus indicat ei somnium, eiúsque significationem. Explicat rerum humanarum imbecillitatem, varietatem, & interitum, omnia mundi regna caduca esse, incerta, mobilia, & exitio subiecta: solum Christi regnum firmum esse & æternum, quod nec vetustate consumitur, nec hominum interitu obruitur, nec vlla obliuione posteritatis extinguitur.

CAPVT II.

A IN [a] anno secundo regni Nabuchodonosor, vidit Nabuchodonosor somnium, [b] & conterritus est spiritus eius: [c] & somnium effugit ab eo. Præcepit ergo rex, vt conuocarentur [d] arioli, & magi, & Chaldæi, & malefici, vt indicarent regi [e] somnia sua. Qui cum venissent, steterunt coram rege. Et dixit ad eos rex: Vidi somnium, [f] & mente confusus ignoro, quid viderim. [g] Responderuntque Chaldæi regni Syriace. [h] Rex in sempiternum viue: dic somnium seruis tuis, & interpretationem eius indicabimus. Et respondens rex ait Chaldæis: [i] Sermo recessit à me. Nisi indicaueritis mihi somnium, & coniecturam eius,

eius, peribitis vos,& domus vestræ publicabuntur. Si autem [b] somnium & coniecturam eius narraueritis, præmia & dona,& honorem multum accipietis à me.

EXPLANATIO.

a *In anno secundo regni Nabuchodonosor.*] Incipienti mihi hoc secundum caput explanare, difficilis quædam occurrit dubitatio. Qui fieri potest, vt somnium hoc acciderit anno secundo regni Nabuchodonosoris, cum constet ex capite superiore, pueros Hebræos exactis tribus annis ingressos ad regem in conspectu eius extitisse? Quando illi fuerunt ad Babylonẽ adducti, tenebat clauum regni Nabuchodonosor, vt cap. 1. testatus est Daniel: & tribus annis dederunt operam literis Chaldaicis: quibus elapsis inuenti sunt sapientissimi. Ac postea accidit somnium, quod Daniel huic secundo capiti mandauit. Si hoc factum fuit post annum tertium, præter tempus quo Nabuchodonosor regnauerat, quomodo ait Daniel factum fuisse anno secundo? Huic obiectioni respondere poteris, hunc Nabuchodonosorem non esse eum, qui Danielem secum duxit ex Iudæa, sed filium eius qui etiam vocatus est Nabuchodonosor. Huius Nabuchodonosoris huius nominis secundi meminit Berosus lib. 1. historiæ Chaldæorum, Megasthenes Græcus libro quarto historiarum Iudaicarum, Metasthenes Persa libro de iudicio temporum. Iosephus libro 10. Antiquitatum Iudaicarum. Philostratus in annalibus, & Diocles in libro coloniarum. Omnes enim Babyloniorum reges præter nomen natiuum Nabuchodonosores appellabantur, vt in explanatione in primum caput explicatui. Theodoretus tamen ait, nondum fuisse elapsos tres annos: & hunc esse primum Nabuchodonosorem, & secundum annum regni eius. Quæ autem dicta sunt capite, fuisse per recapitulationem, quæ Græcè dicitur anacephalæosis, figura in diuinis literis vsitata: Possumus dicere hunc Nabuchodonosorem fuisse huius nominis primum, de quo Daniel 1. cap. locutus est, hunc autem annum secundum numerari non à principio regni eius in Chaldæa, sed à principio dominationis, quam monarchiam vocant, postquam Ammonitas, Moabitas, & Ægyptios superauit & in ditionem suam redegit, & rex maximus appellari decreuit. Hæc est diui Hieronymi sententia, in qua videtur fuisse Flauius Iosephus libro Antiquitatum Iudaicarum decimo, cuius hæc sunt verba: Post annum secundum Ægyptiacæ vastitatis rex Nabuchodonosor vidit somnium valde admirabile. Quare hæc verba intelligenda sunt de secundo anno nimirum transacto imperij primi Nabuchodonosoris, quando ipse de Ægyptiis superbè triumphauit, eorúmque veteres & illibatas diuitias in profundum cupiditatum suarum gurgitem profudit.

[Marg.: Dan. 1. — Berosus. Megast. Metast. Ioseph. Philost. Diocle. Theod. — Hieron. Ioseph.]

b *Et conterritus est spiritus eius.*) Propter insolitum visum dormienti obiectum. Spiritus corporeus vehit species, quæ aspiciuntur in somnio: si verò ille terrore confunditur, formæ illæ delentur, & euanescunt.

c *Et somnium eius fugit ab eo.*) Hoc est, & oblitus est insomnii. Reminiscebatur somniasse, sed exciderat è memoria quid somniauerat. Noluit hoc Deus, vt diuina virtus ostenderetur, & Daniel, eiusque socii essent in honore constituti, nominisque amplitudinem & celebritatem consequerentur. Eodem modo in Ægypto ob interpretationem somnii Pharaonis fuit Ioseph illustrem dignitatem adeptus, & magnificis laudibus celebratus. Omnes hi in exilio detinebantur abducti ex dulci patria, sed sapientia & honestate muniti vitæ cursum felicites confecerunt. Vt peritus ac prudens gubernator etiam scisso velo, & fracto malo nauigat, tamen sæuiente procella reliquias nauigii accommodat ad cursum: sic viri sapientes & iusti amputatis vitæ commodis, eiectis in exilium, in mediis calamitatibus & procellis ita nauigium vitæ gubernant, vt ad quietis portum perueniant. Solent illi interdum in ærumnis versari, sed cùm ad Deum confugiant, admirabilem sentiunt oblectationem, quia Deus eos qui ad ipsum aspirant, in medio calamitatum consolatur. Apparuit Iacob fugienti, iram fratris sui declinanti, eique perfugium & solatium præbuit. Reliquerat Moses patriam suam propter Deum, & cùm in terra Madiam pasceret oues soceri sui, venit ad montem Dei Oreb, vbi ei Dominus apparuit, quem singulari consolatione leniuit. Consolatus est Dauidem in spelunca, Eliam in monte, tres pueros in camino ignis ardentis, Danielem in lacu leonum, Ionam in ventre ceti, Ioannem in insula Pathmos, Petrum in carcere, Paulum in profundo maris, alios prope infinitos, quos silentio prætereo, ne oratio mea infinita esse videatur. Ad Deum in acerbitatibus versati animum tollebant, eum cogitabant, in eo spem & cogitationem locantes, & ad eius misericordiam admirabili amore inflammati confugientes. Hoc intuens pius misericordiæ pater illos ærumnis leuauit, quoniam non eos destituit, qui fauore ipsius nituntur. Non fugiebat id pium Tobiam, cùm has voces emitteret: *Hoc pro certo habet omnis, qui te colit, quia vita eius si in probatione fuerit coronabitur, si in autem in tribulatione liberabitur: & si in correptione, ad misericordiam tuam venire licebit. Non enim delectaris in perditionibus nostris: quia post tempestatẽ tranquillum facis, & post lachrimas & fletum exultationem infundis.* Hæc ille. Quantùm eum calamitates angebant, tantùm diuina solatia recreabant. Dauid dicens, *Secundum multitudinem dolorum meorum in corde meo consolationes tuæ, lætificauerunt animam meam.* Eodem modo Apostolus capite primo epistolæ posterioris ad Corinth. *Sicut abundant passiones Christi in nobis, ita & per Christum abundat consolatio nostra. Sicut socij passionum estis, sic eritis consolationis.* Et Deus apud Esaiam cap. 51. *Ego*, inquit, *Ego ipse consolabor vos.* Et apud Ieremiam cap. 31. *Conuertam luctum eorum in gaudium, & consolabor eos, & lætificabo à dolore suo.* Et diuus Paulus in epistola posteriore ad Corinthios cap. primo de Deo loquens: *Pater*, inquit, *misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.* Non fat existimauit vocare eum patrem misericordiæ, sed misericordiarum, nec Deum consolationis, sed totius consolationis. Verùm cùm videamus aliquando viros virtute præcelleotes, & omni sapientia & nobilitate præstantes cruciatibus angi, indignissimis iniuriis affici, crudelissimis mœroribus torqueri, plorantes, afflictos, exules, omni humano auxilio destitutos, insultantibus in eos hominibus impiis & sceleratis, impellimur cum diuino ac regio vate has voces emittere: *Vt quid Domine recessisti longè, despicis in opportunitatibus, in tribulatione?* Vel vt verti etiam potest: *Abscondis te in tempore afflictionis.* Causa huius admirationis est summa Dei bonitas & clementia. Ac si dicat Dauid: Cùm tu Domine sis summè clemens, cur me derelinquis in ærumnis meis? Versor in gemitu, fun-

[Marg.: Similitudo — Gen. 31. Exod. 3. — Exod. 3. 1. Re. 22. 3. Re. 17. & 19. Dan. 3. Dan. 6. Ionæ. 2. Apoc. 1. 1. Cor. 1. — Tob. 3. — Psal. 93. — 2. Cor. 1. Esai 51. Iere. 31. 2. Cor. 1. — Psal. 9.]

do ad te pias preces, imploro auxilium tuum, & tu domine auertis à me faciem tuam, & abſcondis te, tempore mearum calamitatum. Vbi eſt clementia tua antiqua? Vbi eſt pietas tua omnibus te in afflictione inuocantibus multis in locis perſpecta & explorata? At ſi alte perpendamus, ſi cogitationem à ſenſibus abducamus, & mentis aciem ad intelligẽtiam reuocemus, videbimus apertè magnam viris piis ac iuſtis vtilitatem ea vulneribus, doloribus, contumeliis, tormentis, calamitatibus, oriri. Cognoſcitur eorum patientia, & in virtutibus conſtantia, ex quibus vera gloria effloreſcit & redũdat: & illuſtrior illis corona meritorum conficitur. *Simile.* Quemadmodum arcula cùm ſit plena monilibus aureis, & ſplendidis margaritis, quandiu clauſa eſt, parui penditur, tamen ab iis, qui quid intus habeat, ignorant: ſic vir tolerantia rerum humanarum munitus, & virtutum firmitudine roboratus in rebus ſecundis & ad voluntatem fluentibus, eſt veluti clauſus & incognitus, & ob eam cauſam contemptus. Et vt arcula vbi aperitur, & apparet inæſtimabilis theſaurus, in magno pretio habetur: ſic vir pius cùm vulneratur, vlceribus calamitatum agitatur, & iniuriis opprimitur, & ita veluti apertus oſtẽdit pretioſos ſuarum virtutũ theſauros, præconiis celebratur, aliis exempla præbet ſalutaria, ſibique nominis amplitudinem cõparat, & illuſtrem dignitatem. Aſpicis igitur Deum in calamitatibus noſtris vti pietate, etiam cum in nos iram exercere videtur. *Habac. 3.* Id intelligens Habacuch dicebat: *Cùm iratus fueris miſericordiæ recordaberis.* Vbi pro miſericordia eſt in Hebraico, *Racham*, quod etiam ſignificat amorem. Quare poterat verti locus ille: In ira recordaberis, amoris eius nimirum, quo eos qui tibi animam tradunt, tèque vnice diligũt, proſequeris. Quanti æſtimanda ſit afflictio, indicat *Ierem. 6.* Deus apud Ieremiam capite 6. iis verbis: *Erudire Ieruſalem, ne forte recedat anima mea à te.* Pro qua ſeptuaginta habent: Dolore & flagello erudieris Hieroſolyma, ne diſcedat anima mea à te. Multos ex Iſraelitis fide & religione præcellentes voluit Deus ad Gentes vanarum ſuperſtitionum cultrices transferri captiuos, non vt eos perderet, qui ſolet afflictis opitulari, & innocentes ſuſcipere defendendos: ſed vt eos proſtratos & abiectos ſubleuaret, & per varias calamitatum anguſtias ad gloriam duceret ſempiternam: & vt illi ipſius Dei fidem & religionẽ inter barbaras nationes prædicarent. *Tob. 13.* Id intuens animo Tobias omni ſapientia & decore præſtante aiebat capite tertiodecimo. *Confitemini Domino filij Iſraelis, quoniam ideo diſperſit vos inter Gentes, quæ ignorant Deum, vt enarretis mirabilia eius, & faciatis ſcire eos, non eſſe alium Deum præter illum.* Id Danieli inter alias, eiuſque tribus ſociis eueniſſe ex hoc loco percipimus, qui in exilium Babylonicum coniecti omne ſtudium ac ingenium contulerunt ad veri Dei laudem gloriamque celebrãdam: quos Deus extulit ad veram dignitatem, de quibus nulla vnquam obmuteſcet vetuſtas. Ea enim reliquerunt monimenta, quæ vigebunt in memoria omnium ſeculorum, quæ poſteritas celebrabit, quæ ipſa perpetuitas ſempertuebitur.

d *Arioli, & magi, & malefici, & Chaldæi.* quod diſcrimen ſit inter hos Babylonios ſapientes, indicat *Hieron.* Hieronymus his verbis. Arioli ſunt, qui verbis rem peragunt: magi, qui de ſingulis philoſophantur: malefici, qui ſanguine vtũtur & victimis, & corporibus mortuorum: Chaldæi, quos vulgus mathematicos vocat. Vt autem hæc radicitus intelligantur: mandabo iis literis, quæ à variis authoribus ſunt monimentis conſignata. Arioli qui ab Hebræis Cattummim, à Septuaginta Epaoidi, & vulgò incantatores dicuntur, ducunt *Auguſti. Plinius. Iuſtinus.* originem, vt Auguſtinus, Plinius, Iuſtinus, & alij aiũt à Zoroaſtre Bactrianorum rege, qui ſolus inter mortales vbi natus eſt ſtatim riſit. Fuit illud prognoſticum futuræ eius ſtultitiæ, qui veterum aſtrologiam, quæ ſyderum conſideratione, & rationibus naturalibus nitebatur, primus ad peſtilentẽ dæmonum communicationem, & incantationum portẽta deriuauit. Magi qui ab Hebræis aſaphim, à Septuaginta magi vocantur, erant illi, qui ſapientiæ ſtudio concitati de *Origen. Num. 22.* cauſis rerum omnium diſſerebant. Hi, vt Origenes exiſtimat, incœperunt à Balaham, quem rex Moab acerſiuit, vt maledictis & dirarum enuntiatione filios Iſraelis execraretur. *Laerti. Euſeb. Philo.* Diogenes Laertius horum principium refert in Zoroaſtrem Perſam, de quo meminit Euſebius Cæſarienſis lib. 1. de Præparatione euangelica. Philo in libro de ſpecialibus legibus: Magiam (inqui) veram, quæ eſt ſpeculatrix ſcientia, vt honeſtam expetendamque non plebei ſolum, ſed reges etiam Perſę ſectantur. Imò regnare nemo apud illos poteſt, niſi ſit magus, aut cum magis verſatus. Malefici qui ab Hebræis mecaſphim, à ſeptuaginta pharmaci, vulgò venefici & necromãtici appellantur, ſunt, qui pręſtigiis homines ſeducunt, & extis ac cadaueribus futura diuinare gloriantur, & manes inuocant, atque animas mortuorum. *Ciccus. Serenus. Caſſia. Comeſt.* Hi dicũtur habuiſſe Cham præceptorem, vt ait Ciccus Aſculanus in commentariis in ſphæram, & Serenus Abbas apud Ioãnem Caſſianum in octaua collatione. Petrus etiam Comeſtor in hiſtoria eccleſiaſtica ait hunc Cham filium Noë fuiſſe magicæ artis inuentorẽ. Chaldæi qui ab Hebræis Chaſdim, à Septuaginta Chaldæi dicuntur, ſunt Aſtronomi, qui ex hora natiuitatis, vniuſcuiuſque ſucceſſum *Plinius. Philo. Hieron.* prædicunt. Hi authore Plinio initium ſumpſerunt à Belo Ioue primo aſtrorum ſcientiæ inuentore: cuius meminit Philo in libro de Abraham, & Hieronymus in commentariis in epiſtola ad Hebræos. *Iuſtin.* Hæ artes aliquid habent boni, multa verò mala. Aſſerit Iuſtinus Martyr in libro quæſtionum à Gentibus obiectarum, nunquam his artibus vſum fuiſſe Danielem, niſi in rebus illis, quæ à fide & religione non abhorrebant, quatenus ratione nitebantur, non quatenus mali aliquid continebant.

e *Somnia ſua.* Quorum oblitus fuerat, & quæ in memoriam reuocare non poterat.

f *Et mente confuſus ignoro, quid viderim.* Hoc eſt, & memoria conturbatus dum conor reminiſci ſomni, quod excidit, non poſſum illud in memoriam reducere.

g *Reſponderuntque Chaldæi regi Syriacè.* Hoc eſt ſermone Babylonico, ſeu Chaldaico. Hucuſque ſcripſit Daniel ſermone Hebræo. Sed ab hoc loco, vſque ad viſionem tertij anni regis Baltaſſaris, quam vidit Suſis, lingua Chaldaica ſcripſit, quam Syriacam vocant, ſed literis Hebraicis. Viſio autem illa incipit capite octauo, quod iam ſcribitur Hebraicè.

h *Rex in ſempiternum viue.* His blanditiis vtuntur ad beneuolentiam regis captandam & colligendam. Precabantur ei vitam longiſſimam in hoc ſæculo: quæ nunquam clauderet diem ſuum. Vel loquuntur de vita æterna in altero ſeculo. Nam multi ex iis qui falſos ac commentitios Deos colebant, & idola venerabantur, immortalitatem in altera vita viris iuſtis reſeruari putabant. *2. Ma. 11.* Loquens Antiochus idolorum cultor de patre ſuo, qui ex hac vita migrauerat, vt 2. Machabæorum libro proditum eſt capite 11. ait, patrem ſuum fuiſſe inter deos tranſlatum. Et Romani veteres in exequiis funeris imperatoria de republica benemeriti, in illa vltimi diei celebritate tabernaculum conſtruebant, in quo erat aquila, cui ſupponebant ignem, quo illa exagitata volabat in ſublime, animam defuncti, vt ipſi credebant, in cœ-

lum

Herod. Blondus. Virgil. Trismeg. lum abductura, vbi æternitatem adepta æuo sempiterno frueretur. Author est Herodianus, quem citat Blondus lib. 2. Romæ triumphantis. Hanc funebrem magnificentiam aliqua ex parte celebrasse Troianos tradit 11. Æneidos Virgil. Trismegistus animam rationis parocipem esse immortalē dicebat. Et in 1. Pymādri dialogo vbi se huius immortalitatis facit assertorem, loquens de separatione animæ à corpore: Tunc animus, inquit, harmoniæ motione exutus ad optatam naturam reuertitur, vim propriam habens, atque vnà cum his, quæ illic sunt, patrem laudibus effert. *Pythag. Thales. Laert. Euripid.* Pythagoras & Thales Milesias, vt Laertius ait, fuerunt immortalitatis animæ acerrimi vindices & assertores. Euripides asseueranter affirmat cœlos esse æterna domicilia animarum beatarum. Plutarchus in oratione consolatoria pulchra affert de æternis præmiis & suppliciis in altera vita, quibus animorum æternitas com- *Plutar. Seneca. Seneca. Anaxar. Philo. Bruso.* probatur. Similiter Seneca poeta in multis tragœdiis: & alter Seneca philosophus in libro de morte immatura, & in libro naturalium quæstionum, & in multis epistol. Anaxarchus, vt refert Philo in libro, quod omnis probus liber est, & post eū Brusonius Cōtrouersibus in libro facetiarum & exemplorum 2. cùm à Nicocreonte Cypri tyrāno tunderetur, ac verberaretur, Cæde, inquit, cæde Anaxarchi corpus, nam Anaxarchum non vulneras. Sensit vir egregius animam immortalem non cædi, etiam si corpus verberibus cæderetur. Idem narrat Xiphilinus de Thrasea Petro, qui *Xiphil. Petrus.* suæ ætatis Romanos fortitudine, & rerum tolerantia superabat. Nam cùm ei Nero ferrum flammámque minitaretur, Nero, inquit, occidere corpus meum potest, me autem lædere non potest. *Ælian.* Ælianus in lib. 11. variæ historiæ scriptum reliquit, interrogatum Cercidam Megapolitanum, qui morbo laborabat, num libenter migraret è vita: respondisse Quidni? Delector separatione animæ à corpore, quoniam ad eos oras ascendam, vbi videbo ex philosophis Pythagoram, ex poetis Homerum, ex Musicis Olimpum, & alios viros in omni scientiarum genere præstantissimos, qui literarum monimentis nomen sibi immortale pepererunt. *Niceph.* Prodidit Nicepho. Callistus memoriæ lib. 11. hist. Eccle. fuisse quendam Ægyptium, qui se ab hominum cœtu in solitudinem receperat, huius veritatis adeò assertorem, vt cùm ei quidam nuntiaret patris mortem, responderet: Noli delirare: desine impie loqui, pater enim meus immortalis est. Manilius libro 4. animas asserit immortalitate muniri: Idem astruit Phocilides, quem ad hoc citat Dominicus Mirabellus. *Manil. Phocil. Mirab. Mirand. Iambl. Proclus.* Zoroastres, quem refert Ioannes Picus Mirandulanus, animas aiebat aligeras esse, & ad cœlum solutas corpore volare. Iamblicus in viii. cap. de mysteriis eandem sequitur sententiam: tu qua etiam est Proclus Platonicus 10 libro de anima & angelo, ita dicens: Non est naturale animis vna cùm corporibus semper vitam degere, & in generatione versari: imo separata vita immaterialis & incorporea magis est animis consentanea. Et paulò pòst: Sicut in cælo sunt animæ iustæ, ita tartaro autem impiæ sic in generatione plures quidem prauæ sunt, paucæ autem probæ. *Salust.* Salustius in bello Catiliuario has voces literis mandauit: Natura diuitiarum & formæ gloria fluxa ac fragilis est: virtus clara æternáque habetur. Et alibi: Ingenij præclara facinora vti anima immortalia sūt. *Virg.* Virgil. in 6 Æneidos animas à corpore separatas viuere affirmat. Eodem modo Ouidius in 5 Metamorphoseos. *Ouidius. Homer.* Sed prius id dixit Homerus, qui animā Patrocli ad inferos tulisse asseuerat: cuius sententiam alij poetæ secuti campos Elisos excogitarunt. Academici Philosophi, & multò certius & firmius Stoici, vt ex eorum monumentis colligimus, aliam esse vitam aiebant, alias sedes, alias

mansiones, alia domicilia, vbi vnusquisque iuxta opera merita sua aut præmio, aut pœna afficiebatur. Si in hac vita legibus & præmia proposita sunt virtutibus, & supplicia vitiis à viris, qui Remp. gubernandam suscipiunt, quantò magis in altera vita à Deo iustissimo, cuius numine, æquitate, & prouidentia mundus gubernatur? Ac cùm hic multi viri sapientia & virtute præstantes opprimantur, & in gemitibus, angoribus, iniuriis, & variis calamitatibus versentur, contrà verò multi flagitiis irretiti, omniumque scelerum maculis imbuti affluant diuitiis, honoribus, & dignitatibus, rebúsque vtantur secundis, & ad voluntatē fluentibus: non esse dubium, aiebant illi, quin esset mundus alter, vbi pietate præcellentes æternis præmiis afficerentur, & admirabili splendore immortalitatis plenissime decorati, cœlesti gloria, honorúmque omnium abundantia cumularentur: & vbi improbi vitiis maculati suorum flagitiorum pœnas luerent, qui hîc virtutum ornamentis nudati in sceleribus volutantur. Cùm Philosophi intelligerent Deum esse iustissimum iudicem: rerum omnium moderatorem, cuius ditione ac numine omnia geruntur, eumque qualia quisque fit, quid agat, & cogitet, intueri, piorúmque & impiorum habere rationem, absque vlla cōtrouersia asserebant, eum vnicuique tributurum esse, quod meretur. Cùm autem id fieri in hac vita minimè aliquando viderent, alteram esse dicebant, in qua id fieret: ex quo animorum immortalitatem rectè quidem & præclarè colligebant. Hac eorum ratione ductus Mahometus homo alioquin seductor & pestilens, suis sectatoribus præmia sempiterna proposuit: animarúmque immortalitatis se præbuit assertorem. Id ait apertè Pius secundus pontifex maximus, Æneas Sylulus antea vocatus in epistola, quam ad principem Turcorum misit pietatis ac eruditionis plenissimam. Empedocles authore Aristotele in libro de vegetabilibus felicissimum dixit appetitum æternæ felicitatis: cuius amore se in pyrā proiecit, vt dum corpus flammis exapsitum redigeretur in cineres, anima volaret in cœlum, vbi immortalitate potiretur. Non me fugit dixisse nonnullos, illum eam ob causam in ardentia Ætnæ specum nocte intempesta se iniecisse, vt in cœlum abiisse crederetur, qui illum amplius non aspicerent. Socrates authore Cicerone in prima quæstione Tusculana admirabilem se ostendit immortalitatis animorum vindicem & defensorem, duplices enim viaa eorum è corpore migrantium asseruit esse. Nam qui se vitiis polluerunt, & iura diuina atque humana violarunt, iis deuium quoddam iter esse à concilio beatorum. Qui autem se integros castósque seruarunt, fuútque, in hoc seculo vitam cœlitum imitati, his ad sedes beatissimas, ad domicilia æterna reditum patere affirmabat. Is vt Plato testatum reliquit, cùm se mor- *Plato.* te mulctatum aspiceret, Magna, me, inquit, spes tenet ô iudices, bene mihi euenire quod mittar ad mortem. Et rogatus ab amico Critone quemadmodum sepeliri vellet: Multam, inquit, operam ô amici consumpsi, quoniam Critoni non persuasi, me hinc auolaturum. Et priusquàm venenum sumeret, has voces emisit. Quàn æstimatis colloqui in altera vita cùm Orpheo, Museo, Homero, Hesiodo viris omni sapientia & nobilitate præstantibus? Equidem sæpe excedere è vita, si fieri posset, vellem, vt quæ dico, possem inuenire. Quanta voluptate perfundar, cùm Palamedem, cùm Aiacem, cùm alios iudicio iniquorum damnatos conuenium? Qui multas eius de contemptione mortis, & de animi immortalitate sententias scire voluerit, legat eius apologiam, & dialogos Platonis, & librum *Plato. Xenop. Thra.* Xenophontis de dictis & factis Socratis. Cùm Theramenes vir egregia laude cumulatus coniectus in

carcerem iusso tyrannorum venenum vt sitiens obduxisset, reliquū ita è scypho proiecit, vt sonum redderet: quo effecto arridēs: Propino (inquit) hoc Critiæ: Erat enim Critias ille, qui eum incredibili odio persecutus, cædē illi fuerat machinatus. Soliti enim erant Græci inter epulas eum nominare, cui erant poculum porrecturi. Non luderet vir illustris amplissimis constantiæ ornamentis decoratus, cùm ad exitum vitæ vocaretur, cùm iam præcordiū conceptam mortem cōtineret, nisi esse animam immortalem intelligeret. Quid dicam de Platone illo non solùm intelligendi, sed etiam dicēdi authore grauissimo, cuius opera sunt & sententiarum amplitudine, & maiestate verborum plenissima? Is in dialogis suis, præsertim in eo, qui inscribitur Phædo, siue de animi immortalitate, multis eam rationibus comprobauit. Tantus fuit huius immortalitatis amor, quo multi flagrarunt, tanto studio eius assequendæ exarserunt, vt irruerēt in interitum voluntarium. Tanquam enim essent in cœlum statim migraturi, se ipsos occidebant: vt Cleantes, Chrysippus, & ex Romanis Cato Vticensis Socraticæ traditionis imitator. Ait enim Plutarchus in eius vita, illū priusquàm sibi manus intulisset, perlegisse Platonis librum de immortalitate animi, & ad cædem sui ipsius philosophi authoritate impulsum esse. Id fecisse quoque Ambraciotem ait Lactantius Firmianus magni nominis scriptor in tertio diuinarum institutionum: qui eodem libro perlecto præcipitem se dedit, vt animæ æternitate frueretur. Incidebāt illi in errorem intolerabilem, & inexpiabilem culpam, quoniam vetat dominans ille in nobis Deus iniussu hinc nos suos demigrare. Graue scelus est occidere se hominem, sed mortem æquo animo tolerare laudabile est, & appetendum. Debemus animum in custodia corporis retinere, nec iniussu eius à quo est creatus, & nobis ex hominum vita migrandum, ne manus assignatum à Deo fugisse videamur. At si opus fuerit, debemus pro fide, & religione, & honore Christi sanguinem fundere, ac magis gloriam eius, quàm vitam nostram æstimare. Sed etsi illi in errore versabantur, quod irruerent in cędem voluntariam, res tamen de animi immortalitate eos nō fallebat. Xenophon in Pædia inducit Cyrum morti proximum ita filiis suis loquentem: Nolite existimare filij quos admirabili prosequor amore, me cùm ab hac vita migrauero, nusquam aut nullum fore. Nam necdum vobiscū communicabam, animum meum intuebamini, sed corpus hoc esse eius domicilium intelligebatis. Eundem esse creditorem, etiam si modo separetur à corpore. Marcus ille Tullius Latinorum decus, qui eloquentis & philosophia non solùm hominis sui temporis, sed etiam Romanorum omnium memoriam superauit, in sexto libro de republica Scipionem Africanum maiorem, qui iam excesserat à vita, in hunc modum loquentem facit: Sic habeto, omnibus qui patriam conseruauerint, adiuuerint, auxerint, certum esse in cœlo ac definitum locum, vbi beati æuo sempiterno fruantur. Et interrogatus viueretne ipse, & alij, qui putabantur extincti: Imò verò, inquit, hi viuunt, qui ex corporum vinculis tanquam è carcere euolauerunt. Vestra verò quæ dicitur vita, mors est. Idem in oratione pro Sestio: Corpus, inquit, hoc est mortale, animi verò motus sempiterni. Et in libro de Vniuersitate: Qui rectè & honestè curriculum viuendi à natura datum confecerit, ad astra facile reuertetur, non qui aut immoderatè, aut intemperanter vixerit. Et in libro de legibus secundo: Omnium animi sunt immortales, sed bonorum fortiumque diuini. In hac fuerunt sententia omnes magni philosophi; qui autem ab ea discreparūt, semper apud viros sapientes in silentio iacuerunt. Credebant viri illi virtutem esse immortalem: cum autem virtus sit habitus in anima, aiebant fieri non posse, quin anima esset immortalis. Deinde. Omne quod est incorruptibile, vt eorum vtar ratiocinationibus, est immortale: atqui anima est incorruptibilis, est ergo immortalis. Huius argumentationis propositionem notam per se esse aiunt, assumptionem autem ita probant, Omne quod est corruptibile, aut est corpus aut accidens, quæ possunt propter contrarietatē corrūpi: cùm autem anima nec corpus sit, nec accidens, sed natura incorporea nulli contrarietati subiecta, apertè concludunt, eam esse incorruptibilē, & ex consequēte immortalem. Huc accedat locus seu centrū, in quo omnia quiescunt: cùm autem anima nostra nō quiescat in hac vita, fatendum est, esse alterā, vbi illa quiescat, alioquin esset aliis creaturis infelicior. Præterea anima cum corpore copulata ab eo vehemente rerū cœlestium contemplatione quasi separatur, & superans corporis statum diuina spectat, ad quæ rapitur & aspirat: & mysteria altissima intuetur, & gaudiū contēplatur æternū, cuius desiderio exardescit. Quid potest cogitare immortalia, nisi ipsum sit immortale? Et quid potest ea concupiscere, nisi ea possit cum diuino fauore adipisci? His & aliis multis rationibus motus Pithagoras, Pherecides, & infiniti alij philosophi, qui ad veritatis lucem mētis oculos reuocarunt, affirmarunt animam esse immortalem, & hanc doctrinā longè latéque propagauerunt. Hac causa inducti veteres Romani in sepulchris literas sculpebant deorum honori dedicatas, quibus animorum immortalitatem significabant. Vidi ego hoc multis in locis, præsertim Romę, vbi cùm essem ordinis nostri aduocatos, epitaphia, antiquitates, inscriptiones vetustatis, & veterum monimenta conquirebam & inuestigabam: Quid illæ sepulchrorum extructiones? Quid testamentorum diligentia? Quid propagatio nominis? Quid mortis despicientia? Quid elogia hominum significabāt, nisi eos futura cogitare, & in immortalitate animorum commoueri? Hæc concitauit Marcum curtium, vt pro salute patriæ ad mortem curreret certissimam: & duos Decios, vt se hostium telis obiicerent: & non solùm duces, sed ipsos etiam exercitus, vt illustrem mortem ignominiosæ vitæ anteponere non dubitarent. Hæc mihi occurrerunt, quæ de animarum ratione participum immortalitate dicerent, ad eos conuincendos, qui Gentium philosophorum authoritate ducuntur. Sed ne aliquis dicat me relictis literis diuinis confugere ad humanas, probabo id paucis quibusdam locis: dies enim me deficeret, si omnia vellem citare, quibus hæc animi immortalitas comprobatur. Capite tertio Exodi, se vocat dominus *Deum Abraham, Isaac, & Iacob.* At qui non est Deus mortuorum, sed viuentium: ergo illi post mortem viuunt. Hoc argumento vsus est Christus dominus apud Matthæum cap. vigesimo secundo. Tertio libro Regum cap. 17. scriptum legimus dixisse Eliam, cùm suscitare vellet filium hospitæ suæ: *Domine Deus meus, reuertatur obsecro anima huius pueri in viscera eius.* Ergo anima illa à corpore separata viuebat. Iustus Tobias verba hæc emisit, quæ sunt in secūdo eius capite literis mandata: *Filij sanctorum sumus, & vitā illam expectamus, quam Deus daturus est iis, qui fidem suam nunquam mutant ab eo.* Et Salomon capite vltimo Ecclesiastis: *Reuertatur puluis in terram suam, vnde erat, & spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum.* In libro sapiētiæ ostenditur apertè tam iustos quàm impios in altera vita esse, ex longa illa oratione, cap. 5. mandata, qua ibi damnati vtuntur. Christus Iesus discipulis suis dicebat capite decimo euangelij authore Matthæo: *Nolite timere illos, qui occidunt corpus, animam autē nō possunt occidere, sed potius timete eum, qui postquam occidit, habet potestatem*

Plato. Plutarc. Lactan. Xenop. M Tul. Pithag. Pherec. Exod. 3. Mat. 22. 3. Re. 17. Tob. 2. Eccl. vlt. Sap. 5. Mat. 10.

Luc.16. *potestatem mittendi in gehennam.* Et apud Lucam capite 16. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cum defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* D. Paulus in epistola posteriore ad Corinthios: *Scimus*, inquit, *quoniam si terrestris domus dissoluatur, quod ædificationem habemus ex Deo domum nō manufactā, sed æternam in cœlis.* Et in epistola ad Philippenses: *Cupio dissolui, & esse cum Christo.* Phi'.1. Sanctorom doctorum auctoritates nō cito ob earum infinitatem: pleni eorū sunt libri, plena est recentiū memoria, & antiquorū vetustas. Omnes eoim id asseruerunt; qui nomen suum æternitati cōmeodarunt. Sed quid mirum id Christianos non solùm fateri, sed profiteri, cùm etiā Gētes à fide alienatæ id senserior, quéadmodum ex hoc Danielis loco colligitur.

i *Sermo recessit à me.* Hoc est, res ipsa mihi excidit ex memoria. Accipi sermonem & verbum pro re ostendimus capite superiore in annotationibus ex Hebræo, verba illa explanantes: *Omne verbum sapientiæ.* Eudoxus ita explanat: Memoriam visionis noo habeo: nec narrare possum. Eudoxus.

k *Somnium & coniecturam eius.* Hoc est, visum in somniis, eiúsque interpretationem, & explanationem.

l *Peribitis, & domus vestræ publicabuntur.* Ioterficiemini, & bona vestra proscribētur. Dura profectò aduersus coniectores, & iniusta lex, atque inhumana comminatio, deducta ooo à ratione, qua rex erat alienatus, sed ab ira, quæ erat incensus. Quî fieri poterat, vt scientia humana possent illi consequi, quid ille somoiaoetat? Et tamen nō solùm ioterpretationem somoij, sed ipsum somnium ab ipsis perquirebat.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in Cap. II.

1 Et conterritus est spiritus eius. *In Hebræo est:* ותתפעם רוחו *Vatitpahem Rucho. Verbum est* פעם *Paham, quod significat conterrere, contundere, palpitare, agitare, turbare, confundere. Pagninus vertit: Contritus est spiritus eius. Alij: Agitatus est spiritus eius. Eodem modo habet litera Hebræa Genesis quadragesimoprimo, vbi loquens de Pharaone somnio turbato ait:* Facto mane pauore perterritus. *Quæ verba possunt ita verti:* Facto maoe cōterritus est spiritus eius. *Reuchlinus in vocabulario vertit:* Palpitauit spiritus eius. *Alij:* Palpitauit cor eius. *Paraphrasis Chaldaica habet:* Conturbatum est cor eios. Vatabl. *Vatablus:* Consternatum est cor eius. *Quibus modis hic Danielis locus transferri potest. Ita etiam verba illa quæ paulò pòst protulit Nabuchodonosor.* Et mente confusus, *possunt verti: Et conturbatus est, vel conterritus est, vel confusus est spiritus meus. Eodem verbo vtitur Psalmographus psalmo 76. cū ait:* Turbatus som, & non sum locutus. *Ac si dicat: Tanto pauore conterritus sum, vt loqui non potuerim. Ab hoc verbo deriuatur* Paham, *quod significat pedem, quod conterat terrā. Significat etiam malleū, quo aliquid contunditur, & teritur: & manum, quæ terit & contundit. Hoc vocabulum numero multitudinis effert Dauid psal. 73. pro quo septuaginta trāstulerunt χεῖρας: quos secutus noster interpres vertit manus, dicens:* Leua manus tuas in superbias eorum. *Vt sit sensus: Castiga Domine asperè impiorum superbiam. Qui enim vult aliquem duriter verberare, manus extollit, vt vehementius inferat flagellum. Potest locus ille ita verti:* Leua pedes tuos in superbias eorum in finem. *Hoc est conculca, & cōtunde scelerorum insolentiam & arrogantiam vsque ad extremum. Vel: extolle malleos tuos, vel terrores tuos in dissipationem eorum in perpetuum. Significat quoque* Paham vicem, *& Pahamim in numero duali bis: vt Numerorum vigesimo.* Percutiens virga bis silicem egressæ sunt aquæ largissimæ, ita vt populus biberet, & iumenta. Dixitque dominus ad Mosem & Aaron: Quia nō credidistis mihi, vt sanctificaretis me coram filiis Israelis, nō introduceris hos populos in terrā, quam dedi eis. Hæc ibi. *Ex quibus colliges Mosem & Aaronem illic in crimen incidisse, propter quod Deus eos puniuit. Sed quoniam in hūc incidi locum, non puto incommodum esse explicare, in quo viri illi peccauerunt. Chrysostomus homilia sexta de pœnitētia ait peccatum illud fuisse ingrati animi crimē. Sed nescio quatn re obliuio illa beneficij consistebat: nec ipse illud explicat. Augustinus contra Faustum Manichæum ait peccatum illud fuisse fidei titubationem. Ac vt Moses petram percutiens virga de Dei virtute dubitauit: ita populus Iudaicus Christum ligno crucis affigens, eum virtutem Dei esse non credidit. Sed sicut ex percussa petra fluxit sitientibus aqua sic plaga dominicæ passionis effecta est vita credentibus. Nam vt ait priore ad* 1. Cor. 10 *Corinthios. Apostolus:* Petra autem erat Christus. *Explicans idē Augustinus locum illum psalmi 105.* Irritauerunt eum ad aquā contradictionis: vexatus est Moses propter eos, quia exacerbauerūt spiritū eius: & distinxit in labiis suis. *Quid est, inquit, distinxit? Dubitanter petram virga percussit: ideo hoc miraculum distinxit à cæteris miraculis, in quibus non dubitauerat. In tractatione vna de vtilitate pœnitentiæ, & homilia vigesimaseptima tomo decimo attribuit idē Augustinus Mosi dubitationē in fide. Lyranus etiam explicans locum illum Numerorum ait. Mosem dubitasse, non de Dei potentia, sed de effectu ob scelera Iudæorum. Ideò aquas primo ictu non exiuisse propter Mosis dubitationē, exiuisse autem secundo, vt verbum Dei impleretur. Ait enim scriptura Mosem bis petram virga percussisse.* No. 20. *Aspicis doctores hos in ea esse sentētia, vt existiment, Mosis & Aaronis peccatū in fidei dubitatione extitisse. Id videntur indicare verba, quibus Deus eos reprehendit dicens:* Quia nō credidistis mihi, vt sanctificaretis me corā filiis Israel. No. 20. *At durū aliquantulū videtur dicere, hos duos viros Mosem & Aaronem tāta sapientia & fide præcellentes & tanta sanctitate & nobilitate præstātes in fide illius Dei, cuius perspicua miracula, & admiranda prodigia viderant, dubitasse. Ego existimo eorum peccatum in fractione obedientiæ fuisse, non in fidei dubitatione. Peccauerūt enim, quòd non allocuti sunt petram, sicut eis præceperat Deus, qui dixerat illis:* Loquimini ad petram coram eis, & ipsa dabit aquas. *At ipsi non allocuti fuerunt illam, sed bis eam percusserunt. Iam petra virga percussa dederat aquas corā populo, vt capite decimoseptimo Exodi diuinæ literæ memoriæ prodiderunt. Et fuisset nouum miraculum, quo Dei nomē sanctificaretur, si coram populo ad præsentiam virgæ Moses & Aaron præciperēt petræ in Dei nomine, & illa sine virgæ percussione, sed Dei verbo obediens vim aquarū profunderet. Poterant enim tūc Hebræos reprehendere, quod præceptis Dei nō obtemperarent rationis participes, cum lapis sensu carēs sine vlla percussione verbo Dei obediens copiam emitteret aquarum.* Nec obstat, *quod sequitur:* Quia non credidisti mihi: *accipitur enim verbum credere pro obedire: vt psal. 118.* Bonitatem, & disciplinam, & scientiam doce me: quia mandatis tuis credidi. *Paremus enim præceptis, & præcipienti credimus. Aut accipitur credere pro perseuerare, seu permanere, aut stabiliri. Verbum enim Aman quod est in Hebræo, non solùm credere significat, sed firmum, stabilem, & permanentem esse, Xantes Pagninus in Thesauro testatur. Vnde quod nos habemus psal. 77.* Nec fideles habiti sont in testamento eius: *potest verti: Nec firmi, aut stabiles, aut constantes fuerunt in pacto eius. Illud etiam secundi Reg. 7.* Fidelis erit 2 Reg. 7. domus tua, & regnum tuū vsque in æternū: *potest verti: Permanebit, vel stabilietur, vel firmabitur domus tua, seu familia tua, &c. Quare verba illa:* Qnia noo credidistis mihi: *poterunt etiam ita verti: Quia non fuistis firmi: quia promiseratis mihi esse omnibus præceptis meis obtemperaturos, quod nunc minimè fecistis. Peccauerunt igitur, vt mea*

fert opinio, quia petram non fuerunt allocuti. At si diui Augustini sententiam sequi malueris, non errabis: est enim probabilis, & à viro sapientissimo ad omnia summa nato multis in lucem afferta. Ego autem quò me coniectura duceret, exposui: quod cum omnibus alijs, quæ dixero, sanctæ matris ecclesiæ Romanæ, & catholicorũ doctorũ correctioni subijcio.

2 Sipiritus eius. Pro spiritus est in Hebræo רוח Ruah, quæ vox spiritum significat, mentem, animam, iram, ventum, angelum, superbiam, partem seu plagam: Pro anima accipitur ab Ecclesiaste capite duodecimo: Reuertatur puluis in terrã suam, vnde erat: & spiritus redeat ad Deum, qui dedit illum. Et psal. 103. Auferes spiritum eorum, & deficiẽt, & in puluerem suum reuertentur. Et Psal. 75. Terribili, & ei qui aufert spiritum principũ. Pro quo potes vertere: Terribili, & vindemianti spiritum principum. Pro auferre est in Hebræo verbum בצר Batsar, quod vindemiare etiam significat. Domus ac familia regia est vinea quædam, quam dominus vindemiat, cùm vult, eripẽs principibus vitam. Sed quoniam spiritus significat ventum, & accipitur pro vanitate, & insolentia, & elatione, vt apud Iob capite quintodecimo: Quid tumet contra Deum spiritus tuus? Et capite Prouerbiorum sextodecimo: Contritionem præcedit superbia, & ante ruinam exaltatur spiritus: poteris versiculum illum psalmographi ita transferre: Terribili, & frangenti superbiam principum. Solet enim Deus aliquando superborum conatus infringere, qui vanis opinionibus inflati alios contemnunt: & omnia excelsa sibi sumentes & arrogãtes in magnis erroribus versantur. Sumitur aliquando spiritus pro Spiritu sancto: Iudicum tertio: Fuit in eo spiritus domini. Et primi Regum sextodecimo: Spiritus autem domini recessit à Saul. Et Esaiæ quadragesimooctauo: Nunc dominus meus misit me & spiritus eius. Et Genesis primo: Spiritus domini ferebatur super aquas. Existimant nonnulli per spiritum hoc loco intelligi ventum: ideoque appellari spiritum domini, quòd fuerit à domino missus: & quòd ea quæ magna sunt, appellentur Dei. Vt montes Dei, cedri Dei, ciuitas Dei. Sed cùm ventus sit aer motus propter terræ exhalationes, vt aiunt philosophi, & prima die creationis mundi, quando spiritus domini ferebatur super aquas, adhuc non esset aer, nec exhalatio, imò nec terra, perspicuum est, nec ventum fuisse. Quare debet intelligi locus ille de Spiritu sancto. Et proferebatur est in Hebræo Merachepheth, à verbo Rachaph, quod significat etiã incubare, & confouere. Incubabat enim Spiritus sanctus super molem illam nomine aquarum significatam, eamque confouebat instar volucris ouis calore vitam largientis. Ipse enim est, qui vitam dat. Si autem viuificator est, vt ita loquar, consequenter conditor & creator. Quòd si conditor & creator, ergo Deus: tertia sanctissimæ trinitatis persona: quæ solet mitti à patre. Vnde eum alloquẽs diuinus vates Psalmo 103. aiebat: Emitte spiritum tuum, & creabuntur. Cùm enim missio in sui ratione importet processionem ab alio, & in diuinis secũdum originem, vt verbis vtar diui Thomæ articulo quarto quæstionis quadragesimæ tertiæ primæ partis, pater autem nõ sit ab alio: nullo modo conuenit ei mitti: sed solùm filio, & Spiritui Sancto, quibus conuenit esse ab alio. Et Spiritui sancto tribuitur viuificatio. Quare de eo locus ille Genesis intelligitur. Magnus Basilius primam tangit opinionem: sed statim ait in hunc modum: Siue quod verius est, à maioribus nostris probatum, Spiritus sanctus, Spiritus Dei sit dictus: propterea quòd obseruatum est talem de illo peculiari modo scripturam præcipuéque facere mentionem: & nihil aliud spiritum Dei appellare, quàm ipsum Spiritum sanctum, qui diuinæ beatæque trinitatis numerum complet. Hactenus ille. Et affert statim in medium sententiam cuiusdam Syri in scientia rerum diuinarũ instructissimi, asserentis verbum Rachaph, pro quo nos habemus ferebatur, fouere etiam significare: vt intelligeremus Spiritum sanctum vitalem fœcunditatẽ aquis illis seu materiæ illi aquarum nomine significatæ præbuisse ad effigiẽ auis vitalem vim ouis imprimentem. In eadem sententia est Hieronymus in quæstionibus Hebraicis in Genesim, Gregorius Nyssenus in libro, qui inscribitur, Selecta testimonia ex vetere testamento contra Iudæos, Augustinus, Diodorus, Iunilius, Rubertus, Eucherius, Cyrillus & Ambrosius, qui non solùm aiũt intelligi locum illum de Spiritu Sancto, tertia sanctissima trinitatis persona, sed etiam hanc esse sanctorum & fidelium sententiam. Id videtur ecclesia significare in missali in prosa quadam solennitatis Spiritus sancti, vbi enim ita alloquitur. Quando machinam per verbum suũ fecit Deus cæli, terræ, mariũ, tu super aquas foturus eas lumen tuum expandisti spiritus. Id quod Moses appellat aquas, appellat Hesiodus Chaos, & quod ille vocat Spiritum domini, vocat hic amorẽ, vt constat eius carmine ab Augustino Eugubino in Cosmo poeta citato. Per amorem autem Spiritus sanctus intelligitur. Etiam nonnulli ex gentibus dicebant esse in diuinis Spiritum sanctum. Id existimo voluisse Platonem significare libro decimo de legibus, cùm dixit, esse quandam mentem optimam omnia regentem, & vt ita dicam, viuificantem, quam animam mũdi vocant, fortè quia legerat eam in principio mundi latam super aquas, numinis sui potentiã in rerum conditarum creatione ostendisse. Ex illis enim aquis à Deo primo die creatis ex mole illa & machina facta sunt visibiles creaturæ, iuxta id capitis vndecimi libri Sapientiæ: Non enim impossibilis erat omnipotẽs manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa. Vel vt potest rectissimè ex Græco verti: ex materia informi. Ideo ex aquis creatæ sunt visibiles creaturæ, vt earum instabilitatem, vicissitudinem, & inconstantiam cognosceremus. Id voluit significare Homerus, cùm dixit, omnia fuisse ab aquis Oceani creata, quæ vltrò citroque fluunt, ac refluunt, & nunquã subsistũt. Vnde Xenophanes: Nos omnes, inquit, aqua sumus: hoc est instabiles & inconstantes, conditi ex aquis. Hoc referebant ad aquas illas, super quas in mundi principio spiritus domini ferebatur. Pro quo Thargus Hierosolymitanus habet. Spiritus misericordiarum & gratiæ flabat super facies aquarum. Vbi vides Spiritum domini loco illo esse Spiritum sanctum. Veteres Hebræi aiunt Spiritũ illũ, qui ferebatur super aquas esse Spiritum Messiæ, vt refert Eugubinus in psalmum 103. Theodoretus tamen, & nostra hac memoria Hieronymus ab Oleastro per Spiritum domini intelligunt ventum. Caietanus intelligit angelicum Spiritum ministrum Dei, qui machinam illam velocissimè mouebat. Omnes hæ opiniones sunt probabiles: sed quæ per spiritũ domini interpretatur Spiritum sanctum, est meo quidem iudicio multo illustrior & præstantior. Insuper Spiritus sanctus appellatur etiã spiritus principalis: vt psalmo quinquagesimo. Spiritu principali cõfirma me. Vbi pro principali est Græca versione ἡγεμονικῷ, hoc est regius, principalis, munificus, quod sit liberalis, & munerũ largitor. In Hebræo est נדיבה Nedibah, quæ vox præter alias significat voluntarium. Petebat à Deo Dauid, vt sibi spiritũ cõfirmaret, quo spõte & alacriter ei seruiret, & libenter cupiditatibus ac perturbationibus imperaret. Accipitur enim spiritus pro angelo, vt psal. 103. Qui facis angelos tuos spiritus, & ministros tuos ignem vrentem. Hoc est, qui mẽtes illas beatas quas cœlestes spiritus vocamus, facis nuntios, & ministras tuæ voluntatis. Angelus enim idẽ est quod nũtius. Vnde apostolus Hebræorũ primo: Nónne, inquit, omnes sunt administratorij spiritus, in ministerium missi, propter eos qui hæreditatem capiunt salutis? Hos spiritus vocat psalmographus angelos & ignem vrentem, ad celeritatem & vim eorum significandam. Ita locum illum Theodoretus & Euthymius explanant. Accipitur etiam pro dæmone, vt 1. Reg. cap. 16. Exagitabat eum spiritus nequam. Et 3. Reg. vigesimo secundo appellatur spiritus: & paulò pòst spiritus mendax. Fortasse de illo intelligitur id, quod dominus Iesus dicebat discipulis suis Matthæi vigesimosexto: Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem: spiritus quidem promptus, caro autem infirma. Acsi diceret: Vigilias agẽtes attẽdite, & preces fundite, ne vos tẽtator expugnet: ille enim dæmõ est, & spiritus promptus ad tẽtandũ: vos autẽ infirmi. Quare oportet vt vigiliis & obsecrationib' armemini aduersus illũ. Sumitur etiã spiritus

pro

Marginal notes: Eccle. 12. Psal. 103. Psal. 75. Iob. 15. Prou. 16. Iud. 3. 1. Re. 16. Esai. 48. Gene. 1. Exod. 3. Psal. 79. Psal. 45. Psal. 103. Thomæ. Basilius. Eugubi. Plato. Sap. 11. Homer. Xenop. Theod. Oleast. Caieta. Psal. 50. Psal. 103. Heb. 1. Theod. Mat. 26.

pro lege noua: vt in epistola posteriore ad Cor. cap. 3. Litera occidit, spiritus autem viuificat. *Litera est lex vetus cum suis cerimoniis, & iudiciis, & sacrificiis: spiritus autem euangelium. Accipitur quoque spiritus pro vera & spirituali intelligentia, vt psal. 118.* Os meum aperui, & attraxi spiritum. *Quibus verbis diuinus vates animum mysteriorum diuinorum cupidum, & præ desiderio cœlestis scientiæ anhelantem, & voti cõpotem ostendit. Et cap. Eccle. 39.* Spiritu intelligentiæ replebit illum. *Præterea accipitur pro inspiratione, vt Ezechielis tertio:* Ingressus est in me spiritus. *Postremò accipitur pro apparitione, vt aiunt nonnulli, in quã significationem accipiẽdum putant spiritum hoc Danielis loco:* Et conterritus est spiritus eius. *Hoc est, & hæc eius apparitio in somniis dissoluta est quasi ventus, instar visionis quæ statim euanescit. Plerique tamen spiritum pro animo accipiunt, qui viget, qui intelligit, qui meminit, qui corpus moderatur: qui si excelsus est & erectus & firmus, nõ discedit à virtute. Si autem abiectus est, imbecillus, incõstans, à gradu honestatis facilè deiicitur: modò tumet, modò frangitur: & turbulentis perturbationibus cõcitatus nec cohibere se potest, nec quo loco vult, insistere. Huiusmodi fuit spiritus Nabuchodonosoris, qui fuit somnij oblitus, & stupore turbatus instar aquæ quæ cum imaginẽ rei oppositæ repræsentaret, turbata fuit: & exagitata imaginem non reddidit, & tranquillitatem amisit. Ex quo effectum est, vt ea quæreret à sapientibus, quæ illi nulla humana ratione consequi valebant.*

[2.Cor 3. — Psal. 118 — Eccle 39 — Ezech. 3.]

3 Et somnium eius ab eo. *In Hebræo est* כתיחת נדיו שנתו *Vxenatho Nibeiethah Halau. Prima vox significat somnum, & somnium, secunda est verbum substantiuum, & significat esse, fieri, frangi, teri, fugere, reputare. Septuaginta habent: Somnium eius fuit ab eo. Hoc est ortum est ab eo, quod cogitauerat. Vel fuit ab eo, nimirum separatũ. Pagninus vertit.* Et somnus eius fractus est ei. *Vt sit sensus: Interpretatus est somnus eius, ita vt amplius dormire non posset. Illud cap. 13. Prou.* Desiderium si compleatur, delectat animã, *potest verti: Desiderium si frangatur, vel si fugiat aut euanescat, oblectat animam. Cùm rerum inutilium desiderio tenemur affligimur: at si illud relinquimus, oblectamur. Magno enim gaudio afficitur animus, cum ab eo noxia discedunt desideria cap. 1. libri Re. 3. in oratione quam habuit Bethsabea apud Dauidẽ, petens ab eo, vt Salomon eius acciperet clauum regni, nõ autẽ Adonias, ita eum fuit allocuta.* Cùm dormierit dominus meus rex cũ patribus suis, erimus ego, & filius meus Salomon peccatores. *Vbi pro erimus est hoc idẽ verbum* חוה *Haiah, quod vt diximus, esse significat, & reputare. Quare potest verti locus ille: reputabimur ego & filius meus Salomõ peccatores. Dicet enim populus eum nõ potuisse regnum obtinere propter flagitia nostra. Sed quoniã vocabulũ significans peccatorem, significat etiã errantẽ: poteris reddere. Erimus aberrantes scilicet à scopo: hoc est, omni spe frustrati. Ac quanto maiore spe regni tenebamur, tãto maiorẽ dolorẽ nobis afferet frustratio. Fortasse per peccatores intelligit peccata. Et tunc erit sensus, Si filius meus non regnauerit, vt mihi promisisti, ambo occidemur: ego & ille morte plectemur: Erimus peccata, hoc est pœna & sacrificium pro peccato. Sumitur enim aliquando peccatũ pro pœna peccati, vt Gene.* 4. Si male egeris, statim in foribus peccatum tuũ aderit. *Hoc est, si peccaueris, cõfestim punieris: erit punitio tua in foribus, id est præstò aderit. Et 2. Regum. 12.* Dominus transtulit peccatum tuum: *hoc est pœnam, quã pro peccato merebaris. Et capite 4. Oseæ:* Peccata populi mei comedent sacerdotes. *hoc est victimas, & sacrificia oblata pro peccato. Vnde D. Paulus appellat Christum Iesum peccatum, hoc est hostiam & sacrificium pro peccato. Ita illud intelligitur Romanorum 8.* Deus filium suum misit in similitudinẽ carnis peccati: & de peccato damnauit peccatũ. *Acsi dicat: Et per Iesum Christum factum sacrificium pro peccato ipsum peccatum damnauit. Et in posteriore ad Cor. cap. 5.* Eum, *inquit,* qui non nouerat peccatum, pro nobis peccatum fecit, vt nos efficeremur iustitia Dei in ipso. *Acsi dicat: Deus pater constituit victimam & hostiam pro peccato nostro filium suum, qui nullum fecerat peccatum, vt nos iustificaremur ab eo per ipsum Christum filium eius. Id quidem est, quod ait in priore canonica D. Petrus capite 2. de Christo loquens:* Qui peccata nostra ipse pertulit in corpore suo super lignum. *Tulit enim pœnam nostrorum scelerum pendens in cruce. Id prædixerat cap. 53. his verbis Esaias:* Verè languores nostros ipse tulit, & dolores nostros ipse portauit. *Aspicis igitur peccatum accipi aliquando pro sacrificio, & punitione, & verbum Haiah, quod significat esse, significare etiam frangere, & fugere, in quas significationes hoc Danielis loco accipitur à Latinis interpretibus.*

[Paguin. — Prou. 13. — 3. Reg. 1. — Gen. 4. — 2. Reg. 12. — Ose. 4. — Rom. 8. — 2. Cor. 5. — 1. Petr. 2. — Esai. 53]

4 Rex in sempiternum viue. *Pro in sempiternum est in Chaldæo,* לצרמין *Lehalmin. Pro quo Hebræi dicunt* צולם *Holam, &* רצולם *Leholam. Holam significat sæculum, perpetuum, sempiternum: Leholam significat in sæculum, in perpetuum, in sempiternũ. Itaque significat duratiouẽ iuxta subiectam materiã, de ætate ad quam accõmodatur. Illud Exod. 21.* Erit ei seruus in seculum: *Et illud Deut. 15.* Seruiet tibi vsque in æternum, *intelliguntur vsque ad iubilæum. Illud autem Genesis 13.* Omnem terram quam conspicis, tibi dabo, & semini suo vsque in sempiternum. *Et illud Gen. 17.* Dabo tibi, & semini tuo post te omnem terram Chanaan in possessionem æternam: *non intelligebantur, nisi vsque ad euangelij promulgationem, & legem nouam latam per Christum mundo nuntiatam. Quemadmodũ illud de circuncisione eodem capite:* Erit pactum meum in carne vestra in fœdus perpetuum. *Pro viue est in Chaldæo* חין *Chey. Pro quo toto Septuaginta transtulerunt:* Rex in secula viue. *Verbũ est* חית *Chaiach, quod significat viuere, & viuificare: vt ita dicã, vt apud Haba. 3.* Domine opus tuũ in medio annorum viuifica illud. *Acsi dicat hominũ genus, ô Deus sancte opus tuum est: ideo ob immensam bonitatẽ tuã in medio annorum, hoc est, priusquã mũdus finiatur, mitte ad illud filiũ tuum vnigenitũ, qui vita est, vt illi vitã largiatur. A verbo hoc deriuatur Caiah, quod significat viuẽs: vt psal. 54.* Descendant in infernum viuentes. *Pro quo noster interpres vertit aliquando ferã, aliquando bestiam: vt Gen. 37.* Fera pessima comedit eum. *Et psal. 73.* Ne tradas bestiis animam confitentem tibi. *Sed quoniam idẽ vocabulũ feram & bestiam significans significat etiam congregationẽ, & vocabulũ pro quo Septuaginta verterunt confitẽtes, significat turturem: & legẽ transtulit beatus Hieronymus:* Ne tradas bestiis animam eruditam in lege tua. *Et Pagninus:* Ne tradas cõgregationi inimicorum animã turturis tuæ. *Acsi dicat: Ne tradas domine vitam gẽtis Hebreæ exercitui hostium suorum. Gentẽ illam appellat turturem imbecillitatẽ & mœstitiam, qua opprimebatur, quòd se cinctã ab inimicis intueretur. Et quia populus ille Deum laudibus efferebat, appellant illum Septuaginta confitentẽ Deo, idẽ est cõfiteri, quod laudare, & Hieronymus: eruditum in lege Dei. Potest verti:* Ne tradas cœtui hominũ animam turturis tuæ. *Vt sit sensus, Cupio domine ab hominũ cœtu ac frequentia discedere, méque in solitudinẽ recipere instar turturis loca solitaria quærentis, vt aptius possim in diuinã philosophiam incumbere, & cœlestia mysteria cõtemplari. Quapropter te obsecro & obtestor, ne me turturi similẽ tradas turbulentis negotiis, & hominum cõgregationi ac frequentiæ. Ab hoc verbo Chaiah deriuatur hoc nomen Chaym, quod vitam significat: vt psal. 29.* Ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius. *Potest verti:* Momentum in indignatione eius, & vita in beneuolẽtia eius. *Pro quo Hieronymus vertit:* Ad momentum est ira eius, & vita in repropitiatione eius. *Pro ira est in Hebræo* רגע *Regach, quod momentum etiam significat, vt Threnorum 4.* Quæ subuersa est in momento. *Pagninus habet: Momentum est in furore eius, vita in voluntate eius. Paraphrasis Chaldaica habet:* Vna hora indignatio eius, vita æterna bona voluntas eius. *Vult diuinus vates significare, parum durare iram Dei aduersus homines, vitam autem quam eis largiri desiderat, æternam esse. Si à sceleribus nostris ad ipsum conuertimur, facilè placatur.* Quocunque enim die ingemuerit vera contritione

[Exod. 21. — Deut 15. — Gene 13. — Gene. 17. — Gene. 17. — Haba. 3. — Psal 54. — Gene. 37. — Psal. 73. — Hieron. — Pagnin. — Hieron. — Psal. 29. — Hieron. — Thren. 4. — Pagnin.]

peccator, amplius eius flagitiorum, *vt ipse Deus ait apud Ezechielem*, non recordabitur.

B [a] Somnium igitur, & interpretationem eius indicate mihi. Responderunt secundò, atque dixerunt. Rex somnium dicat seruis & interpretationem illius indicabimus. Responditque rex, & ait: [b] Certè noui, quòd tempus redimitis, scientes quod recesserit à me sermo. Si ergo somnium non indicaueritis mihi, vna est de vobis sententia, quòd interptetationem quoque fallacem, & deceptione plenam composueritis, vt loquamini mihi donec tempus pertrāseat. Somnium itaque dicite mihi, vt sciam, quòd interpretationem quoque eius loquamini. Respondentes ergo Chaldæi coram rege dixerunt: [c] Non est homo super terram, qui sermonem tuum ô rex possit implere. Sed nec regum quisquam magnus & potens verbum huiuscemodi scitatur ab omni ariolo & mago, & Chaldæo. Sermo enim, quem tu quæris rex, grauis est, nec reperietur quisquam, qui indicet illū in conspectu regis, [d] exceptis diis, quorum non est cum hominibus conuersatio. Quo audito [e] rex in furore, & in ira magna [f] præcepit, vt perirēt omnes sapientes Babylonis. [g] Et egressa sententia sapientes interficiebantur: [h] quærebantúrque Daniel & socij eius, vt perirent. [i] Tunc Daniel requisiuit de lege ac sentētia ab Arioch principe militiæ regis, qui ingressus fuerat ad interficiendos sapientes Babylonis. Et interrogauit eum, qui à rege potestatem acceperat, quam ob causam [k] tam crudelis sententia à facie C regis esset egressa. Cùm ergo rem indicasset Arioch Danieli, [l] Daniel ingressus rogauit regē, vt tempus daret sibi [m] ad solutionem indicandam regi. [n] Et ingressus est domum suam, Ananiæque, & Misaeli, & Azariæ sociis suis indicauit negotium, [o] vt quærerent misericordiam [p] à facie Dei cœli [q] super sacramento isto: [r] & non perirent Daniel & socij eius [s] cum cæteris sapientibus Babylonis. [t] Tunc Danieli mysterium per visionem nocte reuelatum est. [u] Et benedixit Daniel Deum cæli: & locutus ait: [x] Sit nomen domini benedictum à sęculo, & vsque in sæculum, [y] quia sapientia & fortitudo sunt. [z] Et ipse mutat tempora & ætates: trāsfert regna, atque constituit: dat sapientiam sapientibus, & scientiam intelligentibus disciplinam. [aa] Ipse reuelat profunda & abscondita, & nouit in tenebris constituta: & [bb] lux cum eo tibi Deus patrum nostrorum confiteor, téque laudo, quia sapientiam & fortitudinem dedisti mihi. Et nunc ostendisti mihi, [cc] quæ rogauimus te, [dd] quia sermonem regis aperuisti nobis.

a *Somnium igitur*. Vrgebat eos acriter rex tyrannum potius agens quàm regem. A iustitia recedebat, nulla æquitate vtebatur, nulla lenitate, nulla misericordia, nulla ratione. Quare rex dici nullo modo merebatur. Saul cùm regnasset multis annis, vt primo libro Regū constat & ex cap. 13. Actorum apostolicorū, *duobus tamen* solùm dicitur *regnasse* capite 13. primi Regum. Nā illis tantùm iustis legibus & sanctis institutionibus rempublicam administrauit: nō solùm hostes, sed seipsum vicit, & in pristina virtute permāsit. At cùm se amplissimis officiorum ornamentis spoliaret, & flagitiis irretiret, atque innocentem Dauidem ad ferrum flammámque vocaret, nomē regis meritò amisit. Fuerant hi sapientes regi gratissimi, & vide, quam exigua causa eos ad perniciem vocet. Obtinuerant diuitias, honores, authoritatem, nominis amplitudinē: & hæc diu, & multo labore quæsita vna eripiebat hora. Amā qui summa gratia apud regem Assuerum valebat, eodem die quo fuit ab Esther ad splendidum conuiuium cum eodem rege vocatus, fuit ab eo occisus, & ligno suspensus. Ægyptius qui emerat Ioseph, quem magno fauore prosequebatur, eum ob cōiugis dolum in carcerem coniecit. Serenitas hyemis, aura æstiua, quies maris, lunæ status, fauor principum, omnia hæc paria sunt. Alexander Magnus Parmenionem, Philotā, Clitum, & Callisthenē, quos ardenter amabat, in quos bene meritos quidem incredibilia beneficia contulerat, ita ab amicitia sua disiungit, vt nunquam postea potuerint cum eo in gratiam reduci: imò fuerunt ab eo vita priuati. Lege Quintum Curtiū, Plutarchū, Paulū Orosium, qui hæc literis mandarunt. Nihil est voluntate principum mutabilius, nihil incunstantius. Nulla molēdinaria, nulla figuli aut currus rota est mobilior. Non plures habet colorū varietates mensis Martius, quàm mutationum principum voluntas. Quare non in illis qui sunt instabiles, sed in Deo, qui ait apud Malachiam: *Ego dominus, & non mutor*, est fiducia nostra collocanda.

1 Reg. Act. 13 1 Re. 13. Esther. 6. & 7. Gen. 39. Q. Cur. Plutarc. Orosius. Malac. 3.

b *Certè noui, quod tempus redimitis*. Hoc est, verè scio vos tēpus extēdere, & deducere verborū anfractibus, vt à manibus meis eripiamini. Vel sic: Planè intelligo vos emere oportunitatē euadendi mortis periculum. Redimere tēpus apud Paulū capite quinto epistolę ad Ephesios est quærere & sumere occasionem euadendi à periculis: ita enim ait: *Videte fratres, quomodo cautè ambuletis, nō quasi insipientes, sed vt sapiētes redimentes tēpus, quoniā dies mali sunt*. quibus docet esse nobis cautè ambulādum instar sapientium viatorum, quibus periculosis vel propter aeris perturbationē, vel propter hominum insidias iter facientes quærunt & veluti amūt oportunitatem euitandi pericula. Non expectant, vt sibi occisio occurrat, sed ipsi eā emunt: vt in via proficiant. Itaque & apud apostolū, & hoc loco redimere tempus est occasionem quærere decliuandi pericula.

Ephes. 5.

c *Non est homo super omnem*. Ac si dicant: Humana à nobis require, non diuina: quæ naturaliter dici possunt, non quæ sunt super naturam, quæ humanam superant sapientiam. Non est in hac vita, qui quod postulas, valeat implere.

d *Exceptis dijs*. Fatentur sapientes Babylonij solius Dei esse præscientiam futurorum. Et si in multitudinē deorum errabant, Deum tamē esse credebant, omnia præterita, præsentia, futura cognoscentem. Nemo est tam immanis & incultus, cuius animum non imbuerit alicuius Dei opinio.

e *Rex in furore & ira magna pręcepit*. Hoc est, cum impetu, & vehemente indignatione. Accipitur in pro cū, vt cap. 6. epist. Pauli ad Romanos: *Stipendia enim peccati mors: gratia autem Dei vita æterna in Christo Iesu domino nostro*. Ac si dicat: Præmium peccati est mors æterna: præmium autem gratiæ est vita æterna cum Christo Deo nostro. Vel sic: Stipendium peccati est

Rom. 6.

ti est exitium æternum: sed via æterna datur nobis ex gratia per Christum Iesum: nostra enim opera fine gratia vitam æternam non mereotur. Vbi particula, in, accipitur pro per: vt capite primo ad Galatas: *In me clarificabant Deum*. Et capite primo ad Hebræos: *Multifariam multisque modis olim Deus loquens patribus in prophetis: nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio.* Hoc est, antiquis locutus est per prophetas, nobis autem per filium. Ita intelligunt nonnulli illud, Gene. cap. I. *In principio creauit Deus cœlum & terrã*, hoc est per principium, quod est Christus. Ipse enim apud Ioan. cap. 8. interrogatus quis esset: *Principium*, inquit, *qui loquor vobis*. Poterit igitur hoc Danielis loco particula in, accipi pro cum, & pro per.

Gala. 1. Hebr. 1. Gen. 1.

f *Præcepit, vt perirent.* Intolerabilis ira profectò: cùm regem nihil minus deceat. Vt grandines & procellæ sunt in parte aeris terræ proxima ac citima: in suprema autem non inueniuntur: ibi enim summa viget serenitas & placabilitas: sic furor & ira & cęteræ huiusmodi tempestates etsi perturbant aliquãdo subditos, in dignitate tamen regia non debent inueniri, sed securitas & tranquillitas. Cùm Christus ingredi vellet Hierosolymam mansuetudine septus, ait Matthæus cap. 21. impletam fuisse hanc Zachariæ vaticinationẽ: *Dicite filiæ Sion: Ecce rex tuus venit tibi mansuetus.* Castitas, abstinẽtia, cęteræq; huiusmodi virtutes regi quatenus homo est, quemadmodum aliis congruunt hominibus: at mansuetudo cum iustitia cõiuncta cõuenit illi, quatenus rex est. Ideo non ait: *Ecce rex tuus venit tibi castus*, & abstinẽs, sed mansuetus. Quemadmodum Saturnus qui ex stellis errantibus summum tenet locum, motu naturali tardissimè agitur in orbem: sic qui est in excelsa dignitate constitutus, nulla debet esse insana iracundia concitatus, sed leni animo ac remisso ad seueritatem moueri, ne in re graui immanitate ducatur, & temere præcipitetur. Nã vt ait in Prouerbiis Salomon: *Ira non habet misericordiam, nec erũpens furor.* Et in Ecclesiaste: *Ne sis velox ad irascendũ.* Vt musicus citharœdus chordas dissonantes non statim resecat, & abucit, sed sensim intendens aut remittens ad concentus temperantiam adducit: sic qui rempublicam gubernandam suscepit, leniter debet eos corrigere, qui in crimen inciderunt, non intemperanter punire, & protinus de medio tollere: nisi aliter exigat iustitia, cuius habenda est ratio, vt respublica conseruetur. Aliquando enim seueritate opus est. Sed debet princeps reos audire, & eum implorãtibus aures præbere. Id quod nos habemus in Psalmo 19. *Domine saluum fac regem, & exaudi nos in die, qua inuocauerimus te:* potest rectè verti ex Hebræo: Domine saluum fac regem, qui exaudiat nos, quacunque die inuocauerimus eum. Petebat populus à Deo regem, qui eos placatè exaudiret.

Similitudo. Matt. 21. Zacha. 9. Similitudo. Prou. 27. Eccle. 7. Similitudo. Psal. 19.

g *Egressa sententia sapientes interficiebantur.* Pro sentẽtia est in Chaldæo lex. Voluit impius tyrannus, vt eius sententia pro lege haberetur. Sed videte, qualis fuerit sententia: crudelissima, & ex intolerabili superbia & iracũdia deprompta. Solet principatus secum ferre aliquando superbiam, insolentiam, immanitatem, & alias huiusmodi pestes, ijs præsertim, qui se existimant esse ad omnia summa natos. His morbis obcæcati nonnulli principes non solũ ipsi in tenebris versantur, sed aliis ipsas tenebras offundunt: iacent omnia apud illos crassa ac tetra caligine circumfusa. Promittens Deus fore regem Hierosolymæ ex progenie Dauidis, hæc protulit verba cap. vndecimo libri tertij Regũ mandata. *Vt maneat lucerna Dauid seruo meo cunctis diebus coram me in Ierusalem.* Lucernam appellat reges, quòd & ipsi illuminati esse debeant, & alios sapientia, iustitia, virtute & exemplo illuminare. Ad eos

3. Reg. 11.

illud potest accõmodari, quod Deus ecclesiasticis dixit pótificibus: *Vos estis lux mundi.* At illi nõ lux, sed caligo dici merentur, qui effrænati sibique præsidentes peruertunt iura diuina atque humana, propter eum quem sibi ipsi opinione errore finxerunt principatũ. Hinc efficitur, vt eorum decreta non leges aliquãdo, sed monstra & portenta dici mereantur. *Lex domini* (vt ait diuinus Psaltes) *est immaculata, conuertẽs animas.* Vel vt potest ex Hebræo transferri: *Lex Dei est omnibus numeris absoluta tranquillas reddens animas.* Et ab ea omnes aliæ iustæ leges deriuantur, vt ait D. Augustinus libro primo de libero arbitrio. Illud Psal. 118. *Iniquos odio habui, & legem tuã dilexi:* potest rectissimè verti ex Hebręo: *Ramos odio habui, & legem tuam dilexi.* Nomen hoc scaphim quo ibi vtitur psalmographus, iniquos significat, & ramos. Leges humanas ramos appellat, quòd à diuina lege tanquam ramí ab arbore præcidũtur. Sed quia Gentes idolorum cultrices solebant legibus suis multa miscere execranda, ab omni ratione abhorrẽtia, aiebat diuinus vates se eas odisse, legem autẽ Dei amore prosecutum esse. Nõ oderat legem humanam iustam, quæ est rationis dispositio, & præceptio in bonum cõmune à republica lata, vel ab eo, qui eam gerendam curauit: sed eas, quæ sunt à ratione discrepãtes, & à lege diuina abhorrentes. Ac quoniam à Dei lege debẽt deduci, oportet esse legislatores sapientes. Lex enim iuxta quæ in sapiẽtia oritur, est origo, à qua ciuitatis salus dimanat, iuxta id quod ait cap. Prouer. 13. Salomon: *Lex sapiẽtis fons vitæ* Huiusmodi leges sunt reipublicæ fundamenta. Id volens psalmographus significare, induxit amicos suos ita loquentes: *Quoniam quæ perfecisti, destruxerũt.* Pro quo poteris vertere: *Quoniam fundamenta destruxerunt.* Id intuens animo Symmachus transtulit: quoniam leges destructæ sunt: quã trãslationem refert Hesichius, & post eum Flaminius. Et eodẽ modo trãstulit Hieronymus. Vocabulum Hebræum significat fundamẽta: sed quoniã per ea significãtur leges, potius ad sensum quã ad verbum respicientes, leges posuerunt. Vt ędificia stabiliũtur firmis fundamentis: Ita respublicę iustis legibus. Nõ erũt autem iustæ, nisi ab illa sapientia deriuentur, quæ dicit, capite Prouerbiorũ 8. *Per me reges regnant, & legum conditores iusta decernũt.* Ac quia lex Dei omnes alias leges facilè superat, narrat diuina scriptura cap. vndecimo libri quarti Regum, fuisse principẽ Ioas productũ in medium populi à sacerdote, qui posuit super eum diadema & testimoniũ, & fuit illic in regia dignitate cõstitutus. Diadema erat corona regia, & testimonium liber diuinę legis. Quo die filius regis gubernaculum regni accepit, fuit corona regia redimitus, super quã erat liber legis diuinæ. Intuere obsecro admirabilem illam religionis ceremoniam: cùm princeps in solio collocabatur regio, ponebat ei sacerdos in capite diadema, quod erat insigne regni, & super illud librum diuinæ legis, vt intelligeret, quanti eam deberet æstimare, quæ super diadema collocabatur in capite, vbi est sedes memoriæ, ex qua illa nonquam ei excideret, quin potius ille iuxta eam gubernaret. Et vt clementiam amplecteretur, oleo vngebatur, quo tranquillitas & misericordia significantur: vt literę diuinę multis in locis prodiderunt. Volentes veteres Ægyptij innuere esse clementiam à rege mirum in modum colendam, & immanitatem reiiciendam, & ab ea separandam, sceptrum regium habebant insignitum in summitate capite ciconiæ, per quam intelligebant pietatẽ, & in imo pede hippopotami, per quem acerbitatem & crudelitatem significabant. Quoddam huiusmodi sceptrum fuisse Romæ sculptum in tabula ænea antiqua, asserit in hieroglyphicis Pierius Valerianus. Sed quorsum quærimus symbola & obscura hie-

Matt. 5. Psal. 18. August. Psal. 118. Prou. 13. Psal. 10. Symmac. Hesich. Flamin. Hieron. Similitudo. Prouer. 8. 4. Reg. 11. 1. Reg. 10. 4. Reg. 9. Pierius.

roglyphica, cũ apertè dicat in Prouerbiis diuina scriptura capite 20. *Misericordia & veritas custodiunt regē, & roboratur clementia thronus eius.* Et capite vndecimo: *Clementia præparat vitam.* De iusto rege ait Esaias capite decimosexto. *Præparabitur in misericordia solium, & sedebit super eo.* Vbi misericordia refertur ad regem: etiā si possit ad Deum referri, vt sit sensus. Ob Dei misericordiam præparabitur & stabilietur regnum Dauidis. Iusti qui misericordiam sibi ante oculos ponunt cum iustitia coniunctam, non ferunt iniusta decreta: sed impij, quibus Esaias ca. decimo his verbis perpetuam perniciem minatur: *Væ illis, qui condunt leges iniquas.* Infelices illi sunt, qui iracundia inflammati promulgant leges asperas, sanguine humano scriptas, & sententias ferunt crudelitate plenas, cuiusmodi fuit hæc Nabuchodonosor, vt ait hoc loco Daniel.

Prou. 20. Prou. 11. Esai. 16 Esai. 10.

h *Quærebaturque Daniel, & socij eius, vt perirent.* Nimirum Ananias, Azarias, & Misael: Omnes enim hi in numero sapientium habebantur. Tāta erat perturbatio in aula regia, tam sæua in ciuitate, & tam repentina tempestas, vt omnes qui sapientes habebantur, ad cædem sine culpa vlla quærerētur. Vt accidit aliquando, vt cœlo maximè tranquillo sæua subitò & inexpectata oriatur procella: sic in rebus mirum in modum secundis, & ad voluntatem florentibus grauissima interdum & inopinata incidit rerum perturbatio.

Similitudo.

i *Tunc Daniel requisiuit de lege ac sententia.* Hoc est de decreto interficiendi omnes sapientes. Cùm enim nō adesset cum aliis sapientibus, quando rex de eorum cæde tulit sententiam, voluit totam causam intelligere. Quare interrogauit Arioch principem carnificum, qui à rege iussus ingressus fuerat ad occidendos sapientes: qua in re eam ob causam fortasse non molam adhibebat diligentiam & festinationem, quia inuitus exequebatur regis præceptum, cuius insanam aspiciebat immanitatem. Sed quæres: quare Daniel & socij eius non fuerint ingressi ad regem cum aliis sapientibus, & lata sententia iubebatur cum cæteris ad exitium vocari. Existimo fuisse totum hoc Chaldæorum inuidia conflatum. Audientes enim omnes sapientes à rege vocari, eisq; præmia proponi, si somnium interpretarentur, timuerunt, ne Daniel, cuius sapientiam videbant, eos superaret, essétque ei palma in interpretatione somnij reseruata. Et postea ob inuidiam fuit in foueam leonum coniectus. Aspice illorum hominum maleuolentiam, & inuidiæ vim. Accillom, quem ad premium non vocarunt, ad mortem iniustam vocari volebant. Est inter mortales labes hæc & macula virtuti, sapientiæ, prosperitati inuidere, & benefactorum florē infringere. Est enim inuidia ęgritudo & dolor ex aliorum rebus secundis animum cruciāns & transfigens. Quemadmodum lignum intra se gignit tineam, quæ illud lædit & corrumpit: sic maleuolus in animo suo inuidentiam alit, quæ illum conficit, & exedit. Dum vir clarus multis laudibus admirādus ob egregias virtutes & rerum gestarum gloriam, & insignia eruditionis monumenta in hominum cœtu celebratur, improbus inuidia motus ardet, & tabescit, & ad scelera nefaria incitatur. Nihil est, quod vehementius concitet ad impia facinora committenda, quàm inuidia. Ea exagitatus diabolus vt capite tertio Genesis memoriæ proditum est, aggressus est Heuam in horto amœnissimo, eique persuasit, vt prohibitum fructum comederet, funestum illum quidem, atque ęrumnarum nostrarum principium & fontem, ad quē illa Adamum primum nostrum parentem inuitauit. Excitata tentationis tempestate obtemperauit statim eorum voluntas appetentiæ, corruit gratia, orta est mors, & admirabilia virtutum ornamenta ceciderūt. Id voluit diuina scriptura capite secundo libro Sap.

Infrà 6. Similitudo Gen. 3. Sap. 2.

significare dicens: *Inuidia diaboli introiuit mors in orbem terrarum.* Inuidia exagitatus Cain fratri suo Abel innocentia insigni exitium crudelissimum parauit. Eum appellat iustum Christus apud Matthæum capite 23. & diuus Ioānes capite tertio primæ suæ epistolę opera eius appellat iusta. Et Iudas Thadæus in canonica sua: *Væ illis, inquit, qui in viam Cain abierunt.* Filij Iacob fratrem suum Ioseph virtute præditum, atque diuinis muneribus cumulatum, inuidia ducti vendiderūt: qui ob honestatem qua erat munitus, fuit in Ægypto in carcerem cōiectus. In his calamitatibus versatus, cum esset munitus magnitudine animi, contēptione voluptatum, tolerantia rerū humanarum, virtutibus di oique omnibus vt mœnibus septus, nunquā fuit expugnatus, necà gradu firmitudinis deiectus. De illo ait Psalmo 104. diuinus citharœdus: *Humiliauerunt in compedibus pedes eius, ferrum pertransijt animam eius.* Acsi diceret: Fuerunt pedes eius vincti catenis ferreis, quorum dolor vsque ad animum eius penetrauit. Vel ferrum hoc est catena ferrea pertransijt animam eius, hoc est ipsum Ioseph: solet enim lingua Hebræa animam accipere pro animante. Et in libro sapientiæ de illo scriptum legimus: *Hæc nimirum sapientia vēditum iustum non dereliquit, sed à peccatoribus liberauit eum: descēditque cum illo in foueam, & in vinculis nō dereliquit illum.* Cū Dauid diuino auxilio fretus superbum Goliam in singulari certamine occidisset, & de eo honorificè triūpharet, tanta inuidia incensus est rex Saul, vt de eius cæde, qui pro ipsius vita se morti obiecisset, cogitaret: præsertim cùm mulieres Hierosolymitanas vidisset ob eius triumphum lætitia exultantes, eúmque in gloria militari sibi ipsi præferentes. Videntes Scribæ & Pharisęi & principes sacerdotū magnificum Christi introitum in ciuitatem sanctam, audientésque pueros eius gloriam concinentes, clamantes: Osana filio Dauidis, nō potuerunt eius gloriam æquo animo tolerare. Aspicientes illustria eius miracula diuinitatem ipsius testificantia, tanto ardebant odio, tanta inflāmabantur inuidia, vt eum eam ob causam decernerēt interficere, ob quam summa obseruātia eum colere debebant. Et colligentes concilium dicebant: *Quid facimus, quia hic homo multa signa facit?* Ideò Euangelista hæc verba literis mandauit: *Sciebat Pilatus, quod per inuidiam tradidissent eum.* Quantò virtus alicuius est illustrior, tantò in illum vehementiore flamma ardet inuidia. Vt fulmen altiora petit fastigia, quæ feriat: sic inuidia sublimiorem gloriam insectatur, vt eam deijciat. Hac concitati improbi homines sanctos Christi Apostolos & martyres fide, religione, omnique virtutum genere excellentes variis suppliciis affecerunt. Hæc Apostolorū imitatores Athanasium, Chrysostomum, Hilarium, & multos alios omni sapientia & nobilitate præstantes eiecit in exilium. Magnorum virorum virtutem imitatione dignam, non inuidia, inuidi homines odio prosequantur. Nec solùm post Euāgelium, sed etiam vigente vetere lege. Vnde Apostolus capite vndecimo epistolæ ad Hebræos: *Alij, inquit, ludibria, & verba experti, insuper & vincula & carceres, lapidati sunt, secti sunt, tēti sunt, in occisione gladij mortui sunt. Circuierunt in melotis, in pellibus caprinis, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus non erat mundus.* Hæc ille. At viri illi calamitatibus illis affrcti nec ærumnosi erant, nec infelices. Nam non magnitudo animi eorum torquebatur, non fides, non religio, non constantia: non denique animi ipsi cruciabantur, qui benefactorum terūmque præclarè gestarum præsidio muniti, cùm corpora expugnarentur, expugnari prorsus ipsi nunquam potuerunt: Iactas ab impiis orfarias in seipsos iniotias intelligebant, peruenisse ad seipsos nunquam putarunt. Si voluerimus ad nos monumenta vetustatis,

Mat. 23. 1. Ioan. 3. Iud. 1. Gen. 37. Gen. 39. Psal. 104 Sap. 10. 1. Re. 17. 2. Reg. 8. Matt. 21. Luc 19. Ioan. 11 Act. 13. simile. Heb. 11.

vetustatis respicere, & humanarum historiarũ repetere memoriam, videbimus eiectos fuisse in exilium ex Romanis Scipionem Africanum, Marcũ Tullium, Aeneum Senecam Cordubensem, quorum primus fuit decus rei militaris, alter eloquentiæ, tertius philosophiæ. Athenienses expulerunt patria Themistoclen & Aristidem duo lumina Græciæ. Lacedæmones Demarathum & Lycurgum, alterum strenuum ducem, alterum insignem legislatorem. Ex Sicilia fuerunt relegati Philistius historicus, & Diõ Syracusanus philosophus, magni nominis authores. Lege Plutarchum, Titum Liuium, Suetonium Tranquillum, Dionem Cassium, Aelium Spartianum, Iulium Capitolinum, Trebellium Pollionem, Flauium Syracusanum, Polybium, Appianum Alexandrinum, & alios historicos, & inuenies infinitos viros de republica benemeritos, honestate, eruditione, & rerum gestarum gloria præstantes, fuisse à suis ciuibus contumeliis incredibilibus affectos, & patria pulsos. Dies me deficeret, si eos omnes vellem numerare, qui ob rectè facta fuerunt per improborum inuidiam intolerandis calamitatibus oppressi. Legimus hoc in libris, & aspicimus illud oculis nostris mœrorem augentibus, quique alij audiunt, ipsi intueri coguntur. Et sine dubitatione vitæ præstantis status multis inuidiæ telis expositus, & innumeris aliquando ærumnis afflictus. Hoc intelligebant veteres Romani, qui victores in triumphis gestabant monile quoddam, cordis habens effigiem, in quo remedia includebant, quæ aduersus inuidiam valere putabant: vt ait in Hieroglyphicis Pierius Valerianus. Appellabatur bulla monile illud inuentum à Pythagora, vt asserit Ausonius. Magna profectò pestis est inuidia, quæ dum alij damnum inferre conatur, possessorem suum interficit, cùm illum rebus aliorum secundis tabescere facit. Vt qui lippitudine & oculorum morbo laborant, lucem respuunt, tenebris autem oblectantur: sic inuidi prosperitatem aliorum nolunt intueri, eorũ verò calamitatibus exultant. O insaniam intolerandam! Quid potest fulpientius excogitari homine inuido? Alit amens in corde rabidos inuidiæ motus, qui eum dilaniant, similis Actæoni, qui à canibus quos alebat, fuit dilaceratus, vt viri docti fictis fabulis memoriæ prodiderunt. Qua de re poteris videre Fulgentium in Mythologiis, & Apollonium libro quarto. Dum Crocodilus in Nili littore somno sopitus dormit: habet os apertum: cùm autem sit animal vastum, ingreditur bestiola quædam per os eius, vt Plinius testatur, quæ ipsius viscera consumit, & transfigit. Ita dum homo odio torpescit, ingreditur in cor eius inuidia, quæ illum lacerat, & corrodit. Ex quo eum maiore pœna dignum poteris iudicare, quam Crocodilum: nam hic damnum suum admittit dormiens, ille vere vigilans. Nisi dicas, Crocodilum esse somno corporis captum, inuidum verò sopore ignorantiæ sopitum. Sed non rectè potest dici dormiens, qui ad aliorum vigilat perniciem & seipsum cruciat. Alia vitia possunt aliquam voluptatem secum ferre, inuidia nullam. Quare nullam habent excusationem. In epistola ad Demetriadem ait diuus Hieronymus: Oro te, quid inuido delectationis præstet inuidia, quem secretis quibusdam conscientiæ vngulis liuor ipse discerpit, & alienam felicitatem, tormentum facit? Magnus Basilius inuidum cum vipera comparauit, vt enim illa concipit prolem, quæ vt aiunt sibi ventrem abrumpit, vt exeant: sic inuidus inuidiam gignit, quem cor sibi corrodit, & exulcerat. Chrysostomus virum beneuolum confert cum columna recta, inuidum verò cum obliqua ruinam minante. Nam quemadmodum columna recta pondere confirmatur, obliqua verò eo vadit ad latus, & concidit: sic benignus & pius homo aliarum benefactis roboratur, quibus inuidus tabescit, & ruinam parat in seipsum. Alanus in libro de planctu naturæ his verbis inuidiam definit: Ea est error excæcitatis abyssus, humanæ mentis infernus, contentionis stimulus, corruptionis aculeus. Menander inuidum hostem sui ipsius vocat. Socrates inuidiam animi serram appellat: alij venenosum pestiferum multis nascens in locis. Nam vt Plutarchus, etsi possumus inuenire regionem, vbi non nascantur venena, non tamen regionem, quæ non alat inuidiam. At nos detestemur illam: nam vt capite 17. Prouerbiorum ait Salomon, *qui ruina lætatur alterius, non erit impunitus*. Et capite vigesimotertio: *Ne comedas cum homine inuido, & ne desideres cibos eius*. Et D. Paulus capite 5. epist. ad Gal. *Non efficiamini*, inquit, *inanis gloriæ cupidi, inuicem prouocantes, inuicem inuidentes*. Et diuus Petrus secundo capite prioris suæ canonicæ: *Deponite omnem malitiam & inuidias, & omnes detractiones, sicut modo geniti infantes*. Exectemur igitur hãc pestem, hanc hydram multorum capitum, hanc Lernam malorum. Et charitatem amplexantes nulla vi labefactãdam, demus operam, ne animum, in quo est veræ nobilitatis sedes & domicilium, inuidentia & maleuolentia deformemus.

[Margin: Plutarc. Liuius. Sueton. Dion. Cass. Spartia. Capit. Trebel. Flauius. Polyb. Appia. Pierius. Auson. Similitudo. Fulgen. Apoll. Similitudo. Plinius. Hieron. Basilius. Similitudo. Chrysost. Similitudo. Alanus. Menand. Socrat. Plutar. Diffini. Prou. 17. Prou. 23. Galat. 5. 1. Petr. 2.]

k *Tam crudelis sententia à facie regis esset egressa*. Hoc est, à præsentia eius. Accipi faciem pro præsentia indicat psalmographus cùm ait: *Non est sanitas in carne mea à facie iræ tuæ*. Hoc est propter præsentiam iræ tuæ. Et statim: *Non est pax ossibus meis à facie peccatorum meorum*. Et paulò pòst: *Putruerunt, & corruptæ sunt cicatrices meæ à facie insipientiæ meæ*. Cicatrices appellat pestilentes affectiones, quas cum sanatas esse putamus, ita sæpe corruptas inuenimus propter insciriam nostram, vt peiore loco videamus esse nostram salutem, quàm antea. Vel accipitur hoc Danielis loco facies pro ira. Interrogauit enim Daniel principem carnificũ. Cur tam immane decretum ab ira regis egressum esset. Accipi autem faciem pro ira indicat scriptura multis in locis. Cùm Agar affligeretur à Sarai, coniecit se in fugam: & interrogata ab angelo vnde veniret: *A facie*, inquit, *Sarai dominæ meæ ego fugio*. Hoc est, ab ira eius declino. Eodem modo Leuitici vigesimo: *Ego ponam faciem meam contra illum, ait dominus*. Et capite vigesimoprimo libri primi Regum: *Fugit in die illa Dauid à facie Saulis*. Et Psalmo 50. *Auerte faciem tuam à peccatis meis*. Et Ionæ secũdo: *Surrexit Ionas, vt fugeret in Tharsis à facie domini*. Vbi facies accipitur pro ira. Aut fortasse pro præsentia, & dominus pro propitiatorio in arca Dei: vt sit sensus: Surrexit Ionas, vt fugeret à terra sancta, vbi conspiciebatur propitiatoriũ in arca Dei. Vel à facie regis, hoc est eius animo: pro eo enim accipitur aliquando facies: vt apud Iacob capite vigesimotertio. *Nec faciem meam operuit caligo*: Hoc est, nec tenebræ coopetuerunt animum meum. Et psalmo nono: *Auferuntur iudicia tua à facie eius*. Et paulo pòst: *Auertit faciem suam, ne videat in finem*. Impii enim tenebris circumfusi animum auertunt à luce propter mundi potentiam & voluptatem, quibus elati perpetuam sibi felicitatem pollicentur. Et Ieremias cap. 5. *Indurauerunt* (inquit) *facies suas supra petram*. Hoc est corda sua saxis duriora reddiderunt. Potest hoc Danielis loco sumi facies pro ore, vt sit sensus: Quare tam aspera & inhumana sententia exit ab ore regis? Ita accipitur primo capite Esther, vbi Mamucham dixit regi Assuero: *Si tibi placet, egrediatur edictum à facie tua*.

[Margin: Psal. 37. Gen. 16. Leu. 20. 1. Reg. 21. Psal. 50. Iona 2. Iob. 23. Psal. 9. Ierem. 5. Esther. 1.]

l *Daniel ingressus*. Subaudi ad regem Nabuchodonosorem, à quo petiit, vt daret sibi tempus ad solutionẽ somnij aperiendum. Fisus diuinæ misericordiæ tempus postulauit: non quòd crederet, se ingenii acumine, mentisque perspicacitate somnium regis, eiusque

interpretationem inuenturum, sed vt pias ac ardentes preces fūderet ad Deum, cuius pietate nitebatur. Omnem namque spem, mentem & cogitationem in Deo figebat ac locabat

m *Ad solutionē indicandam.* Ad somnium, eiúsque interpretationem exponendam.

n *Ingressus est domum suam.* Vt scilicet totum negotiū sociis suis indicaret, eósque ad preces ad dominum emittendas hortaretur, & vt ipse aptius Deum oraret, ardentiores preces in cœlum profunderet, altissimæ contemplationi quietius se dederet, & inanis gloriæ tumusculos effugeret. Ait enim dominus Iesus Christus in euangelio: *Cùm oraueris, intra in cubiculum tuum, & clauso ostio ora patrem tuum in abscondito.* Cū nos viderimus periculis cinctos, & in ærumnis versatos, statim est nobis ad obsecrationes confugiendum, quibus diuinum numen sceleribus nostris violatum placare conemur. Magna est precationum vis: ait enim dominus apud Ioan. 16. *Si quid petieritis patrē in nomine meo, dabit vobis.* Et apud Matthæum 7. *Petite, & dabitur vobis, omnis enim qui petit, accipit, & qui quærit, inuenit, & pulsanti aperietur.* Et capite vigesimoprimo. *Omnia quæcunque petieritis in oratione credentes, accipietis.* Et in Psalmo quadragesimonono. *Inuoca me die tribulationis, eruā te.* Et Psalmo 80. *In tribulatione inuocasti me, & liberaui te.* Et paulò pòst: *Dilata os tuū, & implebo illud.* Hoc est, pete, & dabo tibi. Cùm Iacob ad exitum vitæ vocaretur, in hunc modum filium suum Iacob allocutus est, vt capite Genesis quadragesimooctauo memoriæ proditum est: *Do tibi partem vnā extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi in gladio & arcu meo.* Nusquam legimus nisi hoc loco hunc sanctum Patriarcham bellum gessisse: fortasse quia arma quibus partem illam oimirum Sichimā abstulit de manu Amorrhæorum, fuerunt obtestationes & preces. Nam paraphrasis Chaldaica difficilium explanatrix locorum habet: Quam tuli de manu Amorrhæi oratione mea & deprecatione mea. Arma fortissima quibus hostes & animæ & corporis superamus, sunt piæ & ardētes precationes. Quod ferrum, qui gladij, quæ tela, quæ machinæ bellicæ possūnt cum his armis comparari? Hęc non solum res creatas, sed ipsum creatorem quodammodo vincere videntur. Vtebatur Moses armis, obsecrans Deū, vt populo Israelitico delicta cōdonaret: cui Deus dixit: *Dimitte me, vt irascatur furor meus cōtra eos.* Nōne vides esse Deum quasi deuinctum precibus Mosis? Explanans verba hæc Hieronymus in epistola ad Gaudētium: Quando, inquit, Deus dicit: *Dimitte me,* ostendit se teneri posse, ne faciat, quod minatus est, Dei potentiam serui preces impediebant. Hactenus ille. Eodem modo angelus qui iam cum Iacob luctabatur, de quo ait scriptura Genesis capite trigesimo secundo. *Ecce vir luctabatur cum eo vsque mane,* dixi ei: *Dimitte me, iam enim ascendit aurora.* Cui Iacob: *Non dimittam, inquit, te, nisi benedixeris mihi. Qui benedixit ei. Et dixit Iacob: Vidi Deum facie ad faciem.* Quæ lucta est hæc, quæ palæstra cum Deo, nisi continua & vehemens deprecatio? Hæc ita Deum tenet, vt dicat ipse: Dimitte me, quia ascendit aurora: Illud velim tibi persuadeas, vim hanc obsecrationis de illa esse intelligendam, quam humiles & supplices homines emittunt. Loquens Iudith cum Deo aiebat: *Humilium & mansuetorum semper tibi placuit deprecatio.* Et diuinus psaltes: *Respexit Deus in orationem humilium, & non spreuit preces eorum.* Et Ecclesiasticus: *Oratio humiliantis se nubes penetrabit, & donec propinquet, non quiescet: & non discedet, donec altissimus aspiciat.* Illud psalmographi: *Nō spreuit, nec despexit deprecationem pauperis.* potest vertī. Non contempsit, nec aspernatus est preces humilis. Vocabulum enim Hebræum & pauperem significat, & humilem. Sed huiusmodi preces debent esse non solùm ore prolatæ, sed ex intimo cordis depromptæ. Id intelligens diuinus ac regius vates aiebat: *Deprecatus sum faciem tuam in toto corde meo.* Et iterùm: *Clamaui in toto corde meo, exaudi me domine.* Illorum preces qui se sceleribus contaminant, qui effrænati sibique præfidentes nolunt in gyrum duci rationis, sed permanent in flagitiis obstinati, non vult dominus exaudire. Ipse enim ait apud Esaiam primo capite: *Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis.* Hoc est cum preces fuderitis: solent enim Deum obsecrantes manus extollere ad cœlum. Et statim veluti seipsum explicans: *Et cùm multiplicaueritis, inquit, orationem, non exaudiam: manus enim vestræ sanguine plenæ sunt.* Hoc est, quia opera vestra sunt scelere inquinata. Et Ieremias in populi flagitiis contaminati persona cum Deo loquens: *Opposuisti,* inquit, *nubem, ne transeat oratio.* Peccatum nostrum nubes est impediens obsecrationis effectum, cohibens ingressum eius in cœlum. Aliquando etiam ideo non exaudimur, quia quæ nobis minimè conueniunt, postulamus, iuxta illud seruatoris nostri apud Matthęum 20. *Nescitis, quid petatis.* Et illud Iacobi apostoli: *Petitis, & non accipitis, eò quòd male petatis.* De iustis verò qui iusta, honesta, & vtilia petunt, ait Dauid Psalmo trigesimotertio. *Clamauerūt iusti, & dominus exaudiuit eos, & ex omnibus tribulationibus eorum liberauit eos.* Sed dices: Quid? Nónne ipse Dauid iustus erat? Nónne petebat à Deo, vt eum à calamitatibus eriperet? Quis dubitat? Et tamen multis annis in illis versatus has lamentabiles voces ex magnitudine cruciatuum depromptas Psalmo 87. exprimebat. *Super me confirmatus est furor tuus: & omnes fluctus tuos induxisti super me.* Vbi per fluctus acerbas intelligit calamitates. Et videns se vndis & procellis rerum aduersarum penè obrutum, & à propriis amicis derelictum, aiebat: *Longè fecisti notos meos à me, posuerunt me abominationem sibi.* Cernebat se in gemitu, luctu, & piis querelis versatum, nullúmque suarum precum optatum effectum consecutum: quam ob causam nulla interposita consolatione dicebat: *Vt quid domine repellis orationem meam? Auertis faciem tuam à me. Pauper sum ego, & in laboribus à iuuentute mea: exaltatus autem, humiliatus, & conturbatus. In me transierunt iræ tuæ, & terrores tui conturbauerunt me.* His verbis exaggerabat pius ac mœstus vir suarum calamitatum magnitudinem, quarum leuamen non intuebatur. Ad id peruenit ærumnarum, vt qui mala sibi vellent precari, dicerent: Si hoc fecero, incidam in calamitates Dauidis. Intuere animo insignem pietate & magnitudine animi virum, qui ob incredibiles afflictiones & aduersarum rerum angustias traducebatur in fabulam. Id voluit ipse significare Psalmo 101. cùm dixit: *Tota die exprobrabāt mihi inimici mei, & insultantes mihi per me iurabant.* Pro quo nostra editio vulgata, & rectè etiam habet: *Et qui me laudabāt, aduersum me iurabant.* Vt contrario in ipsum significetur. Iob singulari virtute præditus in tot incidit miserias, tot, tantísque fuit tormentorum ictibus vulneratus, vt plenus lamentis & querimoniis has flebiles voces ad dominum profunderet: *Cur faciem tuam abscondis, & arbitraris me inimicum tuum? Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam, & stipulam siccam persequeris.* Multos alios pręclaros viros vita ad certam rationis normam dirigentes, & momenta officiorum ponderantes videmus calamitatibus pressos ad Deum pios & vehementes clamores tollere, & ab eo haudquaquam auditi, quò ad suarum obsecrationum desideratum effectum obtinendum. Eos quor am continentiam, fortitudinem, ieiunia, suspiria, ardentis charitatis officia, studium diuinarum literatum, pias lachrymas, ad-

Matt. 6. Ioan. 16. Matt 7. Matt. 21. Psal. 49. Psal. 80. Gene. 48 Exod 3. Hieron. Gene. 32. Iudit. 9. Psal. 101. Eccle. 35. Psal. 21. Psal. 118. Esai. 1. Thre. 3. Matt. 20. Iacob. 4. Psal. 33. Psal. 87. Psal. 101. Iob. 13.

mas, admirabilem virtutem, & singularem constantiam admiramur, aspicimus abiectos aliquando, tenebris calamitatum circumfusos, & procellarum vndis exagitatos: qui, cùm tempus in assiduis precibus pro sua aliorúmque liberatione die ac nocte consumant: earum affectum nequaquam inueniunt. Nónne hoc verum est? Verum quidem. At altè spectare si voles, intueberis, Deum illis aut largiri, quod petunt, aut aliud melius, illisque ad animi tranquillitatem vtilius, & ad gloriam sempiternam consequendam accommodatius. Si eis non aufert calamitates, impertit illis gratiam, fortitudinem, patientiam, tectum humanatum tolerantiam: quod est nullo illustrius & præstantius. Quid significabat rubus ille, quem vidit Moses, qui ardebat, & non comburebatur, quia Deus erat in illo, nisi virum pietate & religione præstantem, qui flammis & spinis afflictionum expositus non comburitur, nec læditur, quia Deum habet adiutorem? Imò ipsis ærumnarum flammis, redditur multo clarior, illustrior, & cõstantior. Filij Israelis, vt capite primo Exodi scriptum legimus, quantò *magis opprimebantur, tantò magis propagabantur*: quia quò duriores sunt acerbitates virorum iustorum, eò eorũ virtutes & plures & ampliores redduntur. Eam ob causam non debet cadere animo, quamuis in afflictionibus constituti non videant liberationem. Expectent, Deum inuocent: eum vrgere precibus non intermittant, nec in summa desperatione despereent: sed diuina oblectentur cõsolatione: nam Deus eos eripiet, quemadmodum Ioseph, Dauidem & Iob eripuit, & ad veram dignitatem adducet. Id docebat idem Dauid Psalmo trigesimo sexto iis verbis: *Delectare in domino, & dabit tibi petitiones cordis tui.* Sin autem id statim non videris: ne tibi adhibeas desperationem. Vide quid statim dicat idem diuinus Psaltes: *Reuela domino viam tuam, & spera in eo, & ipse faciet. Et educet quasi lumen iustitiam tuam, & iudicium tuum tanquam meridiem.* Ac si diceret: Commenda & te, & omnia tua Deo, implora misericordiam eius, confer in illum spem cogitationémque tuam, pende totus ex illo, & ipse cum opus fuerit, tibi subueniet & opitulabitur, & non solùm tibi gratiam tribuet, sed etiam apud homines clatam illustrémque reddet vitam tuam. Vnum sic habeto, obsecrationem isti nunquam inanem esse, nam aut confestim impetrat, quod vult, aut postea tempore conuenientiore, aut assequitur aliud melius & præstabilius. Differt aliquando Deus, quod petimus, quoniam scit ita nobis conducere. Sed qui differt, non aufert. Et si aufert, ideo est, quia quid ægro vtilius sit, melius nouit medicus, quàm æger. Nos aliquando non audit Deus ad voluntatem, vt audiat ad salutem. Et vt verbis vtar diui Augustini: Oratio si casta est, cœlos penetrans vacua nõ redibit. Itaque piæ obsecrationis nunquam fructum amittimus, etiamsi quod quærimus, non inueniamus. Id voluit Psalmo 34. significare diuinus ac regius vates iis verbis: *Oratio mea in sinum meum conuertetur.* Quemadmodum quod perit, in ventum dicitur abire, ita quod fructus affert, dicitur in sinum conuerti.

Exod. 3.

Exod. 1.

Psal. 36.

Augusti.

Psal. 34.

o *Vt quærerēt misericordiam.* Vt pias preces ad Deum funderent, cuius misericordiam & fauorem implorarent. Daniel socios suos in obsecratione sibi coniunxit, ne solus suo merito fidere videretur: & quia id quod vnus non consequitur, multi aliquando consequuntur.

p *A facie Dei cœli.* Hoc est, à fauore Dei, qui habitat in cœlo. Quærere misericordiam à facie Dei est eius inquirere & postulare fauorem, & gratiã & beneuolentiam. Nam faciem placidam ostendere alicui est illum prosequi fauore. Vnde Psalmographus: *Illustra,* inquit, *faciem tuam super seruum tuum: saluum me fac in misericordia tua.* Ac si dicat: Ostende domine lucidam faciem seruo tuo, te spice in illum placido ac beneuolo vultu: serua me propter misericordiam tuam. Et alibi: *Faciem tuam illumina super seruum tuum.* Hoc est, intuere seruum tuum oculis lætis ac fulgentibus, te illi exhibe propitium & beneuolum. Ita intelligendum puto versiculum illum: *Signatum est super nos lumen vultus tui domine, dedisti lætitiam in corde meo.* Vt sit sensus: Vultu tuo domine splendido nos aspexisti, facie tua placida atque hilari nobis fauorem ac gratiam ostendisti, & animum meum gaudio cumulasti. Lumẽ vultus appellat vultum lucidum & alacrem, quo fauor significatur. Vnde Dei facies seu vultus pro diuina sumitur misericordia, vt capite decimotertio libri Regum tertij: *Deprecare faciem Domini Dei tui.* Et paulò pòst: *Orauitque vir Dei faciem domini.* Et primo Paralipomenon capite sextodecimo: *Quærite faciem eius semper.* Et Psalmo sexagesimooctauo. *Non auertas faciem tuam à puero tuo.* Et Zachariæ octauo: *Eamus, & deprecemur faciem domini.*

Psal. 30.

Psal. 118.

Psal. 4.

3. Reg. 13.

1. Par. 16.

Psal. 68.

Zach. 8.

q *Super sacramento hoc.* Hoc est super arcano: vt scilicet nobis aperiat regis somnium, & eius interpretationem.

r *Et nõ perirent Daniel & socij eius.* Nam ex eorum vita cæterorum Hebræorum captiuorum vita pēdebat.

s *Cum cæteris sapientibus.* Id est, vt non occiderentur, quemadmodum cæteri sapientes peribant. Vel vt Daniel & socij eius, ac Babylonis sapientes non perirēt. Hoc secundo modo interpretatur huncc locum Hieronymus. Ex quo Danielis charitatem poteris perspicere, qui pro illis orabat, qui in eum inuidiam & calumniam exercebant. Illud euangelij iam implebat: *Diligite inimicos vestros, benefacite his, qui oderunt vos: & orate pro persequentibus & calumniantibus vos.*

Hieron.

t *Tunc Danieli mysterium per visionem nocte reuelatum est.* Per mysterium intellige arcanum illud à sapientibus absconditum, quod Danieli per angelũ fuit patefactũ. Ait enim Dionysius Areopagita diuinus theologus, huiusmodi reuelationes solitas fuisse fieri per angelos. Qualis autem fuerit hæc ostensio, non liquet ex contextu. Diuus Hieronymus ait fuisse in somnio: quem sequitur Lyranus. At Albertus Magnus ait id fuisse in vigilia per apertam rei demonstrationem. Nobis satis est scire, fuisse ei arcanum illud indicatum, quod hic appellatur mysterium. Quæstiones inutiles quantum valeo, euito. Ea quæ sunt obscura, abstrusa, explicatu difficilia, appellantur mysteria. Vnde quæ attinent ad generis humani liberationem per Christum Deum nostrum, cuiusmodi sunt eius è cœli fastigio descensus, humanæ naturæ assumptio, virtus crucis, & alia huiusmodi appellamus mysteria redemptionis humanæ. Imò corporum reditus ad vitam, euangelica prædicatio, & Christi doctrina mysteria dicuntur. Discipulis suis dixit Christus in euangelio: *Vobis datum est nosse mysteria regni cælorum: illis non est.* Et Apostolus capite secundo epistolæ prioris ad Corinthios Christum appellat *absconditum in mysterio*, quia erat eius diuinitas in sua humanitate abscõdita, dicens: *Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est.* Dei sapientia est filius eius ob mysterium incarnationis absconditus in natura humana: de quo dixit Esaias capite quadragesimoquinto. *Verè tu es Deus absconditus.* Seruianus tamen in illo apostoli loco per mysterium intelligit prædicationem secundum Christum. In eadem epistola: *Ecce,* inquit Apostolus, *mysterium vobis dico: Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur.* Et capite sexto ad Ephesios vocat *mysterium euangelij* id, quod prædicabat. Hæc mysteria seculi sapientibus, qui opinionibus inflati in vanitatibus & erroribus versaban-

Dionys.

Hieron.

Lyran.

Albert.

Matt 13.

Mar. 4.

Luc. 8.

1. Cor. 2.

Esai. 45.

Seruianus.

1. Cor. 15.

Ephes. 6.

tur, incognita, indicauit Deus viris piis & humilibus, iuxta id quod ait Christus Dominos capite vndecimo Matthæi: *Confiteor tibi pater, domine cœli & terra, quia abscondisti hac à sapientibus & prudentibus, & reuelasti ea paruulis.* His ostenduntur cœlestia mysteria, qui in Christo cogitationem suam figunt, ex eo pendent, & in eo conquiescunt. Id voluit diuina scriptura significare capite vigesimooctauo Geneseos, vbi ait tunc Iacob *vidisse scalam ab imo terra ad cœli fastigium productam, cùm dormiens haberet caput super petram.* Quid per caput nisi mens? & quid per petram nisi Christus significatur? De eo ait capite decimo prioris ad Corinthios Apostolus: *Petra autem erat Christus.* Constituamus mente super Christum, conferamus in eum omnes nostras cogitationes, quiescamus in illo, humiliter de nobis sentiamus, & ita nobis arcana cœlestia pandentur. Sed opus est, vt ad preces fundendas cum Daniele nostro confugiamus.

Matt. 11. Gene. 28. 1. Cor. 10

v *Et benedixit Daniel Deum cœli.* Hoc est, laudauit Deum verum, eique gratias egit pro accepto beneficio. Deum cœli eum vocat ad differentiam idolorum, qui non in cœlo, sed in terra coluntur. Vel Deum cœli, vt subaudias creatorem. Vel Deum habitatorem cœli. Quamquam Deus vbique sit in cœlo, tamen singulari quodammodo esse dicitur, iuxta id quod ipse ait apud Esai. capite 66. *Cœlum sedes mea est.* Loquēs Moses cum Deo aiebat capite 26. Deut. *Respice de sanctuario tuo, & de excelso cœlorum habitaculo.* Et Dauid Psalmo secundo: *Qui habitabit in cœlis, irridebit eos.* Hunc Deum qui habitabat in cœlis benedixit Daniel. Benedicere si referatur ad Deum, vt ipse homines benedicat, idem est quod amplificare, & diuitias, fœcunditatem, ac bona largiri: Vt Genesis primo: *Masculum & fœminam creauit eos, benedixitque illis, & ait: crescite & multiplicamini.* Et Genesis duodecimo dixit Deus Abrahæ: *Faciam te in gentem magnam, & benedicam tibi, & magnificabo nomen tuum.* Et Gen 26. *Benedixit ei Dominus, & locupletatus est.* Et Apostolus primo ad Ephesios: *Benedixit nos in omni benedictione spirituali.* Cùm apud Deum idē sit dicere quod facere: *ipse enim dixit, & facta sunt:* cōsequēs est, vt idem sit apud illum benedicere & benefacere. Si autem benedicere referatur ad homines erga homines, idem est quod beneprecari, bene optare, & implorare, vt res illis faustè felicitérque eueniant. Capite vigesimo quarto Genesis hoc habemus: *Dimiserunt Rebeccam, & nutricem eius Deboram, seruumque, Abrahā, & comites eius, imprecantes prospera sorori sua.* Pro imprecantes prospera est in Hebræo benedicentes. Eodem modo accipitur capite 27. vbi Isaac dixit Esau: *Affer, vt comedam, & benedicat tibi anima mea. Et benedixit Iacob, & postea Esau.* Sed benedictio Iacob Deo ita disponente incipit à prosperitate cœli & terræ: benedictio autem Esau è contrario à prosperitate terræ & cœli. Electi enim præferūt cœlum terræ, improbi verò terram cœlo. *Mulier illa sancta amicta sole* quam vidit Ioānes capite 12. Apocalypsis, in capite habebat stellas, quibus cœlestia intelliguntur, *sub pedibus autem lunā ob eius mutationes*, inconstantem, qua terrena significantur. Contrà verò qui se sceleribus contaminant, stellas sub pedibus, lunam super caput imponunt. At benedictiones illæ fuerunt rerum secundarum precationes. Eodem modo Iosue 22. *Benedixit eis Iosue, & dimisit eos.* Et Paulus Romanorum duodecimo: *Benedicite,* inquit, *persequentibus vos.* Si verò benedicere referatur ad homines erga Deum, idem est quod laudare, gratias agere, hymnis & laudibus nomen eius celebrare: vt hymno trium puerorum capiti tertio Danielis mādato: *Benedicite omnia opera Domini Domino, laudate, & super exaltate eum in seculo:* Et Psalmo 33. *Benedicam Dominum in omni tempore, semper laus eius in ore meo.* Et Psalmo 102. *Benedic anima mea domino, & noli oblivisci omnes retributiones eius.* Schemate linguæ Hebrææ retributiones appellabat Dauid beneficia, quæ Deus in illū contulerat, pro quibus ei gratias agebat, celebrans hoc hymno suauissimo imménsam eius erga ipsum clementiam. In hunc modum accipitur hoc Danielis loco, vbi voluit diuinus noster vates gratū animū erga Deū ostendere, memorémque se accepti beneficij præbere. Quoniam Ægyptij fuerunt in Ioseph ingrati, qui in eos immortalia contulerat beneficia, voluit Deus, vt in mari Rubro perirent: & tumulus ille frigidus & inquietus qui eorum corpora contegebat, eorum etiā gloriam obrueret. Queādmodum luna accipit lumē à sole, & [illegible] eum, obscurat, & eclypsat: sic ingratus eum, à quo [illegible] cumulatus fuit, odio prosequitur, eius nomini splendorem eripiens, & tenebras obfundens. Pestilentes sine dubitatione sunt homines ingrati: qui in eos, quos deberent laudibus celebrare, & telaria gratus ingenti obseruantia colere, ventos excitant, inuidiamque conflant, eos maledictis vulnerantes, & odio prosequentes. Et quamuis eis nulla inferant detrimenta, nonne scelus est nefarium esse beneficiorum acceptorum penitus immemores: Vt sturni cateruatim volantes tendunt in oliueta, vbi eorum fructu aluntur: sed finitis & consumptis oleis ipsi statim discedunt, & oliueta relinquunt, eorum obliti quorum pabulo fuerant sustentati: sic ingrati homines dum ope fauoréque aliquorum egent, eos visunt, & obseruant: & acceptis optatis muneribus, quorum memoria illis statim excidit ex animo, recedunt, cōsque quos perpetua obseruātia deberent venerari, contemnunt, & aspernantur. Volens apostolus capite tertio posterioris ad Timothæum ostendere, fore, vt homines essent perditissimi, ait: *Erunt ingrati, scelesti, sine affectione.* Malum medicum, quod à nonnullis appellatur aurantia, à Lusitanis larantia, defertur honorificè ad mensam magnatis, vt eius succo nonnulli cibi condiantur: at extracto succo proiicitur in solum. Similliſmè multi cùm succum habent, cùm prosperè vitam degunt, magni æstimantur: at vbi carent succo, postquam in calamitates incidunt, etiam ab his in quos beneficia contulerant, deiiciuntur, & pro nihilo putantur. Vide ingratorum hominū impietatem. Si erga homines sumus gratum animū ostensuri, quāto magis erga Deum? Qui Dei beneficiorum obliuiscitur, non solùm ingratus, quod ipsum graue est, sed etiam impius appellatur. Id intuens animo apostolus capit. 5. ad Ephesios: *Gratias,* inquit, *agentes semper pro omnibus.* Et tertio ad Colossenses: *Grati estote.* Et quinto prioris ad Thessalonicenses. *In omnibus gratias agite.* Id quod Danielem fecisse hoc eius loco videmus.

Esai. 66. Deu. 26. Psal. 2. Gene. 1. Gene. 12. Gene. 26. Ephes. 1. Psal. 32. Gene. 24. Apoc. 12. Iosue. 22. Rom. 12. Dan. 3. Psal. 33. Psal. 102. Exod. 1. Gene. 41. Exod. 14. Simile. Simile. 2. Tim. 3. Simile. Ephes. 5. Coloss. 3. 1. Thes. 5.

x *Sit nomen Domini benedictum.* Hoc est honorificè prædicetur. Verba sunt ex Psalmo 110. desumpta.

Psal. 110.

y *Quia sapientia & fortitudo eius sunt.* Id est, quia ipse sapientiæ & fortitudinis largitor: iuxta illud Prouerbiorū secundo: *Dominus dat sapientiā, & ex ore eius prudentia & scientia.* Vnde Ecclesiasticus primo: *Omnis,* inquit, *sapientia à Domino Deo est.* Et iterum: *Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis.* Et Esdras capite quarto libri tertij: *Abs te est Domine sapientia & claritas.* Et Iacobus Apostolus primo capite canonicæ suæ: *Si quis vestrum indiget sapientia, postulet à Deo, qui dat omnibus affluenter: & non improperat, & dabitur ei.* Sed parum valet sapientia, nisi fuerit cum fortitudine coniuncta. Quid tibi proderit sapientia, si quamuis intelligas, quid facturus sis, quidque te agere oporteat, non habeas tamen fortitudinem ad illum faciendum? Ac quemadmodum sapientia à Deo est, ita fortitudo. Ideo ait Iob capite duodecimo: *Apud ipsum est sapientia & fortitudo.* Hoc est, ipse est, qui sapientiam tribuit, & fortitudinem.

Prou. 2. Eccle. 1. Eccle. 1. 3. Esdr. 4. Iacob. 1. Iob. 12.

z Ipse

z *Ipse mutat tempora & ætates.*] Diuersa diuersis temporibus fiunt iuxta Dei dispositionem. Qui hodie est abiectus & infamia notatus, cras consequetur admirabilem nominis amplitudinem & celebritatem. Contrà verò qui hodie est in honore constitutus, in quem sunt omnium oculi coniecti, cras conicietur in carcerem, & in dedecore & ignominia versabitur ex alto illustris gloriæ gradu præcipitatus. Qui heri affluebant diuitiis, hodie laborant egestate. qui hodie seruus erat, cras regnum obtinebit. Qui modo ærumnis opprimitur, postea gaudio perfundetur. Qui nunc rident, postea plorabunt: qui modò plorãt, postea ridebunt. Qui laudibus celebrãtur, in silentio tacebũt, qui iacẽt in silentio laudibus celebrabũtur. Sunt æstus maris, modò pleni, modò vacui: sunt lunæ quæ nunc crascunt, nunc minuuntur. Quẽadmodum ostrea conchilia cum luna crescunt, pariter & decrescunt: sic homines cum tẽporum mutatione modò augẽtur modò extenuãtur. Sed non miremur, si quãdo aspexerimus, & reges regib. & regna regnis succedere, quoniam mutabilia sunt hæc, & diuino numine & prouidentia gubernantur. Scala enim Iacob, quæ terram ac cælum tangebat, est, vt Theodoretus ait, diuina prouidentia cælum & terram coniungens: omnia enim in cœlo & in terra Dei prouidentia reguntur. Ille qui omnia nouit, in cuius potestate sunt omnia, qui tẽperat rerum vices, scit, quid cuique tempori conueniat. Et vt ait Ecclesiastes: *Omnia tempus habent, & suis spatiis trãnseunt omnia sub cælo.* Et Ecclesiasticus cap. 18 *A mane vsque ad vesperam immutabitur tẽpus*: Et liber sapientiæ capite secũdo: *Vmbræ trãsitus est tẽpus nostrum.* Illud est aduertẽdum voluisse iis verbis Danielẽ ostendere, sõnium Nabuchodonosoris fuisse de regnorũ mutatione & successione, alludit enim ad statuá ea variis metallis cõflatá, quę subitò ruit & periit.

Similia. Gen. 47 Theod. Eccl. 3 Eccle 18. Sap. 2

aa *Ipse reuelat profunda & abscondita.*] Ipse docet & aperit excelsa, & difficilia, humanũ intellectum superãtia. Vnde Iacob cap. 12. *Reuelat profunda de tenebris, & producit in lucem vmbram mortis.* Et Apostolus capite secundo prioris ad Corinthios: *Nobis autem reuelauit Deus per Spiritum suum.* Potest quidem abscondita indicare, quia ea cognoscit. Ideò sequitur. *Et nouit in tenebris constituta.* Hoc est, nihil eum latet etiam difficillimum intellectu, & hominib⁹ omnino occultum. Per occultum intellige tenebras inscientiæ, vel locum caliginosum tenebris offusum. Tanta ingenij hebetudine laborabant nonnulli, vt existimarent Deum non videre ea, quæ tenebris occultabãtur. His veluti respõdens Psalmographus ait: *Forsitan tenebræ conculcabunt me:* subaudi, ita vt non videar à Deo? Profectò fallar, si hoc cogitauero: nã nox illuminatio mea, hoc est, quia nox verteretur in diem: & quæ nocte fiunt, apud Deum ita aperta sunt, acsi fierent meridie.

Iob. 12 1. Cor 2 Psal. 138.

bb *Et lux cum eo est.*] Hoc est, ipse est fons lucis, omnia cognosceus, & quæ vult iudicans, cui nihil est absconditum. Omnia videt tam occulta, quàm perspicua, tam præterita, quá pręsentia, quàm futura. Vbi est, lux est, nam vt verbis vtar Apostoli cap. 6. in priore ad Timo. *Lucem inhabitat inaccessibilem.* Ideò eam inaccessibilem appellat, quia Deum nemo potest comprehendere. Lux accipitur aliquãdo pro lætitia, vt ca. 17. Iob: *Post tenebras spero lucem.* Hoc est, post luctum expecto gaudium. Aliquando pro splendore & exemplo rectè factorum: vt capit. 5. euangelij authore Matthæo: *Sic luceat lux vestra coram hominib. vt videant opera vestra bona, & glorificent patrem vestrum, qui in cælis est.* Aliquando pro aurora: vt Psal. 126. *Vanum est vobis ante lucẽ surgere.* Hoc est, Admoneo vos, qui victum summa cum solitudine comparatis, frustra surgere diluculo ad labores abeundos, nisi vobis Deus tulerit opem, nisi vos dominus adiuuerit. Aliquãdo accipitur pro Christo: vt apud Ioannem octauo: *Ego sum lux mundi.* De quo ait capite 1. ad Hebræos diuus Paulus. *Qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius.* Hoc est, qui cùm sit splendor patris, & eiusdem cum eo naturæ, eique æqualis. Voluit Apostolus significare esse Christum lucẽ sempiternam à patre procedentem, vt Photius inquit. Vt enim splendor procedit à sole, ita filius à patre. Et vt nunquam fuit sol sine luce, ita nunquam pater sine filio. Vnde Cyrillus coæternitatem cum patre hoc loco per splendorem significari ait. Et quia splendor iuxta humanam rationem non dicit substantiam, ne illum paternæ naturæ expertem putares, adiecit: Et figura substantiæ: vbi figura, vt Gregorius ait Nyssenus, significat æqualitatem substantiæ, quam substantiam idem Apostolus *formam Dei cap.* 2. ad Philippenses vocauit. Est igitur Christus *splendor paternæ* gloriæ, *& lux vera,* quæ vt ait Ioannes capite primo, *illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* Aliquando accipitur pro iustis, vt apud Matthæum quinto: *Vos estis lux mundi.* Aliquãdo pro vera doctrina: vt apud Ecclesiasticõ 24. *Qui mittit disciplinam sicut lucem.* Aliquando pro vita: vt apud Ioannem 12. *Ambulate dum lucem habetis:* Hoc est, date operam virtuti, dum viuitis. Metaphora est à viatoribus sumpta, quibus opus est ambulare, dum dies est, priusquam veniat noctis caligo. Aliquando pro prosperitate: vt Prouerbiorum 12. *Lux iustorum lętificat, lucerna impiorum extinguetur.* Acsi dicat: Prosperitas virorum virtute præditorum secum affert oblectationem, prosperitas autem sceleratorum mœrorem Vel accipitur loco illo lux pro sapientia, extinctio autem lucernæ pro stultitia. Vbi Salomon sapientes appellat iustos, stultos autem impios: omnes enim viri virtutibus septi sunt sapientes, omnes verò maleficiis polluti ignorantes. Aliquando accipitur lux pro beatitudine: vt apud Esaiam 60. *Erit tibi dominus in lucem sempiternam.* Aliquando pro claritate & manifestatione: vt apud Iob tertio: *Abscondita produxit in lucem.* Et apud Ioannem tertio: *Omnis qui malè agit, odit lucem.* Et in hanc vltimam significationem accipitur hoc Danielis loco: vt sit sensus: In Deo, qui omnia scit, est lux, & arcanorum apertio & reseratio. Sed dices: Si Deus est lux, si lux est cum illo, si inhabitat lucem, quare eum diuinus ac regius vates describit caligine circumfusum? Ita enim ait psalmo decimo septimo: *Posuit tenebras latibulum suum, in circuitu eius tabernaculum eius: tenebrosa aqua in nubibus aeris.* At si diligenter perspexeris, nullam in his locis inuenies discrepãtiam. Per tabernaculum Dei hoc loco intelligitur lux, in qua Deus habitat, ita Theodoretus & Theodorus Antiochenus illud interpretantur. Sed huic tabernaculo, huic luci ideò Deus dicitur tenebras circunfundere, quia vult significare, nullam mentis aciem esse tam perspicacem, tanto acumine perpolitam, quę possit ipsum Deum penitus intueri, & comprehendere. Hinc effectum est, vt cùm sermones conferret cum Mose legem laturus populo suo, totus mõs *Orebus esset nube densissima obductus.* Et cùm Salomon templum suũ celebraret, fuit illud nebula impletum, vt literæ diuinæ libro tertio Regum memoriæ prodiderunt. Ipse tamen Deus lux est: imò, vt pulchrè obseruauit Basilius, prima vox Dei lucis naturã creauit. *In mundi principio* dixit Deus: *Fiat lux, & facta est lux: & vidit Deus lucem, quòd esset bona.* Lege totam sacrã scripturam, nullam Dei vocem inuenias priorem hac. Et præclarè quidem. Vnde enim vox Dei qui est ipsa lux, debuit in scripturis incipere, nisi à luce? Vnde debuit mundi ornatus exordium sumere nisi à claritate? Quemadmodum si pulchra ac nitida tabula admirabili artificio picta in spelunca quadam sit collocata, vbi nulla vn-

1. Tim. 6 Iob. 17 Mat. 5 Ioan. 8 Heb. 1. Photius. Cyrillus. Nyssen. Philip. 2 Ioan. 1 Mat. 5 Ioan. 12 Prou. 12 Esai. 60 Iob. 3 Ioan. 3 Psal. 17 Theod. Theod. Similitudo

quam sit lux, imò summa tenebrarum obductio, nihil vtilitatis afferet, nihil iucunditatis: ita si mundi machina tãta creaturarum varietate depicta, tot pulcherrimarũ rerũ ornamẽtis decorata esset omni lumine penitus destituta, ac terris tenebris operta, quid commodi secũ haberet? quid fructus? quid oblectationis? Philosophi nonnulli nimis subtiles hãc inter lucem & lumen differentiam constituerunt, vt lucem dicerent luminis matrem ac procreatricẽ, lumen vero id, quod ab ea dimanat: vt ait Albertus magnus, & post eũ Augustinus Eugubinus in recognitione veteris testamenti. At graues theologi, antiqui patres indifferenter his duabus vocibus vtuntur. Aliquando aiunt dixisse Deũ: *Fiat lux*, aliquando: *Fiat lumen*. Et quoniam mundus ille

Gen. 1

incœpit à luce, æquum erat, vt alter mundus statim in principio luce decoraretur. Est enim ecclesia mundus nouus, de quo ait Christus apud Esaiam quadragesimo tertio: *Ecce ego facio noua*. Et diuus Paulus in posteriore ad Corinthios. 5. *Vetera transierunt, ecce facta sunt omnia noua*. Fuit autem lux noui mundi Apostolorum cœtus: quibus dixit Christ⁹ apud Matthæũ quinto: Vos estis lux mundi. Vt lux se maximè communicat, se ab

Similitudo 2

Oriente in occasum subitò diffundens: sic Apostoli communicationem sui vniuerso orbi terrarum breuiter præbuerũt iuxta id, quod prædixerat diuinus vates psalmo decimo octauo: *In omnem terrã exiuit sonus eorũ, & in fines orbis terræ verba eorum*: quod diuus Paulus in

Rom. 10

epistola ad Romanos de Apostolis interpretatur. quod fuit tanta celeritate factum, tanta firmitudine, vt nulla ferè sit natio, ad quam eorum non accederet noti-

Similia

tia. Et vt lux profundũ penetrat terræ, in qua æra & lapides preciosos gignit: sic illi intima hominum corda penetrabãt, vbi diuino fauore adiuti admirabiles virtutes imprimebãt. Et vt illa elementa inter se repugnãtia in vna mistione conciliat: ita illi varios hominũ ritus, varias sectas & factiones inter se discrepantes abstulerunt, ad vnã fidẽ redegerunt, ad vnã rectẽ viuendi rationẽ reuocarunt. Nã qui erãt diuersis locis dispersi, fuerũt in vna ecclesia cõgregati. Sunt quidẽ illi lux, sed per participationẽ. Deus verò est lux per se, sempiterna lux lucis largitrix, lux quæ homines illustrat lumine gratiæ & sapientiæ, lux arcanorum ac mysteriorum indicatrix, quæ Danieli abstrusum Dei consilium in regia somnio aperuit, & demonstrauit.

bb *Tibi Deus patrum nostrorum confiteor.*) In diuinis literis confiteri idem est sæpe quod gratias agere & laudibus efferre: vt capite vndecimo Matthæi: *Confiteor tibi pater domine cœli & terræ*. Et psalmo 7. *Confitebor domino secundum iustitiam eius*. Vbi secundum accipitur pro propter: vt sit sensus: Ego periculis liberatus immortales Deo gratias agam propter ipsius iustitiam & bonitatẽ. Et capite 38. Esaiæ. *Viuens viuẽs ipse confitebitur tibi*. Solent viri pij pro acceptis beneficiis gratias agere Deo, eumque elogiis & monimẽtis celebrare. Quã ob causam Deus in eos alia maiora confert beneficia. Vt ignis

Similitudo

quãtò aptiorem inuenit materiam, tãtò altiùs flammã immittit, & illustriorem splendorẽ efficit: sic Deus de quo scriptum est Deuteronomij quarto: *De⁹ noster ignis*

Hebr. 12

consumens est: quantò animum inuenit gratiorẽ, in cuius memoria tenacius insedit accepti muneris repetita recordatio, tantò ardentiorem flammam in eo accendit diuini amoris, & tantò clariorem efficit radio diuinæ gratiæ: atque tãto ampliora & illustriora in eo collocat beneficia. Meminit Daniel in hac gratiarum actione patrum suorum, nimirum Abrahã, Isaac, Iacob, & aliorum virorum illustrium, à quibus originem ducebat, ne videretur sibi soli tribuere, quod à Deo impetrauerat: sed potius illorum insignium virorum meritis & iustitiæ ac Dei veritati, qui eorum posterorum in illa Babylonica seruitute etiam miserebatur.

cc *Quę rogauimus te.*) Ego scilicet, & socij mei. Sociorũ precibus quoque tribuit apertionem somnij, vt arrogantiam fugeret, quam penitus vitare cupiebat.

dd *Quia sermonem regis aperuisti nobis.*] Hoc est, negotium somnij regis. Vocabulum Chaldæum Milah quo hic vtitur Daniel, sermonem significat & negotium, & rem. Nec mirum si Deus hæc Danieli reseruauerit, cùm dicat Amos capite tertio: *Non faciet dominus verbum, nisi secretum suum reuelauerit ad seruos suos prophetas.*

t Non est homo super terram, qui sermonem tuum rex possit implere. *In Chaldæo non est pronomen, tuum. Potest verti. Nõ est homo super terram, qui negotium regis possit iudicare. Sed idem est sensus. Septuaginta habent: Non est homo in arida, qui possit verbum regis notum facere. Pro homine est in Chaldæo* אנש *Anaa, qui Hebraicè dicitur* אנוש *Enux. Vnde Anox significat dolorem, afflictionem, & calamitatem: quòd homo his plenus sit. Ideo ait Psalmographus 9. psalmo:* Sciant gentes, quoniam homines sunt. *Id intelligens Menander: Hæc duo, inquit, inseparabilia sunt, viuere & dolere. Anux significat violentum, & plenum dolore: vt Iob 34.* Violenta sagitta mea absque vllo peccato. Acsi dicat: *Vulnus meum plenum est doloribus, quod Deus mihi inflixit absque vllo scelere meo.*

Psal. 9

Iob. 34

a Sermo enim quem tu quæris rex, grauis est. *Septuaginta habẽt: Sermo quem rex interrogat grauis est. Potest verti: rarus est: aut inuentu difficilis. Nam in Chaldæo est* יקירה *Iaccirah. Verbum Hebraicum est* יקר *Iacar, quod significat rarum esse, pretiosum esse, honorabile esse, æstimare, & pretium ponere, vt Esaiæ 43.* E a quo honorabilis factus es in oculis meis. *Quod potest verti: Ex quo pretiosus factus es. Pro æstimare, quod alij dicunt appretiare, accipitur capite Zachariæ 11.* Decorum pretium, quo appretiatus sum à vobis. *Verba sunt Christi decorum pretium ironicè vocantis triginta illos nummos argenteos, quib. Iudas illum emerunt. Verba Zachariæ hæc sunt:* Appenderunt mercedem meam triginta argenteos. Et dixit dominus ad me: proiice illud ad statuarium, decorũ pretiũ, quo appretiatus sum ab eis. Et tuli triginta argenteos, & proieci illos in domũ domini ad statuariũ. *Quorum verborum hic est sensus: Emerũt me, ait Christus, triginta argẽteis. Et ait Zacharias: Dixit dominus ad me: fac in visione prophetica, quod facturus est Iudas proditor: proiice mercedem illã: hoc est triginta illos argenteos ad figulum seu statuarium, qui ex argilla statuas facit, & alia opera. Id est, vt ex illis ematur ager figuli. Proiice, inquit, magnificum & decorum pretium illud, quo me appẽderunt. Tunc ego, ait diuinus vates, in visione illa imaginaria* tuli triginta illos argenteos, & proieci illos in tẽplum ad emendum agrũ figuli. *Hæc est huius orationis explanatio. Diuus Matt. vbi literis mandauit Iudæ desperationẽ, & argenteorum quib. dominum vendiderat, proiectionem in templum, quib. emptus est ager figuli in peregrinorum sepulturam, adiecit:* Tunc impletum est, quod dictũ est per Ieremiã prophetã dicentẽ: Et acceperũt triginta argẽteos pretium appretiati, quẽ appretiauerunt à filiis Israel: & dederunt eos in agrum figuli: sicut constituit mihi dominus. *Hæc verba aliquã habent similitudinem cum verbis Zachariæ. Sed mirũ est videre quàm diuersè ea citauerit euãgelista. Sũt, qui existimãt, non esse Zachariæ testimoniũ illud citatũ: nã euangelista ait:* Quod dictum est per Ieremiam: *Zachariæ vero non meminit. Et aiunt locum citatum ab euangelista esse apud Ieremiã ca. 32. vbi ita ait:* Intellexi autem, quod verbũ domini esset: & emi agrum ab Hãameel filio patrui mei, qui est in Anathoth. Et appendi argentũ septẽ stateres, & decem argenteos. *Hæc Ieremias. Per septem stateres & decem argenteos intelligunt pretium triginta illorum nummorum argenti, quib. venditus fuit saluator noster. Diuus Augustinus libro 3. de consensu euangelistarum existimat euangelistam sumpsisse vaticinationem illam, quam affert, partim à Ieremia, partim à Zacharia: sed nominasse solùm Ieremiam*

Mat. 27.

ob ma-

iorem eius nominis celebritatem. Et nonnullis in codicibus non esse Ieremiam, sed solùm prophetam, hoc modo: Tunc impletum est, quod dictum est per prophetam dicentem: Et acceperunt, &c. Origenes in cõmentariis in Matthæum suspicatur fuisse librarij seu scriptoris alicuius erratum, qui pro Zacharia posuit Ieremiam: aut desumptam esse authoritatem hanc ex aliquo Ieremiæ libro, qui modo non extat. Perspicuum est enim multos huiusmodi libros desiderari, vt liber bellorum domini, cuius fit mentio Numerorum 5. & liber iustorum cuius meminit scriptura 10. Iosue: & 2. Regum 1. Quem librum Theodoretus Cyrensis episcopus in quæstionib. in Iesum Naue existimat fuisse vetustissimum cõmentarium, ex quo historia libri Iosue collecta fuerit. Et libri alij non extant, quos scriptura refert, vt ex libris Regum & Paralipomenon constare videmus. Esse autem locum illum ex aliquo Ieremiæ libro, quem modo non habemus, desumptum, est satis probabile. Nec solùm Origenes in ea est sententia, sed etiam Euthymius in Matthæum, Eusebius Cæsariensis lib. 10. de demonstratione euãgelica, Nicolaus Zegerus in scholiis in locos difficiles, Isidorus Brixianus in Matthæum, Finus Hadrianus lib. 7. flagelli Iudæorum, & alij. Sed quod me mirum in modum mouet, vt in hanc sententiã adducar, est diuus Hieronymus in commentariis in illum Mathæi locum, cuius ad literã hæc sunt verba: legi nuper in quodã Hebraico volumine, quod Nazarenæ sectæ mihi Hebræus obtulit, Ieremiæ apocryphum: in quo hæc quæ citat Matt. ad verbum scripta reperi. Hæc ille. Quanquam librum illum vocat apocryphum, tamen verus erat. Et fuit euangelista diuinitus instructus sanctum vatem Ieremiam verba illa literis mãdasse, quæ in libro illo scripta erant. Nam locus Ieremiæ quem habemus, à verbis à Matthæo citatis longe distare videtur. Scripsisse autem Ieremiam libros alios, præter eos quos habemus, asserit Sixtus Senensis libro 2. Bibliotheca sancta, in qua admirabilem suam ostendit eruditionem.

Num. 5

Sixtus.

2 Requisiuit de lege atque sententia ab arioch principe militiæ regis. Pro militia est in Chaldæo טבחיא Tabbachaia. Verbum est טבח Tabach quod significat occidere, & immolare. Vnde Tabach significat carnificem, lanium, coquũ, quod animalia occidat. Septuaginta verterunt: principem coquorum. Pagninus: principem occidentium. Alij præfectum rerum capitalium. Eodem modo Genesis 37. capite vbi communis editio habet: Vendiderunt Ioseph in Ægypto Putiphari eunucho Pharaonis, magistro militum. Pro magistro militum habent Septuaginta magistro coquorum. Alij magistro laniorum: Alij: præfecto carnificum. Paraphrasis Chaldaica Onkelo habet: magistro militum cum editione vulgata.

Gen. 37.

---

[a] Post hæc Daniel ingressus ad Arioch, quẽ constituerat rex, vt perderet sapientes Babylonis, [b] sic ei locutus est. [c] Sapientes Babylonis ne perdas. Introduc me in conspectũ regis, & solutionem regi narrabo. [d] Tunc Arioch festinus introduxit Danielem ad regem, [e] & dixit ei. Inueni hominem [f] de filiis transmigrationis Iudæ, qui solutionem regi annunciet. [g] Respondit rex, & dixit Danieli cuius nomen erat Baltasar: Putas ne verè, potes mihi indicare somnium, quod vidi, & interpretationem eius? Et respondens Daniel coram rege ait: Mysterium quod rex interrogat, [h] sapientes, magi, & arioli, & aruspices [i] nequeũt indicare regi. [k] Sed [l] est Deus in cœlo reuelans mysteria, qui indicabit tibi rex Nabuchodonosor, quæ ventura sunt [l] in nouissimis temporibus. Somnium [m] & visiones tuæ in cubili tuo huiusmodi sunt. [n] Tu rex cogitare cœpisti in strato tuo, quid esset futurum post te: & qui reuelat mysteria, ostendit tibi, quæ ventura sunt. Mihi quoque [o] non in sapiẽtia, quæ est in me plusquam in cunctis viuentibus, [p] sacramẽtum hoc reuelatum est: sed vt interpretatio regi manifesta fieret, & cogitationes mentis tuæ scires. [q] Tu rex videbas, & ecce quasi statua vna grandis, statua illa magna, & statua sublimis stabat contra te: & intuitus eius erat terribilis. Huius statuæ caput ex auro optimo erat: pectus autem & brachia de argento: porrò venter & femora ex ære: tibiæ autem ferreæ: pedum quædam pars erat ferrea, quædam autem fictilis. Videbas ita: donec abscissus est lapis de mõte [r] sine manibus: & percussit statuam in pedibus eius ferreis & fictilibus, & comminuit eos. Tunc contrita sunt pariter ferrum, testa, æs, argentum, & aurum, & redacta quasi in fauillã æstiuæ areæ quæ rapta sunt vento: nullúsque locus inuentus est eis. Lapis autem qui percussit statuã, factus est mons magnus: & impleuit vniuersam terram. [s] Hoc est somnium. Interpretationem quoque eius dicemus corã te rex. [t] Tu rex regum es: & [u] Deus cæli regnum, & fortitudinẽ, & imperium, & gloriam dedit tibi, & omnia in quibus habitant filij hominum, & bestiæ agri: volucres quoque cæli dedit in manu tua, & sub ditione tua omnia constituit. [y] Tu es ergo caput aureum. [z] Et post te consurget regnum aliud minus te argenteum. [aa] Et regnum tertium aliud æreum, quod imperabit vniuersæ terræ. [bb] Et regnum quartum erit velut ferreum: quo modo ferrum comminuit & domat omnia: sic comminuet & conteret omnia hæc. [cc] Porrò quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli, & partem ferream, regnũ diuisum erit: quod tamen de plantario ferri orietur, secundum quod vidisti ferrum mistum testæ ex luto: Et digitos pedum ex parte ferreos, & ex parte fictiles: ex parte regnum erit solidum, & ex parte contritum. [dd] Quòd autem vidisti ferrum mistum testæ ex luto: commiscebuntur quidem humano semine, sed non adhærebunt sibi, sicuti ferrum misceri non potest testæ. [ee] In diebus autem regnorum illorum suscitabit Deus cæli regnum, [ff] quod in æternum non dissipabitur, [gg] & regnum eius alteri populo non tradetur: comminuet autẽ & consumet vniuersa regna hæc [hh] & ipsum stabit in æternum. Secundum quod vidisti: quod [ii] de monte abscissus est lapis sine manibus, & [kk] comminuit testam, ferrum, & æs & argentum, & aurum, [ll] Deus magnus ostendit regi, quæ ventura sunt postea. Et verum est somnium, & fidelis interpretatio eius. [mm] Tunc rex Nabuchodonosor cecidit in faciem suam, [nn] & Danielẽ adorauit: & hostias & incensum præcepit, vt sacrificarent ei. Loquens ergo rex ait Danieli: Vere Deus vester Deus deorum est, & dominus regum, [oo] & reuelans mysteria: quoniam tu potuisti aperire hoc sacramentũ. [pp] Tũc rex Danielẽ in sublime extulit: & munera multa & magna dedit ei: & constituit eum princi-

pem super omnes prouincias Babylonis: & præfectum & magistratum super cunctos sapientes Babylonis. 49 Daniel autem postulauit à rege: & constituit super opera prouinciæ Babylonis, Sidrach, Misach, & Abdenago. 50 Ipse autem Daniel erat in foribus regis.

a *Post hæc.*] Postquàm Deus ei aperuit arcanum: illeque ei gratias egit, Tertullianus Septimius in libr. contra Psichicos ait Danielem postulasse triduum à rege, seque spatio illo cum suis sociis dedisse ieiuniis, & precibus donec Deus illi mysterium ostendit. Vnde effectum est, vt Deus laudibus efferretur, & ipse cum alijs in vita seruarentur.

b *Ingressus ad Arioch.*] Cùm posset ingredi ad regem, obsecrauit tamen Arioch, vt ipsum introduceret. Volebat omnem arrogantiam, insolentiam, & ostentationem vitare. Erat hic Arioch princeps militiæ regis, cui commissa fuerat cura interficiendorum sapientium.

c *Sapientes Babylonis ne perdas.*) Non se tantùm & socios suos voluit eripere à morte, sed etiam Babyloois sapientes. Erga omnes vtebatur omni efficio ac potius pietate: vt illo ingente & inupinato beneficio Babylonios sibi deuinciret, & ad Deum verum mundi creatorem & conseruatorem conuerteret. Quid illis poterat esse vtilius: quid præstantius quàm contemptis idolis summum illum cœli moderatorē nutu omnia gubernantem colere, illam sempiternam pulchritudinem animo intueri, eaque in cœlesti patria fruendi desiderio inflammari? Aspice eximiam Danielis charitatem, pro illorum vita precatur, quorum causa ille suam erat amissurus. Eius doctrinam iam sequebatur, qui venturus erat, & venit, vt homines qui in errorum tenebris versabantur, illustraret, eisque viam muniret ad gloriā immortalem consequendam. Ille enim dixit capite 5. euangelij authore Matthæo: *Diligite inimicos vestros, benefacite his qui vos oderunt: orate pro persequentibus: & calumniantibus vos.* De eo vaticinatus fuerat Esaias ca. 53. *Pro persecutoribus exorauit.* Et patibulo suspensus, vulneribus sauciatus, acerbissimis doloribus affectus has voces ad patrem pietate plenissimas emisit: *Pater dimitte illis, non enim sciunt quid faciunt.* Quas Lucas capiti 23. euangelij sui mandauit.

d *Tunc Arioch festinus introduxit.*) Existimabat hoc læto nūtio se esse regis gratiam aucupaturum. Credidit autem statim Danieli, qoia eius honestatem, abstinentiam, moderationem & sapientiam fortasse expertus erat. Sed præcipua caosa fuit Dei voluntas, qui negotium illud ordinabat.

e *Et dixit ei, inueni hominem.*) Arioch militiæ princeps dixit regi se inuenisse virum inter captiuos Iudæos, qui ei interpretationē somnij exponeret. Hac in re fallebat regem, & orationis vanitatem adhibebat, quòd diceret, se inuenisse Danielem. Non enim ipse eum inuenerat, imò Daniel se illi obtulerat. Quærebat quidem eum ad illum occidēdum, non autem ad somnium indicandum. Sed hæc est aulicorum consuetudo, sibi ea tribuere, quibus vident principes delectari.

f *De filiis transmigrationis Iudæ.*) Id est, de Hebræis, qui fuerunt in seruitutem Babylonicam coniecti. Fortasse ideo meminit Iudæ, quòd audisset de tribu illa fuisse multos diuinos vates, qui in Iudæa floruerunt, cum quibus Deus magna & abstrusa mysteria communicauit.

g *Respondit rex, & dixit Danieli.*) Hoc est, alloquēs rex Danielem dixit ei. Respondere hoc loco, & multis aliis apud Hebræos idem est quod loqui nemine interrogante. Capite tertio Iob vbi nos habemus: *Maledixit Iob, diei suo & locutus est: Pereat dies, in qua natus sum:* habet litera Hebræa: *Maledixit Iob diei suo*, & respondens dixit: *Pereat dies, &c.* Hoc Hebraismo vtūtur sæpe euāgelistæ. Matthæus capite vndecimo: *In illo*, inquit, tempore *respondens Iesus dixit, Confiteor tibi pater domine cœli & terræ.* Nemo eum interrogabat: imò alij silebant: & tamen ait euangelista, eum respondentem gratias Deo patri egisse. Aspicis loco illo idem esse respondere quod incipere loqui. Eodem modo Marcus cap. 14. *Ecce*, inquit, *homo quidam hydropicus erat ante illum: Et respondens Iesus dixit ad legis peritos & pharisæos dicens. Si licet sabbato curare?* Tu autem obiter aduerte. Nabuchodonosor videns non posse veritatem somnij in Babyloniis sapientibus inuenire, se ad Danielem diuinū vatem conuertit: id quod Pharaoni accidisse diuinæ literæ capite Genesis 41. memoriæ prodiderunt. Ægyptiis sapientibus repudiatis accersiuit Ioseph, qui ei somnia explanauit. Nos cùm videamus, quàm inutilis & infrugifera nobis sit ad gloriam immortalem adipiscendam huiusmodi scientia, quam diuus Paulus in priore ad Corinthios, capite tertio vocauit *stultitiam apud* Deum reiecta illa profana fugiamus ad diuinam: à puro fonte potius hauriamos, quàm turbidos riuos consectemur.

Iob 3

h *Sapientes, magi, arioli, & aruspices.*] Aruspices sunt augures & coniectores. De aliis nominibus poteris videre, quæ in principio huius capitis obseruauimus. Huiusmodi sapientes illi erant, qui à Pharaone accersiti prodigia ad resistendum Mosi faciebant: vt ipse Moses capite septimo Exodi monimentis consignauit. Quorum duo præcipui Iannes, & Iambres vocabantur. De quibus in hunc modum ait capite tertio posterioris ad Tim. Apustolus: *Quemadmodum autem Iannes & Iambres restiterunt Mosi, ita & hi resistunt.* Pro Iambres habent nonnulli codices Mambres. Hæc duo nomina non inueniuntur in libro Exodi. Imò vt ait Origenes tractatione trigesima secunda, in Mathæum, nec in publicis scripturis: sed in quodam secreto libro, qui inscribitur Iannes & Mambres: Diuus Ambrosius in explanatione illius epistolæ ad Timotheum existimat fuisse testimonium illud à libro quodam apocrypho depromptum: quem Gelasius summus pontifex vt habetur in decretis distinctione quinta decima inter apocryphos numerauit. Numenius Apamæus Gentilis tertio libro de Bono: Iannes, inquit, & Iebres Mosæo Iudæorum duci viro Deo coniunctissimo soli resistere posse à cūctis Ægyptiis iudicati sunt. Hæc Numenij Pythagorici verba sunt ab Eusebio Cæsariensi in nonum euangelicæ præparationis librum relata. Chrysostomus ait eos fuisse Ægyptiorum magos, qui certarunt cum Mose, quorum nomina Paulus nouit vel ex traditione, vel reuelatione Spiritus sancti. Existimo equidem esse nomina hæc in libro aliquo scripta, qui fortasse erat apocryphus: sed fuisse à Deo diuo Paulo indicata. Fieri enim potest, vt historia aliqua verissima sit in librum aliquem apocryphum relata.

i *Nequeunt indicare regi.*) Non possunt tibi explanare. Hoc ait ad Dei potentiam, sapiētiam, & bonitatem extollendam. Vbi deest remedium humanum, solet accurrere diuinum.

k *Sed est Deus in cœlo reuelans mysteria.*] Reoocare contendit regem à cultu multorum deorum ad vnum solum Deum, qui omnia scit: qui aperit, quæ vult. Ad illum diuinus ac regius vates has voces effundit: *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.* Vt solem absque eius lumine intueri non possumus, sic nec cognitionem rerum diuinarom habere sine Dei luce. Ad cœlestia mysteria intelligenda opus est reuelatione. *Nemo scit*, inquit Christus apud Luc. 10. *quis sit pater, nisi filius, & cui filius voluerit reuelare.* Loquens diuus Paulos cap. 2. prioris ad Cor. de arcanis nostræ redemptionis:

Simile.

ptionis: *Nobis*, inquit, *reuelauit Deus*. Et capite 1. ad Galatas: *Nec enim ego ab homine accepi Euangelium, nec didici: sed per reuelationem Iesu Christi.* Iacob amouit lapidem, quo puteus claudebatur, & aperuit puteum, vt biberent greges & Christus redemptor noster quem ille adumbrabat, aperuit scripturam, vt aqua doctrinæ homines recrearentur. Accipi autem aquam pro sapientia docet Ecclesiasticus capite. 15. cum ait: *Aqua sapientiæ salutaris potabit illum.* Et Esaias duodecimo: *Haurietis aquas in gaudio de fontibus saluatoris.* Eodem modo Ioseph in Ægypto aperuit horrea, vt homines pane aleret & nutriret: & Christus cuius ille imaginem gerebat, aperuit diuinas literas, vt nos pane doctrinæ sustentaret. Accipi autem panem pro diuina doctrina, indicat iis verbis Ecclesiasticus: *Cibauit eum pane vitæ & intellectus.* Et Ieremias capite vndecimo, cùm inducit pharisæos & scribas ita aduersum Christum loquentes: *Mittamus lignum in panem eius.* Hoc est, mittamus venenum in eius doctrinam. Dabant enim operam Iudæi illi, vt Christi doctrinam labefactarent & corrumperent, dicentes eam cum lege Dei non cohærere: imò ab illa discrepare: quo redemptori nostro conflarent odium, eique necem machinarentur. Ideo eam deprauabant, quantùm in ipsis erat: & cum esset salutaris atque diuina, eam pestilentem prophanámque prædicabant. Miscebant cum illa falsitates, quò ab illa homines auerterent. Lignum quod mittere conabantur in illam, erat taxus, cui inest lethale venenum. Hanc arborem ait Sestinus appellari Græcè similacem esseque in Arcadia tam præsentis veneni, vt si quis sub ea dormiat, statim moriatur. Ex taxo fit taxicum quod alij toxicum vocant pestiferum venenum: eiusque lignum est venenatum: vnde per lignum hoc loco venenum significatur. At nihil profecerunt inuidia & maleuolentia sua. Christus enim in Iacob & Ioseph figuratus aperuit puteum & horrea, vt nos cœlesti pabulo reficeret. Id quidem est, quod ait Lucas capite vigesimo quarto eum aperuisse discipulis scripturas: qui dicebant: *Nonne cor nostrum ardens erat in nobis dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas?* Et paulò post ait stetisse eum in medio discipulorum, *& aperuisse illis sensum, vt intelligerent scripturas.* Ipse est de quo ait Ioannes capite tertio Apocalypsis: *Qui habet clauem Dauid, qui aperit, & nemo claudit: claudit, & nemo aperit.* Hãc clauem dedit pater filio, quatenus ille homo est: de qua dixerat apud Esaiam vigesimo secundo. *Dabo clauem Dauid super humerum eius: aperiet, & non erit, qui claudat: claudet, & non erit, qui aperiat.* Clauis illa est potestas & authoritas aperiendi scripturas. Qua de re vide Ireneum libro quarto hæresæum capite trigesimo septimo. Hac claue aperiebat Christus librum, & signacula eius soluebat: hoc est difficultates diuinarum literarum enodabat. Sed non omnibus aperit scripturas, sed se ad id præparantibus & disponentibus. Impij Iudæi in pertinacia manentes vident Mosem velo coopertum, hoc est legem tectam, quam nullatenus intelligunt. Nam vt verbis vtar diui Pauli capite tertio posterioris ad Corinthios: *Ipsum velamen in lectione veteris testamenti manet non reuelatum.* Habent legem in membranis, sed inuolutam, nam verus intellectus recessit ab illis. Id ait iis verbis Ioannes capite sexto Apocalypsis: *Et cœlum recessit sicut liber inuolutus.* Per cœlum diuina scriptura intelligitur, quæ clausa vt liber inuolutus abiit à Iudæis ad veram intelligentiam: vident enim quod foris apparet, mysteria autem intus inclusa minimè percipiũt. Nolunt enim se ad ea intelligẽda præparare. Ita diuus Ambro. locum illum explanat. Vt conchilia marina se aperiunt ad suscipiendum rorem cœlestem, ex quo fulgentes gemmas conficiunt, vt ait Aristo. & post illum Isidor. aquam vero amaram euitant: sic nos debemus ad diuinam sapientiam, verámque doctrinam adipiscendam animos aperire, ex qua clarissimas eruditionis margaritas concipiamus: mundi verò sciẽtiam quam Apostolus in priore ad Corinthios stultitiam vocat, quæ cum turbida ac amara aqua comparatur, contemnamus, & ad diuinum numen, ad cœlestem sapientiam tota mente aspiremus.

Gen. 29 — Gen. 41 — Eccle. 15. — Exod. 34 — 1. Reg. 3

l *In nouissimis diebus.* Hoc est, in vltima mundi ætate, quæ ab aduentu Christi vsque ad mundi finem continetur. Tempus Messiæ in diuinis literis nouissimũ appellatur. Cùm Iacob ad exitum vitæ vocaretur, accersiuit filios suos, quos ita allocutus est. *Congregamini, vt annunciẽ quæ ventura sunt vobis in diebus nouissimis.* Dies nouissimos vocauit tempus Messiæ, de quo ibi multa prædixit. Eodẽ modo Esaias vaticinans de primo Christi aduentu capite secundo: *Erit*, inquit, *in nouissimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium.* Et Mich. quarto: *Erit in nouissimo dierum, &c.* Hanc vltimã ætatem appellat Zacharias decimo *tempus serotinum.* Et Ioannes in prima canonica capite 2. *Filioli nouissima hora est.* Et Paulus 4. ad Galatas: *Cùm venit plenitudo temporis, misit Deus filium suum.* Et cap. 10. prioris ad Cor. *Nos sumus, in quos fines seculorum deuenerunt.* Et primo ad Hebræos: *Nouissimè diebus istis locutus est nobis in filio, quem fecit hæredem vniuersorum, per quem fecit & secula.* Fortasse intellexit Daniel hoc loco per tempora nouissima posteritatem, & tempora, quæ post Nabuchodonosorem ventura erant.

Gen. 49 — Esai. 2

m *Visiones capitis tui in cubili tuo.*) Hoc est visa mentis tuæ in lecto tuo. Caput accipitur pro magistratu: vt Hoseæ primo: *Congregabuntur filij Iuda, & filij Israel pariter, & ponent sibimet caput vnum.* Hoc est omnes Iudæi qui fuerint ad fidem conuersi tam ex tribu Iuda & Beniamin, quàm ex decem tribubus, recipiẽt Christum in principem. Pro quo Septuaginta habent, principatum vnum capite 15. libri 1. Regum dixit Samuel Sauli: *Nonne cùm paruulus esses in oculis tuis, caput in tribubus Israel factus est?* Vbi caput pro rege accipitur. Sumitur aliquãdo pro acie, nam capite primo Iob vbi nos habemus: *Chaldæi fecerunt tres turmas, in* Hebraico est: Chaldæi fecerunt tria capita. Aliquando pro principio: vt psalmo trigesimo nono. *In capite libri scriptum est de me, vt facerẽ voluntatem tuam.* Hoc est in principio libri. Verba sunt filii Dei cum patre loquentis, vt ait capite decimo epistolæ ad Hebræos diuus Paulus. Inducit regius ac diuinus vates Dei filium se Deo patri offerentem ad naturam humanam sumendam, vt pro nobis in crucis ara hostiam deuoueret ac constitueret. Et quoniã hoc erat in literis diuinis prædictum, ait: *In capite libri scriptũ est de me, vt facerem voluntatem tuam:* Erat enim Dei patris voluntas, vt legis veteris sacrificia cessarent, & esset Christus nostrum sacrificium. At quis nã sit hic liber, in cuius capite & principio hoc est scriptum de Christo, versatur in cõtrouersia: Hieronymus in libro quæstionum Hebraicarum per caput huius libri intelligit primum caput Genesis, vbi statim Moses loquitur de Dei filio. Augustinus libro 1. de Genesi contra Manichæos, & libro primo de Genesi ad literam, & libro cõtra aduersarium legis & prophetarum, & in commentariis in psalmũ trigesimũ nonum hunc locum de primo etiam capite Genesis interpretatur. In eadẽ sententia fuerunt Origenes in Genesim, Tertullianus contra Praxeã, Hilarius in expositione in psalmos. Hi patres in sententiam suam adduxerunt Hamerum Nouesianum, & alios, qui idem asseueranter affirmant. Cùm enim dicat scriptura: *In principio creauit Deus cœlum & terram:* per principium filium intelligunt, qui capite octauo apud Ioannem ait: *Principium, qui loquor vobis.*

Gen. 1

Acsi dicat: Ego qui vobiscum sermones confero, sum rerum omnium principium, capite octauo Prouerb. loquitur in hunc modum Dei filius, qui ibi Dei sapientia vocatur: *Dominus possedit me in initio viarum suarum.* Pro quo rectè poteris vertere: Dominus possedit me initium viarum suarum. Quibus verbis Dei filius se principium illud vocat, de quo dicitur: *In principio creauit Deus cælum & terram.* Vbi particula in accipitur pro per, aut cum, quemadmodum aliis locis diuinarū literarum, vt ostendi verba illa paulò antea explanans: *Rex in furore & ira magna.* Alij per caput libri intelligunt principium libri psalmorum, hoc est primum psalmum ita incipientem: *Beatus vir, qui non abiit in consilio impiorum.* Intelligi psalmum hunc de Christo saluatore nostro asserunt Augustinus, Hieronymus, Arnobius, Remigius. Sequitur enim: *Et erit tanquam lignum*: pro quo paraphrasis Chaldaica habet arborem vitæ. Quem locum Hieronymus & Chrysostomus de Christo interpretantur. Ille enim est arbor vitæ: de quo ait in Prouerbiis Salomon capite tertio: *Lignum vitæ est iis, qui apprehenderint eum.* Et Deus capite 2. Apocalypsis: *Vincenti dabo edere de ligno vitæ.* Esse autem Christum hoc lignum vitæ, asserit Gregorius Nyssenus in libro de creatione hominis. Alij per hunc librum intelligunt prædestinationem: vt sit sensus. *In capite libri* æternæ prædestinationis me tanquam de primogenito in multis fratribus, tanquam de præcipuo omnium electorum in primo ac nobilissimo loco scriptum est. De libro hoc ait capite duodecimo Daniel: *Omnis qui fuerit inuentus scriptus in libro vitæ.* Et Apostolus capite 4. epistolæ ad Philippenses: *Quorum nomina sunt in libro vitæ.* Et Ioannes capite vigesimo primo Apocalypsis: *Non intrabunt in ciuitatem æternam, nisi qui scripti sunt in libro vitæ agni.* Et Christus Deus noster apud Lucam decimo: *Gaudete, quia nomina vestra scripta sunt in cælis.* At hæc nondum complent aures meas. Nam principium Genesis loquitur de mundi creatione: primus psalmus de hominis felicitate: liber vitæ est prædestinatio: In hoc autem psalmo trigesimo nono loquitur Christus de sacrificio, & de seipso immolando. Quare congruentius videtur, vt per hunc librum intelligatur Leuiticus, qui est liber sacrificiorum, & per caput eius principium. Cum enim Dei filius vnigena loqueretur in psalmo illo cum patre de se ipso in sacrificium offerendo, & liber Leuiticus agat de illo, videtur illud intelligi. *In capite libri scriptum est de me, vt facerem voluntatem tuam.* Nam primo capite Leuitici agitur de vitulo pro mundi peccato immolando, per quem Christus significabatur. Vitulus ille, vt ex eodem libro constat capite sextodecimo, cremabatur extra castra: & Christus occisus est extra ciuitatem. Ad id alludit Apostolus capite 13. epistolæ ad Hebræos, cum ait: *Propter quod Iesus vt sanctificaret per suum sanguinem populum, extra castra passus est: exeamus nos ad eū improperium eius portantes.* Hoc voluit Christus significare, cùm id quod futurum erat, de se ipso prædixit in Euangelio: *Eiecerunt eum extra vineam, & occiderunt.* Vbi nomine vineæ intelligitur Hierosolyma, extra quam eiectus fuit, *& in monte* Caluariæ occisus & immolatus. Alij per hunc librum intelligunt totam sacrā scripturā, & per caput eius intelligunt eius epitomē & cōpēdium, in quo capita & summæ rerū omniū præcipuarum continentur. Ita hunc locū explanat Theodorus, & post eū Antonius Flamini°. Et est admirabilis explanatio ac omniū meo quidē iudicio præstātissima. Tota enim lex & diuinorum vatum oracula, tota denique sancta scriptura testatum reliquit in vetere testamento, fore vt vnigena Dei filius è cœlo in terrā descenderet, ac hominū gen° morte sua à morte liberaret. Huic explanationi fauent versiones Aquilæ, & Symmachi, quæ habent: In inuolucro libri: vt sit sensus. Assumatur totum vetus testamentum, & redigatur in sum̄mā, iunganturque omnia præcipua, quæ in eo scripta sunt, & in volumine seu inuolucro summatim scribantur totum hoc de Christo venturo & immolando loquitur. Diuus Hieronymus vertit ex Hebræo: *In volumine libri scriptum est de me.* Pagninus: In libro libri. Paraphrasis Chaldaica: *In volumine libri legis.* Quæ omnia in idem recidunt. Septuaginta habent: ἐν κεφαλίδι βιβλίου. *Hoc est, in capite libri*: vbi per caput volumen intelligūt summarum. In Hebraico est: במגלת ספר *Bumgilath Sepher.* Nomen Megilah deriuatur à verbo Galal, quod significat inuoluere, quod in eo multa, quæ, aliis in locis dispersa erant, sint summatim inuoluta. Aspicis igitur totum vetus instrumentum de Christo loqui. Id significauit idem Christus apud Ioannem capite quinto, cùm dixit: *Scrutamini scripturas, quia ipsæ sunt, quæ testimonium perhibent de me.* Et apparens duobus discipulis euntibus in castellum Emaus, vt Lucas ait capite vigesimoquarto, dixit illis: *O stulti & tardi corde ad credendum in omnibus, quæ locuti sunt prophetæ. Nonne hæc oportuit pati Christum, & ita intrare in gloriam suam? Et incipiens à Mose, & omnibus prophetis, interpretabatur illis in omnibus scripturis, quæ de ipso erant.* Id indicat Petrus Apostolorum princeps capite tertio Actorum Apostolorum, ita dicens: *Deus autem qui prænuntiauit per os omnium prophetarum pati Christum suum*, sic impleuit, capite decimo: *Huic omnes prophetæ testimonium perhibent remissionem peccatorum accipere per nomen eius, omnes qui credunt in eum.* Hoc voluit Deus significare in transfiguratione, cùm esset inter Mosem & Eliam de exitu eius loquentes, *quem completurus erat.* Hierosolymæ. Hoc est de morte, quam erat passurus. Nam lex & prophetæ de Christo loquuntur: scopus enim totius scripturæ Christus est. Per Mosem intelligitur lex, per Eliam verò prophetia. Hæc autem duo Christum habent in medio ad illum respicientia. Idem esse Christum inter Mosem & Eliam, ac esse propitiatorium inter duos cherubinos, vt capite 25. Exodi scriptum legimus. Per propitiatorium intelligitur Christus, quem vt ait diuus Paulus Romanorum tertio, *proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius.* Et vt ait in prima epistola sua diuus Ioannes, *ipse est propitiator nostra.* Per duos cherubinos lex & prophetia, quæ Christum intuentur, de quo loquuntur. Aspicis igitur librum illum, de quo loquitur Christus psalmo trigesimo nono, esse totum vetus testamentum, vbi ipsius Christi Dei nostri mysteria sunt æternis consignata monimentis. Vbi per caput intelligitur summa & compendium: & iuxta aliorum sententiam per caput principium significatur. Hoc autem Danielis loco accipitur caput pro mente, cogitatione, & imaginatione: quemadmodum Psal. vigesimo secundo. *Impinguasti in oleo caput meum.* Vbi Didymus ait caput pro mente appellatum esse, oleum pro afflatu Spiritus sancti. Vt enim oleum lucem nutrit, laborem leuat, faciem exhilarat: sic ille animi lumen fouet, mentem recreat, cor afficit voluptate: quam ob causam oleum lætitiæ vocatur: dicente diuino psalte Psalm. 44. *Vnxit te Deus Deus tuus oleo lætitiæ præ consortibus tuis.*

n *Tu rex cogitare cœpisti.*] Non solùm somnium, sed quid ante illud cogitauerat, indicat, vt maiorem rei adhibeat certitudinem, ordinem seruet, & regi maiorem faciat admirabilitatem.

o *Non in sapientia quæ est in me, plusquàm in cunctis viuentibus.*] Id est, non quòd sim aliis hominibus

Marginalia: Gen. 1; Psal. 1; Gene. 1; Leuit. 1; Psal. 39; Leui. 16; Heb. 13; Mat. 21; Marc. 12; Luc. 18; Mat. 17; Luc. 9; 1. Ioan. 2

bus sapinticor. Legendũm erat: *non in sapientia, quæ non est in me plusquam in cunctis viuentibus.* Sed prima negatio cadit super totam hanc orationem habens vim duarum negationũ. Quod est apud Hebræos frequẽs. Capite decimonono Leuitico: vbi nos habemus: *Non periurabis in nomine meo, nec pollues nomen Dei tui:* Hebraica non habet nisi vnam negationem, quæ tamen duarum habet vim: ita enim habet: *Non iurabis in nomine meo mendaciter, & pollues nomen Dei tui.* Eodem modo illud explanandum existimo quod est ca. 33 Deuteronomij mandatum. *Viuat Ruben, & non moriatur, & sit paruus in numero.* Pro quo legendum erat: *nec sit paruus in numero,* nisi prima negatio totam comprehenderet orationem. Est enim horũ verborum sensus: *Viuat Ruben in* hoc seculo, & non moriatur morte immatura, nec sit paruus in numero posterorum, sed propaget progeniem, & posteritatem suam.

p *Sacramentum hoc.* Id est, arcanum hoc. Quasi dicat: Non humana scientia apertum est mysterium hoc, sed fuit mihi à Deo prolatum & ostensum, vt tu scires quæ ventura sunt. Euitat arrogantiam & ostentationem: & regem afficit honore propter quem facta fuit illa somnij apertio & reuelatio.

q *Tu rex videbas.* Nimirũ visione imaginaria in somnio. Erat statua illa magna, quia regna quæ magna hominibus videtur, significabat. Erat intuitus eius terribilis propter regnorum bella & controuersas successiones, quæ non sine infinita hominum cæde & periculo efficiuntur.

r *Sine manibus.* Hoc est, sine industria humana. Et lapis hic ita omnia contriuit, vt redigerentur in fauillã, quæ rapitur à vento, cùm repurgatur triticum in area.

s *Hoc est somnium.* Hoc est, quod somniasti. Rex prudenter omnia audi, Veritatem recognoscens.

t *Tu rex regum.* Vocat eum quemadmodum illum alij vocabant. Vocabatur autem rex regum, quia multos reges debellauerat, & vicerat. Ita etiam appellatur apud Ezechielem cap. 36.

v *Deus cæli regnum, & fortitudinem, & imperium & gloriam dedit tibi.* Vult significare omnia Dei esse, & ab eo bona cuncta procedere, cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Ac illum esse, qui dat regna, & alia tam corporis quam animi bona. Id significabat scala quam vidit Iacob à cælo ad terram venientem, per cuius gradus à Deo bona omnia descendũt. Vnde Iacobus Apostolus capite 1. canonicæ suæ: *Omne datum optimum, inquit, & omne donum perfectũ desursum est descendens à patre luminum.* Id aliquo modo intelligebat Cyrus, qui vt Esdras cap. 1. mandauit: *Omnia,* inquit, *regna terræ dedit mihi Deus cæli.*

Gen. 28.

2. Esdr. 1.

x *Et omnia.* Subaudi loca, in quibus habitant homines, & feræ & volucres, dedit tibi Deus: omnia sunt potestati ac ditioni tuæ subiecta. Nihil est, quod tibi non pateat, quod tibi peruium non sit. Vtitur Daniel ea orationis exornatione, quam rhetores Græci hyperbolen, Latini superlationem vocant. Vult significare esse Nabuchodonosorem admodum potentem: Ideo hac vtitur figura ad eius potentiam exprimendam, & verbis amplificandam. Sed nec Nabuchodonosoris principatus, nec vllus alius ita vniuerso orbi præfuit, vt nullam prouinciam relinqueret indomitam. Testãtur hoc aræ Alexandri Magni, colũnæ Herculis Ctesiphon Romani imperij ad Orientem limes. Vtitur Dauid hoc hyperbolico sermone, cùm ait Psalmo decimoseptimo *terribiles extitisse motus,* & desidente terra intimas ac profundas aquarum venas apparuisse, & retecta fuisse fundamenta orbis terrarum. Eodem fere modo Deus apud Esaiam capite tertiodecimo: *Cælum,* inquit, *turbabo, & conquassabitur terra propter indignationẽ Domini exercituum.* In quorum verborum explanatione diuus Hieronymus: Hæc est, inquit, superlatio, qua vehementissimam iram Dei vates sanctus exaggerat. In eundem modum Ioel ad amplificandam oratione hostium multitudinem & feritatem: Gens inquit, *ascendit super terram meam fortis, & innumerabilis: dentes eius vt dentes leonis, & molares eius vt catuli leonis.* Ita id existimo intelligi, quod cap. 6. apud Matthæũ Christus ait: *Te autem faciente eleemosynam nesciat sinistra tua, quid faciat dextera tua.*

Ioel.

y *Tu es ergo caput aureum.* Hoc est, caput aureum statuæ te designat, regnumque tuum significat. Vt aurum alijs metallis illustrius est: ita regnum Nabuchodonosoris fuit alijs præstantius. Fortasse ideò cum auro cõparatur, quia victis inimicis magna pace & misericordia erga indigentes vtebatur. Nam oleum misericordiam significat, aurum autem sumitur pro oleo, vel ob colorem, vel puritatem. Vnde verba illa Zachariæ capite quarto: *Quid sunt duæ spicæ oliuarum, quæ sunt iuxta duo rostra aurea, in quibus sunt suffusoria ex auro?* possunt ita verti: Quid sunt rami oliuarum, qui sunt iuxta duo rostra aurea, quæ effundunt ex se aurum? Hoc est, quid sibi volũt hi duo ramuli oliuarum, qui sunt inter duas ampullas aureas, quæ effundunt ex se oleum in candelabrum? Hoc candelabrum aureum omnia illuminans Christus est: duo rami oliuarum sunt Zorobabel & Iosue filius Iosedech, de quibus illic Zacharias loquebatur: per quos intelligebatur sacerdotiũ & regnũ: nam sacerdos & rex oleo vngebantur. Christus autem eos illustrat, quia regum & sacerdotum lumen à Christo est. Aspicies illo in loco effundere aurum in candelabrum idem esse quòd oleum effundere. Accipitur etiam aurum pro aeris nitore & tranquillitate: vt cap. 37. Iob: *Ab aquilone aurum venit.* Pro quo quidam vertunt, Venit à Septentrione serenitas auro similis. Ventus enim aquilo dissipat nubes, & affert serenitatem & splẽdorẽ instar coloris auri: igitur propter misericordiã & placabilitatem in pace forsitan regnũ Chaldæorũ per aurum significabatur. Vel propter diuitias, quibus affluebat. Dicitur autẽ caput, quia alijs regnis dignitate excellebat & principatu: & quia inter quatuor regna hic designata ipsum primum erat. Immò omniũ regnorum primum fuit Babylonicum, cuius clauum tenuit Nemroth, vt constat c. 10. Geneseos.

a *Et post te consurget regnum aliud minus te argenteũ.* Hoc est regnum Medorum & Persarum, quod ideò designatur per duo brachia, quia duo quondam regna fuerunt: quę postea copulata in vnum redacta sunt, cuius rex fuit Cyrus, qui materno genere à Medis, paterno à Persis ducebatur. Et vt ait Theodoretus, per dexterã paternũ genus, per sinistrã maternũ significatur.

aa *Regnum aliud tertium æreum.* Siue æneum. Hoc fuit regnum Græcorum, præsertim tempore Alexandri Magni, quando non solùm in re militari, sed etiam in eloquentia & Philosophia magni nominis viri floruerunt. Signatum est autem ære propter Græcorum eloquentiam, quod latius ac longius sonuerit, quàm Babylonium & Persarum.

bb *Regnum quartum erit velut ferreum.* Siue ferrum. Hoc fuit Romanorum imperium, quod instar ferri alia conterentis, cætera regna domuit, atque contriuit. Est autem signatum duabus tibiis propter imperij partitionem in Constantinopolitanum & Germanicũ, siue Orientale & Occidentale. Vnde insigne imperiale est aquila duorum capitum. Quid enim auium regina biceps significatur, nisi duorum imperiorum diuisio? Itaque per quatuor partes præcipuas statuę, quatuor mundi regna siue imperia intelliguntur, nempè Babylonicum, Persicum, Græcum, Romanum. Ita Hieronymus, Theodoretus. & alij hunc locum explanant. Tametsi Paulus Orosius per hæc quatuor te-

gna intelligit Babylonicum ad Orientem, Macedonicum ad Septentrionem, Punicum ad Meridiem, Romanum ad Occidentem.

cc *Porrò quia vidisti pedum & digitorum partem testeam figuli.* Per digitos intellige digitos pedum: qui pedes partem habebant luteam, partem verò ferream: quædam pars erat ex ferro, quædam ex terra. Quo significabatur Romani imperij diuersitas: nam in principio fuit ferreum, hoc est fortissimum, postea verò luteum, hoc est fragile & debile. Hæc autem fragilitas orta est ex diuisione propter bella ciuilia, & intimas Romanorum discordias, & acerbas diuturnasque contentiones atque crudelia exitiosaque dissidia. Cùm enim ambitione ducti honores quærerent, alij aliis nefaria bella gerebant: & ita vim imperij labefactabant. Et quoniã diuisio hæc ex imperij dimanabat fortitudine, ait Daniel: Quod tamen de plantario ferri oriebatur: hoc est de planta pedis statuæ, quæ ferrea erat. Sensus est: Quę diuisio Romanorum originem habebat à ferro plantæ pedis, per quod fortitudo & diuitiarum abundantia significabantur. Accipitur itaque plantarium pro planta pedis. Sed quia plantarium est locus, vbi arbores sunt insitæ teste Plinio libro decimoseptimo, possunt hæc verba hunc habere sensum: Quę diuisio oriebatur in loco, vbi plantata fuerat fortitudo: vt per hunc locum intelligatur Roma, quæ erat veluti pomarium quoddam insitum arboribus non pomorum, sed vitiorum. Vel accipitur plantarium pro firmitate, vt significaret imperium diuidendum, quod tamen aliquid de firmitate ferri haberet. Regnum Romæ cœpit à fratricidio, deinde plerumque seditionibus laborauit, & diuisionibus: quæ hoc loco significantur. Sed meo quidem iudicio præcipuè hic loquitur Daniel de discordia inter Iulium Cæsarem, & magnum Pompeiũ.

dd *Quod autem vidisti ferrum mistum testa ex luto, commiscebuntur.* Hæc mistio fuit per contactum, ideo non fuit propria. Non enim ferrum & lutum ita miscentur, vt ex illis duobus vnum formaliter fiat. Vult generaliter vna comprehensione significare Romanorum connubia, quibus genus suum propagabant, & amicitia coniungebantur. Sed non adhærebant sibi per sincerum amorem, & veram charitatem propter intestinas & domesticas discordias: quemadmodum ferrum non potest cum testa nisi superficialiter, vt ita dicam commisceri. Præcipuè tamen significat matrimonium inter Pompeium & Iuliam filiam Iulij Cæsaris, quod cõflatũ fuit, vt inter hos duos principes amicitiam conciliaret, quam conciliare non potuit. Lege Suetonium Tranquillum, Plutarchum, Lucium Florũ, & alios historicos, vbi hæc poteris videre. Insuper intueberis Romanorum in omni ferè ætate dissidia. Ex quo effectum est, vt vrbs illa Roma à Romulo, vt aiũt, appellata, illustrissimum orbis terrarum monumentum, arx totius mundi domus fortitudinis, imperij, & dignitatis, terror vniuersi, triumphorum gloria, quæ alias vrbes expugnabat, ab illis expugnaretur. Sed modò nobilior est quàm olim propter fidem, & summi pontificis, Christi vicarij assistentiam & principatum. At si ad antiqua & magnifica ædificia respicias, videbis nonnulla deserta alia partim diruta, partim penitus euersa. Nec mirum, nam omnia hæc regna terreos habent pedes in statua, & lutea fundamenta. Hic est seculi status, hæc est mundi cõditio, nulla est in eo firmitas, nulla perpetuitas, nulla constantia. Intuere animo hanc statuam tam amplam & eximiam ex auro, argento, ære, & ferro conflatam, qua mundi regna, omnis celebritas, diuitiæ & dignitates significatæ sunt, videbis eam fictilem in pedibus, fragilem & caducam, quæ ruit, fluxit, & euanuit, & fuit in minutissimas fauillas redacta, quæ rapta à vento amplius non apparuerunt. Id mentis oculus perspiciebat Salomon, cum diceret: *Vanitas vanitatum, & omnia vanitas.* Huiusmodi sunt ea, ad quæ inspicientes mortales desiderio flagrantes rapiuntur. Cùm se tibi ante oculos obtulerint mundi opes & honores, & magnum quippiam ac gloriosum tibi visum fuerit harum rerum decus, caue ne decipiaris. Quæ in summo à pretiosa incipiunt materia, detrimentis cursum conficiunt, & tandem in vilissimam materiam finiuntur. Si huiusmodi res tibi ante oculos principium proposuerint, respice ad earum finem, videbis eas in luto finiri & terminari, incertásque esse, instabiles, & in casu sitas. Earum fũdamentum lutum est caducum, & finis interitus. Quanquam in lætitia auri exordiri videantur, in mœrorem tamen terræ desinunt, & in nihilum rediguntur. Sed id nolunt perpendere, qui eas concupiscunt, summis infinitæ cupiditatis stimulis conciliati. Fluctus maris se in altum extollentes, sonitum horribilem edentes, longe lateque spumantes, cùm attingunt terram littoris, statim extenuantur & consumuntur. Eodem modo sublimes mundi status ac splendidi tituli, qui in mari huius mundi multos rauco vanitatis sonitu terrebant, cùm attingunt terram sepulchri, confestim desinunt esse, & finem faciunt: & eorum principum & magnatum potentia eodem sepulchro obruitur, quo corpus: eorúmque nomen sensim obscuratur, & euanescit. Hæc enim vana potius simulacra sunt, quàm solidæ res. Non vidit Babylonius princeps mundi regna & diuitias nisi in imagine: quia hæc non tam res, quam imagines possunt rectè appellari. Statua erat id, quod vidit, non res solida: figura erat, non natura. Eam ob causam ait apostolus capite septimo prioris ad Corinthios: *Præterit figura huius mundi.* Non oporteam ait præterire, quam philosophi substantiam vocant, *sed figurã.* Vt figura in pariete picta qualibet mutatione amittitur. Ea ratione ductus diuinus vates eam psalmo septuagesimo secundo imaginem vocat, cùm ait: *In ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges.* Ac si dicat: Tu Deus qui in cœlesti ciuitate tua habitas, vanorum hominum imagines, vt pote opes & dignitates, & nominis claritatẽ & amplitudinẽ euertes & cõsumes. Ostẽdens ludibria esse, & nihil ea, quibus ipsi inflantur, cũ nihil, aliud sint, quã vanitas & vmbra. Vt ædificium in imo solo extructum nec fulmine concutitur, nec hiatu absorbetur: sic abiectus vitæ status non est maximis ærumnis expositus. At res secundæ in fastigio dignitatis seculi collocatæ multis sunt obnoxiæ ruinis & calamitatibus. Imagines sunt fallaces quolibet periculo deletæ. Nec mireris si hæc audias imagines vocari, cum homo ipse imago quædam sit. De eo ait idẽ psalmographus psalmo trigesimo octauo. *In imagine pertransit homo, sed & frustrà conturbatur.* Ac si dicat: Cum homo vitam pertranseat tanquam imago adumbrata, nihil habens expressi, tanta tamen ducitur vanitate & amentia, vt nesciat pusillum illud quod habet viræ, in tranquillitate & quiete traducere: sed turbulentis ac effrenatis animi perturbationibus concitatur, ad illa aspirans, quæ mobilia sunt, fugacia, caduca sine securitate, quæ nunquam perennia fuerunt: sed aut statim decidunt, aut obruuntur hominum interitu, aut obliuione posteritatis extinguuntur. Nihilominus ea ardenter optamus, non attendentes nobis ipsis perniciem machinari. Papiliones vermiculi aligeri quia lucernæ delectantur splendore, ad illam proximè accedunt in medio flammæ volitantes: ex quo efficitur, vt mortem sibi consciscant. Non ita morerentur, nisi ad lucem totus accederent, non accederẽt, nisi illa oblectarẽtur. Ita plerique mortales inani mũdi gloria delectari eam ambitiosè quærunt, & amplectuntur: ex quo eorum cõflatur exitium: nam falsi honoris specie decepti vnde eum consequi putant, inde eorum dedecus dimanat, & pro breui gloria in perpetua ignominia

Eccle. 1.

Similitu-do.

1. Cor. 7.

Similitu-do.

Similitu-do.

Similitu-do.

minia volutantur. *Vidi*, inquit diuinus citharœdus, *impium superexaltatum, & eleuatum sicut cedros Libani, & transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Viderat eos, qui scelere & maleficio pascebantur, rerum secundarum potitos. At testante vento aspexit eos ea illustri & florente rerum statu in acerbas calamitates, illásque perpetuas præcipitatos, eorúmque nomen æterna obliuione deletum. Mundi status est veluti lingua stateræ aurificis, quæ quolibet pondere mouetur. Quid mobilius, quid incertius, quid inconstantius? Vt sydera errãtia quæ deprimuntur in signo vno, extolluntur in altero, & é contrario: ita qui hodie sunt abiecti nulla illustri laude celebrati, cras erunt magnis affecti honoribus, & in præclara dignitate constituti. Contrà verò qui modò in ore hominũ cum gloria & celebritate versantur, paulò post omnibus honorum ornamentis spoliabuntur. Conspiciamus rerum humanarum varietatem, imbecillitatem, & inconstantiã: eorúmque casus & ærumnas, qui cum opibus affluerent, & lætitia gestirent, in medio cursu ceciderunt, in memoriam reuocemus. O falsam spem, ô variam volucrémque mundi commutationem! O cæcam nostram cupiditatem! O amentiam deplorandam! quàm cito nostra gaudia in lachrymas conuertuntur! Illud est hoc loco aduertẽdum, nõ solum diuinum nostrum vatem vocasse mundi regna statuã, aut imaginem, sed etiam affirmasse eam in somniis visam fuisse. Qui vident vitæ labores & ærumnas, vigilant: qui autem eius gloriam & potentiam, dormiunt. Somnium est seculi huius gloria, & opum affluentia: & qui ad res illas ardenter aspirat, vt somnium euanescit: Ita enim capite 20. Iob scriptum legimus: *Velut somnium auolans non inuenietur: transibit sicut visio nocturna.* Ac si dicat: Euanescit omnis homo, qui diuitiis affluit, & rerum secundarum potitur: transibit eius felicitas tanquam somnium inane, atque instar visi nocturni fugiet, & peribit. Et diuinus psaltes mortalium vanitatem, humanæ prosperitatis incertitudinem, & lamentabilium casuum miserias animo perspiciẽs has ad dominum voces effudit, *Deiecisti eos, dum alleuarentur. Quomodo facti sunt in desolationem? Subitò defecerunt, perierunt propter iniquitatem suam, Velut somnium surgentium domine, &c.* Et psalmo 89. Id quod nos habemus. Quæ pro nihilo habentur, eorum anni erunt: potest verti ex Hebræo: quæ pro nihilo habentur, ea somnium sunt. Pro quo diuus Hieronymus transtulit: *vt somnium erunt.* Alij vertũt: *Inundas eos, somnium sunt.* Vt sit sensus: Immissa inundatione rapis eos domine subito de vita, & veluti somnium perpetuæ traduntur obliuioni: Non parcis hac in re Deus plebeiis, nec principibus. Ideò idem psalmographus Deum vocat terribilem, *qui aufert spiritum principum:* Vel vt potest verti ex Hebræo: Qui vindemiat vitam principum. Et Ecclesiasticus capite 34. *Somnia*, inquit, *extollunt imprudentes.* Mundi gaudia & fallaces diuitias quibus homines inflantur, somnia vocauit. Et statim addit: *Qui apprehendit vmbram, & persequitur ventos: sic qui attendit ad visa mendacia.* Pestilentes voluptates & inanes diuitias appellauit visa mendacia. Non sat esse existimauit vocare illa mendacia, sed visa, aperta, & manifesta mendacia. Et confestim adiecit. Hoc secũdum, hoc visio somniorũ. Quorum verborum hic est sensus. Hoc quod non est vera felicitas, etiam si id videatur esse quod non est, hoc quod non est solida res, sed secundum hoc, hoc est, sed inane simulachrum: profectò est somnium transiens. Plato inanem spem fugacis prosperitatis somnium appellabat vigilantis. Ipsa vita nostra somnium est. Quid fragilius illa, quid fugacius, quid inanius? Homerus libro sexto Iliadis homines comparat cum arborum folijs, quæ modò virescunt, modò arescunt: nunc pulchritudine de-

Psal. 36. — Similitu. — Psal. 72. — Hieron. — Psal. 75. — Plato. — Homer.

corãtur, nunc à vento rapiuntur. Qua sententia oblectabatur Pyrro Academicus authore Laertio. Menãd. apud Plutar. in libello consolatorio ad Apollonium? Nullum inquit animal est quod crebrius ac velocius modò surgat, modò cadat, quã homo: nullum debilius & incõstantius. Euripides huius seculi felicitatẽ vnum tantùm diem durare dixit. Qua in re fuit à Demetrio Phalereo omnium illius ætatis philosophorũ politissimo nõ immeritò reprehensus, quod nõ integrũ diẽ, sed tẽporis punctum dicere debuisset, Pindarus hominem vocauit vmbræ sõnium. Aduerte, obsecro. Non solum sõnium, sed somnium vmbræ illum vocauit Æschilus apud Stobæ. vitã humanã cũ vmbra fumi cõparabat. Sophoc. in Aiace nihil aliud ait esse hominẽ, quã vmbrã & vẽtum. Hinc ortum est tritũ illud vetustate prouerbium. Homo bulla. Est autẽ bulla tumor ille inania apparens in aquis, qui eodẽ ferè instãti quo nascitur, euanescit. Sed quorsum cito philosophos, cùm habeamus perspicua diuinarum literarum loca id ipsum asserentia? *Homo*, inquit c. 14. Iob. *natus de muliere, breui viuens tempore, repletur multis miseriis: qui quasi flos egreditur, & conteritur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet.* Dauid Psal. 28. *Vniuersa*, inquit, *vanitas omnis homo viuens.* Et Psal. 101. *Defecerunt, sicut fumus dies mei.* Et paulò pòst: *Dies mei sicut vmbra declinauerunt: & ego sicut fœnum arui.* Et Iacobus Apostolus capite quarto epistolæ suæ: *Quę est vita vestra? Vapor ad modicum parens, & deinceps exterminabitur.* Est igitur vita nostra somnium, & mundi prosperitas somnium, & statua visa in somniis, quæ in fragili luto finitur, per quã opes, diuitiæ, magistratus, & imperia significantur. De quibus diuinæ literæ capite quinto Sapientiæ hæc verba monimentis cõsignarunt. *Omnia illa transierunt sicut vmbra, & tanquam nuntius præcurrens: & tanquam nauis, quæ pertransit fluctuantem aquam, cuius cùm præterierit, nõ potest vestigium inuenire, nec semita carinæ illius in fluctibus.* Cur igitur tã ardẽter quærimus, quod tã parum durat? Pręsertim cùm nemo possit duobus dominis seruire, Deo & diuitiis, vt ipse Deus capite sexto apud Matthæum testatur. Ioseph in Ægypto elegit Deo æterno potius seruire, quàm impudicæ Ægyptiæ, & reliquit palliũ, vt honestatem conseruaret. Elisæus reliquit boues & aratra, vt sequeretur Eliã. Ipse Elias reliquit amictum vt ascenderet in cœlum. Nos relinquamus mundi opes mobiles & fluxas: ac illas quæramus, quæ animum amplificent, quibus illi qui Deum amore amplectuntur, sine dubitatione cumulantur. Eos imitemur, qui diuitias mundi pro nihilo putarunt, qui animas è corporum contagione seuocauerunt, & ad Christi imitationem contulerunt. Eos fugiamus qui ad eas toto animo aspirãt. Vt in argento viuo omnia natant præter aurum quod in illud ingreditur: sic in corde auari nihil incideret nisi aurum & lucrum, nam virtutes, bonæ disciplinæ, & cætera huiusmodi fluitant in summo, animum autem haudquaquã ingrediuntur. Alij amore diuitiarum flagrant, vt illis intemperãter abutãtur. Filius prodigus apud Luc. cap. 15. dum affluit diuitiis, recessit à patre, & à seipso: dum autem inopia laboraret, rediit ad illum, & ad se. Ita enim ait Lucas: *In se reuersus dixit: Quanti mercenarij, &c.* Qui ad se reuertitur, extra se vagabatur. Misit Deus Mosem ad Ægyptum, nec ei diuitias dedit, nec corporis voluptates: sed virgam, qua munitus ederet mirabilia. Amplectamur virgam illam, per quam crux Christi erat adumbrata: portemus crucem domini, & diuitias, delitias, voluptates, magistratus, potentiam, honores, & alia huiusmodi quę eximia plerisque & præclara vidẽtur, parua ducamus, eáque rationi stabili firmáque contemnamus, & lutum, inanem imaginem, & Babylonicam statuam caducam intus & vanam, & vmbram atque somnium existimemus.

Pyrrho. — Laerti. — Menand. — Plutar. — Euripi. — Phaler. — Pindar. — Aeschil. — Stoba. — Sopho. — Iob. 14. — Psal. 28. — Psal. 101. — Iacob. — Cap 5. — Matth. 6. — Gen. 39. — 3. Reg. 19. — 4. Reg. 2. — Similitudo. — Luc. 15.

ee *In diebus autem regnorum illorum.* Hoc est, decursis temporibus regnorum, de quibus facta fuit mētio, durante regno seu imperio Romano. Vel multò rectius per regna illa in plurali non quatuor illa, quorum meminit, sed solùm Romanum intelligit imperiū, quod omnia regna illa contineret. Tunc natus est Christus Deus noster, imperij gubernaculum tenente Augusto Cæsare Octauiano. Tunc enim vt ait capite secundo euāgelij diuus Lucas, *exiit edictum à Cæsare Augusto, vt describeretur vniuersus orbis.* Hanc existimo esse germanam huius loci explanationem. Ex qua habes validum aduersus Iudæos argumentum ad ostendendum venisse Christum. Quoniam venturus erat, vt constat ex hoc loco, quando regnum Babylonicum, & Persicum, & Græcum essent imperio Romano subiecta, quemadmodum fuerunt tempore Augusti Octauiani. Nunc autem nullum horum regnorum imperio paret Romano. Nam medi & Persæ subiecti sunt regi Sophio, Babylonij & Græci Turcarum principi: qui duo principes sunt imperij Romani hostes, & acerrimi aduersarij.

ff *Regnum quod in æternum non dissipabitur.* Hoc est regnum æternum. Intelligi hoc de regno Christi, nō solùm Christiani, sed etiam Iudæi fatentur. Hac in re solùm differimus, quòd nos Christum venisse profitemur, illi non venisse, sed venturum esse existimant, adhibētes huic existimationi pestilentem contumaciam non à magnitudine animi inductam, qua carent, sed à perfidia & amentia, quibus abundant. Imitantur stulti homines hac in re Britannos, quos vulgus appellat Inglesios, qui regem suum Arturum ridiculè expectāt, qui eos diuites, potentes, ac felices faciat. Qui re a iam venit, & multis ab hinc annis excessit è vita: & tamē ab illis expectatur. De hoc Christi regno ait Psalmo 96. diuinus citharœdus: *Dominus regnauit, exultet terra, lætentur insulæ multæ.* Tametsi loco illo regnare potest accipi pro vincere & præualere.

Psal. 96.

gg *Et regnum eius alteri populo non tradetur.* Hoc est nūquam ab hostibus penitus extinguetur. Id quidem est Christi regnum in ecclesia catholica, quod semper durabit vsque ad finē seculi, deinde in cœlis perficietur. In ecclesia militāte inchoatur: in triūphante verò æuo sempiterno permanebit. Duplex est gubernatio regni Christi: altera spiritualis, altera secularis. Christus per suos vicarios, per principes ac pōtifices regnat in Christianis seculariter, vt ita dicam, in quorum animis regnat spiritualiter, in viris iustis per gratiam in via, & per gloriam in patria. Ac quoniam ecclesia catholica semper est duratura iuxta id quod ait apud Matthæū capite sextodecimo seruator noster, *Portæ inferi nō præualebūt aduersus eā*: Daniel eā nō esse altero populo tradēdā ait. Oppugnabitur: sed nō expugnabitur, nec vnquam euertetur. Si in vna regione defecerint Christiani, in altera propagabuntur. Semper erūt veri Christiani: quibus Christus Deus noster ait apud Matthæum capite vltimo: *Ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi.* Alij referunt hæc Danielis verba ad Ecclesiam triumphantem, vbi ciues sunt immortales. Prior expositio placet doctioribus.

Mat. 16.

Mat. 28.

hh *Et ipsum stabit in æternum.* Alia regna habebunt finem, Christi verò regnum erit æternum. Id prædixit diuinus ac regius vates his verbis psalmo 144. *Regnum tuum regnum omnium seculorum: & dominatio tua in omni generatione & generationem.* Et Psalmo 88. Inducit Deum patrem ita loquentem: *Aedificabo in generatione & generationem sedem tuam.* Et quia hæc erant admiranda, alloquitur statim Dauid Christum venturum, cuius regnum æternum fore prævidebat: *Confitebuntur cœli mirabilia tua domine: etenim veritatem tuam in ecclesia sanctorum.* Veritatem Dei appellat eius promissa. Et paulò pòst inducit patrem has voces mittentem. *In æternum seruabo illi misericordiam meam: & testamentum meum fidele ipsi. Et ponam in seculum seculi semen eius, & thronum eius sicut dies cœli. Et thronus eius sicut sol in conspectu meo, & sicut luna perfecta in æternum, & testis in cœlo fidelis.* Vocat Christum semen Dauidis, quia ab eo quatenus homo originem ducebat, iuxta id quod ait Matthæus: *Liber generationis Iesu Christi filij Dauid, filij Abraham:* Qui Christus regnat in æternum in ecclesia, quæ in omne tempus vigebit, atque æuo sempiterno Deo in cœlo fruetur. Dixit autem thronum Christi duraturum sicut dies cœli, hoc est quandiu durauerit cœlum: & sicut sol & luna durauerint, quæ astra sunt testes perpetuitatis regni Christi, vt ipsum æternum esse significaret. Non posse autem hæc Dauidi conuenire, indicat id, quod dicitur in eodem Psalmo: *Nihil proficiet inimicus in eo, & filius iniquitatis non apponet nocere ei.* Est enim nobis satis perspectum & exploratum, Dauidem in scelera incidisse, quando populum inflato animo numerauit: & quando adulterium commisit, & cædem Vriæ machinatus est. Quibus in flagitiis inimicus profecit in eo, & filius iniquitatis apposuit, vt læderet illum. Præterea qui fieri potest, vt regni perpetuitatem Deus polliceretur Dauidi super Hierosolymam terrenam, cùm in ea nullum sit regnum Iudæorum, sed subiecta sit impiis Turcis Iudæorum & Christianorum acerrimis inimicis? Nullo modo hæc vera esse possunt, nisi referantur ad Christum, qui natus in familia Dauidis perpetuò regnat. Nec in aliam sententiam explanari debet illa Esaiæ vaticinatio capiti nono mandata: *Multiplicabitur eius imperium, & pacis non erit finis. Super solium Dauid, & super regnum eius sedebit, vt confirmet illud, corroboret à modo, & vsque in sempiternum.* Et illud Michææ capite quarto. *Regnabit super eos hoc nunc & vsque in seculum.* Id intuebatur mentis oculis spiritu prophetico illustratis noster Daniel, cùm diceret capite septimo: *Potestas eius potestas æterna, quæ non auferetur, & regnum eius quod non corrumpetur.* Et hoc loco: *Suscitabit Deus cæli regnum, quod in æternum non dissipabitur: & regnum eius alteri populo non tradetur: comminuet autem & consumet vniuersa regna hæc, & ipsum stabit in æternum.* Hæc omnia oracula explanauit de Christo Gabriel angelus, Dei interpres & nuntius, cum capite primo apud Luc. his verbis virginē Mariam sanctissimam affatus est: *Ecce concipies in vtero, & paries filium, & vocabis nomen eius Iesum. Hic erit magnus, & filius altissimi vocabitur. Et dabit illi dominus Deus sedem Dauid patris eius, & regnabit in domo Iacob in æternum, & regni eius non erit finis.* Esse Christum regem, asserit ipse dicens secundo psalmo: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.* Non conuenire autem hæc Dauidi authori psalmi, indicant quæ statim sequuntur: *Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te.* Quem locum diuus Paulus capite primo epistolæ ad Hebræos de Christo interpretatur, probans esse eum angelis præstantiorem, à patre cœlesti genitum, de ipsius essentia. Ita Ambrosius, Chrysostomus, Theophylactus, Primasius, & alij locum illum explanant. Dicens Deus pater. Ego hodie genui te: significat eum esse filium suum natura. Quemadmodum eius, siue qui est, nomen Dei est, quia in eo nihil præteritum aut futurum, sed omnia præsentia: ita hoc loco: *Ego hodie genui te:* hæc vox hodie non tempus significat, sed æternitatem: vt sit sensus: *Ego ab æterno genui te.* Athanasius tamen ait, verba hæc: Filius meus es tu, ad diuinitatem referri: illa autem: Ego hodie genui te, ad humanitatem. Theodorus autem & Hilarius asserunt Dauidem hoc versiculo prædixisse Christi reditum ad vitam. Imò ipse Paulus, qui in epistola ad Hebræos hoc de Christi generatione interpretari

Psal. 88.

Mat. 1.

Psal. 188.

2. Re. 14.

2. Re. 15.

Esai. 9.

Mich. 4.

Dan. 7.

Luc. 1.

Psal. 2.

Heb. 1.

Heb. 11.

Act. 13.

pretari videtur, in oratione quam habuit, à Luca in actis Apost. literis mandata, ostendit vocabulum, hodie, tempus illud significare, quo Christus ab inferis resurrexit. Ita enim ait de patre loquens: *Resuscitans Iesum sicut in psalmo secundo scriptum est: Filius meus es tu, ego hodie genui te.* Sed non est mirandum, cum certissimum sit, vnum atque eundem locum diuinæ scripturæ multos posse habere sensus etiam literales. Sed vt vnde digressa est, reuertatur oratio: Christus Deus noster rex verus est. De illo enim ait psalmographus Psalmo 73. *Rex noster ante secula operatus est salutem in medio terræ.* Vbi per medium terræ Basilius intelligit Hierosolymam. Poteris tamen interpretari: in medio terræ, hoc est palam, & coram mortalibus tanquam id in theatro spectantibus. Et Psalmo 149. *Lætetur Israel in eo, qui fecit eum, & filiæ Sion exultent in rege suo.* Et Esaias capite 32. *Ecce, inquit, regnabit rex in iustitia, & principes eius in iudicio præerunt.* Et capite 33. *Dominus iudex noster, dominus legifer noster, dominus rex noster, ipse saluabit nos.* Audi Ieremiam Deum patrē id prædixisse asserentem: *Ecce dies veniunt, dicit dominus, & suscitabo Dauid germen iustum, & regnabit rex, & sapiens erit. Et faciet iudicium & iustitiā in terra. In diebus illis saluabitur Iuda, & Israel habitabit confidēter, & hoc est nomen, quod vocabunt eum, Dominus iustus noster.* Hūc locū nō solum catholici, sed etiā Hebræi intelligunt de messia, quem Deus appellat germē, siue semē, siue fructū Dauidis, quia ex eo secundū carnē duxit genus suū. Vocabulū Dauid est in datiuo tā in Hebræo quā in Græco. Et vocabulum Hebræū significās germē significat etiā Orientē. Qua ratione ducti septuaginta interpretes verterūt: Et suscitabo Dauidi Orientē iustū. Oriēs enim Christus appellatur, vt apud Zachariā capite tertio. *Adducā seruū meū Orientē.* Et capite sexto. *Ecce vir Oriēs nomē eius.* Et vbi nos habemus, hoc est nomē quod vocabūt eū: *Domin⁹ iustus noster:* pro domino est in Hebræo Iehouah, quod nomē Deū significat, & nemini nisi Deo tribuitur. Cōstat igitur ex hoc Ieremiæ loco Christum esse ex familia Dauidis, & esse regē, & verum Deum. Et Sophonias capite tertio, *Lætare (inquit) & exulta in omni corde filia Ierusalē: abstulit dominus iudicium tuū, auertit inimicos tuos: rex Israel dominus in medio tui.* Vbi pro domino est in Hebræo Iehouah nomē Dei ineffabile. Aspicis apertè hūc diuinū vatē asserere Messiam regē esse atque Deum. Ideò *vocatur Iesus Christus*, hoc est saluator & vnctus: solus Deus est verus saluator, & ipse est verus rex: olim enim rex vngebatur. Vnde volēs Mathæus significare eum esse Deum & regē, dixit: *Liber generationis Iesu Christi.* Id quod diuini vates prædixerāt. At tāta est Iudæorū cæcitas, tā tenebris operiūtur, vt expectēt Messiā purum hominē magnas illis ac multas diuitias terræ allaturū. Nihil se extollunt è terra. Eorū caliginē ostēdit ipsorum vates Zacharias, cum ait capite nono: *Exulta satis filia Sion, iubila filia Ierusalē: ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper ascendēs super asinā, & super pullū filium asinæ.* Quē locū Matthæus cap. 21. de Christo Deo nostro in ingressu Hierosolymæ interpretatur. *Hic est rex ille, quē magi Orientales* quærebāt dicētes, vt refert Matthæus cap. secūdo: *Vbi est, qui natus est rex Iudæorū? Vidimus enim stellā eius in Oriēte, & venimus cū muneribus adorare eū.* Nullus rex natus est rex præter Christū. Ideò diuino spiritu afflati nō dicūt: Vbi est puer qui natus est: Sed vbi est rex, qui natus est rex? Hūc alloquēs Nathanael verus Israelita dicit, vt ait primo capite sui Euangelij Ioānes: *Rabbi tu es filius Dei, tu es rex Israel.* Et ingrediente illo Hierosolymā honorificè dicebāt turbæ, vt ait Lucas capite decimonono: *Benedictus qui venit rex in nomine Domini.* Et Pilatus super crucē Hebraicis, Græcis ac Latinis literis hunc titulum inscribi in tabula præcepit: *Iesus Nazarenus rex Iudæorum:* vt Ioannes ait ca. decimonono: quem titulum vetustate ferè consumptum vidi ego Romæ, & manibus tenui. Aspicis igitur Christum esse regē eiusque regnum æternum esse, quod nulla vetustate delebitur, nulla vnquā obliuione labefactabitur. Sed quia hæc legentibus illa poterit occurrere dubitatio, quale fuerit illud Christi regnum, complectar breui, quid sentiam. Sunt, qui dicāt, fuisse Christum temporalem Iudæorum regem, regnúmque illud ad eum deuenisse iure hæreditario, quoniā erat ea familia Dauidis, à quo linea recta per regiā prosapiam genus suum ducebat: quod ea primo Matthæi capite probare contendunt. At si verba euangelistæ perpendāt, qui Iosephi genealogiam describit, qui pater Christi non fuit nisi putatiuus, videbunt Christum dominum descēdisse quidē ex Dauide, sed non liquidò constare id esse per lineā rectā. Fateor D. Mathæum Christi seruatoris progeniē per patres naturales descripsisse, diuum vero Lucam per legales, vt ait Africanus fidelis in tractatione Harmoniæ Euangelicæ, quem refert Eusebius Cæsariensis lib. 1. historiæ Ecclesiasticæ. In hac sententia sunt Hieronymus in primum Matthæi caput, Chrysostomus homilia 2. in Matt. August. libro 2. de consensu Euangelistarum, Damascenus libro quarto fidei ortodoxæ: & alij patres sapiētia & sanctimonia admirādi. Sed etsi Matthæus recenset parentes naturales Iosephi, nō statim sequitur, Christum qui Mariæ virginis filius est nō Iosephi, ea Dauide per rectā lineā descendisse. Erant quidem ex eadem familia Ioseph & Maria, sed Mattheus nō Mariæ, sed Iosephi patres iuxta scripturarum morem recenset. Sed esto: illis descensum hunc per lineā rectā extitisse. Vnde sequitur eum iure hæreditario regnum Iudæorum habuisse? Multi enim filij regis: & nepotes regis, & posteri regum per rectum ductum, reges non sunt, quia solùm maior natu iure hæreditario regnum adeptus est interueniente populi consensu, qui illum principem in regem iurauit. Vnde constabat esse Christum vltimo Hierosolymæ regi omnibus alijs ex genere Dauidis sanguine propinquiorem? Vbi factus est conuentus, vbi eum Iudæa pro rege suo acceperit, & iurauerit? Imò Iudæi dicebant: *non habemus regem nisi Cæsarem.* Qui fieri poterat, vt iure hæreditario succederet in regnum quod multo antè nimirum in transmigratione Babylonis extinctum fuerat? Nam inter captiuitatem Sedechiæ vltimi Iudæorum regis & Christi aduentum sexcenti & 15. anni interfluxerunt. Quare longè quidem meo iudicio fallitur opinione. Vltimus Iudæorum rex ea familia Dauidis fuit Sedechias, cuius filij fuerunt coram eo interfecti: & ipse oculis priuatus, vt talis esset eius vultus, qualis erat animus. Ergo ab eo Christus non descendit. Sed antea fuerat Iechonias in regis dignitate constitutus, qui abductus in Chaldæam fuit in carcerem cōiectus. Ac post mortem Sedechiæ etiam superstes, sed regno spoliatus vitam degebat. Hic filios habuit, & ab eo Christus Dominus duxit genus suum. At Ieremias capite 23. de illo hæc verba literis mandauit. *Nec erit de semine eius vir, qui sedeat super solium Dauid, & potestatem habeat vltra in Iuda.* Qua vaticinatione prædixit fore, vt nullus ex eorum posteris in Iudæa temporaliter regnaret. Ex quo concludo, Christum Iesum qui ex eo secundum carnē progeniem ducebat, non regnasse temporaliter Hierosolymæ. Fuit quidem in Babylonica seruitute sceptrum & dominium quoddam in tribu Iuda, sed nō regnum. Imo postea in libertatem pristinā reducti Iudæi non reges, sed gubernatores habuerunt vsque ad Herodem Ascalonitam, qui cùm Iudæus non esset, regnum obtinuit, cuius clauū impiè ac tyrannicè tenuit. Quare perspicuum Christum Deum nostrū nō adeptū esse iure hæreditario Iudæorū regnum. Quin potius, vt ego mihi statuo, nunquā fuit rex temporalis Iudæorum eo modo quo sunt reges terræ: non quod nō posset, siquidem Deus erat: sed nec voluit, nec eum decebat, nec cum eius conueniebat instituto. Descendit enim è cæli fastigio in terram, vt diuinam le-

Marginal notes: Heb. 11. Act. 13. — Psal. 2. — Esa. 33. — Ierem. 23. — Zach. 3. — Zach. 9. — Matt. 21. — Matt. 2. — Luc. 19. — Ioan. 19. — Mat. 1. — Matt. 1. Luc. 3. — Ioan. 19. — 4. Reg. vlt. — 4. Re. vlt. — 4. Re. 24. — 4. Re. vlt.

gem doceret, animos hominum qui in tenebris versabantur, diuino lumine illustraret, & à peccatis eriperet. Induit humanam naturam, vt fuso pro nobis sanguine suo mentes nostras expiaret, eisque viam muniret ad immortalem beatitudioem consequendam. Nō igitur venit, vt regnum temporale obtineret, sed vt nos morte sua redimeret, & in animi humilitate rectaque viuendi ratione non solùm verbis, sed factis etiam instrueret. Ipse sciens venturam esse turbam, vt eum regem constitueret propter miracula, quæ edebat omnem naturę vim superantia, se in fugam coniecit, vt diuus Ioannes capite sexto sui Euangelij testatum reliquit. Et vt ait diuus Matthæus capite 22. discipulis suis dixit: *Filius hominis non venit ministrari, sed ministrare, & dare animam suam redemptionem pro multis.* Sed dices: Erat rex temporalis, sed non vtebatur potestate, nec munera regis exercebat. Quorsum tale regnū? Quid conferebat in illum? Si rex huiusmodi erat quare regni munera nō obibat? Si non obiturus erat, quorsum rex erat? Quî fieri potuit, vt ille regnum obtineret, qui paupertatem dilexit, qui inopiam elegit, qui mundi opes & honores contempsit, qui nos docuit res illas spernere, quæ illustres & præclarę mortalibus videntur, ad quas plerique stimulis concitati rapiuntur? Deinde cùm ipse Christus *sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius*, vt verbis vtar diui Pauli capite 1. ad Hebræos: cùm sit *verbum apud Deum, & Deus sit verbū*, vt diuus ait Ioannes in euangelij sui principio: cum sit verus Deus, & vt verbis vtar Apocalypsis capite 19. *cùm sit rex regum & dominus dominantium, cùm sit dominus ac rex cæli & terræ*, eiúsque regnum atque dominiū sit æternum, vt ostendimus apertissime, quæ illi gloria cumulabatur, si esset temporalis Iudæorum rex in angulo mundi, in parte quadam Palæstinæ? Nullum regnum temporale terminatum est æternum: atqui Christi regnum est æternum: ergo Christi regnum non est temporale terminatum. Tunc sic. Regnum Iudæorum fuit temporale terminatum: atqui regnum Christi non fuit temporale terminatum: ergo regnum Christi non est regnum Iudæorum: & ex consequente Christus non fuit rex temporalis Iudæorum. Fuit quidem, & est semper rex, sed spiritualis & æternus, nunc in ecclesia militante, & postea in cælum translata triumphante. Vt tamen huius assertionis veritas maneat perspecta ac perspicua, nonnulla afferam loca ex diuinis literis hoc ipsum indicantia. Christus 2. Psalmo ita loquens inducitur: *Ego autem constitutus sum rex ab eo super Sion montem sanctum eius, prædicans præceptum eius.* Vbi per montem Sion ecclesia intelligitur, vt ibi asserit Augustinus. Hilarius etiam eundem explanans locum apertè asserit, montem illum sanctum Sionem non esse terrenæ ciuitatis homicidæ, quam Dominus plorauit, Rufinus Aquileiensis, Raynerius, Titelmannus, Glossa interlinearis, & Antonius Marinarius in sua consonantia de Ecclesia Catholica locum illum interpretantur. Vt autem Christus officium suum ostenderet adiecit: prædicans præceptum eius, *Ad hoc enim veni in mundum, vt ait diuus Ioannes capite 18. vt testimonium perhiberem veritati.* Nónne vides, quàm diuersum opus à munere regum temporalium? Nō ait: exercens arma, oppugnans ciuitates: sed Dei legem prædicans, & veram ac salutarem cœlestemque doctrinā annuntians. Audi Zachariam diuinum vatem dicentem cap. 9 *Ecce rex tuus veniet tibi iustus & saluator, ipse pauper, & ascendens super asinam, & super filium asinæ.* Vbi est pompa regis temporalis? Vbi militum & equitum comparatus exercitus? Vbi armatorū copia? Vbi principis huius seculi ornamenta? Vbique phaleris pulchris ornati propter crebras præliorum contentiones ferocitate exultantes? Vbi currus triumphales? Vbi arma bellica? Vbi vestes sericæ gemmis distinctæ clarissimis? Vbi magnificentia regij apparatus? Vbi aureū diadema splendidis ac fulgentibus margaritis decoratum? Si diuinus vates mentis oculis aspexisset fore Christum temporalem regem, qui Hebræos esset opibus amplificaturus, & à dispersione corporali, ac Romana seruitute erepturus: dixisset: Ecce rex tuus veniet tibi diuitiis affluens, potentia roboratus, militibus septus, equo pulcherrimo vectus, fortibus armis munitus. At nihil horum dicit, sed descripsit regem spiritualem omnemque eius apparatum spirituali regi congruentem. Illud velim consideres, consuetudinem esse ciuitatum, recipere regem sub pretioso quodam operimento serico eleuato, quod pallium vocant. Cùm sint reges terræ, non autem cœli, detegunt illis terram, & cooperiunt cœlum. Contrà verò Christo Deo nostro in illo ingressu Hierosolymæ operuerunt terram ramis ac vestibus, cœlum autem omni operimento nudatum reliquerunt: quoniā rex erat cœli sempiternus, rex autem terræ temporalis non erat, voluit hæc fieri, vt intelligeremus, regiam ipsius dignitatem non esse terrenam, & redemptionē nostram per illum animarum esse, quas à contagione impuritatis abstractas ad æternam beatitudinem perduceret. Ita illum expectabant antiqui patres: ita de eius aduentu vaticinati sunt diuini vates, nimirum spiritualem regem, & animarum redemptionem, cuius sanguine erant mundi maculæ abluendæ, & iniquitates expiandæ. Diuinus citharædus eius redemptionis vim & rationem iis verbis explicauit. *Ipse redimet Israel ex omnibus iniquitatibus eius.* Dicens ex omnib. iniquitatibus, apertè indicauit, Christum fore animarum redēptorem. Hoc testificatur idem Messias apud Esaiam cap. 24. cùm ait: *Deleui vt nubem peccata tua, & quasi nebulas iniquitates tuas: reuertere ad me, quoniam redemi te.* Eam ob causam idē vates gladiū huius regis spiritualem fore iis verbis capitis quadragesimi noni significauit: *Posuit os meum vt gladium acutum.* De quo ait Dauid Psal. 44. *Accingere gladio tuo super femur tuum potentissimè.* De quo proximè dixerat: *Speciosus forma præ filiis hominum, &c.* Pro quo Paraphrastes Chaldæus habet: *Pulchritudo tua rex Messias.* Deinde si Christus fuisset rex temporalis, fuisset oleo vnctus temporali instar aliorum regum Iudææ. Solebāt enim qui regis honore afficiebātur, oleo quodam vngi corporeo, vt multis in locis literæ diuinæ memoriæ prodiderūt. Cùm autem non temporali, sed spirituali oleo vnctus fuerit, perspicuum est, eum nō temporalem, sed spiritualem regem extitisse. Fuisse autem vnctum oleo illo spirituali, copiosè probat Eusebius Cæsariensis lib. 4. de demōstratione euangelica. Sed quid dico: Ipse Christus hoc asserit, cum ait apud Esaiam c. 16. *Spiritus domini super me, eo quod vnxerit me: ad annuntiandum mansuetis me misit, vt mederer contritis corde.* Et diuinus psaltes eum alloquēs: *Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ præ cōsortibus tuis.* Vocabulum Deus priore loco in vocatiuo est, posteriore verò in nominatiuo, vt Aquilæ versio apertissimè ostendit. Ac si dicat: Te ô Deus immense, ô Christe sancte vnxit Deus tuus pretioso oleo spirituali lōgè vberius, quàm cæteros, qui sunt tui consortes. Oleum lætitiæ interpretatur diuus Petrus cap. 10. Actorū Apostolorum esse Spiritum sanctum, cùm ait de Christo loquens: *Quem vnxit Deus Spiritu sancto.* Quod additur: *præ consortibus tuis*: explicatur à diuo Ioanne cap. 3. Euangelii, vbi Christus describitur accepisse spiritum non ad mensuram, quem credimus fuisse ad mēsuram datum viris sanctis, qui hic consortes eius dicuntur. Nec possumus dicere non intelligi hunc locum de Christo, siquidem de illo diuus Paulus cap. 1. epistolæ ad Hebræos illud interpretatur. Hoc spirituale & diuinum Christi regnū eluxit mirabiliter die paschatis, quo ipse ad vitam reddit, sanctósque patres, qui

in Limbo

Marginal notes: Ioan. 6. — Matt. 22. — Heb. 1. — Ioan. 1. — Apoc. 19. — Ioan. 18. — Zacha. 9. — Matt. 21. — Psal. 129. — 1. Reg. 15. & 16. — 2. Reg. 2. — Psal. 44. — Aquila.

in Limbo detinebantur, ad vitam claritate micantes reuocauit. Id intuens animo Dauid illum alloquens concinebat: *Tecum principium in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum.* Pro principio habent Septuaginta, archi, quod & principium significat & principatum, siue regnum. Vnde potest ita verti locus ille: *Tecum principatus in die resurrectionis tuæ inter splendores sanctorum:* eorum scilicet qui cum Christo ad vitam reuertebantur. De die illo cecinit idem vates: *Dominus regnauit, decorem indutus est.* Hic est dies, de quo dixit Christus cap. 8. euangelij Ioannis: *Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meũ: vidit, & gauisus est.* Præterea interrogatus Christus à Pilato an rex esset, interrogauit eum vicissim, vtrum illud à seipso diceret, an alij dixissent de illo. Ac si quæreret, de quo regno id intelligeret, de seculari & terreno, an de spirituali & cœlesti. Et vrgenti illum Pilato respondit, *se esse regem, sed regnum suum non esse de hoc mundo*, hoc est non esse illius generis, cuius sunt regna temporalia & caduca. Quid apertius dici poterat? Quid clarius? Ob eam causam titulus regni eius non ad ipsius pedes, sed ad caput fuit positus, quia regnum eius non temporale est, nec abiectum, nec terrenum, sed spirituale, altum, & cœleste. Nónne aspicis hoc eius responsioni consonare? Nónne intueris Christum asseruisse se esse regem, sed non temporalem? Nec obstat Iudæorum obiectio dicentium, diuinos vates firmis consignasse monimentis Christum [illegible]aturum Hierosolymæ, & in monte sancto Sion. Nam non de vrbe illa vaticinationes intelliguntur, quæ erat diuinorum vatum interfectrix, quam scimus esse euersam, & in cineres redactam: sed de ecclesia sancta catholica. Hæc est ciuitas Dei viuis ex lapidibus constructa *qui sunt veri Israelitæ secundum spiritum*, Vt ait ca. 9. epistolæ ad Romanos Apostolus. Instar nihilominus tamen multi asserentes fuisse temporale Iudæorum regnum ablatum, & per Christum restitutum. Ad cuius probationem locũ illum citant patriarchæ Iacob cap. 49. Genesis: *Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est: & ipse erit expectatio Gentium.* Nam pro, qui mittendus est, habet paraphrasis Chaldaica: Messias. Cùm autẽ Messias idem sit quod Christus, & Christus idem quod vnctus, & per vnctum rex intelligatur, existiment côcludere, dixisse Iacob, tunc esse regnum Iudæis restituendum & confirmandum, cùm venturus esset eorum rex, nimirum Messias expectatus. At vbi facit mentionem locus ille de rege temporali? Nusquam quidem. Intelligi locum illum de Christo fateor: nam præter paraphrasis Caldaicæ authoritatem, eum de Christo interpretantur Chrysostomus, Theodoretus, Diodorus, Eucherius, Albinus, & alij magni nominis authores. Sed nullus ex his talem ex eo infert consecutionem. Imo ego ex eodem loco contrarium probari contendo Nã si Christus futurus fuisset rex temporalis, dixisset vtiq; sanctus ille vates & patriarcha, restituendum & confirmandum esse sceptrum in Iuda, quando Messias veniret. At ille tantum abest, vt dicat esse confirmandũ, vt potius asserat esse tunc auferendum. Insuper si in Iudæa regnaturus erat temporaliter, quorsum diceret Iacob: *Et ipse erit expectatio Gentium?* Dicturus enim erat: Et ipse erit expectatio Iudæorum. Cùm autem dixerit, fore eum Gentium expectationem, apertè voluit significare eum futurum esse regem spiritualem in ecclesia non solùm ex Iudæis, sed etiam ex Gentibus, côgregata: eiusque sanctum euangelium longè inter Gẽtes lateque propagãdum. Nec mireris, eum cùm sit rex credentium, vocari Iudæorum regem: id enim eam ob causam effectum est, quia natus fuit in Iudæa ex Iudæorum familia, ad quos præsentia corporali in persona propria missus fuit. Ideò eorum peculiariter rex dicebatur. Dicitur etiam rex Iudæorum: quia, Iudæi idẽ sont quod confitentes & laudantes: omnes enim veri Christiani Christum confitentur, & laudibus efferunt. Ablato à Iudæis dominio temporali venit spirituale cessante, sceptro caduco venit æternum: dempto regno terræ venit regnum cœli, de quo Christus dixit capite Matthæi 11. *Peruenit in vos regnum Dei.* Postremò confirmatur hæc veritas patrum testimonio sapientia & authoritate præstantium: hi Christi regnum spirituale esse in ecclesia asseuerant et affirmant. Hi sunt Origenes homilia 30. in Lucam: Hieronymus in commentariis in primum caput Ecclesiastis, & in caput vigesimum primum Ezechielis, & in caput vigesimum septimum Matthæi, & in caput primum Prouerbiorũ: Augustinus tractatione quinquagesima prima in Ioannem & tractatione 117. & in lib. octoginta triũ quæstionum: Gregorius Nyssenus in lib. de oratione: Epiphanius lib. 1. contra hæreses: Pius Hadrianus capite 10. lib. 5. flagelli Iudæorum: & multi alij authores illustribus laudibus celebrati. Aspicis igitur Christum regem esse, sed non temporalem instar aliorum regum, esseque regnum eius æternum: iuxta id quod hoc loco Daniel perpetuis monimentis consignauit.

[margin: Psal. 109.; Psal. 92; Ioan. 18; Ioan. 8; Rom. 9; Gen. 49]

i *De monte abscissus est lapis sine manibus.*] Mons hic est virgo sanctissima Maria. Ita hunc locũ interpretantur Hieronymus, Theodoretus, Lyranus, Dionysius Carthusianus, & glossa interlinearis, tametsi aliam etiã ponat interpretationem. Dicitur autem Christus abscissus de monte sine manibus, quia de altissima virgine, quæ ob excelsarum virtutum eminentiam & firmitatem mons appellatur, natus est sine operatione humana, sine virili complexo, sed Spiritus sancti gratia & virtute. Aspicis locũ, vbi virginitas Mariæ, Dei genitricis prædicta fuit. Hunc admirabilem Christi ortum ex virgine purissima, prædixerat his verbis Esaias capite septimo: *Ecce virgo concipiet, & pariet filiũ, & vocabitur nomen eius Emanuel*, quod sonat nobiscum Deus. De ea vaticinatus est Ezechiel cap. 44. sub figura *portæ Orientalis clausæ in æternum, per quam Deus egressus est*: quia de sanctissima Maria perpetuæ virginitati côsecrata natus est mundi saluator. Hanc perpetuã Dei genetricis virginitatem adumbrauit pura illa & veloti virginea terra, ex qua primus Adam typus futuri fuit mirabiliter formatus. Fuit etiam adumbrata, vt ait diuus Bernardus, in rubo qui ardebat, & non comburebatur. *Et in virga* Aaronis quæ absque naturali virtute fructum produxit. Capite quadragesimonono Genesis vbi nos habemus: *Donec veniat, qui mittendus est*: habet litera Hebræa: *Donec veniat Siloh*: quod vocabulũ potest deriuari à Silach, quod est mittere, & à Sil, quod est filius. Primam deriuationem secutus est noster interpres: secundam sequuntur alij veteres: *Donec veniat filius suus, vel filius sui.* Quis est hic, qui est filius sui, nisi Christus, qui est filius Dei? Cùm autem in terra patrem non habuerit, sed matrem, est necessariò dicendum, esse illam virginitate præditam. Ipse Deus ædificauit sibi humanitatem iuxta illud capitis noni Prouerbiorum: *Sapientia ædificauit sibi domum.* Deinde capite trigesimo eorundem Prouerbiorum ita ait Salomon: *Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: via aquilæ in cœlo, via colubri super petram, & via nauis in medio maris, & via viri in adolescentula.* Pro quo in codicibus minimè correctis est *via viri in adolescẽtia.* Sed in codicibus emendatis & puris non est adolescentia, sed adolescentula: pro qua in Hebraico est Halma, quæ vox virginem adolescentulam significat. Pro quo noster interpres apud Esaiam capite septimo vertit virginem dicens: *Ecce virgo concipiet.* Vbi etiam Septuaginta virginem transtulerunt. Hæc via viri in virgine est conceptio Christi in vtero virginali, quam Salomon admirabatur. Et quoniam sacratissima Dei genitrix Maria fuit semper virgo, appellatur in Canticis

[margin: Exod. 3; Nu. 17; Gen. 49; Prou. 9; Cant. 4]

hortus conclusus, & fons signatus. Quamor ſunt hortus: primus fuit hominis abſque viro & fœmina, nimirum procreatio Adæ ex limo terræ: ſecundus ex viro abſq; fœmina, nempe procreatio Heuæ ex Adam, tertius ex viro & fœmina qui eſt communis hominum: quartus ex fœmina abſque viro, qui eſt Christi ex virgine glorioſa. Maria Hæc eſt quarta illa generatio de qua illud poteſt intelligi, quod Deus dixit Abrahæ, fore, vt generatione quarta reuerterentur eius filij ad terram promiſſionis, hoc eſt ad cœleſtem patriam, ad gloriã ſempiternam, ad quam nemo ingrediebatur ante aduentum Christi. At poſtquam ille natus ex virgine, ingreſſuri erant illuc filij Abrahæ ſecundum ſpiritum qui ſunt veri Chriſtiani. Diuus enim Paulus capite quarto epiſtolæ ad Romanos vocat *Abraham patrem omnium credentium.* Et capite tertio ad Galatas. *Abrahæ autem repromiſſionem donauit Deus.* Et paulò poſt: *Vt promiſſio, inquit, ex fide Ieſu Christi daretur credentibus.* Omnes enim qui in Chriſti fide charitate formata decedunt è vita, ad cœleſtem patriam veram promiſſionis terram aut confeſtim ſi nihil habent, quod purgent, aut ſi habent, perpurgati ingrediuntur. Aſpicis igitur montem hũc ex quo exciſus eſt *lapis ſine manibus*, eſſe ſanctiſſimam Dei genitricem Mariam ſemper virginem. Diuus Auguſt. tractatione nona in Ioannem hunc locum explanans. De quo, inquit, monte præciditur hic lapis, niſi de regno Iudæorum, vnde dominus Ieſus Chriſtus ſecundum carnem natus eſt? Idem etiam ait tractatione prima in epiſtolam primam diui Ioannis. Diuus Ambro. ſermone 70. Mons inquit, de monte ſine manibus concidentium eſt filius de patre abſque vllius creationis acceſſu. Hippol hoc ad ſecundum Ieſu Chriſti aduentum referendum putat. Et per illud, ſine manibus intelligit repentè, & inopinato. Acſi dicat: Non vehetur Chriſtus per manus paulatim, ſed in ictu oculi veniet mundum iudicaturus. Alij verba hæc, ſine manibus, interpretantur, ſine noſtris operibus & meritis, ſed miſericordia ſua iuxta illud Apoſt. ad Tit. cap. 3. *Apparuit benignitas & humanitas ſaluatoris noſtri Dei: non ex operibus iuſtitię, quæ fecimus nos, ſed ſecundum ſuam miſericordiam ſaluos nos fecit.* Omnes has expoſitiones admittit hic locus, ſed prima meo iudicio inter omnes vna eminet, aliis communior, & præſtãtior: & ad literæ inſtitutum accommodatior. Ea eſt Heſych. Hieroſolymitani & multorum aliorum inſignium authorum.

Gen. 1
Gen. 2
Gen. 15
Gala. 3

Psal. 17

Lapis ſine manibus.] Hic lapis eſt Chriſtus, de quo ait diuinus pſaltes: Lapidem quem reprobauerunt ædificantes, *hic factus eſt in caput anguli.* Nam ille quem ſcribæ & pharisæi tanquam lapidem inutilem, nullique loco aptum abiecerant, collocatus fuit in potiore & digniore eccleſiæ loco: eſt enim eius caput & rex. Hunc locum interpretatur de ſe ipſo Chriſtus Ieſus apud Matthæum cap. 21. Et de eodem Chriſto diuus Petrus 2. prioris ſuæ canonicæ. Et diuus Paulus capite ſecundo ad Epheſios. Eũdem appellat etiam Eſaias lapidem capite 8. dicens. *Erit vobis in ſanctificationem, in lapidem autem offenſionis & petram ſcandali duabus domibus Iſrael.* Et 28. *Ecce ego mitto in fundamentum Sion lapidem, lapidem angularem, probatum, pretioſum, in fundamento poſitum. Qui iu enim crediderit, non confundetur.* Appellatur fundamẽtum Sionis, quia ſuper illum fundata eſt eccleſia nomine Sionis ſignificata: & angularis, quia totum continet ædificium eccleſiæ, & duos parietes in vno angulo coniunxit, Hebræos ſcilicet & Gentiles, religione antea ac moribus diſcrepantes, quos in corpus vnũ coagmentauit. De eo ait cap. 3. Zacharias: *Ecce lapis, quẽ dedi vobis: & ſuper lapidem vnum ſeptem oculi ſunt*, Hoc eſt, ſeptem dona Spiritus Sancti. Vel vt ait venerabilis Beda, ſuper Chriſtum vniuerſitas ſcientiæ ſpiritualis inhabitat. Poteris per ſeptem intelligere multos, & per oculos fontes: ſolemus enim fontes oculos aquæ appellare. Eſt enim Chriſtus plenus fontibus miſericordiæ. Fuit etiam Chriſtus adumbratus in lapide, qui virga percuſſus vim aquarum profudit, de quo ait Apoſtolus cap. 10. epiſt. 1. ad Cor. *Petra autem erat Chriſtus.* Et in lapide, ſuper quo Iacob poſuit caput, quẽ vnxit, & erexit in titulum. Ita locum illum interpretatur Cyrillus Alexandrinus dicens: Lapis à patriarcha vnctus Chriſtus eſt: erectus eſt autem, quia à mortuis reſurgens ſuper cœlos aſcendit. Et Gregorius 1. Regum. Hic eſt lapis, quem Paulus in laudem fidelium prædicat, dicens: *Ædificati ſuper fundamentum Apoſtolorum & prophetarum ipſo ſummo angulari lapide Chriſto Ieſu.* Similiter Iſiodorus, & Rupertus interpretantur.

kk *Et comminuit teſtam & ferrum.*] Hoc eſt, euertit totam ſtatuam, per quam quatuor regna ſignificabãtur. Ratio autem quare Daniel de his tantùm quatuor regnis ſeu imperiis mentionem facit, eſt propter eorum potentiam & præſtantiam: & quia ab illis erant Iudæi diuerſis temporibus affligendi.

ll *Deus magnus.*) Hic eſt, quem montem magnum paulo antea vocauit. Chriſtus enim Deus noſter eſt *rex regum*, vt verbis vtar Apocalypſis Ioannis, & *dominus dominantium.* De eo ait capite ſecundo Eſaias: *Erit in nouiſſimis diebus præparatus mons domus domini in vertice montium, & eleuabitur ſuper colles: & fluent ad eum omnes gentes, & ibunt populi multi.* Ad Chriſtum enim alij eunt paulatim diuitiis onuſti: alij vehementer ac feſtinanter vacui curis ſeculi & opibus: qui inſtar fluuiorum rapidorum ad Chriſtum fluunt. Illud pſalm. 33. *Accedite ad eum, & illuminamini*: poteſt verti ex Hebræo: *Accedite ad illum, & fluite.* De hoc monte magno qui terram impleuit, & ingentia edidit miracula, ait Dauid pſal. 71. *Benedictus dominus Deus Iſrael, qui facit mirabilia ſolus: & benedictum nomen maieſtatis eius in æternum: & replebitur maieſtate eius omnis terra: fiat, fiat.* Et ipſe apud Malachiam capite primo: *A ſolis*, inquit, *ortu vſque ad occaſum magnum eſt nomen meum in gentibus. Et in omni loco ſacrificatur, & offertur nomini meo oblatio munda.* Appellatur Deus magnus ad falſorum deorum differentiam, qui parui ſunt: eius autem magnitudinis non eſt finis.

mm *Tunc rex Nabuchodonoſor cecidit in faciem ſuam.*) Tanta admiratione obſtupefactus eſt ob diuinam maieſtatem, quam in admirabili Danielis ſapientia perpẽdebat, vt ſe abiecerit coram Deo, ruens in faciem ſuam.

nn *Et Danielem adorauit.*) Non vt Deum, ſed vt Dei ſeruum. Ac non tam Danielem, quàm in Daniele Deum coluit, qui ei arcana ſomnij aperuerat. Vide, quanta ſit Dei potentia, qui effecit, vt ille qui reges domuerat, & magnam orbis terrarum partem ſuo imperio ſubiecerat, qui ſuperbia inflatus omnia cõtemnebat, eum ſupplex animo humili veneraretur, & coleret, quem captiuum ex Iudæa ſecum duxerat. Porphyrius homo peſtilens & audax, & acerrimus noſtræ religionis hoſtis inuehitur in Danielem, quem vocat in crimen, eius ſplendorem maculare contendens, quòd à rege potentiſſimo ſe coli pateretur. Imò aſſerit eſſe totum hoc commentitium, nunquamque euenisse. Non intelligebat impius homo cultum hunc non Danieli, ſed Deo in illo exhibitum ac tributum fuiſſe. Ipſe enim Daniel ei dixerat, Deum cœli ſibi myſterium illud indicaſſe. Quare ſtatim rex: Verè, inquit, Deus veſter Deus deorum eſt. Ac eum coluit in diuino illo vate: Id quod Alexandrum Magnum feciſſe in pontifice Ioiada Ioſephus libro antiquitatum vndecimo teſtatur. Appellat autem Nabuchodonoſor Deum cœli Deum deorum, quia ei ea patefecit, quæ dij Babyloniorum patefacere non potuerunt. Aut accipit Deos pro regibus, optimatibus, & iudicibus. Quemadmodum

modum psalmographus, cùm ait psal. 49. *Deus deorum dominus locutus est.* Dionysius tamen Areopagita in lib. de diuin. nnm. dens aliquo mndo vocare ait mentes illas cœlestes à materiæ concreatinne separatas, quas Latini Theologi Græco vocabulo angelos appellant. Et Plato asseruit inter Deum ac hominem medias quasdam esse potestates intersiras quæ ab aliquibus mentes, ab aliis genii: ab aliis spiritus, à nnstris angeli vocantur.

oo *Reuelans mysteria.*) Id est patefaciens occulta iis, quos diligit. Volens Dauid ostendere fuisse Deo cha-

Psal. 50

rum, eum alloquens aiebat: *Incerta & occulta sapientia tua manifestasti mihi.*

pp *Tunc rex Danielem in sublime extulit.*] Hoc est, tunc Nabuchodnnosor magnus Danielem affecit honoribus, & è tenebris in lucem reuocauit. Suscepit Daniel amplissimns dignitatis gradus, vt illis Deo seruiret, & exules Hebræos mœrnte leuaret Quod in Mardochen

Esther 8

apud Assuerum factum esse diuinæ literæ in libro Ester memoriæ prodiderunt.

qq *Daniel autem postulauit à rege.*) Nnluit solus splendorem dignitatis obtinere: sed pro sociis orauit, cuius precibus fuerunt in hnnnre ac decnte cnnstituti. Non obliuiscitur enrum, cum quibus ad Deum pias fuderat precatinnes, & qui secum fuerant in discrimen capitis vocati. Ens voluit suæ prnsperitatis efficere consortes, qui suę calamitatis fuerant patticipes. Cùm enrum virtutem haberet multis in locis perspectam &

Simili.

exploratam, ea nixus confidebat, nullum illis detrimentum hnnnres illns allaturns esse. Vt ignis vehemens ligna in se conuertit: sic flamma diuini amnris npes & dignitates in suos vsus transfert. Et vt ille sarmentis augetur, & ascendit in sublime: sic illa diuitiis & hnnoribus accrescit, & propagatur. Intuens hoc Salnmon: *Redemptio*, inquit, *animæ viri diuitiæ sunt*: Et ite-

Prou. 13
Prou. 14

rum *Corona sapientium diuitiæ eorum.* Ideo Deus Abrahamum, & alios quns charns habebat, multarum rerum affluentibus copiis ditauit. At plerunque diuitiæ dãnum inferunt possidentibus: & viri iusti qui animum à cnntagione corporis segregarunt, semper in diuitiis graue pondus senserunt. Vbi de ipso Abrahamo ait scriptura cap. 13. Gen. *Erat autem diues valde in possessio-*

Gen. 24
Gen. 25

ne auri & argenti: habet alia versio: *Erat autem grauis vehementer, Diuitiarum pondere grauabatur.* Cùm enim opes seculi sint, viro pio diuinæ philnsnphiæ dedito graues sunt. Et Eccl. ca. 8. ait: *Multos perdidit aurum & argẽtum, cordaq; regum peruertit.* Et diuus Paulus ca. 1. prioris ad Tim. *Qui volunt diuites fieri, incidunt in tentationẽ, & in laqueũ diaboli.* Vt rnta cùm mouetnr, quantò sub-

Similitudo

limius eleuatur à parte posterinre, tantò magis deprimitur ab anteriore: sic qui ad mundi honores, diuitias, & dignitates ascendit, quantò altiùs effertur à parte rerum prnsperarum, tantò plerunqne velociùs cadit à parte virtutum. Itaque prnsperitate alij meliores efficiuntur, alij peiores. Quemadmodum sole liquescit cera, durescit lutum: ita rerum humanarum splendore

Similitudo

& felicitate vir pius benignior efficitur, impius autem insolentior redditur. Illud velim perpendas, & iterum ac iterum memoria repetas, tantam esse in rebus humanis varietatem, tantam inconstantiam, vt nemn sit, qui debeat in illis spem ac fiduciam collocare. Sapientes Babylonis illustri laude celebrati in punćto temporis iubentur occidi: & in summum capitis periculum accersiti intercessione Danielis liberantur. Daniel eiusque socij qui in silentio iacebant, captiui, afflicti, neglecti, subitò eriguntur, & in excelso dignitatis gradu collocantur. Vide Dei potentiam, de quo ait diuinus citharœdus psalm. 112. *Suscitans à terra inopem, & de stercore erigens pauperem, vt collocet eum cum*

Similitudo

principibus, cum principibus populi sui. Vt ligna in prnfundum gurgitis prnie cta non diu ita latent, quin ad summum ascendant, & appareant in sublimi: sic viri humiles & pij virtutibus septi non possunt diu abscnndi: nam Deus eos operiri nnn sinit: quin pntius eorum merita ita Deo ordinante ens extnllunt, vt in nmni hominum cœtu celebrentur. Sed intuere, quot bona ex impia regis crudelitate dimanarunt. Erat aduersus sapientes inflammatus furore, spumabat ex ore scelus, anhelans immanitatem, ardebant oculi, tnto ex vultu crudelitas emicabat: ac ex hac ira intnlerabili deduxit Deus admirabilia cnmmoda. Daniel orauit pro inimicis, fudit ad Deum pias preces, fuit ei patefactum snmninm regis, ipse rex immanitatem deposuit, cngnouit Dei sapientiam & bonitatem, coluit illum, intellexit mundi varietatem, & Danielem, eiusque socios debitis diuitiis ac honnribus amplificauit.

rr *Ipse autem Daniel erat in foribus regis.*] Hoc est, custodiebat aulam. Vel sedebat in porta regis, vt scilicet redderet ius. Acsi dicat: Erat iudex. Solebant enim iudices in portis vrbium sedere, & iudicia agitare. Vnde cap. Deut. 17. ait Deus: *Si iudicium inter portas tuas videris verba variari, &c.* Et cap. 21. loquens de filio contumace, patri suo non obtemperante: *Apprehendent*, inquit, *eum, & ducent ad seniores ciuitatis illius, & ad portam iudicii.* Dauid psal 125. loquens de virn iusto, qui nulla afficitur ignominia, cùm in iudicin disceptat: *Non confundetur*, inquit, *cùm loquetur inimicis suis in porta.* Eodem modn accipitur cap. 5. Amos, cùm diuinus ille vates iudices eos reprehendit, qui aduersus pauperes sententiam iniustè ferebant, dicens: *Pauperes deprimentes in porta.* Et cap. 8. Zach. dicẽtis: *Veritatem & iudicium pacis iudicate in portis vestris.* Et quia portæ vrbis erant loca publica, accipitur aliquando porta pro illis, vt apud psalmographum psalmo 68. *Aduersum me loquebantur, qui sedebant in porta.* Hnc est in locis publicis. Et apud Amos quinto: *Odio habuerunt corripientem in porta.* Hoc est enncionatorem vitia publicè reprehendentem. Et quia in portis ciuitatum erant arma & munitiones accipiuntur portæ pro omnibus machinis & instrumentis bellicis, & cnpiis militum armatorum. Ad id alludere videtur Christus Dominus apud Matthæum cap. 16. cùm ait: *Super hanc petram ædificabo Ecclesiam meam, & portæ inferi non præualebunt aduersus eam.* Cùm infernus sit veluti vrbs, cuius princeps est Lucifer, per portas eius intelliguntur arma dæmonum, consilia, artes, & munitinoes, quibus tyrãni, & hæretici, & tetri homines scelerum maculis notati armati bella inferũt Ecclesiæ Catholicæ, quam semper oppugnant, sed nũquam expugnabunt. Forrasse portas inferorum appellat homines impios, à quibus alii pendere videntur, qui non solùm obsunt, quòd ipsi corrumpuntur, sed etiam quòd alios cnrrumpũt, plus interdum exemplo, quam peccato nocentes. Eam ob causam portæ tartari appellantur, quia per ens multi illuc ingrediuntur. Apostolos portas cæli appellamus, quòd eorũ doctrina, vita, miraculis, exemplo, & intercessione multi intreni in cœlum, vbi Deo fruuntur. Ita enim ait cap. 21. Apocalysis beatus Inannes: *Habebat ciuitas, nimirum cœlestis, portas duodecim, & in portis angelos duodecim, & nomina inscripta, quæ sunt nomina duodecim tribuum filiorũ Israel.* Cognitum est enim & perspectum per dundecim tribus duodecim Apostolos significari. Præterea porta mnrtis idem est quod periculum capitis. Tunc aliquis dicitur in porta interitus esse, cum discriminibus expositus in periculn mortis versatur. Ita intelligitur versus ille Psalmi noni. *Qui exaltas me de portis mortis, vt annunciẽ omnes laudationes tuas in portis filiæ Sion.* Acsi dicat: Tu Deus sancte me eripis ab imminentibus periculis, à Saulis insidiis, à cæde, quã mihi minitatur,

vt te laudibus celebrem in locis publicis Hierosolymæ. Vocatur etiam porta mortis & exitii, vita contaminata, & flagitiis irretita: contrà verò porta vitæ dicitur vita seiuncta ab impuritate scelerum, & in virtute, & constantia, & recta viuendi ratione constituta. Ad id respexit Dominus Iesus, cum dixit cap Matt. 7. *Intrate per angustam portã: quia lata porta & spatiosa via est, quæ ducit ad perditionẽ: & multi sunt, qui intrant per eã. Quoniã angusta porta, & arcta via est, quæ ducit ad vitam: & pauci sunt, qui inueniunt eam.* De hac porta scriptum est psalmo 117. *Hæc porta Domini, iusti intrabunt per eã.* Et psal. 86. *Diligit Dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob.* Vbi iuxta Hieronymi sententiam non loquitur Dauid de Sione terrena, nec de portis illius vrbis in monte illo sitæ, quas scimus esse in puluerem conuersas, sed de vita bene acta, de fide, spe, & charitate, cæterisque virtutibus, quibus patet aditus ad cælestem Sionem, ad æternam Hierosolymam vbi sancti admirabili splendore fulgentes requiescunt.

Pagnin.

1 Est Deus in cœlo reuelans mysteria. *Pagninus vertit: Est Deus in cælo, qui reuelat secreta. Alij: Existit in cælo, Deus aperiens arcana. Quæ in idem recidunt. Hoc capite arcanum, secretum, mysterium pro eodem accipiuntur. Verbum* גלה *Galah pro quo Latinus noster interpres vertit reuelare, significat indicare, illustrare, aperire, migrare, excedere, captiuũ ducere, trãsferre. Quarto capite primi Regũ vbi nos habemus:* Trãslata est gloria domini de Israel, eò quòd capta est arca Dei: *pro translata est, verbum est Galah. Ideo poterat verti:* Captiuaducta est gloria domini ex Israel. *Hoc verbo vtitur. Amos ca. 3. pro indicare & reuelare:* Nõ facit dominus De' verbum nisi reuelauerit secretum suũ seruis suis. *Et pro capi Ezech. ca 39.* In iniquitate sua capta est domus Israel. *Potest verti, iniquitate sua aperta est domus Israelis. Metaphora sumpta à domo, quæ si aperta est, prædæ patet, & direptioni committitur. Vt sit sensus: Populus Iudaicus amplissimis olim virtutũ ornamentis locupletatus aperuit ostia vndique hostibus animorũ, qui in eũ irruentes illũ spoliarũt, & cuncta, quæ in bonis poterant numerari, illis abstulerunt. Et quoniam verbum hoc Galah significat indicare, dicuntur specula Gelonim, quòd in illis oppositorum imagines apertè ac perspicuè appareant, atque proferantur, vultuiq; intuentium sibi ipsis indicentur. Et quoniã in Deo animæ sanctæ multa vidẽt, appellatur Deus ca. 7. Sapiẽtiæ,* speculum sine macula. *Melius enim mentes separatæ diuina visione in cælo fruentes vident solem, & lunam, & reliqua sydera, monimenta manuum diuinarum sempiterna, in diuina essentia, quàm cùm in corporibus versabantur. Id voluit diuinus ac regius vates significare, cùm dixit psalmo octauo:* Quoniã videbo cœlos tuos opera digitorum tuorũ, lunã & stellas, quæ tu fundasti. *Ac si diceret: Cùm animus me' è corporis vinculis euolauerit, & ingenti gaudio affectus in sedes illas cælestes, ac pulcherrimas, & splendidissimas oras tuas peruenerit, admirabilem tui numinis, cæterorumque sapientiam obtuebit. Tunc enim Deus sanctè intuebor cœlos tuos, altissimum illud domicilium, præclarũmque opus manuum tuarum: atque lunæ, & stellarum cãdorem, quæ globosæ & rotundæ circulos suos orbésque conficiunt celeritate mirabili. Quandiu enim animus in terra corpore circumfunditur, à perfecta cogitatione non tantùm numinis tui, sed aliarum etiã rerum longè abest, quòd eius acies tenebris impedita hæc in terris non valeat perfectè intueri. In hunc mundum locum hunc interpretatur Gregorius Nazianzenus, qui ob admirabilem Theologiæ eruditionem fuit ab antiquis Theologus nuncupatus. Sed dices: Quare in hoc psalmo faciens Dauid mentionem cæli, lunæ, & stellarum, nõ meminit solis? Nescio equidem: sed suspicor Dauidem hoc poema nocte cõdidisse, ac cecinisse, cùm esset in solitudine, & rura peragrãs in medio campi constitisset, vnde cælum pulcherrimum ac serenissimum, luna & stellis summè decoratum intuebatur: quod clariùs sperabat in Deo speculo purissimo visurum esse.*

1 Rg 4

Psal. 8

2 Et cogitationes mentis tuæ scires. *Septuaginta habent Vt cogitationes cordis tui scias. Pro cogitationibus est in Chaldæo:* רחיונך *Rabeiune, à verbo* רחה *Rahah, quod significat cogitare, pascere, conterere, affligere, velle, amare, cõiungere. Hinc* רת *Reah significat amicum, voluntatem, cogitationẽ: vt Psalmo 138.* Intellexisti cogitationem meam de longè. *Quod poterat verti:* Intellexisti volontatem meã à longè. *Hoc est, cùm adhuc ab opere longè abesset. Illud Canticorum 5.* Talis est dilectus meus: & ipse est amicus meus: *potest verti:* Et ipse cogitatio mea: vel voluntas mea: vel amor me': vel pastus meus. *Id enim quod vnicè diligimus, solet esse pastus animi nostri. Potest etiã verti:* Et ipse est afflictio mea: *nam dilectio animo sæpenumerò anxietatem affert & dolorem. Illud etiam Ecclesiastis cap. 1.* Ecce omnia vanitas & afflictio spiritus: *potest Latinè reddi:* Ecce omnia vanitas, & cogitatio venti. *Nam pro spiritu in Hebræo est Ruach, quod spiritum significat & ventum. Potest quoque transferri:* Ecce omnia vanitas, & pastus venti. *Hoc est, & cibus inanis, & pastus vanitatis, qui nec satiat, nec sustentat: sed admittitur, & euanescit. Ille animus vento pascitur, qui vanitate delectatur, ille autem pascit ventum, qui perdit oleum & operam, qui res aggreditur & molitur vanas, nulliusque vtilitatis. Ita intelligitur illud Oseæ cap. 12.* Ephraim pasci vẽtum. *Pro quo alij vertunt:* Ephraim pascit ventos: *iuxta id quod ait ca. 22. Ieremias,* Omnes pastores tuos pascet vẽtus. *Quod ita etiam transferri potest:* Pastores tuos affliget ventus. Vel gubernatores tuos consumet ventus, seu vanitas. *Pro quo paraphrasis Chaldaica habet:* Omnes rectores tui dispergentur in omnem ventum. *Potest etiã verti: Omnes pontifices tui cogitabunt ventum. Vel omnium præsulum tuorum cogitationes sunt vanitas. Vnde hic locus Danielis poterat verti:* Et pastos cordis tui cognosceres.

Psal. 138. Cant. 5

Iere. 22

3 Et cogitationes mentis tuæ. *Pro mente est in versione Græca Theodotionis καρδία, quod propriè significat cor. In Chaldæo est Libbac. Hebræum est* לבב *Lebab, quod etiam cor significat. Sed plerunque mens & cor pro eodem accipiuntur. Hoc nomine vtitur Ecclesiastes ca. 10. cùm ait:* Cor sapientis in dextera eius. *Vbi cor accipitur pro sapiẽtia, quæ est in corde iuxta illud ca 14. Prouerbiorum:* In corde prudentis requiescit sapientia. *Vt sit sensus: Sapientia iusti est cum bonis operibus coniuncta: opera enim per manus intelligũtur: & opera bona per dexteram. Vel sic, Cor sapientis est ei præparatũ ad intelligendum & diligendum, vt dextera ad operandum, quæ semper est apta ad efficiendum opus. Et quoniam cor est in medio corporis: accipitur pro medio cuiuslibet rei, vt psal. 45.* Transferentur montes in cor maris. *Et ca 17 Ezechielis:* In corde maris sita. *Hoc est, in medio maris: vel intrà mare. Et Matth. 12.* In corde terræ. *Hoc est, intra terram. Illud psal. 85.* Lætetur cor meum, vt timeat nomen tuum: *potest verti ex Hebræo: Vni sine congrega cor meum, vt timeat nomen tuum. Vel vt Hieronymus transtulit:* Vnicum fac cor meũ. *In Hebræo est Iached, quòd significat vnire, & in vnum conducere. Septuaginta autem posuerunt: εὐφρανθήτω, hoc est lætetur. Sed dices: Si in Hebræo est, vniatur cor meum: quare Septuaginta verterunt,* Lætetur cor meum? *Rectè quidẽ: intellexerunt enim pacem & concordiam, & spiritus vnitatem esse veram lætitiam, & admirabilem cordis oblectationẽ. Hoc eodem vocabulo Lebab vtitur sponsus Cant. 4. dicens:* Vulnerasti cor meum soror mea spõsa: vulnerasti cor meũ in vno oculorum tuorum, & in vno crine colli tui. *Vel vt potest verti:* & in vno torque colli tui. *Pro crine enim Septuaginta, & post eos Pagninus, & alij torquem trãstulerũt. Loquitur Deus cum anima pij hominis, qui piis lachrymis & virtutum ornamentis Deum ipsum mouet: & more humano significat se his rebus sauciari. Sed quoniam verbum significãs vulnerare, significat etiã rapere, potest verti locus hic: Rapuisti, vel abstulisti cor meũ. Qui cùm vult significare alicui ardentem amorem, quo illum prosequitur, huiusmodi vtitur verbis, vt per spectã erga illum, sed tamen dulcem & anxiam charitatem præ se ferat. Forcasse alludit his verbis Dominus Iesus ad vulnus lateris, quo confectus ac saucius, quanto nos*

Ecclo. 10.

Mat. 12
Psal 85

Cant. 4

amore

amore prosequeretur, ostendit. Eam ob causam dicit : Vulnerasti cor meum, *vt lateris vulnus significaret. Et quia nomen hoc significat cor, poterat verti locus hic Danielis*: Et cogitationes cordis tui.

3 Tu rex videbas. *Pro videre est in Chaldæo* חזה *Chaze. quod significat videre. Vnde Chazon significat visionem, & vaticinationem: vt Esaiæ* 1. Visio Esaiæ filij Amos. *Et Nahū.* 1. Liber visionis Nahum. *Vnde videns idem est quod diuinus vates: vt* 1. *Reg.* 9. Num hic est videns? *Et eodem capite*, Qui propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns. *Et* 2. *Paralipomenon* 9. In visione quoque Addo videntis. *Et* 26. In diebus Zachariæ videntis. *Et* 33. Verba quoque videntium qui loquebantur, *videns dicitur Hebraicè Chozai, vel Hozai. Vnde id quod est cap. trigesimotertio secundi Paralipomenō*: Scripta sunt in sermonibus Hozai: potest verti: Scripta sunt in sermonibus videntis. *Vel scripta sunt in commentariis diuinorum vatum: vt sit singulare pro plurali more Hebræorum. Fortasse erat Hozai nomen proprium alicuius historici, cuius liber non extat: in quo res gestæ regis Manassis erant monimentis consignatæ.*

2.Par 9
2.Par.26
2.Par 33
2.Par.33

4 De monte abscissus est lapis sine manibus. *Potest verti: sine operationibus nimirum humanis. Manus enim quæ Hebraicè dicitur* יאד *Iadh, operationem significat, vt primo capite ostendimus. Pro lapide est in Chaldæo* אבן *Eben, quod vocabulum præter alia significat perpendiculum, quo vtuntur architecti & ædificatores. Pro quo noster interpres apud Zachariā capite* 4. lapidem stanneum vertit. *Et prouerbiorum* 20. *pōdus dicitur*: Pondus & pondus, mensura, & mensura, vtrunq; abominabile est apud Deum. *Detestatur enim duo pondera inæqualia, quando affectu ducti duobus idem merentibus diuersa largimur præmia, æqualitatē, in qua iustitia cōsistit, non obseruantes. Metaphora, est à dolosis mercatoribus sumpta, qui duo habent pondera, vtraque falsa, alterum, quo emunt, alterum, quo vendunt. Hoc eodem vocabulo, Ebē, vtitur Iacob Genesis* 49. *cùm benedicens filium suum Ioseph*: Dissoluta, inquit, sunt vincula brachiorum & manuum illius per manus potentis Iacob: inde pastor egressus est lapis Israel. *Hieronymus ab oleastro in suis eruditis in Genesim commentariis hunc locum interpretatur de tribu & familia Ioseph, in qua fuerunt excellentes sagittarij, qui arcus deditis sagittis hostes configebant, & roborantes ac extēdētes brachia manuum suarum tēdebāt arcum de manu Dei, qui est fortitudo Iacob: ex qua tribu est Ioseph, qui fuit pastor Iacob cibādo eū, & lapis, id est fortitudo Israel defendēdo ipsum. Pulchra quidem expositio, & satis literalis. D. Hieronymus explicans, verba illa*: Inde pastor egressus est lapis Israel. *Ex semine inquit, Ioseph tribus nascetur Ephraim fortis & stabilis instar lapidis durioris, inuicta, imperans quoque decē tribubus Israel.* Hoc ideo ait, *quia Ieroboam rex Israelis fuit ex tribu Ephraim, qui à Ioseph genus ducebat. Idē ferè ait Rupertus abbas. Vera profectò sententia, nulloque modo improbāda. Ego existimo loqui Iacobū de vinculis, in quæ Ioseph fuit cōiectus, quādo eū libidinosa illius domina turbulētis flagitiorū stimulis concitata apud Putipharem ad periculum capitis vocauit. Vincula illa, & ea quibus eum fratres ligauerāt, fuerūt à Deo mirabiliter soluta. Id quidem est, quod ait*: Per manus potētis Iacob: *hoc est operatione Dei, qui dedit fortitudinem Iacobo. Id autem quod sequitur* : Inde pastor egressus est lapis Israel. Hāc *meo quidē iudicio habet intelligentiam. A quo forte Deo Iacobi, à quo Deo qui est fortitudo Iacobi, egressus est Christus, qui est pastor, & firmissimus lapis ac fundamentum ecclesiæ. Duplex est filij Dei egressus, alter ab æterno: de quo ait Mich.* 5. Egressus eius ab initio, à diebus æternitatis: *alter in tempore: de quo ait psalmo* 18. *Dauid* : A summo cœlo egressio eius: & occursus eius q; vsque ad summū eius. *Id est, quod ait li.* 3. *Damascenus: Cōfitemur duas Christi natiuitates, vnā æternā, quæ est ex patre, & alterā, quæ est in vltimis tēporibus propter nos. Ipse enim ait Ioānis decimo*: Exiui à patre, & veni in mūdū. *Igitur per particulā, inde, intelligi à patre, qui est Deus Iacobi fortitudo. Vel inde, id est, à quo Iacobo egressus est Christus secūdū carnē, qui est pastor, & fundamentū ecclesiæ. Ipse enim ait Ioānis decimo*: Ego sum pastor bonus. *Et de se apud Matthæū* 21. *locū illū psalmi* 116. *explanat*: Lapidē quidē reprobauerūt ædificātes, hic factus est in caput anguli. *Sed quia eben nō solùm lapidē significat: sed totū, potest etiā verti locus ille: Inde egressus est pastor totius Israelis. Aspicis locū, vbi Christus pastor & lapis appellatur. Ipse est lapis angularis, & diuinus pastor, qui vltrò oblatus est morti, vt nos incursibus & rapinis diaboli tueretur. Ipse nos nō solùm cibo corporeo, sed etiā spirituali sustētat: qui eis quos diligit, tantum roboris largitur, vt nec reiū aduersarum fulminibus terreātur, nec impiorū hominum oppugnationibus debilitētur. Itaq; lapis ille, de quo loquitur ca.* 39. *Genesis Iacob, est ille, de quo hic loquitur Daniel, nimirum Christus Deus noster.*

Gen. 39
Mich. 5
Damasc.
Gen. 39

ARGVMENTVM.

Nabuchodonosor rex Babylonius tetris ac crassis tenebris circumfusus, cæca temerariaque amentia commotus statuam aureā in loco celebri collocauit, præcipiens vt omnes ei cultum Deo debitum exhiberent. Cumque alij eam summa colerēt religione, tres Hebræi Ananias, Azarias, Misael diuini numinis fide & amore incitati eā colere recusarunt. Maluerunt enim vitā in discrimē adducere, quàm religionē labefactare. Quā ob causā fuerūt in summū capitis periculū vocati, & ab impio rege superbia inflato, ac ira inimica cōsilio caminō incēso dānati, & in fornacē camini ardētis cōiecti. At flāmis expositi nullū ab illis acceperūt detrimētū: quin potius intacti in medio earū ambulabāt, Deū summis laudibus afferētes, hymnisq; suauissimis celebrātes. Id intuēs Nabuchodonosor eos iubet educi è fornace, & miraculo vim naturæ superante explorato, ac planè perspecto, veri Dei potentiā confitetur, cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Illud est aduertendum, huius capitis historiā aliquid habere vaticinationis, cum in ea scriptum sit apparuisse filium Dei, vt tres pueros eriperet à flammis : Venturus enim erat Christus hominum genus liberaturus.

CAPVT III.

NAbuchodonosor rex [a] fecit [b] statuā aureā [c] altitudine cubitorū sexaginta, latitudine cubitorum sex: [d] & statuit eam [e] in campo Duran prouinciæ Babylonis. Itaque Nabuchodonosor rex [f] misit ad congregādos [g] satrapas magistratus, & iudices, duces, & [h] tyrannos, & præfectos, omnésque principes regionum, vt conuenirent [i] ad dedicationem statuæ, [k] quam erexerat Nabuchodonosor rex. Tunc congregati sunt satrapæ, magistratus, & iudices, duces, & tyranni, & optimates, qui erāt in potestatibus cōstituti: & vniuersi principes regionum, & vt conuenirent ad dedicationem statuæ, quam erexerat Nabuchodonosor rex. Stabāt autē in cōspectu statuæ, quam posuerat Nabuchodonosor rex: & præco clamabat valēter. Vobis dicitur populis, tribubus & linguis: in hora qua audieritis [l] sonū tubæ, & fistulæ, & citharæ sambucæ, & psalterij, & symponiæ, & vniuersi generis musicarū, [m] cadentes adorate statuam auream, quam constituit Nabuchodonosor rex. Si quis autem non prostratus adorauerit, eadem hora mittetur in fornacem ignis ardentis. Post hæc igitur statim [n] vt audierūt omnes populi sonitum tubæ, fistulæ, & citharæ, sambucæ, & psalterij, symphoniæ, & omnis

generis musicorum, cadentes omnes populi, tribus, & linguæ [o] adorauerunt statuam auream, quã constituerat Nabuchodonosor rex. Statimque in ipso tempore accedentes viri Chaldæi [p] accusauerunt Iudæos. Dixerũtq; Nabuchodonosor regi. Rex in æternũ viue. Tu rex posuisti decretum, vt omnis homo, qui audierit sonitum tubæ, fistulæ, & citharæ, sambucæ, & psalterij, & symphoniæ, & vniuersi generis musicorũ, prosternat se, & adoret statuã aureã: si quis autẽ nõ procidens adorauerit, mittatur in fornacem ignis ardentis. Sunt ergo viri Iudæi, [r] quos constituisti super opera regionis Babylonæ [s] Sidrach, Misach, & Abdenago, viri isti contempserunt rex decretum tuum. [t] Deos tuos non colunt, & statuam auream, quam erexisti, non adorant

Sap. 1. c. Infr. h. l.

EXPLANATIO.

a *Nabuchodonosor.*) Magna est hominum mutabilitas, incredibilis varietas, longè latéque patens animorum inconstantia. Rex ille Babylonius qui supplex ad Danielem accesserat, in quo verum Deum coluerat, vt in fine capitis superioris explanauimus: nunc vanitatem colit & superbiã veræ gloriæ expultricem: cui null⁹ auditus referatur ad æternas sedes mentium beatarum. Ait enim Dauid psalmo vigesimotertio: *Quis ascendet in montem domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vano animam suam.* Quæ vltima verba possunt verti ex Hebræo: *Qui non extulit in vanitatem animam suam* Hic autem vanitate elat⁹ statuam auream sibi statuit, vt in ea coleretur, & cultum diuino numini tribuendum arroganter vsurparet. Detestabilis quidem & execrabilis veritatis obliuio. Paulò antè propriam fragilitatem & imbecillitatem cognoscens se coram Daniele prostrauerat, verique Dei potentiam prædicauerat: modò harum rerum oblitus diuinatem sibi arrogat, & vsurpat, Cùm exiguum nobis vitę curriculum natura circunscribat, magna sibi & immortalia, sed vana atque inania spe falsa inductus pollicetur. Perpende principum cæcitatem, & eorum quos ipse singulari amore prosequitur adulationem. Holophernes princeps militiæ Nabuchodonosoris, non huius, sed alterius, qui multo post regnauit, ægrè ferens Achioris verba, quibus veri Dei potentiam prædicabat, non esse aliũ Deum dixit, præter regem Nabuchodonosorem, vt capite sexto Iudith scriptura commemorat. Describẽs Ezechiel capite 28. regis Tyri superbiam: *Eleuatum est*, inquit, *cor tuum, & dixisti: Deus ego sum.* Ille apertè dixit se esse Deum, hic autem statuam sibi ponens colendam, diuinitatem sibi tribui desiderabat. Huic similis fuit Caius Caligola Romanorum imperator, qui simulachrũ sibi fecit statui, præcipiẽs, vt ab omnibus coleretur: vt ait libro decimooctauo antiquitatum Flauius Iosephus.

Psal. 23

b *Statuam auream.*] Ex auro eam conflari iussit superbissimus rex ad maiorem diuitiarum suarum ostentationem, inanem gloriã, & insolentem vanitatẽ. Fortasse ideo ita instituit, vt qui eum colere recusarẽt, saltem colerent aurum ipsum. Aurũ quo rex famulos suos alere deberet, pauperes reficere, tẽpla vero Deo cõstruere, & regnum suum in pace, & iustitia continere & sustentare, in fabricanda vasta statua suæ vanitatis demonstratrice consumebat. Quærebat gloriã, sed falsam & inanem. Vera ac solida gloria est virtutis splendor, consentiens laus bonorum, incorrupta vox benè iudicantium de excellente honestate. Huius gloriæ studio plerique trahũtur mortales: nam etiam philosophi in libris quos de contemnenda gloria scripserunt, nomẽ suum literis consignarunt. In eo ipso in quo laudẽ nobilitatémque despiciebant, se laudari desiderabant. At vera & grauis gloria in falsæ, & leuis gloriæ contemptione ac despicientia consistit. Id non intelligẽs Nabuchodonosor statuam sibi aureã statuit, quæ ab omnibus summopere coleretur.

Iosephus.

c *Altitudine cubitorum sexaginta.*) Ingens profectò simulachri aurei magnitudo. Cubitus est curuatura brachij, & accipitur pro genere quodam mensuræ, quod pro diuersitate regionum variam habet lõgitudinem. Vitruuius li. 3. ait cubitum constare ex sex palmis, hoc est digitis viginti quatuor: palmus enim de quo loquitur, quatuor habet digitos. Idẽ asserit Petrus Apianus, & post eum Gemma Phrysius in li. cosmographico. Sũt etiam alij cubiti maiores, authore Herodoto, de quib⁹ fortasse intelligitur hic Danielis locus.

Vitruui.

d *Et statuit eam.*] Posuit eam in campo magno, vbi ab omnibus videretur, & coleretur. Sed quid mirum hominem idolorum cultorem id fecisse, cum Hebræi in lege diuina instructi aurum suum in statuis idolorum conflandis profunderent? Hoc obiiciebat illis Deus iis verbis apud Oseam capite secundo. *Argentum multiplicaui eis, & aurum, quæ fecerunt Baal* Acsi diceret: Contuli in eos multas opes: at illi multiplicatum argentum & aurum quo eos amplificaueram, in conflandis ac ornandis idolis Baal consumpserunt. Et capite octauo: *Aurum suum & argentum suum fecerunt idola sibi.* Et apud Ezechielem septimo: *Ornamentum monilium suorum in superbia posuerunt, & imagines abominationum suarũ: & simulachrorum fecerunt ex eo.* Quid quæris? Egressi ab Ægypto per mare Rubrum, vbi eos Deus insignibus prodigiis eius vim numénque sanctissimum declarantibus liberauerat, ipso Deo repudiato fecerunt vitulum ex auro, quem pro Deo coluerunt. Vide quàm citò obliti fuerunt immortalium illorum beneficiorum, quæ paulò antè Deus in eos contulerat. Hi sunt fructus auri & argenti cæterarumque diuitiarum, quando possessores maculis scelerum notati eius muneris obliuiscũtur, cuius efficiendi causa eis Deus naturam compotem rationis & cognitionis impertiuit. Si homines ex auro non conflant statuas, certè multi ex illis ipsum aurum colunt, & vnicè diligunt. Id intelligens Ecclesiasticus capite octauo. *Multos, inquit, perdit aurum & argentum, & vsque ad cor regum extendit atque conuertit.* Vel vt alij vertunt: *Et corda regum peruertit.* Et capite trigesimoprimo: *Qui aurum diligit non iustificabitur: & qui insequitur consumptionem, replebitur ea. Multi dati sunt in auri casus, & facta est in specie ipsius perditio eorum. Lignum offensionis est aurum sacrificantium: væ illis, qui sectantur illud: & omnis imprudens peribit in illo.* Hæc ibi. Aurũ sacrificantium vocat, quia illud tanquam idolum illi colũt, qui cæcæ cupiditatis animorum dominatricis stimulis concitantur. Huiusmodi hominibus dicebat Ieremias ca. sextodecimo: *Seruietis diis alienis die ac nocte, qui non dabunt vobis requiem.* Acsi diceret: Dabitis operã diuitiis, illis ministrabitis, quibus veluti diis cultũ exhibebitis. Ideo diuus Paulus ca. 3. epist. ad Colossenses: *Mortificate*, inquit, *auaritiã, quæ est simulachrorum seruit⁹.* Et in epistola ad Ephesios quinto eandem reperit sentẽtiam. Infima est profectò, & nunc irridenda, nunc miseranda auarorum conditio, qui ex auro, & diuitiis non habent nisi laborem, dolorem, curas, anxietates, & ærumnas. *Perierunt*, ait Sophonias, *omnes inuoluti argento.* Vbi pro, inuoluti, est in Hebræo netile, quod vocabulum baiulos significat. Vt sit sensus. Peribunt ignibus æternis, descendent ad cruciatus nullum finem habituros ij, qui diuitias cupidè & auarè cumulant, & retinent: qui velut baiuli alienorum ponderum premuntur

Ose. 8
Exo. 14
Exod. 3
Colos. 3
Sopho. 2

tur labore, & sudant, nullum inde, aut exiguum lucrum reportantes. Paraphrasis Chaldaica pro inuoluti argento, vertit diuites, & rectè quidem: diuites enim auaritia laborantes non diuitiarum domini, sed baiuli tantùm sunt. Nescio, cur homines tot tantisque conflictentur incommodis propter pecuniæ cupiditatem, quæ nunquam expletur: nunquam enim satiatur diuitiarum sitis. Nam cupidi non solùm auiditate augendi, quæ habent, cruciantur, sed etiam amittendi metu. Nihil est tam abiecti animi, tamque demissi, quam diuitiarum stimulis agitari, & vinci: nihil illustrius præstantiúsque, quam diuitias contemnere, si non habeas, si habeas ad beneficentiam, & virtutis opera cōferre. Fateor equidem, diuitias per se malas non esse: nam vt rectè obseruauit beatus Ambrosius, non in facultatibus crimen est, sed in abusu. Vt enim diuitiæ impedimenta sunt flagitiosis: ita viris iustis sunt virtutis adiumentum. At considerata imbecillitate & deprauatione nostra periculosæ sunt, & metuendæ. Vt amygdalæ autore Plinio libr. 23. homines nutriunt, eorúmque variis morbis medentur, vulpes autem interficiunt: sic diuitiæ quæ aliis vtiles sunt, & fructuosæ, aliis detrimentum ferunt. Aliis medicamentum sunt, aliis venenum. Sed plerúmque noxiæ quidem sunt. Sed id perspicere nolunt diuites, quantò plus habent, tantò amplius desiderant. Et vt ait Iuuenalis: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Vt enim ille quem momorderit situla animal venenatū, statim sitit, & quantò magis bibit, tantò ardentiore appetitione bibendi flagrat, vt aiunt: sic ille quem cupiditas vulnerauerit, siti diuitiarum incenditur: & quantò ampliores comparat opes, tantò ardentiùs earum auiditas accrescit. Quare diues appellari non debet. nam vt diuus ait Chrysostomus, si vis fieri diues, non augeas diuitias, sed tolle cupiditatem. Et Seneca: Diues est, non qui plus habet, sed qui minus cupit. Idem sentiebat Democritus, qui interrogatus quomodo quis diues fieri posset: Si, inquit, cupiditatum pauper fuerit: Ita hoc refert in sermonibus Maximus. Id quod etiam Cleanti attribuit Stobæus. Ex quo efficitur, vt diues paupertate laboret: est enim simul & diues & pauper. Eam ob causam aiebat in Apocalypsi diuus Ioannes: *Dicis: diues sum, & locupletatus, & nullius egeo. Et nescis, quia tu es miser, & miserabilis, & pauper, & cæcus, & nudus.* Cur igitur diuitias cōcupiscimus, quarum affluentia est plena inopia, quarum desiderium est insatiabile, quarum possessio affert secum paupertatem? Sunt quidem illæ contemnendæ, quòd anxiæ sint, vanæ, fluxæ, incertæ, & in casu sitæ. De eo qui in illis spem fixit ac locauit, ait ita diuinus psaltes: *Sperauit in multitudine diuitiarum suarum: & præualuit in vanitate sua.* Vel vt potest ex Hebræo traduci, & nixus est in vanitate. Qui in vano nititur, decidit, & corruit. Non in diuitiis, sed in virtute, & fiducia in Deum nitendum nobis est ad spem beatè viuendi. Hæc permanent altis defixa radicibus: at in mundi opibus nulla est constantia, nulla firmitudo, nihil solidi, & certi. Vnde Apostolus capite sexto epistolæ prioris ad Tim. *Diuitibus*, inquit, *huius seculi præcipe, non sperare in incerto diuitiarum.* Quid incertius diuitiis? quid fallacius? quid vanius? Apud Matthæum capite tertiodecimo ait Christus dominus: *Fallacia diuitiarū suffocat verbum.* Et Ecclesiastes capite secundo: *Coaceruaui mihi argentum & aurum.* Et paulò pòst: *Cùm me conuertissem ad vniuersa opera, quæ fecerant manus meæ, & ad labores, in quibus frustra sudaueram, vidi in omnibus vanitatem, & afflictionē, & nihil permanere sub sole.* Et hæc diuitiarum vanitas secū solet afferre insolentiam & superbiam. Id intelligens Ezech. aiebat capite vigesimonono: *Acquisiuisti aurum & argentum in thesauris tuis.* Et paucis adiectis. *Eleuatum est cor tuum in robore tuo.* Hic est diuitiarum fructus, funestus ille quidem & venenatus. Beatus Gregorius ait, abundantiam rerum temporalium esse superbiæ vicinam. Et diuus Augustinus: Morbus, inquit, diuitiarum est superbia. Quam ob causam mundi opes non sunt in bonis numerandæ: sed potius despiciendæ: præsertim quia ingressum impediunt cœlestis patriæ, & ostium ad æternam beatitudinem intercludūt. *Achan quòd auream regulam Iericho acceperit*, fuit morte multactus: & quiete terræ promissionis minimè potitus. Iericho est mundus hic, regula aurea est eius potentia, & diuitiarum copia: propter quam nobis aditus ad gloriam sempiternam, quæ est vera terra promissionis, quietis plenissima, interdicitur. Id quod est capite decimo Prouerbiorum mandatum: *Non affliget dominus fame animam iusti, & insidias impiorum subuertet:* ait Pagninus in Thesauro posse verti: *Et propter diuitias impios subuertet.* Ex quo colliges, esse plerúmque diuitias causam exitij multorum, & æternarum sedium impedimentum. Eam ob causam seruator noster: *Beati*, inquit, *pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Et iterum: *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra.* Et rursum: *Non potestis Deo seruire, & mamonæ.* Et rursum: *Nolite possidere aurum, & argentum, nec pecuniam in zonis vestris.* Et tandem: *Facilius est camelum per foramen acus transire, quàm diuitem intrare regnum cælorum.* Vbi diues cupidus cum camelo comparatur pondere sarcinæ oppresso, qui opibus onustus non intrat per foramen acus, hoc est per viam arctam ad cœlestia domicilia. Vt camelus non facilè caput sursum effert. ita diues difficilè mentem extollit ad cœlum. Et vt camelus authore Plinio priusquam bibat, perturbat aquam, aliter potu non gaudet: ita cupidus nulla animi tranquillitate oblectatur, sed turbulentis perturbationibus, & vitæ sordibus ducitur, & gaudet. Theophylactus per camelum intelligit funem, seu rudentem nauticum: cuius opinio fuit iucunda & plausibilis, & à iunioribus approbata. Eam sequuntur Ioannes Gagnæius, Franciscus Titelmanus, Ioannes Ferus, Ioannes Soarius, & alij: Non enim videtur tam apta similitudo ingressus animalis per foramen acus instrumenti sutorij, quàm funis, seu rudentis. In Græco est κάμιλος, quod vocabulum & animal significat, & funem nauticum, cui anchora solet alligari à similitudine, vt mea fert opinio, cameli animalis tortuosi. Funis ille ex se integer & contortus fieri non potest, vt per foramen acus introeat: at si illum disiunxeris, & in fila dissolueris, ingredietur filum vnum, & postea alterum, & singula vsque ad vltimum, & ingressis illis omnibus totus funis ingreditur. Eodem modo diues dum fuerit cum diuitiis colligatus & coniunctus, earúmque cæca cupiditate irretitus & implicatus, in cœlum haudquaquam penetrabit: at si eas diuiserit, si fila quædam inter pauperes distribuerit, quædam inter peregrinos, quædam inter viduas, quædam in captiuorū redemptionem erogauerit, quędam in templorum sacrorum, & diuini cultus ornamenta, & alia huiusmodi munera pietatis, ac charitatis plenissima contulerit, poterit in æternas cœlorum sedes introire. Sed veteres authores camelum pro animali tortuoso sarcinis apto in illo euangelij loco intelligendum docent. Hi sunt Hieronymus in caput sexagesimum Esaiæ, Augustinus in libro quæstionum euangelicarum, Chrysostomus & Euthymius in Matthæum: & ante eos Origenes Adamātius. Fortasse erat in muris Hierosolymæ arcta quædā porta vocata foramen acus: qua etiamsi animalia ingredi possent, camelus tamen onustus ob magnitudinem & flexuosum dorsum ingredi non poterat, nisi onus deposuisset. Sed hac in re coniectura tantùm ducor ad suspi-

Marginalia: Similitudo. Similitudo. Apoc. 3. Psal. 51. 1. Tim. 6. Iosue 7. Mat. 5. Luc. 6. Mat. 6. Matt. 10. Luc. 9. Matt. 6. Mat. 19. Mar. 10. Luc. 18. Simili. Simili.

candum. Sed siue loco illo euangelico accipiatur camelus pro animali, siue pro fune, vtroque modo ostendit, diuites in cœlestem beatitudinem difficulter introire, nisi onus deposuerint, aut in fila eleemosynæ diuitias distribuerint. Eleemosyna enim munit viam ad gloriam sempiternam. Quemadmodum aquæ descendunt ad loca ima eorum plantas nutrientes, humorésque vitales educantes: sic diuitiæ debent ad pauperes abiectósque homines delabi, quos leuent inopia, & calamitate, atque beneficiis recreent & reficiant. Hi enim in causa sunt, vt diuites benigni, eleemosynis dediti recipiantur in cœlum. Ideo ait illis dominus. *Facite vobis amicos de mammona iniquitatis, vt cùm defeceritis, recipiant vos in æterna tabernacula.* Nec solùm eleemosyna obtinetur cœlum in vita altera, sed etiam in hac ipsæ opes augentur. Ait enim Salomon capite Prouerbiorum decimonono: *Fœneratur Deo, qui pauperis miseretur.* Et capite vigesimooctauo: *Qui dat pauperibus, non indigebit.* Et Christus dominus Matthæi decimonono: *Centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit.* Liberalis & benignus erga pauperes domum sibi præparat in cœlo, & in hac vita amplificatur: & diues auarus hic eget, & postea in inferis sepelitur. Vt enim vermiculus sericus gignit ea se fila quædam, ea quibus conficit folliculum, in quo reconditus moritur: ita diues cupiditate & auaritia ductus ex suis opibus sepulchrum sibi in inferno construit & parat. Et impletur id, quod est apud Lucam capite sextodecimo: *Mortuus est autem diues, & sepultus in inferno.* Magna ex diuitiarum cupiditate damna oriuntur. Ea Giezium famulum Elisæi lepra percussit: Ananiam & Sapphiram perdidit: Iudam ad nefariam proditionem duxit: & Iudæos ad crudelissimam Christi necem excitauit. Id intuens ait apostolus capite sexto epistolæ prioris ad Timothæum: *Radix omnium malorum est cupiditas.* Et vt infelicitatū prima est diuitiarum cupiditas: ita beatitudinum prima est paupertas. Enarrans enim illas seruator noster incipit à paupertate dicens. *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Si vis excellentem paupertatem videre, omnibus numeris absolutam, intuere Christi Dei nostri ortum, vitæ cursum, & interitum. Natus est in alieno & abiecto domicilio, vbi virgo Dei genitrix Maria, vt ait diuus Lucas 2. cap. *cum reclinauit in præsepio, quia non erat ei locus in diuersorio.* Ille cuius est cœlū & terrā, nō habuit in diuersorio locum: quam ob causam in vili iacuit præsepio. Quis vnquam hoc cogitauerat? O pretiosum præsepium! ô felix domicilium! ô ciuitas Bethlehemitica admiranda: *quàm gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei!* In illa paupertate nasci voluit totius vniuersi Imperator, qui totum mundum continet & coercet, vt nos doceret, esse Christianam diuinámque philosophiam in paupertate, & diuitiarum ac vanitatum contemptione constitutam. Perpende, ac memoria repete eius vitam, inuenies eam ortui respondere. Ipse enim ait cap. 9 euangelij authore Luc. *Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet.* Quid dicam de eius morte? Nudus, vestibus spoliatus, in summa inopia constitutus excessit è vita. Qui terram herbarum viriditate, florumque pulchritudine, variatumq; plantarum ornamentis vestit, ac tegit, qui cœlos fulgentissimis stellis, splendidissima luna, & clarissimo sole reliquorum astrorum principe, omniáque sua luce complente induit, & ornat, nudus animam efflauit. Quæ res vnquam fuit mirabilior? quæ gloriosior? quæ commendatior hominum memoriæ sempiternæ? *Cùm esset diues, propter nos egenus factus est*, vt ait apostolus in posteriore ad Corint. *vt illius inopia nos diuites essemus.* Qui

Similitudo · *Luc 16.* · *Prou 19.* · *Prou. 28.* · *Matt. 19.* · *Similitudo* · *4. Reg 5.* · *Act 5.* · *Matt. 26 & 27.* · *Ioan. 11.* · *Matt 5.* · *Luc. 6.* · *Luc 2.* · *Psal. 86* · *Matt. 27.* · *Mar. 15.* · *Luc. 23.* · *Ioan 19.* · *2. Cor. 8*

erunt homines tam inculti, & agrestes, qui non videãt hunc tam admirabilem diuini amoris effectum? Quæ erit tam immemor posteritas, quæ tam ingratæ literæ reperientur, quæ hanc paupertatem pro nobis susceptam immortalitatis memoria prosequatur? Eam imitati eius apostoli dicebant apud Matth. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Eam nos imitemur: & veram dignitatem in huiusmodi imitatione collocantes omnem nostrā curam & cogitationē ad comparādas animi diuitias conferamus. Quid profuit Nabuchodonosori Babyloniorum regi aurum suum, ea quo statuam sibi fecit superbiæ & vanitatis significatricē, quibus ipse ducebatur: Vtilius ei fuisset diuitiis carere, quam illis tam intemperātet abuti. Motus auaritia congregabat diuitias, & motus impia vanitate eas in rebus impiis & vanis consumebat. Perpende eius superbiam. Ostenderat ei Deus in somniis statuam ex auro, argento, ære, ferro, & luto: ipse autem tanquā Deo se opponens statuam sibi facit non iis materiis, sed ex auro tantūmodo totam conflatam, vt sibi soli per caput aureum in alia statua significato diuitias, & altitudinem, & supremam dignitatem tribueret, & diuinitatem arrogaret.

Matt. 19.

f *In campo Duræ.* Ita vocabatur locus planus, in quo simulachrum illud collocatum fuit. Fortasse eam ob causam illud non in valle statuit, sed in campo plano, ne ab aliquo in monte constituto superari posset, sed ipsa omnes superaret.

g *Misit ad congregandos.* Nimirum vt statuam colerēt cultu latriæ, hoc est veneratione diuino numini debita. Non contentus plebeiorum hominum cultu conuocauit omnes principes, & optimates, & in dignitate constitutos, vt statuam sibi dedicatam supplices venerarētur: & per eos seduceretur populus, qui solet principum facta imitari. Nam vt ait Ecclesiasticus cap. 10. *Qualis rector est ciuitatis, tales & habitantes in ea.* Id intelligens diuus Matthæus cap. 2. *Turbatus est, inquit, Herodes, & omnis Hierosolyma cum illo.* Regis turbatio secum populum duxit. Sunt hæc animaduertenda in ciuitate, quæ sunt apud Platonem grauiter scripta: Quales in republica sunt principes, tales reliquos solere esse ciues. Sanctus Ezechiel ideò capite primo, & decimo dixit esse rotas, *Quæ veluti animaliū pedibus voluerētur*: quia per animalia illa possunt intelligi principes & pontifices, qui pede vno, vt aiunt, solent rotas, hoc est subditos monere. Fateor esse nonnullos subditos tot sceleribus imbutos, tanta contumacia effrenatos, vt quantò nobiliores, iustiores, doctiores, & præstātiores vident esse præsules, tantò maiorem illis inuidiam conflant, & tantò crudeliore odio aduersus eos concitantur. Sed ego de illis loquor, qui solent imitari principes, & pontifices, & speculorum instar quicquid obiicitur, imitantur. Ait Antonius Panormit. libro secundo de rebus gestis Alphonsi Aragonum regis dixisse eundem regem, principibus non modò sua causa à sceleribus abstinendum esse, sed etiam ne vitia sua in ciues suos infundantur. Et veluti ad solis motū heliotropium: sic populum in principis mores verti ac formari asserebat.

Similitudo

g *Satrapas.* Vocabulum est Persicum significans præfectum prouinciæ, & virum inclytum, ac potentem.

Simile.

h *Tyrannos.* Tyranni dicebantur quondam Reges: postea solùm illi ita appellabantur, qui dominatum occupabant, & oppressam seruitute tenebant prouinciam, & vi ac imperio subiectos coercebant. At tyrannorum nomine hoc loco ij significantur, qui tributa regis vectigalia exigebant, aut qui ærarij & publicæ pecuniæ erant præfecti, qui quondam prouincias

prouincias fortiebantur. Hi fortasse sunt, quos Romani appellabant quæstures, & modo Lusitani almoxarifea vocant.

i *Ad dedicationem statuæ.* Hoc est, ad erectionem & cõsecrationem simulachri Voluit rex, vt quotidie erigeretur statua, adessent principes & magnates, eamque cum solennitate venerarentur.

Simile. k *Quam erexerat rex.* Nempè sibi ipsi. Vt quidam qui epulis oblectari solebant, eas postea ob morbum & sensus stuporem respuunt: sic Nabuchodonosor qui Dei potentiam, & Danielis virtutem & sapientiam in somnij interpretatione admiratus est, postea amentiæ & superbiæ ægritudine confectus, & diuinum remedium, & Danielis doctrinam parui pendit. Quare statuam admirandæ magnitudinis sibi posuit, ad cuius cultum magnates & principes accersiuit. Et quemadmodum statua illa quantò maior erat, tantò maiori periculo erat subiecta, ita homines quò altiùs ascendunt, tantò citiùs corruunt. Fulminibus duriùs percutiuntur, & procellis vehementiùs exagitantur. Similitudo

l *Sonitum tubæ, & fistulæ & citharæ.* Tuba est musicũ instrumentum incuruum, ex ære conflatum, cuius sonitu non solùm milites in bello, sed etiam equi ad prælium excitantur. Vnde mori in sonitu & clangore tubæ est in prælio perire: vt Amos capite secundo: *Morietur in sonitu Moab, in clangore tubæ.* Hoc est, rex Moabitarum vocatus Moab prælio dimicans in certamine ipso interficietur. Quondam quemadmodum nunc nonnullis in locis solebant magistratus vti tubis ad populum congregandum, vt ex capite decimo libri Numerorũ constare videmus. Ait Iosephus Flauius libro tertio Antiquitatũ fecisse Mosem duas tubas, quarum altera plebs congregabatur ad concionẽ, altera optimates ad consultandum de republica conuocabantur. Fistula est instrumentum ligneum multis foraminibus distinctum, flatu ac digitis dulcem sonum edens. Cithara est parua lyra: est etiam aliud genus citharæ, quæ vulgò dicitur harpa: quæ est lignea, plena chordis, quæ ea vtraque parte conspectæ manibus pulsantur. Sambuca olim vocabatur instrumentũ quoddam ferreum aut æreum triangulare, quod virgula ferrea pulsabatur leuiori carminum generi adhiberi. Psalteriũ est quadratum, decem plerúmque habens chordas crassitudine inæquales. Simphonia est ex ligno conflata, tota foris tabulis elaboratis cooperta, quæ ferro quodam in orbem manu traducto agitatur, & sonum suum efficit. Vsus est Nabuchodonosor musicis instrumentis in erectione statuæ, vt homines ad eius honorem & venerationem excitaret. Idem fecisse Dauidem, sed multò diuerso proposito, nimirum ad veri Dei gloriam, cum arcã fœderis de domo Aminadab transferret, literæ diuinæ libro secũdo Regum memoriæ prodiderunt.

m *Cadentes adorate statuam.* Hoc erat signum apud gentes diuini cultus, quem Theologi vocant latriam, seu adorationem latriæ: quæ soli Deo debetur, vt Augustinus ait libro decimo de Ciuitate Dei. Ideò dicebat Dæmon Christo Domino nostro apud Matthæum 4. *Hæc omnia tibi dabo, si cadens adoraueris me.* Qui diabolum colunt, cadere dicuntur. Magna profectò ruina est, infelix casus, pestilens calamitas dæmoniis obsequium præbere, & idolis cultum soli Deo debitum tribuere. Idola autem sunt non solùm falsorum deorum simulachra, sed omnia illa, quæ contempto vero Deo summè diligimus, in quibus summam felicitatem collocamus. Viri fide muniti, & charitate præditi Deum colentes in faciem suam cadebant, vt summam erga illum reuerentiam demonstrarent. Abraham enim, vt capite Genesis decimoseptimo scriptum legimus, *viso Deo cecidit pronus in faciem suam.* In eo enim diuinum quoddam fidei lumen priscis illis temporibus mirabiliter eluxit. Et Ezechiel sapientiæ ac virtutum ornamentis excultus, qui omne studium ad Dei gloriam celebrandam conferebat, cùm Deum in animalium visione intueretur, cecidit in faciem suam, vt ipse secundo capite testificatur. Eodem modo visa gloria domini capite 44. Et Magi Orientales inuenientes *puerum Iesum cum Maria matre eius procidentes adorauerunt eum.* Inuenerunt illum, quia eum piè & ex toto animo quæsierunt, Reliquerunt enim terram suam ab Oriente venientes. Nos quærimus eum, sed non inuenimus, quia non relinquimus terram nostram, hoc est deprauatam nostram voluntatem. De hac terra intelligi potest id, quod diait Dominus Abrahæ: *Egredere de terra tua, & de cognatione tua.* Et Ecclesiasticus: *A voluntate tua auertere.* Itaque ideò Deum non inuenimus, quia illum non ad eius modum, sed ad nostrum quærimus. Quærimus illum per superbiam, ille autem inuenitur humiliate: quærimus eum per cupiditatem diuitiarum, cùm ille paupertate inueniatur. Eam ob causam non inuenimus eum, nec procidentes toto corde veneramur. Mat. Gen. 12. Eccl. 18.

n *Vt audierunt omnes populi sonitum tubæ* Hoc est, omnes qui aderant ex populis diuersarum regionum: non enim adesse simul poterant omnes nationes. Forsitan per principes & magistratus veluti per populorũ capita omnes populos intelligit. Nabuchodonosor erexit in regione Babylonica statuam, quam omnes colerent, & diabolus erigit in mundo vanitatem, quam omnes venerentur.

o *Adorauerunt statuam.* Qua in re grauiter errarunt: non est enim in rebus pestilentibus regi parendum. Sed non habuit rex ille hominem, qui illum à tam insana voluntate, & detestabili furore reuocaret. Non veros habebat amicos, sed adulatores, qui etiam si libertatem monendi habere ostendãt, nihil tamen minus faciunt. In Menandri comœdia inducitor cõmentitius Hercules clauam portans non robustam & grauem, sed inanem ac leuem. Sic adulatores libertatem præ se ferunt, non solidam quidem & rectã, sed blandam & flexibilem: cùm enim obiurgate, aut hortari videntur, tum maximè blandiuntur. Fortasse aliquis ei veritatem diait, & de insolentia illa monuit eum, sed obsurdescebat, & veritatẽ audire recusabat. Nullis itaque monitis eius aures patebant. Existimo non adesse tunc Danielem, aut fuisse morbo aliquo impeditum. Omnes igitur qui aderant, statuam coluerunt, quæ vocabatur Nabuchodonosor: ait enim Augustinus lib. 2. de mirabilibus sacræ scripturæ, præcepisse impium regem, vt simulachrum illud proprio nomine diuino cultu consecraretur. Ipse rex statua erat & idolum sui ipsius, quoniam oculos habens non videbat, caput habens non intelligebat, nec de pernicie sua cogitabat. *Similes illis fiant, qui faciunt ea*, vt verbis vtar psalmographi, *& omnes, qui confidunt in eis.* Impius princeps seu præsul nisi refrænet libidinem, contemnat voluptates, coerceat auaritiam, cæterasque animæ labes repellat, statua potest rectè appellari. Eam ob causam Zacharias diuinus vates cum huiusmodi rectore loquens capite vndecimo, *O pastor*, inquit, *ò idolum.* Es enim foris aureus, intus vanus. Oportet bonum magistratum ne respublica labefactetor, ferre opem patriæ, porpriam salutem posteriorem salui communi ducere, intercludere omnes seditionũ vias castigare improbos, tueri bonos, hortari omnes ad decus, reuocare a flagitiis, seruare iustitiam & clementiam, amplecti humanitatẽ & temperantiam, muniri labore in negotiis, fortitudine in periculis, industria in agendo, celeritate in conficiendo, sapiẽtia in consultando. Sed ô infelices conditiones administrandarum prouinciarum, in quibus seueritas est apud homines periculosa, liberalitas ingrata: in quibus à Simile. Psal. 114.

multis iustitia appellatur crudelitas, religionis obseruantia asperitas, sapientia stultitia: in quibus denique boni præsulis virtutes à nefariis subditis crimini tribuuntur. Poteris per musicæ dulcedinē proprias laudes intelligere, & adulationes teipsum decipientes. Hæ sunt dulces, sed pestilentes syrenarum cantiones: de quibus capite primo Prouerbiorum ait Salomon: *Fili si te lactauerint peccatores, ne acquiescas eis.* Et Esaias capite tertio: *Popule meus qui te beatum dicunt, ipsi te decipiunt, & viam gressuum tuorum dissipant.* Nulla est musica dulcior adulatione: qui eam audiunt, eique aures libenter præbent cadentes colunt propriæ vanitatis simulachrum. Poteris per Nabuchodonosore hæresiarcham aliquem intelligere, veluti Lutherum, aut Caluinum, homines detestabiles, Babylonicos, Nabuchodonosore pestilentiores. Hi statuam inanem erexerūt, perniciosam & funestam, nimirum libertatem carnis, & Mahumeticam licentiam, quam decepti homines venerantur. Et audientes sonum hæreseon humana eloquentia delinitarum cadētes colunt simulachrum falsitatis.

p *Accusauerunt Iudæos.* Nempè Ananiam, Azariam, Misaelem. Chaldæi inuidia commoti, quòd rex viros illos Hebræos pietate, & sapientia præstantes operibus prouinciæ præfecisset, eis odium inuidiámque conflare decreuerunt. Illos apud regem crimine defectionis, & contemptæ religionis deferre non dubitarunt. Verebantur illis crimini, quòd obedientiam abiicerent, & statuam colere recusarent. At in iis quæ diuinis præceptis repugnant, non debemus principibus obedire. Primùm præceptum Decalogi est: *Non habebis Deos alienos, non facies tibi sculptile, non adorabis ea, nec coles.* Quod est capite 20. Exodi mandatum. Et capite sexto Deuteronomij ait Deus: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.* Quæ verba Christus attulit apud Matthæum ca. 4. ad diaboli tentationem refutandam. Vbi adorare & seruire intelliguntur de obsequio & seruitute, quam Theologi Latriam vocāt. Et quoniam quæ Nabuchodonosor præcipiebat, cum Dei præcepto non cohærebant, imò ab eo maximè discrepabāt; maluerunt tres illi Hebræi mori, quā impio regi obedire. Illis terribilis est mors, quorum cum vita extinguuntur gaudia: non his, quorum laus emori non potest: quibus etsi exiguum vitæ curriculum natura circumscripsit, tribuit tamen Deus gloriam pro rectè factis immortalem. Sed improbi Chaldæi inuidentia ducti virtutum nomina vitiis tribuebant. Tres pueros illustribus præconiis dignos eam ob causam vituperabant, propter quam illos summis laudibus efferre debuissent.

Leu. 4

q *Rex in æternum viue.* De hoc schemate disseruimus capite superiore.

r *Quos constituisti.* Reuocant ei in memoriam honorem, ad quem eos euexerat, vt illum prouocent ad irā. Acsi dicant: Vide qua te afficiant contumelia hi, quos tu in dignitate constituisti.

s *Sidrach, Misach, & Abdenago.* Hæc nomina posita sunt eis in Chaldæa ablatis ac deletis propriis nominibus Hebræis, vt c. ostensum fuit: inter se tamē propria nomina retinebant.

t *Deos tuos non colunt, & statuam auream quam erexisti, nō adorant.* Quidam per statuam Deos intelligunt, idem esse existimantes non colere statuam, quod non colere Deos. At non idem est, vt mea opinio. Præter statuam enim illam habebat rex ille Deos, quos instar aliarum gentium colebat. Ad id dementiæ deuenerunt gēter, vt infinitos Deos haberent, quibus dissidia, odia, homicidia, fraudes, iniusta bella, adulteria, infames ortus, & interitus, absurdas querelas & lamentationes, effusas in omni intemperantia libidines, & alia detestanda flagitia tribuebant. Quæ tertior cæcitas esse poterat, quàm pro diis colere homines pestilentes, qui in ea crimina incidebant, quæ iustis legibus prohibētur, pro quibus homines grauiter puniuntur? Si de cōmentitiorum deorum factis, quæ historici, & poetæ literis mādarunt, cogitaueris, stupesces: & videbis statim, Deos illos quos immortales vocabant, non Deos, sed mortales fuisse, mortalium omnium teterrimos, sceletúmque maculis oppletissimos. Omissis aliis de Ioue solùm quem præcipuè colebant, memoriam faciam. Hic patrem suum per insidias & summum scelus in vincula coniecit, & euirauit: & cum Iunone sorore sua turpem habuit cōgressum: & libidinis stimulis concitatus rapuit Ganymedem, & violauit Danaem, & nefariis aliis criminibus & inexpiabilibus labibus se contaminauit. Qui hæc de eo, quē summum Deum appellabāt, fatentur, quid de aliis, quos inferiores putabant, fatebuntur? Sed non solùm homines, verumetiam animalia rationis expertia pro diis colebāt. Ait Eusebius Cæsariensis de præparatione euangelica, & post illum Blondus de Roma triumphāte, solitos fuisse Ægyptios duces in bello ferre in galeis sculptas bestiarum imagines, quas parta victoria in numina referebant, ac Deos vocabant. Nec solùm animantibus, sed lapidibus, & lignis, & aliis huiusmodi rebus sensus expertibus cultum diuinum tribuebant. Hesiodus asserit gentes triginta millia deorum coluisse. Idem testatur Enomaus in libro, quem edidit de falsitate oraculorum gentilium: & Blōdus libro primo de Roma triumphante, vbi citat Hesiodum idem testificantem: & Cœlius Rhodiginus libro duodecimo lectionum antiquarum. Tertullianus Septimius in Apologetico ait gentes habuisse triginta Deos Ioues appellatos: ad cuius probationem adducit Marcū Varonem id ipsum asserentem. Quemadmodū qui solem nolunt videre, sed eius lumē refugiūt, & auertantur, per multa inuia circūferuntur, & cadūt: sic qui verum Deum despiciūt, eiúsque claritatem respuūt, in foueas ignorationis præcipites ruunt, & in erroribus intolerabilibus volutantur. Erat illis in profundo veritas demersa: ducti falsis opinionibus in caligine iacebant, quia erāt illis omnia tenebris circuofusa. Sunt quædam specula ita ex partibus compacta & coniuncta, vt multas imagines vnius solius rei repræsentent. Cum corpus speculo oppositum vnū sit, ipsum tamen speculum multa corporis spectra & simulacbra ostēdit. Huiusmodi speculo similis erat vna gentium religio, quæ illis multos Deos esse asserebat, cū sit solus vnus, & hic sempiternus. Fides nostra verum est speculum vnum Deum verè repræsentans, & docens. De deorum vanitate & varietate multa literis mandarunt obseruatu dignissima Iustinus martyr in sermone exhortatorio ad gentes: & in libro de vnius principatu, & in apologiis pro Christianis: Athanasius in oratione aduersus idola: Eusebius Cæsariensis in libro de præparatione euangelica: Lactantius Firmianus in libris de diuinis institutionibus: Blōdus in libris de Roma triūphante: Alexander ab Alexādro in vltimo capite dierū genialiū: Fulgentius in Mythologiis: Palæphatus in libro de nō credēdis fabulis. Albricus de deorum imaginibus: Phornutus de natura deorū: Nigidius Figulus: Soranus: Diodorus Siculus: Macrobius, & alij: ex quorum scriptis impiam gentium superstitionem & deplorandam cęcitatem cognoscimus. Sed quamuis illi infinitam deorum colerent multitudinem: qui tamen inter illos sapiētia & acumine ingenij præstabāt, vnum solum Deum esse constanter asserebāt. Id fatetur Trismegistus, cuius in libro de cognitione rerum diuinarum hæc sunt verba: Deus vnus est: vnus autem nomine non eget. est enim qui est sine nomine. Et in quarto dialogo Pymandri: Vniuersum, inquit, mundum verbo non manibus fabricatus est opifex: tu verò cogita illum præsentem

Similitudo

Similitudo

sempes

semper agentem omnia, Deum vnicum, voluntate sua cuncta continentem. Et iterum: Deus est monas, id est vnitas, omnium principium, radix, & origo. Et paulò pòst: Vnitas ergo Deus est omnem numerum continens, à nullo contenta. Antiqui gentium poetæ quàuis deos carminibus celebrauerint, sæpe tamen vi veritatis coacti fatentur omnia vnius Dei nutu gubernari & contineri. Tanta est enim veritatis vis, vt nemo sit tam stupidus, tam cæcus, qui non intueatur aliquo modo ingerentem se oculis diuinam claritatem. Orpheus poetarum vetustissimus verum Deum appellat protogonon, quod ante ipsum nihil sit genitum, sed ab ipso sint omnia creata. Natura & ratione ductus modo quodam intellexit esse Deum spiritum, aut mentem quandam, cœli ac terræ conditricem. Iustinus martyr citat hæc eius verba: Vnus est per se genitus: ab eo cuncta prognata sunt. Et in eis ipse superat, nec eum quisquam mortalium videt, at ipse omnes videt. Et paulò pòst: Vnus Deus in omnibus, quid tibi singula hæc eloquor? Citat etiam hæc sibyllæ carmina: Vnus Deus solus est, permagnus, ingenitus, omnipotens, inuisibilis, videns ipse omnia. Lactantius in primo diuinarũ institutionum ait veteres Romanos misisse legatos Erythras, qui carmina sibyllæ conquisita Romam deportarent: qua de re scripsisse Feuestellam ait. Et in his versibus quos legati attulerunt, ait esse sententiam hanc: Vnus est Deus, qui solus principatur, isque amplissimus, increatus. Et rursum: Solus Deus vnus eminentissimus, qui fecit cœlum solémque, & stellas, frugiferamque terram. Et Virgilius Latinorum poetarũ princeps: Deum vocat spiritum & mentem, & creatorem, Aeneidos sexto, cùm ait.

Principio cœlum, ac terras, campósque liquentes,
Lucentemq; globum lunæ, titaniáque astra,
Spiritus intus alit, totámque infusa per artus
Mens agitat molem, & magno se corpore miscet.

Sophocles philosophus & poeta vnum Deum canit mundi creatorem dicens: Vnus verè, vnus Deus est, qui cœlum condidit, amplamque terram. Thales Milesius inter septem Græciæ sapientes numeratus asseruit Deum esse mentem, quæ ex aqua cuncta formauerit. Pythagoras Deum dixit esse spiritum, qui per vniuersas mundi partes omnémque naturam cõmeans ac diffusus omnia creat. Chrysippus Deum dixit esse vim naturalem ac diuinam. Socrates quẽ Cicero ait philosophiam deuocasse è cœlo, & in vrbibus collocasse, vnum esse verum Deum affirmabat. Quapropter ab Anyto & Melito delatus coniectus fuit in carcerem, & mortem subiit. Hæc fuit eius cædis causa, vt Iustinus Philosophus, & Apuleius, & Aulus Gellius testantur. Veritate fretus, & patiẽtia munitus nec patronum quæsiuit, nec supplex ad iudices accessit: quin potius adhibuit liberam cõstantiam à magnitudine animi inductam, non à superbia. Eius discipulus Plato vir eloquentia clarus, & philosophia admirãdus in Timæo vnum esse Deum ait, mundi opificẽ, quemadmodum mũdus vnus est. Et clarius in epistola quadam ad Dionysium. Aristoteles longè omnibus aliis philosophis (Platonem semper excipio) præstans ingenio, diligentia, & rerum naturalium cognitione, quàuis secum aliquando dissideat, vnum tamen spiritum mundo præesse asseueranter affirmat. Ac sententiam illam Homeri, non esse bonam principum multitudinem, præstare vnum esse, qui totius reipublicæ teneat clauum, videtur amplecti: nam libro metaphysicorũ duodecimo ab humano ad diuinum principatũ ascẽdens conficit & colligit vnitatem principis diuini, sicut & humani, qui diuini imaginẽ gerit. Vbi Alexander Aphrodisæus verba Aristotelis interpretãs ita ait: Nec enim multorum principatus bonus est: sed princeps vnus, vnúmque principium, quod quidem Deus est. Nam vagantiũ sphærarum causæ sunt illæ quidem mẽtes, sed participatione & voluntate à primo eodẽq; beatissimo intellectu pendentes. Hæc ille. Quemadmodũ in alueario inter apes vna obtinet principatũ: & grues vnũ sequuntur ordine literario formam triãguli efficientes: & in bello vnus est summus Imperator: in naui vnus gubernator: in ciuitate vnus prætor: in corpore vnum caput: in regno vnus rex: in ecclesia vnus põtifex maximus: ita in mundi fabrica & gubernatione vnus est opifex, vnus moderator, vnus rector, vnus denique Deus, à quo rerum omnium principia ducuntur: qui omnia creauit, omnibus consulit, non solùm vniuersis, verum etiam singulis, qui qualis quisque sit, quid agat, quidve cogitet, intuetur: qui piorũ impiorúmque habet rationem: cuius numine & prouidentia omnia gubernantur. Ideo Proclus & Nicomachus, & cæteri magni nominis philosophi eum primam causam appellarunt. Ac sunt, qui dicant, Aristotelem cum vocaretur ad exitum vitæ, has voces emisisse: Causa causarum miserere mei. Iamblicus in libro de anima, & angelo hæc verba scripta reliquit. Quẽadmodum per intellectum nostrum diuinum attingimus intellectum: sic & primum vnum, à quo omnibus inest vnio per vnum, & tanquam essentiæ nostræ florem attingere licet: per quod sanè nostrum vnum diuino maximè iũgimur. His aut aliis huiusmodi authoritatibus motus Plinius dixit: socordiam esse multos existimare Deos. Et rectè quidem: nam cùm Deus sit infinitus & immẽsus, fieri nõ potest, vt sit alius Deus: infinitum enim aliud infinitum secum non patitur: similiter & immensum. Vna est per se summa bonitas, vna summa veritas, vnus Deus infinitus. Id intuentes antiqui illi Ægyptij, qui cæteros sapientia & solertia antecibant, Deum totius vniuersitatis creatorem pulcherrimo hieroglyphico ostendebant. Aiebant eũ esse veste cœrula indutum, & manu vna tenere Zonam, altera sceptrum, & in capite pennam: vt testatur Eusebius libro tertio de præparatione euãgelica, & Cœlius Augustinus in hieroglyphicis. Per vestem cœruleam, cuius coloris cœlum esse videtur, significabant Deum esse cœli habitatorem, eiusdémque naturam à nostra vt cœlũ à terra distare. Sceptro significare volebant summam eius potentiam, & regiam dignitatẽ: Zona vero siue cingulo admirabilem eius prouidentiã, qua cœlum colligat & terram. & cuncta continet, & regit. Penna in capite significat Dei celsitatem, non solùm sensuum, sed etiam intelligentiæ nostræ capacitatem superantem. In ore huius Dei ouum pingebant ab eo productum, vt significarent mundum oualem figuram habentem fuisse ore eius creatum: iuxta id quod Psalmo trigesimosecundo ait diuinus vates: *Ipse dixit, & facta sunt: ipse mandauit, & creata sunt.* Hunc solum Deum colendum esse asserebant: non plebeij & insipientes, sed qui inter eos ingenio eminebant, & sapientia præstabant. Hunc dicebant esse spiritũ liberum, solutum, sempiternum, & segregatum ab omni concretione mortis, qui omnia mouet, cum ipse non mouetur. Eius vitam esse astruebant, qua nihil beatius, nihil omnino bonis affluentius cogitari potest. Itaque eum vnum, & perfectum, & infinitum, & omnibus numeris absolutum prędicabant. Ex hac fortasse sapientium illorum doctrina accepit Pythagoras cerimoniam illam, quam postea tradidit, nempe esse Deum circumacto corporis colendum: quod fuit etiam Numæ Pompilij institutum, authore in hieroglyphicis Pierio Valeriano. Præcipiebant enim, vt priusquam aliquis Deum coleret, verteret se in orbẽ, & facto circulo cultum Deo exhiberet: quia illum venerabatur, qui per circulum figuram perfectam, nec principium habentem, nec finem, erat significatus. Trismegistus enim & Empedocles Deum asser-

Similitu.

uerunt esse sphæram sempiternam, cuius centrum est vbique,& circunferentia nusquam. Ideo homines illi Deum colentes sphæram quadam motu corporis effingebāt. Quemadmodum à riuis ducimur ad fontem, ita gentiles illi à creaturarum contemplatione ad Dei vnius cognitionem, qui solus creatos est, duci quidem poterant. Cùm in homine cohærentem membrorum coagmentationem, & compositionem videmur, & tam congruentem concordiam & structuram, vt non solùm membra ipsa inter se non pugnent, quin potiùs maximè cohæreant, & sibi vltrò citróque tribuant adiumentum, statim intelligimus esse animam in corpore, quæ omnia hæc moderatur & regit, etiam si illa oculis non pateat. Simillimè viso admirabili totius huius vniuersitatis ordine, perspecta cœli & terræ apta dispositione, & excellente pulchritudine, si aduerterimus, confestim intelligemus esse vnum Deum, qui totam hanc mundi machinam regit, continet, sustentat, & coercet. *Inuisibilia enim Dei*, autore Paulo in epistola ad Romanos, *à creatura mundi per ea quæ facta sunt, intellecta, conspiciuntur.* Vt per occultam lunæ influentiam mare mouetur, & segitur: ita per Dei prouidentiam mundus disponitur, & gubernatur. Sed hanc Dei vnitatem ea diuinis literis ostendamus. In libro Exodi capite tertio scriptum legimus dixisse Deum Mosi: *Ego sum, qui sum.* Pro quo Septuaginta habent ἐγώ εἰμι ὁ ὤν. Hoc est, *ego sum illud ens.* Et Paulò pòst vbi nos habemus: Qui est, me misit ad vos: habent illi: illud ens me misit ad vos. Deus est ens per se, & independens, vt ita dicam: omnia autem alia quæ entis nomine gaudent, sunt entia dependentia, & participatione. Cùm autem iuxta veram philosophorum sententiam ens & vnum conuertantur, quod est per se ens, erit per se vnum. Cùm autem Deus sit ens per se, & ea sua natura, perspicuum est, eum esse vnum per se. Hoc est vnum illud, de quo ipse dicebat apud Lucam. *Porrò vnum est necessarium.* Est autem Deus vnus, non solùm quia vna est eius natura: sed etiam quia eos vnit, & secum coniungit, quos diligit, & a quibus summè diligitur. Nam ipse est amor increatus & sempiternus: amoris autem natura est coniungere, & ex multis vnum efficere. De eo ait diuus Ioannes capite quarto primæ suæ canonicæ: *Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in eo.* Vnitas enim est Symbolum amoris & mutuæ charitatis imago. Sed vt vnitas posset esse sine numeris, numeri autem sine illa esse non possunt: sic Deus potest esse sine creaturis, illæ autem sine eo nullo modo. Id quod sacer Dionysius Areopagita in libro de diuinis nominibus obseruauit. Et vt ait Cassiodorus in primum Psalmum: ab vnitate ita numeri egrediuntur, vt in eam reuocentur: Capite sexto Deuteronomij sunt hæc verba: *Audi Israel: dominus Deus noster Deus vnus est.* Et paulò pòst: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.* Et capite trigesimosecundo. *Videte, quòd ego sim solus: & non est alius Deus præter me.* Et Dauid Psalmo decimoseptimo. *Quis Deus*, inquit, *præter dominum? aut quis Deus præter Deum nostrum?* Et Psalmo 85. *Magnus es tu, & faciens mirabilia: tu es Deus solus.* Esaias capite quadragesimoquinto ita Deum loquentem inducit: *Ego dominus, & non est alius amplius: extra me non est Deus.* Et quadragesimoquarto. *Ego primus, & ego nouissimus: & absque me non est Deus.* Paulus cap. tertio epistolæ ad Galatas: *Deus autem*, inquit, *vnus est.* Et ad Ephesios quarto: *Vnus dominus, vna fides, vnū baptisma.* Et Christus Deus noster apud Ioannem 10. *Ego & pater vnum sumus.* Dicens vnum significauit vnitatem naturæ, dicens, sumus, distinctionem personarum. Etsi in literis diuinis dij nominantur, tamen illud est, quòd per deos viri significentur illustri quadam laude aut dignitate celebrati. Ita intelligitur locus ille Psalmographi: *Ego dixi: dij estis, & filij excelsi omnes.* Deos vocat illos, qui ob muneris & dignitatis excellentiam digni erant honore: & filios Dei adoptione quadam, quoniam ad eos verbum Dei factum erat. Hunc locum adducit Christus dominus ad impios Iudæos conuincendos, qui ipsum lapidibus obruere volebant, quia se Deum faciebat, dicens apud Ioannem decimo: Nónne scriptum est in lege vestra: *Quia ego dixi: Dij estis?* Si illos dixit deos, *ad quos sermo Dei factus est, & non potest solui scriptura, quem pater sanctificauit, & misit in mundum, vos dicitis, quia blasphemat, quia dixi: Filius Dei sum?* Acsi diceret: Si illi appellantur dij, ad quos factum est Dei verbū, & quantò magis ego, qui sum Dei verbum, per quod omnia facta sunt: & quem pater sanctum genuit, & misit in mundum, vt eum saluum efficiat. Ita hunc locum Cyrillus interpretatur. Aspicis igitur Deos sumi pro magnatibus, & iudicibus, & magistratibus. Eodem modo Exodi vigesimosecundo: *Dominus domus applicabitur ad Deos.* Hoc est ad iudices. Acsi dicat: Vocabitur in ius. Et paulò pòst: *Ad Deos vtriusque causa perueniet.* Et rursus eodem capite: *Diis non detrahes.* Quibus in locis per Deo iudices significantur. Ita intelligunt nonnulli illud Psalmi quadragesimisexti: *Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati sunt.* Potest tamen vesti ex Hebræo: *Quoniam Dei fortes terræ vehementer eleuati sunt.* Vel sic: *Quoniam Dei scuta terræ adhæserunt, vehementer eleuatus est. Vt sit sensus:* Quoniam reges & principes qui clypei terræ dicuntur, propterea quòd debeant populum protegere & sustentare: Dei fidem receperunt: eleuatus est & propagatus diuinus cultus. Illud etiam Psalmi quadragesiminoni: *Deus deorum dominus locutus est:* potest intelligi de iudicibus & principatum tenentibus, vel de angelis: ait enim beatus Dionysius in libro de diuinis nominibus, spiritus illos cœlestes quos angelos vocamus. Deos etiam suo modo vocari. Nominat etiam sacra scriptura Deos commentitios, vt eos detestemur: vt capite vigesimo Exodi: *Non habebis Deos alienos coram me.* De quibus ait diuinus vates: *Omnes dij gentium dæmonia.* Cùm igitur Deus accipitur pro vero Deo, & pro principe & iudice, & pro dæmone & idolo, non debet coli nisi verus Deus adoratione latriæ. Id docuit Christus Deus noster, cùm dixit Matthæi quarto, & Lucæ etiam quarto: *Dominum Deum tuum adorabis, & illi soli seruies.* Ac summa eius doctrinæ huc tendit, vt verum Deum colamus, qui ad significandam immensam bonitatem suam, cœlum & terram, & cætera omnia, quæ amplissimo cœli complexu continentur, condidit: ea tertiamus, eum contemplemur, & summo amore prosequamur. Et ita perpetua in recta viuendi ratione constantia muniti cœlestem obtinebimus beatitudinē, vbi Deo suo sempiterno fruemur. At Nabuchodonosor vera fide destitutus Deos multos colebat, quibus vt hoc loco ait Daniel, tres pueri Hebræi diuinum cultum noluerunt tribuere, vnum solum Deum esse credentes, cúmque summo amore venerantes.

Similitudo. Rom. 1. Simile. Luc. 10. Simile. Psal. 81. Psal. 95.

ANNOTATIONES
ex Chaldæo in Cap. III.

1 Fecit statuam, *Pro fecit est in Chaldæo* עבד *Habadh. pro quo Theodotio habet* ἐποίησεν, *Verbum hoc Habadh significat facere, & conflare, & operari, vt apud Esaiam decimonono:* Confundentur, qui operabuntur linum. *Significat etiam obseruare, colere, obedire, seruire, sacrificare. Illud Iob trigesimosexto:* Si audierint, & obseruauerint, complebunt dies suos in bono: *potest etiam verti: Si audierint, subaudi Deum, & obedierint: vel & fecerint. Non enim satis est verbum Dei audire, sed oportet illud exequi: iuxta illud seruatoris nostri capite vndecimo Lucæ:* Beati, qui audiunt verbum Dei, & custodiunt illud: *Et capite septimo Matthæi:* Omnis qui audit verba mea hæc, & facit ea, assimilabitur viro sapienti, qui ædificauit domum suam supra petram. *Vnde Apostolus in epistola ad Romanos capite secundo:* Non auditores legis, *inquit*, iusti sunt apud Deum: sed factores legis iustificabuntur. *Et Iacobus Apostolus capite primo.* Estote factores verbi, & nō auditores tātùm. *Nā vt qui in speculo conspicit vultum suum, & labes, ac maculas non abluit, nec abstergere curat, sed vbi se intuetur, statim speculum relinquit, & recedit, rebus aliis studens, & ita mox obliuiscitur, qualis sit: sic qui Christi doctrinam audit, in illa cernit animæ suæ sordes, & quot næuis & maculis sit eius spiritualis facies contaminata & infusa: at si ea non curat delere, quibus se videt respersum & inquinatum, sed relicta doctrina euangelica in mundi negotia solicitus incumbit, confestim ei ex animo excidit, qualem se viderit suarúmq; macularum eū capit obliuio. Id voluit idē Apostolus significare, cùm dixit:* Si quis auditor est verbi, & non factor, hic comparabitur viro consideranti vultum natiuitatis suæ in speculo: cōsiderauit se, & abiit, & statim oblit⁹ est qualis fuerit. *Illud etiam secundi Regum c.21.* Seruiuit immūdiciis, quibus seruierat pater eius: *est ab hoc verbo: quod potest etiam verti: Coluit idola, quæ pater eius coluerat. Et illud Iudicum 10.* Dimiserunt dominum, & non coluerūt eum: *Potest transferri: Et non seruierunt ei. Vel, & non sacrificauerunt ei. Et quia verbum hoc significat sacrificare & facere, inde effectum est, vt in literis diuinis sæpe idem sit facere, quod sacrificium offerre. Exodi capit. 10. vbi editio vulgata habet:* Sacrificate Deo vestro: *pro sacrificate est in Hebræo hoc idem verbum Pro quo alij aiūt posse transferri: Facite Deo vestro. Sed tunc facere idem est quod immolare. Leuitici quintodecimo loquens diuina scriptura de columbis immolandis à sacerdote ait:* Qui faciet vnum pro peccato, alterū pro holocausto. *Hoc est, quia sacerdos sacrificabit Deo duos colūbos, vnum in hostiam pro peccato, qui non cremabitur totus, alterum in holocaustum, qui totus comburetur. Et capite 23.* Facietis hircum pro peccato. *Et libro 1. Regum capite 18. dicebat Elias:* Ego faciam bouem alterum. *Et paulò pòst:* Eligite vobis bouem vnum, & facite. *Et apud Ezechielem 43.* Septem diebus facies hircum pro peccato quotidie. *Et apud Ieremiam 7.* Vt faciant placentas reginæ cœli. *Hoc est, vt offerant & sacrificent placentas Lunæ, quā gentes idolorū cultrices reginam cœli vocabant. In omnibus his locis vtitur sancta scriptura hoc verbo facere pro sacrificare. Hoc schemate & modo loquendi vsus est dominus Iesus in cœna, vbi Apostolis, & per eos sacerdotibus nouæ legis dixit in euāgelio authore Luca capite 22.* Hoc facite in meā cōmemorationem: *quæ verba citat diuus Paulus in epistola priore ad Corinthios capite 11. Nam admirabile eucharistiæ sacramentum est sacrificium: & res illa diuina quæ missa vocatur, sacrificium quidem est. Ac vocabulum hoc, missa, non Latinum est, nec Græcum, sed Hebraicum, quo semper vsa est ecclesia Latina à tēpore Apostolorum, qui Hebræi erant: & sacrificiū significat atque oblationē Deo factā, vt in verbo mas in libro radicum Reuchlinus rectè obseruauit.* [Reuchl.] *Ex quo, eorum hæreticorū colliges cæcitatem, qui rem diuinam aiunt esse missam, sed nō sacrificium: cùm missa idē sit quod sacrificium. Nec solùm in literis diuinis, sed etiā in humanis facere accipitur pro sacrificare. Nam Vergilius Latinorum poetarum princeps in tertia ecloga ita ait:* [Virgili.] *Cùm faciam vitula pro frugibus, ipse venito. Ac si dicat: cùm pro frugibus vitulam sacrificauero. Ita locum illū Macrobius Aurelius libro tertio Saturnalium interpretatur. Et nostra hac memoria Georgius Vincelius in tractatione idiomatum linguæ sanctę, Reuchlinus in libro radicum, Laurētius Villauincentius in libro de phrasibus sacræ scripturæ. Hi omnes facere pro sacrificare in loco illo Vergilij explanarūt.* [Macro. Vincelo. Reuchl. Villauin.] *Sed & Marcus Tullius cui sui sine vlla cōtrouersia palma eloquētiæ reseruata, in oratione pro Murena accipit facere pro sacrificare, cùm ait: Nolite à sacris patriis Iunonis sospitæ, cui, omnes consules facere necesse est, domesticum & suum consulē potissimum auellere.* [Tullius.] *Est quidam liber Hebraicus, quem in Arabicū sermonem vertit Aben Vahasia, qui inscribitur de factione Ægyptiorum. Et quoniā verbum Hauadh quod significat facere, & sacrificare, significat etiam colere, vt ostendimus, appellatur liber ille à nonnullis, De agricultura Ægyptiorū: cùm sine dubitatione liber ille tractet de Aegyptiorum sacrificio.* [Vahasi.] *Quare rectè à quibusdam: De factione Aegyptiorum inscribitur: hoc est, de sacrificio: si quidem facere idem est interdū quod sacrificare. Ex quo colliges nō solum facere accipi aliquādo pro sacrificare, sed factionem pro sacrificio. Cū autem verbum Hauadh tot habeat significationes, in hoc tamen loco accipitur tātum pro facere quod est conflare & fabricare. Rex enim Nabuchodonosor per opifices arte fingendi præstantes statuam aureā sibi similem fecit, quā in cāpo Duram sibi collocauit. Potest nihilominus verti locus hic: Nabuchodonosor rex coluit statuā. Vel sacrificauit statuæ. Sed communis versio quę appellatur editio vulgata, est omnibus præstātior lectionis nitore, sentētiarū veritate, grauitatis amplitudine: quod facilè perspicies, si versiones omnes ad fontem reuocaueris, & veritatem claris oculis inspicere volueris.*

a Statuam auream. *Pro statua est in Chaldæo* צלם *Tselē: Pro quo Hebræi scribunt* צלם *Tselem. Vtitur sacr^a scriptura vocabulo hoc capite. 1. Genesis, pro quo noster Latinus interpres vertit imaginē, cùm ait:* Faciamus hominē ad imaginem & similitudinem nostram. *Et paulo pòst:* Creauit Deus hominem ad imaginem, & similitudinem suam. Ad imaginem Dei creauit illum. *Sed in quo hæc consistat imago, est explanatu difficillimum. Diuus Ambrosius in libro de dignitate humanæ conditionis hæc verba scripta reliquit. Sicut Deus vnus est semper, vbique totus, omnia viuificans, mouens, & gubernans: sic omnia in suo corpore vbique tota viget viuificans, illud, mouens, & gubernans: tota in minimis membris, & tota in maximis. Et sicut Deus est vnus in essentia, & trinus in personis: ita anima est vna in substantia, & trina in potentia. Et sicut ex patre generatur filius, ex patre & filio procedit Spiritus Sanctus: ita ex intellectu generatur voluntas, & ex iis ambobus procedit memoria. D. Augustinus tertio de Genesi ad literā. In eo inquit, factus est homo ad imaginem Dei in quo irrationalibus animantibus antecellit. Id enim est ipsa ratio, vel mens, vel intelligentia. Diuus Cyrillus ait, ideo hominē dici factum ad imaginē Dei, quia est capax bonitatis, iustitiæ, & sanctitatis: quarum virtutum appetitionem Deus indidit illi. Idem ferè inquit Eusebius Cæsariēsis. Gennadius hanc Dei imaginem asserit in prouidentia consistere. Chrysostomus, Theodoretus, Seuerianus, & post eos Iacobus Vitodurēsis in tractatione de tropis vtriusque testamēti aiūt hanc Dei imaginem positam esse in dominio, & potestate, & principatu. Nā volens Deus hoc significare ait:* Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram: *& præsit piscibus maris, & volatilibus cœli, omnique reptili, quod mouetur in terra. Aspicis igitur esse hominē principem omniū, quæ sunt super terram: & hac in re Deo similē, cui omnia subiecta sunt. Ac quamuis mulier sit hac in re ad Dei imaginem creata quia tamen viro subiecta est, non antē vir ei, ideo diuus Paulus non illam, sed virum vocat Dei imaginem, cùm in priore ad Corinthios capitis ait:* Vir non debet velare caput,

quia imago & gloria Dei est. Vbi per capitis velamen quod mulier debet habere, non autem vir, subiectionem significauit. Fortasse ideo homo dicitur ad imaginem Dei creatus, quia sicut Deus in seipso colligit & vnit totam perfectionem substātiæ rerum, vt omnium principium, ita homo, quanquā aliter, ad integritatē suæ substantiæ omnes mundi continet naturas, vt omnium medium. Proclus enim in Timæum Platonis: In homine, inquit, sunt omnia particulariter, quæ vniuersaliter in mūdo sunt. Hac ratione ductus Trismegistus: magnum, inquit, ô Asclepi miraculum est homo. Sunt qui dicant Deū in principio creationis mundi sumpsisse figuram eius, vt cùm veniret plenitudo temporis, nostram assumeret humanitatē. Ideo dixisse: Faciamus hominem ad imaginem & similitudinē nostrā. Non quod Deus sit corporeus, sed quod tunc acceperit humanam figuram, in qua apparuit Adæ. Itaque hi ponunt hāc imaginem in corpore, plerique verò alij in anima: Epiphanius libro tertio contra hæreses ait esse in homine imaginem Dei, sed vbi sit, seipsum nescire: atque soli Deo cognitum esse. Hæ sunt magnorum virorum opiniones, quas tibi refero: quarum eam poteris eligere, quæ tibi visa fuerit præstātior. Illud est certum, vocabulum Iselem pro quo noster interpres in Genesi transtulit imaginem, esse hoc, pro quo hoc Danielis loco vertit statuam. Pro quo Theod. habet: εἰκόνα: hoc est imaginē siue statuam. Accipitur etiam imago pro re fluxa & caduca, nihil solidi expreßique habētē: vt psalm. 38. In imagine pertransit homo: Hoc est, vitā degit in perpetua mutatione, nō tanquam firma natura: sed vt figura picta, aut vmbrata. Vel sic: Semper homo transit, & mutat statum, aut vitam, etiamsi imaginē non mutet instar fluminis, quod cùm sit in perpetuo fluxu, non amittit tamen imaginē suam. R. Ionah & R. Ioseph aiunt vocabulū hoc, pro quo noster interpres vertit imaginē, tenebras etiā significare, & caliginē. Quā ob causam vertunt: In tenebris pertransit homo. Multa enim nescit, & longè sæpe fallitur opinione: Significat præterea statuam & simulachrum vt ca. 11. libr. 4. Regum: Imagines Baal contriuerunt. Et hoc Danielis loco.

[Margin: Gala. 4 / Gen. 1 / Gen. 2 & 5. / Gen. 1]

3 Ad congregandos Satrapas, magistratus, & iudices. Pro satrapis habet Theodotio consules. Pag. magnos principes. Pro magistratibus vertit Pagninus pontifices summos, Theodotio nobiscum magistratus. In Chaldæo est סגניא Signata. Vocabulū Hebraicum est סגן Sagan, quod significat eos, qui rēpublicam gubernandam susceperunt, siue in rebus ad corpus, siue ad animā pertinentibus. Eo vtitur Esaias cap. 41. vbi de Christo loquens ait: Adducet magistratus quasi lutū: & velut plastes conculcans humū. Acsi dicat: Conculcabit impios principes, sicut figulus, qui lutum siue argillam pedibus conculcat. Vbi per magistratus intelliguntur etiā sacerdotes, qui cupiditate, auaritia, cæterisque vitiis contaminati Christum calumniabantur. Significari autem nomine hoc magnum sacerdotem indicat Pagninus in Thesauro. Inde Berosus libro deflorationum Chaldaicarum secundo hæc verba literis mandauit: Primum dixerunt Ogygisam Sagan, id est, illustrem sacrorū pontificem Noam Dysir.

4 Et præco clamabat. Pro clamare in Chaldæo est קרא Care. Verbū est קרא quod significat vocare, inuocare, clamare, accidere, legere, euacuare, prædicare, occurrere. Illud Esaiæ 31. Cùm occurrerit ei multitudo pastorū, à voce eorū non formidabit, potest etiā verti: Cùm acclamauerit ei multitudo pastorū. Sequitur enim. A voce eorū nō formidabit. Illud etiā Prouerbiorum 27. Qui retinet eā, quasi qui vētū, & oleū dexteræ suæ euacuat: potest trāsferri: Qui cohibet eam, quasi qui cohibet vētum: & olea dextera sua occurrit: Vt sit sensus: difficile est mulierē iracūdam rixis ac iurgiis deditā refrenare: nam, qui cōtinere vult cùm est furore cōcita, perinde frustra laborat, ac ille, qui dat operā, vt vētum retineat, ne effluat, & pretioso vnguēto occurrit, ne suauē odorē emittat. Per oleum dexteræ vnguētum intellige amabile. Nulla enim pars corporis est nobis amabilior dextera. Eam ob causam Iacob vltimum filium suum quem vnicè dilexit, Beniamin, hoc est, filium dexteræ vocauit. Potest nihilominus versiculus ille hunc habere sensum. Difficile est mulierem impetu iracundiæ cōmotam domare: nō secus quàm si quis vellet ventum cohibere: sed qui eā moderari voluerit, euacuet à dextera sua oleum lenitatis, & eamq; duriter castiget. Vel ita. Qui eā nititur ducere in gyrum rationis, perdit operam & oleum: est enim eius lingua vel oleū in manu, quod tametsi restringatur, exit tamen: sic illa quanquā retineatur, euacuat tamen, & erumpit. Pro euacuat existimant quidam posse verti clamat. Diximus enim verbū hoc significare clamare. Et tunc est sensus: Qui retinet mulierem effrenatam, similis est volenti retinere ventum, ne efflet, & vnguentum odoriferum, ne oleat: clamat enim oleum pretiosum vi odoris sui, quo se prodit, & perspicuum reddit. Persistit in metaphora mulieris iracundæ, quæ solet clamare: tribuit vnguento, quod erat tribuendum mulieri.

[Margin: Gen. 35]

[a] Tunc Nabuchodonosor in furore & ira præcepit, vt adducerentur Sidrach, Misach & Abdenago: [b] qui confestim adducti sunt in conspectum regis. Pronuntiansque Nabuchodonosor rex ait eis: [c] Verè ne Sidrach, Misach, & Abdenago deos meos non colitis, & statuam auream quam cōstitui, non adoratis? [d] Nunc ergo si estis parati, quacunque hora audieritis sonitum tubæ, fistulæ, citharæ, sambucæ, & psalterij, & syphoniæ, omnisque generis musicorum, prosternite vos, & adorate statuam, quam feci. [e] Quod si non adoraueritis, eadem hora mittemini in fornacem ignis ardentis. [f] Et quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea? Respondentes Sidrach, Misach, & Abdenago dixerunt regi Nabuchodonosor: Non oportet nos de hac respondere tibi. Ecce enim Deus noster quem colimus, [g] potest eripere nos de camino ignis ardentis, & de manibus tuis ô rex liberare. [h] Quòd si noluerit, notū sit tibi rex, quia deos tuos non colimus, & statuam aureā quam erexisti, non adoramus. Tunc Nabuchodonosor repletus est furore, & aspectus faciei illius [k] immutatus est super Sidrach, Misach, & Abdenago. Et præcepit, vt succenderetur fornax septuplum quàm succendi consueuerat. Et viris fortissimis de exercitu suo iussit, vt ligatis pedibus Sidrach & Misach & Abdenago mitterent eos in fornacem ignis ardentis. Et confestim viri illi vincti [l] cum braccis suis & tiaris, & calceamentis, & vestibus, missi sunt in medium fornacis ignis ardentis. [m] Nam iussio regis vrgebat: fornax autem succensa erat nimis. Porrò viros illos qui miserunt Sidrach, Misach & Abdenago, [n] interfecit flamma ignis. [o] Viri autem hi tres, id est, Sidrach, Misach & Abdenago [p] ceciderunt in medio camino ignis ardentis colligati.

a *Tunc Nabuchodonosor in furore & ira.*] Furibundus, & appetitione vltionis inflammatus Hebræos iussit accersiri. Noluit eos ex solo auditu damnare, sed dedit eis locum respondendi. Iudex enim priusquàm ferat sententiam, debet partes audire. Id intelligens Festus dicebat, vt ait capite Actorum vigesimoquinto diuus Lucas: *Non est Romanis consuetudo damnare aliquem hominem priusquam is qui accusatur, præsentes habeat accusatores,*

res, locumque defendendi, accipiat, ad abluenda crimina, quæ ei obijciuntur. Pro damnare legunt nonnulli donare: sed idem est in sensu. Qui enim morti dãnabatur, solebat accusatoribus dari, vt ipsi eum vita priuarent. Si gentiles neminem damnabant nisi auditum, quantò magis Christiani id agere tenentur? Ita euangelicus pater familiæ villico apud se accusato ait: *Quid hoc audio de te? Redde rationem villicationis tuæ. Luc. 16.*

b *Qui confestim adducti sunt.*] Nimirum à ministris iustitiæ, vel ab aliquo regis famulo, vel ab ipsis accusatoribus, quod est probabilius: Perpende accusatorum diligentiam.

c *Verene.*] Interrogat eos rex, vt veritatem cognoscant.

d *Nunc ergo si estis parati.*] Etsi furore concitatus præceperit adduci hos tres viros Hebræos, tamen spatium illis tribuit pœnitendi. Vt si prostrati statuam colant, condonetur illis præteritum crimen: & prior culpa veniam consequatur. Sin autẽ colere neglexerint, in fornacem ignis mittantur.

e *Quod si non adoraueritis.*) Hi tres adolescentes erant regi grati propter Danielem, quem singulari beneuolentia comprehendebat. & ob ipsorum sapientiam & venustatem. Ideo eis primum delictum condonabat: quod nullum erat: imò virtutis actio. At tanti ponderis erat iracundia, qua concitabatur, vt eis mortem terribilem minitaretur, nisi eius colerent statuam.

Sap. 2.

f *Et quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea.*) Magna profectò cæcitas & amentia detestanda à superbia & furore inducta: nam capite præcedente ostensum est, eum veri Dei potentiam cognouisse, eúmque regum dominum ac deorum Deum vocasse. Vide subitam obliuionem & intolerabilem insaniam. Eadem captus Rapsaces Babylonius dux pio Ezechiæ Iudæorum regi dicebat: *Non te decipiat Deus tuus, in quo confidis: non enim te poterit liberare.* Vide Esaiam capite trigesimoseptimo, & quartum librum Regum decimooctauo.

g *Potest eripere nos.*] Sensus est. Tu rex interrogas, quis Deus nos poterit à te eripere: quasi dicas, nullus. At longè falleris opinione. Nos constãter respondemus, Deum nostrum posse nos liberare, si voluerit. Vnde tyrannus existimabat esse viris illis timorem illaturũ, inde eis materiã fortitudinis nasci videbat. Eum enim Deum nominauit illis, quem illi colebant, qui solet eis opitulari, qui ad ipsum tanquam ad arcem tutissimam confugiunt. Ad illum viri pietate, animique altitudine præstantes supplices accedunt, eiusque clementiam implorant. Et rebus afflictis ad capitis periculum accersiti, ab acerrimis hostibus vndique oppugnati nulli calamitatum oneri succumbentes, sed fiducia cælestis præsidij seipsos excitantes, audacter exclamant cum diuino vate: *Dominus illuminatio mea, & salus mea, quẽ timebo? Dominus protector vitæ meæ, à quo trepidabo?* Quemadmodum in literis diuinis calamitates & afflictiones dicuntur tenebræ: ita Deus earum depulsor dicitur illuminatio. quo implorato viri iusti adducti in maximum periculum & extremum discrimen placida tranquillaque mente consistunt. Habent enim Deum, qui si eis expediat, eripiet eos à periculis, hostes à ceruicibus repellet, eosque in libertatem vindicabit. Ipse iustum Noe omni sapientia & nobilitate præstantem ab immensa vi aquarum, totiúsque terræ eluuione liberauit. Abraham illustribus laudibus celebratum, quem nulla potuerunt pericula à virtute abducere, nec ab incœpto honestatis cursu retardare, à Chaldæis, Aegyptijs, & Chananæis mirabiliter eripuit. Ac vt multa strictior attingam, & breui complectar: ipse Deus liberauit ab immolatione Isaac, quem eius pater hostiam ad sacrificandum præbuerat: Iacob de manu Esau: Ioseph à mortis faucibus & à vinculis

Gen. 7

in quæ eum domina stimulis libidinis concitata coniecerat: Mosem, & Aaronem, & populum Israeliticum ex ore abstulit Pharaonis: ac extorquens ex Ægyptiaca seruitute per medium maris admirabilibus prodigiis traduxit. Dauidem liberauit de manu Goliæ: & postea Saulis, qui ei perniciem sæpè fuit machinatus: Iudith de manu Holofernis: Danielem à lacu leonum: Susannam à falso crimine in purissimam & castissimam vitam collato. Ipse liberauit Ezechiam à Sennacheribo. Ionam à ventre ceti. Hebræos à Babylonica seruitute. Ipse eripuit Petrum à carcere vindice nefariorum scelerum, in quem vir omni sanctitate præditus, amplissimis virtutum ornamentis decoratus fuerat iniustissimè coniectus: & Paulum à naufragio, & infinitis periculis vindicauit, qui mentem abducebat à sensibus aliquando, & cogitationem à rebus caducis separabat, & ad cœlestium rerum contemplationem vir virtutibus omnibus septus rapiebatur. Huius præpotentis Dei fiducia roborati viri iusti periculis expositi non cadunt animo, nec vllos inimicorum impetus ita extimescunt, vt à constantiæ gradu deiiciãtur. Ea quæ præclara mortalibus & egregia videntur, parua ducunt: firmáque ratione despiciunt: ea verò quæ acerba videntur periculis & calamitatibus plena, quæ multa & varia in hominum vita versantur, ita tolerant, vt nihil à summa ratione infira in natura discedant, nihil à sapientium dignitate. Ac mortem potius subibunt, quàm veram Dei fidem relinquant. Hac fortitudine muniti tres iuuenes Hebræi magno & erecto animo regi responderunt.

h *Quòd si noluerit.*) Non dicunt: quòd si non potuerit: sed si noluerit. Quasi dicat: Si nos nõ liberauerit, non erit, quòd non possit: sed quia ita nobis expedire videbit: iusta enim sunt, sed nobis aliquando occulta iudicia eius.

i *Deos tuos non colimus.*) O singularem fidem, ô egregiam animi fortitudinem, & admirabilem constantiam! Non timuerunt tyrannum, nec maximum illum regnum minacibus verbis ad terrorem constructum. Sed pro fide, pro veritate, pro honore Dei sui se morti obtulerunt. Tenemur enim potius mortem eligere, quàm fidem repudiare, & animam scelere polluere. Quemadmodum armenius mus animal paruum albi coloris, appellatum à Lusitanis arminno, adeò munditiam diligit, vt velit potius mori, quàm fœdari, ita vt illito sordibus ostio foueæ aut caueæ capi potius à venatoribus, quàm pollui patiatur: sic vir verè Christianus tanti æstimare debet animi candorem, vt velit potius pro Christo mortem oppetere, quàm fidem relinquere, aut nimium flagitij fœditate maculare. Inuenies huius animalis naturam apud Pierium Valerianum lib. tertio decimo hieroglyphicorum: & apud Franciscum Petrarcham, qui illud carminibus celebrauit. D. Cyprian. incidiens in hunc Danielis locum libro 4. epistolarum ita ait: Cùm se crederent, & pro fide sua scirent, posse etiam de præsenti supplicio liberari, iactare hoc tamen, & vendicare sibi noluerunt: docentes, quòd eis minor esset confessionis virtus sine testimonio passionis. Addiderũt posse omnia Deum facere, se tamen non in hoc fidere, vt liberari in præsenti vellent, si illam libertatis & securitatis æternæ gloriam cogitarent.

Similitudo

k *Immutatus est.*] Hoc dicit, quia animi perturbatio in facie sæpenumero apparet.

l *Cum braccis suis, & tiaris.*) Braccæ vestes sunt, quibus crura teguntur. Sed ita etiam vocantur vestes fluxæ intonsæ, ac varij coloris, quibus olim vtebantur Galli Narbonensis prouinciæ cultores authore Diodoro Siculo libro sexto: qui eam ob causam Braccati vocabantur. Hi à mari Mediterraneo in Hispaniam vlte-

riorem nauigarunt, vt referunt Florianus à Campo & Ioannes Vasæus, & in prouincia inter Durium & Minium condiderunt vrbem, quæ Latinè Braccata, Lusitanè verò Braga appellatur. Tiara est genus pilei teste Hieronymo, quo Chaldæorum & Persarum gens vti solebat: cuius meminit Ezechiel dicens capite 23. *Cùm vidissent viros depictos, & tiaras in capitibus eorum.*

m *Nam iussio vrgebat.*) Reddit causam, quare viri illi Hebræi non fuerunt vestimentis spoliari: sed induti missi sunt in fornacem, & flammis expositi: quia tam effrenata erat vltionis auiditas apud regem, vt nō permitteret eos nudari.

n *Interfecit flamma ignis.*) Hi viri qui in flammis conicecerunt innocentes Hebræos, erant viribus muniti, sed immanes & barbari. Quare voluit Deus, vt essent flammis absumpti, quibus tres pueri fuerunt liberati. Amisit Nabuchodonosor viros non imbecillos, sed viribus pollentes, vt non solùm ille miraculo deterreretur, sed exercitus eius detrimentum acciperet. Fortasse illi qui flammis flagrauerunt, persuaserunt regi, vt eam fornacem, & incendium illud pararet ad exitium Hebræorum. At ita diuina iustitia exigente *foderunt foueam*, vt verbis vtar Dauidis Psalmo 56. *& inciderunt in eam.* Quod etiam de Aman in Mardochæum capite sexto Esther scriptum legimus: *suspensus est enim in patibulo, quod ei per summum scelus parauerat.* Solent enim impij in perniciem illam incidere quàm aliis machinantur. Vnde Dauid psalmo septimo: *Lacum*, inquit, *aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam quam fecit.* Et psalm. 9. *In operibus manuum suarum comprehensus est peccator.* Et Salomon capite Ecclesiastis decimo: *Qui fodit foueam, incidet in eam.* Et Prouerbiorum vigesimosecūdo: *Qui seminat iniquitatem, metet malum: & virga iræ suæ consummabitur.* Hoc est finem habebit eius impia dominatio. Vel vt alij vertunt: & virga iræ suæ perdet illum.

o *Viri autem hi tres.*) Iuuenes erant Hebræi illi, vt ait Theodoretus, veluti in flore ætatis. Quare aliquando pueri vocantur, aliquando viri, vt hoc loco, quia iuuenilem degebant ætatem: Sed pueri erant propter innocētiam, viri propter animi fortitudinem. Vir enim interdum hominem fortem, magnique animi significat: vt ca. 4. primi Regum: *Confortamini, & estote viri.* Vnde viriliter agere, est forti & erecto animo incumbere in virtutem: vt capite 16. epistolæ prioris ad Corinthios: *Vigilate, state in fide, viriliter agite.* Hæc est causa, cur viri tres Hebræi appellantur. Quantò amplius crescebant ætate, tantò magis augebantur virtute. Nā vt diuus ait Gregorius: nemo repentè fit summus. quēadmodum pingendi ars incœpit à lineis, vt Plinius ait li. 35. deinde singulis coloribus imitata est rerum imagines: postea accessit lumen, & vmbra, & oleum cum colorum varietate, donec ad summam perueniret admirationem: sic virtus in hominibus nō statim perfecta est, omnibusque numeris absoluta: sed sensim augetur, donec ad fastigium perducitur. Tu verò perpēde. In Babylonica regione colebātur statuæ aureæ, viri autem innocentes in flammas ignium coniiciebātur. Eodem modo in mundo sæpe tyranni & vani homines coluntur, iusti autem igne calamitatum vexantur.

p *Ceciderunt.*) Explanat modum, quo eiecti sunt in caminum. Mittuntur ligati in fornacem, & ferreis vinculis astricti, & cadunt in medium incendij. & flamma nmens non tāgit eos. Arserunt vincula ferrea, & vinctorum corpora non lædebātur. Subitò cessauit ignis, & refrigerationem flammæ dederunt. Magnum profecto miraculum, & perpetua dignū memoria. Hucusque legunt Hebræi: media quæ sequuntur vsque ad finem hymni trium puerorum, in Hebraico non habentur.

t In hora qua audieritis sonitum tubę. *Theodotio habet; Quacunque hora audieritis vocem tubæ. Pagninus: Tempore quo audieritis sonitum cornu. Potest verti: Cum primum audieritis sonum buccinæ. Pro sonitu est in Chaldæo* קל *Cal, Vocabulū Hebraicum est Col, quod significat vocem, sonum, tonitruum, clamorem. Et vtitur Moses capite Genesis 3. cùm ait:* Cùm audissent vocem domini Dei deambulātis in paradiso ad auram post meridiem, abscondit se Adam & vxor eius à facie Domini. *Vnus enim ex peccati effectibus est fugere Deum. Possunt verti verba illa: Cùm audissent sonum domini Dei ambulantis in horto. Fortasse vox illa nō erat verborum, quæ lingua efficeret, & distinctè redderet: sed sonitus deambulationis strepitum efficientis, qui in horto illo amœnissimo resonabat. Nam capite sexto libri quarti Regum scriptum est:* Sonitus pedum domini eius post eum. *Vbi pro sonitu est idem vocabulū. Probabile tamen est Deum locutum aliquid fuisse, quo audito se parentes nostri fugæ mandarunt. Nam paraphrasis Chaldaica habet: Audierunt vocem verbi Domini Dei. Vox Domini accipitur aliquando pro Euāgelij prædicatione: vt psalmo 28.* Vox Domini super aquas: Deus maiestatis intonuit, Dominus super aquas multas. Aquæ multæ sunt populi multi, *vt D. ait Ioānes capite decimoseptimo Apocalyp. Potest vox illa super aquas de voce patris cælestis intelligi super Iordanis aquas audita. Nam baptizatus Iesus, vt verbis vtar Euāgelistæ,* confestim ascēdit de aqua, & ecce aperti sunt ei cæli: & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem super ipsum. Et ecce vox de cælis dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui. *Hæc Matthæus capite 3. Ascendit Iesus ex aqua secum quodammodo demersū educens ac efferens mundum. Et vidit aperiri cælum, quod Adam cōcluserat ob peccatum. Et vox patris diuinitatem Christi ostendentis in aquis intonuit. Sunt, qui per vocem Domini super aquas explanent magna tonitrua super nubes, iuxta illud diuini psaltes:* Vocem dederunt nubes. *Et quod paulo pòst sequitur:* Vox tonitrui tui in rota, hoc est in sphæra cælesti. *Vel in aere qui cælum dicitur vbi fiunt tonitrua.*

Psal 76

2 Sonitum tubæ. *Pro tuba est in Chaldæo* קרנא *Carna. Vocabulū Hebraicum est* קרן *Ceren, quod significat Buccinā, siue tubam corneam, & ipsum cornu: & per translationem regnū, robur, vires, fortitudinem, gloriam, potestatem. Ex quo efficitur, vt abscindere alicui cornu sit fortitudinem ei debilitare, vires infringere, & gloriam auferre: vt apud Ieremiam 48.* Abscissum est cornu Moab. *Contrarium verò est extollere cornu: vt libro primo Regum capite secundo:* exaltatum est, *inquit Anna,* cornu meum in Deo meo. *Acsi dicat: Illustris reddita est gloria mea non in mundi vanitate, sed in Deo meo, qui mihi suppeditauit syluam gloriandi. Metaphora est ab animalibus cornigeris desumpta, quæ in cornibus robur habent, fortitudinem, & gloriam. Et vtitur Zacharias, cùm ait Lucæ primo:* Erexit cornu salutis nobis. *Vbi per cornu salutis intelligitur fortitudo salutaris & gloria vtilitatem afferens animorū. Vel regnum Christi, qui est salus nostra. Solebāt enim reges oleo ex cornu perungi. Accipitur pro splendore siue radio, quod instar cornu esse videatur. Vnde cornutum idē est quod splendidum. In hanc sumitur significationem Exodi trigesimoquarto:* Ignorabat Moses, quòd cornuta esset facies sua ex consortio sermonis Dei. *Radios enim lucis emittebat. Id intelligēs Onchelus paraphrastes Chaldaicus trāstulit. Moses autem nesciebat, quòd multiplicatus esset splendor gloriæ vultus sui, cū loqueretur cum Deo. At vbi Moses cognouit faciem suā ob admirabilem splendorem metum afferre Israelitis, eam texit velo, quod auferebat in tabernaculū ingressurus. Nolebant eum Hebræi videre, quia ob Dei familiaritatem radiis micabat. Hæc est mundi conditio, nō posse eos intueri, qui iustitiā & pietatem colentes, diuinarūmq; rerum mysteria contemplantes vitā cælestem imitātur. De illis Mosis splendoribus interpretātur nonnulli illud Habacuch tertio:* Et cornua in manibus eius. *Hoc est, & splendores fuerunt Mosi manibus eiusdē Domini: id est, Deo ita agente. At multo rectius de*

1. Reg 9 & 10

Exo 34
2. Cor. 3

Christo

Christo Domino locus ille explanatur. Vaticinatus est enim diuinus ille vates fore, vt seruator noster se in crucis ara hostiam pro nobis cōstitueret, vbi ipsius crucis cornua seu latera manibus teneret. Ac si diceret: Tanto amore salutis hominum erit incensus, vt non tam ipsa cornua crucis eius manus teneant, quàm ipse manibus teneat illa. Vel per cornua in manibus significātur splendores in operibus Christi. Perspicuum est enim per manus opera significari, quæ debent luce virtutum splēdere. Et licet ceren significet splēdorē, & alia multa, vt diximus, hoc tamē Danielis loco pro buccina siue tuba cornea accipitur.

3 Quis est Deus, qui eripiat vos de manu mea? Theodotio habet: Quis est Deus, qui liberet vos de manibus meis? Alij: quis est Deus, qui eruat vos à potestate mea? Quæ omnia in idem recidunt. Pro manu est Chaldæo ידה Iedhai. Vocabulū Hebraicum est יד Iadh, quod manum significat, & potestatem, & seruitutem. Vnde dare manus Latine est subiectionem subire: vt apud Ciceronem. Ad extremum dat manus, & vinci se patitur. Eripi de manu alicuius est de potestate eius, aut seruitute liberari: vt Exodi secūdo: Eripuit de mano Pharaonis. Iudicum sexto: Liberabis Israel de manu Madian. Lucæ primo. De manu inimicorum nostrorum liberati seruiamus illi. Significat etiam vaticinationem: vt apud Ezechielem primo: Facta est super eum ibi manus Domini. Præterea habes alias significationes, de quibus primo capite disseruimus. Illud est obseruandum, esse aliquem in manu Domini, vel teneri manu Dei, esse gratiam habere, vel gratū Deo esse. Etsi Deus est incorporeus, solet tamen diuina scriptura more loquens humano tribuere illi manus: vt capite Sapiētiæ tertio: Iustorum animæ in mano Dei sunt: Et Amos capite septimo: Ecce Dominus, inquit, stās super murū litum, & in manu eius trulla cæmētarij. Vbi pro manu est in Hebræo vocabulum nostrum Iadh: & pro trulla cæmētarij est vnicum nomen, nempe אנך Anac, quod non solùm trullam cæmentarij significat: sed etiam perpendiculum. Quare potest etiam locus ille verti. Et in manu eius perpendiculum plumbeum. Solent enim cæmentarij, & ædificatores perpendiculo vti ad perspiciendum, sit ne murus rectus, & ad amussim constructus, an non. Est instrumentū illud linea habens plumbeum celindrum paruum appensum, quo à summo ad imum æqualitatem ædificiorum fabricatores perpendunt. Describit diuinus vates filiū Dei, vt architectum, qui venturus erat ad magnificum ecclesiæ templum ædificandum. Habet autem in manu trullam, vt vitæ nostræ foramina, rimas, defectiones à recta rationis proscriptione auersas resarciat, instauret, & reficiat: & perpendiculum, vt nostra corrigat flagitia. Vt enim murorum vitia (Similitudo) si quam in partem se inclinent, corriguntur ad perpendiculū: sic scelera seueritate iustitiæ emendantur. Vult Deus, vt ædificium vitæ nostræ sit ad normam suę voluntatis constructū. Hæc est huius loci intelligentia, si perpēdiculum legas cū multis: & trullam cæmentarij cum editione vulgata, quæ est verissima & integerrima. Sed mirabilis quidem est septuaginta interpretum hoc loco translatio: ita enim habent: καὶ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ ἀδάμας. Hoc est, Et in manu eius adamas. Adamas in singulari pro numero posuerunt multitudinis, more sacrarum litterarum: diuus enim Hieronymus li. 2. aduersus Iouinianū, & diuus Augustinus libro 5. de Genesi ad litteram ca. 10. & in explanatione in Psalmum 108. aiunt vti aliquando diuinam scripturam singulari numero pro plurali. Qui sunt hi adamantes, quos Deus habet in manu sua, nisi viri iusti, constantes, qui propter ipsum Deum cruciatus, & contumelias, calamitates, mortem acerbissimam toleranter ferunt? Ezechieli (Ezech. 3) viro firma ac stabili virtute ornato, omni nobilitate & sapientia præstanti dixit Deus: vt adamantem, & vt silicem dedi faciem tuam: ne timeas eos. Hieronymus in caput septimum Zachariæ: Adamas, inquit, lapis fortissimus adeò durus est, vt omnia metalla confringat, & ipse non confringatur ab vllo: vnde à Græcis ἀδάμας. Hoc est indomabilis dicitur. Et in caput septimum Amos transferens verba Xenocratis: Adamas, inquit, sui nominis lapis est, quem Latinè indomitum possumus appellare, quòd nulli cedat materiæ, ne ferro quidē. Nam si ponatur super incudem, & grauis ictu feriatur mallei, antea incus & malleus vulnus accipiunt, quam adamas conteratur. Et paulò pòst: Hic lapis durissimus & indomabilis solùm cruore hircorum dissoluitur. Idem ait Plinius li. 37. Vnde apud veteres erat adamas fortitudinis hieroglyphicum authore Pierio Valeriano ob eius indomitum robur, & insuperabilem vim. Nam vir fortis, & constans, iniurias, ærumnas, & tormenta erecto ac inuicto animo subit: nulli calamitatum generi succumbit: nihil pro Christo intolerandū arbitratur. Nonne Apostoli & martyres adamātes Indici fuerūt omnibus numeris absoluti? Nonne multi inueniuntur, qui Christi amore flagrantes propter eum incredibiles sustinent calamitates, propter quem omnes procellas & tempestates ducunt esse subeundas? Inueniuntur quidem, qui nō solùm stimulos dolorum, sed mundi fulmina cōtemnunt: & diuitias, magistratus, voluptates, & ea ad quæ plerique mortalium aspirāt despiciunt, ac pro nihilo ducunt. Hi nunquā se huiusmodi calamitatibus obiecissent, nisi essent firmitudine roborati: ac nisi de Deo, & altera vita cogitassent. Sed intelligunt exiguum esse curriculum huius vitæ: & in alteram immensum gloriæ: hāc esse fluxā & mortalē, alterā verò stabilem & æternam. Ac quāuis hic varijs premātur rerum aduersarum telis, nunquā tamen ego ærumnosos illos ac infelices arbitrabor. Nō enim magnitudo animi eorum torquetur, non firmitudo, nō cōstātia, non vlla virtus: nō denique animus ipse, qui virentibus tanquā mœnibus septus expugnari nō potest, nec torqueri nec frāgi. Quare nec periculis, nec minis, nec morte ipsa terrentur: imò non hircorum, sed proprio sanguine decorantur. Hi aiunt mortem esse terribilē, qui ducuntur mundi voluptatibus, nō iis, qui aspirāt cœlestia, quorum laus emori nō potest. Hi firmitudine ac fortitudine septi à vita potius, quàm à Christi charitate dimouentur. Videte Orientalem illum cœlestemque adamātē omnibus constantiæ gradibus munitum, Apostolum Paulum aiētem ad Romanos 8. (Rom. 8) Quis nos separabit à charitate Christi? tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio, an gladius? Quasi dicat: nihil horum. Et paulò post: Certus sum, quia nec mors, nec vita, nec angeli, nec principatus, nec virtutes, nec instantia, nec futura, nec fortitudo, nec altitudo, nec profundū, nec creatura alia poterit nos separare à charitate Dei, quæ est in Christo. Sed vnde viris pietate & iustitia præstantibus tāta prouenit fortitudo, tamque admirabilis constantia? Ex eo certè, quia eos Deus tenet manu sua. Hoc quidem est, quod ait diuinus vates Amos: (Amos. 7) Et adamas in manu eius. Et capite tertio libri Sapientiæ ait scriptura. Iustorum animæ in manu Dei sunt. Et capite primo Apocalypsis ait Ioannes de Christo Deo, quòd Habebat in dextera sua stellas septem: hoc est septem iustos. Et ipse Christus apud Ioannem decimo: Non rapiet eos quisquā de manu mea. Inde manat firma illa, perpetua, & immortalis constantia, nulla vi cruciatuum labefactata, nec conuulsa, qua illi sunt præditi, qui similes adamātibus præclaram eximiamque pulchritudinem adamarunt.

Quæ sequuntur, in Hebraïs voluminibus non reperi. Qua de re vide præfationem nostram ad lectorem.

[a] Et ambulabant in medio flāmæ [b] laudantes Deum & benedicentes domino? Stans autem Azarias orauit sic, [d] aperiensque os suū in medio ignis ait: Benedictus es domine [e] Deus patrū nostrorū, & laudabile & gloriosum nomē tuum in secula. Qui iustus es in omnibus, quæ fecisti nobis, [f] & vniuersa opera tua vera, & viæ tuæ rectæ, & omnia iudicia tua vera. Iudicia enim vera fecisti iuxta omnia, quæ induxisti super eos, & super ciuitatem sanctam patrum nostrorū Ierusalē: [h] quia in veritate & in iudicio induxisti omnia hęc propter peccata nostra? Peccauimus enim, & inique egimus recedētes à te, & deliquimus in omnibus: [k] & præcepta tua nō audiuimus, nec obseruauimus, nec fecimus, sicut præceperas nobis, vt bene nobis esset. Omnia ergo quę induxisti super nos, & vniuersa quæ fecisti nobis, vero iudicio fecisti. [m] Et tradidisti nos in manibus

inimicorum noſtrorũ iniquorum & peſſimorum, prævaricatorúmque & regi iniuſto, & peſſimo vltra omnem terram. Et nunc non poſſumus aperire os: [n] confuſio & opprobrium facti ſumus ſeruis tuis, & his, qui colebant te. [o] Ne quæſumus tradas nos in perpetuum propter nomen tuum. Et ne diſſipes teſtamentum tuum, nec auferas miſericordiam tuã à nobis propter Abraham dilectum tuum, & Iſaac ſeruum tuum, & Iſrael ſanctum tuum: quibus locutus es pollicens, quod multiplicares ſemen eorum [p] ſicut ſtellas cæli, & ſicut arenam, quæ eſt in littore maris: quia domine imminuti ſumus pluſquam omnes gentes: ſumúſque humiles in vniuerſa terra hodie propter peccata noſtra. [q] Et non eſt in tempore hoc princeps, & dux, & propheta: nec holocauſtum, nec ſacrificium, nec oblatio, nec incenſum, nec locus primitiarum coram te, vt poſſimus inuenire miſericordiam tuam. [r] Sed in anima contrita, & ſpiritu humilitatis ſuſcipiamur. [ſ] Sicut in holocauſto arietum, & taurorum, & ſicut in millibus agnorum pinguium: [t] ſic fiat ſacrificium noſtrum in conſpectu tuo hodie, vt placeat tibi: [v] quoniam non eſt confuſio confidentibus in te. [x] Et nunc ſequimur te in toto corde, [y] & timemus te, quærimus faciem tuam. Non confundas nos, ſed fac nobiſcum iuxtà manſuetudinem tuam, [aa] & ſecundum multitudinem miſericordiæ tuæ: & erue nos in mirabilibus tuis, & da gloriam nomini tuo domine: [bb] & confundantur omnes, qui oſtendunt ſeruis tuis mala. Confundantur in omnipotentia tua, & robur eorũ conteratur: & ſciant, quia tu es dominus Deus ſolus, & glorioſus ſuper orbem terrarum. [cc]. Et non ceſſabant, qui miſerat eos miniſtri regis ſuccendere fornacem [dd] naphtha & ſtupa, & pice, & malleolis. Et effundebatur flamma ſuper fornacem cubitis quadraginta nouem: & erupit, [ee] & incendit, quos reperit iuxta fornacem de Chaldæis: [ff] Angelus autem domini deſcendit cum Azaria, & ſocijs eius in fornacem [gg] & excuſſit flammam ignis de fornace: [hh] & fecit medium fornacis quaſi ventum roris flantem: & non tetigit eos omnino ignis: nec contriſtauit, nec quicquam moleſtiæ intulit. Tunc tres quaſi ex vno ore laudabant, & glorificabant, ac benedicebant Deum in fornace, dicentes: [ii] Benedictus es domine Deus patrum noſtrorum, & laudabilis, & glorioſus, & ſuperexaltatus in ſæcula. [kk] Et benedictum nomen gloriæ tuæ ſanctum, & laudabile & ſuperexaltatum in omnibus ſæculis. Benedictus es in templo [ll] ſancto gloriæ tuæ, & ſuperlaudabilis & ſuperglorioſus in ſecula. Benedictus [mm] es in throno regni tui, & ſuperlaudabilis, & ſuperexaltus in ſecula. Benedictus es in firmamento cæli, & laudabilis, & glorioſus in ſecula. Benedictus es [nn] qui intueris abyſſos, & [oo] ſedes ſuper cherubim, & laudabilis & ſuperexaltatus in ſecula. [pp] Benedicite omnia opera domini domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. [qq] Benedicite angeli domino, [rr] laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. [ſſ] Benedicite cæli domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. [tt] Benedicite aquæ omnes, quæ ſuper cælo ſunt, domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſecula. [vv] Benedicite omnes virtutes domini domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [xx] Benedicite ſol & luna domino, laudate & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [yy] Benedicite ſtellæ cæli domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. Benedicite omnis ſpiritus Dei domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [aaa] Benedicite ignis, & æſtus domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [bbb] Benedicite frigus & æſtas domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. Benedicite rores & pruina domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. Benedicite gelu & frigus domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. Benedicite glacies & niues domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [ccc] Benedicite noctes & dies domino, laudate & ſuperexaltate eũ in ſæcula. Benedicite lux, & tenebræ domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. Benedicite fulgura & nubes domino, laudate & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [ddd] Benedicat terra dominũ, laudet & ſuperexaltet eũ in ſæcula. Benedicite mõtes & colles domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. Benedicite fõtes domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. [eee] Benedicite maria & flumina domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [fff] Benedicite cete, & omnia quæ mouẽtur in aquis domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula [ggg] Benedicite omnes volucres cæli domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. Benedicite omnes beſtiæ & pecora domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. [hhh] Benedicite filij hominum domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. [iii] Benedicat Iſrael dominum laudet, & ſuperexaltet eum in ſæcula. [kkk] Benedicite ſacerdotes domini domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. Benedicite ſerui domini domino, laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. Benedicite ſpiritus & animæ iuſtorũ domino laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. [lll] Benedicite ſancti & humiles corde domino, laudate, & ſuperexaltate eũ in ſæcula. [mmm] Benedicite Anania, Azaria, Miſael domino laudate, & ſuperexaltate eum in ſæcula. Quia eruit nos de inferno, & ſaluos fecit de manu mortis, & liberauit de medio ardentis flammæ, & de medio ignis eruit nos. Cõfitemini domino, quoniam bonus, quoniam in ſæculum miſericordia eius. [nnn] Benedicite omnes religioſi domino Deo deorum, laudate, & confitemini ei, quia in omnia ſæcula miſericordia eius.

a *Et ambulabant in medio flammæ.*) Non enim in os fornacis miſſi ſunt, ſed intus in medium flammarum, vt citiùs comburerentur.

b *Laudãtes Deũ.*) Liberatorẽ ſuũ. Erat tyrãnus incenſus furore

furore, & fornax incensa igne. Sed quanto incendium vehementius erat, tantò amplius virtus sanctorum iuuenum veluti aurum in igne approbatur. Quantò magis crescebant flammæ, tantò viris iustis ampliorum laudum materiam præbebant. Quantò enim ardentiorum iniuriarum & suppliciorum ignem impij aduersus pios componunt, tantò ipsis nec opinati parāt clarioris gloriæ syluam, & illustriorem nominis amplitudinem. Vt aurea corona non conflatur & perficitur sine igne, & multis ictibus, quibus tunditur aurum: sic vera gloria non obtinetur sine labore, & multis calamitatibus, quibus viri iusti premuntur. Qui verò viros pios charitate munitos vexant, similes sunt aurificibus coronas aureas efficientibus, quibus non ipsi, sed alij decorantur. Considera nunc Hebræorum coronā à Chaldæis impiè conflatam: & sertum per contraria contextum: ac factos trophæi testes ipsos inimicos. Nisi Ioseph à fratribus venderetur, non esset in excelsa dignitate constitutus. Ea via adeptus est illustres honores, & amplam famæ celebritatem, quā ei inuidia concitati fratres ignominiam, & perpetuam nominis obliuionē parare putauerunt. Sæuiebat aduersus tres iuuenes Babylonius tyrannus natione & immanitate barbarus: sed nesciebat, quid faceret: non enim viris iustis veri Dei fiducia roboratis, sed sibi, & militibus suis dedecus & perniciem moliebatur. Sæuiebat, vt nō crescerent Hebræorum cruciatus, sed vt cunctis ostenderetur diuina potestas. Parabat incendium, exaggerabat flammas ipse iracundia incensus, & immanitate inflammatus. Misit in rogum viros pietate, religione, sapientia præstantes. Sed perpende Dei bonitatem & potētiam. Fugiunt flammæ, cedunt ignes, incendia expauescunt, ardor ipse in refrigerationem conuertitur. Rogus discedit à viris sanctis iustè, qui fuerāt damnati iniustè: & eorum hostes meritò consumit: iustis obsequium præstat, iniustis interitum administrat. Eos innocentes ostendit, quos tyrannus dignos supplicio putabat, eos verò iudicio maleficij conuincit, quos ille censebat merita in cœlum vocasse. Ignis absoluit: quos condemnat rex crudelis, & in eos animaduertit, quos ipse laudibus iudicabat efferendos. Itaque Nabuchodonosor aspicit suorum mulctam ad pœnam, & Hebræorum incolumitatē ad gloriā. Quid hoc spectaculo notabilius? quid hac victoria illustrius? quid hoc trophæo præstantius? Sed quid miraris? Non solum ignis, sed omnia alia elemēta diuino numini obediunt. Tres autē pueri vidētes admirabile Dei iudiciū cū laudibus gaudio affecti efferebāt. Ita faciant animæ Deo deuotæ in similibus euentibus, iuxta id psal. 96. *Exultauerunt filiæ Iuda propter iudicia tua domine.*

c *Stās autē Azarias.* Azarias idem est quod auxiliū Dei: aius auxilio stabat fide & fortitudine roboratus.

d *Aperiensque os suum.* Quasi sapientiæ & virtutum thesaurum. De Christo thesauro abscōdito dictum est Mat. 5. *Aperiēs os suum docebat eos.* Multi os aperiunt, vt fallant, ille vt doceret, & viam ad consequendam æternam beatitudinem ostenderet.

e *Deus patrum nostrorū.* Meminit antiquorum patrum, in quibus priscis temporibus fides, quæ per charitatē operatur, mirabiliter splenduit, & refulsit: vt eius obsecratio grata Deo esset. Eodem modo fecit Moses c. 32. Exodi in precibus quas fudit ad Deum ad eius iram in vituli conflatione placandam.

f *Et vniuersa opera tua vera.* Cū veritas nō operibus, sed verbis tribuatur, posset quæri, cur hoc loco Dei opera dicūtur vera? Sed in prōptu est respōsio: nā apud homines opera differūt à verbis: apud Deū autē idē est dicere & facere: iuxta illud psalmographi: *ipse dixit, & facta sunt.* Vnde mater filiorū Zebedæi dominū Iesum alloquēs: *Dic*, inquit, *vt hi duo filij mei sedeāt, vnus ad dexterā tuā, & vnus ad sinistrā in regno tuo.* Et cēturio: *Dic verbo, & sanabitur puer meus.* Vel dicūtur Dei opera vera ad differētiā operū hominū, quorū multa speciē habentia bonitatis, mala tamē sūt. Eáq; ob causā falsa sunt, quia simulata & ficta foris apparent bona: intus autem plena sunt dolis & fallaciis. Hæc simulatio vitiosa est, & è vita tollenda: aufert enim iudicium veri, idque adulterat. Quia autem huiusmodi simulatione, & inani ostētatione, fictis non modò verbis, sed factis stabilem gloriam se consequi posse existimant, longè quidem opinione falluntur. At Dei opera vera sunt, quia sincera sunt, & diuinæ sapiētiæ, quæ nec fallit, nec fallitur, respondent. Veritas enim sumitur aliquando pro sincera bonitate. Nā cum rex Ezechias ęgrotatione laboraret, has voces emisit: *Obsecro domine, memento quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate tua.* Hoc est candidè, & sincerè, sine simulatione, sine fuco. Vide Esaiā c. 34. & 4. Reg. 20. Sensus est: Nosti domine, dedisse me operā, vt seruarem integrè mandata tua. Ita in epistola tertia diui Ioannis: *Sicut tu in veritate ambulas.* Aspicis veritatem his locis non tam ad intelligentiam, quàm ad voluntatem referri: non tam ad sermones, quam ad facta: & idem esse veritatem & bonitatē. Eodē modo intelligi potest id, quod ait cap. 1. ad Romanos diuus Paulus: *Qui veritatem Dei in iustitia detinent.* Hoc est, curreret Dei bonitas & benignitas, nisi impiis ei suis obsisterent sceleribus. Vel sumitur ibi veritas pro vera rerū intelligentia: vt sit sensus: Qui verum intelligunt, sed nō id efficiunt, quod animo percipiunt faciendum esse. Habent quidem aquā veritatis, sed non fluit, nec illis affert vtilitatem, quia est in palude hypocrisis detēta atque conclusa. Vel accipitur ibi veritas pro cognitione, quæ ex rebus naturalibus percipi potest de Deo: & iniustitia pro idolorum cultu: vt sit sensus: Qui cū ex rerum creatarum consideratione deueniant in creatoris notitiam, colunt tamē idola, cultū illis soli Deo debitū tribuētes. Hāc existimo esse germanā huius loci explanationē. Accipitur aliquādo veritas pro iustitia: vt psal. 24. *Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas.* Et prouerbiorum 20. *Misericordia, & veritas custodiunt regem.* Ac vt veritas accipitur pro bonitate & iustitia, ita verum accipitur pro bono, iusto, & æquo: vt Deuteronomij 25. *Pondus habebis iustum & verum.* Et psalmo decimonoctauo: *Iudicia domini vera, iustificata in semetipsa.* Quare verba hæc Azariæ: *Vniuersa opera tua vera:* hunc possunt habere sensum. Omnia opera tua domine sūt bona, iusta, & æqua.

g *Super ciuitatē sanctam.* Circuitio est Hierosolymæ, quā alij circū locutionē vocāt: Græci verò periphrasim autore Quintiliano ca. 6. l. 8. D. Mat. c. 4. Hierosolymam appellat *ciuitatem sanctam*, cum ait: *Assumpsit eum diabolus in ciuitatem sanctam.* Et c. 27. *Exeuntes de monumentis post resurrectionē eius venerūt in sanctam ciuitatē.* Ita appellabātur, quia erat in ea templum Dei, & verus eius cultus: & quia ibi Christus Deus noster euangeliū docuit, & magna redemptionis nostræ mysteria peregit.

h *Quia in veritate & iudicio.* Hoc est, in iustitia & æquitate. Vel in vero & æquo iudicio: iuxta illud diuini psaltis psalmo 118. *Iustus es domine, & rectum iudiciū tuū.*

i *Peccauimus.* Quoniam variis affligimur calamitatibus peccata nostra cognoscimus, & iusta esse iudicia tua fatemur. Vide obsecrationem fidei & humilitatis plenissimam. Innocentes erant, nullas pestilentes labes in animo habebant, & tamen sibi populi attribuunt peccata, propter quæ in ærumnis meritò versari confitentur. Et sapienter quidem: nam apud iustum iudicem qui se accusat, excusat. Ideo subdit: *Recedentes à te.* Emphasim habent verba hæc: A te, quia es summū & incommutabile bonum, qui nos creasti, qui ab Ægyptiorum seruitute liberasti, qui per mare Rubrum mirabiliter eduxisti, & qui in nos cotidie immortalia confers beneficia. At cùm te sequi deberemus, recess-

Similitudo. Similitudo. Gen. 37. Gen. 41. Matt 13. Mat. 5. Psal. 32. Matt 20. Mat. 8. Luc 7. 3. Ioan. Gen. 3. Exod. 14.

simus à te,& deliquimus in omnibus.

k *Et præcepta tua non audiuimus.* Hoc est, non obediuimus eis. Accipitur audire pro obtemperare: *vt Exodi decimooctauo: Audi verba mea, atque consilia.* Deuteronomij quinto: *Audi Israel ceremonias ac iudicia.* Matthæi decimooctauo: *Si te audierit, lucratus es fratrem tuum.* Et Ioannis decimo: *Oues meæ vocem meam audiunt.* Vel præcepta tua non solùm non seruauimus, sed ne audire quidē voluimus. Audiuit te mare, quando vt populus tuus transiret, se mirabiliter diuisit. Audiuit te lapis, quando populo sitienti vim aquarum produxit. Audiuit te Iordanis sapidissimus fluuius, quando ad transitum Hebræorum te iubente conuersus est retrorsum. Audiuit te sol, quando in medio cœli immobilis stetit. Audierunt te venti, quando imperasti ventis, & mari, & facta est tranquillitas magna. Audierunt te mortui, quando dixisti Lazaro iam sepulto: *Lazare exi foras:* & filio viduæ ciuitatis Nain: *Adolescens tibi dico: surge:* & filiæ principis synagogæ: *Puella surge.* Mortui te audiunt, & viui te audire recusant. Audiunt te res omni sensu destitutæ, & nos quos tu compotes rationis ad imaginem & similitudinē tuam fecisti, te audire renuimus. O surditatem nostram miserrimam! ô contumaciam deplorandam! Quid Deo respondebimus in die iudicij? Audimus mundum, cùm nos vocat ad blandas sed pestilentes voluptates, vt nos capiat, & occidat, tibi autem qui nos aliquando terres timore supplicij sempiterni, vt vitia fugiamus & virtuti operam demus nolumus aures præbere. Vt blanda aucupis vox aues vocantis, & modulantis, illis est perniciosa, non autem sonitus villici deterrentis: sic mundi blanditiæ & illecebræ quibus nos vult delinire, & irretire, exitiosæ sunt: non autem Dei verba & monita, quibus nobis coniicit terrorem ad animos à vitiis abducendos, & ad virtutem excitandos. Ac sæpe nos benignè vocat dicens: *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos.* Sed nos obsurdescimus, & illum fugimus. Præbemus aures mūdi dolis, diuina autem ac salutaria præcepta audire recusamus.

Exod. 14. Psal. 65. Exod. 17. Num. 20. Psal. 77. Iosue 1. Iosue. 10. Mat. 6. Marc. 4. Luc. 8. Ioan. 11. Luc. 7. Matt. 6. Marc. 5. Luc. 8.

Similitudo

Matt. 11.

l *Vt bene nobis esset.* Non solùm quoad corpus, sed etiā quò ad animum. Ex toto cursu veteris testamēti patet, fuisse Hebræorum res secundas, & ad eorum voluntatem fluentes, dum Dei præcepta seruarent.

m *Et tradidisti nos in manibus inimicorum nostrorum.* De hoc schemate disseruimus primo cap. Sensus est: Nunquam Babylonij impij, sceleribùmque maculis notati nos superarent, nisi tu Deus voluisses, qui propter flagitia nostra nos illis tradidisti. Sequitur. Et nunc non possumus aperire os Nimirum contra iustitiam tuam, quoniam iustè nos castigasti. Vel contra inimicos nostros: tanta est enim tyranni crudelitas, vt loqui nō audeamus: statim enim in eos animaduertit, qui verbum aliquod faciunt aduersus illum. Aperire seu dilatare os, est etiam petere: vt psalmo 81. *Dilata os tuum, & implebo illud.* Hoc est, pete quicquid voles, ait Deus, & impetrabis. Est etiam obedire: vt Ezechielis secundo: *Aperi os tuum, & comede, quæcunque ego do tibi.* Id est obtempera, vt ibi Polychronius interpretatur. Est etiam mortem alicui minitari instar leonis qui videns prædam aperit os ad illam deuorandam. In hanc significationem accipitur illud Psal. 21. *Aperuerunt super me os suum sicut leo rapiens, & rugiens:* Hoc autem Danielis loco accipitur pro loqui.

Psal. 81.

Polych.

n *Confusio & opprobrium facti sumus seruis tuis.* Nā illis obiiciunt hostes nominis tui calamitates nostras, qui te eadem fide colimus cum illis. Cur, aiunt illi, Deum vestrum toto animo veneramini, qui non potuit eos liberare, qui illum more vestro coluerunt. Angebatur vir pius, & iustus calamitatibus fidelium, quòd illis impij dolorum cultores insultarent, & verum Deum despicerent.

o *Ne quæso tradas nos in perpetuum propter nomen tuum.* Id est, ne nos obsecro perpetuò tradas inimicis nostris, sed libera nos, vt nomen tuum gloriosius refulgeat. Afficient te iniqui contumeliis, si nos viderint semper abiectos, & in mœrore, & ignominia versatos. Plus iniuriam Deo illatam, quam sibi dolebat. Maiorem vim lachrymarum ob Dei contemptionem, quàm ob proprias ærūnas profundebat. Non sibi, sed Deo nominis celebritatem mirabiliter optabat. Eodem modo diuinus psaltes psal. 113. *Non nobis, inquit, domine non nobis, sed nomini tuo da gloriā. Super misericordia tua, & veritate tua: ne quando dicant gentes: vbi est Deus eorum?* Acsi dicat: Nō nominis nostri causa à te domine petimus liberationē, sed ne sanctum nomen tuum ludibrio sit gentibus à fide alienatis, quæ illud ad nefario execrantur: ne nobis obiiciant te non esse Deum. Eripe nos propter misericordiam tuam, & veritatem tuam, vt clemēs appareas, & verax in promissis: non vt nos ex eo nominis claritatem & amplitudinem consequamur, sed vt nomen tuū illustrius reddatur. Ea ratione ductus Moses dicebat Deo populum Israeliticum ob vituli peccatum delere volenti: *Ne quādo dicant Aegyptij: callidè eduxit eos, vt interficeret in montibus, & deleret è terra. Quiescat ira tua, & esto placabilis super nequitia populi tui.* Id quod nos habemus in psal. citato: *Super misericordia tua & veritate tua,* vertunt ex Hebræo Hieronymus & Felix: *Propter misericordiam tuam, & veritatem tuā.* Et id quidem est, quod hic ait statim Azarias: *Ne dissipes testamentum tuum, nec auferas misericordiam tuā à nobis.* Hoc est, ne frangas fœdus, quod cū antiquis patribus nostris sancire voluisti, promittens eis te esse eorum posteritatem & familiam propagaturum: & cum ad te toto pectore confugissent erepturum & misericordiā tuam nobis tribue supplicibus. *Ne dissipes testamentum seu pactum tuum,* idē est, quod propter veritatem tuam: & ne auferas misericordiam tuam à nobis, idem est quod propter misericordiā tuam. Sed dices: Quid est: *Ne tradas nos in perpetuum propter nomen tuum?* Quod nomen Dei est hoc? Nomen Dei accipitur hoc loco pro eius gloria ac fama: vt Ioā. 17. *Manifestaui nomē tuum hominibus.* Et Sapientiæ 10. *Decantauerunt domine nomen sanctum tuum.* Accipitur etiā nomen domini pro ipso Deo: vt capite Esaiæ 20. *Ecce nomen domini venit de longinquo.* Hoc est, ecce Christus veniet de cœlo. Et Ieremiæ 50. *Speret in nomine domini.* Igitur hæc verba Azariæ: *Ne tradas nos in perpetuum propter nomen tuum:* hunc etiam possunt habere sensum. Ne nos perpetuò affligas: quod à te petimus propter teipsum.

Psal. 113. Hieron. Felix.

p *Sicut stellas cœli, & sicut arenam, quæ est in littore maris.* Capite tertiodecimo Genesis dixit Deus Abrahæ. *Faciam semen tuum sicut puluerem terræ.* Et quintodecimo. *Suscipe cœlum, & numera* si potes: *sic erit semen tuum.* Augustinus libro sextodecimo de ciuitate Dei existimat locutionem hanc hyperbolicam esse. Duplex posteritas ducit ab Abraham genus suum, altera secundum carnem tantùm, altera secundum spiritum. Filij Abrahæ tantùm secundum carnem Hebræi illi sunt, qui fidem non habent, nec opera Abrahæ imitantur: & hi sunt cum puluere terræ, & arena maris comparati, terreni, aridi, virtutis actionibus infœcundi. Filij autem Abrahæ secundum spiritum sunt omnes fideles, siue gentiles. Hæc est eius posteritas cœlesti felicitate sublimis, lumine resurrectionis fulgens, secūdum quam Abraham dictus est pater multarum gentium capite Genes. decimoseptimo: quem apostolus capite 4. ad Romanos patrem omnium credentiū vocauit. Qui fide charitate formata credunt, quæ vt verbis vtar apostoli ad Galat. 5. per charitatem operatur, Abrahæ filij sunt, & altitudine & claritate cum sideribus cœli comparati.

Gen. 15.

q *Non est in tempore hoc princeps, & dux, & propheta.* Iam enim

enim rea Sedechias captus fuerat à Babyloniis cũ omnibus ducibus eaercituum Hierosolymæ. Et quanois in Chaldæa essent insignes illi duo vates Ezechiel & Daniel, actu tamen tunc non vaticinabantur.

r *In anima contrita, & spiritu humilitatis suscipiãtur.* Hoc est, loco sacrificij suscipe domine animos nostros contritos & abiectos, & rerum humanarum tolerãtia monitos. Eodem modo Dauid psalmo 50. *Sacrificium Deo spiritus contribulatus: cor contritum & humiliatum Deus nõ despicies.* Erat eius animus propter cognitionem sceleris, eiusque acerbam recordationem fractus, prostratus, afflictus, & anxius: eumque ita affectum appellat victimam Deo acceptam & gratam. Vel accipitur hoc Danielis loco anima pro vita: quæ ideo dicitur contrita, qoia erat calamitate percossa. Perspicuom est enim accipi animam pro vita: vt psalmo 141. *Periit fuga à me: & non est, qui requirat animam meam.* Acsi diceret Dauid cùm à Saule affligeretur: Non possum fugere Saulem: fuga mihi intercepta est, & refugium præclusum: atque non est qui desideret vitam meam. Et Christus dominus apud Ioannem decimo. *Bonus pastor animam suam ponit pro ouibus suis.* Et moltis aliis in locis.

s *Sicut in holocausto.* Suscipe domine affectionem animi nostri contriti & abiecti, sicut solebas Hierosolymæ holocaustum & arietum & taurorum suscipere. Holocaustum dicebatur victima, quæ tota cremabatur. Solebant sacrificia fieri solùm Hierosolymæ: eatra illam autem non erant accepta: quia futurum erat, vt extra ecclesiam veri sacrificij locus non esset. In diuinis enim literis per Ierusalem ecclesia catholica sæpe significatur: secundi Paralipomenon trigesimotertio capite: *In Ierusalem, inquit Deus, erit nomen meum in æternum.* Psalmo 146. *Aedificans Ierusalem dominus dispersiones Israel congregabit.* Capite secundo Ioelis: *In Ierusalem erit salnatio.* Quartodecimo Zachariæ: *Exibunt aquæ viuæ de Ierusalem.* Duodecimo epistolę Pauli ad Hebræos: *Accessistis ad Sion montem, & ciuitatem Dei viuentis Ierusalem cælestem.* Eam prædixerant diuini vates ædificandam: & de ea illud psalmographi intelligitur: *Benignè fac domine in bona voluntate tua Siõ, vt ædificentur muri Ierusalem. Tunc acceptabis sacrificium iustitię, oblationes & holocausta, &c.* Habet enim ecclesia catholica sacrificia soa longè diuersa ab iis, quæ fuerunt to lege vetere instituta, sed Deo longè acceptiora.

Mich. 12. Psal. 50.

t *Sic fiat sacrificium nostrum.* Animos calamitatibus pressos, peccatique recordatione afflictos, dolorem toleranter ferentes, & diuinum præsidium inuocantes sacrificium vocat. Affligebat eos Deus, & ea ipsorum ore ne vnum quidem verbum excidebat aduersus illum: quio potios peccaris suis supplicia sua tribuebant. Magna profectò & admirabilis patientia, eorum ostendens doctrinam: nam vt ait capite Prouerbiorũ decimono Salomon: *Doctrina viri per patientiam noscitur.* Hæc tum clarius apparet, cum qui ea sunt pręditi, graui rerum aduersarum vulnere percutiuntur. Vt enim silex semper continet ignem, sed illum tunc perspicuè ostẽdit, cùm percutitur: sic viri pij & iusti semper patieotiam in animo habent: sed tunc illam euidentius ostendunt, cùm calamitatum ictibus feriuntur. Vt enim stellæ noctu micant radijs, & claritate ac luce sua aerem illustrant: sic viri sapientia, & pietate præstantes nocte ærumnarum cùm admouentur faces dolorum, admirabilem tolerantiæ, cæterarúmqoe virtutum indicant splendorem. Est enim patientiæ proprium omnia humana ęquo animo ferre, aduersæ fortunæ, vt vulgus ineptè loquitur, vulneribus non terreri, nęc animo cadere: sed ad Deum tanquam ad arcem tutissimam confugere, nihilque quod homini accidere possit, intolerandum putare: & in ipsis procellis animi magnitudinem, & rerum arduarum atque difficilium voluntariam perpessionem ostendere. Id

Similitudo. Similitudo.

animo percipiens Iob ærumnis vndique obsessus: *Si bona, inquit, suscepimus de manu domini, mala quare non sustineamus?* Et Tobias in exilium eiectus, & luce oculorum orbatus dicebat capite tertio: *Deus castigauit nos propter iniquitates nostras, & ipse saluabit nos propter misericordiam suam.* Vnde Ecclesiasticus capite secundo, *In dolore sustine, & in humilitate tua* patientiam habe: quoniam in igne probatur aurum & argentum, homines verò receptibiles in camino afflictionis. Hoiusmodi patiẽtia illi erãt muniti, qui vt verbis vtar apostoli vndecimo ad Hebræos, ludibria & verbera experti sunt, insuper & vincula, & carceres, egentes, angustiati, afflicti, quibus dignus nõ erat mundus. Sed quorsũ alios referimus, cùm habeamus in promptu admirabilem illam ac inter omnes eminẽtem Christi Dei nostri patientiam? De eo prædixerat Esaias: *Sicut ouis ad occisionem ducetur, & quasi agnus coram tondente se obmutescet.* Et paulò pòst. *Et pro transgressoribus orauit.* Cùm enim penderet in cruce vulneribus saucius, duris clauis transfisus, summis iniurijs affectus, acerbissimis cruciatibus percussus ad cœlestem patrem voces illas emisit patiẽtia & pietate plenissimas, *Pater dimitte illis, quia nesciunt, quid faciunt.* Eaibãt ea recẽtibus ac grauibus vulneribus flumina sanguinis: & pius pater pro illis qui ea sibi infligebant, orabat. Id perpẽdens diuus Paulus cap. duodecimo epistolæ ad Hebræos, *Nos*, inquit, *per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in authorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem confessione contempta.* Propositum sibi gaudium ait, vt inquit Naziaozenus, quia cùm sibi lĩceret paternis frui oblectationibus, & nõ mori, voluit tamen ignominia contempta crucem sustinere.

Iob. 2. Tob. 3. Eccl. 2. Esai 53. Mar. 15.

v *Non est confusio confidentibus in te.* Ait enim Ecclesiasticus capite secundo: *Nullus sperauit in domino, & confusus est.* Et Apostolus quinto ad Romanos: *Spes autem non confundit.*

Eccl. 2.

a *Et nunc sequimur te in toto corde.* Fugimos te aliquando: nunc autem ad te conuertimur. Declinauimus quondam à te, modò verò non fictè, sed tòto animo te sequimur affectione. amore, desiderio, pietate. Aspicis ærumnarum commodum. Quemadmodum conuenerunt ad Dauidem omnes, qui in afflictionibus versabaotor, vt libro 1. Reg. ca 22. diuina narrat historia: ita hi tres iuuenes, cùm se vidissent in graue discrimen incidisse, ad Deum toto animo confugerunt. Nos calamitatibus pressi quem secuturi sumus nisi Christum verum Deum nostrum? Nam vt Ecclesiasticus ait capite vigesimotertio. *Gloria magna est sequi Dominum.* Et ipse Christus apud Ioannem duodecimo. *Qui sequitur me, non ambulat in tenebris, sed habebit lumen vitę.* Eũ semper quæramus, eius præsidium petamus, eius auxilium imploremos. Vt oues sequuntur pastorem, filij patrem, milites ducem: ita nos Dominum Iesum sequi debemus. Ipse enim est pastor ille, qoi de se ait apud Ioannem decimo: *Ego sum pastor bonus*, quem Apostolus capite tertiodecimo epistolæ ad Hebræos *pastorem magnum vocant*. Ipse est pater ad quem Esaias capite sexagesimotertio hæc verba facit: *Tu Domine pater noster, redẽptor noster.* Et Christus ipse de se loquẽs Matthæi sexto: *Pater*, inquit, *vester cælestis pascit illa. Ipse est dux*, de quo vaticioatus est Michæas quinto: *Et tu Bethlehem terra Iuda nequaquam minima es in principibus Iuda: ex te enim exibit dux, qui reget populum meum Israel.* De eo ait Deus pater apud Esaiam quinquagesimoquinto: *Ecce, testem populis dedi eum ducem ac præceptorem gentibus.* Eum secuti Apostoli dicebant apud Matthæum decimonono. *Ecce nos reliquimus omnia, & secuti sumus te.* Vt ferrũ sequitur adamantẽ: ita nos sumus Christum secuturi. Magnes ferrũ trahit, vt adamas: at si hi duo lapides simul adsint, ferrũ sequitur adamantem: & fugiens magnetẽ ab eo se abstrahit, & abducit. Deus est adamas

Similia. Similitudo

cælestis, diabolus magnes, homines ferrum. Vterque nos vocat, Deus ad gloriam cælestem per virtutes, diabolus ad cruciatus æternos per vitia. At nos dæmonem declinantes, qui nos inuitat & allicit: ad Christum nos attrahere & adducere volentem confugere debemus: ipse enim ait: *Sequere me: & dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Et diu⁹ Petrus in prima canonica sua: *Christus passus est pro nobis vobis relinquens exemplum, vt sequamini vestigia eius.* Eos imitemur, de quibus ait Mattheus quarto: *At illi continuò relictis retibus secuti sunt eũ.* Sunt, qui videntur sequi Christum, qui propter eum, vt ipsi aiunt, opes aliquas relinquunt, sed retia non relinquunt: ea retinent, vt illis piscentur & multò plures & maiores diuitias adipiscantur. Alij sequuntur Christum, sed in calamitatibus tantùm, & veluti coacti: nempe, cùm se vident discriminibus expositos, à quibus intelligunt non posse ope humana liberari. Corpus illud cœleste extimum & supremum quod philosophi appellant primum mobile, reliquos omnes globos cælestes complectitur & continet: qui quanois naturaliter recto versentur contrario motu ad extimum cælum: ab ipso tamen rapti ipsum sequuntur: sed motu coacto ac violento: Eodem modo multi voluntate propria à Deo recedunt, sed procellis ac tempestatibus iactati, quæ multæ variæque in vita versantur, vndique cincti, quasi compulsi Christum sequuntur. At nos voluntario impetu ad illum curramus, iuxta id quod ait Dauid psalmo 33. *Accedite ad eum, & illuminamini: Vel*, vt Hieronymus vertit ex Hebræo. *Et confluite.* Nam vt fluuij ex mari dimanantes ad ipsum mare impetu fluunt & festinanter: sic nos ad Deum, à quo conditi sumus, debemus impetu & conatu animi cōfluere instar fluuiorum ad altum tendentium. Verbum enim Hebræum fluere etiam significat. Sūt alij, qui libenter & ardente voluntate sequuntur Christum: sed qualibet causa etiam leuissima desistunt ab incœpto, similes canibus venaticis, sed ignobilibus abiectoque ortu & obscura stirpe: qui quamuis vehemente impetu aggrediuntur prædam, eam tamen inuento cadauere statim relinquunt: sic illi alacri & prompto animo incipiunt date operam virtuti, & Christum sequi: sed interposito quocunque impedimento etiam si leuissimo de sententia decedunt. Non permanent in proposito susceptóque consilio, nisi quandiu prospero vtuntur statu in virtutis cursu, à quo quacunque tentatione deflectunt: nam blandis voluptatibus ducuntur, obstricti cupiditatibus tenentur, terrore calamitatum debilitantur. At ecclesiasticus capite quinto: *Esto*, inquit, *firmus in via Domini, & in veritate sensus tui & scientia.* Et D Paulus capite quinto epistolæ ad Galatas: *Currebatis benè, quis vos impediuit veritati nō obedire?* Et Christus Iesus apud Mat. decimo. *Qui perseuerauerit vsque ad finem, hic saluus erit.* At viri iusti constantia muniti veluti venatici & generosi canes currunt ad prædam vsque ad finem: & charitate inflammati cælestem in terris vitam imitantur: & vt ait c. Apocalyp. 14. diuus Ioannes: *Sequuntur agnum, quocunque ierit.* Hi possunt dicere cum tribus pueris. *In toto corde te sequemur.*

y *Et timemus te.* Timore filiali. Est quidam timor, quem Theologi scolastici appellant mundanum, quando homo propter mala, quæ timet, recedit à Deo: & hic malus est. De illo ait Dominus Iesus apud Matt. 10. *Nolite timere eos, qui occidunt corpus.* Alter est seruilis, & quatenus solùm pœnam timet: & hic repugnat charitati. De eo ait Apostolus c. 8. ad Rom. *Non accepistis spiritum seruitutis iterum in timore: sed accepistis spiritum adoptionis filiorum Dei, in quo clamamus, abba pater.* Et capite primo posterioris ad Timothæum: *Non dedit nobis Deus spiritum timoris, sed virtutis, & dilectionis, & sobrietatis.* Alius est timor seruilis qui bonus est: nā timet Deum, & est dispositio ad peccati detestationem, & ad conuersionem ad summum bonum. De eo ait diuinus psaltes psal. 110. *Initium sapientiæ timor Domini.* Id quod etiam ait Sapiēs primo Prouerbiorum. Et Ecclesiasticus similiter. De eo scriptum est. Prouerbiorum quintodecimo. *Per timorem Domini declinat omnis à malitia.* Et in sancto concilio Tridentino sessione sexta sunt hæc verba literis consignata. Si quia dixerit gehennæ metum per quem ad misericordiam Dei de peccatis dolendo confugimus, vel à peccando abstinemus, peccatum esse, aut peccatores priores facere, anathema sit. Et sessione 14. Hoc enim timore vtiliter concussi Niniuitæ ad Ionæ prædicationem plenam terroribus pœnitentiam egerunt, & misericordiam à Domino impetrarunt. Alius est timor dictus filialis, qui diuiditur in initialem, & perfectum: qui non differunt secundum substantiam, sed secundum perfectum & imperfectum: nam timor initialis est in statu incipientium, perfectos autem statui conuenit perfectorum. Hic timor initialis est cum charitate coniunctus, sed non cum perfecta charitate: Ideò ait D. Ioannes cap. quarto primæ suæ canonicæ: *Perfecta charitas foras mittit timorem.* De timore filiali perfecto ait Deus capite trigesimo Leuitici: *Time Dominum Deum tuum. Et cap.* decimo Iosue: *Timete Dominum, & seruite ei in corde perfecto.* Et psal. secundo: *Seruite Domino in timore.* Et Apostolus c. vndecimo epistolæ ad Romanos: *Noli altum sapere, sed time.* Timor seruilis timet pœnam, timor filialis culpam. Bonus timor tam debitus est Deo, vt ipse Deus timor virorum iustorum appelletur. Id ostendit diuina scriptura capite trigesimo primo Genesis, vbi loquens Iacob cum Laban: *Nisi Deus (inquit) patris mei Abrahā, & timor Isaac adfuisset mihi, forsitan nudum me dimisisses.* Hoc est, omnibus me spoliasses, nisi mihi opitularetur dominus ille, qui est Deus Abrahā, & timor Isaac, quem Isaac reuerentiali timore venerabatur. Et paulò pòst *iurauit per timorem patris sui Isaac:* id est per Deum, quem Isaac timebat. De eo ait c. 8. Esaias. *Dominum exercituum sanctificate: ipse timor vester, & ipse tremor vester.* Eam ob causam pius Simeon, quia Deum filiali timore venerabatur, à diuo Luca c. 2. appellatur *iustus & timoratus.* Ac Deus Græcè dicitur θεός, timor autem δέος: quasi nomen Dei à timore deriuetur: vel timor à nomine Dei. Vnde Deus Latinè à nomine θεός, vt viris placet eruditis, deducitur, hoc est à timore filiali, quo illum summus culturi.

z *Et quærimus faciem tuam.* Hoc est gratiam tuam, & fauorem, quo nos ad te clamantes prosequeris. Accipitur aliquando facies pro fauore, misericordia. gratia & benignitate: vt 3. Reg. capite 13. *Deprecare faciem domini Dei tui.* Et Psal. 12. *Vsquequo auertis faciem tuam à me?* Et 26. *Tibi dixit cor meum: quæsiuit te facies mea, faciem tuā domine requiram.* Sensus est. Enixè te domine obsecro & obtestor, vt me audias: nam te hoc precatus est animus meus, non tnani vocum sono sine attentione preces fundo: sed tota animi cura & cogitatione. Vultus meus ad te conuersus non ab alio auxilium petit, sed à te solùm. Semper enim domine *faciem tuam*, hoc est fauorem tuum *requiram.* In priore parte accipitur facies pro vultu, in posteriore pro gratia & benignitate. Vel in vtraque gratiam & fauorem significas: vt sit sensus. Te obsecrat cor meum, quod quæsiuit te ô facies in mea, ô Deus qui es facies mea, refugium meum, & misericordia mea: quam ego semper conquiram. Vel accipitur secundo loco facies Dei pro ipso Deo in visione beatum faciam te, ac si dicat diuinus psaltes: Quæsiuit vultus meus vultum tuum in gloria sempiterna, ardentissimè cupiens te videre. Quomodo etiam accipi potest hoc Danielis loco.

aa *Et secundum multitudinem misericordiæ tuæ.* Non merita sua in medium afferunt: sed ad portum diuinæ mi-

misericordiæ sapienter confugiunt. Et quia deficiebat eos humanum præsidium, recorrunt ad miraculum dicẽtes: *Erue nos in mirabilibus tuis.* Ac quia miraculis solet Dei gloria illustrari, addunt: Et da gloriam oomini tuo do.oine. Vt videntes idolorum cultores prodigium, ac potentiam Dei, illum cognoscerent, & laudibus efferrent.

bb *Et confundantur.* Loquitur de confusione per pœnitentiam. Vel petit à Deo, vt impios poniat, non appetitione vltionis, sed iustitiæ ductus: vt sciant homines eom esse verum Deum. Ita intelligitur illud psal. 97. *Lætabitur iustus, cùm viderit vindictam, manus suas lauabit in sanguine peccatoris.* Noo quòd iustus calamitosi hominis suppliciis insultet: sed quod intelligat illustrari nomẽ Dei: & homines vitiis ounrium remittere, cũ scelerati à Deo castigantur, & insigni aliquo supplicio afficiuntur. Aoimi homioum tam magnopere excitãsur ad religiooem, cùm Deus seueritatem iustitiæ suæ io homioes nefarios ostendit, & præclara aliqua atqoe coospicienda pœna declarat, se bonis consulere, improbos vlcisci. Hac ratione ductus petebat à Deo pius Dauid, vt de impiis hostibus suis sumerer pœnas, cùm diceret psalm. 7. *Exurge domine in ira tua, exaltare in finibus inimicorum meorum. Exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te.* Acsi diceret: Noli domine quasi dormiens dissimulare & differre supplicium: sed fias illustris tua potentia monimẽto aliquo insigni iustitiæ tuæ aduersus inimicos meos in circuitu. Et quoniam principibus præcepisti, vt eos qui scelere pascuntur, suppliciis coercerent, & innocentes libararẽt, præsta, quod alijs faciendum præcepisti: vt populus hoc videns, te veneretur, numen tuum sanctissimum timeat, & ad diuinom coltum reuertatur. Vnde ipse dominus apud Ezech. 7. *Scietis*, inquit, *quòd ego sum dominus percutiens.* Castigat Deum vnum virga seueritatis, vt alij corrigantur: & ex pœna illa dulces ferantur fructus. Hæc est virga Aaronis, quæ percutiebat, & flores tulit & amygdalas: hæc est aucupis sagitta, qua columba vna percutitur, sed cęteræ terrentur.

Simile.

cc *Et nõ cessabant qui miserant eos.* Hoc est, qoi eos proiecerant in fornacem. Poteris allegoricè per igniũ outrimenta intelligere cupiditatum, ac voluptatum, cæterorúmque flagitiorum incitamenta, quibus mũdus, diabolus, & caro homines excitant ad peccandum, à quibus viri charitate & constantia muoiti, diuino adiuti fauore non offenduntur.

dd *Naphtha.* Genus est bituminis circa Babylonem copiosè prouenientis authore Plinio lib. 2. quo igois maximè nutritur, & incẽditur. Maleolli sunt noui palmitas vitis, qui pro sarmentis aliquãdo accipiuntur. Hoc autem loco sumuntur pro fasciculis ex pice, sulphure, aliisque huiusmodi inceodij nutrimentis confecti, ad flammæ propagationem accommodati. In hãc significationem accipitur hoc vocabulum à Cicerone in oratiooe pro Milone, cùm ait: Domus in cliuo capitolino scutis referta, plena omnia malleolorum ad vrbis incẽdia comparatorum.

ee *Et incẽdit quos reperit.* Magnum profectò miraculum dignúmque quod homines teneret stupidos, & admirantes, magnósque clamores tollentes. Eos ignis non tangit, qui sunt in medium eius coniecti: eos verò comburit, qui illum innocentibus parabat. Huiusmodi sunt, qui viris integritate vitæ ac morum, præditis conflant inuidiam, infamiam, & vulnera infligunt, in eos iaciunt contumelias, eos opprimere calamitatibus conantur. Nam hi occiduntur crimine mortifero, aliorum autem gloria illustratur. Sibi æternã infligunt ignominiam, alijs aotem oec opinati oominis comparant amplitudinem immortalem. Ita illis accidit, qui Danieli diẽ dixarunt, eique peroiciem machinati fuerunt, vt io foucã leonum mitteretur. At illi Danieli liberato fuerunt in eundem lacum eiecti, & à leonibus lacerati. Id illis euenit, qood Perillo insigni fabro, qui cùm taurũ in qoo homines subiectis igoibus torquerentur, ex ære fabricasset, illúmque Phalaridi, tyrãnorum crudelissimo, qui noois cruciatuum generibus oblectabatur, obtulisset, munus ab eo pro inuento postulauit. At tyrannus iussit, & meritò quidem, vt ipse in taorum illum inferretur, & primus experiretur pœnam, quam alijs pararat: qui inclusus in illo fuit incendio commissus, & iustè combustus. Testis est Plinius libro trigcsimoquarto. Et postea idem Phalaris fuit à suis in taurum illum coniectus, & ibi crematus, vt ait Ouidius in Ibin. Tandem taurus ille fuit ab Agrigeorinis proiectus in mare, vt narrat Timæus, ne vlla sæui tyraooi memoria remaneret. Id viderunt illi, qui eorum immanitatem experti fuerant, iuxta illud psalmi nonagesimi: *Et retributionem peccatorum videbis.* Narrat c. 16. Numerorum diuina scriptora egressum esse ignem à Domino, eósque interfecisse, qui per seditionem incensum offerebant. Eropit ignis è thuribolis, *quo impij fuerunt consumpti*, & proptio igne quem accenderant, flagrarunt. Itaque proprio gladio iugulati sunt. Impletum est illud psal. 36. *Gladius eorum intret in corda ipsorum.*

Dan. 14.

ff *Angelus autem domini.* Vbi deest auxilium humaoũ, solet Deus viris iustis opitulari, diuino. Eodem modo misit angelũ, qui Isaac à cæde, ne immolaretor, eriperet: & Petrum apostolorũ peincipẽ è carcere liberaret.

Gen. 22. Act. 12.

gg *Excussit flammam ignis de fornace.* Ita dioino auxilio flamma vitiorum nostrorũ extinguitur in nobis, si Dei misericordiam toto animo imploramus, & virtuti ac veræ laudi studemus.

hh *Et fecit medium fornacis quasi ventum roris flantẽ.* Poterat Deus efficere, ne in fornacem hi tres poeri mitteteotur. Sed maius ac mirabilius beneficium fuit in eam mitti, sic ab igne nullo modo lædi. Eodem modo potest Deus facere, ne viri iustitia & pietate præstantes incidant in calamitatem: at multo illustrius & præstaotios beneficium coofert in illos, cum affligi permittit, sed illis patientiam & gratiam largitur, ne à calamitatum flammis offeodantur. Vtilius est tolerantiam habere in ærumnis, quàm ipsis liberari. Ac vt verbis vtar diui Augustini: Diuioa booitas ideo maximè irascitur in hoc sæculo, ne irascatur io futuro: misericorditer temporalem adhibet seueritatem, ne æterna iustè inferat. Hæc ille. Ex quo colliges vtiles esse tyraonos, quorum immanitate piorum patientia exercetur. Vt hienæ fel, & aliæ ferarum venenatarum partes aduersus graues, periculosos, ac diuturnos morbos vim habent, illósque depellunt: sic crudelium tyrannorum immanitas, & flagitiosorũ hominũ fraudes & maleuolentiæ remedia sunt aliquando moltis incommodis salutaria: quibus Deus vtitur, vt multorum ægritudinibus animi medeatur. Et vt nulla medicamenta quæ vulneribus adhibentur, tam acerbũ afferũt dolorem, quàm quæ sunt salutaria: sic impiorum malitia & calliditate, quibus viri pij maximè torquentur, admirabilem illis cœlestis medicos adhibet medicinam. Aspicis hoc loco, quam vtilis fuerit tribus pueris tyranni, & satellitum eius immanitas, qui ad Deum ardenter aspiraroot in calamitatibus suis, à quibus fuerunt mirabiliter liberati. Sed quęrũt à me nõnulli, quo modo flãma ignis his pueris nõ nocuerit. Respondeodum puto, in circuitu fornacis per orbẽ esse flãmam, quæ illis iotroeuntibus vincula dissoloit & consũpsit: ait enim hoc loco scriptura, eos ambulasse in medio ignis ardentis. At in medio magnæ illius fornacis vbi ipsi ambulabant, non erat ignis, quia vt hic ait Daniel, excusserat eum angelus de fornace: sed erat singularis ac iucunda refrigeratio, & lenis ac placi-

Similitudo

Similitudo

dus auræ flatus, & quasi zephyrus suauiter spirans, quem Latini fauonium vocant id factum fuit angeli ope, sed præcipuè diuina virtute & voluntate. Sunt tamen, qui asseueranter affirment fuisse etiam in medio fornacis ignem, nec fuisse exclusum, nec extinctum, nisi quò ad eius actionem, quæ suspensa fuit à corporibus puerorũ. Nam etsi ignis eos tãgeb[illegible] corporaliter, nõ tamen physicè, vt eorum vtar verb[illegible]s, quia actionem in illis non exercebat. In hac senteotia, est Albertus Magnus quem sequitur Dionysius Carthusianus eius imitator. Vtraque opinio est probabilis: prior tamen videtur literæ conuenientior.

n *Benedictus es domino.* Plena sunt verba hæc ardentissimo erga Deum amore, quo incensi hi tres viri ob innocentiam pueri nuncupati quærunt nomina, quibus possint Deum mirificis laudibus celebrare. Eam ob causam eum vocant benedictum, laudabilem, gloriosum, superexaltatũ in sæcula. Appellari Deum benedictum frequenter inuenies in literis diuinis Psal. 40. *Benedictus dominus Deus Israel à seculo, & vsque in seculum.* Psalmo centesimo trigesimo quarto: *Benedictus dominus ex Siõ, qui habitat in Ierusalem.* Lucæ primo: *Benedictus dominus Deus Israel, quia visitauit, & fecit redemptionem plebis suæ.* Chrysostomus in Genesim summam esse omnium bonorum ait esse benedictum. At hi tres pueri non contenti Dei gloriam & dignitatem hoc tantùm attributo prædicare, præter illud eum vocant laudabilẽ, hoc est dignum laudibus æternis. Ita Dauid psalmo quadragesimoseptimo: *Magnus*, inquit, *dominus, & laudabilis nimis: in ciuitate Dei nostri.* Et psal. 147. *Magnus dominus, & laudabilis nimis, & magnitudinis eius non est finis.* Et statim eum gloriosum vocant, hoc est plenum gloria, maiestate, excellentia, & præstantia. Et superexaltatum, hoc est omnibus incomparabiliter altiorem: quoniam finiti ad infinitum nõ est comparatio: eius excelsitas intelligentiæ nostræ vim superat atque notionem. Id quod sequitur: in secula, ad omnia hæc refertur. Quanquam Damascenus asserat sæculum variè sumi, hoc tamẽ loco sumitur pro hoc sæculo & pro altero: quod immutabili æternitate continetur.

kk *Et benedictum nomen gloriæ tuæ.* Nomen accipitur aliquando pro re nominata. Vnde nomen Christi accipitur pro ipso Christo. Ita intelligitur illud eiusdem Christi apud Ioannem sextodecimo: *Si quid petieritis patrem in nomine meo, dabit vobis.* Hoc est, si petieritis aliquid propter me à patre, ille vobis illud impertiet. Et quod statim sequitur: *Vsque modo non petistis quicquam in nomine meo.* Petierant quidem Iacobus & Ioannes filij Zebedæi mundi diuitias, gloriam & dignitatem: quæ intelligebantur verbis illis nimirum sedere ad dexteram, & ad sinistram. Sed non petierant propter ipsum Christum. Vel ideo ait illis: *Vsque modo non petistis quicquam:* quia ea quæ petierant, nihil erant: mundi enim opes nihil sunt. Accipitur etiam nomen pro gloria, fama, & celebritate. Vnde petere in nomine Christi, est in gloriam ipsius aliquid postulare. In hanc significationem accipitur Genesis vndecimo: *Celebremus nomen nostrum:* Et ecclesiastici quadragesimoprimo: *Curam habe de bono nomine.* Et canticorum primo: *Oleum effusum nomen tuum.* Vt enim oleum tum reddit præcipuum odorem, cùm diffunditur: ita Iesu Christi nomen, cùm prædicatur. Sed hoc loco potest accipi nomen domini pro ipso Christo, quem sponsa comparat cum leni oleo propter eius misericordiam & benignitatem. Interpretans diuus Paulus capite decimo ad Romanos locum illum Ioelis capite secundo: *Omnis qui innocauerit nomẽ domini, saluus erit*, per nomen domini, Christum explanat seruatorem nostrũ. Similiter & diuus Petrus secundo capite Actorum apostolorum. Accipitur etiam nomen pro inuocatione: vt Genesis secundo. *Nomen vni Phison.* Et paulò pòst: *Et nomen fluuij secundi Gecon.* Et Matthæi nono. *Vidit hominem sedentem in telonio Matthæum nomine.* Et hoc modo accipitur hoc Danielis loco pro nomine Dei tetragammatõ ineffabili, quod est Iehouah, inter omnia Dei nomina præcipuum. De eo ait Dauid Psal. 8. *Domine dominus noster quam admirabile est nomen tuum in vniuersa terra.* Vbi enim nos habemus, domine, est in Hebræo Iehouah. De quo nomine nos in commẽtariis nostris in Esa. capite 52. & in Ezech. vlt. copiose disseruimus. Potest nihilominus nomen, hoc Danielis loco accipi alijs significationibus à nobis commemoratis.

Matt. 20. Mar. 10.

Simile.

ll *In templo sancto gloriæ tuæ.* Hoc est, in templo Hierosolymæ sancto & glorioso: vbi gloriam tuam indicasti: & ad eam declarandam ædificari voluisti. Etsi templũ illud iam euersum erat, fuerat tamen Deus in illo celebratus: & poterat iterum instaurari, quemadmodum instauratum fuit. Alii de cœlo interpretantur. Alii de viris iustitia & pietate præstantibus: de quibus ait Apostolus tertio capite prioris ad Corinthios: *Templum Dei sanctum est, quod estis vos.* Et capite sexto posterioris, *vos estis templum Dei viui.* In illis enim manet Deus per gratiam & charitatem, iuxta illud diui Ioannis in prima epistola sua cap. 4. *Qui manet in charitate, in Deo manet, & Deus in illo.* Non solùm Christiani, sed exteri philosophi asseruerunt Deum in viris in esse. Id docet Plato in Ione, & in Parmenide: Mercurius Trismegistus in Pymandro: & Xistus Pythagoricus cùm ait hominem esse Dei templum, Deum autem eius hospitem.

mm *In throno regni tui.* Hoc est in cælo: vel in solio cœlesti. Accipi thronum pro Dei sede in cœlo, siue pro ipso cœlo asserit dominus Iesus apud Matt. 23. dicens: *Qui iurat in cælo, iurat in throno Dei.* Et cap. 5. *Nolite iurare per cœlum, quia thronus Dei est.* Poteris per thronum regni Christi animã iusti intelligere, in qua ipse regnat per gratiam. Vel ordinem angelorum, eorũ præsertim qui vocantur throni, ab habitatione aut sede Dei authore Dionysio Areopagita libro de cœlesti hierarchia. Huic expositioni fauet Augustini sententia libro tertio de trinitate aientis, Deum in angelicis spiritibus summa amicitia copulatis tanquam in excelsa, & sancta sede residere. De qua scriptum legimus Apocalypsis 19. *adorauerunt Deum sedentem super thronum.*

nn *Qui intueris abyssos.* Hoc est, res profundas, recõditas, & penitus abstrusas intelligis, & penetras: cui nihil est absconditum, nihil occultum. Id ait diuus Paulus cap. 4. ad Hebræos: *Non est vlla creatura inuisibilis in cõspectu eius. Omnia autem nuda sunt & aperta oculis illius.* Et Iob. 42. *Scio, quia omnia potes, & nulla te latet cogitatio.* Diuina scriptura authore diuo Hilario immẽsam vastitatem vocat aliquando abyssum: vt Ecclesiastici primo: *Profundum abyssi quis dimensus est?* Accipitur abyssus pro corde: vt Eccl. 42. *Abyssum & cor hominum inuestigauit.* Vbi, &, accipitur pro id est. Et hoc modo potest accipi abyssus hoc loco. Propriè autem abyssus significat vim & copiam aquarum: vt Gen. 8. *Clausi sunt fontes abyssi.* Et 15. Exodi: *Abyssi operuerunt eos.* Et quia aquarum nomine calamitates significantur, iuxta illud psalmographi: *Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam:* inde efficitur, vt per abyssum acerba calamitatum magnitudo significetur: vt Psal. 41. *Abyssus abyssum inuocat in voce cataractarum tuarum Omnia excelsa tua & fluctus tui super me transierunt.* Acsi diceret diuinus psaltes: Calamitas vna alteram trahit: pluit super me ærumnarum multitudo: nullum aspicio finem afflictionum mearum, nullam acerbitatum intermissionem. *Omnia excelsa tua*, hoc est omnia tonitrua & fulmina tempestatum, & aquæ omnes procella-

Psal. 68.

cellarum in me irruerunt. Quemadmodum cœlum fulminibus, fragoribus, tonitruis, flammis inter nubes coruſcantibus immenſa vi grandinis atque imbrium ſegetes vireſcentes euertit: ita tu domine indibili rerum aduerſarum tempeſtate me miſerum obruiſti. Hanc acceptionem poteſt hoc loco habere abyſſus: vt ſit ſenſus: Benedictus es domine, qui intueris eorum ærumnas, qui ad te toto animo confugiunt: vt eos eripias, quemadmodum nobis feciſti, qui nos mirabiliter liberaſti. Harum explanationum primam eſſe rectiorem exiſtimo.

oo *Qui ſedes ſuper Cherubim.*) In ſingulari dicitur Cherub, in plurali Cherubim. Cherub idem eſt quod quaſi magiſter, vel ſcientiæ plenitudo. Vnde ſedere ſuper cherubim eſt omnem ſcientiam ſuperare. Acſi dicat. Non eſt mirum te intueri abyſſos, & profunda cognoſcere, quoniam ſedes ſuper cherubim: hoc eſt, quoniam ſummam ac infinitam habes ſapientiam. Fortaſſe alludit ad arcam fœderis, & propiciatorium, vbi erant duo cherubim ex vtraque parte oraculi, vnde Deus loquebatur: vt diuinæ literæ cap. 25. Exodi, & primi libri Regum capite quarto, & aliis in locis teſtantur. Dauid etiam pſalm. 17. inducit Deum volantem aliis ventorum, & pennigeris cœlitibus inſidentem: vt eius vim & celeritatem omnia cœlo, terra, marique luſtrantem ſignificet, cùm ait: *Aſcendit ſuper cherubim, & volauit, volauit ſuper pennas ventorum.*

Hucuſque Hebræo non habentur, & quæ poſuimus, de Theodotionis editione tranſlata ſunt. Sunt tamen vera, & à ſancta Eccleſia Catholica approbata.

pp *Benedicite omnia opera domini domino.*) Hoc eſt, omnia quæcunque fecit Deus, ipſum benedicite, & laudate ei gratias agentes, & gloriam eius celebrantes. quo quis ardentiore amore aliquem amplectitur, eò vehementiore impetu alios ad eius laudes concinendas inuitat, & allicit. Hi tres pueri amore erga Deum inflammati omne ſtudium conferebant ad eius bonitatem gloriamque celebrandā. Eā ob cauſam omnes res creatas generaliter, deinde vnamquanque præcipuè ad diuinarum laudum præconium vocāt. Illud eſt hoc loco aduertendum, duplicem eſſe benedictionem, vnam, qua munus vel beneficium aliquod confertur vel in re, vel in voto, alteram, laudis & gratiarum actionis. Prima benedicit Deus rebus creatis, & homo etiam homini. Propterea dixi: vel in re, propter Deum, vel in voto, propter hominem. De hac loquitur ſcriptura Geneſis nono dicens, *Deum benedixiſſe Noe*: & Geneſis quartodecimo, cùm ait, Melchiſedech benedixiſſe *Abrahamo.* De ea ait apoſtolus ſeptimo ad Hebræos: *Sine vlla contradictione quod minus eſt à meliore benedicitur.* De ſecunda intelligitur id, quod ait pſalmographus: *Benedicam dominum in omni tempore: ſemper laus eius in ore meo.* Hoc eſt laudabo, & gratias agam. Hac Simeon Deum benedixit capite ſecundo apud Lucam: De qua agitur hoc loco. Sed dices: Quî fieri poteſt, vt creaturæ rationis expertes poſſint Deum laudibus efferre? Ad hanc dubitationem reſpondet in hunc modum D. Hieronymus: Omnis creatura etſi non voce, opere tamen laudat Deum: quia ex creaturis conſequenter creator intelligitur: & in ſingulis operibus & effectibus magnificentia Dei demonſtratur. Hæc ille: & ſapienter quidem, vt ſolet. Nam primo capite libri Sapientiæ ita ſcriptum legimus: *Hoc quod continet omnia, ſcientiam habet vocis.* Hoc eſt, hæc mundi machina quæ omnia viſibilia continet & coercet, ſcit ſuo modo Deum laudibus efferre. Et cap. 13. *Vani ſunt omnes homines, in quibus non ſubeſt ſcientia Dei*: & de his, quæ videntur bona, non potuerunt intelligere eum, qui eſt: nec operibus attendentes agnouerunt, quis eſſet artifex. Et paulò pòſt: *A magnitudine ſpeciei & creaturæ cognoſcibiliter poterit creator horum videri.* Ideo Eſaias capite quinto: *Væ*, inquit, *qui opus Dei non reſpicitis, & opera manuum eius non conſideratis.* Id indicat apertè D. Paulus capite primo ad Romanos his verbis: *Inuiſibilia Dei à creatura mundi per ea quæ facta ſunt, intellecta conſpiciuntur.* Dei bonitatem, ſapientiam, potentiam, & ſimilia inuiſibilia vocat: quæ ex operibus eius intellecta cernuntur: à creatura mundi, id eſt, à mundi creatione, ex quo mundus fuit conditus. Vel per creaturam mundi hominem intelligit. Vt enim litera Latina, ita Græca ad vtrunque referri poteſt: ita enim habet: *ἀπὸ τῆς κτίσεως* Deus qui inuiſiblis eſt noſtris oculis corporis, iuxta id quod ait cap. 1. Ioannes: *Deum nemo vidit vnquam.* Et Paulus primo, prioris ad Timotheum: *Regi ſeculorum immortali, inuiſibili, ſoli Deo honor & gloria*: conſpicitur tamen intelligentiam, reducens, ac refulgens tanquam in ſpeculo in hoc mundo mirabiliter condito & adminiſtrato Scala quam in ſomniis vidit Iacob, eſt mundi machina: eius celſus vertex eſt cælum vbi præcipuè quodam modo eſt Deus: eius gradus ſunt creaturæ, quibus contemplatione & intelligentia ad ipſum aſcendimus. Ea eſt rerum naturalium pulchritudo: tam inſignis ordo, tam conſpicienda collocatio, vt nemo ſit tam agreſtis & incultus, qui earum præſtantiam, & huius vniuerſitatis machinam contemplans non poſſit ad notitiam Dei cogitatione perduci. Quid poteſt eſſe tam apertum & perſpicuum, cùm ſidera clariſſima viderimus, cùm ſolem cæterorum luminum facilè principem omnia ſuo ſplendore illuſtrantem, globoſque ipſos cœleſtes admirabili conuerſione & celeritate concitatos, & fulgentibus aſtris ornatos & diſtinctos ſuſpexerimus, quàm eſſe diuinum quoddam numen præſtanti intelligentiæ acumine, immenſaque bonitate & potentia præditum, à quo hæc fuerint condita, & à quo ſuſtineantur & regantur. Id intuens animo Dauid pſalm. 18. has voces emiſit: *Cæli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annuntiat firmamentum.* Nec ſolùm cæli, ſed dierum ac noctium viciſſitudines, ac certus ordo, & perpetua conſtantia indicant eſſe vnum Deum harum rerum conſeruatorem & moderatorem præſtantiſſimum. Id voluit idem diuinus vates his verbis quæ ſtatim adiecit, oſtendere: *Dies diei eructat verbum: & nox nocti indicat ſcientiam.* Acſi diceret: Dies ſuccedentes diebus loquuntur nobis ſcientiam Dei: ſimiliter & noctes, ipſorum alterna accretio & diminutio mirandaque continuatio, & ſeriei perpetuitas & immutabilis firmitas teſtantur tam admirabilium operum laudem non eſſe temeritati, ſed ſummo Deo tribuendam, qui hæc ab initio conſtituit, & perpetuis ſeculorum ætatibus conſeruauit. Deinde ſi te ad terram conuerteris, videbis eam herbis viridibus, odoriferis, & amœnis indutam, quarum vtilitates vſu & periclitatione percipimus. Diffundit enim cōplexu ſuo ſemen tepefactum, & elicit herbeſcentem ex eo viriditatem. Videbis campos viridiſſimos ſuauiſſimis floribus coopertos, agros frugiferos, arborum fructiferarum proceritates, nemorum ac ſyluarum varietates, & plantarum diuerſarum pulchritudinem, quarum aliæ ſemper

Gen. 28

virent, aliæ hieme nudatæ verno tempore frondescũt. Quid dicã de fontibus, de fluuijs, de metallis, de mari, de gẽmis, de margaritis, de initijs illis, quæ elementa dicuntur, & de cõcretis ex illis, quæ corpora mista appellãtur? Omnia hæc & alia diuinæ sapiẽtiæ monimẽta nos ea intuẽtes & cõtemplãtes ad Dei notitiã suo modo perducũt. Sunt enim *omnia numero, & mensura & pondere* à Deo disposita, vt capite vndecimo libri *sapientiæ* literæ diuinæ testãtur. Sunt enĩ in rebus creatis quædam diuinitatis vestigia, quorum contemplatione ad ipsius cognitionem poterimus peruenire. Pueri & imperiti homines vidẽtes literas auro ornatas, varijsque coloribus depictas, illic detinentur: nec vlterius ad earum intelligentiam progrediuntur. Res creatæ sunt pulchræ literæ: qui autem solùm earum intuentur pulchritudinem, intelligentiam nõ curantes, cum pueris & hominibus omnino indoctis comparantur. Lege eas, quoniam ipsæ te docebunt, summum, optimum, pulcherrimum, & sapientissimum esse earum creatorem: quem debes toto animo colere, & diligere, & summa obseruantia venerari. Ipsæ te ducent ad tantæ pulchritudinis authorem. Vt lineæ in circulo & extremitate, quam vocant circumferentiam, nos ducunt ad punctum, quod centrum vocatur, à quo deducuntur: sic creaturæ in hoc mundi globo nos proferunt ad Deum, à quo veluti à centro dimanant. Et quoniam antiqui sapientes per centrum significabant Deum, qui est simplicissimus, & actus purissimus, & per circulum mundi fabricam creaturarũ forma ac dignitate ornatam, aiebant: bonitatem esse in centro, pulchritudinem autem in circumferentia: species enim, & pulchritudo rerum creatarum à Dei bonitate tanquã à fonte fluit, atque delabitur. Ac vt radij solis oculos nostros ad ipsum solem possunt pertrahere: sic res creatæ animos nostros ad Deum cogitatione, & cognitione perducere. Omnia enim illa quorum proprium est ab alio deduci, docent esse aliquid, à quo ipsa sunt: & illud tandem à nullo, ne in infinitum fiat progressus. Hæc intelligens Eusebius Cæsariensis lib. 4. Euangelicæ demonstrationis: Ex creaturis, inquit, ille qui oculis cerni non potest, quasi in quodam speculo contemplandus apparet. Idem multis & amplis verbis ostendit Athanasius in oratione aduersus idola: & Chrysostomus in primum Genesis caput. In explanatione in psalmum 26. ait ita Augustinus: Circumi cælos vsque ad terram, nihil relinquas: vndique tibi omnia resonant conditorem. Ipsæ species creaturarum voces sunt quædam creatorem laudantes. Homilia prima in Hexameron ait in hunc modum Basilius: Mundi machina erudiendis hominibus officina est sine dubitatione accommodatissima: & iisdem ad cognitionem Dei prouehendis totius eruditionis domicilium appositissimum. Et homilia vndecima eiusdem operis: Vniuersa, inquit, hæc mundi moles perinde est ac liber literis exaratus palam contestans ac prædicans gloriam Dei, illiúsque amplissimam maiestatem alioquin absconditam & inuisibilem. Nec solùm Theologi Christiani, sed etiam gentium philosophi hoc asseruerunt. Plato longè omnium philosophorum & copia dicendi, & grauitate sententiarum, & eruditionis præstantia princeps hæc verba in libris legum scripta reliquit. Terra, sol, sydera, ipsa vniuersitas, temporum quoque varietas ornatissima, annis, mensibusque distincta Deum esse ostendunt. Galenus in libro de historia philosophi: Dei, inquit, notionem habemus ex operum illius pulchritudine & excellentia. Euripides: Stellæ in cœlo varietates sunt fabri sapienti. Marcus Tullius de responsis aruspicum: Quis est tam vecors, qui cùm suspexerit in cælum, Deum esse non sentiat: & ea quæ tanta mente fiunt, vt vix quisquam arte vlla ordinem rerum ac vicissitudinem persequi possit, casu fieri putet? Sapientes illi externi qui alios eruditione anteire putabantur, ex rerum creatarum contemplatione vnum esse Deum asserebant, qui eas gubernabat, qui cursus astrorum, qui mutationes temporum, qui rerum vicissitudines, ordinésque conseruabat, & mundi fabricam pulchritudine ornatam tuebatur. Vnde mundus Græcè dicitur cosmos, hoc est, ornatus & pulcher. Mercurius Trimegistus eum ait ita appellari ob varietatem ortus, quæ omnia exornat. Pythagoras, & post eum Eustachius ob absolutam fabricæ eius admirabilémque seriem. Plinius quem ad hoc citat Cœlius Rhodiginus lib. 4. lectionum antiquarum, ob perfectam elegantiam. Eius verba lib. 1. naturalis historiæ hæc sunt. Quem κόσμον Græci nomine ornamenti appellauerunt, eum nos à perfecta absolutáque elegantia mundum. At omnis eius venustas à Deo dimanat: & ipse Dei laudes prædicat: nosque docet religionem colere & pietatem, & vim diuinam admirari, ipsúmque Deum rerum omnium effectorem, ac opificem cognoscere. Vt numeri nos ducunt ad vnitatem, vnde fluunt: ita res creatæ ad Deum, à quo dimanant. Est enim Deus vnitas, vt ait in libro numerorum Psellus. Eam ob causam Christus Deus noster ad creaturarum contemplationem nos mittit, cùm ait cap. 6. Euangelij authore Matt. *Respicite volatilia cæli*. Et paulò pòst, *Considerate lilia agri*. Si opera naturæ nos ad Dei ferunt notitiam, quantò magis opera gratiæ: Si id efficiunt creationis monimenta, quantò magis redemptionis? Ex parte nostra magis est, vt ait Augustinus, vnum impium iustificare, quàm totum mundum constituere. Quid igitur dicemus verbis illis auditis: *Dimittuntur tibi peccata tua*: quib. Iesus Christus paralyticum allocutus eius animum expiauit, eique scelera omnia dimisit? Ac vt hoc crederent scribæ dicentes solum Deum posse dimittere peccata, dixit illis: *vt sciatis, quia filius hominis habet potestatem in terra dimittendi peccata, ait paralytico. Tibi dico: Surge: Tolle grabatum tuum, & vade in domum tuam*. Et statim ita factum est. Quid, nonne Lazarum, & alios, qui è vita migrauerunt, palàm suscitauit, & ante oculos omnium viuos posuit ac incolumes, eisque reditum ad vitam perspicuè restituit? Nonne hæc Christi opera nos ad eius diuinitatem credendam alliciunt? Nonne diuini numinis potentiam, & bonitatem prædicant, & clamant? Hæc sunt mirabilia, quæ ad memoriam & immortalitatem consecrantur. Sed hæc non viderant tres illi pueri, qui fuerant in fornacem ardentem coniecti. At cùm erga Deum amore flagrarent, res omnes creatas ad laudes eius concinendas inuitant. Eodem modo psalmographus dicens: *Benedicite domino omnia opera eius: in omni loco dominationis eius*.

qq *Benedicite angeli domini domino*. Cœlites beatos inuitant, vt secum vnà Deum celebrent. Ac si dicant, cantate nobiscum sanctissimo numini laudes vos ô nuntij & ministri eius, quib. nihil est sãctius & antiquius, quàm creatorem vestrum laudare, eiusque mandatis obedire. Eodem modo diuinus psaltes: *Benedicite domino omnes angeli eius, potentes virtute ad faciendum verbum illius, ad audiendũ vocem sermonum eius*. Ac si dicat: Hymnos Deo cantate omnes spiritus cœlestes, qui pollentis fortitudine, qui impiorum copias aliquando ad internecionem occidistis, qui verbum Dei, eiúsque negotia exequimini, vt homines obediãt voci dictorum eius. Et addit statim: *Benedicite domino omnes virtutes eius ministri eius*. Spiritus illos cælestes quos angelos vocarat, vocat nũc virtutes siue exercitus: quoniam sunt multi ordines eorum. Qua de re poteris videre Dionysium

Sapiẽ 11. Similitudo. Similitudo. Similitudo. Similitudo. Marc. 2. Matt. 9. Luc. 5. Ioann. 2. Luc. 7. Luc. 8. Psal. 102.

nysium Areopagytam de cœlesti hierarchia. Hos alloquitur diuinus idem citharædus, cùm ait: *Laudate eum omnes angeli eius, laudate eum omnes virtutes eius.* Illud est aduertendum, angelum esse aliquando nomen cœlestis spiritus infimi chori, interdū vero accipi pro omni spiritu cœlesti, vt hoc Danielis loco.

Psal 148

rr *Laudate, & super exaltate eum in secula.*) Indicant verba hæc vim amoris erga Deum & vehementis desiderij magnitudinem. Illud, in secula, intelligitur de iugi ac perenni laudatione, non solum in hac vita, sed omni æternitate, quam nulla metitur temporis circunscriptio. Sed quæres, cur inuitantes tres pueri omnes creaturas ad diuinas laudes concinendas, ab angelis incœperint? Ratio est, quia natura angelica est aliis creaturis illustrior: & ipsam naturam humanam superat. Sed vt torques ex auro minus puro vincit interdum alium torquem ex purissimo auro omnibus gradibus, ac numeris absolutissimo, non auri natura & perfectione, sed quod gemmam habeat inclusam fulgentissimam, magnique valoris: sic quamuis natura angelica si ad naturarum præstantiam respicias, superet humanam, eam tamen humana in hoc vincit, quod est assumpta à verbo, & cum diuinitate coniuncta. Nam vnigenitus Dei filius à cœli fastigio ad terram descendens humanam ioduit naturam, vt homines qui in caligiue versabantur, illustraret. *Nusquam*, inquit Apostolus capite secundo ad Hebræos, *Angelos apprehendit, sed semen Abrahæ apprehendit.* Hoc est, non naturam assumpsit angelicam, sed humanam. Et rectè quidem ait: *apprehendit*: vt pore fugientem: cùm enim eum fugeremus, nostram assumpsit humanitatem vt nos vinculis attraheret charitatis. Sed vnio verbi incarnati, vt verbis vtar diui Thomæ, non est facta in natura, sed in persona: sunt enim in Christo duæ naturæ, sed vna persona. Ita namque est in concilio Calcedonensi decretum: Confitemur in nouissimis diebus filium Dei vnigenitum in doabus narutis inconfusè, immutabiliter, indiscretè, inseparabiliter agnoscendum: nunquam sublata differentia naturarum propter vnionem. Hæc ibi. Et quia natura angelica absolutè excellentior est, ab ea meritò incipit hinc hymnus.

Similitudo

Tho. p. 3

ss *Benedicite cœli domino.*) Omnes cœli stellarum cum primo mobili & cœlo chrystallino appellantur à Chrysostomo vnum cœlum: cœlum autem empyriom à Basilio, Beda, & Strabo vnum etiam cœlum supremum dicitur. Cùm autem aër cœlum etiam vocetur, iuxta illud cap. 7. Genes. *Tam reptile, quàm volucres cœli*: & illud psalmi 8. *Volucres cœli, & pisces maris*: & illud euangelij cap. 8. apud Matthæum: *Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos*, apertè ostenditur, tres esse cœlos, nempe aereum, quod primum cœlum vocatur, & medium cœlum cum omnib. globis siue spheris cœlestibus, quod dicitur secundum cœlum, & cœlum empyrium quod est tertium, de quo illud diui Pauli intelligitur in epistola posteriore ad Corint. cap. 12. *Scio hominem in Christo ante annos quatuordecim raptum huiusmodi vsque ad tertium cælum.* Hoc est raptum per Christum vsque ad sedem beatorum. Et quoniam omnis res eandem habet naturam ambigendi, de qua quæri & disceptari potest, fuit quondam in quæstione versatum, essent ne sphæræ cælestes, earúmque stellæ animatæ. Veteres Aegyptij cœlos ipsos & astra omnia Deos esse existimabant, illisque animas tribuebant. Plato in Cratylo ait priscos Græcos pro diis habuisse solem, lunam, & stellas: & ipsum stelliferum cœlum, quod ex omni parte patens ac apertum intuebantur. De impio Manasse Iudæorum rege ita scriptum legimus cap. 33. secundi Paralipomenon: *Adorauit omnem militiam cæli, & coluit eam.* Et paulo pòst: *Aedificauit autem altaria cuncto exercitui cæli.* Vbi per cœli militiam & exercitum sydera intelliguntur. Nec solùm Manasses, sed multi ex filiis Israelis in idem crimen inciderunt. De illis ait in hunc modum libr. 4. Regum cap. 17. diuina scriptura: *Adorauerunt vniuersam militiam cæli, seruieruntque Baal.* Cum gentes fide destitutæ globos colerent cœlestes & animatos esse putarent, multos ex Hebræis in errorem suum adduxerunt. Platonici sine controuersia corporibus cœlestibus animas tribuebant. Eos secutus Marcus Tullius in sexto libro de republica: Hominibus, inquit, animus datus est ex illis sempiternis ignibus, quæ sydera & stellas vocatis, quæ globosæ & rotatæ diuinis animatæ mentibus circulos suos orbesque conficiunt celeritate mirabili. Platonicus Philo Iudæus in libro de somniis, & in libro de opificio sex dierum, stellas ait esse rationis participes & diuinas. Nec solùm Platonici, sed etiam Peripatetici idipsum fatentur. Nam eorum princeps Aristoteles lib. 2. de cœlo loquens de astris: Oportet, inquit, ipsa viuentia esse existimare, atque actionem habere. Idem etiam ait 7. & 8. naturalium. In eadem sententia est Theophrastus in libro de cœlo: & Ptolemæus, qui apertè asserit cœlestia corpora viuere, & animata esse: & Alexander Aphrodiseus in commentariis in duodecimum librum primæ philosophiæ. Eandem sententiam secuti sunt Auicena, Algazeles, Zaeles, Albumaser, Hali, Aratus, Manilius. Qui omnes irrident eos, qui cœlestibus globis denegant vitam. Athenienses authore beato Augustino lib. 8. de ciuitate Dei damnarunt Anaxagoram philosophum insignem, quod solem negaret esse Deum, aut aliquid animatum. Piaculum magnum esse putabant, & inexpiabile scelus, non asserere esse solem animæ intellectualis participem. Sed quid mirum, cum nonnulli ex Christianis magni nominis authores dicant corpora cœlestia esse animata: inter quos est Origenes: cuius opinionem videtur sequi diuus Hieronymus explanans illud Ecclesiastis: Lustrans vniuersa per circuitum pergit spiritus. Diuus Augustinus in secundo in Genesim ad literam, & in enchiridion quæstionem hanc sub dubitatione relinquit, neutram partem asseuerans: distrahebatur enim in deliberando animus afferens ancipitem curam cogitandi. At magnus Basilius homilia tertia de opificio sex dierum asseueranter affirmat cœlestia corpora non esse animata. Id quod cum eo constanter asserit doctus Damascenus libro 2. de fide orthodoxa. Eos sequitur diuus Thomas prima parte, quæstione 7. articulo 3. Nicolaus de Lyra in cap. 10. Ieremiæ Augustinus Eugubinus in psalmum decimum octauum: Sixtus Senensis lib. 8. Bibliotecæ sanctæ cum infinitis aliis excellentibus scriptoribus: qui cœlos non esse animatos omni asseueratione testantur. Nec credendum est diuum Hieronymum aliter sentire: nam si verba eius in Ecclesiastem attentè ac diligenter perspexeris, videbis eum non dicere esse cœlos anima præditos: imò secus credere: & quippiam longè diuersum voluisse significare. Nam in epistola ad Auitum inter errores quos in libris Periarchon Origenis caueri admonet, assertionem de stellis anima rationis compote præditis enumerat. Et cap. in Esaiam eos irridet, qui animam tribuunt syderibus. Et diuus Augustinus plenè asseuerat non posse esse animam viuam in corpore sensus experte: vt videre licet in libro quæstionum in Exodum, cuius verba sunt in sacros canones relata 32. quæstione 5. Quod verò non formatum. Atqui apertum perspicuúmque est cœlos sensum non habere. Quare ex ipsius Augustini sententia concludimus, non esse illos anima præditos ra-

tionis participe. Ac tametsi diuus Thomas in 2. contra gentiles cap. 7 velit cœlum ex Aristotelis opinione esse animatum, non tamen in illa fuit sententia, vt constat ex iis, quæ prima summæ Theologiæ parte asseruit quæstione 6. Sed contra gentiles attulit Aristotelis opinionem, in partibus verò suam propriam. Mouentur quidem cœli ab intelligentiis, quas quidam mentes cœlestes, quidam formas, quidam angelos, quidam spiritus vocant. Hi spiritus coniunguntur cum cœlis, quibus assistunt, sed non tanquam formæ informantes, vt ita dicam, sed vt mouentia mobilibus. Quare non est dicendum globos cœlestes esse animatos, sed animæ expertes. Ratio autem quam afferunt nonnulli ad probandum cœlos esse animatos, quoniam hoc Danielis loco ad Dei laudes inuitantur, ridicula est: quia in eodem Cantico ad id etiam inuitantur imber, ros, ignis, æstus, gelu, frigus, montes, colles, & alia huiusmodi sine controuersia non animata. Est enim figura in diuinis vsitata literis, quæ Hebraicè Mashal; Græcè autem prosopopeia dicitur, quoties rebus inanimatis vocem, aut spiritum, aut sensum tribuimus. Sunt autem vndecim cœli, scilicet empyrium, quod in diuinis literis appellatur *cœlum cœli*, deinde primum mobile, cœlum chrystallinum, cœlum stellarum fixarum, cœlum Saturni, Iouis, Martis, Solis, Veneris, Mercurij, Lunæ. Itaque vltimum cœlum si à supremo & altissimo incipias numerare, est sedes Lunæ, quæ citima terris luce micat aliena. Nam in orbe seu globo infimo radiis solis accensa conuertitur. Infra autem sunt elementa, quorum infimum vocatur terra, in quam omnia suo nutu pondera feruntur. Et quoniam hæc immobilis est, decebat ad venustatem, ordinem, pulchritudinem, & complementum vniuersi, vt cœlum supremum esset immobile, vt inter hæc duo immobilia tota huius templi natura contineretur. Appellatur supremum cœlum empyrium à pyr vocabulo Græco, quod ignem significat authore Isidoro: non ab ardore, sed à splendore: quòd sit splendidissimum, candore fulgentissimo decoratum. Ibi est sanctorum domicilium, & æterna sedes mentium beatarum. Ibi illi cum Christo Deo nostro requiescunt, qui iustitiam coluerunt, & pietatem: qui nec se dediderunt sermonibus vulgi, nec præmiis humanis spem posuerūt rerum suarum, sed virtutum ornamentis exculti ad Deum ardentissimè aspirarunt: quo in gloria cœlesti fruuntur, vbi bonorum omnium copia cumulantur.

tt *Benedicite aquæ omnes, quæ super cœlos sunt.*) Origenes existimat has aquas esse spirituales, & cœlestes quasdam mentes. At plerique doctorum aiunt nomine harum aquarum intelligi: nonum cœlum, quod aqueum, crystallinum vocant. Hæ sunt aquæ, de quibus in 1. Genesis capite scriptum est: *Dixit quoque Deus: Fiat firmamentum in medio aquarum, & diuidat aquas ab aquis. Et fecit Deus firmamentum: diuisitque aquas: quæ erant sub firmamento ab iis, quæ erant super firmamentum: & vocauit Deus firmamentum cœlum.* Primo die creauit Deus materiam quandam, quam Moses terram vocat dicens: *in principio creauit Deus cœlum, & terram.* Per cœlum intelligit empyrium cum angelis, per terram verò molem quandam, ex qua visibilia creauit. Explicans enim quæ esset terra illa, de qua loquebatur, dixit: *Terra autem erat inanis & vacua*: hoc est, materia quædam informis. Et statim eam vocat abyssum & aquas. Nam terra elementaris facta postea fuit die tertio, vt ipse eodem capite testatur. Creasse Deum primo die materiam illam incompositam, ex qua alia fecit, sententia est diui Augustini libro primo de Genesi ad literam imperfecto: diui Ambrosij in tractatione de operibus sex dierum: magni Basilij, Strabi, Bedæ, Eucherij. In hac sententia sunt etiam ex gentibus, Trismegistus, Alcinous Platonicus, Euripides, & ante eos Hesiodus. Quid plura? In sacra scriptura habemus haec veritatem assertam cap. 11. lib. Sapientiæ: cuius ad literam hæc sunt verba: *Non enim impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa.* Vbi pro, inuisa, est in Græco: ἀμόρφου, hoc est sine forma. Si enim nomine terræ inanis, & vacuæ non intelligeretur materia illa incomposita, ex qua Deus cœlum & terram, aliásque corporeas naturas creauit, videretur profectò Moses diminutus, loquens de creatione, volens ostendere esse Deum rerum omnium creatorem, nullam faceret mentionem illius machinæ, & molis rudis, & informis. Ex quo videretur dare causam aliquibus errandi, & dicendi, eam fuisse sempiternam, & nullo modo creatam. Materia illa & machina vasta quæ ab antiquis vocatur Chaos, & moles indigesta, est terra illa, de qua ait Moses: *In principio creauit Deus cœlum & terram: terra autem erat inanis & vacua.* Pro quo Symmachus vertit: Terra autem erat quippiam otiosum & vastum. Et Theodotio: Erat quippiam inane, ac nihil. Ac si dicerent: Terra illa quam Deus in principio creauit statim primo die, non fuit terra hæc, quam colimus: sed materia quædam rudis, & inculta, ex qua mundum postea condidit. Et quoniam quæ fuerunt ex materia illa creata, erant in illa virtualiter, vt ita dicam: & fuerunt illic virtualiter creata, ait Ecclesiasticus cap. 18. *Qui viuit in æternum, creauit omnia simul.* Ex illa mole, & indigesta materia quam primo die creauit, fecit secundo die cœlum admirabili eminentia & soliditate conspicuum: & super ipsum constituit aquas ex materia magis tenui, perspicua, subtili, ac fluida ex eadem mole. Vnde aquæ illæ quæ super cœlos sunt, non sunt elementares, sed aquæ quædam naturæ ex indigesta illa mole desumptæ ad cœlos cooperiendos. Id indicat iis verbis psalmographus: *Extendens cœlum sicut pellem: qui tegis aquis superiora eius.* De illis idem diuinus psaltes: *Laudate eum cœli cœlorum, & aquæ omnes, quæ super cœlos sunt.* Has aquas appellant nonnulli cœlum aqueum: alij crystallinum: cœlum autem stellarum dicitur firmamentum, quod cum sit ex fluxa solubilique materia factum, est solidissimum. Hanc rationem affert Theodor. quam sequuntur Gennad. & Iunilius. Sed cùm cœlum crystallinum sit ex natura multò magis fluida, meritò nomine aquarum significatur: de quibus hoc loco loquitur Daniel.

Psal. 102

Psal. 14

uu *Benedicite omnes virtutes domini domino.*) Poteris per has virtutes intelligere stellas, iuxta illud diuini citharœdi psalmo 32. *Verbo domini cœli firmati sunt, & spiritu oris eius omnis virtus eorum.* Et illud Genesis 2. *Perfecti sunt cœli, & terra, & omnis virtus eorum.* Seu vt nostra habet editio: *& omnis ornatus eorum.* Sydera enim errantia admirabilem fulgorem mittentia cum cæteris stellis, quibus cœli species vndique ornatur, virtutes & ornatus cœli vocantur, quod insatiabile spectaculum mortalibus præbeant. Poteris etiam per has virtutes angelos intelligere, iuxta illud diuini psaltis: *Dominus virtutum ipse est rex gloriæ.* Et iuxta illud euangelij: *Virtutes cœlorum mouebuntur.* Quidam hoc loco per has virtutes cœlorum intelligunt eorum motores, quos alii vocant angelos, alij spiritus, alii intelligentias. De quibus illud psal. 102. intelligendum putant: *Benedicite domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius.* Quidam de virtutibus seu viribus stellarum, quas vocant influentias, hunc locum explanant. Nam non solùm

Psal. 23
Mat. 24
Marc. 13.
Luc. 21
Psal. 102

solùm iuxta philosophos, sed etiam iuxta magnũ Dionysium cap.4. de diuinis nominibus globi cœlestes per huiusmodi virtutes sunt instrumentaliter causa motuum in his inferioribus. Et Albertus Magnus ait in orbibus cœlorum virtutes esse naturam rerum inferiorum mouentes, & instaurantes. Nihilominus tamẽ arbitrium nostrum liberum est.

xx *Benedicite sol & luna domino.*] Hæc sunt duo lumina splendidissima, de quibus ca.1. Genesis scriptum legimus: *Fecit Deus duo luminaria magna.* Et Ecclesiastici 43. *Species cœli in visione gloriæ, sol in aspectu annuntians in exitu, vas admirabile opus excelsi.* Et paulò pòst: *Magnus dominus qui fecit illum, & in sermonibus eius festinauit iter. Et luna in omnibus in tempore suo ostensio temporis.* Ambrosius de operibus sex dierum verba hæc literis mandauit: Sol oculus est mundi, iucunditas diei, cœli pulchritudo, naturæ gratia, præstantia creaturæ. Sed quando hunc vides, authorem eius considera: quando hunc miraris, lauda prius ipsius creatorem. Hæc ille. Dionysius Areopagita cap. 4. de diuinis nominibus: Sol, inquit, visibilis, imago est euidens diuinæ bonitatis. Didymus ait, ideo hæc duo lumina fuisse creata quarto die, quia quaternarius numerus honorabilis est. Seuerianus tamen eam ob causam illud ait effectum esse, ne quis putaret fructus terræ editos esse vi ac natura horum duorum luminum: ne crederent homines, non posse plantas frondescere, & fructus ferre sine sole & luna, ex quo caperent ansam illa duo lumina pro diis colendi. Nam tertio die creatæ sunt arbores cum fructibus: quarto autem die creatus est sol cum luna & cæteris syderibus. In hac Seueriani sententia est Chrysostomus in Genesim, Sunt duo hæc astra candore suo splendidissima, tanta pulchritudine ornata, vt incredibili quadam voluptate & oblectatione omnium animantium oculos ad se conuertant. Præsertim sol, qui tenebras expellit, rebus salutarem calorem affert, mundi molem exhilarat, qui orbe vno ac singulari circuitu diem conficit naturalem, nunc excelsus pulcherrimos radios nobis ostendens, nunc ab oculis nostris oblitescens alias regiones à nobis longè distantes occupat, & lustrat. Et quia pulcherrimus est, & incredibili celeritate conficit circulos suos, cõparatur à diuino vate cum spõso propter venustatem, & cùm gigãte propter incitationem, cùm ait psalmo 18. *In sole posuit tabernaculum suum: & ipse tanquam sponsus procedens de thalamo suo. Exultauit vt gigas ad currẽdam viam, à summo cœlo egressio eius, & occursus eius vsque ad summũ eius.* Vel potest etiã verti ex Hebræo: Soli posuit tabernaculum in eis: vt Hieronymus & Pagninus transtulerunt. Vt sit sensus: in cœlis posuit Deus sedem ac domicilium ipsi soli, qui cum pulchro sponso & alacri gigante cursore comparatur. Est enim in quarto cœlo, mediam stellarum errãtium obtinens regionem, dux, & princeps, & moderator luminum reliquorum. Et quia sol per quatuor anni tempora vertitur, ideo quadrigas ei antiqui iungebant, siue currus quatuor equorum. Horum vnus equus prasinus erat viridi colore, propter vernum tempus, quo herbæ virescunt, & terra diffundit herbescentem viriditatem. Alter erat croceus propter æstatem, quando cuncta flauescunt. Tertius venetus colore ceruleo propter autumnum, quãdo pluuiæ sunt crebræ. Quartus albus propter hyemem, quod tunc glacie & frigore omnia canescant. Et quia sol vnus est, & splendidissimus, ideo non solùm ab externis philosophis, sed etiam à Theologis nostræ pietatis interpretibus Dei hieroglyphicum perhibetur: quemadmodum luna naturæ humanæ propter eius varietatem & inconstantiam. Vt enim luna modo cum sole coniungitur, modò ab eo recedit: Sic homo nunc Deo per diuinum

Similitudo

Similitudo

amorẽ adhærescit, nũc se ab eo per funestum scelus separat & abiungit. Et quemadmodum luna ab ea parte conspicua est & illustris, qua aspicit solem, obscura verò & inanis, qua diuertit ab eo: sic homo qua parte se conuertit ad Deum, velut alter Moses micantibus illustratur radiis: ab eo verò abductus & auersus terris est ac turbulentis tenebris coopertus, & obscura peccatorum ac errorum caligine vndique circunfusus.

yy *Benedicite stellæ cæli domino.*] Magnificentiam & præstantiam creatoris pulchritudine, ordine, motione effectu repræsentant stellæ, cum eis viri iustitia & sapientia præstantes comparantur. Id indicat Daniel, cùm ait 12. ca. *Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Et diuus Paulus ca. 2. ad Philippẽses: *Omnia facite sine murmurationibus & hæsitationibus, vt sitis sine querela, & simplices filij Dei sine reprehensione in medio nationis prauę & peruersę: inter quos lucetis sicut luminaria in mũdo.* Et vt stellæ cùm magnæ sint, paruæ tamẽ videntur: sic viri pij & iusti cum sint magnitudine insignes ob meritorum cumulum, apparent tamen minimi ob virtutum occultationem. Et vt stellæ videntur maiores in occasu, quàm in medio cursu: sic illorum bonitas, & virtutum magnitudo, & rerum præclarè gestarum laudes magis in morte apparent, quàm in vita: Minus laudantur in curriculo viuendi à natura circũscripto, quàm in interitu in migratione illa in eas oras, quas illi incolunt, qui è vita charitate muniti excesserunt.

Similia.

zz *Benedicite imber & ros domino.*] Hæ duæ impressiones ad fructus terræ ferendos fiunt in aëre, in quo vẽti etiam coguntur. Ideo subdit. *Benedicite omnis spiritus Dei domino.* Magnum ventum appellat spiritum Dei, vt suprà ostendimus. Imber est pluuia: ros est humor ille qui sereno cœlo fit noctibus, quem aurora remittit. Spiritus est ventus: vt capite Genesis 8. *Adduxit spiritum super terram.* Et psalmo 10. *Spiritus procellarum pars calicis eorum.* Et psal 47. *In spiritu vehemente conteres naues Tharsis.* Et Acto. 2. *Tanquam aduenientis spiritus vehementis, &c.*

aaa *Benedicite ignis & æstus domino.*) Ignis est supremum elementum, quod in loco suo sustentatur. Ignis terrenus sine materia extinguitur: at ille qui est inter aerem & cœlum lunæ, ideo nunquam extinguitur, quia est in loco suo, vbi conseruatur. Qui se conseruare voluerit, se in suo loco constituat. Æstus est ipsius ignis effectus. In diuinis literis per ignem intelligitur Deus. Nam cap. 4. Deut. scriptum est: *Dominus Deus ignis consumens est.* Ac si dicat: Noli Deum offendere, quoniã iustus est, & poterit te instar ignis omnia deuorãtis perdere. Hunc locum affert Apostolus cap. 12. epistolæ ad Hebræos dicens: *Per gratiam seruiamus placentes Deo cũ metu & reuerentia: etenim Deus noster ignis consumens est.* Vel vt potest verti ex Hebręo: Ignis comedens est. Vt sit sensus. Suscipit in se amicos suos, & tanquam cibos per charitatem ita in se cõmutat, vt in eo maneant, vt ait in prima sua epistola diuus Ioannes, *& ipse Deus in illis.* De Christo Domino ait Malachias tertio: *Ipse enim quasi ignis conflans.* Significatur etiam charitas per ignem. Hic est ignis ille, quem vidit Moses in medio rubi: qui illuminat, & inflammat, sed non comburit, nec perdit. Hic est ignis currus Eliæ, quo vehimur in cœlũ. Hic est ignis, quem Deus in Leuitico præcipiebat esse iugiter in altari: quoniam in cordis ara eũ debemus habere perpetuò. Hic est ignis, de quo ait Ieremias. 20. *Factus est in corde meo quasi ignis.* De quo ait dominus Iesus cap. 12. Euangelij authore Luca: *Ignem veni mittere in terram: & quid volo, nisi vt accendatur?* Eo inflammati duo discipuli euntes in castellum Emaus dixerant: *Nonne cor nostrum erat ardens in nobis, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas?* Hoc diuino

Similitudo

1. Ioann. 1

Exod. 3

4. Re 2

Leui 6

Iere. 20

Luc. 24

igne incensus Christus seruator noster affixus cruci veluti positus in ara fudit sanguinem pro nobis, seséque hostiam deuouit, ac constituit. Et ibi, vt verbis vtar Elaiæ ca. 53. *Verè languores nostros ipse tulit.* Vel vt potest etiam transferri ex Hebræo: Verè languores nostros ipse combussit: nostrum igne sui amoris, quo fœnia illa voca cremabatur. Verbum enim nasa, quo illic vtitur diuinus vates, ferre significat, & dimittere, & comburere. Nec solùm ignis diuinum amorem significat, sed humanum, non tantùm honestum, sed profanum quoque. Id intelligens Ecclesiasticus ca. 9. *Propter speciem*, inquit, *mulieris multi perierunt: & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit.* Hac ratione adducti Ægyptij faces ignis Cupidini dedicarunt. Et Portius Licinius hominem amore captum ignitum esse dicebat: imò ipsum ignem. Et Hesiodus quarto loco amorē genitum esse dixit: per quem ignem intelligebat. Nam cùm terram, aquam, aerem à Deo creator posuisset, volens significare ignis elementum, amorem nominauit. Vnde Latinus poeta volens describere magnum illum & anxium amorem, quo Dido Æneam complectebatur, hos condidit versus: At regina graui iam dudum saucia cura: Vulnus alit venis, & cæco carpitur igne. Et iterum. Vritur infelix Dido, &c. Accipitur etiam ignis pro ira: vt Deuteronomij 32. *Ignis succensus est in furore meo.* Et Psal. 17. *Ignis à facie eius exarsit.* Præterea accipitur pro calamitate: vt psalmo 19. *Igne me examinasti.* Ac si dicat Dauid. Rerum aduersarum ictibus explorasti, & animum meum facibus ærumnarum incendisti. Vnde Moses 4. cap. Deuteronomij Ægyptiacam seruitutē vocauit fornacem ferream. Similiter & Ieremias ea. 11. suarum vaticinationum. Ac quamuis has, & alias significationes habeat ignis, hoc tamen loco pro igne naturali accipitur: & æstus pro feruore aeris ab igne effectus. Est enim æstus feruor & agitatio aeris, & motus fluctuum. Potest tamen hoc loco accipi iuxta Alberti Magni sententiam pro regione aeris proxima igni, ab eo inflammata.

Virgili.

bbb *Benedicite frigus & æstas domino.*) Sumitur frig⁹ pro vi, qua frigemus: & æstas pro calore. Vel frigus pro tēpore frigido, æstas verò pro calido.

ccc *Benedicite noctes & dies domino.*) Nomine noctis significatur peccati & erroris caligo: & vmbra Mosaicarum ceremoniarum: nomine autem diei gratia & Euangelij: iuxta illud Apostoli ca. 13. ad Romanos: *Nox præcessit, dies autem appropinquauit.* Accipitur etiam dies pro felicitate, nox autem pro ærumnis: iuxta illud primi psalmi: *In lege e⁹ meditabitur die noctu.* Vel die ac nocte, hoc est iugiter. Sed hoc loco dies capitur pro latione solis super terram: nox autem pro solis absentia. Illud psalmi 64. *Exitus matutini, & vespere delectabis*: potest verti: Exitus matutini & vesperæ laudabunt. Hoc est dies ac noctes te laudabunt.

ddd *Benedicat terra dominum.*) Terra est infimum elementum, & veluti centrum mūdi. Accipitur pro amore & affectione erga res terræ, nempe erga opes inceritas & in casu sitas, & mundi gloriam: non illā quæ est meritorum fama consentiens laus bonorum, incorrupta vox bene iudicantium de excellēte virtute, fructus ac splendor rectè factorum: sed erga illā quæ est inania vitiorū plerunque laudatrix, nō vera nec solida, sed quæ in vana ostētatione cōsistit, & populi rumusculos aucupatur. In hanc significationem accipitur capite Exodi 15. vbi Moses Dei bonitatem celebrans, perniciem Ægyptiorum in mari Rubro, ait: *Deuorauit eos terra.* Hoc est rerum terrenarum appetitio & affectio. Non enim videtur terra, sed mare eos absorbuisse. Eodem modo capitur psalmo sextodecimo: *Oculos suos statuerunt declinare in terram.* Hoc est, omnem curam & cogitationē suam decreuerunt in amore rerum caducarum locare. Nisi vertas. Oculos suos statuerunt ad prosternendum me in terram. Acsi dicat: In hoc figunt omnem mentem & curam suam, vt me deiiciant, & præcipitent, & immaniter affligant. Accipitur etiam terra pro toto orbe terrarum: vt capite 16. Iob: *Terra ne operias sanguinem meum, nec inueniat in te locum latendi clamor meus.* Vt sit sensus: Optarim esse calamitatem meam & querelam meam omnibus perspectam & cognitam. Est mihi in optatis, nullum esse lacum in toto orbe terrarum, vbi meæ afflictiones, & querelæ quas ob illas profundo, occultentur. At hoc Danielis loco accipitur pro terra ab aquis disiuncta: nam postea subdītur: *Benedicite fontes domino: benedicite maria, & flumina domino.* Non deest, qui per terram hoc loco hominem intelligat: est enim in diuinis literis hæc terræ significatio vsitata: vt Genesis sexto *Corrupta est terra coram Deo, & repleta iniquitate.* Et Psalmo nonagesimosesto: *Illuxerunt fulgura eius orbi terræ: vidit, & commota est terra.* Vbi per fulgura siue lumina intelliguntur Apostoli, qui veluti splendida sydera terram illuminarunt: hoc est, homines terram incolentes illustrarunt, & prodigiorum magnitudine terruerunt. Videnter enim perspicua miracula cum magnarum virtutum, ac cœlestis doctrinæ splendore cōiuncta, commonebantur homines, & fidem recipiebant. Id quidem est, quod ait: *Vidit, & commota est terra.* Et psalmo 45. *Dedit vocem suam, & commota est terra.* Cùm enim vox Euangelij intonuisset, & miraculorum fulgura coruscassent, reliquerunt homines idola, & pestilentes superstitiones, séque ad Christi fidem conuerterunt. Et psalmo 32. *Timeat Dominum omnis terra*: Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: habitato[illegible] totius terræ. Vnde ingredi viam vniuersæ terræ est excedere è vita: quod est omnibus hominibus commune. Quid lati⁹ patet, quid communius tam probis quàm improbis quàm mori? Hoc schemate vtitur diuina scriptura capite 23. Iosue, & secundo libri tertij Regum. Accipitur etiam terra pro homine capite quinto Matthæi: *Vos estis sal terræ*: vt ibi ait Augustinus: & capite octauo Lucæ: vbi semen quod cecidit in terram, est verbum Dei hominibus nunciatum. Vnde esse in terra idem est quod esse inter homines: vt Psalmo octuagesimo quarto. *Propè timentes eum salutare ipsius: vt inhabitet gloria in terra nostra.* Hoc est, præsto erit remedium Dei timentibus illud, in promptu erit eius auxilium iis, qui numen eius sanctissimum verentur: vt habitet Christus in terra nostra: hoc est, inter homines: quæ videndum mortalibus præbeat. Id quod diuus Ioannes his verbis testatur: *Et verbum caro factum est, & habitauit in nobis.* Sed etsi terra his, & aliis locis pro homine accipiatur, hoc tamen apud Danielem pro terra sumitur elementari: de qua Genesis primo dictum est: *vocauit Deus aridam terram.* Nam paulò pòst inuitat homines ad Dei laudes canendas, cùm ait: *Benedicite filij hominum domino.* Itaque terra ad Dei præconium inuitatur: vt psalmo 95. *Cantate Domino omnis terra.*

Ioann. 1.

eee *Benedicite maria.*) In plurali: quia iuxta Hebraicæ linguæ proprietatem quælibet aquarum congregatio mare appellatur, iuxta id quod capite Genesis primo Moses scriptum reliquit: *Congregationes aquarum vocauit maria.* Ex quo effectum est, vt ille, quem diuus Lucas capite quinto vocat *stagnum Genesaret.* Vocet diuus Matthæus capite quarto *mare Galilææ.* De lacu illo airita scriptura Numerorum tertiodecimo: *Chananæus morabatur iuxta mare.* Mediterraneum vocatur *magnū mare* capite trigesimo quarto Numerorum. Mare autem Oceanum dicitur *mare maximum*: quod variis nominibus appellatur, prout diuersas terras, ac oras attingit & alluit: Atlanticum, Aethiopicum,

cum, Arabicum, Persicum, Indicum. Accipitur mare pro acerba calamitate: vt psalmo sexagesimo octauo: *Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.* Vel vt verti etiam potest: & fluctus obroit me. Et psalmo octuagesimoseptimo: *Super me confirmatus est furor tuus, & omnes fluctus tuos induxisti super me.* Horribili ærumnarum procella iactatus diuinus vates voluit per mare & fluctus vim ac magnitudinem periculorum, in quibus versabatur, significare. Sed ad Deum cōfugit, quem sibi iratum videt: & in rerum humanarum desperatione non desperat: sed in eo figit spem, quem etsi sibi censet inimicum, credit tamē esse misericordem. Accipitur etiam mare pro homine improbo turbulētis flagitiis concitato: iuxta illud Esaiæ 57. *Impij autem quasi mare feruens, quod quiescere non potest.* Cùm enim mare moueatur à luna, quæ nobilis & instabilis est, nunquam quiescens, consequens est, vt ipsum nullam habeat firmitudinem, nullam quietem. Eodem modo homo sceleratus cùm mundum sequatur, qui semper mouetur, & veluti impulsu agitatur, ac perpetua inconstantia iouertitur, ipse vt ex perspicua conficitur cōsecutione, non erit quietus, nec stabilis, nec firmus, sed varius, inconstans, & in perpetua volubilitate, & perturbatione versatus. Nulla tranquilla mente consistet, nulla animi securitate vitam traducet. Et quemadmodum mare æquis fluminum non redundat: quia vt ait Ecclesiastes capite 1. *ad locum vnde exeunt flumina reuertentur:* & quia à sole, & vento exhauriuntor, & siccantur, sic flagitiosus homo nunquam diuitiis impletur, quia cùm sint à mundo ad ipsum redeunt: & quia eas consumit sol superbiæ, & ventus vanitatis. Ac vt aquæ postquàm sunt in mari, non solùm non sedant sitim, verum etiam augent: ita mundi opes, ab homine cupiditatis ac auaritiæ stimulis concitato possessæ, tantùm abest, vt sui desiderium extinguant vt etiam augeant.

Simile.

Simile.

Simile.

fff *Benedicite cete, & omnia, quæ mouentur in aquis.* Cete sut pisces ingentis magnitudinis: de quibus ait scritura c. 1. Genesis: *Creáuitque Deus cete grandia.* Locum illum explanans Basilius. Hi pisces, inquit, cùm ad summa maris efferuntur, insularum sæpenumero sensioné conspicientibus præstant, Magni pisces *dracones* in Ps. 148. dicuntur: qui cùm omnibus aliis Deum laudare iubentor.

ggg *Benedicite omnes volucres cœli.* Consuatudo est scripturæ, vt inquit Damascenus libro 2. per cælum aerem significare. Vnde *volucres cœli* idem est quod aeris volatilia. Postea inuitantur ad Dei laudes omnes bestiæ tam syluestres, quàm domesticæ, tam cicures quàm indomitæ.

hhh *Benedicite filij hominum domino.* Hoc est, homines. Vsitatum est in literis diuinis homines appellari filios hominum: vt psalmo 13. *Dominus de cœlo prospexit super filios hominum.* Et quadragesimoquarto. *Speciosus forma præ filijs hominum.* c. 8. Prouerbiorum: *Vox mea ad filios hominum.* Et Ioelis primo: *Confusum est gaudium à filijs hominum.*

iii *Benedicat Israel dominū.* Vbi homines generatim ad Dei laudes excitauit, descendit peculiari quodam modo ad Israelitas, vt quod in vniuerso sit dictum, id in parte dicatur. Fit Israelitici popoli mentio, qoia in eo erat Dei fides, & voicus Deus in eo cognoscebatur, iuxta illod regij ac diuini vatis psalmo 75. *Notus in Iudæa Deus, in Israel magnum nomen eius.* capite quarto Deuteronomij ait ita Moses: *Non est alia natio tam grandis quæ habeat deos appropinquantes sibi sicut Deus noster adest cunctis obsecrationibus nostris.* Et diuinus psaltes psalm. 147. *Qui annunciat verbum suum Iacob, iustitias & iudicia sua Israel: non fecit taliter omni nationi, & iudicia sua non manifestauit eis.* De Iudæorum populo ait sapientia capite vigesimoquarto Ecclesiastici: *radicaui in populo honorificato, & in partes Dei mei hæreditas illius, & in plenitudine sanctorum detentio mea.* At postquam gens illa Christum ad cædem crudelissimam vocauit, & in pertinacia permansit, effecta est abiecta, vilis, sordida, contempta, intolerabilium errorum ac scelerum maculis contaminata. Iudæi obstinati vocantur Israel secundum carnem: Israel autem secundum spiritum suot verè Christiani siue ex gentibus, siue ex Iudæis. At hoc Danielis loco per Israelem intelligitur populus Israeliticus genus ducens ab Israele. Iacob autem fuit à Deo vocatus Israel: hoc est fortis cum Deo, vel præualens Deo: vel, vt D. ait Hieronymus in quæstionibus in Genesim, princeps cum Deo. Ita enim ait scriptura ca. 32. Genesis: *Mansit Iacob solus: & vir luctabatur cum eo vsque mane. Qui cùm videret, quod eum superare nō posset, tetigit neruum femoris eius: & statim emarcuit. Dixitque ad eum, Dimitte me: iam enim ascendit aurora. Respondit: non dimittam te, nisi benedixeris mihi. Ait ergo,* nimirum Angelus: *Quod nomen est tibi? Respondit Iacob. At ille, Nequaquam,* inquit, *Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel: quia si contra Deū fortis fuisti: quantò magis contra homines præualebis?* Capite autem 35. ait in hunc modum scriptura: *Apparuit autem Deus iterum Iacob, postquam reuersus est de Mesopotamia Syriæ, & venit in Bethel: Benedixitque ei dicens: Non vocaberis vltrà Iacob, sed Israel erit nomē tuum.* Capite trigesimo secundo videtur promissum fuisse illi hoc nomen, & cap 35. editum. Simile huic habemus de diuo Petro in euangelio: nam Ioannis primo dixit ei dominus: *Tu vocaberis Cephas,* quod idem est ac Petrus: Et postea capite 16. Matthæi: *Tu es,* inquit, *Petrus: & super hanc petram ædificabo ecclesiam meam.* Sed dices. Qui fieri potest, vt verum sit, quod ait Moses, dixisse Deum: *Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum, sed Israel,* cùm in eodem capite trigesimoquinto Genesis paulò pòst appelletur Iacob: & deinceps sæpenumero? At tam cap. trigesimosecundo quàm trigesimoquinto Genesis est in Hebræo Hodh: pro quo Latinus noster interpres cap. trigesimosecundo nihil posuit. c. autem trigesimoquinto vertit vltrà. Id enim significat: vt Esaiæ quinto: *Quid est, quod debui vltrà facere vineæ meæ?* Significat etiam adhuc: vt capite vigesimoquinto Genesis: *Adhuc pater meus viuit?* Præterea significat duntaxat: siue solùm: vt his locis iuxta virorum doctorum sententiā: vbi de nomine agitur Israelis: vt sit eorum sensus, virū illum non solùm vocandum esse Iacob, sed etiam Israelem: Ac si tibi non placet, accipi vocem Hodh pro solùm, siue duntaxat: certè supplendum videtur vocabulum aliquod idem significans. De huius nominis Israel interpretatione & etymologia est inter multos controuersia. Quidam cùm Chrysostomo aiunt idem esse Israel quod mens videns Deum. Alij cum Augustino: vidēs Deum. Alij cum Iosepho: reluctans cū angelo sacro. Sed notationem vocabuli, quam etymologiam vocant, ipse explanat, qui nomen imposuit. Ita enim ait. *Nequaquam Iacob appellabitur nomen tuum: sed Israel: quia si contra Deum fortis fuisti, quantò magis contra homines præualebis?* Vel vt verti etiam potest ex Hebræo: Non solùm Iacob appellabitur posthac nomen tuum, sed etiam Israel: quia si cum Deo fortis fuisti: quantò magis aduersus homines superior euades? Vt sit sensus: Non tantum supplantator deinceps vocaberis, verū etiā fortis cū Deo. Quā ob causā nō debes Esau formidare, nā si cū Deo luctās euasisti victor, quātò magis homines superabis? Voluit Deus ostendere fuisse se luctatione illa superatū, vt significaret se vehemētis obsecrationis vi quodámodo vinci. Hæc est vera & germana, vt mea fert opinio, hu[i]us nominis interpretatio. Etsi enim magni nominis authores, quorū vmbra nos opprimit, alias afferāt deriuationes & explanationes, quarū nullā improbamus, eam tamen amplectimur,

Gen. 32.

quæ nobis videtur rationi conuenientior, literæ accommodatior, & in sensu præstantior. Huic nostræ interpretationi fauent interpretes Græci: nam Aquila interpretatur: Ὅτι ἦρξας μετὰ θεοῦ. Hoc est, quoniam princeps fuisti cum Deo: Vel quia regnasti cum Deo. Symmachus ὅτι ἀρχὴν ἴσχυσας πρὸς θεόν. Id est, quoniam regnasti robore aduersus Deum. Theodotio cũ septuaginta: ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ θεοῦ: Hoc est, quoniam inualuisti cũ Deo Hoc nomẽ fuit impositũ viro illi miris laudibus celebrato, à quo totus Hebræorũ populus appellatus fuit Israel: vt Exodi decimoseptimo: *Cùm leuaret Moses manus, vincebat Israel.* Psalmo centesimo tertiodecimo: *In exitu Israel de Aegypto, domus Iacob de populo barbaro.* Matthæi octauo: *Non inueni tantam fidem in Israel.* Lucæ primo *suscepit Israel puerũ suum.* Hoc est, Suscepit Deus in cœlestem hæreditatem adducens Israeliticum populum suum. Puer enim hoc loco, vt ait Euthymius, accipitur pro seruo, quem Deus suscepit instar auxiliantis, & manum porrigentis. Nomine autem Israelis eos intellige, qui ex Iudæis Christum receperunt. De quibus illud intelligitur, quod de ipso Christo ait Simeon Lucæ secundo: *Lumen ad reuelationem gentium, & gloriam plebis tuæ Israel.* Gentes quæ in tenebris versabantur, fidei & gratiæ lumine illustrauit, qui est lux vera illuminans omnem hominem: populum verò Israeliticum gloriosum reddidit: quia secundum carnem ex illo duxit genus: & quia multi ex Iudæis fuerunt fide & charitate præditi: inter quos fuerunt apostoli, qui mundum ad veram fidem conuerterunt, & euangelicam doctrinam longe lateque propagarunt. Vel ideo dicitur Christus gloria plebis suæ Israel, quia vt ait Athanasius, voluit Simeon alludere ad antiquam historiam: cùm Moses dominum allocutus faciem retulit gloriosam. Vt eodem modo Israelitæ diuinam Christi lucem, & gloriosæ eius humanitatis decus pertingentes vetus obijcientes velamen in eandem imaginem transformentur de gloria in gloriam. Et quoniam in his duobus locis, & in aliis accipitur Israel pro his, qui virtutum ornamentis exculti, fide, spe, & charitate septi Deo seruierunt, potest hoc Danielis loco pro viris piis etiam accipi, ea præditis virtute, quæ in tempestate tranquilla est, in tenebris coruscat, & nullis sordibus obsolescit. [Ioan. 1.]

kkk *Benedicite sacerdotes domini domino.* Sacerdotes præcipuè nominantur, quia illis erant maxima beneficia concessa: & ad legis obseruantiam præcipue quodam modo tenebantur. Et adiecit: *Benedicite serui domini domino.* Quod de Leuitis intelligitur, & de sacerdotum ministris. Vel de omnibus Dei famulis generatim.

lll *Benedicite sancti & humiles corde domino.* Humilitas animi cum sanctitate coniungitur. Et quia vera humilitas non debet esse fucata, nec simulationibus & fallaciis ficta, sed ex animo: ideo adiectum est, corde. Non enim humilis ostẽtatione exteriore rumusculos populi aucupante, sed corde & animo approbatur. Ideo dominus noster Iesus Christus: *Discite,* inquit, *à me, quia mitis sum, & humilis corde.* Simulata enim humilitas est duplex superbia, ideo non potest esse diuturna. Qui fuco & simulatione ficto non modò sermone, sed etiam vultu firmam se gloriam consecuturos esse existimant, longè profectò falluntur opinione. Debet quidem humilitas in exterioribus splendere, sed ex animo prodire, vt omnis gloria filiæ regis sit ab interiore, & foris etiam in fimbriis aureis, vt verbis vtar Dauidis, circumamicta varietate. Vt Canticorum illud in ista complecatur. *Quàm pulchra es amica mea, oculi tui columbarum, absque eo quod intrinsecus latet.* Ne quis putaret elegantiam & ornatum sponsæ, per quam ecclesia & anima Deo grata intelligitur, ex iis rebus solùm constare, quæ oculis aspiciuntur, ait [Matt. 11.] [Psal. 44.] [Cant. 4.]

omnem eius venustatem & pulchritudinem esse in intima mente collocatam: ex qua in externa ornamenta procedit. Arca testamenti non solùm foris, sed intus præcipuè erat inaurata, & diuinam legem, virgam Aaronis, & manna cibum cœlestem continebat. Tabernaculum Mosis in parte interiore erat ex cortinis, & præstantibus aulæis mirabiliter ornatum, ea parte verò exteriore erat sagis ciliciis minoris pretij cõtectũ. Nam vt apostolus ait capite primo epistolæ posterioris ad Corinthios: *Gloria nostra hæc est, testimonium conscientiæ nostræ.* Qui virtutis speciem & ostentationem magni faciunt, ipsam autem virtutem cõtemnũt, Deo non immolantur: nisi prius pellem, hoc est virtutis simulationem proiiciant. Animal Deo immolaturũ, vt ipse Deus primo capite Leuitici præcipiebat, detracta pelle in frusta concidebatur. Considera Dauidis humilitatem ex intimo animo depromptam, qui cum Deo, qui omnes nostras videt cogitationes, loquens aiebat: *Domine non est exaltatum cor meum, nec elati sunt oculi mei: nec ambulaui in magnis, nec in mirabilibus super me.* Ideo te abiice, & vilem reputa: & vt verbis vtar diuinitatis, Nahum cap. 3. *Intra in lutum, & calca: subigens tene, fine tere laterem.* Hoc est, intra in temetipsum, & senties te esse abiectum lutum: concolca illud, & animi amplectere humilitatem. Et vt ait cap. 13. Ecclesiasticus: *Humiliare Deo, & expecta manus eius.* Et diuus Petrus cap. 5. epistolæ suæ prioris: *Humiliamini sub potente manu Dei, vt vos exaltet in tempore visitationis.* Et diuus Iacobus capite quarto. *Humiliamini in conspectu domini, & exaltabit vos.* Nam vt ait Christus Deus noster: *Qui se humiliat, exaltabitur.* Eam ob causam publicanus in euangelio laudatur, & pharisæos reprehẽditur. Et Christus docet vt inuitati ad nuptias non in primo, sed in vltimo loco discumbamus. Ipse enim humilitatem dilexit, & docuit. Quæsitus ad regnum fugit: & ad cruciatus, dedecus, & contumelias se obtulit. De illo ait ita capite 2. ad Philippenses Apostolus: *Semetipsum exinaniuit formam serui accipiens.* Et paulo pòst: *Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortẽ: mortem autẽ crucis. Propter quod Deus exaltauit illum, & dedit illi nomen, quod est super omne nomen.* Vis ad veram ascendere dignitatem, descende per animi abiectionem. In excelsis ædificiis construendis solent opifices lapides elaboratos sursum ferre funibus volubili artificio in sublimi constitutis. Et vt quantò plus funis ex vna parte descendit, atque vi & attractione fabricatorum deprimitur, tantò altius ex altera parte extollitur cum lapide: sic quantò se quis abiectius & demissius per animi humilitatem & contemptionem prosternit: tantò amplius & sublimius ascendit per decus & ornamentum. Consistit enim verus honor in falsi honoris despiciẽtia. Et solet Deus eos, quos mundus abiicit, contemnit, & obscurat, si ipsi humilitatem & tolerantiam amplectuntur, honore afficere: vt non solùm non delitescant, sed celebrem obtineant nominis claritatem & amplitudinem. Eos qui obscuri & inglorij iacebant: è tenebris & silentio in lucem & gloriam vult sæpenumero Deus euocare. Vt lignum vi ac impetu in gurgitem proiectum tametsi vergat ad profundum, non potest tamen diu esse sub aquis, quin sursum ascendat, & proferatur in lucem: sic vir pius, virtute præditus & scientiæ ornamentis perpolitus, tametsi ab improbis inuidis sit contemptus, qui ei noctem effundere velint, eumque in tumulo perpetuæ obliuionis sepelire. non tamen ibi diu latebit: nam Deus eum extollet, & in sublimibus honorum gradibus collocabit. Id intuens diuus Ambrosius in Lucam: Bona, inquit, humilitas nihil appetendo totum quod contemnit adipiscitur. Et Gregorius libro octauo Moralium: Quisquis nunc se sponte non humiliat, nequaquam hunc sequens gloria exaltat. [Exod. 25.] [Hebr. 9.] [Exod. 26.] [Psal. 130.] [Matt. 24.] [Luc. 17.] [Luc. 15.] [Luc. 17.] [Ioan. 6.] [Similitudo]

tat. Et Bernardus in quadam epistolæ: Iacta in te fundamentum humilitatis, & peruenies ad fastigium charitatis. Admirabilis quippe virtus est humilitas: imò virtutũ conseruatrix. Hieron. in epi. ad Celantiã: Nihil, inquit, est, quod nos ita & hominibus gratos, & Deo faciat, quã si vitæ merito magni, humilitate tamen infimi simus. Augustinus de verbis domini: Cogitas magnam constituere fabricam celsitudinis, de fundamẽto priùs cogita humilitatis. Eam ob causam ait diuus Paulus capite secundo ad Philippenses: *Nihil per contentionem, nec per inanem gloriam, sed in humilitate superiores sibi inuicem arbitrantes.* Acsi dicat: Nihil faciatis inflati opinione, aut inani gloria ducti: sed vnusquisque alios præstãtiores se esse existimet. Et c. 4. ad Ephesios: *Obsecro vos ego vinctus in domino, vt dignè ambuletis vocatione, qua vocati estis cũ omni humilitate & mansuetudine, cum patiẽtia supportantes inuicẽ in charitate.* Et quia humilitas est cum aliis virtutibus copulata, ideo in hoc triũ puerorum cantico humiles cum sanctis coniunguntur.

mmm *Benedicite Anania, Azaria, Misael domino.* Præcipuo quodam modo ipsi pueri Hebręi ob collatum in se admirabile beneficium ad diuinas laudes prædicandas vicissim inuitantur. Erepti enim erant ab igne fornacis ardentis.

nnn *Benedicite omnes religiosi domino.* Tunc religio versatur in animis nostris, cùm rebus diuinis operam damus: est enim virtus Deo cultum debitum, cerimoniásque approbatas impendens. Hæc authore Isidoro in etymologiis dicitur à religando, quod per eam religemus Deo animas nostras. Vel vt ait Augustinus lib. a. de ciuitate Dei, à relegendo Deum, quem negligentes amiseramus. Id quod iam anteà Cicero dixerat in libro de natura deorum Est autem Dei cultus optimus eum non solùm opere, & voce, sed pura & incorrupta mente venerari. Et si illi qui se Deo ligarũt votis, præcipuè appellentur religiosi, generaliter tamen omnes viri pij virtutem colentes, Deumque cultu latriæ venerantes religiosi vocantur: quemadmodum hoc loco accipiuntur. Tu autem animaduerte in toto hoc cantico non inuitari peccatores ad Dei laudes concinẽdas. Inuitantur bestiæ & pecora, & dracones, & alia: at hoc nomen peccator in toto hoc cantico non inuenitur: quia quatenus talis multò est feris immanior, pestilentior, detestabilior. Tota mundi fabrica est admirabilis quædam Lyra suauem harmoniam efficiens: omnia enim animalia tam rationis expertia, quàm vtentia ratione fides sunt & chordæ suo modo temperatæ præter hominem sceleribus imbutum vitiisque coinquinatum: qui quatenus talis neruus est absque temperatione & modestia: aut nimis incitatus, aut nimis tardus nulla mediocritate præditus, ad musicam diuinarum laudum minimè aptus & appositus. Quare ab hac harmonia meritò reiicitur. Nulla tam detestabilis pestis est, quę non homini ab homine scelerato nascatur. Dicæarchus philos. magn⁹ illustri laude celebratus edidit librum de hominum interitu, in quo enumeratis causis eluuionis, pestilentiæ, vastitatis, ferarum quoque repentinæ multitudinis, quarum vi, & commotione, & immanitate multi mortales fuerunt vita priuati: deinde facta comparatione colligit multò plures homines occisos esse hominum scelere, violentia, impulsu, conatu, & bellico incursu, quam omni alia calamitate. Nulla belua est ferocior homine effrenato, immani, voluptario, vafro, & stimulis flagitiorum commoto, nulla perniciosior, nulla capitalior. Eam ob causam hic ad Deum laudibus celebrandum nequaquam inuitatur. Nam vt ait capite quintodecimo Ecclesiasticus: *Non est speciosa laus in ore peccatoris.* Ac illi ait Deus per diuinum psaltem psal. 47. *Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum?* Acsi dicat: Qua fronte audes laudare præcepta mea, cũ ea minimè obserues, cùm virtutis simulatione me verbis confitearis, factis autem neges.

oo *Quia in omnia secula misericordia.* Iuxta illud virginis sacratissimę apud Luc. c. 1. *Misericordia eius à progenie in progenies timentibus eum.* Et illud Dauidis psal. 102. *Misericordia domini ab æterno, & vsque in æternum super timentes eum.*

Similitudo

Ecc. 1.

Luc 1.

Hucúsque in Hebræo non habentur; & quæ posuimus, de Theodotionis editione translata sunt. Quæ de re ea poteris videre, quæ diximus in præfatione ad lectorem.

[a] Tunc Nabuchodonosor rex obstupuit, & surrexit properè: & ait optimatibus suis: Nonne tres viros misimus in medium ignis compeditos? Qui respondentes regi dixerunt: verè rex. Respondit rex, & ait, [b] Ecce ego video viros quatuor solutos, & ambulantes in medio ignis: & nihil corruptionis in eis est: [c] & species quarti similis filio Dei. Tunc accessit Nabuchodonosor ad ostium fornacis ignis ardentis, & ait: Sidrach, Misach & Abdenago serui Dei excelsi viui [d] egredimini, & venite. Statimque Sidrach, Misach & Abdenago de medio ignis. Et congregati satrapæ, & magistratus, & iudices, & potentes regis contemplabantur viros illos, quia nihil potestatis habuisset ignis in corporibus eorum, & capillus capitis eorum non esset adustus: [a] sataballa eorum non fuissent immutata: & ardor ignis non transiret per eos. Et erumpens Nabuchodonosor, ait: Benedictus Deus eorum, Sidrach videlicet, Misach & Abdenago, qui misit angelum suum, & eruit seruos suos, qui crediderunt in eum: [f] & verbum regis immutauerunt: & tradiderunt corpora sua, ne seruirent, & ne adorarent omnem Deum excepto Deo suo. A me ergo positum est hoc decretum, vt omnis populus, & tribus, & lingua quæcunque locuta fuerit blasphemiam contra Deum Sidrach, Misach & Abdenago, disperdat, & domus eius vastetur. Nec enim est alius Deus, qui possit ita saluare. [g] Tunc rex promouit Sidrac, Misach & Abdenago in prouincia Babylonis. [h] Nabuchodonosor rex omnibus populis, gentibus, & linguis qui habitant in vniuersa terra, pax vobis multiplicetur. Signa mirabilia fecit apud me Deus excelsus. [i] Placuit ergo mihi prædicare signa eius, quia magna sunt, & mirabilia eius, quia fortia, [k] & regnum eius regnum sempiternum: & potestas eius in generationem, & generationem.

Infra. 7.

a *Tũc.* Subauditur, viso miraculo, quo rex fuit stupore, & vehemẽte admiratione affect⁹. *Et dixit optimatib. suis,* hoc est viris illis illustrib. quorũ cõsilio innocẽtes Heb. proiecerat in flãmas. *Nõne 3. viros.* Subauditur, tantùm.

Misimus in medium ignis compeditos? Acsi dicat: Nonne duntaxat viros vinctos proiecimus in fornacem ardétem? Nõ est mirum fuisse eos iniorũs affectos, & in flãmas immissos: nam vt c.3. posterioris ad Timoth. ait apostolus: *Omnes qui piè volunt viuere in Christo Iesu, persecutionem patientur.* Sed felia huiusmodi persecutio.

b *Ecce ego video quatuor viros solutos.* Cùm scilicet miserim tres solùm & vinctos. Quatuor tangit miracula: primũ fuisse iuuenes illos combustos, imò nec ab igne læsos: secundum, fuisse cõbosta eorũ vincula: tertiom, esse quatuot, cùm non misisset nisi tres: quartum, esse solutos, cùm coniecti. Damascen. l.4. ait eã ob causam tres illos Hebræos nõ fuisse læsos ab igne, quia virginitatẽ seruabãt. Basilius in homilia quadã de laudibus ieiunij hoc ieiunio tribuit. At apostolus illud refert ad fidem: nam c.11. epistolæ ad Hebræos vbi præcipue nõnullos enumerat, qui fideles admirabiles confecerunt, generaliter multos fuisse ait, *qui per fidem vicerũt regna, operati sunt iustitiam, adepti sunt repromissiones, obturauerũt ora leonum, extinxerunt impetum ignis.* At hi qui ignis impetum extinxerunt, fuerunt hi tres viri in fornacẽ coniecti. Obtẽperauit ignis voci Dei, iuxta illud psalm. 28. *Vox domini intercidentis flammam ignis.* Quemadmodum ignis ille Babylonius impios consumpsit, pios autem seruauit: sic calamitas homines flagitijs contaminatos sæpenumero lædit, & comburit, viros autem pietate præstantes illustriores reddit. In igne enim aurum coruscat, & splendescit, palea verò ardet & fumat. Thus positum in prunis suauem emittit odorem, sulphur fœtorem intolerabilem. Vt si plũbum & lignũ incidant in mare: plũbũ mergitur, lignũ verò ionatat: similimè si duo homines, vnus prob*, alter improbus, incidãt in calamitatẽ, improb* sæpe fluctibus obruitur, & perit, probus autem eruitur, & vtilitatem inde gloriãq; consequitur. Ex quibus colliges afflictionem non esse in malis numerãdã. Tobiæ dixit angelus: *Quia acceptus eras Deo, necesse fuit, vt tentatio probaret te.* Et Iob: *Beatus*, inquit, *homo, qui corripitur à Domino.* Et apostolus in epist. ad Hebræos. *Fili mi noli negligere disciplinam domini: nec fatigaris, dum ab eo argueris: quem enim diligit Dominus, castigat, flagellat autem omnem filiũ quem recipit.* Nihil homini euenire potest infelicius: quàm nullã vnquã ferre infelicitatẽ: nihil calamitosius, quã nullã vnquam sentire calamitatem. Cõtrà verò nihil illustrius, nihil gloriosius, quam propter Deum calamitatem subire, eámque æquo & sedato animo tolerare.

c *Species quarti similis filio Dei.* Hic erat angelus in figura humana tanto fulgore coruscãs, vt iudicaret rex: non esse illum filium hominum, sed aliquid diuinum, tanta pulchritudine, tam admirabili præstãtia formæ, vt filius Dei vocaretur. Fortasse ob familiaritatem qua Daniel erat cum rege coniunctus, dixit ei fore, vt Filius Dei vnigena in mundum veniret: humanam naturam assumeret, eiúsq; opitularetur in periculis, & ærũnis, qui ad illum toto animo confugissent: atque de eo intelligi illud psalmi quadragesimi quarti: *Speciosus forma præ filijs hominum, diffusa est gratia in labijs tuis.* Quæ enim pulchritudo tam admirabilis, tam suauis, & iucunda, quàm aspectus filij Dei nullum pœnitentem coremmentis, atque adeò omnes calamitate oppressos dulcibus verbis ad se vocantis? Cùm itaque audisset à Daniele aliqua de filio Dei, comparauit eum eo virum illum splendido candore lucentem, qui tribus pueris opem tulerat: eósque omni molestia leuauerat quem paulopòst angelum vocauit. Ita enim dixit de vero Deo loquens: *Misit angelum suum, & erigit seruos suos, qui in eum crediderant.* At per Angelum illum voluit Deus significare se in temporis plenitudine descensurum esse è cœlo in terram, eósque calamitatibus, & peccatorum flammis erepturum. Ipse enim ait Psalmo 90. *Cum ipso sum in tribulatione: eripiam eum, & glorificabo eum,* De quo ait diuinus psaltes psalmo 71. *Iudicabit pauperes populi, & saluos faciet filios pauperum, & humiliabit calumniatorem.* Vbi, per pauperes, & filios pauperum intelligit afflictos, qui cùm angãtur ærumnis, diuinam implorant misericordiam. Voluit etiam Deus vt angelus ille appareret, ne rex existimaret fuisse miraculum illud maleficio confectum. Tertullianus lib. 4. aduersus Marcionem ait Christum visum fuisse in fornace Babylonica. Idem asserit Augustin. in orat. aduersus Iudæos, Paganos & Arrianos. Vnde per filiũ Dei poteris ipsum Deũ intelligere, filiũ Dei vnigenã.

d *Egredimini.* Subaudi, è fornace. Submissè eos orat, vt exeant, quos superbè, & insolenter illuc coniici iusserat. Didicit esse verum, & vnum Deum excelsum, ac viuum, qui antea dixerat: *Quis est Deus, qui eripiet vos de manu mea?* Vide conuersionem eius. *Hac est*, vt dictum est in Psalmo, *mutatio dexteræ excelsi.*

e *Saraballa:* Indumenta sunt, quibus tibiæ & crura teguntur. Quidam existimant esse pallia seu clamides.

f *Et verbum regis mutauerunt.* Hoc est, noluerunt ei obedire in cultu simulachri: Vel mutauerunt illud, quia videns rex eos incolumes, Deum verum laudibus quẽ antea contempserat. Vel quia cum eis, qui antea aspetè & crudeliter fuerat allocutus, tunc piè & leuiter sermones conferebat.

g *Rex promouit.* Hoc est ad honorem euexit, & in dignitatem ampliorem restituit. Hoc illis euenit, quia noluerunt statuam regis colere, & simulachrum illud contempserunt. Ea hoc capite adiectis verbis diui Hieron. Cultores Dei imagines idolorum adorare nõ debent: sumpsit occasionem aduersus sanctorum imagines Hiematius hæreticus nostri temporis in libro quem contra imaginum cultores inscripsit. At quid facit ad diuorũ imagines ab ecclesijs auferẽdas noluisse Hebræos illos fide & charitate munitos statuã impij regis colere, gentiúmq; simulachris cultum soli à Deo debitũ tribuere? De ijs enim imaginibus loquitur Hieron. cum ait, non esse statuas adorandas. Verum enim Deum latriç adoratione colimus, & omnia gentiũ idola detestamur. Aliud est idola gentium latriæ veneratione adorare, quod Deus prohibuit: aliud imagines diuorum duliæ veneratione colere & honorare, quod nunquam prohibuit. Scimus quidem Deũ c.20. Exodi, & cap. vltimo eiusdem, & c.4. & 5 Deuteron. & alijs in locis præcipere, ne quis deos alienos adoret, nec eorũ imagines & simulachra. Existimabãt enim gentes idolorum cultrices imagines ac statuas illas esse veros Deos, quã ob causam eas pro dijs colebant. At nos sanctos illos qui cum Deo in gloria cœlesti requiescunt, non Deos esse credimus, sed Dei amicos: nec eorum imagines pro dijs veneramur: sed eis debitum honorẽ impertimur: non quòd credamus inesse ijs illis diuinitatem aliquam, propter quam sint colendæ: nec quòd in illis figamus spem nostram: sed quia honor qui eis exhibetur, refertur ad prototypa, quæ illæ representant. Eam ob causam Christi, deiparç virginis, aliorum sanctorum veneramur imagines, per quas Christum verum Deum nostrum adoramus: & sanctos quorum illæ gerunt similitudinem, veneramur. Hoc docet sancta Romana catholica ecclesia: hæc est vera doctrina: quam ab antiquis patribus sapientia, & sanctitate præstantibus ex eorum scriptis, & antiquissima traditione, & sanctorum conciliorum decretis apertissimè cognoscimus. Hoc fuit sancitum in secunda synodo Nicæna multis & perspicuis verbis sub Hadriano 1. pontifice maximo: & in concilio illo Constantinopolitano, quod à quibusdam Octaua synodus œcumenica dicitur: vbi anathema in hæreticos imaginum contemptores dictum est, & canon editus de imaginũ honore. Idem decretum fuit in concilio Francfordiensi: & in tribus concilijs Lateranensib. sub Gregorio 2. sub

Stephano, & sub Gregorio tertio summis pontificibus. Et in hoc sub Gregorio tertio congregati fuerūt mille ferè Episcopi:vbi Leo imperator hæreticus qui imagines comburi fecerat, fuit & imperio, fidelium communicatione priuatus. Et in sacrosanctō concilio Tridentino ses. 26. fuit editum decretum pro imaginum veneratione. Fateor fuisse in quadam congregatione Cōstantinopolitana factum contra imagines decretū: sed non fuit concilium, sed conciliabulum, congregatū ab hæreticis sine summi pontificis concilio & authoritate. vbi nec per vicarios, nec per literas Apostolicæ Romanæ sedis affuit cōsensus. Imò pauci illi episcopi qui ob hæreticorum metum decretum illud cōsignarunt, illud postea resciderūt seque apertè retractarunt: quorum extat in sacra ac vniuersali secunda Nicæna synodo perspicua palinodia. At Caluinistæ nostri temporis hæretici, Christi ac virginis Mariæ, & aliorum diuorū imagines, & crucem sanctam contemnunt, frangunt, ex Ecclesijs reiiciunt, incendio tradunt. Quod quid est aliud, quàm Deo, eiúsque sanctis bellum inferre, Christi passionem repetere, eámque in eius contumeliam iterare? Detestantur Christum Deum nostrum, eius sacratissimam matrē, & eos omnes, qui eum secuti sunt, & animos à scelerib' reuocarunt. Nam quemadmodū in Republica fieri solet, vt cōflata concitaque per turbulentos, ac nefarios ciues aduersus principes aut optimates seditione, statim seditiosi eorum imagines & stēmata insignia & alia huiusmodi ornamenta cōfringunt, atq; conuellunt: sic cōcitata aduersum Dominū nostrū Iesum Christum, eiusq; sanctos seditiosa impetu, & furibundo hæreticorum tumultu per Caluinum procellā patriæ, turbinem, ac tempestatem Christianę quietis: statim ad verā religionem labefactandā in sanctas imagines Christi Dei nostri, eiusq; sanctorū irruerunt Caluinistæ, & Zuinglistæ, & alij huiusmodi impij & furētes homines in eas impetum fecerunt, & incredibilibus contumeliis illas dissiparunt. O facinus indignum, ô tempora, ô mores, ô scelus detestandum! Poterat ne aliquid fieri absurdius? Quod fuit vnquam crimen tam impium? quę atrocius sceleris tam immanis? quæ seditio tam nefaria, tam ab omni non solū ratione, sed etiam rationis simulatione alienata? Si quis cōuincitur reus læsæ maiestatis, & absens est, aut mortuus in imagine punitur. Solent præfecti eius imaginē publice traducere, gladio iugulare, aut incendio committere, aut patibulo suspendere, aut similium supplicium ignominia affectum damnare. Eodem modo hæretici, ac si Christus Deus noster esset crimine læsæ maiestatis conuictus, eius imaginem fregerunt, flammis tradiderunt, & aduersus eam furore concitati odium conflarunt. O furentes homines, exitium doleo animarum vestrarum, quoniam non solùm in hoc seculo in perpetuo dedecore versabimini, sed in altero ęternis cruciatibus torquebimini, vbi pœnas scelerum vestrorū dabitis perpetuas, omni spe salutis destituti, omni solatio spoliati. Illud velim existimetis, me nulla esse aduersus vos iracundia concitatum, quorum salutem desidero: sed aduersus flagitia vestra. Quia enim in media Europa iniuriam in Christum dominum seruatorem nostrum iactam, si est ex animo Christianus, nō ex animo detestatur? Quis audita defectione vestra à S. matre Ecclesia Rom. vestraque in Deum eiusque sanctos impietate non moueatur, non excandescat, nō lachrymarum vim ex intimo pectore profundat? Ac confugitis ad patres, quorum doctrinam sequi non vultis. Dicitis D. Greg. in epist. 2. ad Serenum dicere, non esse imagines adorandas: dicit, nimitum adorationem, quæ pertinet ad latriam. Et nos idem fatemur. Legite obsecro attento animo epistolam illam, & videbitis, quantum illis tribuerit honorem: & quantam ex illis vtilitatem prouenire explanauerit. Ait enim eas esse libros eorum, qui literas nesciunt: esseque gentibus pro lectione picturam. Et paulo post: In locis inquit, venerabilibus sanctorum depingi historias non sine ratione vetustas admisit. Quid plura? Eum grauiter reprehendit, quòd imagines ab Ecclesia abstulisset, præcipiens, vt eas in ecclesia permittat. Et in epistola ad Secundinum idem Gregorius imagines ait non solùm imperitorum, sed peritorum etiam libros esse: nobisque ad memoriam eos reducere, quos repræsentant. Quam ob causam ad eundem quatuor misit imagines, vt ex eadem constat epistola, vnam Christi Dei nostri, alteram sanctæ Dei genitricis Mariæ, tertiam & quartam Apostolorum Petri & Pauli. Est enim perspicuum, si Christi, aut martyris alicuius imaginem intueamur, excitari statim in animo nostro ardentes amoris ac imitationis aculeos, quibus inflammati ad Deum ipsum aspiramus, & non solùm martyres, sed etiam ipsum Christum imitari concupiscimus. Sed quid dico de diuorum imaginibus, cum narret Suetonius Tranquillus, Iulium Cæsarem in Hispania, cùm venisset Gades, visa in templo Herculis imagine Alexandri Magni ingemuisse, quòd nihil dum à se memorabile actum esset in ætate, qua Alexander orbem terrarum subegisset. Et statim se res magnas acturum proposuisse, & ad ea aspirasse. Ac visa imago Polemonis mulierem impudicam, vt ait Gregorius Nazianzenus, deterruit. Si imagines illæ excitarunt inuentes ad res præclaras, quanto magis imago saluatoris? Eusebius libro secundo Ecclesiasticæ historiæ, & Ioannes Damascenus libro quarto de fide Orthodoxa, referunt id, quod est à multis aliis perpetuis monimentis consignatum, nempe Christum misisse vultus sibi effigiem ad Abagarum regem: quæ eius ciuitatem ab obsidione mirabiliter liberauit. Mulier illa quæ tangens fimbriam vestimenti Christi, fuit ab eo fluxu sanguinis mirabiliter curata, quæ eam ob causam hæmorrhoissa vocatur, de qua Euangelistæ loquuntur: statuit Christo statuam quandam propriam eius effigiem referentem, quæ vsque ad tempus Eusebij Cæsariensis durauit, qui eam vidisse testificatur. Ad eius pedes nata est herba quædam medicis omnibus incognita, quæ cùm ad fimbriam stolæ imaginis excresceret, & imaginem tangeret, efficiebatur ad pellendos morbos omnes salutaris. Asserit hoc ipse Eusebius testis locuples, & vt ita dicam oculatus: & post eum diuus Hieronymus Nicephorus libro sexto sacræ historiæ: Sozomenus libr. 5. Gregorius Turonensis in libro de gloria martyrum: Lodulphus in vita Christi: Gulielmus Spirensis in primo centenario. Et fit mentio eius in secunda sancta synodo Nicena. Hanc Christi imaginem Iulianus, apostata odio in Deum cōmotus, & nefario furore concitatus deiecit: suamque substituit, quam repentinum, ac inopinatum fulmen diuulsit, & collum cum pectore abscidit. & antiquam illam Dagonis apud Palæstinos prostrati memoriam renouauit. Qua de re disserit Sozomenus libro quinto & Alanus Anglus Dialogo 4. Habuit Nicodemus imaginem Christi crucifixi, quæ postea Beriti ab impio Hebræo telo confossa sanguinem profudit. Narrat miraculum hoc Athanasius in sermone, qui in secunda synodo Nicæna fuit lectus, vt constat ex illa. Referunt illud Gregorius Turonensis in libro de gloria martyrum, & Ioannes Eccius in libro locorum communium aduersus hostes Ecclesiæ. Simile postea miraculum editum est tempore Caroli Magni. Nam cum quidam impius Iudæus Christi imaginem in patibulo pendentis per summam contumeliam vulneraret, mox dimanauit ex ea magna copia sanguinis vberrime effluentis, Christique passionem ante oculos hominum repræsentantis. Authores sunt huius historiæ Antonius Sabellicus libro 9. Enneadis octauæ, Raphael Vola-

terranus in Anthropologia, Ado in historiis Francorum, Gaspar Contarenus in summa conciliorū: & alij. Syluester summus pontifex ostendit imperatori Constātino imagines apostolorum Petri & Pauli, quos ipse viderat in somnijs, quas statim cognouit: & hodie Romæ ex antiqua traditione seruantur. Ibi etiam sunt nōnullæ virginis Dei genitricis Mariç, quas ego ibi vidi, ex illis quas diuus Lucas depinxit, vt est constante fama disseminatóque in tota Ecclesia hominum sermone celebratum. Et Constantinopoli erat alia ex illis, vt Theodorus lector & Nicephor. Callistus testantur. Hanc sanctarum imaginum antiquitatē & venerationē in Ecclesia Catholica explicat Basilius Magnus dicēs in epistula ad Iulianum: Confiteor etiā filij incarnatam iconomiam. Deinde sanctam Mariam, quæ secūdum carnē illū peperit. Suscipio sanctos apostolos: prophetas, & martyres, qui pro me apud Deū supplicant, quo per illorum meditationem propitius sit mihi Deus noster benignissimus, & remissionē peccatorum mihi gratis largiatur. Quam ob causam & historias, & imaginem illorum honoro, & palam adoro: hoc enim nobis & à sanctis traditum apostolis non est prohibitum: sed in omnibus Ecclesiis nostris eorum historias erigimus. Hactenus ille. Duo dicit obseruatu dignissima: vnum, eū palàm imagines sanctas adorare, alterum, esse earum vsum in ecclesia antiquissimum à tempore apostolorum. Idem, aut alia similia inuenies apud Leontium episcopum Neapolis Cypri in apologia contra Iudæus: apud Gregorium Nyssenum in sermone de Abraham: apud Gregorium Nazianzenum in versibus, quos confecit: qua de re elegans cōdidit poema: apud Ioannem Chrysostomum in oratione funebri in Meletium episcopum: & in sermone, qui inscribitur, quòd veteris & noui testamenti vnus sit legislator: apud Cyrillum Alexandrinum in epistola ad Acatium, apud Ioannem Damascenum lib. 4. fidei orthodoxæ. Hi omnes Christi & diuorum coluerunt imagines, nosque ad earum adorationē inuitarunt. Sed non omnis qui aliquid adorat, credit illud Deum esse: Iacob enim adorauit Esau fratrem suum priorē natu pronus in terra, diuina scriptura c.33. Genesis testatur. Et sciebat eum non Deum esse, sed purum hominem. Et c 42. Genesis scriptum est, filios Iacob adorasse fratrem suū in Ægypto. Et c.1. 3. Regum: *Inclinauit se Bethsabee, & adorauit Regem Dauidem.* In omnibus his locis adorare accipitur pro exibere honorem, non cultu latriæ, sed veneratione maioribus, aut præstantioribus debita. Sumitur pro colere adoratione latriæ, psal. 28. *Adorate dominum in aula sancta eius:* Et Deut. 6. *Dominum Deū tuū adorabis: & illi soli seruies.* Et apud Mat. c. 2. *Procidentes adorauerunt eum.* Nos verò Deum adoramus latria, sanctos dulia, virginem autem Dei genitricem Mariā sacratissimam hyperdulia: sed nec sacrosanctam virginem nec alios sanctos credimus esse deos: & multò minus eorum imagines. Sed eas, vt par est, iusta veneratione colimus & obseruamus ex patrum & Ecclesiæ traditione. Fuerunt quondā hæretici, qui ecclesiā perturbare volentes finxerūt epistolam quandā aduersus sacras imagines Epiphanio viro Catholico, pio, & sapienti, falsò tributam: quam Hiemarius, & Caluinus, & Zuinglius, & aliæ huiusmodi pestes modò suscitarunt. At epistula hæc nec extat in Græcis Epiphanij exemplarib. nec in multis Latinis, & Damascenus lib. 4. de fide ortodoxa asseueranter affirmat nunquam Epiphanium talem epist. scripsisse: nec tam impium dogma fuisse ab eo literis mandatum: imò eius vitā & doctrinā pugnare: quoniam eius ecclesia erat venerandis imaginibus ornata, quemadmodum aliç episcoporū catholicorū in tota Græcia, & in tota ecclesia catholica, præsertim Romæ. Ibi omnes enim ecclesiç tempore apostolorum erāt Christi & sanctorum imaginibus decoratæ. Ac ibi gloriosa Helena Cōstātini mater posuit crucē Christi secum ex mōte Caluariæ, vbi eam mirabiliter inuenit, deportatā. Sed hanc crucis inuētionē negant multi ex hæreticis: cùm Euseb. Cæsariensis illius seculi scriptor multis in locis eius meminerit, præsertim in annalibus, quæ vulgò vocantur chronica de temporib. vbi verba hæc scriptura reliquit. Helena Constantini mater diuinis munita visionib. beatissimū crucis signum in quo mundi salus pepēdit, apud Hierusalymam reperit. Hanc sacræ crucis inuentionem, cuius diem celebrat sancta Romana ecclesia catholica, narrat Ambro. in oratione de obitu Theodosij, Rufinus lib. 1. Eutropius lib. 11. rerum Romanarum, Paulinus epi. 11. ad Seuerum, Sulpitius lib. 2. histor. sacræ, Socrates lib. 1. Theodoret. etiam lib. 1. Sozomen. lib. 2. Iustinian. Imperator constit. 28. authenticorum seu nouellarum cōstitutionum. Nec solum inuentionem hanc, quam ex ecclesiæ & patrum traditione, & veterum scriptis ac monimentis veram esse cognoscimus, negant & irrident hæretici, sed crucem ipsam contemnunt, & detestantur. D. Ambr. in oratione de obitu Theodosij eam vocat exitium diuinum ad remedium peccatorum, & sacramētum salutis. Prudentius hymno 6. eam ait pellere omne crimen. Ephren Syrus, cuius scripta teste Hieron. in lib. de viris illustribus, in ecclesiis quibusdā post lectionem scripturarum publice recitabantur, in lib. de pœnitētia crucē appellat insuperabilē Christianorum armaturam. Sophronius Hierosolymitanus episcopus in homil. de cruce colenda eam esse fidissimā Christianorum custodiam ait, & vniuersorum ex aduerso occurrentium insultuum profligatricem. Chrysost. in oratione de laudibus eius eam cæcorum ducem appellat, claudorum bāculū, tropheum contra dæmones, portum inter vndas periclitantium, spem desperatorum, & scutum omnium perpetuum, eáque aliis magnificis præconiis effert, multisque nominibus celebrare contendit. Sacer Dionysius apostoli discipulus in lib. de ecclesiastica hierarchia ostendit frequēs fuisse tempore apostolorum signum sanctæ crucis. Iustinus Martyr vicinus temporum apostolorum in 2. apologetico vbi religionem Christianam contra gentes idolorum cultrices tuetur, asserit, nihil sine hac crucis figura administrari. Inuictus Athan. in tract. de humanitate verbi ad euangelicam astruendam philosophiā affert contra ethnicos admirandā crucis potestatem. Ruffinus presbyter li. 1. histor. Ecclesiast. Eusebij ait signum crucis fuisse quōdam hieroglyphycum inter literas sacerdotales, quo significabatur vita vētura. Multa refert de crucis sanctæ mysterio Cæcilius Cyprian. in epist. 12. ad Ianuarium, & in tractatione de vnitate ecclesiæ, Origenes homilia secunda in Iob, & in epistolā ad Romanos, Septimus Tertulianus libro de corona militis, Magnus Basilius libro de Spiritu sancto, Hieronymus sapientissimus in commentariis in caput tertium decimum Esaiæ, & in vita Pauli & Hilarionis, insignis Palladius in historia Lausiaca in vita Isidodori, & vtriusque Macharii, Aurelius Augustinus in tractatione centesimaoctaua in Ioannem, & de rectitudine catholicæ conuersationis, & aliis in locis: & alij permulti, qui admiranda de signo crucis in frontibus credentium de eius antiquitate, vi, potestate, & præstantia memoriæ prodiderunt. Eo veri Christiani se muniunt, eo omnia incipiunt: illud in ecclesiis pingunt, & extra illas eo egritudines pelluntur: & hostes tam animæ quam corporis vincuntur, & fugantur. At obiciunt hæretici edictum duorum principum Theodosij & Valentis, qui cùm ambo simul imperii clauum tenerent vt ipsi aiunt, præceperunt ne quis crucem sculperet, aut pingeret. Futasse inuenerūt hoc apud Petrum Crinitum lib. 1. nono de honesta disciplina, à quo illud hauserunt. Sed fictum quidem est, & com-

mentitium: nunquam enim Theodosius talem legem tulit. Est quippe in codice Iustiniani, libro primo, titulo octauo textus in lege: Cùm sit nobis: quo prohibetur, ne quis pingat vel sculpat humi crucem Christi, quoniam non est æquum, vt sanctam crucem qua vtimur in sacramentis, & qua frontem, & pectus, & totum corpus munimus, & quam denique colimus, pedibus teramus, & conculcemus. Ac Salicerus legum doctor eximius iis verbis eam in epitomen redegit. Signum crucis nō debet sculpi, vel pingi in loco, qui possit pedibus calcari. Edictum illud literis mādatum ad honorem crucis, detorquent hæretici ad eius ignominiam: quemadmodum alia, quæ solent adulterare & corrumpere. Præterea Theodosius ille & Valens nunquam simul imperij gubernaculum tractatūt. Valens enim fuit simul imperator cum Valētiniano primo: Theodosius autem cum Gratiano & Valētiniano secundo. Ita hoc asserunt Paulus Orosius illius ætatis historicus lib. septimo, Aurelius victor, Cassiodorus in historia tripartita, Paulus Diaconus libro decimo rerum gestarum Romanorū, Beda venerabilis in historia imperatorum, Pomponius Lętus in compendio Romanarum historiarū, Petrus Mexia in historia imperiali. Itaque edictum illud non est Theodosij primi & Valentis, sed Theodosij & Valentiniani. Si historias legissent, nunquam tam inconsideratè verba facerent: nisi vellent non solùm edictum, sed eius latorum nomina deprauare. At probabile est eos in errorem illum incidisse propter historię ignorantiam. Miror Petrum Crinitum virum, nisi fallor, catholicum, & in lectione literarum humanarū mediocriter versatum, fuisse in re tam perspicua deceptum. *Crinit.* Sed magis miror, & doleo hæreticorum impudentiam, qui ad errores suos tuēdos Theodosij imperatoris Christianissimi, atque clarissimi decretum, quod sanxerat ad crucis honorem, tam apertè & flagitiosè ad illam labefactandam, eique odium conflandum corruperint, tandem confugiunt ad diuum Ambrosium in oratione de obitu Theodosij has voces emittentem. *Ambro.* Regem Helena adorauit non lignum, sed adorauit illum, qui pepēdit in ligno. Verum est: quis hoc inficiatur? Nos idem cum eo non solùm fatemur, sed etiam profitemur, & facimus. Non enim lapidem colimus, non lignum, non aliam materiam: sed crucem nobis Christum crucifixum repræsentantem latriæ cultu adoramus, ita vt in cruce ipsum Christum Deum nostrum adoramus. Itaque cultum hunc latriæ non creaturæ propter ipsam, sed creatori exhibemus: adoratio enim imaginis ad exemplar peruenit, iuxta Basilii magni sententiam: quē ad hoc citat & sequitur Ioannes Damascenus: & post eum diuus Thomas in tertia parte summæ theologiæ. *Basilius. Damasc. Thom.* Eam ob causam crucem Christum nobis referētem, quasi ipsum Christum dominum alloquimur, & obsecramus. Hoc est, quod illic ait, & docet diuus Ambrosius, quod autem hæretici volunt ex verbis eius concludere vnde sequitur? non adoranda est materia, ex qua conficitur crux, ergo non adorāda est ipsa crux: ergo est frāgenda & extra ecclesias proiicienda, & igne cremanda. Quæ est hæc consecutio? O insanam & diabolicam cōclusionem! Nos adoramus sanctam crucem, & diuorum imagines veneramur. Hanc solidam doctrinam, piam, veram, catholicam, & apostolicam seruauerunt semper viri illi qui virtutibus præditi, fide ornati, charitate muniti, sapientiæ ornamentis exculti animos à corporum contagione seuocauerunt, totósque se ad beatorum apostolorum imitationem contulerunt. *Ambro.* Hanc tenet, docet, & proponit sancta Romana Ecclesia catholica, quę, vt diuus Paulus ait in epistola prima ad Timotheum capite tertio, *est domus Dei, columna, & firmamentum veritatis*. Hæc est corpus cuius caput Christus est, vt idem ait apostolus in epistola ad Ephesios capite quarto, & quinto, & ad Colossenses capite 1. In illa est idē Christus eā docens & seruans quam nūquam derelinquet, iuxta id quod ipse pollicetur in euangelio authore Matthæo capite vltimo: *Ecce ego vobiscum sum omnibus diebus vsque ad consummationem seculi.* Hæc est sponsa Christi, quæ in Canticis Canticorum sponsum Christum alloquitur: cui ille dicit capite 4. *Fauus distillans labia tua sponsa.* Qua de re disserens diuus Paulus capite quinto epistolę ad Ephesios: *Hoc sacramētum*, inquit, *magnum est: ego autem dico in Christo & ecclesia. Hæc hortus conclusus*, vt eodem quarto capite Canticorum ostenditur, in quo Deus serit, & vt ita dicam, plantat electos, quos munit cœlesti custodia: vbi est *fons signatus*, hoc est, Christus, ex quo effluit gratiæ flumen, cuius *impetus*, vt ait Psalmo quadragesimo quinto Dauid, *lætificat ciuitatem Dei.* Ab hoc horto eiecti sunt hæretici, iuxta sententiā illam seruatoris nostri apud Matthæū quintodecimo: *Omnis plantatio quam non plantauit pater meus, eradicabitur.* Hunc fontem aspernati sunt Caluinistæ, Zuingliistæ, Hiemariistæ, qui ait apud Ieremiam secundo capite: *Me dereliquerunt fontem aquæ viuæ: & fecerunt sibi cisternas dissipatas.* Descinetūt enim à Christo, & à sancta eius ecclesia, qui ipsius imagines frangunt, & ferre non possunt: crucem sanctam pedibus conculcant, infinitis contumeliis afficiunt, lapidibus obruunt, ad ferrum flammasmque vocant. Commune hoc habent cum dæmonibus, quemadmodum alia, quòd crucem fugiunt, & videre nō possunt: ideo eam dilacerant. Crucem illam gloriosam corpore Christi sacratam, quæ mansit in monte Caluariæ erecta tanquam illustre trophæum, clarissimúmque diuinæ victoriæ monimentum, & decus contemnunt hæretici nostri temporis, eique bellum inferunt crudelissimū dæmonum stimulis concitati. Cùm illa sit excellentissimum nostræ dignitatis ornamentum, nostræque salutis certissimum præsidium. O dementes homines impio furore agitatos! O cæcitatem intolerabilem! Quæ res vnquam gesta est detestabilior: quę pestilentior, quæ dignior ignominia sempiterna? Deploro deditus lachrymis & lamentis amentiam vestram, ô hæretici, lugeo caliginem ac perfidiam vestram, defleo lamentabilibus vocibus exitium vestrum, quoniam nisi fueritis ad fidem conuersi, in imis tartaris estis puniendi, æternisque suppliciis cruciandi. Hoc suscepi hoc Danielis loco, quem vos affertis ad vestrum errorem confirmandum, cùm pro vobis, vt ostendit, nihil faciat, vt vos de perfidia vestra relinquēda monerem, vt de sanctarum imaginum, & crucis sanctæ celebritate & amplitudine dissererem, illatúmque rationem pro viribus explicarem.

h *Nabuchodonosor rex omnibus populis.* Epistola est quā rex Babylonius misit ad totum suum regnum, vt omnibus Dei potentiam & miracula significaret. Eam misit reddita sibi intelligentia post insaniam. Quidam incipiunt quartum caput ab iis verbis, quæ exordium sūt, & salutatio epistolæ, à cuius narratione incipit caput quartum in plerisque codicibus. Hanc epistolam non scripsit Daniel, sed eam à rege scriptam inseruit huic operi, vt diuus ait Hieronymus, & post eum Petrus Comestor in historia Danielis: & ea verbis ipsius epistolæ constare videtur. Sed non multum refert incipere caput quartum ab iis verbis, aut ab epistolæ narratione.

i *Placuit ergo mihi.* Hoc est officii mei esse iudicaui facere vos certiores de magnis ac diuinis miraculis, quibus Deus voluit ostendere potentiam suam, & abiicere arrogantiam meam.

k *Regnum sempiternum.* Hominum regna caduca sunt & fluxa, sed regnum Dei æternum est: De eo, eiúsque æternitate disseruimus capite secundo.

1 Species quarti similis filio Dei. Symmachus habet: Species autem quarti similitudo filiorum deorum. Ac Septuaginta nobiscum legunt. Pro filio est in Chaldæo בר Bar: quod vocabulum non solùm Chaldaicum, sed etiam Hebræum est. Significat filium, panem, frumentum, disciplinam, purum. Illud Dauidicum, secundi Psalmi: Apprehendite disciplinã: potest etiam verti: Apprehendite filium. Vel osculamini filium. Ita locum illum transfert R. Abraham, & Sanctus Pagninus, & Antonius Flaminius, & Felix Pratensis. Inducit diuinus psaltes in illo secundo psalmo filium Dei has voces emittentem: Dominus dixit ad me: filius meus es tu, ego hodie genui te. Postea inuitans omnes ad cultum & venerationem ipsius filij Dei ait: Osculamini filium. Id est, illum summa pietate colite, & cultu latriæ veneramini, vósque in eius seruitutem libentissimis animis dedicate. Solemus enim obsculandis principum manibus nostram erga eos obedientiã significare. Hæc est illius loci interpretatio aperta quidem & perspicua. At Hieronymus vertit: Adorate pure. Hoc est enim in Hebræo נשקבר Naschcen Bar. Verbum Naschac significat osculari, apprehendere, amare, adorare: Bar autem pure significat, & purum, vt diximus. Quare rectè transtulit Hieronymus. In commentarijs verò in psalmum ait posse verti. Adorate filium. Et contra Rufinum: Armamini pure, iuxta id quod apostolus ait cap. 13. ad Romanos: Induimur arma lucis. Et sexto ad Ephesios: Induite vos armaturam Dei. Et quinto prioris ad Thessalonicenses: Induti loricam fidei & charitatis. Et decimo posterioris ad Corinthios: Arma militiæ nostræ non carnalia, sed potẽtia Deo. Hoc est, ita per Dei gratiam sunt valida, vt possint omnes mundi munitiones euertere, & superare. Nihilominus tamen rectissimè verterunt Septuaginta: δράξασθε παιδείας. Hoc est, Apprehendite disciplinam: vt habet editio vulgata quæ in psalmis est ex translatione Septuaginta ex Græco in Latinum sermonem desumpta. Hanc psalmorum versionem qua vtitur Romana sancta Ecclesia catholica, contendunt euertere hæretici nostri tẽporis, & suas inducere impietatum multis in locis, & errorum plenissimas. Nihil approbant, nisi quod ipsi fingunt, & quod ex turbidis Iudæorum fontibus hauriunt, quibus se dedicasse videntur. Et quia hoc loco nostra vulgata editio discrepat ab eorum versione, exclamant hic, & magnas excitant tragœdias, dicentes falsam esse communem versionem, quæ pro osculamini filiũ, habet: Apprehẽdite disciplinã. Non intelligunt cæci homines vocabula esse æquiuoca, & varias recipere interpretationes. Sed cur nostram calumniantur versionem, quæ rectissimè transfert Græcam? Ac cur Græcam, quæ rectissimè transfert Hebræam? Nam septuaginta interpretes fuerũt genere Hebræi, vtraque lingua, & Hebræa & Græca periti, virtutibus exculti, & à Deo in sacris libris vertẽdis illuminati. Et nõ solũ illi, sed etiã paraphrasis Chaldaica habet: Apprehendite disciplinam. Dixerat paulò antè diuinus ac regius vates: Erudimini, qui iudicatis terrã: nunc idem repetit alijs verbis, sed idem ad maiorem attentionem significãtibus. Ac si diceat: Recipite Christi doctrinã, & euangelicam philosophiam: ne irascatur ipse Messias verus Deus, & verus homo, & errãtes, ac declinãtes à via recta proijciat in pœnas æternas. Aspicis vulgatam nostram editionem illustrem habere intelligentiam de Christi Dei nostri euangelica doctrina apprehendenda & amplexanda? Quare non est, cur eam contemnant & vituperẽt vani homines, cùm sit vera, & iuxta sacri concilij Tridentini decretũ ca sit authentica: eamque ob causam alijs omnibus versionibus antepoſita. Possunt quidem ex Hebraica ac Græca veritate alij aliquando sensus depromi, & hauriri veri, salutares, & excellentes: & ex pleno fonte mirabiles riui deduci atque deriuari. At nõ ideo est dicendum, falsam esse antiquam nostram editionem vulgatam: quæ omnibus alijs est verior, grauior, illustrior, & præstãtior. Sed quoniam vocabulum hoc bar panẽ significat, vt diximus, & triticum, & iuxta illud Genesis 41. Tanta fuit abundãtia tritici, vt arenę maris coæquaretur: potest rectè verti locus hic psalmographi: Adorate panem: nimirum illum, qui de se ait apud Ioannem sexto: Ego sum panis viuus, qui de cœlo descẽdi. Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita. Et paulò pòst: Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus. Vides admirabilem de sancto eucharistiæ sacramento vaticinationem. Est enim totus Christus in illa hostia consecrata sub specie panis: nam panis materialis ex vi verborum consecrationis transsubstãtiatur in Christi corpus, quod illic continetur, non nobis visibile, sed ipsum quidẽ inuisibile sub visibili panis specie. Vt ad elementum panis & vini accesserit verbũ, fit sacramentũ. Et fit, vt Chrysostomus ait, transmutatio: & vt Theophylactus, transelementatio: & vt D. Thomas, cõuersio supernaturalis: & vt in sancto ac magno Lateranẽsi cõcilio definitũ est, fit trãssubstãtiatio panis & vini in corpus, & sanguinem domini nostri Iesu Christi. Ac vt verbis vtar Ioan. Damasc. nõ est figura corporis & sanguinis Christi, sed ipsum corpus domini deificatũ, ipso domino dicente: Hoc est corpus meum: nõ figura corporis, sed verũ corpus: nõ figura sanguinis, sed verus sanguis. Itaque in hostia cõsecrata iam non est panis terrenus, sed panis cœlestis: de quo ait apostolus in priore ad Cor. 11. Quicunque mãducauerit panem, & biberit calicẽ domini indigne, reus erit corporis & sãguinis domini. De eo ait Cyprianus in sermone de cœna domini: Panem angelorũ sub sacramẽto mãducamus in terris, eundẽ sine sacramẽto manifestius edemus in cœlis. De hoc admirabili sacramento infiniti scripsere doctores, quorũ multos recẽset Hosius vir & sapiẽtia & virtute admirãdus, tomo primo confessionis catholicæ, & Garetius religione & eruditione insignis in libro, quẽ edidit de veritate corporis Christi in eucharistiæ sacramento præsentis. Et quia vocabulũ bar præter hæc significat firmamentũ, transtulerũt Septuaginta locum illũ psal. 71. Erit firmamentũ in terra in summis montiũ: quæ verba de Messia, de quo ibi loquitur diuinus vates, intelliguntur. Vbi pro firmamẽto est bar in Hebræo. Quare potest verti: Erit panis in terra in capitibus mõtiũ. Vt sit sensus: Erit in terra panis cœlestis in hostia consecrata, quę ostẽdetur populo in sacrificio missæ super capita sacerdotũ. Sacerdotes enim ob dignitatis altitudinẽ montes appellãtur. Non solùm Christiani catholici, sed etiã nonnulli ex Hebræis huius sacrosancti sacramenti veritatẽ asseruerunt. Hi sunt, R. Moses Hadarsan in psal. 136. R. Cahana in caput Genesis 49. R. Iudas in caput vigesimumnonum Numerorum. R. Simeon in psal. 136. R. Ionathas in libro collectionum. ij extiterunt ante aduentum Christi, & asseuerunt fore, vt iuxta diuinas scripturas Messias esset cibus cœlestis, qui in quodam sacramento, & admirabili sacrificio sub speciebus panis & vini contineretur.

ARGVMENTVM.

Epistola Nabuchodonosoris, in quo ipse narrat somnium quod ei Daniel explanauit, de amissione regni, & habitatione cum bestiis, de eius in regnum restitutione, & de gratiis, quas Deo agit ob immortalia beneficia, quæ ipse Deus in illum contulerat, digna quidem, de quibus nec ille, nec ætas vlla conticescat.

CAPVT IIII.

[a] EGo Nabuchodonosor quietus eram in domo mea, & florens in palatio meo: [b] somnium vidi, quod perterruit me: Et per me propositum est decretum, vt introducerentur in conspectu meo cuncti sapientes Babylonis, vt solutionem somnij indicarẽt mihi. [d] Tunc ingrediebantur arioli, magi, Chaldæi, & aruspices: & somnium narraui in

ui in conspectu eorum: [e] & solutionem eius non indicauerunt mihi: donec collega ingressus est in conspectu meo Daniel, cui nomẽ Baltassar, [f] secundum nomẽ Dei [g] mei, qui habet spiritum deorum sanctorum in semetipso: & somniũ coram ipso locutus sum. Baltassar princeps ariolorũ quoniam ego scio, quòd spititum sanctorum deorum habeas in te, [h] & omne sacramentum non est impossibile tibi: visiones somniorum meorum quas vidi, & solutionem earũ narra. Visio capitis mei in cubili meo. Videbam: & ecce arbor [i] in medio terræ: & altitudo eius nimia. [k] Magna arbor, & fortis, & proceritas eius contingens cœlum: [l] aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ. Folia eius pulcherrima, & fructus eius nimius: [m] & esca vniuersorum in ea. Subter eam habitabant animalia & bestiæ: [n] & in ramis eius conuersabantur volucres cœli: & ex ea vescebatur omnis caro. Videbam in visione capitis mei: & ecce vigil & sanctus de cœlo descendit: clamauit fortiter, & sic ait: Succidite arborem, & præcidite ramos eius: excutite folia eius, & dispergite fructus eius: fugiant bestiæ, quæ subter eam sunt, & volucres de ramis eius. Veruntamen [+] germen radicum eius in terra sinite: & alligetur vinculo ferreo, & æreo in herbis, quæ foris sunt: & rore cœli tingatur: [o] & cum feris pars eius in herba terræ: [p] Cor eius ab humano commutetur, & cor feræ detur ei: [q] septem tempora numerentur super eum. [r] In sententia vigilum decretum est, [s] & sermo sanctorum, & petitio, donec cognoscant viuentes, quoniam dominatur excelsus in regno hominum, & cuicunque voluerit, dabit illud: & humillimum hominem constituet super eum. Hoc somnium vidi ego Nabuchodonosor rex: tu ergo Baltassar interpretationem narra festinus, quia omnes sapientes regni mei non queunt solutionem edicere mihi: tu autem potes, quia spiritus sanctorum deorum in te est.

EXPLANATIO.

a *Ego Nabuchodonosor quietus eram.* Hoc est, cum ego rex Babylonius in summo otio versarer conquiescentibus bellis, & in aula mea ad eximiam gloriam florescerem, obiecta sunt mihi dormienti visa quædam, quæ me deterruerunt. Posuit nomen suum tunc in orbe terrarum illustre, vt firmius esset testimonium suũ: & ita pateret veritati monimentum. Hîc incipit caput quartũ iuxta Hieronymi & Alberti magni commentarios, & communem bibliorum editionẽ. Nonnulli tamen illud incipiunt à verbis illis in fine tertij capitis positis. *Nabuchodonosor rex omnibus populis*: vt ibi obseruauimus.

b *Somnium vidi, quod perterruit me.* De eodem Nabuchodonosore dictum etiam capite secundo: *Vidit somnium, & cõterritus est spiritus.* Somnus turbabatur, quia mundi felicitas & rerum prosperarum ludibria somnia sunt, quibus terremur. Non nobis res solidæ, sed vmbræ terrorem inferunt. Esse autem mundi opes, & vanitates somnia & vmbras. ostendimus 2. capite.

c *Cogitationes meæ in statu meo.* Hoc est cogitationes, quæ ascenderunt in cor meum, dum in lecto meo iacerem. *Et visiones capitis mei*, id est visa in somniis me permiscuerunt & exagitarunt. Insolita enim visa præsertim noctu solent admiratione, ac metu intuentes perterrere. Dicuntur autem *visiones*, quia etsi vna tantùm sit, multas tamen habet partes. Et dicuntur *visiones capitis*, quia tota visio fuit imaginaria: vis autem illa dicta imaginatiua à philosophis in capite est, in quo spiritus sunt animales & naturales, qui formas & similitudines rei visæ puriores vehunt.

d *Tunc ingrediebantur arioli.* De his sapientum generibus, & nominibus disseruimus capitulo secundo.

e *Et solutionem eius non indicauerunt mihi.* Non est mirum: nam vt capite 2. epistolæ prioris ad Corinthios ait apostolus: *quæ Dei sunt, nemo cognouit nisi spiritus Dei.* Duobus Pharaonis famulis ob somnia, quorum interpretatio eos latebat, tribus dixit Ioseph. *Nunquid non Dei est interpretatio?* Scriptum est apud Esaiam 29. *Perdam sapientiam sapientum, & prudentiam prudentum reprobabo.* Id quod refert D. Paulus capite primo prioris ad Cor. Nescierunt sapientes Babylonis somnium regi interpretari: nec ipse illud intellexit, donec veniret collega Daniel, qui illud exposuit. Collega dicitur qui alicuius cum altero officij, aut dignitatis, aut potestatis est: aut in eodem habitat collegio: aut est alteri familiaris. Vocat rex Danielem collegam suum propter familiaritatem: & quòd cum eo regnum gubernaret. Vel sapientum Babylonis collegam, quòd illis familiariter vteretur.

Gene. 40.

f *Secundum nomẽ Dei mei.* Hoc est ex nomine Dei mei. Acsi dicat: qui appellatur Baltassar, quemadmodum appellatur Deus meus. Ita eum in principio admiratus sum, vt nomen illius Dei, quem tunc præcipuè colebam, illi imposuerim.

g *Qui habet spiritum deorum sanctorum.* Loquitur more gentilium, qui multos esse deos præditos sanctitate putabant. Vel per sanctos deos intelligit cœlestes illos spiritus, quos angelos vocamus. D. enim Paulus in epistola priore ad Corint. capite 8. deos pro angelis vsurpat, cùm ait. *Etsi sunt, qui dicantur dij siue in in cœlo, siue in terra: siquidem sunt dij multi, & domini multi: nobis tamen vnus est Deus.* Dij multi in cœlis sunt angeli: in terra verò sunt viri iusti, & illustres: de quibus ait psalmographus. *Ego dixi: dij estis, & filij excelsi omnes.* At hi dicuntur dij per participationem quandã, & res creatæ sunt: creator autem est Deus per naturã. De eo dictum est Deuteronomii sexto: *Deus vnus est*: de illis vero psalm. 85. *Non est similis tui in dijs domine: & non est secundum opera tua.* Psalm 96. vbi nos habemus: *Adorate eũ omnes angeli eius*: pro angelis est in Hebræo Elohim, quod nomen & deos significat & angelos. Hac ratione ductus vertit Hieronymus locum illum: Adorate eum omnes dii. Vbi per deos intelliguntur angeli, nõ autem dii, de quibus dictum est psal. 95. *Omnes dij gentium dæmonia.*

Psal. 81.

h *Et omne sacramentum non est impossibile tibi.* Hoc est, nullum est mysterium tam abstrusum & arcanũ, quod tu nõ possis interpretari. Eam ob causam repete mihi somnium meum, accõmodans singulis eius partibus partes interpretationis.

i *In medio terræ.* Hoc est, in ciuitate Babylonis, quæ iuxta Alfragani sententiã est in quarto climate. Cosmographi terram secundum latitudinem in septem partes diuisere, quæ climata appellantur. Ex quo col-

higes, quartum clima esse medium terræ habitabilis, in quo sita fuit Babylon. Quam ob causam arbor illa visa fuit in medio terræ. Non me fuit nostri temporis matematicos terram in nouē climata diuidere, vt ait Petrus Apianus in libro cosmographico. Sed veteres astrorum periti septem duntaxat climata posuerunt. Hæc Babylon fuit quondam totius Chaldææ caput, regia Nabuchodonosoris. Fuit euersa à Cyro & Dario: & postea modo quodam instaurata: & vocata Seleucia, vt Strabo & Stephanus existimant: de qua nō nulla diximus in primum caput.

k *Magna arbor & fortis.* Possunt verti verba hęc: Creuit arbor, & vires acquisiuit. Appellatur hæc arbor magna propter regni magnitudinem, & fortis, propter exercituum fortitudinē. Sequitur. *Et proceritas eius contingēs cœlum.* Hoc potest ad Nabuchodonosoris superbiā & insolentiam referri: dixit enim, vt ait Esaias quadragesimoprimo: *Ascendam super altitudinē nubiū, similis ero altissimo.* hęc ingēs arbor erat ipse Nabuchodonosor, foliorum tegmine fructuúmque vbertate ornata: quæ excisa est, non euulsa, vt ei explicauit Daniel. Creuit, & ascendit in sublime ob rerum prosperatum affluentiā, vt insignior esset eius occasus: mundus enim arridet, vt sæuiat: extollit, vt deprimat: blanditur, vt fallat. *Vidi impium super exaltatum*, ait diuinus ac regius vates, *& eleuatum sicut cedros Libani: transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Solent nanque potentes homines ex illustri & florente rerum statu in summas calamitates præcipitari. Illud est aduertendum tam apud Dauidem, quàm apud Danielem principes, & magnates cum arboribus cōparari. Eodem modo apud Ezechielem capite decimo septimo loquens Deus de superbo Sedechia, & de humili Zorobabele: *Sciēt*, inquit, *omnia ligna regionis, quia ego dominus humilians lignum sublime, & exaltans lignum humile.* Et cap 31. loquens de felicitate regis Assyriorū cōparat illum cum arbore altissima omnes alias proceritate superante. Sed in his duobus locis non solùm principes, sed etiā alij homines arbores vocantur. Solet enim scriptura sacra homines arbores vocare: vt in euangelio: *Omnis arbor quæ non facit bonum fructum, excidetur, & in ignem mittetur.* Et alio loco: *Fit arbor, ita vt volucres cœli veniant, & habitent in ramis eius.* Et cap. 7. Apocalypsis: *Vidi quatuor angelos stātes super quatuor angulos terræ, tenētes quatuor ventos terræ, ne flarent super terram, nec super mare, nec in vllam arborem.* Quæ, vt Victorinus ait, ad tempora Antichristi referuntur: quando angeli mali, & Antichristi satellites in omnibus quatuor orbis terrarum partibus conabuntur cohibere euangelicos concionatores, ne aura salutaris doctrinę mundum per terram & mare significatum recreent, nec homines nomine arborum intellectos erudiant. Aristoteles in libris de anima hominem ait esse arborem inuersam: nam capillos capitis tanquam radices in superiorē partem protendens per eos accipitur nutrimentū. Id quod non multò antè dixerat Plato. Porrò arbor radices habet in terra fixas, homo autem in cœlo: nam arbor ex terra, homo verò ex cœlo nutritur. Vnde ecclesia dictum est 7. Cant. *Coma capitis tui sicut purpura regis iuncta canalibus.* Hoc est capilli capitis tui pulchri velut purpura regis, tāquam radices accipiunt nutrimentum à cœlestibus riuis. At vir pius & iustus arbori fœcundæ similis est insitæ iuxta dulcia flumina, quorum vberrimis aquis irrigatur, lętissimorum fructuum copia exornata, admirabiles enim fert virtutum fructus, & illos quidem tempestiuos, semper virescens, nullos vnquam æstus reformidans. Id significare volens diuinus psaltes: *Erit*, inquit, *tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.* quam similitudinem Ieremias etiam capite decimoseptimo mādauit. Per arborem verò intellige palmam, iuxta illud Psal. nonagesimiprimi. *Iustus vt palma florebit.* Vt illa tenuis incipiens ab imo contra aliarum plātarum naturam crescendo superius vastior efficitur, & quātò sublimior tantò in altū redditur latior, & robustior: sic viri pietate ac iustitia præstantes in terrenis, ac humanis artificiis & studiis debiles sunt, in cœlestibus fortes, semper in virtute proficiunt, & longiùs atque distantius se studiosos Dei exhibent, quàm seculi fuisse meminerunt. Ac vt arbor non solùm ad sui ornamentum & perpetuitatem fructus fert, sed etiam vt illis afferat aliis vtilitatē: sic illi fructuosi sunt: sed ita vt nō solùm sibi, sed aliis quærant commoditates, in illis iuuandis occupati. Sed multi sunt velut arbores steriles, similes taxo venenatæ, qui excisi in ignem æternum proiicientur, vbi pœnas luent scelerum suorum. Iam enim, vt verbis vtar Ioannis Baptistæ apud Matthæum 3. *securis ad radicem arboris posita est.* Improbos homines flagitiis contaminatos appellat Iudas Thaddæus arbores autumnales, infructuosas, bis mortuas, eradicatas. Cùm enim vita priuantur impij, bis mortui sunt, quoniam & corporis, & animæ mortem subeunt, & in tenebras sempiternas relegantur. Vocantur autem autumnales, quia in fine autumni arbores non solùm carent fructu, sed etiam foliis. Nam nec fructum ferunt virtutum, nec foliis decori exterioris ornantur. Sunt nonnulli foliis quidem vanæ ostentationis exterius tecti, sed omni vera honestate spoliati: solidę probitatis germanæque iustitiæ vim nullam tenent, vmbra tantùm, & simulatis imaginibus vtuntur. hi sunt arbore illa significati, de qua ita ait Matt. 21. *Videns Iesus fici arborem vnam secus viam, venit ad eam: & nihil inuenit in ea nisi folia tantùm.* Et ait illi: *Nunquam ex te fructus nascatur in sempiternum. Et arefacta est continuo ficulnea.* Nomine foliorum simulatio virtutis, & honestatis venditatio intelligitur: per fructus autem quibus arbor illa carebat, solida bonitas & absoluta ratio significatur. Itaque illa designantur illi, qui sunt artificio simulationis eruditi, qui cùm maximè fallunt, id agūt, vt boni viri esse videantur. At nos ita debemus actiones nostras ad certam rationis normam dirigere, vt possimus cum fructuosis & excellentibus arboribus comparari. Sed opus est, vt animi humilitatē colamus. Nam quemadmodum arbores quantò profundiores mittunt radices, tantò altiùs crescunt: sic nos quantò submissiores fuerimus per humilitatem, tātò erimus altiores per virtutem. Et vt arbor in terra fixa est stipite, sed ramis tēdit in sublime: sic nos existentes corpore in terra, ascensuri sumus animo in cœlum, vbi nostræ cogitationes sunt figendæ ac locandæ. Et ita de nobis dicetur. *Et proceritas eorum tangēs cœlum:* quod hoc loco dicitur de Nabuchodonosore: sed multo aliter: nam de illo dictum est propter eius superbiam & arrogantiam: de nobis autem dicetur propter humilitatem, & humanarum opum despiciētiam. Ille vanis, ac fluxis rebus ducebatur: nos autem ad cælestes ęternásque sumus aspiraturi.

l *Aspectus illius erat vsque ad terminos vniuersæ terræ.* Erat hæc arbor insignis in omni terra Chaldææ. Vel, orbe terrarum Acsi dicat Nulla erat in mundo regio, nulla natio, in qua nō esset huius arboris notitia, Hyperbolica locutio est. Sequitur. *Folia eius pulcherrima.* Hoc est exteriora eius ornamenta valde visenda, ac decora erant, vt vestes, aulæa, vasa aurea & argentea, signa, tabulæ, tecta marmorea ebore, & auro fulgentia, equites, satellites, & alia huiusmodi. Fructus sunt opes, tributa, regna, & imperia: quę omnia viri sapientes in bonis rebus, aut expetendis nunquā esse duxerunt. *Transeunt* enim, vt in libro Sap. scriptum legimus, *sicut vmbra, & sicut nuncius præcurrens, & tanquam nauis quæ pertransit fluctuantem aquam: cuius, cùm præterierit,*

Marginalia: Psal. 36. — Matt. 3. — Similitudo. — Simile. — Similitudo. — Similitudo. — Sap. 5.

tererit, non est vestigium inuenire. Vnde Dauid Psalm. 61. *Diuitiæ*, inquit, *si affluant, nolite cor apponere.* Et Psal. 48. *Relinquent alienis diuitias suas: & sepulchra eorum domus illorum in æternum.* Et Christus Deus noster apud Matt. 6. *Nolite thesaurizare vobis thesauros in terra.* Solent enim diuitiæ & exteriora ornamenta pretiosa nocere, nisi prudentia, & mortis memoria adbibeatur. Palma non crescit, nec lætos edit fructus io terra fertili & pingui: gaudet terra leui, sabulosa, nitrosa, & infrugifera, authore Plin. lib. 13. naturalis historiæ. At vbi terra pioguis est, aspergunt coloni salem non longè à radicibus surculi, vt ait idem Plin. Et Palladius ait oportere iuxta eius radices ooo solùm mittere salem, sed cinerem. Eodem modo homo in rerum prosperarum fœcunditate, & mundi fertilitate satus, diuitiarúmque affluentia nutritus, oec fertur in contemplationis excelsitatem, oec fruges fondit vittotum, nisi sibi adbibeat salem prudeotiæ, quo diuitias dispenset, ac disponat: & cinerem memoriæ mortis, qoo io gyrum rationis & doctrinæ ducatur, vt sibi consulat, finem suum perspiciat, & rerum humanarum varietaté interitúmque intueatur. Eam ob causam præcipiebat Deus cap. 2. Leuitici, vt io omni sacrificio offerretur sal: quo, vt ait cap. 4. ad Col. Apostolos, sermo noster est condieodus. Qoibus in locis per salem prodentia significatur. Et cap. 27. Exodi, fuit à Deo decretum, vt fierent lebetes ad suscipiendos cineres: hoc est, vt aoimos ad mortis memoriam præpararemus. Vode Ecclesiasticus: *In omnibus*, inquit, *memorare nouissima tua: & in æternum non peccabis.* Et ita non tibi folia pulcberrima uocebunt.

Simileu-do.

m *Esca vniuersorum in ea.* Hoc est, omnia animalia pomis buius arboris vescebantur. Et subter ea babitabãt animalia & bestiæ. Id est, omnes homiues vmbram eius requirebant, siue essent simplices per animalia intellecti, sioe feroces cum bestiis comparati. Vel per animalia, & bestias indifferenter bomines intelliguntur.

n *In ramis eius conuersabantur volucres cæli.* Aues aeris in ramis eius conciuebant, qoiescebant, volitabant. Solent enim aues in arboribus cubilia sibi, nidósque construere, eósque mollissimè substeroere. Poteris per volucres adulatores intelligere: vel bomines leues, & mendaces: vel qui dediti vanitatibus affectant opes & dignitates: vel eos, qui sunt alta meote præditi io sublime volãtes. Accipi aues & alia animalia pro homioibus est in diuinis literis satis visitatum. Capite 11. Leuitici vbi Deus tractat de auibus, cæterisque animantibus non comedendis, ait Eusebius Cæsarieosis libro octauo de præparatione Euangelica illic per volucres & animantes homines significari. Quod probat authoritate Eleazari, & Aristei. Id qood Deus Deuteronomij vigesimoquinto. *Nõ alligabis os bouis triturantis*: diuus Paulus cap. 9. prioris ad Corinthios, & quinto prioris ad Timoth. de concionatore euãgelico interpretatur. De hominibus illud intelligitur, quod Deus ait Ezechieli: *Dic omni volucri, & vniuersis auibus, cunctisque bestijs agri: conuenite, properate, &c.* Et apud Oseã: *Percutiam cum eis fœdus in die illa cum bestia agri, & cum volucre cæli, & cum reptili terræ.* In hunc modum illod potest intelligi seruatoris nostri apud Euangelistas: *Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet.* Concionatores & præsules publica flagitia non reprehendentes vocat Esaias, *Canes mutos non valentes latrare cap. 56.* Et de hominibus petulaotibus, & efferatis scriptum est Psa. 21. *Circundederunt me vituli multi: tauri pingues obsederunt me.* Et Psal. 91. *Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem, & draconem.* Ezeche. cap. 17. vocat tyrannum Babylonicum aquilam grandem magnarum alarum. Per serpentes homines perspicaces & solertes, per columbas verò puri & aperti significantur. Vnde Christus Dominus apud Matt. 10. *Estote*, inquit, *prudentes, vt serpentes, & simplices, sicut columbæ.* Qui enim simplicitate sunt præditi, sed prudentia carent, facilè ab impiis seducuntur, & venduntur. Quare eos qui columbas vendebant, meritò Christus reprehendit, & cathedras eorum euertit. Coruo significatur homo vorax, & rapax. De eo illud Esaiæ intelligitur 34. *Ibis, & coruus babitabunt in ea.* Nempe in Idumæa, per quam mondus significatur, cuius amatores & habitatores ibes sunt & corui, aues immũdæ, & voracitati deditæ: iusti autem non sunt bic babitatores, sed peregrini, quoniam eorum patria cœlom est. Ex arca Noe, quæ Christianam religiooem designabat, missus est coruus, & noo est reuersus: missa est columba, & reuersa est. In huius seculi eluuiooe inueniuntur corui, hoc est, bomines dediti ventri, & somno, qui nihil cogitant oisi prædam, cædes, rapinas, & alia huiusmodi scelera: & columbę, hoc est viri simplices, sinceritatis studiosi, à calliditate & calumoia alienati. Coruus non rediit, aut aquis obrutus, aot cadaueribos allectus, rediit auté colomba, quia non inuenerat requiem extra arcam: viri enim pietate, & iustitia præstantes animi tranquillitatem & oblectationem non sentiunt oisi in religione, & Christiana pbilosophia, vbi mentis serenitas ioueuitur. Ioannes Baptista apud Matthæum tertio appellauit Pharisæos, & Sadducæos *progenies viperarum.* Christus Deus noster apod Lucam 13. appellauit Herodem vulpem. Et ipse Christos apud Ioannem 1. appellatur agnus: qui fuit inter duo aoimalia cognitus & perspectus. Vbi enim nos legimus cap. 3. Habacuc: *in medio annorum viuifica illud*: Habent septuagiota interpretes: Io medio duorum animalium cognosceris. Fuerunt autem hæc duo animalia doo latrones cum Christo crucifixi, inter quos ipse agnitus est: nam eius morte sol iodutus est luctu: *& tenebræ fuerunt in omni terra: & velum templi scissum est in duas partes à summo vsque deorsum: & terra mota est: & lapides scissi sunt. Quibus visis centurio & eius socij dixerunt. Verè filius Dei erat iste.* Et vnus ex latronibus eum cognooit, ad quem fuit mirabiliter coouersus. Vel fuit à duobus animalibus cognitus in præsepio: de qoibus illud primi capitis Esaiæ potest intelligi: *Cognouit bos possessorem suum, & asinus præsepe Domini sui.* Vel hæc duo animalia de quibus loquitur Habacuc, inter qoæ fuit cognitus Christus, sunt duo populi, nimirum gentium, & Iudæorum io ecclesia primitiua. Aspicis igitur per animalia rationis expertia siue sint terrena, siue volatilia, bomines significari. Vnde pro primogenito agnos in lege offerebator, & pullus columbæ, siue turtur: aut duo turtures, siue duo pulli columbarum: vt duodecimo Leuitici diuinæ literæ memoriæ prodiderunt. At beatissima Dei genitrix Maria noo obtulit agnum in templo pro filio suo vnigenito, quia ipse agnos erat, qui tollit peccata mundi. Et quia ob summam paupertatem hostiam diuitum offerre non potuit, sed inopum. *Obtulit* autem vt Luc. cap. 2. testatur *par turturum, aut duos pullos columbarum.* Per columbas, quæ io coogregatione vitam degunt, iotelligitur vita actiua: per turtures autem solitudinem diligentes contemplatiua. Sed quooiam vtraque vita nõ potest esse perfecta sine charitate, quæ vt ait cap. 3. ad Col. Apostolus, est vinculum perfectionis, offerebatur par turturum, aut columbarum: qoia charitas minus quàm inter doos esse noo potest, quæ in verbo, pars, denotatur. Non offerebantur Deo lusciniæ, seu philomelæ, non cassitæ, noo alciones, non merulæ, non cygni, oon frigellæ, oon aliæ buiusmodi aues cantus iucunditate præcellentes: sed turtures, &

columbi, quorum cantus est gemitus, & meditatio. Ideo Ezechias dicebat apud Esa. 38. *Meditabor vt columba.* Et Canticorum secundo ait sponsus: *Vox turturis audita est in terra nostra.* Id est, vox spiritus, qui vt ait apostolus 8. ad Romanos, *postulat pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* Attendite quid pro primogenitis offerebatur, agnus animal simplex & mansuetum, & turtures, & columbæ. Nolebat Deus, vt sibi offerrentur lupi rapaces, non sues lutulenti, qui in sordibus volutentur: non canes latrantes & mordentes: non vulpes malitiis, & fallaciis occupatæ: non pauones vanitatibus dediti circuitum cauda facientes: sed animantes mundæ & simplices. Non ei grati sunt prædones, non voluptarij, non obtrectatores, non fraudulenti, non vani, non denique improbi, qui in republica violanda dolos concipiunt, séque flagitiis contaminant: sed qui pietatem colunt, & iustitiam, qui vitam ad certam rationis normam dirigunt, & officiorum momenta perpendunt. Et quoniam per animalia rationis experta significantur homines, qui ea multis in rebus volunt imitari, aiebant Ægyptij conuerti homines in bestias: à quibus Pytagoras animarum migrationem in dispariа genera beluarum assumpsit, vt ait libro decimo de præparatione euangelica Eusebius Cæsariensis. Ac à Pythagora dogma illud accepit Plato, qui ait in Phędone & Phædro animam immortalem compotem rationis ad animalia rationis expertia descendere. Non quòd anima incorporea, quam diuinam appellabat, in beluarum corpora ingrediatur: sed vult cum Pythagora, & veteribus Ægyptiis significare, vt mea fert opinio, homines eorum animalium nomina sortiri, quorum mores imitantur. Nam diuinus psaltes, *Nolite*, inquit, *fieri sicut equus & mulus, quibus non est intellectus.* Acsi dicat: Nolite tradere vos ipsos libidinibus & cupiditatibus, equósque & mulos impetu ac stimulis turpitudinis, & ferocitatis exultantes imitari. Et psal. 48. *Homo cum in honore esset, non intellexit: comparatus est iumentis insipientibus, & similis factus est illis.* Vel vt potest verti ex Hebræo: Homo cùm in honore esset, non permansit: comparatus est cum beluis insipientibus, quæ intereunt. Itaque tritum est satis, homines cum feris, aliísque animalibus intelligentiæ minimè capacibus cōferri. Hinc natam esse arbitror infamem illam de animarum transitu in bestias opinionem: quę si rectè intelligatur, non poterit improbari. Hermes Trismegistus qui eam more poetico descripsit, ait statim, non permittere legem diuinam animi humani transitum in bestias, id quod etiam Iamblicus Platonicus affirmat: etiam si Plotinus contrarium senserit: sed longè fallitur opinione: existimat enim id fieri re ipsa, quod Pythagoras & Plato figuratè dixerunt. Hęc animalia iam in terra quam in aere vitã degentia quibus homines intelliguntur, arbore illa per quam designabatur Nabuchodonosor, sustentabantur. Sed bestię erant in terra, aues in ramis: quia apud reges docti & iusti debent esse suprà constituti in dignitatibus & honoribus: insipientes autem & impij ab omni gubernatione & principatu separati.

Succidite arborem. Id est, eijcite Nabuchodonosorem de regno: Non ait: Euellatur radicitus: sed succidatur: quia futurum erat, vt rex ille eiiceretur è regno, & cum bestiis versaretur æstimans se bestiam esse: sed postea ad sanam intelligentiam rediret & ad regnum reuocaretur. Ideo paulò pòst subditur. *Veruntamen germen radicum eius in terra sinite.* Perpēde rerum humanarum varietatem. Quam citò magna regis prosperitas fuit in calamitatem conuersa. Vt periculosa est iuxta Hippocratis sententiam summa corporis salus, & excellentissima valetudo: ita lubrica & timenda est maxima rerum secundarum affluentia: iuxta illud Psal. 72. *Deiecisti eos, dum alleuarentur.*

o *Et cum feris pars eius in herba terræ.* Id est, portio eius erit in fœno, & gramine agrorum cum bestiis: comedet enim herbam in terra more pecudum. Non intelliget se esse hominem: nec quantum natura hominis pecudibus, reliquísque bestiis antecedat.

p *Cor eius ab humano commutetur: & cor feræ detur ei.* Hoc est, priuetur sensu humano: fit amens & insanus: ita eius intelligentia à sua sede dimoueatur, vt compos sui non sit. Fuit Nabuchodonosor eiectus ex hominum communione, & consors bestiarum rura peragrabat. Non fuit conuersus in bestiam, sed bestiarum socius: nam factus omnino insanus existimabat se esse bestiã, & fœnum comedebat, id diuina permittente iustitia. Ita fuit læsa pars illa, quam imaginariam facultatem vocant, vt sibi persuaderet, se hominem non esse.

q *Et septem tempora mutentur super eum.* Potest verti: Donec septem temporum cursus euolauerit. Sensus est: erit insanus, socius pecudum septem annos. Quidam per septem tempora intelligunt tres annos cum dimidio: diuidunt enim tempus in vernum & hyemale iuxta Persarum morem, qui annum in has duas secant partes. Alij existimant poni hoc loco numerum certum pro incerto: & per septem tempora multa indefinitè interpretantur. Multi ex Græcis 4. mensium annum statuerunt. Quidam ex barbaris trium mensium, Romulus decem mensium annum definiunt. Alij duodecim. Et ita in diuinis litteris annus pro duodecim mensium accipitur spatio. Qua de re copiosè disserit Alexander ab Alexandro lib. 3. Genialium dierum.

r *In sententia vigilum decretum est.* Hoc est, ita decreuerunt angeli iubente Deo. Vel res ita fiebat, vt vigiles, Id est, boni angeli constituerant. Poteris per vigiles tres personas sacrosanctæ Trinitatis intelligere.

ſ *Sermo sanctorum & petitio.* Sensus est: De hoc loquebantur viri iusti, qui erant in terra: nam videntes tyrannidem Nabuchodonosoris, à Deo petebant, vt ei hanc, aut similem pœnam infligeret. Potest ita verti. Sermo sanctorum & quæstio. Vt sit sensus: In sermone angelorum erat quæstio: nam inferiores quærebant, quare id faceret Deus: & superiores respondebant: *Donec cognoscant viuentes:* siue vt homines cognoscant Deum esse Dominum altissimum, & potentissimum, qui superbos deiicit, & humiles extollit: iuxta illud Dei genetricis Mariæ apud Lucam primo: *Deposuit potentes de sede & exaltauit humiles.* Et illud diui Petri capite quinto prioris canonicę: *Deus superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Quod etiam diuus Iacobus capiti quarto epistolæ suæ mandauit. Superbum Pharaonem qui dixerat: nescio dominum, & Israelem non dimittam: deiecit Deus cum exercitu eius in profundum maris, vbi omnes Ægyptii pœnas suorum scelerum luerunt. Et Nabuchodonosorem superbia elatum, qui statuam locauerat, in qua ipse coleretur, regno ad tempus priuauit, & inter bestias proiecit. Vnde idem dominus 8. Prouer. *Arrogantiam*, inquit, *& superbiam ego detestor.* Sed dices: Cur Nabuchodonosor per Dei flagella se recepit ad meliorem frugem, Pharao autem deterior factus est? Nam quantùm ad naturam ambo homines erant: quantùm ad dignitatem ambo reges: quantùm ad causam ambo Dei populum captiuum tenebant: quantùm ad pœnam ambo in calamitatem inciderunt, fuerùntque mulctati, & ærumnis clementer admoniti. Quid ergo fines eorum fecit esse diuersos? Respondet diuus Augustinus, & sunt eius verba in sacros canones relata vigesimo tertio q. c. Nabuchodonosor, quia vnus Dei manum sentiens recordatione propriæ iniquitatis ingemuit, alter libero arbitrio contra Deum pugnauit. Ex quo colliges,

afflictio-

afflictionem in quam homines inuiti incidunt, aliis vtilitatem ferre, aliis detrimentum: sed plerumque superbos in acerbas calamitates præcipitare. Vt fulmen frangit, ac euertit fortia, relinquens fragilia intacta: ita diuina iustitia superbos prosternit, atque profligat, subiectos autem humilésque relinquit incolumes. Et vt idem fulmen aeris ardore, & fulgore horribile percutit tectũ fastigia, eiusque ictu excelsa flagrant ædificia, cùm ipsum ad imas concauásque valles ac vilia tuguria non descendat: sic summa mundi calamitas eos plerúmque angit, & opprimit, qui superbia elati tendunt in sublime: illos non attingit, qui de se submisse sentiunt, & veræ humilitatis amore seipsos abiiciunt.

ANNOTATIONES
ex Chaldæo in Cap. IIII.

1 Quietus eram in domo mea. *Theodotio habet, Abundans eram in domo mea. Alij vertunt: Felix eram in domibus meis. Quæ omnia in idem ferè concurrunt. Pro quietus, est in Chaldæo* שלה*, Schele, à* שלה*, quod significat quiescere, consistere, tranquillitate potiri, affluere, & abundare. Et quia beatitudo in bonorum affluentia consistit, vt Hecateus & Speusippus asseruerunt: & in animi quiete à Græcis* εὐθυμία *appellata, vt Democritus existimauit, non discreparunt à ratione, qui pro Schereh, quod quietum & abundantem significat, felicem transtulerunt. Eadem ratione id quod nos habemus in Psalm. 29.* Ego dixi in abundantia mea, non mouebor in æternum: *potest verti: Ego dixi in quiete mea. Vel in felicitate mea. Sed non omnis quies laudabilis est: ea enim vituperatur, quæ pro otio nimio accipitur, quod langorem affert hominibus eo diffluentibus. Huiusmodi quies iners & desidiosa appellatur à Seneca sepulchrum hominis viui. De illa potest id intelligi, quod ait capite primo Prouerbiorum Salomon:* Auersio paruulorum interficiet eos. *Vbi pro, auersio, est in Hebræo idem vocabulum quietem significans. Quare potest verti locus ille: Quies paruulorum perdet eos. Otium enim plenum inertia & desidia eos euertit, qui illi seipsos tradiderunt. Qui ideo paruuli vocantur, quia instar infantium nihil efficiunt memoria dignum: nihil agunt, quod post eorum interitum eos vixisse testetur. Potest etiam verti: Error stultorum occidet eos. Verbum enim Schalah, errare etiam significat: vt libro quarto Regum capitulo quarto.* Ne errare facias me. *Illud etiam Psalmo 121.* Fiat pax in virtute tua, & abundantia in turribus tuis: *potest verti: Sit pax in exercitu tuo & quies in ædibus tuis. Quibus verbis David alloquitur Hierosolymam precans ei felicitatem. Pro abundantia est in Hebræo Xaluah, quod abundantiam significat, quietem, & beatitudinem. Pro virtute est in Hebræo Caial, quod virtutem significat, & exercitum, & murum. Qua ratione ductus Hieronymus transtulit: Sit pax in muris tuis: abundantiam esse, vbi pax viget. Sed quoniam solent reges & principes in turribus recondere thesauros, potest locus ille ita rectissimè verti: Fiat pax in exercitu tuo: & abundantia in turribus tuis. Acsi dicat: tanta vigeat in te quies, ô ciuitas Hierosoyma, vt non solùm in otio, sed etiam in exercitu bellico sit pax: & tanta opum affluentia, vt non solùm in arculis, sed etiam in turribus tuis sit recondita thesaurorum abundantia. Vbi vides etiam in exercitu militari pacem posse consistere.*

Florens in palatio meo. *Theodotio habet: Florens in throno meo. Partem posuit pro toto, solium palatij pro ipso palatio, est in Chaldæo* הכל *Hecal, quod aulam significat & tẽplum: vt apud Ieremiam cap. 7.* Nolite confidere in verbis mendacii, dicentes, templum Domini, templum Domini, templum Domini. *Acsi diceret: Nolite credere verbis falsorum vatum asserentium nunquam Hierosolymam euertendam esse ob magnificum templum sanctitatis plenum, à Salomone ad Dei laudem in ea constructum. Nam nisi iustitiam colueritis, & pietatem, nihil vobis proderit: & ciuitas vestra funditus euertetur. Nominabant ter templum Domini ad maiorem confirmationem. Vel propter tres partes ipsius, nempe vestibulum, templum, & sanctum sanctorum. Vel ideo ter illud nominabant, quia toties in anno Iudæi in illud conuenire tenebantur: nimirum in solemnitate azymorum, hebdomadarum, & tabernaculorum: vt capite 34. Exodi: & cap. 8. & 2. Paralipomenon diuinæ literæ memoriæ prodiderunt. Accipitur vocabulum hoc Hecal pro palatio primo capite Danielis:* Qui possent stare in palatio regis. *Et pro templo Psalmo 11.* Dominus in templo sancto suo. *Vbi templum accipitur pro cælo: nam id volens diuinus vates significare adiecit statim:* Dominus in cœlo sedes eius.

Donec collega ingressus est. *Theodotio pro collega nihil habet. Pagninus habet demum. Brixianus, tandem. Moti sunt, vt ego mihi statuo, significatione huius vocabuli* אחיך *Achor, quod significat tandem & denique, & demum. Nam in Chaldæo est Achoren: quod putauerunt esse idem, quod Achor. Et potest ita esse. At Achorem apud Chaldæos significat collegam, socium, & fratrem: quam significationem secutus est noster interpres. Alij vero aliam. Sed omnes rectè meo quidem iudicio transtulerunt. Ab Achor deducitur, Achorith, quod significat nouissimum, posteritatem, & reliquias. Vnde illud Amos tertio:* Nouissimum eorum in gladio interficiam, *verti etiam poterat: Et posteritatem eorum ferro interficiam. Vel reliquias eorum.*

2 Ecce arbor in medio terræ. *Pro arbore est in Chaldæo* אילן *Ilan. Vocabulum Hebræum est* אלן *Elon, quod inuenitur etiam cum Iod. Significatque arborem & fortem. Vnde illud Esaiæ sexagesimoprimo:* Et vocabuntur in ea fortes iustitiæ: *potest verti: Et vocabuntur in ea arbores iustitiæ. Vt sit sensus: In ecclesia catholica verè Christiani vocabuntur arbores ferentes vberrimos virtutum fructus. Accipitur enim iustitia pro virtute in communi. Inde* אל *Et significat fortẽ: vt Exodi quintodecimo:* Quis similis tui in fortibus domine? *Et significat Deum ob fortitudinem: vt Psalmo 49.* Deus deorum dominus locutus est, *pro quo Hieronymus vertit: Fortis Deus dominus locutus est. Ex quo perspicies errorem multorum bibliorum habentium in Psalmo 41.* Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: *cùm dicendum sit: Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum. Nam pro forti est in Hebræo* אל *vocabulum nostrum, quòd fortem significat, non autem fontem. Et in Græco est* ἰσχυρόν*, quod etiam sine dubitatione significat fortem. Sed hoc erratum non est interpretis, nec versionis, sed librarij, aut typographi, aut alicuius stolidi, qui pro forti scripsit fontem, quia præcesserat verbum sitiuit. Latinus enim noster interpres fortem vertit ex Græco, vt videre licet in antiquis codicibus, & in illis, qui excusi sũt Compluti iussu & industria Frãcisci Simenij cardinalis amplissimi: in quibus tam in editione Latina desumpta à Græca, quàm in ea, quæ desumpta fuit ab Hebræo, est: Sitiuit anima mea ad Deũ fortẽ viuũ. Pro quo Pagninus habet: Sitiuit anima mea ad Deũ, Deũ viuum: Nam vt diximus, idem vocabulum vtrumque significat, & fortem & Deum. Ab hac radice deducitur Areleth, quod susceptionem significat, & ceruam. Inuenies vocabulum hoc in titulo & inscriptione Psalmi vigesimi primi pro susceptione. Ita enim habet versio nostra cõmunis iuxta Græcam veritatem:* In finem pro susceptione matutina Psalmus Dauid. *Vbi pro susceptione est in editione septuaginta interpretum* ἀντιλήψεως*, quod nomẽ susceptionem significat, & apprehensionem, & subsidium authore Budæo. Et rectè quidem: nã Psalmus hic ad Christum Deum*

Ioan. 10. Hebr. 2.

nostrum spectat, ut ex euangelistis, & diuo Paulo apertissimè constat, qui ex eo citant testimonia de Christo. Lege Psalmum hunc, & videbis Christi passionem in eo referri. Est enim eius oratio in acerbis calamitatibus constituti. At in fine Psalmi agitur de eius liberatione, & reditu ad vitam. Quare conuenienter transtulerunt septuaginta. Pro susceptione matutina: hoc est, pro resurrectione, Christi quæ primo mane facta est. Tunc enim Filius Dei fuit à patre susceptus à morte ad vitam: & ipsa Christi anima suscepit corpus, ad quod rediit. Potest tamen verti ex Hebræo locus ille: Victori pro ceruа matutina Psalmus Dauid. Hieronymus vertit ceruum matutinum: Felix verò, ceruam auroræ. Quæ omnia in idem concurrunt. Quemadmodum ceruus canum vi exagitatur præsertim in diluculo, priusquam cursu fatigentur: sic Dominus Iesus tempore matutino fuit à rabiosis hominibus furore concitatis vexatus, dilaniatus, & summis cruciatibus affectus. Ipse enim in his versibus ait: Circundederunt me canes multi. Et paulo post: Erue à framea Deus animam meam, & de manu canis vnicam meam. Primo mane fuit à Iudæis agitatus, cùm eum à consilio ad Pilatum, & à Pilato ad Herodem, rursus ab Herode ad Pilatum: & tandem ad Caluariæ locum multis vulneribus sauciatum, & acerbissimis contumeliis affectum duxerunt. At impij ac obstinati Iudæi ceruum matutinum non ad Christum referunt, sed ad cantum quendam quem somniant: ne veritatem fugere videantur. Sed cùm videamus totum Psalmum ad Christum pertinere, eumque esse, qui loquitur in illo, fatendum est, Psalmi inscriptionem esse ad illum referendam.

Similitudo

Psal. 21.

3 Ecce vigil & sanctos de cœlo descendit. Græca translatio habet. Ecce ir, & sanctus de cœlo delapsus est. Pro vigili est in Græco ἲρ, quod nomen idem est quod ver. At hoc loco non pro vere accipitur: sed pro angelo, qui Hebraicè dicitur hir: Noluit enim Theodotio nomen Hebraicum mutare, quod est עִיר, deriuatum à verbo עור, quod significat ostendere, excitare, exurgere, vigilare. Vnde hir significat vigilantem, siue vigilem, in quam significationem accipitur ab interprete nostro. Significat etiam ciuitatem, resurrectionem, & inimicum. Vnde illud Psalmi 72. Domine in ciuitate tua imaginem ipsorum ad nihilum rediges: Vbi pro ciuitate est hoc idem vocabulum hir: potest ita verti: Domine in resurrectione imaginem ipsorum euertes. Vt sit sensus. Efferentur lætitia impij Iudæi, cùm te Christe sancte viderint in cruce subire mortem: at omnis illa eorum gloria euanescet vt somnium: nam in resurrectione tua eam illis rediges in nihilum: quoniam non erit vera, atque solida gloria, sed eius vmbra & imago. Potest quoque ad generalem resurrectionem referri in vltimo iudicio. Cùm enim diuinus vates locutus fuisset de interitu impiorum, eiusque gloria instar somnij delenda, adiecit: Domine in resurrectione animam eorum perdes. Appellatur anima eorum imago, quia est ad Dei imaginem creata. Acsi diceret: Hic videmus sceleratos homines perire quo ad corpus: sed in resurrectione mortuorum in die iudicij videbimus eos perire quo ad animam: quoniam tu domine eos in pœnas æternas relegabis. Illud etiã Michææ 5. Conteram ciuitates tuas: potest verti: Conteram inimicos tuos. Diximus namque hoc vocabulum & ciuitatem significare, & inimicum. R. Abraham interpretatur hoc de ciuitatibus, in quibus idola colebantur, quas ob eam causam Deus ad exitium, & vastitatem vocabat. Sed R. Marinos hunc locum de inimicis explanat, sequens paraphrasim Chaldaicam Ionathæ, quæ habet: Euertam hostes tuos. Hoc verbo vtitur Habacuc ca. 3. pro suscitans suscitare, cùm ait: Suscitabis arcum tuum. Quæ verba possunt etiam ita verti: Ostensione ostendes arcum tuum. Vt sit sensus: Tu Christe seruator manifesto demonstrabis auxilium tuum erga eos, qui ad te toto pectore confugerint. Omnibus erit notum præsidium tuum: in medium proferes opem tuam. Collatio est ab eo sumpta, qui arcu, & sagittis palàm fert opem amicis suis. Vel loquitur de arcu cœlesti: de quo dixit Deus capite nono Genesis: Arcum meũ ponam in nubibus, & erit signum fœderis inter me, & inter terram. Per hunc arcum fœdus Dei cum hominibus significatur. Eum Christus in cruce ostendit, cùm firmam nobis reconciliationem sanguine suo pro nobis fuso sanciuit. Hoc voluit diuus Ioannes capite decimo Apocalypsis significare dicens: Vidi alium angelum fortem, descendentem de cœlo, amictum nube: & iris in capite eius. Hic est Christus amictus nube humanitatis assumpta, quæ diuinitatem oculis hominum minime spectabilem tegebat. In eius capite iris esse dicitur, hoc est propitiatio diuinitatis, generisq; humani recõciliatio. Vel per arcum de quo loquitur Habacuc, intelligitur collegium Christi, de quo ipse ait apud Zachariam nono. Extendi mihi Iudam quasi arcum. Quorum verborum hic est sensus. Ad expugnandum mundum vsus sum Iudæa tanquam arcu, hoc est apostolis in Iudæa natis & enutritis, qui suis concionibus mundum conuertunt. Erant eorum verba admirabiles sagittæ in animos hominũ penetrantes & ipsi arcus ad gentes vincendas, quæ antea erant idolorum cultrices. Hic est arcus in manu Christi de quo scriptum est cap. 6. Apocalypsis: Ecce equus albus, & qui sedebat super illum, habebat arcum. Equus albus est ecclesia primitiua à peccatis aqua baptismatis abluta: qui erat in illa Christus est, qui apostolis velut arcu vtebatur: quem arcum Habacuc prædixit esse suscitandum, & apertè ostendendum. Idem enim significat verbum hur. Eo vtitur Dauid psalmo 43. cùm ait: Exurge, quare obdormis domine? Exurge, ne repellas in finem. Acsi dicat: Euigila obsecro domine ad protectionem meam. Quare differs opem tuam? Excita teipsum, & ne longè à me perpetuò absis. Has lamentabiles voces emittebat pius Dauid, cùm se videret à Saule rege vexatum, ad terram abiectum põdere calamitatũ, & ad infimũ statum depressum: quibus Deum obsecrabat, & exurgeret ei opem laturus, nec amplius permitteret illum in tam acerbis ærumnis iacere.

4 Germen radicum eius. Pagninus habet: Radicem radicum eius. In Chaldæo est עקר Hiccar: quod significat germen, radicem, propaginem, & truncum. Quare vtraq; translatio recta est. Deriuatur à verbo עקר Hacar, quod significat eradicare, euertere. Eo vtitur Moses Genesis 49. cùm ait: Euerterunt murum. Loquitur Iacob de Simeone & Leui, qui murum vrbis Sichem deleuerunt. Pro quo nõnulli ex Hebræis transferunt: Eneruauerunt bouem. Et per bouem intelligunt Ioseph, qui iugum legis naturalis portauit, quem fratres eius præsertim Simeon, & Leui afflixerunt, & ad perniciem vocarunt. Ita R. Iabacob, & R. Selomoh locum illum interpretantur. At multo rectius est, vt per bouem intelligamus Christum, qui ait apud Matthæum 11. Iugum meum suaue est: & onus meum leue. Nam priusquam diceret: Tollite iugum meum super vos: triginta annis illud portauerat, & leue ac suaue reddiderat. Præclare etiam interpres noster vertit murum: idem enim significat etiam ipsum vocabulum. Ac Christus murus est noster. Nam Zacharias cap. 2. inducit eum ita loquentem: Ego ero ei murus in circuitu. Hoc est, ego protegam ecclesiam meam instar muri. Esaias etiam de Christo vaticinans & ecclesia: Saluator, inquit, ponetur in ea murus, & antemurale. Est namque ecclesia ciuitas munita, habens, vt ait in Apocalypsi Ioannes, murum magnum & altum. Cùm Iacob spiritu vaticinationis illustratus prævideret occidendum Christum à sacerdotibus: qui erant ex tribu Leui, & à scribis & pharisæis, qui plerunque erant ex tribu Simeon: dixit: In consilium eorum non veniat anima mea: & in cœtu illorum non sit gloria mea: quoniam in furore suo occiderunt virum: & in volũtate sua eneruauerunt bouem. Vel vt habet versio nostra: suffoderunt murum. Poterat verti: Radicitus deleuerunt. Vnde hiccar significat radicem, & germen: quo nomine hoc loco vsus est Daniel.

Esai. 26. Apoc. 21. Gen. 49.

C [a] Tunc Daniel cuius nomen Baltaſſar, cœpit intra ſemetipſum tacitus cogitare quaſi vna hora: [b] & cogitationes eius conturbabant eum. Reſpondens autem rex ait: Baltaſſar [c] ſomnium,& interpretatio eius non conturbent te. reſpondit Baltaſſar & dixit. Domine mi [d] ſomnium his qui te oderunt:& interpretatio eius hoſtibus tuis ſit. [e] Arborem quam vidiſti ſublimem atque robuſtam, cuius altitudo pertingit ad cœlum:& aſpectus illius in omnem terram, & rami eius pulcherrimi,& fructus eius nimius: & eſca omnium in ea, ſubter eam habitantes beſtiæ agri, & in ramis eius commorantes aues cœli, tu es rex qui magnificatus es,& inualuiD ſti:& magnitudo tua creuit,& peruenit vſque ad cœlum:& poteſtas tua in terminos vniuerſę terræ. Quod autem vidit rex vigilem,& ſanctum deſcendere de cœlo, & dicere: [f] Succidite arborem: & diſſipate illam: attamen radicem eius in terra dimittite,& [g] vinciatur ferro,& ære in herbis foris,& rore cœli conſpergatur,& cum feris ſit pabulum eius, donec ſeptem tempora mutentur ſuper eum: hæc eſt interpretatio ſententiæ altiſſimi, quæ peruenit ſuper Dominum meum regem. Eiicient te ab hominibus,& cum beſtiis feriſque erit habitatio tua. Et fœnum vt bos comedes,& rore cœli infunderis. Septem quoque tempora mutabuntur ſuper te, donec ſcias: quòd dominetur excelſus ſuper regnum hominum, & cuicunque voluerit, E det illud. Quod autem præcepit, vt relinqueretur germen radicum eius, id eſt, arboris: regnum tuum tibi manebit: poſtquam cognoueris poteſtatem eſſe cœleſtem. Quamobrem [h] rex conſilium meum placeat tibi, [i] & peccata tua eleemoſynis redime, & iniquitates tuas miſericordiis pauperum [k] forſitan ignoſcet Deus delictis tuis. Omnia hæc venerunt ſuper Nabuchodonoſor regem.

a *Tunc Daniel.* Audito ſomnio cogitabundus ſtetit Daniel, interpretationem eius circiter horam vnam in animo verſans, & Deum obſecrans, vt ſibi veritatem aperiret: In illo temporis ſpatio recollegit in ſe ſpiritum ſuum, totúmque ad Deum extulit cum piis precibus, & feruente animi affectu, vt regi honorem ſeruaret & veritatem ſilentio non præteriret.

b *Et cogitationes eius conturbabant eum.* Quia mentis oculis diuino lumine illuſtratis aſpexit grauiſſimam regi imminere calamitatem:& timebat eam illi ſignificare.

c *Somnium & interpretatio eius non conturbent te.* Vidēs Nabuchodonoſor Danielis timorem,& conturbationem, quam fortaſſe vultus pallore oſtendebat, hortatus eſt eum, vt viſionem verè ac ſimpliciter diceret, quam animo intueretur. Qua in re perſonam geſſit pœnitentis, qui ad quodlibet ſupplicium debet eſſe paratus: iuxta illud Pſalmi 37. *Quoniam ego in flagella paratus ſum.* Et illud Pſalmi 107. *Paratum cor meum Deus, paratum cor meum.*

d *Somnium his qui te oderunt.* Subauditur, eueniat. Oſtendit Daniel pietatem ſuam erga regem, cuius ærumnas dolebat: eáſque eius hoſtibus precabatur. Quod eſt intelligendum ſeruata diuina voluntate, & ſerie æquitatis, & iuſtitiæ.

e *Arborem quam vidiſti.* Interpretatur Daniel ſomnium regi de regni amiſſione, & habitatione cum beſtiis, ac tandem de eius in regnum reſtitutione.

f *Succide arborem.* Subaudi totam: non ramum vnum duntaxat, ſed totam arborem reſecare: nō enim vnam tantùm prouinciam ab eo ſeparādam eſſe ſciebat, ſed vniuerſum imperium. Quanquā arbori florēti, amœnę, ornatę tegmine viridum foliorum ramus vnus, aut alter excidatur, tamen nō omnino amittitur eius pulchritudo: nam pro illo qui ſecatur, alter ſuccedit,& vtilior fortaſſe, atque præſtantior. Ita tametſi ciuitas vna, aut prouincia deficiat à rege, aut ab eius hoſtibus capiatur: non ideo tamen adhibenda eſt deſperatio: nā eius locum altera occupabit fortiter expugnata & acquiſita. Nihil ſemper floret: ſuccedit ætas ætati,& res humanæ fiunt mutationibus ſubiectæ. Eodē modo in republica quamuis nobilis quidam ciuis, prudētia, iuſtitia, & amore patriæ ornatus obeat ſuū diem: nō tamen eam ob cauſam amittēda eſt ſpes conſeruationis reipublicæ: non enim deerit alius, qui ſit iiſdem qualitatibus præditus Similiter ſi quidā ſit ſceleribus imbutus, non ſtatim dicendum eſt periiſſe rempublicam aut collegiū: nā pro illo ciecto accipietur alius virtute munitus. In collegio Chriſti Iudas erat, qui tradidit dominum: ſed nō ob huius flagitia fuit ſodalitiū euerſum: loco enim Iudæ traditoris fuit fidelis Matthias electus & ſubrogatus. Deplorauit Roma interitum Sulpitij, cui ad ſummam gloriæ eloquentia floreſcēti ferro vita erepta eſt: ſed manſit Cicero, cui fuerat palma eloquētiæ reſeruata. Itaque quandiu truncus cum radicibus & aliquibus ramis manet in terra fixus, etiā ſi ramus vnus aut alter reſecetur, non tamen eſt ſtatim de arboris interitu cogitandum. Id intelligens inclytus dux Florentiæ pro inſigni accepit magnam ac proceram arborem multis ramis opacam quodam tamen exciſo cum hac litera: Vno auulſo non deficit alter. Vnde vir ſapiens,& iuſtus irridet mundi ſæuitiā & calamitatem: nam ſi ei abſtulerit diuitias, manebit illi virtus. ſi ei eripuerit dignitates, manet illi animi excelſitas,& magnitudo: ſi ei pręciderit vitam, manet ei nominis amplitudo, & fama immortalis: ſi ei falſis teſtimoniis famam ademerit in hac vita, manet ei in altera gloria ſempiterna. Et ita auulſo vno ramo non deerit illi alter. At arbor Nabuchodonoſoris ſuperbi ac impij regis fuit tota reciſa, quia fuit ei totū regnū ablatum: ſed non fuit radicitus euulſa: quia fuit in regnū reſtitutus. Ideo ait vigil: *Succidite arborem, & diſſipate illam, attamen germen radicum eius in terra dimittite,* Loquitur Dei angelus cum Chaldæis.

Similitudo.

Matt. 27.
Mar. 14.
Act. 1.
Luc. 16.

g *Vinciatur ferreo & ære.* Hoc eſt, vinculis ligetur. Diuus Hieronymus ait hoc loco, fuiſſe Nabuchodonoſorem tempore amentiæ ſuæ ligatum, cum perſpicuum ſit, furioſos ne ſe præcipitent, & in alios impetum faciant, catenis ferreis aſtringi. Alij aiunt eum fuiſſe ſolutum, & in campo cum beſtiis ambulaſſe. Sed omnes verum dicunt. Nam in principio amentiæ fuit ligatus: & ita intelligitur aſſertio Hieronymi: poſtea verò cum beſtiis rura ac ſyluas vagus & ſolutus peragrabat: & ita intelligitur id, quod alij aſſeueranter affirmant. Fortaſſe ligatus fuit non vinculis ferreis, ſed morbo illo firma & inuiolabili Dei ſententia inducto. Eodem modo allocutus eſt Deus regem Aſſyriorum apud Eſaiam 37. *Cum fureres aduerſum me ſuperbia tua aſcendit in aures meas, ponam ergo circulum in naribus tuis, & frenum in la-*

bijatnis, quod in sensu literali non de circulo, & freno ferreo intelligendum est, sed de oppressione superbiæ suæ.

h *Consilium meum placeat tibi.* Hoc est sit tibi gratum monitum meum, vtere meo consilio. Sapientes indigent aliquando fauore regum: reges autem sapientium consilio. Non respuunt magnates instrui consiliis, si prudentia muniuntur. Moses dux Hebræorum omni sapientia, & nobilitate præstanti paruit consilio Iethri, qui dixerat: *Audi verba mea atque consilia, & erit dominus tecum.* Et idem Moses capite trigesimo secundo Deuteronomij insipientibus aiebat: *Gens absque consilio & sine prudentia: vtinam saperent, & intelligerent, ac nouissima prouiderent.* Verba illa Dauidis Psalmo 118. *Bonitatem, disciplinam, & scientiam doce me:* possunt verti ex Hebræo. Bonum consilium, & scientiam doce me. Nomen enim Hebraicum disciplinam significat, & consilium, & gustū, & sermonem. Quæ omnia possunt huic versiculo accommodari. Tobias capite quarto: *Consilium,* inquit, *semper à sapiente perquire.* Et Salomon Prouerbiorum secundo: *Consilium custodiet te.* Et capite tertiodecimo. *Qui agunt omnia cum consilio, reguntur sapientia.* Et Ecclesiasticus 21. *Sapientia sapientis quasi inundatio abundabit, & consilium eius sicut fons vitæ permanet.* Et trigesimo secundo: *Sine consilio nihil facias: & post factum non pœnitebis.* At priusquam homines quæras, qui tibi faciant copiam consilij, debes Deum in consilium adhibere, eique causam tuam committere. Nam si aduersus Dei voluntatem inieris consilium: ipsum consiliū te euertet. Vnde capite decimooctauo Iob scriptum est: *Præcipitabit impium consilium suum.* Et Psalmo trigesimo secundo: *Dominus dissipat consilia gentium.* Et Prouerbiorum vigesimo primo: *Non est sapientia, non est prudentia, non est consilium contra dominum.* Vel, vt potest verti ex Hebręo: Nun est consilium ante dominū. Hoc est, antequàm dominum consulas: prius enim à Deo, quàm ab homine consilium est petitutus. Nam hominum consilium labefactatur, & euertitur, quando Deo resistit: Dei autem semper manet. Id quod est Psal. 15. mandatum: *Benedicam dominum, qui tribuit mihi intellectum,* vertit Hieron. Benedicam dominum, qui dedit mihi consilium. Est enim consilium Dei hominis consilio præstantius & permanentius. Vnde cap. 5. Actorum apostolicorum Gamaliel scientia præditus dicebat: *Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissoluetur: sin ex Deo est, non potestis dissoluere.* Et Dauid Psalmo 31. *Consilium autem domini in æternum manet.* Omne bonom, vtile, & salutare consilium à Deo est, quamuis illud homines impertiant. Sed opus est eos à consiliis remouere, qui ad Deum non spectāt, qui se sceleribus contaminant, & vtilitatem ab honestate seiungunt. *Beatus vir,* ait diuinus ac regius psaltes, *qui non abiit in consilio impiorum.* Quia Roboam filius Salomonis noluit vti consilio eorum, qui alios ætate & prudentia anteibant, sed iuuenum insipientium, idcò magnam regni partē amisit. *Abeuntes pharisæi,* ait Matthæus 22. *consilium inierunt, vt loquerent eum caperēt in sermone.* Et Marcus tertio: *Consilium faciebāt aduersus eum, quomodo eum perderent.* Et Ioannes vndecimo: *Collegerūt pōtifices & pharisæi consilium, & dicebāt. Quid facimus, quia hic homo multa signa facit?* De impiorum Iudeorum aduersum Christum consilio dicebat Iacob Genesis 49. *In consilium eorum non veniat anima mea.* Nam vt ex puteo perturbato quicquid hauseris, perturbatum erit: sic ea animo corrupto corruptum etiam prodibit consilium. Non inficior posse aliquando ab homine improbo optimum exire consilium. Sed ponderādum est consilium illius, fontque eius fontes aperiēdi: atque si fuerit vtile, plenum prudentiæ, & fidelitatis, non est repudiandum. Nam vt vir prudens non contēnit pretiosam gemmā, quòd a capite animalis venenati prodierit: sic qui est sciētia ornatus non despicit salutare cōsilium, quòd sit ab homine impio, sed perspicace deprompttū. Sed ego de his loquor, quæ acciduot plerūque: solēt enim impij impia cōsilia impertire. Ideo cap. 22. Iob scriptum legimus: *Consilium impiorum lōgè sit à me.* Eos alloquitur Deus apud Esai. 30. in hunc modum: *Væ filij desertores, dicit dominus: vt faceretis consilium, & non ex me.* Qualea cōsiliarii, talia sunt cōsilia. Vt caseus à fiscella formam recipit: ita cōsilium ab ingenio, vnde manat, vel bonitatem sumit vel malitiā. Cōsilia enim quę sunt in cordibus cōpressa, necesse est eadem forma & figura prodire, qualia sunt corda ipsa, aut praua & detorta, aut recta & salutaria. Id intelligens Ecclesiasticus ait 37. *A consiliario malo serua animam tuā.* Et diuinus citharœdus Psal. 110. *Confitebor tibi domine in toto corde meo: in cōsilio iustorum & congregatione.* Eorum cōsilia cōsideranda sunt, & fidelia & verè consilia. Vnde D. Ambro. lib. 3. officiorum: In acquirendis, inquit, consiliis plurimum adiungit vitæ probitas, virtutum prærogatiua, beneuolentiæ vsus, facilitatis gratia. De huiusmodi hominum cōsiliis ait ita in Moralibus D. Gregorius: Valde fortitudo destruitur, nisi cōsilium fulciatur. Et. D. Cyprianus in epistola quadam: Consiliorum gubernaculum diuina lex est. Et rectè quidem: nam in cōsilio capiendo prudentia, in dādo fides requiritur, & religio. Plato consilium appellat rem sacram, qua indigemus. Et Plutarchus in l. b. de amicitia & adulatione: Plerique mortales, inquit, opus habent consilio, & aliena prudētia. Et Cicero in septima Philippica: Summi gubernatores in magnis nōnunquam tēpestatibus solēt à vectoribus admoneri. Et quamuis omnes indigeant consilio: illi tamen præcipuè, qui rempublicam gubernādam gerunt. Vt eis qui super funes gradiuntur, & agitantur, quos funābulos appellant, opus est baculo, aut scipione, ne cadant: sic qui ardua, & sublimia gerūt negotia, indigent cōsilio, ne præcipitentur. Hac ratione ductus Romulus vrbe cōdita centum cōsiliarios constituit, vt ait Dionysius Halicarnasseus lib. 2. quos optimos iudicauit. Videāt principes, ne eos sibi cōsiliarios adhibeāt, qui ipsis perniciem machinētur. Imo in huiusmodi homines grauiter animaduertant. Quemadmodum qui principis monetā corrumpit & adulterat, asperè punitur, & iustè quidē: ita, imò multò grauius puniri debet, qui eius deprauat ingeniū, eique nō salutaria & vtilia, sed turpia & inutilia suadet: qui nō vera loquitur, sed dulcia: nō honesta, sed perniciosa. Marius Maximus meliorē esse rēpublicā asserebat in qua princeps improbus esset, quā in qua principis amici essent sceleribus imbuti, quādoquidē vnus malus possit corrigi à multis bonis, multi autem ab vno nequaquā. Ita refert Cuspinianus in Cōsulibus. Simile quippiā narrat Fulgosus libro 7. de Homulio senatore Romano, qui dicebat, se potius optare flagitiosum principē bonis consiliariis septum, quā honestum, qui deprauatos haberet cōsiliarios, quibus rerū publicarū administrationē cōmitteret. At cōsiliū debet esse cōsideratū: nā authore Seneca in libro de beneficiis: Velox cōsilium sequitur pœnitētia. Id voluit Chilo significare, cum dixit, vt Laertius memoriæ prodidit, in via nō esse properādum. Et Democritus, cum asseruit, nihil esse consiliis perniciosius celeritate, vt Brosonius Contuisinus monimentis consignauit. Florentissimas respublicas scimus fuisse per temerarios ac præcipites consiliarios labefactatas, & à viris prudentia ac maturitate cōsiliū sustētatas & restitutas. Ea ratione motus dux Græciæ non optabat, vt Aiaci similes decem haberet, sed Nestori. Quod si accideret: sperabat Troiam esse breui delendam. In rebus arduis & memorabilibus cōsilia primò, deinde acta, postea electio spectantur. Quare à principibus debent fideles, prudentes, atque præstantes cōsiliarii exquiri, quorum con-

3. Re. 12. | Simile. | Similitudo | Similitudo. | Similitudo.

consilio iuuentur. Huiusmodi erat Daniel, qui monuit Nabuchodonosorem, eumque excellenti consilio instruxit.

i *Peccata tua eleemosynis redime.* Hoc est, da eleemosynas, vt tibi peccata tua dimittātur. Nam, vt Ecclesiasticus ait cap. 3. *Ignem ardētem extinguit aqua, & eleemosyna resistit peccatis.* Sed sunt, qui ideo eleemosynā non faciunt, quia timent, ne postea illis desint opes. At lōgè falluntur opinione. Nam vt triticum in horreo nō augetur, sparsum autem in terram mirum in modum multiplicatur: sic opes retentæ non crescunt, pauperibus autem distributæ maximè propagantur: & ex vno grano centum nascuntur. Ait enim Christus Dominus apud Matthæum 19. *Centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit.* Vnde Augustinus de verbis domini: Fœcundus, inquit ager pauper pauperum citò reddit donantibus fructum. Et Chrysostomus in caput 10. Matthæi: Cui non proderunt eleemosynæ, si rex idolorum cultor poterat illis redimere peccata? Id quod hoc loco videmus.

Simile.

k *Forsitan ignoscet Deus delictis tuis.* Hortatus est illum ad benignitatem & beneficentiam, vt illi Deus peccata condonaret. Sed si Dei potentiam prædixerat, quæ firma est & immutabilis, quomodo illum mouet ad illam eleemosynis mutandam? Facile hoc soluitur Ezechiæ regis exemplo, cui Esaias proximam mortē nunciauit ex parte Dei: & tamen pias ad Deum preces emittens, ab eo quindecim annos vitę impetrauit. Niniuitis etiam prædixit Ionas à Deo missus euersionem ciuitatis vsque ad quadraginta dies. At ipsi pœnitentia Deum placarunt, & ciuitatem incolumē obtinuerūt. Nam vaticinationes cōminatoriæ non semper implentur, vt ait D. Hieronymus: cuius sententia est in sacros canones relata, de pœnitētia, distinctio. 1. Quamobrem apud Ieremiam 18. dixit Deus: *Repentè loquar aduersus gentem, & aduersus regnum, vt eradicem, & destruam, & disperdam illud. Si pœnitentiam egerit gens illa à malo suo, quod locutus sum aduersus eam, agam & ego pœnitentiam super malo quod cogitaui, vt facerem ei.* Sed dices: Ergo Deus mutatur? Nō mutatur profectò: ipse enim ait per Malachiā cap. 3. *Ego dominus, & nō mutor.* Et capite Numerorum vigesimotertio scriptum est: *Non est Deus quasi homo, vt mentiatur: nec vt filius hominis, vt mutetur.* At nos sumus, qui mutamur. Quemadmodum magna quędam turris modò ante oculos nobis est, modò retrò: nunc longè, nunc propè, cùm ea firma sit & immobilis: sic Deus aliquāndo nobis videtur iratus, aliquando clemens: interdum nos intuetur oculis placidis, & fauore prosequitur, interdum oculos suæ misericordię à nobis videtur deiicere, & auertere. Nonnunquam à nobis disiungi longéque distare videtur, nōnunquam appropinquare nobis, & proximè accedere. At in nobis est omnis mutatio: si discedimus ab eo, manet nobis distans, si accedimus ad illum, inuenimus eum propè. Ipse enim ait per diuinum suum vatem Zachariam. *Conuertimini ad me: & conuertar ad vos.* Et de impiis ait apud Esaiā vigesimonono. *Cor eorum longè est à me.* Et 33. *Audite, qui longe estis.* Ab his autem longè Dominus manet: nam, vt Psalmo 118. dictum est: *Lōgè à peccatoribus salus.* Et Prouerbiorū 15. *Longè est Dominus ab impiis.* Et D. Paulus cap. 2. ad Ephesios: *Qui eratis longè facti estis propè.* Et D. Iacobus 4. *Appropinquate Deo, & appropinquabit vobis.* Aspicis igitur, Deum non mutari, sed à voluntate nostra manare mutationem, eósque longè falli, qui existimant Deum esse mutabilem. Sunt nauigantibus similes à portu vento secundo soluentibus, qui intuentes terram quam relinquunt, putant eam mutari & fugere, cùm non ipsa, sed nauis eos vehens sit, quæ discedit, & cursum velociter conficit. Est autem Deus firmior & immobilior ipsa terra: quoniam est actus purus absque alicuius potētiæ permistione; eamque ob causam omnino immutabilis. Imò esse immutabile omnino, proprium Dei, vt ait D. Thomas in prima parte summæ theologicæ, sequens hac in re D. Augustinum in libro de natura boni. Itaque Daniel hortatur Nabuchodonosorem ad placandum Deum eleemosynis: propter quas fortasse distulit Deus anno vno sententiam: donec rex ille in detestabilem incidit elationē, & bonum diuinæ clementiæ amisit malo propriæ superbiæ.

Similitudo.

Similitudo.

i Consilium meum placeat tibi. *In Chaldæo propriè est: Consilium meū pulchrum sit apud te. Sed rectè vertit noster interpres: eadem est enim intelligētia apertioribus verbis. Pro, consilium meū, est in Hebræo* מלך *Malc, à verbo Malac, quod significat consilium suscipere, & regnare, & regem constituere. Vnde illud Oseæ capite* 8. Ipsi regnauerunt, & non ex me: *Ipsi regem constituerūt, & nō ex me. Vt loquatur Deus de decem tribubus, quæ deficientes à Roboā filio Salomonis, collocarunt in regia dignitate Ieroboam, qui eis vitulos aureos erexit, quos Deo repudiato pro diis coluerūt. Potest verti: Ipsi consilium inierunt, sed non ex me. Iuxta id quod ait apud Esaiam* 30. Væ filij desertores, dicit dominus, vt faceretis consilium, & nō ex me. *Illud est hoc loco aduertendum, ita esse consilium cum regia dignitate coniunctū, vt in lingua sancta idem verbum & consilium capere significet, & regnare. Romani exactis & eiectis regibus rempublicam per viros nobilitate atque sapientia præstantes gubernandam constituerunt, qui consules à consulendo, & consilio percipiendo dicerentur. At nemo debet consiliarios quærere nisi amicos, fideles, & prudentes. Nam vt verbis vtar Salustij in Catilinario: omnes homines qui de rebus dubiis consultant, ab odio vacuos esse oportet.*

3. Re. 12.

2 Peccata tua eleemosynis redime. *Eodem modo habet etiam trāslatio Græca. Pagninus habet: Peccata tua iustitia redime: Quem nonnulli alij sequūtur. Pro eleemosynis est in Chaldæo* בצדקה *betsidcah. Vocabulū Hebræū est* צדק *quod significat iustitiā cum misericordia coniunctā. Sensus est, quē reddit communis interpres. Da operam, vt Deū places eleemosynis, propter quas tibi dimittat peccata tua. Vide eleemosynę præstantiam: De illa ait Christus Dominus capite vndecimo euangelij authore Luca:* Date eleemosynā: & ecce omnia munda sunt vobis. *Accipitur aliquando iustitia pro clementia: vt Psal.* 34. Iudica me secundū iustitiā tuam domine Deus meus. *Et cap.* 58. *Esaiæ:* Frange esurienti panem tuum: & egenos vagósque induc in domum tuā. Cùm videris nudum, operi eum, & carnem tuam ne despexeris. Tunc erumpet quasi mane lumen tuum, & sanitas tua citius orietur: & anteibit faciem tuā iustitia tua. *Vbi hominem ad eleemosynam excitauit, adiecit* Tunc iustitia tua anteibit faciē tuā. *Quo in loco accipitur iustitia pro benignitate & eleemosyna, & opere pietatis, quēadmodum hoc Danielis loco, vbi Latinus interpres pro iustitia vertit eleemosynas, vt sensum diuini vatis explicaret.*

a Post finem mensium duodecim b in aula Babylonis deambulabat. c Responditque rex, & ait: d Nonne hæc est Babylon ciuitas magna, quam ego ædificaui in domum regni, & in robore fortitudinis meæ, & in gloria decoris mei? Cumque sermo adhuc esset in ore regis, vox de cœlo ruit. Tibi dicitur Nabuchodonosor rex: regnum tuū transibit à te: & cum bestiis & feris erit habitatio tua. Fœnum quasi bos comedes, & septem tempora mutabuntur super te donec scias quòd dominetur excelsus in regno hominum, & cuicunque voluerit, det illud. Eadem hora sermo completus est super Nabuchodonosore: & ex hominibus

abiectus est:& fœnum vt bos comedit: & rore cœli corpus eius infectum est: a donec capilli eius in similitudinem aquilarum crescerent,& vngues eius quasi vngues auium. f Igitur post finem dierum ego Nabuchodonosor oculos meos ad cœlum leuaui. & sensus meus redditus est mihi,& altissimo benedixi: & viuentem in sempiternum laudaui, & glorificaui: quia potestas eius potestas sempiterna: g & regnum eius in generatione & generationem. h Et omnes habitatores terræ apud eum in nihilum reputati sunt: iuxta volũtatem enim suam facit i tam in virtutibus cæli, quam in habitatoribus terræ. Et non est, qui resistat manui eius,& dicat ei: Quare fecisti? in ipso tempore sensus meus reuersus est ad me: & ad honorem regni mei, decorémque perueni: k & figura mea reuersa est ad me. l Et optimates mei, & magnates mei requisierũt me, & in regno meo restitutus sum: & magnificentia mea amplior addita est mihi. Nunc igitur ego Nabuchodonosor laudo,& magnifico,& glorifico regem cęli: m quia omnia opera eius vera,& omnes viæ eius iudicia,& gradientes in superbia potest humiliare.

Infrà.7. G

---

a *Post finem mensium duodecim.* Inter hæc & Danielis interpretationem interfluxerat annus. Scriptum est enim de Deo cap. vndecimo Sapientiæ: *Misereris omnium, & dissimulas peccata hominum propter pœnitentiam.*

b *In aula Babylonis.* In regio palatio: ex quo ciuitas conspiciebatur. De se tanquam de alio loquitur.

c *Respondítque rex, & ait:* Hoc est, in hunc modum locutus est rex. Accipitur respondere pro loqui, nemine interrogante. De hoc schemate disseruimus capite secundo.

d *Nonne hæc est Babylon ciuitas magna?* Hoc est, hæc est Babylon magna ciuitas, fortis, & munita, & inexpugnabilis, cuius ego sum dominus & rex: quam ego etsi à fundamẽtis non construxi, ornaui tamen,& amplificaui: fecique, vt esset vrbs regia, caput imperij mei, quam meis opibus muniui, vt compararem mihi gloriam immortalem, quam ipsa perpetuitas intueretur. Fuit Babylon ædificata multò ante Nabuchodonosorem: nam fuit principium regni Nemroth, vt capite decimo Genesis literæ diuinæ memorię prodiderunt. Qua de re capite primo copiosè disseruimus. Tu autem aduerte,& perpende, quàm difficile sit in magna opum, rerúmque prosperarum affluentia humilitatẽ animi seruare, cęterásque virtutes retinere. Cùm Nabuchodonosor videret suam illam celebrem ciuitatem, & potentiam suam, statim fuit inflatus superbia, qua seipsum maculauit. In excelsis mõtibus Gelboe interfecti sunt nobiles Israelitæ: & in excelsitate honorum & dignitatum mundi solẽt perire virtutes. Dauid in statu abiecto pepercit perfido inimico: & in diuitiarum abundantia, in regia dignitate collocatus occidit innocẽtem amicum. Saul priuatus, fuit humilis, & obtento regno superbus. Rex Nabuchodonosor superbia elatus, cùm præteriisset annus ab interpretatione Danielis, existimauit falsum esse, quod sibi prædixerat: & opinione inflatus dixit: Quis me poterit à regno meo eiicere, cùm præter alia sim dominus huius magnæ ciuitatis?

1.Re.31. 2.Pa.10. 1.Re.24 & 25. 2.Reg.11. 1.Reg 9. & 10. 1.Reg 15.

e *Vox de cœlo ruit.* Id est, vox cœlitus delapsa est, formata per angelum Deo iubẽte: per illum fortasse, quẽ antea vigilẽ vocauerat. Vox autẽ hæc fuit: *Tibi dicitur Nabuchodonosor: regnum tuum trãsibit à te.* Hoc est, iamiã administratione regni priuaberis. Ita vani homines eruduntur: ita superbi castigantur. Cætera quæ sequuntur, fuerunt suprà à nobis explicata.

e *Donec capilli eius in similitudinem aquilarum crescerẽt.* Cùm enim multo tempore intonsi incultique manerent, mirum in modum creuerũt: eúmque ita operuerunt, vt illis esset tectus velut aquila plumis.

f *Igitur post finem dierum.* Hoc est, exacto tempore à Deo definito, iuxta Danielis explicationem: ego Nabuchodonosor extuli ad Deum oculos & mentis & corporis: & reddita est mihi intelligentia: quare gratias egi Deo, eúmque summis laudibus celebraui, quòd me oppresserat, & extulit. Eodem modo Tobias: *benedico te*, inquit, *domine, Deus Israel, quia tu castigasti me, & tu saluasti me.* Non solùm pro liberatione à calamitate exultat, sed etiam pro ipsa calamitate. Ita diuinus psaltes: *Lætati sumus*, inquit, *pro diebus, quibus nos humiliasti, annis, quibus vidimus mala.* Illud est hoc loco obseruandum, Nabuchodonosorem in afflictione oculos intelligentiæ aperuisse: nam, vt D. ait Greg. oculos quos culpa claudit, pœna aperit. Multi qui in prosperitate versantur in tenebris, in calamitate illuminantur. Est hoc in illustratione Tobiæ significatũ, qui felle oculis imposito visum recepit. Quid enim nomine fellis nisi calamitas significatur, qua mentis oculi illustrantur: Vnde Esaias cap. 28. *Sola*, inquit, *vexatio intellectum dat auditui.*

Psal. 89. Tob. 11.

g *Et regnum eius in generatione & generationem.* Hoc est,& regnum Dei est ęternũ. Qua de re disseruimus capite secundo.

h *Et omnes habitatores terræ apud eum in nihilum reputati sunt.* Id est, ego qui me maximũ reputabã, cognoui nihil esse, omnésque homines si cum Deo comparentur, nihili faciẽdos, nullóque loco numerãdos. Nihil est, quod ad Deum collatũ aliquid sit. Ideo Esaias quadragesimo: *Ecce gentes*, inquit, *quasi stilla situlæ & quasi momentũ stateræ reputatę sunt.* Et regius vates: *Et substantia mea tanquam nihilum ante te.* Ac si dicat: Tota vita mea si cum tua æternitate comparetur, est veluti nihil. Et subdit: *Veruntamen vniuersa vanitas omnis homo viuens.* Quasi dicat: Sed quid de me loquor? Imo omnis homo in vita hac constitutus tibi collatus, nihil solidi habet, nihil firmi, nihil pleni, sed est quippiam vanum, imò ipsa vanitas,& nihil.

i *Tam in virtutibus cæli.* Tam in angelis, quàm hominibus. Ipse quippe ait apud Esai. 46. *Consilium meum stabit: & omnis voluntas mea fiet.* Sequitur: *& non est, qui resistat manui eius.* Acsi dicat: Et nemo potest Dei obsistere potestati. Accipitur manus pro potestate. Ipse enim ait cap. 41. Iob: *Quis resistere potest vultui meo?* Et 51. Ieremiæ: *Quis sustinebit me? Et quis est iste pastor, qui resistat vultui meo?* Pastorem vocat regem, principem, & magnatem, quòd debeat subiectos, vt oues pascere bonique pastoris officium gerere.

k *Et figura mea reuersa est ad me.* Ex his verbis occasionẽ sumpsit Iosephus Flauius dicendi, Nabuchodonosorem fuisse in bouem conuersum, nullamque hominis figuram habuisse tempore amentiæ suæ. At diuus Hieronymus, Epiphanius, Lyranus, Carthusianus,& cæteri doctores catholici asserunt eum non amisisse humanam formam nec figuram: si figura pro corporis conformatione, & hominis specie accipiatur. Amisit tamen pulchritudinem, & colorem, & creuerunt ei vngues, & capilli. Et hoc modo figuram amisit: hoc est, exteriorem venustatem, & compositionem. Sed postea ad pristinam dignitatem restitutus omnia figuræ ornamenta recuperauit. Fateor figuram substantiæ

tiæ accipi aliquando pro ipsa substantia & forma: vt c. 1. epistolæ ad Hebræos: *Qui cùm sit splendor gloriæ, & figura substantiæ eius*: Hoc est, qui filius Dei Christus Iesus cùm sit splendor patris, & eiusdem substantiæ cum eo. Idem est loco illo figura substãtiæ patris, quod forma Dei, iuxta illud ad Philippenses: *Qui cum in forma Dei esset*. Vbi Chrysostomus per formam intelligit formam substantialem. Hoc est, qui cùm esset consubstãtialis patri. Eodem modo ad Hebræos dixerat: *Qui cum est splendor gloriæ*, quibus verbis, vt Plotius ait, procedẽtem à patre filium significauit, quia splendor procedit à sole, & filius à patre: & significauit coæternitatẽ cum patre, vt ait Cyrillus, quia non est sol sine splendore, nec pater sine filio. Sed quia splendor iuxta humanam rationem non dicit substantiam, ne expertem putares filium paternæ substantiæ, adiecit: *& figura substantiæ eius*. Hoc est eiusdem formæ substantialis cũ Deo patre. Diuus tamen Gregorius Nyssenus loco illo figuram accipi pro æqualitate, vt personas sanctissimæ trinitatis ostendat coæquales sibi esse & coæternas. Hoc autem Danielis loco pro compositione exterioris speciei, & spectri accipitur.

l *Et optimates mei & magistratus mei requisierũt me*. Quãdo Nabuchodonosor incidit in amen[illegible], congregati sunt magnates, & eum à regni guber[illegible]one priuauerunt. Ipse autem existimãs se esse beluam contulit se in loca agrestia & inculta, vbi cum bestiis versabatur. Ac interea fuit Euilmerodach filius eius in regia dignitate constitutus: aut alius filius eius. Audientes autem regni magnates esse Nabuchodonosorem ad iudicium suum reuocatum, fastidio affecti in filium eius, cuius ingenium & dominatum molestè ferebãt, quæsierunt Nabuchodonosorem, cui regni clauum tradiderunt. Et ad principatum remissum temporibus, longo interuallo intermissum reuocarunt. Hæc apud varios authores fide dignos inueni.

m *Quia omnia opera eius vera*.] Procedunt enim secundum normam diuinæ sapientiæ, quæ errare non potest: Deus nec falli potest, nec fallere: non solùm verbis, sed etiam factis verax est. Ita illud apostoli in epistola ad Romanos intelligitur: *Est autem Deus verax, omnis autem homo mendax*. Vbi diuus Paulus non vult significare omnes homines fraudulentos esse, & ex mẽdacio compositos aut mentiri: sunt enim nonnulli, qui nunquam orationi vanitatem adhibuerunt: ita verba ad normam dirigunt veritatis, vt nullo modo mendacium dicant. Sed vult apostolus significare, eo ingenio esse homines, vt possint mentiri. In quo sensu Deum appellat veracem, quòd mendacium cum diuina natura nullo modo possit cohærere. De natura enim agit, non de facto. Vnde psalmographus: *fidelis*, inquit, *dominus in verbis suis, & sanctus in omnibus operibus suis*. Et Moses in cantico capite Deuteronomij 32. *Dei perfecta sunt opera, & omnes viæ eius iudicia: Deus fidelis, & absque vlla iniquitate, iustus & rectus*. Vel vt potest verti ex Hebræo: Rupis perfecta sunt opera. Est enim in Hebræo vocabulum Tsur, quod rupem significat: & tribuitur Deo propter firmitudinem & constantiã. Si enim ita mutaretur, vt aut verbis, aut factis aliquem falleret, iã à fonte veritatis mendacium flueret. Quo nihil dici potest vanius, nihil absurdius, nihil insipientius.

1 Quam ego ędificaui in domum regni.] *Pro, in domum regni, vertunt quidam: vt existat regia. Hoc est, vt sit aula regia, & regni metropolis. Eadem est sententia: sed interpres noster fideliùs transtulit verba Chaldaa* לביתמלכן *Lebeth Malcu, Baith enim & Beth domum significat: vt psalm. 67.* Deus qui habitare facit vnius moris in domo. *Quorum verborum hic est sensus: Deus est, qui homines vnius animi concordes, vna mente consentientes, quibus studiorum, sententiarum, & voluntatum in rebus fidei summa est consensio, habitare facit in ecclesia catholica, quæ est domus Dei. Ita eam diuus Paulus cap. 3. epistolæ prioris ad Timotheum appellat. Et de primitiua ecclesia ait Acto. 4. diuus Lucas:* Multitudinis autem credentium erat cor vnum, & anima vna. *Hic est verus & germanus psalmographi in versiculo sensus: quem Septuaginta apertè & distinctè expressere, pro vocabulo Hebræo Iechidhim trãsferentes, μονοτρόπους. pro quo noster interpres rectè vertit, vnius moris, hoc est, vnius in moribus voluntatis & consensus. At Caluinus hæreticus nostri temporis, homo seditiosus, impius, & audax, vt Lutheri pestilentis heresiarchæ discipulum possis agnoscere, inuehitur in Græcam & Latinam editionem, exclamans esse in illis hoc loco, vt multis aliis intolerabilem errorem, veram namque interpretationem esse: Deus qui ditat orbos familia. Et interpretatur in hũc modum: Deus est ille, qui ob benignitatem suam eis qui filiis carebant, dat filios & posteros. Etsi hæc illius interpretatio potest sustineri, quoniam domus familiam etiam significat, vt in annotationibus ex Hebræo in primum caput ostendimus, tamen non ideo communis vulgata versio damnanda est, quæ est à versione septuaginta interpretum deprompta, quã diuus Paulus, & euangelista citant, & ecclesia catholica comprobauit. Editio vulgata veteris testamenti est diui Hieronymi secundum veritatem Hebraicam, vbi est exemplar & originale Hebręum, aut Chaldæum. Vbi autem non habemus nisi originale Græcum, vt in libro Sapientiæ, est secundum veritatem Græcam: præter versionẽ psalmorum: quæ etiamsi extet eius exemplar & originale Hebræum, est tamẽ ex translatione Septuaginta desumpta ante diuum Hieronymũ à tẽpore apostolorum. Itaque versio nostra communis psalmorum nec est diui Hieronymi, nec ex Hebræo ad literam, sed ex Græco deprõpta. Cùm autem hæc Latina versio seu editio psalmorũ esset in ecclesia frequentissima, mansit semper in suo robore. Eam ob causam cùm ecclesia versionem diui Hieronymi recepisset desumptam ex Hebręo secundùm literam, decreuit tamẽ, vt antiqua psalmorũ translatio seu versio mordicus teneretur, quia publicè in ecclesiis cantabatur: erãtque in ore omniũ: nõ enim à sacerdotibus tantũ, sed etiam ab aliis hominibus multa psalmorum loca memoriter recitabãtur. Hæc est ratio, quare in sacris bibliis Latinis non est trãslatio psalmorum diui Hieronymi, sed ea, quæ fuerat ab ecclesia multò antea recepta. Non me fugit esse nonnullos, qui ob vnum aut alterum vocabulum nõ ad verbum desumptum ex trãslatione septuaginta interpretũ, dicunt hanc nostram Latinam editionem psalmorum non esse ex Græca Septuaginta translatam. Sed illud non probant: imò longè opinione falluntur. Hanc tam antiquam, veram, excellẽtem, & approbatam editionem irridet Caluinus, ab omnibus ipse irridendus. Ac hoc loco non vult, vt domus accipiatur pro Ecclesia Catholica, à qua ipse recessit, sed pro filiorum progenie, quam ipse concupiuit, cuius amore flagrauit. Illam amplexus est interpretationem quæ nuptiarum carnis negotio fauere videbatur, illam autem contempsit, quæ laudem concordiæ virorum Catholicorũ prædicabat. Sacerdotes enim Lutherani, milites Veneris, cùm castitatem repudiassent, acceperũt vxores, quæ non vxores legitimæ, sed impudicæ sunt concubinæ: nam inter eos qui se solenni voto castitatis ligauerunt, nõ sunt matrimonia, sed sacrilegia. At ille inprimis Lutheri sectator, sed postea nonnullis in rebus desciuit ab illo, & voluit per se facere sectã multò pestilentiorem: fuitque ipso peruicioso Luthero multo perniciosior. Eum hoc loco paucis describam, vt intelligat lector eius ingenium. Fuit pestilentibus vitiis contaminatus: sed habebat nõnulla insignium non expressa signa, sed adũbrata virtutum. Erant apud illum illecebræ libidinum multæ: erant etiam signa, quibus libidines detestari videbatur. Ostendebat res ipsa clarius luce meridiana flagrare vitia turpium voluptatũ apud illum: & verbis decipiebat stultos, quibus suadebat, nihil sibi esse antiquius castitate. Fuit monstrum quoddam ex contrariis diuersisque inter se pugnantibus naturæ studiis cupiditatibusque conflatum. Quis vnquam fuit magis impius? Et quis magis pietatem simulauit? Quis infidelior? Et quis crebrius fidem laudibus extulit? Quis in ra-*

pacitate auarior? Quis in largitione effusior? Quis in timidita-te & ignauia abiectior? Quis in audacia & furore elatior? Timebat abiectum, vilem, & sceleratum hominem verbo obiurgare, & audebat vniuersæ Christi Ecclesiæ contradicere. Tanta fuit superbia inflatus, tanta perfidia obstinatus, tanta cæcitate coopertus, vt ausus fuerit editionem sacrorum bibliorum, qua sancta Ecclesia Catholica vtitur, verissimam, antiquissimam, integerrimam irridere, reprehendere, detestari. Cùm ipse esset imperitus, Philosophia & Theologia destitutus: à lectione antiquorum patrum, à literis humanis, ab omni vetustatis notitia alienatus. Vt autem probet esse editionem vulgatam detestandam, hunc affert locum diuini Psaltis, vbi per יתומים *interpretatur filios destitutos, & per domum filiorum familiam: cùm diuinus vates, vt ostendimus, de electorum concordia in Ecclesia fit vaticinatus. Certè versio nostra Latina ex Græca desumpta multò præstantiorem sensum reddit, quàm Caluini, literáque multò accommodatiorem. quem Euthymius explanat: & ante eum in epistola quadam Ignatius martyr discipulus diui Ioannis Apostoli: & inter eos diuus Augustinus in Ioannem tractatione vigesimasexta. Et postea Remigius Autisidorensis. Et memoria nostra Raynerius Snoygoudanus, & Franciscus Titelmannus, & alij magni nominis authores.*

In virtutibus cœli.) *Pagninus habet: In exercitu cæli. Quod in idem recidit: non enim accipitur hoc loco virtus pro morali aut Theologica virtute: sed pro exercitu angelorũ. Pro virtutibus est in Chaldæo* חיל *Chel, quod Hebraicè dicitur Chail: & significat vim, exercitum, fortitudinem, & virtutem potentiæ. Illud psalmi octuagesimitertij:* Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion: *vertit Hieronymus: Ibunt de fortitudine in fortitudinem. Nã in Græco nõ est, ἀρετὴ quod virtutẽ, qua boni viri nominãtur, significat: sed δύναμις, hoc est, virtus potentiæ, seu robur, & vis. Sensus est: Non fatigabuntur longitudine itineris, quod tendit in cælum, etiamsi arcta sit via, quæ ducit ad vitam: sed ob singularem animi alacritatem in dies vigebunt: donec ascendant ad cœlestem Sionem, vbi est æterna sedes mentiũ beatarum. Nam omnibus qui pietatem & iustitiam coluerint, & in gratiam è vinculis corporum euolauerint, certus est in cœlo locus, vbi Deum videant, eóque summis gaudiis cumulati fruantur.*

ARGVMENTVM.

Cum Balsasar Rex Babylonius vasis templi Dei intemperanter abuteretur, aspexit manum in extremitate parietis scribentem, cuius exteriori visione fuit animo commotus, & stupefactus. Accersiti autem magi, aliique sapientes Babylonij non potuerunt literas interpretari, nec legere, sed diuinorum consiliorum ignari obmutuerunt. At veniens Daniel regis accersitu eas legit, & explanauit. Aperiens autem fontem rerum arcanarum interpretatus est esse regnum illud à Balsasare auferendum, hostibus eius tradendam, Dariumque Medum in regio solio collocandum. Porrò nocte illa fuit vrbs Babylonis capta & regi ad summam mundi gloriam florescenti vita simul cum regno erepta: fuitque eius dignitas ablata, & splendor extinctus omniaque illa ex lætitia & voluptate ad luctum & lacrymas reciderunt.

CAPVT V.

B[a] Alsasar Rex fecit grande conuiuium optimatibus suis mille: [b] & vnusquisque secũdum suam bibebat ætatem.[c] Præcepitque iam temulentus, vt afferrentur vasa aurea & argentea, quæ asportauerat [d]Nabuchodonosor pater eius de templo, quod fuit in Hierusalem, vt biberent in eis rex, & optimates eius, vxorésque eius, & concubinæ. Tunc allata sunt vasa aurea, quæ asportauerat de templo, quod fuerat in Hierusalem, [e] & biberunt in eis rex, & optimates eius, & vxores, & concubinæ illius. [f] Bibebant vinum, & laudabãt Deos suos aureos, & argenteos, æreos, ferreos, ligneósque & lapideos. [g] In eadem hora apparuerunt digiti quasi manus hominis scribentis contra candelabrũ in superficie parietis aulæ regiæ: & rex aspiciebat articulos manus scribentis. [h] Tunc facies regis commutata est: [i] & cogitationes eius conturbabant eum: [k] & compages renum eius soluebantur, & genua eius ad se inuicem collidebantur. Exclamauit itaque rex fortiter, [l] introducerent magos Chaldæos, & Aruspices. Et proloquens rex ait sapientibus Babylonis. Quicũque legerit scripturam hãc, & interpretationem eius manifestam mihi fecerit, [m] purpura vestietur, & torquem aureum habebit in collo: & tertius in regno meo erit. [n] Tunc ingressi omnes sapientes regis non potuerunt nec scripturam legere, nec interpretationem eius indicare regi. Vnde rex Balsasar satis conturbatus est: [o] & optimates eius turbabantur.

EXPLANATIO.

a *Balsasar rex.*) Hic Balsasar qui Baltasar vocatur à nõnullis, fuit, vt aiũt magni nominis scriptores, nepos magni Nabuchodonosoris, filius Euilmerodachi, qui patri suo Nabuchodonosori successit in regnum. Sed nõ statim Balsasar successit patri suo Euilmerodacho: nam hic Euilmerodachus tres habuit filios, qui successiue regni clauum tenuere. Primus vocatus Neglisar, quem alij Reglisarem vocãt, regnauit tribus annis: alter vocatus Labosaradach duobus: quibus exactis obtinuit regnum hic Balsasar tertius in ordine Euilmerodachi filius: qui annis quinque imperium gessit, & gubernacula reipublicæ intemperanter tractauit. Lege Metasthenem in libro de iudicio temporum, vbi hoc apertè videbis. Diuus etiam Hieronymus, qui ait se hoc loco sequi Berosum historicum Chaldæum, & Flauium Iosephum in libro Iudaicarum Antiquitatum, asserit hunc Balsasarem regnasse post Labosardach. Idem affirmat magister historiarum scholasticarum: & post illum Ioannes Annius in commentariis in Metasthenem. Regnãte hoc Balsasare fuit Babylõ obsessa, & expugnata per Cyrũ regem Persarum, & auunculum eius Darium regem Medorum: & Chaldæorum regnum funditus euersum. Lege Trogum Põpeium, & Metasthenem, & Xenophontẽ, qui omnia hæc memoriæ prodiderunt. Balsasar igitur imminente obsidione, fidẽs viribus suis, & vrbis munitissimæ robori, parauit opiparè magnificũ cõuiuium, ad quod regni magnates inuitauit. Aiunt nõnulli fuisse tunc solennitatẽ quãdã in vrbe, ad quã magnates conuenerant, in qua fuit hoc splendidum conuiuium institutum. Alij existimãt ideo Balsasarẽ illam epularẽ accubationẽ instituisse, & sacra vasa cõtaminasse: quia vaticinationem Ieremiæ de euersione Babylonis, & de reditu Iudæorũ post annos septuaginta vanam esse & commentitiam credidit, & fluxisse iam tempus illud à Ieremia prædictum existimauit. Sed tempus nondum erat infinitum, & ille

fuit in

fuit in enumeratione annorum deceptus. Ieremias enim de septuaginta annis Babylonicæ seruitutis vaticinatus est, cap. 25. & 29. & Zacharias 1. & alij diuini vates. Huius cōuiuij meminit Xenopbon, & Herodotus, & Iosephus.

Esai. 21
Habac. 2

b *Vnusquisque secundùm suam bibebant ætatem.*] Id est, vnusquisque erat in conuiuio iuxta ætatem suam collocatus: qui alios ætate anteibant, sedebant in præcipuis locis: deinde alij in aliis ordine seruato. Vel sic: Vnusquisque bibebat, vt suæ congruebat ætati: nam nemo vltra vires bibere cogebatur

c *Præcepitque iam temulentus.*) Rex vino plenus iussit adduci vasa sacra, quæ in conuiuio illo profano violauit. Vnde effluxit eius mors, & regni exitium. Vide sub quibus principibus scindantur regna, sub ebriis: voluptariis, superbis, deditis ventri, ac deliciis.

d *Nabuchodonosor pater eius.*] Auus appellatur pater: perspicuum est enim post Nabuchodonosoré regnasse Euilmerodach filiom eius: qui vt Ieremias testatur capite quinquagesimo secundo, extulit caput Ioachim regis Iudæ, quem de carcere eduxit, & in sublimi dignitate collocauit. Hic autem Balsasar filius fuit, vt ostendimns, Euilmerodach. Non me fugit asserere Eusebium Cæsariensem in annalibus, hunc Balsasarem fuisse fratrem Euilmerodach, & filium Nabuchodonosoris. Sed probabilius est fuisse eius nepotem. Nam Ieremias capite vigesimo septimo prædixit duraturum esse regnum Nabucbodonosoris vsque ad eius nepotem. Ita enim ait: *Et seruient ei omnes gentes, & filio eius, & filio filij eius donec veniat tēpus terræ eius, & ipsius.* Nec obstat, Nabuchodonosorem appellari patrem Balsasaris, eomque eius filium: nā vocari patrem eum qui auus est, indicat Moses, qui capite trigesimo primo Genesis inducit Iacob filium Isaac, nepotéqoe Abrahæ in hūc modum loquentem. *Nisi Deus patris mei Abraham & timor Isaac affuisset mihi, forsitan modò nudum me dimisisses.* Imò omnes maiores patres appellanrur. Nam ca. decimoquarto Numerorum ait sancta scriptura cum Deo loquens: *Qui visitas peccata patrum in filios, in tertiam & quartam generationem.* Et capite quinto Deoteronomij: *Deus æmulator reddens iniquitatem patrum super filios in tertiam & quartam generationem.* Esaias cap. 51. Iudæos alloquens: *Attendite,* inquit, *ad Abraham patrem vestrum,* ca. 34. libri 2. Paralipomenon loquens scriptura de rege Iosia: *Ambulauit,* inquit, *in viis Dauid patris sui.* Virgini sanctissimæ Mariæ dixit angelus apud Lucam primo: *Dabit illi*, nempe Christo, *dominus Deus sedem Dauid patris sui*: Et Zacharias apud eundem: *Iusiurandum quod iurauit ad Abraham patrem nostrum.* Et Matthæus in principio Euangelij sui: *Liber generationis Iesu Christi, filij Dauid, filij Abraham.* Et ipse Christus in euangelio authore Ioanne capite octauo dicebat Iudæis: *Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum.*

Matt. 1

e *Et biberunt in eis.*) Cùm vasa illa fuissent in templo Hierosolymæ diuino cultui dedicata, noluit Nabuchodonosor illa vsibus profanis vsurpare: sed in tēplo Dei sui illa posuit, & suo modo honorauit. At Balsasar non solùm illis vsus est in conuiuio, sed ea concubinis suis exposuit. Quam ob causam impurus ille, ac sacrilegus tyrannus fuit à Deo statim mulctatus.

f *Bibebant vinum, & laudabant Deos suos.*) Ex comessatione & ebrietate ad veri Dei contemptionem venerunt. Insultantes Deo optimo deos suos commentitos, quorum auxilio putabant victoriam de Iudęis, eorumque Deo reportasse, laudibus efferebāt. Sed perpēde intolerabilem eorum amentiā: bibētes in vasis aureis & argenteis, deos ligneos, & lapideos laudabant, quibus victoriam tribuebant.

g *In eadem hora apparuerunt digiti.*) Ostenditur Dei vltio, quæ aliquando non differtur in tempus aliud. Hi autem digiti visi sunt qnasi egredi è pariete: & statim emicueruot. Non erant veri digiti manus humanæ, sed eorum effigies. Apparuerunt quidem ad oculum imagines illæ digitorū, operatione angeli factæ in ea parte parietis, vbi clarius conspicerentur. Ideò subditurt *Contra candelabrum*: hoc est, in loco illustri & eminente, vbi lumine perspicuè apparerent. Cādelabrum vas est, in quo infigitur cereus ad prælucendum. Erat autē scriptura in extremitate parietis aulæ regiæ, vt indicaret ad regem pertinere. Vox pro qua noster interpres vertit superficiem, propriè significat calcem, seu coctū lapidem, quo parietes dealbantur. Quare rectè habet editio nostra: calix enim dealbans parietem est eius superficies seu extremitas.

h *Tunc facies regis cōmutata est.*) Describit Daniel perturbationem, qua rex agitabatur ob metum rei visæ, & ob interpretationis defectionem. Propter timorem factus est recursus sanguinis ad cor, & remansit pallor in facie, & tremor in membris. Ac ob explanationis inopiam accersiuit magos, & cæteros Babylonis sapiētes: & postremò Danielem, qui ei exposuit exitium vniuersi regni, fontémq; aperuit rerū arcanarum. Pro, *facies regis commutata est*: poteris etiam vertere: Splendor regis mutatus est: nam gratia vultus eius versa est in tristem aspectum.

i *Cogitationes eius conturbabant eum.*) Destitutus animo, viribus de pernicie sua cogitabat, & mentis agitationes eum perturbabant. Perpende mundi varietatem, rerúmque humanarum commutationes, & quàm citò voluptas in mœrorem conuertatur. Comedebant, & bibebant opiparè lætitia gestientes, & ad oblectamenta seipsos excitantes: & repentè noua quędam molestia eos perturbauit. Quid est homine imbecillius? Quid fragilius? Quid eius voluptate inconstantius? Id intelligens Oseas facit cap. 2. loquentem in hunc modum Deum: *Cessare faciam omne gaudium eius*, & apud Amos 8. *Conuertam,* inquit, *festiuitates vestras in luctum, & omnia cantica vestra in planctum.* Et apud Ioelem primo: *Confusum est gaudium à filiis hominum.* Ideo ait quartodecimo Prouerbiorum Salomon: *Risus dolore miscebitur: & extrema gaudij luctus occupat.* Gaudium nostrum debet esse in Deo. De illo ait diuinus psaltes: *Lætabimur in salutari tuo, & in nomine Dei nostri magnificabimur.* Vel, vt potest verti ex Hebræo: Et in nomine Dei nostri vexilla extollem*. Collatio est à militibus desumpta, qui victoriā de hostibus reportantes ingrediuntur vrbem cùm vexillis eleuatis, vbi omnia plausu personant, atque lætitia. In Deo non solùm anima, sed etiam caro virorum iustorum oblectatur Id sentiens Dauid psal. 83. aiebat, *Cor meum, & caro mea exultauerunt in Deum viuum.* Caro quæ, vt Apostolus ait cap. 5. ad Galatas, *concupiscit aduersus spiritum*: quæ solet homines à virtute deterrere, assidua pœnitentia & iugibus calamitatibus fracta, fœdus sancit cum spiritu: & vnà cùm illo oblectatur Deo, extra quā non habet, vbi possit conquiescere. Loquens Esaias cum viro pio capite 41. ait: *Tu exultabis in domino, & in sancto Israelis lætaberis.* Et ca. 61. in ecclesiæ persona ob beneficia à Christo accepta gaudio cumulatæ: *Gaudens,* inquit, *gaudebo in domino: & exultabit anima mea in Deo meo,* Ideo Apostolus ca. 4. ad Philippenses: *Gaudete,* inquit, *semper in domino.* Et Dei genitrix semper virgo apud Luc. 1. *Magnificat anima mea dominum: & exultauit spiritus meus in Deo salutari meo.* Aspicis debere gaudium nostrum in Deo esse, non autem in mundo. Nam de illo ait Christus dominus apud Ioannem sextodecimo. *Gaudium vestrū nemo tollet à vobis.* De eo autem qui in mundi vanitatibus consistit, ait Salomon capite secundo Ecclesiastis: *Risum reputaui errorem: & gaudio dixi: Quid frustra deciperis?* Verum gaudium in Deo

Psal. 19

Similia,

sumptum est fluuius perennis, semper fluës: vana verò lætitia est torrens, qui imbribus crescës fertur rapidè, sed facilè arescit. Nulla est in mundi oblectatione perpetuitas, nulla firmitudo, nulla cõstantia: Quemadmodum sphæra cœlestis in duos polos, quos philosophi arcticum & antarcticũ vocant, continuis voluitur motibus, & in orbem perpetuò vertitur: sic homo inter duos terminos, nimirum natalem diem & exitum vitæ iugibus motionibus modò prosperis, modò aduersis agitatur. Nunc ridet, & delicijs ducitur: sed paulò pòst lachrymas profundet, & mœrore opprimetur. *Et erit*, vt verbis vtar Esaiæ tertio, *pro suaui odore fœtor, pro zona funiculus, & pro fascia pectorali cilicium.* Vt nõ semper est dies, nec semper nox, sed modò lætissimus dies illucet, modò obscura nox omnia tenebris cooperit: sic nec semper mũdi voluptate afficimur, nec semper dolore: sed in rerum vicissitudine versamur. Est enim mundus veluti mare fluctuum varietate, quibus vndique iactamur, plenissimum. Cùm huius mundi res sint fluxæ & instabiles, fieri non potest, vt voluptas in illis consistës sit firma & perennis. At cùm Deus sit æternus, potest gaudium quod in eo innititur, æternum esse. Auari delectantur diuitijs, elati vanitatibus, voloptarij delicijs, comessores epulis cibisq; exquisitis, inuidi alienis calamitatibus: viri autem iustitia, & pietate præstantes virtute in Deo: illis ait diuinus psaltes: *Lætamini in domino, & exultate iusti, & gloriamini omnes recti corde.* Comedebant Babylonij magnates splendidè, & diffluebãt delicijs, cùm subitò præter opinionem omnium apparuerunt digiti scribentes in pariete exitium regis & regum. Ac vt verbis vtar psalmographi: *Adhuc esca eorum erant in ore ipsorum: & ira Dei descendit super eos.* Illa enim nocte occisus est rex, & ciuitas expugnata, & plerique magnates interfecti, & ciues capti & comprehensi, aut communi luce priuati. Eorum diuitias diu moltóque labore quæsitas vna eripuit hora: & tertam labem posteritati, æternamque dedecoris memoriam reliquerunt. Intuere, quàm citò eorum gaudium fugit, petiit, & euanuit: quia verum non erat, nec solidum: sed fallsum & inane: non in Deo, sed in mũdo. Isaac sonat gaudium & risum: sed eum non peperit Sarah, nisi postquã senuit, & vitæ respuit voluptates. Eodem modo nõ poteris verum spiritus gaudium habere, nisi illecebras, & delicias mundi contempseris.

Simile.

Simile.

Simile.

Psal. 31

Psal. 78

Gen. 18.

Gen. 21

k *Et compages renum eius soluebantur.*] Id est, & vincula lumborum illius dissoluebantur. Destitutus enim est viribus præ timore. Si ad manum illam ita inhorruit, quantus putas terror inuasit illum, vbi stetit ante iudicem iratum, æternæ damnationis sententiam auditurus?

l *Vt introducerent magos Chaldæos.*) De his nominibus cap. secundo disseruimus. Tu interim aduerte, regem Babylonium magos, & incantatores vocasse. Vide quot mala in conuiuio illo acciderint: vasa templi Dei contaminantur: verus Deus irridetur: falsi dij laudantur: incantatores accersuntur. Prima conuiuia fuerunt in horto voluptatis, vbi serpens Heuam ad prohibitas epulas inuitauit, ea autem Adamum, qui pomum comedentes mortem pepererunt. Filij Iob in conuiuio mortui sunt. Filij Simonis summi sacerdotis in conuiuio fuerunt interfecti, & è medio sublati: & Ioannes Baptista in conuiuio fuit damnatus, & crudeli morti impia sententia addictus. Nos relictis mundi illecebris, quibus plerique mortalium obstricti tenentur, repudiemus intemperata conuiuia: & iuxta diui Pauli doctrinam in epistola priore ad Corinthios, *epulemur non in fermento veteri, nec in fermento malitiæ, & nequitiæ, sed in azymis sinceritatis.* Diligamus frugalitatem & ciborum abstinentiam, vt densum nemus animi nostri expurgem?. Vt fames cogit lupos exire de sylua: sic effrenatos appetitus de anima. Quemadmodum solers auceps non permittit accipitri, vt se nimis ingurgitet in escam, ne im moderatè satur effugiat, nolës ad manus ipsius redire: sic Deus nõ vult, vt nimia epularum satietate redundemus, ne ab eo discedentes, ad ipsius manũ minimè reuertamur. Vocat nos diuinus auceps, & non redimus: quam ob causam nos fame opprimit aliquãdo, vt ad illum reuertamur. Id intelligens Moses dicebat cap. trigesimosecundo Deuteronomij: *Incrassatus est dilectus, & recalcitrauit: incrassatus, impinguatus, dilatatus dereliquit Deum factorem suum, & recessit à Deo salutari suo.* Filius prodigus satiatus reliquit domum patris sui, & fame, ac inopia anxius ad se, & ad patrem suom reuersus est.

Gen. 3

Iob. 1

1. Machab. 16

Mat. 14

Cor. 5

Similitudo

Similitudo

Luc. 15

m *Purpura vestietur, & torquem aureum habebit.* Hæc erant tunc insignia principum, & illustris dignitatis ornamenta. Sequitur. *Et tertius in regno meo erit.* Hoc est erit tertius post me. Vel erit vnus ex tribus præcipuis regni mei. Vel tertiam partem regni mei obtinebit.

n *Non potuerunt nec scripturam legere.*] Quia erãt Chaldæi, literæ verò Hebrææ. Vel erãt literæ pro parte. Sed præcipua causa fuit, quia Deus sapientiæ palmam Danieli seruo suo reseruauerat.

o *Et optimates eius turbabantur*]. Turbato rege, turbati suot magnates, & cæteri regis famuli. Eodẽ modo turbato rege Herode *turbata est*, vt diuus Matthæus ait, *tota Hierosolyma cum illo.* Intuere quanti põderis sit principis exemplum, quoniam illud populus imitatur. Vt nautæ respiciunt ad stellam aquilonatem, quam polũ arcticum appellant, eaque in cursu gubernantur: sic populus ante oculos ponit principis voluntatem, vt ad eius normam dirigat actiones, eaque in mari huius vitæ gubernetur. qualis erat color virgarum, quas pastor Iacob ante oculos ouium ponebat, quando erant cõceptura, tales erant fœtus, quos ipsæ oues edebant, aut vnius coloris, aut variorum: ita quale est principis aut perpetui præsulis exemplum, talis plerunque est populi imitatio. Israelitæ sequebãtur columnam nubis per diem, & ignis per noctem: & subiecti homines principem aut pontificem imitantur. Fateor equidem esse nonnullos subiectos, qui solent vitia præsulum imitari, non autem rectè facta: imò in eos qui iusti sunt, & sapientiæ ac virtutum ornamentis exculti, ventos excitant. Inuidiam atque odium cõflant, eósque falsis testimonijs ad perniciem vocant. Sed ego de his loquor, quæ solent plerunque euenire. Qui enim principum mores minus imitatione consequi possunt, voluntate certè proximè accedere se velle ostendunt. Regnante Daoide principe bellicoso, & militari laude admodùm, multi in rebus bellicis exercitabantur: at regnante filio eius Salomone pacis studioso, qui bellorũ reliquias extinxit, templumque Deo dedicauit, omnes ferè ei subiecti pacem laudibus efferebant. Rex Manasses, qui fide repudiata commentitios Gentium deos coluerat, traduxit exemplo suo Israeliticum populum ad impium idolorum cultum. Contrà verò rex Iosias religionis ac pietatis præstantia, & virtutum maximarum exemplo, populum ad fidem conuertit & veritatem. Quare qui populum volunt ad præclara facta excitare, solent principum adducere exempla, sine quorum appositione lentius disputant, nisi quæ dicunt, vita ac factis summorum virorum illustrentur. Quemadmodum supremum cœlum primom mobile mouet globos omnes cœlestes inferiores ad ipsius nutum: sic rex magnates & plebeios ad ipsius voluntatem, quæ debet esse cum Dei voluntate cõiuncta. Summis laudibus celebrandi sunt principes, religione, pietate, iustitia, ceterisque virtutibus præstantes, non solùm quòd tales sint, sed quòd permulti eorum imitatores existant. Contrà vitiosi & nefarij omni laude sunt indigni, quia

Matt. 2

Simile.

Gen. 30

Exod. 13

2. Re. 15 & 5. & 22.

3. Reg. 4 & 6

4. Reg. 21

Similitudo

non tantùm flagitia concipiunt ipsi, sed ea infundunt in rempublicam. Non tantùm nocent: quod ipsi corrũpantur, sed etiam quòd alios corrumpunt, plusq; exemplo aliquando, quàm flagitio obsunt. Quemadmodum mare imitatur aërem, vt si aër sit serenus, sit mare serenitate affectum: si verò perturbatur, ipsum perturbatione agitetur, sic populus principis mores sequitur, eiusque aut tranquillitatem, aut procellam imitatur. Nam vt Cicero libro 1. officiorum ait, studiosè plerique facta principum imitantur. Et Quintilianus declamatione tertia: qui, inquit, in altiorem honoris gradum extenditur, magis exemplum expectantibus patet. Eã ob causam oportet principem & pontificem dare operam virtuti, respuere voluptates, omnem vitæ cursum in labore corporis & contentione animi conficere: nihilque in vita expetendum putare nisi iustitiam, pietatem, cæterasque virtutes, & qoicquid est cũ honore, & laude & dignitate coniunctum. Pindarus dicebat morem omnium esse regem. Et Claudianus: Componitur orbis regis ad exemplum. Et vt grauiota attingamus: ad Titum episcopum scribens Apostolus. *In omnibus, inquit, præbe teipsum exemplum bonorum operum.* Et ad Timotheum: *Exemplum esto fidelium in verbo, in conuersatione, in charitate, & fide, & castitate.* Hoc ideo dicit, quia solent inferiores ad superiorum voluntatem & nutum totos se fingere, & accommodare.

OBSERVATIONES
ex Chaldæo in Cap. V.

1 Balsasar rex. *In Græca translatione pro Balsasar est* Βαλτάσαρ: *in Chaldæo vero* בלשאצר *Balsasar, Deducitur à Bal, quod est non, & sa, à nasa, quod est ferre, & tsar, quod est angustia. Vnde Balsasar idem est quod non ferens angustiam. At finis eius nomini non respondit: nam oppressus calamitate infelici morte clausit suum diem. Daniel autem vocatus est Balthasar, nomine deducto à Be, quod est in, & lathas, quod est acuere, & asar, quod est recondere. Quare idem est Balthasar, quod in acumine reconditus. Erat autem nomen cuiusdam idoli ita vocati, quia erat in columnæ aut pyramidis fastigio collocatum, vbi à seductis hominibus celebratur. Hebraicè scribitur Balthesasar.*

2 Fecit grande conuiuium. *In Græco est* ἐποίησε δεῖπνον μέγα. *Hoc est, fecit cœnam magnam. Sed parum refert: nam cùm conuiuium illud fuerit nocte, meritò vocatur cœna. Ideo Theodotio non* συμπόσιον, *hoc est compotationem aut conuiuiũ dixit, sed* δεῖπνον *hoc est cœnam. In Chaldæo verò est* לחסרב עבי *Hanadh Lechem Rab: fecit conuiuium magnum. Pro cõuiuio est Lechem, à verbo Lacham, quod significat comedere: vt capite nono Prou. Vbi Christus ait:* Venite, comedite panem meum, & bibite vinum, quod miscui vobis. *Vocat gentes ad mẽsam euangelij, vbi diuina eloquia sunt epulæ, quibus anima reficitur, & sustẽtatur. De hac mensa ait Deus apud Ezechielem 41.* Hæc est mensa coram domino. *Et apud Lucam quarto decimo:* Homo quidam fecit cœnam magnam, & vocauit multos. *Significat etiam verbum hoc pugnare & expugnare: vt psal. 34.* Expugna impugnantes me. *Pro quo alij vertunt:* Comede comedentes me. *Hoc est affligentes me. Vnde Lechem significat panem & conuiuium: & præter hæc fructum & quemcumque cibum. Pro pane accipitur Deut. 8.* Non in solo pane viuit homo: *Pro fructu accipitur Ieremiæ vndecimo: apud quem scribæ & pharisæi in hunc modum aduersus Christum loquuntur:* Mittamus lignum in pane eius: *quæ verba ita etiam verti possunt: Corrumpamus lignum in fructu eius. Hoc est, disperdamus, deleamus, & euellamus Christum, qui se arborem vocat fructuosã: qui appellatur lignũ vitæ, id est, arbor cuius fructus vita est. Pro omni alimento terræ accipitur ca. 40. Gen. vbi ait Iacob:* Asser pinguis panis eius. *Quasi dicat. Portio terræ tribus Asseritis summè fertilis & frugifera abundabit omnibus ad splendidum victum pertinentibus. Ita hunc locum explanat Theodoretus, & post illum Caietanus. At Ambrosius, Cyrillus, Hippolitus, Eucherius, Rupertus ad sensum spiritualem illum traducentes: aiunt per Asser qui diuitem significat, intelligi Dominum Iesum: qui propter nos egenus factus est, cum esset diues, vt ait in epistola posteriore ad Cor. diuus Paulus,* vt illius inopia nos diuites essemus. *Est enim thesaurus absconditus, diuitiarum plenissimus.* [Matt. 13] *Per panem autem eius intelligimus sanctum eucharistiæ sacramẽtum, vbi ipse Christus continetur: qui de se ait ca. 6. euangelij authore Ioan.* Ego sum panis viuus, qui de cœlo descendi. *Pro omni esca accipitur 24. Gen. vbi narrans Moses fuisse paratum conuiuium seruo Abrahæ:* Appositus est, *inquit,* in conspectu eius panis. *Autem ibi panem pro escis indicat id, quod sequitur paulò pòst:* inito conuiuio, vescentes pariter, & bibentes manserunt ibi, *Adiurans Saul populum dixit.* Maledictus vir, qui comederit panem vsque ad vesperam. *Et quia Ionathas comedit parum mellis, iudicatus est præceptum fregisse. Ita narrat diuina scriptura ca. 14. lib. 1. Reg. Vbi apertè ostenditur nomine panis etiam mel significari. Cõfirmatur hoc authoritate diui Lucæ aientis ca. 14.* introiuisse Iesum in domum cuiusdam principis sabbato manducare panẽ. *Vbi aspicis accipi panem pro escis conuiuij, & pro ipso cõuiuio, vt hoc Danielis loco.*

3 Optimatibus suis mille. *Theodotio pro mille habet* χιλιάρχους, *pro quo Latina versio ex Græco desumpta habet millenariis. Certè* χιλίαρχος *idem est quod præfectus mille viris: aut tribunus militum. Nec hoc discrepat altera Chaldaica: quę pro mille habet Alaph, quod Hebraicè significat ducẽ, Dominum, & præfectum: Aleph significat mille: quam significationem secutus est noster interpres. Significat etiam doctrinã. Vnde quod dicitur de turre Dauidis, hoc est, de Ecclesia Catholica capite 4. Canticorum.* Mille clypei pendent ex ea: *potest etiam verti: Doctrinæ clypei pendent ex ea. Nam verba Dei sunt scuta doctrinę, iuxta illud ca. Prou. 30.* Omnis sermo Dei ignis clypeus est omnibus sperantibus in se. *Quæ verba possunt etiam ita transferri: Omnis sermo Dei purus est, & clypeus his qui in illo innituntur.*

4 Et vnusqoisque secundùm suam bibebat ætatem. [Theod.] *Græca translatio habet: Et coram mille vinum bibebat. Pagn. habet: Et corã mille vinũ bibebat: scilicet rex: Potest etiã verti: Et è regione ducum vinum bibebat. Erat enim rex solus in altera mensa è regione illorum magnatum: sed in eadem aula, ex qua illos ad potum bibens inuitabat, sed non cogebat.* [1. Reg. 15. & 16.]

[a] Regina autem pro re, quæ acciderat regi, & optimatibus eius, [b] domũ cõuiuij ingressa est, & proloquens ait: Rex in æternum viue. Non te conturbent cogitationes tuæ: nec facies tua immutetur. Est vir in regno tuo, qui spiritum Deorũ sanctorũ habet in se: & in diebus patris tui scientia & sapiẽtia inuentæ sunt in eo. Nam & rex Nabuchodonosor pater tuus principẽ magorum incantorum, Chaldæorum & aruspicum constituit eum: pater, inquã, tuus ô rex. Quia spiritus amplior, & prudẽtia intelligentiaque, & interpretatio somniorum, & ostensio secreto-

rum, [e] ac solutio ligatorũ inuẽtæ sunt in eo: hoc est in [f] Daniele, cui rex posuit nomen Baltasar. Nunc itaque Daniel vocetur, & interpretationem narrabit. Igitur introductus est Daniel corã rege: ad quẽ præfectus rex ait: [g] Tu es Daniel de filiis captiuitatis Iudæ, quẽ adduxerat pater meus rex de Iudæa? Audiui de te quoniam spiritum deorum habeas: & scientia intelligentiaque, ac sapientia ampliores inuentæ sunt in te. Et nunc introgressi sunt in cõspectu meo sapiẽtes magi, vt scripturã hanc legerent, & interpretationem eius indicarent mihi: & nequiuerũt sensum huius sermonis edicere. Porrò ego audiui de te, quod possis obscura interpretari & ligata dissoluere. Si ergo vales scripturam legere, & interpretationẽ eius indicare mihi, purpura vestieris, & torquem aureã circa collum tuum habebis: & tertius in regno meo princeps. Ad quæ respondens Daniel ait coram rege, [h] Munera tua sint tibi & dona domus tuæ alteri da: scripturam tibi rex, & interpretationem eius ostendam tibi.

a *Regina autem.*) Origenes ait hanc reginam fuisse huius Balsasaris matrem: sed Flauius Ioseph ait eius auiã fuisse: quod videtur probabilius. Quam ob causam earum rerum habebat notitiam, quas ille ignorabat: aut saltem memoria non tenebat.

b *Domum conuiuij ingressa est.*] Vt scilicet regem à mœrore leuaret, & consilio instrueret. Hæc ob senectutem aut temperantiam non interfuerat conuiuio.

c *Qui spiritum deorum sanctorum habet*) Loquitur more gentilicio. Quidam vertunt: qui spiritum Dei sanctum habet. At Theodotio nobiscum legit.

d *Rex Nabuchodonosor pater tuus.*) Auum vocat patrem, vt paulò antè obseruauimus. Vel vocat Euilmerodach Nabuchodonosorem. Diximus enim capite primo, reges Babylonis fuisse Nabuchodonosores appellatos nomine à primo Nabuchodonosore assumpto: quemadmodum imperatores Cæsares à Iulio Cæsare.

e *Solutio ligatorum.*) Id est, apertio & explanatio ænigmatum, rerumque abstrusarum, quæ allegoriis & obscuratibus inuolutæ, ob difficilem intelligentiam ligatæ videntur.

f *Cui rex posuit nomen Baltasar.*) Subaudi, per eunuchorum præpositum, vt capite primo ostensum fuit. Sequitur. *Igitur introductus est Daniel coram rege.* Vbi debes obseruare, non fuisse consilium mulieris repudiatum. Cùm enim vtile est, fidele & salutare, probandum est, etiam si mulier illud impertiat: non enim omnes mulieres sunt à consilio reuocandæ & remouendæ. In hac nostra Lusitania est inclyta domina regina Catherina, vxor quondam inuictissimi ac Christianissimi regis Ioannis: quæ post obitum regis, admirabili prudentia, iustitia, pace, & animi magnitudine regnum gubernauit, incomparabilis fœmina, sapientiæ, maximarumque virtutum ornamentis exculta: quæ vt animi tranquillitate potiretur, gubernaculum regni reliquit: & altera fœnix vnica, diuino amore incensa solem respicit iustitiæ, & sola facta solum Deum contemplatur, & sequitur: Quis igitur non esse eius consilium repudiandum?

g *Tu es Daniel.*] Illud interrogat, quod scire tenebatur: non enim deberet obliuisci Danielis admirabili virtute & sapientia præditi: qui Nabuchodonosori inseruierat, cùm reipublicæ clauum tractauerat. Capite primo Exodi scriptum legimus, surrexisse regem nouum, qui ignorabat Ioseph. Rex Saul cùm a spiritu malo vexaretur, misit nuntios ad Isai patrem Dauidis, vt mitteret ad ipsum filium suum Dauidem, qui cum veniret, pulsabat citharam, & recreabatur Saul. Ac vt verbis vtar diuinæ scripturæ *stetit coram eo: & Saul dilexit eum nimis: & factus est eius armiger.* At interfluxis nonnullis diebus oblitus est Saul Dauidis, & familiæ eius: & postea videns eum interrogauit, cuius filius esset: Innuit diuina scriptura esse fiduciam nostram in Deo figendam ac locandam, non autem in regibus, qui facilè eorum obliuiscuntur, qui sunt de ipsis be-

1. Reg. 16

1. Re. 17

nemeriti, qui se pro illis periculis obiecerunt. Nam, vt ait idem Dauid psalmo 117. *Bonum est sperare in domino, quàm sperare in principibus*: Et psalmo 145. *Nolite confidere in principibus, in filiis hominum, in quibus non est salus.*

h *Munera tua sint tibi.*] Seruauit id, quod Christus postea præcepit apud Matthæum decimo: *Gratis accepistis, gratis date.* Non ei pro muneribus vaticinatus est: sed post vaticinationem non respuit munera, qui mũdi diuitias contempserat: ne regem ipsum contemnere videretur. Christi Apostoli non pro diuitiis euangelium prædicabant: sed necessarium victum & tegumẽtum à populo accipiebant. Nam vt eodem decimo capite ait Dominus: *Dignus est operarius cibo suo.* Et apud Lucam etiam decimo: *Dignus est operarius mercede sua.* Et Paulus capite nono prioris ad Corinthios eandem multis verbis sequitur sententiam vbi illud afferens Deuteronomij vigesimoquinto: *Non alligabis os bouis triturantis: subdit. Nunquid de bobus cura est Deo? an propter nos vtique hoc dicit? Nam propter nos vtique scripta sunt, quoniam debet in spe qui arat, arare, & qui triturat, in spe fructus percipiendi. Si nos vobis spiritualia seminauimus, magnum est, si carnalia vestra metamus?* At post multa alia ad hoc adducta propositum concludit his verbis: *Ita & dominus ordinauit iis, qui euangelium annuntiant.* Eãdem etiam sententiam breuiùs literis mandauit, quas priùs misit ad Timotheum: Quare longè illi falluntur, qui asserunt simoniacos esse concionatores, qui pro concionibus honesta præmia suscipiunt, aut illis mouentur. Qua de re poteris videre censuram facultatis Theologicæ Parisiensis, quàm ad plenam scribit Claudius Guillaudus in commentariis in caput nonum epistolæ prioris diui Pauli ad Corinth.

s Principem magorum, incantatorum, Chaldæorum & aruspicum. *Pro principe vertunt quidam antistitem. In Chaldæo est* רב *Rab. Quod vocabulum est etiam Hebraicum, significatque principem præcipuum, inclytum, magnum, multum, magnatem, propugnatorem, qui inter alios eminet, & illustribus laudibus celebratur. Eo vtitur Esa. 19. pro quo Latinus noster interpres vertit propugnatorem:* Mittet eis saluatorem & propugnatorem, *Et Ier. Threnor. 1.* Quomodo sedet sola ciuitas plena populo? *Vbi pro* plena *est in Heb. hoc idem vocabulum Rab. Poterat verti: Quomodo sedet sola ciuitas magna populo, vel inclyta populo. Hoc est quę fuerat magnitudine ac frequentia populi illustris, Et Dauid psal.* 3. Multi insurgunt aduersum me: Multi dicunt animæ tuæ, non est salus ipsi in Deo eius. *Quæ verba possunt etiam ita verti: Principes insurgunt aduersus me: magnates dicunt animæ meæ: non est salus huic in Deo eius. Principes & magnates vocat Absalonem, & præcipuos, qui sequebantur eum, & ab ipso Dauide defecerant. Hi pium ac iustum regem capite ac opibus acerrimè oppugnabant, eumque videntes eiectum è ciuitate, asserebant esse diuino auxilio penitus destitutum. Principes etiam in literis diuinis vocantur Apostoli, qui omnes nationes sancta religione*

gione imbuerunt, & per cunctas mundi oras Christi Euangelium propagarunt. Et quoniam hi loco patriarcharũ & diuinorum vatum successerunt, ait diuinus Psaltes cum Ecclesia loquens. Pro patribus tuis nati sunt tibi filij: constitues eos principes super omnem terram. *Hi qui in familijs eminent honore inter alios, principes dicuntur: vt psal. 67.* Principes Iuda duces eorum, principes Zabulon, principes Nephthalim. *Vel vt transferre possumus ex Hebræo: Optimates Iuda, duces eorũ: magnates Zabulon, inclyti Nephthali: Gentium etiam philosophi & oratores principes vocantur vt c.2. prioris ad Cor.* Sapiẽtiam loquimur inter perfectos: sapientiam verò non huius seculi, nec principum huius seculi, qui destruũtur. *Ideo eos ait destrui quia cùm corruerent fide, seque contaminarent vitiis, in æternos Inferorum ignes relegabantur. Vel qui destruuntur, hoc est, qui euanescunt, quorum gloria simul perit cum vita: aut certè sensim obscuratur: & ad nihilum recidit. De quibus paulo post subdit:* Quam nemo principum huius seculi cognouit: *Chrysostomus tamen per hos mundi principes intelligit Herodem, & Pilatum, & Iudæorum magnates. Princeps pacis est Christus Deus noster apud Esa. 9. qui à diuo Petro in priore sua Canonica vocatur* princeps pastorum: *& à diuo Ioãne in Apocalypsi* princeps regum terræ. *Præterea principes sacerdotũ vocabantur sacerdotes illi, qui alios honore, & scientia, & dignitate anteibant: apud Matt. 2.* Congregans, *nimirum Herodes*, omnes principes sacerdotum, & scribas populi, sciscitabatur ab eis, vbi Christus nasceretur. *Et apud Marcum capite secundo:* Nunquam legistis, quid fecerit Dauid, quãdo necessitatem habuit & esuriit ipse, & qui cum eo erant: quomodo introiuit in domum Dei sub Abiathar principe sacerdotum, & panes propositionis manducauit: *Hæc historia narratur librò 1. Regum cap. 21. At sacerdos ille vocabatur Achimelech, vt ibi ostenditur. Sed nulla est inter hos duos locos discrepantia: Nam sacerdos ille erat binominis, appellabatur enim Abiathar & Achimelech: quemadmodum multi alij, qui erant duobus signati nominibus: vt constat ex infinitis diuinarum literarum locis. Vel Achimelech erat sacerdos, Abiathar autem princeps sacerdotum. Et quia capite 22. lib. 1. Reg. dicitur Abiathar sacerdos filius esse Achimelech, qui Abiathar alijs sacerdotibus fugit, & euasit, existimo eos ambos fuisse principes sacerdotum, hoc est primarios inter illos, cùm Dauid panes propositionis comedit. Vt autem hæc innueretur, dictum fuit primo Reg. euenisse illud sub Achimelech sacerdote: & secundo Marci, sub Abiathar. Sed quia lib. 1. Regum dicitur:* Achimelech sacerdos: *apud Marcum autem* Abiathar princeps sacerdotum, *possumus illos duos locos conciliare, si dicamus vnum loqui de sacerdotio, alterum de principe sacerdotum. Aspicis igitur, principem variè accipi in diuina scriptura: hoc autem Danielis loco principem magorum eum esse, qui inter eos principatum tenebat: & celebriore nominis amplitudine celebrabatur.*

Psal. 44.

O rex, Deus altissimus regnum & magnificentiam, gloriam & honorem [a] dedit Nabuchodonosor patri tuo.[b] Et propter magnificentiam quam dederat ei, vniuersi populi, tribus & linguæ tremebant, & metuebant eum. Quos volebat, interficiebat: & quos volebat, percutiebat: & quos volebat, exaltabat: & quos volebat, humiliabat. [c] Quando autem eleuatum est cor eius, & spiritus illius obfirmatus est ad superbiam, depositus est de solio regni sui: & gloria eius ablata est: & [d] à filijs hominum eiectus est. Sed & cor eius cum bestiis positum est, & cum onagris erat habitatio eius: fœnum quoque vt bos comedebat: & rore cæli corpus eius infectum est: donec cognosceret, quod potestatem haberet altissimus in regno hominum: & quemcumque voluerit, suscitabit super illud. Tu quoque filius eius Balsasar [e] non humiliasti cor tuum cum scires hæc omnia, [f] sed aduersus dominatorem cœli eleuatus es: & vasa domus Dei allata sunt coram te: & tu, [g] & optimates tui, & vxores tuæ, & concubinæ tuæ vinum bibistis in eis. Deos quoque argenteos, & aureos, & æreos, ferreos, ligneósque, & lapideos qui non vident, nec audiunt, nec sentiunt, laudasti. [h] Porrò Deum, qui habet flatum tuum in manu sua, [i] & omnes vias tuas non glorificasti. Idcirco ab eo [k] missus est articulus manus, qui scripsit hoc, quod exaratum est: Mane, thecel, phares. Hæc est interpretatio sermonis. Mane, numerauit Deus regnum tuum, & compleuit illud. Thecel, [m] appensus es in statera, & inuentus es minus habens. Phares, diuisum est regnum tuum, [n] & datum est Medis & Persis. [o] Tunc iubente rege indutus est Daniel purpura: & circundata est torquis aurea collo eius. Et prædicatum est de eo, [p] quòd haberet potestatem tertius in regno suo. [q] Eadem nocte interfectus est Balsasar rex Chaldæus. [r] Et Darius Medus successit in regnum annos natus sexaginta duos.

a *Dedit Nabuchodonosor patri tuo.* Dedit ei Deus imperium Orientis: voluitque, vt multi ei subijcerentur reges: vt Ieremias capite 27. prædixerat. Deus enim est, qui regna distribuit, & impertit. Nam de illo ait ita Daniel cap. 2. *Ipse mutat tempora & ætates: & transfert regna, atque constituit.* Et vt ait Apostulus 13. ad Rom. *Non est potestas nisi à Deo: quæ autem sunt*, nimirũ potestates, *à Deo ordinatæ sunt.* Regna, principatus & dignitates tribuit Deus iusto & occulto suo iudicio, aliquãdo viris prudentia præditis iustitiam & pietatem colentibus: aliquãdo stultis, & tetris, scelerúmque maculis cõtaminatis. Bona fiunt ab illo, à quo etiam mala pœnæ dantur, & mala culpæ permittuntur. *Non est malum in ciuitate, quod Deus non fecerit:* ait Amos capitulo tertio. Quod intelligitur de malo culpæ permissiuè, de malo pœnæ actiuè. Castigat nos Deus, quia ita expedit iustitiæ eius, & nobis. Nihil impij principes agunt in subditos nisi Deo volente: sub cuius prouidentia omnia cadunt. Imò calamitates & iniuriæ quibus improbi viros probos opprimunt, & affligunt, Deo tribuuntur. Obrutus ferè pius Dauid ærumnarum fluctibus, quibus eum impius Saul agitabat, eos ad Deum bis verbis referebat, *Super me confirmatus est furor tuus, omnes fluctus tuos induxisti super me. Longe fecisti notos meos à me: posuerunt me abominationẽ sibi.* Et paulò pòst: *Elõgasti à me amicum & proximum, & notos meos à miseria.* Amici eum in calamitatibus dereliquerunt, & fugerunt: ille autem hoc tribuit Deo, qui illud quatenus pœna erat, voluit, quatenus peccatum permisit. Id quod nos habemus: *Posuerunt me abominationem sibi:* vertit Hieronymus: Posuisti me abominationem ipsis. Quod ad sententiam nostrã non parum cõducit. Ita etiam transtulit Felix. Id autẽ quod nos habemus: *& notos meos à miseria:* hoc est, præ acerba miseria · vertit Hieron. Notos meos abstulisti. Quod potest etiam verti: Et notos meos in caligine. Ac si dicat: qui me amicitia cõprehẽ-

Psal. 87.

debant, vidéres in me iactas iniurias ab inimico meo, à quo affligor, non prodeunt in lucem, vt mihi opem ferant: sed in domiciliis suis delitescũt. Et tu Domine illos tãquam tenebris obductos ab oculis meis remouisti. Magna profectò, & intoleranda calamitas in calamitatibus carere amicorum cõsolatione, & ab ipsis destitui. Eius vim & acerbitatem illi solùm intelligũt, qui experti sunt: quos in ærumnis & gemitibus versatos horribili calamitatum tempestate iactatos, ab iouidis ac sceleratis iniustè afflictos, vndis rerum aduersarum penè obrutos, amici partim deseruerũt, partim prodiderunt. Furtim abstulerãt Sabæi & Chaldæi boues & camelos Iob: & ipse aiebat: *Dominus dedit, Dominus abstulit.* Afligebant eum non solùm hostes, sed etiã amici, ipse autem omnia hæc attribuens Deo aiebat: *Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiã tuã, & stipulam siccam persequeris*: Eam ob causam cùm nos viderimus periculis expositos, & in acerbas angustias adductos, ad Deum debemus confugere, eum assiduis precibus vrgere, in ipso spem saluris reponere, nec in summa desperatione desperate. Qooniã qoi nos mœrore profligatos proijcere videtur, ipse nos consolabitur: & afflictis eius auxilium implorantibus solarium præbebit. Ipse enim ait apud Esaiam cap. 45. *Ego Dominus, & non est alter, formans lucẽ, & creans tenebras, faciens pacem, & creans malum.* Ideò dicamus cum Iob cap. 17. *Post tenebras spero lucem.* Et cum Dauide Psalmo 70. *Ego autem semper sperabo.* Et cùm Sara apud Tobiam capite tertio: *Non delectaris domine in perditionibus nostris: quia post tempestatem trãquillum facis: & post lachrymationem & fletum exultationem infundis.* Ipse est, à quo cũcta procedunt. Id voluit Deus significare scala illa, quam ostendit Iacobo cælum & terram attingentem: per quam omnia è cælo veniunt ad terram. Vt intelligeremus hæc inferiora à superioribus pendere: & à Deo regna constitui, dari, aoferri, distribui, mutari.

(Iob 1.) (Iob. 13.) (Gen. 28.)

b *Et propter magnificentiam quam dederas ei.* Id est, propter principatum & amplitudinem, & diuitiarum affluentiam. Hoc dat Deus nonnullis impiis aliquando: piis autem tribuit humilitatem, abiectionem & paupertatem spiritus: quæ sunt multò tutiora & præstantiora bona. Vide qoot diuitias Deus dederit Balsasari, & quid detrimenti illi attulerint. Si non fuisset diues, non tot haberet vxores & concubinas, non tam splendidum & superuacaneum cooiuiuiom pararet, non ad illud vasa diuino cultui dedicata afferret, nõ denique tam infami morte suum diem obiret. Id quod ait Salomon Prouerbiorum decimo: *Non affliget Dominus fame animam iusti: & insidias impiorum subuertet*: potest etiã transferri ex Hebræo: Non opprimet Deus fame animam iusti: & propter diuitias impios subuertet. Quibus verbis voluit innuere esse multis diuitias mundi exitij causam. Ideò Dauid Psalmo 61. *Diuitiæ*, inquit, *si affluant, nolite cor apponere.* Et Christus apud Matthæum quinto, *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cælorum.* Felices illi qui possunt dicere cum Apostolis: *Ecce nos reliquimus omnia & secuti sumus te.* Qui diuitias terræ pauperibus distribuunt, veras diuitias inueniẽt in cælo. Vt aquæ ad loca ima descendont, eáque irrigant, & frugifera reddunt: sic opom affluentia debet in pauperes & abiectos deriuari, eósque consolatione permulcere. Et ita non nocebit, sed proderit. Vnde Dauid psalmo oentesimo vndecimo: *Dispersit*, inquit, *dedit pauperibus: iustitia eius manet in seculum seculi.* Et Ecclesiasticus 7. *Pauperi porrige manum tuam, vt perficiatur propitiatio & benedictio tua.* Et Salomon Prouerbiorum vigesimooctauo. *Qui dat pauperibus, non indigebit.* Et Dominus Iesus Matt. 19. *Da pauperibus, & habebis thesaurum in cælo.* Sed quia Balsasar diuitias non indigẽtibus tribuebat, sed magnatibus & concubinis, quibus splendidum conuiuium parauit, fuit iustè regno simul ac vita priuatus: eiúsqoe splendor extinctus.

(Luc. 6.) (Matt. 16.) (Similitudo)

c *Quando autem eleuatum est cor eius.* Id est, cùm autem animus eius fuit superbia elatus, & confirmatus, amisit regnum & priocipatũ. Superbus cadit: humilis autẽ nõ habet, vnde cadat. Eã ob causã scriptũ est Prouerbiorum 29. *Superbum sequitur humilitas: & humilem spiritu suscipiet gloria.* Hoc est, soperbia deiicit hominem: humilitas autẽ spiritus gloria potietur. Id significauit Christus, cùm dixit: *Qui se exaltauerit, humiliabitur: & qui se humiliauerit, exaltabitur.* Et sanctissima semper virgo mater eius: *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.* Et Iacobus Apostolus: *Humiliamini in conspectu Domini, & exaltabit vos.* Vt fortissima pious insigni proceritate, quia vẽto ac procellę resistit, radicitus euellitor, aut frangitor: arundo aotẽ quia quo pellitor, inclinat, & vergit, manet incolumis: sic superbus etiamsi sit diuitiis cumulatus, tamen quia elatione erectus nemini vult cedere, turbine afflictationis extirparur, & deiicitur: humilis autem quia quacunque calamitate mouetur propendet, & rerum aduersarum vndis videtur locum dare, integer perseuerat: & procella transacta erigitur. Id voluerũt significare principes illustris familiæ Columnarum in Italia, qui pro armis & insignibus sumpserunt frotices aquaticos viriditate conspiciendos, qui fluminis impetu ac fluctibus exagitati flectuntur, sed nõ infringuntur, nec infirmantur: cum hac litera: Flectimur, non frangimur vndis. Viri enim sapientia & animi fortitudine præstantes possuot calamitatibus angi, & cedere tempori: sed nulla delentur procella, nulla vi tempestatum euelluntur.

(Matt. 23.) (Luc. 1.) (Iacob. 10.) (Similitudo)

d *A filijs hominum eiectus est.* Hoc est, ab homioum cõsortio, & societate fuit expulsus. Hæc, & quæ sequuntur, fuerunt capite superiore explanata.

e *Non humiliasti cor tuum, cùm scires hæc omnia.* Quam ob causam maius supplicium merebatur, quàm auus eios: quoniam exemplum quod Nabuchodonosorem deficiebat, ei simili in statu nou defuit, quod proponare sibi poterat, si vellet.

f *Sed aduersum dominatorem cæli eleuatus es.* Hoc est, nõ solùm aduersus homines, sed etiam aduersos Deum cælorum dominum te ipsum extulisti. Intuere quam liberè & audacter Daniel regem reprehenderit: quia quæ in crimen vocabat, obiurganda ducebat: Vitium principis non est silentio prætereundum tempore opportuno & debito: cum prudeotia tamen, & cautela, & vrbanitate. Eodem modo Nathan obiurgauit regẽ Dauidem: Esaias Ezechiam. Daniel Nabuchodonosorem & Balsasarem: vt literæ diuinæ testantur.

(2. Reg. 12.) (4 Re. 20.) (Esa. 39.)

g *Et optimates tui.* Id est, nobiles & magnates. Mirum videtur nõ fuisse inter mille illos magnos virum, qui regi suaderet, ne tã impium facinus admitteret. Quẽadmodum chamæleontes mutant colores ad rem visam: sic magnates regem sibi propoouot, quem sequãtur, cuius mores imitentur. Fortasse non solùm illi regem oon deterruerunt à crimine tam nefario: sed etiã eius scelus & audaciam laudaruot. Cùm rex ille adulationibus delectaretur: quid mirum erat famulos habere adulatores? Nam vt c. Prouerbiorum vigesimonono scriptum est: *princeps qui libenter audit verba mendacij, omnes ministros habet impios.* Vbi per verba meodacij intelliguntur adulationes: & per ministros impios famuli assentatores, omnia ad voluntatem loquentes, nihil ad veritatem. Suot tamen nonnulli, qui cùm sint assentationibus imbuti, nihilque eis sit antiquius, quã alios decipere, & adulari: ostendunt tamen interdũ libertatẽ monẽdi, vt tunc tutiũs blãdiantor: cũ amici, & ceosores videntur. Et hoc est pestilẽtissimũ assentatorũ genus. Vt syluestria semina quæ figura & magnitudine accedũt ad triticum, non facilè in cribro purgãtur: sic adula-

(Sup 4.) (Similitud.) (Similitudo)

ſic adulator imitans amicum vix cognoſcitur: eámque ob cauſam difficilè ab amicitia reiicitur. Reprehendit leue aliquid, vt tutiùs & libentiùs in grauibus aduletur. *Et ita molliti ſunt ſermones eius ſuper oleũ*, vt ait diuinus pſaltes, *& ipſi ſunt iacula.* Quemadmodũ vile vitrũ imitatur pretioſum cryſtallum: ita vulgaris adulator videtur aliquando verus amicus. Vt lignum putridum videtur ſplendere iis, qui ſunt in tenebris: ſic infamis aſſentator apparet interdum fidelis conſiliarius, ſed iis, qui in errorum caligine verſantur, obſcurus eſt, & videtur fulgere, adulatione vtitur, & ſimulat amorẽ. Ex quo efficitur, vt vitia laudibus efferantur. Ac vt ait pſalmographus: *Laudatur peccator in deſideriis animæ ſuæ, & iniquus benedicitur.* Vnde Salomon Prouerbiorum primo. *Fili mi*, inquit, *ſi te lactauerint peccatores, ne acquieſcas eis.* Et Eſaias tertio: *Popule meus qui te beatum dicunt, ipſi te decipiunt: & viam greſſuum tuorum diſſipant.* Quare cauendum eſt, ne adulatoribus patefaciamus aures, quoniam aſſentationibus facilè decipiemur. Eſt enim adulatio fallax ſub ſpecie amicitiæ deceptio, qua adulator hominum fauorẽ, & propriam prætendit aucupari vtilitatem. Id intelligens Hieronymus: Nihil, loquit, tam corrumpit mentes hominum, quàm adulatio: plus enim nocet lingua adulatoris, quàm gladius perſecutoris. Vt oleum fictilia vaſa quamuis dura penetrat, & inficit, cùm ipſum ſit blandum ac lene: ſic adulatio corda eorum quibus blanditur, quamuis aſpera corrumpit, & perfundit, cùm ipſa ſit ſuauis & iucunda. Eam ob cauſam Dauid: *Corripiet me*, inquit, *iuſtus in miſericordia, & increpabit me: oleum autem peccatoris nõ impinguet caput meum.* Malebat rex iuſtus à viris obiurgari iuſtitia & pietate præſtantibus, quàm ab impiis oleo adulationis deliniri. Vt oleum præbet nutrimentum flammis, vt Bedæ vtar ſimilitudine: ita adulatio peccatis. De adulatore hominem vanum nomine Ægypti ſignificatum oleo adulationis fallente, ita Oſeas capite duodecimo: *Tota die mendacium & vanitatẽ multiplicat: fœdus cum Aſſyriis iniit, & ferebat oleum in Ægyptum.* Aſſyrij fuerunt quondam diuites, & Ægyptij vani: & cum huiuſmodi hominibus ſe coniungunt adulatores, & ad eorum ſe applicant familiaritatem. Ac illis quos laudant pleno ore, perniciem aliquando machinantur. Vt apes in ore ferunt mel, & in cauda aculeum: ſic adulatores in ore habent dulcedinem blanditiarum, retro verò fraudes & dolos. Sunt ſimiles ſcorpionibus, qui blandiuntur facie, cauda verò feriunt, & occidunt. At neminem magis lædunt adulatores, quàm ſeipſos: nam vt capite ſextodecimo Sapientiæ ſcriptum eſt, *homo per malitiam occidit animam ſuam.* Si peccãt grauiter occultantes veritatem, quam non debent ſilentio præterire: quantò grauius, qui falluut blanditiis, & obiurganda vitia laudibus efferunt? Nam vt ait ad Caſulanũ diuus Auguſtinus: Quiſquis metu cuiuſlibet poteſtatis veritatem occultat, iram Dei ſuprà ſe prouocat: quia magis timet hominem, quàm Deum. Quæ verba ſunt in ſacros canones relata 11. q. 3. Quiſquis: Hugo de ſancto Victore iis verbis adulatorem deſcribit. Eſt amicus in obſequio, hoſtis in animo, comptus in verbo, turpis in facto, lætus ad proſpera, fragilis ad aduerſa, facilis ad humana, difficilis ad honeſta. Niſi principum fauorẽ & diuitias cuperent homines, non illis blandirentur. Id indicauit Diogenes, vt refert Valerius Maximus libro quarto: nam cùm ei Siracuſis olera lauanti Ariſtippus dixiſſet: Si Dionyſium tyrannum adulare velles, iſta non comederes. Imò, inquit, ſi tu iſta edere velles, Dionyſium tyrannum non adulares. Hæc eſt cauſa, quare principes multos habent aſſentatores. Vnde Seneca in libro de beneficiis: Monſtrabo, inquit, tibi cuius rei inopia laborent magna faſtigia: & quid poſſidentibus omnia deſit: ſcilicet qui dicat verum. Vnde vna contentio eſt, quis blandius fallat. Quare non eſt mirandum inter magnates regis Balſaſaris nullum inuẽtũ eſſe, qui illum ab impiis ſceleribus deterreret, & reuocaret. Sed quemadmodum ceruus ſuauitate fiſtulæ concinnè & modulatè ſonantis mulcetur, & ad ſtuporem vſque delectatur: ita vt incauto illi à ſeque alienato inferatur a venatoribus mors: ſic ille adulatorum blanditiis ac falſarum laudum muſica delinitus tanto ſtupore tenebatur, vt perniciem non aſpiceret, quam eius hoſtes ſibi ipſi moliebantur.

Pſal. 54. Similitudo. Pſal. 9. Similitudo Pſal. 140. Similitudo Similitud.

h *Porrò Deum, qui habet flatum tuum in manu ſua.* Cùm falſos & commentitios deos celebrares, ſummiſque laudibus efferres, verum Deum in cuius poteſtate eſt vita tua, & quicquid cogitas, loqueris & agis, nõ laudaſti, nec metuiſti. Per flatum intelligitur vita, aut ſpiritus vitalis, aut virtus reſpirandi, in qua vita conſeruatur. Hæc quemadmodum alia ſunt in poteſtate Dei, & ipſe ea impertit. Vnde Eſaias cap. 42. *Hæc dicit dominus Deus dans flatum populo*: hoc eſt, qui tribuit hominibus vitam, ac vim reſpirandi. Cùm autem hoc ſit nõ ſolùm in theologia, ſed etiam in philoſophia perſpectum, intoleranda profectò eſt mortalium inſcitia, qui cùm à Deo vitam, motum, ſpiritum, & eſſe habeant, ad illum minimè aſpirent, nec eius nomen contemplantur. Quemadmodum in quocunque opificio opus artifici magis quàm inſtrumento tribuitur: ſic etiam actio noſtra potius eſt Deo, quàm nobis qui eius inſtrumentum ſumus, tribuenda.

Similitudo

i *Et omnes vias tuas.* Hoc eſt, omnem tuam viuendi rationem, & omne vitæ tuæ inſtitutum. Eodem modo accipitur via primo Pſalmo: *Beatus vir qui non abiit in conſilio impiorum, & in via peccatorum non ſtetit.* Acſi dicat diuinus pſaltes: Felix eſt vir ille, qui eorum fugit conſilia, qui nefariis ſceleribus contaminati, ſolent alios à iuſtitia & pietate, cæteriſque virtutibus abducere: eorúmque inſtitutum & modum viuendi declinat. Tunc in via peccatorum non ſtamus, cùm nefariã vitæ rationem euitamus: & peccantes reſipiſcimus, verámque pœnitentiam agimus. In hunc modum accipitur via multis in locis diuinarum literarum: vt Geneſis ſexto capite: *Omnis caro corruperat viã ſuam.* Pſalmo 1. *Nouit dominus viam iuſtorum: & iter impiorum peribit.* Hoc eſt approbat Deus rationem viuendi virorum virtute præſtantium, ſceleratorum autem deteſtatur: porrò illi vitam conſequentur æternam: iſti verò peribunt, in ignes æternos relegabuntur. Ideo dicebat idẽ pſalmographus pſalmo 138. *Deduc me in via æterna.* Et pſalmo 145. de Deo loquens: *Vias peccatorum diſperdet.* Et Salomon Prouerbiorum tertio: *Via eius*, nimirum Chriſti, *via pulchra, & omnes ſemitæ eius pacificæ.* De quibus ait Eſaias capite ſecundo: *Docebit me vias ſuas.* Et quadrageſimo. *Vox clamantis in deſerto: parate viã domini.* Via iuſtorum eſt via vitæ, impiorum autem mortis. Vtramque nobis proponit Deus, bonam, vt eam accipiamus: malam, vt deteſtemur. Ipſe enim apud Ieremiam vigeſimoprimo. *Ecce ego*, inquit, *do coram vobis viam vitæ, & viã mortis.* De via vitæ ait Chriſtus Deus noſter capite ſeptimo euangelij authore Matthæo: *Stricta eſt via, quæ ducit ad vitã: & pauci ſunt, qui inueniũt illam.* De via verò mortis ait eodem loco: *Spatioſa via eſt, quæ ducit ad perditionem: & multi ſunt, qui intrãt per eã.* Et quoniam ſiue per vnam, ſiue alteram ambulemus, ſemper in poteſtate Dei ſumus: ait de illo Daniel Balſaſari: *Qui habet flatum tuum in manu ſua, & omnes vias tuas.*

k *Miſſus eſt articulus manus.* Id eſt, miſſa eſt particula manus. Erat effigies manus truncatæ à brachio, habẽtis ſolùm digitos. Quidam per articulum intelligunt digitos, vt ſit ſingularis numerus pro plurali.

l *Mane, Thecel, Phares.* Primum vocabulum significat numerum: secundum appensionem: tertium diuisionē. Sensus est: Numerauit Deus dies regni tui, & inuenit adesse finem eius. Appensa sunt in statera diuinæ iustitiæ opera tua bona & mala, & multò plura sunt mala, multoque maioris ponderis, quam bona: quam ob causam nō mereris regnare, nec viuere. Ideo diuidetur regnum tuū auferetur à te: & dabitur extraneis. Vbi nos habemus Et Compleuit illud, habent nōnulli. Et ad finem adduxit illud. Sed in idem recidit, vt sit sensus: Numerauit tempus regni tui, & deprehēdit illud esse completum. Pro eo quod nos habemus: *Et appensus est in statera:* habent alij. Et ponderauit te in bilāce, & inuentus es diminutus in pondere. Comparat regem vanum, & indignum regno cū moneta leuiore, non habente totum suum pondus. Quando enim nummum aureū reiicimus, dicimus eum non esse pōderis.

n *Appensus est in statera.* Statera Dei est eius iudicium, & examen æquitatis & iustitiæ: vt apud Iob capite sexto: *Vtinam appenderētur peccata mea quibus iram merui: & calamitas, quam patior, in statera.* Acsi diceret. Dicitis ô amici mei, me peccatis meis id exigentibus hisce ærūnis premi: sed longe fallimini opinione. Quapropter vellem ego, vt peccata mea in altera parte trutinæ, in altera verò calamitates meæ ponerentur: nam te examinata videretis has meas ærumnas veluti arenam maris super meorum peccatorum merita ponderare. In hanc sententiam interpretatur Philippus presbyter hunc locum Iob. In eandem significationem accipitur statera apud eundem Iob cap. 31. cùm ait: *Si ambulaui in vanitate: & festinauit in dolo pes meus, appendat me in statera iustitia.* Et capite 16. Prouerbiorum. *Pondus & statera iudicia domini sunt.* Statera dolosa est iudicium corruptum, non tribuens vnicuique quod suum est. Ita accipitur apud se, duodecimo: *Chanaam in manu eius statera dolosa.* Solebant enim Chananæi fraudibus vti, & iustitiam deprauare. Loquitur diuinus vates de Ephraim, quem obiurgat: & comparat Chananęis infidelibus, vastis, ac veteratoribus: Sed quia Chanaam significat etiam mercatorem, potest verti locus ille Instar mercatoris in cuius manu est statera dolosa. Vt sit sensus. Ephraim vtitur calumniis & fallaciis & iniustitia: quare similis est mercatori trutina dolosa ponderanti, fraudibus ac præstigiis vtenti. Huiusmodi sunt illi, de quibus diuinus psaltes: *Mendaces,* inquit, *filij hominum in stateris, vt decipiant ipsi de vanitate in idipsum.* Hoc est, fallaces sunt homines in stateris: namse vicissim ac mutuò decipiunt. Possunt etiam verba hæc in hunc modum transferri: Mendaces filij hominum si in stateris ponantur, ipsi pariter leuiores sunt vanitate. Hac elegantia hyperbolica vtitur diuinus psaltes ad exaggerandam mortalium insaniam & vanitatem: qui si in altera stateræ lance constituantur, in altera vanitas, ea sine dubitatione præponderabit. Accipitur etiam apud externos philosophos statera pro æquitate. Vnde Pythagoras, Stateram, inquit, ne transgrediare. Hoc est, iustitiam quæ in æqualitate consistit, ne pertranseas. Meminit huius sententiæ Cyrillus Alexandrinus libro nono contra Iulianum: & Diogenes Laertius in vita Pythagoræ. Erat enim quondam statera symbolum æquitatis & iustitiæ. Ea quo effectum est, vt de homine æquitatem & iustitiam colente diceretur in trito illo vetustate prouerbio à Doricis sæpe vsurpato: est iustior statera. In hunc modum interpretatur Demetrius Bizantius apud Athenæum libro Dipnosophistarum decimo. Et quoniam æqualitas nec seueritatem nimiam diligit, nec pietatem nimiam: sed medium tenet: ideo astrologi signum libræ seu stateræ inter scorpionem & virginem in cœlo collocarunt. Per scorpionem enim asperitatem immoderatā intelligebāt: per virginem verò nimiam ac extra modum pietatem: in quarum medio æquitatem constituebant. Romani veteres æquitatem colebant pro dea eique templum in honorem Iulij Cæsaris, vt Dion Cassius libro quadragesimotertio ait ædificauerunt. Æquitatis autem imago erat virgo quædam tenens sinistra hastam, dextera iustam stateram, vt videre licet in numis Sergij, Galbæ, & Vitellij, & Vespasiani. Omnes enim hi imperatores significare volentes se esse æquitatis studiosos, eam in numis sculpere fecerunt: vt constat ex libro imaginum & numismatum omnium Cæsarum, quem edidit in lucem Antonius Zantanus comes, vbi numismata hæc depicta sunt. Sed non intelligas doctis, nobilibus & plebeijs, robustis & debilibus, virtute præditis & scelere imbutis esse omnia æqualiter exhibenda. Nā æqualitas ista, vt ait libro secundo de legibus Plato, summa esset inæqualitas. Sed vnicuique est pro eius merito & dignitate tribuēdum. Quemadmodum qui multis gladiis diuersarū formarum & magnitudinum æquales inter se omnino faceret vaginas, meritò exibilaretur, quia æqualitate illa nihil esset inæqualius: sic qui multis differentibus meritò æquale præmium tribueret, esset absque dubio inæqualis: & non posset iustam hominum reprehensionem euitare. Princeps debet omnibus consulere, sed pro cuiusque merito & dignitate. Vt punctum quod centrum vocant, est in medio sphæræ ab omnibus eius partibus æqualiter distans, à quo omnes lineæ ductæ in orbem, quem circulum & circumferentiam appellant, sunt æquales: sic qui rempublicam gubernandam susceperunt, debent in medio consistere, omnibúsque æqualitatem seruare. Et ita cuilibet eorum poterit illud psalmi quadragesimi quarti accommodari: *Virga æquitatis virga regni tui.* De viro iusto ait dominus apud Malachiam capite 2. *In pace & æquitate ambulauit mecum.* Et quarto prouerbiorū: *Ducam te per semitas æquitatis.* Hęc autem æquitas significatur per stateram: de qua scriptum est capite decimonono Leuitici: *Statera sit iusta & æqua sint pondera.* Quæ verba diuus Hieronymus in commentariis in caput 45. Ezechielis, ait esse intelligenda non solùm in commerciis & vsu vitæ quotidianæ, sed in seruanda iustitia & æquitate, quemadmodum verba eiusdem diuini vatis inducentis Deum ita in eodem capite loquentem. *Statera iusta sit vobis.* At cùm statera iustitiam quæ in æqualitate cōsistit, vt ostendimus, significet, miraberis fortasse, cur diuus Ioannes c. 6. Apocalypsis dicat se vidisse diabolū super equum nigrū, & habuisse stateram in manu sua? Equus niger est impiorum calliditas, vmbris ac tenebris cooperta, in quibus est dæmon, eos ducens quò vult. Sed nulla te teneat admiratio: nam diabolus stateram habet, non quòd illa vtatur, sed quòd videatur vti. Explicans diuus Augustinus locum illum homilia quinta & sexta in Apocalypsim: Libram, inquit, habet in manu sua: id est, examen æquitatis: quia dum fingit se iustitiā tenere per simulationē lædit. Vnde hypocrytæ dæmonis discipuli simulatione virtutis cùm maximè decipiunt, id agunt, vt pii ac iusti videantur. Eruditi artificio simulandi stateram ostendunt iustitiæ & æquitatis virtutis significatricem cùm nihil minus habeant. Virtutibus carent, vmbris tantùm, venditatione & ostentatione vtuntur. Vera iustitiæ statera eorum est, qui nec inanē rumorē volunt aucupari, nec vmbras falsæ gloriæ consectari, nec honestis solùm imaginibus vti: sed simulationem fugientes, quæ fallaciter imitando adulteram naturam, boni iustitiam colunt & pietatem: qui denique in corporibus humanis vitam cœlitum imitantur. At iustissima statera nunquam errans est æquitas diuina, & examen iustitiæ Dei: de quo ait Dauid psalmo decimo: *Iustus dominus,*

Psal. 61.

Similitudo

Similitudo

nus, & iustitiam dilexit: æquitatē videt vultus eius. Et psal. 110. Fidelia omnia mandata eius, confirmata in seculum seculi, facta in veritate & æquitate. Et Psal. 97. Iudicabit orbem terrarum in iustitia, & populos in æquitate. Et diuus Paulus c. 2. epistolæ ad Romanos. Reddit vnicuique secundum opera sua. Iustissimam enim & fidelissimam habet staterā in qua Balsasaris vitam & merita ponderauit.

n *Et datum est Medis & Persis.* Medi & Persæ oppugnauerunt Babylonem, & tandem expugnauerunt, & totum Babyloniorum regnum occuparunt: & tamen dicitur datum illis esse. Deus enim illud à Balsasare abstulit, & ad hostes illius transtulit. In exercitu erat Darius rex Medorum, & Cyrus rex Persarū: ideò ait Daniel, *Datum est Medis & Persis.*

o *Tunc iubente rege.* Audiuit aduersus se vaticinationē rex Balsasar: & nihilominus iussit præmium solui Danieli, quod illi promiserat. Fortasse existimauit, longo post tempore ea ventura. Aut dum diuinum vatē honoraret, sperauit se veniam consecuturū. Aut eam ob causam stetit promissis, quia intellexit proprium esse regis veritatem seruare. Id intelligens rex Dauid cum Deo loquens: *Ne auferas*, inquit, *de ore meo verbum veritatis vsquequaque.* Simandius rex Ægypti sepulchrum sibi fecit magnificum, in quo erant statuę eos repræsentantes, qui de rebus dubiis disceptabant, & in iudiciis sentētias ferebant: in quarum medio erat statua principis, cuius à collo suspensa veritas pendebat, in quam ipse oculos ad alia subclausos cōiiciebat, librorum cumulo circunstante. Hæ imagines præ se ferebant, iudices integros esse oportere, sed regem præcipuè, qui solam deberet intueri veritatem. Antiquitatem hanc narrat Diodor. Sicul. lib. 2. Biblioth. Sed quid dicam principes? Imò oportet omnes homines esse simplices & apertos: sed & prudentes, veritatis cultores, mendacij ac fraudis inimicos. Veteres cùm veritatem significare volebant, verbáque ab animo non discrepare, pingebāt pomum Persicum cum folio quodam adhærescente: nam per pomum illud intelligebant cor, per folium vero linguam, quæ debet esse cum corde coniūcta, ab eòque nullo modo abhorrere nec dissentire. Per solem etiam veritatē significabant: & res apertas veritatem continentes, affirmabant esse luce meridiana clariores. Vnde Pythagoras monebat, neminem debere loqui faciem habentem aduersus solem, hoc est, contra veritatem. At hodie, vt verbis vtar diuini psaltis, *Diminutæ sunt veritates à filijs hominum.* Sed vt in libro tertio Esdras capitulo quarto scriptum legimus: *Veritas manet, & inualescit in æternū.* Magna est vis veritatis quæ contra hominum ingenia, calliditatem & solertiam facilè se per seipsam defendit. Quare est summopere diligenda. Vnde Hieron. in epist. ad Celantiam: Tantus, inquit, in te sit veritatis amor, vt quicquid dixeris, iuratum putes. Et ramensi pro veritate in calamitates incidamus, non debemus ab ea deterreri. Nam, vt ait libro Moralium decimo diuus Gregorius: Bonorum mens quò duriore pro veritate tolerat, eò æternitatis præmia certius sperat. Ideo potest hac in re felix appellari: quod homini mendaci haud potest conuenire. Vt ciuitas in seditione non potest esse beata, nec discordia dominorum domus: sic homo à seipso dissidens, qui aliud sentit, aliud loquitur: in quo os & animus discordant, nullam gustare partem trāquillitatis & huius vitæ beatitudinis poterit. Est igitur veritas dicenda & seruanda, & promissis standum: nisi dolo deceptus, aut metu coactus promiseris aut quæ promisisti, perniciosa esse intellexeris.

Psal. 118.

Psal. 11.

Similitudo

p *Qui haberet potestatem tertius in regno.* Potest verti ex Chaldæo. Quod futurus esset dominus tertius in regno, Particula, *suo*, non est in Chaldæo: nec in bibliis Latinis correctioribus.

q *Eadem nocte interfectus est Balsasar rex.* Ionas nuntiauit euersionem Niniuitis: qui pœnitentia Deum placarunt: & inculumes euaserunt: Balsasar autem noluit pœnitentiam agere: & eadem nocte fuit interfectus. Si ad verum Deum toto animo confugisset: consequeretur salutem: si non corporis, certè animi. Ipse Deus ait apud Zachariam primo: *Conuertimini ad me, & ego conuertar ad vos.* Et apud Ierem. 3. *Conuertimini filij reuertentes, & sanabo auersiones vestras.* Et apud Mala. 3. *Reuertimini ad me: & reuertar ad vos.* Id est quod aiebat Ioannes Baptista apud Matt. 3. *Pœnitentiam agite, appropinquauit enim regnum cœlorum.* Ac si diceret: Conuertimini per pœnitentiam ad Christum: & ipse qui est regnum cœlorum, suscipiet vos. *Appropinquauit.* Dixit de præterito, vt eius quod diceret, certitudinem significaret. Nonnulli codices babent, appropinquabit: Ex Græco potest transferri: In propinquo est regnum cœlorum. Esse autem Christum regnum cœlorum, indicat ipse, cùm ait apud Matth. 13. *Simile est regnum cœlorum thesauro abscondito in agro.* Est enim Christus cum thesauro comparatus, quia est summum bonum, *in quo* vt ait cap. 2. ad Col. apostolus, *sunt omnes thesauri sapientiæ & scientiæ absconditi.* Hæc autem pœnitentia est conuersio ad Christū cum animi dolore & contritione. iuxta id quod ipse ait apud Ioelem. 2. *Conuertimini ad me in toto corde vestro: in ieiunio, & fletu, & planctu. Et scindite corda vestra, & non vestimenta vestra.* Ita illud diui Petri Actorum secundo intelligitur: *Pœnitemini, & conuertimini, vt deleantur peccata vestra.* Vt ad euellendam radicitus plantam euellitur etiā atque scinditur terra, sic ad auferendum & delēdum à corde mortiferum crimen, debēmus præ displicentia cor ipsum quodammodo conterere, & infringere: vt Ioelis illud in nobis expleatur: *Scindite corda vestra.* At rex Balsasar non scidit cor suum per pœnitentiam: sed fuit illi scissa vita simul cum regno. Iosephus Gorionides, & Saadias historici Hebræi aiunt fuisse Balsasarem à quodam ex custodibus suis nocte illa per insidias interfectum: alij fuisse nocte illa expugnatam vrbem: & Balsasarem ad summam mundi gloriam florescentē ab hostibus morte mulctatum: Non die mortuus est, sed nocte, quia tenebris circunfusus, æquum erat vt in tenebris animam exhalaret.

Ioan. 3.

Similitudo

Ioel. 2.

r *Et Darius Medus successit in regnum.* Duces belli erant vt diximus, Darius Medus, & Cyrus Persa. Sed hoc loco non fit mentio Cyri, quia erat iunior auunculo suo: erat enim filius sororis Darij: Et quia regnum Medorum erat tunc maius regno Persarum, illustrius, & præstantius, ideo loquens Deus de Babyloniis apud Esaiam tertiodecimo. *Ecce ego*, inquit, *suscitabo super eos: Medos, qui argentum non quærant, nec aurum velint, sed sagittis paruulos interficiant.* Et cap. quinquagesimoprimo: *Suscitauit dominus spiritum regum Medorum:* Id est, vnius ex regibus Medorum, qui proximè sequitur: *Et contra Babylonem mens eius est, vt perdat eam, quoniam vltio domini est.* Fuisse autem ciuitatem illam captam nocte illa conuiuij, vaticinatus fuerat capite vigesimoprimo iis verbis Esaias. *Babylon dilecta mea posita est mihi in miraculum. Pone mensam: contemplare in specula. Comedentes & bibentes surgite principes: arripite clypeū.* Vel vt potest verti ex Hebræo, vngite clypeum. Hoc est, regem alterum constituite. Significari autem regem per clypeū indicat liber secundus regum cap. 1. vbi rex Saul appellatur clypeus fortium. Cùm se Babylonii ingurgitarēs in epulas, accesserunt speculatores verbis clamantes: regem ac magnates ad arma capienda mouentes. As illi ceciderunt animo: & timore debilitati corruerunt. Et adeptus est Chaldæorum regnum Darius, cui successit Cyrus, qui filios Israelis restituit, & ad pristinam dignitatem reuocauit.

1 Gloriam & honorem. Pro gloria in Græco est τιμὴν hoc est, honorem, pro quo alij habent decus. Sed in idem recidunt. In chaldæo est יְקָרָא Vicara, hoc est, & gloriam fine & pretium. Deducitur à verbo. יקר, quod significat honorare, & in pretio esse, Psal. quadragesimooctauo pro vocabulo hoc Iecar transtulerunt Septuaginta interpretes pretium: quos sequitur interpres noster ita habens. Frater non redimit, redimet homo: non dabit Deo placationē suam: & pretiū redēptionis animæ suæ. Vbi per fratrem intelligitur Dominus noster Iesus Christus iuxta id quod de eo ait capite 2. ad Hebræos diuus Paulus: Non confunditur fratres vocare eos dicens: Nuntiabo nomen tuum fratribus meis. Fratres vocat Christianos, vt pote filios Dei, coheredes autem suos. Vnde idem Apostolus in epistola ad Rom. cap. 8. Vt sit, inquit, Primogenitus inter multos fratres. Et ipse Christus c.20. Euangelii Ioannis ait Mariæ Magdalenæ: Vade ad fratres meos, & dic eis: Ascēndo ad patrem vestrum. Est igitur sensus illius loci psalmographi. Impij qui nolunt flagitiis nunciam remittere, non sunt liberandi ab aliquo homine, nam si Christus eos non redemit, quis eos poterit redimere? Nemo dabit Deo quicquam, quo eum placet, vt impium eripiat, nec pretium pro redemptione animæ eius. Hanc existimo esse veram ac germanam huius loci intelligentiam. Possunt nihilominus verba hæc in hunc etiam modum ex Hebræo transferri. Fratrem non redimendo redimet homo, nec dabit quicquam pro placatione eius, quia pretiosa est redemptio animæ ipsius. Ac si dicat: Nemo existimet vi ac magnitudine diuitiarum sibi, aut suis vitæ perpetuitatem comparaturū esse: nam ita pretiosa est redemptio vitæ, vt nullo modo posset quis mortem euitare.

Psal.48.

2 Deum qui habet statum tuum in manu sua non glorificasti. Pro statum tuum, est in Chaldæo: נִשְׁמְתָךְ Nischmethac. Vocabulum Hebraicum est נשם Nascham, quod significat spiritum: vt psal.149. Omnis spiritus laudet dominum. Significat halitum: vt 3. Regum cap. 17. Erat languor fortissimus, ita vt non remaneret in eo halitus. Significat animam vt Genesis secundo. Inspirauit in faciem eius spiraculū vitæ. Hoc est halitu suo dedit illi animam, & spiritum. Aiunt viri docti spiritum esse mentē, qua homo intelligit: animam autem esse, qua viuit. Anima rationis particeps, est anima & spiritus. Dicitur anima secundum quod est sibi commune, & aliis animalibus, quod est vitā corpori dare: & spiritus dicitur, secundum quod est propriū sibi: non autem alijs animantibus, quod scilicet habeat virtutem intellectiuam immaterialem. Hæc ex diuo Thoma in prima parte quæstione nonagesimaseptima, articulo tertio. Idem licet verbis aliis, ait in libro de spiritu & anima diuus Augustinus. Pro inspirauit, vertunt nōnulli, insufflauit. Quo verbo, vt Theodorus, & Diodorus aiunt, non significauit Moses animam esse ex inuisibili Dei essentia, sed diuini opificij facilitatem: fuisseque animam à Deo creatam, hominique infusam. Et quia anima aliquando accipitur in sacra scriptura pro corpore animato: ideo postquàm dixit: Inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ: adiecit: Et factus est homo in animam viuentem. Vbi anima viuens aliud ibi nō est, quàm persona composita ex anima & corpore iuxta idiotismum sacræ scripturæ Nam cap. Gen.2 scriptum est: Tulit Abraham vxorem suam, & Loth filium fratris sui, vniuersamque substantiam, quam possederant, & animas, quas fecerant in Haran: & egressi sunt, vt irent in terram Chanaam. Vbi per animas factas in Haran, homines in terra illa geniti ex familia Abrahæ intelliguntur. Ita illud euangelij intelligitur Ioannis 12. Qui amat animam suam, perdet eam. Hoc est, qui seipsum proprio amore prosequitur, conflat in se exitium sempiternum. Accipi autem animas pro hominibus, indicat scriptura c. 46. Genesis, vbi hæc sunt verba. Cunctæque animæ quæ ingressæ sunt cum Iacob in Ægyptum, & egressæ sunt de femore illius, absque vxoribus filiorum eius, sexaginta sex. Filij autem Ioseph qui nati sunt ei in terra Ægypti animę duæ. Omnes animæ domus Iacob, quæ ingressæ sunt in Ægyptum, fuere septuaginta. Vbi perspicuum est animas sumi pro hominibus, vt rectè obseruauit Augustinus in quæstionibus in Genesim: & Gregorius secundo Moralium: Sed quoniā in hunc incidimus locum qui est difficillimus: vtile ducimus, illum explanare. Si homines qui in Aegyptum ingressi sunt cum Iacob ab eo originem ducentes fuerunt sexaginta sex, & in Aegypto erāt duo filij Ioseph, nēpe Manasses & Ephraim, quomodo ait hîc scriptura, fuisse omnes septuaginta? Nā si ad sexaginta sex addas duos, fiunt sexaginta 8. non autē septuaginta. Respondendum est, nec Iacob nec Ioseph includi in numero illo sexaginta sex, nec duos filios Ioseph. Nam scriptura ait fuisse sexaginta sex eos qui egressi sunt de femore Iacob: vnde inter illos non continetur ipse Iacob, sed qui ex eo geniti sunt: nec Ioseph, quia scriptura loquitur de his, qui ingressi sūt cum Iacob in Aegyptum: at Ioseph non ingressus est cum eo, iā enim ibi erat. Cum autē præter sexaginta sex fuerint quatuor, nimirum Iacob & Ioseph, & duo filij eius, apertè concluditur eos fuisse 70. Idem asserit diuina scriptura nō solùm hoc Gen. loco, sed etiam cap.1. Exod. & 10. Deuter. Sed insurgit magna & difficilis dubitatio: nam diuus Lucas c.7. Actor. apostolicorum inducit diuum Stephanum plenum Spiritu sancto asserētem, fuisse septuagintaquinque animas, dicens: Mittens autem Ioseph accersiuit Iacob patrem suum, & omnē cognationem suam in animabus septuaginta quinq;. Et septuaginta interpretes c. quadragesimo sexto Gen. & c. 1. Exodi habent 75. animas ingressas fuisse in Aegyptum. Ac vbi communis nostra versio habet: Filij autem Ioseph qui nati sunt ei in Aegypto, animæ duæ: habent illi: animæ nouem in n.66. concordant septuaginta cum Hebræo, & cum paraphrasi Chaldaica, quæ in omnibus his locis non discrepat ab Hebraica veritate: at postea magna videtur esse discrepātia. Sed si veritatis seriem perpendamus, inueniemus, nullam esse in his locis discordiam, nullam dissensionem. Nam veritas Hebraica numerat duos filios Ioseph: septuaginta autem interpretes præter illos duos numerant septem filios illorum nepotes Ioseph: eam ob causam aiunt filios Ioseph fuisse nouem more scripturæ, quæ solet etiam nepotes filios appellare. Si autem sexagintasex hominibus addas nouem, fiunt septuagintaquinque. Et tot fuerunt in Aegypto, præter Iacob & Ioseph, qui fuerunt præcipua capita: illiusque ingressionis principes: vnus, à quo omnes genus duxerunt: alter propter quem in Ægypto habitarunt. Itaque veritas Hebraica præter sexaginta sex numerat Iacob & Ioseph, & duos filios eius, eamque ob causam concludit fuisse animas septuagintaquinque, præter duos præcipuos duces Iacob & Ioseph. Filij autem filiorū Ioseph per prolepsim nominantur. Diuus autem Stephanus septuaginta interpretes sequitur in oratione, quam habuit ad populum: quam diuus Lucas literis mandauit in Actorū septimo. Cùm enim scripserit Græcè acta Apostolorum, quæ ad Gentes emisit, eam secutus est scripturam, quæ iā fuerat Græcè diuulgata, Græcoq; scripta sermone: cuius historia erat trita oratione celebrata, explanata in concionibus, commemorata in iudiciis: & multis cognita & perspecta. Aspicis igitur non esse inter editionem Græcam & Hebræam aientia & negantia: sed summam concordiam, & admirabilem consensum, quē tibi pro viribus explanaui. De re hac poteris videre Hieronymum in quæstionibus in Genesim, Augustinum lib.1. quæst. in Genesim, Albinum in eundem locum, Eucherium in quæstionibus in Deuteronomium.

Psal.140.

ARGV-

ARGVMENTVM.

Cum Dauid ſapientis,probitate, atque omni genere laudis vnus inter omnes emineret, fuit à rege Dario ſuper magiſtratus princeps conſtitutus. Cum autem eius res geſtæ cæterorum laudibus obſcuritatem attuliſſent, decreuerunt gubernatores,qui primos ordines ducebant,eum ad exitium vocare,omniſque memoriæ clariſſimum lumen extinguere. Quare inuidia concitati edictum aduerſus illum excogitauerunt,eúmque tanquam edicti regis violatorem, læſæque maieſtatis reum in ſummum capitis diſcrimen vocauerunt. Conijcitur iuſſu regis in lacum leonum ab illis dilaniandus, vnde mirabiliter eripitur:& illius proiecti eius accuſatores à leonibus dilacerantur.Quod admiratus rex Deum verum extulit laudibus,ſanxitque edicto, vt omnes colerent illum,cuius regnum eſſet æternum,quod nulla poteſt vetuſtas conſumere,nulla poteſtas euertere,nulla temporum varietas labefactare.

CAPVT VI.

A [a] P Lacuit Dario,& [b] conſtituit ſuper regnum ſatrapas centum viginti,vt eſſent in toto regno ſuo. [c] Et ſuper eos principes tres,ex quibus Daniel vnus erat: vt ſatrapæ illis redderent rationem: & rex non ſuſtineret moleſtiam. Igitur Daniel ſuperabat omnes principes & ſatrapas: [d] quia ſpiritus Dei amplior erat in illo. [e] Porrò rex cogitabat conſtituere eum ſuper omne regnum. Vnde principes & ſatrapæ [f] quærebant occaſionem, vt inuenirent Danieli ex latere regni: nullámque cauſam & ſuſpicionem inuenire potuerunt, [g] eo quòd fidelis eſſet, & omnis culpa & ſuſpicio non inueniretur in eo. Dixerunt ergo viri:non inueniemus Danieli huic aliquam occaſionem, [h] niſi fortè in lege Dei ſui. B [i] Tunc principes & ſatrapæ ſurrepſerunt regi,& ſic locuti ſunt ei. [k] Dari rex in æternum viue: [l] conſilium inierunt omnes principes regni tui, magiſtratus,& ſatrapæ,ſenatores,& iudices: vt decretum imperatorium exeat, & edictum, vt omnis qui petierit aliquam petitionem à quocunque Deo,& homine vſque ad triginta dies,niſi à te rex, [m] mittatur in lacum leonum. [n] Nunc itaque rex confirma ſententiam & ſcribe decretum, vt non immutetur, quod ſtatutum eſt [p] à Medis & Perſis:nec præuaricari cuiquã liceat. [q] Porrò rex Darius propoſuit edi- C ctum,& ſtatuit. Quod cùm Daniel comperiſſet,id eſt conſtitutam legem, [r] ingreſſus eſt domum ſuam: & feneſtris apertis in cœnaculo ſuo contra Ieruſalem tribus temporibus in die flectebat genua ſua: [s] & adorabat, [t] confitebatúrque coram Deo ſuo, ſicut & antè facere conſueuerat.

EXPLANATIO.

a *Placuit Dario.* Hic non fuit Darius ille, quem Alexãder magnus vicit,& profligauit: ſed auunculus Cyri: cuius ſuperiore capite meminimus. Credibile eſt fuiſſe huic Dario relatam viſionem manus in pariete ſcribentis,&Danielis interpretationem,& ſapiẽtiam, & virtutis præſtãtiam:eámque ob cauſam eum ſecum honorificè duxiſſe in Mediam, vnũque ex tribus principibus regni ſui conſtituiſſe. Flauius Ioſephus libro 10.antiquitatum in hunc ait modum: Darius Aſtyagis filius, qui Babyloniorum principatum deſtruxit cum Cyro cognato ſuo, annum agebat ſexageſimum ſecundum,cùm Babylon fuit inuaſa:qui tamen alio nomine vocatur à Græcis,quique Danielem prophetam ſumens ad ſe in Mediam duxit, & omni honore celebrauit. Erat enim vnus inter tres principes,&c.Hactenus ille. Probabile eſt abiiſſe Darium relicto Cyro in Chaldæa.

b *Conſtituit ſuper regnum ſatrapas centum viginti.* Satrapæ ſunt præfecti prouinciis, quibus rex curam regni demandauit. Vt humanum corpus diſtribuitur in membra: ſic regia poteſtas debet diuidi inter præſides, & cum viris ſapientibus qui rempublicam prudenter, ac iuſtè gubernent communicari. Soli prudentes reges,principes, & pontifices multa inferioribus committere, vt poſſint ipſi altioribus præeſſe. Ita fecit Moſes conſilio Iethri: vt ipſe capite decimooctauo Exodi teſtatur. Ad quod alludens ait in hunc modum capite primo Deut. *Tolle de tribubus veſtris viros ſapientes & nobiles: & conſtitui eos principes tribunos, & centuriones, & quinquagenarios, & decanos, qui docerent vos ſingula.* Apoſtoli, vt narrat Actorum ſexto diuus Lucas,dixerunt: *Non eſt æquum nos derelinquere verbum Dei & miniſtrare menſis. Conſiderate ergo fratres viros ex vobis boni teſtimonij, ſeptem, plenos Spiritu ſancto,& ſapientia,quos conſtituamus ſuper hoc opus.* Sed attende,iuxta Moſis & apoſtolorum ſententiam debere præſides ſapientia præſtare. Pontifex enim ſine ſapientia eſt ſol ſine luce:auis abſque pluma:gubernator nauis ſine gubernaculo. Vnde capite ſexto libri Sap. ſcriptum legimus. *O reges populi diligite ſapientiam!* Et paulò poſt: *Rex ſapiens populi ſtabilimentum eſt.* Et Eſaias trigeſimoſecundo. *Non vocabitur*, inquit, *vltrà is, qui inſipiens eſt, princeps.* Et Deus apud Ierem.3. *Dabo vobis paſtores iuxta cor meum, & paſcent vos ſcientia & doctrina.* Plato eas reſpublicas felices eſſe ait, vbi aut philoſophi regnant, aut reges philoſophantur. Eam ob cauſam dignitates & munera publica appellantur magiſtratus authore Marco Varrone: quia qui præſunt aliis, debent eſſe magiſtri: quod perfectè fieri non poteſt,niſi ſint ſapientia exculti,& in ſtudiis doctrinæ verſati.

Similitudo.

c *Et ſuper eos principes tres.* Super centum viginti præfectos conſtituit rex tres præſides primarios, qui gubernacula totius regni tenerent, cæteróſque principatu ſuperarent. His reddebant alij rationem,ne rex afficeretur angore: & acerba negotiorum multitudo veterem illi animi curam moleſtiámque renouaret. Non quòd rex otioſus eſſet, iners, & opere ſolutus: ſed vt rebus arduis,excelſis,& difficilibus operam daret. Non enim decet principem vitam otioſam ſine labore, & ſolicitudine traducere:nam vt Eſai. 32. ait. *Princeps ea quæ ſunt digna principe cogitabit: & ipſe ſuper duces ſtabit.* Et Apoſtolus capite duodecimo ad Rom. *qui præeſt, in ſolicitudine.* Et tertio prioris ad Timo-

theum: *Si quis episcopatum desiderat, bonum opus desiderat.* Explicans Augustinus locum hunc libro decimonono de ciuitate Dei, ait ita: Apostolus exponere voluit, quid sit episcopatus, quia nomen operis est, non honoris. Et Hieronymus in eandem epist. *Opus*, inquit, *naturæ non dignitatem: laborem, non delicias.* Hoc acquirit pontifex & princeps. Id quodammodo intelligens Vergilius dixit esse Achatem indiuulsum Æneæ comitem: dicitur autem Achates ἀπὸ τῶ ἄχεος, hoc est cura, quæ debet perpetuò reges comitari. Infelices illi principes, qui in otio & desidia languent, & hebescunt.

d *Quia spiritus Dei amplior erat in illo.* Id est, quia maior gratia erat ei à Deo tributa ad gubernandum, & ad ea, quæ agenda erant, intelligendum, quàm aliis. Aliis dabat Deus spiritum ad regendum, sed ei multò maiorem. Vnde Theodoretus: Discimus, inquit, ex hoc loco, iis quibus ad vitam ciuium instituendam magistratus mandātur, etiam si fuerint pietatis expertes, quoddam tamen sapientiæ munus ad subiectum sibi populum gubernandum diuinitus concedi. Accipitur hoc loco spiritus Dei pro virtute & gratia gubernandi. Vel vt Polych. ait pro intelligentia. Aut vt ait Theodoretus pro munere sapientiæ. Nec solùm spiritu hoc, sed virtutibus moralibus Daniel præsides alios anteibat. Vt in opalo gemma admirabili multarum gemmarum dotes inueniuntur, nempe carbunculi tenuior ignis, vt verbis vtar Plin. lib. 37. amethysti fulgens purpura, smaragdi virens mare: cunctáque hæc pariter incredibili mistura lucentia: sic in Daniele multorum scientiæ & virtutes eminebant.

Similitudo.

e *Porrò rex cogitabat constituere eum super omne regnum.* Vt esset apud Medos, quemadmodum fuerat Ioseph apud Ægyptios: cui dixit rex Pharao: Ad tui oris imperium cunctus populus obediet: vno tantùm regni solio te præcedam.

f *Vnde principes & satrapæ.* Quibus rex præficere Danielem volebat. Duo principes, & centum viginti satrapæ, aut plerique eorum aduersus ipsum Danielem conspirauerunt, & de illius pernicie cogitarunt.

g *Quærebant occasionem, vt inuenirent Danieli ex latere regni.* Hoc est, quærebant occasionem, vt inuenirent aliquod crimen apud Danielem, quò eum eiicerent à latere regis, & ab eius familiaritate separarent. Poteris totam hanc orationem ita vertere: Quærebant inuenire occasionem, qua Danielem ex latere regis dimouerent. Quidam per latus regis intelligunt reginam, quòd ad latus regis recumbat. Ac præfectos illos aiunt; voluisse Danielem suspecti cum regina concubitus reum apud Darium facere. Vel ex latere regni: hoc est ex parte regni: inuestigabant enim, possent ne aliquod aduersus Danielem crimen ex parte regni, seu in negotiis regni inuenire. Sed nullum inuenerunt.

h *Et quòd fidelis esset.* Hoc est, fidelitate præditus erga regem. Vel fide formata in Deum munitus. Est autem fides, vt apostolus ait vndecimo ad Hebræos sperandarum substantia rerum, argumentum non apparentium. Vnde in eadem epistola capite tertio. *Participes*, inquit, *Christi effecti sumus: si tamē initium substantiæ eius vsque ad finem firmum retineamus.* Id est, si fidem Christi firmam semper habuerimus. Fides enim principium est substantiæ spiritualis, per quam spiritualiter subsistimus & viuimus. Et rectè initium dicitur, quia sicut per animę infusionem primum corporaliter, & inesse naturæ, vt ita dicam, incipimus subsistere: sic per fidei infusionem subsistere spiritualiter & inesse gratiæ inchoamus. sine qua fide vt cap. 11. eiusdem epistolæ ait diuus Paulus, *impossibile est placere Deo.* Vt vas sine fundo perdit aquam: sic homo sine fide amittit bona opera, quod ad meritum æternæ vitæ. Quemadmodum nummus non valet sine sculptura principis, ita nec bonum opus sine fide.

Similitudo.

i *Nisi fortè in lege Dei sui.* Intelligebant nihil esse, quod Danielem à diuinæ legis obseruantia deterreret. Ideo decreuerunt suadere regi, vt aliquid sanciret, quod non posset absque transgressione legis Dei seruari: vt ita ostenderent Danielem regis edicto non obedire: quam ob causam eum ad exitium vocarent.

k *Tunc principes & satrapæ surrepserunt regi.* Codices correcti habent: surrepserunt: à verbo surrepo, quod significat sensim ingredi, seque latenter insinuare. Quidam vertunt: Aggressi sunt insidiosè regem. Potest verti: *Conuenerunt coram rege.* Vel congregati sunt apud regem. Concordia impiorum nocet sæpenumero viris piis, vt hoc loco, & multis aliis videre licet. Eam ob causam est aliquando vtilis eorum discordia, vt viri insignes pietate possint incolumnes euadere. Vt canes venatici insectantes & exagitātes leporem, eum arripiunt, & dilaniant: at si secum contendant & pugnent, fugit ille: sic improbi homines qui scelere pascuntur, conspirantes aduersus virum aliquem virtutibus præditum, eum affligunt, & acerbis calamitatibus opprimunt: sed orto inter eos dissidio, habet ille locum euadendi. Est quippe concordia salutaris & grata Deo: nam vt diuus ait Paulus cap. 14 prioris ad Cor. *Non est dissensionis Deus, sed pacis.* Sed quando pax est inter impios contra pios, coniuratio pestilens est, atque Deo inimica. Quemadmodum scorpio mortiferum continet venenum, aconitū non minus mortiferum, tamen datum hoc in potione aduersus scorpionum ictus, est promptum ac salutare remedium, quia dum venenum cum veneno pugnat & decertat, seruatur homo: sic pestilentium ciuium discordia salutem aliquando fert viris iustis pietatem colentibus. Contra verò eorum consensio & conspiratio perniciosa est, quæ vt hoc loco vides, exitium Danieli parabat.

Similitudo.

Similitudo.

l *Dari rex in æternum viue.* De hoc schemate disseruimus cap. 3.

m *Consilium inierunt.* Nimirum ad gloriam tuam amplificandam. Vafri ac callidi homines simulationis artificio periti, regem deceperunt, malum ei nomine boni suadentes. Specie honoris regis malitiam suam tegebant, iustóque Danieli perniciem moliebantur. Simile edictum inuenies cap. 3. & 4. & 16. libr. Esther.

n *Mittatur in lacum leonum.* Proiiciatur in foueam, vbi leones retinentur & seruantur, vt statim dilanietur. Crudelis lex profectò, impia, & iniusta. Lex debet esse igne amoris conflata & constituta: non alicuius perniciem respiciens, sed communem vtilitatem. Id indicare volens Moses c. 33. Deuteron. *Dominus*, inquit, *apparuit de monte Pharan, & cum eo sanctorum millia: in dextera eius ignea lex, dilexit populos.* Hæc lex erat euangelium amore plenissimum: lex charitatis, quam Deus tulit, igne amoris maximè ardentem, & incendio pietatis flagrantem. Ideo ignea erat: & in dextera, qua beneuolentia ostenditur, portabatur. Eam ob causam additur: *Dilexit populos.* Apparuit autem Deus non in valle sterili, sed in monte frugifero: id enim significat Pharan, authore diuo Hieron. hoc est, in ecclesia. Antea ostendebat Deus amorem populo Israelitico: at postea omnibus populis. Nam vt verbis vtar diui Ioānis cap. 3. *Sic Deus dilexit mundum, vt filium suum vnigenitum daret.* Ignis huius legis amor erat, igne illo significatus, quo rubus ardebat, & non comburebatur, vbi Deus apparuit Mosi, qui erat ei legem laturus. Hic est ignis, qui cecidit in holocaustum Eliæ, illudque deuorauit.

deuorauit. Hic etiam in mundi exordio cecidit in sacrificium Abel iusti: ita enim ait Moses cap. 4. Genes. *Respexit Dominus ad Abel, & ad munera eius: ad Cain autem, & ad munera eius non respexit. Iratusque est Cain vehementer.* Aiunt ipsum Cain intellexisse fratris sui oblationem gratam Deo, quòd ipse Deus igne de cœlo misso eam in cinerē conuertisset. Huic sententię fauet translatio Theodotionis ita habens: Inflammauit dominus super Abel, & super sacrificium eius: super Cain verò, & super sacrificium eius non inflammauit. Hoc igne erant animalia Ezechielis incensa: de quibus ipse ait cap. 1. *Erat aspectus eorum quasi carbonum ignis ardentium.* Eo inflammati duo illi discipuli, quibus apparuit Christus Deus noster euntibus in castellum Emaus, dicebat, vt ait capite vltimo diuus Lucas: *Nonne cor nostrum ardens erat, dum loqueretur in via, & aperiret nobis scripturas?* Hic incendit discipulos Christi in die Pentecostes: de quo ait ita in Actis diuus Lucas cap. 2. *Et apparuerunt illis dispertitæ linguæ tanquam ignis.* De eo Christus cap. 12. apud Lucam: *Ignem*, inquit, *veni mittere in terram, & quid volo, nisi vt accendatur?* Aspicis igitur nomine ignis amorem significari, eamque ob causam diuinam legem igneam esse: quoniam domini nostri Iesu Christi euangelium est sancto amore refertum, & ardente pietatis studio inflammatum. Ipse enim Christus qui in eo amorem docet, ob amorem venit in mundum, amore inflammatus mortem sustinuit. Et ipse est amor iuxta id quod ait cap. 4. epist. suæ primæ diuus Ioan. *Deus charitas est, & qui manet in charitate, in Deo manet.* Ac ipse ait apud eundem Ioan. cap. 13. Euangelij: *Mandatum nouum do vobis: vt diligatis inuicem, sicut dilexi vos.* Et cap. 15. Hoc est præceptum meum, vt diligatis inuicem. Præceptum ait, non consilium: & suum vocat, non alienum. Eius est, quia ipse illud docuit, prædicauit, seruauit, prædicandum præcepit, & pro eo mortuus est. Lege sanctum Dei euangelium, videbis eius verba ardente charitate flagrantia: quorum fundamentum est amor, quorum obseruantia est amor: quoniam non possunt sine amore seruari. Ideo Paulus in epistola ad Romanos numeratis diuinis præceptis addit: *Si quod est aliud mandatum: in hoc verbo instauratur: Diliges proximum tuum, sicut teipsum.* Origenes nobiscum legit: In hoc verbo instauratur: Ambrosius, consummatur: August. recapitulatur. Verbum Græcum ἀνακεφαλαιοῦται significat summatim colligere, & in summam redigere, seu in caput reuocare. Voluit apostolus dicere, omnia Dei præcepta redigi ad præceptum amoris, in quo omnia comprehenduntur. Ideo subdit: *Plenitudo ergo legis est dilectio.* Et quoniam leges humanæ debēt ad diuinam respicere, à qua sunt deriuandæ, & ad cuius autorem sunt dirigendæ, opus est vt sint in amore fundatæ & constitutæ. Quare à viris pietate & charitate & sapiētia præstantibus debent ferri & promulgari. Est enim lex ratio sapientis, iuris & iniuriæ regula, ad illam antiquissimam, & rerum omnium principem expressa naturam, quę supplicio improbos afficiat, bonos tueatur. Hæc autem lex quam rex Darius consilio magnatum seductus sanxit, vt nemo à Deo nec salutem, nec gratiam, nec fauorem, nec bonum denique vllum peteret, nisi à seipso, ab omni ratione abhorrebat, à diuina lege discrepabat, & in exitium iusti Danielis ferebatur. Hinc discant reges & principes non esse facilè consiliariis credendum, iis præsertim, qui odio & inuidia concitati perniciem aliis machinantur. Sunt enim nonnulli, qui nomine regiæ vtilitatis & gloriæ suadent constitui decreta, quibus eos quos prosequuntur odio, ad acerbam calamitatem, tristéque exitium vocent.

o *Nunc itaque rex confirma sententiam.* Hoc est, confirma edictum: Iube vt referatur in tabulas tui nominis signo firmatum, & publicè promulgetur: ita namque tuæ gloriæ, & nominis tui amplitudinis & celebritati conducit.

p *A Medis & Persis.* Hinc colligit Hieronymus vnum regnum fuisse sub Dario & Cyro Medorum & Persarum. Sed quo tempore id euenit, existimant nonnulli Darium in Media, Cyrum autem in Chaldæa extitisse.

q *Porrò rex Darius proposuit edictum.* Hoc est, edictum diplomate cōfirmauit. Intolerabilis profectò vanitas, voluisse regem, vt ab illo tanquam à Deo omnia peterentur. Vt magnæ statuæ foris insignes, Herculem, aut Iulium Cęsarem, aut viros alios illustri laude celebratos repræsentant, cùm intus sint vacuæ, & inanes, aut plenę sordibus: sic nonnulli principes purpura, auro, gemmis, & satellitibus regiam gerunt personam, cùm sint intus vani & fragiles, aut turpibus affectionibus repleti. Huiusmodi fuit Darius, cum decretum illud impium confirmauit: & Nabuchodonosor in statuæ erectione, & alij, quos literę diuinę & humanæ memorię prodiderunt.

r *Ingressus est domum suam.* Vt scilicet Deum occultè oraret: iuxta id quod postea Christus docuit apud Mattheum 6. *Cùm oraueris, intra in cubiculum tuum: clauso ostio ora patrem tuum in abscondito.* Præterea nolebat insidiis inimicorum patere, ne videretur tentare Deum: si se mortis periculo exponeret sine causa. Scriptum est enim cap. 6. Deut. *Non tentabis Dominum Deum tuum.* Quem locum Christus Deus noster apud Matthæum & Lucam citauit. Ascendens Daniel in cœnaculum pias ad Dominum obsecrationes emittebat. Non in loco imo, sed excelso preces fundebat ad Deum: quē summè venerabatur. Rex Dauid audita cæde filij sui Absolom ascendit in cœnaculum portę, & fleuit. Elias tulit filium hospitæ mortuum, & portauit in cœnaculum, vbi ipse manebat: & ibi eius precibus mortuus rediit ad vitam. Christus in cœnaculo comedit pascha cum discipulis suis. Ac super eos descendit Spiritus Sanctus in cœnaculo, vt ait in Actis Apostol. D. Lucas. In cœnaculo igitur positus Daniel ter in die flectebat genua sua, Deum orans, clauso ostio, sed apertis fenestris versus Hierosolymam respicientibus: vt oculos ad templum Domini dirigeret, quod absens apud Medos & Persas exul contemplabatur. Eiectus à patria inter inimicos constitutus ad sanctum Dei templum Hierosolymæ constructum respiciebat, ad eas oras ferens oculos, quò eos ducebat amor. Nos humanis occupationibus implicati, mundi negotiis irretiti, & in Babylonica captiuitate constituti, ex hac confusione ad cœlestem Hierosolymam respiciamus, ad visionem pacis, ad templum gloriæ sempiternæ, ad domicilium mentium beatarum oculos animi conijciamus, eósque à rebus terrenis & caducis aliquando seuocemus. Magni namque animi est cogitationem à consuetudine abducere, & mentem à sensibus ad intelligentiam reuocare. Meminerat Daniel verborum Salomonis, quę sunt capiti octauo lib. 3. Regum mandata, & 6. Paralipomenon 2. quibus Deum obsecrauit, vt preces eorum qui à Hierosolyma exularent, audiret, si se ad templum illud conuerterent. Ideò versus Hierosolymam fundebat preces tribus temporibus in die, hoc est, mane, Meridie, & Vespere: iuxta illud psalmographi: *Vespere, & mane, & meridie narrabo & enunciabo: & exaudit vocem meam.* Diuus Hieronymus hoc loco ita ait: Tria tempora quibus Deo flectenda sunt genua, tertiam horam, & sextam, & nonam Ecclesiastica traditio intelligit. Huic sententiæ fauet Ecclesiastica historia, cùm ita ait: Tribus oris orabant Iudęi in die, tertia, sexta & noua, tertia, quia tunc da-

Luc. 14. — Rom. 15. — Similitudo — Dani. 3. — Deut. 6. — Mat. 4. — Luc. 4. — 3. Reg. 18. — 3. Reg. 17. — Mar. 14. — Luc. 22. — Act. 1. & 2. — Psal. 54.

tus est eis decalogus legis in monte Sinai: & eadem hora orat Ecclesia, quia tunc datus est Spiritus sanctus Apostolis. Sexta orabant Iudæi, quia tunc erectus est serpens æneus in deserto, eadem orat Ecclesia, quia tunc Christus suspensus est ligno. Nona orabant Iudæi, quia tunc petra dedit aquas in Cades: eadem orat Ecclesia, quia tunc de Christo hasta percusso exiuit sanguis & aqua. Sed non solum his tribus temporibus, sed septies singulis diebus orat Ecclesia Catholica septem horis canonicis, iuxta illud Psalmographi: *Septies in die laudem dixi tibi.* Hoc fuit adumbratum cap. 6. libri Iosue, cùm corruit Iericho, quando sacerdotes septem buccinis circumierunt septies clangorem emittentes: tubis enim horarum canonicarum dæmonis machinæ euertuntur. De horis canonicis vide Hieronymum in epistola ad Demetriadem, & in epitaphio diuæ Paulæ: Cyprianum in expositione orationis dominicæ: Basilium in institutione vitæ religiosorum: Chrysostomum hom. quinquagesimanona. Concilium Agatense, & Laodicense: & nostra hac memoria Ioannem Eccium in libro qui inscribitur, Enchiridion locorum communium aduersus Lutherum. Id autem quod hîc dictum est: *Ingressus est domum suam*: potest referri ad mortis meditationem, vt per domum eius intelligatur sepulchrum, quod est perpetuum vniuscuiusque domicilium, iuxta illud Psalmi 48. *Sepulchra eorum domus illorum in æternum.* Ingressus est igitur Daniel cogitatione in sepulchrum, & mortem in animum reuocauit, ac memoria tenuit.

Exod. 19. Actor. 2. Num. 21. Mat. 27. Exod. 17. Ioan. 19. Psal. 118

ſ *Et adorabat.* Correctiores codices habent: Et orabat. Ita est in Chaldæo. Perpende. Volens Daniel fundere ad Deum preces, exibat ex aula regis, & domum suam solus ingrediebatur. Intelligebat aulam principum non esse locum aptum precibus. Eodem modo cap. 8. Exodi scriptum legimus, Mosem & Aaronem aulam Pharaonis reliquisse, vt pro illo ad Deũ preces emitterent. Erat enim plena ranis, hoc est maledictis, dolis, adulationibus, mendaciis, querelis. Non tamen sum nescius, fieri posse, vt in principum palatiis multi viri iusti inueniantur.

r *Confitebatúrque.* Nimirum peccata sua. Vel accipitur confiteri pro laudare, & gratias agere: vt apud Matthæum capite vndecimo: *Confiteor tibi pater.* Et multis aliis in locis. De hoc schemate disseruimus capite secundo.

OBSERVATIONES EX Chaldæo in

CAPVT VI.

1 Placuit Dario. *Græca translatio Theodotionis habet* ἤρεσεν ἐνώπιον Δαρείου. *Pro quo Latina ex Græca desumpta habet: Placuit in conspectu Darij: Enopion enim significat ante, coram, conspectu: cui respondet vox* קדם *cedem Hebræa: qua hoc loco vtitur Daniel mutatis punctis. Eam ob causam vertit Pagninus: Placuit coram Dariaues. At Latinus noster interpres rectè expressit hunc Hebraismum dicens: Placuit Dario. In originali Chaldæo est.* שפר קדם דריוש *schephar Codam Dares ue. Vocabulum Codham fit ibi Hebraicè* קדם *Cedem: quod præter significationes quas diximus, significat antiquitatem, initium, Orientem. Vtitur eo Moses capite secundo Genesis: pro quo Latinus interpres habet:* à principio *dicens:* Plantauerat autem dominus Deus paradisum voluptatis à principio. *Et quia idem vocabulum significat Orientem, vt diximus: transtulerunt illic septuaginta interpretes ad Orientem. At paraphrastes Chaldæus habet: ab initio. Potest quidem vox Hebræa tam ad tempus referri, quam ad locum. Et quia significat ante, & coram, vt diximus, vertit Hieronymus illud tertij capitis Genesis:* Eiecitque Adam: & collocauit ante paradisum voluptatis cherubim & flammeum gladium atque versatilem. *Vbi aduertendum est nomen* cherubim *esse numeri pluralis. Septuaginta etiam habent: Ante paradisum voluptatis. At paraphrastes Chaldæus habet: Eiecit Adam: & collocauit ad Orientem horti voluptatis cherubinos, & acutum gladium versatilem. Pro antiquitate accipitur capite trigesimotertio Deuteronomij, vbi benedicens Moses Ioseph in duas familias diuisum, loquens de terra quam erat possessurus:* De benedictione, *inquit,* terræ eius. *Et paulò post:* pomis fructuum solis & lunæ, de vertice antiquorum montium. *Vbi pro antiquorum est eedem. Quare poterat verti: De vertice montium antiquitatis. Et repetens eandem sententiam ait: De pomis collium æternorum. Hoc est, de fructibus collium summæ antiquitatis. Sensus est: Erit terra tua fertilissima, ferens fructus optimos, qui solent opportuno solis calore, & commoda lunæ humiditate maturescere: qui nulla regione non solùm in vallibus, sed etiam in montibus & collibus, qui fuerunt ab initio, nascuntur. Septuaginta transtulerunt: De vertice montium principij. Et Pagninus: De vertice montium Orientalium. Hoc est, qui sunt versus Orientem. Fortassè ideo vocantur antiqui, quia illic quondam fuerat habitatio Abrahæ, à quo familia illa originem ducebat. Vel quia, vt aiunt nonnulli viri docti, hortus amœnus dictus paradisus voluptatis fuit in Mesopotamia: ex quo eiectus est Adam, qui habitauit cum filiis suis non longè à paradiso: sed in Mesopotamia: & in terra illa, vbi postea Abraham habitauit, quæ appellata est terra promissionis vicina Mesopotamiæ. Et quoniam regio illa fuit à primis hominibus culta, meritò antiqua appellatur: eius montes iure optimo antiqui vocantur. Vel dicuntur antiqui propter fertilitatem & excellentiam: id enim quod pretiosum est, carum, & desiderabile, dicitur antiquum: vt Threnorum quarto:* Candidiores nazaræi eius niue, nitidiores lacte, rubicundiores ebore antiquorum. *Vnde Latinè dicimus: Nihil mihi erit antiquius: pro nihil mihi erit carius, nihil magis in optatis: Quo schemate vtitur Marcus Tullius multis in locis.*

Gen. 3.

2 Ex latere regni. *Pagninus & Isidorus Brixianus habent: Ex parte regni. At in Chaldæo est: Ex latere regni: vox enim* צד *Tsad, qua hic vtitur Daniel, latus significat: vt Esaiæ sexagesimo:* filiæ tuæ de latere surgent. *Et Genesis sexto:* Ostium autem arcæ pones ex latere. *Arca illa fuit mundi salus: quæ ideo fenestram habuit in latere, quia adumbrabat Christum Iesum, qui cùm sit saluator noster, fuit in latere percussus. Sed rectè meo quidem iudicio transtulerunt Pagninus & Brixianus: nam hoc Danielis loco latus accipitur pro parte, vt in explanatione ostendimus.*

Ioan 19.

3 Nullámque causam & suspicionem reperire potuerunt. *Editio Græca Theodotionis pro suspicione habet* ἀμπλάκημα, *hoc est peccatum, aut errorem. In Chaldæo est* שחיתא *schechitha, à verbo schachath, quod significat corrumpere: vt Genesis 6.* Corrupta est autem terra coram Deo. *Vbi terra accipitur pro hominibus, qui Deo contempto se sceleribus contaminabant, & terrena solùm respiciebant. Ex hoc verbo est illud Oseæ capite decimotertio.* Perditio tua Israel: tantummodo in me auxilium tuum. *Acsi dicat Deus: Exitium tuum ô Israel prouenit ex te. salus autem & instauratio tua, non ex te dimanat, sed ex me. Potest enim homo per se gratiam amittere, & sibi ipsi perniciem moliri: sed per se ex viribus sine Dei*

auxilio

auxilio non potest gratiam recuperare: sed facientem, quod in se est, Deus non derelinquit. At gratia gratum faciens amissa viribus nostris non redit. Id voluit Ieremias Threnorum quinto significare, cùm dixit: Conuerte nos domine ad te, & conuertemur. Et Dominus noster Iesus Christus apud Ioannem sexto. Nemo potest venire ad me, nisi pater qui misit me, traxerit eum. Et quarto decimo. Nemo venit ad patrem nisi per me. At verba illa apud Oseam possunt ita verti: Perdidit te ô Israel. Subauditur, vitulus, quem me repudiato coluisti: sed in me auxilium tuum. Vt sit sensus. Ego tibi opitularer, & aduersus hostes tuos ferrem opem, vt solitus eram, nisi tu me dereliquisses, & vitulos aureos coluisses, à meque animum tuum alienasses.

4 Surripuerunt regi. Verbum Hebraicum est רגב Ragach, quod significat surrepere, & non surripere. Ac in codicibus correctis est surrepserunt: Et ita legendum est. Nam scribi Surripuerunt, fuit vitium librariorum aut typographorum, non autem interpretis, nec versionis vulgata, quæ rectissima est & integerrima: etiamsi in bibliis impressis sint errata ob incuriã & negligentiam impressorum: quorum nonnulla hoc loco obseruabo: ne aliqui decipiantur. Capite Genesis tertiodecimo scriptum est: Sed & Loth qui erat cum Abram, fuerunt greges ouium. Est autem scribendum: qui ierat cum Abram: nam in Hebraico est verbum Halac, quod significat ire. Et in Græco τοῦ [illegible]. Hoc est, simul euntis, vel qui simul ibat. Eodem modo paraphrastes Chaldæus habet: Sed & Loth qui abiit cum Abram fuerunt oues & boues & tabernacula. Capite vigesimonono Deuteronomij vbi in codicibus Latinis communiter est: Videntes plagas terræ illius, & infirmitates, quibus eam afflixerit dominus sulphure, & solis ardore: pro solis, debet scribi: salis: nam in Hebraico est מלח, quod salem significat: & in Græco: ἅλας, quod eandem habet significationem. Et paraphrastes Chaldæus salem etiam habet non solem: fuit enim terra illa sulphure & sale combusta, vt nihil in ea nasceretur. Psalmo vigesimosexto: Vnam petii à domino, hanc requiram, vt inhabitem in domo domini omnibus diebus vitę meæ. Vt videam volũtatem domini: scribendum est. Vt videam voluptatem domini. Est enim in Hebræo hæc vox Noham, quæ voluptatem, dulcedinem, iucunditatem & pulchritudinem significat. Et in Græco [illegible] quæ voluptatem etiam significat & oblectationem. Pro quo Hieronymus vertit: Vt videam pulchritudinem Domini. Psalmo quadragesimo primo. Sitiuit anima mea ad Deum fontem viuum: Perspicuum est, tam ex litera Hebræa, quàm Græca scribendum esse: Sitiuit anima mea ad Deum fortem viuum. Hebraicè enim est אל & Græcè ἰσχυρὸν: & vtraque vox significat fortem, non autem fontem. Hieronymus etiam vertit: Sitiuit anima mea ad Deum fortem, viuum. Id quod vulgò legitur Psalmo septuagesimoquinto. Ibi confregit potentias, arcum, scutum, gladium, & bellum: legendum est: Ibi confregit potentias arcuum, scutum, gladium, & bellum. Ita habet & interpretatur Hieronymus in commentariis. Ita legit Augustinus & Arnobius. Potentiæ arcuum sunt sagittæ, quæ volant ex arcubus: pro quibus Hieronymus & Felix vertunt volatilia. Esse autem scribendum arcuum in genitiuo numeri multitudinis, indicat litera Græca, quæ habet: τῶν τόξων. Psalmo octuagesimooctauo Legitur: Auertisti testamentum serui tui: pro euertisti. Ita enim est in castigatioribus codicibus, esseque hanc veram lectionem, indicat translatio Græca habens: [illegible]: & Hebraica habens verbum נאר Naer: pro quo Ioseph Chrimbi doctus inter Hebræos vertit: Deuastasti. Psalmo 104. Pro: Et dedit terra eorum ranas: legendum est: Edidit terra eorum ranas: nam nec in Hebraico, nec in Græco præponitur coniunctio: & vtrumque verbum tam Hebraicum quàm Græcum edere significat, & producere. Felix vertit: produxit, Hieronymus, ebulliuit. Sed neuter eorum habet coniunctionem. Illud Psal. 106. Effusa est contentio super principes: debet legi: Effusa est contemptio. Id probat vox Hebræa בוז, quæ significat despicientiam & contemptionem: pro qua Hieronymus transtulit despectionem. Similiter vox Græca ἐξουδένωσις sonat idem: pro qua Apollinarius antiquus author reddidit ignominiam & despicientiam. Illud Psalm. 108. Qui astitit à dextris pauperis: legendum est: Quia astitit. Est enim perspicuum esse in Hebræo particulam כי, quæ significat quia: & in Græco ὅτι quæ idem est. Id quod est Psalm. 116. Beati, qui tenebit, & allidet paruulos suos, &c. legendum est: paruulos tuos. Est enim apostrophe diuini vatis ad Babylonem, cuius euersionem prædicit. Et non solùm in Græco, sed etiam in Hebraico est, paruulos tuos. Et ita legit Paulinus Nolanus, & Augustinus: & Chrysostomus in cõmentariis in illum Psalmum. Ac ita est in antiquis & emendatis exemplaribus. Illud Psalmi centesimi quinti: Et interfecta est terra in sanguinibus, potest legi: Et infecta est terra in sanguinibus: ita namque habet litera Hebræa. Pro quo transtulit Hieronymus & polluta est terra in sanguinibus: Felix autem: Infecta est. Theodoretus in commentariis legit, & explanat: infecta est. Similiter & Raynerius, & Lyranus. Nihilominus tamen in Græco est [illegible], à verbo [illegible], quod est interficere. Quamobcausam Augustinus in illum Psalmum: Putaremus, inquit, hic scriptoris errorem esse: atque eum diceremus, pro eo quod est infecta, fecisse interfecta, nisi haberemus beneficium Dei, qui scripturas suas in multis linguis esse voluit, atque ita esse scriptum. Interfecta est terra in sanguinibus, inspectis Græcis codicibus videremus. Quid est ergo: interfecta est terra? nisi hoc referatur ad homines, qui habitant in terra tropica locutione: qua significatur, per id quod continet, id quod continetur. Hactenus ille. Itaque vtrumque potest legi: Interfecta est & infecta est. Canticorum sexto: vbi vulgò legitur: Reuertere reuertere Sunamitis: legi debet: Reuertere reuertere Sulamithis. Verba sunt puellarum ad Sponsam has voces emittentium. Sulamithis est id quod pacifica & Hierosolymitana: nam olim Hierusalem appellabatur Salem, quod nomen pacem significat: vt Psalmo 75. Factus est in pace locus eius: vbi in Hebraico pro pace est Salem: à quo nomine deriuatur Sulamithis. Ita vocatur Sponsa, quòd sit pacifica: nam in hac vita non inuenitur animorum pax vera & germana, nisi in Ecclesia nomine Sponsæ significata. Possumus etiam dicere, & rectius meo quidem iudicio hæc verba esse Ecclesiæ catholicæ perfidam Iudæorum synagogam vocantis, vt ab infidelitate & erroribus ad fidem & veritatem reuertatur. Appellatur autem contio Iudæorum Sulamitis hoc est Hierosolymitana, quia præcipua eorum ciuitas fuit Hierusalem. Vocat autem eam Ecclesia, quater dicens, reuertere, quoniam in quatuor mundi præcipuis partibus dispersa est. Capite quadragesimo Esaiæ. Pro: Completa est malitia eius: scribendum est: Completa est militia eius. Nam in Hebræo est nomen צבא quod significat militiam, & tempus definitum, & vitam humanam, quæ, vt ait Iob capite septimo, est militia super terram. Et capite sexagesimo eiusdem Esaiæ: Filiæ tuæ de latere surgent: Pro surgent est in Hebræo verbum אמן, quod significat sugere, & educare. Quare scribendum est. Filiæ tuæ de latere sugent. Capite quinquagesimo primo Ieremiæ, pro: Interficite omnem malitiam eius: scribendum est: Interficite omnem militiam eius. Nam pro malitiam eius est in Hebræo צבאה Hoc est, militiam eius, siue exercitum eius. Capite decimo Euangelij authore Luca id quod vulgò legitur: Suspiciens autem Iesus dixit: Homo quidam, & cæt. legendum est, suscipiens, est enim in Græco ὑπολαβὼν, quod idem est ac suscipiens. Ac si dicat: Suscipiens sermonem & responsionem. Ita Euthimius interpretatur, hoc est, respondens. Illud etiam capite 23. eiusdem Euangelij: Et stabat populus expectans: legendum est: Et

stabat populus spectans: hoc est, videns contemplans, & cernens. Non ea quæ fiebat, sperabat, sed videbat. Id ostendit apertè litera Græca habens θεωρῶν, à verbo θεωρῶ quod significat intueri, videre: spectare. Hæc sunt quæ mihi venerunt in mentem, de quibus pium lectorem admonerem, quæ vitia nec sunt Latini nostri interpretis, vt diximus, nec vulgatæ editionis: sed typographorum & librariorum: quorum incuriæ meritò tribuuntur, quemadmodum hoc Danielis loco surripuerunt, pro surrepserunt.

---

[a] Viri ergo illi curiosius inquirentes inuenerunt Danielem orantem & obsecrantem Deum suum. Et accedentes locuti sunt regi super edicto. Rex nunquid non constituisti, vt omnis homo qui rogaret quenquam de diis & hominibus vsque ad dies triginta, nisi te rex, [b] mitteretur in lacum leonum? Ad quos respondens rex ait: Verus est sermo iuxta decretum Medorum atque Persarum, [c] quod præuaricari non licet. Tunc respondentes dixerunt coram rege. [d] Daniel de filiis captiuitatis Iudæ non curauit de lege tua, & de edicto, quod constituisti: sed tribus temporibus per diem orat obsecratione sua. Quod verbum cùm audisset rex, [e] satis cõtristatus est: & pro Daniele posuit cor vt liberaret eum: & vsque ad occasum solis laborabat, vt erueret illum. Viri autem illi intelligentes regem dixerunt ei: Scito rex quia lex Medorum ac Persarum est, vt omne decretum, quod constituerit rex, non liceat immutari. Tunc rex præcepit, & adduxerunt Danielem: [f] & miserunt eum in lacum leonum. Dixitque rex Danieli: Deus tuus quem colis semper, [g] ipse liberabit te. Allatúsque est lapis vnus, [h] positus est super os lacus, [i] quem obsignauit rex annulo suo, & annulo optimatum suorum, ne quid fieret contra Danielem. Et abiit rex in domum suam: & dormiuit incœnatus, cibique non sunt allati coram eo: insuper & somnus recessit ab eo. Tunc rex primo diluculo consurgens festinus ad lacum leonum perrexit, appropinquansque lacui Danielem [l] voce lachrymabili inclamauit, & affatus est eum: [m] Daniel serue Dei viuentis, Deus tuus cui tu seruis semper, putas ne valuit te liberare à leonibus? Et Daniel regi respondens ait: [n] Rex in æternum viue: Deus meus misit angelum suum: & conclusit ora leonum, & non nocuerunt mihi, quia coram eo iustitia inuenta est in me. [o] Sed & coram te rex delictum non feci. Tunc vehementer rex gauisus est super eo: & Danielem præcepit educi de lacu. Et nulla læsio inuēta est in eo: [p] quia credidit Deo suo. Iubente autem rege adducti sunt viri illi, qui accusauerant Danielem, [q] & in lacum leonum missi sunt, ipsi, & filij, & vxores eorum: [r] & non peruenerunt vsque ad pauimentum lacus, donec arriperent eos leones: & omnia ossa eorum comminuerūt. [s] Tunc Darius rex scripsit vniuersis populis, tribubus, & linguis habitantibus in vniuersa terra. [t] Pax vobis multiplicetur. A me constitutum est decretum, vt in vniuerso imperio & regno meo tremiscant & paueant Deum Danielis: ipse est enim Deus viuēs & æternus in secula: & regnum [u] eius non dissipabitur: [x] & potestas eius vsque in æternum. Ipse liberator atque saluator faciens signa & mirabilia in cœlo & in terra: [y] qui liberauit Danielem de lacu leonum. Porrò Daniel perseuerauit vsque ad regnum Darij, regnúmque Cyri Persæ.

1. Mac. 2.

Sup. 2. & 4

a *Viri ergo illi curiosius inquirentes.* Curiositas est nimium diligens ac superuacanea inuestigatio rerum ad se non pertinentium. Non est viri prudentis inquirere de aliis, & in vita aliena esse curiosum. Vnde Ecclesiasticus ca. 3. *In superuacuis*, inquit, *rebus noli scrutari multipliciter: & in pluribus eius operibus non eris curiosus.* Vxor Loth, quia contra Dei præceptum respexit post tergum, volens scire, quid de aliis ageretur, conuersa est in statuam salis, quæ esset æternum nimiæ curiositatis exemplum: per salem enim perpetuitas significatur. Quam ob causam capite Numerorū decimooctauo dicitur pactum salis cui nulla ætas esset finem allatura. Aduersus curiosos ait ita libro decimo confessionum Diuus Augustinus: Curiosum genus hominum ad cognoscendam vitam alienam, desidiosum est ad corrigendam suam. Et Diuus Hieronymus in epistola de duobus filiis: Nugas, inquit, tenemus, & fonte veritatis amisso opinionum riuulos consectamur. Et Diuus Gregorius explanans illud: *Iuga boum emi quinque:* Graue, inquit, curiositatis est vitium, quæ dum cuiuslibet mentem ad inuestigandam vitam proximi exterius ducit, semper ei sua intima abscondit, vt aliena sciens, se nesciens sit. Et Menāder: Ne velis vitia aliena inquirere. Vt vultures ad extincta corpora odore feruntur, sana verò non curant: sic inimicus nimis curiosus vitæ inimici, eius crimina inquirit: nullúmque est tam abstrusum, quod non olfaciat, atque eò statim accurrat: cùm rerum præclarè gestarum suauitatem sensus stupore non sentiat. Ac, vt Plutarchus ait quemadmodum Lamiæ, vt fictis fabulis viri docti memoriæ prodiderunt, foris acutè videbant, cùm domui oculos haberent reconditos in vasis, nihil penitus cernentes: sic curiosi rerum ad se minimè pertinentium in alienis sunt perspicaces: ad sua cæcutiunt. Et quod est omninò intolerabile, virtutem eorum quos odio prosequuntur, vitio vertunt. Ita magnatibus Medorum, & Persarum euenit, qui propria scelera non curantes curiosè inquirebant, vtrum Danielem ad verum Deum preces fundentem inuenirent, id vitio tribuentes, quod erat laude dignissimum.

Gen. 19.

Simile.

b *Mitteretur in lacum leonum.* Lacus hic domus erat instar foueæ, vbi nutriebantur leones: quò proiiciebantur, qui grauissima scelera admittebant.

c *Quod præuaricari non licet.* Si iustum fuisset & rectum ac: cum illud ab omni iustitia & ratione discreparet, non solùm licebat illud præterire, sed etiam non licebat illud seruare. Nam iuxta apostolorum sententiam Actor. 5. relatum. *Obedire oportet Deo, magis quàm hominibus.*

d *Daniel de filiis captiuitatis Iudæ non curauit de lege tua.* Captiuum nominarunt Danielem, vt regem magis ad iram prouocarent, qui ab homine captiuo contemneretur. Vir erat Daniel sapientia, & probitate

præditus,

prædirus, domi clarus, foris admirandus: cuius rectè facta in hominum cætu celebrabantur. At cùm eius inimici hoc viderent, eius laudes silentio præteribant: id autem quod tribuebant vitio, in medium proferebant, quò illum ad cædem vocabant. Vt gallinæ scalpentes si gemmas inueniunt, aut pretiosa monilia reiiciunt: quisquilias autem eligunt, aut sordes, aut vermiculos: quibus inuentis exultant: sic inuidi & maledici prætermissis rebus præclarè gestis aliorum, id solùm eligunt, & ante oculos omnium ponunt, quod aut delictum est, aut esse videtur: de eo loquuntur: & de re parua, ac nullius momenti, quę nullo modo peccatum est, magnas excitant tragœdias, eiúsque inuentione delectantur. Pharisæi & Scribæ frangentes Dei præcepta inuehebantur in discipulos Christi, quod aliquando escam sumpturi manus non lauissent. Qua in re non solùm discipulos, sed ipsum Christum reprehendebant. Quemadmodum sol iis iucundus qui claros, ac sanos oculos habent, ita est molestus, qui lippitudine aut alio oculorum morbo laborant: ita via iustus & pius iustitiam & pietatem colentibus dulcis & gratus, illis est grauis & odiosus, qui ægritudine oculorum mentis confecti fugiunt veritatis ac virtutis lucem, & flagitiorum tenebris oblectantur. Cain nolebat videre Abel: nec filij Iacob fratrem suum Ioseph: nec Pharisæi Christum Iesum. Dicebant enim, vt est cap. 2. Sap. mandatum: *Circumueniamus iustum, quoniam inutilis est nobis: & cõtrarius operibus nostris.* Et paulò pòst: *Grauis est nobis ad videndum: quoniam dissimilis est aliis.* Eodem modo magnates Medorum & Persarum, inuidia, & malitia concitati non poterant intueri Danielem, eámque ob causam ei insidias pararunt, & ad indignissimam cædem vocauerunt. Sed pœnas luerunt scelerum suorum. Nam vt 17. Prouerbiorum capit. ait sapiens: *Qui in ruina lætatur alterius, non erit impunitus.*

Mat. 15.

Similitudo

Gene 4.

Gen 37.

e *Satis contristatus est.* Quia intellexit causam insidiarum fuisse inuideotiam: & videbat se esse suis verbis irretitum. Ac cum nõ posset liberare Danielẽ humano ductus timore, ne offẽderet magnates, & legem suam videretur infringere, eum iussit proiici in lacum leonum, quem sciebat esse amicum, innocentem, & reipublicæ vtilissimum. Vide quid secum afferat detrimenti timor ille, quem theologi vocant mundanum. De eo illud intelligitur primi cap. Ieremiæ: *Ne timeas à facie eorum.* Et illud saluatoris nostri apud Lucam 11. *Nolite timere pusillus grex.*

f *Miserunt eum in lacum leonum.* Proiecerunt illum in foueam, vbi leones nutriebantur. Vt gubernator quãuis peritus, vim tamen tempestatis fugere non valet, sic vir iustus quamuis sapiens, impetum tamen inuidorum & concitatæ multitudinis vitare non potest.

Similitudo

g *Ipse liberabit te.* Audierat enim tres pueros, quos Daniel sapientia & virtute antecibat, flammas vicisse Babylonicas, & sperabat, non esse leones Danielem occisuros. Sensus est: optarem te non tradi leonibus: sed quoniam aliter fieri non potest, Deus te eripiet: nihil profectò mihi erit antiquius salute tua.

h *Positus est super os lacus.* Id est, ad ostium foueæ & cauernæ leonum. Proiectus est in ingressum ac introitum domus illius subterraneę à leonibus dilaniandus. Accipitur os lacus pro principio & introitu speluncę. Eodem modo cap. 29. Genesis: *Vidit Iacob puteum in agro, & os eius grandi lapide claudebatur.* Et 42. *Singuli repererunt pecuniam in ore sacculi.* Ponitur os pro principio. Hoc ideomate vtimur nos Lusitani, qui pro principio & summitate sacci dicimus (à bocado sacco) Capite Iosue 10. dixit Iosue: *Aperite os speluncæ, & producite ad me quinque reges, qui in ea latitant.* Hoc schemate vsus est Dauid Psalmo 68. cùm Deum obsectaus vt eum à calamitatibus, quibus conficiebatur, eriperet, ne illis obrutus periret, aiebat: *Non me demergat tempestas aquæ, nec absorbeat me profundum: nec vrgeat super me puteus os suum.* Vel, vt verti etiã potest: nec claudat puteus super me os suum. Puteus in quem se videbat cõiectum, erat ærumnarum vorago: & petebat à Deo, ne clauderetur os eius, vt nullus sibi exitus pateret. Aspicis igitur os accipi pro introitu & principio. Vnde os gladij idem est quod cuspis & principium eius. Et qui ictibus cuspidis & punctis gladij interfectus est, dicitur Hebręo idiomate mortuus ore gladij: pro quo Lusitani dicimus (foy morto as estocadas) Capite 34. Genesis, vbi vulgata editio habet: Hemor & Sichem pariter necauerunt: habet litera Hebræa: Hemor & Sichem occiderunt in ore gladij. Loquens Moses de Seon rege Amorrhæorum cap. 21. Numerorum, qui occisus est à populo Israelitico: *Percussus est*, inquit, *in ore gladij.* Et 20. Deuteronomij dicebat Deus: *Interficies in ore gladij.* Hethæũ videlicet & Amorrhæum. Et sexto Iosue: *In ore gladij percusserunt.* Et Ecclesiastici 29. *Multi ceciderũt in ore gladij.* Et in euangelio authore Luca capite vigesimoprimo: *Cadent in ore gladij, & captiui ducentur in omnes gentes.* Fortasse per os gladij intelligitur eius acies & acumen, vt idem sit occidi ore gladii, quod occidi gladio acuto, seu acie gladii: nam Græci gladium ancipitem vocant, *δίστομον*, hoc est duplici ore secantem. Accipitur etiam os pro consensu: nam capite nono Iosue, vbi nos habemus: *Congregati sunt pariter, vt pugnarent contra Iosue & Israelem vno animo, eademque sententia:* est in Hebræo: vno ore: hoc est vno consensu. Pro quo Septuaginta habent: omnes simul. Sed rectè interpres noster transtulit seosum Hebraismi. Eodem modo vigesimoquarto Genesis: nam pro eo quod est in Hebraico: *Vocemus puellam, & interrogemus os eius:* vertit ille: Vocemus puellam, & quæramus ipsius voluntatem. Pro quo Onchelus paraphrastes Chaldaicus habet. Vocemus puellam: & audiamus, quid ipsa dicat. De Israelitis seductis à Gabaonitis inquit scriptura cap. nono Iosue: *Susceperunt de cibariis eorum, & os domini non interrogauerunt.* Acsi dicat: Ideo fuerunt decepti, quia noluerunt hac in re Dei inquirere voluntatem. Ipse Deus apud Esaiam cap. 30. Iudæos vituperans quod ipso relicto propriis consiliis nitebantur: *Ambulatis*, inquit, *vt descendatis in Aegyptum: & os meum non interrogastis.* Hoc est, me inconsulto vestris consiliis vtimini: non quæritis, quæ sit mea voluntas, sed quid vestra cupiat effrenata appetitio. Vel per os domini intelligitur diuinus vates, per quẽ tanquam per os loquitur Deus. Ac quoniam filius Dei est verbum patris, ipse pater os dicitur. Id intelligens Ecclesiasticus cap. 24. inducit sapientiam Dei, hoc est, Dei filium ita loquentem: *Ego ex ore altissimi prodiui.* Accipitur etiam os pro corde, vbi solemus, quod dicimus, prius versare: vt Psal. 36. *Os iusti meditabitur sapientiam.* Vel accipitur os iusti pro ipso iusto, per quem loquitur Deus: iuxta illud Zachariæ apud Luc. 1. *Sicut locutus est per os sanctorum, qui à seculo sunt prophetarum eius.* Acne plura consecter, hoc Danielis loco accipitur, vt diximus, pro introitu & ostio speluncæ leonum.

i *Quem obsignauit rex annulo suo.* Ne magnates possent absente rege ostium aperire, & annulo magnatum ne ipse rex absentibus illis posset illud reserare. Hinc colliges antiquitatem annulorum, quorum gemma vt sigillo antiqui vtebantur. Cap. 21. libri primi Reg. ait scriptura: *Signauit eas annulo eius.* Et cap. 3. Esther: *Et literæ signatæ ipsius annulo.* Et copiosius cap. 8. eiusdem libri. Sed de eius antiquitate vide cap. Gen. 38. & 41. de qua re latè disseruimus in dialogo nostro de causis.

k *Ne quid fieret contra Danielem.* De leonibus ferò securus rex homines pertimescebat. Eos crudeliores ipsis leonibus ducebat, & immaniores omni ferarum

genere putabat. Abiit in aulam dolore pressus: & dormiuit incœnatus. Hoc est, descessit cubitum ieiunus. Dormire hoc loco non accipitur pro capere somnum, qui est omnium laborum ac solicitudinum perfugium & quies: nam paulò pòst sequitur. *Et somnus recessit ab eo*: sed pro ire cubitum, & lectulo prosterni.

l *Voce lachrymabili*. Præ nimio dolore quo angebatur, non poterat lachrymas continere. Versabatur in gemitu & luctu, inter spem & desperationem constitutus. Et animi affectionem voce lachrymabili ostendi, ac regiæ dignitatis oblitus, victor ad captiuum, dominus ad seruum cocurrit.

m *Daniel serue Dei viuentis*. Ad differentiam falsorum Deorum, qui manibus fabricantur. Veritate compulsus fatebatur verum Deum, quem Daniel colebat, viuentem esse. Ac non solùm viuit: sed est ipsa vita: & fons vitæ & bonorum omnium. Ipse enim ait apud Ioannem 11. *Ego sum resurrectio & vita*. De illo ait Dauid Psalm. 35. *Apud te est fons vitæ*. Et ipse Dominus apud Ieremiam 2. *Me dereliquerunt fontem aquæ vitæ*: Et Zacharias 9. *Dominus est oculus hominis*: Hoc est, fons, à quo homini bona cuncta dimanant. Vbi oculus pro oculo aquæ hoc est, pro fonte accipitur.

n *Rex in æternum viue*. Schema hoc explanauimus cap. 2. Honorem debitum præstat regi, qui eum honore amplissimo ornauerat: sed gloriam miraculi tribuit vero Deo, quem ait misisse angelum, vt ora clauderet leonum. Ideo ait: *Deus meus*: nimirum quem colo, quem amplector amore, qui verus est Deus, qui est fons vitæ, qui ad seipsum confugientes solet mirabiliter liberare. Hic misit angelum ora leonum conclusurum. Ergo non fuit feritas leonum ablata, vt naturam amitterent, sed rabies refrenata tunc ac domita. Ioannes Damascenus libro 4. tribuit hoc Dei miraculum virginitati Danielis. Magnus Basilius in homilia de laudibus ieiunij, illud ieiunio tribuit. Alij illud ad innocentiam & simplicitatem Danielis referunt: iuxta illud libri primi Machabæorum cap. 2. *Daniel in sua simplicitate liberatus est de ore leonum*. Diuus Paulus cap. 11. epistolæ ad Hebræos hoc miraculum videtur tribuere fidei, cùm ait *viros sanctos per fidem ora leonum obturasse*. Omnes hi rectè dicunt: quoniam omnibus his virtutibus erat Daniel mirabiliter ornatus. Ac volebat Deus, vt ille ea ederet miracula, vt gentes idolorum cultrices conuerterentur ad ipsum, & confirmarentur fideles, & veri Dei nomen etiam inter nationes barbaras laudibus celebraretur.

o *Sed coram te rex delictum non feci*. Quoniam eius edictum fuerat iniustum, & impium, eámque ob causam non tenebatur Daniel illud seruare. Decreuerat enim parere regi, præterquam in rebus illis, quæ discreparent à lege diuina, & obsisterent rationi.

p *Quia credidit Deo suo*. Hoc est, quia se totum Deo suo commisit. Accipitur enim aliquando credere pro committere, vt Sapientiæ 14. *Exiguo ligno credunt homines animas suas*. Et Ioannis secundo. *Ipse autem Iesus non credebat semetipsum eis*. Felix ille qui ad Deum in rebus aduersis tanquam ad arcem tutissimam summa cum fiducia confugiens se illi totum committit. Vel capitur hic credere pro confidere: vt Psalmo vigesimosexto. *Credo videre bona domini in terra viuentium*. Et Marci 11. *Credite quia accipietis, & euenient vobis*. Et 4 ad Romanos: *Qui contra spem in spem credidit*. Nam Abraham contra spem naturæ confidit spei diuinę promissionis. Vel accipitur credere pro sperare: vt Matthæi octauo: *Vade: & sicut credidisti, fiat tibi*. Et ad Romanos tertiodecimo: *Propior est nostra salus, quàm cùm credidimus*. Vel pro obedire: vt Psal. 109. *Et crediderunt verbis eius*. Et Psal. 118. *Quia mandatis tuis credidi*. Has omnes significationes admittit verbum credere hoc Danielis loco. Sed vt mea fert opinio credere hoc loco est actus fidei charitate formatæ plenæ fiducia in Deum. Pro quo alij vertendum putant, credere in Deum. Hæc est fides, de qua ait in prima epistola sua D. Ioannes cap. 5. *Hæc est victoria, quæ vincit mundum, fides nostra*. De hac fide Christus apud Matthæum 17. & apud Lucam eodem: *Si habueritis*, inquit, *fidem vt granum sinapis, dicetis monti huic Transi hinc illuc: & transibit*. At apud Matthæum subditur exemplum de monte: apud Lucam verò de arbore.

q *Et in lacum leonum missi sunt*. Ait Iosephus eos extenuasse miraculum: & dixisse regi, ideo leones non nocuisse Danieli, quia erant carnibus satiati. Quare iustum fuit, vt ipsi proiicerentur in lacum ad ostendendam leonum satietatem. Proiecti autem sunt cum filiis & vxoribus, quia vt ait Albertus magnus, excitarunt patres ac viros ad scelus aduersus Danielem admittendum: aut fuerunt adiutores; aut saltem assentientes. Quam ob causam easdem pœnas luerunt.

r *Et non peruenerunt vsque ad pauimentum lacus*. Erat enim introitus foueæ per gradus vsque ad pauimentum, ad quod ob terribilem leonum rabiem ac famẽ non peruenerunt: quia fuerunt in ipsis gradibus interfecti & deuorati. Auxit Deus leonum ferociam ad vim miraculi ostendendam.

s *Tunc Darius rex*. Sex inuenio vocatos nomine Darii apud Persas. Primus Darius Cyaxares filius Astiagis: secundus Darius Histaspis filius, tertius Darius Artaxerxes Longimanus: quartus Darius Nothus: quintus Darius Artaxerxes Ochus, sextus Darius Codomanus, quem Alexander magnus superauit. Hic autem fuit filius Astyagis, quem Clemens primo stromate filium ait fuisse Hydaspis. Et apud Danielem in principio noni capitis dicitur filius Assueri. Habuit enim pater eius multa nomina. Hos sex principes numerat Metasthenes in lib. de iudicio temporum, sed mutatis interdum nominibus, quoniam plerique eorum duplici nomine vocabantur. Philo libro de temporibus secundo ait, primum Darium vocatum fuisse Hydaspim, quem alii vocant Xiaxarem.

t *Pax vobis multiplicetur*. Hæc erat epistolæ regis Darii salutatio. Eadem vsus est Nabuchodonosor in epistola ad populum suum, vt suprà visum est in fine capitis tertii.

u *Deum Danielis*. Hoc est, verum Deum: qui etsi omnium est, Danielis tamen dicitur ob eius singularem in ipsum Deum cultum, & ob ipsius Dei in illum liberationem, & immortalia beneficia.

x *Et potestas eius vsque in æternum*. Hæc explicata sunt cap. 2 ac 3. vbi æternitas regni Christi fuit explicata.

y *Qui liberauit Danielem de lacu leonum*. Floruit Daniel non solùm regnante Nabuchodonosore, eiusque filio & nepote, sed etiam gubernaculum tenente Dario Medorum rege, qui has literas pro eius honore & nominis amplitudine ad populum suum misit: & præcipuè ad veri Dei gloriam illustrandam, qui ipsum Danielem à faucibus leonum mirabiliter eripuerat. Multi inuidia moti in hunc diuinum vatem odium conflabant, eiúsque dignitatis florem infringere volebant: Sed Deus illum in dignitate, & honore conseruabat. Nulla nubes odii, & inuidiæ valet veram pietatem, eximium decus, excellentem virtutem perpetuò obscurare. Poterit quidem tempore aliquo offundere tenebras splendori illius: sed non tantum roboris habebit quin ipsa virtus splendescat tenebris dissipatis. Fulgebunt iusti: & impii pœnas luent scelerum suorum: & pernicies quam machinantur aliis, in ipsorum caput redũdabit. Pharao cum

Exod. 1.
Exod. 5

consilia-

consiliariis suis voluit extinguere filios Israelis, & fuit cum omni exercitu suo mari Rubro obrutus, eiúsque fluctibus submersus: populus autem Israeliticus transiuit incolumis. Id cecinit iis verbis diuinus Psaltes: *Tu confirmasti in virtute tua mare: contriuisti capita draconum in aquis. Tu confregisti capita draconis: dedisti eum escam populis Aethiopum.* Hoc ideo ait, Quia Æthiopes illi qui litora maris accolebant, potiti sunt spoliis Ægyptiorum, quos mare eiecit ad littora. Vel per populos Æthiopum intelligit feras deserti, quarum prædam ac pastum fuisse cadauera Ægyptiorum, multi memoriæ prodiderunt. Balaach Moabitarum rex voluit Israelitas maledictis superare, quos virtute & fortitudine superare non poterat. At maledictio conuersa est in benedictionem erga Israelitas: & ipse maledictus remansit. Saul volebat occidere Dauidem: & fuit ab hostibus suis occisus. Superbus Aman suasit Assuero regi, vt populum Dei penitus deleret: & Mardochæo viro pio ac iusto patibulum parauit. At ipse ignominiose periit, in eodem patibulò suspensus, quod ad cædem erexerat Mardochæi: atque aliis liberatis solus ipse pœnas luit flagitij sui: & exitium quod aliis fuerat molitus, in ipsius caput redundauit. Eodem modo Medorum ac Persarum magnates interitum quem in Danielem conflauerant, experti sunt: & à leonibus dilaniati, aliis exemplum præbuerunt. Vnde Salomon Prouerbiorum 5. *Iniquitates suæ*, inquit, *capiunt impium: & funibus peccatorum suorum constringitur.* Et cap. 11. *In impietate sua corruet impius.* Et Esaias: *Væ impio in malum: retributio enim manuum eius fiet ei.* Quia quadraginta duo pueri lacerarunt ore suo iustum Elisæum, fuerunt à duobus vrsis lacerati. Et Holophernes proprio pugione fuit iugulatus. *Ecce parturit iniustitiam*, inquit Dauid Psalmo septimo *concepit dolorem, & peperit iniquitatem. Lacum aperuit, & effodit eum, incidit in foueam, quam fecit: conuertetur dolus eius in caput eius, & in verticem ipsius iniquitas eius descendet.* Solent enim impij in eam incidere perniciem, quam aliis machinantur. Et Psalmo nono: *Infixæ sunt gentes in interitu, quem fecerunt: in laqueo isto quem absconderunt, comprehensus est pes eorum. Cognoscetur Dominus iudicia faciens: in operibus manuum suarum comprehensus est peccator.* Idem verbum comprehendere significat, & illaqueare. Et Ecclesiasticus cap. vigesimoseptimo. *Qui in altum mittit lapidem, super caput eius cadet: & plaga dolosa dolosi diuidet vulnera: & qui foueam fodit, incidet in eam: & qui statuit lapidem proximo suo, offendet in eo: & qui laqueum alij ponit, peribit in illo.* Vt qui puluerem sursum in solem proiicit, vt illum obscuret, eodem puluere obcæcatur: sic qui innocentem vult lædere, seipsum lædit: & volens claritati nominis aliorum offundere tenebras, eisdem cooperitur, & alij in ore hominum cum gloria & dignitate versantur. Franciscus Sforcia inclytus Mediolani dux, ferebat pro insigni in aulæis canem sedentem quiete cum hac litera: Quietum nemo impunè lacesset. Hóc erat eius insigne & monimentum: quo significare volebat, neminem debere viris probitate & pietate præstantibus afferre detrimentum, nisi vellet illud percipere. Vt enim iaculum si in corpus solidum inciderit ac durum, solet aliquando in mittentem retorqueri: ita damnum in fortem ac constantem virum iactum recidit interdum in illum, qui iecit: eúmque vulnerat, qui alium vulnerare conabatur. Capite Prouerbiorum vigesimo quarto ait Salomon: *Qui seminat iniquitatem, metet malum: & virga iræ suæ consummabitur.* Ac si dicat: Qui seminat iniustitiam, metet calamitatem: & virga qua in ira sua alios punit iniustè, eam ipsum iustè castigabit. Vel, & virga deficiet: hoc est, priuabit eos Deus dignitate & authoritate, qua in alios iniuriosè vtuntur. Id illis euenit, qui iusto Danieli pararunt exitium: ac illis qui tres pueros innocentes proiecerunt in flammas, vt suprà visum est capite tertio: qua de re ea poteris videre, quæ ibi obseruauimus.

ANNOTATIO.

1 Donec arriperent eos leones. *Theodotio habet Donec dominati sunt eorum leones. Pro arripere est in Hebræo verbum schalat, quod significat arripere, vt hic: & dominari: vt capite Ecclesiastis 8.* Interdum dominatur homo homini in malum suum. *Significat etiam cauere, authore Reuchlino, & Iosue quinto:* Solue calciamentum tuum de pedibus tuis: locus enim in quo stas, sanctus est. *Hæc est eius sententia: etiamsi alij dicant loco illo esse verbum Naschal: quemadmodum capite tertio Exodi, vbi Deus idem etiam dixit Mosi. Appellabantur ea loca sancta ob Dei apparitionem. Ac fortasse huiusmodi loca olim patriarchæ simili ceremonia venerabantur: nec ad ea ingredi soliti erant nisi calceis solutis in reuerentiæ signum. Vel ideo iubentur soluere calceos ex pellibus animalium mortuorum confectos, quia per illos opera mortua prohibentur: quæ à pedibus, hoc est, ab affectionibus separanda sunt. Id voluit Christus Dominus significare, cum dixit discipulis suis apud Matthæum decimo:* Nolite possidere aurum, nec argentum, nec pecuniam in zonis vestris: nec peram in via, nec duas tunicas, nec calceamenta, nec virgam. *Diuus etiam Lucas cap. 10. de missione septuaginta duorum discipulorum tractans, ait dixisse illis Dominum Iesum.* Nolite portare sacculum, nec peram, neque calceamenta. *Vbi diuus Gregorius: Non debet, inquit, Christi discipulus stultorum operum exempla conspicere: ne sua opera quasi ex mortuis pellibus credat munire. Sunt enim multi, qui prauitatem suam ex alienis prauitatibus muniunt. Hi quid aliud faciunt, nisi pedes suos ex mortuorum animalium munire pellibus conantur? Hactenus ille. Existimo Christum Iesum verbis illis voluisse docere paupertatem: & inanem mundi tollere solicitudinem. Eam ob causam hæc sunt ab euangelistis memoriæ prodita, & perpetuis monimentis consignata: quibus seruator noster discipulos suos ad vitandam cupiditatem cæcam animorum dominatricem erudiuit. Cùm euangelica philosophia sit in paupertate, & honorum mundi despicientia, cæterisque virtutibus constituta: voluit, vt hi quos ad eam nuntiandam & propagandam mittebat, eas opes & dignitates contemnerent, ad quas plerique mortalium auiditate inflammati rapiuntur. At inter Marcum & duos alios euangelistas videtur esse prima facie repugnantia: hi enim, vt ostendimus, asserunt fuisse apostolis, & discipulis calceamenta prohibita: Marcus verò cap. 6. ait, concessum illis fuisse vti sandaliis: sandalia autem calcei quidam sunt. At altè spectare si velis, & ad veritatis subtilitatem reuocare rationem, videbis apertè, nullam inter illos esse discrepantiam. Sandalia quæ illis concessa sunt, plantam solùm pedum tegunt ob itineris incommoda: nudam verò relinquunt partem superiorem. At calceamenta illis prohibita ea sunt, quæ totos pedes vndique tegunt. Pro sandaliis apud Marcum est in Græco σανδάλια. hoc est, solea supernè funiculis quibusdam alligata. Hoc calceamenti genus vocari sandalium asserit beatus Augustinus. Eo vocabulo vtitur diuus Lucas Actorum duodecimo cum ait: ὑπόδησαι τὰ σανδάλιά σου: Hoc est: subliga soleas tuas, vel sandalia tua. Pro quo editio vulgata habet: Calcia caligas tuas. Sed in idem recidit. Fuisse autem apostolos soleis illis vsos, indicat Eusebius Emissenus in homilia in cap. Lucæ decimum. Huiusmodi*

calceos, siue sandalia siue soleas iussit angelus diuo Petro vt sumeret. Nam hodie vna ex illis soleis Romæ inter cæteras eius reliquias seruatur. Voluit Deus, vt eius discipuli haberent pedes coopertos ex parte inferiore, quæ respicit terram, & nudos ex parte superiore, quæ spectat in cælum. Nam affectiones nostræ pedibus significatæ non debent tangere terram, nec respicere illam: sed ad superna dirigi, & cælestia contemplari. Ad res terrenas & caducas tegendæ sunt, & ad excelsas æternásque aperiendæ, mundum firmiter contemnentes, & ad Deum ardenter aspirantes. Accipi autem pedes pro affectionibus indicat Dauid Psalm. 25. cum ait: Pes enim meus stetit in directo: in ecclesiis benedicam te domine. Et 35. Non veniat mihi pes superbiæ. Et 118. Stantes erant pedes nostri in atriis tuis Hierusalem. Et filius eius capite quinto Prouerbiorum. Pedes eius descendunt in mortem. Et Zacharias apud Lucam 1. Ad dirigendos pedes nostros in viam pacis. Eam ob causam voluit Christus pedes Apostolorum abluere. De quo ait capite 1. Apocalypsis diuus Ioannes: Dilexit nos & lauit nos à peccatis nostris in sanguine suo. Eam ob causam dixit Petro apud Ioannem 13. cap. Si non lauero te, non habebis partem mecum. Nisi enim pedes, hoc est, affectus nostri fuerint abluti per Christum Deum nostrum, fieri non potest, vt gloriam sempiternam consequamur. Hi sunt pedes animæ, de quibus vide Hieronymum illud diui Pauli ad Ephesios capite 7. explanantem: Calciati pedes in præparatione euangelij pacis: Augustinum tractatione quinquagesimaseptima explicantem illud 5. cap. Cantic. Laui pedes meos, Ambrosium sermone 13. in Psalmum 118. versiculum illum exponentem: Ab omni via mala prohibui pedes meos. Ab his pedibus sumus calceamenta soluturi: locus enim in quo stamus, hoc est, ecclesia catholica, terra sancta est. Aspicis igitur verbum hoc Sebalat significare soluere & exuere, & dominari, & arripere: & in hanc vltimam significationem accipi hoc Danielis loco ab interprete nostro Latino.

2 Pax vobis multiplicetur. In Chaldæo est Sibelamecon. Hoc est, pax vestra, vel pax vobis. Vox Hebræa est Sebalo, vel vt alij scribunt, Salom, quæ pacem significat: vt Psalmo 37. Nō est pax ossibus meis. Vnde Salomō idē est quod pacificus filius Dauidis ex Bethsabea. Et Salome pacifico: muliceris nomē apud Marcū 50. Et Salmanasar pax ligata: Rex Assyriorum, de quo loquitur scriptura 17. lib. 4. Regum. Accipitur pax pro bonorum copia: ideo apostolus in epistolis suis hac vtitur salutatione: Gratia vobis & pax. Et Darius hoc loco: Pax vobis.

3 Porrò Daniel perseuerauit. Pro perseuerauit est in Hebræo verbum Tsalach, quod significat perseuerare, & prosperè vitam degere: pro quo noster interpres vertit aliquando prosperari: vt Psalm. 1. Omnia quæcunque faciet, prosperabuntur. Et cap. Ierem. 12. Quare via impiorum prosperatur? Hoc ideo ait, quia solet aliquando piorum virorum animus angi, & commoueri specie felicitatis impiorum, videns eos opibus & potentia florere: ac nulla commendatione meritorum ad illustres dignitates per omnes honoris gradus extolli. Id animo percipiens diuinus psaltes has voces emisit: zelaui super iniquos, pacem peccatorum vidēs. At pro super iniquos est in Hebræo בהוללים: hoc est, contra insanos. Eo vocabulo vtitur Dauid Psalm. 74. cum ait: Dixi iniquis: nolite iniquè agere. Pro quo poteris transferre: Dixi insanis: nolite insanire. Ex quo colliges, omnes improbos non solùm stultos esse, sed amentes, & insanos: & ex consequente seruos. Est enim antiquorum sententia memoriæ prodita, & à viris sapientibus vsurpata: nisi sapientem liberum esse neminem. Quî enim fieri potest, vt liber sit, qui seruus est cupiditatum, qui temeritate & insania ductus vanis paret appetitionibus, qui non refrenat libidines, non contemnit voluptates, non imperat iracundiæ, non coercet auaritiam, non denique labes animi repellit? Verissima est illa Dei nostri sententia apud Ioan. 8. Qui facit peccatum seruus est peccati. Quare non est, cur ob impiorum res prosperas, & ad voluntatem fluentes ira concitemur, aut inuidia moueamur. Audiamus diuinum ac regium vatem dicentem Psalm. 36. Noli æmulari in eo, qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias. Vbi pro prosperari est hoc idem verbum Tsalach. Eam ob causam potest hic Danielis locus transferri: Porrò Daniel functus est prosperitate: vel prosperè egit: vel felicitatem cum vita coniunxit. Vel sic: Porrò Danieli cuncta prosperè euenerunt. Theodotio vertit: prosperatus est. Et eodem modo Pagninus. Interpres Theodoreti transtulit: Prosperè successere res Danieli. Quæ omnia in idem recidunt.

ARGVMENTVM.

Narrat diuinus vates visionem sibi ostensam quatuor bestiarum, quam de quatuor mundi imperiis, Babylonico, Persico, Græco, & Romano interpretatur. Vaticinatur de calamitatibus virorum fide, pietate, cæterisque virtutibus præstantium, quos Deus per varios casus plerunque, & acerbas angustias ad vitam ducit beatam & immortalem. Prædicit Antichristi tyrannidem: & æternum Christi Dei nostri regnum secundum eius aduentum, & vltimum iudicium, vbi impij ad æternos relegabuntur ignes, suorum scelerum pœnas daturi: iusti verò illam vitam consequentur in cœlo, quæ est vera vita nominanda, vbi omnibus qui iustitiam coluerint, & in gratia decesserint, scimus certum esse locum, vbi beati æuo sempiterno fruuntur.

CAPVT VII.

[a] ANno primo Balsasar regis Babylonis Daniel somnium vidit: visio autem capitis eius in cubili suo: & somnium scribens breui sermone comprehendit, summatimque perstringens ait: Videbam in visione mea nocte: & ecce quatuor venti cœli pugnabant in mari magno. [b] Et quatuor bestiæ grandes ascendebant de mari diuersæ inter se. [c] Prima quasi leæna, & [d] alas habebat aquilæ. [e] Aspiciebam, donec euulsę alæ eius: [f] & sublata est de terra: & super pedes quasi homo stetit, & cor hominis datum est ei. [g] Et ecce bestia alia similis vrso [h] in parte stetit: & [i] tres ordines erant in ore eius, & in dentibus eius: & sic dicebant ei. [k] Surge, [l] comede carnes plurimas. [m] Post hæc aspiciebam: & ecce alia quasi pardus, & alas habebat quasi auis quatuor super se: & quatuor capita erant in bestia, [n] & potestas data est ei. [o] Post hæc aspiciebam in visione noctis: & ecce bestia quarta terribilis, atque mirabilis, & fortis nimis. [p] Dentes ferreos habebat magnos comedens, atque comminuens, & reliqua pedibus suis conculcans. Dissimilis autem erat cæteris bestiis, quas videram ante eam: [q] & habebat cornua decem.

EXPLA-

EXPLANATIO.

a *Anno primo Balſaſar.* Quæ hoc ſeptimo & ſequenti capite narrantur, iuxta hiſtoriæ ſeriem priora ſunt his, quæ duobus ſuperioribus capitibus narrata ſunt. Nam viſio huius capitis ſeptimi fuit anno primo Balſaſaris, & capitis octaui anno eius tertio: at ea quæ cap. 5. continentur, acciderunt vltimo anno, imò vltimo die eiuſdem Balſaſaris: eóque mortuo tenente Dario clauum imperij, fuit Daniel in foueam leonum coniectus, & inde mirabiliter liberatus: cuius hiſtoria fuit ab eo memoriæ prodita, & capiti ſexto mandata. At ſi diligenter aduertere & perpendere volueris, videbis Danielem hac in re à ratione haud quaquam diſcrepare. Nam prius ſcripſit prodigia omnibus perſpicua & manifeſta, quæ ſub Nabuchodonoſore, Balſaſare, & Dario, eorum ordine ſeruato mirabiliter acciderunt. Nunc verò narrat viſiones ſibi oſtenſas, quarum ipſe ſolus erat conſcius: quæ erant vaticinationes ſuo tempore implendæ, nullo interitu hominum extinguendæ, nulla obliuione poſteritatis obſcurandæ.

Somnium vidit. Hoc eſt: oſtendit ei Deus viſionem in ſomniis, cuius ſummam breui ſcribit ſermone. Et exorſus eſt narrationem hoc modo.

Ecce quatuor venti cœli. Accipitur cœlum pro aere, vt Geneſis primo capite: *Et præſit piſcibus maris & volatilibus cœli.* Et ſecundo: *Appellauitque Adam nominibus ſuis cuncta animantia, & vniuerſa volatilia cœli.* Pſalmo decimoſeptimo: *Intonuit de cœlo dominus, & altiſſimus dedit vocem ſuam, grando & carbones ignis.* Vbi diuinus pſaltes de tonitruis, & grandinibus, & fulminibus ardentibus loquitur: quæ omnia fiunt in aere. Eſaias quinquageſimoquinto: *Deſcendit imber & nix de cœlo.* Et Chriſtus Deus noſter apud Matthæum octauo, & Lucam nono: *Vulpes foueas habent, & volucres cœli nidos; filius autem hominis non habet, vbi caput ſuum reclinet.* Et Ioannes octauo Apocalypſis: *Et vidi, & audiui vocem vnius aquilæ volantis per medium cœli.* Sed hoc in loco Apocalypſis poteſt cœlum accipi pro eccleſia, per quam volant aquilæ, hoc eſt, concionatores euangelici verbum Dei prædicantes, qui per morum integritatem & doctrinæ altitudinem debent ſublimius cæteris volare. At perſpicuum eſt, cœlum non ſolùm hic apud Danielem, ſed multis aliis in locis accipi pro aere. Appellantur autem venti aeris, ſiue ex aere, quia in aeris regione affluunt, & feruntur. Imò ventus, vt graues aſſerunt philoſophi, eſt ipſe aer ob terræ exhalationes motus & concitatus: aer enim affluens huc & illuc ventum efficit, aut ventus efficitur. Ac etiam ſi venti ſint multò plures, fit tamen hoc loco mentio quatuor ſolùm, quia hi quatuor ſunt præcipui, & primarij: nimirum Subſolanus, Fauonius, Septentrio, Auſter.

Pugnabant in mari magno. Hoc eſt, hi quatuor venti ab Oriente, Occidente, Septentrione, & Meridie flantes irruebant in magnum mare, illúdque perturbabant. Mare magnum eſt mũdus, variis tumultibus exagitatus: iuxta illud Oſeæ vndecimo: *Formidabant filij maris.* Et illud ſaluatoris noſtris apud Matt. 13. *Simile eſt regnum cœlorum ſagenæ miſſæ in mare.* Et illud Apocalypſis tertiodecimo: *Vidi de mari beſtiam aſcendentem*: hoc eſt Antichriſtum de mundo dimanantem.

b *Et quatuor beſtiæ grandes.* Hoc eſt, quatuor regna ſeu imperia. Itaque mare eſt mundus, motus eius eſt turbulentus diſcordiarum ac bellorum tumultus: venti ſunt vanitates, & cupiditas dominandi, & arrogantia, & ſpiritus ſuperbiæ, ex quibus mundi perturbatio generatur: beſtiæ ſunt imperia, ex quorum auiditate rerum conuerſiones oriuntur. Mouetur mundus, & turbatur ventis, cùm homines ſuperbi, vanitatibus inflati cupiunt, atque quærunt dominationem: & ad opes, dignitates, & ſupremam poteſtatem rapiuntur: Vult hoc loco Daniel ſignificare magnos motus, qui in principio horum quatuor imperiorum exorti ſunt. Theodoretus per ventos intelligit rerum mutationes. Hieronymus verò angelicas poteſtates, quibus præcipua regna commiſſa ſunt: iuxta illud capitis 32. Deuteronomij: *Quando diuidebat altiſſimus gentes, quando ſeparabat filios Adam, conſtituit terminos populorum iuxta numerum angelorum Dei.* Ita enim habet verſio Septuaginta: licet editio vulgata iuxta literam Hebræam habet: *Iuxta numerum filiorum Iſrael.* Citat Hieronymus hunc locum iuxta tranſlationem Septuaginta, quemadmodum eum citat Gregorius in ſermone angelorum: & Anſelmus in libro Cur Deus homo. Et ait Hieronymus, ideo hos quatuor ventos dici ventos cœli, quia vnuſquiſque angelus cœleſtis facit pro regno, quod ſibi creditum eſt. Quidam per beſtias non ſolùm regna, ſed reges ipſos intelligunt.

c *Prima quaſi leæna, & ålas habebat aquilæ.* Capite ſecundo narrauit Daniel ſomnum Nabuchodonoſoris, in quo vidit ſtatuam, cuius caput erat ex auro, pectus cum brachiis ex argento, venter & femora ex ære, tibiæ ex ferro. Cùm rex ille eſſet ob metalla hæc ſuperbia elatus, per eadem accepit regnorum ænigmata: at cùm Daniel ea contemneret, non per illa, ſed per animalia ſibi in viſione imaginaria oſtenſa: eadem regna intellexit. Similiter Ioel cap. 1. per quatuor plagas terram deſtruentes. Primum regnum Daniel oſtẽſum fuit Babylonicum in ſtatua Nabuchodonoſoris ſignificatum per caput aureum, hic autem per leænam, aut vt quidam ex Chaldæo transferunt, per leonem, propter eius præſtantiam, potentiam, & fortitudinem. Vt Nabuchodonoſor in ſtatua comparatus eſt cum auro, quod cæteris præſtat metallis: ita modò cum leone, qui eſt cæteris animantibus rationis expertibus excellentior. Fortaſſe dicitur rex Babylonis leo propter terrorem & immanitatem. Ita appellatur cap. 4. Ieremiæ, vbi diuinus vates ita inducit Deum cum Hieroſolyma loquentem, eiuſque vaſtitatem nuntiantem: *Malum ego adduco ab Aquilone, & contritionem magnã: aſcendit leo de cubili ſuo, & prædo gentium ſe leuauit.* Vbi per Aquilonem intelligitur Babylon, & per leonem Nabuchodonoſor, qui erat Hieroſolymam vaſtaturus. Et Ezechiel cap. 17. eum appellat aquilam grandem, ob eius ſuperbiam & dominatum. Sed non ſum neſcius, appellari aliquando regem leonem & aquilam in bonam partem. Debet enim eſſe leo propter animi fortitudinem: aquila ob in agendis rebus celeritatem, & ingenij altitudinem & contemplationem: bos ob cõſtantiam in laboribus ferendis: homo ob humanitatem & clementiam. Idem æſtimat Galfridus ſignificari 4. Ezech. animalibus. Aſpicis igitur regem Babylonis vocari leonem vel propter crudelitatem, vel propter fortitudinem & regiã præſtantiam. Accipi autem leonem pro homine immanitate ac feritate inſigni, indicat Dauid, qui ſciens parari ſibi inſidias ab impio Saule, cõfugit ad Deum, has ad illum voces emittens: *Domine Deus meus in te ſperaui: ſaluum me fac ex omnibus perſequentibus me, & libera me. Ne quando rapiat vt leo animam meam.* Vbi anima accipitur pro vita, vt multis aliis in locis diuinarum literarum. Etſi Magnus Baſilius, Ioannes Chryſoſtomus, & Theodoretus hunc locum de Abſolone

explanatunt, qui in patrem suum irruerat, & impetum fecerat, & ad crudele exitium vocauerat: Hieronymus tamen cum omnibus ferè Hebræis illum ad Saulis immanitatem referendum arbitratur. Sed parum refert ea poni de vno aut altero, dummodo per leonem princeps crudelis intelligatur. Io eandem significationem sumiturà Ieremia, cùm ait Threnorum 3. *Factus est mihi leo in absconditis.* Et ab Ezechiele 19. *Leo factus est, & didicit capere prædam, hominémque comedere.* Accipitur etiam pro viro iustitis, magnanimitate & fortitudine præstante: vt 28. Prouerbiorum: *Iustus autem quasi leo confidens.* Et tertio libri 1. Machabæorum dicitur de strenuo Iuda Machabæo: *Similis factus est leoni in operibus suis.* Imò Christus Deus noster leo appellatur ob fortitudinem, & excellentiam, & regiam dignitatem. De illo intelligitur illud Apocalypsis quinto: *Vicit leo de tribu Iuda.* Nec solùm in literis diuinis, sed etiam in humanis per leonem magnanimitas significatur. Eam ob causam aiunt, Almorum coniunxisse leonē cū apro, vt ostenderet esse animi fortitudinem cum corporis viribus copulandam: per leonem enim animi vim ac magnitudinem, per aprum verò corporis robur interpretantur. Hanc animi fortitudinem & celsitatem voluit significare rex Simandius seipsum in marmore sculptum in magnifico sepulchro suo in figura leonis relinquens: vt narrat lib. 2 Bibliothecæ Diodorus Siculus. Est etiam leo corporei roboris hieroglyphicum, & extat nummus Antiochi, in quo sculptus est leo humi procumbens cum noctua superuolante. Quo rex ille voluit significare, vires corporis designatas per leonem, cedere sapientiæ per noctuam intellectæ: vt Pierius Valerianus existimat. Et quoniam leo diuidit prædam inter animalia, designat liberalitatem & magnificentiam, quæ est rerum magnarum & excelsarum cum animi ampla quadam & splendida propositione agitatio & administratio: quæ regibus maximè conuenit, & his, qui opibus & diuitiarum affluentia cumulantur. Hæ sunt rationes ob quas rex Babylonia in leonis figura apparuit Danieli. Sed editio nostra vulgata leænam habet, non leonem. Vbi Hieronymus: Regnum, inquit, Babylonicum propter sæuitiam seu propter luxuriam & vitam libidini seruientem non leo, sed leæna appellatur. Aiunt enim hi, qui de bestiarum scripsere naturis, leænas esse ferociores, maximè si catulos nutriant: & semper gestire ad coitum. Hactenus ille. Porrò mulieres libidini deditas per leænas intelligi, multis constat veterum scriptis & monumentis. Huius petulantiæ causa fortasse Ezech. cap. 9. Hierosolymam leænam vocauit.

d *Et alas habebat aquilæ.* Hoc est diuitiis affluebat. Nonnulli per alas aquilæ intelligunt superbiam, insolentiam, & vanitatem. Alij potentiam & velocitatem, & artem militarem, ac armorum peritiam, quibus rebus regnum illud se ferebat in sublime. Albertus magnus per alas intelligit exercitus hinc inde se extendentes, iuxta illud Esaiæ cap. 8. *Erit extensio alarum eius implens latitudinem terræ tuæ ô Emanuel.* Alij per has alas nationes intelligunt ac gentes vicinas, quas Nabuchodonosor superauerat, & in ditionem suam redegerat.

e *Aspiciebam, donec euulsæ sunt alæ eius.* Id est, diligenter intuebar mentis oculis diuino lumine illustratis, alas illas euelli à leæna. Significat ablatam potentiam Nabuchodonosori, quando incidit in amentiam: vel vniuerso regno Babylonico, quando fuit à Medis, ac Persis captum, & euersum.

f *Et sublata est de terra.* Bestia illa regnum Babylonicum designās amissa est, cùm Balsasar fuit interfectus, & ciuitas euersa, & tota Chaldæa in Darij ditionem redacta. Et tunc gens Babylonia stetit super pedes suos, & recepit cor humanum. Hoc est, in se reuersa intellexit fragilitatem & imbecillitatem suam, & mūdi inconstantiam & varietatem. Stare super pedes est non iacere, sed erigi & excitari non solùm quo ad corpus ad ambulandum, sed quo ad animum ad intelligendum. Quade re ea poteris videre, quæ obseruauimus in commentariis nostris in Ezechielem, verba illa secundi capitis explanantes. *Fili hominis sta supra pedes tuos.* Potest totum hoc non de regno, sed de rege Nabuchodonosore explanari. Fuit enim regno priuatus, & sublatus de terra, hoc est, de hominum familiaritate, & cum bestiis in agris & syluis versatus: sed in pristinum statum restitutus rediit ad mentem, & erecta est more humano, qui instar quadrupedum gradiebatur: hominísque figuram atque intelligentiam recuperauit. Vide caput quartum, & quæ ibi annotauimus: vbi inuenies Nabuchodonosorem ob superbiam & insolentiam regnum cum vsu rationis simul amisisse. Vt enim Cyclops absque oculis manus quoquo versum porrigebat nullo certo scopo: ita magnus rex si est cæca ac temeraria superbia raptus, quiduis ingreditur insano rerum tumultu, sed nullo certo iudicio. Ex quo efficitur, vt perniciem sibi ipsi inscius machinetur. *Similitudo.*

g *Ecce bestia alia similis vrso.* Hac secunda bestia significatur regnum Persarum, quod ob duritiem, & feritatem, & laborum tolerantiam cum vrso comparatur. Animal est viribus pollens, sed minus generosum leone: at in labore patientius, & in victu parcius. Quæ omnia Medis ac Persis congruebat: vt apud Trogum Pompeium, & Xenophontem, & alios historicos licet videre. Et vt vrsus in ortu suo, authore Plinio, deformis est, sine oculis, sine pilis, sine cruribus: at mater eum lambendo sensim ita conformat, vt perfectum reddat: ita regnū Persarum initio sui dominatus sordidum fuit & abiectum: sed tempore succedente ita illud prudentia in moribus expoliuit, & in arte militari instruxit, vt paulatim ad summam nominis amplitudinem & claritatem perduceret. Significari autem in literis diuinis principes per vrsos asserit Augustin. sermone 204. & Eucherius in quartum Regum. Nam cum Elisæus ascenderet in Bethel, egressi sunt de ciuitate pueri eum illudentes, ex quibus duo vrsi de sylua egressi quadraginta duos lacerarunt. Id sub figura iūc gestum adumbrabat fore, vt duo imperatores Vespasianus & Titus post quadraginta duos annos à domini ascensu in cœlum Iudæos occiderent, eorúmque munitissimam vrbem Hierosolymam funditus delerent, quòd cœlestem Elisæum mundi saluatorem irrisissent, & ad crudelissimam cædem falsis criminibus vocassent. *Similitudo*

h *In parte stetit.* Hoc est, aduersus vnam tantùm partem se erexit: solùm in Babylonios irruit, non in Iudæos. Duo erant gentium genera in regno Babylonio, nimirū Chaldæi seu Babylonij, & Hebræi: Darius autem ac Cyrus tota ctis Hebræis in Chaldæos duntaxat impetum fecerunt. Intelligitur hoc de bello Babylonico: nam alioqui multum sanguinem aliarum nationum effuderunt Persæ duce Cyro, vt bellum testatur Scythicum contra Tomyrin: de quo videre poteris Herodotum in libro, qui inscribitur Clio, Iustinum libro primo, Orosium libro secundo. Vel *in parte stetit*: hoc est, euersis alijs imperij sui partibus, amissis aliis regionibus sibi olim subiectis, in vna tantùm remansit: vnā solùm partem imperij retinuit.

i *Tres ordines erant in ore eius.* Id est, tria habebat imperia, Persicum, Medicum, Babylonicum: quæ cùm fuissent distincta, fuerunt confusa, & ad vnum redacta.

Surge-

k *Surge.*]Hoc ei dicebant crudeles eius famuli. Surgete hoc loco idem est quod seipsum parare: vt Iosue 1. *Surge, transi Iordanem istum.* Hoc est, para te ad Iordanem hunc transeundum.

l *Comede carnes plurimas.*) Para te ipsum ad carnes permultas comedendas: da operam, vt magnam hominum multitudinem interficias. Sinecdoche figura est, vt caro pars hominis pro toto homine accipiatur. Accipit autem carnem pro homine iudicat Paulus Apostolus, qui cap. 3. ad Romanos ait: *ex operibus legis non iustificatur omnis caro.* Et cap. 2. ad Galatas eandem scribens sententiam ait: *Scientes quod non iustificatur homo ex operibus legis.* Accipitur etiam caro pro sola muliere: vt Ioannis 1. *Nec ex voluntate carnis, nec ex voluntate viri.* Præterea sumitur pro peccatore, pro litera legis, pro appetitu sensitiuo, & pro aliis rebus: vt licet videre apud Ambrosium libro de Isaac 2. apud Clementem Alexandrinum primo Pædago. 6. apud Augustinum 2. de Genesi contra Manichæos 12. apud Isichium in Leuiticum 7. Sed hoc Danielis loco accipitur pro homine in communi: & comedere carnes pro exercere in homines crudelitatem. Non omnes concitabant regem ad illam, sed qui immanes erant: ac fortasse tres illi, quos rex in excelsa dignitate constituerat, præter Danielem, qui fuit in loco cuiusdam ex illis constitutus. Quam ob causam forsitan dixit: *Tres ordines erant in ore eius:* hoc est, tres regni gubernatores, qui excepto Daniele crudelitatem exercebant, ad quam regem concitabant. Quemadmodum non poteris cognoscere sit necne integrum vas, nisi illud impleatur liquore: sic nec hominem, nisi ei fuerit magistratus commissus, & munus gubernandi commendatum. Qui enim priuati immanitatem cooperiebant, qua vti non poterant, eam in medium proferunt, cum ad dominatum ascendunt. Nam vt carbones candentes sub cinere in fabri ferrarij officina videntur extincti, ac flantibus follibus, ignemque excitantibus exardescunt, micant, & vruot: sic antiqua odia, quæ in vita priuata videbantur extincta, flatu domini, impetuque potestate recrudescunt, vibrant, & crudeles vltionis flammas emittunt. Nec solùm ipsi Persæ crudelitatem exercebant, sed regem ad illam exagitabant: cùm nihil in principe perniciosius crudelitate, nihil abiectius: contrà verò nihil vtilius clementia, nihil præstantius. Id intelligens Sapiens ait capite 16. Prouerbiorum: *In hilaritate vultus regis vita: & clementia eius quasi imber serotinus.* Hoc est, quasi pluuia desiderata terram nutriens, vt pulchros vberesque fructus ferat. Et ca. 20. *Misericordia & veritas custodiunt regem: & roboratur clementia thronus eius.* Et 25. *Aufer impietatem de vultu regis, & firmabitur iustitia thronus eius.* Aureum sceptrum regis Assueri, quod extendit ad Esther, designat clementiam: sceptrum verò ferreum, de quo dicitur secundo psalmo: *Reges eos in virga ferrea:* iustitiæ seueritatem, quæ non adhibetur nisi exigente necessitate. Nam tunc nõ est crudelitas crimina pro Deo punire, sed pietas. Ita ait in epistola ad Riparium diuus Hieronymus: cuius sententia est in sacros canones relata vigesimatertia quæstione octaua Legi. Crudelitas enim est animi atrocitas & immanitas, legi naturæ, quam sequi debemus, inimica. Hæc nec sanguine expletur, nec est vlla calamitate satiata: sed omnem repellens humanitatem, spumat ex ore scelus, anhelat ex intimo pectore sæuitiam. Contrà verò clementia est animi lenitas & benignitas hominum naturæ consentanea, per quam animus temerè in odium alicuius inuectionis concitatus comitate retinetur. Hanc ita coluerunt veteres Romani, vt in nummis sculperent: Æneas Vicus in commentariis in veterum imperatorum numismata, vnum describit habens ex vna parte caput pietatis, & ex altera tria religionis instrumẽta, lituum, guttum, securim. Hoc numisma fuit excusum ex auro per Hirtium prætorem post deuictos à Cæsare Pompeij legatos ipso iterum consule facto, vt Florus testatur libro quarto: & Dion Cassius quadragesimoprimo. Esse autem caput pietatis, perspicuum est ex numismate æreo Drusi Cæsaris, quod eandem omnino habet figuram cum hac subscriptione: Pietas. Et Hubertius Herbipolita in historiis imperatorum aliud numisma depingit, in quo est imago pietatis cum cornu copiæ, & ciconia, quæ est pietatis symbolum, cum hac inscriptione: Pietas. Et in fastis describit aliud, in quo est sculptum templum pietatis. Ita antiqui pietatem venerabantur, vt ei templum dedicarent. Colere illam vt Deum fuit intolerabilis vanitas & superstitio: sed diligere illam fuit laudabile, eumque gloriæ tribuendum. Et quamuis clementia conueniat omnibus, maximè tamen principi, vt ait Seneca in libro de clementia, cuius est admirabile ornamentum. Nam crudelitas parit odium, dissidium, & interitum: clementia autem beneuolentiam, concordiam, & perpetuitatem. Vt enim singula hastilia facilè franguntur, coniuncta autẽ frangi haudquaquam possunt: ita, qui à se inuicem dissident animo & voluntate, facile superantur: concordes autem insuperabiles perseuerant. Nec solùm clementia parit concordiam, sed multa alia bona nomine vitæ significata. Nam, vt capite vndecimo Prouerbiorum ait Sapiens: *Clementia præparat vitam:* & Apostolus capite quarto epistolæ prioris ad Timotheum: *Pietas ad omnia vtilis est, promissionem habens vitæ, quæ nunc est, & futuræ.* At impij Persæ suadebant regi suo immanitatem & tyrannidem, vt eum non regem efficerent, sed tyrannum. Quid enim interest inter regem, & tyrannum, nisi quòd hic vtitur crudelitate, ille autem clementia? Est enim imago quædam Dei, qui est clementissimus. De eo ait ita diuus Psaltes: *Tu Domine Deus miserator & misericors, patiens & multæ misericordiæ.* Et iterum: *Suauis Dominus vniuersis: & miserationes eius super omnia opera eius.* Et Ionas capite 4. *Scio, quia tu Deus clemens & misericors es, patiens, & multæ miserationis.* Eam ob causam, vt speculum quamuis auro gemmisque ornatum sit, nisi tamen similem repræsentet imaginem, inutile quidem erit: sic rex tametsi sit indutus ornatu regio, multo auro, multisque gemmis distincto, & illustratus diademate magnis ac fulgentibus margaritis illuminato, & illustri sceptro, aliisque insignibus regiis splendidissimè excultus: erit tamen inutilis, nisi eum imitetur, cuius debet in terra gerere imaginem: nisi crudelitatem rationi inimicã repellat. Et licet eum consiliarij ad immanitatem moueant, & itam, non illis hac in re voluntate gerat, nec cum polypo quibusuis locis colorem mutante cõparetur: cui similis est, qui quorumlibet moribus & consiliis accommodatur. Est namque in ponderandis consiliis magna opus prudentia summè principibus necessaria. Nam quemadmodum non debet sumere citharam, qui nec canendi, nec pulsandi peritus sit: ita non debet rempublicam gubernandam suscipere, nisi qui sit prudentia præditus. Hæc enim docebit consilia crudelitatem illi suadentia repudiare, eùmque ad clementiam suscipere. Nam vt ait capite secundo epistolæ suæ Iacobus: *Iudicium sine misericordia illi, qui non facit misericordiam.* Et Paulus quarto epistolæ ad Ephesios: *Estote inuicem benigni & misericordes, donantes inuicem, sicut Deus in Christo donauit vobis.* Et ipse Christus dominus noster capite 6. Euangelij authore Luca: *Estote misericordes, sicut & pater vester misericors est.*

[Marginalia: Similitudo; Similitudo; Prou. 25; Esther 4.; Similitudo; 1. Tim. 4.; Psal. 85; Psal. 144; Similitudo; Simili.; Simile.; Iacob. 2.]

m *Post hæc aspiciebam, & ecce alia quasi pardus.*] Tertium regnum est Macedonum siue Græcorum, quod cum pardo animali velocissimo, qood præceps fertur ad sanguinem, comparatur. Nihil enim fuit victoria Alexandri Magni celerius, nihil concitatius. Pardus est maculosus: maculas autem interpretamur nonnulli varias regiones & oras, quas Alexander subegit: vel labes & vitia, quibus se maculauit ac polluit. Per alas auis intellige eius liberalitatem, vel celeritatem, vel ea, quæ super alis primi animalis paulò antè obseruauimus. Per quatuor capita pardi intelliguntur quatuor præcipui duces exercituum eius: vel quatuor reges, qui illi successerunt: nempe Ptolemæus, Seleucus, Philippus, Antigonus. Pardus cùm sit bestia maculis distincta, est pulchra & elegans, cuius fœmina appellatur panthera: quæ etiamsi exterius videatur innocua, est tamen fallax, amaritudine plena, & humani sanguinis auida. Sunt, qui existiment idem esse pardum ac pantheram: fœminam autem pardalim vocari. Aiunt, multa animalia sectari pantheram eius odore ac pulchritudine delectata: quæ ab ipsa capiuntur, & dilaniantur: eámque esse eius in venando solertiam. Quapropter Ægyptii eos qui propria vita regebant, & figuram virtutis ostendebant, imagine pantheræ notabant. Huiusmodi autem fuisse Græcos est multis in locis veterom historiarum perspectum & exploratum. Quare eorum imperium præsertim tempore Alexandri cum pardo comparatur.

n *Et potestas data est ei.*] Ostendit, Alexandeum adeptum fuisse imperium non ob propriam fortitudinem, sed ob Dei voluntatem. Nam vt ait Daniel capite secundo de Deo loquens: *Ipse mutat tempora & ætates, transfert regna, atque constituit.* Et ipse Deus capite Prouerbiorum octauo: *Per me,* inquit, *reges regnant: & legum conditores iusta decernunt: per me principes imperant, & potentes decernunt iustitiam.* Vnde Apostolus capite tertiodecimo ad Romanos: *Non est,* inquit, *potestas, nisi à Deo: quæ autem sunt,* nimirum potestates, *à Deo ordinatæ sunt.* Et Christus apud Ioannem 19. dixit Pilato: *Non haberes potestatem aduersus me vllam, nisi tibi datum esset desuper.* Itaque potestas est à Deo, sed abusus eius ab hominibus.

o *Post hæc aspiciebam in visione noctis: & ecce bestia quarta terribilis.* Quartum imperium ad Romanum per hanc quartam bestiam fine homine designatum: quod Daniel aspexit in visione noctis, hoc est, per somnium visione quadam imaginaria, mentis oculis diuino lumine illustratis. Erat hæc bestia terribilis ob terrorem, quem Romani aliis nationibus iniecerunt. Erat mirabilis ob eloquentiam, politiam, prudentiam, iustitiam, cæteráasque morales virtutes. Erat fortis ob excelsi animi magnitudinem, & robur, quod est considerata periculorum susceptio, & laborum perpessio, ac dolorum contemptio.

p *Dentes ferreos habebat magnos.*) Hoc est, magnam habebat potentiam. Vel per magnos dentes ferreos intelligitur Romani imperij crudelitas, præsertim tempore Neronis, & aliorum imperatorum, qui Christi fideles acerbissimis cruciatibus vexarunt, & ad cædes crudelissimas vocauerunt. Nulla fuit vnquam talis feritas, nulla tam immanis sæuitia. Sed Christi martyres pietate ac iustitia præstantes, animi alacritate, & magnitudine, & admirabili constantia omnia illa supplicia & tormenta pro Christo sustinebant. Per pedes quibus bestia illa cætera conculcabat, significatur imperij Romani tyrannis in tributis quondam intolerabilibus exigendis. Hæc quarta bestia non nominatur, quia nulla inuenitur, quæ possit cum Romanorum imperio in omnibus his, quæ de illo diximus, comparari. Ideo subditur: *Dissimilis autem erat cæteris bestiis.* Aiunt tamen nonnulli in psalmo 79. intelligi populum Romanum nomine apri feræ indomitæ, quæ vineam sabaoth, hoc est populum Iudaicum vastauit. Ita enim scriptum est: *Exterminauit eam aper de sylua: singularis ferus depastus est eam.* Non de ecclesia catholica, quam Apostolos in priore ad Timotheum capite tertio appellat *domum Dei:* sed de sylua, hoc est, de gentium infidelitate processit.

q *Et habebat cornua decem.*] Hoc est, decem præcipua regna. Apud Zachariam capite primo quatuor cornua designant duo regna, nimirum Assyriorum, quod decem tribus captiuas abduxit: & Babyloniorũ, quod duas tribus in Babylonicam coniecit seruitutem. Vtitur metaphora sumpta à bobus, quorum quilibet duo habet cornua: quam ob causam vbi dixit. *Ecce quatuor cornua,* adiecit: Hæc sunt cornua, quæ ventilauerunt Iudam & Israel. Fortasse hoc Danielis loco accipitur numerus definitus pro indefinito, vt decem cornua multa regna, aut multos reges significent. Darius enim sicut septenarius est plenitudinis numerus, & solet in diuina scriptura multitudinem nuntiare: vt Numerorum quartodecimo, vbi Deus loquens de Iudæorum sceleribus, quibus ipsum sæpe ad iram prouocauerant: *Qui viderunt,* inquit, *maiestatem meam, & signa, quæ feci in Ægypto, & in solitudine: & tentauerunt me iam per decem vices.* Iob capite 19. dicebat amicis suis, qui eum multis affecerant contumeliis. *En decies confunditis me: & non erubescitis opprimentes me.* Et primo Regum primo dixit Elcana vxori suæ Annæ: *Nunquid non ego melior tibi sum, quam decem filij?* Ecclesiastes 7. *Sapientia,* inquit, *confortabit sapientem super decem principes ciuitatis.* Et apud Matt. 25. omnis Christianorum multitudo cum decem virginibus comparatur. Vel decem cornua sunt decem reges, iuxta id quod ait diuus Ioannes capite decimoseptimo Apocalypsis: qui simul existentes prope mundi finem imperium diuident Romanum. Ita etiam diuus Hieronymus. Dicamus, quod omnes scriptores ecclesiastici tradiderunt: in consummatione seculi quando regnum destruendum est Romanorum, decem futuros esse reges, qui vrbem Romanam inter se diuidant. Petrus Comestor in ecclesiastica historia decem hæc cornua, ait ad mundi finem respicere: ad illósque decem reges spectare, qui per decem soles in vaticinio Sibyllæ significantur. Et infrà dicitur: *Cornua decem ipsius regni decem reges erunt.*

OBSERVATIONES
ex Chaldæo in Cap. VII.

1 Visio autem capitis sui in cubili suo. *In Chaldæo est:* Theod. *Vechezvey in numero multitudinis. Et visiones capitis sui. Theodotio etiam habet καὶ αἱ ὁράσεις: hoc est, & visiones. Vna quidem visio est: sed quia multas habet partes, rectè per numerum pluralem significatur. Quare rectè vertit noster interpres in singulari: & rectè Theodotio in plurali. Vocabulum Hebræum est chezon, à verbo Chaza, quod significat videre, & apparere: vt psal. 16.* Ego autem

cem in iustitia apparebo conspectui tuo, satiabor cum apparuerit gloria tua. *Quæ verba possunt ita verti: Ego autem in iustitia videbo conspectum tuum: satiabor, cùm resurrexerit gloria tua. Sensus est. videant vani homines diuitias suas fluxas & fallaces, qui manibus bonorum simulachris delusi, solida & expressa bona despiciunt, & iustitiam detestantur. At ego iustitiam colens videbo aliquando faciem tuam: & tunc summis perfundar gaudijs, cum resurrexerit gloria tua, cum in die reditus tui ad vitam ego tecum resurrexero, & suauissima numinis tui visione, & admirabili pulchritudine oblectabor. Tunc summa afficiar voluptate, cum te Christe sancte videro à mortuis gloriosè excitatum. Est enim credibile fuisse Dauidem vnum ex illis, qui cum Christo resurgentes fuerunt ab inferis reuocati. De illis Matt. 27.* Monumenta, *inquit*, aperta sunt: & multa corpora sanctorum qui dormierant, surrexerunt. Et exeuntes de monumentis post resurrectionem eius venerunt in sanctam ciuitatem, & apparuerunt multis. *Existimo ideo illos diuinos vates Iacob & Ioseph filium eius præcepisse, vt sepelirentur in terra promissionis, quò resurgerent cum Christo, quem spiritu prophetico sciebant esse tertio die à mortuis excitandum: illumque esse diem, quem Abraham desiderabat: de quo dominus Iesus dixit Iudæis apud Ioan. 8.* Abraham pater vester exultauit, vt videret diem meum vidit, & gauisus est. *vbi verba hæc* vidit, & gauisus est, *explananda sunt per futurum more Hebræorum. Ac si dicat Christus: Satiabitur Abraham, cum resurrexero in gloria mea: quemadmodum Dauid. Sed quia pro gloria est in Hebræo hæc vox* מין *Mun, quæ inter alia significat similitudinem, possunt ita verti verba hæc: Satiabor, cùm resurrexerit similitudo tua. Ac si dicat Dauid: Tunc ero repletus gaudio, cùm ego qui sum ad similitudinem tuam, à limbo excitatus fuero. Vel sic. Exultabo, cum affligus fuero ad similitudinem tuam. Verbum namque Cuts quod significat apparere, significat etiam affligi. Ac si dicat diuinus vates: Gaudio afficiar bone Iesu, cùm me videro tormentis affectum instar tui: intueor enim mentis oculis diuino Spiritu illuminatis te esse affligendum ab impijs Iudæis: ac oblectabor, cùm te imitatus fuero, & iniurias æquo animo sustinuero. Loquitur regius ac diuinus psaltes cum Christo, cuius contumelias & cruciatus multis in psalmis prædixit: ad quem has voces emittit:* Ego autem in iustitia apparebo conspectui tuo: satiabor, cum apparuerit gloria tua. *Poteris per hanc Dei gloriam intelligere æternam beatitudinem in cœlis: vbi sancti diuina visione satiantur. Accipitur etiam verbum hoc chaza pro intelligere aut cognoscere: vt cap. 26. Gen. vbi Palæstini dixerunt Isaac.* Vidimus tecum esse dominum: *Vbi videre accipitur pro cognoscere & intelligere. Et psal. 33.* Gustate, & videte, quoniam suauis est dominus. Et 118. Omnis consummationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis. *Ac si dicat diuinus citharœdus: Non me fugit domine Deus, quin potius apertè intelligo, alta mœnia, superba propugnacula, inexpugnabiles vrbes, vastas statuas, tabulas, monilia, vasa celata, pocula ex auro fulgentibus distincta gemmis, coronas pretiosas margaritis ornatas, & cætera huiusmodi, quę mortalibus cōsummata perfectáque videntur, habere finem, tempore labefactari, vetustate deleri. At mandatum tuum ita latum est, vt non solùm duret in hac vita, sed etiam in altera: viri enim iustitia ac pietate præcellentes, qui te summo prosequuntur amore, & proximum rectè diligunt, hic habent charitatem & in cœlo perfectionem. Non tantùm in huius vitæ cursu Deum ac homines in oculis ferunt, sed postquam ex corporum vinculis tāquā è carcere euolauerint, & in splendidissimo candore sedium æternarum collocati fuerint, inexplicabili charitate flagrabunt. Quapropter Apostolus in priore ad Corin. cap. 13.* Charitas, *inquit*, nunquam excidit. *Quæ caduca sunt, cadunt, & subijciuntur fini: at charitas manet in æternum. Id intelligens Dauid has voces emisit:* Omnis consummationis vidi finem: latum mandatum tuum nimis. *Hoc est, intellexi rem omnem terrenam, quamuis consummata videatur, interire: diuinum autem præceptum tuum de habenda charitate, æternum esse. Vbi aspicis idem esse illo in loco videre quod intelligere. In hanc significationem accipitur ab Apostolo, cùm ait capite septimo ad Romanos:* Video aliam legem in membris meis repugnantem legi mentis meæ. *Et à diuo Luca vndecimo capite:* Ipse autem vt vidit cogitationes eorum, dixit eis, &c. *Videre corruptionem idem est quod corrumpi: vt Psalm. 15.* Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. *Quæ verba intelliguntur de Christo, vt Apostoli cap. 2. Actorum testantur. Nam Deus pater haudquaquam euisit Christi corpus in sepulchro corrumpi. Eodem modo videre mortem idem est quod mori: vt psal. 88.* Quis est homo, qui viuet, & non videbit mortem? *Visio autem significat diuinam vaticinationem: vt cap. 1. Esaiæ:* Visio Esaiæ filij Amos: *vt ibi in commentarijs nostris ostendimus. Accipitur etiam pro re visa: vt capite 1. Ezech.* Aperti sunt cœli: & vidi visiones Dei. *Vbi pro aperti sunt, est in Hebræo verbum pathach, quod præter alia significat sculpere & pingere. Quare potest locus ille ita verti: Sculpti sunt cœli: & vidi visiones Dei. Vidit enim ea, quæ illi Deus ostendit, sculpta in cœlo, siue in aere: cœlum enim aliquando pro aere sumitur. Potest nihilominus locus ille multò aliter explanari, vt ibi in nostris commentarijs poteris intueri. Vbi visiones in eandem significationem accipiuntur, quemadmodum hoc loco apud nostrum Danielem, pro rebus visis intellectui repræsentatis. Sed Ezechiel vigilabat, Daniel autem dormiebat.*

2 Euulsa sunt à facie eius. *Ita est in Chaldæo, & in Græco. Quidam tamen vertunt: A quo sunt detracta. Vt sit sensus: Ipsum cornu paruum euulsit tria cornua. Nec perperam: nam facies rei accipitur aliquando pro re ipsa: vt Exod. 33.* Si facies tua non ierit, ne ducas nos hinc: *pro quo noster interpres vertit: Si non tu ipse præcedas, ne educas nos de loco isto. Et 2. Par. c. 20. pro eo quod est in Hebræo: Dedit faciem suam, vt quæreret dominum, vertit noster interpres: Totum se contulit ad rogandum dominum. Id ostenditur apertè capite trigesimotertio Exodi, vbi hæc sunt verba:* Non poteris videre faciem meam. *Et volens Deus explicare, quid per faciem suam intelligeret, addidit:* Non enim videbit me homo, & viuet. *Ac si diceret: Non me poteris videre, quia nullus dum viuit, me videbit. Nemo in vita mortali potest oculis corporeis naturam meam intueri. Vbi vides faciem Dei accipi pro ipso Deo. Eodem modo apud Matth. 18.* Angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est.

Gen. 3 / Gen. 21 — Psal. 118

---

[a] Considerabam cornua: & ecce cornu aliud paruum ortum est de medio eorum: & tria de cornibus primis euulsa sunt à facie eius. [b] Et ecce oculi quasi oculi hominis erāt in cornu isto, [c] & os loquēs ingentia. Aspiciebam, donec throni positi sunt: & antiquus dierum sedit. [d] Vestimentum eius candidum quasi nix, & capilli capitis eius quasi lana munda. [e] Thronus eius flāmæ ignis: rota eius ignis accēsus. [f] Fluuius igneus rapidusque egrediebatur à facie eius. Millia

millium ministrabant ei, & decies mille centena millia assistebant ei. [h] Iudicium sedit, & libri aperti sunt. [i] Aspiciebam propter vocem sermonum grandium, quos cornu illud loquebatur. Et vidi, quoniam interfecta esset bestia, & perisset corpus eius: & traditum esset ad comburendum igni. [k] Aliarum quoque bestiarum ablata esset potestas: [l] & tempora vitæ constituta essent eis vsque ad tēpus. Aspiciebam ergo in visione noctis: [m] & ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat, & [n] vsque ad antiquum dierum peruenit: & in conspectu eius obtulerunt eum. Et dedit ei potestatem, & honorem, & regnum. Et omnes populi, tribus, & linguæ ipsi seruient. Potestas eius potestas æterna, quæ non auferetur: [o] & regnum eius, quod nō corrumpetur. [p] Horruit spiritus meus: Ego Daniel territus sum in his: & [q] visiones capitis mei cōturbauerunt me.

Ioan. 1. *Sapiē. 1.*

a *Considerabam cornua.*] Hoc est, cùm conspicerem decem cornua quadrupedis, apparuit aliud cornu paruum: quod de medio eorum ortum est. Porphyrius existimat per cornu hoc paruum intelligi Antiochum Epiphanem: à quo ait interfectos esse tres reges, nimirum Ptolemæum Euergetem, & Ptolemæum Philometorem, & Artaxerxim regem Armeniæ. Sed deceptus est ob historiarum ignorationem: nam duo illi Ptolemæi priusquam ipse nasceretur, mortui sunt. Diuus Hieronymus ait per cornu illud intelligi Antichristum. Ac hæc est cōmunis opinio, in qua ferè omnes sunt, qui hunc locum explanarunt. Dicitur autem Antichristus cornu propter eius superbiam & potentiam. sed paruum, qui ignobilis erit, obscuro loco natus: sed quamuis sit paruus in principio: postea tamen crescet dæmonis fauore, suámque potentiam longè latéque propagabit. Superabit tres reges per tria cornua significatos, nempe Ægyptium, Aphricum, & Æthiopicum: quibus interfectis alij etiam septem victori colla submittent.

b *Ecce oculi quasi oculi hominis erant in cornu isto.*) Id est, vidi in Antichristo esse magnam perspicaciam humanam per oculos hominis significatam, habebit enim ingenij vim & acumen. Hi autem oculi dicuntur hominis, ne eum dæmonem putemus, sed purum hominem, in quo tamen diabolus sit familiariter habitaturus. Dicuntur etiam oculi hominis, quia eius prudentia non erit diuina, sed humana, non spiritus, sed carnis: quæ occidit. Nam vt ait capite octauo epistolæ ad Romanos diuus Paulus: *Prudentia carnis mors est: prudentia autem spiritus vita & pax.* Accipi oculum pro iudicio humano rationi inimico, seu pro carnis prudentia, indicat Zach. 5. qui describens iustitiam Dei per amphoram seu iustam mensuram significatam, qua ille decem tribus vitulos aureos colentes castigauit: & designans earum tribuum iudicium deprauatum, ait: *Hæc est amphora egrediens: & dixit: hic est oculus eorum in vniuersa terra.* Potest nihilominus illic accipi oculus pro incorrupto & perspicaci Dei iudicio: non quo homines vident, sed quo à Deo videntur. At capite sexto apud Matthæum pro intentione accipitur, vbi scriptum est: *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus lucidum erit.* Vnde oculus dexter pro recta accipitur intentione, sumpta metaphora à sagittariis, qui vno oculo aperto ferire solent, vt certiùs scopum attingant. Oculus autem sinister est oculus humanus, & propositum deprauatum: quam in significationem potest accipi hoc Danielis loco. De huiusmodi oculis non cœlum, sed terram intuentibus ait diuinus psaltes: *Oculos suos statuerunt declinare in terram.* Et Ieremias in peccatorum persona Threnorum quinto: *Contenebrati sunt oculi nostri.* Et Christus apud Matth. 7. *Eijce primum trabem de oculo tuo.* Et apud Lucam capite sexto. *Ipse in oculo tuo trabem non vides.*

Psal. 16

c *Et os loquens ingentia.*) Id est, habebat os verbis superbissimis plenum. Ac si dicat: loquetur aduersus Deum & homines: erit eloquens, sed superbus, maledicus, iactabundus, fallax, & minax: & diuinitatem sibi sumet & arrogabit. Eum appellat diuus Paulus capite secundo posterioris ad Thessalonicenses *hominem peccati, filium perditionis, qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.* Omnia ea quæ hic ait Daniel, rectè Antichristo conueniunt: & vera est ac plana ecclesiasticorum scriptorum interpretatio. Nihilominus tamen existimo posse totum hoc de Mahumeto, quem alij Mafametum vocant, explanari. Hic enim paruum & abiectum habuit initium. Natus est in Arabia in regione Ismaelitica olim imperio Romano subiecta, imperij gubernaculum tenente Mauricio: cœpit coli imperante Phoca: sed Heraclio imperium gerente magnas vires acquisiuit, ingentes copias duxit, & eximiam sed falsam nominis amplitudinem & celebritatem adeptus, specie simulatæ sanctitatis, libertate carnis accedente, infinitas gentes fefellit. Fuit ille pestis mundi funesta, & execrabile incendium: homo impius & audax, nullam consectatus eminentem virtutem, sed adumbratam imaginem gloriæ. Non satis habuit omnia scelera moliri, quibus læditur obedientia, & animus polluitur cum corpore, nisi etiam summi Dei religionem multis in locis deleret, ac labefactaret. Hic tria cornua, hoc est, tres mundi partes Romano imperio olim subiectas superauit, nimirum Asiam, Africam, Europam: non vniuersas has regiones, sed earum partes. Qui sectam Mahumeticam recipiebant, appellabantur Sarracini, non à Sarah vxore Abrahæ, sed à Sarraca prouincia Arabiæ, authore Stephano, vbi secta hæc originem habuit. Ducunt enim genus ab Ismaele filio Agar: quam ob causam vocantur Agareni: non autem ab Isaac filio Saræ. Ideo non Sarahni à Sarah, sed Sarraceni à Sarraca dicuntur. Huius Sarracæ in Arabia meminit Marius Niger in sexto Asiæ commentario.

Aspiciebam donec throni positi sunt, & antiquus dierum sedit. In illa visione noctis per somnium cernebam hæc omnia mentis oculis lumine prophetico illustratis. Et allati ac positi sunt throni, seu sedes regiæ: & sedit Deus pater, qui ob æternitatem & iudicandi seueritatem *antiquus dierum* vocatur. Filius gignitur à patre: Spiritus sanctus à patre filióque procedit. Et quamuis in trinitate sanctissima nihil sit prius aut posterius, nihil maius, aut minus: pater tamen dicitur principium sine principio, quia à nullo est factus, nec creatus, nec genitus, nec procedens: & ab illo procedit filius, & Spiritus Sanctus. Ideo, vt ait diuus Augustinus in quarto de trinitate, pater est principium totius diuinitatis. Quam ob causam *antiquus dierum* appellatur. Dicuntur autem *throni* in plurali propter tres sanctissimæ trinitatis personas. Vel propter Apostolorum sedes, de quibus ait Dauid psalmo 121. *Quia illic sederunt sedes in iudicio, sedes super domum Dauid.* Et Christus Iesus apud Matthæum decimonono: *Cùm sederit filius hominis, sedebitis vos super sedes duodecim iudicantes duodecim tribus Israel.* Nam

hoc

hoc loco describitur Christi aduentus ad vltimum iudicium, quando iudicaturus est viuos & mortuos. De quo secundo aduentu loquitur Ioannes capite vigesimo Apocalypsis in hunc modum: *Et vidi Thronum magnum candidum, & sedentem super eum: à cuius conspectu fugit terra, & cœlum, & locus non est inuentus eis. Et vidi mortuos magnos & pusillos stantes in conspectu throni: & libri aperti sunt.* Dicuntur autem cœlum & terra fugere à conspectu Dei, quia exurentur igne conflagrationis. Ita enim ait diuus Petrus capite tertio epistolæ suæ posterioris: *Adueniet dies domini vt fur, in quo cœli magno impetu transibunt: elementa verò calore soluentur: terra autem, & quæ in ipsa sunt opera, exurentur.* Fugient quoque quodammodo, quando purgatis elementis & cœlis noua fuerit illorum facies. Ac erunt omnes in conspectu throni: quia vt diuus ait Paulus in posteriore ad Corinthios quinto: *Omnes nos manifestari oportet ante tribunal Christi.* Fortasse ideo throni multi dicuntur, quia sancti sunt sedes Dei. Vel per thronos intelliguntur spiritus illi Angelici, quos diuus Paulus in epistola ad Colossenses thronos appellauit. Nonnulli ex Hebræis per hos thronos duas sedes intelligunt, vnam Dei, alteram Messiæ, quem purum hominem existimant fore: cùm reipsa sit verus Deus, & verus homo. Sed dices: Si Daniel hoc loco vaticinatur de secundo Christi aduentu, & vltimo iudicio, quando ipse Christus venturus est iudicatum viuos & mortuos, cur meminit patris, & non filij? Respondeo, Danielem vtriusque meminisse, hic patris, & paulò pòst filij. Licet enim in vltimo iudicio appariturа sit persona filij, non tamen ibi deerit pater, & Spiritus sanctus: ipse enim Christus ait apud Matthæum vigesimosexto. *Videbitis filium hominis sedentem à dextris virtutis Dei.* Quibus verbis indicat se cum patre sessurum.

d *Vestimentum eius candidum quasi nix.*] Vestis Dei patris pura erat, niueum referens candorem. Incircunscriptibilis & simplicissimus Deus veste non induitur corporea, sed splendore suo sempiterno ornatur, & pulcherrimus ostenditur. De illo ait diuinus psaltes psalmo 92. *Dominus regnauit, decorem indutus est, indutus est dominus fortitudinem, & præcinxit se.* Et psalmo 103. *Confessionem & decorem induisti amictus lumine sicut vestimento.* Vbi pro confessione alij gloriam transtulerunt. Volunt diuini vates per nitorem harum vestium diuinæ naturæ sanctitatem, claritatem, & lucem significare. Vel intelligunt per illum sanctos, quibus Deus circundatus ad vltimum iudicium venturus est: de quibus ait capite 49. Esa. *Omnibus his velut ornamento vestieris.* De quibus Zachariæ 14. *Veniet*, inquit, *dominus Deus meus, omnesque sancti cum eo.*

e *Et capilli capitis eius quasi lana munda.*) Ostenditur porum, sincerúmque Dei iudicium, & iudicando sapientia & maturitas. Eodem modo de Christo ait Ioannes in Apocalypsi capite primo. *Caput autem eius & capilli erant candidi tanquam lana alba, & tanquam nix.* Diuus Augustinus in libro de essentia diuinitatis ait, capillos Dei, & pedes, ac manus eius, & cætera membra, quæ ei tribuit diuina scriptura, spiritualiter intelligi. Et paulò pòst: Capillos eius sanctos Angelos, seu vniuersos electos typicè accipi oportet.

f *Thronus eius flamma ignis.*) Id est, videbatur thronus eius igne inflammatus. Ignis significat lucem inaccessibilem, quam Deus inhabitat, vt in epistola priore ad 1. Timotheum 6. ait Apostolus. Et ipse Deus ignis dicitur: vt Moses & Paulus memoriæ prodiderunt, hic in epistola ad Hebræos, ille in Deuteronomio cap. 4. nam probos illuminat, improbos vrit. Nec

solùm thronus, sed rotæ eius igne splendido flagrabát. Alludit ad solia regum, quę olim erant versatilia instar curruum triumphalium.

g *Fluuius igneus rapidúsque egrediebatur à facie eius.*] Ostendunt verba hæc magnitudinem admirabilis luminis, & splendoris, qui ex Deo ad iustorum oblectationem, impiorum autem terrorem procedebat. Vnde diuinus citharœdus psalmo 49. *Ignis*, inquit, *in conspectu eius exardescet: & in circuitu eius tempestas valida.* Etsi hoc potest ad primum Christi aduentū referri, quando ipse assumpta humanitate splendidissimam diuinitatis suæ claritatem emisit, qua mortalium mentes illustrauit, & cæcos Iudæos perfidia obstinatos afflixit, permittens Hierosolymam euerti, eósque ferro, fame ac peste consumi, & perpetuo exilio mulctari: tamē referri possunt ad secundum aduentum, quando iusti gloriam sempiternam consequentur, impij autem ad inferos relegabuntur. At quia tradentur igni æterno ex sententia Dei, dicitur fluuius igneus rapidúsque egredi à facie illius.

h *Millia millium ministrabant ei & decies millies centena millia.* Ponitur numerus definitus pro indefinito. Sensus est: Innumerabiles turmæ Angelorum stipabant Deum. De illis scriptum est in psalmo 67. *Currus Dei decem millibus multiplex, millia lætantium.* Poni autem numerum definitum pro indefinito est in sancta scriptura satis vsitatum: Prouerbiorum capite 24. *Septies in die cadit iustus, & resurgit.* Psal. 118. *Septies in die laudem dixi tibi:* Psal. 90. *Cadent à latere tuo mille, & decem millia à dextris tuis.* Matthæi 18. *Non dico tibi vsque septies, sed septuagies septies.* Id est, quoties peccauerit. Apocalypsis 7. *Quadraginta quatuor millia signati.* Ex hoc Danielis loco intelligimus Angelos partim esse ministrantes, partim assistentes. Dionysius Areopagita plures ait esse assistentes quam ministrantes. Id colligunt nonnulli ex hoc loco Danielis aientis: *Millia millium ministrabant ei: sed decies millies centena millium assistebant ei.* Maior enim numerus tribuitur assistentibus, quàm ministrantibus. Hanc Dionysij sententiam affert diuus Thomas in prima parte summæ theologicæ, quæstione 112. vbi hanc materiam grauiter & sapienter tractauit.

i *Iudicium sedit, & libri aperti sunt.*] Id est, Deus se ad iudicandum exhibebit: solent enim iudices senētiam ferre sedentes, vt quietem & tranquillitatem præ se ferant sine animi cócitatione. Porrò de Deo capite duodecimo libri Sapientiæ scriptum legimus: *Tu dominator virtutis cum tranquillitate iudicas, & cum magna reuerentia disponis nos.* Cum autem Deus sederit iudiciū laturus, aperientur libri conscientiæ: & opera singulorum bona & mala cum cogitationibus & verbis illic erūt omnibus cognita & perspecta. Diuus Augustinus per hos apertos intelligit sanctos, in quibus impij poterunt videre ac legere bona, quæ facere debuerunt, & neglexerunt. Hi sunt libri, de quibus loquitur diuus Ioannes capite vigesimo Apocalypsis. At venerabilis Beda illum Apocalypsis locum explanans per hos libros intelligit diuinas scripturas veteris ac noui testamenti: quæ ideo dicuntur in iudicio aperiendæ, quia tunc earum veritas cunctis patebit.

i *Aspiciebam propter vocem sermonum grandium.*] Id est, respiciebam execrationes, quas cornu paruum magna & queribūda voce loquebatur. Et intellexi Dei iudiciū venire ad impiorū iactantiā & superbiam puniendam. Vidi enim bestiam illam interfectam, & corpus eius traditum igni, & flāmis æternis exponi. Id quod paulò antè vocauerat cornu, modò appellat bestiam, quā vidit æternis cruciatibus cōburi cū corpore suo: hoc est cum illis qui eam veluti caput sequebantur. Lo-

quitur de Antichristo,& eius sectatoribus. Vel de Mahometo,eiusque impiam sectam amplexātibus. Vel de alio Christianæ religionis inimico, qui multos ad impietates conuerterit, & à vera fide Christi,eiusque sāctā ecclesia separauerit: eiusmodi fuit nostra hac in re infelici memoria Martinus Lutherus, filius diaboli teterrimus, omnium scelerum maculis notatissimus, immensa vitiorum vorago. Eum secuti Buccerus, Zuinglius, Oecolampadius, Caluinus,& cæteræ huiusmodi pestes, infinitos homines peruerterunt, ac in exitium æternum præcipitarunt. Fortasse bestia de qua hic loquitur, est bestia quarta, qua imperium Romanum designatur. Ac tunc erit sensus: Perpendebam solicitè ordinē diuini iudicij propter magnas blasphemias, quas Antichristus emittebat: quapropter optabam videre huius rei exitium, præsertim circa hoc cornu. *Et vidi quartam bestiam interfectam, in qua cornu hoc nascitur.* Nā ante mundi finem euertetur imperium Romanum, & delebitur potestas eius. Et vidi proiici in ignem æternum debitas pœnas daturum corpus illius bestiæ, non totum, sed illud, quod cornu illud sequebatur, quod aduersus Deum magnas voces emittebat. Sed quoniam in Apocalypsi Antichristus bestia frequenter appellatur, quæ occidetur à Christo, vt ait diuus Paulus ca.2. posterioris ad Thess. existimo per bestiæ interfectionem exitium Antichristi significari. Ille enim cum corpore suo, hoc est, cum eius sectatoribus ad æternos cruciatus relegabitur. De Antichristi interitu, eiusque satellitum pernicie, loquitur diuus Ioannes in fine capitis deciminoni Apocalypsis.

Apoc 13. Apoc. 13. & 19.

k *Aliarumque bestiarum ablata esset potestas.*) Vidi tunc consumpta esse & penitus deleta alia tria imperia, nimirum Babylonicum, Persicum, & Macedonicum. Non enim vltrà erit imperium terreum, sed diuinū. Possunt hęc verba ex Chaldæo ita transferri: Reliquarum bestiarum fecerat transire potestatem. Id est, iam autem angeli abstulerant ab aliis tribus bestiis dominatum.

Apoc 19

l *Et tempora vitæ constituta essent eis, vsque ad tempus & tempus.*) Id est, & singula imperia dotarunt tempus illud, quod Deus illis constituit, alia breuius, alia longius. Sed omnia fuerunt consumpta ante secundum Christi aduētum. Tunc enim terrenus dominatus cessabit, iuxta illud Apostoli in priore ad Corinthios: *Cùm tradiderit regnum Deo & patri, cum euacuauerit omnem principatum, & potestatem, & virtutem.* Sed non ita regnū tradet patri, vt à seipso abdicet: quemadmodum cùm à patre accepit, non abstulit illi. Regnum hoc est ecclesia electorum, vt Photius & Cyrillus interpretantur. Eam Christus in fine mundi tradet Deo patri ab omni calamitate & perturbatione liberam, & ab omnibus tyrannorum ac dæmonum insultibus tutam: cùm omnem & principum mundi, & dæmonum potestatem ac tyrannidem deleuerit.

1. Cor. 15

m *Ecce cum nubibus cœli quasi filius hominis veniebat.*) Locutus est de Deo patre, nunc loquitur de filio: sed ea quæ de vtroque dicit, simul vidit, etiamsi separatim ac seorsum describat. Eum quem in visione statuæ Nabuchodonosoris appellauit lapidem, hic filium hominis appellat. Ac vt illic lapis omnia regna contriuit per metalla statuæ significata: ita hoc loco omnia regna delet per bestias intellecta. Appellatur autem Christus *filius hominis*, quia verus est homo, cum sit verus Deus: duas enim habet naturas: sed vna tantum persona est. Voluit hoc loco diuinus vates assumptionem carnis humanæ in filio Dei significare quem asserit venturum esse ad iudicium cum corpore humano. Idem asseruerunt angeli dicentes Actor.1. *Viri Galilæi quid statis aspicientes in cœlum? Hic Iesus qui assumptus est à vobis in cœlum, sic veniet, quemadmodum vidistis eum euntem in cœlum.* Et quemadmodum ascendit in nube, iuxta illud Act.1. *Nubes suscepit eum ab oculis eorum*: ita veniet ad iudicium in nube. Ideo canit ecclesia: Ecce apparebit dominus super nubem candidam, & cum eo sanctorum millia. Ipse Christus apud Matt.26. *Videbitis*, inquit, *filium hominis sedentem à dextris Dei, & venientem in nubibus cœli*: Et apud Lucam 21. *Tunc videbunt filium hominis venientem in nube, cum potestate magna & maiestate.* Et Ioannes capite Apocal.1. *Ecce venit cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt.* Nonnulli per has splendidas nubes intelligunt sanctorum splendores cum Christo venientium. Ipse enim veniet *quasi filius hominis*: vt hoc loco ait Daniel: hoc est, verus filius hominis: particula enim, *quasi*, hoc loco non similitudinem significat, sed certissimam confirmationem: vt apud Ioannem cap.1. *Vidimus gloriam eius*, nimirum Iesu Christi, *quasi gloriam vnigeniti à patre.* Hoc est, talem gloriam conspeximus in Christo, qualem decet habere eum, qui est vnigena, verúsque Dei filius.

Sup 2

n *Vsque ad antiquum dierum peruenit.*) Id est, peruenit Christus vsque ad patrem: ad æqualitatem patris in vna essentia. Et in conspectu eius obtulerunt eum: nimirum angeli, qui in iudicio eum stipabunt, illi seruiētes. Filius Dei ab æterno æqualis patri secundum diuinitatem, minor est patre secundum humanitatem. Ac in secundo aduentu veniet ad patris æqualitatem quantùm ad manifestationem omnibus exhibendam: omnes enim tunc cognoscent esse eum filium Dei naturalem. Christus secundùm naturam assumptam veniet ad locum vltimi iudicij, qui quatenus Deus vbique est: cui secundùm humanitatem pater dedit potestatem iudiciariam, & honorem, & regnum. Nam ab instanti incarnationis, vt verbis vtar scholasticis, eo ipso quo Christi humanitas vnita est verbo hypostaticè, data est ei potestas in cœlo & in terra, & honor & regnum super omnem creaturam. De illo ait Ioannes Baptista c.3. apud Ioannem Euangelistam: *Pater diligit filium, & omnia dedit in manu eius.* Et ipse Christus apud Matthæum 28. *Data est*, inquit, *mihi omnis potestas in cœlo & in terra.* Sed in vltimo iudicio hæc ei dari dicuntur, quantum ad generalem & apertam omnium manifestationem, & completum vsum, cùm ipse omnes iudicabit, iustos ad sedes cœlestes domosque æternas perducens, impios autem relegans ad inferos, suorum scelerum pœnas daturos.

o *Et regnum eius quod non corrumpetur.*) Hoc fuit in 2.c. explanatum. Vt illic qui statuam confregit, factus est mons magnus implens vniuersam terram, cuius regnū non euertetur: ita hic qui bestias consumpsit, & Antichristum interfecit, rex erit æternus, cuius imperium nullo fine claudetur, nulla posteritate delebitur, nulla temporum varietate dissipabitur.

p *Horruit spiritus meus.*) Præ magnitudine visionis, & Antichristi impietate, & seueritate diuini iudicij. Possunt hæc verba ita verti: Dereliquit me spiritus meus. Quasi dicat: territus sum, obstupui, & deliquium animi passus fui: Si Daniel territus est, quia oculis spiritus præuidit vltimum ac vniuersale iudicium, quid facient peccatores illud corporaliter videntes? Multi qui hic censentur iusti, illi pleni sceleribus apparebūt, & iuste damnabuntur. Nunc verè Christiani qui sese totos Deo dedicarunt, appellantur ab improbis deceptores, cum nihil illis sit antiquius veritate: sed illic eorum virtus apparebit. Cognoscuntur à Deo, mundo minimè perfecti. Deo viuont, mundo moriuntur. De illis ait in epistola posteriore ad Cor. cap.6. diuus Paulus: *Vt seductores & veraces: sicut qui ignoti, & cogniti: quasi morientes, & ecce viuimus.* Et ad Colossenses tertio: *Mortui estis, & vita vestra abscondita est cum Christo in*

Deo : cum autem Christus apparuerit vita vestra, tunc & vos apparebitis cum ipso in gloria. Porrò tunc veritas iudicabitur, & in medium proferetur : eorúmque aperietur magnanimitas, quos mundus contemnebat, & pro nihilo putabat. *Tunc*, vt ait apostolus capite quarto prioris ad Corinthios, *manifestabit Dominus consilia cordium : & laus erit vnicuique à Deo.* Vt in

Similitudo

sarcina minutarum mercium omnes illæ sunt opertæ & confusæ, pretiosæ cum vilibus, donec peruentum sit ad nundinas, vbi extrahuntur merces illæ venales, & positæ in locis suis cingulæ indicantur, & cognoscuntur, & intelligitur vniuscuiusque vis, pondus, & pretium: sic in mundo hoc omnes sunt permisti & inuoluti, boni cum malis: sed cum venerit dies iudicij in tempore illo totius vniuersi omnes iudicabuntur: collocabitur vnusquisque in loco suo: & patebit, quid quisque mereatur, omniúmque virtutum ac vitiorum gradus apertissimè videbuntur: *Illic*, vt ait Iesus Christus Dominus noster, *nihil erit opertum, quod non reueletur: nihil occultum, quod non sciatur.* Vt in area

Matt. 10. Marc. 4. Luc. 8. Similitudo

sunt simul grana & paleæ : sed tempore triturationis colliguntur grana in borreum, paleæ autem in iumentorum stabulum, ita in hac vita sunt simul probi ac improbi: sed in vltimo iudicio qui iustitiam & pietatem coluerũt, ferentur in sedes cœlestes beatorum: qui autem se sceleribus polluerunt, mittentur in pœnas inferorum sempiternas. Et vt ait diuinus Baptista: *Ventilabrum in manu Dei est, & mundabit aream suam, & congregabit triticum in horreum suum : paleas autem comburet igni inextinguibili.* Iudex ille Christus Dominus æquus est, & verax : de quo ait psalmographus: *Iudicabit orbem terræ in æquitate, & populos in veritate sua.* Et Ecclesiastes duodecimo : *Cuncta, quæ fiunt, adducet Deus in iudicium pro omni errato, siue bonum, siue malũ sit.* Et diuus Paulus decimoseptimo Actorum: *statuit Deus diem, in quo iudicaturus est orbem in æquitate.* Nunc est tempus pœnitentiæ, tunc exercebitur iustitia. Eam ob causam diuus Ioannes capite 1. Apocalypsis postquam dixit : *Ecce veniet cum nubibus, & videbit eum omnis oculus, & qui eum pupugerunt :* addidit paulò pòst : *De ore eius gladius ex vtraque parte acutus exibit.* Vt aries quando reuertitur retrò, vehementiùs

Matt. 3. Psal. 9. Simile.

inuehitur in resistentem, eúmque duriùs percutit : sic Deus qui videtur scelera multorum in vita hac dissimulare, & veluti retrò reuerti, in die extremi iudicij eos acerrimis efficiet supplicijs & ad pœnas asperrimas damnabit. Quapropter Deus eos in hac vita punit, cùm videtur non punire: sed apparebit apertè animaduersio in vltimo iudicio. Quemadmodum flumina illa, quæ se repentè abscondunt sub terra, eò tamen feruntur, quò tendunt, & posteà apparent super terram cum impetu fluentia : sic Dei castigationes licet aliquando in hoc mundo occultæ sint, in die tamen illo terribili iudicij in apertum proferentur : & in extremas & acerbissimas ærumnas impios relegabunt. Nullus erit, qui se possit excusare, quin in iudicio appareat coram Christo : ipse enim ait apud Ioelem capite 3. *Congregabo omnes gentes, & deducam eas in vallem Iosaphat: & disceptabo cum eis ibi.* Et apud Matth. 25. *Cùm venerit filius hominis in maiestate sua, & omnes angeli cum eo, tunc sedebit super sedem maiestatis suæ: congregabuntur ante eum omnes gentes.* De eo scriptum est psalm. 49. *Deus manifestè veniet, Deus noster & non silebit. Ignis in conspectu eius exardescet : & in circuitu eius tempestas valida.* Hericius dum est vacuus, fugit

Simile.

venatorem : at pomis onustus fugere non potest : ita peccator in hac vita potest per pœnitentiam fugere vltionem Dei : at in die iudicij grauidus pondere scelerum nullo modo se in fugam conijcere valebit. Id intelligens Esaias ait cap. decimo : *Quid facietis in die visitationis & calamitatis de longè venientis? Ad cuius confugietis auxilium?* Vt acus duæ sunt extremitates,

Similitudo

altera qua suscipit fila, altera quæ pungit : ita Christi duo sunt aduentus, alter quo suscepit peccatores ad pœnitentiam, ostendens misericordiam, alter quo impios mulctabit exercens iustitiam. *Cùm accepero tempus*, ait ille Psal. 74. *ego iustitias iudicabo.* Et apud Sophoniam primo : *Scrutabor Ierusalem in lucernis, & visitabo super viros defixos in fecibus suis.* Id intuens diuus Bernardus: Si in Ierusalem, inquit, fit scrutinium, quid erit in Babylone? Et rectè quidem: nam, si iustorum vita per Hierosolymam significata est diligenter exploranda & perspicienda, quantò magis sceleratorum colluuies per Babylonem intellecta? accusabũtur impii non solùm à dæmonibus, & ab hominibus sceleratis, sed etiam à viris iustitia præstantibus, quos ipsi afflixerũt, iuxta illud libri Sapientiæ capite quinto: *Stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt.* Nec solùm homines, sed insensibiles creaturæ in eos inuehẽtur: Deus enim illis vtetur aduersus eos, vt est eodem capite memoriæ proditum: *Armabit creaturam ad vltionem inimicorum.* Et paulò pòst: *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Omnia in illo vltimo iudicio videbuntur impiis tristia, terribilia, metuenda. A dexteris, inquit diuus Ambrosius, erunt peccata, à sinistris dæmonia, subtus horrens infernus, suprà iudex iratus, foris mũdus ardens, intus cõscientia vrens. Vbi iustus vix saluabitur, miser impius quid faciet? Latere erit impossibile, apparere intolerabile. Hactenus ille. Si Adam fugere volebat præsentiam

Gen. 3.

Dei, quem ob morsum pomi prohibiti offẽderat, quid illi facient, qui eundem Deum sæpe contempserunt, cuius legem infinitis maleficiis violarunt? Hos statuet Christus ad sinistram, iustos autem ad dexterã, vt ipse apud Matthæum 25. testatur. Dextera enim signum est amoris. Quare Iacob filium suum dilectum vocauit Benjamin, hoc est, filium dexteræ, id est, sibi charissimum, quem habuit in senectute ex Rachele, quam singulari prosequebatur amore. Porrò Deus pater collocauit filium suum vnigenitum à dexteris iuxta illud psalmi 109. *Dixit Dominus domino meo: sede à dextris meis : donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum.*

Matt. 25. Gen. 35.

Quem locum ipse Christus apud Matthæum capit. vigesimo de seipso interpretatur. Ad illum alludit Apostolus capite decimoquinto prioris ad Corinthios : Et primo ad Ephesios : *Constituit*, inquit, *eum ad dexteram suam in cœlestibus.* Et primo ad Hebræos: *Sedet ad dexteram maiestatis in excelsis.* Habitat enim Christus dominus in excelsis in eadem maiestate & dignitate cum patre ab eo dilectissimus. Ostendẽs autem electorum honorem, & amorem, quo eos prosequatur, illos ad dexteram cõstituet, quorum multos mundus sinistros esse putabat: contrà verò ad sinistram collocabit, quos mundus dextros censebat. Huius rei figuram adumbrauit Iacob, qui præter opinionẽ Iosephi super Manassem & Ephraim in benedictione manus mutauit. Et auditis sententiis ibunt impij in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternam. Galaaditæ, vt in libro Iudicum literæ diuinæ memoriæ prodidere, percusserunt & fugauerunt in bello Ephratæos. Ac occupatis vadis Iordanis, per quæ Ephratæi erant reuersuri, volentes scire essentne Ephratæi, qui transibant, dicebant eis, vt proferrent schibbolet : cùm autem illi non possent schibbolet proferre, sed sibbolet, in Iordanis transitu interficiebantur. Porro schibbolet, vt graues aiunt authores, significat spicam plenam granis, sibbolet autem spicam granis destitutam. Iordanis autem, teste Hieron. idem est, quod fluuius iudicij. In illo Iordane, in illo terribili die iudicij interrogabimur, simus néc ne Christiani. At qui non potue-

Gen. 48. Iudic. 12.

rint proferre ſpicam cum granis, fidem cum bonis operibus in charitate, ſed paleas vanitatum & flagitiorum, damnabuntur: illi verò ſalutem conſequentur æternam, qui fidem oſtenderint charitate formatam, qui grana ſolidarum virtutum in apertū protulerint: quorum denique vita fuerit ſchibbolet. Sed prius erūt ſigna in ſole, luna, & ſtellis, vt Chriſtus ait. qui volens diſcipulos ſuos, omneſque pios ac iuſtos viros conſolari, poſtquam hæc & alia dixit, quæ Lucas cap. vigeſimoprimo mandauit, adiecit. *His autem fieri incipientibus reſpicite, & leuate capita veſtra: quoniam appropinquat redemptio veſtra.* Si tunc piorum appropinquauerit redēptio, quemadmodum appropinquatura eſt, ergo hic mundus eſt eorum, vt ita dicam, captiuitas. De illa ait diuinus pſal. 125. *Conuerte domine captiuitatem noſtram, ſicut torrens in auſtro.* Auſter eſt ventus efficiens pluuias copioſas, quibus torrentes mirum in modum augentur: & magno impetu fluunt. Orat igitur Deum diuinus vates, vt multitudo liberandorum à ſeruitute imitetur torrentes auſtro flante abundantes. Aſpice domini Ieſu Chriſti pietatem. Loquebatur de vltimi iudicij terrore & ſeueritate, & in medio præconiorum iuſtitiæ non obliuiſcitur miſericordiæ. Ideò aiebat Habacuc capite 3. *Cum iratus fueris, miſericordiæ recordaberis.* Imò ipſi terrores miſericordiam eius oſtendunt. Iudex cùm vult reum comprehendere & punire, non illum priùs hortatur: qui ei carcerem minatur, non vult illum in carcerem conijcere. Eodem modo Deus qui nobis cœli caliginem, elementorum perturbationem, & inferni pœnas minitatur, vult nos eripere. Ipſe enim ait apud Ezechielem 33. *Nolo mortem peccatoris, ſed vt conuertatur à via ſua, & viuat.* Et apoſtolus capite 2. prioris ad Tim. *Deus vult omnes homines ſaluos fieri.* Nihilominus tamen tantus erit terror iudicij vniuerſalis, vt dicat Iob capite 14. *Quis mihi tribuat, vt in inferno protegas me, & abſcondas me, donec pertranſeat furor tuus, & conſtituas mihi tempus, in quo recorderis mei.* Ita erit formidabilis dies ille, vt deſiderent homines in obſcuris locis inferni abſcondi, donec tranſeat furor iudicij, & tunc in cœlum euocari. Sed tunc appropinquabit iuſtorum redemptio. Coniungit Chriſtus miſericordiam cum iuſtitia, vt aptam efficiat harmoniam. Dulcis ſonus citharæ cum ſonora voce humana efficiunt ſuauem quandam muſicam, quæ nec iam ſonus citharæ ſolùm eſt, nec vox duntaxat humana, ſed admirabilis concentus ex illis conflatus quolibet illorum excellentior. Eodem modo iuſtitia cum miſericordia copulata efficit temperatam quandam harmoniam: quæ nec eſt ſeparata iuſtitia, nec ſeparata miſericordia, ſed præcellens quædam muſica his duabus rebus confecta, qualibet earum illuſtrior, dulcior, & præſtantior. Qui ea vſus fuerit, viuet, iuxta illud prouerbiorum vigeſimoprimo. *Qui ſequitur iuſtitiam, & facit miſericordiam, inueniet vitam.* Quod eſt intelligendum non ſolùm de vita hac fluxa & caduca, ſed de æterna, cui nulla ætas eſt finem illatura. Hanc tribuet viris iuſtis Chriſtus Ieſus in die iudicij, cuius memoria horruit ſpiritus Danielis, vt ipſe hoc loco teſtatur.

Similitudo

Similitudo

q *Viſiones capitis mei.* Id eſt, ea quæ in ſomniis vidi, me perturbarunt.

ANNOTATIO.

1 Donec throni poſiti ſunt. *Pro poſiti ſunt eſt in Chaldæo:* ורמי *Remin. Verbum Hebraicum eſt* רמה *Ramah, quod præter alia ſignificat deiicere: vt Exodi capite 15.* Equum & aſcenſorem deiecit in mare. *Quare poteſt verti locus hic: Donec Throni reiecti ſunt: vel ſublati ſunt. Auferentur namque omnium regnorum ſolia, peribit omnis mundi dominatus: at Chriſti regnum æternum eſt. Significat etiam verbum hoc fallere. Vnde vox hæc Remijah ab eo deducta ſignificat proiectionem, & fraudem, & rem fallacem: pro qua editio vulgata habet doloſum cap. ſept. Oſeæ,* Facti ſunt quaſi arcus doloſus. *Hoc eſt, ſimiles arcui, qui cùm ſagittam videatur in vnam mittere partem, mittit in aliam. Loquitur de hominibus, qui fallunt alios ſimulatione iuſtitiæ. qui vtuntur hypocriſi, non ſolida virtute. Alij vertunt: Facti ſunt inſtar arcus proiectionis: hoc eſt, ſagittas iaculantis. Quaſi dicat: Crudelitatem naturæ hominum inimicam exercuerunt, ſagittas acerbitatis ſuæ in alios iacientes, animique atrocitatem ex intimo pectore anhelantes.*

2 Horruit ſpiritus meus: ego Daniel territus ſum in his. *Theodotio habet:* Horruit ſpiritus meus: *ego Daniel in habitu meo. Hoc eſt, territus eſt ſpiritus meus: & ita me habebam, vt dico, Pagnin. habet: Effoſſus eſt ſpiritus meus: ego Daniel habebam ſpiritum defoſſum in medio corporis. Sed ſi verbum verbo reddere volueris, poteris totum hoc ita vertere ex Chaldæo: Exciſus eſt ſpiritus meus: ego Daniel in medio vaginæ. Senſus eſt: Spiritus meus me ferè dereliquit, & à me receſſit: & ego manſi in corpore quaſi ſine ſpiritu. Corpus humanum appellatur vagina: nam vt gladius eſt in vagina: ita anima in corpore. Ait itaque Daniel ſe manſiſſe in vagina ſine gladio, vel manſiſſe ſibi vaginam ſine gladio, quod eundem habet ſenſum: quia quando exhorreſcimus, & obſtupeſcimus, videtur nos animus relinquere, & à nobis egredi: & ita manemus in corpore ſeu vagina ſine ſpiritu, qui cum gladio comparatur. capite 24. Gen. vbi nos habemus:* Stupefacti turbatique, &c. *eſt in Hebræo: Egreſſum eſt cor eorum. Hoc eſt, relicti ſunt ſine ſpiritu: eámque ob cauſam ſtupefacti ac turbati. Illud Gen. 6. quod dixit Deus:* Non permanebit ſpiritus meus in homine in æternum: *poteſt transferri: Non erit in vagina ſpiritus meus in homine in æternum. Vt ſit ſenſus: Spiritus quem dedi homini, non erit in illo inſtar gladij in vagina perpetuò: hoc eſt, non diu viuet. Vocat Deus ſpiritum ſuum illum, quem dedit homini. Sed quia pro manere eſt in Hebraico verbum* ידון *quod non ſolum permanere, & eſſe in vagina ſignificat, ſed etiam iudicare, ait Hieronymus in quæſtionibus Hebraicis ſenſum horum verborum hunc eſſe. Non iudicabit ſpiritus meus homines iſtos in æternum: non illos ad æternas pœnas damnabo, quoniam caro ſunt, hoc eſt, fragilis conditionis: non eos ad æternos ſeruabo cruciatus: ſed hîc illis reddam, quod merentur. Quæ verba de illis intelliguntur, qui in pœnis pœnitentiam agunt. Ergo non ſeueritatem, ſed clementiam Dei ſonat peccatoris in hac vita caſtigatio. Vnde Oſeas 4. inducit Deum iratum ita loquentem:* Non viſitabo filias eorum, cùm fornicatæ fuerint, & ſponſas eorum, cùm adulterauerint. *Et pſal. 88. ait ipſe Deus:* Viſitabo in virga iniquitates eorum, & in verberibus peccata eorum. Miſericordiam autem meam non diſpergam ab eis. *Diuus Ambroſius per ſpiritum Dei, hoc Geneſis loco intelligit ſpiritum ſapientiæ & cognitionis. Poteris per hunc ſpiritum Dei iram eius intelligere, & per carnem fragilitatem humanam. Quidam per Spiritum Dei intelligunt ipſum Deum, & per carnem flagitia mortalium, vt dicat Deus: Non feram perpetuo hominum ſcelera: non diſceptabo ſemper cum hominibus quoniam ſe totos carni dediderunt: ſed veniet diluuium terrarum, & propè omnes interibunt. Verbum enim Hebraicum diſceptare, etiam ſignificat contendere, & certare.*

Acceſſi

[a] Acceſsi ad vnum de aſsiſtentibus, & veritatem quærebam ab eo de omnibus his. Qui dixit mihi interpretationem ſermonum & docuit me. [b] Hæ quatuor beſtiæ magnæ, quatuor ſunt regna, quæ conſurgent de terra. Suſcipient autem regnum ſancti Dei altiſſimi: & obtinebunt regnum vſque in ſeculum, & ſeculum ſeculorum. Poſt hoc volui diligenter diſcere, [c] de beſtia quarta, quæ erat diſſimilis valde ab omnibus, & terribilis nimis: dentes vt vngues eius ferrei: comedebat, & comminuebat: & reliqua pedibus ſuis conculcabat. Et de cornibus decem, quæ habebat in capite, & de alio quod ortum fuerat, ante quod ceciderant tria cornua: & de cornu illo, quod habebat oculos & [d] os loquens grandia, & maius erat cæteris. Aſpiciebam, & ecce cornu illud faciebat bellum aduerſus ſanctos: & præualebat eis: donec venit antiquus dierum, [e] & iudicium dedit ſanctis excelſi, & tempus aduenit: & regnum obtinuerunt ſancti. [f] Et ſic ait: Beſtia quarta regnum erit in terra, quod maius erit omnibus regnis, & deuorabit vniuerſam terram: & conculcabit, & comminuet eam. Porrò cornua decem ipſius regni decem reges erunt: [g] & alius conſurget poſt eos: & ipſe potentior erit prioribus: & tres reges humiliabit. Et ſermonem contra excelſum loquetur: Et ſanctos altiſſimi conteret: & putabit, quòd poſſit mutare tempora & leges: [h] & tradentur in manu ſua vſque ad tempus, & tempora & dimidium temporis. [i] Et iudicium ſedebit, vt auferatur potentia, & conteratur, & diſpereat vſque in finem. Regnum autem, & poteſtas, & magnitudo regni, quæ eſt: [k] ſubter omne cœlum detur populo ſanctorum altiſſimi, cuius regnũ regnũ ſempiternum eſt: & omnes reges ſeruient ei & obedient. [l] Hucuſque finis verbi. Ego Daniel multùm cogitationibus meis conturbabar: & facies mea mutata eſt in me. Verbum autem in corde meo conſeruaui.

Supr. 2. Luc. 1.

a *Acceſsi ad vnum de aſsidentibus.* Id eſt, his viſis me appuli intellectuali acceſſu ad quendam ex illis ſpiritibus cœleſtibus à concretione materiæ ſegregatis, qui Chriſto iudici in ſolio ſedeote aſsiſtebant, quærens ab eo veram rerum omnium quas mẽtis oculis intuebar, interpretationem.

b *Hæ quatuor beſtiæ.* Explanatur viſio. Quatuor beſtiis quatuor regna, vt diximus, ſignificantur, ſcilicet Babylonycum, Perſicum, Græcum, Romanum, quæ ideo dicuntur conſurgere de terra, quia ex hominibus ſunt in hoc ſeculo. Quare delebuntur, & conſumentur. Sãcti autem habebunt regnum Dei in cœlis: de quo ait pſalmogra. 114. *Regnum tuum regnum omnium ſeculorum.* Ideo ait ſtatim Daniel: *Suſcipient autem regnum ſancti Dei altiſsimi.* Vbi verba illa *Dei altiſsimi* poſſunt referri ad regnum, aut ad ſanctos: de quibus ſcriptum eſt c. 5. lib. Sap. *Accipient regnum decoris, & diadema ſpeciei de manu domini.* Illis dicturus eſt Chriſtus: *Venite benedicti patris mei, poſsidete paratum vobis regnum à conſtitutione mundi.* De illo ſubdit ſtatim Daniel: *Et obtinebunt regnũ vſque in ſeculum, & ſeculum ſeculorum.* Vbi apertè loquitur de regno in cœlis, non autem de regno terreno, ad quod cæci Iudæi aſpirant: cuius deſiderio tenentur.

Mat. 25.

c *De beſtia quarta.* Qua imperium Romanum deſignatur. Cætera ſuprà explanata ſunt

d *Os loquens grandia.* Hoc eſt, os iactabundum, & maledicum, Deum & homines lingua petulantiſſima cõſectans. Loquitur de Antichriſto: de quo dictum eſt capit. 13. Apocalyp. *Datum eſt ei os loquens magna, & blaſphemias.*

Faciebat bellum aduerſus ſanctos. Significat calamitates quibus Antichriſtus opprimet viros fideles: quorum multos occidet, & alios decipiet. Sed ex deceptis multis reſipiſcent, & ad veritatem reuocabuntur. De illo ait Ioannes c. 13. Apoc. *Eſt datum illi bellum facere cum ſanctis, & vincere eos.*

e *Et iudicium dedit ſanctis excelſi.* Deus pater dedit ſanctis ſuis iudicem, nimirum filium ſuum vnigenam. Vel *dedit iudicium* & poteſtatem iudicandi ſanctis excelſis, hoc eſt, apoſtolis, qui ſedebunt cum Chriſto iudicãtes duodecim tribus Iſraelis. Vel *dedit iudicium*, id eſt tulit ſententiam pro ſanctis ſuis.

Matt. 19.

f *Et ſic ait.* Nimirum angelus, qui inſtruxit Danielem. Sequitur quartæ beſtiæ interpretatio.

g *Et alius conſurget poſt eos.* Nempe Antichriſtus: de quo ait in Apocalypſi diuus Ioan. c. 13. *Vidi de mari beſtiam aſcendentem, habentem capita ſeptem, & cornua decem.* Dicitur aſcendere de mari, quia de ſeculo hoc quod eſt pelagus, & profunda vitiorum vorago, ſe eſt in ſuperbiam, ferociam, & conuitia erecturus. Dicitur habere capita ſeptem, propter omnia ſeptem mortifera crimina, quibus erit contaminatus: & cornua decem contra decem Dei præcepta, quæ per pſalterium decem cordarum, vt diuus ait Auguſtinus, ſignificantur: de quo ait Dauid Pſal. 32. *In Pſalterio decem cordarum pſallite illi.* Hic Antichriſtus viribus, opibus, & dominatu alios ſuperabit, & reges Ægypti, Lybiæ, & Æthiopiæ vincet, execrationes & maledicta conferet in Deum, viros virtute præditos affliget: & id ſibi aſſumet & arrogabit, vt exiſtimet, *poſſe ſe mutare tempora & leges*, hoc eſt, ſolemnitates, quæ certis celebrantur temporibus, & legem veterem ac nouam. Vel per *tempora* intelliguntur curſus ac ordines temporũ: & per *leges* diuinæ ac humanæ ſanctiones, iuris atque iniuriæ regulæ, rectæque rationes imperandi atque prohibendi.

h *Et tradentur in manu eius vſque ad tempus, & tempora, & dimidium temporis.* Hoc eſt, dabitur, ſeu permittetur ei hæc poteſtas in ſanctos Dei tres annos cum dimidio. Per *tempus* iuxta Hebræorum conſuetudinem intelligitur annus, & per *tempora* duo anni, & per dimidium temporis anni dimidium. Regnabit enim Antichriſtus annis tribus cum dimidio. Id voluit ſignificare diuus Ioan. c. 12. Apoc. cùm ait: *Datæ ſunt mulieri alæ duæ aquilæ magnæ, vt volaret in deſertum in locum ſuum: vbi alitur per tempus, & tempora, & dimidium temporis à facie ſerpentis.* Hæc mulier eſt eccleſia, cui data ſunt duo teſtamenta, vetus & nouum, quibus veluti alis ſe per ſapientiam contemplationum, ferat in ſublime, & à cœtu infidelium in ſolitudinem recipiat: vbi permanebit tribus illis annis cũ dimidio quibus eſt ſerpẽtis, hoc eſt, Antichriſti tyrannis duratura. Id prædixerat paulò ante his verbis idem Ioannes: *Mulier fugit in ſolitudinem, vbi habebat locum paratum à Deo: vt ibi paſcat eam diebus mille ducentis ſexaginta.* Qui dies eandem ſummam temporis efficiunt. Id quod capite eiuſdem Apocalypſis 11. prædixerat, iis verbis: *Ciuitatem*

sanctam calcabunt mensibus quadraginta duobus. Hoc est, tres annos cum dimidio. Idem confirmat capite 13. cùm ait, *Data est ei potestas facere menses quadraginta duos.* Non durauit amplius Antichristi sæuitia: nam vt verbis vtar Christi Dei nostri apud Matt. 24. *Nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur.* Ac vt diuinus citharœdus psalm. 9. *Non in finem obliuio erit pauperis: patientia pauperum non peribit in finem.* Quanquam Deus videatur suorum obliuisci, eorúmque calamitates contemnere, non tamen permittet eos perpetuò vexari, & anxietatibus vrgeri: nec tyrannos in vitæ perpetuitate impunè grassari. Qui enim in viros pios ac iustos venios excitant, & ad eorum perniciem abutuntur potentia, pœnas luent immanitatis suæ, & ad cæcas inferorum tenebras detrudentur. Indigni sunt luce: qui lucis largitorem aspernantur. Ipsi autem viri pietate & iustitia insignes gloriam consequentur cœlestem, quos in cœlum merita vocabunt.

i *Et iudicium sedebit vt auferatur potentia.* Hoc est, & Christus iudex omnium sedebit sententias laturus: & auferetur potestas Antichristi, & omnium tyrannorum. Quemadmodum in visione statuæ, de qua capite 2. latè disseruimus, lapis contriuit omnia metalla: ita hic filius Dei euertet regna terrena per quatuor bestias significata. Sed illic loquitur Daniel præcipuè de primo Christi aduentu: hic verò de secundo. Primo dedit operam, vt Hebræos à ceremoniis & legibus antiquis traduceret, ad longè præstantiorem sui colendi rationem, omnibúsque mortalibus viam muniret ad vitam immortalem. At secundo apparebit iudex omnium in die iudicij: vbi qui se turpibus vitiis contaminarunt, & tetras fraudes conceperunt, relegabūtur in tartara, eritque illis deuium iter, seclusum à concilio beatorum. At qui sese totos manciparunt Deo, in beatissimas cœli sedes penetrabunt, vbi æternis gaudijs, omniúmque bonorū copia cumulati summo bono fruuntur.

k *Subter omne cælum.* Infra cœli empyrij ambitum. Id est, quicquid sub cœlo continetur, ad gloriam sanctorum conduceret. Erunt enim in regno Christi in cœlis, quod est sempiternum.

l *Huc úsque finis verbi.* Nimirum angeli. Hoc est, Hactenus locutus est angelus, qui mihi visionem explicabat. Ego autem Daniel meis cogitationibus valde cōturbabar. Eodem modo Esa. cap. 21. *Corrui,* inquit, *cùm audirem: conturbatus sum, cùm viderem: emarcuit cor meum.* Et Habacuc. 3. *Audiui, & cōturbatus est venter meus, à voce contremuerunt labia mea.* His loquendi modis vti solebant diuini vates, cùm volebant magnitudinem visionum significare. Hactenus Daniel Chaldaico Syriacóque scripsit sermone. At cætera vsque ad finem libri sunt Hebraicis verbis exarata.

ANNOTATIO.

1 Et sermones contra excelsum loquetur. *Pagninus habet: Et sermones ex parte altissimi loquetur. Hoc est, dicet se esse missum à Deo patre: vt verba faciat hominibus verba sua attribuet Deo patri. Nam Antichristus dicturus est esse se filium Dei, & verum Deum: tiusque verba ex parte Dei esse. Symmachus transtulit: Et sermones quasi Deus loquetur. Nam cùm tantùm sibi arroget, vt Dei assumat potentiam, verba etiam diuina sibi vendicabit. Horrenda profectò Antichristi superbia, & intolerabilis arrogantia.*

2 Et tradentur in manu eius. *Theodotio habet, καὶ δοθήσεται. Hoc est, & dabitur, nimirum, regnum in manu eius. Permittet enim Deus, vt Antichristus regnet tres annos cum dimidio. Vel, Et totum hoc tradetur in manu eius: id est, in eius potestate: manus enim in diuinis literis pro potestate accipitur, vt Gen. 16. cap.* Ecce ancilla tua in manu tua est. *Et Ierem. 37.* In manibus regis Babylonis traderis. *In hanc significationem potest sumi manus psalm. 16.* Eripe animam meam ab impio, frameam tuam ab inimicis manus tuæ. *Vt sit sensus: Eripe me domine ab impio Saule: & aufert gladium tuum ab inimicis potentiæ tuæ: eijce potestatem, quam à te acceperunt, ab ijs, qui sunt hostes potentiæ tuæ: Euthymius pro frameam tuam, siue gladium tuum, legit framea tua, in ablatiuo: Ac si dicat Dauid: Gladio tuo domine, libera vitam meam ab impio Saule, eiusque socijs, qui electioni tuæ de me factæ aduersantur. Accipitur anima pro vita, vt multis alijs in locis, Vel eripe me ab inimicis potentiæ tuæ: nam qui me oppugnant, tecum pugnare videntur. At Hier. transtulit ex Hebræo:* Salua animam meam ab impio, qui est gladius tuus, à viris manus tuæ. *Potest verti totum hoc: Libera animam meam ab impio, qui est gladius tuus: ab inimicis, qui sunt manus tua. Dicitur quidem impius gladius Dei, quòd Deus illo vtatur pro gladio ad puniendaflagitia improborum, & ad virtutem piorum exercēdam. Huic interpretationi fauet locus ille apud Esaiam capite 10. vbi Deus regem Assyriorum vocat virgam, qua alios percutiebat, cùm ait:* Væ Assur virga furoris mei, & baculus ipse est: in manu eius indignatio mea. *Eadem ratione vocauit Dauid hostes suos manum Dei, Iob imitatus, qui dixit capite 19.* Manus Domini tetigit me. *Interpres tamen Chaldaicus habet: Libera animam meam ab impio, quippe qui meretur gladio tuo interfici. Accipitur etiam manus pro opere, vt apud Luc. 14.* Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. *Hoc est, estote parati ad mortem. Qui enim se induunt, vltimo loco sumunt cingulum, quo præcingunt renes. Sintque lucernæ ardentes in manibus vestris: hoc est, sint intellectiones scientia illustratæ in operibus vestris: coniungite facta cum intelligentiis: intelligite, quid facere debeatis, & facite, vt intelligitis: in eas actiones incumbite, ex quibus intelligitis verum decus redundare. Intellectio nostra est lucerna: quæ si est notione collustrata, dicitur ardens, seu prælucens: manibus verò facta significantur. Poteris per lucernas ardentes in manibus vltimam ad moriendum præparationem intelligere: qui enim iam præcordiis conceptam mortem continent, extremo illo afflatu solent candelam incensam manu tenere, & tremulis ac morientibus vocibus animam Deo commendare. Nonnulli per lumbos præcinctos intelligunt castitatem, per lucernas autem in manibus exempla virtutum. At Robertus Stephanus, & Erasmus Roterodamus in versionibus suis non posuerunt.* In manibus vestris: *Ita enim habent: Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ accensæ: & vos similes hominibus, &c. Ex quorum versionibus sumunt multi occasionem editionem vulgatam emendandi. Qua in re grauiter falluntur. Nam in veteribus codicibus tam Græcis, quàm Latinis est tota hæc oratio.* Sint lumbi vestri præcincti, & lucernæ ardentes in manibus vestris. *Et ita habet editio vulgata, quæ est omnium certissima, grauissima, integerrima. Quam ob causam omnibus aliis meritò anteponitur. Eam tenet & approbat, ac tenendam & approbandam præcipit sancta nostra mater Ecclesia Romana Catholica. Quare non sunt audiendi noui illi translatores, qui eam multis in locis mutilatam ac diminutam, in aliis verò redundantem & superuacaneam*

red.

reddiderunt, in alijs autem aliter apertissimè depravarunt. Illud non est divinam scripturam vertere, sed pervertere. Sed dices eos asserere in codicibus Hebraeis & Graecis esse aliquando lectionem diversam à nostra Latina communi. Fateor, imò inter seipsos differunt codices tam Hebraei, quàm Graeci. Nam Iudaei nominis Christiani inimici multis in locis sacra biblia Hebraea corruperunt. Similiter haeretici Graeci codices Graecos depravarunt. Eam ob causam iam nunc non est praecipuè petenda sacrarum scripturarum veritas ex exemplaribus Hebraeis, & Graecis: sed ex Latina versione ab Ecclesia Catholica recepta & approbata, quam editionem vulgatam appellamus: quae est in Ecclesia antiquissima, summaque authoritatis, firmitudinis, certitudinis, & maiestatis. Haec est turris munitissima, & firmissimum Christianae religionis propugnaculum. Cùm igitur exemplaria Hebraea varient inter se, similiter & Graeca, apertè concludo, non esse iam ex illis veritatem praecipuè petendam, sed ex editione vulgata, quae est inviolata & pura, quam ecclesia tot annis conservavit, quae est semper eadem, de cuius laudibus nulla unquam aetas conticescet. Erasmus quaesivit multa exemplaria Graeca, & collegit quatuordecim, ut ipse ait, inter se disparia, & varietate distincta. Robertus autem decem & octo: & mirum est, quanta varient diversitate. Illud est certissimum, ex illis ea esse pura & castigata, quae editioni vulgatae suffragantur. Huiusmodi est codex Graecus vetustissimus manuscriptus, qui Romae in Bibliotheca Vaticana servatur, verus & incorruptus, qui omnino cum editione nostra vulgata concordat, congruit, & consentit. Si exemplar illud legeris, & cum versione nostra Latina vulgata contuleris: videbis nullam esse inter Graecum & Latinum discrepantiam, sed summam concordiam. At nec Erasmus, nec Robertus exemplar illud in versionibus suis secuti sunt. Ex quo effectum est, ut discreparent inter sese: quoniam exemplaria diversa sequi voluerunt. Sed hac in re uterque incidit in errorem in versione capite 12. Evangelij authore Luca, ubi pro in manibus vestris, *nihil, ut diximus, posuerunt. Legendum esse,* in manibus vestris, *indicat Augustinus sermone trigesimonono de verbis domini, cuius haec sunt verba: Abstinere nos debemus ab omnibus illicitis concupiscentijs: hoc est, lumbos accinctos habere, & servire, & lucere operibus bonis: hoc est, lucernas ardentes in manibus tenere. Haec ille. Hieronymus in commentarijs in Ioelem explicans verba illa prima capitis:* accingite vos: *Qui sanctus, inquit, sacerdos est, & comedit pascha Domini, accingatur baltheo castitatis. & audiat cum apostolo:* Sint lumbi vestri praecincti: & lucernae ardentes in manibus vestris. *Nonne vides Hieronymum citare textum Evangelij, quemadmodum habet editio vulgata? Sunt haec Hieronymi verba in sacros canones relata de poenitentia distinctione prima. Qui sanctus. Eodem modo legit Gregorius in homilia in capite 12. Lucae, cùm ait: Protinus additur:* Et lucernae ardentes in manibus vestris. *Lucernas quippe ardentes in manibus tenemus, cùm per bona opera proximis nostris lucis exempla monstramus. Theophylactus etiam in commentarijs non solùm legit, sed etiam explanat. Eodem modo Petrus Chrysologus, vetustate & doctrina venerandus sermone vigesimosecundo. Et antiquus Eusebius Emissenus homilia in caput 12. Lucae. Consentiunt omnes codices Latini: & octavum responsum officij confessorum non pontificum antiquitate in Ecclesia celebratum. Quare non deberent recentes translatores rebus novis studere, & ab antiqua Ecclesiae versione discrepare, eam aliquando irridentes, aliquando improbantes. Nec solùm hoc loco mutilam reliquerunt lectionem antiquam, sed etiam capite septimo Ioannis. Nam ubi nos habemus.* Nondum erat spiritus datus: *verterunt Erasmus & Robertus:* Nondum *erat Spiritus sanctus. Quae verba videntur impietatem sonare. At multa exemplaria Graeca antiqua habent* δεδομένον. *Et ita est in exemplari Vaticano vetustissimo & integerrimo. Ac ita legit Augustinus in commentarijs in illum locum: Hieronymus in epistola ad Hedibiam quaestion. 9. Chrysostomus homilia in Matthaeum 23. & in Ioannem 28. Dydimus libro 2. de Spiritu sancto: Victorinus contra Arrianos: Leo Magnus sermone tertio Pentecostes: Theophylactus in Ioannem: & alij magni nominis scriptores; qui omnes legunt:* Nondum erat spiritus datus. *Omnino infinita prope loca, quae haeretici nostri temporis in suis versionibus, aut potius eversionibus depravarunt. Fuit sine dubio eorum editionum multitudo calamitas Ecclesiae: aut potius pestis funesta veritatis: quoniam suis depravatis editionibus fallunt multos, quibus perniciem machinantur. Cùm aliquis ex illis vocabulum unum invenit, quod sibi non placeat, statim clamat delendam esse totam editionem vulgatam, & aliam denuo faciendam: et similis, qui totam Minervam Phidiae vult frangere, & aliam fingere, ut calceo eius ligulam efficiat venustiorem. Et fracta pulcherrima imagine aliam conficit turpissimam. Utinam nec Hebraica nec Graeca lingua notitiam comparassent, qua ad multorum exitium intemperanter abutuntur. Est quidem linguarum cognitio ad sacrarum litterarum intelligentiam mirum in modum fructuosa, ad mysteria profunda ex illis depromenda, & ad imaginem veritatis in fonte contemplandam utilissima. Cùm etiam in Latinis codicibus est varietas, causa typographorum, recurrendum est ad Hebraea, Graecáque exemplaria, ut veritas eluceat, & emineat: ut verbi causa psalmo 41. ubi nonnulli codices habent :* Sitiuit anima mea ad Deum fontem vivum: *alij,* Sitiuit anima mea ad Deum fortem vivum. *Si utrunque consulas exemplar tam Hebraeum, quàm Graecum, videbis statim germanam lectionem esse ad Deum fortem: non fontem. Nam in Hebraeo est* אל *qua vox fortem significat, non fontem: similiter in Graeco est* ἰσχυρὸς, *quae idem est quod fortis. Et ita legunt Hieronymus, Chrysostomus, & alij. Praeterea cùm multa voces sint aequivoca, praesertim in lingua Hebraea, est divina scriptura admirabili foecunditate referta, & divinis mysterijs sole ipso splendidioribus cumulata. Ex eius ventre flumina aquarum viventium dimanant: unde viri sapientes, linguarum cognitione, virtutúmque ornamentis exculti, possunt admirabiles ac reconditos sensus exhaurire: quibus veluti epulis suavibus, & nectare coelesti animi oblectantur, & ad aeternitatem aluntur. Porrò ex unaquaque oratione fluunt salutares intelligentiae. Cùm autem interpres non possit nisi unam depromere, & explicare, manet scriptura gravida, arcanísque profundissimis plena: quae linguarum periti ex ipso fonte depromunt, ad originem, primamque linguam recurrentes, & cogitationes suas perpetuis monimentis consignantes. Aspicis esse linguarum cognitionem utilissimam: non ad veritatem oppugnandam, sed ad illam tuendam: non ad inferendum bellum ecclesiae sanctae catholicae: sed ad serviendum illi: ad eiúsque gloriam laudémque celebrandam. Cognitio linguae Hebreae est mirum in modum utilis ad intelligentiam veteris testamenti: similiter & Graeca ad intelligentiam novi, & translationis septuaginta interpretum, quae sine dubio vera est, admirabilis, & divina: id quod miraculum septuaginta cellularum testificatur. Nam cum singuli singulis cubiculis separati transferrent, nihil in alicuius eorum codice inventum est, quod in caeteris non inveniretur: ut multi magni nominis authores memoriae prodiderunt. Hac utriusque linguae & Graecae & Hebraicae cognitione instructo viri Catholici, vocem hanc manus, interdum accipi aiunt pro opere, ut apud Lucam duodecimo:* Sint lumbi vestri praecincti, & lucernae ardentes in manibus vestris: *interdum pro potestate ut hoc Danielis loco:* Et tradentur in manu eius: *interdum alijs modis, ut videre licet varijs in locis divinarum litterarum.*

ARGVMENTVM.

Narrat diuinus vates victoriam, quam rex Græcorum de rege Medorum & Persarum erat reportaturus sub specie hirci, viribus pollentis, magnum ac potentem arietem superantis. Postea vaticinatur de Antiochi impietate & tyrannide: ac de eius interitu & exitio, qui Antichristi figuram gessit.

CAPVT VIII.

[a] ANno tertio regni Balsasar regis visio apparuit mihi. Ego Daniel [b] post id quod videram in principio, vidi in visione mea, [c] cùm essem in Susam castro, [d] quod est in Aelam ciuitate. [e] Vidi autem in visione esse me [f] super portam Vlai. Et leuaui oculos meos, & vidi: & [g] ecce aries vnus stabat ante paludem habens cornua excelsa, & vnum excelsius altero, atque succrescens. [h] Postea vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem, & contra Aquilonem, & contra Meridiem. Et omnes bestiæ non poterant resistere ei, nec liberari de manu eius. Fecitque secundum voluntatem suam, & magnificatus est. [i] Et ego intelligebam. [a] Ecce autem hircus caprarum veniebat ab Occidente super faciem totius terræ, & non tangebat terram. [l] Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos. Et venit vsque ad arietem illum cornutum, quem videram stantem ante portam: [m] & cucurrit ad eum impetu fortitudinis suæ. Cúmque appropinquasset prope arietem, efferatus est in eum: & percussit arietem, & comminuit duo cornua eius: & non poterat aries resistere ei. Cúmque eum misisset in terram, conculcauit: & nemo quibat liberare arietem de manu eius.

EXPLANATIO.

a *Anno tertio regni Balsasar regis.* Hucusque scripsit Daniel Chaldaico sermone, nunc reuertitur ad Hebraicum. Cùm vigeret Babyloniorum regnum, & Balsasar eorum rex ad eximiam mundi gloriam floresceret, anno ante aduentum Christi 547. à mundo autem condito, 3415. iuxta Ioannis Benedicti supputationem, vidit Daniel mentis oculis diuina luce illustratis, esse regnum Persarum ac Medorum à Græcis euertendum, sub Alexandro magno rege Macedoniæ, Philippi regis filio: qui Alexander Darium vltimum Persarum regem superauit: & Mediam ac Persidem in potestatem ditionémque suam redegit. Lege Quintum Curtium, Plutarchum in vita Alexandri, Trogum Pompeium, Iustinum, Clitarchum, Polycritum, Onesicritum, Aristobolum, Ioannem Monachum, & alios, qui res gestas Alexandri magni literis mandarunt, & videbis admirabiles eius victorias: ac tristem Darij Persarum regis interitum, & lamentabile Orientis exitium. De his multò antè quàm euenirent, vaticinatus est hoc capite Daniel. Narrat Plutarchus inuentas fuisse ante bellum illud Persicum quasdam tabulas, in quibus scriptum erat, fore vt Alexander vinceret Darium, & imperio Persarum ac Medorum poriretur. Fortasse erat in illis tabulis hæc Danielis vaticinatio monimentis cōsignata. Sed & Iosephus Flauius libro 11. antiquitatum narrat, ingressum fuisse Alexādrum Hierosolymam post Persarum victoriam, ostensúmque ei fuisse librum Danielis, in quo scriptū erat, quendam Græcorum principem deuicturum potentiam Persarum: ipsum autem gaudio exultasse, quod intelligeret se eum esse, quem Danielis vaticinatio significabat: eámque ob causam immortalibus honoribus Iudæos affecisse.

b *Post id quod videram in principio.* Hoc est, post primam visionem regnante Balsasare, quæ fuit primo anno regni eius: hæc autem fuit anno tertio. Superior visio appellatur prima eorum, quæ fuerūt ostensæ soli Danieli, quarum ipse solus conscius erat. Qua de re disseruimus in explanatione capitis septimi.

c *Cum essem in Susam castro.* Explicat locum visionis. Susa vrbs magna fuit, regia, ac metropolis Persarum, à qua Susiana regio apud Persas nomen accepit: à Dario Hydaspis filio, vt ait Plinius libro 6. condita, seu potius ædificiis aucta. Strabo verò libro 15. fuisse eam conditam ait à Tithono Mennonis patre. Stephanus existimat vocatam Susam à fontibus, quod vox hæc in regione illa fontem significet. Athenæus libro duodecimo capite tertio: Susa, inquit, ob loci ipsius amœnitatem vocatam fuisse scriptum reliquit Aristobolus, ac etiam Chares: est autem Susum græca voce lilium. Fit huius vrbis mentio 4. capit. lib. primi Esdræ: & primo capite Nehemiæ: & primi Esther. Vide Iosephum libro decimo capite quartodecimo, & libro vndecimo, capite quinto Antiquitatum. Existimant nonnulli appellatam fuisse Susam vrbem illam, vbi aiunt Danielem ædificasse turrem admirabilis magnitudinis & magnificentiæ, quæ longo pòst tempore noua videbatur, nulla vetustate confecta, vbi reges Persarum ac Medorum sepeliebantur. At Iosephus libro antiquitatum decimo memoriæ prodidit, hoc insigne sepulchrum fuisse extructum à Daniele in Egbatanis Mediæ: Susa verò non est in Media, sed in Perside, vt cosmographi testantur. Appellatur vrbs hæc hoc loco castrum, quod esset instar munitissimi castri fortissima. Potest hoc ita ordinari. Cùm essem in castro Susæ: hoc est, in quadam arce ciuitatis Susæ. Potest verti: Cùm essem in aula Susæ, vel in templo Susæ: nam vocabulum Hebræum significans castrum, significat etiam aulam ac templum.

d *Quod est in Aelam regione.* Id est, quod castrum est situm in regione illa, quæ dicitur Aelam. Fuit Aelam ciuitas quædam celebris, à qua tota regio fuit etiam Aelam appellata, eiúsque habitatores Aelamitæ: de quibus Lucas Actorum secundo: *Parthi*, inquit, *Medi, & Aelamitæ.* Pro Ælam vertunt nonnulli Elamitidem. Regio quæ postea dicta fuit Susiana, & postea Elemais, & Elamitis, fuit olim dicta Ælam ab Ælam filio Sem: cuius meminit Moses c. 10. Genesis. Hoc loco Ælam accipi potest pro ciuitate, aut pro regione: rectiùs tamen pro regione. Et ita habent codices emendati: *in Aelam regione.*

e Vidi

e *Vidi autem in visione.* Nimirum intellectuali & imaginaria. Referuntur hæc, quemadmodum multa alia non ad sensum exteriorem.

f *Super portam Vlai.* Vlai est nomen proprium cuiusdam portæ illius vrbis: & significat paludem: erat enim palus ante portam illam. Solent aliquando portæ vrbium nomina sortiri à rebus, quæ propè sunt: vt Romæ porta Collatina à Collatio oppidulo propè illam, authore Festo: & porta Collina à colle Quirinali, quæ postea dicta fuit Salaria à sale, quem per illam Sabini deferebant authore Pomponio Læto. Symmachus pro super portam Vlai vertit: Super paludem Vlai. Septuaginta nobiscum vertunt: Super portam Vlai. Et rectè quidem. Alij transferunt: Apud fluuium Eulæum. Porrò Plinius libro 6. cap. 27. Susa, inquit, regia Persarum, in qua Eulæus circuit arcem. Fluuius hic appellatus Eulæus à Plinio & historicis ac geographis est hic fortasse, qui Hebraicè hoc loco appellatur Vlai. Fieri enim potest, vt cùm Daniel ea vidit, quæ huic capiti mandauit, esset apud fluuium Vlai, quemadmodum Ezechiel cap. 1. apud fluuium Cobar, cùm ei Deus quatuor animalium ostendit visionem. His ita explanatis potest totus hic locus ita verti. Cùm essem in arce ciuitatis Susæ, quæ est in regione Elamitide, videbar mihi esse apud fluuium Eulæum, qui arcem illam circuit, & circumfluit. Sed non esse perspicuum, an visum fuerit Danieli esse Susæ, cùm ab illa corpore abesset, an re ipsa fuerit illic: tametsi accommodatius literæ editionis vulgatæ, quæ est certior & verior, videatur fuisse tunc corpore in illa ciuitate, ad quam alicuius negotij causa profectus fuerat. Vel fuit illuc translatus spiritu, & videbatur sibi illic esse: quemadmodum Ezechiel, qui fuit spiritu translatus Hierosolymam, cùm esset corpore in Chaldæa, vt ipse capite octauo testatur. Hæc autem vt verbis vtar theologorum scholasticorum, per corporalium rerum similitudines in interiore sensu imaginatiuo formatas angelico ministerio fiunt.

Leuaui oculos meos, & vidi. De oculis mentis loquitur. Etsi in imagine hæc aspiciebat, tamen interiores oculos extulit. Qua in re nos docet: vt ad cœlestia aspicienda mysteria oculos mentis perpurgatos ad cœlum extollamus. *Vasilli, qui*, vt ait Psalmo sextodecimo Dauid, *oculos suos statuerunt declinare in terram.* Oculus noster est intentio nostra, quæ voluntas dicitur, propositum, & scopus. Hæc debet ad cœlum dirigi, non ad terram: ad Deum, non ad mundum.

Similitudo. Vt templi machina nititur columnis, columnæ autem basi: sic vita hominis debet fulciri virtutum actionibus, illæ autem proposito seu intentione. Itaque propositum est totius fabricæ fundamentum. Illud autem per oculos significatur. De illis Sara filia Raguelis tertio capite Tobiæ: *Ad te domine*, inquit, *faciem meam conuerto: ad te oculos meos dirigo.* Et diuinus ac regius vates Psalmo vigesimoquarto. *Oculi mei semper ad dominum.* Intelligentes viri pij & iusti esse illis præmia cœlestia proposita, qui virtutis actiones dirigunt ad Deum, omnes curas & cogitationes conferunt in illum, eum cogitantes ad illum aspirant, seséque pro illo, cùm opus sit, vinculis, telis, flammis, & omni tormentorum generi obiicere proponunt. Ea ratione ductus idem diuinus Psaltes 120. aiebat: *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi.* Vbi per *montes* intelligit altitudinem diuinę pietatis, & ipsum Deum in excelsis cœlorum sedibus habitantem. Nam volens explicare quid intelligat per montes, addit: *Auxilium meum à Domino, qui fecit cœlum & terram.* Et alio in Psalmo 122. *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis*; & rursus, *sicut oculi ancillæ in manibus dominæ: ita oculi nostri ad Dominum Deum nostrum.*

Similitudo. Vt flos herbæ illius, quam alij heliotropium vocant, alij solsequium, semper vertitur ad solem: ita propositum nostrum semper debet dirigi ad Christum.

Similitudo. Quemadmodum ignis naturaliter tendit sursum in cœlum: sic animus noster tendere debet sursum ad Deum. Ideo aiebat in tertio Lamento Ieremias: *Leuemus corda nostra cum manibus ad dominum in cœlos.* Vbi per *corda* intentiones, per *manus* opera significauit.

Similitudo. Imitatus ut sumpsi aliquas, oculos ad fulgentes solis radios extollentes: ad Dei splendorem gloriámque intentionem nostram reuocantes. Id intelligens Salomon ait capite secundo Ecclesiastis. *Sapientis oculi in capite eius. Caput autem nostrum*, authore Paulo in epistola ad Ephesios, cap. 2. & ad Colossenses, cap. 1. *Christus est.* In eo locaturi sumus oculos nostros, iuxta id quod ait Zacharias cap. 3. *Super lapidem vnum septem oculi*: Vbi numerus septem definitus accipitur pro indefinito more scripturæ: vt sit sensus: Super Christum lapidem firmum, qui apud Esaiam vigesimooctauo vocatur *lapis angularis probatus*, omnia nostra proposita per oculos intellectus figamus. Id voluit significare idem Zacharias cap. 9. cùm dixit. *Dominus est oculus hominis.* Acsi diceret: Deus est scopus ille, ad quem est hominis intentio dirigenda. Non ad mundi diuitias: & vanitates debemus oculum dirigere & conferre, sed ad Deum. Eam ob causam ait Salomon cap. Prouerbiorum vigesimotertio: *Ne erigas oculos ad opes.* Et eius pater Dauid Psalmo 118. *Auerte oculos meos, ne videant vanitatem.* In omnibus operibus nostris debemus oculos animi extollere ad cœlum, atque in Deum dirigere. Id voluit nos docere doctor cœlestis Christus Deus noster, qui volens hominum multitudinem in solitudine, *subleuauit oculos*, vt ait Diuus Ioannes capite sexto. Et capite vndecimo: *Iesus autem*, inquit, *eleuatis sursum oculis dixit.* Et capite decimoseptimo. *Subleuatis oculis in cœlum dixit.* Instruimur his locis debere nos oculos ad cœlum eleuare, hoc est, mentem, propositum, & cogitationem in Deo constituere.

Similitudo. At quemadmodum nonnullæ aues ex earum genere, quæ accipitres & rapaces vocantur, capta præda primo et oculos auferunt, deinde lacerant, & occidunt: sic dæmon vbi hominem deceptum diripit, primò nititur ab eo oculos totius boni propositi auferre, deinde illum dilaniat, tollens ei aures, ne audiat verbum Dei, & linguam, ne de peccatis confiteatur: & ita æternum illi machinatur exitium. Homo ille de quo loquitur Luc. capite vndecimo, à quo Dominus Iesus eiecit dæmonium, mutus erat: Ita enim ait: *Erat Iesus eiiciens dæmonium, & illud erat mutum.* Mutum illud appellat effectiuè, quòd hominem efficeret mutum. Matthæus cap. 12. ait eum fuisse etiam cæcum. Chrysostomus, Theophylactus, & alij aiunt surdum quoque fuisse. Abstulerat ei diabolus præcipuas potentias. Id adumbratum fuit in Samsone, quem apprehenderunt Philistiani, & statim ei oculos eruerunt. Et in habitatoribus Iabes Galaad, quibus Naas Ammonites voluit oculos dextros auferre.

Iudic. 16. 1. Reg. 11.

Palæstina siue Philistiua idem est quod ruina apposita, seu ruina poculi. Vnde Palæstini siue Philistini idem sunt quod cadentes potione, vt in libro de nominibus Hebraicis ait Diuus Hieronymus: per quos dæmones significantur, qui potione superbiæ inebriati, è cœlo ceciderunt. Naas autem significat serpentem, authore Pagnino in libro nominum Hebraicorum. Eo vocabulo vtitur scriptura cap. 3. Genesis, cùm ait: *Serpens erat callidior cunctis animantibus.* Quid ergo per Naas nisi dæmon serpens antiquus significatur? Ac quid per oculos dextros ni-

Similitudo. si intentionem in Deum intelligere debemus? Vtinter multas stellas nautæ ad vnam respiciunt, quam Septentrionalem, seu polum arcticum vocant: sic verè Christiani vnum Deum ante oculos ponunt, quem intuentur, in illo animi propositum locantes, cùmque in mente defixum habentes. Ab iis longè absunt, qui ob mundi gloriam in actiones virtutum incumbunt, non ad placendum Deo, sed ad rumusculos inanis laudis aucupandos. Ideo Christus Deus noster apud Matthæum 6. *Attendite*, inquit, *ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis: alioquin mercedem non habebitis apud patrem vestrum, qui in cœlis est.* Et paulò pòst: *Cùm ieiunatis, nolite fieri sicut hypocritæ tristes.* Hypocrita similis est vulpi, cuius pellis melior est carne: bonam enim habet exteriorem speciem, sed intus execrabile propositum. Eam ob causam Christus Herodem apud Lucam 13. vocauit vulpem. *Similia.* Quemadmodum vasa foris pulchra ac munda, intus autem pestilente veneno plena multos fallunt: ita eruditi artificio simulationis pulchritudine externarum actionum ornati, animi autem proposito flagitiosi multos fallunt, tum maximè cùm ita agunt, vt boni viri esse videantur. Id intuens Christus dominus, has querибundas, & lamentabiles voces ad illos emittebat: *Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ, quia mundatis, quod deforis est calicis, & paropsidis: intus autem pleni estis rapina, & immunditia.* *Mat. 23.* *Simile.* Vita hypocritarum est aceruus carbonum frigidorum niuis extremitate coopertus. Quærentes inanem mundi gloriam sunt solida gloria destituti, & optantes vtilitatem fluxam, æternam sibi perniciem machinantur. Omni enim vera gloria sunt nudati, qui non Dei gloriam quærunt, sed propriam: qui intentione corrupta ad fallaces mundi dignitates aspirant, & relicto Deo ad illas incensi desiderio rapiuntur. Ideo ait Ecclesiasticus cap. 1. *Ne fueris hypocrita in conspectu hominum.* Et Dominus Iesus apud Lucam duodecimo: *Attendite à fermento pharisæorum, quod est hypocrisis.* Id fuit significatum verbis illis Deuteronomij 20. *Non indueris vestimento, quod ex lana linoque contextum est.* Et adumbratum vndecimo Leuitici, vbi Deus prohibet comedere cygnum, & struthionem, & mergulum: *Similia.* quibus hypocrisis significatur. Cygnus enim plumas habet candore præditas: carnem verò nigram: struthio pennas habet, quibus volaturus videtur, sed non volat, mergulus auis est, at non fertur in sublime, sed mergitur aquis. Ita virtutum simulatores foris sunt albi, intus nigri: videntur extolli ad cœlum per virtutis ac contemplationis volatum, cùm terra & aqua, id est, à rebus terrenis & fluxis non surgant. Non ad Deum mentis aciem dirigunt, nec animi oculos extollunt: sed ad huius seculi vanitatem, & ad vtilitatem à vera honestate seiunctam. In hoc enim verbo lapsa consuetudo declinauit, à via, sensimque eò deducta est, vt vtilitatem ab honestate abducens, constituerit vtile esse aliquid, quod non sit honestum: quod est vitium intolerandum, & funestas perniciei. Ad vtilitatem illam summa rapiendi, quæ est vera, & cum virtute copulata: quam consequemur, si ad Deum omnes nostras actiones, cogitationes, & voces retulerimus. Nam vt Diuus ait Augustinus in caput sextum Matthæi: Quod non bona intentione facis, non tibi proderit: quia quomodo feceris, non quomodo illi euenerit, tibi imputandum est. Et Diuus Gregorius vigesimooctauo Moralium: Omni, inquit, cura seruandus est à malitiæ puluere oculus: ne hoc quod in actione rectum hominibus ostendit, apud semetipsum per vitium simulationis intorqueat. Et in libro 1. dialogorum. Intentio peruersa si fuerit, prauum est omne, quod sequitur. Diuus Ambrosius lib. 1. de officiis: Affectus tuus pretium imponit operi tuo. Diuus Bernardus de præcepto & dispensatione: Bonum prorsus condemnat intentio praua. Seneca epistola 109. Multùm ad rem pertinet, quo proposito ad rem accedas. Capite Gen. 4. scriptum ita est, *Respexit Deus ad Abel, & ad munera eius.* Prius dicitur respexisse Deus ad Abel, quàm ad munera eius, quia plus attendit ad propositum actionis, quam ad actionem ipsam. Sunt quædam actiones, quæ ex se nec bonæ, nec malæ videntur: sed ex proposito, quo fiunt, iudicantur. *Similitudo.* Visa muta imagine pulchritudine ornata nescit mens tua in ea intentione, cuius illa sit: sed si pictor circuit eius caput splendido ac radiante diademate, statim intelligis esse alicuius viri sancti: si verò ei vngues leonis ad pedes addit, iudicas esse dæmonis alicuius: & ita ei nomen imponis. Eodem ferè modo factum quod ex se indifferens apparebat, ex animi proposito denominatur. Si propositum in Deum refertur, in eiúsque honore figitur atque constituitur, imponitur diadema splendore illustratum, estque opus bonum: si verò sit deprauato proposito, manet vnguibus fœdatum, & opus corruptum. Auditis Dei promissis risit Abraham, risit & Sarah. *Gen. 17.* *Gene. 18.* Sed Sarah fuit eam ob rem reprehensa à Deo, Abraham autem nequaquam. Nam vt ait diuus Augustinus in quæstionibus in Genesim: & in libro sextodecimo de Ciuitate Dei: risus Abrahæ ortus est ex gaudio, risus verò Sarah ex diffidentia. Eam ob causam eam obiurgauit Deus, non autem illum, cuius bonum animum cognouit. Ipse enim ait in Euangelio: *Si oculus tuus fuerit simplex, totum corpus tuum lucidum erit. Si autem oculus tuus fuerit nequam, totum corpus tuum tenebrosum erit.* *Mat. 6.* *Luc. 11.* Quare oculos nostros simplices ac puros erigamus ad Deum: quæ caduca & vana sunt, sed eximia plerisque ac præclara videntur, ratione stabili firmáque contemnamus: & omnem nostram mentem in Deo collocemus. Ac ita Christi gloriam quærentes, veram expressámque gloriam consequemur.

g *Ecce aries vnus stabat ante paludem.* Hoc est, ante portam, quæ appellabatur Palus, hebraicè autem Vlai. Vel reipsa ante paludem, quæ erat iuxta portam illam. Vel ante fluuium Eulæum. Per hunc arietem significatur vltimus Darius, & per hircum, qui eum vicit, Alexander magnus, qui de eo victoriam reportauit. Vel per arietem significatur regnum Persarum ac Medorum: & per hircum regnum Macedonum. Sed in idem recurrit. Habebat aries duo cornua propter duos populos Persas & Medos. Ac quia populus Persarum erat nobilior & præstantior populo Medorum, ideo per cornu succrescens significatur.

h *Porrò vidi arietem cornibus ventilantem contra Occidentem.* Vidi regnum Persarum & Medorum seipsum fundere & propagare ad Occasum, Septentrionem, & Meridiem. Vel, vidi ipsorum regem Darium ad has tres mundi partes se extendentem. Aries autem propriè Darius est.

i *Et ego intelligebam.* Nimirum, quodammodo in communi. Nam in superiore visione his similia conspexerat, quæ ad regnorum mutationem esse cognouerat. Sed non omnino hæc animo percipiebat. Vel, & ego attentè considerabam. Accipitur enim intelligere hoc loco, pro considerare quemadmodum capite sequente, vbi scriptum est. *Ego Daniel intellexi.*

k *Ecce autem hircus caprarum.* Hoc est, filius capræ, id est, iuuenis. Regnum Græcorum significat: vel rectius ipsum regem Græcorum Alexãdrum magnum: qui exiens è Græcia tanta velocitate orbem peragrauit, & vicit, vt volare, & terram non tangere videretur. Ideo ait: *Et tangebat terram.* Hyperbolicè significat

ficat cursuum ac victoriarum Alexsndri celeritatem. Is profectus à Macedonia, quæ est ad occidentem respectu Persidis, domuit Persas multitudine innumerabiles, locis infinitos, omni copiarum genere abundantes. Acid tam admirabili confecit celeritate, vt nullæ disiunctissimæ oræ citiùs passibus cuiusqusm videantur potuisse peragrari, quàm Alexandri non dicam cursibus, sed victoriis lustratæ sint. Eam ob causam Apelles cùm in tabula quadam pingeret Alexandrum, posuit in manu eius fulmen, quod mundum terret breuissimo spatio. Est enim fulmen summæ celeritatis indicium. Portò tabula illa, vt Plinius ait, posita est in templo Dianæ Ephesinæ.

l *Porrò hircus habebat cornu insigne inter oculos suos.* Hoc est, regnum Græcorum habuit quendam principem admirandum, nempe Alexandrum, qui fuit inter oculos, id est, inter philosophos enutritus: fuit enim discipulus Aristotelis, & cum magnis viris in philosophia versatus. Vel sic rectius: Porrò Alexander habebat regiam potestatem præclaram, qua maiores suos vincebat fortitudiue & liberalitate. Hæc inter oculos eius dicitur esse, vt Alexandri ingenium, & mentis acies, atque iudicium significetur, significatur enim reipsa Alexander per hircum. Accipitur oculos pro prespicacia & iudicio vt Deuteronomij cap. 16. *Munera excæcant oculos sapientum.* Et Psalmo 18. *Reuela oculos meos, & considerabo mirabilia de lege tua.*

m *Cucurrit ad eum in impetu fortitudinis suæ.* Alexander ita, ac impetu fortitudinis concitatus, inuasit Darium, educto exercitu in expeditionem in illum. Eum ter vicit: & duo cornua eius, hoc est, duo regna ipsius nimirum Persidem, & Mediam confregit: donec interfecto Dario vulneribus confosso, translatum est ad Alexandrum totum Persarum ac Medorum imperium. Sed dices: Cur rex Persarum est hoc loco cum ariete comparatus? Respondendum esse existimo eam ob causam id effectum esse, quia aries vires habet in capite, per quod principium intelligitur, non autem in parte posteriore, per quam finis significatur. Darius enim fuit fortis in principio: sed posteà languit, & vires amisit. Huc accedit, quod aries non pugnat nisi prouocatus, & iniuria lacessitus: rex enim Darius non sumpsit arma nisi læsus & irritatus. Vnde olim qui volebant ostendere se violatos, & coactos bellum gerere, soliti erant arietem per fœcialem ad hostes præmittere: furor nanque fit sæpenumero læsa patientia. Aries est natura mansuetus: sed si lacessitur, ita concitatus fortiter pugnat. Explicans Hieronymus verba illa 25. capitis Ieremiæ: *Vox clamoris pastorum, & vlulatus optimatum gregis*: ait per arietes significari principes indoctos. Id quod nostra versio habet: Et vlulatus optimatum gregis, potest etiam verti: Et vlulatus arietum gregis. Arietibus etiam aliquando Apostoli significantur: vt ait Augustinus libr. 18. contra Maximum iuxta illud Psalmi vigesimooctauo. *Afferte domino filios arietum.* Id est, afferte Deo vosmetipsos, quos per euangelium Apostoli duces gregum genuerunt. Possunt nihilominus per *filios arietum* more Hebrææ linguæ intelligi arietes, per quos principes significantur. Vt sit sensus: Vos ô filij Dei, ô Apostoli afferte ad Dominum principes ac magnates gentium: conuertite illos ad fidem concionibus vestris. Hic videtur esse germanus huius loci sensus: nam paulò pòst sequitur: *Vox Domini super aquas, Deus maiestatis intonuit: Dominus Dominus super aquas multas.* *Vox Domini* est Euangelij annuntiatio: *aquæ multæ* sunt gentes & populi & linguæ, vt ait capite decimo septimo Apocalypsis Ioannes. Vel, vt ait Basilius, *vox Domini* est: Ioannes Baptista de quo prædixerat Esaias: cap. 40. *Vox clamantis in deserto.* hęc vox fuit super aquas prædicans baptismum pœnitentiæ. Illic autem Deus maiestatis intonuit in Christi baptismo: venit enim *vox de cælo dicens: Hic filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Itaque voce intelligitur Ioannes, arietibus autem magnates. Appellatur ergo Darius aries quod princeps esset, & non nisi lacessitus cùm Alexandro pugnaret, & quòd ab eo fuerit victus, ostendens in principio fortitudinem, & in fine imbecilitatem. Alexander autem quia eo fuit fortior, & robustior, & insolentior, & audacior: & petulantior, per hircum significatur. Est enim hircus signum principis superbi, petulantis, & imperiosi. Ita accipitur apud Zachariam cap. 10. vbi Deus ait: *Super hircos visitabo.* Hoc est, in principes insolentes animaduertam.

Mat. 12. Ioan. 1. Mal. 3. Marc. 1.

OBSERVATIONES EX Chaldæo in

CAPVT VIII.

5 Quod est in Ælam regione. *Pro regione est in Hebræo* מדינה *Medhinah: quod nomen significat prouinciam, vt Threnor. 1.* Princeps prouinciarum facta est sub tributo. *Significat etiam iudicium: vt cap. 5. Iudicum:* Sedetis supra in iudicio. *Potest verti: Sedetis supra locum quendam ita nominatum: Aiunt enim Hebræi esse nomen cuiusdam viæ celebris. At capite 15. Iosue est nomen proprium cuiusdam vrbis. Hoc vocabulo vtitur Esaias capite 10. pro quo interpres noster Latinus vertit iudicium, cùm ait:* Vt opprimerent in iudicio pauperes. *Verti poterat: Vt opprimerent prouinciæ pauperes. Idem enim nomen prouinciam significat, & iudicium. Hoc autem Danielis loco sine dubio pro prouincia accipitur, siue pro regione. Et quamuis in nonnullis codicibus sit: Quod est in Aelam ciuitate: puriores tamen habent: In Aleam regione. Nihilominus tamen Symmachus habet, In Aelam vrbe. Et tunc est ordo. Cùm essem in quodam castro regionis Susianæ, quod est prope ciuitatem Aelam: Sed Septuaginta nobiscum habent in regione: & multò rectius. Et pro Aelam habent Aelemaidam, quod idem est.*

2 Omnes bestię non poterant resistere ei. *Theodotio habet: Et omnes bestiæ non stabant in conspectu eius. Quod in sensu idem est. Eodem fere modo habet Pagninus, nimirum: Et omnes bestiæ non stabant coram ipso. Pro bestijs est in Hebræo hoc nomen* חיה *Chaiah, quod significat bestiam, feram, animal: vt capite 37. Genesis:* Fera pessima comedit eum. *Id dixit Iacob videns vestem Ioseph filij sui sanguine conspersam. Et rectè quidem, nam inuidia illum vendidit, & afflixit: ac nulla est fera immanior illa. Est etiam Caiah verbum significans viuere: vt Prouerbiorum* 4. Custodi pręcepta mea, & viues. *Verba sunt ecclesiæ illam seruatoris nostri sententiam continentia apud Matthæum decimonono:* Si vis ad vitam ingredi, serua mandata. *Zacharias decimo indicat Christum mittentem discipulos suos per diuersas ac distantes orbis terrarum oras, Euangelium nuntiaturos: ac dicentem:* Seminabo eos in populis: & longè recordabuntur mei: & viuent cum filiis suis. *Loquitur de vita gratiæ, quam habituri erant, & reipsa habuerunt apostoli cum his, quos per Euangelium gignebant, & filios vocabant. Ita Diuus Paulus in priore ad Corinthios:* In Christo Iesu, inquit, per Euangelium ego vos genui. *Et quia verbum hoc significat viuere, ideo*

1. Cor. 4.

nomen quo hoc loco vtitur Daniel, præter numeratas significationes significat vitam, & animam, & exercitum militum viuentium. Illud Psalm. 67. Increpa feras arundinis: potest verti. Increpa vitas arundini similes. Ac si dicat Dauid. Increpa homines inconstantes in vita, qui instar arundinis hâc atque illac vento agitantur, & facilè mouentur. Vel increpa exercitus arundinis, hoc est fustes seu hastas portantes. Vt sit sensus: Disperde domine exercitus inimicorum nostrorum lanceis armatos. Vtitur etiam idem diuinus Psaltes hoc nomine Psalm. 73. pro quo interpres noster habet bestias: cum ait: Ne tradas bestijs animam confitentem tibi. Quæ verba possunt verti ex Hebræo: Ne tradas exercitibus, nimirum hostium nostrorum, animam confitentem tibi: vel animam turturis tuæ. Vbi per animam intelligitur vita. Sensus est: Ne tradas Domine in bello hoc vitã congregationis Israelis exercitibus hostium nostrorum. Cœtum gentis Israeliticæ vocat turturem ob innocentiam & imbecillitatem. Pro animali accipitur hoc nomen Psal. 103. Animalia pusilla cum magnis. Quare illud Ezechielis primi, Spiritus vitæ erat in rotis: potest verti: Spiritus animalis erat in rotis. Vtitur etiam idem Ezechiel hoc eodem vocabulo, cùm ait eodem capite: Similitudo quatuor animalium. Quæ quatuor animalia iuxta Origenis sententiam, quam sequitur Gregorius Nazianzenus, sunt quatuor animæ rationis participis vires siue affectiones: homo enim est vis rationis, leo vis irascibilis, vitulus vis concupiscibilis, aquila conscientia reliquis imposita, quæ à Diuo Paulo multis in locis Spiritus appellatur. Aretas Cæsariensis Episcopus per hæc quatuor animalia quatuor illas excellentes virtutes ait significari, quæ Dei potentiam designant circa mundum ex quatuor elementis conflatum. Theodoretus quatuor Spiritus quos Deus quatuor elementis præfecit, ex quibus constat vniuersitas. Polychronius quatuor Spiritus quatuor mundi partibus Orienti, Occidenti, Meridiei, ac Septentrioni præpositos. Catina Syrus per leonem intelligit tribum Iuda, per vitulum tribum Leui, per hominem totum populum Israliticum, per aquilam diuinam vltionem, quæ ab eo meritas pœnas expetiuit. Lyranus per quatuor animalia quatuor ecclesias Patriarchales asserit designari, Hierosolymitanam, Antiochenam, Alexandrinam, Constantinopolitanam. Rabbi Dauid quatuor imperia, Babylonicum, Persicum, Græcum, Romanum. Rabbi Salomon quatuor mentes beatas his quatuor imperijs præpositas. Iustinus Martyr omnia illa quatuor animalia ad Nabuchodonosorem existimat esse referenda: fuit enim bos quia cum bestijs versans, fœnum comedebat vt bos, vt ait Daniel capite 4. Fuit leo, quia vt idem eodem loco iuxta Græcam editionem, capilli eius instar capillorum leonis creuerunt, fuit aquila, quia vngues eius vnguibus aquilæ similes fuerunt. Fuit homo, quia ad se rediens fuit humanitate præditus, eóque munere multis in rebus functus, cuius colendi causa cum Deus ad pristinam hominis figuram reuocauit. Voluit Deus hæc quatuor animalia varietatem Nabuchodonosoris significantia ostendere diuino vati Ezechieli, vt eum doceret populi Israelitici mutationes, qui ex libertate ductus in Babylonicam seruitutem, in eandem erat libertatem restituendus. Id quod rotæ etiam significabant: per rotas enim rerum vicissitudines ac varietates designantur. Hæ sunt doctorum virorum sententiæ, cum quibus ego nullo modo sum comparandus. Quid autem ego existimem per animalia hæc designari, poteris in nostris in eundem Ezechielem commentarijs intueri.

Rom. 8
Gala. 5.

3 Porrò hircus habebat cornu insigne. Pro insigni est in Hebræo: Chazuth: à verbo Chazah, quod significat complicare, pacisci, & videre: Vnde Chozeh, idem est quod complicatio & pactum: Esaiæ cap. 28. Cum inferno fecimus pactum. Verba sunt impiorum: qui pœnarum æternarum obliti, sceleribusque nefarijs contaminati dicebant: Nõ metuimus inferos, quia cum illis pactum pepigimus, ne nos reciperent. Potest accipi infernus pro sepulchro: vt sit sensus: Ita viuimus, ac si non esset mors: quoniam pactionem ac fœdus sancimus cum sepulchro, ne nos vnquam coerceat. Insana profectò vox, & intoleranda temeritas. Cùm igitur verbum hoc Chazah significat implicare, & videre, potest verti locus hic Danielis: Porrò hircus habebat cornu implicatum, seu ramosum, instar scilicet cornu cerui. Vel visibile: vt vertit Pagninus: hoc est magnum: Pro quo Latinus noster interpres rectè vertit insigne.

4 Efferatus est in eum. Theodotio nobiscum habet ἐξηγριώθη πρὸς αὐτόν. Pro efferatus est, in Hebræo est verbum Marar, quod significat exacerbare, vt Psalm. 106. Quia exacerbauerunt eloquia Dei. Ab hoc verbo est merorim, pro quo noster interpres Exodi 12. vertit lactucas agrestes. Est etiam vocabulum, pro quo Osea 12. transtulit amaritudines. Ita enim propheta inducit Deum loquentem: Ad iracundiam me prouocauit Ephrain in amaritudinibus suis. Sed quia verbum hoc Marar significat etiam extollere, potest verti locus ille: Ad iracũdiam me prouocauit Ephraim excelsis suis. Hoc, est idolis suis. Quidam vertunt: statuis suis, vel, titulis suis: quod idem ferè est. Illud etiam Ieremiæ 31. Statue tibi speculam, pone tibi amaritudines: dirige cor tuum in viam rectam: verti potest: Pone tibi titulos seu signa excelsa: vt sit sensus. Nota & obserua vias illas, quibus adductus fueris ad tyrannum: eásque titulis seu lapidum aceruis alijsque signis excelsis designa: vt cùm in patriam redieris, possis vias agnoscere, quibus ductus es. Et quoniam verbum hoc, vt diximus, significat extollere, vertit Pagninus locum hunc Danielis: Eleuatus est contra eum. Poterat etiam verti: Acerbus factus est contra illum. Vel ira concitatus in eum irruit, & impetum fecit.

---

[a] Hircus autem caprarum magnus factus est nimis: [b] cúmque creuisset, [c] fractum est cornu magnum, & [d] orta sunt quatuor cornua subter illud, per quatuor ventos cæli. [e] De vno autem ex eis egressum est cornu vnum modicum: & factum est grande contra Meridiem, & contra Orientem, & contra fortitudinem. [g] Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cæli: & deiecit de fortitudine: & de stellis, & conculcauit eas. [h] Et vsque ad principem fortitudinis magnificatum est, [i] & ab eo tulit iuge sacrificium, [k] & deiecit locum sanctificationis eius. Robur autem datum est ei contra iuge sacrificium [l] propter peccata, [m] & prosternetur veritas in terra: [n] & faciet, & prosperabitur: [o] Et audiui vnum de sanctis loquentem: [p] & dixit vnus alteri nescio cui loquenti: Vsquequo visio, & iuge sacrificium, & peccatum desolationis, quæ facta est: & sanctuarium & fortitudo conculcabitur? [q] Et dixit ei: vsque ad vesperam & mane, [r] dies duo millia trecenti: mundabitur sanctuarium. Factum est autem, cùm viderem ego Daniel visionem, & quærerem intelligentiam: ecce stetit in conspectu meo quasi species viri. [s] Et audiui vocem viri inter Vlai: & clamauit, & ait Gabriel fac intelligere istam

visionem

visionem. [x] Et venit,& stetit,iuxta vbi ego stabam. Cúmque venisset,pauēs corrui in faciem meam.Et ait ad me. [y] Intellige fili hominis: [a] quoniam tempore finis complebitur visio.

a *Hircus autem caprarum.* Hoc est, regnum Græcorum,quod cùm esset amplissimum, amisit Alexādrum Magnum, cuius interitu mansit dimidiatum. Vel & melius hic hircus est ipse Alexander, qui regni illius tenuit clauum: hic enim magnam mundi partem superauit, & ditionem suam redegit. *Nam postquam percussit Darium regem Persarum*, vt primo cap. libro 1. Machabæorum monimentis consignatum, constituit prælia multa, obtinuit omnium munitiones: & interfecit reges terræ: & pertransiit vsque ad fines orbis terrarum: & accepit spolia multitudinis gentium: & siluit terra à conspectu eius. Hæc ibi. Lege Quintum Curtium, & Plutarchum,& alios,quos in principio explanationis huius capitis citaui, si Alexandri magnificientiam, magnanimitatem, & victorias scire volueris.

b *Cúmque creuisset.* Hoc est,cùm Alexander fortitudine polleret: cùm ad summam mundi gloriam florescerct:cùm maximam esset nominis amplitudinem,& claritatem consecutus. Potest hoc referri ad regnum Alexandri:sed hoc loco rectius ad ipsum Alexandrum refertur.

c *Fractum est cornu magnum.* Hoc est, facta est magna Alexandri potentia, & extincta morte, quæ nemini parcit. Ita inuehitur in principes, ac in agricolas: æquat enim sceptra aratris,& coronas ligonibus. Nam vt in libro secundo Regum capite quatuordecimo scriptum est: *Omnes morimur & quasi aquæ dilabimur in terram, quæ non reuertuntur.* Nulla seculi huius potentia, nullus dominatus potest morti resistere. Hanc veritatem voluit Ecclesiasticus in medium proferre cap. 10. cùm dixit: *Omnis potentatus breuis vita.* Et paulò pòst: *Sic & rex hodie est, & cras morietur.* Et Psalm. 81. *Ego dixi: dij estis, & filij excelsi omnes: vos autem sicut homines moriemini, & sicut vnus de principibus cadetis.* Alloquitur reges, & gubernacula rerum publicarum tenentes: quos ob officij, quo funguntur, dignitatem & præstantiam, deos ac Dei filios dignatur appellare: quibus reuocet in memoriam, eos non magis mortem vitaturos: quàm quoscunque homines infimo loco natos, esséque aliis principibus similes, qui è vita excesserunt. Quemadmodum omnia flumina tendunt ad mare, siue magna sint, siue parua: sic omnes homines ad mortem, siue principes existant, siue plebeij, siue nominis amplitudine, & generis nobilitate præstantes, siue obscuris orti natalibus, nullâque illustri commendatione excellentes. Nullus mortem potest fugere: omnis vitalia lumina linquunt, non solùm senes, sed etiam adolescentes. Moriendum certū est,& id incertum, an ipso die. Migrant ea hac vita adolescentes, quemadmodum cùm vis flammæ opprimitur iniecta aquæ multitudine: senes autem nulla adhibita vi, quemadmodum cùm ignis sua sponte consumptus extinguitur. Sed omnes exeunt de vita, & citò aut serò dissoluuntur. Nam vt Diuus asserit Paulus cap. 9. ad Hebræos: *Statutum est hominibus semel mori.* Vt stellæ quæ in Oriente nasci videntur ab ortu commeantes, radiisque micantes tendunt ad occasum, vbi occultantur, & ab oculis nostris remouentur: sic mortales omnes in ortu apparentes tendunt ad interitum: & quanuis illustri laude celebrati proficiscuntur ad exitū vitæ,& ad occasum ocyùs aut tardiùs descendunt, vbi ab hominum conspectu separantur. Et ita in eas oras migrant, ad quas eorum merita illos vocant. Itaque omnes conficiunt morte extremum diem vitæ. Et vt quidam ait poeta: Omnia sunt hominum tenui pendentia filo: Et subito casu quæ valuere ruūt. Quid inanius vmbra? quid inconstantius? quid imbecillius? Et tamen cum ea vita hominum comparatur. Libr. 1. Paralipomenon cap. 29. verba sunt hæc: *Dies nostri, quasi vmbra.* Diuinus ac regius vates Psal. 101. *Dies mei*, inquit, *sicut vmbra declinauerunt: & ego sicut fœnum arui.* Psalmo 108. *sicut vmbra cùm declinat ablatus sum.* Non incipienti vmbræ vitam suam comparat, sed inclinatæ, iámque in tenebras euanescenti. De huiusmodi vmbris inclinatis est illud poetæ: Maioréfque cadunt altis de montibus vmbræ. In libro Sapien. cap. 2. ita scriptum legimus: *Transibit vita nostra tanquam vestigium nubis, & sicut nebula dissoluetur, quæ fugata est à radiis solis.* Et paulò pòst: *vmbra enim transitus est tempus nostrum.* Et capit. 5. *Transierunt omnia illa tanquam vmbra.* Nihil illa fragilius, nihil fugacius. Hac ratione ductus Psalmographus vitam suam fugam Psalmo 55. vocauit. Quod enim nos habemus: *Deus vitam meam nunciaui tibi:* potest etiam verti: Deus fugam meam nunciaui tibi. At rectè septuaginta Interpretes pro fuga transtulerunt vitam: nam nihil fugit celerius illa. *Homo*, vt ait quartodecimo, *quasi flos egreditur, & fugit velut vmbra, & nunquam in eodem statu permanet.* At nos huius veritatis obliti nec aspicere curamus. Quemadmodum qui iter facit aere nebuloso & caliginoso, retro manentem intuetur, nec subsequentem, sed illam duntaxat, quam habet præsentem, & pedibus conculcat: sic homines obliti mortis, nec exordium vitæ, nec finem eius respiciunt: illud solùm considerant, quod pedibus ac manibus attingunt. Nec præteritum, nec futurum, sed præsens tantùm illis obscura nebula obliuionis coopertis ante oculos versatur. Vt textor habens telam quam conficit, in liciatorio circumuolutam, nec videt, quod texuit, nec quod est texturus, sed illud duntaxat, vbi radius, quo subtegmen inseritur staminī, versatur: ita ille cui excidit omnino ex animo memoria mortis, nihil videt ex vita, nisi quod adest, vbi cogitatio rerum præsentium reuoluitur Nec principium intuetur, finem: nec diem natalem, nec naturæ dissolutionem: nec ingressum in hanc vitam cum lachrymis, nec discessum ex illa cum gemitibus. Sed ventura est mors, à qua nullis poterit diuitiis impius liberari, & tandem in ignes æternos relegabitur. Cuidam potenti, sed impio regi dictum est, vt refert Esaias capite decimoquarto. *Corruisti in terram, qui vulnerabas gentes: ad infernum detraheris in profundum laci.* De eo, qui opibus & deliciis affluebat, est apud Lucam capite 16. mādatum: *Mortuus est diues, & sepultus est in inferno.* Si se mortis memoria præparauissent, non tam infelici exitu vitam terminarent. Nos imitemur grues vigilantes, quæ disponentes excubias vnum pedem habent elatum, in quo tenent lapillum, vt si fuerint correptæ somno, cadat lapillus, ad cuius sonum excitentur. Ita nos ne remissè dormiamus, & arcto inertiæ somno sopiti opprimamur, excitemur ad sonitum lapidis cadentis, ad sonitum sanitatis, quæ nos deficit, ad sonitum vitæ, quę sensim labefactatur & consumitur. Amplectamur mortis memoriam: cogitemus frequenter, esse nos ab hac vita caduca migraturos: vt ita vitiis abstracti, & virtutibus muniri, alamus pietatem in Dei potentia & misericordia contemplanda. Ad id nos hortatur ecclesiasticus, cum ait cap. septimo. *Memorare nouissima tua, non peccabis in æternum.* Et sancta mater ecclesia, cùm imposito cinere in frontibus nostris: *Memento*, inquit, *homo, quia cinis es, & in cinerem*

Similitudo.

Similitudo.

Similitudo.

Similitudo.

Similitudo.

Similitudo.

reuerteris. Porrigit nobis die illo speculum veritatis, vbi nostram videamus fragilitatem. In hoc speculo vidit Esaias, cap. 40. quod dixit: *Omnis caro fœnum, & omnis gloria eius quasi flos agri*. Et cap. 4. Iacobus Apostolus: *Quæ est vita vestra? Vapor est ad modicum parens, & deinceps, exterminabitur*. Hanc vitæ imbecillitatem, & mortis certitudinem debemus memoria complecti & sepire. Augustinus libro exortationum: Nihil, inquit, sic reuocat à peccato, quàm frequens mortis meditatio. Hieronymus in epistola ad Cyprianum: Memento mortis tuæ, & non peccabis: qui enim quotidiè recordatur esse moriturum, contemnit præsentia, & ad futura festinat. Gregorius lib. duodecimo Moralium: Perfecta vita est mortis meditatio, quam dum iusti sollicitè peragunt, culparum laqueos euadunt. Bernardus, in quodam sermone: Miser homo quare omni hora te non disponis? Cogitate iam mortuum, quem scis necessitate moriturum. Seneca in epistola vigesimaquinta. Nihil æque tibi proficiet ad temperantiam omnium rerum, quàm frequens cogitatio breuis æui, & huius incerti. Quicquid facies, respice ad mortem.

Simil'tudo

Vt pauo vanitate elatus ob plumarum pulchritudinem, quibus conficit gyrum, si ad turpes pedes respiciat, statim deponit ambitum illum: sic mortales diuitiarum affluentia, aut generis nobilitate, aut corporis pulchritudine, aut dominatus potentia, aut famulorum abundantia inflati, intueantur pedum vilitatem, considerent mortem, respiciant ad finem: & ita deponent vanitatis gyrum: atque superbiam, fastidium, & arrogantiam relinquent. Seuerus imperator vrnam sibi præparauit: in qua mortuus sepeliretur. Cúmque eam ad se perferri iuberet, fixis oculos in illa, eam manibus contrectans dixit: Tu eum capies, quem totus orbis terrarum capere nunquam potuit. Ita hoc narrant Dion Nicæus, & Xiphilinus in vita eius. Interrogatus Musonius qui præclarè posset extremum diem terminare? respondit. Qui semper postremum vitæ diem sibi instare proposuerit. Author est Maximus sermone trigesimosexto. Antiphones, authore Stobæo dicere solebat esse mortalia ab hominibus memoria repetenda, quandoquidem omnes sunt à vita discessuri. Nemo enim est, qui possit mortem vitare. Hoc intelligens Socrates cuidam, qui ei dixit: Athenienses te morte afficiendum decreuerunt, respondit: Et eos antè natura: vt refert in sermonibus Maximus. Cùm imperator Constantinus cuidã Persarum principi Romæ magnitudinem, magnificẽtiam, & celebritatem ostenderet, ab eóque peteret, quid de illa sentiret, ait Fulgosus libro septimo eum respondisse: Etiam Romæ, sicut cæteris orbis terrarum locis homines moriuntur. Hac breui responsione voluit hominum imbecillitatem fragilitatémque significare, nullúmque locum esse in hoc seculo, vbi mortales possent mortem fugere, quæ propter incertos casus quotidie imminet: & propter vitæ breuitatem nunquam longè potest abesse. Id mente percipiebat Iob capite trigesimo cùm ad Deum has voces emitteret: *Scio, quod morti trades me, vbi constituta est domus omni viuenti*. Nihil certius morte, nihil incertius est illa. Ideo dicebat cœlestis magister Christus Deus noster apud Matth. 25. *Vigilate itaque, quia nescitis diem, nec horam*.

Similitudo

Sed quemadmodum flores salutares suauẽ odorem redolentes, cùm non possint ob imbecillitatem diu manere, extillati durant in liquore suo: sic vitę humanæ cùm sint fluxæ & inconstantes, eámque ob causam nõ possint secundùm naturæ cursum diu permanere, durant post mortem liquore virtutum, nominis claritate, rerum præclarè gestarum memoria. Quare mortem in memoria habeamus, mundi diuitias, & cætera quę deceptis mortalibus illustria videntur, parua ducamus, & ad diuinum numen, ad sedes mentium beatarum toto pectore aspiremus. Quid profuit Alexandro eius potentia? quid fallax mundi gloria? quid hominum opinio vanitatum plerunque ac vitiorum laudatrix? Narrat Diuus Antonius quarta parte summæ theologiæ fuisse memorię proditum, conuenisse quosdam philosophos mortuo Alexãdro, quendámque dixisse: Hic qui terram heri cõculcabat, hodie ab ea conculcatur. Heri possidebat eam: nunc possidetur ab illa. Heri non sufficiebat ei totus mundus: sufficiunt ei quatuor vlnę terrę. In morte Alexandri variant historici: nam nonnulli aiunt, eum postquã summum imperium, & admirabilem nominis splendorem adeptus est, fuisse tanto, támque acerbo dolore confectum, vt rueret ad interitum voluntarium, mortémque sibi ferro conscisceret. Iustinus libr. duodecimo ait eum accepto poculo in conuiuio repentè veluti telo confixum ingemuisse, tanto dolore fuisse cruciatum, vt gladium posceret in remedium: sed fuisse vi veneni extinctum: authorem autem insidiarum Antipatrum extitisse. Multi ex illis qui aiunt, fuisse ei veneno vitam ereptam, asserunt fuisse ex aquis Stygiis potionem illam, magna, vt Plinius inquit, infamia Aristotelis excogitatam. Solinus capite quartodecimo monimentis consignauit, fuisse Alexandrum vinolentia oppressum, & extinctum. Qui alios superauit fuit, vt ille ait, à vino superatus, vique ebrietatis morte deletus. Fuisse autem Alexandrum violentum asserit Athenæus capite vndecimo, libri decimi. Plutarchus has & alias opiniones de eius interitu affert in eius vita, quam grauiter & eleganter literis mandauit. Cecidit itaque Alexander ille, qui solus totum terrarum orbem terrebat: & fuit in medio potentiæ suæ misere consumptus, vt hoc loco ait Daniel.

d *Et orta sunt quatuor cornua subter illud*. Hoc est, & mortuo Alexandro orti sunt loco eius quatuor reges: Ptolemæus, qui tenuit Ægyptum, Philippus, qui obtinuit Macedoniam, Seleucus, qui occupauit Syriam, & Chaldæam, & nonnulla regna Oriẽtis, Antigonus, qui regnauit in Asia. Inter hos quatuor reges diuisum fuit imperium Alexandri per quatuor ventos cœli, hoc est, per quatuor mundi partes, vnde perflant quatuor præcipui venti.

e *De vno autem ex eis*. Id est, de Seleuco rege Syriæ egressum est cornu modicum: hoc est, Antiochus Epiphanes, qui in principio exiguam habuit potestatem. Et hoc cornu factum est grande: quia hic Antiochus cùm esset Romæ obses, exiuit ex vrbe, & inscio senatu arripuit imperium Syriæ. & appellatus est Epiphanes, hoc est, illustris. Ac intulit bellum Ptolemæo Ægyptiorum regi, quem superauit. Leg. lib. 1. Machabæorum, vbi hæc, & alia reperies ad huius loci Danielis intelligentiam conducentia. De hoc Antiocho ait ita Athenæus cap. 11. lib. 10. Antiochus rex qui vocatus fuit illustris, erat bibax: qui obses fuit apud Romanos, vt Ptolemæus Euergetes lib. 1. & 5. commentariorum narrat. Polybius eum insanum appellat lib. historiarum 26. non autem illustrem, erat enim illustris nomine, factis autem minimè.

f *Contra Meridiem*. Hoc est, cõtra Ægyptum, quæ est quodammodo ad Meridiem respectu Syriæ. Et contra Orientem, hoc est, contra Persidem. Et contra fortitudinem, hoc est, contra Hierosolymam, vbi Deus qui est ipsa fortitudo, colebatur. Vel contra Dei populum, qui in ipso Deo fortis erat.

g *Et magnificatum est vsque ad fortitudinem cœli*. Id est, & creuit hoc cornu, creuit robur, ac potentia Antiochi contra filios Israelis, qui cœlesti fortitudine muniti soliti erant pugnare, & olim angelorum vallabantur custo-

tur custodia. Quam ob causam hoc loco fortitudo cœli, & stellæ vocatur. Poteris rectè per fortitudinem cœli exercitum cœli interpretari. Vt sit sensus: comparauit copias, quas duxit contra pios Israelitas, qui colunt Deum cœli, quare exercitus cæli dicuntur. Theodotio habet: Vsque ad militiam cœli. Quod in idem recidit.

Eiecit de fortitudine & de stellis. Prostrauit multos ex Iudæis, de quibus victoriam reportauit. Per stellas intelligit sanctiores, aut duces, aut sacerdotes, aut insignoire sapientia præstantes, in medio tenebrarum nitore ac splẽdore literarum fulgentes. Idem enim Daniel capite 12. *Qui*, inquit, *ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates.* Vel per exercitum cœli intelligit stellas, quæ in cœlo sunt instar exercitus in castris. Volens Daniel explicare quid per exercitum cœli intelligeret, adiecit: *& de stellis.* Ac si diceret. Prostrauit de fortitudine cœli, hoc est de stellis. Et ita accipitur particula, &, pro id est. Colliges ex hoc loco, Iudæos illius temporis fide munitos vocari stellas: cum quibus Moses cap. 1. Deuteronomij eos comparauit.

h *Et vsque ad principem fortitudinis.* Erexit se etiam contra Deum, qui est princeps fortissimus: & princeps Hierosolymæ, quæ paulò ante appellata est fortitudo: & princeps, ac dux Israelitici popoli. Nam tanta superbia & insolentia est elatus Antiochus, vt sanctum Dei templum pollueret, ipsumque Deum execrationibus ac maledictis lacesseret, vt libri Machabæorum memoriæ prodiderunt. Poteris per principem fortitudinis ducem exercitus intelligere, aut summum Iudæorum sacerdotem. Quidam per illum intelligunt Iudam Machabæum, qui fuit illustris Iudæorum dux.

1.Mac.1.

i *Ab eo tulit iuge.* Anthiochus adeo summum Iudæorum sacerdotem ipsósque Iudæos afflixit, vt cogerentur intermittere sacrificia. *Iuge sacrificium* vocat omnes ceremonias & immolationes, quæ fiebant quotidie manè ac vespere. Ordo est: tulit ab eo, hoc est, à principe fortitudinis perenne sacrificium. Alij legũt: ab eo ablatum est: hoc est, ab Antiocho. Alij verò: Vt per illum iuge sacrificium tolleretur.

1.Mac.1. & 3. 2.Mac.5.

k *Deiecit locum sanctificationis eius.* Id est, violauit templum Dei. Posuit enim in illo imaginem Iouis: & multis illud impuritatibus contaminauit, ita Deo propter peccata populi permittente. Templum Dei in sancta scriptura appellatur locus sanctificationis, sanctum sanctuarium, domus Dei, torcular, domus orationis, ariel, atria Domini, ædificium domus Domini. Sed per illud adumbrabatur ecclesia, quæ appellatur in litteris diuinis templum, Sion, Hierosolyma, columba, sponsa, amica, luna, sagena, ciuitas gentium robustarum, speciosa, cœlum, columna & firmamentum veritatis, tabernaculum, mons sanctitatis, ciuitas regis, domus Iacob, vinea electa, regnum Dei, aurora, ciuitas Dei, domus Dei, mater, fons saluatoris, fons Israel, tota pulchra, solium Dauid, Ierusalem noua. In ea est iuge sacrificium, hoc est sanctum eucharistiæ sacramẽtum, quod sceleratus Antiochus, id est, impius Oecolampadius abstulit à multis Germaniæ ecclesiis quem in hoc nefario sacrilegio, & horribili impietate secutus est flagitiosus Zuinglius: & postrà pestilens Caluinus, duo vasa iniquitatis bellantia, quos infiniti alij huiusmodi hæretici sunt secuti, qui se ab ecclesia sancta catholica separarunt, & synagogæ Satanæ, hæresum, impietatum, & maleficiorum plenissimæ dediderunt. Aiunt blasphemi illi in hostia consecrata non esse corpus Christi, nec sanguinem in calice. At Christi Euangelium asserit contrarium: Diuus enim Matthæus cap. 26. Euangelij ita ait: *Cœnantibus autem eis, accepit Iesus panem, & benedixit, ac fregit, deditque discipulis suis, & ait: Accipite, & comedite: Hoc est corpus meum. Et accipiens calicem gratias egit, & dedit illis dicens: Bibite ex hoc omnes: hic enim sanguis meus noui testamenti, qui pro multis effundetur in remissionem peccatorum.* Apertissimè Christus dixit: *Hoc est corpus meum: & hic est sanguis meus.* Quibus verbis poterat hoc clarius & distinctius explicare? Idem aiunt Marcus capite 14. & Lucas vigesimosecundo. Ioannes etiam capite sexto ait dixisse Christum. *Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.* Et paulò pòst: *Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus.* Vbi obseruanda est particula, *verè.* Est enim in hostia consecrata Christi corpus verè, non figuratè: realiter non per similitudinem. Diuus Paulus cap. 12. epistolæ prioris ad Corinthios: *Dominus Iesus*, inquit, *accepit panem: & gratias agens fregit, & dixit, Hoc est corpus meum quod pro vobis tradetur. Hoc facite in meam commemorationem. Similiter & calicem postquam cœnauit dicens: Hic calix nouum testamentum est in meo sanguine.* Quibus verbis Apostolus clarissimè, verissimè, & asseuerantissimè affirmat, oblatum fuisse apostolis verum Christi corpus, & verum eius sanguinem: ac datam fuisse apostolis potestatem conficiendi sanctum hoc sacramentum. Huc accedit consensus totius ecclesiæ catholicæ, multa vniuersalia concilia: omnes antiqui patres sapientia & sanctitate admirandi: omnis cœtus catholicorum doctorum, & potentissima miracula in hoc sanctissimo sacramento diuinitus ostensa. At hæretici negligunt ecclesiam, & Dei miracula clarissima. Superbia inflati contemnunt theologos catholicos doctrinæ ac virtutis ornamentis excultos: nec solùm recentiores literarum eruditione insignes, & religione præstantes, sed etiam in antiquos patres sanctitate conspiciendos, singulari morum grauitate, eximiæque doctrinæ gloria florentes inuehuntur. Negligunt sancta vniuersalia concilia in Spiritu sancto congregata, contemnunt sacros canones, & sancta summorum pontificium decreta lacerant, & deprauant sanctam scripturam, corrumpunt sanctum Christi euangelium, conculcant Diuum Paulum apostolum, eiúsque cœlestem adulterant doctrinam: violant Iesu Christi Dei nostri sacramenta: antiquissima dogmata è tempore apostolorum in ecclesia catholica matre nostra introducta, instituta, & perpetuò seruata despiciunt. Euertunt templa Deo dicata, corrumpunt virgines Deo sacratas, polluunt se infinitis sceleribus: conantur euertere ecclesiam, & vocant se ecclesiæ reformatores. Quid plura? Peruertunt sanctum Christi Euangelium: nihil est illis antiquius, quàm illud corrumpere, & de medio tollere: & non pudet eos se Euangelicos appellare: cùm nihil minus quàm Euangelium obseruent. Euertunt Euangelium, & vocant se Euangelicos. Ad id furoris diabolici venerunt, vt infinitos viros pietate ac religione præcellentes interficerent, ea sola de causa quod iuxta sanctum Iesu Christi euangelium, & veram sanctæ Romanæ ecclesiæ doctrinam in fide catholica admirabili constantia muniti permanerent. Quo iure ô Lutherani, ô Zuingliistæ, ô Caluinistæ, qua lege, qua ratione homines pios interficitis, eósq. ad interitum crudelissimum vocatis? Quare obedientiam regibus, & pontificibus ex iure diuino debitam relinquitis? Quare omnia diuina & humana iura repudiatis? Quare venerandos sacerdotes in ecclesiis, inter ipsas Christi aras interficitis? O cœlum, ô terra! O impia hæreticorum facinora! quid dicam? Quo me vertam? Te lachrimis, vocibus, & gemitibus oro Christe sancte, te ex intimo pectore precor, & obtestor: vt hæreticos tenebris coopertos splendore tuæ

miſericordiæ & ſapientiæ illuſtres: vt repudiatis erroribus ſuis intelligant verum tuum euangelium, & ſeruent illud, & ad eccleſiam ſanctam Romanam vniuerſam reuocentur, & ad te ipſum toto pectore conuertantur: Et ita deſinent impium imitari Antiochum, qui perenne ſacrificium impedire conabatur.

l *Propter peccata.* Nimirum populi Iſraelitici. Perpende, peccata populi in cauſa eſſe, vt Deus permittat eccleſiam calamitatibus & perſecutionibus affici, & iuge ſacrificium intermitti.

m *Et proſternetur veritas in terra.* Id eſt, & decidet in terram verus Dei cultus tempore Antiochi. Poteris per veritatem viros veritatis amatores intelligere. Vel Dei legem veritatis pleniſſimam. Vel veritatem in verbis, fidémque in promiſſis. Erat tunc veritas veluti demerſa, fraudibus omnia tenebantur à pleriſque: cuncta ferè erant tenebris circunfuſa. Ac vt verbis vtar Eſaiæ cap. 59. *Corruit in platea veritas, & æquitas non potuit ingredi.* Poteris per veritatem intelligere iuſtitiam: nam Theodotio habet: Et proiecta eſt in terram iuſtitia. Accipi autem veritatem pro iuſtitia indicat verſiculus ille Pſalmi 24. *Vniuerſæ viæ Domini miſericordia & veritas.* Et illud Pſalmi 39. *Miſericordia tua & veritas tua ſemper ſuſceperunt me.* Et illud etiam Pſalm. 90. *Scuto circundabit te veritas eius.* Hoc eſt, ſeruabit te vndique Deus iuſtitia ſua fideli, ſi ad illum confugeris, eíque totum te commiſeris. Eius iuſtitia erit clypeus, quo vndique protegaris. Scutum mundi protegit ea vna tantùm parte, ac ſcutum diuinæ iuſtitiæ circuit, & ex omni parte ſeruat & protegit. Accipitur quoque veritas pro iuſtitia cap. 20. Prou. *Miſericordia & veritas cuſtodiunt regem.*

n *Et faciet & proſperabitur.* Hoc eſt, hæc omnia mala faciet Antiochus: & proſperè res illi ſuccedent. Rebus vtetur ſecundis, & ad voluntatem fluentibus. Aſpicis hoc loco, impios aliquando propter aliorum peccata rerum proſperarum in hac vita potiri. Antiochus ingreſſus Dei templum illud violauit, & abſtulit ab eo candelabrum luminis, vt primo capite libri primi Machabæorum ſcriptum legimus, & incolumis euaſit. Poteris in ea intelligendi ratione, quam theologi moralem vocant, ad motus animi moderandos & in gyrum rationis ducendos hunc locum explanare. Per Antiochum impium tyrannum, qui ingreſſus in templum rapuit ſecum lumina, poteris amorem proprium intelligere, quo quis ſe amat intemperanter. Hic enim tyrannus cùm ingreditur in cor noſtrum, contaminat illud, aufert ab eo lucem, illúdque ornamentis ſpoliat. Et ita manet cor noſtrum tenebris coopertum, & inquinatum. Quod templum ſit illud, indicat Diuus Paulus cap. 3. epiſtolæ prioris ad Corinthios, cùm ait: *Neſcitis, quia templum Dei eſtis & Spiritus Dei habitat in vobis?* Et cap. 6. ſuperioris: *Vos eſtis templum Dei viui.* Amor proprius nos teriis tenebris obſcurat: & cordi noſtro caliginem offundit. Cùm enim ingreditur in nos, eripit nobis candelabrum luminis, hoc eſt, cognitionem noſtri, nóſque craſſis tenebris circunfuſos relinquit. *Euanuerunt*, inquit Apoſtolus 1. ad Romanos *in cogitationibus ſuis, & obſcuratum eſt inſipiens cor eorum.* Et 4 ad Epheſios: *Tenebris obſcuratum habentes intellectum, alienati à vita Dei per ignorantiam, quæ eſt in illis propter cæcitatem cordis ipſorum.* Hæc cæcitas prouenit ex amore proprio, à quo multa dimanant maleficia. In epiſtola poſteriore ad Timotheum cap. 3. ait Diuus Paulus: *Erunt homines ſeipſos amantes, cupidi, elati, ſuperbi, blaſphemi, &c.* Cùm dixit fore homines proprio amore incenſos, ſtatim multitudinem ſcelerum nominauit ab eo exeuntium: quibus homines ſeipſos inordinatè amantes contaminantur. Appellatur hic nimius ac proprius amor philautia, quæ eſt fundamentum omnium vitiorum. Vt ex puncto quod centrum vocant, exeunt lineæ ad extremitatem: ſic ex philautia in ſphæra vitæ noſtræ dimanant lineæ flagitiorum ad extiti noſtri circunferentiam. Quare danda opera eſt, ne Antiochum nefarium tyrãnum, hoc eſt, amorem proprium inordinatum in templum animi noſtri ingredi ſinamus, ne luce cognitione noſtri cæteriſque bonis ſpoliemur.

Similitudo

o *Et audiui vnum de ſanctis loquentem.* Audiui interno auditu vnum de ſanctis angelis loquentem: & alterum angelum inferiorem, qui ab hoc angelo loquente quærebat, quanto tempore duratura eſſet tyrannis Antiochi in Iudæos. Oſtendit hic locus angelos ſuperiores interrogari ab inferioribus, eóſque illuſtrare. Idem colligitur ex Zacharia dicente capite ſecundo: *Ecce angelus qui loquebatur: & angelus alius egrediebatur in occurſum eius. Et dixit ad eum: Curre, loquere ad puerum iſtum, dicens: Abſque muro habitabitur Hieruſalem.* Id docet multis verbis Diuus Dionyſius Areopagita in libris de cœleſti hierarchia, quem non ſolùm theologi, ſed magni etiam philoſophi ſequuntur. Aſſerunt enim inferiores intelligentias vultus ſuos in lumina ſuperiorum intelligentiarum coniicere, ab illíſque illuminari. Deus enim reducere ad ſe ſolet media per prima, & vltima per media.

q *Et dixit vnus ſanctus alteri, neſcio cui.* Id eſt, interrogauit alter angelus inferior angelum illum eximium, quem ego neſcio: cuius nomen non eſt mihi perſpectum. Interrogauit inquam, quo vſque viſio, id eſt, lex diuinitus oſtenſa, & perenne ſacrificium intermitterentur: & quandiu duraret peccatum deſolationis & violationis, quæ facta eſt in templo: & quãto tempore ſanctuarium, hoc eſt, templum ipſum, & fortitudo, hoc eſt, Hieroſolyma, vel exercitus Iudæorum conculcarentur. Poteſt totum hoc ita etiam explanari. Quæſiuit inferior angelus à ſuperiore, quo vſque eſſet intermittenda viſio, hoc eſt, vaticinatio: & duratura eſſet ſacrificij ceſſatio: & quando delendum eſſet peccatum, propter quod tollitur ſacrificium, & templum, exercitúſque Dei conculcantur. Oratio eſt imperfecta magnam habens vim ad affectum exprimendum: loquitur enim angelus more eorum, qui anguntur dolore, qui ſolent ſermones imperfectos proferre. Ita Dauid cùm teneretur ardente deſiderio adeundi ad templum Dei à quo ob Saulis impietatem abeſſe cogebatur, eámque ob cauſam dolore premeretur, has voces emiſit: *Et enim paſſer inuenit ſibi domum, & turtur nidum, vbi ponat pullos ſuos. Altaria tua domine virtutum, rex meus, & Deus meus.* Ac ſi diceret: Inueniunt aues locum, vbi cubilia ſibi nidóſque conſtruãt ac figant, vt poſſint cum pullis ſuis conquieſcere: at ego ad aras tuas, in quibus acquieſco, domine exercituum rex meus & Deus meus: Subaudi, adire non poſſum. Non perfecit orationem ob dolorem & ſingultus: nam animi affectio verba ſolet interrumpere. Eodem modo Dominus Ieſus apud Lucam decimonono videns ingratam Hieroſolymam profuſis lachyrmis dixit: *Quia ſi cognouiſſes & tu: & quidem in hac die tua, quæ ad pacem tibi: nunc autem abſcondita ſunt ab oculis tuis.* Figura eſt apoſiopeſis, quam Latini reticentiam vocant: cùm inter nos ea ſupprimimus, quæ dicturi videbamur.

q *Et dixit ei vſque ad veſperam & manè.* Reſponſio eſt angeli ſuperioris ad alterum angelum. Quidam codices habent: Et dixit mihi: vt ſermo ſuperioris angeli ad Danielem referatur. *Veſpera & mane* vocat diem naturalem, qui nocte conſtat & die. Ita intelligitur illud

tur illud Genesis cap. 1. *Factumque est vespere & mane dies vnus.* Hoc est, & ita transactus est dies primos. Per *vesperam* intelligitur nox, per *mane* verò dies. Aliquando tamen per *vesperam* intelligitur spatium illud, quod est inter solis occasum & noctem, quod appellator crepusculum vt Exodi 12. *Immolabit eum vniuersa multitudo filiorum Israel ad vesperam.* Pro quo nonnulli vertunt ex Hebræo: admistiones, nimirum diei & noctis. idem enim vocabulum vesperam significat & mistionem. At hoc Danielis loco per *vesperam & mane* dies naturalis designatur. Vel *vsque ad vesperam & mane*: hoc est, secundùm noctium dierúmque successionem. Potest hoc ita etiam verti: A vespere ad manè: id est, à dolore ad lætitiam.

r *Dies duo millia trecenti.* Bis mille trecenti dies efficiunt annos sex, menses tres dies viginti. Hoc tempore dixit ei angelus duraturam Iudæorum calamitatem sub Antiocho, & templi violationem, ac iugis sacrificij intermissiooem, & commemoratam vastitatem. Et ita euenit reipsa. Et quia quilibet horum dierum est naturalis, contioens diem artificialem & noctem dixerat: *Vsque ad vesperam & mane*. & adiecit statim: *Dies duo millia trecenti.* Lege Machabæorum libros, & historiam Iosephi, & inuenies à centesimo quadragesimo tertio anno à Seleuco, qui primus regnauit in Assyria post Alexandrum, ingressum fuisse Antiochum Hierosolymam, & vniuersa vastasse: reuersúmque anno tertio statuisse in templo statuam Iouis, quæ vsque ad Iudam Machabæum ibi permaosit. Bis ingressus est Antiochus Hierosolymam: primo ingressu vastauit vrbem, & spoliauit templum, secundo verò posuit in templo statuam Iouis, quæ ibi tres annos permansit. Et ita spatium sex annorum non refertur ad collocationem statuæ, sed ad vrbis vastitatē, templiq; spoliationem. Porrò io historia ecclesiastica scriptum legimus, à primo ingressu Antiochi in sanctā ciuitatem, vsque ad templi mundationem per Iudam Machabæum per successionem diei ac noctis interfluxisse annos sex, menses tres, dies viginti: Quod cum Daniele omnino concordat. Admirabilis profectò est hæc Danielis vaticinatio, quæ non solùm annos, sed menses, & dies apertissimè continet & numerat. Tam dilucidè ac perspicuè hoc prædixit, vt auderet impius Porphyrius asserere commentitiam esse totam hanc vaticinationem. Non intellexit sacrilegus præuidisse diuinum vatem hæc omnia animi oculis diuino lumine illustratis: potuisséque dicere cum Dauide. *Incerta & occulta sapientiæ tuæ manifestasti mihi.*

1. Mac. 1. & 4.

Psal. 40.

s *Et mundabitur sanctuarium.* Hoc est, & Iudas Machabæus templom perpurgabit. Quemadmodum facta fuerit perpurgatio hæc, est literis mandatum lib. 1. Machabæorum cap. 4.

t *Factum est autem, cùm viderem ego Daniel visionem.* Id est, dum autem ego Daniel hoc intuerer, & in visiooem hanc animum intenderem, nihil erat mihi magis io optatis, quàm eius intelligentiam & interpretationem distinctè ac planè cognoscere: nondum enim perspicuè singula animo percipiebam. Ac cum huius rei intelligentiam quærerem, ecce stetit in conspectu meo quasi species viri: non vir, sed angelus quidam in figura & imagine viri. Fuit autem hic angelus iuxta virorum sapientium sententiam Michael: qui interiori conspectui Danielis per imaginariam formam apparuit.

v *Eandem vocem viri inter Vlai.* Et auribus internis percepi vocem angeli, qui erat inter Vlai: id est, inter portam ita appellatam. Vel inter paludem & portam. Vel, in medio fluminis Eulæi. Hæc omnia, vt ostendimus, possunt huic nomini accommodari. Hic autem angelus Michael dixit angelo Gabriel: *Gabriel fac intelligere istum, visionem.* Hoc est, doce hunc Danielem visionem hanc. quidam codices habent, istam visionem: sed correctiores habent, istum vt referatur ad Danielem. Et ita est in Græco, & in Hebræo. Erat Michael princeps synagogæ Iudæorum: ideo ad eorum vtilitatem & consolationem dabat operam, vt diuinus vates à Gabriele instrueretur.

x *Et venit.* Nimirum Gabriel ad visionem mihi explanandam: & accessit prope locum, vbi ego stabam: eóque accedēte ego territus procidi in faciem meam. Existimo non timore alicuius mali in terram lapsum fuisse Danielem, sed ob reuerentiam erga illos spiritus beatos: & ob visionis & illuminationis excellentiam, magnámque animi attentionem. Cùm enim intendimur ad vnum, debilitamur ad alterum. Ex quo efficitur, vt ad contemplationem magnopere intenti semoueamur à corpore: corpus autē ab animo semotum atque relictum ruit, & prolabitur. Infrà enim ait idem Daniel cap. 10. *Vidi visionem grandem hanc, & non remansit in me fortitudo: sed species mea immutata est in me, & emarcui: nec habui quicquam virium.* Et Esaias cap. 21. *Corrui*, inquit, *cum audirem: conturbatus sum, cum viderem.* Illud est aduertendum, non cecidisse Danielem retrorsum, sed in faciem suam. Ideo ait hîc: *Corrui in faciem meam.* Iusti enim à fronte cadere dicontur, impij autem à tergo: nam, qui decidunt, ante faciem vident locum ruinæ, possúntque se facilè erigere, & manibus adiouare: non autem qui retrorsum ruont. *Abraham viso Domino*, vt dictum est capit. Genesis 17. *bis cecidit in faciem suam.* Considerata imbecillitate propria, & diuini numinis præstantia cecidit pronus ante oculos suos diuino splendore perterritus. *Moses cum Aarone*, vt ipse cap. 14. Numer. scriptum reliquit, *in terram proni ceciderunt.* Iosue etiam procidit in faciem suam, vt liber eius cap. 5. testatur. In libro 2. Paralipomenon capite 20. est monimentis consignatum, regem Iosaphat ciuésque Hierosolymæ corruisse à fronte in terram coram Domino, eúmque coluisse. Ezechiel capite 2. *Vidi*, inquit, *& cecidi in faciem meam.* At de impio illo & ingrato populo Iodaico qui Christum Deum nostrum ad cædem crudelissimam vocauit sub nomine ascensoris equi ait ita Iacob capite Genesis 49. *Fiat Dan coluber in via, cerastes in semita, mordens vngulas equi, vt cadat ascensor eius retro.* Per Dan intelligitur Samson: & per illum Christus, ad cuius vocem ascensores equi, hoc est, Iudæi in honore constituti retro ceciderunt. Poteris per ascensores equi in sensu historico, & germano Philisthæos illos intelligere, quos Samson deiecit, & prostrauit. Est enim perspicuum fuisse Samsonem ex tribu Dan. Heli cui Deus per Samuelem exitium fuerat minatus, quod in nefarios filios suos non, vt æquum erat, animaduerteret, nec debita seueritate à flagitiis separaret, cecidit retro: & fractis ceruicibus extremum vitæ edidit spiritum. De impiis diuinam vaticinationem contemnentibus ait capite 28. Esaias: *Vt vadant: & cadant retrorsum: & conterantur, & alloquantur, & capiantur.* Et sacrilegi illi qui crudeles manus in Christum iniecerunt, illúmque innocentissimum agnum per summum scelus alligarunt, vt Diuus ait Ioannes capite 18. Euangelij, *abierunt retrorsum, & ceciderunt in terram.* Audita blanda, ac suaui Christi voce feri homines, & immanitate barbari fuerunt percussi, perterriti, & à tergo prostrati. Aspicis igitur viros pios, qui se iustitia muniunt, si ruunt, à fronte ruere: impios autem à tergo.

3. Reg. 4.
1. Reg. 3.

y *Intellige fili hominis.* Ne cælestium spirituum visione, tantarúmque rerum illustratione superbiret, & sāctitatis opinione inflatus se ferret in sublime, quin

potiùs humanam fragilitatem in memoriam reuocaret filius hominis vocatur. In diuinis enim literis idem est filius hominis ac verus homo, imbecillus: & laboribus expositus. Eam ob causam Christus Deus noster cùm excelsa ac diuina haberet nomina, se in Euangelio filium hominis sæpenumero appellabat: vt nobis humilitatis exemplum præberet, & hac nomenclatione nos à vanorum titulorum cupiditate & ampliatione separaret. Ideo dicebat apud Matthæum 8. *Vulpes foueas habent, & volucres cæli nidos: filius autem hominis non habet, vbi caput suum reclinet.* Et capite decimosexto. *Quem dicunt homines esse filium hominis?* Et vigesimo: *Filius hominis tradetur principibus sacerdotum.* Et apud Marcum decimotertio. *Tunc videbunt filium hominis venientem in nubibus.* Et apud Lucam nono. *Filius hominis non venit perdere.* Et multis aliis in locis se filium hominis appellauit, vt nos ad veram animi demissionem moueret. Vt auis ad ascendendum valde, priusquàm volet, se abiicit & demittit, vt maiore conatu feratur in sublime: sic debemus demittere nos ipsos, & inclinare, ac submissius gerere: vt maiore impetu ad excelsum cælum ascendamus. Nam vt Christus ait Dominus noster apud Lucã decimoquarto. *Qui se humiliat, exaltabitur.* Cùm ad cælum penetrare sine veris virtutibus nullo modo valeamus, veras autem virtutes habere sine humilitate non possimus, apertè concluditur, sine humilitate non esse nobis aditum ad sedes æternas reseruatum. Quemadmodum ramus arboris in trunco habet viriditatem, sectus autem & auulsus arescit: sic virtus in stipite, hoc est, in humilitate, quæ est arboris vitæ Christianæ truncus, permanet, & virescit: at ab humilitate disiuncta & diuisa vires amittit, & consumitur. Nunc verò quod sine animi dolore dici non potest, sunt multi, qui non solùm humilitatem non habent, sed etiam superbia gloriantur. Videbis enim multos, qui superbiam tanquam regium diadema illustrémque coronam in capite imponunt. Illud Psalm. 7. *Ideo tenuit eos superbia*: potest verti ex Hebræo: Ideo coronauit eos superbia. Et ita transtulit Xantes Pagninus. Cum Esaias in superbos Iudæos inueheretur cap. 28. *Væ*, inquit, *coronæ superbiæ.* Pro quo Septuaginta habent. Væ coronæ iniuriæ. Sunt namque superbi & insolentes homines propensi ad iniuriam in alios inferendam. Deus ornat vnumquemque suorum gloria & honore, iuxta illud Psalmo 8. *Gloria & honore coronasti eum*: mundus vero suos arrogantia & superbia. Nolunt illud perspicere, quod ait Ecclesiasticus cap. 10. *Quid superbis terra & cinis?* Nec illa Dei verba tertij capitis Genesis: *Puluis es, & in puluerem reuerteris.* Verba illa secundi capitis Genesis: *Formauit igitur Dominus Deus hominem de limo terræ.* Possunt verti ex Hebræo: formauit igitur Dominus Deus hominem puluerem de terra. Et ita habet paraphrasis Chaldaica. Vbi vides hominem esse puluerem terræ: eámque ob causam debere superbiam, elationem, & fastidium vitare. Id volens angelus docere Danielem, eum filium hominis hoc loco vocauit. Qua de re ea poteris videre, quæ in nostris in Ezechielem commentariis disseruimus, verba illa secundi capitis explanantes: *Fili hominis sta super pedes tuos.*

Similitudo. Similitudo.

2 *Quoniam in tempore finis complebitur visio.* Hoc est, quia explebitur hoc visum, quando finiti fuerint duo illi mille & trecenti dies, quorum paulò antè facta fuit mentio. Potest hoc ita explanari. Complebitur hæc visio non statim, sed tempore longo quidem, nihilominus tamen finiendo. Expleto definito tempore finem habebit hæc sub Antiocho calamitas. Vnde quidam codices ad marginem habent: Ad tempus finis erit visionis. Potest etiam ita verti: Quoniam in temporis fine complebitur visio. Id est, durabit Antiochi tyrannis in Iudæos sex annis, & tribus mensibus, & viginti diebus: & in fine huius temporis cessabit calamitas, & succedet prosperitas. Quidã hoc referunt ad extremum iudicium in fine mundi: & per hunc tyrannum intelligunt Antichristum etiam in sensu literali. Non est inconueniens vnum eundémque locum duos habere sensus literales. Illa Ierem. cap. 31. vaticinatio, *Vox in excelso audita est: ploratus, & vlulatus: Rachel plorans filios suos*: intelligitur de lachrymis & lamentis matronarum Iuda & Beniamin, cùm viderent filios suos duci in Chaldæam: nihilominus tamen eam diuus Matthæus cap. 2. iuxta alterius intelligentiæ veritatem, ad interfectionem transtulit innocentium: & per Rachelem quæ sepulta est in agro Bethlehem, mulieres intelligit Bethlehemiticas interimi filiorum suorum infantium deplorantes. Et vterque sensus est verissimus & literalis. Id quod de Christo vaticinatus est Esaias cap. 53. *Verè languores nostros ipse tulit*: Diuus Matthæus cap. 8. ad corporum ægrotationes eorum transfert, quos Christus sanabat, à quibus morbos depellebat: Diuus autem Petrus cap. 2. epistolæ suæ primæ, de peccatis nostris interpretatur. Et vterque sensum literalem verè & mirabiliter expressit. Multa præterea huiusmodi in diuinis literis multos habent sensus, non solùm mysticos, sed etiam historicos, & literales.

ANNOTATIO.

1 Contra Meridiem, & contra Orientem, & contra fortitudinem. *Pro contra fortitudinem est in Græco πρὸς δυσμάς. Hoc est ad Occidentem. In Hebraico est* ואל הצבי, *Veel Hatseui. Pro quo Pagninus transtulit: Et ad terram desiderabilem. Vocabulum Hebraicum, Tseui, significat gloriam, fortitudinem, decorem, desiderium, amorem præcipuum, amœnum, iucundum, egregium. Eo vtitur Esaias loquens de Messia capite 28 pro quo Latinus noster interpres transtulit gloriam, dicens:* In die illa erit Dominus exercituum corona gloriæ. *Quod Ionathas paraphrastes Chaldaus vertit: In tempore illo erit Messias Dominus exercituum in coronam lætitiæ. Vbi pro Domino est in Hebræo Iehouah, nomen Dei ineffabile, quod soli conuenit Deo, quod Ionathas attribuit Messiæ, qui verus est Deus. Hoc nomine vtitur Ezechiel cap. 20. cùm ait:* Quæ est egregia inter omnes terras. *Inde terra promissionis eo nomine dicta est quod esset vberrima & fertilissima. Hac ratione ductus Rabbi Leui Benyerson hunc Danielis locum explanans: Factum est, inquit, magnum contra Meridiem, hoc est contra regẽ Ægypti: & cõtra regem Ægypti: & contra Orientem, hoc est contra terram Persarum: & contra Tseui, hoc est contra terram Israel. Hæc ille. Illud quoque Danielis cap. 11.* Stabit in terra inclyta: *potest verti: Stabit in terra desiderij, seu desiderabili, vel in terra gloriæ, aut decoris, aut præcipua: quibus nominibus terra sancta vocabatur.*

2 Robur autem datum est ei contra iuge sacrificium. *Pro robur est in Hebræo nomen Tsaba, quod significat tempus statutum, & militiam: vt Iob 7.* Militia est vita hominis super terram. *Quod potest etiam verti: Tempus præfixum est vita hominis super terram. Eodem modo id quod est apud Esaiam cap. 40.* Completa est militia eius: *verti*

verti potest: Completum est tempus eius. Vbi aduertendum est in codicibus minimè correctis pro militia esse malitiam ob typographorum incuriam. At rectè quidem vita nostra appellatur militia: ipse enim Iob ait capite 14. Omnibus diebus quibus nunc milito. Et diuus Paulus capite primo prioris ad Timotheum: Hoc præceptum, inquit, commendo tibi, vt milites in illis bonam militiam. Et capite secundo posterioris ad eundem: Labora, inquit, sicut bonus miles Christi Iesu. Nemo militans Deo implicat se negotijs secularibus, vt ei placeat, cui se probauit. Nam qui certat in agone, non coronabitur, nisi legitimè certauerit. Et cap. 4. eiusdem epistolæ: Bonum certamen certaui. Ad Romanos capite decimotertio, Corinthios, Ephesios, cap. 6. & Thessalonicenses instruit ad arma spiritualia sumenda. Significat etiam vocabulum hoc fortitudinem: vt apud Danielem 10. Et verbum verum, & fortitudo magna. Quod poterat transferri: & verbum verum, & tempus magnum. Vt sit sensus: vera hæc vaticinatio, sed non implebitur nisi post longo tempore. Vel, & verbum verum, & exercitus magnus. Subaudi, apparuit illi. Significat enim exercitum & virtutem: vt Psal. 23. Dominus virtutum ipse est rex gloriæ. Pro quo quidam vertunt: Dominus exercituum ipse est rex gloriæ: Vbi pro exercitibus quidam angelos intelligunt, quidam astra cæli. Eodem modo Psalm. 32. Verbo Domini cæli firmati sunt: & spiritu oris eius omnis virtus eorum. Et Psalmo 102. Benedicite Domino omnes virtutes eius. Hoc est, omnes angeli, vel omnia sydera, quæ instar exercituum in globis cælestibus videntur. De his angelis, aut vt alij aiunt, de his syderibus ait Christus Deus noster apud Matthæum 24. & apud Lucam 21. Virtutes cœlorum mouebuntur. Sumi autem virtutes cælorum pro stellis indicat locus ille decimi capitis Deuteronomij: Cúmque reperti fuerint, qui adorent Solem & Lunam, & omnem militiam cœli. Et quarto Regum 17. Adorauerunt vniuersam militiam cœli. Pro eo enim accipitur virtutes cæli, & militiam cæli. Vnde Dominus Deus Tsabaoth apud Esaiam sexto idem est Dominus Deus virtutum, seu exercituum. Hoc est Dominus Deus angelorum aut cæli & Stellarum. Cùm igitur vocabulum hoc Tsaba, siue Saba, quo hoc loco vtitur Daniel, multa significet, non est mirum variè transferri. Noster interpres habet. Robur autem datum est ei. Alij, fortitudo data est ei. Pagninus, & tempus dabitur. In nonnullis codicibus est ad marginem, certum tempus datum est ei. Quidam totam hanc orationem ita vertunt. Exercitus autem traditus est cum perenni sacrificio per scelus. Poteris rectè ita vertere: Exercitus autem traditus est propter peccatum contra iuge sacrificium. Ac si dicat: Traditus est impio Antiocho exercitus Iudæorum propter scelera, quæ in perenne sacrificium intemperanter admiserant.

1 Tim. 4
1 Cor. 10
2 Tim. 5.

3 Dies duo millia tercenti. Ita etiam habet versio Theodotionis. Particula duo aliquando præponitur, vt hic; aliquando postponitur, vt capite decimo Lucæ: Designauit Dominus & alios septuaginta duos. At Erasmus Roterodamus asseueranter affirmat discipulos illos non fuisse nisi septuaginta tantùm: nec esse in Græcis exemplaribus particulam, duos, & in vulgata editione redundare. Quare versio eius habet: Post hæc autem designauit Dominus & alios septuaginta: misitque illos binos. Contendit autem confirmare hoc authoritate Hieronymi, Ambrosij, & Cyrilli, qui loquentes de illorum discipulorum missione, aiunt Christum consignasse septuaginta, & misisse eos, nullam de duobus mentionem facientes. Tenuis profectò, atque exilis probatio. Si Græcum exemplar antiquissimum & grauissimum vidisset, quod in Vaticana seruatur bibliotheca, non tam audacter assereret particulam, duos, in Græcis nusquam reperiri. Nam Græcus ille codex habet: Designauit Dominus & alios septuaginta duos: quemadmodum habent alij, quos Erasmus aut non vidit: aut non vidisse simulauit. Quod autem affert ex nonnullis magni nominis scriptoribus, nullius est momenti. Solent enim authores graues magnum numerum recensere, paruulum autem ei additum silentio præterire. Vnde effectum est, vt mentionem facientes illorum discipulorum, quos Lucas capite decimo ait fuisse septuaginta duos, breuitatis causa dicent septuaginta. Id quod in primis veteris testamenti interpretibus aspicimus: qui cùm fuerint septuaginta duo, nimirum sex selecti ex singulis duodecim tribubus: ab iisdem tamen authoribus quos pro se citat Erasmus, & ab omnibus alijs tam veteribus, quàm recentibus, sub titulo septuaginta allegantur. Fuisse autem translatores illos septuaginta duos, indicat Iosephus duodecimo Antiquitatum, Tertullianus in apologetico aduersus gentes, Epiphanius libro tertio aduersus hæreses, Augustinus libro decimooctauo de ciuitate Dei, Philo Iudæus, Iustinus Martyr, Eusebius Cæsariensis, & alij, sed præcipuè Aristeas illius temporis historicus, qui eorum non solùm numerum, sed etiam nomina literis mandauit. Quemadmodum igitur legis veteris interpretes fuerunt septuaginta duo, sed sub nomine septuaginta citantur: ita discipuli illi quos Dominus designauit, fuerunt septuaginta duo, sed à nonnullis, qui in eorum incidunt mentionem, septuaginta dicuntur. Eodem modo Romani centum illos & quinque iudices, quos ex singulis triginta quinque tribubus tres seligebant, centum viros appellabant. Refutaui Erasmi rationes: nunc contrariam partem veram esse demonstrabo. Eusebius Emissenus Græcus author, antiquus & eruditus, locum illum Lucæ explanans: Beatus Lucas, inquit, Euangelista sic ait: Designauit Dominus & alios discipulos septuaginta duos. Et paulò pòst ait, duodecim filios Iacob fuisse adumbratos, & septuaginta duos discipulos in septuaginta duobus viris quos Moses ex senioribus Israelis iubente Deo elegit. Clemens summus pontifex huius nominis primus, discipulus Beati Petri Apostoli, asserit etiam discipulos illos fuisse septuaginta duos, capite quinquagesimonono libri secundi Apostolicarum constitutionum. Huius sententiam sequitur venerabilis Beda, in quo diuinum sapientiæ lumen eluxit: qui libro in Lucam tertio eundem legit numerum, eandemque agnoscit lectionem. Quid dicam de diuino illo admirando Aurelio Augustino, qui admirabilis ingenij acumine præditus, omnibus disciplinis eruditus, innumera atque præclara sapientiæ suæ monimenta reliquit tanta eruditione & sapientia referta, vt verborum prope numerum sententiarum numero consequatur? Hic non solùm legit nobiscum septuaginta duos, sed etiam ait hunc numerum collegio discipulorum illorum maximè conuenire. Libro enim Euangelistarum quæstionum secundo ita ait: De septuaginta duobus discipulis: sicut viginti quatuor horis totus orbis peragitur, atque à sole lustratur: ita mysterium illustrandi orbis per Euangelium trinitatis in septuaginta duobus discipulis intimatur. Viginti quatuor enim ter in septuaginta duobus ponimus. Hæc ille. Sed dices Clementem & Augustinum non fuisse natione Græcos. Fateor fuisse alterum illorum Romanum, alterum Afrum: sed ambos sapientes & Latinos, ac sermonis Græci non ignaros. Et vterque legit septuaginta duos. Clemens fuit coæuus Lucæ Euangelistæ, cuius Euangelium Græce scriptum, aiunt illum in Latinum sermonem conuertisse. Sed quoniam ad Græcos authores confugis, nonne Eusebius Emissenus, quem tibi citaui, fuit Græcus? Nonne Epiphanius etiam Græcus fuit? Quis dubitat? Hic Epiphanius vetustate & sapientia insignis, qui Græcos suæ ætatis grauitate dicendi superauit, in fine primæ partis aduersus hæreses, vbi de numero discipulorum, quos Christus misit Euangelium concionaturos, sententiam suam literis mandauit, hæc scripta reliquit. Misit autem & alios septuaginta duos ad prædicandum. Et paulò pòst: Et reliquos septuaginta duos. Ac non multo pòst loquens de Diuo Paulo: Quem, inquit, reperimus Diuum Lucam

de numero septuaginta duorum existentem sibi socium fecisse. Nonne aspicis quàm apertè & distinctè asseras fuisse discipulos illos septuaginta duos? Græcus eras, & Græcos codices legebat, & vera eorum lectione instructus, hunc fuisse eorum numerum affirmant. Intuere quàm valida ac granida tibi citem testimonia, & perspice nostræ vulgatæ lectionis vetustatem. Electi sunt duodecim Apostoli, vt primùm duodecim tribus Israelis erudirent, & deinde omnes gentes: quibus episcopi succedunt. Posteà fuerunt septuaginta duo discipuli missi, qui nuntiarent veritatem septuaginta duabus linguis, in confusione turris Babylonicæ per orbem dispersis: quibus presbyteri maximè succedunt. Ac ne vagetur longiùs oratio mea, Hippolitus, cuius meminit Hieronymus in libro de viris illustribus episcopus metropolis Abram, & Gelasius pontifex maximus testatur: vir Græcus, & in diuinis scripturis eruditus, qui floruit, imperij clauum tenente Alexandro Seuero anno Domini 220. asserit apertissimè discipulos illos quos Lucas ait missos fuisse à domino, fuisse septuaginta duos: eósque nominatim appellat in catalogo, quem edidit: vbi non solùm eorum numerum, sed etiam nomina retulit. Idem fecit post illum Dorotheus Tyri episcopus, qui sub Iuliano imperatore & anno Domini 360. magnam nominis claritatem consecutus ob Iesu Christi fidem martyrium sustinuit: atque eximiam honestámque vitam præclara gloriosáque morte consignauit. Hi duo illustres viri nomina omnium septuaginta duorum discipulorum in tabulas retulerunt: quas apud Georgium Ederum virum doctum in Oeconomiæ, seu partitionum theologicarum libr. 4. poteris videre. Quare non est, cur Erasmus, & alij velint Latinam nostram vulgatam editionem, vt vitiosam, & hoc loco redundantem vituperare.

[a] Cúmque loqueretur ad me, collapsus sum pronus in terram. [b] Et tetigit me, & statuit me in gradu meo: dixitque mihi: ego ostendam tibi, [c] quæ futura sunt in nouissimo maledictionis: [d] quoniam habet tempus finem suum. [e] Aries quem vidisti habere cornua, rex Medorum est atque Persarum. Porrò hircus caprarum rex Græcorum est. Et cornu grande quod erat inter oculos eius, ipse est rex primus. Quòd autem fracto illo surrexerunt quatuor pro eo, quatuor reges de gente eius consurgent, sed non in fortitudine eius. Et post regnum eorum cùm creuerint iniquitates, [f] consurget rex impudens facie, & intelligens propositiones: & roborabitur fortitudo eius, [g] sed non in viribus suis. Et suprà quàm credi potest, vniuersa vastabit, [h] & prosperabitur, & faciet. Et interficiet robustos, & populum sanctorum secundùm voluntatem suam: [i] & dirigetur dolus in manu eius: & cor suum magnificabit & in copia rerum omnium occidet plurimos: & contra principem principum consurget, [k] & sine manu conteretur. Et visio vespere & mane quæ dicta est vera est. Tu ergo visionem signa, quia post multos dies erit. Et ego Daniel langui & ægrotaui per dies. [l] Cúmque surrexissem, faciebam opera regis: & stupebam ad visionem: [m] & non erat, qui interpretaretur.

a *Cúmque loqueretur ad me.* Id est, cum autem Gabriel mecum loqueretur, vt mihi visum explanaret, ego stopore veloti somno oppressus procidi in terrã tanta visione perterritus. Huius ruinæ causa suprà explicata est. Eodem modo Ioannes cap. 1. Apocalypsis: *cùm vidissem*, inquit, *cum cecidi ad pedes eius tanquam mortuus.*

b *Et tetigit me.* Nimirum angelus: *Et statuit me in gradu meo:* hoc est, posuit me in statione mea, quia in terra prostratus iacebam: erexitque me: & steti erectus in loco, ex quo cecideram. Voluit ei angelus stuporem leuare, & solatium præbere. Ita Ioannes primo Apocalypsis: *Posuit dexteram suam super me, dicens:* Noli timere. Et Ezechiel 2. *Cecidi in faciem meam: & audiui vocem loquentis. Et dixit ad me: Fili hominis sta supra pedes tuos, & loquar tecum. Et ingressus est in me spiritus postquam locutus est mihi: & statuit me supra pedes meos.* Et Dauid Psal. trigesimooctauo. *Eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis, & statuit supra petram pedes meos: & direxit gressus meos. Et immisit in os meum canticum nouum, carmen Deo nostro.* Ac si dicat: adiuuit me Deus, & erexit me de voragine, in qua iacebam, & collocauit me in loco tranquillo ac tuto: nouámque mihi suppeditauit materiam misericordiæ suæ celebrandæ. Vult in his locis diuina scriptura docere, opus esse ad susceptionem illustrationis diuinæ eleuatione mentis in Deum. Oportet in splendorem admirabilem mysteriorum cælestium mentis aciem intendere, & animum in cælum tollere: vt possis excelsa ac splendida mysteria conspicere, & cœlestibus epistolis pasci: vt alens animum ad æternitatem, res humanas, caducas, & in casu positas contemnas: ad diuinas autem, æternas & immortales aspires. Poterit quippe impius vaticinari, si Deus voluerit, & gratia gratum faciente destitutus ventura prædicere: sed ad altam turámque diuini nominis contemplationem, sublimémque raptum, quo animus diuino amore incensus Deo ipso oblectatur, opus est gratiam habere, animum erigere, virtutúmque ornamentis excolere. Quando autem donum prophetiæ aliquibus datur propter eorum & aliorum vtilitatem, & propriam mentis illustrationem, illis solet dari, qui sunt gratia & charitate muniti. Sapientiæ enim Dei, vt est capiti septimo libri Sapientiæ mandatum, *in animas sanctas se transfert, & amicos Dei ac prophetas constituit.*

c *Quæ futura sunt in nouissimo maledictionis.* Id est, ego tibi ostendam, quæ ventura sunt in vltimo tempore tyrannidis Antiochi. Impium Antiochum appellat maledictionem in abstracto: ac si dicat: non solùm est maledictus, sed ipsa maledictio. Poteris per maledictionem cultum idoli intelligere: & ita tempus maledictionis est tempus illud, quo idolum durauit in templo Hierosolymæ: & in tota ciuitate à gentibus violata & possessa cultus viguit idolorum. Vel accipitur hîc maledictio pro ira Dei: Theodotio enim habet: In extremis iræ. Idem vocabolum hebræum vtrunque significat iram & maledictionem.

d *Quoniam habet tempus finem suum.* Hoc est, nam præfiniti temporis finis erit: & in tempore quod finitur, hęc euenient. Post tenebras erit lux. Est enim aliquando Antiochus e vita migraturus. Nam vt ait Ecclesiasticus capite quartodecimo: *Generatio carnis & sanguinis alia finitur, & alia nascetur.*

Aries

e *Aries quem vidisti.*]Hoc est Darius. Hæc suprà explanauimus. Sequitur: Ipse est rex primis. Hoc est, primarius & præcipuus. Significat Alexandrum magnũ: quo mortuo in Chaldæa surrexerunt quatuor duces eius, qui post illum regnarunt. Primo capite libri primi Machabæorum scriptum legimus, ipsum Alexandrum viuentem pueris suis regnum suum diuisisse. At illi se in fortitudine cum illo non adęquarunt. Ideo dicitur hoc loco: *Sed non in fortitudine eius.*

f *Consurge rex impudens faciæ.*]Hoc est Antiochus Epiphanes. Pro impudente facie, potest verti: fortis facie, vel seuerus, aut immanis. Pro, & intelligens propositiones, potest verti: & intelligens ænigmata. Prouerbium erat, quo significabantur, qui ob ingenij acumen alios decipiebant: & calliditate, malitia, ac artificio fallendi præditi erant. Sensus est: Consurget rex ita fortis facie, vt non erubescat, sed sit callidus, & astutus.

g *Sed non in viribus suis.*) Non ex ipso erit tanta fortitudo, sed ex diuina permissione. Voluit Deus per illum punire Iudæorum populum iusto iudicio suo: quemadmodum olim fecerat per Assyriorum regem: de quo ait apud Esaiam 10. *Assur virga furoris mei, & baculus ipse est: in manu eius indignatio mea.* Quidam hoc de viribus Antiochi referunt ad Alexandri comparationem, dicentes eas tenues esse, si cum Alexandri viribus comparentur.

h *Et prosperabitur, & faciet.*]Hoc est, prosperabitur in omnibus, quæ fecerit. Prospero mundi flatu vtetur: omnia illi erunt secunda: & faciet, quæ volet arbitrio suo. Ita euenit Antiocho: sed tandem miserè à vita migrauit, & præceps ad pœnas æternas ruit. Idemque euenturum est Antichristo, cuius figuram gessit Antiochus. Et quia improborum felicitas, & secundus vitæ cursus videntur vim diuinæ iustitiæ redarguere, hortatur diuinus psaltes viros pios, ne eam ob causam grauiter commoueantur: quoniam res impiorum secundæ breues sunt & fugaces, & æterna illis pariunt supplicia. Ideo ait psal. 36. *Noli æmulari in malignantibus, nec zelaueris facientes iniquitatem. Quoniam tanquam fœnum velociter arescent: & quemadmodum olera herbarum citò decident.* Et paulò pòst: *Noli æmulari in eo, qui prosperatur in via sua, in homine faciente iniustitias.* Et reddit rationem: quia flagitiosi peribunt: hæreditas autem iustorum in æternum erit.

i *Et dirigetur dolus in manu eius.*)Hoc est, & fient fraudes & fallaciæ operatione eius. Ipsius opera plena erũt dolis & machinis. Accipitur manus pro operatione, vt Iosue 11. *Dominus præcepit per manum Mosi.* Et 22. *Iuxta imperium domini in manu Mosi.* Et psalmo 17. *Secundum puritatem manuum mearum retribuit mihi.* Esaiæ primo: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt.* Actorum 5. *Per manus Apostolorum fiebant signa & prodigia magna in plebe.* Sed quoniam Antiochus fauebat machinis & dolis, potest hoc ita explanari. Et fient doli auxilio eius. Capitur enim manus pro auxilio & fauore, vt psalmo 36. *Dominus supponit manum suam.* Ac si dicat: Etsi iustus decidat, non collidetur: nam eum Deus auxilio suo iuuat, eique se inclinanti fert opem. Si inciderit in calamitatẽ, non illi succumbet: quia De⁹ illum manu, hoc est fauore & præsidio suo sustẽtat. Et Ecclesiastici 13. *Humilia te Deo, & expecta manus eius.* Ac si dicat: Si te coram Deo demisse prostraueris, & humilitatem colueris, vnũ habeto, non tibi defuturum esse auxilium eius. Vel, dirigetur dolus in manu eius: hoc est in exercitu eius. Vt sit sensus: Non solùm ipse erit fallax & vafer, sed exercitus eius dolis vtetur. Accipi autem manum pro exercitu indicant verba illa capitis 20. Numerorũ. *Egressus est obuius cum infinita multitudine, & manu forti.* Et verba illa primi Machabęorum c. vndecimo: *Occurrit ei in manu valida.* Et Actorum duodecimo: *Misit rex Herodes manus, vt affligeret quosdam de ecclesia.* Pro exercitu accipitur etiam à Cicerone in oratione pro Cecina aiente: Qui manum fecerit, copias parauerit. Sumitur quoque manus pro promissione iureiurando confirmata: vt decimoquarto Genesis, vbi iurans Abraham: *Leuo,* inquit, *manum meam ad dominum excelsum, quod à filo tegminis vsque ad corrigiam caligæ non accipiam ex omnibus, quæ tua sunt.* Ita Dauid psal. 62. *In nomine tuo leuabo manus meas.* Qui autem periurio contaminantur, dexteram dicuntur habere mendacem. De illis ait psalmographus. *Quorum os locutum est vanitatem, dextera eorum dextera iniquitatis.* Quæ verba possunt ita transferri ex Hebræo: Quorum os locutum est mendacium: dextera eorum dextera est mẽdax. Pro iniquitate enim est in Hebraico nomen Xacer, quod iniquitatem significat & mendacium, & mendax. Est igitur illorum verborum sensus. Eripe me domine ab hominibus perfidis, qui ex fallaciis & fraudibus cõstare videntur: quorum os loquitur mendacium, quorum iusiurandum mendax est, quorum animi sunt periurio contaminati. Eam ob causam potest hic Danielis locus ita explanari. Et dirigetur dolus in manu eius: hoc est, erit mendacium in eius iureiurando, nullam seruabit fidem in promissis, nullam iuratus veritatem in verbis. Extendere manus est orare, & preces ad Deum fundere, vt apud Esaiam capite primo. *Cùm extenderitis manus vestras, auertam oculos meos à vobis: ait dominus.* Exodi decimoseptimo: *Cùm leuaret Moses manus, vincebat Israel.* Nam vt ait libro Officiorum tertio Ambrosius, Moses cùm taceret, clamabat, cùm otiosus staret, præliabatur: & de hostibus quos non contigerat, triumphabat. Et vt verbis vtar Chrysostomi sermone de Mose: fit Mose orante occulta pugna, sed manifesta victoria, vnus orat, vt multi seruentur. Ponere manus super os est tacere, vt capite Michææ septimo: *Ponunt manus super os.* Præterea manus significat potentiam, pactum, consilium, flagellum, & alia, quæ possunt huic loco accommodari. Sed ex omnibus his interpretationibus illa mihi magis placet, in qua manus accipitur pro operatione. Vt enim in loco illo de Christo intellecto Esaiæ capite quinquagesimotertio: *Voluntas domini in manu eius dirigetur:* per manum intelligitur operatio: ita hoc Danielis de Antichristo. *Et dirigetur dolus in manu eius.* In operibus Christi fiebat Dei voluntas, in operibus autem Antichristi dolus & mendacium. Antiochus enim, vt diximus, Antichristum adumbrabat. Potest verti locus hic: Et prosperabitur dolus in manu eius. Vide occulta, sed iusta Dei iudicia, qui permittit aliquando, vt doli & fraudes impiorum illis prosperè succedant. At pœna illis æterna reseruatur.

k *Contra principem principum.*) Id est, contra Deum quem Ioannes capite decimonono Apocalypsis *regem regum* vocat, *& dominum dominantium.* In templo enim eius idolum posuit Antiochus: & aduersus ipsum Deũ protulit execrationes & maledicta. Vel ideo dicitur contra Deum consurgere, quia contra sanctos eius surrexit. Saulo enim Christianos affligenti dixit Christus, vt Actorum nono asserit diuus Lucas: *Saule Saule cur me persequeris?* Persecutiones seruis suis à Saulo illatas Christus sibi ipsi inferri testatur. Et Ioannes capite tertiodecimo Apocalypsis ait: *Quorum nomina non sunt scripta in libro agni, qui occisus est ab origine mundi.* Tunc enim incœpit occidi non in se, sed in electis suis, quãdo pius iustusque Abel pastor ouium occisus est per inuidiam: qui pastorem illum cœlestem adumbrauit, qui de se ait apud Ioannem *Ego sum pastor bonus.* Fuit persecutus in Abraham, venditus in Ioseph, exul in Mose, qui vt ait Apostolus, prætulit improperium

Gen. 4 *Ioann. 10.* *Gen. 12* *Gen 37.*

Exod. 1. Hebr. 11. Apoc. 17 Christi omni thesauro Ægyptiorum. Scio tamen posse verba illa ita ordinari: *Quorum nomina non sunt scripta ab origine mundi in libro vitæ agni, qui occisus est.* Porest etiam locus ille de occisione Christi in beata diuinæ mentis præscientia intelligi. Nam cum Deus crearet Adam, præuidit eius peccatum, & prædinsuit Christi mortem pro totius mundi salute. Id intelligebant Apostoli, cùm dicebant Act. 4 *Domine conuenerunt verè in ciuitate ista aduersus sanctum puerum tuum Iesum, quem vnxisti, Herodes & Pontius Pilatus cum gentibus & populus Israel facere, quæ manus tua, & consilium tuum decreuerunt fieri.* Fuit etiam Christus occisus ab orbe coodito in victimis, oblationibus, hostiis, sacrificiis, quæ Christum venturum, mortemque subiturum adumbrabát: eómque futurum esse verum illud sacrificium ostendebant, quod se in crucis ara pro nobis deuouit atque constituit, vt mundi crimina deleret: & animoa nostros expiaret.

k *Sine manu conteretur.*) Id est, percutietur sine humana opera: excedet à vita morte non vi illata. Fuit enim Antiochus percussus plaga insanabili, & intolerabili fœtore: Scaturiebant de corpore eius vermes: ac viuentes in dolore carnes eius effluebant. Eum qui paulò autè sydera cœli contingere arbitrabatur, nemo poterat propter fœtoris intolerantiam portare. Et ita peregrè in montibus, doloribus incredibilibus oppressus, miserabili obitu ex vita migrauit. Lege caput nonum libri secundi Machabæorum, vbi hæc inuenies scripta. Quid ei attulit vtilitatis falsa mundi felicitas, siquidem tam infelici fine clausit suum diem? Psal. 1. vbi diuus psaltes *virum iustum cum arbore florente & fructuosa comparauit*, contulit impios cum puluere à vento dissipato, dicens: *Non sic impij, non sic: sed tanquam pulvis, quem proijcit ventus à facie terræ.* Vt enim puluis fragilis est, & facilè euanescit: ita impius tametsi rebus vtatur secundis, & ad voluntatem fluentibus, imbecillus tamen est, & facile consumitur. Et quemadmodum aer agitatus puluerem hàc atque illac proijcit & dissipat: sic effrenata cupiditas nefarios homines exagitat: & quocunque æstus flagitiorum impulerit, eo miseri præcipites ruunt. Qui modò ad mundi gloriam florescebant, statim euertuntur: & quæ fuerant diu multoque labore quæsita, vna hora delentur. Qui etiam nominis celebritatem existimabant cóparasse, quam ipsa perpetuitas intueretur, æternam memoriam dedecoris posteritati relinquunt. Ac nonnulli non solùm amittunt vitam, verum etiam nomen: obruitur cum illis eorum memoria, & obliuione hominum penitus extinguitur. *Vidi impium superexaltatum*, inquit psalmographus, *& eleuatum sicut cedros Libani: transiui, & ecce non erat, quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Et alibi. *Increpasti gentes, & perijt impius: nomen eorum delesti in æternum, & in seculum seculi.* Si voluerimus ad veritatem reuocare rationem, intuebimur viros pios ac iustos quamuis calamitatibus pressos, consequi tamen prosperos exitus, impios autem & sceleribus contaminatos, ex illustri & florente rerum statu in maximas ærumnas, & illas quidem perpetuas præcipitari. Vt nox non extinguit stellas cœli: sic calamitas mentes iustorum in cœlo inhærentes non obscurat. Sed vt solis splendor syderum fulgorem aufert: ita rerum prosperarum claritas solet mentium nitorem opprimere & delere. Viri pietate & iustitia præstantes religionem alunt, in Dei bonitate & pulchritudine contemplanda: ac in calamitates acerbissimas adducti dum vndique premuntur, non opprimuntur: cadentes fortiores surgunt: in luctu & lachrymis gaudio & voluptate triumphant: in media morte versati viuunt, atque florescunt. Ex rebus illis quibus alij frigent, ipsi incenduntur: &

Simile a. / Psal. 36 / Psal. 9 / Simile

ex illis admirabilis quædam erga diuinum numen in animis ipsorum exardescit amoris magnitudo. Et tandem in domicilio meorium beatarum gloriam sempiternam consequuntur. Contrà verò homines flagitiosi qui pascuntur maleficiis, in medio rerum prosperarum sunt ærumnosi: & inter voluptates à furiis exagitantur. Omnes eorum contentiones inanes & fallaces eos decipiunt: in medio spatio sæpe franguntur & corruunt: & antè in ipso cursu obruuntur, quàm portum conspicere potuerunt. Id intuens animo, Ecclesiasticus capite 40. *Substantiæ*, inquit, *iniustorum sicut flumina siccabuntur: & sicut tonitruum magnum in pluuia personabunt.* Comparat eos cum tonitruo magno, quod terret mundum, sed statim consumitur: nam illi ex alto dignitatis gradu præcipitati, ad exitium ruunt sempiternum. Quemadmodum mare instabile semper est, quòd motu instabilis lunæ moueatur: ita gloria eius qui est in fallaci mundi felicitate constitutus, inconstans semper est, quod inconstantis mundi vicissitudine agitetur, & varietate. Luna nullam habet firmitudinem, mare nullam certitudinem, mundus nullam constantiam, impius felix nullam in felicitate perpetuitatem. Vnde psalmographus: *Inimici domini*, inquit, *mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient.* Verba illa eiusdem diuini psaltis: *Homo cùm in honore esset, non intellexit:* verti possunt ex Hebræo: Homo cùm in gloria esset, non permansit. Quibus verbis rerum secundarum affluentiæ instabilitas significatur. Ac etiam si toto vitæ cursu mundi gloria permaneat cum homine impio, in morte certè eum derelinquet. Nam vt verbis vtar diuini citharœdi: *Cum interierit, non sumet omnia: nec descendet cum eo gloria eius.* Quare illos ego duco felices & sapientes, licet ærumnis angantur, qui pietatem, cæterasque colunt virtutes: quos honestas ipsa trahit ad verum decus: qui contemptis rebus humanis cœlestia bona consectantur. Illos verò ærumnosos censeo, etiamsi affluant diuitiis, & in ore hominum versentur cum gloria, qui animum turpi dedecore contaminant: & virtutum ornamentis nudati in obscœnis voluptatibus cæterisque sceleribus versantur. Huiusmodi fuit Antiochus, quem dominus sine manu humana contriuit. Theodotio refert hoc ad aliorum interitum quos Antiochus occidebat: ita enim transfert. Quasi oua manu ipsos conteret. At Latina nostra lectio vulgata multò rectior est, & literæ Hebraicæ conuenientior.

Similitudo / Psal. 36 / Psal. 48

l *Et visio vespere & manè*]Hoc est, cæterum vera est visio hæc, in qua facta fuit mentio de vespere & manè, & de numero illo dierum, qui fuit ab angelo definitus: habebit enim in tempore illo effectum suum.

m *Tu ergo visionem signa*). Quare tu claude visum hoc, illudque tege sigillo, quia non implebitur modò: sed post multum tempus. Quidam ita explicant: Tu ergo scribe visionem hanc. Sed verbum Hebræum significat claudere, & abscondere.

n *Ego Daniel langui.*]Id est, fracto animo fui: & flaccescés incidi in ægrotationé, qua dies aliquot laboraui. Porest verti: Ego Daniel destitutus sum viribus. Significat visionis magnitudiné, & acerbú mœroré, quo ob calamitates quibus Iudæi erant afficiendi, angebatur. Nouerat id, quod posteà dixit Apostol' ad Romanos duodecimo: *flendum esse cum flentibus, & gaudendum cú gaudentibus.* Fortasse voluit Deus, vt Daniel ægrotaret, essetq; afflictionibus confectus, ne altitudine visionum, quas solus intelligebat, extolleretur. Paulus quippe dicebat capite duodecimo epistolæ secundæ ad Corinthios: *Ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ, qui me colaphizet.* Per hunc auté stimulum carnis & angelum Satanæ intelligit

telligit Photius omnes Apostoli afflictiones.

l *Cumque surrexissem, faciebam opera regis.*) Id est, cum conualescerem, & è morbo euaderem, in negotia regni incūbebā regia: negotia tractabā: Fuit quippe Daniel à rege electus ad regni negotia gerenda: vt suprà visum est capite secundo & sexto. Sed oritur dubitatio, de quo rege hoc intelligatur, de Balsasare rege Babyloniorū, an de Dario rege Medorum & Persarum: De rege Babyloniæ videtur intelligi non posse: nam regio Elam, & ciuitas Susa vbi Daniel hæc vidit, sunt in Perside, vt paulò antè ostendimus: & erant regis Persarum, qui ad illas oras secum duxit Danielem, interfecto Balsasare: vt suprà visum est. Quare rex hic, cuius negotia Daniel gessit, videtur fuisse Darius, non autem Balsasar, qui iam excesserat è vita. Sed huic explanationi obstat id quod ipse Daniel ait in principio huius capitis, oinitum aspexisse visionem hanc anno tertio regni Balsasaris, priusquam Darius cepisset Babylonem. Quare existimo regem hunc fuisse Balsasarem, vt ipse Daniel in exordio visionis asserere videtur. Nec officit, & obsistit dicere Danielem fuisse tunc Susæ regione Elemaide: quia etsi corpore erat in Babylonia, spiritu tamen erat in Perside, vbi ei videbatur esse, cùm ei apparuit hæc visio. Vel fortasse regnante Balsasare profectus est Daniel in Persidem ad negotium aliquod conficiendum, & munus obeundū: & cùm ibi esset in celebri ciuitate nomine Susa, ea vidit quæ huic capiti mandauit. Et postea conualescens Babylonem reuersus, regis Balsasaris negotia ministrabat. publicisque muneribus præpositus in opera reipublicæ incumbebat. Reddebat enim, quæ sunt Cæsaris Cæsari, quæ sunt Dei Deo. Hanc existimo esse germanam huius loci intelligentiam.

Sup. 2. & 6.

Matt. 22. Luc. 20.

m *Et non erat qui interpretaretur.*) Id est, qui mihi singula exponeret: nam Angelus nomina regum non mihi explanauerat. Vel non erat, qui visionem hanc publicè explicaret. Vel ego solus eam intelligebam, & interpretabar: nec erat alius, qui hoc facere posset.

ANNOTATIO.

1 Et copia rerum omnium occidet plurimos. *Pro copia rerum omnium est in Hebræo vnicum vocabulum, nimirum* שלוה *Xaluah, quod significat quietem. Et quia in animi quiete multa bona continentur, accipitur pro abundantia bonorum, & prosperitate. Et quia, qui diuitiis affluunt, solent in errores incidere, & obliuisci aliorum, accipitur pro errore, & temeritate, & obliuione. Et quia nimia quies parit otium, & ex otio oritur dolus, accipitur pro otio, & dolo. Et quia dolus auertit hominē à Deo, accipitur pro auersione: vt c. Prou. 8.* Auersio paruulorum interficiet eos. *Potest verti: Otium paruulorum interficiet eos. Homines enim inertiæ desidiosissimæ dediti, qui in otio hebescunt & languent, quamuis sint ætate senes, pueri tamen sunt: quòd nihil efficiunt, quod post eorum mortem eos vixisse testetur. Eos interficit otium, quo diffluunt: remissio namque & animi relaxatio exitium illis, perpetuamque ignominiam pariunt. Potest transferri tota illa oratio. Error aut temeritas paruulorum illos occidet. Vel prosperitas stultorum perdet eos. Solent enim insani homines rebus secundis perniciem sibi parare. Vel obliuio insipientium euertet illos. Obliuiscuntur enim mortis, aliarumque rerum, quæ dicuntur nouissimæ: de quibus ait Eccle. cap. 7.* Memorare nouissima tua: & in æternum non peccabis. *Cum igitur Xaluah multa significet, variè explicatur, Interpres noster habet: In copia rerum omnium: & rectè quidem. Theodotio:* δόλῳ διαφθερεῖ πολλούς*: Hoc est dolo interficiet multos. Pagn. In dolo vastabit multos. Potest rectè verti: In pace occidet multos. Hoc est impetum faciet in multos nihil tale suspicantes, vt pote in pace, & quiete degentes. Vel, in abūdantia occidet plurimos. Hoc est, ipse Antiochus affluens potentia & diuitiarum copia exitium multis molietur. Vel, ipse multis diuitibus rerum prosperarum copia cumulatis, pestem ac perniciem machinabitur.*

ARGVMENTVM.

Implorat suppliciter Deum diuinus vates, vt Hebræos à Babylonica liberet seruitute, eorumque res afflictas & propè iacentes erigeret, atque sustentet. Sanctus erat vir hic nullis mortiferis labibus imbutus, nullis rerum aduersarum ictibus fractus, & de gradu pietatis deiectus: & tamen se fatetur iniustū, & cum sceleratis recēset. Cum autē pias ardētesque preces funderet ad dominum, apparuit ei angelus Gabriel, qui ei septuaginta hebdomadas ostēdit & prædixit tēpus instaurationis Hierosolymæ, & Christi mortis, qui erat venturus, vt mortalibus viam muniret ad gloriam sempiternam consequendam.

CAPVT IX.

IN [a] anno primo Darij, filij Assueri, de semine Medorum, qui imperauit super regnum Chaldæorum, anno vno regni eius: [b] ego Daniel intellexi in libris numerum annorum, de quo factus est sermo domini ad Ieremiam prophetam, vt complerentur desolationis Ierusalem septuaginta anni. [c] Et posui faciem meam ad dominum Deum meum [d] rogare & deprecari in ieiuniis, sacco & cinere: & oraui dominum Deum meum: [e] & confessus sum, & dixi. Obsecro domine [f] Deus magne & terribilis, [g] custodiens pactum, & misericordiam diligentibus te, & custodientibus mandata tua. [h] Peccauimus, iniquitatem fecimus, impiè egimus: & recessimus & declinauimus à mandatis tuis ac iudiciis. Non obediuimus seruis tuis prophetis, qui locuti sunt in nomine tuo: regibus nostris, principibus nostris, patribus nostris, omnique populo terræ. Tibi domine iustitia, nobis autem confusio faciei, sicut est hodie [k] viro Iuda & habitantibus Ierusalem, & omni Israel, iis qui propè sunt, & iis qui procul in vniuersis terris: ad quas eiecisti eos propter iniquitates eorum, in quibus peccauerunt in te domine. Nobis cōfusio faciei, regibus nostris, principibus nostris, & patribus nostris, qui peccauerunt: [l] tibi autem domino Deo nostro misericordia & propitiatio, [m] quia recessimus à te, & non audiuimus vocem domini Dei nostri, vt ambularemus in lege eius, quam po-

Iere. 25. Iere. 29.

1. Esd. 1.

Ba. 1.

Deu.17 ſuit nobis per ſeruos ſuos prophetas. Et omnis Iſrael præuaricati ſunt legem tuam: & declinauerunt, ne audirent vocem tuam. [n] Et ſtilauit ſuper nos maledictio, & deteſtatio, quæ ſcripta eſt in libro Moſi ſerui Dei, quia peccauimus ei.

EXPLANATIO.

a *In anno primo Darij.*) Hic eſt Darius ille, vt diuus ait Hieronymus, qui cum Cyro euertit Babylonem, & triumphauit de Chaldæis, ſecumque Danielem in Mediam ac Perſidem duxit. Non eſt ille, cuius ſecundo anno, vt ex Aggæo & Zacharia conſtat, inſtauratum eſt templum Hieroſolymæ: nec ille, quem Alexander magnus ſuperauit. Sed eſt filius Aſſueri: non illius, de quo libro Eſther cap. 1. loquitur ſcriptura, qui multò pòſt extitit: ſed alterius, qui appellabatur alio nomine Aſtyagis. Hic Darius ducebat originem à Medis. & primus occiſo rege Balſaſare, redegit Chaldæam in ditionem ſuam, regnumque Babyloniorum imperio Medorum ac Perſarum ſubiecit.

Agg. 1 Zac. 1

b *Vno anno regni eius.*] Hoc eſt primo anno ab euerſa Babylone. Solent enim Hebræi nomine vnius intelligere primum: vt Gen. 1. cap. *Factum eſt veſpere & manè dies vnus.* Id eſt, & ita tranſactus eſt primus dies naturalis. Vbi fit prius mentio veſperæ, quam manè, quia Hebræi diem à veſpera incipiebant. Et cap. 16. euangelij authore Marco. *Valde manè vna ſabbatorum veniunt ad monumentum.* Pro quo Lucas cap. 24. ait: *Vna autem ſabbati valde diluculo venerunt ad monumentum.* Ac ſi dicerent: Prima die hebdomadæ, quæ eſt dies prima poſt ſabbatum. Hoc eſt ipſa die dominicæ reſurrectionis.

c *Ego Daniel intellexi in libris.*] Hoc eſt diligenter, & attento animo conſideraui in vaticinationibus Ieremiæ numerum annorum exilij Babylonici. Capite etiam ſuperiore accipitur intelligere pro conſiderare, vbi Daniel ait: *Et ego intelligebam.* Vel intellexi in libris, hoc eſt animo ac intelligentia percepi numerum annorum vaſtitatis Hieroſolymæ ex libris vaticinationum Ier. Cap. 25. & 29. prædixit Ieremias duraturum eſſe Babylonicam ſeruitutem annos ſeptuaginta: illiſque finitis & fluxis redituros eſſe Iudæos in patriam ſuam, & vrbem ac templum inſtauraturos. Et ita euenit: vt ex cap. 1. lib. 1. Eſdræ, & ex ca. vlt. 2. Paralip. perſpicuè liquet. Has vaticinationes ait hoc loco Daniel, ſe legiſſe, & intellexiſſe, Deúmque pro earum impletione oraſſe. Cùm Daniel legeret Ieremiam, & in has incideret vaticinationes de reditu Iudæorum, timens ne peccata populi illam Dei promiſſionem impedirẽt, aut retardarent, ſe ad preces conuertit. Nam Dei promiſſiones clemẽtia plenæ intelligendæ ſunt, niſi impedimentum ab eo, cui fiunt, ponatur. Ipſe enim Deus ait in hunc modum apud Iere. capite 18. *Subitò loquar de gente & de regno, vt ædificem, & plantẽ illud. Si fecerit malum in oculis meis, vt non audiat vocem meam, pœnitentiam agam ſuper bono, quod locutus ſum, vt facerem ei.* Id intelligens diuus Hieronymus: Hæc res, inquit, non facit Danielem negligentem, ſed magis prouocat ad rogandum: vt quod Deus promiſit per ſuam clementiam, impleat per eorum preces, ne negligentia & ſuperbia pariat offenſam. quę verba ſunt in ſacros canones relata, de pœnitentia diſt. 1. Prædixerat.

Sap. 8

d *Et poſui faciem meam ad dominum Deum.*) Hoc eſt, reſpexi in cœlum, vt Deum orarem & deprecarer. Vel, conuerti faciem meam verſus Hieroſolymam, vbi verus Deus olim colebatur. Ad locum illum reſpexit vbi quondam fuerat templum Salomonium Deo dedicatum. Poteſt facies hoc loco accipi pro *animi intentione: vt pſal. 26. Tibi dixit cor meum: exquiſiuit te facies mea: faciem tuam domine requiram.* Ac ſi dicat Dauid: Te domine obſecrauit cor meum: te intentio conſciẽtiæ meæ quæſiuit: fauorem tuum ſemper implorabo. Vbi facies primo loco pro animi propoſito ſumitur, ſecundo vero pro fauore. In hanc ſignificationem accipitur pſalm. 78. *Oſtende nobis domine faciem tuam, & ſalui erimus.* Et cap. 7. Iob: *Cur faciem tuam abſcondis, & arbitraris me inimicum tuum:* Sumitur aliquando facies Dei pro eius præſentia, iudicio, & præcepto: vt pſal. 67. *Sicut fluit cera à facie ignis, ſic pereant peccatores à facie Dei.* Hoc eſt à præſentia Dei: vel iudicio eius: vel præcepto illius. His modis poteſt accipi capite quarto Gen. *Egreſſusque Cain à facie domini, habitauit profugus in terra.* At hoc Danielis loco, *ponere faciem*, idem eſt quod oculis mentis & corporis aſpicere: vt apud Ezech. capite ſexto. *Pone faciem tuam ad montes Iſrael. Vidimus enim* ſuprà cap. 6. *Danielem in cœnaculo ſuo feneſtris apertis verſus Hieroſolymam Deum coluiſſe, & oculos tam animi quàm corporis ad templum ſanctum leuaſſe.*

e *Rogare & deprecari in ieiuniis ſacco, & cinere.*) Vt Deum rogarem & deprecarer ieiuniis, & debilitatus, ſacco indutus, cinere aſperſus. Poteſt tota hæc oratio ita explanari: Conuerti faciem meam ad dominum Deum: ac ad preces fundendas me abſtinentia, cilicio, & cinere præparaui. Hic enim erat Iudæorum mos, cùm acerbis calamitatibus angebantur. Colligis ex hoc loco, ieiunium, & cilicium, & animi abiectionem, ac veram humilitatem per cineris aſperſionem deſignatam, eſſe excellentes ad orationem præparationes. Vt pulſator muſicus priùs lyræ temperat neruos, & præparat ad muſicum ſonitum, ac poſtea pulſat, & ſuauem efficit concentum: ſic qui pias ac ardentes preces ad dominum fundere voluerit, priùs debet chordas animi pœnitentia præparare, & poſtea admirabilem obſecrationis harmoniam conficere. Vnde Eccleſiaſticus cap. 8. *Ante orationem*, loquit, *præpara animam tuam.* Et pſalmographus: *Præparationem cordis mei audiuit auris tua.* Præparatur autem cor pœnitentia, & humilitate, & ardente diuini ignis amore. Quemadmodum thuris odor non aſcendit ſurſum, niſi exeat ex acerra candentibus plena carbonibus: ſic obſecratio vt feratur in ſublime, egreſſura eſt ex animo amore Dei inflammato. Ideo dicebat diuinus citharœdus pſal. 140. *Dirigatur domine oratio mea ſicut incenſum in conſpectu tuo.* Sed hæc oratio debet ex animo proficiſci contrito & pœnitente: Eſt enim pœnitentia remedium ſalutare ad funeſtum flagitiorum telum ex cordibus expellendum. Vt ceruus ſaucius quærit dictamum herbam medicam, quæ illi ſagittam foras eiiciat: ſic peccator ſcelere percuſſus debet ad pœnitentiam confugere, quæ ei iaculum in animo fixum extrà depellat. Quemadmodum ager conſitus, vberes pulchróſque ferens fructus eſt conſeptus dumis ac ſpinis, ne committatur direptioni: ita qui vult excellentibus virtutum fructibus abũdare, debet ſe aſperitate victus, cultus, & tegumenti vallare atque munire, ne à furibus animorum ſpolietur. Pœnitentia vt ait Tertullianus, & poſt eum Hieronymus, eſt ſecunda tabula poſt naufragium. Ac vt ait Auguſtinus in libro de pœnitentia, ad agendam pœnitẽtiam non

Similitudo

Pſal. 9

Simile.

Similitudo

Similitudo

ſufficit

ſufficit mores in melius commutare, & à malefactis recedere, niſi & de his, quæ facta ſunt, ſatisfacias Deo per pœnitentiæ dolorem, per homilitatis gemitum, per contriti cordis ſacrificium cooperantibus elemoſyoıs. Apud Ezec. cap. decimooctauo ait ita Deus: *Conuertimini, & agite pœnitentiam ab omnibus iniquitatibus veſtris.* Et apud Ioelem ſecundo. *Conuertimini ad me in toto corde v-ſtro, in ieiunio, & fletu, & planctu. Scindite corda veſtra, & non veſtimenta veſtra.* Et apud Lucam 13. *Niſi pœnitentiam habueritis, omnes ſimiliter peribitis.* Et diuus Ioannes Baptiſta: *Pœnitentiam,* inquit, *agite, appropinquauit enim regnum cœlorum.* Et rurſus: *Facite fructus dignos pœnitentiæ.* Quare debemus delicias & illecebras contemnere: pœnitentiæ aſperitatem diligere, & inſignes ſcelerum labes animo conceptas acerbiſſimis lachrymis delere. Et ita liberabimur muodo, & incolumes euademus. Nam vt canis non audet hericium ſpinis vndique redimitum, & ſeptum percutere: ſic nec mondus eos lædit, quos videt ſpinis pœnitentiæ indutos ac munitos. Pœnitentia igitur præparari debemus pias ac flagrantes preces mittere in cœlum, & oculos extollere in montes cœleſtes, vnde nobis veniat auxilium. Si hoc faciebat noſter Daniel, qui animum à corporis contagione ſeuocarat, totúmqoe ſeſe ad ſanctorum imitationem contulerat: quantò magis in id incumbere debent, qui ſe vident ſceleribus ſaucios, & flagitiis imbutos? Quid poteſt illis eſſe ad vtilitatem accommodatius? Quid ad veram animi pulchritudinem conſequeudam præſtantius, quàm eſſe ſalutari pœnitentia munitos, diuinoque præſidio ſeptos? Eam ob cauſam aiebat diuinus ac regius vates: *Laboraui in gemitu meo, lauabo per ſingulas noctes lectum meum, lachrymis meis ſtratum meum rigabo.* Et diuus Petrus Apoſtolus Actorum tertio: *Pœnitemini, & conuertimini, vt deleantur peccata veſtra.* Et diuus Paulus in poſteriore ad Corint. cap. 7. *Nunc gaudeo, non quia contriſtati eſtis: ſed quia contriſtati eſtis ad pœnitentiam: quæ enim ſecundum Deum eſt triſtitia, pœnitentiam in ſalutem ſtabilem operatur.*

Matt. 3

Luc. 3

Similitudo

Psal. 6.

e *Confeſſus ſum.*) Mea ſcilicet, & aliorum crimina. Aſſumit perſonam populi peccantis. Cùm vnus eſſet è populo, enomerat ex perſona ſua populi peccata. Vel confeſſus ſum, id eſt Deo gratias egi, eúmque laudibus celebraui.

f *Deus magne, & terribilis.*) Nimirum aduerſus eos, qoi te cootemnunt: Hæc eadem verba videre poteris in obſecratioue Nehemiæ li. 2. Eſdr. ca. 1. Explicans diuus Cyprianus honc Danielis locum in tractatione de lapſis, ſermooe quinto ait. Daniel poſt fidei ac innocentiæ ſuæ multiplicem gratiam, poſt dignationẽ domiui circa virtutes ac laudes ſuas ſæpe repetitam, ieiuniis apud Deum promerere nititur: in ſacco & cinere volutatur: exomologeſin faciens, & dicens: Domine Deus magnus & metuendus.

g *Cuſtodiens pactum & miſericordiam diligentibus te.*] Ex hoc loco colligit Hieronymus, uoo ſtatim futurum eſſe omne id, quod Deus pollicetur: ſed illis complete Deum ſuæ miſericordiæ promiſſiones, qui eum amore proſequuntur. Quod intelligitur, quando Deus oou abſolute pollicetur. Huiuſmodi homioes Deus mirabiliter diligit, iuxta illud Eccleſiaſtici cap. 34. *Oculi Dei in diligentes ſe.* Et paulò pòſt: *Protector potentiæ, firmamentum virtutis, &c.*

h *Peccauimus.*] Statim io principio obſecrationis ſe peccatorem fatetur, iuxta Prou. ca. 18. illud, *Iuſtus prior eſt accuſator ſui.* Et illud Eſa. cap. 43. *Narra, ſi quid habes: vt iuſtificeris.* Pro quo ſeptuaginta interpretes verterunt: *Dic tu priùs iniquitates tuas vt iuſtificeris:* quemadmodum meodicus in via iacens non ſolet tráſeuntibus ſana membra oſtendere, ſed ſaucia, & vulneribus confecta, vt eos moueat ad miſericordiam: ſic nos uon ſumus Deo virtotum actiooes oſtẽſuri, ſed peccata, & animam flagitiis percuſſam, vt eius moueamus pietatem. Nam vt diuus ait Auguſt. & citatur à Proſpero Aquitanico in tractatione ſententiarum: apud iudicem iuſtum & miſericordem qui ſe accuſat, excuſat. Id fecit Publicanus, qui aſcendẽs in templum oraturus, percutiens pectus ſuum dicebat: *Deus propitius eſto mihi peccatori.* Contrà verò Phariſæus in oratiooe multùm ſibi aſſumpſit, & arrogauit. Ex quo effectũ eſt, vt Publicanus exiret inde iuſtificatus, Phariſæus aotem haud quaquã. Sed vide quot verba Daniel hoc loco ioculcet idem ſignificantia. *Peccauimus,* inquit, *iniquitatem fecimus, impiè egimus, & receſſimus, & declinauimus à mandatis tuis ac iudiciis.* Vbi iudicia & mandata pro eodem accipiuntor. Figura eſt ſcheſis ooomaton. Ea vtitur Dauid pſal. 106. cùm ait: *Peccauimus cum patribus noſtris, iniuſtè egimus, iniquitatem fecimus.* Et Eſaias c. 1. *Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate, ſemini nequam, filijs ſceleratis.*

Similitudo

Luc. 18

i *Non obediuimus ſeruis tuis prophetis.*] Hi concionabantur, ountiabant Dei verba: populum inſtruebant ſermoue & exemplo vitæ, & ad virtutem excitabant. Et quia non ſolùm diſſerebant de virtote, ſed in eius actiones incombebant, ſerui Dei hoc loco meritò vocantur. Nam coocionatores qui bene docent, ſed malè viuunt, ſimiles ſunt tabulæ ludi latrunculorum diolſæ iu domos, alias candidas, alias nigras. Actioues quas docent, ſunt domos candidæ, in qoas verò incumbunt, nigræ. Eorom vita cum doctriua conioncta eſt pellis tigridis, maculis caudidis tetriſque diſtincta. At eum debent imitari, de quo ait cap. 1. Actorum Apoſtolorum dious Luc. *Cœpit Ieſus facere & docere.* Quippe vt ait dious Paulus in priore ad Cor. capite 4. *Non in ſermone eſt regnum Dei, ſed in virtute.*] At multi qui alios docent, ita ſe labibus contaminant, vt cum eorum vita mirabiliter pugoet oratio. Quemadmodum tabula diuerſorij inuitat traoſeuntes ad hoſpitiũ peropportunum, vt declinantes seris iniurias ſe intus recipiant, cùm illa perpetuò ſit foris ſuſpenſa io aere, æſtibus, pluuijs, & procellis obnoxia: ſic multi alios hortãtur ad virtutem, & gloriam rectè factorum, cùm ipſi ſint vitiis contaminati, omnique vera gloria deſtitoti. Dauid priùs petebat à Deo probitatem, qoàm ſcientiam, cùm diceret: *Bonitatem, & diſciplinã, & ſcientiam doce me:*

Simili.

Simili.

Psal. 118.

k *Tibi Domine iuſtitia, nobis autem confuſio faciei.*) Hoc eſt, tu, Domine es iuſtus, & ipſa iuſtitia, nos autem erobeſcentes pœnas ooſtris ſceleribus debitas perſoluimus. Tibi tribuenda eſt iuſtitia, nobis autem iuſta caſtigatio. Confuſio faciei idem eſt quod pudor pœnæ, & ignominiæ. vt pſal. 43. *Tota die verecundia mea contra me eſt: & confuſio faciei meæ cooperuit me:* Hæc Danielis verba poteris videre ca. 1. Baruch.

l *Viro Iuda, & habitatoribus Ieruſalem.*) Hoc eſt, tribui Iuda & Beoiamin cum Hebræis aliarum tribuum, qui in vaſtitate Samariæ per Aſſyrios confugerunt ad vrbem Hieroſolymam. Et omui Iſraeli, id eſt decem tribubus, quæ fueruot in Aſſyriam tranſlatæ, vnde nonquam ad Samariam, vbi habitaueraot, redierunt. Ieruſalem eſt nomen Hebræum, & ſignificat pacis viſionem. Ob eam cauſam Eucherius libro 2. in Geoeſim reprehendit Egeſippum aſſerentem conſtare Ieruſalem ex Græco & Latino idiomate. Samaria etiam nomen eſt Hebræum, quod ab Hebræis dicitur Sameron & Semtoo: & ſignificat cuſtodiam & adamautem. Eſt igitur ſenſus. Tam duabus tribubus, quàm decem eſt confuſio: & omnibus deuique Hebræis tam propioquis, quàm remotis. Decem tribus fuerunt euerſæ per Aſſyrios, duæ verò per Babylo-

mios: nam duo illa regna nimirum Assyrium & Babylonicum erant diuisa: sed posteà fuerunt coniuncta: & ex duobus vnum coagmentatum, quod Babylonicum appellatur.

l *Tibi autem Domino Deo nostro misericordia & propitiatio.* Scilicet est. Paulò antè dixerat: *Tibi Domine iustitia*: nûc ait: *Tibi Domine misericordia.* Quem appellauit iustum, nunc appellat misericordem. De eo ait diuinus vates psal. 114. *Misericors Dominus & iustus: & Deus noster miseretur.* Vnde principes, & qui reipublicæ tenent gubernaculum, daturi operam sunt, vt iustitiam cum misericordia coniungant: iuxta illud Prou. c. 21. *Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam, iustitiam, & gloriam.* Quemadmodum ex duobus odoramentis musco & ambaro efficitur suauis pastillus: sic ex iustitia & misericordia conflatur admirabilis compositio & confectio.

Similitudo

m *Quia recessimus à te.*] Id est, quia in te peccauimus: peccare enim est à Deo recedere. Hæc verba possunt etiam verti ex Hebræo: Quamuis recesserimus à te. Ac si dicat: Non est cur desperemus: nam etsi legem tuam violauimus, magna tamen est misericordia tua.

n *Et stillauit super nos maledictio & detestatio.*) Nô totam in nos iram effudisti, quam sustinere non possemus: sed sensim nos pomuisti guttis & stillis furoris tui, vt correcti ad te conuerteremur. Vel ideò ait: stillauit, quia omnis pœna huius vitæ est veluti stilla ad maro cum æterna pœna comparata. Et quia pœna quam nobis infligit Deus, vt conuertamur ad illum, ex eius misericordia & mansuetudine dimanat, est profectò dicendum, magnam esse Dei iram aduersum nos, cum nobis non irascitur. Id intelligebat Dauid, cùm dicebat 9. psal. *Exacerbauit dominum peccator, secundùm multitudinem iræ suæ non quæret.* Quando Deus ad iram incitatus ab impio, eum non quærit, nec punit, sed relinquit, tunc multitudinem iræ suæ ostendit. Id voluit illic significare, cùm apud Ezech. cap. 16. has voces emisit: *Requiescet indignatio mea in te, & auferetur zelus meus à te, & quiescam, nec irascar amplius*: Hoc est, summo hoc supplicio te afficiam, quòd te modò non castigabo, vt te æterno supplicio castigem. Quemadmodum qui in arcu sagittam tenet, quò magis ad se flectit funiculum, eò durius percutit: sic Deus quantò longiùs differt flagella, tantò durius punit. Patientia eius est grauissima pœna, summáque animaduersio. Ideò dicebat Ier. cap. decimoquinto. *Noli in patientia tua suscipere me.* Ac si diceret: Noli me Domine vita priuare tempore humanæ prosperitatis, quando tu veluti mei oblitus me reliqueris, & à me castigationem auerteris. Vt agricola non percutit terram aratro, quam scit nullas esse ob sterilitatem fruges effusuram, sed quam scit esse frugiferam: sic Deus impios sæpè in hac vita finit impunitate gaudere: pios autem calamitatibus premit & percutit, ex quibus vbertas frugum prouenit, & vera gloria efflorescit. Calamitas comparatur cum mari: iuxta illud psalmographi: *Veni in altitudinem maris, & tempestas demersit me.* Sed vt in mari inueniûtur pretiosæ margaritæ: sic in calamitate innumerabilia bona: illis præsertim, qui ad Deum toto animo confugiunt, quos nullæ possunt ærumnæ à virtute dimouere, & ab incœpto honestatis cursu retardare. Huiusmodi erat Daniel, qui ait: Et stillauit super nos maledictio, detestatio, quæ scripta est in libr. Mosi. Hoc est in Deut. capite vigesimoseptimo & vigesimooctauo vbi maledictiones suppliciorum & pœnarum in eos scriptæ sunt, qui legem Dei violarent: & benedictiones in eos, qui illam custodirent. Quæ posteà prolatæ sunt in monte Gazerim & Hebal. Pro, & detestatio, habent Septuaginta, & post eos Pagninus, & iusiurandum. Nam cùm iuramus, solemus dicere: Si ita non est, veniat super me intolerabilis calamitas. Ex quo effectum est, vt detestatio, & execratio, & calamitas pro eodem accipiantur.

Similitudo

Similitudo

Similitudo

Psal. 9

ANNOTATIONES
ex Hebræo in Cap. IX.

1 Ego Daniel intellexi ex libris. *Quidam pro intellexi vertunt attentè consideraui. Verbum Hebraicum est* בין *Bean, quod vtrunque significat & intelligere, & considerare, seu animaduertere. Pro intelligere accipitur psalmo centesimo trigesimooctauo.* Intellexisti cogitationes meas de longè. *Hoc est non solum actiones meæ, sed etiam cogitationes tibi domine nota sunt: nec solum dum eas in corde verso, quin potius priusquam quicquam cogitem. Voluit his verbis diuinus psaltes admirabilem Dei cogitationem significare. Sed quia pro, cogitationes meas, est in Hebraico* לרעי *Lerehi, cuius singulare est Reagh, quod præter cogitationem significat amorem & carenitatem, possunt verti verba illa: Intellexisti amores meos à longe. Ac si dicat: Tibi domine est cognitus & perspectus amor, quo ego te multo ab hinc tempore prosequor. Vel sic intellexisti afflictiones meas procul: id est priusquam me premerent. Significat etiam verbum hoc erudire: pro quo noster Latinus interpres vertit dare intellectum: vt psalmo 118.* Declaratio sermonum tuorum illuminat, & intellectum dat paruulis: *Vbi pro, declaratio, vertit Hieronymus ostium. Possunt verba illa ita ex Hebræo transferri: Ostium verborum tuorum illuminat, & erudit humiles seu simplices. Non enim tantum interiora & secretiora diuinæ scripturæ illuminant, sed etiam ipsa ianua & primus aditus lucem præbet, & animos non superborum, sed humilium solet illustrare. Pro considerare accipitur verbum hoc. Prouerbiorum septimo.* Considera vecordem iuuenem. *Et capite trigesimoseptimo Iob: Considera mirabilia Dei. Quam ob causam non perperam hunc locum ita nonnulli vertunt: Ego Daniel attentè consideraui in libros.*

a Numerum annorum. *Pro, annorum, est in Hebræo* שנה *Xanah, quod nomen significat mutationem, & iterationem, & annum: quòd anni mutentur, & solis cursus vt antea iteretur. Eo vtitur psalmographus: cum ait psalmo 89.* Dies annorum nostrorum in ipsis septuaginta anni. Si autem in potentatibus octoginta anni: & amplius labor & dolor. *Nam quod restat post annos octoginta, plenum est morbis, & angoribus, & molestiis. Nihil nobis ad dolorem & cruciantes ægritudines potest acerbius accidere, quàm longa vita, & tempore producta senectus. Possunt nihilominus hæc verba ita ex Hebræo transferri. Dies annorum nostrorum quibus viuimus, sunt septuaginta anni aut ad summum octoginta anni, & præcipuum eorum labor & dolor. Quid est enim præcipua pars vitæ nostræ quàm labor corporis, & contentionum animi rota quadam vita, ac mœrorum, acerbitatum, lachrymarum, cruciatuum, ærumnarum officina? Annus variè numeratur iuxta diuersarum nationum consuetudinem. Hoc autem Danielis loco, quẽadmodum aliis diuinæ scripturæ annus est duodecim mensium spatiũ. Sò*

aut: in

autem scire volueris nomina mensium apud Romanos, Aegyptios, Hebræos, Græcos, Britannos, Cyprios, Chaldæos, Athenienses, Achæos, Macedones, Bithynios & alias nationes, vide Bedam presbyterum in libro de temporum ratione, & Ioãnem Nouiomagum in scholiis in eundem librum, & Theodorum Gazam, & Eucherium lib. 2. instructionum ad Saloniũ. & Lilium Gregorium in libro de annis & mensibus. Nec audiendi sunt, qui aiunt annum in enumeratione annorum antiquorum patrum accipi pro spatio quatuor tantùm mensium: nam ex ipsis sacris literis liquet, annos illos esse tunc, quemadmodum sunt modò, & nihil in re, aut parum differre. Itaque in sancta scriptura annus est spatium mensium duodecim. Ita accipitur capite quinto Genesis, vbi scriptum est. Factum est omne tempus, quod vixit Adam, anni nongenta triginta. *Et capite 9.* Impleti sunt omnes dies Noe nongentorum quinquaginta annorum. *Et aliis in locis. Quinetiam antiquissimi authores longissimam fuisse priscorum vitam memoriæ prodiderunt: qua in re cum diuinis literis concordarunt. Et nonnulli faciunt mentionem illius Noe, qui in eluuione terrarum arcam fabricauit. Hi sunt Berosus Chaldæus, Manethon Aegyptius, Mochus, Estius, Ecathæus, Hellanicus, Acusilaus, Nicolaus historicus, Ephorus. Quorum duo vltimi mentionem faciunt quorundam antiquorum, qui annos mille vixerunt. Qua de re vide Iosephum capite octauo libri primi antiquitatum Iudaicarum.*

Vt ambularemus in lege ipsius. *In translatione Theodotionis est: Vt ambularemus in legitimis eius. Quod idem est: lex enim Dei nomine legitimorum significatur: vt capite 12. Leuitici:* Custodite legitima mea. *Verba sunt Dei legis suæ obseruantiam commendantis. Et capite vigesimo eiusdem libri:* Nolite ambulare in legitimis nationum. *Lex diuina appellatur in sacra scriptura testimonium, iudicium, eloquium Dei, iustitia, mandatum, præceptum, vita, lucerna, vinum, lac, lumen, pabulum, iugum, via salutis, verba Dei, statuta, & legitima. Nonnulli vertunt: Vt transigeremus vitam ex legibus ipsius: siue, vt viueremus secundùm legem ipsius. Nec perperam omnino: nam in Hebræo est verbum lalac, quod significat ambulare, quemadmodum Halac: in diuinis autem literis idem est sæpe ambulare ac viuere. Ita accipitur capite 26. Leuitici:* Si in præceptis meis ambulaueritis, dabo vobis, &c. *Hoc est, si secundùm præcepta mea vixeritis. Eodem modo Psalmo 118.* Beati immaculati in via, qui ambulant in lege Domini. *Et Prouerbiorum 10.* Qui ambulat simpliciter, ambulat confidenter. *Et capite Michææ 6.* ambulasti in voluntatibus eorum. *Pro quo codices vitiosi habent: in voluptatibus. Sensus est: Et vitam ad eorum consilia traduxisti: iuxta eorum vixisti voluntatem. Vnde diuus Paulus cap. 8. epistola ad Romanos:* Non secundùm carnem, *inquit*, ambulamus. *Et 13. eiusdem.* Sicut in die honestè ambulemus. *Hoc est, ita vt in tempore legis gratiæ honestè viuamus. Et capite 5. ad Galatas:* Spiritu ambulate. *Quasi dicat: Ita vitam degite, vt sitis spiritus*, qui enim adhæret Deo, *vt idem ait Apostolus in priore ad Corinthios*, vnus spiritus est. *Ambulare coram Deo est dare operam virtuti, vt cap. 17. Genesis, vbi Deus dixit Abrahamo:* Ambula coram me. *Acsi diceret: Incumbe in studia grata mihi. Vnde rex Ezechias cap. 38. apud Esaiam:* Memento inquit, quæso, quomodo ambulauerim coram te in veritate. *Hoc est, memor sis obsecro clementissime Deus, quemadmodum cum labore ad veram laudem directum iter susceperim, & iustitiam ac pietatem sine simulatione coluerim. Veritatem opponit hypocrisi, & simulationi.*

Ne audirent vocem tuam. *Pagninus vertit: Vt non obtemperarent voci tuæ. Sed in idem recidit. Audire enim pro obedire sæpenumero vsurpatur. In Hebraico, est verbum xumagh, quod significat audire, parere, cogitare. Quare potest etiam verti locus hic: Ne cogitarent legem tuam. Acsi dicat: Ne legem quidem tuam custodierunt, nedum illis in mentem venit.*

---

[a]Et statuit sermones suos, quos locutus est super nos, & super principes nostros, qui iudicauerunt nos, vt super induceret in nos [b] magnum malum, quale nunquam fuit sub omni cælo, secundùm quod factum est in Hierusalem. Sicut scriptum est in lege Mosi: omne malum hoc venit super nos: [c] & non rogauimus faciem tuam Domine Deus noster, vt reuerteremur ab iniquitatibus nostris, [d] & cogitaremus veritatem tuam. [e] Et vigilauit dominus super malitiã: [f] & adduxit eam super nos: iustus Dominus Deus noster in omnibus operibus suis, quæ fecit: non enim audiuimus vocem eius. Et nunc Domine Deus noster, [g] qui eduxisti populum tuũ de terra Ægypti in manu forti, [h] & fecisti tibi nomen secundum diem hanc, peccauimus, iniquitatem fecimus. [i] Domine in omnem iustitiam tuam auertatur obsecro ira tua, & furor tuus à ciuitate tua Ierusalem, [k] & à monte sancto tuo. Propter peccata enim nostra, & iniquitates patrum nostrorum Hierusalem & populus tuus opprobrium sunt omnibus per circuitũ nostrum. Nunc ergo exaudi Deus noster orationem serui tui: & preces eius: [l] & ostende faciem tuam super sanctuarium tuum, quod desertum est. Propter temetipsum inclina Deus meus aurem tuam, & audi: aperi oculos tuos, & vide desolationem nostram, [m] & ciuitatem, super quam inuocatum est nomen tuum. Neque enim iustificationibus nostris prosternimus preces ante faciem tuam, sed in miserationibus tuis multis. Exaudi Domine, [n] attende, & fac: ne moreris propter temetipsum Deus meus: quia nomen tuum inuocatum est super ciuitatem, & super populum tuum.

Bar. 2. Exod. 25.

a *Et statuit sermones suos.* Hoc est, & ostendit Moses reipsa veros esse sermones suos: & posse nobis mala illa minitari, esséque id, quod prædixit, venturum.

b *Magnum malũ quale.* Hoc ait propter vrbis vastitatem, & Hebræorum cędem: & præcipuè propter templi Dei euersionem. Vel est hyperbole figura in diuinis literis vsitata.

c *Non rogauimus faciem tuam.* Magna profectò duritiesː& intolerabilis stupor: in calamitatibus quibus ob scelera opprimitur, non confugere ad Deum, ab eo petentes vt peccata nostra, propter quæ affligimur deleat, nósque ab ærumnis eripiat. Quemadmodum vulnere percussus, si quando ei adhibetur remedium, non sentit ferrum chirurgi, & vulnus sine gemitu tractatur, mortis signum præ se fert: sic flagitiis corruptus si non sentit castigationem Dei, nec eius mouetur supplicio, in summo periculo versatur. Vnde Ier,

capite 5. *Percussisti*, inquit, *eos, & non doluerunt, attriuisti eos, & renuerunt accipere disciplinam. Indurauerunt facies suas supra petram, & noluerunt reuerti.* Et capite 51. *Curauimus Babylonem, & non est curata: derelinquamus eam.*

d *Et cogitaremus veritatem tuam.* Id est, consideraremus ac intelligeremus verissimas esse promissiones tuas. Vel per veritatem Dei intelligit diuinam de qua ait Dauid psalm. 118. *Omnia mandata tua veritas.* Vel omnia Dei verba: quam ob causam dicitur Deus veritatis: vt psalm. 50. *Redemisti me domine Deus veritatis.* Vnde ipse Deus à nobis veritatem requirit: vt eodem psalm. *Quoniam veritatem requirit dominus.* Nam vita colentis veritatem est musica apta lyræ: mendacium autem inter veritates est chorda inepta concentum labefactans inter temperatas & æquales At multi ipsam veritatem aspernantur. Deus qui de se ait apud Ioannem capite 14. *Ego sum via, veritas & vita:* dicebat apud eundem capite octauo. *Si veritatem dico, quare non creditis mihi?* Imò eum audire nolebant eam ob causam, quia veritatem dicebat. Nam vt Terentius ait: Obsequium amicos, veritas odium parit. quibus verbis ostendit, quid fiat, nō quod fieri debeat. Mirum quippe est, ex tam pulchra matre tam turpem filium oriri. Et quod mirabilius videtur, ipse filius cum mendacio copulatus vult abscondere matrem eáque sepelire: sed tempus eam in lucem profert. Ideo Aulus Gellius ait, dixisse quendam poetam esse veritatem temporis omnia aperientis filiam. Et Pindarus: Tempus, inquit, certam veritatem prodit, quodque latet in obscuro, enarrat. Sed multò grauius hoc ait his verbis Christus Deus noster Matthæi decimo. *Nihil opertum quod non reueletur, nihil occultum quod non sciatur.* Triūphat veritas de tempore. Tanta est eius vis & præstantia, vt non solùm Christiani, sed etiam gentes lumine naturali illustratæ eam summis laudibus extulerint. Pythagoras, vt refert Ælianus lib. duodecimo de varia historia, duas res longè pulcherrimas ait esse hominibus diuinitus datas, nimirum veritatem & beneficentiam, cum Deorum immortalium operibus compatādas. Non discrepat ab eo Demosthenes, qui authore Maximo sermone octauo interrogatus quid Deo simile haberent homines? respondit: benignè facere, & veritatem diligere. Est enim veritas lux omnibus tenebris resistens. Vt candela cùm emungitur, videtur extingui, sed non ita est: nam licet lumen eius inclinetur, posteà tamen clarius lucet, quàm antea: ita veritas, etsi ad tempus vi ac artificio videtur extingui, inuitis tamen illis apparet illustrior: & tunc clarius lucet, quā si non fuisset impugnata.

Similitudo

Similitud.

e *Et vigilauit dominus super malitiam.* Subaudi nostram. Tunc Deus dicitur super malitiam nostram vigilare, cùm nos statim corripit & mulctat. Tunc autem dicitur dormire super malitiam nostram, cùm nos impunitos relinquit. Vel vigilauit super malum pœnæ, vt illud adduceret super nos. Hoc est, festinauit vt hanc nobis infligeret calamitatem. Vigilare enim aliquando accipitur pro accelerare, vt capite 1. Ierem. *Vigilabo ego super verbo meo, vt faciam illud.* Et quadragesimoquarto ait Deus aduersus impios Iudæos, qui se contulerant in Ægyptum: *Ego vigilabo super eos in malum.* Hoc est, festinanter parabo illis calamitatem. Et 2. capite Baruch: *Vigilauit dominus in malis, & adduxit ea super nos.* Quam ob causam hoc Danielis loco vertunt nonnulli: Et festinauit dominus super malitiam.

f *Et adduxit eam super nos.* Subaudi malitiam nostram: nimirum vt eius pœnas lueremus.

g *Qui eduxisti populum tuum.* Commemorat antiquum Dei beneficium, vt grati animi significatione misericordiam sibi conciliet ab ipso Deo, eúmque ad similem prouocet clementiam. Hæc historia narratur c. 14. Exodi, & aliis in locis diuinarum literarum: quam Hebræi ob illius magnitudinem & præstantiā crebris vsurpabāt sermonibus. Inuenies hæc eadem ferè verba cap. Baruch.

Psal. 113. Sap. 18.

h *Fecisti tibi nomen secundum diem hanc.* Id est, celebratum est nomen tuum ad hanc vsque ætatem: fuit enim tam admirabile beneficium illud, vt nulla potuerit obliuione deleri. Vel secundùm diem hanc, id est, vt patet hac die. Vel quòd retines die hac. Tunc enim filii Israelis, quæ Deus pro illis fecerat in Ægypto, laudibus celebrabant. Accipitur nomen pro fama, vt c. 6. Ios. *Fuit dominus cum Iosue: & nomen eius diuulgatum est in omni terra.* Et c. 8. 1. Regum: *Et celebre factum est nomen eius nimis.* Et 22. Prouerbiorum: *Melius est nomen bonum, quam diuitiæ multa.* Et Canticorum primo: *Oleum effusum nomen tuum.* Vbi oleum accipitur pro vnguento odore & suauitate condito. Quemadmodum enim pretiosum vnguentum reddit odorem, cùm spargitur: ita fama prædicatione propagatur.

i *Domine in omnem iustitiam tuam auertatur obsecro ira tua.* Ira in nobis non fit sine mutatione, at Deus est immutabilis, etiam cùm irascitur. Ipse enim ait apud Malachiam capite 3. *Ego dominus & non mutor.* Et Exod capite 3. *Ego sum qui sum.* Hoc est, ego sum, qui nunquam mutor. Ita locum illum explanat Hilarius in secundi psalmi enarratione. Et additur statim: *Sic dices filiis Israel: Qui est me misit ad vos.* Acsi dicat: Duxit vos ad Ægyptum quidam Ioseph mutabilis: reducat vos inde alter Ioseph immutabilis. Sed videndum est, quid significet iustitia hoc loco. Vt Latini nomine iustitiæ omnem virtutem vocant: ita Hebræi absolutam bonitatem. Ex quo efficitur, vt sensus huius loci sit: A te mirum in modum peto domine, vt iuxta bonitatem tuam auertas iram tuam à nobis. Vel accipitur hîc iustitia pro seueritate: sed tunc manet concisa hæc oratio: quæ hoc modo complebitur: Domine vt iustè punis flagitia, quòd sis iustus: sic etiam remoue à nobis iram tuam, quòd sis misericors. Vt iustus es, ita clemens esto. Tu es fons omnis bonitatis, à quo dimanat aqua iustitiæ & misericordiæ: sensimus vnam, sentiamus alteram. Potest locus hic aliam habere intelligentiam. Iustitia exigit misericordiam, quando eum postulat, qui iustè punitur: est enim iustum, vt ei tribuatur misericordia, qui eam lachrymis & lamentis, & pœnitente animo & rationibus pietatem mouentibus implorat. Ac quoniam ô Deus sancte nos agnoscimus scelera nostra, & animo ob debitum mœrorem fracto & deiecto, in naufragio nostro confugimus ad portum misericordiæ tuæ, in qua locamus spem nostram, iustus iudicaberis, si in nos misericordiam contuleris. Promittis misericordiam eam toto pectore petentibus: promittere hanc misericordiam est misericordia, sed eam præstare est iustitia: exigit enim iustitia, vt præstes, quod promittis. Ergo iuxta hanc tuam iustitiam impartire nobis misericordiam eam suppliciter exposcentibus, & lamentabilibus vocibus ex intimo pectore productis postulantibus. Hunc existimo esse huius loci verum ac germanum sensum. Itaque iustitia hoc loco, si altè perpendas, accipitur pro misericordia. In hanc significationem accipitur psalm. 5. vbi ait Dauid: *Domine deduc me in iustitia tua.* Et psalm. 30. & 70. *In te domine speraui, non confundar in æternum: in iustitia tua libera me.* Et trigesimoquarto. *Iudica me secundùm iustitiam tuam domine Deus meus.* Non petit à Deo Dauid, vt eum iudicet secundùm seueritatem & iustitiam vltricem, sed secundùm misericor-

misericordiam, quæ est effectus iustitiæ, quam ob causam iustitia appellatur. Nam ipse ait psalm. 142. *Exaudi me in tua iustitia: & non intres in iudicium cum seruo tuo: quia non iustificabitur in conspectu tuo omnis viuens.* Si Deum obsecrat, ne cum illo intret in iudicium, quia nullus coram eo iustificatur, quare ait: *Exaudi me in tua iustitia? Et iudica me secundum iustitiam tuam domine?* Nisi quia his in locis iustitia accipitur pro misericordia. Est igitur sensus huius psalm. 142. Pollicitus es domine opem laturum iis, qui ad tuum sanctissimum numen confugissent: cùm autem ego opem tuam supplex implorem, sta promissis tuis: & vtere mecum misericordia: & non intres in iudicium cum seruo tuo: nam si sine misericordia exercueris iustitiam, nulla mihi spes salutis ostenditur. Nemo enim coram te poterit causam suam tueri, si velis exigere omnia, quæ tibi optimo iure debentur. Precatur igitur Dauid Deum, vt eum iudicet secundum iustitiam, non prout sumitur pro seueritate, sed pro clementia. Psal. 23. vbi nos habemus: *Hic accipiet benedictionem à domino, & misericordiam à Deo salutari suo:* pro misericordia est in Hebraico Tsedhacab, quod nomen significat iustitiam. Ideo transtulit Hieronymus: Accipiet benedictionem à domino: & iustitiam à Deo salutis suæ. Sed intelligentes Septuaginta, iustitiam illo loco accipi pro misericordia, transtulerunt eleemosynam, hoc est misericordiam: quorum translationem sequitur in psalmis interpres noster Latinus. In hanc significationem accipitur psal. 71. vbi Dauid filio suo Salomoni misericordiam à Deo & iustitiam precatur, cùm ait: *Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis:* Vbi per iudicium intelligitur iustitia, & per iustitiam misericordia. Eodem modo psalm. 88. *Iustitia & iudicium præparatio sedis tuæ.* Et volens explicare quid intelligeret per iustitiam & iudicium, subdit statim: *Misericordia & veritas præcedent faciem tuam.* Aspicis iustitiam accipi pro misericordia, & iudicium pro veritate, hoc est, pro iustitia. In hanc significationem existimo accipi ca. 28. Esaiæ: *Iudicium in pondere, & iustitiam in mensura.* Et capite 22. Ieremiæ: *Facite iudicium & iustitiam.* Et cap. 3. epistolæ ad Romanos: *Nunc autem sine lege iustitia Dei manifestata est.* Quare hoc Danielis loco iustitia accipitur pro misericordia. Quam ob causam septuaginta interpretes transtulerunt: Domine in omni misericordia tua auertatur obsecro furor tuus, &c. Quod nostram confirmat explanationem.

k *Et à monte sancto tuo.* Id est, à templo sancto tuo. Vel à monte Sione in diuinis literis frequenter celebrato.

l *Ostende faciem tuam super sanctuarium tuum.* Id est, illustra vultum tuum super templum tuum sanctum. Intuere illud benigno & alacri vultu. Ostende erga illud fauorem tuum. Ita psalm. 79. *Ostende faciem tuam, & salui erimus,* Quidam vertunt. Illustra faciem tuam super sanctuarium tuum: iuxta illud psalm. 118. *Faciem tuam illumina super seruum tuum.* Illuminare faciem super aliquem, est illi fauorem ostendere: vt alibi ostendimus.

m *Et ciuitatem super quam inuocatum est nomen tuum.* Hoc est, intuere Hierosolymam, in qua colebaris: & nomen non falsorum Deorum, sed tuum inuocabatur. Vel quæ vocabatur nomine tuo, id est, ciuitas veri Dei. Schema est in literis diuinis vsitatum: vt paulò pòst, hoc eodem capite. Et apud Esa. 63. *Facti sumus quasi in principio, cùm non dominareris nostri, nec inuocaretur nomen tuum super nos.* Hoc est, cùm non vocaremur tui, cùm nondum appellaremur populus Dei. Et capite secundo Iacobi apostoli: *Nonne ipsi blasphemant bonum nomen, quod inuocatum est super vos?* Id est, quo vos vocamini. Ac si dicat: Nomen Christi quo vos appellamini, execrantur.

n *Attende & fac.* Attende precibus meis, & fac domine, quod precor: præbe mihi aures, & oranti fer opem.

---

[a]Cúmque adhuc loquerer, & orarem, & confiterer peccata mea, & peccata populi mei Israel, vt prosternerem preces meas in conspectu Dei mei pro monte sancto Dei mei: adhuc me loquente in oratione mea, [b] ecce vir Gabriel [c] quem videram in visione à principio, citò volans tetigit me [d] in tempore sacrificij vespertini. Et docuit me, & locutus est mihi: dixitque: Daniel [e] nunc egressus sum, vt docerem te, & intelligeres. [f] Ab exordio precum tuarum egressus est sermo: ego autem veni, vt indicarem tibi [g] quia vir desideriorum es. Tu autem animaduerte sermonem, & intellige visionem. [h] Septuaginta hebdomades abbreuiatæ [i] super populum tuum, [k] & super vrbem sanctam tuam: [l] & consumetur præuaricatio: & finem accipiet peccatũ: & deleatur iniquitas, [m] & adducatur iustitia sempiterna, [n] & impleatur visio & prophetia, [o] & vngatur sanctus sanctorum. Scito ergo, & animaduerte: [p] ab exitu sermonis, vt iterum ædificetur Ierusalem, [q] vsque ad Christum ducem hebdomades septem, & hebdomades sexaginta duæ erunt. [r] Et rursum ædificabitur platea, & muri in angustia temporum. [s] Et post hebdomades sexaginta duas occidetur Christus: [t] & non erit eius populus, qui eum negaturus est. [v] Et ciuitatem & sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo: [x] & finis erit vastitas: [y] & post finem belli statuta desolatio. [z] Confirmabit autem pactum multis hebdomada vna: [aa] & in dimidio hebdomadis deficiet hostia & sacrificium. [bb] Et erit in templo abominatio desolationis. [cc] Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio.

Sap. 8.

Matt. 24
Ioan. 2.

Marc. 24.

a *Cumque adhuc loquerer.* Sensus est: Nondum absolueram preces, cùm mihi Dei angelus apparuit, vt me doceret, & mœrore leuaret. Capite Esaiæ 65. ait Deus: *Ante quàm clament, ego exaudiam.* Id est priusquam finem faciant orandi. Quod statim verbis his explicat apertioribus. *Adhuc illis loquentibus ego audiam.* Et cap. 58. ait idem Esaias: *Inuocabis, & dominus exaudiet: clamabis, & dicet:* Ecce adsum. Hoc de viris pijs est intelligendum, quibus ait Christus apud Matthæum 7. & Lucam 11. *Petite & accipietis.* Et psalm. 80. *Dilata os tuum, & ego implebo illud.* Et capite decimooctauo prouerbiorum: *Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à domino.* Quod potest verti ex Hebræo: Et educet voluntatem à domino. Hoc est, consequetur à Deo, quicquid petierit. Contra verò de impijs obstinatis ait Deus apud Esaiam capite primo. *Cum multiplicaueritis orationem, non exaudiam.* Illud autem quorum peccata delentur vera

Similitudo. Similitud.

animi contritione, inter pios computantur. Vt enim mare reiicit foras cadauera, sic contritio flagitia. Ve ea mari egrediuntur flumina aquarum: vt ait ca. 1. Ecclesiastes: sic ea vehemente contritione flumina lachrymarum.

b *Ecce vir Gabriel.* Angelum Dei virum appellat non à sexu, sed à virtute. Vel, ideo vir appellatur, quia in figura apparuit viri. Multi angeli in specie corporea virorum apparuerunt: quam ob causam viri appellantur. Sed sint ne angeli corporei, an omnino corporis expertes, grauis est inter viros sapientissimos controuersia. Diuus Augustinus libro 2. de Genesi ad literam capite decimoseptimo ait angelos tam bonos, quàm malos corporeos esse, quorum corpora subtilia quidem, in tertio eiusdem operis libro capite 10. ait esse aerea. Eius ad literam hæc sunt verba. Etsi dæmones aerea sunt animalia quoniam corporum aereorum natura vigēt, & propterea morte non dissoluuntur, quia præualet in eis elementum, quod ad faciendum, quàm ad patiendum est aptius. Et in libro de Ecclesiasticis dogmatibus capite 11. dicit, nihil incorporeum credendum esse nisi Deum solum. Et capite 12. creaturam omnem corpoream esse ait: & angelos virtutésque omnes cœlestes corpora habere. Et 3. libro, de trinitate tradit capite 1. angelos spirituale corpus habere: non cui subdantur, sed quod subditum gerant. In explanatione in psalm. 85. affirmat corpora beatorum futura esse post reditum ad vitam, qualia sunt corpora angelorum. Ac vt studeam breuitati, idem Augustinus psalm. 145. & lib. 11. de ciuitate Dei capite 23. & lib. 15. capite 23. & ad Nibridium epistola 115. asserit angelos esse corporis participes. In hac sententia fuit priùs Origenes lib. 2. Periarchō capite 2. & aliis in locis: Philo in libro de opificio sex dierum: Lactantius Firmianus: Hilarius, Athanasius, Methodius, Magnus Basilius, & alii magni nominis authores: quorum sententiam sequuntur Ioannes Damascenus lib. 2. capite 3. suæ theologiæ, & lib. 3. aduersus Iconomastas: Ioannes Cassianus capite 13. libri 7. collationum: Auicebron in libro fontis vitæ: & philosophi Platonici ferè omnes. Georgius Venetus tomo 7. cantici tertij harmoniæ suæ, ait omnes Academicos asserere saltē malos angelos esse corporeos. Præterea in synodo secunda Nicæna, actione quarta, productus & lectus est lib. beati Ioan. episcopi Thessalonicensis: cuius ad literam hæc sunt verba: De angelis & archangelis, & eorum potestatibus, quibus & nostras animas adiungo, ipsa catholica ecclesia sic sentit esse quidem intelligibiles, sed non omnino corporis expertes & inuisibiles: verùm tenui corpore præditos, & aereo siue igneo: vt scriptum est psal. 103. & Heb. 1. Qui facit angelos suos spiritus, & ministros suos ignem vrētem. Sic autem multos sanctorum patrum sensisse cognouimus: quorum est Basilius cognomento magnus: & beatus Athanasius, & Methodius: & qui stāt ab illis. Solummodo autem Deus incorporeus & informabilis est. Intelligibiles autem creaturæ nequaquam ex toto sunt incorporeæ: & imitabiles pictura existunt. Quare etiam in loco existunt, & circunferentiam habent. Quanquam autem non sunt vt nos corporei, vt pote ex quatuor elementis, & crassa illa materia: nemo tamen vel angelos, vel dæmones, vel animas dixerit incorporeas. Hactenus Ioannes Thessalonicensis: cuius sententiam synodus illa non improbauit: quin potius visa fuit approbare: etiam si non decreuerit esse de fide tenendam: Et nostra memoria cardinalis Caietanus in epistolam ad Ephesios cap. 2. dæmones ait esse spiritus. Hæc est magnorum authorum sententia, in qua constare videntur. Ab illis discrepat & dissentit Dionysius ille Areopagita, quem possumus iure optimo cœlestem ac diuinum theologum appellare. Hic c. 1. cœlestis hierarchiæ angelos appellat non solùm incorporales & immateriales substātias, sed etiam deiformes simplicitate. Gregorius etiam Nyssenus in tractatione de oratione explicans verba illa: *Fiat voluntas tua sicut in cœlo & in terra*: angelos asserit esse corporis expertes. In ea sententia est Chrysostomus homilia 22. in Genesim: & 17. atque trigesima secunda in epistolam primam ad Corinthios: & in commētariis in caput sextum Esaiæ. Et Cyrillus in caput decimum euangelij Ioannis. Theodoretus in c. 12. Danielis, & in caput primum Zachariæ. Thomas Aquinas in prima parte summæ theologicæ: qui in principio quæstionis quinquagesimæ sic ait. Primò considerandum est de creatura purè spirituali, quæ in scriptura sacra angelus nominatur. Et primo articulo asserit angelos esse omnino incorporeos. Eius sententiam multi doctores tam scholastici, quàm qui diuinam explicant scripturam, sequuntur. Eam confirmare videntur patres sacri concilij generalis Lateranensis sub Innocentio tertio pontifice maximo celebrati: qui statim in primo decreto verba hæc perpetuis monimentis consignarunt. Deus est vnum vniuersorum principium, creator omnium visibilium & inuisibilium, spiritualium & corporalium: qui sua omnipotente virtute simul ab initio temporis vtramque de nihilo condidit naturam, spiritualem & corporalem, angelicam videlicet & mundanam: ac deinde humanam quasi communem, ex spiritu & corpore constitutam. Hactenus illi. At qui nolunt à contraria sententia dimoueri, verba hæc non negant, sed interpretantur. Aiunt verum esse, angelos creaturas esse spirituales: atque si cum rebus concretis ex quatuor elementis comparentur, incorporeas rectè appellari: quemadmodum tepidum cum calido collatum vocatur frigidum: & aer dicitur spiritus, & respectu corporum concretorum ac solidorum videtur incorporeus: & ita appellatur à nonnullis, qui tamen reipsa corporeus est. Hoc modo aiunt esse verba concilij intelligenda. Nihilominus nec animas, nec angelos aiunt esse omnino corporis expertes. Quomodo hoc intelligatur, nondum est ab ecclesia definitum. Si autem à me quæras vtra harum partium tenenda sit, ingenuè fateor me nescire. Ille hoc nouit, qui angelos ipsos creauit. Quid hac in re verum sit, Deus ipse viderit: quid verisimillimum, magna quæstio est quam ego illis relinquo rationibus conquisitis disputandam, qui ingenij pollentes acumine, & vtriusque philosophiæ diuinæ & humanæ eruditione exculti nomen suum æternitati commendarunt. Sed vtilius esse existimo huiusmodi quæstiones difficiles & abstrusas cum modestia & timore tractare, aut silentio præterire: quæ parum conducunt ad animarum vtilitatem & pietatem, quàm de illis audacter disserere, & aliquid temerè affirmare.

c *Quem videram in visione à principio.* Quem aspexeram in visione superiore, præcedēte capite descripta. Diuini vates intelligebant ob illuminationem Spiritus sancti visiones illas à Deo esse. Atqui prophetæ non sunt, possunt aliquando falli: quia vt ait apostolus cap. 11. posterioris ad Corinthios: *Satanas transfigurat se in angelum lucis.* Vt autem verum numisma diuinæ reuelationis à falso denario illusionis diabolicæ secerni possit, quinque requiruntur, nimirum humilitas, patientia, veritas, prudentia, charitas: vt ait Ioānes de Gerson in tractatione de distinctione verarum visionum à falsis.

d *In tēpore*: Quando solebat fieri sacrificiū vespertinū. Appellabatur tēpus illud tēpus cōstitutū, nimirum ad offerenda holocausta. Ita illud intelligitur c. vlt. lib. 2. Regum: Immisitque dominus pestilentiam in Israel de mane vsque ad tempus constitutum: & mortui sunt ex po-

ex populo à Dan vsque ad Bersabee septuaginta millia virorum. Minatus fuerat Deus missurum se pestem tribus diebus: sed tanta est eius misericordia, vt vno tantùm die miserit eam, quæ solùm durauit à mane vsque ad vesperam, seu vsque ad sacrificiũ vespertinum, quod loco illo tempus constitutum appellatur. Existimant nonnulli tempus constitutum loco illo esse totos illos tres dies, quibus Deus minatus est pestem: sed priorem explanationem rectiorem esse existimo.

e *Nunc egressus sum.* Subaudi, à conspectu Dei: non vt ab eo discederem, qui vbique est, sed vt te docerem. Dicuntur angeli egredi quando ad homines mittuntur.

f *Ab exordio precum tuarum egressus est sermo.* Id est, cum tu incipere effundere preces, exiuit sermo Dei, & sententia rerum futurarum, quas ego veni nuntiatum tibi. Ac si dicat: Cùm tu orares Deum, ipse mihi præcepit, vt tibi quæ sequuntur, indicarem, quæ quidem futura sunt.

g *Quia vir desideriorum es.* Id est, quia res magnas desideras, quia ad Dei laudem & populi Israelitici consolationem desideras arcana & occulta mysteria intelligere: quia rerum expetendarum es magnopere cupidus, & feruente desiderio flagras. Vel quia desiderabilis es, dignus qui ameris, & desidereris. Nonnulli vertunt: Quia vir desiderabilium es. Hoc est, in quo sunt multa desiderabilia.

h *Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt.* Hoc est, quadringenti & nonaginta anni constituti sunt, & præfiniti, & diuinitus præordinati atque præcisi. Duplex est hebdomada, vna dierum, quę continet septem dies, vt constat ex capite 23. Leuitici, altera annorum quæ continet septem annos, vt liquet ex capite 25. eiusdem Leuitici. Et nullo alio modo accipitur meo quidem iudicio in tota sacra scriptura, vt liquet intuenti. Cùm autem hoc Danielis loco hebdomada nullo modo possit accipi pro hebdomada dierum, qua septuaginta eiusmodi hebdomadæ nondum implent annum vnum cum dimidio: & in tam exiguo tempore non fuit ciuitas instaurata, & Christus occisus, & sacrificia antiquata: quæ omnia erant in his septuaginta hebdomadis euentura, apertè ostenditur accipi pro hebdomada annorum. Et in hac sententia fuere etiam expositores Hebræi, vt ostendit Galatinus lib. 4. de arcanis catholicæ veritatis. Si autem rectè numeraueris, inuenies 490. annos: hunc enim summam constituunt sine dubio septuaginta hebdomadæ annorum. Vt autem hæ Danielis hebdomadæ perspicuè intelligantur, reuocanda est in memoriam Ieremiæ vaticinatio cap. 25. mandata: ibi enim prædixit diuinus ille vates duraturam esse Babylonicam Iudæorum seruitutem annis septuaginta, totidémque regnũ Babylonium permansurum: illisque expletis esse Persas ac Medos delendum. Hæc autem Ieremiæ vaticinatio fuit anno 4. incœpto, vt ipse ait eodem cap. 25. regni Ioachim, quando Hierosolyma fuit à Nabuchodonosore Babyloniorum rege expugnata: tunc enim incœpit Hierosolymæ vastatio, & multi ex Iudæis fuerunt in Chaldæam abducti: eóque tempore incœpit captiuitas Babylonica, anno primo nimirum translato Nabuchodonosoris, vt ibi ait Ieremias, & nos in commentarijs in primum caput Danielis copiosè ostendimus. Ac quia quando Iudæi ingressi sunt Babylonem, iam erat transactus annus vnus cum dimidio regni Nabuchodonosoris, implendi erant septuaginta anni captiuitatis Babyloniæ anno secundo post euersionem regni Babylonici. Septuaginta anni durationis regni Babylonij expleti sunt, quando Balsasar vltimus Babyloniorum rex fuit interfectus, & Darius imperium Chaldæorum in ditionem suam

Sup. 1.

Sup. 5.

redegit: septuaginta autem anni seruitutis Babylonicæ expleti sunt anno secundo huius Darij, qui duos tantùm annos nondum completos post captã Babylonẽ vixit. Huic successit Cyrus, qui statim anno primo sui imperij soluit Hebræorũ seruitutẽ, eósque liberos misit Hierosolymam. Ac ita impleta est Ieremiæ vaticinatio: vt literæ diuinæ capite 1. lib. 1. Esdræ memoriæ prodiderunt. Igitur primus annus imperij Cyri regis Persarum ac Medorum erat septuagesimus seruitutis Babylonicæ. Ita quoque asserit Iosephus lib. 11. antiquitatum capite 1. Cùm autem euersum esset Chaldæorum siue Babyloniorum regnum à Dario Medorum rege auunculo Cyri, & iam Darius anno vno regnasset in Chaldæa, legit Daniel vaticinationes Ieremiæ, & intellexit imminere, ac appropinquare tempus liberationis Iudæorum, quæ futura erat anno venturo. Et ita euenit: nam illo sequente anno & rex Darius excessit è vita, & Iudæi fuerunt restituti per regem Cyrum, qui statim post Darium totius imperij clauum obtinuit. Igitur primo anno Darij dum Daniel pias ad Deum preces emitteret, ab eo petens ne Hebræorum scelera eorum ereptionem, quæ iam imminebat, impedirent, aut retardarent, apparuit illi Gabriel angelus, qui ei nuntiauit implendam esse Ieremiæ vaticinationem de reditu ac restitutione Iudæorum tempore, quo Ieremias fore prædixerat, nimirum fluxis annis septuaginta, qui anno sequente explebantur. Cùm autem Deus solitus sit dare sæpenumero viris piis ac iustis plusquàm illi petunt ab eo, nuntiauit Daniel per angelum Gabrielem tempus non solùm liberationis à seruitute Babylonica per Cyrum regem terrestrem, sed etiam à seruitute peccati per Iesum Christum regem cœlestem: futurámque esse liberationem hanc ab illo die, quo ei angelus loquebatur, vsque ad septuaginta hebdomadas annorum: hoc est, vsque ad annos 490. Et in vltima harum septuaginta hebdomadarum futuram esse mundi redemptionem per Christum. Ac si dicat angelus. Tu Daniel oras pro liberatione vnius populi expletis septuaginta annis: & Deus indicat tibi redemptionem omnis generis humani expletis septuaginta hebdomadis. Non tantùm futura est liberatio tui populi, quando Iere. prædixit: sed totius vniuersi, quando ego prædico. Ieremiæ ostendit Deus septuaginta annos vsque ad ereptionem populi Israelitici ab exilio Babylonico per Cyrum, qui à ceruicibus Hebræorum iugum seruile deiiciet, eósque in libertatem vndicabit: tibi autem ostendit septuaginta hebdomadas annorum vsque ad ereptionem totius mundi à seruitute peccati per verum Messiam, qui à dæmonum faucibus liberabit mortales, quibus aditum reserabit ad æternas cœlorum sedes, iusta illud & gloriam immortalem consequendam. Hæ septuaginta hebdomadæ incœperunt à prolatione angeli: hoc est à tempore illo, quo eas angelus Danieli nunciauit. Id ostendit ipse angelus: cùm ait: Scito ergo, & animaduerte, ab exitu sermonis, &c. Id est, à tempore, quo hic meus sermo exit à me. Et durarunt vsque ad mortem Christi: & expleta sunt anno tertio cum dimidio post Christi mortem: quo tempore fuit euangelium Hierosolymæ plenè nunciatum. Itaque durarunt annos quadringentos & nonaginta. Nam ab illa angeli pronunciatione vsque ad principium instaurationis templi, fluxerunt duo anni: & templum instauratum est annis quadraginta sex, iuxta illud Euangelij authore Ioanne capite 2. *Quadraginta & sex annis ædificatum est templum hoc.* Si autem eos simul iungas, efficies annos quadraginta octo: templum verò illud secundum durauit annos quadringentos & octoginta & aliquot menses, vsque ad euersionem eius per Titum Vespasianum: qui omnes simul

ponit in titulo eiusdem psalmi: Pro arcanis: nimirum Christi. De eo ait ita Baruch cap. 3. *Hic est Deus noster, & non aestimabitur alius aduersus eum. Hic adinuenit omnem viam disciplinae: & tradidit illam Iacob puero suo, & Israel dilecto suo. Post haec in terris visus est, & cum hominibus conuersatus est.* Haec ille. De Christo praedixit Esaias ca. 53. *Ecce Deus noster veniet, & saluabit nos.* Et 40. *Ecce dominus Deus in fortitudine veniet.* Et Michaeas quinto, vbi locutus est de temporali natiuitate in oppido Bethlehemitico, loquitur de aeterna dicēs: *Et egressus eius ab initio, à diebus aeternitatis eius.* Ideo dicebat Christus dominus apud Ioannem 8. *Antequam Abraham fieret, ego sum.* Alludit ad verba illa Exodi c. 3. quae dixit Mosi: *Ego sum, qui sum.* Et apud Ioannem 10. ait: *Ego & pater vnum sumus.* Non dixit, vnus, sed vnum, vt vnitatē naturae significaret: nec sum, sed sumus, vt distinctionem innueret personarum. Ac idem pater in Christi baptismo & transfiguratione 3. & 7. *Hic est, inquit, filius meus, in quo mihi bene complacui.* Et diuus Petrus Matthaei 16. *Tu es Christus filius Dei viui.* Et diuus Paulus ca. 9 epistolae ad Romanos. *Ex quibus est Christus secundum carnē, qui est super omnia benedictus Deus in secula.* Et cap. secundo ad Philippenses: *Qui cùm in forma Dei esset, nō rapinā arbitratus est esse se aequalem Deo.* Vbi Chrysostomus & catholici doctores formam interpretātur substantialem. Ac si dicat: Cùm Christus Iesus esset eiusdem cum Deo patre substantiae & naturae, eique aequalis & consubstantialis, & ideo rerum omnium dominatum haberet: tamen seipsum abiecit, naturam accipiens humanam. Vbi aspicis, quàm apertè Apostolus Christum appellet Deum & hominem. Id quod hoc capite ostendit Daniel. Cùm enim dixit, delenda esse peccata per Christum, indicauit eius diuinitatem: cùm verò posteà dixit eum esse occidendū, indicauit eius humanitatem. Deus enim mori nō potest, quatenus Deus est. Verè tamē dicimus mortuum fuisse Deum, quia mortuus fuit Christus, qui est Deus & homo: mortuus autem est, non quatenus Deus.

m *Et adducatur iustitia sempiterna.*] Id est, & adducatur per Christum iustificatio, quae in via inchoatur, & in patria perficitur: quam ob causam vocatur aeterna. Vel nominatur aeterna respectu iustitiae veteris legis, quae his verbis repellitur: quia cùm esset in vmbris posita, erat per legem nouam abroganda. Iustitia enim accipitur pro iustificatione, vt capite secundo epistolae ad Galatas: *Si per legem iustitia, ergo Christus gratis mortuus est.* Ac si dicat Apostolus: Si lex vetus sufficiebat ad iustificationem nostram, frustrà mortuus est Christus: sed quia lex non sufficiebat, venit Christus, & pro nobis mortem sustinuit, vt nos iustificaret, & ad gloriam sempiternam perduceret. Eodem modo accipitur capite secundo epistolae Iacobi Apostoli: *& reputatum est illi ad iustitiam.* Et capite primo Lucae: *vt seruiamus illi in sanctitate & iustitia coram ipso omnibus diebus nostris.* Vel accipitur hoc Danielis loco iustitia pro iuris aequitate, quae est habitus animi communi vtilitate conseruata, suam cuique tribuens dignitatem, puniens delicta, & praemio afficiens virtutes. Haec appellatur in diuinis literis virga Aaronis, ventilabrum, & gladius ex vtraque parte acutus. Christus enim via iustitiae genus hominum liberauit, luens poenas scelerum eorum. Ideo ait ipse apud Ioannem: *Nunc iudicium est mundi.* Et psal. 118. *Supra dorsum meum fabricauerunt peccatores.* Et psalm. quinquagesimooctauo. *Quae non rapui, tunc exoluebam.* Et Esaias cap. quinquagesimotertio. *Verè dolores nostros ipse tulit, & languores nostros ipse portauit.* Voluit diuinitus pater, vt filius eius pro nobis pateretur: & vt iustitiam suam indicaret, proprio filio suo non pepercit, vt verbis vtar Apostoli. Hoc voluit idem Apostolus significare cap. tertio epistolae ad Romanos: cùm dixit: Quē proposuit Deus propitiatorem per fidem in sanguine ipsius, ad ostensionem iustitiae suae, propter remissionē praecedentium delictorum. Vel accipit Daniel iustitiam pro Euangelio, quemadmodum accipitur capite quadragesimoquinto Esaiae: *Egredietur de ore meo iustitiae verbum.* Et capite decimo Oseae: *Cùm venerit, docebit vos iustitiam.* Et capite tertio secundae ad Corinthios: *Si ministratio damnationis in gloria est, multò magis abundat ministerium iustitiae in gloria.* Vbi Apostolus per damnationem intelligit legem veterem, quae suos praeuaricatores morte damnabat: per iustitiam verò legem nouam, quae est iustificationis administratrix. Fortasse per iustitiam sempiternam intelligit Daniel Christum Deum nostrum: de quo ait Apostolus cap. primo epistolae prioris ad Cor. *Qui factus est nobis sapientia, & iustitia, & sanctificatio, & redemptio.* Hanc iustitiam quaerere debemus ixta illud Christi seruatoris nostri apud Matthaeum sexto. *Quaerite primo regnum Dei, & iustitiā eius.* Intelligi autem hoc Danielis loco per iustitiam Christum asserit Rabbi Barachias in libro de ordine mundi, Rabbi Moses Barnahamau, & Rabbi Ioseph.

Ioann. 12

n *Et impleatur visio & prophetia*] Et implebuntur vaticinationes de Christo. Visio & prophetia pro eodem accipiuntur. Vnde idem Christus tempore mortis eius imminente: *Ecce*, inquit, *ascendimus Hierosolymā, & consummabuntur omnia, quae scripta sunt per prophetas de filio hominis.* Et diuus Ioannes ca. 19. *Sciens Iesus quia omnia consummata sunt, vt consummaretur scriptura, dixit: Sitio.* Et paulò pòst: *Cum ergo accepisset Iesus acetum, dixit: Cōsummatū est.* Apud Matthaeum capite 11. & Luc. 16. ait Christus: *Omnes prophetae & lex vsque ad Ioannem prophetauerunt.* Nimirum de Christo venturo. Ioannes ca. 1. autem non de venturo vaticinatus est, sed de praesenti, quem digito ostendit.

Luc. 18

o *Et vngatur sanctus sanctorum.*] Hoc est Christus, qui secundùm assumptam humanitatem vnctus est oleo laetitiae, & vberrimo fonte gratiae copiosius omnibus sanctis illius consortibus & cohaeredibus. Nam illis fuit vis Spiritus sancti per partes communicata: illum autem totum tota effusa largissimè repleuit. De hac vnctione ait psal. 44. diuinus vates: *Vnxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis.* Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebraeos de Christo interpretatur. Et ipse Christus apud Esaiam 61. ait: *Spiritus Domini super me, eo quòd vnxerit me.* Ad quae loca alludit Petrus Apostolus ca. 10. Acto. cùm ait: *Iesum à Nazaret vnxit Deus Spiritu sancto & virtute.* Eam ob causam appellatur Christus: nam Christus idem est quod vnctus: vncti autem erant reges & sacerdotes: Christus verò rex est, & sacerdos, & sanctus sanctorum, nō solùm ob sanctitatis praestantiam, sed etiam ob eius efficientiam. Ait enim Ioannes ca. 1. *De plenitudine eius omnes nos accepimus.*

Hebr. 1

p *Ab exitu sermonis.*] Id est, ab egressu horūm verborū meorum: ab hora pronūtiationis huius sermonis mei de aedificanda vtraque Hierosolyma, nimirum terrena in Iudaea, & spirituali, quae est ecclesia in toto orbe terrarum. Qui sermo, qui exit modò à me, exiuit à Deo mihi illum ostendente, vt ego illum tibi aperirem.

q *Vsque ad Christum ducem.*] Ducem etiam eum appellat Deus pater apud Esaiam cap. 55. *Ecce testem populis dedi eum ducem & praeceptorem gentibus.* Et apud Michaeam quinto: *Et tu Bethlehem terra Iudah nequaquam minima ex principibus Iudah: ex te enim exibit dux, qui regat populum meum Israel.* Ita hic locus citatur apud Matthaeum capite secundo. Quod autem ait: *Vsque ad Christum Ducē hebdomadae septem, & hebdomadae sexaginta duae*: refertur ad tempus illud, quo

Christus se cœpit ducem populi declarare, quando in eius baptismo aperti sunt cœli, & vidit spiritum Dei descendentem sicut columbam, & venientem soper se. *Et ecce vox de cælo dicens: Hic est filius meus dilectus, in quo mihi complacui.* Tunc repletæ sunt sexaginta nouem hebdomadæ, & incœpit septuagesima, & vltima.

Matt. 3

r *Et rursum ædificabitur platea & muri.*] Subaudi Hierosolymæ: pro qua oras: nimirum in primis septem hebdomadis: Sed erit in angustia temporum: hoc est in calamitatibus & molestiis, quibus illo tempore ob vicinorum populorum impedimenta Iudæi afficientur. Id ita euenisse liquet ex libris Esdræ multis in locis.

1 Esd. 3 & 4.
2. Esd. 4.

s *Et post hebdomadas sexaginta duas occidetur Christus.*] Subaudi, additis aliis septem, quæ omnes sexaginta nouem efficiunt. Igitur post hebdomadas sexaginta nouem, hoc est hebdomada septuagesima occidetur Christus, verus ac proprius Dei filius. Vnde Apostolus 8. ad Romanos: *Qui proprio filio suo non pepercit, &c.* Vbi Hilarius lib. 6. de trinitate ait, naturæ veritatem significanter expressit, vt qui superius filios plures per spiritum adoptionis demonstrarat, nunc vnigenitum Deum proprietatis ostenderet. Hic in medio vltimæ hebdomadæ fuit pro nobis occisus. Vide quàm apertè hic Daniel vaticinetur de morte Christi.

Ioan. 19.

t *Et non erit eius populus, qui eum negaturus est.*) Hoc est, & populus Iudaicus qui negaturus est Christum dominum, non erit eius amplius: non erit deinceps populus Dei. Negarunt Iudæi Christum, quando apud Pilatum dixerunt: *Tolle, tolle, crucifige eum.* Et paulò pòst: *Non habemus regem, nisi Cæsarem.* Hoc autem non de omnibus intelligitur, sed de illis duntaxat, qui noluerunt ad Christum conuerti, qui impietati suæ pertinaciam adhibuerunt.

v *Et ciuitatem & sanctuarium dissipabit populus cum duce venturo.*) Id est, & exercitus Romanus cum duce suo Tito Vespasiano euertet Hierosolymam, & sanctum Dei templum. Locutus est de acerbissima Christi nece: nunc de eius loquitur vltione, quæ postea venit anno ab illa 42. Quidam vertunt: Populus ducis venturi: vt exitium templi tribuant exercitui Romano, non autem Tito, quem aiunt illud seruare voluisse. Euersio Hierosolymæ fuit post septuaginta hebdomadas: sed quoniam pœna illa ideo inflicta fuit Iudæis, quia Christum immanissime vocarũt ad crucis interitum, meritò fuit addita huic vaticinationi.

x *Et finis eius vastitas.*] Et finis vrbis ac templi erit euersio per Romanum exercitum inducta. Sensus est. Et vltimo prælio euertetur ac vastabitur ciuitas, & templum delebitur, & incendio flagrabit.

y *Post finem belli statuta desolatio.*) Id est. finito bello Romanorum aduersus Iudæos erit desolatio à Deo statuta & præfinita. Erit ciuitas illa desolata ex Dei statuto. Quidam vertunt: Ad finem belli statuetur seditio. Ac si dicat: Prope finem obsidionis labefactabuntur vires Hierosolymæ propter seditiones, & bella interna ac ciuilia.

z *Confirmabit autem pactum multis hebdomada vna.*) Reuertitur ad id, vnde exierat oratio. Vltima, inquit, hebdomada confirmabit Christus legem euangelicam multis rebus, verbis, factis, & signis. Vel multis hominibus. Et rectè ait, multis, non omnibus, quia vt diuus ait Ioannes capite primo: *In propria venit, & sui eum non receperunt. Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Christus quantum in se fuit, omnibus euangelium confirmauit: sed non omnes illi credere voluerunt. Euangelium in literis diuinis dicitur nouum testamentum, mensa, lux, benedictio, lex noua, dies, clypeus, virga virtutis, cornu salutis, spiritus, verbum domini, aqua, veritas, aqua sapientiæ salutaris, lux magna, dies virtutis, virtus Dei, fœdus & pactum. De hoc fœdere & pacto loquitur hoc loco Daniel. De eo dixerat Deus apud Ieremiam trigesimoprimo. *Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Israel, & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris in die, qua apprehendi manum eorum, vt educerem eos de terra Aegypti.* Et paulò pòst explicans, quod esset hoc pactum nouum, quod se confirmaturum pollicebatur: *Dabo*, inquit, *legem meam in visceribus eorum.* Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebræos de euangelio, quod nouum appellat testamentum, interpretatur. Nouum testamentum derogauit vetus. Nam hæc testamentorum vis & natura, vt prius per posterius derogetur. Hoc nouum testamentum fuit morte Christi confirmatum: nam vt iura statuunt, & diuus asserit Paulus in epistola ad Hebræos, *vbi testamentum est, mors necesse est intercedat testatoris.* Hanc existimo esse confirmationem, de qua præcipuè hoc loco loquitur Daniel. Huic expositioni fauet versio Theodotionis ita habens: Et confirmabit testamẽtum multis hebdomada vna.

Hebr. 8. 9. & 10.
Heb. 9

aa *In medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium.*) Id est, in medio vltimæ hebdomadæ mortuo Christo cessabunt omnia veteris legis sacrificia. Nam cum essent Christi figuræ atque vmbræ, erant in eius morte antiquanda & finienda. In epistola priore ad Corinthios ait Apostolus res in figura Iudæis contigisse. Et in epistola ad Hebræos cap. 10. *Lex*, inquit, *vmbram habet futurorum bonorum, non ipsam imaginem rerum.* Hoc est, non ipsam propriam lucem. Figura autem cessat adueniente veritate, & vmbra adueniente luce. Esse autem euangelium veritatem, indicat illud Ioannis 1. *Lex per Mosem data est, gratia & veritas per Iesum Christum facta est.* Et illud Apostoli ad Galatas 3. *Quis vos fascinauit non obedire veritati?* Est etiam lux, iuxta illud Esaiæ 9. *Habitantibus in regione vmbræ mortis lux orta est eis.* Et illud Apostoli in epistola ad Romanos 13. *Induamur arma lucis.* Diuinus psaltes vno & eodem versu euangelium vocat lucem & veritatem psalmo 24. *Emitte lucem tuam, & veritatem tuam.* Quemadmodum veniente & coruscante sole stellæ non apparent: ita adueniente Christo, mundúmque morte sua illustrante, sacrificia Mosaica euanuerunt. Durante lege vetere erant sacrificia Deo grata, quia bona futura adumbrabant, pietatem & religionem offerentium declarabant, & idolorum cultum excludebant. Sed non qua ratione erãt carnalia, nec ex parte operis operati, vt theologi scholastici loquuntur. Erantque tantùm vsque ad Messiam duratura, qui erat legem gratiæ laturus. At veniente lege noua erat vetus abroganda: ipse enim Deus ait in hunc modum apud Ieremiam capite trigesimo 1. *Ecce dies venient, dicit dominus, & feriam domui Israel & domui Iuda fœdus nouum, non secundum pactum, quod pepigi cum patribus vestris in die, qua apprehendi manum, vt educerem eos de terra Ægypti. Hoc erit pactum, quod feriam cum domo Israel: post dies illos, dicit dominus, dabo legem meam in visceribus eorum, & in corde eorum scribam eam: & ero eis in Deum: & ipsi erunt mihi in populum.* In hanc sententiam citat Apostolus hunc locum ad Hebræos octauo, vbi pro fœdere & pacto legit, *testamentum.* Hoc promissum confirmauit Deus apud Baruch capite 2. cùm dixit: *& Statuam illis testamentum alterum sempiternum: vt sim illis in Deum, & ipsi erunt mihi in populum.* Et per Esaiam

1. Cor. 10
Similitudo

capite

capite 55. dixerat. *Inclinate aurem vestram, & venite ad me, & viuet anima vestra, & feriam vobiscum pactum sempiternum.* Hoc sempiternum pactum est sanctum Christi euangelium: quod non de monte Sinai exiuit, sed de Sione, iuxta illud Esaiæ capite 2. *De Sion exibit lex, & verbum domini de Hierusalem*: vbi per legem & verbum domini euangelium significatur. Nonne intueris, quàm apertè loquatur de lege noua legis veteris abrogatrice? Apud Esaiam primo ait ita Deus loquens cum Iudæis temporis euangelij: *Quo mihi multitudinem victimarum vestrarum? Plenus sum. Holocausta arietum, adipem pinguium, & sanguinem hircorum nolui: ne offeratis mihi hæc vltra.* Et apud Amos cap. 5. *Si obtuleritis holocaustomata & munera vestra, non suscipiam.* Et per Ieremiam 6. *Holocausta vestra non sunt accepta, & victimæ vestræ non placuerunt mihi.* Et apud Dauidem psal. 39. conferens filius cum patre sermones has voces emittit: *Sacrificium & oblationẽ noluisti: aures autem perfecisti mihi. Holocaustum, & pro peccato non postulasti: tunc dixi: Ecce venio. In capite libri scriptũ est de me, vt facerem voluntatem tuã.* Intelligi hunc locũ de Christo cum Deo patre loquente asserit diuus Paulus c. 10. epistolæ ad Hebræos. Sed verba illa: *Aures autẽ perfecisti mihi*, possunt verti: Aures autem perforasti mihi: hoc est, voluisti, vt tibi parerem. Vel, corpus autem aptasti mihi: vt legit Apostolus in epistola ad Hebræos. Hoc est, induisti me corpore: voluisti, vt essem homo, quò pro peccatoribus crucem subirem: & ita veteris legis sacrificia & hostiæ cessarent. Vaticinans Oseas ca. 9. de tempore legis nouæ, quando iam essent abrogata Iudæorum sacrificia. *Non placebunt*, inquit, *domino sacrificia eorum.* Aspicis ipsam legem veterem asseruisse fore, vt ipsa abrogaretur, & altera ferretur in æternum duratura. Ipse sui ipsius cædem prædicebat, & literis explicabat instar Vriæ, qui secum portabat literas necẽ suam continentes. Et quia lex vetus erat antiquanda, & noua ferenda, dicebat apud Esaiam Deus ca. 43. *Ne memineritis priorum: & antiqua ne intueamini: ecce ego facio noua.* Vnde diuus Paulus in epistola posteriore ad Corinthios c. 5. *Vetera*, inquit, *transierunt: ecce facta sunt omnia noua*: Vt peritus pictor volens imaginem quandam fingere omnibus numeris absolutam, prius præparat tabulam, efficiens in ea lineas rudi quodam carbone, non quæ permaneãt, sed quæ ad colorum picturã solùm durẽt: imagine verò perfecta lineæ illæ euanescunt: ita sapientissimus Deus admirabilem legem gratiæ conditurus, instituit prius veteris legis sacrificia & ceremonias tanquam lineas & vmbras, quæ vsque ad viuorum niridorumq; colorum picturam duntaxat perdurarent. At cõsummata noua lege, enuntiatoque sancto Christi euangelio omnia illa vetera lineamenta euanuerunt. In agno immolato adumbrabatur Iesu Christi seruatoris nostri mansuetudo: in tauro fortitudo: in vitulo abundantia gratiæ cœlestis: in oue fructus patientiæ: in columba simplicitas: in turture dilectio erga sponsam, quæ est ecclesia: in hirco, ariete, & hœdo, nostrorum peccatorum impuritas, quorum ipse erat pœnas daturus. Occidebantur & sacrificabantur animalia, quia Christus erat occidendus & sacrificandus. Deo in lege vetere effundebatur sanguis, & vt ait Apostolus ad Hebræos: *Sine sanguinis effusione non fit remissio.* Et vt ipse ait ad Romanos cap. 10. *Finis legis Christus est.* Illa vetera sacrificia erant quædam lineamenta, quæ perfecta imagine in Christi morte, cum ipse dixit: *Consummatum est*: & cessarunt, & enuntiato euangelio ad nihilum reciderunt. Et quia hoc fuit in medio vltimæ septuaginta hebdomadarum, ait hoc loco Angelus, in medio hebdomadæ deficiet hostia & sacrificium.

[margin: 2. Reg. 11] [margin: Similitudo] [margin: Hebr. 9.] [margin: Ioan. 19.]

bb *Erit in templo abominatio desolationis.*) Id est, euertetur templum Hierosolymæ ab exercitu Romanorum. Exitium illud appellatur abominatio propter ignominiam sancto Dei templo illatam: & abominatio desolationis propter eiusdem templi euersionem. Romani duce Tito Vespasiano filio Vespasiani Hierosolymam expugnarunt, templum Dei vastarunt, & Iudæos crudelissimè vexauerunt. Lege Iosephi historiam de bello Iudaico: qui hæc oculis vidit, verisque monimentis consignauit. Iudæi illi qui viso templo vastato permanebant Hierosolymæ, occidebantur immaniter, aut coniiciebantur in vincula. qui verò se fugæ mãdabant, poterant quodammodo immanem illam vitare perniciem. Eam ob causam dicebat Christus Deus noster, vt aiunt Euangelistæ: *Cum videritis abominationem desolationis, quæ dicta est à Daniele propheta, stantem in loco sancto, qui legit, intelligat. Tunc qui in Iudæa sunt, fugiant ad montes: erit enim tribulatio magna.* Et quoniam vastitas illa templi futura erat perpetua, ait Angelus Danieli: Et vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio. Nunquam enim posteà templum illud instauratum est, vt anteà, nec instaurabitur. Ob eam causam illud Aggæus propheta capite secundo vltimum appellat siue nouissimum, cùm ait: *Magna erit gloria domus istius nouissimæ plusquam primæ.* Hoc ideo ait, quia Christus in illo posteriore templo præsentatus est, docuit, & miracula edidit. Nam ædificiorum pulchritudine & magnificentia fuit à priore superatum. Sed dices fortasse: cur dedit Deus templum illud Iudæis, si illud erat illis euersurus? In promptu est responsio. quia Deus multa largitur in vno tempore, quæ aufert in altero, similis prudenti pædagogo, qui aliud docet discipulum in pueritia, aliud in iuuentute. Quemadmodum peritus colonus aliud agit in agro tempore hyemis, aliud tempore veris, sed non propterea mutat rationẽ agriculturæ: sic Deus aliud fecit tempore legis veteris, aliud tempore nouæ: sed nec ob id est sui dissimilis. Templum illud ex lapidibus mortuis constructum figura erat ecclesiæ ex lapidibus viuis conflatæ. Quam ob causam ait diuus Paulus priore ad Corinthios capite tertio. *Templum Dei sanctum est, quod estis vos.* Et in posteriore capite 6. *Vos estis templum Dei viui*: Ecclesia autem constituta, & euangelio longè latéque propagato consumpta fuit figura, & templum in quo vetera immolabantur sacrificia, funditus deletum. Nam quemadmodum medicus intelligens perniciosam esse aquam frigidam ægroto, schyphum seu poculum ei infringit, ne amplius bibat: ita Deus videns exitiosa esse Iudæis post plenam euangelij prædicationem veteris legis sacrificia, templum illis euertit, ne amplius illa facerent. Vt fracto vase medicus ægrotum ab aquæ potione etiam inuitum deterret, & abducit: sic vastata Hierosolyma, & templo direptioni ac flammis commisso Deus populum Iudaicum vel inuitum ab antiquis victimis seiunxit, atque separauit. Mirum est profectò concedi Iudæis totum orbem terrarum ad habitandum, vbi illis non licet facere sacrificia: solam autem Hierosolymam illis interdici, vbi illis licebat immolare. Magnum quidem Dei iudicium, diuturnáque dignũ obseruatione. Imperij Romani gubernaculum obtinente Iuliano, quem vocant apostatam, conuenerunt infiniti propè Iudæi Hierosolymam multis ex regionibus, vt illam cum templo instaurarent. Imperator enim ille cùm à fide Christi defecisset, nihilque ei esset antiquius, quàm Christianam religionem labefactare, dedit Iudæis illis magnam & pecuniarum, &

[margin: Ioseph] [margin: Matt. 24] [margin: Mar. 13] [margin: Luc. 21] [margin: Luc. 2] [margin: Simile] [margin: Similitudo] [margin: Similitudo]

artificum copiam, vt in Christi ludibrium & despectum antiquam vrbem renouarent. At Deus compressit nefarios illos conatus: nam cùm Iudæi cœpissent nudare fundamenta, multámque hausissent terram magnus exiuit ignis, qui illos excussit, illorumque impiam pertinaciam fregit. Quam ob rem destiterunt ab incœpto, ne omnes igne illo extinguerentur. Narrat hoc diuus Ioannes Chrysostomus oratione secunda aduersus Iudæos. Sed & Theodoretus libro vigesimo Ecclesiasticæ historiæ vbi hoc copiosè scribit, asserit præter hoc Iudæos comportasse gypsi & calcis multa modiorum millia, quæ irruens impetus venti repentè dispersit. Erat conspectum fuisse in cœlo signum crucis fulgidum: ipsorúmque Iudæorum vestes fuisse crucibus non tamen fulgidis, sed coloris atri repletas. Scribit etiam historiam hanc Eusebius Cæsariensis libr. 10. Ecclesiasticæ historiæ cap. vltimo: & multò copiosiùs Nicephorus Callistus tomo 10. capite 32. & 33. vbi multa notatu dignissima literis mandauit. Aspicis igitur non potuisse Iudæos Hierosolymam cum templo instaurare, post illatam à Romanis euersionem, quam hic Daniel *abominationem desolationis* appellauit. Nonnulli per abominationem desolationis intelligunt detestabilem veterum sacrificiorum oblationem, post planè enuntiatam euangelij veritatem. Alij statuam Tiberij Cæsaris, quam Pilatus statuit in templo. Alij statuam Adriani imperatoris, quam ipse in templo iussit collocari. Alij impiam Antichristi doctrinam. Alij ipsum Antichristum. Sed quia Christus Deus noster loquẽs de hac abominatione desolationis monet, vt qui eam viderint, fugiant ad montes ne in vrbe acerbissimis afficiantur vulneribus: existimo nomine eius significari templi oppugnationem, vel impium Romanorum exercitum templum inuadentem ad illud spoliandum & euertendum. Huic expositioni fauet litera Hebræa, quæ potest verti: Erit expansio abominationis desolationis: Hoc est extensio vexilli exercitus Romani. Potest quoque hic locus verti: Erit per alam abominatio euersionis. Hoc est delebitur templum per exercitum gentilium: ala enim aliquando accipitur pro exercitu. At rectissima est litera editionis vulgatæ habens. *Erit in templo abominatio desolationis.* Et ita habet versio Græca Theodotionis. Et ita Christus dominus hunc locum in euangelio citauit. Capite duodecimo loquitur etiam Daniel de abominatione desolationis: de qua ibi Deo adiuuante differemus.

cc *Vsque ad consummationem & finem perseuerabit desolatio.*] Perseuerabit vastitas templi vsque ad finem mundi. Nunquam Iudæis templum illud restituetur. Id voluit diuus Paulus significare, cùm dixit in epistola priore ad Thessalonicenses: *Peruenit ira Dei super illos vsque in finem.* Habes huius capitis explanationem perspicuam meo quidem iudicio, & veram: ex qua colliges exactas esse ac finitas septuaginta hebdomadas, de quibus hic loquitur Daniel. Liquet ex hac Danielis vaticinatione Christum Deum, verum Messiam iam venisse, Iudæósque illum expectantes in errore intolerabili versari. Nam quocunque modo has septuaginta hebdomadas assumpseris, & à quocunque tempore eas incœperis, videbis clariua luce meridiana eas esse completas: & ea consequente Dei filium à cœli fastigio ad terram descendisse, humanam naturam induisse, & in crucis ara animam efflasse, vt homines diuino lumine illustraret, & ad vitam immortalem perduceret. Sunt huius loci variæ doctorum sententiæ, vbi scilicet faciendum sit harum hebdomadarum initium. Iulius Africanus qui floruit imperium tenente Marco Aurelio Antonino in quinto temporum volumine, vbi hanc vaticinationem de Iesu Christo Deo nostro interpretatur, à vicesimo Artaxerxis regis Persarum anno, ait has hebdomadas principium habuisse: cuius sententiam sequitur Theodoretus in commentariis in hunc locum. Eusebius Cæsariensis in octauo demonstrationis euangelicæ libro, ab anno primo Cyri regis Persarum. Eodem modo Clemens Alexandrinus. Hippolitus multò antè, nimirum quadragesimonono ante Cyrum. Origenes in decimo Stromatum volumine à primo anno Darij filij Assueri, à die quo Angelus has hebdomadas Danieli nunciauit. In qua sententia multo copiosiùs & apertiùs est Tertulianus in libro aduersus Iudæos. Nicolaus Lyranus duas habuit opiniones: nam prius existimauit has hebdomadas incœpisse anno vigesimo Artaxerxis: posteà verò multò antè, nimirum anno quarto Sedechiæ circa finem. Hanc eius secundam opinionem sequitur Paulus Burgensis in additionibus, Raymundus in Pogione, Franciscus Vatablus in annotationibus. Rabbi Salomon doctus inter Iudęos, ait has hebdomadas incœpisse ab euersione primi templi, & finem fecisse in euersione secundi. Hanc explanationem sumpsit ille ex libro illo Talmud, qui inscribitur Cedet holam: & ex libro, qui inscribitur Abodazara, vbi affirmatur. In hac sententia fuerunt multi Iudæorum Rabbini, quos, citat Finus Hadrianus in Flagello Iudæorum cap. quinto libri quinti. Verùm vbicunque has hebdomadas incipias, videbis eas tempore Christi impletas fuisse, aut circa eius tempus, nempe in euersione templi Hierosolymæ per Tytum Vespasianum anno quadragesimosecundo post Christi mortem: etiam iuxta Iudæorum sententiam. Quare omnis illis adimitur excusatio: ita enim cum illis hæc pugnat vaticinatio, vt nullo modo possint euadere. Sed nulla teneat admiratio, quòd tantam videas in huius loci explanatione authorum varietatem in temporum supputatione. Nam cùm numerent tempora per regum ac principum vitas, quorum certus annorũ numerus non possit ex diuina colligi scriptura, recurrunt ad annalium memoriam, & historias humanas: cùm autem illæ sint dispares, & varietate distinctæ: nam quædam plures annos numerant, quædam pauciores, & vnusquisque suum sequatur scriptorem, sunt etiam illi diuersi. Quidam aiunt Cyrum triginta annos vixisse: alij viginti duos: alij quatuor tantum. Quidam à primo anno Cyri vsque ad vigesimum Artaxerxis centum & quindecim annos numerant: alij verò quadraginta & septem duntaxat, aut circiter ad calculum reuocant. Hac ratione ductus Iosephus in libro contra Appionem. Scimus, inquit, in quot locis Hellanicus de genealogiis & temporibus ab Agesilao discrepet: & in quot Herodotum corrigat Agesilaus. Ephorus Hellanicum in pluribus ostendit esse mendacem, & Ephorum Timæus, Timæum posteri, Herodotum cuncti. Hæc ille. Nec Latini historici, nec Græci, nec Hebraici omnino conueniunt & concordant in temporum numeratione, & ad calculum reuocatione. Illud est certissimum Iesum Christum Dominum se in crucis ara sacrificium constituisse in vltima harum septuaginta hebdomadarum, in medio hebdomadæ, fuisséque has hebdomadas finitas & expletas anno tertio cum dimidio circiter post eius mortem: quo tempore Apostoli euangelium in Iudæa nunciarunt, in cuius confirmationem miracula multa ediderunt. Vnde exordium sumpserint, magna controuersia est. Sed inter omnes illi mihi magis placẽt, qui eas aiũt incœpisse ab

eo die,

eo die, quo eas Angelus Danieli nunciauit. Id explicat ipse Angelus, cùm ait: Ab exordio precum tuarum egressus est sermo: ego autem veni, vt indicarem tibi. Hic sermo à Deo egressus est, fundente Daniele preces ad illum, qui sermo erat de bis septuaginta hebdomadis, quas ei Angelus indicauit. Et paulò post ait idem Angelus: *Scito ergo, & animaduerte: ab exitu sermonis, vt iterum ædificetur Hierusalem*, &c. Hoc est à pronunciatione huius sermonis mei de septuaginta hebdomadis, qui sermo exiuit paulò antè à Deo, & nunc ea'i à me: nam ipse mihi indicauit illum, vt ego tibi illum indicarem. Ab egressu, inquam, huius sermonis vsque ad generis hominum redēptionem per Christum erunt septuaginta hebdomadæ: quæ explebūtur anno circiter tertio cum dimidio post eius acerbam cædem: nam ipse in medio hebdomadæ immolabitur: eritque perpetuum sacrificium: & tunc veteris legis sacrificia cessabunt. Hæc est vera, vt ego mihi statuo. huius loci explanatio, omnibus aliis literæ congruentior, instituto diuini vatis propior, & annorum numero accommodatior. Aliarum quædam multò plures continent annos, quædam multò pauciores: hæc autem medium amplectens veram sequitur annorum supputationem à magnis ac sapientibus viris approbatam, partim ex sanctis literis, partim ex historicis Græcis, Latinis, Persis, Hebræis verè depromptam. Supputationem autem supra digessi, verba illa explanans: Septuaginta hebdomades abbreuiatæ sunt. Tanta est huius vaticinationis vis, vt illa conuictus ac constrictus Rabbi Samuel literarum diuinarum peritus, in epistola quadam ad Rabbi Isaac ingenuè fateatur, venisse Christum. iuxta Danielis hebdomadas. In ea sententia existimo fuisse Iudæos illos, qui miserunt sacerdotes & leuitas interrogatum Ioannem, capite primo esset ne ipse Messias, vt ei traderetur regnum, si seipsum Christum fateretur. Nam præter hunc Danielis locum videbant implexum esse oraculum patriarchæ illius Iacob, in quo diuinum quoddam fidei & vaticinationis lumen priscis illis temporibus mirabiliter eluxit. Cùm enim ad exitum vitæ vocaretur, has voces emisit: *Non auferetur sceptrum de Iuda, & dux de femore eius, donec veniat, qui mittendus est: & ipse erit expectatio gentium.* Nam tempore Christi ademptus est principatus à tribu Iuda: nunquam posteà Iudæi habuerunt sceptrum, nec dominatum, nec principem de genere Iuda: nec vnquam habebunt: quoniam adueniente regno æterno Christi Dei nostri, fuit regnum illud temporale à Iudæis penitus ablatum. Herodes enim alienigena Antipatri Ascalonitæ, & matris Cyprides Abicæ filius, à Romanis suscepit Iudæorum principatum, quo tempore natus est Christus, quem diuini vates prædixerant esse à cœlesti patre in mundum mittendum. Eam ob causam dixit Iacob: *Donec veniat, qui mittendus est.* De illo dicebat Moses cum Deo patre loquens capite quarto Exodi: *Mitte, quem missurus es.* Erat enim missurus verbum, quod erat à principio: de quo ait diuinus psaltes psalmo centesimo sexto. *Misit verbum suum: & sanauit eos.* Et psalmo 147. *Emittet verbum suum, & liquefaciet ea.* Esaias capite decimosexto. *Emitte agnum Domine dominatorem terræ de petra deserti ad montem filiæ Sion.* Et capite decimonono *Mittet eis saluatorem, qui liberet eos.* Et capite 48. inducit Christum ita loquentem: *Dominus Deus misit me.* Et Amos capite quarto ait: *Ecce Dominus mittens eloquium suum.* Vbi septuaginta interpretes habent Christum suum. Vnde Diuus Paulus in epistola ad Galatas capite quarto: *Misit Deus*, inquit, *filium suum sanctum ex muliere, factum sub lege, vt eos, qui sub lege erant, redimeret.* Illud expectabant antiqui patres, eius aduentum cupiebant fideles, de eo vaticinabantur diuini vates, cuius sanguine erant mundi maculæ abluendæ, & iniquitates expiandæ. At nonnulli Iudæi obstinati aiunt modò, per sceptrum non intelligi principem nec dominum, sed calamitatem, qua illi vsque ad Messiæ aduentum opprimuntur. Sed septuaginta interpretes qui fuerunt natione Iudæi, vtriusque linguæ Græcæ & Hebraicæ periti, & diuina claritate illuminati, transtulerunt: Non deficiet princeps ex Iuda, & dux de femoribus eius. Et paraphrasis Chaldaica summæ apud Hebræos authoritatis, habet. Non auferetur habens principatum à domo Iuda, nec scriba à filiis filiorum eius. Thargum etiam Hierosolymitanum habet: Non deficient reges de familia Iehudah. Quare non sunt recentes Iudæi audiendi contra tantam nubem testium: præsertim cum omnibus diuinam legem accuratè intuentibus sit exploratum & perspectum, vocabulum sceptrum dominum ac principatum, seu principem aut regem, atque regiam dignitatem significare. Pro principatu accipitur in oratione Esther capite decimoquarto libri eius mandata: *Ne tradas domine sceptrum tuum his qui non sunt.* Pro rege autem apud Ieremiam capite quinquagesimoprimo, cùm ait: *Qui fecit omnia, ipse est, & sceptrum Israelis hæreditatis eius.* Hoc est, Deus est, qui regnat in Israele, & ipse est rex eius. Nec obstat, quod aiunt cæci Iudæi, vocabulum Xeuer pro quo Latinus interpres vertit sceptrum, significare etiam virgam: & ex consequente flagellum & calamitatem, non autem regem. Nam capite Numerorum vigesimoquarto vbi vulgata editio habet in vaticinatione Balaam: Orietur stella ex Iacob, & consurget virga de Israel: pro virga est in Hebræo idem nomen Xeuer; pro quo Onchelus paraphrastes Chaldaicus transtulit regem: ita enim habet: Cum consurget rex de Iacob, & vngetur Christus de Israel. Verba illa Esaiæ capite vndecimo. *Egredietur virga de radice Iesse, & flos de radice eius ascendet*: vertit in hunc modum Ionathas Chaldaicus: Egredietur rex de filiis Isai, & Christus de filiis filiorum eius. Vbi tam per virgam, quàm per florem interpretatus est regem Messiam: Ieremiam secutus, qui capite primo Deum virgam vigilantem appellauit. Porrò Pierius Valerianus sceptrum ait esse regni hieroglyphicum. Præterea si in oraculo Iacob acciperetur sceptrum pro calamitate, sequeretur inde solùm à tribu Iudah esse illam auferendam, non autem ab aliis: & ad hoc venturum esse Messiam tantùm, vt solam vnam tribum molestiis leuet, & omnes alias in ærumnis relinquat, gentesque omnes penitus contemnat. O cæcitatem intolerabilem, ô amentiam deplorandam! Quomodo ergo pater dicit filio suo psalmo secundo: *Postula à me, & dabo tibi gentes hæreditatem tuam, & possessionem tuam terminos terræ?* Et psalmo sexagesimosexto: *In omnibus gentibus salutare tuum*: Nonne diuinus ille vates Esaias qui animum suum ab impuritatis contagione seuocaret, & ad rerum diuinarum contemplationem contulerat, spiritu prophetico illuminatus inducit Deum patrem capite quadragesimonono ita cum Messia loquentem: *Parum est, sis mihi seruus ad suscitandas tribus Iacob, & fæces Israel conuertendas: dedi te in lucem gentium:, vt sis salus mea vsque, ad extremum terræ.* Aggæus quoque propheta lumine vaticinandi diui

Gen 49

nitus illustratus capite secundo has voces emisit: *Veniet desideratus cunctis gentibus.* Nonne vides Christum esse omnium tribuum ac gentium seruatorem & consolatorem? Si ille pro vna tantùm tribu erat venturus, quorsum dixit Iacob in eodem oraculo: *Et ipse erit expectatio gentium?* Pro quo alia translatio habet: Et ipse erit congregatio gentium. Sed non est mirum cæcos fallacésque Iudæos huiusmodi interpretationes plenas dolis, & cauillationibus, & impietatibus excogitare: nam cum eorum ratio sit obscurata flagitiis, impedita obstinatione, & à diuina voluntate penitus auersa, quid aliud, quàm huiusmodi monstra machinabitur? Alij Iudæi fatentur sceptrum hoc loco Genesis accipi pro principatu, sed non esse vaticinationem illam de Christo explanandam: quoniam in Hebraico est: Donec veniat siloh, per quem non Christum, sed locum quendam interpretantur. Ac alias ineptias fingunt ridiculas & impias. Sed eorum error refellitur & refutatur paraphrasi Chaldaica, quam illi ex decreto Talmudico negare non possunt. Illa enim ita habet: Non auferetur habens principatum à domo Iuda, nec scriba à filiis filiorum eius, donec veniat Messias, cuius est regnum, & ei obedient populi. Nonne vides apertè per siloh intelligi Messiam? Non ait: Donec veniat locus: sed donec veniat Messias. Ita quoque Rabbi Salomon, R. Moses Gerundensis, R. Moses Ægyptius, & R. Lous hunc locum interpretantur. Asserunt enim intelligi de Christo: quod poteris apud Paulum Burgensem in Scrutinio, & apud Marsilium Ficinum in libro de religione Christiana videre. Rabbi etiam Cabadias, qui legem transtulit literis Arabicis, hunc locum de Messia interpretatur. Et eodem modo Rabbi Chimbi magni nominis inter Iudæos. Vocabulū siloh quod est in Hebræo, deducitur à verbo Salah, quod significat mittere: vt psalmo centesimo quarto. *Misit ante eos virum.* Et capite Ezechielis secundo. *Mitto ego te.* Quam ob causam rectè Latinus noster interpres transtulit: *Qui mittendus est.* Similiter apud Ioannem capite nono. *Vade, laua te in natatoria Siloe, quod interpretatur missus.* Siloh enim & Siloe ab eodem verbo salach, quod mittere significat, deriuantur. Sed quoniam sil, significat filium, ait Pagninus in Thesauro siloh significare filium eius, posseque verti: Donec veniat filius eius: nimirum Iuda. Dixerat enim: Non auferetur sceptrum de Iuda. Et per filium Iuda intelligit Christum, qui secundum carnem de tribu Iuda descendit. Sed in Bibliorum versione habet: Donec veniat Messias. Potest nihilominus siloh deduci à verbo salah, quod significat in pace & quiete esse. Vnde siloh significat quietem, felicitatem, pacem, & pacificum, quæ omnia Christo conueniunt: quem Esaias nono vocat principem pacis. De quo ait Apostolus ad Ephesios capite secundo. *Ipse est pax nostra, qui fecit vtraque vnum.* Hac ratione ductus existimat Vatablus posse verti hunc locum: Donec veniat felicitas: vel author felicitatis. Sed ex his interpretationibus illa eminet inter omnes, quam reddidit Latinus noster interpres: Donec veniat, qui mittendus est. Hæc est clarior, germanior, & excellentior, quæ apertè ostendit, fore vt filius Dei verus Messias mitteretur à patre: eúmque venisse tempore Herodis, quando Iudæis ablatum est sceptrum: à quo tempore nullum posteà regem habuerunt de genere Iuda, nullum ducem eiusdem tribus, qui eorum rempublicam gubernaret. Hoc oraculum Iacob & multa alia, quæ breuitatis causa silentio prætereo, ostendunt perspicuè Iudæorum ignorantiam & cæcitatem Messiam venturum sperantium, cùm iam venerit, quem ipsi recipere noluerunt, quin potiùs ad cædem crudelissimam vocarunt. Quare sunt neglecti, & calamitosi: nec habent templum, nec sacrificia, nec regem, nec sacerdotes, nec prophetas, nec terram promissam: imò nec spem, cum sint fluxæ & expletæ septuaginta hebdomadæ: de quibus hoc loco loquitur Daniel, intra quas erat Christus venturus, & occidendus. Non me fugit obstinatos Iudæos afferre cauillationes ad deprauandum hoc caput Danielis, sed ineptas, ac planè nullius momenti: quibus rectè respondet Petrus Galatinus libro quarto arcanorum catholicæ veritatis: & nonnulli alij, qui nomen suum immortalitati commendarunt.

Gen. 49.

ANNOTATIO.

1 Et cogitaremus veritatem tuam. *Versio Theodotionis habet: Et intelligemus in omni veritate. Pagninus autem: Ad intelligendum veritatem tuam. Pro, cogitaremus, est in Hebræo verbum* שכל *Sacal, quod significat cogitare, intelligere, considerare, prosperari, aspicere, commutare. In hanc vltimam significationem accipitur capite quadragesimo octauo Genesis:* Extendens Iacob manum dexteram posuit super caput Ephraim minoris fratris, sinistram autem super caput Manassis, qui maior natu erat, commutatus manus. *Quod potest verti ex Hebræo: Intelligens, siue prudens manibus: sapienter enim manus imposuit. Hac ratione ductus vertit Onchelus paraphrastes Chaldæus: Docuit manus suas. Ita direxit illas, ac si essent consciæ rerum futurarum. Nam etsi Manasses erat maior natu, Iacob tamen intuebatur eum fore minorem benedictione & felicitate: quemadmodum posteà euentus probauit. At septuaginta interpretes nobiscum habent: ἐναλλάξας τὰς χεῖρας, hoc est, commutans manus. Pro aspicere accipitur capite tertio Genesis, vbi de ligno scientiæ boni & mali scriptum est:* Erat aspectu delectabile: *Hoc est ad aspiciendum iucundum. Pro quo nonnulli vertunt. Erat ad intelligendum appetibile. Septuaginta verterunt: pulchrum ad intelligendum. Potest rectè verti: Desiderabile ad intuendum. Rapiebat enim oculos intuentium ipsum. Sed rectissimè vertit interpres noster: Aspectu delectabile. Pro prosperari accipitur iuxta nonnullorum Hebræorum sententiam capite decimooctauo libri primi Regum. Id enim quod nos habemus:* In omnibus quoque viis Dauid prudenter agebat: *vertunt illi:* Omnibus quoque viis Dauid prosperabatur.

2 Occidetur Christus, & non erit eius populus, qui eum negaturus est. *Septuaginta habent: Destruetur vnctio: & iudicium non est in eo, hoc est, euertetur sacerdotium Iudæorum: & non erit in illo iudicialis potestas: finientur sacerdotes legis veteris, qui vngebantur oleo & neminem amplius iudicabunt: auferetur enim ab illis sceptrum, & principatus. Hoc ideo dictum est, quia duces qui post captiuitatem Babylonicam Hebræorum rempublicam gubernabant, erant sacerdotes de tribu Leui, & de tribu Iuda: hæ enim duæ familiæ erant matrimoniis coniunctæ: à quibus tem-*

pore

fore Christi ablata est omnis potestas. Et iam nec vngebantur nec summo fungebantur sacerdotio, nisi qui illud à gentilibus Iudaeae gubernaculum obtinentibus emebant. Donec vrbs fuit penitus euersa, & templum funditus deletum: & Iudaei partim interfecti, partim capti: & acerbissimis calamitatibus affecti: & nunquam amplius sacerdotium, nec vmbram eius habuerunt. Venit enim excelsus aeternusque sacerdos Christus Deus noster secundum ordinem Melchisedec: & fuit Aaronicum sacerdotium abrogatum. De Christo enim cecinerat diuinus ac regius vates psalmo centesimonono. Iurauit dominus, & non poenitebit eum: tu es sacerdos in aeternum secundùm ordinem Melchisecch. *Quem locum diuus Paulus in epistola ad Hebraeos capite quinto & septimo, de Christo interpretatur. Sacerdotium Aaronicum fuit sine iureiurando institutum, velut commutandum, & delendum: sacerdotium verò Christi cum iureiurando, vt hoc modo ostenderetur aeternum fore.* Iurauit dominus: *inquit David*, & non poenitebit eum: tu es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech. *Haec est editionis Graecae interpretatio vera & perspicua. Eam sequitur Augustinus in oratione contra Iudaeos, Paganos, & Arrianos capite duodecimo. Et multi alij doctores. Sed si verbum verbo reddere volueris, vertes: Occidetur Christus: quemadmodum habet vulgata nostra editio. Et ita vertunt Hebraei. De eo praedixerat Esaias capite quinquagesimotertio.* Ipse vulneratus est propter infirmitates nostras, attritus est propter scelera nostra. *Et paulò post:* Sicut ouis ad occisionem ducetur: & quasi agnus coram tondente se obmutescet. *Et Ieremias in quarta lamentatione.* Spiritus oris nostri Christus dominus: captus est in peccatis nostris: cui diximus: in vmbra tua viuemus. *Tanto amore nos prosecutus est, vt pro nobis sanguinem funderet, & mortem acerbissimam sustineret. Hac admirabili charitate nos voluit attrahere ad seipsum. Ipse enim ait apud Oseam capite vndecimo.* In funiculis Adam traham eos, in vinculis charitatis. *Ac si dicat: Ferae solent trahi funibus per vim: at ego attraham homines: ad me operibus amore plenissimis. Pro, in funiculis Adam, habent Septuaginta: ἐν διαφθορᾷ ἀνθρώπων. Hoc est in morte hominis. Ac si dicat: Ego factus homo moriar pro hominibus. Quod poterat maius esse amoris signum, quàm pro nobis mortem subire? Voluit nos ad se trahere morte sua, quam tulit in cruce à terra eleuatus. Id dixit ipse apud Ioannem capite duodecimo.* Cùm exaltatus fuero à terra, omnia traham ad me ipsum. *Quae fortiora vincula nos ad seipsum trahendum poterant esse, qui suauiores funes, quàm mors pro nobis suspensum in patibulo, iniurijs affectum, & vulneribus sauciatum?*

Finis eius vastitas. *In Graeco est ἐκκοπήσονται ὡς ἐν κατακλυσμῷ. Id est, succidentur sicut in eluuione. Isidorus Brixianus transtulit: Finis eius cum diluuio. Paginus eandem retulit sententiam his verbis: Finis eius cum inundatione. Vt sit sensus: Populus Romanus in vltimo praelio inuadet Hierosolymam tanta vi, tam vehemente conatu, vt eam capiat, euertat, & spoliet: & instar eluuionis omnia deleat, & obruat. Comparat vltimum impetum belli, & extremam vrbis oppugnationem cum eluuione omnia vastante: & cum aquarum voragine vi facta, omnia obruente. Sed quia eluuio omnia vastat, rectè habet editio nostra vulgata. Finis eius vastitas.*

ARGVMENTVM.

Narrat diuinus vates apparuisse sibi angelum lineis indutum vestibus, qui ei indicauit preces suas esse à domino exauditas, eique dimicationes angelorum nunciauit. Describit tempus & locum huius visionis, quam duobus sequentibus capitibus absoluit. Mittebat Deus ad eum angelos, qui ei futura nunciarent, & perfugium ac solatium praeberent. quia ille à complexu patriae, & à seipso auulsos, profusis lachrymis colebat abstinentiam, vitae gubernaculum Deo tradebat, illi dignitatem & salutem suam committebat, & cognitionis maximarum desiderio flagrabat.

CAPVT X.

[a] ANno tertio regni Cyri regis Persarum verbum reuelatum est Danieli [b] cognomento Baltassar: [c] & verbum verum, & fortitudo magna. Intellexitque sermonem: [d] intelligentia enim est opus in visione. [e] In diebus illis ego Daniel lugebam trium hebdomadarum diebus: [f] panem desiderabilem non comedi: & caro & vinum non introierunt in os meum: sed neque vnguento vnctus sum, donec complerentur trium hebdomadarum dies. Die autem vicesima & quarta [g] mensis primi eram [h] iuxta fluuium magnum qui est Tigris. [i] Et leuaui oculos meos, & vidi: [k] & ecce vir vnus vestitus lineis, & renes eius accincti auro obrizo & corpus eius quasi Chrysolithus, & facies eius velut species fulguris: & oculi eius vt lampas ardens: & brachia eius, & quae deorsum sunt vsque ad pedes, quasi species aeris candentis: & vox sermonum eius vt vox multitudinis. Vidi autem ego Daniel solus visionem: porrò viri qui erant mecum, non viderunt: sed [l] terror nimius irruit super eos: & fugerunt in absconditum. Ego autem relictus solus vidi visionem grandem hanc: [m] & non remansit in me fortitudo: sed & species mea immutata est in me: & emarcui, nec habui quicquam virium.

EXPLANATIO.

a *Anno tertio regni Cyri.* Anno primo Darij regis Medorum vidit Dei angelum, qui ei ostendit septuaginta hebdomadarum mysterium. Mortuo Dario anno secundo regni sui tenuit clauum totius imperij Cyrus, qui statim primo anno sui principatus Hebræos in pristinam restituit dignitatem. Anno verò tertio eius reuelatum est Danieli verbum, de quo hîc loquitur: hoc est sermo propheticus: vel veritas verbo nunciata, quam hoc capite, & duobus sequentibus mandauit. Potest accipi verbum pro re, vt sit sensus. Indicata est et res quædam ventura. Accipitur enim verbum pro quacunque re: vt cap. vigesimo libri 4. Regum: *Nō fuit verbum quod non monstrasset eis.* Et cap. 1. *Faciemus hæc verba, quæ locutus es nobis.* Potest etiam hoc Danielis loco verbum accipi pro prophetia: quemadmodum accipitur capite 9. Esaiæ: *Verbum misit dominus in Iacob.* Et 45. Ieremiæ: *Verbum quod locutus est dominus ad Ieremiam.*

b *Cognomento Baltassar.* Primum eius nomen fuit Daniel, quo in Iudæa appellabatur. Sed posteà fuit illi impositum in Chaldæa hoc nomen Baltassar: vt fuit cap. 1. perspectum.

c *Et verbum verum.* Id est, & res quam vidit, verè futura est, & fortitudo magna: hoc est, magna vis erat in verbo illo. Vel accipitur fortitudo pro exercitu: vt sit sensus, magnus exercitus angelorum apparuit illi, tametsi solus vnus locutus fuit ei.

d *Intelligentia enim est opus in visione.* Hoc est, oportet hominis intellectionem perpurgari ad visionem oculis mentis perspiciendam. Sumitur intelligentia pro intellectu expurgato. Vel ita oportet diuinum vatem intelligere vaticinationem: vt propriè ac perfectè propheta dicatur. Eam ob causam nec Pharao videns in somnio boues & spicas, nec Nabuchodonosor videns statuam, nec Baltassar videns articulos manus in pariete scribentes verè prophetæ fuerunt: quia veram earum rerum intelligentiam non percipiebant. Quod est etiam de Caipha dicendum: cùm dixit apud Ioannem 11. *Expedit nobis, vt vnus moriatur homo pro populo & non tota gens pereat.* Nam etsi cùm esset pontifex anni prophetauit, vt diuus ait Ioannes, non tamen verè ac propriè propheta fuit, quia verus sensus vaticinationis illum fugiebat. Tetigit Deus linguam eius, non autem cor. Prophetia est donum Dei, vt ait in epistola priore ad Cor. diuus Paulus ca. 12. & diuus Petrus in posteriore sua capite 1. Sed non propterea concluditur, vt qui est hoc munere præditus, sit in gratia gratum faciente constitutus. Docet enim diuus Paulus in priore ad Cor. capite 13. prophetiam non habere necessariam cum charitate connexionem cùm ait: *Et si habuero omnem prophetiam, charitatem autem non habuero, nihil sum.* Id ostendit Augustinus libro 2. ad Simplicianum. Potest hoc deduci ex euangelio Matthæi capite 7. vbi scriptum legimus, multos dicturos esse in illa die: *Domine domine, nonne in nomine tuo prophetauimus:* Quibus dicturus est Deus: *Non noui vos: discedite a me omnes, qui operamini iniquitatem.* Balaam homo improbus vaticinatus est, vt proditum est memoriæ capite 22. Numerorum. De eo ait in epistola sua Iudas apostolus: *Væ illis qui in errore Balaam mercede effusi sunt.* Saul concitatus ira & inuidia, inflammatus furore, cùm quæreret innocentem Dauidem, cui perniciem machinabatur, totóque ex ore illi crudelitas emicaret, vaticinatus est: idemque fecerunt serui eius, vt literæ diuinæ capite

Gen. 41. Daniel. 2. Daniel 5.

19. primi Regum memoriæ prodiderunt. Aspicis igitur, posse improbos homines vaticinari. Nihilominus magnopere conducit ad eximiam vaticinationis lucem comparandam, iustitiam & pietatem colere, mentis aciem perpurgatam extollere in cœlum, cogitationem à consuetudine abducere, & animum à sensibus reuocare. Sed etiamsi propheta esse possit sine charitate, non tamen sine vaticinationis cognitione. Nam vt hoc loco ait Daniel: *Intelligentia est opus in visione*: hoc est in prophetis. At non semper necesse est, vt quæ diuinus vates intuetur, primò intelligat. Nam Daniel noster aliqua vidit, quæ non intellexit, nisi postquam ei fuerunt ab angelo explicata, vt ipse cap. 7. & 8. & hoc decimo fatetur.

e *In diebus illis ego Daniel lugebam trium hebdomadarum diebus.* Hoc est, anno tertio Cyri ego Daniel me dedidi lacrimis, & lamentis tres hebdomadas dierum. Hoc dicit ad differentiam hebdomadarum annorum, de quibus capite superiore locutus est. Duplex est enim hebdomada, vna dierum, vt hîc, altera annorum, vt ibi. Pro trium hebdomadarum diebus, poteris vertere ex Hebræo: tres hebdomadas dierum. Et ita habet versio Theodotionis. Sed eadem est sententia. Plorauit Daniel propter peccata sua, & populi: præsertim propter illorum Hebræorū desidiam, qui in Chaldæa manebant: in quibus videbat memoriam sanctæ ciuitatis obliuione deletam. Multi enim in Babylonica regione nutriti, nolebant ad instaurandum Hierosolymam reuerti. Ipse enim Daniel manebat cum illis, vt eos instrueret, ne Dei legem repudiarent. Hanc esse causam lachrymarum Danielis tradit Theodoretus hoc loco: & Petrus Comestor in historia scholastica. Fortasse ideo lugebant quia eo tempore nunciatum est in Chaldæa, Iudæos qui erant in Iudæa ob iniurias vicinorum populorum ab vrbis ac templi structura impediri. Eam ob causam Deum cum lachrymis precabatur, vt opem ferret Iudæis, eósque mœrore leuaret, atque ad vrbem, sanctúmque templum ædificandum erigeret. Probabile est, plorasse Danielem, præcipuè, vt Deus sibi res futuras aperiret: ipséque se ad illas mentis oculis aspiciendas præpararet: Nos eadem pœnitentia muniti ad Deum conuertamur: iuxta id quod ipse ait apud Ioelem capite 2. *Conuertimini ad me in toto corde vestro, in ieiunio & fletu, & planctu.* Tela lini quamuis ex filis excellentibus confecta, dum tamen est in textrina, est nigro quodā colore & impuro coinquinata: at extracta inde & immersa in aquas interueniente calore solis, redditur alba ac pulchra. Ita anima nostra ad imaginem Dei creata dum est in mundi textrina negotiis seculi irretita, est sceleribus contaminata: sed inde abducta, & lachrymis pœnitentiæ lota, interuenientibus radiis solis iustitiæ, candida efficitur, & eximia pulchritudine decoratur. Id intelligens Dauid lachrymis opertus dicebat psalm. 50. *Lauabis me, & super niuem dealbabor.* Imitemur illum lachrymis, & Danielis pietatem intueamur, qui totas tres hebdomadas lachrymis & parsimonia victus consumpsit. Cum vellet impetrare à Deo res magnas, ad lachrymas & preces confugiebat. Ad illas confugit rex Ezechias in acerbis calamitatum angustiis constitutus, quibus eum Deus mirabiliter liberauit. Etenim dixit per Esaiam: *Audiui orationem tuam, & lachrymas tuas.* Idem fecit Tobias ærumnis confectus: de quo ita ait diuina scriptura: *Tunc Tobias ingemuit, & cœpit orare cum lachrymis.* Et fuit à Deo exaudi-

Similitudo

Esai 38.

4. Re. 20. 2. Pa. 32.

Tob. 3 7. *Psal. 55.*

exauditus, & ereptus. Et Raguel: *Non dubito*, inquit, *quod Deus preces & lachrymas meas in conspectu suo admiserit.* Et Dauid: *Posuisti lachrymas meas in conspectu tuo.* Magna est viris piis consolatio scire, esse lachrymas suas in conspectu Dei, eúmque videre illos lugentes. Non solùm Deus lachrymas videt, sed exaudit. Nulla sunt tormenta bellica, nulla tonitrua, quæ vehementiorem reddant sonitum, quàm piæ & ardentes lachrymæ. Ideo dixit Deus Ezechiæ apud Esaiam capite 38. *Audiui orationem tuam & lachrymas tuas.* Non ait: & vidi lachrymas tuas, sed, & audiui lachrymas. Id intelligens Dauid alloquens Deum psal. 38. aiebat: *Auribus percipe lachrymas meas.* Et psalm. 6. *Exaudiuit Dominus vocem fletus mei.* Eam ob causam dicebat Iudith capite 8. *Indulgentiam Dei fusis lachrymis postulemus.* Magna profectò siccitate laborat, qui ne vnam quidem lachrymam fundit. Vt terra arida ob aquæ penuriam producit dumos & serpentes: sic anima sine lachrymis vanitates & sordes. Quemadmodum agri nisi pluat, nullum ferent perfectum fructum, sic homines nisi imbre rigentur lachrymarũ, steriles reddentur. Tanta est in precibus vehementium lachrymarum vis, vt penetrent in cælos, Deúmque cogere videantur.. Vnde Hieronymus: Oratio Deum lenit: sed lachryma cogit: hæc vngit, illa pungit. Et rursus: Vincit lachryma inuincibilem, ligat omnipotentem, inclinat virginis filium. Illum velim tibi persuadeas, ignem purgatorij vi lachrymarum, quas & peccati contritio, & amor virtutum effundit, extingui. At ignis charitatis nulla extinguitur lachrymarum aqua: est enim diuinus amor ignis, qui aquis nutritur & fouetur. In corde viri pij ad diuinum numen semper aspirantis est Aetna ardens, & Nilus fluens. Vbi fuerint lachrymæ, vt in libro de salutaribus documentis ait Augustinus, ibi spiritualis ignis accenditur, qui secreta mentis illuminat. Sed has lachrymas diluit Deus iuxta illud Apoc. capite 21. *Absterget Deus omnem lachrymam ab oculis sanctorum.* Felices lachrymæ, vt verbis vtar Bernardi in tractatione de contemptione mundi, quas benignæ manus conditoris abstergent: & beati oculi, qui talibus liquefieri elegerunt. Aquæ maris Rubri operuerunt Ægyptios: aquæ verò piarum lachrymarum obruunt peccata. Hæ lachrymæ, vt diuus ait Basilius in libro de libero arbitrio, sunt epulæ animæ: iuxta illud psalmographi: *Fuerunt mihi lachrymæ meæ panes die ac nocte.* Viri iusti & pij dolore affecti admirabilem in lachrymis percipiunt consolationem calamitatis. Et ingrauescentem rerum aduersarum molem non possent aliquando ferre, sed mœrori & ærumnis succumberent, nisi animum ferè labentem lachrymis sustentarent. Suspiciunt in cælum oculis lachrymantibus, & pia deuotione aquarum abundantiam profundunt. Sicut post vehementes pluuias efficitur aer purus atque tranquillus: ita post lachrymarum imbres, sequitur mentis serenitas atque securitas. Illæ fluunt de cælo, hæ autem ascendunt in cælum. Post illas perfunditur terra fœcunditate: post has profunduntur lugentes vero gaudio: iuxta illud diuini psaltis: *Euntes ibant & flebant, mittentes semina sua: venientes autem venient cum exultatione portantes manipulos suos.* Quanta sit lachrymarum vtilitas docet Cassiodorus in psalmos, cùm ait: Fletus est cibus animarum, corroboratio sensuum, absolutio peccatorum, refectio mentium, lauacrum culparum. Non immeritò Iob cum existimaret se vocari ad exitum vitæ, has voces emisit ad Dominum capite 10. *Dimitte me, vt plangam paululum dolorem meum.* Non petebat vitam ad risum, sed ad lachrymas: non ad vanam mundi lætitiam, sed ad veram animi oblectationem: non ad pestilentes delitias & illecebras, sed ad salutarem pœnitentiam & pietatem. Eodem modo lachrymosus Ieremias capite 9. *Quis*, inquit, *dabit capiti meo aquam, & oculis meis fontem lachrymarum?* Ac si diceret: Vtinam caput meum conuerteretur in aquas, quæ per oculos meos tanquam per venas dimanarent. Nihil erat illi tunc antiquius, nihil magis in optatis, quàm habere in capite perennem aquarum abundantiam, & oculos in fontes lachrymarum conuersos. Nunquam ille hoc dixisset, nisi vtilitatem lachrymarum cognosceret. Vt arbor fert fructus: sic lachrymas deuotio. Vt fructus corpus reficiunt: ita lachrymæ animum consolatione permulcent. Vt in seminibus est spes frugum: sic in lachrymis spes verorum gaudiorum. Eam ob causam dicebat apud Matthæum capite quinto, & vigesimosexto, Christus Dominus: *Beati qui lugent: quoniam ipsi consolabuntur.* Felices lachrymæ, quæ admirabilem ferunt consolationem. Ad eas confugit Petrus, qui amarè fleuit, vbi dominum negauit: & Magdalena cùm pedes Domini rigauit lachrymis, & tersis capillis: & alij infiniti: inter quos fuit Daniel, vt ipse hoc loco testatur.

Similitudo. *Similitudo.* *Luc. 7.*

f *Panem desiderabilem non comedi.* Id est cibum suauem epulásque delicatas illis diebus non edi. Nomine panis in sacris literis quicunque cibus sæpe significatur, vt alibi ostendimus. Sed quia sequitur: *Et caro & vinum non introierunt in os meum*, videtur accipi panis hoc loco pro solo pane.

g *Mensis primæ.* Hoc est Martij, qui vocatur Nisan à Iudæis. Exeuntibus illis mense Martio ex Ægypto dixit Deus: *Mensis hic vobis principium mensium primus erit in mensibus anni.*

Exod. 12.

h *Iuxta fluuium magnum qui est Tigris.* Hic est vnus ex quatuor fluminibus paradisi terrestris, vt capite Genesis secundo. Vocatur autem Tigris ob velocitatem cursus à tigride bestia mirabili celeritate currente, vt Diuus ait Hieronymus. Plinius & Solinus aiunt appellari ita, quia eodem nomine Medi vocant sagittam. Dicitur Hebraicè Hidecel, hoc est acumen velocitatis. Iuxta hunc fluuium vidit Daniel sequens mysterium quemadmodum alterum cap. 8. iuxta fluuium Euleum: & Ezechiel aliud iuxta fluuium Chobar. Et Ioanni Baptistæ iuxta Iordanem aperti sunt cœli. Obserua quàm familiaria sunt flumina diuinis vatibus.

Matt. 3. *Ezech. 3.*

i *Et leuaui oculos meos.* Nimirum mentis & corporis: ac visione intellectuali & corporali hæc quæ sequuntur, aspexi.

k *Et ecce vir vnus.* Hoc est, angelus in figura viri apparens. Symmachus vertit: quasi vir. Non enim vir erat, sed similis viro. Theodoretus existimat esse angelum Gabrielem. Erat indutus lineis, ad angelicum candorem significandum. Erant renes eius accincti auro obrizo, hoc est puro & excellente, igne perpurgato, per quod feruor charitatis intelligitur: Cinctura renum significat eum esse ad Dei mandata paratum. Quidam vertendum putant: Et renes eius accincti auri zona. Erat corpus eius quasi Chrysolythus, hoc est, erat eius color similis colori cœli fulgentibus stellis distincti, quo immortalitas designatur. Chrysolythus est lapis pretiosus, de quo copiosè disseruimus in primum caput Ezechielis in annotationibus ex Hebræo. Et facies eius velut species fulguris, hoc est splẽdida instar splendoris coruscantis. Ac si diceret: à facie eius splendor eximius exibat: per quem excellentia gloriæ eius significatur. *Oculi eius vt lampas ardens.* Id est, clari & splendidi erant eius oculi, perspicacitatem cognitionis eius designantes. Per brachia significatur angeli fortitudo in actionibus: per pedes eius, veloci-

tas in motionibus: per vocem eius sonoram, quæ erat vt vox multitudinis, vis in doctrina, & veritatis explanatione. Eodem modo capit. 1. Apocalypsis scriptum est: *Vox illius tanquam vox aquarum multarum.* Describit hic Daniel angelum sibi apparentem, vt per corporis figuram explicet proprietates, &c.

l *Terror nimius irruit super eos.* Si angelum non viderunt, quomodo trepidarunt? Viderunt quidem angelum, sed non perceperunt, quid diceret: ideo dicuntur non vidisse visionem. *Animalis namque homo,* vt ait Paulus in priore ad Corinthios, *non percipit ea, quæ sunt Spiritus Dei.* Daniel autem angelum vidit, audiuit, & intellexit. Vel non viderunt angelum, sed audierunt iuxta se magnam illam vocem, quæ terruit illos. Hæc est sententia Hieronymi, Theodoreti, Dionysij Carthusiani, & Petri Comestoris in historia scholastica. Aiunt nonnulli simile quicquam in Pauli conuersione accidisse, vt narrat Actorum nono diuus Lucas. Nā Paulus vidit, & audiuit: qui autem eum comitabantur, audierunt vocem, sed neminem viderunt. At reipsa non audierunt vocem Dei, vt ipse Paulus testatur cap. 22. Actorum cùm ait: *Qui mecum erat, lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt eius, qui loquebatur mecum.* Quare id quod dictum est capite nono, eos audisse vocem, intelligendum est de voce Pauli, non autem Christi.

1. Cor. 2.

m *Et non remansit in me fortitudo.* Quia timuit valde, cum terremur timore, currit sanguis & spiritus ad roborandum cor, vbi est fons timoris, & remanent alia membra trementia, concussa, & frigida propter defectum sanguinis & spirituum. Eam ob causam sequitur: *Sed & species mea immutata est in me.* Nam ex timore oritur pallor, & manet facies exanguis.

OBSERVATIONES EX *Chaldæo in* CAPVT X.

1 Et fortitudo magna. *Pro, fortitudo, est in Hebræo* צבא *Tsaua, quod nomen fortitudinem significat & virtutem, vt psalm. 67.* Dominus dabit verbum euangelizantibus virtute multa. *Hoc est, dominus dabit concionatoribus euangelicis verba magna fortitudinis, quibus & miracula edant, & in animos penetrent, eosque ad Christum conuertant. Sed quia vocabulum hoc significat exercitum & tempus, possunt verti etiam ex Hebræo verba illa: Dominus dabit verbum magno exercitus euangelizantium. Ac si dicat diuinus vates: erunt in ecclesia multi concionatores, erit magnus exercitus prædicatorum, quos Deus docebit. Non enim ipsi erunt, qui loquentur, sed Spiritus sanctus loquetur per illos. Poterunt etiam in hunc modum verba illa transferri. Dominus dabit verbum euangelizantibus tempore multo. Existimant nonnulli his verbis prædici victoriam quandam, quam Dauid erat de hostibus reportaturus. Vt sit sensus: Dominus dabit verba laudatricibus exercitus magni: suppeditabit materiam carminum mulieribus, quæ solent victorias choris & hymnis celebrare. Id eas fecisse, cùm Dauid Goliam interfecit, litera diuina in libro 1. Regum testantur. At quis non videt victoriam Dauidis, quam aiunt his verbis prædictam fuisse, Christi victoriam de mundo per euangelicos concionatores adumbrasse? Cùm igitur vocabulum hoc virtutem significet, & exercitum, & tempus, potest verti locus hic Danielis: Et exercitus magnus, nimirum angelorum, apparuit mihi. Vel, & tempus magnum. Ita vertunt Isidorus Brixianus, & Sanctus Pagninus. Ac si dicat diuinus vates: Verbum quod patefactum est illi, verum quidem est: sed longo pòst tempore implendum. Theodotio tamen nobiscum vertit:* καὶ δύναμις μεγάλη. *Hoc est, & fortitudo magna. Nam nomen hoc dinamis, idē est quod fortitudo, vis, virtus, potentia. Dicitur etiam id, quod cum actu non sit, esse tamen potest: vt cum dicimus, semen in se exiguum quippiam esse, virtute verò magnam arborem. Eam ob causam hic locus hūc potest habere sensum: Ostensum est Danieli verbum, quod in se erat verum, hoc est vnum: nam vnum & verum conuertuntur. Sed quamuis in se erat vnum, virtute tamen multiplex erat: quia in hac visione, quæ visa est, multæ visiones continentur, quæ capite hoc, & duobus sequentibus explicantur.*

Marc. 10.

Marc 13.

2 Ego Daniel lugebam. *Pro lugere est in Hebraico* אבל *Abal, quod verbum significat lugere. vt hîc, & cap. 10. Oseæ:* Luxit super eum populus eius. *Vnde Abel idem est quod luctus. Et ita vocatur locus, vbi supremi dici celebritas & exequiæ Iacobi fuerunt vehementi eiulatu frequentata. Vbi enim nos habemus cap. vltimo Genesis:* Idcirco vocatum est nomen loci illius planctus Ægypti: *est in Hebræo, Abel Aegypti. Fuit Iacob mortuus in Aegypto, sed extra Aegyptum ploratus. Ita nos in mundo ob scelera mortui, è mundo exeamus, vt ea affatim ploremus. Illud est aduertendum, hoc nomen Abel non esse nomen filij Adam, ille autem Abel scribitur Hebraicè per he in principio, & significat vanitatem & nihil: hic autem Abel scribitur per Aleph: & significat luctum. Duos filios habuit Adam, Cain & Abel: Cain idem est quod possessio, Abel idem quod nihil: nam omnis mundi possessio, omnis diuitiarum abundantia vanitas est & nihil. At Abel, de quo in præsenti loquimur, idem est quod luctus: à verbo Abal, quod est lugere. Significat etiam verbum hoc euertere & dissipare: vt Osea 4.* Propter hoc lugebit terra. *Pro quo alij vertendum ducunt: Propter hoc dissipabitur terra. Et Threnorum 2.* Luxitque antemurale, & murus pariter dissipatus est. *Gænebelius in libro troporum & schematum ait idem esse apud Hebræos lugere quod ieiunare: & pro ieiunare accipi hoc Danielis loco. Polychronius etiam idem asserit, qui ait solitos esse Iudæos ieiunium luctum appellare. Accipi lugere pro ieiunare indicant verba illa Christi:* Nunquid possunt filij sponsi lugere, quandiu cum illis est sponsus? *Nam sequitur: postea ieiunabunt.*

Gen. 4.

Matt. 9.

3 Auro obrizo. *Theodotio habet, auro Ophaz. In Hebræo pro obrizo est Vphaz à verbo Pazaz, quod significat roborare. Vnde aurum Ophaz siue obrizum idem est quod aurum roboratum ac purum. Significat etiam verbum hoc deaurare & dissoluere. Quare illud Genesis 49.* Dissoluta sunt vincula brachiorum manuum illius per manus potentis Iacob: *Id est, vincula quibus ligatus fuit Ioseph, fuerunt soluta potentia Dei, qui est potens dominus Iacob: possunt etiam verti: Roborata sunt brachia, &c. Hoc est, fortia facta sunt opera eius. Alij vertunt: aurata sunt vincula brachiorum manuum eius. Nimirum quando in Aegypto fuit ad insignem euectus dignitatem. Psalm. 18. pro eo quod nos habemus:* Iudicia domini vera iustificata in semetipsa: desiderabilia super aurum & lapidem pretiosum multum: *habet versio Hieronymi: Desiderabilia super aurum, & obrizum pretiosum multum. Et Pagninus: Desiderabilia magis quàm aurum, & aurum multum. Ego existimo, vocabulum hoc Ophaz seu Vphaz, quo hoc loco vtitur Daniel, nomen esse regionis aut ciuitatis, vbi est purum atque probatum aurum. Ex quo efficitur, vt pro eodem auro omnibus gradibus absoluto accipiatur. Adducor ad existimandum hoc, loco quodam sanctæ scripturæ, ex quo hoc deduci videtur.*

Est

Est autem locus Ieremiæ cap. 10. vbi scriptum est: Argentum inuolutum de Tharsis afferetur, & aurum de Ophaz. *Pro quo nonnulli codices minus correcti habent de Ophir. Sed in Hebraico est, de Ophaz seu de Vphaz. Fortasse Ophaz est vrbs illa ditissima dicta Ophir, quæ corrupto vocabulo appellata fuit Sophil: & modò vocatur Sophala. Vnde ad nostram Lusitaniam solet aurum purum & excellens deferri. Ex ea aduehi solebat aurum ad Solomonem, vt literæ sacræ lib. 3. Regum, & secundo Paralipomenon memoriæ prodiderunt.*

3. Re. 10. 3. Re. 22. 2 Par. 9.

---

[a] Et audiui vocem sermonum eius, & audiens iacebam consternatus super faciem meam, & vultus meus hærebat terræ. [b] Et ecce manus tetigit me, & erexit me super genua mea, & super articulos manuum meatū. Et dixit ad me: Daniel [c] vir desideriorum intellige verba quæ ego loquor ad te: & sta in gradu tuo: nunc enim sum missus ad te. Cúmque dixisset mihi sermonem istum, steti tremens. Et ait ad me. Noli metuere Daniel, [d] quia ex die primo quo posuisti cor tuum ad intelligendum, vt te affligeres in conspectu Dei tui, exaudita sunt verba tua: [e] & [z] ego veni propter sermones tuos. Princeps autem regni Persarum restitit mihi viginti & vno diebus: & [f] ecce Michael vnus de principibus primis, venit in adiutorium meum: [g] & ego [h] remansi ibi iuxta regem Persarum. Veni autem vt docerem te, quæ ventura sunt populo tuo in nouissimis diebus, quoniam adhuc visio in dies.

a *Et audiui vocem sermonum eius.* Hoc est, & animi & corporis auribus audiui vocem verborum angeli. Sed iacebam prostratus, quia ob timorem & imbecillitaté stare non poteram.

b *Et ecce manus.* Id est, & ecce angelus tetigit me manu, ad me consolatione mulcendum, & erigendum, & roborandum. Deus enim eos extollit, qui se abiiciunt, eos deiicit, qui se extollunt. Vnde illud sanctissimæ virginis apud Luc. 1. capit. *Deposuit potentes de sede & exaltauit humiles.*

c *Vir desideriorum.* Id fuit capite præcedente explanatum. Sequitur: *Et sta in gradu tuo.* Hoc est, sta erectus facie versus cœlum, vt antea. Hic est enim hominis gradus. Cùm Deus cætera animalia abiecisset ad pastum, solum hominem erexit: & ad cœlum excitauit.

d *Ex die primo quo apposuisti animum.* Id est, cùm primum appulisti animum tuum ad intelligendas Dei visiones, & res futuras animo percipiendas. Ideo subdit. Vt te affligeres: quia vt diximus, probabile est, ideo eum pœnitentiam egisse, vt Deus ipsi futura patefaceret, ipséque se ad ea intelligenda muniret.

e *Ego veni propter.* Hoc est, causa sermonum tuorum à Deo exauditorum ad te veni. Venturus eram statim, nisi mihi princeps Persarum restitisset. Ideo sequitur: Princeps autem regni Persarum restitit mihi viginti vno diebus. Occurrit tacitæ obiectioni. Poterat enim dicere Daniel: Si preces meæ fuerunt statim exauditæ, cur non illico venisti? Quia, inquit, fui præpeditus: nam retardauit me angelus præses regni Persici, qui merita populi sui diuersa offerebat Deo, ne Israeliticum populum abire permitteret. Perpende angeli benignitatem & modestiam, qui se excusat apud Danielem: quòd tanto tempore moram interposuisset. Dederat rex Cyrus facultatem Iudæis redeundi Hierosolymam: quorum multi redierant, multi manserant in Perside & Chaldæa redire nolentes. Orauerat autem omnibus illis vno & viginti diebus Daniel, vt omnes reuerterētur, sanctúmque Dei templum instaurarent: & vt sibi indicaret Deus, quid populo Iudaico & regno Persico, aliisque regnis euenturum esset. Et statim fuit exauditus è Deo: sed quia non habebat de re hac oraculum, in precibus & lachrymis, & abstinentia totas tres hebdomadas perseuerauit. Donec ei apparuit Dei angelus, qui ei nuntiauit esse à Deo exauditum: foréque vt totus Iudæorum populus in Iudæam tandem rediret: & Persarum regnum ad Macedoniam transferretur. Ad huius explanationis intelligentiam sciendum est, vnicuique nostrum esse vnum angelum custodem ac præsidem iuxta illud euangelij Matthæi 18. *Angeli eorum in cœlis semper vident faciem patris mei, qui in cœlis est.* Et vnicuique regno præest vnus angelus custos, iuxta illud Deuteronomij capite 32. *Quando diuidebat altissimus gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum iuxta numerum filiorum Israel.* Pro quo Septuaginta habent: Iuxta numerum angelorum Dei. Hunc locum citant Hieronymus & Theodoretus, ad probādum hoc. Angelus autem præses regni ei bonum desiderat, eiúsque princeps appellatur. Cū verò Daniel Deum oraret, vt Iudæi omnes Persidem & Babyloniam relinquerent, & Hierosolymam reuerterentur, & hic angelus eius preces Deo offerret, resistebat ei angelus custos regni Persici, quia videbat ex mansione filiorum Israelis in regno illo magnam vtilitatem esse Persas recepturos. Multi enim ex illis ob Hebræorum familiaritatem & doctrinam ad fidem vnius Dei, verúmque diuini numinis cultum cōuertebantur. Quam ob causam obsecrabat Deum, vt in regno illo permanerent. Ac ita angelus vnus sanctus dicitur alteri angelo similiter sancto resistere. In hunc modum diuus Gregorius hunc locum libro 18. Moralium interpretatur. In angelis sanctis non est simpliciter contrarietas voluntatum: nam eorum voluntas diuinam sequitur voluntatem. Sed quando nesciunt futura, aliquando offerunt eorum, quibus præsunt, merita contraria. Et ita dicuntur alij aliis vicissim resistere: sed intellecta diuina voluntate summa est inter illos concordia & consensio. Imò nunquam est inter illos discordia, quemadmodum est inter homines: sed exprimit eorum controuersiam more nostro diuina scriptura. Sed dices. Quare permisit Deus, vt tanto tempore vnus angelus alteri resisteret? Ratio est, quia voluit illud Deus, vt sancto Danieli daretur occasio amplius orandi, & merendi.

f *Ecce Michael vnus de principibus primis.* Id est vnus ex præcipuis angelis, seu vnus archangelorum. Iudas apostolus eum in epistola sua canonica archangelum appellat. Erat tunc princeps totius populi Iudaici, quemadmodum modò est totius ecclesiæ. Eam ob causam adiuuit hunc angelum Gabrielem, qui cum Daniele loquebatur, cui angelus Persarum resistebat, suúmque erga Danielem, cæterósque Iudæos fauoré declarauit.

g *Et ego remansi ibi.* Nimirum coram Deo, iuxta angelum præsidem Persarum: ideo non statim veni.

Núc autem tibi ostendam, quæ populo tuo Israelitico sunt euentura. Sed quod dicturus sum non statim veniet: sed in tempus longum differetur: visio enim, hoc est, hæc vaticinatio in dies multos dilatabitur.

ANNOTATIO.

1 Ego veni propter sermones tuos. *Editio cui Hieronymus adiecit commentaria, habet: Ego ingressus sum ad verba tua. Ac si dicat: Vbi tu cœpisti lachrymis ac ieiuniis Dei implorare misericordiam, accepi ego occasionem ingrediendi in conspectum Dei, vt illum pro te orarem.*

2 Ego remansi ibi, iuxta regem Persarum. *Theodotio habet: Ipsum reliqui ibi cum principe regis Persarum. Ac si dicat angelus: Ad te equidem veni: sed reliqui in conspectu Dei archangelum Michaelem disputantem cum angelo custode regni Persarum. Et vtraque versio recta est. Nam pro remansi, est in Hebræo verbum Iathar, quod vtrunque significat & remanere, & relinquere. Ab eo deducitur Methar, quod nomen significat reliquias, & funes arcus, quod ibi maneant emissis sagittis. Eo vtitur Dauid psalm. 10. cum ait:* Quoniam pones eos dorsum: in reliquis tuis præparabis vultum eorum. *Ac si dicat: Tu Deus sancte pones impios ad partem: separabis eos à cœtu iustorum: & in reliquiis tuis, hoc est in pœnis æternis, quæ damnatis relinquuntur, facies eorum dispones. At Hieronymus ita totam hanc vertit orationem. Pones eos humerum: funes tuos firmabis contra facies eorum: cuius prior pars habet eundem sensum cum editione vulgata: posterior autem significat, ideo Deum separare improbos, vt aduersus eos funes ac neruos arcus sui firmet, vt eos sagittis cruciatuum traiiciat. Est igitur sensus. Tu domine homines sceleratos sepones in signum, & scopum, ad quos vltrices & iustas sagittas arcus tui immittas. His sagittis calamitates designantur. De illis ait Deus capite 32. Deut.* Congregabo super eos mala: & sagittas meas complebo in eis. *Et Iob capite 6.* Sagittæ Domini in me sunt. *Et Dauid psalm. 37.* Quoniam sagittæ tuæ infixæ sunt mihi: & confirmasti super me manum tuam. *Vbi nomine sagittarum & manuum vulnera & percussiones significantur, quæ sagittis & manibus infliguntur.*

[a] Cúmque loqueretur mihi huiusmodi verbis, deieci vultum meum ad terram, & tacui. [b] Et ecce quasi similitudo filij hominis tetigit labia mea: & aperiens os meum locutus sum, & dixi ad eum qui stabat contra me: Domine mi [c] in visione dissolutæ sunt compages meæ: & nihil in me remansit virium: Et [d] quomodo poterit seruus domini mei loqui cum domino meo? Nihil enim in me remansit virium: sed & halitus meus intercluditur. Rursum ergo tetigit me quasi visio hominis, & confortauit me, & dixit: Noli timere vir desideriorum: pax tibi: confortare, & esto robustus. Cúmque loqueretur mecum, conualui, & dixi. Loquere domine mi, quia confortasti me. Et ait: Nunc scis, quare venerim ad te? Et nunc reuertar, & prælier aduersum principem Persarum. Cùm enim egrederer, [f] apparuit princeps Græcorum veniens. [g] Veruntamē annuntiabo tibi, quod expressum est in scriptura veritatis. Et nemo est adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester.

a *Cúmque loqueretur mihi.* Verba sunt Danielis: cùm, inquit, me Dei angelus in hunc modum alloqueretur, ego quòd meam cognoscerem fragilitatem, & quòd non possem admirabilem eius splendorem sustinere, deieci oculos in terram, & obmutui.

b *Ecce quasi similitudo filij hominis.* Non erat homo, sed angelus in figura hominis: Hic erat idem angelus qui cum eo loquebatur: quem, vt dicimus, nonnulli arbitrantur esse Gabrielem, qui eum docuit visionem capiti octauo mandatam. De illo ait hic paulò pòst: *Tetigit me quasi visio hominis.* Hoc est angelus in figura humana. Et nunc tetigit labia mea. Eodem modo vnus ex seraphim labia tetigit Esaiæ: vt ipse capite 6. testatur.

c *In visione tua dissolutæ sunt compages meæ.* Id est, tanta est excelsitas tua, tam admirabilis fulgor tuus, vt te viso soluta sint vincula membrorum meorum, ob sanguinis & spirituum defectum ad cor meum recurrentium. Quam ob causam nec vires retinui.

d *Quomodo poterit seruus domini mei loqui cum domino meo?* Intuere Danielis humilitatem, modestiam, & animi abiectionem. Seruum se vocat, & angelum dominum: cùm cap. 19. Apocalpysis dicat angelus Ioāni: *Conseruus tuus sum, & fratrum tuorum habentium testimonium Iesu.* Et 22. *Conseruus enim tuus sum, & fratrum tuorum prophetarum, & eorum, qui seruant verba libri huius.* At Daniel eum veneratur: & viso eo mansit viribus destitutus, & ait: Halitus meus intercluditur. Hoc est, spiritus meus vitalis non egreditur: non enim possum ex contuitu tuo respirare.

e *Nunquid scis quare venerim ad te?* Hæc interrogatio habet vim negationis: Sensus est: non planè nosti, quorsum ad te venerim. Sed ego tibi illud explicabo. Veni, vt tibi ostenderem exauditas esse à Deo preces tuas, quo ad Hebræorum reditum: & quid sit populo Persico euenturum: & quid in mundi fine futurum sit. Sed reuertar citò vt in conspectu Dei resistam angelo custodi ac præsidi Persarum. Nihilominùs priusquam abeam, tibi futura nuntiabo. Hoc facit duobus sequentibus capitibus.

f *Apparuit princeps Græcorum.* Hoc est, angelus Græcorum præses & custos, qui iniurias in illos à Persis iactas Deo repræsentabat. Persæ enim priùs irruerunt in Græcos, quos iniuriis lacesserunt: sed postea fuerunt ab illis superati tempore Alexandri magni, qui Darium vicit, & de Persis ac Medis triumphauit. Huius victoriæ fit mentio lib. 1. Machabæorum cap. 1. Porro meminit hoc loco Daniel principis Græcorum, quia capite sequente narraturus est Persarum & Græcorum dimicationem.

g *Veruntamen annuntiabo tibi, quod expressum est in scriptura veritatis.* Id est, sed priusquam à te discedam, aperiam tibi, quid scriptum sit in libro præscientiæ Dei. Præscientiam Dei vocat scripturam veritatis. Hic est liber, in quo sunt diuina decreta qui nec fallit, nec fallitur: quam ob causam scriptura veritatis appellatur. Et alibi dicitur liber: de quo nonnulli illud interpretantur Psal. 39. *In capite libri scriptum est de me.* Et illud Esaiæ cap. 14. *Requirite diligenter in libro vitæ.* Et illud Apocal. 3. *Non delebo nomen eius de libro vitæ.*

ANNO-

ANNOTATIO.

1 Dissolutæ sunt compages meæ. *Pro compages meæ, est in Hebraico: Tsirai, à verbo Tsur, quod significat formare vt psalmo 138.* Tu formasti me, & posuisti super me manum tuam. *Id est, vt figulus fingere solet vas manu sua, ita tu me formasti verbo tuo. Fortasse verbis illis: posuisti super me manum tuam, alludit ad illum, qui manibus efficit caseum, iuxta illud Iob ca 10.* Sicut caseum me coagulasti. *Inde deriuatur nomen Tsir, quod significat formationem, & iunctionem membrorum, siue compages: & hanc significationem secutus est, & rectè quidem Latinus noster interpres, Significat etiam cardinem ostij. Hac rationeducti vertunt quidam: Conuersi sunt cardines mei. At multò clarius transtulit interpres noster. Ab hoc verbo deriuatur Tsur, quod nomen significat Deum, fortem petram, & rupem, Vnde illud Iob 18.* Nunquid propter te derelinquetur terra, & transferetur rupes de loco suo? *potest hunc habere sensum: An propter te dicemus derelictam esse terrã, & translatum esse Deum de gradu suo? Quasi dicat, non. Haudquaquam dicemus Deum gratia tui non curare mortalia, & terrena penitus derelinquere, eúmque qui immutabilis est, factum esse mutabilem. Hoc vocabulo vtitur Moses cap. 32. Deuter. cùm ait:* Recessit à Deo salutari suo. *Pro quo alij transferunt: Recessit à petra salutis suę. Hoc est à Deo, de quo ait Apostolus in priore ad Cor.* Petra autem erat Christus. *Alij vertunt: Ingratus fuit rupi, quæ salus fuerat ipsius. Hoc est, populus Israeliticus in idolis cultu reliquit verum Deum, qui illum paulò ante in mari rubro ab Ægyptijs mirabiliter liberauerat.*

1. Cor. 10.

ARGVMENTVM.

Prædicit Angelus seriem regum Persarum, Alexandri magni fortitudinem, & gloriam, & prosperitatem, atque in ætate florente interitum: quo triste suis desiderium reliquit. Prænuntiat bella inter reges Aegypti & Syriæ eius successores, donec veniat ad Antiochum Epiphanem Syriæ regem, quem alii vocant illustrem, qui vmbram gessit Antichristi. Hic euertit Hierosolymam, templum sanctum diripuit, in populo Dei tyrannidem exercuit, se omnium scelerum maculis coutaminauit.

CAPVT XI.

E[a] Go autem à primo anno Darij Medi stabam, vt confortaretur, & roboraretur. Et nunc veritatem annunciabo tibi. [b] Ecce adhuc tres reges stabunt in Perside, & quartus ditabitur opibus nimiis super omnes: [c] & cum inualuerit diuitiis suis, [d] concitabit omnes aduersus regnum Græciæ. [e] Surget verò rex fortis, & dominabitur potestate multa: [f] & faciet quod placuerit ei. [g] Et cùm steterit, conteretur regnum eius, & diuidetur in quatuor ventos cœli: [h] sed non in posteros eius, nec secundùm potentiam illius, qua dominatus est. [k] Lacerabitur enim regnum eius etiam in externos, exceptis his. [l] Et confortabitur rex austri: [m] & de principibus eius præualebit super eum. Et dominabitur ditione, multa enim dominatio eius. [n] Et post finem annorum fœderabuntur: Filiaque regis austri veniet ad regem Aquilonis facere amicitiam, [o] & non obtinebit fortitudinem brachij: nec stabit semen eius: & tradetur ipsa, & qui adduxerunt eam adolescentes eius, & qui confortabat eam in temporibus. [p] Et stabit de germine radicum eius plantatio. Et veniet cum exercitu, [q] & ingredietur prouinciam regis aquilonis, & abutetur eis, & obtinebit. Insuper & Deos eorum, & sculptilia, vasa quoque pretiosa auri & argenti captiua ducet in Ægyptum. [s] Ipse præualebit aduersum regem aquilonis, & intrabit in regnum rex austri, [t] & reuertetur ad terram suam. [v] Filii autem eius prouocabuntur & congregabunt multitudinem exercituum plurimorum. [x] Et veniet properans & inundans, & reuertetur, & concitabitur, & cõgredietur cum robore eius. Et prouocatus rex austri egredietur, & pugnabit aduersum regem aquilonis, & præparabit multitudinem nimiam: [z] & dabitur multitudo in manu eius, & capiet multitudinem: [aa] & exaltabitur cornu eius: & deijciet multa millia: sed non præualebit.

EXPLANATIO.

a *Ego autem à primo anno Darij Medi.*] Diximus capite superiore desiderasse Danielem percipere animo, non solùm, quid populo Israelitico, sed etiam quid regno Persarum, aliisque regnis euenturum esset: quam ob causam vir desideriorum appellabatur. Erat enim gloriæ Dei cupidissimus, summa auiditate cognitionis rerum magnarum flagrabat. Cùm autem se lachrymis, ieiuniis, & precibus dedisset, apparuit ei Angelus nuntians se esse à Deo exauditum, eique promittens prædicere illi futura: id quod efficit hoc capite cum sequente. Huius igitur capitis cum præcedente & sequente est quædam series & continuatio, vt alia ex aliis nexa, & omnia inter se apta colligataque conflentur. Angelus qui in fine superioris capitis loquebatur, modò continuans sermonem ait se à primo anno Darij Medorum regis, qui primus imperium obtinuit Babylonium, operam dedisse, vt ipse Darius roboraretur, rebúsque potiretur secun-

dis, quòd populum Israeliticum mitius tractaret, quàm Balsassar, cæterique Babyloniorum reges. Hoc est, quod ait: *Stabam, vt confortaretur, & roboraretur.* Vel oraui Deum, vt populus Israeliticus vigeret, & in pristinam dignitatem restitueretur. Sed quoniam vltima verba præcedentis capitis sunt hæc: *Nemo est adiutor meus in omnibus his, nisi Michael princeps vester*: & statim sequitur: *Ego autem ab anno primo Darij Medi stabam, vt confortaretur, & roboraretur*: potest hoc ita explanari, vt dicat Angelus: quemadmodum Michael me iuuit: ita ego eum iuui in transferendo imperio à Babylonia ad Medos & Persas. Nam Deum obsecraui, vt ipse Michael confortaretur, & roboraretur. Cùm enim ille præsit populo Iudaico, optabat, vt Medi victoriam obtinerent: quò Iudæi lenius tractarentur. Ego autem steti ex parte eius, Deum etiam orans pro Medorum aduersus Babylonios victoria. Nonnulli aiunt hæc prima verba huius capitis esse Danielis, non angeli: & hæc narrante propheta statim angelum respondisse, solet enim diuina scriptura vti subita personarum mutatione. Sed hoc loco illud nō videtur posse cohærere: nam verba proximè præcedentia sunt angeli, quę connectuntur cum his per cōiunctionem copulantem: similiter & quæ consequuntur. Quare dicendum est, esse Angeli verba, quæ cum præcedentibus & sequentibus copulantur.

b *Et nunc veritatem annunciabo tibi.*] Id est, & modo ego Gabriel tibi Danieli verè ostendam, quid circa regnum Persarum ac Medorum, aliaque regna futurum sit. Aduerte. *Deus veritas est*, vt ipse apud Ioan. cap. 14. testatur: ac Angelus nuncius est Dei: *ergo nuncius veritatis.* Quid igitur nuncius veritatis prolaturus est, nisi veritatem? Contrà verò de diabolo ait Christus apud Ioan 8. *In veritate non stetit, quia non est veritas in eo: cum loquitur mendacium, ex proprijs loquitur, quia mendax est, & pater eius*: nimirum mendacij. Primus qui mendacium protulit, fuit dæmon, qui dixit Heuæ: *Nequaquam moriemini.* Vt pestilens venenum occidit corpus: ita perniciosum mendacium deliberatum occidit animam. Ideo psalmographus cùm Deo loquens: *Perdes*, inquit, *omnes, qui loquuntur mendacium.* Et cap 1. Sap. ait Sapiens: *Os quod mentitur, occidit animam.* Mendacium quod sceleris maculam inurit aliis, non solùm præsentes vulnerat, sed etiam absentes. Vt arcus non eos modò ferit, qui proximi sunt, sed qui longè, sic lingua fallax euomens virus acerbitatis suæ, non tantùm inspectantes lacessit, sed etiam remotos ac disiunctos. Vnde Ierem. cap. 9. *Extenderunt*, inquit, *linguam suam quasi arcum mendacij, & non veritatis.* Quare qui alios falsis criminibus maculare contendunt, sunt graui quidem pœna digni. Nec non in reprehensionem incurrunt, qui orationis vanitatem adhibentes alios falsis laudibus efferunt, pestiferisque assentationibus decipiunt. Quemadmodum aqua præterfluens nullo certo colore distincta, refert subiecti soli colorem: sic adulator nulla veritatis firmitudine munitus pro re nata se aliorum accommodat ingenio atque effectui. Ex quo efficitur, vt mendacis plerunque pestilentibus vtatur. At tantus nobis debet esse amor veritatis, vt quicquid dixerimus, putemus iusiurandum. Eum imitemur, quem Ioan. cap. 1. *vocat*, plenum gratiæ & veritatis. qui ait apud eundem Ioan. 8. *Si veritatem dico, quare non creditis mihi?* Intueamur sanctum Angelum veritatis annunciatorem, vt ipse hoc loco testatur.

Gen. 3. Similitudo

Psal. 5

Similitudo

Similitudo

b *Ecce adhuc tres reges stabunt in Perside.*] Hæc visio apparuit Danieli anno tertio regis Cyri, vt in principio decimi capitis visum est. Quare ob causam hi reges sunt præter Cyrum numerandi. Mortuo Cyro regnauit Artaxerxes Assuerus, cui successit Darius Longimanus: post quem regnauit Darius Nothus. Ita asserit Metasthenes Persa in annalibus Persarum. Post illos tenuit clauum totius imperij, vt idem Metasthenes testatur, Artaxerxes Darius: de quo Angelus hic ait: Et quartus ditabitur opibus nimiis super omnes. Euseb. Cæsariensis in annalibus multò aliter numerat hos quatuor reges. Fortasse iidem sunt, sed variis nominibus appellati. Solebant enim antiqui diuersis vocari nominibus: quod sæpè inter scriptores magnam parit confusionem. Hieronymus & Theodor. Eusebium sequentes, hunc quartum regem vocant Xerxem, qui à Metasthene Artaxerxes vocatur. Herodotus lib. 6. ait Xerxem idem esse quod bellatorem, Artaxerxem verò magnum bellatorem. Dicuntur hoc loco reges Persidis, quia licet esset vnus Medorum & Persarum dominatus, Cyrus tamen trāstulit ad Persas caput imperij, illudque Persicum nominauit.

d *Et cùm inualuerit.*] Id est, cùm abundauerit opibus: cum diuitiarum affluentia locupletatus fuerit.

e *Concitabit.*] Id est, omnia sua regna ad bellum Græciæ inferendum concitabit. Vide quàm periculosa sit opum, rerumque prosperarum abundātia: Nam cum rex hic vidit se diuitiis actum, statim fuit inflatus superbia: & animum appulit ad impia bella Macedonibus inferenda. Vt venenati serpentes plus calido clarōque vere nocent, quàm frigido ac caliginoso hyeme; ita principes magis solent diuitijs lædere, quàm paupertate. Ideo ait Eccl. ca. 11. *Si diues fueris, non eris immunis à delicto.* Et psalmograph. *Diuitiæ si affluant, nolite cor apponere.* Cap. 17. Deut. ait ita Deus: *Non poteris alterius gentis hominem regem facere, qui non sit frater tuus.* Cumque fuerit constitutus, non multiplicabit sibi equos: quibus verbis prohibet Deus regibus bella iniusta aliis inferre: solent enim excitari ad illa, si equis abundant atque diuitiis. Deus autē est pacis amantissimus: qui e Esa. c. 9. principem pacis appellat: & hominem ad pacem creauit. Ideò creatus est die. 6. senarius autem numerus apud Hebræos per literam Vau, quæ sic scribitur ו designatur, quæ litera coniunctionem significat & amorem. Cum igitur homo ad amorem & concordiam crearetur, quando poterat congruentius creari, quàm die sexto, qui litera ea notatur, quę congregationem, amorem, beneuolentiam, & charitatem significat? At hæc pax sæpè ob diuitiarum abundantiam dissoluitur. Quemadmodum margaritæ in mari sunt blandæ, & conchilis coniunctæ, vt Plinius & Solinus aiunt vnde vniones vocantur: sed extra aquam durescunt, & separantur: sic nonnulli in mari calamitatis & inopiæ positi, sunt leues & benigni, & pacem & concordiam colentes: at inde abstracti, & in medio opum rerúmque prosperarum constituti, insolentes ac superbi sæpenumero redduntur, & ad acerba dissidia, crudeliaque bella incitantur. Non loquor de bellis iustis, sed de impiis, quæ geruntur ab illis, qui dæmonem habent patrem. Nam vt pacis & concordiæ amatores sunt filij Dei, iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum 5. *Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur*: sic bellorum & discordiarum cupidi, possunt filij dæmonis appellari. Sed perpende: Cum dico periculosas esse diuitias, sic velim existimes, me non diuitias damnare, sed intemperatum abusum. Impius affluens diuitiis, est veluti furiosus & insanus cum gladio in manu: diues autem indoctus est vt ouis vellere aureo induta. Ita eum comparat Demosthenes, vt refert in exhortatione ad bonas artes Galenus.

Similitudo

Psal. 61.

Similitudo

Simil.

f *Surget verò rex fortis*] Hic fuit Alexander Magnus rex

rex Macedoniæ, Philippi regi filius, qui multa sibi regna subiecit. Victis Illiricijs ac Thracibus transiuit ad Persas, quos fortiter profligauit, & ditissimam Indiam Orientalem in ditionem suam redegit. Fuerat quondam Græcia à Persis deuicta: sed postea de illis triumphauit. Ac illa Græciæ libertas post Alexandrum magnum vsque ad longum tempus imperio & rerom gestarum gloria continuata permansit, donec de Græcis Romani triumpharunt. Etsi post hunc quartum Persarum regem alij reges Persidis fuerunt vsque ad Alexandrum, tamen Angelus hoc loco illos omittit, quoniam hic quartus rex belligerauit cum Græcis, quibus dedit ausam bellum contra Persas inferendi.

g *Faciet quod placuerit ei.*] Id est, aget pro arbitrio suo, quod voluerit: nemo ei poterit resistere: omnia illi fluent ad voluntatem.

h *Cùm steterit, conteretur regnum eius.*] Id est, cum in iuuentute ad summam mundi gloriam floruerit, priuabitur vita, eiúsque dissipabitur imperium. Hinc colliges vanas ac fallaces mundi diuitias & prosperitates nec esse magni æstimandas, nec in numero bonorum ponendas. *Vidi impium superexultatum,* inquit diuinus psaltes, *& eleuatum sicut cedros Libani: transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.*

Psal. 36.

Similitudo Cornua frangit nucem, vt eius comedat nucleum: sed vt eam frangat extollit illam in sublime, quò in durum lapidem dimittat: sic mundus effert impios, & ad falsos euehit honores, vt inde eos cum maiore ignominia & dedecore deiiciat: extollit, vt deprimat, blanditur, vt fallat. Et vt in æstate multæ generantur *Similitudo* muscæ sic in mundi prosperitate multa vitia: præsertim superbia, insolentia, immanitas. His rebus aduersus viros pios illi gloriari solent, qui mundi potentia extolluntur. Id sentiens Dauid: *Quid,* inquit psal. 51. *gloriaris in malitia, qui potens es iniquitate?* Pro quo vertit Hier. Quid gloriaris in malitia: potens misericordia Dei. Ac si dicat: Quid gloriaris, quod potens sit malitia tua. siquidem potentior est misericordia Dei? Etsi multum valet ad viros pios affligendos, plus tamen valet diuina misericordia ad illos liberandos. Ac potens ruet præceps, illi autem sursum efferentur. Stat enim sententia illa: *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*

Luc. 1

i *In quatuor ventos cœli.*] Hoc est, in quatuor regna quatuor præcipuas mundi partes spectantia, Orientem, Occasum, Septentrionem, & Meridiem: à quibus venti stant primarij. Eam ob causam mundi regna in quatuor ait ventos distributa, quia huius mundi potentia & gloria huc atque illuc quasi vento iactatur. Ac ipsi reges vt cæteri homines folia sunt à vento agitati. Vnde Iob cap. 7. *Memento, inquit, mei domine, quia ventus est vita mea.* Et 13. *Contra folium quod vento rapitur, ostendis potentiam tuam.* Et 21. *Erunt sicut paleæ ante faciem venti: & sicut fauilla, quam turbo dispergit.* Quare eorum spes, qui mundo fidunt, inanis est & fallax, & in medio spatio sæpe obruitur, & perit. Id intelligens sapiens ait capite 5. Sap. *Spes impij tanquam lanugo est, quæ à vento tollitur, & tanquam spuma gracilis, quæ à procella dispergitur: & tanquam fumus, qui à vento diffusus est.* Id voluit Esaias significare, cum dixit capite 19. *Calamum & iuncum fluuiorum Ægypti marcescere.* Ægyptus est mundus, cuius fluuij sunt eius diuitiæ, & potentia & gloria, & cætera huiusmodi ad mare mortis tendentia. Calamus foris viridis, intus vanus est, fallax spes mundi similiter & iuncus virescens, sed fragilis, nullum fereos fructum, præter vanam quandam oculorum oblectationem, & caducam viriditatem, quæ sensim extenuatur, aut subitò euanescit. Nam quoties magna quidem, sed inania nobis ipsis promisimus falsa spe adducti, quæ nec adepti sumus, ne vidimus quidem. Spem n. nostrarum cogitationum cùm graues cõmunium temporum, tum varij nostri casus fefellerunt. Quare spem nostram non in mundo mutabili, sed in Deo, qui nunquam mutatur: qui de se ait apud Malac. 3. *Ego dominus & non mutor, figamus atque locemus.* Et vt verbis vtar Diui Pauli cap. sexto ad Hebræos: *Confugiamus ad tenendam propositam spem, quam sicut anchoram habeamus animæ tutam ac firmam, & incedentem, vsque ad interiora velaminis.* Hoc est, vsque ad secreta regni cœlorum. Eundem imitemur Apostolum, qui capite decimo eiusdem epistolæ hæc verba scripta reliquit. *Teneamus spei nostræ confessionem indeclinabilem: fidelis enim est, qui repromisit.* Mundi enim prosperitates incertis ventis varieque flantibus agitantur. Per ventorum alas summa celeritas significatur, vt psal. 17. *Volauit super pennas ventorum.* Quibus verbis voluit diuinus psaltes summam Dei festinationem, & incompreheosibilem velocitatem, qua suis opitulatur, declarare, eiusque vim vbique præsentem, & cuncta cœlo terraque perlustrantem. Accipitur etiam ventus pro vehemente tentatione, & calamitate: vt apud Matt. 7. *Venerunt flumina, & flauerunt venti, & irruerunt in domum illam.* Vnde excitare ventos in aliquem apud Ciceronem, & alios elegantes scriptores, est illum calamitatibus afficere, eique odium & inuidiam conflare, & perniciem moliri. Accipitur quoque ventus pro varietate, & inconstantia dogmatum vanorum hominum: vt capite quarto epistolæ Pauli ad Ephesios: *Non simus paruuli fluctuantes, & circumferamur omni vento doctrinæ.* Abire in ventum est, euanescere: quo schemate vtitur Ierem. quinto. Pro quo nos habemus. *Prophetæ fuerunt in ventum loquuti.* Hoc est, peribunt & euanescent falsi prophetæ. Præterea ventus accipitur pro regione, vnde effluit aura: ex quo efficitur, vt per quatuor ventos quatuor mundi plagas intelligamus. Hoc schemate vtitur Zac. c. 2. vbi Deus ait: *In quatuor ventos cœli dispersi vos.* Et Mat. 24. *Congregabit electos suos à quatuor ventis.* Et Ioannes capite 7. Apocalypsis: *Vidi quatuor Angelos stantes super quatuor angulos terræ, tenentes quatuor ventos terræ.* Quæ verba iuxta antiqui Victorini sententiam sunt ad Antichristi tempora referenda. Nam quatuor Angeli quatuor in angulis terræ stantes sunt dæmones satellites Antichristi, qui euangelij concionatoribus nitentur persuadere, vt taceant: ne homines vera salutarique doctrina instruantur. Non solùm tenere contendent euangelicos concionatores ex vno vento, hoc est, ex vna parte, sed ex omnibus: ne veluti venti suauiter flãtes possint æstum ærumnarum temperare. Hoc verbum ornamento vtitur hoc loco Daniel.

h *Sed non in posteros eius.*] Hoc est, diuidetur imperium Alexandri Magni, sed non inter filios eius. Nullus enim Alexandri filius regnum obtinuit. Ita hoc accidisse narrat Trogus Pompeius, Iustinus, Polybius, Antonius Sabellicus, & alij historici: qui Alexandri magni res gestas memoriæ mandarunt. In Syria & Babylonia successit ei Seleuchus, in Macedonia Aridæus Philippus, in Ponto & Asia minore Antigonus, in Ægypto Ptolemæus. Ita asserit hoc loco Diuus Hieronymus. Nam etsi Antigonus mortuo Alexandro fuerit supremus tribunus castrorum creatus authore Iustino lib. tertiodecimo: postea tamen Syriam & Babyloniam occupauit. Præter hos quatuor fuerunt alij nonnullis prouinciis præfecti, qui postea regna vsurparunt. Vide Iustinum libro tertio decimo, Iosephum lib. antiquitatum duodecimo, Antonium Sabellicum lib. 6. Enneadis quartæ. Narrat Iustinus libro 12. amicos Alexandri videntes eum ad exitum

vitæ vocati, quæsisse ab illo, quem hæredem relinqueret imperij: eumque respondisse dignissimum. Id etiam narrat in prima parte historiarum Diuus Antoninus. Nihilominus tamen ipse cùm adhuc viueret diuisit inter suos imperium: vt proditum est memoriæ 1. cap. lib. 1. Mach. Sed nun inter filios suos: nam vt hoc loco Diuus ait Hieronymus, Alexander nullum habuit filium. Quod est intelligendum de filio, qui ei succederet. Genuit enim filium Herculem nomine, vt asserit Trogus, & post eum Iustinus. Sed quoniam in adolescentia migrauit è vita, & non adeptus fuit patris sui regnum, non dicitur eius filius. Ita intelligitur dictum Hieronymi, quem interpretor, non reprehendo, ne videar audere Athenis Mineruam violare. Quintus Curtius, Clytarchus, Polycritus, Onexycritos, Antigenes, Hystrus, & alij huiusmodi antiqui scriptores aiunt præter Herculem habuisse Alexandrum alterum filium à Thalestra Amazoonm regina. Sed Aristobolus, Hysingelus, Ptolemæus, Philo Thebanus, Hecatæus, Philippus Chalcidicus, Duris Samius, Plutarchus Cheroneosis, hoc negant, fictamque fabulam esse testantur.

i *Nec secundùm potentiam illius.*) Id est, non erunt ei in potestate pares. Nullus enim eorum qui successerunt Alexandro, eius potentiam, magnificentiam, & gloriam consecutus est. Diuisum enim inter multos imperium amisit vires, & fuit ob dissentiones & bella debilitatum, & diminuutum, donec fuit omnino deletum.

l *Lacerabitur enim regnum eius etiam inter extraneos, exceptis his.*] Hoc est, distribuetur principatus Alexandri inter alios extraneos præter hos, qui fuerunt ab eo electi, & nominati, & hæredes constituti. Pro exceptis his, vertit Theodotio: Præter istos. Similiter Pagninus.

l *Et confortabitur rex Austri.*] Hoc est, post interitum Alexandri roborabitur Ptolemæus Lagi filius, rex Aegypti: & regnum suum amplificabit. Austrum vocat hoc loco Aegyptum, Syriam autem Aquilonem. Tametsi capite 4. Canticorum Aquilo accipitur pro animi frigore ex peccato dimanante, Auster verò pro charitate: cùm ecclesia ait: *Surge Aquilo, & veni Auster.* Hoc est, fuge, & abi celeriter ô glacies animi, & properatus feruor diuini amoris.

m *Et de principibus eius præualebit super eum.*) Id est, & vnus ex præcipuis posteris Ptolemæi filij Lagi eundem patrem suum potestate, dominatu, & amplitudine superabit. Huic expositioni fauet versio Theodotionis, cuius hæc sunt verba: Et vnus principum eius præualebit super eum. Hic fuit Ptolemæus Philadelphus, qui Aegyptum illustrauit, & ad ingêtem amplitudinem perduxit. Hic accersiuit septuaginta interpretes, qui sanctam scripturam ex lingua Hebraica in Græcam transtulerunt. Ita hoc Aristæus illius temporis historicus in libr. ad Philocratem, Philo Iudæus in libro de vita Mosis, Iosephus libro duodecimo antiquitatum. Epiphanius Salaminæ Episcopus in libro de ponderibus & mensuris, Iustinus martyr in admonitorio aduersos gentes, Euseb. Cæsariensis in libro octauo Præparationis euangelicæ, Ireneos lib. 3. Hieronymus multis in locis. Rufinus, Philastrias, & alij memoriæ prodiderunt. Possunt etiam hæc angeli verba ita explanari. Et quidam de principib. eius, subaudi Alexandri, nempe Antiochus rex Syriæ præualebit super eom, subaudi, regem Ægypti. Sensus est, Antiochus rex Syriæ ac Babyloniæ vnus ex principibus Alexandri magno potietur imperio: & regem Ægypti superabit. Incipit indicare bella inter reges Syriæ & Ægypti: quòd Iudæa sita sit inter has duas prouincias quæ modò ab vna, modo ab altera opprimebatur. De Asia autem & Græcia non loquitur, quia regiones illæ Iudæis minime infestæ ac molestæ erant. Præcipuum enim Danielis desiderium erat scire, quæ populo suo Israelitico erant euentura. Vt autem possis caput hoc planius & distinctius intelligere, operæpretium esse duxi nomina regum Ægypti & Syriæ sibi succedentium, quorum hic fit mentio, literis mandare. Mortuo Alexandro magno obtinuit Ægyptum Ptolemæus filius Lagi, cui successit Ptolemæus Philadelphus, post quem regnauit Ptolemæus Euergetes, post illum Ptolemæus Philopator qui ab alijs Philopater vocatur: cui successit Ptolemæus Epiphanes, post quem tenuit regni gubernacolum Ptolemæus Philometor. Reges Syriæ fuerunt hi, ordine seruato: Seleuchus, Antiochus Soter, Antiochus Theos, Seleuchos, Callinichus, quem alij Galericū vocant, Seleuchos Ceraunus, Antiochus magnus, Seleuchus Philopator. Antiochus Epiphanes, quem alij vocant illustrem, nam Epiphanes Græcè idem est Latinè quod illustris.

n *Et post finem annorum fœderabuntur.*) Hoc est, post multos annos Ptolemæus Philadelphus rex Ægypti: & Antiochus Theos rex Syriæ fœdere coniungentur. Nam post multa bella pacem tandem inter se placidissimam conciliarunt. Nam Beronica filia Ptolemęi regis Ægypti nupsit Antiocho regi Syrię, fœdúsque fecit inter patrem, & virum.

o *Et non obtinebit fortitudinem brachij, nec stabit semen eius.*) Hoc est, Beronica filia regis Ægypti non præualebit, nec filius eius ex Antiocho rege Syriæ adibit regni hæreditatem. Huius rei causa hæc fuit: Antiochus ille vocatus Theos habuerat alteram vxorem nomine Laodicem, quam repudiauerat: & filium quendam ex ea nomine Seleochum Callinicum. Sed postea victus eius amore eam recepit, & in pristinam dignitatem restituit. At illa perpendens viri inconstantiam, eum occidit veneno, & Berouicæ, eiusque filio, & famulis perniciem parauit. Eam ob causam filius huius impiæ Laodicis nomine Seleuchus Callinicus successit patri suo, & totius reipublicę clauum tractauit. hoc narrat Iustinus historicus li.27. & Sabellicus 7. Enneadis quartę li. etiam 9. Ideo ait hoc loco angelus Danieli. Et tradetur ipsa: subauditur Beronica: hoc est, per insidias interficietur: & famoli, qui eam ad Syriam adduxerant: & qui confortabat eam in temporibus, hoc est vir eius, qui toto tempore matrimonii perfugium ei & solarium præbebat.

p *Stabit de germine radicum eius plantatio.*] Hoc est, erit ex radice Ptolemæi Philadelphi filius vocatus Ptolemæus Euergetes, Beronicæ reginæ Syriæ per insidias interfectæ frater. Hic regnum Ægypti obtinuit post patrem, & paratis copijs insignem à se iniuriam propulsaturus ingressus est in Syriam, quam profligauit, eiusque regem Seleucbum, quem eius mater Laodice interfecto viro suo constituerat in regno, vicit, copias eius fudit, & prælijs secundis vtens victoriam admirabilem reportauit. Ac multæ ciuitates se illi vltrò tradiderunt. Narrat hoc Trogus Pompeius, & Sabellicus libro nono Enneadis quartæ. Historiam hanc tangit hoc loco Hier. & post eum Dionys. Carthusianus.

q *Ingredietur prouinciam regis Aquilonis.*] Hoc est, Syriam. Quidam legunt: Ingredietur in habitaculum regis Aquilonis. Quod idem est.

r *Abutetur eis.*] Id est, affliget eos: graues in illos iaciet iniurias. Ac si dicat: Ptolemæus Euergetes Rex Ægypti

Ægypti vexabit Laodicem,& filium eius Seleuchum. Er obtinebit: Subaudi regnum inimici. Nam vniuersam ferè Syriam occopauit. Sed audiens esse in Ægypto intestinas dissensiones reuersus est illuc, portans secum idola auri & argenti, & vasa pretiosa, quibus Syriam spoliauit. Pro abutetur eis, & obtinebit: vertunt nonnulli: Faciet de illis, quod voluerit,& euadet victor. Rectè tamen vertit Latinus noster interpres: abutetur eis,pro affliget eos: in quam significationem accipitur verbum hoc cap.18. Ier. *Fiant corruentes in cōspectu tuo: in tempore furoris tui abutere eis.*

s *Præualebit aduersus regem Aquilonis.*) Hoc est, vinces regem Syriæ. Diximus enim per Aquilonem intelligi Syriam, per Austrum verò Ægyptum. Sequitur: Et intrabit in regnum, (subaudi suum, rex Austri, hoc est Ægypti.

t *Reuertetur in terram suam.*] Hoc est, in Aegyptom. Est superioris orationis explicatio.

v *Filij autem eius.*] Hoc est filij Seleuchi Callinici. Hic Seleuchus duos habuit filios, nimirum Seleuchum Ceraunum,& Antiochum magnum, qui mortuo Aegypti rege Ptolemæo Euergete, qui eorum parentes profligauerat, concitarunt populum aduersus Ptolemæum Philopatorem: quem Iustinus Philopatrum vocat: qui gubernabat Aegyptum, cum quo armis certare decreuerunt. Sed breui pòst tempore Seleuchus Ceraunus fuit vita priuatus per insidias Nicanoris & Eupatoris. Antiochus vero authore Polybio li.5. optinuit regnum Syriæ, bellúmque intulit Aegyptiis, qui superiores euaserunt. Ipse autem se ignominiosæ dedit fugæ, qua vitam quæsiuit. Hic Ptolemæus occidit patrem suum: quam ob caosam fuit per ironiam Philopater, hoc est amator patris nuncopatus. Aothor est Iustinus lib.28. Huius belli meminit Polybius libro quarto.

a *Et venit.*) Nimirum Antiochus magnus rex Siriæ. Properans & inundans, hoc est festinâter instar aquarum impetu & incursione fluentium: Eodem modo apud Esa. de rege Assyriorum scriptum est capit. 8. *Ibit per Iudam inundans & transiens, vsque ad collum veniet.* Acsi dicat: Effundet se Sennac. per Iudæam, & transiens obruet omnia præter Hierosolymam: quæ appellatur collum, quod sit in loco excelso sita. Antiochus audito fratris interitu reuersus ex Chaldæa cæco furore incitatus cum rege Aegypti pugnauit.

y *Et reuertetur, & concitabitur.*) Hoc est transibit ira concitatus. At fuit ignominiosè victus.

z *Dabitur multitudo in manu eius.*) Hoc est, exercitus Antiochi in potestatem Ptolemæi tradetor. Fuit prælium hoc iuxta Raphiam vrbem: vbi Antiochus toto amisso exercitu se contulit in fugam. Authores sunt Polybius lib. 5. Iustinus 30. Coccius Sabellicus 1. Enneadis quintæ.

aa *Exaltabitur cornu eius.*) Extolletor & roborabitur fortitudo Ptolemęi: & deiiciet multa millia ex copiis Antiochi. Sed non præualebit. Hoc est, sed non omnino præstabit: non penitus vincet: quia non poterit Antiochum interficere.

ANNOTATIONES
ex Hebræo in Cap. XI.

1 Filiáqoe regis Anstri veniet ad Regem Aquilonis. *Pro filia est in Hebræo* בת *Bath, quod nomen significat filiam, congregationem, & oppidum metropoli subiectum. Pro cōgregatione accipitur psal.*136. Filia Babylonis misera, beatus qui retribuit tibi retributionem tuam, quam retribuisti nobis. *Pro oppidis Threnorum tertio: Oculus meus depradatus est animam meam in cunctis filiabus vrbis meæ. Hæc dicebat Ieremias cùm terræ sanctæ euersionem per Babylonios videret, ipséque in gemitu & querelis Hebræorum versaretur. Ac si diceret: Oculi mei affligunt animam meam videntes vastationem oppidorum Iudææ, quæ erant Hierosolymæ subiecta. Oculi enim augent dolores, quia quæ cæteri audiunt, ipsi intueri coguntur. Pro in cunctis filiabus vrbis meæ, habet paraphrastes Chaldeus. Propter desolationem regionis populi mei, & deturpationem filiarum Hierusalem vrbis meæ. Cap.1. libr. Iudicum vbi nos habemus: Manasses quoque non deleuit Bethsan & Thanat cum viculis suis: pro viculis suis est in Hebræo: Cum filiabus suis. Vbi vides nomen hoc, filia, vicum & oppidum significare. At hoc Danielis loco accipitur pro Beronica filia regis Aegypti, quæ fuit cum rege Syriæ matrimonio coniuncta.*

2 Facere amicitiam. *Theodotio habet: Vt faciat fœdera. Quod idem ferè est. Pagninus habet: Vt faciat rectitudines. Pro amicitia est in Hebræo* מישרים *Mexarim, à verbo Iaxar, quod significat placere, rectum esse, rectum facere, rectum dicere, dirigere. Pro dirigere accipitur versu illo psal.* 118. Propterea ad omnia mandata tua dirigebar. *Quæ verba possunt etiam ita verti. Eam ob causam omnia mandata tua recta esse dico. Vel recta esse defendo. Docebat enim, & tuebatur diuinus vates recta esse omnia Dei præcepta. Accipitur etiam verbum hoc pro præcedere ę. Prou.4.* Et palbebræ tuæ præcedant gressus tuos. *Pro quo poteris etiam vertere: Et palpebræ seu pupillæ tuæ dirigāt gressus tuos. Vel rectos ostendant gressus tuos. Ac si dicat sapiens: Nec ad res prosperas impiorum respicias, nec aduersis iustorum frangaris; sed recto itinere ingredere. Quod est nec ad rectam, nec ad sinistram declinare, sed recta incedere via, mentis oculis diuino lumine illustratis ostensa. A verbo hoc est Iexarim: quod vocabulum rectos significat & iustos: vt psalmo septimo,* Saluos facit rectos corde. *Et psal.*48. Dominabuntur eorū iusti in matutino. *Pro quo poteris vertere: Dominabuntur eorū recti orta luce. Vt sit sensus: In vita hac, vbi nox est, caligo, confusio, & perturbatio, peruersi homines dominatu sæpenumero premunt viros iustos: at in die iudicij vbi apparebit lux veritatis, iusti dominabuntur, impij autem in æternas pœnas proijcientur. Vnde vocabulum hoc, mexarim, quo hic vtitur Daniel, rectos significat: & rectitudines: quam significationem secutus est Pagninus. Sed quia rectitudines hæ, quas fœmina illa factura erat inter inimicos, quos erat conciliatura, nihil aliud erant quā fœdera & amicitię, rectè Theodotio vertit: Vt faciat fœdera: & rectè atque perspicue Latinus noster interpres: Facere amicitiā. Significat quoque vocabulum hoc æquitates. Eam ob causam in quibusdam codicibus pro facere amicitiam est ad marginem: Vt faciat æquitatem.*

3 Insuper & deos eorum, sculptilia. *Pagninus vertit: Et etiam deos deorum cum principibus eorum. Pro, sculptilia, est in Hebraico: Nesachem: hoc est sculptilia eorum. Deriuatur hoc nomen à verbo Nasac, quod significat conflare: vnde illud significat conflatile, & sculptile, & idolum. Quam significationem secutus est noster interpres. Similiter Theodotio, c. 2. qui habet:* μετὰ τῶν χωνευτῶν *: hoc est, cum conflatilibus. Significat etiam verbum hoc regnare facere, & principem constituere. Quam ob causam nomen hoc principem significat. Et hanc significationem expressit Pagninus. Deinde significat verbum hoc ordiri vt capite 30. Esaiæ:* Væ filij desertores, dicit dominus: vt faceretis consiliom, & non ex me: vt ordiremini telam, & non per spiritum meum. *Cuius*

orationis ultima verba possunt ita ex Hebræo transferri. Vt constitueretis regem, & non secundum spiritum meū. Hoc dicit, quia volebant ab impio Pharaone auxilium petere: eumque sibi præferre, & principem constituere. Tu verò perpende hoc, & alta mente aduerte. Qui indignum scelestumque principem aut pontificem eligunt, telas aranearum ordiuntur, quibus domum inquinant, religionem maculant, rempublicam contaminant. Sed huiusmodi telæ atque machinæ facilè franguntur, & dissipantur. Præterea significat verbum hoc fundere, & libare: vt cap. 23. libri 2. Regum: & vndecimo libri primi Paralipomenon: Attulerunt ad Dauid aquam de cisterna Betlehem, & ille noluit bibere, sed libauit eam Domino. Vbi *pro libare est verbum hoc Nasac, de quo agimus. Quæ verba possunt in hunc modum transferri: Sed effudit eam domino: siue proiecit eam in terram in honorem Dei. Fuit enim actio virtutis effusio illa aquæ, qua Dauid appetitionem domuit. ac non propriam, sed Dei gloriam quæsiuit, nolens enim bibere, cùm maximè sitiret, quòd alij aquam ad bibendum non haberent, sitim extinxit aliorum, quorum amorem erga seipsum auxit: eósque ad prælium pro Deo susceptum concitauit. Fuisse autem aquam illam à Dauide effusam asserit Augustinus in explanatione in epist. Diui Ioannis, cuius verba sunt in sacros canones relata distinctione quadragesima prima Delicia. Diuus Ambrosius in libro de Iacob & vita beata capite 1. Eucherius in caput vigesimumtertium libri 2. Regum. Vatablus in annotationibus, Angelomus Monachus, & Galfridus. Aspicis igitur libare loco illo accipi pro effundere. Similiter capite Genesis* 35. Libans super eum libamina, & effundens oleum. *Quorum verborum hic est sensus: Erexit Iacob lapidem, & fudit super illum aquam, qua eum ablueret, & posteà vnxit illum oleo. Vel libare libamina & effundere oleum idem significat: estque posterius prioris explicatio. Sed dices: Nonne libare significat sacrificare? Verum est. Sed in rebus corporeis libare propriè pertinet ad res liquidas, vt sunt aqua, & vinum: sacrificare verò ad solidas, vt sunt caro, & panis. Sed quia res liquidæ cùm sacrificabantur, solebant fundi: ideo hoc loco libare aquam, est illam fundendo sacrificare. Præterea cùm rex Dauid aquam illam fuderit, ideo eam dicitur libasse & sacrificasse, quia fusio illa fuit sacrificium quoddam: Vnde Dauid Psalmo quarto:* Sacrificate, *inquit,* sacrificium iustitiæ. *Vbi cultum iustitiæ sacrificium vocat. Eodem modo Psalmo 50. affectionem animi, qui ob peccati agnitionem se dolore frangit, cruciat, & profternit, appellat sacrificium, cùm ait:* Sacrificium Deo spiritus contribulatus. *Laudare Deum est sacrificare illi: iuxta illud Psalmi quadragesiminoni,* Immola Deo sacrificium laudis. *Et Psalm.* 115. Tibi sacrificabo hostiam laudis. *Et Oseæ capite decimoquarto:* Reddamus vitulos labiorum nostrorum. *Hoc est precum ac diuinarum laudum sacrificia. Ecclesiasticus trigesimoquinto:* Sacrificium, *inquit,* salutare est attendere mandatis, & discedere ab omni iniquitate. *Et paulò pòst:* Qui facit misericordiam, offert sacrificia. *Illud est aduertendum, vbi nos habemus capite quarto Oseæ:* Non libabunt domino vinum: *pro libabunt, esse in Hebraico verbum nostrum Nasac. Eodem modo capite Exodi trigesimo, vbi nos habemus:* Nec libabitis libamina. *Quibus duobus locis Pagninus in Thesauro ait verbum libare accipi pro fundere. Nam Hebræi, quando sacrificabant res solidas: ponebant eas in altari: quando verò aquam & res liquidas, fundebant eas: vt ex eodem loco constare videtur: & ex capite 7. lib. 1. Regum, vbi hæc sunt verba:* Hauserunt aquam, & effuderunt in conspectu domini, & ieiunauerunt. *Illa aquæ effusio fuit sacrificium, quod homines illi faciebant: ac si dicerent: vt hæc aqua effunditur, & euanescit: ita domine dimittantur, & euanescant peccata nostra. Fundens igitur Dauid aquam illam Bethlehemiticam ei oblatam, obtulit Deo sacrificium, exemplumque aliis præbuit fortitudinis. Dixerat ille: O si quis mihi daret potum aquæ de cisterna, quæ est in Bethlehem: & oblatam aquam respuit. At aliò spectare si voles, magnum hac in re mysterium intueberis. Ideo aquam illam non bibit, quia aqua quam ipse cupiebat, cuius desiderio tenebatur, erat Christus verus Deus, & verus homo, qui erat ex virgine, virtutum cisterna, in ciuitate Bethlehem nasciturus. Aquam ortam in Bethlehem desiderabat. Sitiebat aquam viuam, fontem æternum, qui non quæritur periculis alienis, sed qui aliena aufert pericula: qui non polluit nec commaculat animos: sed expiat & abluit eos: de quo dixit Deus pater apud Ezechielem capite* 36. effundam super vos aquam mundam, & mundabimini ab omnibus inquinamentis vestris. *Fontem illum diuinum sitiebat, qui humanarum cupiditatum & illecebrarum ardorem restinguit: qui mentes perpurgat, & ad æternitatem alit, vt nectare cœlesti vescantur: & post huius vitæ cursum in cœlesti patria diuina visione oblectentur. Aspicis igitur verbum Nasac significare libare, fundere & conflare. Ex quo deriuatur conflatile & sculptile: eamque ob causam rectè vertisse Latinum nostrum interpretem: Insuper & deos eorum, & sculptilia.*

4 Et capiet multitudinem.) *Pagninus habet: Et eleuabitur multitudo. Pro capiet est in Hebraico verbum Nasa, quod significat capere & sumere: quam significationem secutus est Latinus noster interpres. Et cum eo Theodotio, qui habet λήψεται hoc est sumet, siue capiet. Significat etiam efferre & eleuare: quam significationem expressit Pagninus, Vulgatus noster interpres refert multitudinem hanc ad regis Aquilonis copias quas rex Austri vicit & cepit. Pagninus autem ad regis Austri exercitum, qui ob partam victoriam, quæ solet insolens esse & superba, fuit elatus in sublime. Rectius tamen transtulit interpres noster Latinus, vt ex præcedentibus & consequentibus apparet. Hoc verbo vtitur scriptura pro capere Genesis trigesimotertio.* Non poterat eos capere terra. *Et Exodi vigesimo:* Non assumes nomen domini Dei tui in vanum. *Et pro subleuare capite vigesimoquinto libro quarto Regum:* Subleuauit Euilmerodach caput Ioachin. *Et Psalmo centesimoquadragesimo:* Eleuatio manuum mearum sacrificium vespertinum. *Existimo Dauidem pulsum patria, exulantem, ac egentem hunc psalmū die quodam, inclinato iam sole composuisse. Eam ob causam cùm non posset interesse sacrificio, quod vespere in templo fieri solebat, dedicauit Deo loco thuris & hostiarum sanctas preces.*

2. Reg 23

5 Filii quoque præuaricatorum populi tui extollentur. *Pro, præuaricatorum, est in Hebraico Peritse, quod nomē significat latrones, & res duras. Eo vtitur Dauid psal.* 16. Ego custodiui vias duras: *quod potest verti: Ego custodiui vias latronum. Hoc est, posui præsidia in viis, quibus solebant latrones grassari: ne ab illis viatores læderentur. Potest vocabulum, via, ad viuendi rationem referri: vt sit sensus, Ego obseruaui, ac diligenter perpendi vitam prædonum, & eorum, qui maleficio pascuntur: vt eos à vitiis deterrerem, & ad iustitiam pietatémque colendam incitarem. Cæterùm vbi editio nostra vulgata habet hoc Danielis loco: Filij præuaricatorum, habet translatio Theodotionis: υἱοὶ τῶν λοιμῶν: Hoc est filij pestium, siue corruptionum. Ac si dicat: Filij pestilentes, ac corruptores. Hoc eodem vocabulo vsi sunt Septuaginta psal. 1. Nam vbi nos habemus:* Et in cathedra pestilentiæ non sedit: *habent illi: Et in cathedra λοιμῶν: hoc est pestium & contagionum non sedit. Eum virum beatum prædicat diuinus vates, qui perditorum hominum familiaritatem declinat. Ita accipitur sedere psal. 25.* Non sedi cum consilio vanitatis, & cum iniqua agentibus non introibo. Odiui ecclesiam malignantium, & cum impiis non sedebo. *Vbi vides nefarios homines pestes appellari. Corrumpunt enim eorum animos ac mores, cum quibus contrahunt consuetudinem, in quorum familiaritate versantur. Potest igitur hic Danielis locus verti: Filij quoque latronum. Vel filij quoque duri. Vel filij etiam pestilentes. Vel pestes ipsæ.*

a Conuerretur

[a] Conuertetur enim rex Aquilonis, & præparabit multitudinem multo maiorem, quàm priùs. Et in fine temporum annorúmque veniet properans cum exercitu magno, & opibus nimiis. In temporibus illis multi consurgent aduersus regem Austri. [b] Filij quoque præuaricatorum populi tui extollentur, vt impleant visionem, & corruent. [c] Et veniet rex Aquilonis, & comportabit aggerem, & capiet vrbes munitissimas [d] & brachia Austri non sustinebunt. Et consurgent electi eius ad resistendum: & non erit fortitudo. Et faciet veniens super eum iuxta placitum suum: & non erit, qui stet contra faciem eius. [e] Et stabit in terra inclyta: [f] & consumetur in manu eius: & ponet faciem suam, vt veniat ad tenendum vniuersum regnum eius, & recta faciet cum eo. [g] Et filiam fœminarum dabit ei, vt euertat illud: & non stabit, nec illius erit: [h] Et conuertet faciem suam ad insulas, & capiet multas: [i] & cessare faciet principem opprobrij sui. [k] Et opprobrium eius conuertetur in eum. [l] Et conuertet faciem suam ad imperium terræ suæ: & impinget, & corruet, & non inuenietur. [m] Et stabit in loco eius vilissimus, & indignus decore regio: & in paucis diebus conteretur, non in furore, nec in prælio. [n] Et stabit in loco eius despectus, & non retribuetur ei honor regius. Et veniet clam, & obtinebit regnum in fraudulentia, [o] & brachia pugnantis expugnabuntur à facie eius, & conterentur. Insuper & dux fœderis. Et [p] post amicitias cum eo faciet dolum, & ascendet, & superabit in modico populo, & abundantes & vberes vrbes ingredietur. Et faciet, quæ non fecerunt patres eius, & patres patrum eius. Rapinas & prædam, & diuitias eorum dissipabit: [q] & contra firmissimas cogitationes inibit: & hoc vsque ad tempus. [r] Et concitabitur fortitudo eius, & cor eius aduersum regem Austri in exercitu magno: [s] & rex Austri prouocabitur ad bellum multis auxiliis, & fortibus nimis, & non stabunt: quia inibunt aduersus eum consilia. Et comedentes panem cum eo conterent illum: exercitúsque eius opprimetur: & cadent interfecti plurimi. Duorum quoque regum cor erit, vt malè faciant: [t] & ad mensam vnam mendacium loquentur: & non proficient: quia adhuc finis in aliud tempus. [v] Et reuertetur in terram suam cum opibus multis: [x] & cor eius aduersum testamentum sanctum, [y] & faciet, & reuertetur in terram suam. [z] Statuto tempore reuertetur, & veniet ad Austrum: & non erit priori simile nouissimum. [aa] Et venient super eum trieres, & Romani, & percutietur, & reuertetur: & indignabitur contra testamentum sanctuarij, & faciet. Reuertetúrque, [bb] & cogitabit aduersum eos, qui dereliquerunt testamentum sanctuarij. [cc] Et brachia ex eo stabunt, [dd] & polluent sanctuarium fortitudinis: & auferetur iuge sacrificium: & dabunt abominationem in desolationem. [ee] Et impij in testamentum simulabunt fraudulenter: [ff] populus autem sciens Deum suum obtinebit, & faciet. Et docti in populo docebunt plurimos, [gg] & ruent in gladio, & in flamma, & in captiuitate, & in rapina dierum. Cùmque corruerint, subleuabuntur auxilio paruulo, & applicabuntur eis plurimi fraudulenter. Et de eruditis ruent, [hh], Et conflentur, & eligantur & dealbentur [ii] vsque ad tempus præfinitum: quia adhuc aliud tempus erit. [kk] Et faciet iuxta voluntatem suam rex, & eleuabitur, & magnificabitur aduersus omnem Deum, [ll] & aduersus Deum deorum loquetur magnifica, [mm] & dirigetur, donec compleatur iracundia, [nn] perpetrata quippe est definitio. [oo] Et Deum patrum suorum non reputabit: [pp] & erit in concupiscentiis fœminarum nec quemquam Deorum curabit, [qq] quia aduersum vniuersa consurget. Deum autem Maozim in loco suo venerabitur: & Deum quem ignorauerunt patres eius, colet auro & argento, & lapide pretioso, rebúsque pretiosis. [rr] Et faciet vt muniat Maozim cum Deo alieno, quem non cognouit: [ff] & multiplicabit gloriam, & dabit eis potestatem multis, [tt] & terram diuidet gratuito. [vv] Et in tempore præfinito prælabitur aduersus eum rex Austri: & quasi tempestas veniet contra illum rex Aquilonis in curribus, & in equitibus, & in classe magna, & ingredietur terras: & conteret, & pertransiet. [xx] Et introibit in terram gloriosam: & multi corruent. [yy] Hæc autem sola saluabuntur de manu eius Edom, & Moab, & princeps filiorum Ammon. Et mittet manum suam in terras, & terra Ægypti non effugiet: Et dominabitur thesaurorum auri, & argenti, & in omnibus pretiosis Ægypti, [zz] Per Lybiam quoque Ethiopiam transibit. [aaa] Et fama turbabit eum ab Oriente, & ab Aquilone. Et veniet in multitudine magna, vt conterat & interficiat plurimos. [bbb] Et figet tabernaculum suum Apadno inter duo maria [ccc] super montem inclytum & sanctum: & veniet vsque ad summitatem eius: & nemo auxiliabitur ei.

a *Conuertetur enim rex Aquilonis.* Hoc est, rex Syriæ. Post victoriam Aegyptiorum migrauit è vita Ptolomæus Philopator: Post quem regnauit filius eius Ptolomæus Epiphanes. Porrò Antiochus magnus à Philopatore superatus, longo post tempore maiores copias quam antea aduersus Ptolomæum Epiphanem parauit vlciscendi proprium dedecus causa, sanguinisque domestici pœnas expetendi. Græci insuper in eundem regem Aegypti impetum fecerunt. Id voluit angelus his verbis indicare: *Multi consurgēt aduersus regem austri.*

b *Filij quoque præuaricatorum populi tui.* Hoc est, filij præuaricatores populi Iudaici. Verba sunt angeli ad Danielem, vt cætera huius capitis. Sensus est: Multi ex Iudæis violantes Dei legem, volentes in loco alio immolare præter Hierosolymam, se conferent in Aegyptum sacrificiū Deo facturi. Id contigit tempore Oniæ summi sacerdotis, qui in Aegypto cùm aliis Iudæis templum ædificauit, dicens se esse vaticinationem illam Esaiæ impleturum capite decimonono. *In die illa erit altare domini in medio terræ Aegypti, & titulus domini iuxta terminos eius.* Iosephus oraculum illud impletum fuisse ait sub Onia. At illud est planè commentitium: nam illius factum reprehenditur, hoc autem laudatur. Erat enim in lege prohibitum cap. 12. & vigesimosexto Deut. ne durante vetere lege altare diuino numini in Ægypto erigeretur. Non intelligitur vaticinatio illa de tempore Oniæ, sed de Christi aduentu, & tempore euangelij. Est igitur sensus eius: Cùm filius Dei à cœli fastigio descenderit ad terram, humanamque induerit naturam, mētes hominum in caligine versatas illustrabit. Tunc erunt ecclesiæ in medio Ægypti, & altaria Deo dicata, vbi ipse offeretur. Et ita effectum est: nam in regione illa Ægypti viguit quondam mirum in modum Christi fides. Et in terminis ipsius Ægypti fuit titulus domini, hoc est crux Christi tanquam illustre trophæum, atque diuinæ victoriæ clarissimū monumentum. Huius tituli fuit vmbra titulus ille, quem Iacob erexit, cùm iret in Mesopotamiam. Quare Onias & alij Hebræi superbia elati in ara fabricanda in errorem inciderunt. Ideo ait hic angelus: Extollentur, vt impleant visionem: & corruent: hoc est, longe fallentur opinione. Vel corruent, subaudi, altaria, quæ ibi sunt constructuri.

Gen. 28.

c *Et veniet rex Aquilonis, & comportabit aggerem.* Describit victoriam, quam rex Syriæ de Aegyptiis reportauit. Comportare aggerem est ferre coaceruationem terræ ad loca oppugnanda & euertenda.

d *Et brachia Austri non sustinebunt.* Id est, & vires Aegypti eum ferre non poterunt. Et consurgent electi eius, hoc est duces & milites insignes Aegypti: sed regi Syriæ resistere non valebunt.

e *Stabit in terra inclyta.* Subauditur Antiochus magnus, qui tāquam victor stabit in terra sancta, quæ dicitur inclyta ob templum, & diuinum cultum, & frugū vbertatem. Pro, in terra inclyta, poteris vertere ex Hebræo: in terra desiderij. Hoc est, in terra amœna & desiderabili. De ea ait ita Deus apud Ezech. cap. 20. *Vt educerem eos de terra Aegypti in terram fluentem lacte & melle, quæ est egregia inter omnes terras.*

f *Consumetur in manu eius.* Id est, terra sancta affligetur Antiochi potestate: qui ponet faciem suam, hoc est propositum, & desiderium suum ad omne regnum Aegypti obtinendum.

g *Filiam fœminarum.* Hoc est fœminam. Pleonasmus est: vt cùm dicimus. Sic ore locutus est: nam si filia erat, necesse est fœminā esse. Figura est, quæ teste Quintiliano fit, quoties verbis redundantibus oneratur oratio. Ea vtitur scriptura capit. 1. Canticorum: *Osculetur me osculo oris sui*: & multis aliis in locis. Vel filia fœminarum, hoc est pulcherrima. Hæc filia Antiochi magni appellabatur Cleopatra: quam pater eius dedit vxorem Ptolemæo Epiphani, vt huius matrimonii occasione ingrederetur ipse in Aegyptum, & Ptolemæum per insidias interficeret. Sed fefellit eum spes, nam dolus eius fuit exploratus & cognitus. Et filia eius Cleopatra partibus viri fauit, potius quàm patris. Ideo ait: Nec illius erit: subaudi regnum Aegypti: vt ipse cogitauerat. Saul etiam promisit se daturum esse filiam suam Dauidi, vt huius rei occasione à Philistæis occideretur. Verba huius Antiochi erant dulcia, sed opera amara. Erat ille foris candida columba, intus verò vulpes vafra. Et vt dicitur in prouerbio: foris Cato, intus Nero. Vt vrtica amœnum habet colorem herbescente viriditate intuentium oculos oblectantem, sed pungit & ferit: sic vafer callidus homo foris benignitatem & affabilitatem, dulcémque ostendit oblectationem: intus verò reconditam habet malitiam, qua eos perstringit & lædit, quos mulcere videbatur. Huiusmodi homines cum apibus comparātur, ferentibus in ore mel, sed aculeis pungentibus: blandiuntur lingua, sed percutiunt latenter. De illis dicebat Dauid Psal. 117. *Circumdederunt me sicut apes: & exarserunt sicut ignis in spinis.* Vt scorpiones blandiuntur capite, cauda verò sauciant, & funestum vulnus infligunt: sic homines nefarij ex fraudibus compositi vtuntur blanditiis, & videntur innoxij, at post dorsum ferunt, vnde venenum fundant. Huiusmodi illi erant, de quibus Deus dixit Ezechie. cap. 2. *Cùm scorpionibus habitas.*

1. Re. 18.

Similitudo

Similitudo

Similitudo

h *Et conuertet faciem suam ad insulas.* Subaudi expugnandas. Videns se Antiochus deceptum & ludificatum, omnique spe obtinendi Aegyptum destitutū, conuertit se ad insulas maris Mediterranei oppugnādas. Conuertere faciem ad rem aliquam est dirigere ad illam propositum & voluntatem. Sumere verò faciem alicuius, est eius fauorem aucupari, personam accipere, & in gratiam eius iudicium peruertere: vt psal. 81. *Vsquequo iudicatis iniquitatem, & faciem peccatorū sumitis?*

a *Et cessare faciet principem opprobrij sui.* Hoc est, & inferens Antiochus bellum insulis erit causa, vt quiescat rex Aegypti: qui fuerat præcipuus author opprobrij ipsius.

k *Opprobrium eius conuertetur in eum.* Id est: dedecus quod in alios iacere volebat, in seipsum conuertet. Fuit quippe eadem nota infamiæ inustus, quam aliis inurere contendebat: iuxta illud psalmographi: *Incidit in foueam, quam fecit.* Et iuxta id, quod ait Esaias 33. *Væ qui prædaris, nonne ipse prædaberis.* Nam multa ei molienti restitit Scipio Nasica cum fratre Publio Scipione Africano, qui Anibalem superauerat: eúmque vicerūt, & fugarunt. Qua de re vide Iustinum lib. 31. posteà cùm belligeraret cum Elimæis, fuit iterum victus, & interfectus. Cap. 1. lib. 2. Machabæorum proditum est memoriæ fuisse Antiochū in templo Naneæ occisum. Sed nonnulli existimant, non esse hunc, sed eius filium.

Psal. 7.

l *Et non inuenientur.* Quia ipse & duces eius fuerunt interfecti, & in tot partes laniati & diuisi, vt non possent postea cognosci. Et stabit in loco eius vilissimus, & indignus decore regio. Hoc est, & regnabit pro eo Seleuchus Philopator inglorius, nulla illustri laude celebratus.

m *Stabit in loco eius despectus.* Mortuo Seleocho regnabit frater eius Antiochus Epiphanes, hoc est illustris. Antiochus magnus de quo verba fecimus, duos habuit filios, quorum maior vocabatur Seleuchus, minor Antiochus Epiphanes, qui traditus est Romanis obses, vt 1. capite lib. 1. Mach. scriptum est: Qua de re vide Ptolemæum Euergetem libro 1. &

Atha-

Atheneum lib. 10. Hoc factum est, ne pater eius frangeret fidem, séque à Romanorum fœdere separaret. Mortuo Antiocho magno obtinuit regnum Seleuchus filius eius, homo omni honore destitutus. Eo autem mortuo regnauit Antiochus Epiphanes frater eius, qui hoc loco vocatur despectus, quia fuerat Romæ obses, eratque omnium scelerum maculis notatissimus. De eo fit mentio lib. 1. Mach. cap. 1. & libro 2. cap. 9. Fuit hic Antiochus typus Antichristi: sub eo fuit legis Dei persecutio, crudelissimæ virorũ piorum cædes, & incredibilis tyrannis: Eo regnante fuerunt bella Machabæorum, qui sese Deo deuouerunt, & nomen suum æternitati commendarunt.

o *Et brachia pugnantis expugnabuntur à facie eius.* Hoc est, vires Ægypti ab eo superabuntur, & infringentur. Insuper & dux fœderis, hoc est Ptolemæus Philometor rex Ægyptius, qui fœdus cupiet facere cum Antiocho auunculo suo, profligabitur. Hic Antiochus Epiphanes rex Syriæ erat frater Cleopatræ, quæ vt paulò antè diximus, nupsit Ptolemæo Epiphani Ægyptiorum regi: ex quo filium habuit nomine Ptolemæum Philometorem: quo regnante post patrẽ suum affectauit eius regnum Antiochus Epiphanes. Hic cùm esset eius auunculus, finxit se amore motum erga illum, qui adolescens erat, velle Ægyptum gubernare, donec Ptolemæus ad ætatem perfectam perueniret. Et ita per summam fraudem & tyrannidem cepit nónullas ciuitates, contendens totum sibi regnum vsurpare. At belligerarunt cum eo duces Ægypti: sed fuerunt ab eo superati.

p *Post amicitias.* Non inierunt fœdus, quod Antiochus fregit, vt eos fallaciis ac dolis: & ita sensim totum obtinuit regnum: in quo occupauit tyrannidem, & crudelissimum exercuit dominatum. Bellum intulit quiescentibus, vt eorum veteres illibatásque diuitias in profundum libidinum suarum gurgitem profunderet. Ideò dicitur rapinam, & prædam, & diuitias eorum dissipaturus. At postea omnes has opes, & quod maius est, animam amisit. *Quid prodest homini*, inquit, Christus, *si mundum vniuersum lucretur, animæ verò suæ detrimentum patiatur*: Qui in altum ruit fluuium, in quo est firma quædam ac magna arbor, si fluctibus raptus eam reliquerit, & ad vmbram eius confugerit, facilè obruetur: at si spreta vmbra amplexus fuerit arborẽ, incolumis euadet. Ita qui in huius vitæ flumine volutatur, debet veras quærere diuitias, quæ per firmam virtutis arborem significantur, eásque fortiter amplexari: & fallaces mundi diuitias similes vmbræ euanescenti contemnere, vt ab interitu & vndarum impetu liberetur, vitámque immortalem consequatur. De mundi enim opibus dictum est cap. 5. Sap. *Transierunt omnia illa sicut vmbra.* [Matt. 16. Mar. 8. Luc. 9. Similitud.]

q *Contra firmissimas cogitationes inibit.* Subaudi consilium. Ac si dicat: Capiet Antiochus consilium aduersus firmissimas cogitationes sapientium Aegypti. Hoc narrat fusè Soctorius: quem in huius loci explanatione sequitur Porphyrius: à quibus in hac historia non discrepat Hieronymus: Potest hoc ita explanari. Contra munitissimas vrbes inibit cogitationes: & de earum expugnatione cogitabit: eásque obtinebit. Et hoc vsque ad tempus, non semper: quia inde expelletur. Theodotio vertit: Super Ægyptum cogitabit cogitationes suas. Pagninus verò: Contra munitiones cogitabit cogitationes suas.

r *Et concitabitur fortitudo eius.* Nimirum Antiochi Epiphanis regis Syriæ. Et cor eius aduersus regem Austri: hoc est, aduersus Ptolemæum regem Ægypti. Vires intendet aduersus illum.

s *Et rex Austri.* Hoc est, Ptolemæus Philometor Ægyptiorum rex prouocabitur ad belligerandum cum Antiocho illustri, aduersus quem parabit ingentes copias. Sed non stabunt: id est, non obtinebunt victoriam: quia multi ex Ægyptiis decepti promissis ac dolis Antiochi repudiatis consiliis virorum bonorum à Ptolemæo rege suo defecerunt: & de ipsius pernicie cogitarunt. Ideò ait: Quia inibunt aduersus eum consilia: scilicet famuli, & familiares eius: de quibus ait statim: Et comedentes panem cum eo conterent illum. Eum enim proditores illi per insidias & summum scelus tradiderunt. Qua de re vide Comestorem in historia scholastica capite 12. historiæ Danielis. Comedere panem cum aliquo est illo familiariter vti: vt Iob capite 42. *Comederunt cum eo panem in domo eius.* Idem est capere cibum cum aliquo: vt psalm. 54. *Tu verò homo vnanimis, dux meus, & notus meus, qui simul mecum dulces capiebas cibos.* Queritur Dauid psalmo illo insidias sibi esse factas ab homine secum summa familiaritate coniuncto. Absalon inuitauit ad conuiuium Ammon fratrem suum, & ibi ei ferro vitam eripuit. Sed posteà infelici & ærumnosa morte extremum vitæ diem confecit. Eodem modo Zambrus regem suum Elam priuauit vita, sed postea seipsum coniecit in ignem, & flammis miserè flagrauit. Idem accidit iis, qui regi suo Ptolemæo perniciem machinati sunt: nam postea suæ impiæ mutationis pœnas luerunt. Quemadmodum arbores cum tempore mutant folia, & causa veris ac hyemis quædam amittunt, & alia sumunt: sic multi pro temporum vicissitudinibus ac varietatibus mutant voluntates atque amicitias, alias repudiantes, alias contrahentes. Seruiunt tempori, non rationi, sine firmitudine, sine constantia. At viri iusti cum palmis, quibus folium nunquam decidit, comparantur. Id intuens animo Dauid canebat psalmo 99. *Iustus, vt palma florebit.* Et psalm. 1. *Erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo: & folium eius non defluet.* Qui iustitia & pietate præditus fuerit, virescet perpetuò, semper erit idem, nullos vnquam æstus formidabit. [2. Re. 13. 3. Re. 16. 3 Reg. 15 Similitudo]

t *Ad mensam vnam mendaciũ loquentur.* Conciliabũtur inter se, sed insidias sibi vicissim parabunt, quia fictum sancient fœdus. Comedent simul, & in mensa alter alterum vltrò citróque fallet. Nulla erit inter eos fida pax, nulla vera concordia: omnia erunt fucata, fraudibúsque plena. Vterque cogitabit de alterius exitio: sed neuter poterit alterum penitus delere: quia adhuc finis in aliud tempus. Hoc est, quia nondum venit tempus: quo alter alterum euertat.

v *Reuertetur in terram suam.* Subauditur Antiochus Epiphanes, qui spoliorum Ægypti plenus in Syriam redit.

x *Cor eius aduersum testamentum sanctum.* Hoc est, contra Hierosolymam, vbi diuina lex, quæ sanctum Dei testamentum dicitur, seruabatur. Cogitabat de Hierosolymæ euersione. Pro, aduersum testamentum sanctum: vertunt nonnulli: Aduersos viros fœderis sancti. Hoc est contra Iudæos qui legem, quæ est fœdus Dei, custodiebant. Testamentum est testatio mentis, & vltima ac suprema morientis voluntas: in quo hæredes instituuntur. Eam ob causam lex Dei dicitur testamentum, quia in ea explicat Deus voluntatem suam, eiúsque seruatores æternæ vitæ facit hæredes. Pro lege vetere accipitur psalm. 77. *Non custodierunt testamentum Dei, & in lege eius noluerunt ambulare.* Vbi posterior oratio est prioris expositio. Et psalm. 49. *Peccatori autem dixit Deus: Quare tu enarras iustitias meas, & assumis testamentum meum per os tuum?* Quibus verbis damnat Deus simulatores virtutis: qui, vt ait Apostolus cap. 1. ad Titum, *Deum verbis confitentur, factis negant.* Accipitur etiam testamentum pro euangelio, & noua Dei lege psalmo 110. *Memor erit in seculum testamenti sui.* Et paulò post:

Redemptionem misit populo suo, mandauit in æternum testamentum suum. De illo dixit Deus apud Baruch capite 2. *Statuam illis testamentum alterum.* Et apud Ierem. 41. iuxta versionem Septuaginta, quam sequitur apost. c. 8. ad Heb. *Ecce dies venient, dicit dominus, & consummabo super domum Israel & super domum Iuda testamētum nouum.* Et idem apostolus cap. 3. posterioris ad Corinth. 2. *Idoneos nos fecit ministros noui testamenti, non literæ, sed spiritus.* Vbi per literam legem veterem significat, per spiritum euangelium. At quia testamentum morte testatoris confirmatur, fuit nouum testamētum Christi morte confirmatum. Ideo tenens ipse Christus manibus calicem sui sanguinis dixit discipulis suis. *Hic est sanguis meus noui testamenti.* Ac si diceret: Hic est vetus sanguis meus, quo confirmatur nouum ac æternum testamentum. Et quia testamentum hoc nunquam irritabitur, nunquam delebitur, sed vigebit ac durabit memoria omnium seculorum, illúdque ipsa æternitas intuebitur, meritò ęternum appellatur. Hac ratione ductus Paulus apostolus cap. vlt. epi. ad Hebr. cap. 13. *Deus,* inquit, *pacis, qui eduxit de mortuis pastorem magnum ouium in sanguine testamenti æterni.* De his duobus testamentis veteri ac nouo ait ita idem apost. capite 4. epist. ad Gal. *Hæc sunt duo testamenta, vnum quidem in monte Sinain seruitutem generans, quæ est Agar. Sina enim mons est in Arabia, qui coniunctus est ei, quæ nunc est Ierusalem, & seruit cum filiys suis. Illa autem quæ sursum est Ierusalem, libera est, quę est mater nostra.* Quibus verbis apostolus sensu allegorico discrimen veteris ac noui testamenti indicauit. Nam per Agar ancillam Abrahæ significatur lex vetus in timore & seruitute: & per filium eius Ismaelem populus Iudaicus: Per Sarah verò liberam lex noua in amore, & libertate non carnis, sed spiritus, & per Isaac filium eius populus Christianus. Est autem mons Sina coniunctus cum Hierosolyma, non loco, sed similitudine: quia sicut in Sina lata est lex Mosaica, ita Hierosolymæ lex euangelica: Ac vt Ismael fuit spoliatus, & Isaac bonorum patris hæres institutus: ita Iudæi in perfidia permanentes sunt fide, gratia, cæterísque veris bonis destituti, ærumnosi, inglorij, nulla laude celebrati. Eis dixit Christus apud Matthæum 21. *Auferetur à vobis regnum Dei, & dabitur genti facienti fructus eius.* Christiani verò catholici hoc nomine digni filij sunt Dei: hæredes testamenti eius: de quorum laudibus nulla ætas conticescet. De illis ait capite 2. epistolæ ad Ephesios diuus Paulus: *Iam non estis hospites & aduenæ, sed estis ciues sanctorum, & domestici Dei, superædificati super fundamentum apostolorum & prophetarum ipso summo angulari lapide Iesu Christo.* At tempore Machabæorum, quando id quod hoc loco prædixit angelus, euenit, erant multi ex Hebræis in Iudæa, qui in virtutum actiones incumbebant, & sanctam Dei legem seruabant. His intulit acerrimum bellum Antiochus Epiphanes, summis insitæ cupiditatis & tyrannidis stimulis concitatus, vt literæ diuinæ in libr. 1. 2. & 9. Machabæorum memoriæ prodiderunt. Id voluit hic prædicere Dei angelus, cùm dixit: *Et cor eius aduersum testamentum sanctum.*

Matt. 26. Mar. 14. Gen. 16. Gen. 21. Exod. 19. Esai. 2. Gen. 25.

y *Et faciet.* Subaudi multa ibi mala, quę facere decreuerat. Et reuertetur in terram suam: hoc est in Syriam. Potest hoc ita verti: Et confecta re reuertetur ad terrā suam. Ad intelligentiam rerum harum lege c. 6. libr. 1. Machabæorum.

z *Statuto tempore reuertetur.* Bis ingressus est Antiochus Hierosolymam, vbi magna vsus est immanitate & tyrannide: multóque maiore in posteriore expugnatione, quàm in priore. De priore locutus est proximis verbis paulò antè: nunc verò loquitur de posteriore. Est autem sensus: Post aliquot annos in tempore ad hoc constituto reuertetur Antiochus in Ægyptum, sed non spoliabit eam, vt fecerat prius. Et videns se spe deceptum, totum furorem conuertet in Iudæam: vbi multa efficiet mala.

aa *Venient super eum trieres & Romani.* Hoc est, naues Romanorum. Trieris est genus nauis oblongæ, quam alii à tribus remorum ordinibus triremem vocant. Potest verti: Venient super eum triremes Romanorum. Cum Antiochus Alexandriam Ægypti obsideret, accesserunt illuc duo legati Romani, quorum vnus erat Marcus Publius, qui ab aliis Popilius appellatur. Hic inueniens illic Antiochum in littore, præcepit ei nomine senatus, vt ab Ægyptiis amicis Romanorum discederet. Cùm autem ille tempus deliberandi postularet, fecit legatus in arena orbem seu circulum baculo, quem tenebat manu: & circuens regem: Senatus, inquit præcipit, vt priusquam ex hoc loco exeas, respondeas. Tunc ille perterritus: Si hoc, inquit, placet senatui, recedendum est: & statim Ægyptum reliquit. Historiam hanc narrat Iustinus libro 34. & Sabellicus libro 8. Enneadis 5. Meminit eius Iosephus lib. 12. Antiquitatum. Titus etiam Liuius ait venisse a Ptolemæo legatos Romam auxilium à populo Romano imploraturos aduersus hunc Antiochum Epiphanem, à quo grauiter premebatur. Itaque ille destitit ab incœpto bello, destitutus expectatione, qua suos ad prædam excitarat. Non semper dux daturus militibus certam spem victoriæ. Nam venator, vt similitudine vtar Xenophontis, si canes hortetur frequenter ea appellatione, qua solet vbi feram aspicit, primò alacriter parent: sed cùm eos sæpe fallit spes, postea nec quando venator videt feram, ad quam eos vocat, ei obediunt. Ita si quis crebras aliis commouerit expectationes bonorum, quas non expleuerit, ne tum quidem poterit illis persuadere, quando eos in spem certissimam adduxerit. Quare nec dux, nec pontifex quacunque leui occasione debent montes aureos promittere: nec velle, vt subiecti obscura spe, & cæca expectatione pendeant, & incerta passim pro certis habeant.

Similitudo

bb *Et cogitabit aduersus eos.* Hoc est, cogitabit de pernicie eorum Iudæorum, qui diuinam legem repudiarunt. Erant Hierosolymæ nonnulli viri iusti, sed multi flagitiosi: ex quibus nonnulli fuerunt patriæ proditores, qui contra diuinam legem incitarunt Antiochum aduersus Hierosolymam: quorum consilio ille venit, & eam ad exitium & vastitatem vocauit. Ac illis fregit fidem, quos vidit patriæ fidem fregisse.

cc *Et brachia ex eo stabunt.* Hoc est, & turres Hierosolymæ, quæ sunt veluti brachia, vbi sunt vires vrbis, stabunt pro eo: Poteris per brachia milites robustos intelligere.

dd *Polluent tabernaculum fortitudinis.* Hoc est, inquinabunt templum Dei, in quo colitur Deus, qui est ipsa fortitudo. Ibi enim erectæ sunt aræ idolorum, & effecta sunt alia execranda: vt lib. 1. Machabæorum diuina testatur scriptura. Ideo sequitur: Dabunt abominationem in desolationem. Solent enim Iudæi idolum appellare abominationem. Exechiel cap. 5. inducit Deū ita loquentem: *Pro eo quòd sanctum meum violasti in omnibus offensionibus tuis, & in cunctis abominationibus tuis.* Vbi Theodoretus per abominationes idola interpretatur.

ee *Impij in testamentum.* Nonnulli ex perfidis Iudæis simulantes se diuini cultus amore flagrare, populum Iudæorum decipient. Hoc fecit Alcimus, & Menelaus cum aliis: vt cap. 7. lib. 1. Machabæorum memorię proditum est.

ff *Populus autem sciens Deum suum obtinebit, & faciet.* Hoc est, cœtus fidelis Iudæorum sciens & colens

lens verum Deum consequetur fortitudinem, & viriliter aget. Hoc dicit propter Machabæos, & alios huiusmodi, qui fide muniti, & virtutum constantia roborati cum hostibus fortiter pugnarunt: & propter Deum suum varios cruciatus æquo animo tulerunt. Lege Machabæorum libros, si hæc volueris perfectè intelligere.

1. Mac 3.

gg *Ruent in gladio.* Id est, viri pij ac iusti interficientur ferro, exponentur incendio, conijcientur in vincula. *Et in rapina dierum.* Hoc est, & omnibus diuitijs spoliabuntur diebus multis. Lege 5. cap lib. 2. Machabæorum.

hh *Vt conflentur, & eligantur, & dealbentur.* Hoc est, multis calamitatibus afficientur viri iusti, vt eorum fortitudo, & patientia, & constantia, cæteræque virtutes probentur. Conflabuntur flammis afflictionum instar auri in fornace ignis, & puriores redderentur. Hoc accidit viris iustis, iuxta illud Iob. cap. 23. *Probabit me quasi aurum, quod per ignem transit.* Et iuxta illud Sapientiæ cap. 3. *Tanquam aurum in fornace probauit illos dominus: & quasi holocausti hostiam accepit eos.* Vnde Ecclesiasticos 27. *Vasa,* inquit, *figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.* Et Psalmographus 16. *Probasti cor meum, & visitasti nocte: igne me examinasti.* Et alibi Psalm. 65. *Probasti nos Deus, igne nos examinasti, sicut examinatur argentum.* Et Deus apud Zachariam cap. 13. *Vram eos, sicut vritur argentum: & probabo eos sicut probatur aurum:* Et angelus hoc loco: Vt conflentur, &c. Vide calamitatis vtilitatem. Quod fornax auro, & lima ferro, hoc efficit afflictio viro iusto. Aquarum nomine significantur calamitates: vt Psal. 68. *Intrauerunt aquæ vsque ad animam meam.* Et Psal. 143. *Libera me de aquis multis.* Quibus verbis diuinus vates magnitudinem doloris, & vim calamitatum, quibus penè obrutus fuerat, eleganter describit. At aquæ ipsæ erant pro muro filiis Israelis ad dexteram & ad sinistram vt cap. 14. Exod. & 5. Iudith scriptura sancta testatur. Calamitas quæ alios lædit, aliis est loco muri, ne lædantur. Obruebant aquæ Ægyptios, & protegebant Hebræos. Nam calamitates eos perdunt, qui reijciunt tolerantiam, eos tuentur, qui eam amplectuntur. Hæ sunt aquæ Gedeonis, vbi milites probati sunt: qui enim flexerunt genua, fuerunt repudiati: qui verò stantes biberunt, fuerunt electi. Illi reijciuntur, qui succumbunt calamitatibus: & animam amittunt: illi autem sunt veri milites Christiani à Deo approbati, qui erecto animo bibunt ærumnas vitæ, & fortitudine ac tolerantia muniuntur. Illis fauet Deus, quibus & afflictionem, & patientiam largitur. Cap. 3. Amos ait ita Deus: *Tantummodo vos cognoui ex omnibus congregationibus terræ: idcirco visitabo super vos iniquitates vestras.* Cap. 6. lib. 2. Machabæorum sunt verba hæc: *Non finere peccatoribus ex sententia agere, sed statim vltiones adhibere, magni beneficij iudicium est.* Et cap. 5. Iob. *Beatus qui corripitur à Deo.* Vnde cap. 3. Apocalypsis ait Deus: *Quos amo, arguo, & castigo.* Et apostolus 12. ad Hebræos: *Quem diligit Deus castigat, flagellat autem omnem filium quem recepit.* Ideo ait Dauid psalmo 29. *Ira in indignatione eius, & vita in voluntate eius.* Quæ verba possunt etiam ita verti: Momentum in indignatione eius, & vita in voluntate eius. Calamitas enim qua nos castigat, breuis est, & punctum solum durat: at beneuolentia, qua nos prosequitur, perpetua est. Quare calamitas qua affligimur, non est in malis numeranda. Vt cauterium videtur vulnus, cùm sit vulneris remedium: ita calamitas videtur malum, cùm sit malorum medicina. Contrà verò nihil infelicius impiorum felicitate, quæ videtur vita, cùm sit mors: videtur gloria, cùm sit ignominia: videtur denique bonum, cùm sit malum. Illa est porta æterni supplicij, ad quod impij relegantur. At afflictio cum patientia coniuncta, æquo animo tolerata est porta regni cœlorum. De illa scriptum est psalm. 117. *Hæc porta domini, iusti intrabunt per eam.* De seipso ait apud Lucam Christus dominus. *Oportuit Christum pati, & ita intrare in gloriam suam.* Et eius discipuli in Actis Apostolorum aiunt: *Per multas tribulationes oportet nos intrare in regnum cœlorum.* Hæc est causa, quare Deus viros pios ac præcellentes, amplissimis virtutum ornamentis excultos, per varios casus plerunque, & per acerbas calamitatum angustias ad vitam solet ducere immortalem: hominibus autem teterrimis, scelerúmque labibus notatissimis res secundas, & ad voluntatem fluentes, ad breue tempus concedit. Quemadmodum peritus colonus teneras arbores, & adhuc imbecillas rigat ac fouet, adultas auté ac firmas relinquit: sic Deus infirmos fragiléśque homines rebus prosperis recreat & reficit: eos autem qui sunt fortitudine & firmitate robusti, permittit angi calamitatibus, & in gemitu ac ærumnis versari. Eam ob causam ait Christus dominus: *Beati qui lugent, quoniã ipsi consolabuntur. Beati qui persecutionem patiuntur propter iustitiam, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Filij Israelis in Ægypto premebantur lateribus faciundis: lateres autem ex terra sunt, re vili & abiecta. At capite 24. Exodi ait Moses, septuaginta de senioribus Israelis vidisse Deum super opus lapidis sapphirini: pro quo alii vertunt, opus lateris sapphirini. Lateres qui contempti pro nihilo putantur, sunt sapphiri pretiosi. Ita afflictiones, quibus viri iusti premuntur, quas stulti homines sordidas esse & abiectas existimant, & in malis numerandas, viri sapientes eximias atque pretiosas iudicant, & in numero bonorum reponendas. Præsertim cum oblectationes conoertantur. Ita enim ait Christus Deus noster apud Ioannem 16. *Mundus gaudebit: vos verò contristabimini: sed tristitia vestra conuertetur in gaudium.* Eam ob causam illustres beatósque possumus appellare Machabæos, cæterósque Israelitas, de quibus hic loquitur angelus: qui pro Deo suo acerbissimas molestias alacri animo tolerunt, quibus puriores effecti nomen suum immortalitati commendarunt. Nihil enim magis conducit ad eximiæ virtutis gloriam illustrandam, quàm calamitas ipsa.

Luc. 24.
Act 14.
Similitudo
Matt. 5.
Luc. 6.
Exod. 1.

Iudic. 7.

Similitudo

ii *Vsque ad tempus præfinitũ.* Hoc est, in hac vita: quia altera est, vbi viri pietate atque iustitia præstantes requiescunt.

kk *Et faciet iuxta voluntatem suam rex.* Subauditur Syriæ, qui faciet omnia pro libidine sua. Hic Antiochus Epiphanius incredibili superbia inflatus, extolletur aduersus Deum. De hoc Antiocho interpretatur Chrysosto. hunc locum sermone 2. aduersus Iudæos. At Hieronymus explanat eum de antichristo. Et vtrumque rectè: recipit enim ambas has expositiones. Hieronym. sequitur Prosper Aquitanicus libr. de promissionibus part. 4. capit. 9. de antichristo ait ita apostolus cap. 2. epistolæ 2. ad Thessalonicenses: *Filius perditionis, qui aduersatur, & extollitur supra omne, quod dicitur Deus, aut quod colitur: ita vt in templo Dei sedeat, ostendens se tanquam sit Deus.* Quæ verba cum sequentibus hoc loco cohærent.

ll *Aduersus Deum deorum loquetur magnifica.* Hoc est, superba, ferocia, & execranda loquetur aduersus summum Deum. Vt dicimus Canticum canticorum, & regem regum, & alia huiusmodi, vt eorum præstantiam significemus: ita dicimus Deum deorum, vt summum ac supremum Deum ostendamus. Vnde psalm. 49. *Deus deorum dominus locutus est:* & hoc loco: Deum deorum.

mm *Et dirigetur, donec compleatur iracundia.* Id est,

& prosperè aget, rebusque secundis potietur, donec consummetur Dei iracundia in populum, & in ipsum Antiochus. Nam populus fuit mirum in modum vexatus: & ipse Antiochus mortuus est infeliciter, summis cruciatibus, acerbissimis doloribus, ignominiosis opprobriis affectus. De eius corpore scaturiebant vermes, tantúsque fœtor exibat, vt exercitus eum ferre non posset. Mortuus est peregrè in montibus, omni solatio destitutus. Lege caput 9. libri 2. Machabæorum, vbi omnia hæc & alia copiosè videbis. Capite etiam 6. libr. 1. Machabæorum, narratur miser eius interitus, quem ipse perspiciens, cum iam mortem visceribus conceptam teneret, hęc verba emisit: *Reminiscor malorum, quæ feci in Ierusalem, vnde abstuli omnia spolia aurea, & argentea, quę erant in ea. Et misi auferre habitantes Iudæam sine causa. Et ecce pereo tristitia magna in terra aliena.* Hæc ibi. Potest hoc ita explanari. Tanta crudelitate dirigetur & concitabitur Antiochus, vt eius iracundia ascendat ad summum: non poterit eius furor amplius procedere: erit eius ira in supremo fastigio collocata.

nn *Perpetrata quippe est definitio.* Id est, definita namque est constitutio apud præscientiam Dei. Ac si dicat: Ita fiet hoc: nam sic decreuit Deus.

oo *Et Deum patrum suorum non reputabit.* Ab Antiocho transit ad Antichristum, cuius ille vmbram gessit. Est enim mos sanctæ scripturæ ab vno ad alterum transire. Cùm Esaias capite 45. loqueretur de Cyro, quem Hebræorum vocauerat liberatorem: statim raptus spiritu confert sermonem ad Christum mundi liberatorem, de quo multa dicit, quæ Cyro nullo modo possunt conuenire. Ita enim ait: *Hæc dicit dominus regi meo Cyro.* Et interpositis quibusdam ait: *Non est absque te Deus: verè tu es Deus absconditus, Deus Israel saluator.* Vbi aspicis Christum verè esse Deum, sed absconditum ob assumptæ humanitatis mysterium. Ideo eum Iudæi non cognoscebant: erat enim diuinum numen in humanitate absconditum, & humano corpore opertum. Intueris igitur Esaiam de liberatore terreno ad diuinum transferre sermonem. Eodem modo diuinus psalmographus psalm. 71. vbi describit magnificentiam, iustitiam & felicitatem regni Salomonis, multa inserit, quæ sola Christo Deo nostro conueniunt, cuius ille imaginem gerebat. Postquam enim dixit: *Deus iudicium tuum regi da, & iustitiam tuam filio regis:* vbi per regem & filium regis Salomon significatur, subdidit: *Permanebit cum sole & ante lunam in generatione & generationem.* Hoc est, durabit rex hic, quandiu sol & luna luce sua omnia lustrabunt. Erit rex sempiternus, cui nulla ætas est finem allatura: Et paulò pòst: *Adorabunt eum omnes reges terræ, omnes gentes seruient ei.* Quæ verba nec Salomoni, nec cuiquam alij præter Deum possunt vllo modo conuenire. Esaias etiam capite 14. loquens de rege Babylonis ait: *Quomodo cecidisti de cælo Lucifer, qui mane oriebaris?* De superbo Nabuchodonosore transfert sermonem ad superbum Luciferum, qui cecidit è cœlo. Similiter Ezec. capite 28. sub persona regis Tyri de eiusdem angeli loquitur occasu. Et idem capite 38. vaticinans de Gog & Magog multa dicit, quæ tantùm Antichristo, eiúsque sectatoribus conueniunt, cùm per Gog principem Gotorum, & per Magog ipsos Gotos viri magni interpretentur. Goti enim, vt Paulus Orosius, Eutropius, Blondus, Leonardus Aretinus, & alij scriptores narrant, vastarunt Italiam, Galliam, Hispaniam, & magnam Africæ partem. Insuper Romam caput orbis, antiquitatum monumentis ornatam, corporibus beatorum apostolorum Petri & Pauli munitam, infinitis sanctorum venerandis reliquiis refertam, cuius episcopus est pontifex maximus, Iesu Christi vicarius, totius ecclesiæ caput & pastor, euerterunt, & multas alias celebres vrbes ad exitium & vastitatem vocarunt. Ita capite hoc, vbi angelus multa de Antiocho Epiphane impio Syriæ rege vaticinatus est, ad alium se confert tyrannum, nimirum ad Antichristum, de quo multa prædicit, quæ ei potiùs quàm Antiocho conuenire videntur. Et quia Antichristus futurus est ex genere Hebræorum, appellãtur patres eius Abraham, Isaac & Iacob, & viri alij illustres veteris testamenti, qui verum Deum coluerunt: quem ille despiciet, & pro nihilo putabit. Ideo ait: Et Deum patrum suorum non reputabit.

pp *Et erit in concupiscentiis fœminarum.* Id est venereis voluptatibus vtetur. Erit obscœnarum libidinum cupidissimus. Quidam vertunt. Et non erit in concupiscentiis fœminarum. Hoc est, simulabit castitatem, & animi candorem, vt faciliùs possit simulatione hac homines decipere. Ex Hebraico vtrunque potest depromi: nam negatio quæ est in prima annuntiatione, potest extendi ad secundam: vt sit sensus: Deum patrum suorum non curabit, & nõ erit in concupiscentiis fœminarũ. Et ita negatio cadit super totam orationem. Potest tamen referri ad solam vnam partem: nam reipsa in Hebraico non est negatio nisi in prima parte: secunda autem legitur affirmatiuè: Et erit in concupiscentiis feminarum. Ac ita transfert & multo rectius Latinus noster interpretes.

qq *Quia aduersum vniuersa consurget.* Nullum Deum colet, sed in omnes inuehetur, quia omnibus se præferet: séque pro Deo coli iubebit. Id facturus est Antichristus, vt hoc loco ait Hieron. & post eum Haymo, & Beda in Apocalypsim. Ac & verum Deum, & falsos despiciet, præter Maozim, quẽ occultè habebit: cuius vi & potestate mirabilia ac prodigia edet. Hic Maozim est diabolus quidam hoc nomine vocatus: quem Antichristus occultè colet, cui se committet & tradet. Etsi Antichristus daturus est operam enixè, vt ipse pro Deo colatur, hunc tamen dæmonem veneraturus est, & clam culturus. Maozim idem est quod præsidia, fortitudines, & arces. Eam ob causam venerabitur hunc dæmonem, vt eius auxilio gẽtes decipiat, & capiat, séque Deum constituat. Hæc Antichristo congruere videntur, non autem Antiocho, qui deos gentium colebat: & idola patrum suorum venerabatur.

rr *Et faciet, vt muniat Maozim cum Deo.* Id est, hoc faciet, vt muniat arces hoc Deo alieno: colet enim illum in arcibus & locis munitis. Itaque Maozim qui antè pro Deo accipiebatur, modò pro arcibus accipitur. Potest etiam hoc loco accipi pro Deo illo, vt sit sensus: Hoc faciet Antichristus, vt muniat se Deo Maozim, qui ideo vocatur alienus, quia nõ est verus Deus, sed dæmon: quem patres eius non coluerunt. Sequitur. Quem non cognouit. Hoc est, quem antea non nouerat. Quidam codices habent: Quem cognouit. Hoc est, quem familiariter cognoscet, & pro Deo approbabit.

ss *Multiplicabit gloriam.* Subaudi sibi: erit enim propriæ gloriæ cupidissimus. At Christus dominus ait apud Ioannem 8. *Ego non quæro gloriam meam.* Vel multiplicabit gloriá aliis. Antichristus enim augebit gloriam, falsam quidem & inanem, illis, qui ipsum sectati fuerint, quibus multis in rebus dabit aduersus viros pios & iustos potestatem.

tt *Et terram diuidet gratuitò.* Et distribuet eis terram gratis. Alij vertunt: Terram pretio distribuet. Hoc est loco pretij. Ac si dicat: Dabit sectatoribus suis opes & dignitates: & nõnullis loco pecuniarũ dabit terras, prædia & agros. Pro quo Theodotio apertè transtulit: Et terrã diuidet in donis. Ac ita eadẽ manet

sen-

sententia cum superiore, licet verba diuersa videantur. Antichristus promittit ac dat suis tettam: Christus autem Deus noster suis cœlum. Antichristus promittit vitam tempotalem, Christus æternam. *Vade*, inquit Christus, *vende omnia, quæ habes: & da pauperibus, & habebis thesaurum in cœlo: & veni, & sequere me.* Et alibi: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Et paulò pòst: *Merces vestra copiosa est in cœlis.* Et alibi: *Sequuntur me: & ego vitam æternam do eis.*

Matt. 19. Luc. 18. Mat. 5. Mat. 5. Ioan. 10.

uu *Et in tempore præfinito* Seu constituto. Ac si dicat: & tandem. Quidam hoc intelligunt de Antiocho, & de quodam prælio regis Ægypti contra illum. Alij verò de Antichristo qui Ægyptum profligabit. Etsi possit intelligi de vtroque, tamen præcipuè de Antichristo intelligitur, cuius, vt diximus, Antiochus vmbram gessit. Ita Hieronymus, & doctores alij catholici interpretatur.

xx *Et introibit in terram gloriosam.* Ex Hebraico potest verti: Et inuadet in terram desiderij: hoc est desiderabilem & gloriosam. Intelligit Iudæam, quæ gloriosa dicitur ob amœnitatem & fertilitatem: & ob Dei templum & cultum, & diuinos vates: sed præcipuè propter redemptionis humanę mysteria per Christū Deum nostrum. Et multi corruent, nimirum tempore Antiochi, quando non solùm multi homines, sed multæ regiones ab eo profligabuntur. At multò plures tempore Antichristi.

yy *Hæ autem solæ saluabuntur de manu eius.* Hæ autem regiones tantùm euadent ex Antiochi potestate: festinans enim aduersus Ægyptum has gentes non tanget, nimirum Idumæos, Moabitas, & magnates Ammonitarum. Hi etiam ex Antichristi euadent immanitate: quia tunc illarum regionum incolæ erunt verè Christiani, iustitia, pietate, fortitudine, cæterisq; virtutibus muniti. Vel erunt tot flagitiis contaminati, tot sceleribus imbuti, vt nolit eos Antichristus attingere, quòd eos in ære dæmonis certissimos esse credat, eiúsque vinculis fortiter alligatos. Potest hoc ita etiam intelligi: Qui ad montes fugerint, cuiusmodi sunt deserta Moab, Idumææ, & Ammon, & valles contempserint, hoc est, qui mundi voluptates & illecebras reliquerint, & ad virtutum montes ascenderint, non cadent in retia Antichristi: sed ab eius fallaciis, blanditiis, & minis eripientur. Huic loco videtur conuenire, quod Ioannes, capite Apocalypsis duodecimo, de muliere scribit, à facie draconis in solitudinem fugiente, vbi habebat locum paratum à Deo.

zz *Per Libyam quoque & Æthiopiam transibit.* Has duas regiones sibi subiiciet. Libya, teste Plinio in prologo libri quinti, est Africa tertia pars orbis, continens Æthiopiam. Sed hoc loco accipitur pro Mareotica, parte illa Africæ, quæ teste Plinio capit. 6. libri quinti, est proxima Ægypto, ab Æthiopia distincta. Hieronymus duas etiam Libyas ponit, vnam Cyrenaicam: de qua scriptum est 2. Actorum cap. Et partes Lybiæ: quæ est circa Cyrenem: & alteram generalem. Huius Libyæ ab Æthyopia diuisæ meminit Ezechiel capite trigesimo, & trigesimooctauo: Ierem. 46. Nahum tertio. Vide Raphaelem Volaterranum lib geographiæ vndecimo. Æthiopia ab Indo flumine consurgit, in mari Oceano ad Occidentem finitur: & sub solis ardore iacet. Vide Ptolemæum libro quarto capite 7. & Plinium libro quinto capite 8. Eius mentionem facit Esaias capite vndecimo. Ezechiel. 29. & 30. Amos nono, Nahum tertio. Sophonias secundo. Dicitur Hebraicè Cus, hoc est nigredo. Vnde Cusi idem est quod Æthiops, seu niger: quod vocabulum non solùm ad corpus, sed ad animum refertur. Ille enim vocatur niger seu ater, qui est sceleribus imbutus, & pestilentibus moribus contaminatus. Vnde Horatius Poeta: Hic niger est, hunc tu Romane caueto. Hac ratione ductus Dauid vocat Saulem Cusi in Psalm. 7. inscriptione, cùm ait: Psalmus Dauid, quem cantauit Domino pro verbis Cusi filij Iemini. Vocat illum filium Iemini, quia in eius familia natus est: & Cusi propter eius odium, quo ipsum Dauidem prosequebatur. Cùm tyrannus ille inuidiam conflaret in Dauidem, quem innocentem ad crudelissimam cædem falsis criminibus vocabat, purgauit se Dauid Psalmo illo, implorans diuinam iustitiam aduersus Saulis immanitatem. Non me fugit, Basilium Magnum: Ioannē Chrysostomum, Theodoretum, Euthymium, Augustinum Aurelium, Rufinum Aquileiensem, Augustinum Eugubinum, Cassiodorum, & Remigium referre hūc titulum ad Cusi Arachitem contra Absolonis & Achitophelis perfidiam: de qua loquitur scriptura cap. 17. lib. 2. Regum. At ego alios sequor, qui illum de Saulo interpretantur. Fuit enim Saul filius Iemini de tribu Benjamin, vt ipse cap. 9. lib. 1. Regum testatur. Ille autem Cusi, qui Achitophelis consilium repudiauit, erat filius Arachitæ, non autem Iemini. Eam ob causam Felix Pratensis in hoc titulo pro filio Iemini vertit, stirps Benjamin. Solet enim diuina scriptura, eos qui à Benjamin ducunt originem, filios Iemini appellare. Deinde vir ille lib. 1. Regum vocatur Chusai Hebraicè, hic autem Cus, non Chusai. Veram esse hanc de Saule explanationem indicat Ionathas paraphrastes Chaldaicus ita habens: pro interitu Saul filij Cis de tribu Benjamin. In ea sentētia sunt multi ex Hebræis: ex Latinis autem sunt Diuus Hieronymus, Iacobus Christopolitanus episcopus, Raynerius Snoygoudanus, Franciscus Vatablus, Isidorus Brixianus, Antonius Flaminius, Matthias Bredembachius, Cornelius Iansenius, & alii: qui hanc septimi Psalmi inscriptionem ad Saulem referendam arbitrantur. Hic appellatur Cusi, hoc est Aethiops, à Cus, quod nomen significat Aethiopiā, de qua hoc loco loquitur Daniel.

aaa *Et fama.* Subaudi bellorum: vel virorum virtute præstantium ei obedire nolentium, illum terrebit.

bbb *Figet tabernaculum suum Apadno inter duo maria.* Apadno significat solium suum: nam apad idem est quod solium, no, idem est quod suum. Significat etiam Apadno palatium suum. Sensus est: Antichristus collocabit tabernaculum solii sui inter duo maria, nempe inter mare mortuum ad Orientem, & mare Mediterraneum ad Occidentem. Existimāt nonnulli Apadno esse nomen proprium loci iuxta Nicopolim, quæ olim vocabatur Emaus: vbi aiunt Antichristum collocaturum esse tabernaculum suum.

ccc *Super montem inclytum & sanctum.* In hoc monte figet Antichristus tabernaculum throni sui: Porphyrius existimat hunc montem esse in Perside, vbi idola colebantur: in quo ait Antiochum è vita migrasse. Sed hoc planè falsum est: nam nec in Perside huiusmodi mons est, nec cosmographi illum ibi ponunt: nec sanctus Dei angelus erat eum ob idolorum cultum inclytum ac sanctum vocaturus. D. Hieronymus & alii eximii scriptores per hunc montem, quo Antichristus ascensurus est, intelligunt montem Oliuetum seu oliuarum iuxta Hierosolymam. De eo id potest intelligi, quod ait Esa. vigesimoquinto: *præcipitabit in monte isto faciem vinculi colligati super omnes populos.* Pro quo Aquila vertit: faciem tenebrarum super omnes populos. Et Symmachus: faciem dominatoris, qui dominator super omnes populos. Per hunc dominatorem intelligunt nonnulli Antichristum, quem aiunt esse in monte Oliueto interficiendum. De illo ait in secunda ad Thessalonicenses epistola diuus Paulus cap. 2. *Tunc reuelabitur ille iniquus, quem Dominus Iesus interficiet spiritu oris sui, & destruet illustratione aduentus sui eum, cuius*

est aduentus secundùm operationem Satanæ in omni virtute, & signis, & prodigiis mendacibus. De eo supra dictum fuit capit. 7. *Sine manu contereretur.* Hic est impius ille, quem Christus Deus noster est interfecturus: de quo ait capit. 11. Esaias: *Spiritu labiorum suorum interficiet impium.* Ascensurus est Antichristus in montem Oliuetum, vt aiunt, & ibi est interficiendus, vt inde è vita infeliciter excedat, & ad inferos descêdat, vnde Christus feliciter ascendit in cœlos: inde relegetur ad æternam pœnam, vnde Christus ascendit ad æternam gloriam. Eam ob causam appellat angelus hoc loco Oliuetum montem inclytum & sanctum, quia ex eo ascêdit Iesus Christus in cœlum, vt 1. Act. c. memoriæ proditum est. Mons hic Oliuarum est ad Orientem Hierosolymæ, in quo vltima Domini vestigia humi impressa tempore diui Hieronymi, vt ipse testatur in lib. de locis Hebraicis, monstrabantur. Cúmque eadem terra cotidie à fidelibus hauriretur, nihilominus eadem sancta vestigia pristinam figuram omnino recipiebant. Erant in medio ecclesię, quæ ibi pulcherrima circulari forma ædificata est: in cuius fastigio erat patens apertúmque foramen, quod dicunt propter dominici corporis transitum nunquam potuisse contegi, & in testudinem reduci: sed semper à terra vsque ad cœlum apertum permansisse. Hæc diuus testatur Hieronymus. Propter hęc mysteria, & alia, quæ in mõte illo sunt edita, merito inclytus ac sanctus nuncupatur.

Et nemo auxiliabitur ei. Relinquetur à suis, & virtute diuina interficietur. Appellatur Antichristus in diuinis literis percussor, contemptibilis, Gog, bestia, mercenarius, persecutor, iniquus, superbus, aduersarius, proditor, fur, pseudopropheta, immũdus, impius, pastor stultus, idolum, abominatio desolationis, speculator cæcus, fraudulentus, inimicus, filius perditionis, homo peccati. Et euenient, quæ diximus. Sed quia hęc, & alia huius capitis verba, quæ nos de Antiocho explanauimus, vt potuimus, aliam fortasse explanationem possunt recipere, & nos de multis, quæ futura sunt, incerti sumus, suum cuique iudicium, & liberam eligẽdi atque interpretandi facultatem relinquimus: dummodo nemo quicquam bonis moribus, sanctæque Ecclesiæ Romanæ repugnans interpretetur. Id enim quod diximus montem inclytum & sanctum esse montem Oliuetum, non est perspicuum, nec omnino certum. Nam per illum fortasse intelligitur mons Sion, aut mons Caluariæ, aut mons Moria, qui hos montes continet & complectitur: aut aliquis alius. Est enim Moria mons ille magnus, vbi est Hierosolyma, in quo sunt multi montes, quorum quilibet proprio ac singulari nomine nuncupatur. In monte hoc Moria situm fuit templum Salomonis, vt indicat scriptura capit. 3. libri secundi Paralipomenon his verbis: *Cœpit Salomon ædificare domum Domini in Hierusalem in monte Moria.* In eo monte aiunt viri doctissimi vidisse Iacob scalam stantem super terram, tangentem cœlos: & antea Abraham auum eius erexisse aram, vbi immolaret filium suum, pro quo arietem immolauit.

Gene. 28.
Gen. 22.

Nam vbi vulgata nostra editio habet, dixisse Deum Abrahæ: *Tolle filium tuum vnigenitum, quem diligis, Isaac, & vade in terram visionis: atque ibi offeres eum in holocaustum super vnum montium, quem monstrauero tibi:* Pro in terram visionis, est in Hebraico, in terra Moria. Pro quo Septuaginta verterunt: In terram excelsam. Et ita legit Origenes, & Chrysostomus cum cæteris Græcis: & ex Latinis Hieronymus in tractatione traditionum Hebraicarum, Aquila pro terra Moria transtulit terram lucidam: Symmachus terram visionis: alij myrrham Domini. Omnia enim hæc, vocabulo hoc Moria significantur. Ac quia templum erat in vrbe, vrbs autem in latere montis, & Abraham sacrificauit super montem, hoc est, in fastigio montis, eius autem fastigium est mons Caluariæ, aiunt magni viri fuisse in monte Caluariæ aram illam erectam, vbi aries fuit pro Isaac immolatus. Hæc erat veterum Hebræorum traditio, vt diuus refert Hieronymus in commentariis in euangelium Marci, capite quintodecimo. Et ex consequente in eodem monte Caluariæ vidit Iacob scalam Deum continentem, quę crucem vbi Christus pependit, vt diuus ait Augustinus, adumbrabat: quæ in terra fixa cœlum aperiebat. Crux enim Christi est gloriosa scala, qua ascendimus ad gloriam immortalem, quæ nobis cœlum anteà clausum mirabiliter aperuit. Eam ob causam voluit Deus, vt scala illa in eodem loco appareret, vbi posteà crux ipsa, quæ per illam designabatur, figenda erat. Eodem modo decebat, vt in loco erigeretur altare, vbi Isaac, qui gerebat vmbram Christi, immolaretur: vbi posteà in crucis ara ipse Christus erat immolandus. Fuit enim in Golgotha, hoc est in loco Caluariæ crucifixus. Fuisse autẽ Christum designatum per Isaac, indicat scriptura dicens, promisisse Deum Abrahæ, vt in eius semine omnes gentes benedicerentur. Quod D. Paulus in epistola ad Galatas de Christo interpretatur. *Non in seminibus,* inquit ille, *quasi in multis, sed quasi in vno: & semini tuo, qui est Christus.* Et in epistola ad Hebræos loquens de Isaac: *Vnde,* inquit, *eum in parabolam accepit:* nimirum pater eius. Quid designabat Isaac ligatus in fastigio montis, nisi Christum crucifixum in monte Caluariæ: qui est mons visionis, vbi visus est Christus nõ solùm ab illis, qui aderant, sed etiam ab antiquis vatibus diuino lumine illustratis? Illic eum vidit Esaias saucium, percussum, cruciatibus confectum, cum has voces emisit: *Non est species ei, nec decor: vidimus eum, & non erat aspectus.* Quare meritò mons ille Moria, hoc est mons visionis appellatur. Eodem cap. vigesimosecundo Genesis vbi nos habemus: *Vnde vsque hodie dicitur: in monte Dominus videbit:* habent Septuaginta: Vt dicant: hodie in monte dominus visus est. Nec immeritò à Septuaginta terra Moria dicitur terra excelsa, quandoquidem in excelso iugo montis, hoc est in loco Caluariæ fuit Christus cruci affixus: & in mõte illo alta redemptionis humanę mysteria per Christum Dominum edita sunt. Iure etiam Aquila terram illam vocat, lucidam, siquidem ibi lux mundi apparuit, vt morte sua hominibus tribueret vitam, eorúmque mentes quæ versabantur in caligine, cœlesti lumine illustraret. Lucida rectè vocatur terra illa, vbi immolatus est ille, qui ab apostolo appellatur splendor gloriæ: qui de se ait: *Ego sum lux mundi:* de quo ait Ioannes euangelista: *Erat lux vera, quæ illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum.* In monte Lucido lux diuina radios admirabiles emisit: vt phœnix vnica flammis diuini amoris incensa è vita demigrauit. Ibi mortuus & sepultus est innocens agnus. Quare non sine mysterio mõs ille Moria myrrha domini nuncupatur. *Mediator Dei & hominum,* in cruce pendens inter cœlum & terram nos patri reconciliauit. Tunc aiunt impletum illud fuisse, quod citat Apostolus cap. 5. epistolæ ad Ephesios: *Surge, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus.* Quod aiunt dictum fuisse Adæ primo nostro parenti, qui illic iacebat sepultus, vbi affixa fuit crux Christi, cuius sanguis per crucem descendens potuit ipsius Adæ caput attingere. Nam Origenes tractatione in Matthæum trigesimaquinta ait delatam ad se fuisse traditionẽ aientem fuisse corpus Adæ ibi sepultũ, vbi crucifixus est Christus: vt iuxta Pauli sententiam; sicut in Adã omnes moriuntur, sic in Christo omnes viuificentur. Ideóque locum illum appellatum esse mõtem Caluariæ, quòd ibi caput esset Adæ primi nostri

Gen 28.
Mat. 27.
Luc. 22.
Gen. 22.
& 24 26
Eccle. 44.
Actor. 3.
Galat. 3.
Heb 11.
Esai. 53.
Ioan. 1.
Ioan 8.
Heb. 1
1. Tim. 2.
1. Cor 15

nostri parentis: vt qui dormierat, resurgeret per reditum ad vitam saluatoris, qui ibi è vita migrauit, & ad vitã rediit. Epiphanius libro primo aduersus hæreses hęc verba scripta reliquit: Mirari licèt Dominum nostrum Iesum Christum in Golgotha crucifixum esse, & non alibi, quàm vbi corpus Adam iacebat: illic enim sepultum est. Vnde meritò cognomen habuit Caluariæ, quod primi hominis Caluaria, & reliquię illic essent. Christus ergo in ænigmate salutem nostram ostendit: cùm ibi crucifixus sanguine suo reliquias primi hominis initio massæ humanæ respergere incœpit, vt ostenderet nobis respersionem sanguinis sui ad mundationem totius humanæ iniquitatis factam. Quare & hîc impletum fuit, quod dictum est: *Surge, qui dormis, & resurge à mortuis, & illuminabit te Christus.* Hactenus ille. Hanc sententiam tenuit Athanasius in libro de passione Domini: Cyprianus in sermone de resurrectione: Ambrosius libro quinto epistolarum epistola decimanona: & in Lucam capite vigesimotertio: Theophylactus in caput Matthæi vigesimumseptimum, & in caput Marci quintumdecimum, & in caput Lucæ vigesimumtertium, & in caput Ioannis decimumnonum. Et Euthymius in caput Matthæi vigesimumseptimum. Hi authores cùm sint admirabili sapientia exculti, alios in sententiam suam adduxerunt. At Hieronymus in literis diuinis & humanis admirandus, etsi in epistola quam nomine Paulæ & Eustochij ad Marcellam scripsit, in eadem sit sententia, tamen in explanatione in Matthæum libro quarto, & in commentariis in epistolam ad Ephesios, ab ea discedit: quòd Adam sepultus fuerit in Hebron, vt ex capite decimoquarto Iosue perspicuè constare dicit. Eius sequitur sententiam Lyranus in eundem Matthæi locum: & Ioannes Arboreus libro primo Theosophiæ: & diuus Thomas in tertia parte quæstione quadragesima sexta. At fieri potuit, vt Adam sepeliretur in Hebron, & posteà ad montem Caluariæ transferretur: vt hæc compleretur vaticinatio: *Surge, Adam, qui dormis, & exurge à mortuis, & illuminabit te Christus*: aut vt alij legunt: & continget te Christus. Vt tactu sanguinis ipsius in cruce pendentis vitam reciperet primus homo: & figura illa Elisæi imaginem Christi gerentis compleretur, qui mortuus mortuum suscitauit. Et illud Osee 13. *Ero mors tua ò mors.* Profectò Honorius in chronicis ait Adamum in vtroque loco diuersis temporibus sepultum fuisse. Prætereà non constat apertè, Adam illum qui situs est in Hebron, fuisse primum nostrum parentem: nam Adam nomen est commune & appellatiuum, vt ait idem Hieronymus in commentariis in cap. Matthæi decimumsextum, & aliis in locis. Et potest esse sensus, ibi in Hebron sepultum fuisse maximum quendam hominem, ex genere Enacim, qui erant gigantes, quem hominem Hebræi aiunt fuisse Arbem: quare locus ille appellabatur ciuitas Arbe. Cùm autem in monte Golgota, hoc est Caluariæ, Abraham arietem pro Isaac immolauerit, & Iacob scalam gloriosam viderit, & Christus verus Deus & verus homo mortuus fuerit, & in eo crux illa, quæ est illustre trophæum, diuinæque victorię monimentum, nostræque salutis certissimum pręsidium, erecta fuerit: probabile est, eum esse montem illum, quem hoc Danielis loco angelus inclytum & sanctum appellauit. Ad illud fortasse ascensurus est Antichristus, vt ibi è vita migret falsus Messias, vbi verus Christus Dominus ac Deus noster è vita migrauit.

Hieron.

4.Reg.13

1.Cor.15.

Gen.23.

Gene.28.

ANNOTATIO.

1 Et venient super eum trieres & Romani. *Trieres sunt naues trium remorum, quibus legati senatus Romani ad Aegyptum vbi Antiochus erat, appulerunt. Pro trieres & Romani, vertit Pagninus:* Naues Chittim. *Theodotio: & Egredientes Citij. Alij: Naues Cypriæ. Alij: Itali & Romani. In nonnullis codicibus pro, trieres & Romani, est ad marginem.* Naues Chittim. *In Hebraico est: Tsiim Cittim. Nomen Tsim seu Tsiim significat naues: pro quibus hoc loco Latinus interpres noster vertit trieres. Eodem modo capite Num. vigesimoquarto.* Venient in trieribus de Italia, superabunt Assyrios, vastabúntque Hebræos. *Quibus verbis Balaam vaticinatus est de Hierosolymæ per Romanos euersione & vastitate. Paraphrastes Chaldæus habet: Naues venient à Romanis. Eandem sententiam expressit paraphrastes Hierosolymitanus his verbis: Egredientur copiæ multæ ex prouincia Italiæ, vnà cum multis legionibus Romanorum. Versio Septuaginta habet: Exibit de manu Italorum. Vbi per Cittim intelligunt Italos Rabbi Selomoh, & R. Abraham, & R. Sahadiah per Cittim interpretantur Romanos, qui Itali sunt. Cùm autem vocabulum Cittim, quo illic vsus est Moses, & hic vsus est Daniel, sit idem, & illic pro Italia, seu Roma Italiæ vrbe accipiatur, pro eodem debet accipi hoc loco. Cittim fuit filius Iauan, vt liquet ex capite Genesis decimo, & nepos Iapheth filij Noe. Hic aut alius eodem nomine appellatus, regnum Italiæ quondam obtinuit, vt ait Iginus & Fabius Pictor: & fuit à Ianigenis Italus appellatus: vt ait libro quinto Berosus Chaldæus. Quare meritò interpres Latinus ca. vigesimoseptimo Ezech. pro nomine hoc Cittim vertit, Italiam: & hoc Danielis loco vertit Romanos. Roma. n. in præcipua parte Italiæ sita est. Appellata fuit quondam regio illa Oenotria teste Dionysio Halic. Saturnia teste Trogo Pompeio. Ausonia teste Tito Liuio, Hesperia teste Homero Mantuano, Italia teste Plinio, Cittim teste Hieronymo. Existimant nonnulli Cittim esse Cyprum magnam ac fertilem insulam in pelago Pamphylio in mari Mediterraneo. In ea fuit condita celebris quædam vrbs nomine Cittim, patria Zenonis vnde ille Citticus apud Laertium lib. 7. nuncupatur. Quæ vrbs Citticum ab insula Cittim teste Dominico Mario in quarto commentario Asiæ nominatur. Hac ratione ducti verterunt nonnulli hoc Danielis loco pro trieribus Cittim naues Cypri. Sed vt in explanatione perspicuè ostendimus, naues illæ fuerunt Romanorum, qui illis vecti Aegyptio regi afflicto & propè iacenti opem tulerunt: & superbi Antiochi qui virtutum ornamentis nudatus scelere pascebatur, ferociam ac machinas fregerunt, & propositum penitus labefactarunt.*

2 Aduersus Deum deorum loquetur magnifica. *Pro aduersus Deum deorum, est in Hebræo* על אל אלים *Quæ verba possunt etiam ita verti: Contra Deum Dei. nam particula el significat Deum, eloim autem Deum etiam, atque deos. Vbi nos habemus Psalmo vigesimooctauo:* Afferte Domino filij Dei: *pro Deo est in Hebraico eloim. Aspicis igitur hunc Deum aduersus quem Antichristus loquetur, esse Deum Dei, siue Deum de Deo: hoc est Iesum Christum filium Dei vnigenitum, ex patre natum ante omnia secula, Deum de Deo, lumen de lumine, Deum verum de Deo vero. Theodotio tamen habet: ἐπὶ θεὸν τῶν θεῶν. Hoc est, super Deum deorum. Et posteà addit: Et loquetur superba. Vt sit sensus: Extolletur super Deum, & super Deum supremum, & loquetur superbè. Mea tamen versio vera est, eximium explicat mysterium.*

ARGVMENTVM.

Vaticinatur diuinus vates de vltimo tempore Antichristi: de aduentu archangeli Michaelis ad viros pios tuendos: de reditu mortuorum ad vitam, de sapientium splendore: & de libro clauso, qui tempore vltimi iudicij aperietur. Inducit Daniel angelum sibi loquentem, quemadmodum fecerat capite superiore.

CAPVT XII.

IN [a] tempore autem illo consurget Michael [b] princeps magnus, qui stat pro filiis populi tui, [c] & veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt, vsque ad tempus illud. [d] Et in tempore illo saluabitur populus tuus [e] omnis, qui inuentus fuerit scriptus in libro. [f] Et multi de his qui dormiunt in terræ puluere, [g] euigilabunt, alij in vitam æternam, [h] alij in opprobrium, vt videant semper. [i] Qui autem docti fuerint, fulgebunt quasi splendor firmamenti: & qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. [k] Tu autem Daniel claude sermones, [l] & signa librum [m] vsque ad tempus statutum. Plurimi pertrãsibũt, & multiplex erit sciẽtia. Et vidi ego Daniel: & [n] ecce quasi duo alij stabãt, vnus hinc super ripam fluminis, & alius inde ex altera ripa fluminis. [o] Et dixi viro, [p] qui erat indutus lineis, [q] qui stabat super aquas fluminis: [r] Vsquequo finis horũ mirabiliũ?

EXPLANATIO.

a *In tempore autem illo.* Subauditur, Antichristi. Continuat angelus sermones suos de Antichristi tyrannide. Tunc, inquit, consurget, & stabit archangelus Michael, vt tueatur electos.

b *Princeps magnus, qui stat filiis populi tui.* Hoc est Michael archangelus, & magnus inter spiritus cœlestes. Hic præfuit tunc Iudæorum synagogæ, nunc autem Christianorum ecclesiæ, quæ significabatur per illam. Ideo ait: Qui stat pro filiis populi tui: id est, qui fauet hebræis, estque eorum patronus & custos. Theodotio habet: Præfectus filiis populi tui. Hunc mittet Deus ad viros iustos afflictos, diuinum auxilium implorantes, qui eorum patrociniũ suscipiet: & de improbis victoriam consequetur. Antichristum cædes teterrimas spirantem, & viris piis ferrum flammámque minantẽ, séque scelerum maculis in die polluentem, iussu Dei interficiet. Hoc quidem est quod aiunt multi ex theologis, Antichristum esse interficiendum à Christo imperatiuè, & à Michael executiuè. Mittetur autem ad electos calamitatibus pressos: quia Deus ad se clamãtes, & tanquam ad arcem tutissimam confugientes nõ deserit: sed in periculo versatis fert opem, medetur ægris, succurrit laborantibus. Hoc expertus sentiebat Dauid, cùm Psalmo nono has voces emisit: *Factus est dominus refugium pauperi: adiutor in opportunitatibus, in tribulatione.* Vbi pro paupere poteris afflictum vertere. Et paulò pòst: *Non est oblitus clamorem pauperum.* Et Psal. 31. *Tu es refugium meum à tribulatione, quæ circundedit me.* Et Psal. 45. *Deus noster refugium & virtus, adiutor in tribulationibus, quæ inuenerunt nos nimis.* Non patitur clemens pater, ac pius dominus, quos amore singulari prosequitur, in calamitatibus diu iacere: sed afflictis atque violenter oppressis in maioribus periculis opitulatur. Sed oportet non amittere spem, quin potius eam in Deo locare: nam vt lumen conseruatur in lucerna: sic in spe desiderium nostrum. Eam ob causam Dauid Psal 90. *Quoniam,* inquit, *tu es domine spes mea, altissimum posuisti refugium tuum.* Et paulò pòst ait Deus: *Quoniam in me sperauit, liberabo eum.* Illis succurrit Deus, qui spe muniti ad ipsum confugiũt: illis in acerbitatibus fortitudinem tribuit & solatiũ. Id intuens Ierem. cap. 16. *Domine,* inquit, *fortitudo mea, & robur meum, & refugium meum in die tribulationis.* Et D. Paulus c. 1. epist. 2 ad Cor. *Pater,* inquit, *misericordiarum, & Deus totius consolationis, qui consolatur nos in omni tribulatione nostra.*

Similitudo

In ipsis cruciatibus & iniuriis spirituale solatium tribuit viris pietate præstantibus. Nulli rerum aduersarum ictus impediunt, quo minus suaui oblectatione potiantur. In gemitu versati gaudent mœrore: suámq; pietatem alunt in Dei bonitate & misericordia contemplanda: ex quo illis erga diuinum numen admirabilis quædam exardescit amoris magnitudo. Quare rectè sentire videntur, qui Deum amabiliorem esse in rebus aduersis, quàm in prosperis testãtur. Vt apes ex amaro thymo mel colligunt suaue: sic viri pij & sapientes ex acerbis doloribus dulcem excerpunt vtilitatem. Maiore consolatione refecit Deus Iacob in solitudine iram Esau fugientem, cum ei apparuit, & admirabilem ostendit scalam, quàm cùm quietus in domicilio patris sui rebus secundis potiretur. Eodẽ modo suauiore leuamine recreauit Mosem exulantem, in monte Horebo oues pascentem, quàm in Ægypto, cùm honorificè tractaretur in aula regis Pharaonis, cuius filia eum sibi filium adoptauerat. Hæc & similia perpendentes viri constãtes gaudent aliquando calamitatibus. Vt delphini tempestatibus exultant, & imminente procella lætitia gestiunt: sic illi cùm sint animo excelso & forti, & virtutibus exaggerato, mundi ærumnis oblectantur. Huiusmodi erat D. Paulus, qui aiebat cap 5. epist. ad Rom. *Gloriamur in tribulationibus.* At hoc non docet carnis prudẽtia, sed diuina philosophia. Quemadmodũ infãs Moses expositus in carecto ripæ fluminis, vt est libro Exodi memoriæ proditum, nõ fuit obrutus vndis, sed propter fiscellam scirpeam bitumine litam, qua septus erat, inde liberatus: sic ex aquis calamitatum ille incolumis eripitur, qui est fiscella diuinæ philosophiæ munitus. Vt enim fiscella ex variis scirpis, aut virgultis conficitur: ita vera sapientia ex multis bonarum doctrinarum præceptis colligitur & conflatur. Sed parum illa proderit, nisi sit bitumine diuini amoris roborata. Hęc non patitur mergi, sed fertur super fluctus vitæ huius: & impetu calamitatum exagitata, ad viridem tutámque ripam appellitur, & ad portum cœlestis patriæ tandem perducitur. Ita eueniet viris illis iustis, ad quos Deus est Michaelem archangelum missurus.

Similitudo · *Gene. 27.* · *Gen. 26.* · *Exod 3.* · *Exod. 2* · *Similitudo.* · *Exod. 2.* · *Similitudo.*

c *Et veniet tempus, quale non fuit ab eo, ex quo gentes esse cœperunt.* Propter acerbissimas ærumnas, quibus tempore Antichristi homines angentur: quæ omnes alias à mundi exordio vsque ad tempus illud superabunt.

Cohærent

Cohærent hæc cum verbis domini, qui interrogatus à discipulis quod signum daret aduentus sui in fine mundi: *Erit*, inquit, *tunc tribulatio magna, qualis non fuit ab initio mundi vsque modo, nec fiet.* Constat ex his verbis Danielis, intelligi locum hunc de tempore Antichristi, priusquam Christus ad vniuersale veniat iudicium: nó autem de tempore Antiochi regis Syriæ: longéque Porphyrium fallit opinione, qui illum de Iudæorum calamitatibus sub Antiocho interpretatur. Nam multò maiores fuerunt calamitates, in quas Iudæi tempore Nabuchodonosoris inciderunt, & longitudine & acerbitate: id quod alij dicunt, extensiuè, & intensiuè. Extensiue, quia tempore Antiochi duratũt sex annis, vt constat ex cap. 8. tempore verò Nabuchodonosoris annis septuaginta: vt constat ex cap. 25. & 29. Ieremiæ: Intensiuè, quia rex Babylonis euertit ciuitatem, Dei templum spoliauit, & flammis exposuit, ac funditus deleuit: & magnam partem populi ferro, flamma, & omni immanitatis genere interfecit: & aliam coniecit in vincula: secumque omnes fere nobiles ex Iudęis captiuos in Chaldæam abduxit. Ac nunquam fuit victus ab Hebræis: quod non potest dici de Antiocho, quem Machabæi, vt constat ex libris eorum, sæpenumero superarunt. At calamitas quæ erit tempore Antichristi erit omnium acerbissima. Et vt Christus Dominus ait apud Matthæum: *Nisi breuiati fuissent dies illi, non fieret salua omnis caro: sed propter electos breuiabuntur dies illi.*

Mat. 24.
1 Mac. 4. & 5.
Mat. 24.

d *Et in tempore illo.* Nimirum interfecto Antichristo: saluabitur populus tuus, subauditur, pro quo ad Deú preces emittis. At non omnis: sed illi duntaxat, qui fuerint prædestinati.

e *Omnis qui inuentus fuerit scriptus in libro.* Hunc librũ appellat Theodoretus hoc loco cognitionẽ Dei. Augustinus libro vigesimo de ciuitate Dei, ait esse Dei notitiam, qua prædestinauit eos, quibus præsciuit se daturum esse vitam æternam. Alij dicunt húc librum esse ordinem diuinæ dispositionis, & scientiam prędestinationis eorum, qui sunt ad æternam vitam præordinati. Alij aiunt esse conscriptionem electorum in mente diuina. De hoc libro id intelligitur, quod ait de impiis Psalmographus 68. *Deleantur de libro viuentium, & cũ iustis nõ scribantur.* Vbi illud & accipitur pro id est: ac si dicat, deleantur de libro vitæ: quod est cum iustis non scribi. Et Diuus Paulus capite 4. ad Philippenses: *Quorum nomina sunt in libro vitæ.* Diuus Ioannes capite Apocalypsis tertio Deum ita inducit loquentem. *Non delebo nomen eius de libro vitæ:* Et capite 13. *Quorum*, inquit, *non sunt scripta nomina in libro vitæ agni.* Et vigesimoprimo loquens de cœlesti ciuitate. *Non intrabit*, inquit, *in eam aliquid, quod inquinat, aut abominationem facit, & mendacium: nisi qui scripti sunt in libro vitæ agni.* Et saluator noster discipulis suis apud Lucam 10. *Gaudete, quòd nomina vestra scripta sunt in cœlis.* Huiusmodi homines æternas beatorum sedes consequentur. Nam vt D. ait Paulus in epistola posteriore ad 2. Timotheum 2. *Firmum fundamentum Dei stat habens signaculum hoc, cognouit Dominus qui sunt sui.* Illud est obseruandum duplicem esse librum vitæ, alterum, in quo illi sunt scripti, qui secundùm æternę prędestinationis propositum ad vitam æternam sunt electi, à quo nunquam delentur: alterum, in quo illi sunt scripti, qui sunt in gratia secundùm præsentem iustitiam: à quo delentur per mortiferum crimen. Eam ob causam aiunt graues quidam authores, librum vitæ apud Ezechielem capite 2. dici scriptum intus & foris: vt intus scripti sint prædestinati, qui nunquam delebuntur: foris illi, quos & deleri, & deletos iterum scribi, nihil prohibet. Ac de hac scriptura, quæ foris est, illud interpretantur, quod Deus dixit Mosi capit. Exodi trigesimosecundo. *Qui peccauerit mihi, delebo eum de libro meo.* Cùm filij Israel conflassent vitulum, eúmque cõtemplo veri Dei cultu venerati essent, orauit Moses dominum pro expianda tanti flagitij macula, verba hęc faciens: *Domine dimitte eis hanc noxam: aut si non facis, dele me de libro tuo, quem scripsisti.* Quorum verborum variæ sunt explanationes. Origenes in commentariis in caput 9 epistolę ad Romanos videtur significare Mosem cũ precabatur, vt deleretur de libro Dei, & Paulum cùm optabat anathema esse à Christo pro fratrib⁹ suis, locutos fuisse de morte corporis: non autem de morte æterna: desiderabant enim sanguinem suum fundere, vt populus vitam æternam consequeretur. Ac post multa ait ita idem Origenes: Sicut ille qui inseparabilis est à patre per naturam, & immortalis in mortem venit, & ad inferos descendit: ita Apostolus imitans magistrum cum separari à Christi charitate non posset, à Christo anathema fit pro fratribus suis, deuotione vtique, nó prę-uaricatione: hoc est deuouens vitam suam Deo. Diuus Hieronymus quæstione 9. Ad Algasiam multò apertius ait Mosem & Paulum ex charitate erga Deũ populum noluisse deleri de libro vitæ perpetuò, sed in præsenti: non spiritu, sed carne. Et explanans primum Ionis caput, post multa ait: Non quòd ipse perire desideret, cui viuere Christus est, & mori lucrum. Sed magis vitã meretur, dum saluare cæteros vult. Eutymius Zigabenus in Psalm. 68. & 139. ait tres esse libros, quorum vnus est vniuersalis continens omnes homines tam iustos, quàm impios: quem Dauid Psal. 68. librum viuentium appellauit. De quo ait Psalm. 139. *In libro tuo omnes scribentur.* Alter cõtinet solùm iustos, quos Deus approbat, iuxta illud Psal. 1. *Nouit Dominus viam iustorum.* Tertius continet peccatores: de quo ait Daniel 7. *Iudicium sedit: & libri aperti sunt.* Moses autem de primo illo vniuersali dixit: *Aut dimitte illis hoc peccatum, aut dele me de libro, quem scripsisti*: hoc est, de libro vitæ corporis, vbi sunt scripti omnes viuentes. Nonnulli etiam alij aiunt fuisse Mosem & Paulum de vita duntaxat corporis locutos: quam volebant amittere, potius quàm populus vitam animi penitus amitteret. Itaque non æternam, sed ad tempus separationem à Deo, non per mortem animæ, sed per mortem corporis pro fratribus cupiebant. At Diuus Ioannes Chrysostomus libro de compunctione cordis, & libro tertio de prouidentia Dei, & homilia sextadecima, eorum frangit sententiam, & in contraria perseuerat. Qui fieri potest, inquit ille, vt Paulus optaret fieri à Christo anathema, hoc est separari ab illo per mortem carnis, cùm potius mors ipsa viros iustos ad cœtum beatorum qui cum Christo requiescunt, adiungat, & applicet, eiúsque gloria faciat potiri? Vermiculorum est in luto latitantium ista suspicio. Vterque enim tam Moses, quàm Paulus cùm hæc dicerent, nõ solùm cogitatione transcenderunt omnia vitæ præsentis tormenta, atque mortem: sed etiam pro Deo quem ardentius quàm seipsos amabant, cœlos & angelos supergredientes omnia, quæ aciem oculorum fugiunt, contempserunt: atque amore Dei quo flagrabant, ab ipsa Dei fruitione & ineffabili gloria decidere non tantùm obsecrarunt, sed quòd amplius est, cupierunt. Tanto eorum animi charitatis affectu flagrarunt, vt id quod amabilius præ cæteris erat, hoc est, Deo ipso frui, pro nihilo putarent, & cœlorum regno, atque fruendi diuino numine voluptatẽ, quam expectabãt, laborũ remunerationem, cedere putarentur. Hoc erat eorum propositum, ne Deus ab ipsis summè dilectus irrideretur ab impiis, & maledictis atque execrationibus lacesseretur, possent enim impij dicere, Deũ Hebræorum non potuisse explere, quod ipsis fuerat pollicitus, eamque ob causam populum illum quem

Exod. 32.

elegerat, destituisse. Hæc Chrysostomus. Vbi vides eum per librum vitæ de quo loquitur Moses, intelligere librum vitæ æternæ, in quo scripti sunt prædestinati. Magnus Basilius in libro regularum fusius disputatarum ait Mosem & Paulum ea magna dixisse charitate illud, non ignorantes non posse fieri, vt is alienaretur à Deo, qui ob charitatem eam, quam erga illum haberet seruandi causa maximi omnium mandati, Dei fauorem abiecisset: sêque eam ob caosam multò plura accepturum, quàm quæ dedisset. Augustinus quæstione 140. in librum Exodi inquit, Mosem ea ingēte quadam diuinæ familiaritatis securitate, tali Deum ratiocinatione interpellasse: *Aut dimitte eis hanc noxam, aut dele me de libro tuo.* Sed non delebis me de libro tuo, in quo me indelebili charactere conscripsisti, dimitte igitur eis hanc noxam. Quod argumentationis genus vulgus dialecticorum deducere solet ex regula illa: A tota disiunctiua affirmatiua cum destructione vnius partis ad alterā eius partē, valet argumētū. Veluti si dicamus: Necesse est animū aut esse mortalē, aut immortalē: atque mortalis non est, igitur immortalis. Hanc Augustini sententiam refert & sequitur Ioannes Arboreus libro vndecimo Theosophiæ: vbi asserit, Mosem non appetiuisse simpliciter pro dimittendo Israelitici populi flagitio deleri de libro vitæ. Bernardus sermone duodecimo in Cantica, putat Mosem non in hunc sensum postulasse deleri de libro vitę, vt à gloria æterna separaretur, sed ea quodam paterno affectu, ne solus ipse sine populo suo scriptus esset in libro vitæ, solúsque ex cęlo so populo vitam ęternam consequeretur. Rupertus abbas libro tertio in Exodū scribit Mosem his verbis conuincere Deum, vt ignosceret populo. Si non dimittis eis hanc noxam, dele me de libro tuo. Quare: quia & ego homo peccator sum. Si ergo peccantibus peccata non dimittis, sed eos deles de libro vitæ, solique apud te permanent scripti iusti, consequens est, vt ego peccator de libro tuo delear. Sensus igitur est: Si non dimittis eis hanc noxam, dele me de libro vitæ, id est, consequens est, vt dcleas me de libro vitæ. Hugo Cardinalis in Psalm. 138. duos esse ait libros vitæ, vnum præsentis iustitiæ & gratiæ, de quo Moses maluit deleri, quàm populum perdi: alterum æternæ prædestinationis: de quo non optaoit deleri, sciens fieri non posse, vt quis ex illo deleatur. Thomas Caietanus in explanatione in Exodum huuc librum existimat esse ordinem diuinæ prouidentiæ circa illos, qui in hac vita futuri sunt principes. Est enim in diuina mente statutum, & tanquam in libro exaratum, qui futuri sunt rerum publicarum gubernatores. Ac cùm Deus dixisset Mosi: *Dimitte me, vt irascatur furor meus contra populum, & deleam eos: te autem faciam in gentem magnam*: intellexit Moses esse se scriptum in libro principatus: nam quamuis populus periret, ipse tamen erat princeps futurus. Eam ob causam petit à Deo, vt aut condonet populo peccatum hoc, aut deleat ipsum de libro principatus. Non enim volebat aliam gerere rempublicam, si populus ille destrueretur. Nicolaus Lyranus multò aliter hunc locum interpretatur. Quemadmodum, inquit ille, seruator noster secundūm voluntatem partis sensitiuæ mortem reformidantis petijt à se transferri calicem passionis, quem voluntas rationalis ardentissimè appetebat: sic Moses secundum desiderium partis animæ inferioris petijt à Deo deleri de libro vitæ, quod tamen secundum portionem animæ superiorem fieri nolebat, explicans hac precatione non quid ipsa mens Deo consentiens vellet, sed quid ipsa carnis voluntas carni suę, hoc est populo suo compatiens desideraret. Alphonsus Abulensis in Exodum asserit hęc verba Mosis non esse intelligenda iuxta nudam significationem, sed secundùm hyperbolicum tropum: quo ardentissimum desiderium ostendere solemus, eùm dicimus: aut concede mihi hoc, aut moriar. Hoc schemate vsa est Rachel capite Genesis trigesimo, cùm dixit viro suo: *Aut da mihi liberos, aut moriar.* Non quòd filios præferret vitæ, sed vt vehemens habendæ prolis desiderium aperiret. Rabbi Moses Gerundensis ait Mosem via sui compotem, & penè extra se raptum plus bæc ex impetu charitatis qua flagrabat, quàm ex deliberatione rationis protulisse. R. Salomon Iarchi per librum illum intelligit pentateucbum: vt sit sensus: Dele me de libro legis, dele nomen meum de libro legis tuæ: nulla in eo fiat mentio mei, potius quàm percat populus, quem ex Ægypto eduxisti. Optabat memoriam rerum à se gestarum potius perpetua obliuione deleri, quàm Israeliticum populum interire. Id & aliud abiectius fortasse significauit Paulus, cùm dixit cap. 9. epistolæ ad Romanos: *Optabam enim ego ipse anathema esse à Christo pro fratribus meis.* Ac si diceret: Cuperem ego omni nominis amplitudine spoliari, & multis iniuriis ac morte affici, ne fratres mei interirent. Nam anathemata Gręcis dicuntur homines ignominia notati, quos gentes Deorum cultrices ad vrbis lustrationem diis manibus mactare solebant: si qua pestis, aut calamitas alia illas opprimeret. Huiusmodi hominum supplicio iniuriis & crociatibus existimabant placari diuinum nomen. Ad illa sacrificia alludens beatus Apostolus ait: *Vsque adeo me cruciat Iudaeorum pernicies, quos admirabili prosequor amore, vt si fieri possit, sed dam esse Dei iram aduersus illos meis contumelijs, & cruciatibus, & eade crudelissima, optarem anathema esse, vt ipsi salutem consequerentur.* Quare non desiderabat separari à Christo quo ad gratiam, nec quo ad gloriam, sed quo ad corporis protectionem duntaxat. Hoc est, optabat cum Mose deleri de libro memoriæ, & de libro vitæ corporis, dummodo alij seruarētur. At liber de quo hoc loco loquitur Daniel, est liber æternæ prædestinationis, in quo omnes illi scripti sunt, qui sunt vitam ęternam consecuturi.

f *Et multi de ijs qui dormiunt in terra.* Hoc est, & omnes mortui resurgent. Dormire idem est aliquando quod mori. In hanc accipitur significationem cap. 31. Deuteronomij, vbi Deus dixit Mosi: *Ecce tu dormies cum patribus tuis.* Capite secundo libri tertij Regum scriptum est: *Dormiuit Dauid cum patribus suis.* Septimo Iob: *Ecce nunc in puluere dormiam.* Matthęi vigesimo septimo. *Multa corpora sanctorum qui dormierant, resurrexerunt.* Ioannis vndecimo: *Lazarus amicus noster dormit.* Cap. quarto epist. prioris ad Thessalonicenses: *Nolo ignorare fratres de dormientibus*: hoe est de mortuis. Particula multi, vt hoc loco ait Theodoretus, accipitur pro omnes. Eandem sententiam confirmauit Christus Deus noster apud Ioannem capit. 15. eùm dixit: *Mortui audient vocem filij Dei.* Et paolò pòst: *Omnes qui in monumentis sunt, audient vocem filij Dei: & procedent, qui bona fecerunt in resurrectionem vitæ: qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij*: Qui locus videtur esse huius explanatio. Certè ei simillimus est, vt ait Augustinus libro 20. de ciuitate Dei. cap. 23. Aspicis particulam, multi, perinde valere atque omnes. Eo schemate vtitur Apostolus cap. 5. epistolæ ad Romanos, dicens: *Si vnius delicto multi mortui sunt, multò magis gratia Dei & donum in gratia vnius hominis Iesu Christi in plures abundauit.* Vbi particula multi sumitur pro omnes. Hanc constituit Apostolus differentiam inter delictum Adæ & gratiam Christi: nam vt obseruauit Oecomenios, mors sumpto ab Adā initio, vt nos superaret, nostro et adiuta peccato: Christi autem gratia sine merito nostro in omnes peruenit. Quod autem ait: In plures abundauit: non est intelligendum, plures iustificari,

Exod. 32.

Mat. 26.

ficari, quàm damnari: sed plus valuisse Christi gratiam ad seruandum, quàm peccatum Adæ ad occidendum: quia peccatum Adæ vitam abstulit, gratia autem præter vitã redditam multis nos bonis & animæ, & corporis cumulauit: Eodem modo paulò pòst: *Sicut enim per inobedientiam vnius hominis peccatores constituti sunt multi:* hoc est omnes. Nam vt in eodem capit. ait Apostolus, *Omnes in Adam peccauerunt.* Fortasse ideo hoc Danielis loco, multi dicuntur, qui sunt ad vitam reuersuri, non omnes: quia infantes nõ baptizati nõ resurgent. Sunt quidem ad vitam reuocandi: sed non dicuntur propriè resurgere, quia nec ad gloriam, nec ad pœnam sensus sunt ad vitam redituri. Impij etiam dicuntur non resurgere, quia non resurgent ad vitam æternam, quæ est vera vita nominanda. Ita intelligitur illud primi Psalm. *Ideo non resurgunt impij in iudicio: neque peccatores in consilio iustorum.* Potest tamen illud ita intelligi: Non resurgent impij in iudicio vt adiungantur ad cœtum beatorum: secernentur enim à iustis, iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum 25. *Congregabuntur ante eum omnes gentes: & separabit eos ab inuicem.* Potest quoque versiculo illo verbum resurgere accipi pro stare, & non resurgere pro cadere. Cùm autem in iudicio cadere causa, sit litem amittere, & contra se sententiam audire, hæc oratio: Non resurgunt impij in iudicio, significabit esse impios sententiam suę ęternæ damnationis audituros. Separati nãque à cœtu beatorum in tenebras æternas relegabuntur. Illud est certissimum, vniuersos mortuos esse ad vitam reuocandos, cùm Dominus noster Iesus Christus venerit ad generale iudicium exercendum. Ita enim ait Apostolus capite quintodecimo prioris ad Corinthios: *Omnes quidem resurgemus, sed non omnes immutabimur. In momento, in ictu oculi, in nouissima tuba. Canet enim tuba: & mortui resurgent incorrupti: & nos immutabimur:* De seipso ait Iob 19. *In nouissimo die de terra surrecturus sum: & in carne mea videbo Deum saluatorem meum.* Aiunt leonem filios natos mortuos rugitu & clamore excitare: ita Christus leo ille de tribu Iuda voce angeli clamantis: *Surgite mortui, venite ad iudicium:* omnes mortuos ad vitam reuocabit. Quò ingreditur caput, possunt ingredi membra: atqui Christus, quem Apostolus vocat caput ecclesiæ, cuius nos membra sumus, ingressus est ad immortalitatem per resurrectionem, ergo nos ad eam introire valemus.

Rom 5.

Similitudo

Apoc. 1.

Similitudo

Ephe 2. & 4. & 5

Coloss. 1.

g *Euigilabunt.* Hoc est, resurgent. Euigilare à morte est redire ad vitam. De hac resurrectione mortuorum loquitur Ezechiel capit. 37. Ioannes capite 11. sui Euangelij. Et sunt de illa multa alia loca in sancta scriptura. Hunc Danielis locum explicat copiosè Ambrosius in libro de fide resurrectionis. Non solùm fideles, sed etiam Sarraceni & Turcæ mortuorum resurrectionem profitentur. Hoc enim dogma docuit Mahumetus in lege sua: & multæ ex gentibus idolorum cultricibus spe reditus ad vitam tenebantur. Id indicat epitaphium quoddam Romæ repertum, à Petro Apiano, & Bartholomæo Amantio in codicem relatum, qui inscribitur, Inscriptiones sacrosanctæ vetustatis, cuius hæc sunt verba. Aurelio Balbo vita integerrimo, moribúsque ornato, qui se quietioris perfectiorisque vitæ desiderio ex negotiis ciuilibus, in quibus fuerat cum laude versatus, Iouis beneficio abduxit, hic in spe resurrectionis quiescenti locus publicè datus est.

h *Alij in opprobrium, vt videant semper.* Subaudi, illud. Ac si dicat: Alij vigilabunt in opprobrium æternum: surgent ad ignominiam & pœnam, quam in ęternum visuri sunt. Vnde ait Christus Dominus apud Matthæum 25. *Ibunt hi in supplicium æternum, iusti autem in vitam æternam.* Et apud Ioannem 5. *Procedent, qui bona fecerunt, in resurrectionem vitæ, qui verò mala egerunt, in resurrectionem iudicij.*

i *Qui autem docti fuerint.* Subaudi, in lege Dei, illámque seruauerint, & docuerint. Sequitur. *Fulgebunt quasi splendor firmamenti.* Hoc est splendescent, veluti cœli nitor & claritas. Volens hoc aliis verbis exprimere ait: Et qui ad iustitiam erudiunt plurimos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Erudire alios ad iustitiam est illos instruere & excitare ad virtutem: omnes enim virtutes, vt ait Hieronymus, nomine iustitiæ continentur. In hanc significationem accipitur à Christo, cùm ait apud Matthæum 6: *Attendite, ne iustitiam vestram faciatis coram hominibus, vt videamini ab eis.* Vel erudire homines ad iustitiam est illos adducere ad Christum, de quo ait Apostolus primo capite prioris ad Corinthios: *Factus est nobis sapientia & iustitia.* Vel accipitur hoc Danielis loco iustitia pro Euangelio: vt apud Oseam 10. *Cùm venerit, docebit vos iustitiam.* Et apud Apostolum capite vndecimo epistolæ secundæ ad Corinth. *Non est magnum, si ministri eius transfigurentur velut ministri iustitiæ.* Vbi iustitia accipitur pro Euangelio Christi, aut pro ipso Christo. De iustis sapientibus scriptum est cap. 3. libr. Sapientiæ: *Fulgebunt iusti, & tanquam scintillæ in arundineto discurrent.* Et capite 13. Matth. *iusti fulgebunt sicut sol in regno patris eorum.* Sed non omnes æqualem mittent splendorem: nam vt Apostolus ait capite quintodecimo prioris ad Corinthios: *alia claritas Solis, alia claritas Lunæ, & alia claritas stellarum.* Exemplo corporum cœlestium quorum alia sunt aliis clariora, docet, in resurrectione futuros esse pro diuersis meritis diuersos splendores, & diuersa præmia iustorum. Tu autem perpende, quanti æstimanda sit sapientia, quam angelus hoc loco cum Daniele loquens cum splendore firmamenti comparauit. Verè sapientes sunt veluti cœli fulgentibus astris distincti, virtutum ac sapientiæ ornamentis decorati. De illis ait diuinus Psaltes 18. *Cœli enarrant gloriam Dei, & opera manuum eius annunciat firmamentum.* Ac quemadmodum astra non sibi ipsis solùm splendorem habent, sed illo mundum illustrant, ita verè sapientes non sibi solùm prosunt, sed alios instruunt, optimarum doctrinarum vias tradunt, & cæteros ad vitam æternam quærendam præceptis salutaribus informant. Nam vt Ecclesiasticus capit. 41. ait, *Sapientia abscondita & thesaurus inuisus, quæ vtilitas in vtrisque?* Debent, qui docti sunt, cùm aliis scientiam communicare. Vt stomachus epulas recipit non sibi soli, sed vt eas aliis corporis partibus distribuat: sic vir doctus recipit scientiam, qua non tantùm sibi, sed aliis etiam prosit. Et vt stomachus qui in se retinet nutrimentum, quod non digerit, nec membris aliis impertitur, facilè corrumpitur & tabescit: sic vir peritus qui cum aliis non vult scientiam communicare, sibi ipsi infert detrimentum. Ideo dicebat Christus Deus noster apud Matthæum capit. 5. *Qui fecerit, & docuerit, hic magnus vocabitur in regno cælorum.* Et 28. *Docete omnes gentes.* Vt aues pabulum inuenientes pullis suis largiuntur: sic viri sapientia præstantes sunt eam in alios translaturi. Est enim animorum ingeniorúmque naturale quoddam quasi pabulum doctrina. Ideo ait diuinus psaltes de viro felici, qui in lege Domini perpetuò meditatur *Erit tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo.* Quemadmodum enim arbor fœcunda & fructifera fructuum pulchrorum vbertate aliis vtilitatem affert: sic sapiens in aliis adiuuandis occupatus omnia ad communem refert vtilitatem. Doctor ecclesiasticus, inquit Rabanus Magnentius in caput vigesimum quartum Ecclesiastici: scribendo & docendo non solum sibi laborat, sed aliis: sibi pro æterna

Similitudo

Similitudo

Similitudo

Similitudo

Similitudo

Similitudo

mercede & quiete alijs pro vera salute, & perpetua requie. Itaque commune commodum ante oculos ponit. Huiusmodi hominem antiqui Deum appellabant: à quibus natum est illud laudatum, tritumque vetustate prouerbium: *ἄνθρωπος ἀνθρώπου δαιμόνιον.* Hoc est homo homini Deus. Gentes enim Deorum cultrices nihil aliud existimabant esse Deum, quam prodesse mortalibus. Ex quo effectum est, vt frugum & legum inuentores, & quicunque ad vitæ commoditatem aliquid attulissent, dii vocarentur. Hac ratione ductus Strabo lib. 10. Rectè, inquit, dictum est, mortales tunc maximè Deos imitari, cùm in alios conferunt beneficia. Vnde Vergilius in Tityro ideo Cæsarem loco diuini numinis habebat, quia ab illo erat ingentibus immortalibúsque beneficiis affectus. Quare poema condidit ita canens:

O Melibœe Deus nobis hæc otia fecit.
Namque erit ille mihi semper Deus, illius aram
Sæpe tener nostris ab ouilibus imbuet agnus.

Sed multò grauius id explicauit Diuus Gregorius Nazianzenus in oratione de cura pauperum, vbi hæc verba literis exarauit. Fias ærumnoso Deus, misericordiam Dei imitando: nihil enim æquè diuinum habet homo ac beneficentiam. Sed inter res omnes quibus homo potest hominem iuuare, doctrina sapientiæ vna eminet, qua nihil potest esse ad veram animi pulchritudinem elegantius, nihil ad vitæ vtilitatem accommodatius, nihil ad suauitatem iucundius, nihil ad pietatem colendam præstantius. Sancta quippe rusticitas, inquit in epistola ad Paulinum Hieronymus, solùm sibi prodest, & quantùm ædificat ex vitæ merito ecclesiam Christi, tantùm nocet, si destruentibus non resistat. In literis diuinis per aquam designatur [Eccle. 15] sapientia, iuxta illud Ecclesiastici: *Aqua sapientiæ salutaris potabit illum.* [Similitudo] Quare rectè ille ait, qui hominē sine scientia confert cum stagno sine aqua. Oseas capit. 4. postquam vocibus queribundis & lamentabilibus dixit non esse scientiam Dei in terra, adiecit statim: *Maledictum & mēdacium, & homicidium & furtum & adulterium inundauerunt.* Sapientiæ inopia atque despicientia est infinitorum scelerum basis, & turpis deformitas. Contrà verò sapientia est maximarum virtutum fundamentum, & admirabilis pulchritudo. Qui ea sunt instructi, attrahunt ad se, & alliciunt animos atque oculos intuentium, Pythagoras, Plato, Appollonius, & alii magni nominis viri nouos populos adierunt, longè distantes oras peragrarunt: vt quos nominis celebritate duntaxat nouerant, propriis oculis aspicerent. At illi non sunt veram sapientiam assecuti: [Similitudo] quoniam fide Christi carebant: quin potius tenebris cooperti in erroribus versabantur. Christus Deus noster est verus sapientiæ fons: & vt verbis vtar Eccles. 1. *Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis.* Cùm autem gentes vanorum deorum cultrices, hoc Dei verbum ignorauerint, apertè concludes eas fontem sapientiæ non ea fide nouisse: & ex consequente non esse perfectam sapientiam consecutas. Vt stellæ, quamuis lucis aliquid afferant, noctem tamen non discutiunt: sed sol illam dispellit: sic externi philosophi rerum cognitione doctrináque delectati, tametsi nonnullis in rebus mortales aliquo modo illustrarunt, non tamen noctis tenebras ex eorum mentibus abstulerunt: solus Christus Deus noster sol iustitiæ noctem & caliginem deleuit, hominúmque animos vero splendore illuminauit. Id intelligens Paulus Apostolus capit. 13. epistolæ ad Romanos: *Nox,* inquit, *præcessit, dies autē appropinquauit.* Nam cum viri magno ingenio præditi contemptis omnibus & publicis & priuatis actionibus se ad inquirendæ veritatis studium conferrent, non est passus Deus eos diutius oberrare. Aperuit eorum oculos aliquando, & errantibus vagísque viam consequendæ immortalitatis ostendit. Misit filium suum vnigenam, doctorem cœlestem, solem iustitiæ, fontē sapientiæ, cuius haustu atque potu possent mortales diuinam philosophiam comparare, ardorémque rerum humanarum extinguere. Hæc est philosophia Christiana, quæ medetur animis, inanes solicitudines detrahit, ab impiis cupiditatibus liberat, noxios timores expellit. Hæc est vitæ mortalium dux, virtutum indagatrix, expultrixque vitiorum: quæ conscientiæ tranquillitatem largitur: & viam munit ad vitam immortalem comparandam. Hæc est excelsa illa philosophia, qua animi recreantur: & ad æternitatem alontur. Quare eos felices statuo, qui virtutem amplectentes in diuinarum literarum studium toto pectore incumbunt: quò possint alta Dei mysteria sole ipso splendidiora mentis oculis intueri, alios instruere, & ad æternas mentium beatarum sedes aspirare. Non sat est ornari scientia, sed opus est iuxta illam vitæ cursum dirigere. [Similitudo.] Vt enim struthiocamelus pennas alásque habet, sed non volat, nec sursum erigitur: sic homo doctus, sed sceleribus imbutus, scientiam habet, vt volet in cœlū, sed ipse à terra haud quaquā extollitur. De huiusmodi hominibus non loquitur hic Daniel, sed de his, quibus illud conuenit, quod Christus ait apud Matth. 5. *Vos estis lux mundi:* qui virtute præditi cum sapientia coniuncta, rerum maximarum splendore celebrati, admirabili candore splendebunt instar luminum cœlestium, quibus mundus illustratur.

k *Tu autem Daniel.* Hoc est, clausas habeto visiones has. Significat obscuritatis harum visionum magnitudinem: quæ tempore Antichristi, & vltimi iudicii aperientur.

l *Et signa librum.* Subaudi, in quo hęc scripseris, quem teges sigillis difficultatum. Hæc verba & superiora idem significant. Vult angelus difficultatem harum rerum exaggerare. Et præcipit Danieli, ne illas adeò apertè scribat, vt ab omnibus intelligantur. Diuina quippe mysteria non sunt omnibus ostendenda & explananda. Eam ob causam Esaias cap. 29. *Erit vobis,* inquit, *visio omnium sicut verba libri signati.* Et Ioannes cap. 5. Apocalypsis: *Vidi in dextera sedentis supra thronum librum scriptum intus & foris, signatum sigillis septem.* Veram huius libri intelligentiam Christus aperit, qui habet clauem Dauid, vt idem ait Ioannes tertio Apocalyp. Ac non omnibus omnia patefacit. Turbis in parabolis loquebatur, discipulis verò seorsim omnia exponebat. Et apud Matth. 7. *Nolite,* inquit, *sanctum dare canibus, nec margaritas mittatis ante porcos: ne fortè conculcent eas pedibus suis.* Porrò veteres Ægyptii in foribus templorum diis dedicatorum pingebant sphinges, significare volentes, diuina dogmata, sacráque mysteria per ænigmatum nodos esse inuiolatè custodienda, & in arcanis duntaxat inter sapientes religionis cultores tractanda. Et quia Augustus Cæsar erat silentii rerum sacrarum amantissimus, ferebat sphingem in annulo, quo literas signabat, sculptam. Erat autem sphinx monstrum quoddam, cuius caput & manus puellæ similitudinem, corpus canis, alæ auis, vox hominis referebant: vt antiqui poetæ fictis fabulis prodiderunt. Hæ sphinges, vt illi aiebant, homines prætereuntes difficilibus inextricabilibúsque quæstionibus remorabantur. Quare abstrusa mysteria & ænigmata, & res difficiles & arcanas designabant. Vide Plinium libro 8. Diodorum Siculum 4. Pierium Valerianum primo & sexto de hieroglyphicis.

m *Vsque ad tempus statutum.* Hoc est, donec veniant ea, quę tibi dico, & quę scripseris, impleantur. Ac si dicat: Rege hos sermones vsque ad tempus illud, quando quæ tibi nuntio, futura sunt. Non ita apertè scribas

bas has vaticinationes, vt eas quilibet intelligat. Vel vſque ad tempus ſtatutum: id eſt vſque ad legem Euangelicam, quando ea Chriſtus quibus voluerit, patefaciet. Diſcipulis enim ſuis poſt reditum ad vitam aperuit ſcripturas, vt Diuus ait Lucas cap. 13. Ad quod ſignificandum velum templi ſciſſum eſt, cum Chriſtus è vita migrauit. Et Apoſtolis dicit apud Ioannem 15. *Cùm venerit paracletus, quem ego mittam vobis à patre qui à patre procedit, ille teſtimonium perhibebit de me.* Et capit. 16. *Cùm autem venerit ille ſpiritus veritatis, docebit vos omnem veritatem.* Vel vſque ad tempus ſtatutum, id eſt, vſque ad tempus vltimum: vſque ad Antichriſtum, & ſecundum Chriſti aduentum. Huic expoſitioni fauet verſio Theodotionis, quæ habet: Vſque ad tempus conſummationis. Et Pagnini: Vſque ad tempus finis.

n *Ecce quaſi duo.* Subaudi, homines. Erant quippe angeli: ſed quia in figura erant humana, quaſi homines vocantur. Verſio Theodotionis non habet particulam quaſi: quæ aliquando idem eſt quod reipſa. Ita accipitur apud Ioannem cap. 1. *Vidimus gloriam eius, gloriam quaſi vnigeniti à patre, plenum gratiæ & veritatis.* Hi duo angeli erant præſides & cuſtodes, alter Perſarum, alter Græcorum, qui ſtabant iuxta fluuium Tigrim, vnus ex vna parte, alter ex altera. Perſpicuum eſt ex capit. 10. fuiſſe Danieli viſionem hanc oſtenſam iuxta fluuium Tigrim, quem alij Tigridem nominant: de quo ibi nonnulla diximus.

o *Et dixi viro.* Hoc eſt, & ego dixi Angelo Gabrieli, qui mihi in figura viri apparuit. Nonnulli codices habent: Et dixit: nimirum vnus ex illis duobus. Ac hæc videtur correctior litera.

p *Qui erat indutus lineis.* Id eſt, qui erat veſte linea amictus. Hæc veſtis candida deſignabat angelicum nitorem, purámque integritatem. Maria Magdalena, vt tradit Diuus Ioannes cap. 20. *proſpexit in monumentum, & vidit duos angelos in albis ſedentes,* &c. Et cap. 1. Actorum ait Diuus Lucas, in aſcenſu Chriſti ad cœlum aſtitiſſe iuxta diſcipulos duos viros in veſtibus albis. Viginti quatuor ſeniores, quos vidit in Apocalypſi diuus Ioannes ſuper thronos ſedentes, veſtibus etiam albis induti erant: per quos ſignificantur ſancti omnes in cœleſti gloria conſtituti, qui ſecum vitæ innocentiam attulerunt. Dicuntur autem bis duodecim: quia duodecim fuerunt filij Iſraelis, per quos omnes viri iuſti veteris teſtamenti intelliguntur: & duodecim Apoſtoli, per quos omnes viri ſancti noui teſtamenti ſignificantur.

Apoc. 4.

Gen. 35. & 42. Mat. 10. & 20.

In numero duodenario ſunt ter quatuor, quia fides trinitatis ſanctiſſimæ in quatuor mundi partibus nuntiata fuit. Quare viri fide formata præſtantes dicuntur duodecim: & omnes vtriuſque teſtamenti viginti quatuor: qui numerus conflatur ex ſex et quatuor: ſex referuntur ad opera: quia Deus ſex diebus fecit mundum: quatuor verò ad Euangelia, quorum fidem aut implicitam aut explicitam omnes ſancti habuerunt. *Sine fide* enim diuo Paulo aſſertore cap. 11. epiſt. ad Hebr. *Impoſſibile eſt placere Deo.*

Luc. 6.

Gen. 1.

q *Qui ſtabat ſuper aquas fluminis.* Nimirum Tigridis. Alij duo angeli ſtabant in littore ſuper ripam, hic autem ſuper aquas illius rapidiſſimi fluminis Babylonici, eas velut pedibus conculcans. Significabat enim comprimendum eſſe Perſarum & Babyloniorum furorem, eorúmque impetus coercendos, aut populos illos tandem conculcandos. Nam aquarum nomine ſignificantur populi: iuxta illud Pſalmographi 28. *Vox Domini ſuper aquas.* Et illud Apoc. 17. *Aquas quas vidiſti, populi ſunt, & gentes, & linguæ.* Rectè quidem populus propter mutabilitatem, temeritatem, & inconſtantiam animorum hac atque illac vagantium, & crebram tanquam tempeſtatum, ſic ſententiarum mutationem cùm aquis fluentibus atque fluctuantibus comparatur. Fortaſſe ideo angelus Perſarum & angelus Græcorum erant in littore: quia tunc Perſæ & Græci in regionibus propriis quieſcebant: Gabriel autem Iudæorum fautor in medio aquarum: quia Hebræi aquis calamitatum angebantur. Eſt enim in diuinis literis vſitatum, aquarum nomine calamitates deſignari. Fortaſſe per hos tres angelos, qui apparuerunt Danieli, ſignificatur ſacroſancta trinitas, quæ etiam apparuit Abrahæ: quando ipſe tres vidit, & vnum adorauit. Nam per duos angelos qui erant in littore, poſſumus intelligere perſonam patris, & perſonam Spiritus ſancti, quieſcentes, per angelum autem in medio fluminis perſonam filij, qui ſolus erat in medio aquarum ac fluctuum: quia ſolùm perſona filii carnem humanam aſſumpſit, ſolus filius vndas tormentorum tranſiuit factus homo, & fluctus dolorum ac cruciatuum ſuſtinuit, vt nos ab æternis ſuppliciis liberaret.

Gen. 18.

r *Vſquequo finis horum mirabilium.* Id eſt, quando implebuntur mirabilia hæc, quæ mihi prædicis: Quamdiu eſt Antichriſti tyrannis duratura? Quidam interpretantur: Quando tandem erit finis tantæ perſecutionis?

ANNOTATIONES EX Hebræo in

CAPVT XII.

s Conſurget Michael. *Pagninus habet: Stabit Michael. Alij vertunt: Rerum potietur Michael. Verbum Hebraicum eſt Hamadg, quod omnes has admittit ſignificationes. Significat etiam roborare & ſuſtinere. Vnde illud Ezechiel. cap. 22.* Nunquid ſuſtinebit cor tuum: *poteſt verti: Nunquid roborabitur cor tuum? Quare poteſt etiam verti locus hic: Roborabitur Michael. Præterea ſignificat verbum hoc ceſſare, vt 4. capit. libri 4. Regum.* Stetitque oleum. *Hoc eſt ceſſauit: ſiue deſiit fluere. Capit. 30. Geneſ. vbi nos habemus:* Sentiens Lia quòd parere deſiiſſet: *poteſt verti ex Hebræo: Sentiens Lia ſe ceſſaſſe à pariendo. Quod in ſenſu idem eſt. Vbi pro ceſſare eſt idem verbum, de quo agimus. In eam ſignificationem accipitur capit. 10. Ioſue:* Steterúntque Sol & Luna, donec vlciſceretur ſe gens de inimicis ſuis. *Hoc eſt, à motu ceſſarunt. Ab hoc verbo deriuatur Hamud, quod ſignificat columnam, quòd ſtet immobilis, & ædificium ſuſtineat atque ſuſtentet. Quare poteſt hic Danielis locus ita fortaſſe transferri. In tempore autem illo ceſſabit Michael princeps magnus: qui modo ſtas pro filiis populi tui. Ac ſi dicat: Tempore tyrannici dominatus Antichriſti illuſtriſſimus princeps Michael, qui nunc eſt præſes Iudæorum, eos non adiuuabit, qui nunc eis fert opem, tunc ab ea, ita eorum ſceleribus exigentibus, ceſſabit. Sed certior omnibus atque tutior eſt lectio editionis vulgatæ: cum qua etiam concordat Theodotionis tranſlatio: quæ ita habet. ἀναστήσεται. Hoc eſt, conſurget.*

a Alii opprobrium, vt videant. *Theodotio habet: καὶ οὗτοι εἰς ὀνειδισμὸν καὶ αἰσχύνην αἰώνιον. Hoc eſt, Et hi in opprobrium & dedecus in æternum. Xantes Pagninus vertit: Hi ad opprobria, & contemptum ſempiternum. Iſidorus Brixianus eodem fere modo: Alij in opprobria, & contemptum ſempiternum. In nonnullis codicibus ad marginem eſt: Alij in opprobrium in abiectionem ſempiternam.*

Quæ omnia in idem recidunt. In Hebraico est: לדראון עולם לחרפה ואלה veelleh labaraphoth ledhiron holam. Tota difficultas est in vocabulo Dhiron: nam quidam illud deducunt à Dhara, quod est vermis abiectus: quam ob causam significat abiectionem, contemplationem, & dedecus. Quam significationem secutus est Theodotio cum aliis. Alij deducunt illud à verbo Raah, quod significat videre: & hanc significationem secuti sunt septuaginta interpretes, & post illos Latinus noster interpres. Eo verbo vtitur Dauid Psalm. 30. pro quo noster interpres habet, respicere: Quoniam respexisti humilitatem meam. Hoc est, quoniam meam vidisti calamitatem. Et Psalm. 38. Protector noster aspice Deus. Vbi pro aspicere est hoc idem verbum. At vocabulum significans protectorem significat etiam clypeum. Quare potest verti locus ille: Clypee noster aspice Deus. Ac si dicat: Intuere nos ô Deus, qui es clypeus noster. Vel clypeum nostrum aspice Deus. Et ita per clypeum intelligitur rex, qui debet esse populi defensor & propugnator: sequitur enim: Et respice in faciem Christi tui: seu regis tui. Quæ oratio est prioris expositio. Quidam viri docti per clypeum hoc versu intelligunt domum sanctuarij, vbi arca Domini erat ante templi Salomonis extructionem: quòd domus illa populum Israeliticum protegeret. Vt sit sensus: Etsi nos tuum fauorem ob impia nostra flagitia non meremur, tu tamen Deus ob clementiam tuam respice in templum nostrum, vbi tibi cultus diuinus exhibetur. Cæterùm aspicere seu videre non solùm ad oculorum visum, sed ad sensum audiendi refertur: vt cap. Exod. 20. Cunctus autem populus videbat voces: hoc est audiebat. Refertur quoque ad alios sensus, & ad intellectionem. Præterea accipitur pro eligere, vt Matth. 4. cap. Vidit Iesus duos fratres, Simeonem, qui vocatur Petrus, & Andream fratrem eius. Et capit. Ioann. 1. Cùm esses sub ficu, vidi te. Idest, te sub vmbra legis positum elegi. Lex enim vetus, vt Diuus ait Paulus in epistola ad Hebræos, vmbram habet futurorum bonorum. Videre mortem idem est quod mori: Psalm. 88. Quis est homo, qui viuet, & non videbit mortem? Et capit. Lucæ 2. Responsum acceperat à spiritu sancto, non visurum se mortem, nisi videret Christum Domini. Videre corruptionem idem est quod corrumpi: vt Psalm. 15. Nec dabis sanctum tuum videre corruptionem. Et Act. 2. & 13. similiter.

Heb. 10.

3 Qui ad iustitiam erudiunt multos, quasi stellæ in perpetuas æternitates. Theodotio habet: A iustis multis quasi stellæ in secula, & vltra. Comparauerat superioribus verbis viros sapientes qui alios instruunt excellenti doctrina, cum sole, quem splendorem firmamenti appellauerat: nunc autem viros pios ac iustos, sed simplices confert stellis. Vbi firmamentum pro cœlo & stellarum fixarum & errantium in communi accipitur: vt cap. 1. Genesis: Fiat firmamentum in medio aquarum. Ex quo colliges eam esse inter virum iustum doctum & indoctum differentiam, quæ est inter solem & stellam. Aspicis quantùm inter se distent docta iustitia, & iusta simplicitas. At vulgata, quæ in explicanda Hebraica veritate inter omnes vna eminet, vtrunque refert ad eruditos.

4 Vsque quo finis horum mirabilium? Pro mirabilium est in Hebræo: Pelaoth: à verbo Pala, quod significat abscondere, separare, esse mirabile, difficile, absconditum, abstrusum. Capit. Prouerbiorum 30. vbi nos habemus: Tria sunt difficilia mihi, & quartum penitus ignoro: pro difficilia, est in Hebraico vocabulum hoc. Quam ob causam potest oratio illa ita verti: Tria sunt abscondita mihi: Vel mirabilia apud me: Eodem modo accipitur Psalm. 118. Mirabilia testimonia tua. Vel difficilia intellectu. Vel abscondita sunt leges tuæ. Illud Deuteronomij 14. si difficile & ambiguũ apud te iudicium esse prospexeris: verti potest: Si occultum tibi esse iudicium perspexeris. Illud Psalm. 117. A Domino factum est istud: & est mirabile in oculis nostris: potest verti: Et absconditum oculis nostris. Tam excelsum est enim mysterium redemptionis humanæ vt aciem fugiat oculorum nostrorum: quare magis intendum est fidei, quàm iudicio humano. Illud Psalm. 4. Scitote, quoniam mirificauit Dominus sanctum suum, pro quo Hieron. transtulit: Cognoscite, quoniam mirabilem reddidit Dominus sanctum suum: verti etiam potest: Scitote, quoniam separauit, vel segregauit Dominus sanctum suum. Solet namque Deus viros sanctitate insignes à sceleratorum cœtu & familiaritate separare, & in solitudinem adducere. Vel ita: Scitote, quod absconderit Deus sanctum suum. Ideo viri iusti absconditi dicuntur. De illis ait idem diuinus vates Psalm. 30. Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à contradictione hominum. Illud etiam Esaiæ 29. Ideo ecce ego addam, vt admirationem faciam populo huic miraculo grandi & stupendo: peribit enim sapientia à sapientibus: potest verti: Idcirco ego addam, vt abscondam à populo hoc magna & stupenda absconsione. Ideo sequitur: Peribit sapientia, &c. Illud quod dixit angelus Manue cap. Iudicum 13. Cur quæris nomen meum, quod est mirabile? potest verti: quod est absconditum. Idem enim vocabulum vtrúmque significat. Vnde illud Esaiæ capit. 9. Et vocabitur nomen eius, admirabilis, consiliarius, Deus fortis: potest verti: Et vocabitur, nomen eius absconditus, &c. Ipse enim Esai. capit. 45. ait. Verè tu es Deus absconditus. Est enim Christi diuinitas abscondita in eius humanitate. Eam ob causam ait Habacuc 3. Ibi abscondita est fortitudo eius. Et Dauid in 9. Psalm. inscriptione: Pro occultis filij. Hoc est, pro filio Dei occulto. Et Diuus Paulus capit. 2. epistolæ prioris ad Corinthios. Loquimur Dei sapientiam in mysterio, quæ abscondita est, quam prędestinauit Deus ante secula. Sapientia Dei abscondita in mysterio est Christus Iesus verus Deus in humanitate absconditus. De eo idem Apostolus verba illa: Ignoto Deo: Interpretatus est, quæ Athenis in ara quadam inuenit, vt Diuus Lucas memoriæ prodidit cap. 17. Actorum. Et cap. Apocalypsis 2. ait Deus pater: Vincenti dabo mãna absconditum. Eam ob causam ipse Christus apud Matt. se cum thesauro abscondito comparauit. Præterea illud Psal. 138. Mirabilis facta est scientia tua ex me: verti etiam potest: Abscondita facta est mihi scientia tua. Quare hic Danielis locus verti potest, Vsque quo erit finis rerum harum absconditarum? Dixerat enim Angelus Danieli Claude sermones, & signa librum vsque ad tempus statutum. Quibus verbis ostendebat absconditas esse, & occultas res illas, de quibus vaticinabatur. Daniel autem eum interrogat, quando earum finis futura sit.

Mat. 13.

---

[a] Et audiui virum, qui indutus erat lineis, qui stabat super aquas fluminis, [b] cùm eleuasset dexteram & sinistram suam in cœlum, & iurasset per viuentem in æternum, quia [c] in tempus & tempora, & dimidium temporis. [d] Et cùm completa fuerit dispersio manus populi sancti, complebuntur vniuersa hæc. [e] Et ego audiui, & non intellexi. Et dixi: Domine mi quid erit post hæc? Et ait: [f] Vade Daniel, quia [g] clausi sunt, signatique sermones vsque ad præfinitum tempus. [h] Eligentur, & dealbabuntur, [i] & quasi ignis probabuntur multi. [k] Et impiè agent impij, nec intelligent omnes impij: porrò docti intelligent. [l] Et à tempore cùm ablatum fuerit iuge sacrificium, [m] & posita fuerit abominatio in desolationem: [n] dies mille ducenti nonaginta.

ginta. ° Beatus qui expectat, & peruenit vſque ad dies mille tercentos triginta. P Tu autem Daniel vade ad præfinitum, & ſtabis in ſorte tua in finem dierum.

a *Et audiui virum.* Hoc eſt Gabriel angelum in ſpecie viri. Cur autem eſſet linea veſte indutus & ſuper aquas locatus, diximus paulò ante.

b *Cùm eleuaſſet dexteram.* Tanquam ſcilicet iurans, Deúmque teſtem inuocans ad maiorem verborũ ſuorum affirmationem. Solebant qui iurabant, manum extollere. Vnde ipſe Deus cap. 32. Deut. *Leuabo*, inquit, *ad cælum manum meam, & dicam: Viuo ego in æternum.* Deus enim, vt D. ait Paulus in epiſt. ad Heb. 6. *quoniam neminem habet, per quem iuret, maiorem, iurat per ſemetipſum.* Et Angelus in Apocalypſis cap. 10. *leuauit manum ſuam in cælum, & iurauit per viuentem in ſecula ſeculorum.* Idem eſt per viuentem in ſecula ſeculorum, ac per viuentem in æternum. Hoc eſt, per Deum, qui ſolus eſt æternus per ſe, ac in ſempiternum viuens, & ipſa vita. Ipſe ait apud Ioan. 14. *Ego ſum via, veritas, & vita.* De quo ait idem Ioannes 1. *Et vita erat lux hominum.* Eſt etiam lux angelorum: ſed, quia non illis, ſed hominibus ſcriptum eſt Euangelium, ſatis fuit dicere eſſe illam lucem hominum.

c *In tempus, & tempora.* In tempus, hoc eſt, anno vno: & tempora, hoc eſt annis duobus: & dimidium temporis, hoc eſt dimidio anni. Ac ſi dicat: Durabit tyrannis Antichriſti tribus annis cum dimidio: tandiu enim durauit Chriſti Dei noſtri prędicatio. Hęc eadem verba ſcripta ſunt ſuperiore cap. 7. vbi ea explanauimus.

d *Cùm completa fuerit diſperſio manus populi.* Id eſt, cùm completè diſperſa fuerit fortitudo fidelium. Cùm Antichriſtus robur multorum Chriſtianorum diſſipauerit. Accipitur manus pro robore & fortitudine. Vel pro copiis & cœtu populi ſancti: pro exercitu virorum fide atque iuſtitia præſtantium, qui ab Antichriſto exagitati ſe conferent in fugam.

e *Ego audiui, & non intellexi.* Omnia quæ dicta ſunt, audiui: ſed non omnia intellexi. Audierat diuerſa regum bella, & multiplicem hiſtoriam, ſed nomina non audierat ſingulorum. Etſi in vniuerſo percepit animo veritatem, tamen in parte nonnulla non intellexit: quia nulla ex earum rerum cognitione commoditas proueniebat. Solet enim Deus ad communem vtilitatem futura diuinis vatibus oſtendere. Eſt quidem Daniel ſine dubio propheta, dicente Chriſto Domino in Euangelio authore Matthæo 24. *Cùm videritis abominationem deſolationis, quæ dicta eſt à Daniele propheta* Propheta autem eſt videns, vt conſtat ex cap. 9. lib. 1. Reg. & 16. libr. 2. Paralipomenon, & aliis ex locis diuinarum literarum: videns verò quæ prædicit, mentis oculis intuetur. Quare dicendum eſt, Danielem vaticinationes ſuas intellexiſſe: tametſi aliquid eum fugeret, cuius non erat ei tunc neceſſaria cognitio. Spiritus prophetiæ non ſemper mentes diuinorum vatum illuſtrat: nam vt ait Chriſtus apud Ioannẽ cap. 3. *Spiritus vbi vult, ſpirat.* Hinc Eliſæus: *Dominus*, inquit, *celauit à me, & non indicauit mihi.* Fieri quippe poteſt vt multa videant, & intelligant diuini vates generaliter, quorum aliquid in parte non intelligant. Id quod hic dici poteſt à Daniele.

f *Vade Daniel.* Hoc eſt, ne cures id: differ in aliud ſermonem: non enim tibi modò ſum aliud dicturus. Ac ſi dicat: Nihil amplius modò à me quæras circa id, quod tibi prædixi. Volebat Daniel intelligere determinationem diei vltimi iudicij, & alia, quæ illi non conueniebant. Quam ob cauſam ei indicata non fuerunt. Diſcipulis etiam ſuis dixit Chriſtus capite Actorum 1. *Non eſt veſtrum noſſe tempora vel momenta quæ pater poſuit in ſua poteſtate.* Et Eccleſiaſticus capit. 3. *Altiora te*, inquit, *ne quæſieris, & fortiora te non ſcrutatus fueris. Sed quæ præcepit tibi Deus, illa cogita ſemper & in pluribus operibus eius ne fueris curioſus: non eſt enim tibi neceſſarium, ea quæ abſcondita ſunt, videre oculis.* Hæc ille.

g *Clauſi ſunt, ſignatique ſermones vſque ad præfinitum tempus.* Hoc eſt, non explicabuntur ſermones hi niſi tempore à Deo conſtituto: tunc aperientur, & patefient. Eam ob cauſam non expedit tibi diem vniuerſalis iudicij determinatè intelligere, nec alia huiuſmodi, quæ tempore congruente aperientur.

h *Eligentur.* Hoc eſt, diuinitus oſtendentur electi patientiæ, & conſtantiæ, cæterarumque virtutum oſtenſione. Et dealbabuntur: hoc eſt, expurgabuntur, & mundi atque lauti reddentur.

i *Et quaſi ignis probabuntur.* Id eſt, quaſi aurum in igne: ſic multi viri iuſti in fornace calamitatum purum vitę oſtendent nitorem. Eodem modo capite ſuperiore: *Vt conflentur & eligantur, & dealbentur.* Vbi ea poteris videre, quæ ibi literis mandauimus. Vt reſina quędam non differt à thure colore nec figura: ſed ſi coniiciatur in ignem, thus olet, reſina verò fœtet: ſic ſceleratus ſimulator in rebus externis non differt à iuſto: ſed coniecti ambo in ignem calamitatum, ſtatim ſe patefaciunt: nam iuſtus mittit odorem tolerantię, impius verò fœtorem iracundiæ. Vel ideo ait: quaſi ignis probabuntur: quia quemadmodum paruus ignis extinguitur vento, quo magnus augetur, & indies creſcit: ſic exilis virtus reſtinguitur calamitate & tentatione, qua ea quæ eſt perfecta, omnibúſque numeris abſoluta, redditur clarior, diuturnior, amplior, pulchrior & præſtantior: Et qui ea præditus eſt, coronam victoriæ adipiſcitur. Id quidem eſt, quod ait in epiſtola ſua Iacobus Apoſtolus: *Beatus vir qui ſuffert tentationem: quoniam cùm probatus fuerit, accipiet coronam vitæ.* Vt balſamum in vas aquæ coniectum, ſi eſt purum & præcellens, petit fundum, ſi autem impurum & contaminatum, ſurſum fertur: ſic homo aqua calamitatis & tentationis probatur: nam qui eſt vera virtute præditus, ad imum humilitatis & patientiæ ſe confert, qui autem eſt vitiis imbutus, ad iræ & furoris faſtigium tendit. Aſpicis igitur, vtilitatem viri iuſti tentatione augeri, eáque illius gloriam illuſtrari.

Sup. 5. [margin] Similitudo [margin] Similitudo [margin] Iacob. 5. [margin] Similitudo. [margin]

k *Impiè agent impij.* Hoc eſt, fructus impiorum erunt impietates, qualis arbor, talis fructus. Ideo ait Eccleſiaſticus capit. tertio: *Peccator adiiciet ad peccandum.* Et Dauid capite vigeſimoquarto libri primi Regum: In prouerbio antiquo dicitur: *Ab impiis egredietur impietas.* Et Apoſtolus capite tertio epiſtolæ ſecundę ad Timothæum: *Mali homines & ſeductores proficient in peius, errantes, & in errorem mittentes.* Et Ioannes in Apocalypſi 22. *Qui nocet, noceat adhuc, & qui in ſordibus eſt ſordeſcat adhuc.*

Nec intelligent. Nullam habebunt impij intelligentiam ſibi ſalutarem: pij verò ea præditi erunt. Homines ſceleribus imbuti non ad ſalutem intelligent illa Dei myſteria, quæ intelligent viri iuſti. Nam vt ſapiens ait: *In maleuolam animam non introibit ſapientia, nec habitabit in corpore ſubdito peccatis.* At Apoſtolus capite ſecundo prioris ad Corinthios: *Animalis homo non percipit ea, quæ ſunt Spiritus Dei: ſtultitia enim eſt illi, & non poteſt intelligere, quia ſpiritualiter examinatur.* Cum humana ratio ſit obſcurata flagitiis, impedita ſceleribus, & à diuina voluntate auerſa, non percipit cœleſtem ac ſalutarem doctrinam. Quid ſpirituale ſcire poteſt, qui effrenatos carnis ſequitur appetitus,

Sap. 1. [margin] 1. Cor. 2. [margin]

qui est fummis infinitę cupiditatis stimolis concitatus? qoî fieri potest, vt qoi non spiritu ducitor, sed carne, quę suot spiritoalia rectè cognoscat? Eam ob causam ait Apostolos. *Non potest intelligere, quia spiritualiter examinatur.* Acsi dicat: Impios libidine ductus, & flagitiis contaminatus non potest aoimo comprehendere: quę sunt Spititus Dei, qooniam spiritualiter discutiuntur, & iudicantur. Vel vt diuus interpretatur Ambrosius, quia impios spiritualiter iudicarus est, & in reprobum sensum damnatus. Quid sciunt, qui seipsos nesciunt, qui relicto & contempto itinere immortalitatis ad æternas mentium beatarum sedes directo, viam eligunt tererrimam, ad inferorum pœoas docêtem, qua ad æteroam mortem gradiontur? Stulti sunt huiusmodi homioes, & vt inter omnes coostat, nisi inter eos, qui ipsi quoque insaniont, insaoissimi. Possunt illi scientias habere, & quid facere debeant multis in rebus intelligere: Sed quid hoc illis prodest, si, quod intelligunt, haudquaquam efficiunt? Imò vt diuus ait Iacobus: *Scienti bonum facere, & non facienti peccatum est illi.* Sunt sapientes ad fallaces mundi diuitias & inanem gloriam, & alia huiusmodi aucupandum: sed vt diuus asserit Paulus in priore ad Corint. *Sapientia huius mundi stultitia est apud Deum.* Hæc sapientia est nuda, à charitate separata: quam ob causam non est vera sapientia nominanda. Hæc est, quæ inflat, vt ait Apostolus, qua homines tumescunt, de quibus ait Psalmographus, *Dominus scit cogitationes hominum, quoniam vanæ sunt.* Nam inanibus ooxiisque cogitationibus occupaotur, nisi diuino lumine gratiæ illustrentur. Eam ob causam adiecit statim idem diuinus vates: *Beatus homo, quem tu erudieris domine, & de lege tua docueris eum.* Vt aquila acumine visus superat alias aues, sed est illis crudelior & rapacior: ita sæpe quantò homo maiore visus intellectioois acie pollet, & in muodi rebus est sapientior, tantò est sapientior, tantò est sceleratior & iniustior. Vt in Ægypto vbi innumeræ plantę salubres nascuntur, innumeræ etiam venenatæ generantur: sic ingenium abundans documētis artium, abundat sæpenumero machinis flagitiorū. Ac plerunque nihil ei prodest scientia, nisi ad infelicitatem suam intelligendam, non autem vt illi medeatur. In calamitate nihil ei remanet nisi intelligentia ad percipiendam pœnam & miseriam, non ad remedium adhibendum. Heuæ dixit diabolus: *Aperientur oculi vestri: & eritis sicut dij scientes bonum & malum:* Cùm verò comederūt, viderunt pœnam, eius autem remedium, nequaquam. Hinc Ecclesiast. 1. *Qui addit scientiā, inquit, addit laborem.* Vera sapientia affert tranquillitatem animis, qoos quasi coocordia quadam placat ac lenit, eósque ad labores & dolores, rerúmque aduersarum ictus fortiter ferendos inuitat. Hæc mittit mortales ad vbertimum ipsius plenissimúmque fontē, cuius haustu atque potu conceptam visceribos sitim sedent ardorémque restiguant. Quare illustriore nominis celebritate digni sunt verè sapientes, quàm insignes oratores: illi enim secundum sapientiam versum vitæ conficiont, rectéqoe vioendi doctrinā aperiunt, quod est longè præstantius, quàm eloquentia vti: ac benedicere ad paucos pertinet: bene autem viuere ad omnes. De hac sapientia ait Bernardus: Inuenisti sapientiam, si prioris vitæ peccata defleas, si huius seculi desideria paruipendas, si æternam beatitudinem toto pectore concupiscas. Qui huiusmodi sapientiam contempserint, non intelligent: qui autem illam coluerint, ea quæ dico, animo percipient, & quantum expedit, intelligent: vt hic ait angelus Danieli.

Iacob. 4.
1. Cor 3.
1. Cor. 8.
Psal. 93.
Similitudo
Similitudo.
Gen 3.

A tempore cùm ablatum fuerit iuge sacrificium. Dixerat duraturum esse crudelem Antichristi dominatum tres annos cum dimidio: ounc explicat, quando incæpturus est: nimirum à tempore illo quo saoctissimum altaris sacrificium cessauerit in regionibus illis, vbi fuerit Antichristus. Nam cùm ille veoerit, prohibebit sacrum celebrare. Et ita iotermittretur sanctissimum eucharistiæ sacramentum, quod hoc loco iuge vocatur: quia vbique offertur in Orieote, Occidente, Septentrione, & Meridie. Et semper, quia quando nobis sol occidit, aliis oritur: & quando nobis est nox, illis est dies. Et ita semper in aliquibus oris ac regionibus dies illucescit. De hoc perenni sacramento ait ita Deus apud Malachiam cap. 1. *In omni loco sacrificatur & offertur nomini meo oblatio munda.* Intelligi locum illum de hoc admirabili eucharistiæ sacramento authores sunt Irenæus libro 4. contra Valentinum, Iustious Martyr in dialogo cum Triphone, Cyprianus contra Iudæos, Eusebius Cæsariensis libro 1. Euangelicæ demonstrationis, Hieronymus, & post illom Theodoretos in Malachiam, Ioannes Damascenus libro quarto de fide orthodoxa. Vt eadem imago simul in multis relucet speculis: sic sanctum Eucharistiæ sacramentum simol in multis conficitur locis. Cum oatura possit efficere, vnam animæ essentiam in plurimis membris esse, in corde, capite, pedibus, & manibus: quomodo non poterit efficere Deus, vt corpus suum in pluribus sit locis? præsertim cùm ibi noo sit localiter, sed sacramentaliter. Ac quemadmodum caodelæ lumen tam multis sufficit, quàm vni: ita hostia consecrata quaotum ex se est, tam vni prodest, si totam illam accipiat, qoàm multis, si eam in particulas diuisam sumant. In qualibet enim particula totus Christus continetor. Magnum profectò mysterium, & admirabile redemptionis humanæ sacramentum. De eo cecinit diuious Psal. 110. *Memoriam fecit mirabilium suorum misericors & miserator dominus, escam dedit timentibus se.* Dedit escam ad vitam, quia per escam iotroierat mors. Solet Deus iisdem rebus detrimeota nostra resarcire, quibos iofringimor, & morbis nostris iisdem remediis mederi, quibus ægrotamus: vt quibos rebus perimus, iisdem restituamur. Destructus est mundus aquis in proluuie terræ, recuperatus est aquis io baptismo, dicente Domino apud Ioannem tertio: *Nisi quis renatus fuerit ex aqua & Spiritu sancto, nō potest introire in regnum Dei.* Ioseph ob somoia fuit venditus, & abiectus, & afflictus: & ob somnia in libertatem restitutus, & ad eximiam gloriam euectus, admirabilique gaudio cumulatus. Quædam mulier nimirum Hæua fuit principium nostræ infelicitatis: quædam mulier nimirum Maria fuit principium nostræ beatitudinis. Hæua fuit plena culpæ, Maria plena gratiæ: cui dixit angelus: *Aue gratia plena.* Per escam ingressa est mors, dicente Deo: *De ligno scientiæ boni & mali ne comedas: in quocunque enim die comederis ex eo morte morieris:* per escam ingressa est vita, eodem Deo aiente: *Si quis manducauerit ex hoc pane, viuet in æternum.* Et iterum. *Panis quem ego dabo, caro mea est pro mundi vita.* Et paulò pòst: *Caro mea verè est cibus, & sanguis meus verè est potus: qui manducat meam carnem, & bibit meum sanguinem, in me manet, & ego in illo.* Si quærimus epulas corporis, quarum rapimur auiditate, quantò magis debemus animi quærere cibum, panem illum viuum, qui de cœlo descendit. Iudæi solebant efferre magnis laudibus legis veteris portenta & mirabilia: quorum nonnulli hoc faciebant, non vt ea laudareot, sed vt Christi miracula abiicerent. Hoc est enim mundi artificium, laudare quosdam, vt alios vituperet: extollit illos, vt deprimat istos: aufert è sepulchris mortuos, vt sepeliat viuos: vt hos contegat iniecta humo, alios extrahit ex monumentis. Hac causa docti nonnulli ex Iudæis manna pleno ore laudabant, quo fuerat Israeliticus populus in solitudine nutritos, &

Similitudo
Gen. 7.
Gene. 37.
Gen. 41.
Gen. 3.
Luc. 1.
Gen. 2.
Ioan. 6.
Exod. 16.

sustento-

sustentatus: de quo canit diuinus citharœdus: *Panem cæli dedit eis: panem angelorum manducauit homo.* Et alibi: *Pane cæli saturauit eos.* Sed quẽadmodum lapides preciosi, vt eorum vis & gradus agnoscantur, aliis gemmis conferuntur, ita vt huius sancti eucharistiæ sacramenti prestantia cognosceretur, voluit illud Christus cum manna Iudæorum comparare. Ideo ait illis: *Patres vestri manducauerunt manna in deserto & mortui sunt: at panis quem ego dabo, est panis viuus de cœlo descendens, vt si quis ex ipso manducauerit, non moriatur. Si quis manducauerit ex hoc pane viuet in æternum.* Acsi diceret: Manna erat vmbra, ego sum substantia: manna erat figura, ego figuratus: manna non tribuebat gratiam dignè manducantibus, hoc autem sacramentum gratiam in eos confert, qui illud digne susceperint: manna reficiebat solùm corpus, hoc autem sacramentum corpus & animam: manna non tribuebat vitam æternam, hoc autem sacramentum tribuit. Videte, & animis diligenter perspicite, quot sint inter hos duos panes discrimina, & quantæ inter hæc duo mirabilia differentiæ. Quid plura? Manna erat pura creatura, in hoc autem eucharistiæ sacramento est totus Christus, verus Deus & verus homo, mundi creator & redemptor. Nam panis virtute verborum consecrationis conuertitur supernaturaliter, & transubstantiatur in verum Christi corpus. Vbi autem est eius corpus, per quandam concomitantiam, ibi est eius anima, & eius diuinitas Itaque in hostia illa consecrata totus Christus verè & realiter continetur. Id quod panis & vinum ante consecrationem erat, confecta consecratione verè est corpus & sanguis domini. Siquidem caro eius verè est cibus, & sanguis eius verè est potus. Non ait: Caro mea metaphoricè, aut parabolicè, aut allegoricè, aut figuratiuè: *sed verè est cibus*: qui vere cibus verè est Christus, verus Deus. Hoc intuens mentis oculis diuino lumine illustratis diuinus vates. Esa. c. 45. ait: *Vere tu es Deus absconditus.* Est enim in admirabili sacramento sub speciebus panis & vini absconditus, ne mortalium oculis conspiciatur. Christus est sacerdos, iuxta id quod ait psalmog. 109. *Tu es sacerdos in æternũ secundum ordinem Melchisedech.* Quem locum diuus Paulus in epist. ad Heb. 5. & 6. de Christo interpretatur. Et quemadmodum Melchisedech obtulit Deo panem & vinum, vt in libro Genesis c. 14. proditum est memoriæ: ita Christus seipsum obtulit patri sub speciebus panis & vini. quod autem Melchisedech panem illum & obtulerit Deo, indicat id, quod sequitur: *Erat enim sacerdos Dei altissimi*, vt Melchisedech administrabat regnum & sacerdotium: ita Christus est rex & sacerdos: vt rex nos gubernat, & tuetur: vt sacerdos autem mysteriis maximarum rerum nos instruxit, & religionem, verúmque Dei cultum per vniuersas terrarum oras longè latéque propagauit: & scelera nostra admirabili sacrificio sui sanctissimi corporis, & pretiosissimi sanguinis expiauit: nobisque vitam ad beatitudinẽ æternam muniuit. Fuit autem Melchisedech similis Christo rationibus aliis, quas numerat Apostolus cap. 7. epist. ad Hebr. Fuisse sacrificium illud Melchisedech figuram sancti eucharistiæ sacramenti, authores sunt Eusebius Cæsariensis libro quinto euangelicæ demõstrationis, Cyprianus libro 2. epist. 3. Ambro. in commentariis in epistolam ad Hebræos, cap. 7. & libro 5. de sacramentis ca. 3. Hieronym. libro quæstionum in Genesim, & in capite 26. Matt. & fusius in epistola ad Euagrium, Augustinus libro 16. de ciuitate Dei, cap. vigesimo secundo & li. 18. capite 35. Et in psalmo trigesimotertio & 109. Theophilactus in caput 5. epist. Pauli ad Hebræos, Eustathius Antiochenus in Genesim, Remigius in psalm. 109. Quid ad tot, tantáque sanctorum patrum testimonia respondebunt Caluinistæ, & alii hæretici nostri temporis, qui solùm negant antiquas huius admirabilis sacramenti figuras, sed etiam ipsum sacramentum, quod penitus delere conantur? Sunt Iudæi illi, qui dicebant: *Quomodo potest hic nobis carnem suam dare ad manducandum?* Dicunt enim se non videre illic Christi corpus. Sed vnde sequitur: Non videmus hic Christi corpus, ergo non est hic? Quæ est ista conclusio? O ridiculi dialectici! ô leues homines in re tã graui! Nec vident animam in homine: & tamen in illo anima est, Isaac non vidit Iacob, quando ipse Iacob ei attulit escam venationis, ab eoq; petiit benedictionem: caligauerant enim oculi Isaac. Fefellit eum tactus cum sensibus aliis: existimauit enim illum esse Esau: solùm auditus eum non fefellit: quam ob causam dixit: *Vox quidem vox Iacob est.* Quamuis vos decipiant sensus alii, tamẽ credite auditui. Nonne auditis vocem Christi dicentis. *Hoc est corpus meum*? Hæc vox quidem vox Christi est. Christus loquitur in euãgelio: cur euangelio non creditis? cur de verbis Christi dubitatis? Ipse Christus ait apud Lucam ca. 22. *Hoc est corpus meum, quod pro vobis datur: Hoc facite in meam commemorationem.* Ipse apertè ait, illud esse verum suum corpus: ipse clamat: *Caro mea verè est cibus*: & cibus qui reficit, qui recreat, qui instaurat, qui alit, qui gratiam confert, qui gloriam tribuit immortalem. Videte obsecro quàm alte nobis suam erga nos Christus Deus noster ostendat charitatem: quicquid à nobis assumpsit, totum pro nobis expendit, & nobis in cibum porrigit. Qui in hac vita se nobis largitur, quid faciet in altera? cur non dabimus ei nos ipsos, qui se totum nobis dat? qui abiens in cœlum nobiscum mansit in sacramento? Non potuit ferre eius amor, vt discederet à nobis, quin maneret nobiscum. Quæ res vnquã gesta est mirabilior? quæ amabilior? quæ illustrior? quę denique accommodatior memoriæ hominum sempiternæ? Qui homines erunt tam inhumani, tam agrestes, tam ingrati, tam stupidi, qui non videant hanc Dei erga nos singularem beneficentiam, & admirabilem charitatem? Sed quemadmodum Abraham tres vidit, sed vnum adorauit: ita nos videntes in hostia cõsecrata colorem, figuram, & magnitudinem, vnã solam rem illic adoramus, nimirum ipsum Christum Deum nostrum. Ac quamuis admirabile hoc sacramentum ab iniquis aliquando sacerdotibus ministretur, & ab hominibus improbis sumatur, ipsum tamen purum semper & incontaminatum perseuerat: Nam vt solis lux transiens per loca polluta non polluitur: sed splendida manet atque pura: sic Christus tametsi ab hominibus iniquis tractatur, ipse tamẽ non inquinatur: sed purissimus atque sanctissimus manet, eos illustrans qui se ab impuritate seuocarunt. Ipse cœlestis ac diuinus pellicanus, qui nos corpore suo sacratissimo & sanguine suo pretiosissimo sustentat atque nutrit. Nam post consecrationem in hostia nõ manet panis, sed Christi corpus: & Christus ipse, qui est panis viuus, qui de cœlo descẽdit. Hoc sacramentum est veteris legis sacramentis præstantius. De illo intelligitur id, quod Deus per Mosem promisit cap. Exod. 16. daturum se, *vespere carnes, & mane panẽ.* Vbi per vesperam obscuram intelligitur lex vetus, in qua Deus dedit carnes, hoc est sacrificia carnalia: per manè verò clarum lex noua, in qua dedit panem cœlestem, hoc est seipsum, in sancto eucharistiæ sacramento: vbi fit admirabilis trãssubstãtiatio. Si phœnix, vt Plin. & Lactan. & viri alij magni nominis aiunt, incensa moriẽs conuertitur in cinerem, & cinis ille in alteram phœnicem, quæ de puluere reuiuiscit: cum alia sit pulueris, alia auis materia, alia carnis, alia cineris: nónne poterit Deus facere, vt panis conuertatur, & transsubstantietur in verum suum corpus? Nónne aqua

Psal. 77 — Psal. 104 — Similitudo — Ioan. 6 — Ioan. 6. — Ioan. 6 — Gen. 28 — Matt. 26 — Marc 14 — Luc. 22 — Luc. 22 — Ioan. 6 — Gen. 18 — Similitudo — Similitudo — Ioan. 6

conuertitur in crystallum,& in glaciem,& in gelu.Ex diuina scriptura scimus aperte virgam Mosis in serpentem conuersam fuisse: & aquas Ægypti in sanguinem mutatas.Lege librum Exodi cap.4.&7.vbi hæc intueberis.In sancto Christi euangelio autore diuo Ioan. ca.2.scriptum est,in nuptijs Chana Galilææ fuisse aquã in vinum mutatam.Coralius ex ligno fit lapis:cùm diuersa sit ligni ac lapidis materia. Nónne herbæ quas comedimus, conuertuntur in carnem & sanguinem? Nonne homo ex herbis,& rebus alijs conficit vitrum alterius diuersæ naturæ? Miretur igitur sua miracula, & desinat Dei miracula negare. In Germania est fons, qui admirabilem efficit conuersionem:nam lignum in illum coniectum conuertitur in lapidem. Et asserit Albertus Magnus se hoc expertum fuisse.Potest natura miranda quædam facere,& fragilis atque imbecillus homo opera admirabilia conficere:& summus ac potentissimus Deus non poterit? Quis hoc dicet, nisi fuerit à ratione relictus,& omni intelligentia penitus destitutus? Qui voluerit multa de veritate huius sacramenti conspicere,legat diui Iacobi liturgiam: cuius meminit synodus sexta canone 32. Proclus episcopus Constantinopolitanus, Nicolaus episcopus Methonensis,Marcus Ephesinus. Legat epistolam diui Ignatij ad Romanos, diuum Clementem discipulum diui Petri Apostoli epistola secunda, Septimium Tertullianum libro de resurrectione carnis, Dionysium Alexandrinum ad Fabianum episcopum Antiochenum, Arnobium in psalmum quartum & in psalmum 110. Athanasium Alexandrinum quæstione secunda de varijs quæstionibus, Hilarium libro octauo de trinitate,Optatum episcopum Mileuitanum libro sexto contra Donatistas,Basilium magnũ in tractatione de baptismo, Ambrosium episcopum Mediolanensem in libro de his, qui initiantur mysterijs,& libro quarto de sacramentis,Ioannem Chrysostomum homilia 60. de his,qui sacra mysteria impurè sumunt: & homilia quadragesima quarta & quadragesimaquinta in sanctum Ioannem, Augustinum Aurelium in psalmum 33. Cyrillum Alexandrinum libro 4.in Ioannem hier. in epistola ad Damasum de filio prodigo,& epistola ad Hedibiam,Amphilochium, Onuphrium, Palladium, & alios infinitos authores vetustate ac illustribus laudibus celebratos. Quid dicam de recentioribus hoc asserentibus ,cùm sint innumerabiles?Id quod scriptum est psal.2.*Apprehendite disciplinam:* potest transferri ex Hebræo : Adorate panem. Verbum enim Naxac non solùm apprehendere significat, sed etiam adorare,vt ait Hieronymus & osculari,vocabulum autem bar inter alia significat panem,vt ait Pagninus in Thesauro. Quis est hic panis, quem sumus adoraturi, nisi Christus Deus noster in hoc sacramento?De illo intelligitur illud Zach.9.*Quid pulchrum eius est nisi frumentum electorum,& vinum germinãs virgines?* vbi per electos & virgines Christiani significantur :per frumentum verò & vinum sacrosanctum eucharistiæ sacramentum, in quo Christus sub speciebus panis & vini verè & realiter continetur. Omnes scriptores ex omni memoria à tempore Apostolorum,qui fidem catholicam tenuerunt, & de sacramentis tractauerunt,huius sacrosancti sacramenti & sacrificij veritatem affirmarunt.Omnes non solũ fatentur, sed etiam profitentur in hostia sacrata esse verum Christi corpus,& totũ Christũ, & in calice cõsecrato esse verum Christi sanguinem,& totum Christum.Hæc fidei veritas fuit asserta & definita à multis summis pontificibus , quorum verba sunt in sacris canones relata de consecratione distinctione prima& secunda:fuit etiam asserta & definita in concilio Vercelensi, in cõcilio Turonensi,in duobus concilijs Romanis,quorum alterum Nicolaus secundus , alterum Gregor. septimus pontifices maximi conuocarunt.Ibi Berengarius hæreticus qui hoc sacramẽtum negauit, fuit damnatus publica sentẽtia:quam postea Innocen. tertius in concilio Lateranensi magno cõfirmauit.Ac deinceps in Florentino & Tridentino concilijs, & in multis alijs fuit huius veritatis fides apertè declarata & definita.Itaque in hostia consecrata est verus Deus noster,spes nostra,consolatio nostra,refugium nostrũ: illic est panis vitæ, dulce ac diuinum manna absconditum,solatium nostri exilij,pignus nostræ gloriæ, fiducia nostræ beatitudinis.Qui dignè manducat, Deũ ipsum in se habet per gratiam: ille enim ait: *Qui manducat meam carnem,& bibit meum sanguinem,in me manet, & ego in illo:* nimirum per gratiam & charitatem. Quare qui dignè sumit,adhæret Deo admirabili vinculo amoris:qui autem adhæret Deo, vt ait Apostolus, *vnus spiritus est.* Aduerte. Non ait Deus: In me manet, & ego transeo: sed & ego in illo maneo. *Mundus transit,* vt verbis vtar diui Ioan.in 1. sua canonica, *& concupiscentia eius.* Et de rebus huius seculi scriptum est in lib. Sap.capite 5.*Transierunt omnia illa sicut vmbra.* At Deus manet in æternum.*Periit memoria eorum,cum sonitu,* inquit psalmographus 3.*& dominus in æternum permanet:* Diuinum nomẽ sempiternam habet vitam, res autem mundi aut obruuntur repente, aut sensim euanescũt. Contemnamus igitur ea , quæ fluxa sunt, & caduca: fallacia bona, mundi ludibria pro nihilo putemus:Deũ autem qui est vita sempiterna & summum bonum summa auiditate amore plenissima amplectamur. Eã ob causam viri pietate &iustitia præcellentes imitantur in terris vitam cœlitum, quia manent in Christo, & in illis ipse. Ex quo efficitur, vt admirabiles victorias aduersus dæmonem, mundum, & carnem quotidie consequantur. Hoc salutare & sacrosanctum sacramentum & sacrificium nitetur Antichristus delere quemadmodum nunc eius membra hæretici nostri temporis nituntur.Et auferetur tunc iussu impij antichristi aliquo temporis interuallo,vt ex hoc Danielis loco constare videtur.

Ioann.6.

1.Cor.6

m *Et posita fuerit abominatio in desolationem.*)Id est,& antichristus desolator omnium bonorum se exposuerit, vt tanquam Deus colatur. Abominationem appellant Iudæi idolum, cui diuinus cultus exhibetur. Huiusmodi erit Antichristus : quem impij pro Deo venerabuntur. Vel accipitur abominatio pro ipsius Antichristi exercitu: qui templa sancta desolabit, & impia scelera admittet : Vel pro eius imagine , quam omnibus colendam exhibebit. Ego existimo per abominationem desolationis intelligi hoc loco cultum execrandum vero Dei cultui contrarium,capite nono locutus est Daniel de abominatione desolationis:quæ fortasse est eadem cum hac. Sed probabilius est illic locutum esse de abominatione , quæ fuit Hierosolymæ in eius euersione per exercitum Romanorum hic verò de illa, quæ erit tempore Antichristi. Christus autem in euangelio ad vtramque respexit, quia prior fuit posterioris figura : quando dixit: cùm videritis abominationem desolationis , quæ dicta est à Daniele propheta,stantem in loco sancto:qui legit,intelligat.

Matt.24
Marc.13

Luc.21

n *Dies mille ducenti nonaginta.*)Id est,erunt tres anni cum mensibus sex, & nonnullis paucis diebus. Explicat id,quod paulò antè dixerat:In tempus,& tempora, & dimidium temporis.

o *Beatus qui expectat , & peruenit vsque ad dies mille trecentos triginta quinque.* Addit superiori summæ quadragintaquinque dies, in quibus erit leuamen & refrigeratio electis. Sensus est: Felices erunt , qui post mortem Antichristi vixerint : quibus dabitur aliqua requies,

requies, & tempus aliquod, quo possint animæ salutẽ quærere, maculas scelerum pœnitentia delere, & ad Deum toto pectore aspirare. Qui Antichristo è vita sublato viui remanserint, si non fuerunt decepti, sed in fide & virtute constantes, accipient coronam vitæ: sin autem decepti paruerunt Antichristo, poterunt illo tempore pœnitentiam agere, à flagitiis reuocari, & ad Christum conuerti. Sed non intelligas futurum esse iudicium vniuersale proximè post illos 45. dies ab interitu Antichristi. Dabuntur illi quidem: sed non est perspicuum, verum post illos dentur alij: nec est omnino certum, sint nec ne dies illi naturales. Et fortasse ponitur numerus definitus pro indefinito.

p *Tu autem Daniel vade ad præfinitum.*] Hoc est, tu verò morieris: & hæc non aspicies. Ponitur præsens imperatiui pro futuro indicatiui, vt Deut. 32. vbi Deus dixit Mosi: *Morere in montem.* Ire ad præfinitum, est, ire ad mortem omnibus cõstitutam. Nam, vt verbis vtar Apostoli in epistola ad Heb. c. 9. *Statutum est hominibus semel mori.* Vnde mors appellatur via vniuersæ terræ. Volens Iosue c. 23. libri sui indicare, se esse morti propinquum: *En ego*, inquit, *ingredior viam vniuersæ terræ*, hoc est mortem, quæ est omnium hominum via. Eodẽ modo dixit Dauid cap. 2. lib. 3. Reg. Porrò pro, vade ad præfinitum: vertit Pagnin. Vade ad finem. Quod nostræ fauet explanationi.

q *Et requiesces.*] Hoc est, huius mundi laboribus liberaberis: mors enim viris piis ac iustis est quies, & finis laborum. Qui eos interficiunt, auferunt ab illis labores. Ideò ait Sap. c. 5. *Stabunt iusti in magna constantia aduersus eos, qui se angustiauerunt, & qui abstulerunt labores eorum.*

r *Stabis in sorte tua in finem dierum.*) Hoc est, redibis ad vitam in fine mundi: resurges in tua propria carne in vniuersali resurrectione. Interim quiescet corpus tuũ in tumulo, & anima in limbo, & postea in gloria cœlesti. Sed ad vocem Dei, ad sonitum tubæ stabis iterum in sorte tua, & in gradu tuo: recipies tuum corpus, & resurges cum omnibus aliis in tempore postremo. Theodotio habet: Resurges in ordine tuo in consũmatione dierum. Quibus verbis indicat vaticinationẽ hanc intelligendam esse de Antichristo, & de vniuersali reditu ad vitam omnium mortuorum in fine mũdi. Quare falsa est & commentitia Porphyri interpretatio, qui totum hoc de Antiocho ranium explicauit. Ac multa dicit, quæ nullo modo possunt sustineri. Sed calumnias eius grauiter & sapienter refutarunt Eusebius Cæsariensis, Apollinarius Laudicenus, Methodius, Hieronymus, Theodoretus: quorum laudes non solùm Latinis & Græcis, sed penè omnium gentium literis & linguis omni posteritatis memoria celebrabũtur. Tu autem aduerte. Non dicit: Iacebis in sorte tua: sed stabis: nam viri iusti dicuntur stare, impij verò cadere & iacere. Habes hic locum apertum de resurrectione carnis, quæ in aue phœnice quodammodo adumbratur. Etsi Plinius, Horus, Ouidius, Solinus, in modo mortis phœnicis variant: tamen in eam deueniunt concordiam, vt phœnicem nouum ex corpore præmortui fieri haudquaquam inficientur. Vnde Tertull. Septimius in li. de resurrectione carnis asseueranter affirmat esse hoc firmissimum ac plenissimum futuræ resurrectionis argumentum. Moritur enim, & resurgit eadem auis. Quare ipse concludit fieri non posse, vt homines intereant omnino auibus Arabiæ de resurrectione securis. Id videtur significare diuinus vates psal. 91. nam vbi nos habemus: *Iustus vt palma florebit*: pro palma est in Græco φοῖνιξ: quod nomen & arborem significat & auem, quam phœnicem vocant. Quam ob causam potest verti locus: Iustus vt phœnix florebit. Ac si dicat: resurget instar phœnicis auis. Etsi omnes tam pij quàm impij resurrecturi sunt: tamen solùm iusti dicuntur in resurrectione florere instar palmæ, & in pulchritudine admirabili resurgere instar auis phœnicis: quia erunt pulcherrimis ornamentis muniti, & bonorum omnium copia cumulati.

ANNOTATIO.

r Eligentur. *In Hebræo est verbum* ברר *Barar, quod significat eligere, examinare, purgare, tergere, acuere, intelligere, polire. Ab hoc verbo est illud Esaiæ 49. pro quo Latinus noster interpres vertit electam*: Posuit me sicut sagittam electã. *Quod potest verti: Posuit me sicut sagittam tersam: vel politam: vel acutam. Ita apud Ieremiam 51.* Acuite sagittas: *verti potest: Eligite, vel polite, vel tergite sagittas. Illud Ecclesiastæ capite nono.* Omnia hæc tractaui in corde meo, vt curiosè intelligerem: *potest transferri: Vt totum hoc examinarem. Vel vt totum hoc eligerem.*

Huc vsque Danielem in Hebræo volumine legimus. Quæ sequuntur vsque ad finem libri de Theodotionis editione translata sunt.

ARGVMENTVM.

Ioachim duxit vxorem Susannam vtraque pulchritudine & animi & corporis ornatam: in quam duo impudici senes libidine ducti insanierunt, vt ea ad obscœnam voluptatem vterentur. At illa videns periculum, in quo versabatur, ingemuit, & exclamauit, decernens mortem potius subire, quam se nefario scelere polluere, honestatisque splendorem maculare. Quare eam senes falso adulterii crimine ad cædem vocarant: & cum essent iudices rei capitalis damnauerunt. Sed liberauit eam Daniel: eiusque calumniatores conuictos iudicauit mulctandos esse morte: vt pernicies quam parauerant innocenti Susannæ, in eorum caput redundaret.

CAPVT XIII.

ET [a] erat vir [b] habitans in Babylone, [c] & nomen eius Ioachim: & accepit vxorem nomine Susannam Filiam Helciæ: pulchram nimis, & timentem Deum. [d] Parentes enim illius cùm essent iusti, erudierunt filiam suam secundum legem Moysi. Erat autem Ioachim diues valde: [e] & erat ei pomarium vicinum domui suæ: [f] & ad ipsum confluebant Iudæi, eo quòd esset honorabilior omnium. [g] Et constituti sunt duo senes iudices in illo anno: de quibus locutus est dominus. [h] Quia egressa est iniquitas de Babylone à senioribus iudicibus, qui videbantur regere populum. Isti frequentabant domum Ioachim; &

veniebāt ad eos [k] omnes, qui habebant iudicia. Cum autem populus reuertisset per meridiē,
[m] ingrediebatur Susanna, & deambulabat in pomario viri sui. [n] Et videbant eam senes quoti-
die ingredientem & deambulantem: [o] & exarserunt in concupiscentiam eius: & euerterunt
sensum suum, [p] & declinauerunt oculos suos, vt non viderent cœlum, [q] nec recordarentur iu-
diciorum. Erant ergo ambo vulnerati amore eius: nec indicauerunt sibi vicissim dolorem suū:
erubescebant enim indicare sibi concupiscentiam suam, volentes cōcumbere cum ea. Et ob-
seruabant quotidie solicitius videre eam: dixitque alter ad alterum: Eamus domum, quia ho-
ra prandij est. Et egressi recesserunt à se. Cumque reuertissent, venerunt in vnum: & sciscitātes
ab inuicem causam, confessi sunt concupiscentiam suam: & tunc in communi statuerunt tē-
pus, quādo eam possent inuenire solam. Factum est autem, cum obseruarent diem aptum, in-
gressa est aliquando, sicut [r] heri & nudius tertius, cum duabus solis puellis, voluitque leuari in
pomario: æstus quippe erat: & non erat ibi quisquam præter duos senes absconditos, & con-
templantes eam. Dixit ergo puellis. [s] Afferte mihi oleum & smegmata, & ostia pomarij clau-
dite, vt lauer. Et fecerunt sicut præceperat: clauserúntque ostia pomarij, & egressæ sunt posti-
cum, vt afferrent, quæ iusserat: nesciebántque senes intus esse absconditos. [t] Cùm autē egres-
sæ essent puellæ, surrexerunt duo senes & accurrerunt ad eam, & dixerunt. Ecce ostia pomarij
clausa sunt, & nemo nos videt: & nos in concupiscentia tua sumus. Quam ob causam assenti-
re nobis: & commiscere nobiscum. Quod si nolueris, dicemus contra te testimonium, quòd
fuerit tecum Iuuenis: & ob hanc causam emiseris puellas à te. Ingemuit Susanna, & ait: Angu-
stiæ sunt mihi vndique: [v] si enim hoc egero, mors mihi est: [x] si autem nō egero, non effugiā ma-
nus vestras. Sed melius est mihi [y] absque opere incidere in manus hominum, quàm peccare in
conspectu Domini. [z] Et exclamauit voce magna Susanna: [aa] exclamauerunt autem & senes
aduersus eam. [bb] Et cucurrit vnus ad ostia pomarij, & aperuit. Cùm ergo audissent clamorem
famuli domus in pomario, irruerunt per posticum, vt viderēt, quidnam esset. Postquam autē
senes locuti sunt, erubuerunt serui vehementer: quia nunquam dictus fuerat sermo huiusce-
modi de Susanna. Et facta est dies crastina. Cumque venisset populus ad Ioacim virum eius,
[cc] venerunt & duo presbyteri pleni iniqua cogitatione aduersus Susannam, vt interficerēt eā.
Et dixerunt coram populo: Mittite ad Susannam filiam Helciæ, vxorem Ioacim. Et statim mi-
serunt. [dd] Et venit cum parentibus & filiis, & vniuersis cognatis suis. Porrò Susanna erat deli-
cata nimis, & pulchra specie. At iniqui illi iusserunt, vt discooperiretur: [ee] erat enim cooper-
ta: vt vel sic satiarentur decore eius. Flebant igitur sui, & omnes, qui nouerant eā. Cōsurgen-
tes autem duo presbyteri in medio populi [ff] posuerunt manus suas super caput eius. [gg] Quæ
flens suspexit ad cœlum: erat enim cor eius fiduciam habens in domino. [hh] Et dixerunt pres-
byteri: Cum deambularemus in pomario soli, [ii] ingressa est hæc cum duabus puellis: & clausit
ostia pomarij: & dimisit à se puellas. Venitque ad eā adolescens, qui erat absconditus, & con-
cubuit cum ea. Porrò nos [kk] cum essemus in angulo pomarij videntes iniquitatē, cucurrimus
ad eos: & vidimus eos pariter commisceri. Et illum quidem non quiuimus cōprehēdere, quia
fortior nobis erat, & aperto ostio exiuit: hanc autem cum apprehendissemus, interrogauimus,
qui nam esset adolescens: & noluit indicare nobis. [ll] Huius rei testes sumus. Credidit eis mul-
titudo quasi senibus, & iudicibus populi. [mm] Et condemnauerunt eam ad mortē. [nn] Exclama-
uit autē voce magna Susanna, & dixit: Deus æterne, [oo] qui absconditorum es cognitor, qui
nosti omnia, antequàm fiant, tu scis, quoniam falsum testimoniū tulerunt contrà me: & ecce
morior, cùm nihil horum fecerim, quæ isti malitiose composuerunt aduersum me. Exaudiuit
autem dominus vocē eius. Cumque duceretur ad mortem, [pp] suscitauit dominus spiritū pue-
ri iunioris, cuius nomē Daniel: & exclamauit voce magna: [qq] Mūdus ego sum à sanguine hu-
ius. Et conuersus omnis populus ad eum dixit: [rr] Quis est hic sermo, quem tu locutus es? Qui
cùm staret in medio eorum ait. [ss] Sic fatui filij Israel, non iudicantes, neque quod verū est co-
gnoscentes, condemnastis filiā Israel? Reuertimini ad iudicium, quia falsum testimonium lo-
cuti sunt aduersus eā. Reuersus est ergo populus cum festinatione: [tt] & dixerūt ei senes: Veni,
& sede in medio nostrum, & indica nobis: [vv] quia tibi Deus dedit honorē senectutis. Et dixit
ad eos Daniel: [xx] Separate illos ab inuicē procul: & diiudicabo eos. [yy] Cum ergo diuisi essent
alter ab altero, vocauit vnum de eis & dixit ad eum: [zz] Inueterate dierum malorum [aaa] nunc
venerunt peccata tua, quæ operabaris prius iudicans iudicia iniusta, innocentes opprimens,
& dimittens noxios [bbb] dicente domino: Innocentem & iustum non interficies. Nunc ergo si
vidisti eam, dic [ccc] sub qua arbore videris eos colloquentes sibi. Qui ait: [ddd] Sub schino: Dixit
autem Daniel: [eee] Rectè mentitus es in caput tuum. Ecce enim Angelus Dei accepta senten-
tia ab eo scindet te medium. Et amoto eo iussit venire alterum: & dixit ei: [fff] semen Chanaam,
& non Iuda, species decepit te, & concupiscentia subuertit cor tuum: [ggg] sic faciebatis filiabus
Israel: [hhh] & illæ timētes loquebantur vobis: sed nō filia Iuda sustinuit iniquitatē vestrā. Nunc
ergo dic mihi sub qua arbore cōprehenderis eos loquētes sibi. Qui ait: [iii] Sub prino. Dixit au-
tē ei Daniel: Rectè mentitus es & tu in caput tuum: manet enim Angelus domini, gladiū ha-

Exod. 23

bens,

bens, vt fecet te medium, & interficiat vos. Exclamauit itaque omnis cœtus voce magna : & benedixerunt Deũ, qui saluat sperantes in se. kkk Et consurrexerunt aduersus duos presbyteros: conuicerat enim eos Daniel ex ore suo falsum dixisse testimoniũ: fecerúntq; eis, sicut male egerant aduersus proximam, lll vt facerent secundum legem Mosi: mmm & interfecerunt eos: nnn & saluatus est sanguis innoxius in illa die. Helcias autẽ & vxor eius laudauerunt Deũ pro filia sua Susanna cum Ioacim marito eius, & cognatis omnibus: ooo quia non esset inuenta in ea res turpis. Daniel autem factus est magnus in conspectu populi à die illa, & deinceps. ppp Et rex Astyages appositus est ad patres suos, qqq & suscepit Cyrus Perses regnum eius.

Deut. 19

EXPLANATIO.

a *Et erat vir.*] Hæc duo capita quæ sequuntur, non inueniuntur in Hebræo: sed versa sunt in Latinum sermonem ex editione Græca Theodotionis. Fuerunt quondam in Hebræo: vnde ea transtulit Theodotio: sed aiunt Iudæos posteà illa deleuisse, quod ex illis colligeretur, fuisse duos impios senes lapidibus obrutos, quos Ieremias fuisse igne combustos testatur. De illis enim id intelligunt Ieremiæ capite 19. *Ponat te dominus sicut Sedeciam & sicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne.* At non constat hos duos senes impudicos fuisse Sedeciam & Achab, de quibus loquitur Ieremias. Ac etiamsi illi essent: nulla tamen discrepantia est inter hos duos locos Danielis & Ieremiæ: nam quicunque calamitosum patitur interitum, dicitur igne perire: & quælibet pœna grauis nomine ignis exprimitur. Psal. 65. ait Dauid: *Transiuimus per ignem & aquam.* Et psalm. 20. *Deuorabit eos ignis.* Et Deus apud prophetam Amos 1. cap. *Mittam ignem in domum Asael.* Et 2. *Mittam ignem in Moab.* Et apud Ezechielem 30. *Dabo ignem in Taphnis.* Et paulò pòst: *Dabo ignem in Ægypto.* Et Mich. 6. *Adhuc ignis in domo impij.* Quibus in locis ignis accipitur pro exitio & calamitate. Quare non deberent Hebræi hæc duo capita tanquam commentitia delere. Historiæ in illis relatæ sunt veræ: & illis vtitur sancta ecclesia catholica. Nec deberet Hebræos mouere, hoc caput incipere à particula, &, copulãte, cum nullam habeat, vt ipsi aiunt, cum superioribus cohærentiam. Nã Ezechiel incipit ab eadem particula, dicens: *Et factum est in 30. anno.* Et Ionas similiter: *Et factum est verbum domini ad Ionam cap.* 1. Est enim figura prolepsis, cùm quæ sequi debent, præponuntur: vt psalm. 86. *Fundamenta eius in montibus sanctis, diligit dominus portas Sion super omnia tabernacula Iacob. Gloriosa dicta sunt de te ciuitas Dei.* Imò, altè spectare si velior, ipsa particula, &, ostendit hæc duo capita fuisse vaticinationi Danielis ab ipso connexa. Potest particula, &, accipi pro quidã: vt sit sensus: Erat quidam vir, &c. Non sum inscius esse nonnullos asserentes, nihil vnquam fuisse à Iudæis in sacris biblijs mutatum: at si legissent eorũ Thalmud, id profectò non assererent. Magni enim Iudæorum rabbini in eo libro fatentur, antiquos scribas, quos appellabant sophrim, nonnulla in diuinis literis mutasse: etiam si vera sententia maneret. Hi autem rabbini sunt Rabbi Rahmon, Rabbi Samuel, Rabbi Iodam, Rabbi Hanuina, Rabbi Simon, & alij. Qua de re vide ex recentioribus Petrum Galatinum li. 1. de arcanis catholicæ veritatis ca. 8. Ex antiquis verò vide Hieronymum li. 2. epist. ad Galatas, & in commẽtarijs in caput 5. Michææ, & Iustinum martyrem in Triphone, & in Origenem ca. 23. Matth. & in caput 10. Ierem. De his duobus capitibus vide ea, quæ diximus in procœmio ad lectorem.

Ezech. 1.

b *Habitans in Babylone.*) Babylon vrbs fuit in Chaldæa Babel quondam appellata, vbi turris excelsa extructa est, vt constat ex cap. 11. Genesis, quæ in cœlum aduersus Deum ipsum ab hominibus relinquentibus orientem erigeretur. Eodem modo postquam multi nostra hac memoria ab oriente & vero fidei lumine recesserunt: aduersus Deum turrim impietatis suæ ædificarũt. Confinxerunt enim Lutherani impia contra Deum dogmata volentes superbè in sublime se extollere. Sed omnis eorum instructio est Babel, id est confusio non solùm linguarum, sed animorum, quia se à Deo separarunt: & fluctibus agitati succubuerũt. Nã *Cain egressus à facie domini habitauit in terra Naid,* vt habet translatio Septuaginta. Naid autem idem est quod fluctuatio: quicunque enim à Deo recedit, scelerum fluctibus quatitur, & mouetur, & nefarijs perturbationibus succumbit. Huius ciuitatis Babylonis meminit Plinius lib. 6. naturalis historiæ, Strabo li. 15. & 16. Herodotus lib. 1. Ptolemæus lib. 5. De illa poteris videre, quæ suprà diximus in primi capitis explanatione.

Gen. 11

c *Et nomen eius Ioachim.*] Quidam codices habent Ioacim: & rectius meo quidem iudicio: nam in Græco est cappa, non autem Chi. Hic Ioacim erat Hebræus, & fuit è Iudæa in Chaldæam cum alijs Iudæis adductus, & in seruitutem Babylonicam coniectus. Sed ibi diuitijs affluebat, & summum honoris gradum fuerat assecutus.

d *Pulchra nimis, & timens Deum.*) Hæc duo coniungit, nimirum corporis pulchritudinem & Dei timorem quòd rarò simul inueniantur. Nam elegans corporis forma & eximia pulchritudo solẽt possidentes ad philautiam adducere: ex qua salutis animi negligentia dimanat. Vt enim tigris animal pulchrum & velocissimũ videns imaginem suã in speculo, adeo, vt aiunt, oblectatur pulchritudine sua, vt cursum relinquat, & capi à venatoribus patiatur: ita pulchritudine præditi eaq; nimis delectati à virtutum cursu sæpe desistunt, & ab amore sui, à blandis delicijs, à falsis voluptatibus, à superbia, & arrogãtia, & vitijs alijs huiusmodi, veluti à pestilentibus venatoribus capi sæpenumero patiuntur. Est quippe pulchritudo donum naturæ: sed sceleratis aliquando cõcessum, ne à iustis immoderatè desideretur, & diligatur. Sed illis esse potest instrumentum virtutis: & cum sapientia copulari. Ait enim Daniel capite primo præcepisse regem Babylonis, vt adducerentur ad se pueri, in quibus nulla esset macula, decori forma, & eruditi omni sapientia. Et quia Susãna erat vtraq; pulchritudine prædita & corporis & animi, dicitur hoc loco pulchra nimis, & timens Deũ. Felix qui Deum timet, eiusq; præceptis oblectatur: cui nihil est obseruatione eius antiquius: iuxta illud Ps. 111. *Beatus vir qui timet dominum: in mãdatis eius volet nimis.* Loquitur de timore casto, quo significatur pura sãctaque religio, & pietas erga Deũ. De eo scriptũ est Ps. 24. *Firmamẽtum est dominus timẽtibus eum.* Et psal. 30. *Quam magna multitudo dulcedinis tuæ domine, quam abscondisti*

Similitudo

timentibus te. Hoc est, quam dedisti timentibus te, in quorum animo eam posuisti. Et psalmo 60. *Dedisti hareditatem timentibus nomen tuum.* Et Deus apud Malach. 4. *Orietur vobis timentibus nomen meum sol iustitiæ.* Non solùm timor excellens, omnibus numeris absolutus affert vtilitatem: sed ille etiam, quem initialem vocât. Vt enim metus naufragij causa est, vt nauis nimis onusta onere leuetur, & periculosæ merces in mare proijciantur: sic timor initialis efficit, vt homo superuacaneas mundi diuitias, & turbulenta negotia deponat, & in vndas seculi proijciat. Vnde Iob cap. 31. *Semper enim,* inquit, *quasi tumentes super me fluctus timui Deû, & pondus eius ferre non potui.* Quotuplex autem sit timor, suprà ostendimus: & quando bonus, quando verò malus dicatur.

Similitudo

d *Parentes enim illius cùm essent iusti erudierunt filiam suam.* Hinc colliges officium esse bonorum parentum filios suos bonis motib. salutaribúsque Dei præceptis instituere: vt Origenes, & Hieron. hoc loco obseruatunt. Vt aquila solet pullos suos in nido positos ad directum solis splendorem dirigere, vt eius radios apertis ac firmis oculis respiciant: sic parentes debent filios suos statim in pueritia ad Christum solem iustitiæ dirigere, vt eum colant, eum contemplentur, & summa charitate prosequantur. Ita fecit Tobias, qui vt 1. cap. lib. eius scriptum est, filium suum Tobiam à iuuentute docuit timere Deum, & abstinere ab omni peccato. Parentes qui filiis suis habenas laxant, vt effrenatos sequantur appetitus, magna digni sunt pœna: & filiorum scelera illis meritò tribuuntur. Lacedæmonii cùm duo fratres crudeli odio inter se dissiderent, patrem, vt ait Plutarchus, pœna mulctarunt, totum eorum delictum illi imputantes. Huiusmodi parentibus illud psal. 105. potest accommodari: *Immolauerunt filios suos & filias suas dæmoniis.* Cùm cithara numeris suis absoluta discrepantes dissidentésque efficit côcentus, non tam ipsa reprehenditur, quàm citharœdi manus minus apta ad eliciendos neruorum sonos: sic cùm filius peruersorum morum sonos fundit intemperâter & dissolutè, non tam illi, quàm patri est error ille tribuendus, quando pater eius flagitia dissimulat, & inulta relinquit. Et quia filii solent imitari patres, dicitur in antiquo prouerbio: Est filius patris: quo vtitur Marcus Varro, vt ait Nonius Marcellus. Eo quidam Alexandrum magnum notauit, vt refert Philostratus in Aristide, quòd patris ambitionem imitaretur. Imò immoderata Alexandri dominandi cupiditas eius patri imputatur, qui in illam non animaduertit. Idem potest dici de pontifice erga subiectos, de domino erga seruos: de magistro erga discipulos. Hac ratione ducti pharisæi Christum reprehendebant, quòd discipulis suis permitteret manus non abluere ante ciborum sumptiones. Dicebant enim. *Quare discipuli tui transgrediuntur traditiones seniorum? Non enim lauant manus suas cum manducant.* Hac in re attingebant scopum, quòd referebâtur magistrum discipulorum culpam, quam ipse videns non castigabat. Sed in hoc errabant, quòd illud esse errorem credebant. Non enim discipuli tenebantur ad quamcunque cibi sumptionê manus abluere: nec incœptæ illæ impiorû Iudæorum traditiones eos obligabant.

Similitudo

ab

Matt. 15

e *Erat ei pomarium vicinum domui suæ.*) Id est, habebat hortum, siue agrum consitum proximum domui suæ. In quibusdam codicibus est pomœrium: sed error est librarii aut typographi.

f *Ad ipsum confluebant Iudæi.*] Nimirum qui fuerant à Iudæa Babyloniam abducti: erat enim apud illos in ampliore pretio, cæterísque honoratior.

g *Constituti sunt duo senes iudices in illo anno.*) Etsi Iudæi captiui erant regis Babylonii, tamen constituebant sibi iudices ex natione sua de tribu Iuda, illud ita rege permittente, & Deo ordinante. Nunquam enim sceptrum fuit ablatû de tribu Iuda nisi in Christi aduentu, iuxta Iacobi vaticinationem ca. 49. Gene. mandatam. Iudæi autem constituerunt anno illo duos senes, qui ipsorum rempublicam gubernarent: quia senectus comparat vsum, atque experientia multarum rerum authoritatem, consilium, & nominis amplitudinem: & extinguit turpium cupiditatum ardorem. Apud Romanos ordo amplissimus & consilium publicum & grauissimum, quòd esset ex senibus, vocabatur senatus. Cap. 3. Exodi vbi nos habemus: *Congrega seniores Israel:* Pro, seniores, habent Septuaginta γερουσίας, hoc est, senatum. Vt palma in iuuentute non fert fructum, sed postquam senescit, efficitur fructuosa: sic homo dum iuuenis est, non solet maturum solidúmque virtutum & sapientiæ fructum præbere: at in senectute, quæ est maturitas ætatis, vberes pulchrósque fructus producit: Ca. 12. ait ita Iob: *In antiquis est sapientia, & in multo tempore prudentia.* Et ecclesiasticus 25. *Corona senum multa peritia, & gloria illorum timor Dei.* Ca. 19. Leuitici ait Deus: *Coram cano capite consurge, & honora personam senis.* Sunt igitur senes honorandi, & in magistratibus & dignitatibus constituendi. Ait Xiphilinus in Augusto præcepisse eundem imperatorem cuidam magno magistratui, vt illis tantùm rempublicam gubernandam committeret, qui rerum experientia pollerent. Plato dialogo 6. de legibus docet, neminem esse ad reipublicæ gubernaculum admittendum, nisi sit annos natus quinquaginta ætatis. Est enim plerúmque temeritas ætatis florentis, prudentia verò senectutis. Eratosthenes adolescentiam & iuuentutem veri & æstati comparabat, senectutem hiemi: Autores sunt Stobeus & Fauorinus: licet affectat Ælianus lib. 13. de varia historia Euripidem comparasse florentem ætatem cum vere, quando fructus & fruges in flore & herba sunt, senectutem autem cum autumno fœcundissimo, quando vberes dulcésque fructus percipiuntur. Seneca in epistola quadam: Gaudeo, inquit, quod senuerim, quòd vitia in me senuerint. Bion Borysthenites senectutem aiebat portum esse malorum teste Laertio, tametsi Maximus in sermonibus & Antonius in Melissa id attribuunt Soloni. Tunc respublicæ labefactabuntur: & penitus euertentur, cùm contemptis senibus sapientibus, fuerint per adolescentes temerarios gubernatæ: cùm pueri senibus debitum honorem non tribuerint. Volens Esa. præsentem tunc Hierosolymæ confusionem, imminénsque exitium significare, satis esse putauit, dicere cap. 3. dixisse Deum: *Dabo pueros principes eorum.* Et paulò pòst. *Tumultuabitur puer contra senem: & ignobilis contra nobilem.* Eodem modo Ieremias Threnorum 4. *Facies sacerdotum non erubuerunt: nec senum misertî sunt.* Et quamuis hæc de corporis senectute intelligantur: ea tamen senectus quæ potissimum laudatur, est vita pura, integra, inuiolata, & virtutibus munita: etiam si non exeat terminos iuuentutis. Quod Deus dixit Mosi capit. 11. Numerorum: *Congrega mihi septuaginta viros de senibus Israel, quos tu nosti, quòd senes populi sint:* de senibus iuxta morum grauitatem, virtutem, & sapientiam intelligitur. Si enim corporis quæreretur senectus, à tot possent senes illi cognosci, quot videri. Cùm autem Deus dicat: *Quos tu nosti, quod senes populi sint:* indicat non tam corporis, quàm animi senectutem eligendam esse. Cap. 4. libri Sapientiæ scriptum est. *Senectus venerabilis est non diuturna, nec annorum numero computata: cani enim sunt sensus hominis, & ætas senectutis, vita immaculata.* Salomon in ætate florescente Deum timuit, & dilexit, & sapientiam

Similitudo

3. Reg. 3. & 4. 5

com-

comparauit: ac in senectute & vitæ occasu contaminauit se pestilentibus flagitiis, & vt verbis vtar diuinæ scripturæ: *Deprauatum est cor eius per mulieres.* Alia herbeseeoria caput habent candidum, sed caudam viridem. Eodem pacto bi duo senes, de quibus hic loquitur Daniel, cani erant, sed impodici, qui videntes pulchram Susannam, eius obscœno exarserunt amore, & incredibili cupiditate turpis voluptatis flagrauerunt. Ex quo effectum est, vt perniciem sibi, æternamque infamiam pararent. Quemadmodum pulchra varietas colorum pantheræ allicit ad se alia animalia, quæ ibi interficiuntur: sic pulchritudo Susannæ illius petulantes senes ad se attraxit, qui terram nomini suo maculam iourétes extrium sibi machinati suot, & perpetuam labem in familia tanti generis reliquerunt.

Similitudo

h *Quia egressa est iniquitas de Babylone à senioribus.* Hæc ait Daniel dixisse dominum: quia ipse Daniel ea dixit spiritu domini. Soleot enim diuini vates verba suo Deo, à quo illa acceptiuot, tribuere. Ita Esaias capite 1. *Audite cæli, auribus percipe terra, quoniam dominus locutus est.* Fortasse sunt hæc verba in aliquo propheta: sed ego ingenuè fateor, me illa non inuenisse, saltem formaliter. Apud Ieremiam cap. 23. sunt hæc verba: *A prophetis Ierusalem egressa est pollutio super omnem terram.* Et 29. *Assumetur ex eis maledictio omni transmigrationi Iudæ, quæ est in Babylone, dicentium: Ponat te dominus sicut Sedeciam, & sicut Achab, quos frixit rex Babylonis in igne, pro quo fecerunt stultitiam in Israel, & mœchati sunt in vxores amicorum suorum: Dicit dominus.* Etsi enim Daniel nullam in horum duorum senum tenentu mentionem faciat regis Babylonis: tamen eis permissione interfecti sunt. Fortasse fuerunt hæc verba quæ hic dicit Daniel, scripta in aliquo eorum librorum, qui desiderantur. Nam ex capite Numerorum 21. fuisse quendam librum bellorum domini liquet, quem modò non habemus. Et ex capite trigesimotertio libri secundi Paralipomenon constat fuisse librum Chozai, qui nunc non extat. Decimo capite Iosue, & 1. capite libri 2. Regum fit mentio libri iustorum. In fine libri primi Paralipomenon sunt verba hæc. *Gesta autem Dauid regis priora & nouissima scripta sunt in libro Samuelis videntis, & in libro Nathan prophetæ, atque in volumine Gad videntis.* Liber Samuelis est liber primus Regum: sed liber Nathan, & liber Gad desiderantur. Cùm autem multi ex libris antiquis iam non exteot, probabile est, in aliquo eorū scripta fuisse verba hæc, quæ hoc loco à Daniele citantur.

i *Qui videbantur regere populum.* Aduerte. Non ait: qui regebant populum: sed qui illum regere videbantur. Præclarè quidem: nam impij principes & pontifices destruunt, & non gubernant: tametsi videantur gubernare. Ad huiusmodi præsidem illud applicatur, quod ait Zacharias decimo: *O pastor & idolum derelinquens gregem.* Idolum oculos habet, sed non videt: os habet, sed non loquitur: pedes habet, sed non ambulat: ita nefarius præses videtur videre, loqui, ambulare: sed nihil minus. Vt lucerna non potest alias incendere, nisi ipsa incensa sit: sic nec qui præest, alios ad virtutem inflammare, nisi ipse ea sit præditus eiúsque amore inflammatus. Similiter nemo potest cæcum ducere, nisi videat. Nam vt Christus dominus ait: *Si cæcus cæcum ducat: ambo in foueam cadunt.* Vt norma qua laterum æqualitatem fabri perpendunt: non potest alia ad rectam æqualitatem ducere, nisi ipsa sit æqualis: sic nec princeps famulorum vitam ad certam rationis regulam dirigere, nisi ipse sit rectus.

Similia.

Matt. 15. Luc. 6.

Similitudo

k *Omnes qui habebant iudicia.* Id est omnes Iudæi, qui habebant controuersias & causas. In Græco est: πάντες οἱ κρινόμενοι. Hoc est, omnes litigantes. Ac ita habent nonnulli codices emendati ad marginem. Sed sensus est idem.

l *Cùm autem populus reuertisset per meridiem.* Hoc est, cum populus hora meridiana egressus esset ab aula Ioacim, vbi causæ & iudicia agebatur: & vnusquisque se ad proprium conferret domicilium.

m *Ingrediebatur Susanna, & deambulabat in pomario viri sui.* Exibat è domicilio suo, & ingrediebatur hortum clausum, vbi deambulabat. Tempus illud eligebat, quando domus erat hospitibus vacua: ne ab illis videretur: diligebat enim verecundiam & solitudinem. Eam ob causam non peragrabat plateas: ne exemplo Dinæ experiretur detrimentum. Sed in horto suo abstrusò deambulabat. Hinc colligit Origenes licere cōueniente tempore & loco deambulare ad corpus reficiendum & sustentandum.

Gen. 34. Origen.

n *Et videbant eam senes.* Nam aut ipsa eorum aspectū non reformidabat ob eorum senectutem, & sanctitatis opinionem: aut ab illis aspici nesciebat.

o *Exarserunt.* Hoc est, obscœno amore flagrarunt. Ideò ait Iob capite 31. *Ignis est vsque ad perditionem deuorans.* Et Oseas 7. *Omnes adulterantes quasi clibanus succensus à coquente.* Hoc potest de amore erga idola intelligi: sed est metaphora desumpta ab ardente erga mulieres amore, qui animum incendit, & intelligentiam atque rationem obscurat. Id intelligens Ecclesiasticus ait capite 9. *Auerte faciem à muliere compta, & ne circumspicias speciem alienam. Propter speciem mulieris multi perierunt: & ex hoc concupiscentia quasi ignis exardescit.* Et Dauid Psal. 118. *Auerte oculos meos, ne videant vanitatem: in via tua viuifica me.* Deberent senes illi appetitibus deprauatis resistere, & cum hostibus animæ fortiter præliari. Vult enim Deus, cælestis ille dux, vt sui milites vehementer pugnent, & strenuè congrediantur. Id significat diuinus vates, cùm ait Psalm. 59. *Dedisti metuentibus te significationem, vt fugiant à facie arcus:* Quæ verba possunt ex Hebræo rectè transferri. Dedisti metuentibus te vexillum, vt triumpharent à facie arcus. Hoc est, voluisti, vt tui forti animo militarent aduersus proprias appetitiones corruptas, vt ita de sagittis arcuum, de funestis tentationibus, de seipsis triumpharent. Milites enim in prælio fortius pugnant videntes vexillum, quàm si illud non videant. Tu autem aduerte: litera quædam habet fugere, altera verò triumphare, & extolli: quia fugere seipsum triūphare est, & efferri. Vult Deus, vt à nobis ipsis fugiamus, quo de nobis victoriā reportemus. Hæc fuga est illustris victoria, gloriosus triumphus, & admirabile trophæum. Debemus à nobis fugere ad Deum: at illi duo senes à Deo fugerunt ad seipsos, séque statim deprauatæ appetentiæ tradiderunt.

q *Declinauerunt oculos suos ne viderent cœlum.* Iuxta illud psalmographi: *Oculos suos statuerunt declinare in terram.* Non cœlum curarunt, sed terram: non spiritum, sed carnem. Permiserunt oculos animi sui obcæcari. Nec mirum: nam veteres amorem cæcum pingebant: quoniam non solùm ipse cæcus est, sed eos etiam plerumque efficit cæcos, quos amplectitur. Vnde Oseas 4. cap. *Fornicatio, inquit, & vinum, & ebrietas auferunt cor.* Et Homerus Maronianus huiusmodi amorē vocat cæcum ignem, cùm ait: Vulnus alit venis, & cæco carpitur igne.

Virgil.

q *Neque recordarentur iudiciorum iustorum.* Quæ scilicet ipsi, vt iudices erant iustè laturi. Vel neque reminiscerentur iustorum iudiciorum Dei. Nam impij eorum obliuiscuntur iuxta illud diuini psaltis: *Auferuntur iudicia tua à facie eius.*

Psal. 9.

r *Sicut heri & nudius tertius.* Id est, pro more quotidiano: sicut solita fuerat tépore præterito. Schema est

in literis diuinis vsitatissimum: vt Genesis 31. Deuteronomij 19. 1. Regum 19. secundo Reg. 5. & multis aliis in locis.

s *Afferte mihi oleum & smegmata.* Hoc oleum erat liquor aliquis aromaticos, quo fœminæ tunc vngere corpus solebant. Smegma erat etiam liquor ex aqua & hordeo ad corpus refrigerãdum. Albertus Magnus ait smegmata vnguenta esse, quibus sudores restringũtur. Alij asserunt esse saponem, quo & vestes & corpora abluuntur, a verbo σμήχειν, quod est abstergere, & perpurgare.

t *Cum autem egressæ essent puellæ.* Hoc est, egressis puellis à pomario, accesserunt duo senes ad Susannam, quæ sola manebat.

v *Si enim hoc egero, mors mihi est.* Id est, si assentiar vobis, mors mihi est à lege inflicta. Iubebat enim lex occidi adulteram capite 20. Leuit. & 22. Deuteronom. Vel sic: Si peccauero, & nefarium adulterij facinus admisero, in mortem animæ incurro: incido in crimé mortiferum. Flagitium graue & funestum mors est: ideò enim appellatur peccatum mortale, quòd animam occidat. Id intelligens Sapiens ait: *Homo per malitiam occidit animam suam.* Et Christus dominus: *Dimitte mortuos sepelire mortuos suos.* Quid est apud Ezech. 37. *campus plenus ossibus mortuorum*, nisi mundus plenus peccatoribus? Id intelligens diuus Paulus ait capite 2. epistolæ ad Ephes. 2. *Vos conuiuificauit, cum essetis mortui delictis & peccatis vestis.* Id est, cum propter peccata vestra mortui essetis, & morte æterna digni. Et in priore ad Timoth. 5. *Vidua quæ in deliciis est viuens mortua est.* Et 8. ad Rom. *Si secundum carnem vixeritis, moriemini.* Et 14. eiusdem impios appellat mortuos, iustos autem viuos, cùm ait: *In hoc enim Christus mortuus est, & resurrexit, vt & viuorum & mortuorum dominetur.* Hoc est, tam eorum qui sunt in gratia, quàm eorum, qui sunt pestilente scelere maculati. Methodius tamen per viuos intelligit animas immortales, per mortuos autem corpora ad interitum tendentia. Et diuus Ioannes ait cap. 3. Apo. *Nomen habes, quòd viuas, & mortuus es.* Hoc est, censeris viuus quo ad corpus, & mortuus es quo ad animam: quia nec Deum diligis, nec proximum. Et capite 3. prioris epistolæ suæ: *Nos scimus*, inquit, *quoniam translati sumus de morte ad vitam, quoniam diligimus fratres. Qui non diligit, manet in morte.* Hæc ille: & sapienter quidem. Nam Deus est centrum, in quo lineæ sunt coniunctæ & simul congregatæ. Vt enim in sphæra fieri non potest, vt linea in centro separetur à linea, nisi separetur à centro indiuisibili: ita haud quaquam potest fieri, vt nos à nobis per dissidium & discordiam separemur, quin à Deo disiungamur. Qui odio & inimicitia prosequitur proximum, à Deo est diuisus, & separatus: & ex consequente à vita: ipse enim ait apud Ioannem 11. *Ego sum resurrectio & vita.* Et Ioann. capite 14. *Ego sum via, veritas, & vita.* Igitur qui non diligit, separatur à centro: separatus à centro, separatur à Deo: separatus à Deo, separatur à vita, separatus à vita, manet in morte. Ergo qui non diligit manet in morte. Hæc est illius loci diui Ioannis philosophia, excelsa quidem & cælestis, quam ipse paucis, sed plenissimis sapientiæ verbis nos docuit. Quemadmodũ separata anima à corpore illud dicitur mortuum, ita separata gratia ab anima, ipsa anima mortua appellatur. Vnde Augustin. gratiam animam animæ vocauit: & peccatum mortem. Hæc est mors, de qua ait Iacobus apostolus in epistola sua canonica: *Peccatum cum consummatum fuerit, generat mortem.* Nam vt ait Ezechiel 18. *Anima quæ peccauerit, ipsa morietur.* De hac morte intelligitur illud 2. Reg. 22. *Præuenerunt me laquei mortis.* Et illud Tobiæ 12. *Eleemosyna à morte liberat.* Hanc mortem machinatur nobis diabolus, *qui venit, vt furetur, mactet, & perdat*, vt verbis vtar D. Ioannis capite 10. Christus autem, vt ipse eodem ait loco, *venit, vt vitam habeant, & abundantiùs habeant.* De hac vita ait D. Petrus capite 3 prioris canonicæ suæ: *Tanquam cohæredibus gratiæ vitæ.* Et diuus Ioannes capite 3. etiam prioris epistolæ suæ: *Trãslati sumus de morte ad vitam.* Quemadmodum vita animalium procedit à corde, & vita arborum à radice: sic vita gratiæ à diuina misericordia. Eam ob causam ait psalmographus 68. *Quærite Dominum, & viuet anima vestra.* Sed quoniam multi renuunt vitam hanc, quam Deus voluntate præcedente vult omnibus tribuere, manent sine gratia duri & obstinati. In venis lapidum inueniuntur aliquando imagines quædam & figuræ, licet imperfectæ animalium: nam intendens natura producere animal, cum non inueniat dispositionem, producit animalis figuram, non autem vitam: & manent lapides illis figuris ac imaginibus insigniti. Ita Deus etsi paratus est semper ad gratiam infundendam: *vult enim*, vt diuus ait Paulus, *omnes homines saluos fieri*, cùm tamen nos inueniat minimè dispositos, solet eam dimittere: ex quo efficitur, vt figuram habeamus viuorum, cùm tamen mortui simus: & per flagitiorum obstinationem in lapidum duritiem transeamus. Aspicis funestum peccatum mortem esse, de qua hoc Danielis loco loquitur Susanna.

Sap. 16.
Mat. 8.
Luc. 9.
1. Ioan 3.
Similitudo
Iacob. 1.
Similitudo
Similitudo
1. Tim. 2.

x *Si autem non egero, non effugiam manus vestras.* Id est, si vobis non assentiar, me ad cædem falso crimine vocabitis.

y *Absque opere.* Hoc est, sine peccato. Sensus est: Potius volo mori, quàm Deum offendere, & me nefario flagitio polluere. Mortem corporis potiùs eligo propter Deum, quam turpiter peccare. Magna profectò honestas & constantia, & gloriosa fœmina digna, quæ nos docet exemplo suo, vt eximiam mortem turpi vitæ anteponamus. Nam vitæ curriculum breue est, cursus gloriæ sempiternus: corpus est caducum anima immortalis. Eam ob causam dicebat Christus dominus apud Matthæum 10. *Nolite timere eos, qui occidunt corpus, animam autem non possunt occidere: sed potius timete eum, qui potest animam & corpus perdere in gehennam.* His Dei nostri verbis incensi infiniti homines mortem contemnunt, & ad ipsius gloriam, veræque honestatis præstantiam morte etiam proposita amore inflammati rapiuntur. Qui ita vitam propriam dilexerint, vt eam Christo præposuerint, amittent illam: qui autem parati extiterint ad illam propter Christum fundendam: vbi existimant vitæ iacturam facere, acquirunt illam: perdunt enim temporalem & consequuntur æternam. Id voluit dominus Iesus his verbis significare apud Ioann. 12. *Qui amat animam suam, perdet eam: & qui odit animam suam in hoc mundo, in vitam æternam custodit eam.* Quemadmodum qui feudum habet ad tempus, nimirum in vltima vita duntaxat, & desiderat illud in fatiosim, vt aiunt, habere, reddit illud proprio domino, qui illud ei donat perpetuò: sic nos cum vitam habeamus ad tempus, debemus illam Deo tribuere, vt illam æuo sempiterno possideamus. Vt vir prudens arculam incendio, aut naufragio potiùs exponit, quàm pretiosum monile, quod in ea continere solebat: (dat enim operam, vt illud quod maioris est pretij, potiùs seruet, quàm arculam,) ita nos debemus corpus potius periculo committere, quam animam, & summa ope niti, vt eam custodiamus, quòd multò sit illo pretiosior & præstantior. Huius fœminæ fortitudinem & honestatem imitemur, quæ vt Chrysostomus ait in homilia de Susanna, aspernabatur, quod audiebat, quia timebat eum, quem nihil latebat.

Simila.
Similitudo

Excla-

z *Exclamauit voce magna Susanna.* Vt scilicet se à senibus defenderet manus ei ac vim inferentibus, & stuprum inferre conantibus. Fortior fuit Susanna, quam Lucretia, quæ ne macularetur infamia, quam ei Tarquinius minabatur, consensit corpore maculari: sed posteà illatum stuprum morte luit voluntaria, vt Tit. ait Liu li. 1. ab vrbe condita. At Susanna nulla infamia territa adduci potuit, vt impudicis seoib. sensum preberet, quin potius aduersus eos magnas & querib undas voces emisit.

aa *Exclamauerunt autem senes aduersus eam.* Quasi scelus eius ferre non valentes, & vt eam prius accusarent. Eodem pacto fecerat impudica illa Ægyptia vxor Putifaris, quæ videns se à casto Ioseph contemptam, clamoribus & accusationibus omnia miscuit.

Gen. 39.

bb *Et occurrit vnus.* Subaudi, de duobus senibus: & aperuit ostium pomarij, tanquam per illud adulter fugisset.

cc *Venerunt & duo presbyteri.* Hoc est, duo senes, qui calumniam in Susannam adhibebant, cui falsum crimen obiectabant. Qui antea vocabãtur senes, modò vocantur presbyteri. Presbyter enim idẽ est quòd senex, siue senior. Quam ob causam sacerdotes ob morum grauitatem presbyteri dicuntur. Et credibile est illos duos senes fuisse sacerdotes, erant enim de tribu Iuda, quæ erat cum tribu Leui matrimoniis cõiuncta. Ea Leui autem erant sacerdotes.

dd *Venit cum parentibus & filiis, & vniuersis cognatis suis.* Credibile est narrasse eam illis omnem veritatẽ, suam castitatem, & senum impudentiam. Quam ob causam eam comitabantur.

ee *Erat enim cooperta.* Honestatis causa. Vel ob ruborem, pudorem, luctum, & mœstitiam.

ff *Posuerunt manus suas super caput eius.* Veluti in testimonium veritatis accusationis proponendę, vt crimẽ quod eam admisisse dicebant, in caput ipsius redundaset. Cap. Leui. 24. scriptum est: *ponãt omnes, qui audierũt, manus suas super caput eius: & lapidet eum populus vniuersus.* Vel ponere manus super caput alicuius est, eius infelicitatem significare.

gg *Quæ flens suspexit in cœlum.* Vt oculis corporis piatum lachrymarum plenis cœlum corporeum aspiceret: & mentis oculis Deum intueretur verum iudicem, in quo solo spem figebat: cuius summa animi intentione auxilium implorabat. Et suum committebat negotium, qui est conscius veritatis. Idem faciebat Iob qui dicebat cap. 6. *Ecce enim in cœlo testis meus, & conscius meus in excelsis.* Hoc in acerbis calamitatibus est viris iustis singulare solatium, credere iustum Deum omnia aspicere, & potentissimum dominum ac clementissimum patrem ærumnas suorum clarissimè intueri. Id consolabatur Susannam: eámque incitabat, vt vim lacbrymarum profundens ad ipsum Deũ tanquam ad arcem tutissimam pectore toto confugeret. Idem sentiens Iosaphat periculis cinctus, & in calamitate versatus emisit: *Cum ignoremus, quid agere debeamus, hoc solùm habemus residui, vt oculos nostros dirigamus ad te.* Solum Deum cogitabat, & inuocabat, & in illum mentis aciem intendebat. In eadem sententia erat Dauid, cum aiebat psalm. 24. *Ad te domine leuaui animam meam: Deus meus in te confido, non erubescam.* Et paulò pòst: *Oculi mei semper ad dominum, quoniam ipse euellet de laqueo pedes meos.* Et psalm. 120. *Leuaui oculos meos in montes, vnde veniet auxilium mihi.* Et psal. 122. *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis.* Quare nos in ærumnis versati oculos ad sancta cœli templa sublatos habeamus, clementem Deum precibus ardente pietate incensis obsecrantes, vt calamitates nostras placidis oculis intueatur, nos à periculis eripiat, & magnitudinem suæ erga nos misericordiæ ostendat. Sed etiam si non statim videamus liberationem nostram, non tamen debemus cadere animo in acerbitatibus versati, & telis falsorum testimoniorum percussi. Nam vt arca fœderis transiuit per fluctus, atque Iordanis aquas, afflictionum significatrices, ad dulcem promissionis terram: ita nos per multos calamitatum fluctus ad suauem cœlorum patriam perducendi sumus: si Deum fuerimus summo amore prosecuti, & ad illum proprio animo confugerimus. Nõ existimemus ipsum Deum nos repellere, quin potius credamus eum esse, qui tempore opportuno nobis feret opem: quoniam ipse nos ad seipsum inuitat, cùm ait apud Matt. 11. *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos, Tollite iugum meum super vos, & inuenietis requiem animabus vestris.* Requiem nobis præcipuè animi promittit, non corporis. Ex quo efficitur, vt viri pietate ac virtute præstantes in medio calamitatum sentiant singularem animi consolationem. Tu verò perpende afflictionis vtilitatem, quæ ab intimo Susannę pectore lachrymas eduxit. Nõ solùm pios animos, sed dura pectora aliquando compungit. Vt petra percussa virga effudit aquarum copiam: sic cor afflictione vulneratum lachrymarum abundãtiam. Felix calamitas quæ nos mouet ad pias lachrymas, & ducit ad Deum. Nam vt diuus ait Gregorius, mala quæ nos hic premunt, ad Deum ire compellunt. Ac vt diuus ait Paulus in 2 ad Tim. 2. *Si sustinebimus, conregnabimus.* Et ad Rom. 8. *Si compatimur, vt glorificemur.* Quare non debemus cadere animo, & amittère tolerantiam, cùm nos viderimus ærumnis, falsisque testimoniis afflictos: quin potius ante oculos ponamus verba illa diui Pauli capite 6. posterioris ad Corinthios 2. *In omnibus exhibeamus nos metipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in tribulationibus: per arma iustitiæ à dextris & à sinistris, & per gloriam & ignobilitatem, per infamiam & bonam famam, vt seductores & veraces.* Intelligamus esse afflictionem potionem salutarem à sapiente medico datam: qua viri magnanimi nutriuntur, & recreantur. Vt profunda magni fluuij aqua maiores pisces generat quàm exigui fluminis parua: sic quanto maior ęst afflictio, tantò maiores alit animos & spiritus. Filij Israelis quãtò magis opprimebãtur ab Ægyptiis, tantò amplius crescebant. Vt pisces sine aqua putrescunt, iuxta id quod ait Esaias cap. 50 sic homines sine calamitate. Non legimus Susannam vnquam tam ardentes preces emisisse ad Deum, nec tam vehementer ad cœlum suspexisse, quàm cùm se vidit in calamitatum angustiis versatam. Vt columba videns se & retibus aucupum, & iaculis ac sagittis agitatã, nullum salutarius videt remedium, quàm altum petere, & sublime volare: ita pia ac innocens Susanna videns se falsis duorum impudicorum senum testimoniis lacessitam, nullum vtilius alleuamentum & perfugium suis inuenit incommodis, quàm tendere in cœlum, & ad diuinum numen afflictu animo euolare.

2. Par. 20. — Iosue. 3. — Exod. 17. — Num. 20. — Gregor. — Similo. — Simile. — Exod. 1. — Simile. — Similitudo

hh *Et dixerunt presbyteri.* Hoc est, duo senes impudici, iudices illius anni.

ii *Ingressa est hæc* Particula, hæc, indicat contemptionem: Ac si dicerent: ista scelerata, quam nominare non audemus, quòd sit nomine indigna. Ita Iudæi de Christo dixerunt: *Non hunc, sed Barrabam.* Et alibi: *Hic autem vnde sit, nescimus.* Et alibi: *Hunc inuenimus subuertentem gentem nostram.*

Matt. 27. Mar. 15. Luc 23. Ioan. 18. Ioan 9. Luc. 23.

kk *Cùm essemus in angulo pomarij.* Vt scilicet possemus causas & controuersias conferre, & occultè eas communicare.

ll *Huius rei testes sumus.* Estis quidem, sed mendaces, falsum testimonium in fœminam innocẽtem dicẽtes. Iusta autẽ Susanna Deum habet testem, qui nec fallit, nec fallitur. Ipse ait apud Ierem. c. 19. *Ego sum iudex & testis.* De illo ait Dauid psalm. 88. *Et testis in cœlo fidelis.*

Præter hunc testem habet Susanna conscientiã suam, qua oblectabatur. Nam vt ait apostolus 2. ad Corinthios capite 1. *Gloria nostra hæc est testimonium conscientiæ nostræ.* Sed non est mirum audisse Susannam aduersus se falsum crimen, cùm de Christo Deo nostro sit dictũ capite 26 euangelij Matthæi: *Audis quanta aduersum te testificantur?* Testes requiruntur in iudicio, sed veri, graues, & integri. Cap. 20. Exodi ait Deus: *Non loqueris contra proximum tuum falsum testimonium.* Testis vetus similis est vitro puro liquoris infusi colorem referenti: & splendido speculo propriam rei imaginem repræsentanti. Capiti 23. Exodi sunt hæc verba mandata. *Non suscipies vocem mendacij, nec iunges manum tuam, vt pro impio dicas falsum testimonium.* Hoc est: Ne admittas rumorem falsum aduersus proximos tuos: nec adiuues impium hominem falso testimonio. Vel, nec paciscaris cum impio, vt sis testis iniquus. Dare enim alicui manum est ei opem ferre, aut cum illo pacisci. Vel iungere manus, illo loco idem est quod iurare. Prohibet Deus omne falsum testimonium, illud præsertim, quod est iureiurando confirmatum. Solet Deus falsos testes graui supplicio afficere: iuxta illud capitis Prouerbiorum 19. *Testis falsus non erit impunitus: & qui mendacia loquitur, non effugiet.* Et illud capite 21. *Testis mendax peribit.* Et illud capite 28. Ecclesiastici: *Lingua testificans adducit mortem.* Id quod his duobus senibus contigisse testatur scriptura. Intolerabili laborat stultitia, qui existimat se mendaciis esse victoriam perpetuam consecuturum. In Prouerbiis ait ita sapiens capite 10. *Qui nititur mendaciis, pascit ventos, idem autem ipse sequitur aues volantes.* Sed mendacia iocosa aut officiosa non tantùm afferunt detrimenti, quantum perniciosa: cuiusmodi erant ea, quæ duo senes aduersus innocentem Susannam dicebant. Quare meritò fuit illis vita erepta. Vt membra quædam amputantur, si carent spiritu, & reliquas corporis contaminant partes: sic falsi testes in re graui sunt ab hominum sociatione tãquam à corpore humano segregandi. Medici enim membra putrefacta sunt, ne alia membra labefactent. Et qui rempublicam saluam esse volunt, homines perditissimos ex vrbe depellũt, ne alios corrumpant.

mm *Et condemnauerunt eam ad mortem.* Approbantes sententiam à iudicibus latam aduersus eam.

nn *Exclamauit autem voce magna.* Cùm magnum esset periculum, magna voce Susanna ad dominum clamauit: & liberata est. Hunc locum explicans Ambrosius lib. 3. officiorum ait: Dum honestati intendit, etiã vitam reseruauit: quæ si id, quod sibi videbatur ad vitã vtile, prætuptauisset, non tantam reportasset gloriam. Imò etiam id quod non solùm inutile, sed etiam periculosum foret, fecisse, pœnam criminis forsitan non euasisset.

oo *Qui absconditorum es cognitor.* Id est, qui omnia cognoscis, quamuis hominibus abscondita. Id ait in epistola 4. ad Hebr. apostolus his verbis: Nõ est vlla creatura inuisibilis in conspectu eius: omnia autem nuda & aperta sunt oculis eius. Deus incommutabilis & sempiternus omnia in luce propria, in se ipso tanquã in clarissimo speculo, omnium rerum similitudinem atque ideam continente & repræsentante inuariabiliter conspicit. Vnde Eccle. cap. 23. *Domino Deo,* inquit, *antè quàm crearentur, omnia sunt agnita, & post perfectum respicit omnia.* Ideò sequitur in hac oratione Susannæ: *Qui nosti omnia antè quàm fiant.* Perpende obsecro, quémadmodum Susannæ deuotio calamitate & dolore augeatur. Vt ignis flatu pressus accrescit: sic virtus afflictione agitata propagatur.

pp *Suscitauit dominus spiritum pueri.* Excitauit Deus gratiam, quam in Danielem contulerat, & in actum insolitum ac diuinum fecit procedere. Spiritum in eo quiescentem, & propter ætatis imbecillitatem opera sua non ostendentem suscitauit Deus, vt admirabilem pueri sapientiam & virtutem, eximiam Susannæ honestatem & innocentiam, & effrenatam senum intemperantiam & calumniam declararet.

qq *Mundus sum ego à sanguine huius.* Hoc est, non assentior huic capitali sententiæ. Exclamo esse fœminam hanc innocentem, atque iniustè damnatam. Hæc verba procedebãt à Spiritu Dei, quem habebat. At multò aliter fecit Pilatus, qui verbis dixit se innocentem à sanguine Christi, re autem ipsa illum ad mortem damnauit. Quid illis proderat manus lauare, cum de eius & Iudæorum manibus illud intelligatur Esaiæ. *Manus vestræ sanguine plena sunt?* Accipitur sanguis pro morte: vt Gen. 4. *Vox sanguinis fratris tui clamat ad me.* Et quarti Reg. nono: *Vlciscar sanguinem seruorum meorum.* Accipitur etiam sanguis pro pecunia, qua emitur alimẽtum, quod vertitur in sanguinem. Ita illud Michææ intelligitur aduersus impios principes & magnates iudicium ob munera peruertẽtes, populúmque tributis onerantes: *Qui ædificatis Sion in sanguinibus.* Hoc est, qui extruitis ædificia pecunia, quam pauperibus eripitis, qua illi erant alendi. Qui ornatis montem Sionem aulis magnificis, & in Hierosolymã in eo sitam ornamenta ædificiorum congeritis, muneribus quæ à litigãtibus accipitis, & tributis, quibus populum opprimitis, & oneratis. Eodem pacto Habacuch cap. 2. *Væ qui ædificat ciuitatem in sanguinibus.* Fortasse hoc dixit propter cædes, quas impij iudices viris innocentibus moliebantur. Ita intelligi potest illud Dauidis psal. 50. *Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ.* Ita appellat nefarium scelus, quod in morte Vriæ, quem expulit è vita, commisit. Vel per sanguines quælibet peccata intelliguntur: vt apud Oseam 4. *Sanguis sanguinem tetigit.* Hoc est, scelera eorum sunt continua. Passim tamen sanguis accipitur pro morte: vt Genes. 37. *Et celauerimus sanguinem ipsius.* Exodi 21. *Si fur accepto vulnere mortuus fuerit, percussor non erit reus sanguinis.* Primo lib. Machabæorum capite 9. *Vindicauerunt vindictam sanguinis fratris sui.* Matt. 23. *Non essemus socij eorum in sanguine prophetarum.* Et 27. *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.* Et hoc Danielis loco. *Mundus ego sum à sanguine huius.*

Similitu.

Similitudo

Similitudo

Matt. 27

Mich. 3.

rr *Quis est iste sermo, quem locutus es?* Id est, quid sibi volunt hæc verba, quæ loqueris? Voluit Deus, vt homines illi Danielem loquentem attenderent, eúmque quid de negotio illo sentiret, interrogarent.

ss *Sic fatui filij Israel.* Sensus est: Tam stulti estis ô filij Israelis, vt re nondum liquidò cognita & explorata, ita præcipitaremini in Susannam, mulierem fama claram, nobilitate insignem, honestate admirandam, verè Israelis filiam imitatione virtutum, vt citra disquisitionem illam ad mortem damnaretis? Hinc colligimus in causa capitali magnam cautionem & maturitatem esse adhibendam, & grauissimo iudicio esse huiusmodi causam iudicandam. Cæterùm Daniel homines illos vocat fatuos non ira ductus, nec odio concitatus, sed amore veritatis commotus. Non vt eos iniuria afficeret, sed vt ipsi hac reprehensione verbis aspera, sed charitatis plena resipiscerent, & ad veritatem mentis oculos reuocarent. Eodem pacto diuus Paulus: *O insensati Galatæ, quis vos fascinauit non obedire veritati?* Et Christus Deus noster apud Lucam capite vigesimo quarto. *O stulti & tardi corde ad credendum!* Quemadmodum medici non indignantur ægrotis, sed eorum morbis aliquando asperis medentur remediis:

ita qui alios viderint incidere in errorem, non debent iracundia ita stomachari, & illis irasci, vt velint eos contemnere, eorum æstimationem offendere, & maledictis violare: sed vitia corrigere, & verbis aliquando lenibus, aliquando duris, si opus fuerit, delinquentes ad virtutem traducere. Quare quemadmodum qui admonent amicè, audiendi sunt: ita qui inimicè insectantur, repellendi. Quod autem ait dominus: *Qui dixerit fratri suo fatue, reus erit gehennæ ignis*: intelligitur, quando hoc ex contemptione & ira & maleuolétia, & proposito lædendi procedit. Porro Daniel noluit illius erroris particeps esse: quin potius errantes feruore charitatis obiurgauit. Id docet apost. capite 5. ad Ephe. cùm ait: *Nolite communicare operibus infructuosis tenebrarum: magis autem redarguite.*

Matt. 5.

tt *Et dixerunt ei senes.* Non illi duo iniqui, qui Susannam ad capitis periculum vocauerant: sed homines, qui aderant, senectute coofecti, qui cæteros ætate & honore anteibant.

vv *Quia tibi dedit Deus honorē senectutis.* Id est, quàdoquidem tantam tibi Deus dedit authoritatem, vt honor senibus ob ætatis vetustatem, grauitatem & virtutem debitus, tibi adolescenti tribuatur. Ex modo Danielis intellexit populus, eum esse diuinitus instructū, in eóque esse spiritum Dei excitatum.

xx *Separate illos.* Subaudi, iniquos duos senes. Hoc ideò fecit, ne inter se conferentes sermones nouum aliquod fingerent mendacium.

yy *Cùm ergo diuisi essent.* Totum hoc fuit coram plurimis è populo: à quibus posteà conuinceretur, si negaret, quod dixisset: & vt varietatem testimoniorum illorum senum audirent, impiam eorum calumniam intelligerent, & veritatem, ac Susannæ innocentiam viderent.

zz *Inueterate dierum malorum.* Hoc est, tu qui longam ætatem tuam in vitiis contriuisti. Dies mali apud diuum Paulum capite 5. epistolæ ad Eph. sunt tempora inimica virtuti, in quibus multa scelera admittuntur. Mala sunt tempora non eorum natura, sed hominū malitia. Ita quidē ait: *Redimentes tempus, quoniam dies mali sunt.* Tunc redimitur tempus, quando illud quod malè consumptum est, virtutum actionibus, rectéque factis resarcitur. Dicitur etiam dies malus tempus calamitatis & tentationis: vt capite sexto eiusdem epistolæ ad Ephes. 6. *Vt possitis resistere in die malo.* Hoc est tempore afflictionis. Licet diuus Hieronymus loco illo per diem malū, diem iudicij vniuersalis interpretetur. Hoc autem Danielis loco idem est inueteratus dierum malorum ac flagitiis imbutus, & in maleficiis vetertimus. Hinc colliges esse falsos testes à iudice conscio obiurgandos.

aaa *Nunc venerunt peccata tua.* Vsque ad tempus hoc, accesserunt vitia, quibus te antea contaminabas: sed modò pœnas lues. Permittit Deus delinquere homioes vsque ad certam mensuram, vt ait Augustinus, quia impleta non amplius suffert eorum maleficia. Eo pacto intelligitur, vt testatur Chrysostomus, Genesis illud capite 15. *Nondum completa sunt iniquitates Amorrhæorum vsque ad præsens tempus.* Ac si diceret: Hác terrá ablaturus sum ab Amorrhæis: sed permittā eorum scelera vsque ad certum tempus, quo eos expellam. Tunc enim cum scelera ad scelera addiderint, & completa fuerint, iustè eos ac grauiter multabo. Idem est, quod psalmographus: *Appone iniquitatem super iniquitatem ipsorum, vt non intrent in iustitiam tuam.* Exprimit locus ille, inquit Theodoretus, Deum non prius vltorem esse, quàm homo sit flagitiosus.

Psal. 68.

bbb *Dicente Domino innocentem.* Capite Exod 23. ait ita Deus: *Insontem & iustum non occides.* Et capite 19. Leuit. *Non facies calumniam proximo tuo: nec vi opprimes eum.* Et 27. Deut. *Maledictus qui clam percusserit proximum suum.*

ccc *Sub qua arbore vidisti eos?* Nimirum Susannam & iuuenem scelus nefarium admittentes. Docet hic locus esse testes de circunstantiis interrogandos, vt veritas elucescat, & causæ cognitio dilucidè percipiatur. Diuus Ioannes Chrysostomus in Matthæum homil. 17. ita ait: Non solum respiciamus ad opera, sed ad tempus, & ad causam, & ad voluntatem: personarum quoque differentiam, & quantacunque alia ipsis operibus acciderunt, diligentissimè inquiramus. Non enim possumus ad veritatem aliter peruenire. Hactenus eorum verba: quæ sunt in sacros canones relata 23. quæstione 8. Occidit. Qua de re poteris videre extra de testibus. Cùm causa & digestis de furtis. Leg. Verùm.

ddd *Qui ait: Sub schino.* Hoc est, sub lentisco. Ita hunc locum Albertus Magnus interpretatur, & rectè quidem: nam lentiscus dicitur Græcè schinos, & Lusitane aroeyra. Arbor est satis nota in Hispania, Italia, & tota Europa vtilis, vt ait Dioscorides, & experiētia ostendit ad perpurgandos dentes.

eee *Rectè mentitus es in caput tuum.* Verè mendacium dicis, quod in caput tuum redundabit.

fff *Semen Chanaan, & non Iuda.* Etsi Iudæus es, tamen non mereris dici filius Iuda, quia patrem illū virtutum ornamentis excultum non imitaris. Sed imitatione filios ea Chanaan. Eius quis dicitur filius, cuius opera imitatur. Iudæis se filios Abrahæ vocantibus dixit Christus apud Ioan. 8. *Si filij Abrahæ estis, opera Abrahæ facite.* Et paulò pòst: *Vos ex patre diabolo estis.* Et apud Matthæum 12. eos vocat progeniem viperarum. Similiter Ioannes apud eundem Matth. 3. Hebræorum populo se sceleribus contaminanti dicebat Deus apud Ezechielem cap. 16. *Radix tua & generatio tua de terra Chanaam: pater tuus Amorrhæus, & mater tua Cethæa.* Harum natiooum vocat Iudæos filios, non naturæ, sed imitatione: quoniam earum flagitia, & impias superstitiones imitabantur. Contrà verò eos diuina scriptura vocat filios Dei, qui sequuntur illum, qui in virtutum studia incumbunt, vitam ad certam rationis normam dirigentes, omniúmque officiorum momenta diligenter ponderantes. Ideo ait diuus Ioannes: *Quotquot autem receperunt eum, dedit eis potestatem filios Dei fieri.* Et Christus dominus apud Matth. cap. 5. *Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur.* Et paulò pòst: *Benefacite his qui oderunt vos, vt sitis filij patris vestri, qui in cælis est.* Et apud Luc. 6. *Benefacite, & mutuum date, nihil inde sperantes: & erit merces vestra multa: & eritis filij altissimi.* Diuus Paulus capite 8. epistolæ ad Romanos: *Quicunque*, inquit, *spiritu Dei aguntur, hi filij Dei sunt.* Et Diuus Ioan. capite 3 primæ suæ canonicæ: *Videte qualem charitatem dedit nobis pater, vt filij Dei nominemur, & simus.* Vnde capite 4. lib. 4. Regum illi dicuntur filij prophetarum, qui eos sequebantur. Apostolus capite 5. epistolę ad Ephesios filios lucis appellat viros iustitia & honestate claros, cùm ait: *vt filij lucis ambulate.* Hoc est iustè, honestéque viuite splendore virtutum illustrati. Vel filij lucis, hoc est filij Dei, qui de se ait Ioannis 8. *Ego sum lux mundi.* In eadem epistola cap. 2. vocat filios iræ homines peccato astrictos & contaminatos. *Eramus*, inquit ille, *natura filij iræ*: hoc est Dei ira & vltione digni. Eodem pacto Hebræi vocant filios mortis eos, qui sunt digni morte: vt capite 20. lib. 1. Regum. Homines impij dicuntur filii Belial capite 19. Iudicum, & 25. libri 1. Regum, & aliis in locis: est enim Belial idem atque sine iugo. Præterea dicuntur filii à genere, vt filii Israelis Israelitæ Exodi 1. Filii Heth Hethæi Genesis 23. Filii Ammon Ammonitæ

Ioan. 1.

1. Ioã 3.

Iudicum 10. Filij Iemini Beniaminitæ Iudicum 19. Filij Chanaan Chananæi: Filij Iuda Iudæi. Eam ob causam ait Dsniel: *Semen Chanaam, & non Iuda.* Volens Sopbonias significare sopitum esse populum Iudaicū, dixit capite 1. *Conticuit omnis populus Chanaam.* Sed quoniam Chanaam idem est quod mercator, potest transferri locus ille: Conticuit, vel succisus est populus mercator: vel populus mercatorum. Et ita interpretantur nonnulli Oseæ illud cap. 12. *Chanaan in manu eius statera dolosa: calumniam dilexit.* Vt sit sensus. Populus Israeliticus concupiuit opprimere proximum suum per summam fraudem, instar mercatoris falsam habentis stateram. Cæterùm Chanaan fuit filius Cham, filii Noe, vt ex capite 9. & 10 Genesis liquet. Chanaan autem genuit Sidonem, Hethæum, Iebusæum, Amorrhæum, Gergesæum, Heuæum, Aracæum, Sinæum, Aradium, Samarçum, Hamathæum. Ac per hos disseminati sunt populi Chenanæorum, vt cap. 10. Gen. videre licet.

Species decepit te. Id est, Susannæ pulchritudo te fefellit, & iudicium tuum perturbauit. Deprauati homines, & parum prudentes ex aliena pulchritudine, ob quam etant Deum laudaturi, occasionem sumunt peccandi.

ggg *Sic faciebatis filiabus Israel.* Hoc est, quemadmodum fecistis Susannæ, quam terrere decreuistis, vt vestræ deprauatæ pareret libidini, sic erga alias fœminas Israelitas facere solebatis. Constat ex hoc loco, duos illos senes solitos fuisse obscœnis vti voluptatibus, ad quas mulieres Hebræas excitabant.

hhh *Illa timentes loquebantur vobis.* Hoc est, metu commotæ vobis obscœnè respondebant, & vestræ deprauationi obtemperabant. Ex hoc loco colligunt nonnulli, hos duos senes eos esse, de quibus ait Ieremias capite vigesimonono. *Fecerunt stultitiam in Israel: & mœchati sunt in vxores amicorum suorum.* Velloquebantur vobis, id est, commiscebantur vobiscum.

iii *Sub prino.* Albertus Magnus sequens D. Hieronymum ait prinum esse ilicē. Arbor est vmbrosa, glandifera, latebras quærentibus apta. Dioscorides, numerat eā inter formas seu species roboris. Appellatur Lusitanè enzinheyra.

kkk *Surrexerunt aduersus duos presbyteros.* Quia viderunt eorum discrepantiam: ex qua perspicuè colligebant eorum falsitatem.

lll *Vt facerent secundum legem Mosi.* Cap. 9. Deut. scripsit Moses falsis testis pœnam dicens: *Reddent ei, sicut fratri suo facere cogitauit.*

mmm *Et interfecerunt eos.* Lapidibus eos vulnerantes & obruentes. Nam eadem pœna mulctati sunt, qua Susannam afficere volebant. Adulteri autem lapidibus obruebantur. In lege enim capite 2. Deuteronomii iubebantur occidi. Et mulier quæ in domo patris sui nefarium congressum cum homine aliquo habuisset, si posteà nubebat lapidibus obruebatur. Vnde Iudæi apud Ioanuem octauo, cùm mulierem in adulterio deprehensam adducerent ad Christum, dixerunt: *In lege mandauit Moses huiusmodi lapidare.*

nnn *Et saluatus est sanguis innoxius.* Hoc est, & seruata est incolumis Susanna innocens fœmina. Homo integer neminem lædens dicitur sanguis innoxius: vt psalm. 93. *Sanguinem innocentem condemnabunt.* Illud est hoc loco aduertendum, non sine mysterio fuisse Susannam à Daniele absolutam: nam Daniel idem est quod iudicium Dei, vt intelligamus multos esse iudicio hominum damnatos, qui sunt iudicio Dei absoluti. Cōtrà verò quos mundus absoluit, damnat Deus aliquando, qui videntur hominibus iusti, cùm sint coram Deo deprauati. Possumus ex hoc loco colligere quàm differens atque dispar sit iudicium diuinum ab humano, & quod falsa crimina quasi venenata tela in vitam innocentem virorum sapientia virtute & nobilitate præstantium ab improbis hominibus iaciantur. Est huius seculi macula quędam intolerabilis, virtuti inuidere, velle falsis testimoniis ipsum florem dignitatis infringere, & insignium virorum splendorem maculare. Sed tempus diuina permittente iustitia ostendit tandem veritatem. Susanna idem est quod lilium & rosa: iudices autem illi obscœni & corrupti spinæ erant. Igitur Susanna inter illos erat rosa inter spinas. Vt non est rosa sine spinis, ita nec vita sine doloribus, tentationibus, & calamitatibus. Nā vt in tractatione de operibus sex dierū D. Ambrosius philosophatur, ideò spins rosam sepsit, vt humanæ vitæ speculum ostenderet, quæ quod esse potuit suauitatis, stimulis curarum compungit. Est enim suauitas vitę septa solicitudinibus, vt mœstitia aliqua sit cum voluptate con: uncta. Ait Basilius addit esse aculeos rosæ, vt intelligamus admittendam esse oblectationem recordatione flagitii. Cùm igitur rosa sit spinis septa, quid miraris, si Susanna, quę rosā sonat, fuerit periculis cincta, & in calamitatibus versata?

ooo *Quia non esset inuenta in ea res turpis.* Obserua horum hominum virtutem. Non ideò præcipuè Deum laudibus efferebant, eique gratias agebant, quòd eorum consanguinea Susanna liberata fuisset: sed quòd iusta & innocens esset. Eius continentia, singularis vitæ integritas & animi ratio perfecta magna illos afficiebant voluptate. Est enim innocentia multò melior, quàm vita corporis, multò illustrior & præstantior. Vt obscuratur & obfunditur luce solis lumen lucernæ: sic æstimatio vitæ corporis splendore virtutis vincitur & obscuratur.

Similitudo

ppp *Et rex Astyages appositus est ad patres suos.* Hoc est, mortuus est, & sepultus cum maioribus suis. Apponi ad patres suos, & ad populum suum, locutiones sunt in diuinis literis vsitatæ, pro sepeliri more maiorum: vt Genes. 35. *Consumptus ætate mortuus est*, Subauditur Isaac, *& appositus est populo suo.* Et capite 49. *Obiit Iacob, appositusque est ad populum suum.* Et Deuteronomii capite 32. *Sicut mortuus est Aaron frater tuus in monte Hor: & appositus populis suis.* Et primo Machabæorum capite secundo: *Benedixit eos: & appositus est ad patres suos.* Hic rex Astyages vocatus est altero nomine Assuetus. Hic fuit pater Dsrii, & auus Cyri, pater matris eius. Vnde Darius erat auunculus Cyri frater matris eius. Ita asserit Hieronymus cum multis aliis: & est in historia scholastica memoriæ proditum.

Sap. 9.

Hieron.

qqq *Et suscepit Cyrus Perses regnum eius.* Astyages erat rex Mediæ & Persidis, & mortuo illo obtinuit regnum Mediæ Darius eius filius, & regnum Persidis Cyrus eius nepos ex filia. Sed mortuo Dario Cyrus successit illi, tenuitque clauum vtriusque regni. Et quamuis regnum Medię esset illustrius regno Persidis, Cyrus tamen Persidem regni caput constituit. Sensus huius orationis est. Quando hæc facta sunt Babylonię, vbi regnabat Nabuchodonosor, regnabat in Media & Perside Astyages, cui posteà successit Darius in Media & Cyrus in perside. Postquàm autem Darius excessit è vita, consecutus est totum regnum Cyrus, ad quem eius hæreditas pertinebat.

OBSERVATIONES EX *Græco in*

CAPVT XIII.

1 Erat ei pomœrium vicinum domui suæ. *In codicibus correctis pro, pomœrium, est pomarium. In visione Græca Theodotionis, ex qua desumptum est caput hoc, est παράδεισος, paradisus. Quod vocabulum hortum significat, & pomarium: est enim pomarium locus arboribus pomiferis consitus: pomœrium autem quod Græcè dicitur πωμοίριον, est locus tam extra, quàm intra murum, vrbem cingens: quem antiqui inauguratò consecrabant, vbi nullum fieri ædificium sinebant. Fuit igitur non Latini interpretis, sed librariorum aut typographorum vitio effectum, vt pomœrium hoc loco poneretur pro pomario, quòd Græcè dicitur paradisus. Ac si verbum verbo reddere volueris, transferes ex Græco: Erat ei paradisus proximus domui suæ. Hoc nomine παράδεισος, paradisus, pro horto consito vtitur Proclus: cuius hæc sunt verba: Vbi Hesiodus Fortunatarum insularum meminit, innuit esse paradisum, eum videlicet, qui apud poetas campus Elysius appellatur. Fortasse per campum Elisium paradisum terrenum intelligebant, Mosaicis literis aliquantulum instructi. Vtitur etiam hoc nomine Xenophon: & Philostratus in vita Apollonij. Sed & eo vtuntur septuaginta interpretes, qui ca. 2. Genesis habent: καὶ ἐφύτευσε κύριος ὁ θεὸς παράδεισον ἐν Ἐδὲμ κατὰ ἀνατολάς. Hoc est, Et plantauit Dominus Deus paradisum in Eden ad orientem. Sed quoniam vocabulum Eden, quod est in Hebraico, non solùm est nomen loci, sed voluptatem & delicias significat: & edem præter significationem Orientis significat principium, vertit Latinus noster interpres: Plantauerat autem Dominus Deus paradisum voluptatis, à principio. Pro quo paraphrasis Chaldaica Onchelij habet: Et plantauit Dominus Deus hortum in loco voluptatis ab exordio. Et Symmachus: Plantauitque Dominus Deus paradisum florentem à primo: Subaudi tempore. Aquila etiam, & Thedotio non ad Orientem, sed à principio transtulerunt. Esse Eden nomen loci indicat Moses capite quarto Genesis, cùm ait:* Egressus Cain à facie Domini habitauit profugus in terra ad orientem plagam Eden. *Et Esaiæ 37. vbi inducit Rabsacem ita dicentem:* Subuerterunt patres mei Gozam, & Haram, & Reseph, & filios Eden. *Vbi Eden pro ciuitate quadam accipitur, aut regione. Eodē pacto apud Ezechielem capit. 27. Et hanc significationem secuti sunt Septuaginta. Significare autem nomen hoc voluptatem indicat Ezechiel trigesimoprimo, cùm ait:* Emulata sunt eum omnia ligna voluptatis, quæ erant in paradiso Dei. *Vbi pro voluptatis est in Hebraico Eden, deriuatum, à verbo* עדן *Hadan, quod significat delectare, voluptate ac delicijs afficere. Et hanc significationem sequutus est Latinus noster interpres, & Symmachus, & alij. Locus ille vbi fuit paradisus terrestris, appellatus est Eden, quod esset amœnissimus, admirabilemque afferret voluptatem. Quare tam illi qui pro Eden voluptatem, quàm qui locum voluptatis plenissimum interpretati sunt, rectè quidem verterunt. Nec est etiam inter eos contrarietas, licet sit diuersitas, quòd alij dicant fuisse paradisum illum à Deo plantatum ad orientem, alij à principio: nam vtrunque verum est. Respectu enim terræ promissionis fuit ad Orientem, & plantatus fuit à principio mundi, nimirum die tertio creationis, quando Deus dixit capit. 1. Genesis:* Germinet terra herbam virentem, lignúmque faciens fructum. *Theodorus Mopsuhestiæ ita de paradiso terrestri loquitur: Eden erat locus, in quo positus erat paradisus, excelsus quidem ad solis ortum collocatus, atque ex vniuersæ terræ partibus electus: in quo Deus hominem tanquam in honorifico domicilio collocauit. Idem ait pluribus verbis Ioannes Damascenus. Seuerianus fuisse ait paradisum terrestrem ad Orientem consitum, vt ex ea parte qua lumina cœli initium ducunt nascendi, humanæ vitæ ratio atque institutio initium haberent. Non defuerunt, qui dicerent, nullum fuisse terrenum paradisum, Mosen autem mysticè fuisse locutum. Sed hi destruunt scripturas, & in errore intollerabili versantur. Ac meritò grauiterque fuerunt improbati, & conuicti à Hieronymo, Augustino, Epiphanio, Theodoreto, Basilio, & ab alijs, qui diuinam scripturam rectè explanarunt. Cæterùm hæc vox paradisus in diuinis literis non tantùm accipitur pro paradiso terrestri, vt capite secundo & tertio Genesis, & capite Ezechielis trigesimoprimo, sed etiam accipitur pro loco beatorum in gloria cœlesti: vt capit. 12. epistolæ secundæ ad Corinthios:* Scio hominem in Christo, siue in corpore, siue extra corpus nescio: Deus scit, raptum huiusmodi vsque ad tertium cœlum. Et scio huiusmodi hominem, quoniam raptus est in paradisum: & audiuit arcana verba, quæ non licet homini loqui. *Vbi per tertium cœlum intelligitur empyreum, vbi est sedes mentium beatarum, & æterna sanctorum domus: vbi qui se hic à scelerum contagione seuocarunt, Deo æterno æuo fruuntur. Locum illum vocat Apostolus tertium cœlum, & paradisum. Nam primum cœlum est regio aeris vsque ad cœlum lunæ: secundum cœlum est multitudo omnium globorum cœlestium, qui mirabili celeritate mouentur: tertium est cœlū empyreū, & paradisus æternus. De hoc paradiso & tertio cœlo illud Apocalypsis intelligitur capit. secundo:* Vincenti dabo edere de ligno vitæ, quod est in paradiso Dei. *Vbi per lignum vitæ intelligitur Christus, qui est sapientia patris, filius Dei vnigenitus: de quo scriptum est capite Prouerbiorum 3.* Lignum vitæ est ijs, qui apprehenderint eam. *Fuit re ipsa in paradiso terrestri arbor vitæ, vt constat ex capite secundo Genesis, quæ Christi figuram gerebat. Sed quemadmodum petra quæ percussa præbuit aquas, etsi Christum adumbrauit, dicente Apostolo in priore ad Corinthios capit.* 10. Petra autem erat Christus: *verè tamen fuit petra: sic arbor vitæ etsi Christi vmbram gessit, non ideo dicendum est non extitisse. Sed loco illo Apocalypsis arbor vitæ non pro vmbra, sed pro substantia, hoc est pro Christo Deo nostro accipitur: & paradisus pro loco sedium beatarum. Præterea accipitur paradisus pro horto consita, vt Canticorum quarto:* Emissionis tuæ paradisus malorum punicorum cum pomorum fructibus. *Acsi Christus dicat ecclesiæ: Propagines tuæ, hoc est, ecclesiæ tuæ particulares sunt veluti pomarium plenum malis punicis, alijsque arboribus vberes fructus ferentibus. Ita enim ordinantur, vt ipsi Christo, & ecclesiæ vniuersali, eiusque pastori summo pontifici obtemperantes in vera fide permaneant. Sed dices: Quare hoc Canticorum loco fit mentio malorum punicorum? Ratio est, quia per malum punicum ordo significatur & constantia. Aperi illud, inuenies ipsum plenum granis pulcherrimis in capsulis suis miro ordine dispositis: nullum est alio maius, nullum peruertit locum, nullum egreditur è serie. Est in hoc pomo admirabilis quædam continuatio seriésque acinorum, vt alij ex alijs, & omnes inter se æquales, apti, & colligati videantur. Inter omnia poma nullum est tam pulchra serie à natura constructum, quàm malum punicum, quod alij pomum granatum vocant. Quam ob causam per illud intelligitur ordo. Deinde ex omnibus pomis nullum præter hoc habet coronam, est enim in fastigio coronatum, magno ita Deo ordinante artificio naturæ. Cum autem qui perseuerant, & vincunt, donentur corona, iuxta illud Apostoli capite secundo epistol. 2. ad Timoth.* non coronabitur, nisi qui legitimè certauerit: *per pomum hoc intelligitur constantia vsque ad finem. Eam ob causam in fine vestis sacerdotalis, in extremis fimbrijs, vt capite Exodi 28. scriptum legimus,*

Exod. 17.
Num. 20.
Deuter. 8.

Mat. 13.
Mat. 14.

erant mala punica: *quia ut verbis utar servatoris nostri:* Qui perseveraverit usque in finem, hic salvus erit. *Hac est causa, quare veteres Graci imaginem Victoria fingebant cum alis tenentem dextera pomum punicum, laua verò galeam: ut refert in hieroglyphicis Pierius Valerianus. Per alas significatur diligentia & celeritas, per galeam armatura, seu armorum munitio, per malum punicum ordo & constantia. Sed quia nomine alarum designatur aliquando instabilitas, abstulerunt Athenienses alas à Victoria simulachro, ut Pausanias, & Heliodorus Periergeta memoriæ prodiderunt. Cum igitur malum punicum sit signum ordinis & constantia, meritò particulares ecclesia cum horto seu paradiso malis punicis referto comparantur. Aspicis igitur paradisum accipi aliquando pro quocunque horto consito, quemadmodum hoc Danielis loco, ubi Latinus noster interpres pro paradiso* pomarium *vertit.*

a Isti freqoentabsnt domom Ioachim. *Versio Complutensis Graco adiecta habet.* Isti expectabant in domo Ioachim. *Cùm enim essent iudices, solebant illic expectare litigatores, ut eorum causas audirent, & sententiam ferrent. Eam ob causam in aulam illam frequēter conveniebant. Quare etsi in verbis aliqua videtur esse discrepantia, in sensu tamen nulla est.*

3 Quia nunquam fuerat dictus sermo huiusmodi de Susanna. *Quidam vertunt:* quia nunquam huiusmodi fama de Susanna prodita fuerat. *Pro* sermo *est in Graco* λόγος, *quod vocabulum authore Budæo significat sermonem, & famam, & verbum, & filium Dei, & rationem & sapientiam. Et Hieronymus in epistola ad Paulinum prater hac ait significare causam uniuscuiusque rei, per quam sunt, qua subsistunt. Primo capite Genesis ubi Moses mundi describit creationem, ait:* Dixit Deus: Fiat lux, &c.

Psal. 32.

Et Psalmographus: Ipse dixit, & facta sunt. *Dixit Deus ergo verbo suo, per quod omnia fecit. Quibus verbis aterni verbi generationem intelligimus: Id voluit Augustinus significare in libro de Genesi ad literam, cum verba illa explanans ait, hoc ad naturam verbi, per quod omnia facta sunt, pertinere. Cuius sententiam sequuntur Iunilius & Rupert. Abbas, cum multis aliis. Hoc est verbum, de quo ait Ioannes capite primo statim in principio Euangelij sui:* In principio erat verbum: & verbum erat apud Deum, & Deus erat verbum. Hoc erat in principio apud Deum. Omnia per ipsum facta sunt. *De illo scriptum est in libro Sapientia cap. 9.* Domine misericordiæ qui fecisti omnia verbo tuo. *Et capit. 11. epistola Pauli ad Hebraos:* Fide intelligimus aptata esse secula verbo Dei. *Verbum Dei filius Dei est: de quo ait David Psalm. 32.* Verbo Domini cœli firmati sunt. *Et Psalm. 106.* De necessitatibus eorum liberauit eos: misit verbum suum, & sanauit eos. *Videns namque Deus homines calamitatibus oppressos, & in variis erroribus versatos, non tulit eos auxilium cæleste requirentes diutius angi, & tenebris errorum cooperiri. Misit filium suum unigenam, ut eos instrueret, & liberaret. Cùm homines sine Dei amore frigore durescerent, vidit diuinus vates spiritu vaticinationis fore, ut Deus pater mitteret filium suum, qui eorum corda leniret. Eam ob causam Psalm. 147.* Emittet, *inquit,* verbum suum, & liquefaciet ea: flabit spiritus eius, & fluent aquæ. *Hoc verbum est sapientia Dei, & fons sapientia: de quo ait Ecclesiasticus capite primo.* Fons sapientiæ verbum Dei in excelsis. *Postquam Esaias capite nono Christi natiuitatem descripsit, cumque vocauit Deum & hominem, subdidit:* Verbum misit Dominus in Iacob, & cecidit in Israel. *Ac si diceret: Hunc Dei filium, verbum patris, verum Messiam misit Deus ad Iudæos nomine Iacob & Israel significatos: qui illum contempserunt, & ad cædem crudelissimam vocarunt. De illo ait ita Ioannes capite decimonono Apocalypsis:* Vestitus erat veste aspersa sanguine, & vocabitur nomen eius verbum Dei. *Et capite primo sua prima epistola:* Quod fuit ab initio, quod audiuimus, quod vidimus oculis nostris, quod perspeximus, & manus nostra contrectauerunt de verbo vita. *Ac si dicat: Verbum illud vita, per quod omnia viuentia vitam habent, per quod omnia facta sunt, quod erat ab initio, coaternum, & consubstantiale patri, quod audiuimus, quod oculis nostris aspeximus, etiam manus nostra tetigerunt: cùm post reditum ad vitam dixit nobis:* Palpate & videte, quia spiritus carnem & ossa non habent. *Dicitur autem filius Dei verbum, ut intelligamus aternam eius generationem spiritualem esse, simplicem, immutabilem, manantem: non materialem, non corporalem, non admistam mutationi. Nam verbum propriè est interior mentis conceptus, & prolata intus notitia. In homine verbum est accidens: at verbum Dei substantia est, & non alia nisi substantia Dei. Cùm igitur verbum Dei sit à Deo productum, propriè dicitur genitum esse: gignere enim est substantiam producere. Porrò cùm verbum sit genitum à Deo, filium esse Dei negare non possumus. Hoc Dei verbum est ratio perpetua, sapientia sempiterna, intellectus incomprehensibilis, veritas incommutabilis, verus Dei filius, verus Deus, verbum illud, per quod omnia facta sunt.*

Luc. 24.

Deus enim verbo omnia creauit. Id voluerunt significare antiqui in simulachro Dei Enephi, ex cuius ore egrediebatur ouum, hoc est, mundus habens oui figuram: qui mundus quoniam Dei verbo conditus est, ex Dei ore exibat. Refert hoc Eusebius Casariensis libro primo de praparatione Euangelica: & Cœlius Augustinus in hieroglyphicis. Hoc verbo ait Trismegistus fuisse mundum constitutum. Idem aiunt Philo Platonicus in libro de agricultura, Aemilius Platonicus, & ante eum Heraclitus: & Plato in Epinomide, cuius hac sunt verba: Conficiunt circulum suum, & perficiunt mundum, quem ordinauit visibilem verbum omnium diuinissimum. Idem dixit Zeno princeps Stoicorum: qui rerum natura dispositionem opificemque uniuersitatis verbum atque Deum nominauit. Qua de re vide Eusebium libro septimo & undecimo de praparatione Euangelica: Didymi Brachmanis epistolam à diuo Antonino in prima parte historiarum citatam: Lactantium Firmianum libro quarto contra gentes. Hamerum Nouafianum in primum caput Genesis multos ex antiquis philosophis citantem, qui asserebant summum Deum per verbum suum mundum creauisse: & verbum hoc esse rerum omnium creatarum principium. Id quod ait Moses: In priocipio creanie Deus cœlum & terram: *potest verti ex Hebrao:* Per principium. *Hoc est, per verbum, quod est filius Dei. Ita locum illum interpretantur Tertullianus Septimius, Hilarius, Hieronymus, Augustinus, Ioannes Picus Mirandulanus, & Alcuinus. Aspicis igitur non solùm Christianos, sed etiam externos philosophos asseruisse Deum constituisse mundum verbo, quod est rerum principium: & ex diuinis literis constare verbum hoc esse Deum. Sed hoc volo modò ostendere ex multis locis paraphrasis Chaldaica summa apud Hebraos authoritatis, & aliarum versionum, Psalmo septimo ubi nos habemus:* Dominus iudicabit populos: *pro Domino est in Hebrao Iehouah, quod nomen soli Deo conuenit. Et Ionathas paraphrastes Chaldaus transtulit locum illum:* Verbum Domini iudicabit populos. *Quibus verbis significat Christum esse verum Deum, qui est Iehouah & verbum Dei. Psalmo 109. Vbi nos habemus:* Dixit Dominus Domino meo: sede à dextris meis, *habet paraphrasis Chaldaica:* Dixit Dominus verbo suo. *Psalm. 137. quod nos habemus:* Quoniam magnificasti super omne nomen sanctum tuum: *vertit Hieronymus, & post illum Felix Pratensis:* Quoniam magnificasti super omne nomen tuum eloquium tuum. *Hoc est verbum tuum. Capit. 8. Esaia ubi editio vulgata habet:* Adiecit Dominus loqui ad me: *habet litera Chaldaica:* Addidit verbum Domini loqui mecum. *Et quadragesimooctauo pro eo quod vulgatus noster interpres vertit:*

Manus

Manus quoque mea fundauit terram: *transtulit Thargum*: Verbo meo fundaui terram. *Capite primo Oseæ habet editio vulgata*: Saluabo eos in Domino Deo suo: *& paraphrasis Chaldaica*: Saluabo eos in verbo Domini Deo eorum. *Ac si dicat Deus pater*: Salutem feram eis per filium meum, qui est verbum meum, & Deus illorum. *Vbi vides verbum Dei verum esse Deum. Huc accedit nomen Iehouah, quod est in Hebræo pro Domino. Cùm enim hîc Dominus sit Iehouah, hoc est verus Deus, atqui hic Dominus sit verbum Dei: rectè sequitur, hoc verbum Dei esse verum Deum. Sed etiamsi verbum accipiatur pro filio Dei, & multas alias habeat acceptiones, hoc tamen Danielis loco accipitur pro sermone, rumore, & fama, vt liquet intuenti.*

4 Dic, sub qua arbore videris eos colloquentes. *Versio Latina adiecta literæ Græcæ habet*: Dic sub qua arbore vidisti eos conuersantes ad inuicem. *Pro, colloquentes est in in Græco*: ὁμιλοῦντας ἀλλήλοις, *Prior vox est à verbo* ὁμιλέω, *quod significat conuersari, loqui, congredi, consuetudinem, & familiaritatem habere. Dicitur etiam apud Sophoclem de complexu venereo, quemadmodum hoc loco* ἀλλήλοις *significat mutuò, inuicem, inter se, vltrò citróque. Quare potest locus hic ita ex Græco conuerti*: Dic sub qua arbore videris eos inter se congressos. *Voluit diuinus vates rem turpem honestis verbis innuere. Eodem pacto paulò pòst*: Et illæ timentes loquebantur vobis. *Hoc est, vobiscum obscœna voluptate commiscebantur. Sed pro duabus vocibus Græcis, nimirum loquentes multò, rectè vulgatus interpres vnam posuit, scilicet colloquentes, quæ idem valet ac duæ: vt breuitati simul, & honestati studeret. Cæterùm loqui ad cor alicuius, est ei dulcia verba dicere, eúmque blanditiis delinire: vt capite quadragesimo Esaiæ*: Loquimini ad cor Ierusalem. *Et Oseæ secundo.* Ducam eam in solitudinem, & loquar ad cor eius. *Loqui in me est locutio diuinorum vatum: vt Psalm. 84.* Audiam quid loquatur in me Dominus Deus. *Illud Habacuc secundi capitis*: Contemplabor, vt videam, quid dicatur mihi: *vertunt quidam*: Speculabor, vt videam, quid in me loquatur. *Id est, quid me doceat Deus. Capit. 1. ait Zacha.* Dixit ad me angelus Domini, qui loquebatur in me.

ARGVMENTVM.

Proditur memoriæ historia Belis Babyloniorum idoli, cuius sacerdotes fallebant regem, ei persuadentes, vt singulis diebus idolo iuberet dari magnam ciborum copiam, quos ipsi occultè deuorabant. At eorum dolo opera Danielis deprehenso fuerunt interfecti, idolum destructum, & draco vita priuatus. Eam ob causam Daniel omni sapientia & nobilitate præstans fuit in lacum leonum coniectus, sed inde mirabiliter liberatus: eiúsque hostes missi in eundem lacum statim fuerunt à leonibus dilaniati. Qui enim se scelerum ministros præbuerant, & Dei, hominúmque iura violauerant, sibi insciј exitium parauerunt.

CAPVT XIIII.

A [a] Erat autem Daniel [b] conuiua regis, & honoratus super omnes amicos eius. [c] Erat quoque idolum apud Babylonios nomine Bel: & [d] impendebantur in eos per dies singulos similæ artabæ duodecim, & oues quadraginta, vinique amphoræ sex. [e] Rex quoque colebat eum, & ibat per singulos dies adorare eum. Porrò [f] Daniel adorabat Deum suũ. Dixitque ei rex: Quare non adoras Bel? Qui respondẽs ait ei: Quia non colo idola manufacta, [g] sed viuentem Deum, [h] qui creauit cœlum & terram, [i] & habet potestatem omnis carnis. Et dixit ad eum: Non videtur tibi esse Bel viuens Deus? An non vides, B quanta comedat, & bibat quotidie? Et ait Daniel arridens: Ne erres rex, iste [k] est enim intrinsecus luteus, & forinsecus æreus, neque comedit aliquando. Et iratus rex vocauit sacerdotes eius, & ait eis: Nisi dixeritis mihi, quis est qui comedat impensas has, moriemini. Si autem ostenderitis, quoniam Bel comedat hæc, morietur Daniel, quia blasphemauit in Bel. Et dixit Daniel regi: Fiat iuxta verbum tuum. Erãt autem sacerdotes Bel septuaginta, exceptis vxoribus & paruulis & filiis. Et venit rex cum Daniele in tẽplum Belis. Et dixerũt sacerdotes Be- C lis: Ecce nos egredimur foras: & tu rex pone escas, [l] & vinum misce, & claude ostium, [m] & signa annulo tuo: & cum ingressus fueris manè, nisi inueneris omnia comesta à Bel, morte moriemur: vel Daniel qui mentitus est aduersum nos. Confidebant autem, quia fecerant sub mensa absconditum introitum: & per illud ingrediebantur semper: & deuorabant ea.

EXPLANATIO.

a *Erat autem Daniel.* In quibusdam codicibus incipit caput hoc ab hac vltima oratione capitis superioris: *Et rex Astyages appositus est ad patres suos: & suscepit Cyrus Perses regnum eius.* Ac tunc est sensus. Cùm Astyages, hoc est Darius filius Assueri rex Medorum excessisset è vita, fuissétque iuxta maiores suos sepultus, obtinuit regnum eius Cyrus rex Persarum: qui familiaritate vtebatur Danielis: eúmque præ cæteris amicis honore afficiebat. Itaque per Astyagem intelligitur Darius auunculus Cyri: appellabatur enim Darius & Astyages: quo mortuo tenuit gubernaculum totius imperij Medorum, Babyloniorum, & Persarum Cyrus, in cuius tempore ea contigerunt, quæ sunt huic vltimo Danielis capiti mandata. Ex quibus colliges, has duas historias nimirum Susannæ & Belis diuersis temporibus contigisse: nam historia Susannæ contigit regnante in Babylonica Nabuchodonosore, & in Perside Astyage auo Cyri, quo tempore Daniel erat adolescens, vt ostensum est capite superiore, vbi scriptum est: *Suscitauit Dominus spiritum pueri iunioris, cuius nomen Daniel*: hæc autem historia Belis accidit post Babylonis euersionem per Medos ac Persas, & post

Darij excessum ex vita, tenente totios imperij clauum Cyro, cuius hoc loco fit mentio, cùm iam Daniel esset senectute confectus. Alij codices referunt hæc verba ad finem capitis superioris, & incipiunt hoc vltimum caput ab his verbis: *Erat autem Daniel conuiua regis*: nimirum Cyri, de quo proximè locutus fuerat. Quidam per hunc Astyagem non intelligunt Darium, sed eius patrē, qui vocabatur etiā Assuerus, vt ex capite 9. liquet, & nos suprà retulimus prope finem capitis superioris. Sed hoc loco non fit Darij mentio, sed Cyri, quia hic Cyrus magna in Iudæos contulit beneficia. Aiuntque nec Astyagem, nec Darium, nec Cyrum hūc regem esse, de quo hic scribitur: Erat autem Daniel conuiua regis: sed per hunc regem asserunt intelligi Nabuchodonosorem, qui regnabat in Chaldæa regnante in Media & Perside Astyage, cui post mortem Darij successit Cyrus. Prior tamen explanatio videtur germanior. Herodotus Halicarnasseus in libro qui inscribitur Clio, narrat Astyagem regem filiam habuisse nomine Mandanam, quam nolli Medorum qui ea dignos esset, statuit tradendam, sed Persæ cuidam nomine Cambysi, nulla illustri laude celebrato. Cùm autem vidisset per quietem ex filia enatam vitem, cuius palmite omnis Asia opacaretur, quòd esset patulis diffusa foliis, cōsilio ariolorum instructus decreuit: filium illius filiæ suæ nomine Cyrum vita priuare. Natus itaque infans datur occidendos Harpago viro grauissimo, qui timens parentes infantis eum tradidit cuidam regis pastori exponendum. At vxor pastoris videns infantem dilexit illum, & pro filio enutriuit: qui posteà fuit ab auo cognitus, & à Medis in regia dignitate constitutus. Ac tandem auo suo Astyagi intulit bellum, quem vicit, & cum sibi imperium vsurpauit. Hoc etiam narrat libro primo Iustinus, & Trogus Pompeius: & post illos Petrus Comestor in historia scholastica: qui ait Cyrum retinuisse sibi regnum Persarum, dimisisséque Astyagi auo suo regnum Hircanorum, & Dario filio Astiagis auunculo suo regnum Medorum hac lege, vt mortuis illis totū imperium ad ipsum Cyrum veniret. Quod factum esse testatur: idque his verbis significatum esse: *Rex Astyages appositus est ad patres suos, & suscepit Cyrus Perses regnum eius.*

b *Conuiua regis.* Hoc est, regi familiaris, qui in eius intima consuetudine versabatur. Pro conuiua est in Græco συμβιώτης, hoc est, simul viuens à verbo συμβιόω, quod est simul viuo: pro quo Latinus interpres editionis vulgatæ rectè transtulit, *conuiua*. Potest verti *conuictor*, hoc est quotidianus conuiua. Rectè antiqui accubationem epularem amicorum, quia vitæ coniunctionem haberet, conuiuium nominarunt. Itaque cōuiua accipitur pro eo, qui inuitatus est ad conuiuium: & pro familiari & domestico. Priore modo accipitur capite 19. libri secundi Regum: *Posuisti me seruum tuum inter conuiuas mensæ tuæ*: posteriore verò capit. 9. Prouerbiorum: *In profundis inferni conuiuæ eius.* Et Ecclesiastici 9. *Cum sapientibus & prudentibus tracta: viri iusti sint tibi conuiuæ.* Hoc secundo modo accipitur hic Daniele.

c *Erat quippe idolum apud Babylonios, nomine Bel.* Diuus Hieronymus in explanatione in caput secundum Oseæ ait Ninum Beli filium apud Assyrios Niniuem celebrem ciuitatem condidisse, & regem Zoroastrem forti certamine superasse: tantáque vanitate elatum fuisse, vt patrem suum Belum in Deum referret, cui Babylonii diuinum cultum tribuerunt. Et hunc Belum esse Belem hunc, de quo hîc loquitur Daniel. Erat enim insigne Babyloniorum idolum, quod aliquando dicitur Bel, aliquando Beel, aliquando Baal: deducto nomine à Belo patre Nini. Hæc est Hieronymi sententia. Hunc Belum ait Augustinus libro 18. de ciuitate Dei fuisse primum Assyriorum regem. Eius statuam coluerunt Assyrii, Babylonii, Sidonii, & aliæ nationes, & vocabant eam Beleum, & Bel, & Baal: & erat idolum præcipuum apud gentes illas à fide alienatas. Posteà quodcunque idolum appellabatur Baal. Et nonnulla dicebantur Bel cum additamento: vt Belphegor, hoc est idolum hiatus: de quo fit mentio cap. 25. Num. Et nono Oseæ. Et Psalmo 105. Et aliis in locis. Et Belzebub, hoc est idolum muscarum: de quo fit mentio capite primo libri quarti Regum. Et decimo ac duodecimo Matth. Et aliis in locis. Berosus Chaldæos muliò ante Hieronymum asseruit etiam Ninum ædificasse templum patri suo Belo, eique statuam fecisse. Idem ait Lactantius Firmianus libro primo diuinarum institutionum: & Theophilus in libro de temporibus: & Thalus historicus à Lactantio citatus. Huius Belis meminit Esaias capit. 46.

d *Impendebantur in eo per dies singulos simila artabæ duodecim.* Hoc est, offerebantur quotidie huic idolo ad eius alimentum duodecim artabæ medullæ farinæ triticeæ. Artaba autem est mensura quædam continens 72. sextarios.

e *Rex quoque colebat eum.* Subaudi, Deum Belum. Cum scriptum sit cap. 14. Sap. *Infandorum idolorum cultura omnis mali causa est, & initium, & finis.*

f *Daniel adorabat Deum suum.* Hoc est, colebat verum Deum.

g *Sed viuentem Deum.* Ad differentiam deorum mortuorum. Deus autem verus viuus est, & fons vitæ. Plantæ viuunt, sed non sentiunt: animalia rationis expertia viuunt, & sentiunt, sed non intelligunt: homines viuunt, sentiunt, & intelligunt: sed non habent vitam à se, sed à Deo, quandiu Deus volt. Nam vt Actorum septimo scriptum est: *In Deo viuimus, mouemur, & sumus.* Deus autem habet vitam à seipso, per se est viuus: & non solùm est viuus, sed est ipsa vita: non solùm est æternus, sed ipsa æternitas. Non solùm viuit, sed ipse est suum viuere, cùm sit actus purus & simplicissimus. Ipse est solus sua natura, & per se immortalis. Eam ob causam ait Apostolus capite vltimo epistolæ prioris ad Timotheum: *Qui solus habet immortalitatem.* Angeli & animæ rationis participes immortalitatem quidem habent: at non ex se, sed ex Deo. Præterea, vt diuus ait Augustinus libro tertio contra Maximium Arrianorum episcopum, in omni mutabili natura nonnulla mors est ipsa mutatio. Atque per hoc solus Deus habet immortalitatem, qui non eiusquam gratia, sed natura sua esse potest, nec potuit aliqua conuersione mutari: nec potuit, nec poterit aliqua mutatione peccare. Hactenus ille.

h *Qui creauit cœlum & terram.* Hic Deus, qui creauit cœlum & terram, est vnus in natura, trinus autem in personis. Id voluit Moses significare statim in principio Genesis cap. primo, cùm dixit: *In principio creauit Deus cœlum & terram*: vbi pro Deo est in Hebraico *Elohim* in plurali ad ostendendam personarum distinctionem, & creauit in singulari, ad ostendendam naturæ vnitatem. Esse autem Elohim in plurali ostendit versus ille Psalmi 95. *Omnes dij gentium dæmonia: vbi pro dij, est in Hebræo Elohim.* Creauit autem Deus mundum, vt ex visibilibus ipsius inuisibilia cognosceremus, vt ait Paulus Apostolus capite 1. epistolæ ad Romanos. Qua de re multa dicit Dionysius Areopagita in libro de diuinis nominibus capite septimo, & Theodoretus in libro de dijs & Angelis, & Ammonius in præfatione in prædicamenta Aristotelis, & Theophilus libro primo ad Autolicum, & Hugo à sancto

à sancto Victore in Didascalico, & nos in commentarijs in caput tertium huius diuini varis. Vt enim qui nauem videt se optimè agitantem, & in portum recipientem, intelligit illic esse eius gubernatorem, sic qui huius mundi machinam eiúsque ordinem intuetur, statim percipit animo esse vnum Deum, qui illam moderatur. Hunc igitur Deum trinum & vnum creatorem cœli & terræ, totius vniuersitatis gubernatorem colebat Daniel. Alludit hic ad verba illa: In principio creauit Deus cœlum & terram: quorum hic est sensus: In principio mundi fecit Deus ex nihilo cœlum & terram. Vel in principio temporis: vel creationis Deus sine sui mutatione fecit cælum & terram. Ac si dicat Moses: Ne existimes mundum esse ab æterno: nam teipsa creatus fuit. Nam vt circulus etiamsi non videatur habuisse principium, habuit tamen: sic mundus tametsi visus sit nonnullis philosophis æternus esse, fuit tamen conditus à Deo, qui est vnus, & sempiternus. Ille enim qui est sine principio, principium omnibus dedit: & qui est potentissimus, admirabili celeritate cœlum creauit & terram, & omnia quæ in illis continentur. Poteris per principium filium Dei intelligere, qui à iudæis interrogatus quis esset, *Ego*, inquit, *principium, qui loquor vobis*: vt ait ca. 8. Ioannes. Et ipse Dei filius cap. Prouerbiorum 8. ait: *Dominus possedit me initio viarum suarum.* Vel, vt potest etiam verti: *Dominus possedit me initium viarum suarum.* Vbi ostendit se esse principium illud, de quo loquitur Moses, cùm ait: *In principio creauit Deus cœlum & terram.* Nonnulli per cœlum loco illo intelligunt omnes globos cœlestes, & per terram orbem hunc, in quo habitamus cum omnibus elementis corporibus mistis per anticipationem seu occupationem. Itaque nomine cœli & terræ iuxta eorum sententiam vniuersus mundus visibilis significatur. Et posteà explicatur præcipuè, quid in qualibet die factum fuerit. Vt si quis ostendat alicui Romam in summa quadam: & dicat vrbem illam conditam fuisse à Romulo: & deinceps descendens ad singularia, dicat, tale ædificium conditum fuit ab illo tali die, & cætera. Hæc est magnorum virorum sententia, quæ nullum continet errorem. At ego existimo per cœlum loco illo intelligi cœlum empyrium, quod creatum fuit primo die: per terram autem illam materiam quandam incultam, ex qua Deus fecit cœlum & terram, quæ quidem materia & moles fuit primò die creata. Cœlum autem visibile fuit factum die secundo, & terra elementaris die tertio, vt diuina scriptura eodem primo capit. Genes. testatur. Existimo Deum creasse ex nihilo cœlum empyrium, & angelos, & animas rationales, & materiam primam, quam Moses appellat terram inanem & vacuam, cætera verò ex illa. Qui verò aiunt terram & mare & corpora cœlestia condita fuisse ex nihilo, intelligendi sunt, in materia illa rudi & inculta, quæ fuit ex nihilo creata, in qua illa erant virtute & potentia. Et ita intelligitur caput primum concilij Lateranensis sub Eugenio tertio, vbi dicitur Deus vtramque de nihilo condidisse creaturam spiritualem & corporalem, angelicam videlicet, & mundanam. Nam esse orbem terrarum conditum ex materia, indicat scriptura cap. 11. Sapien. his verbis: *Non impossibilis erat omnipotens manus tua, quæ creauit orbem terrarum ex materia inuisa.* Qua de re copiosè disserui suprà verba illa capit. 3. explanans: *Benedicite aquæ omnes, quæ super cœlos sunt.*

i *Habet potestatem omnis carnis.* Id est, habet in omnes homines potestatem. Caro accipitur hîc pro homine. Eodem modo capite Genesis sexto. *Omnis caro corruperat viam suam.* Esaiæ 40. *Omnis caro fœnum.* Romanorum 2. *Non iustificabitur ex operibus legis omnis caro.* Et Ioannis 7. *Clarifica filium tuum, vt filius tuus clarificet te: sicut dedisti ei potestatem carnis*: hoc est, super omnes homines.

k *Intrinsecus, & forinsecus æreus.* Erat enim simulachrum illud ex ære fuso super formam luteam. Capite superiore ostensus est Daniel libidinis destructor: in hoc autem idolorum euersor.

l *Vinum misce.* Hoc est, infunde vinum in amphoras per ministros tuos. Vel misce illud aqua ad bibendum.

m *Signa annulo tuo.* Solebant principes gemmam in annulo habere, quo sigillare solebãt res abditas, quas clausas esse volebant: vt suprà ostensum est cap. 6. vbi de annuli antiquitate disseruimus.

OBSERVATIONES EX Græco in

CAPVT XIIII.

1 Nisi dixeritis mihi. *In translatione Græca Theodotionis est*, ἐὰν μὴ εἴπητέ μοι: Si non dixeritis mihi. *Vel*, nisi mihi dixeritis. *Particula* nisi *quæ varsè dicitur Græcè, sumitur aliquando affirmatiue, vt apud diuum Paulum cap. 6. epistolæ ad Hebræos*: Nisi benedicens benedicam te, & multiplicans multiplicabo te. *Cap. 22. Genesis dixit Deus Abrahæ in immolatione filij*: Quia fecisti hanc rem, & non pepercisti vnigenito filio tuo, benedicam tibi, & multiplicabo semen tuum. *Cùm autem Apostolus citet locum illum in epistola ad Hebræos, vtitur particula nisi, vbi in Hebræa est mera affirmatio. Ex quo colliges eam esse illic affirmantis particulam. Nonnulli existimant, nisi accipi aliquando pro nec: vt apud Marcum cap. 6.* Præcepit eis, ne quid tollerent nisi virgam tantùm: non peram, non panem, non in zona æs. *Vt sit sensus: Præcepit Christus discipulis suis, nec quid ferrent, nec virgam tantùm: seu ne virgam quidem: non peram, & cætera: Mouentur ad interpretationem hanc verbis Matth. cap. 10. & Lucæ nono agens enim ibi Matthæus de Apostolorum missione, ait Christum Iesum hæc illis dixisse*: Nolite possidere aurum, nec argentum, nec pecuniam in zonis vestris: non peram in via, nec duas tunicas, nec calceamenta, nec virgam. *Diuus autẽ Lucas ait.* Nihil tuleritis in via, nec virgam, nec peram, nec panem, nec pecuniam, nec duas tunicas habeatis. *Cùm igitur Christus dominus apud Matthæum & Lucam prohibeat apostolis virgam, magna videbitur esse discrepantia inter illos & Marc. capite 6. qui ait esse illis virgam permissam: nisi particula, nisi, quæ Græcè est* εἰ μὴ, *apud Marcum accipiant pro nec. Hæc est eorum opinio, non omnino contemnenda. Sunt enim verba illa ab euangelistis memoriæ prodita, & perpetuis monimentis consignata: quibus Christus Deus noster discipulos suos ad cæcam animorum dominatricem cupiditatem vitandam erudiuit. Cum euangelica philosophia sit in paupertate, & honorum mundi despicientia, cæterisque virtutibus constituta: voluit, vt hi, quos ad eam nuntiandam ac propagandam mittebat, eas opes & dignitates contemnerent, ad quas plerique mortalium auiditate inflammati rapiuntur. Eam ob causam non solum aurum & argentum, sed etiam virgam illis interdixit. Ego tamen existimo loco illo Marci particulam, nisi, non accipi pro nec, sed propriam retinere significationem. Et Græci nobiscum legunt, quemadmodum omnes ferè Latini, qui pro*

Matt. 10. Luc. 9. Marc. 6.

ιτμη, nisi, seu praeter quam, interpretantur. Ac tamen nullam esse credo inter Euangelistas repugnantiam. Nam duplex est virga, vna, quae virga tantùm est, qua vtuntur viatores sustentandi se causa: & haec concessa est apostolis: de qua loquitur diuus Marcus. Altera est, quam afferunt, vt se à laedentibus defendant, aut eos offendant, quae non solùm virga est, sed etiam telum, siue iaculum, siue claua: & haec est illis prohibita: de qua Matthaeus & Lucas loquuntur. Quòd vero Dominus virgam illam pugnatricem vetet, videtur indicare id, quod dixit posteà apud Lucam capite vigesimosecundo. Qui habet sacculum, tollat similiter & peram: & qui non habet, vendat tunicam suam, & emat gladium. Opponit, vt vides, habere gladium & non habere virgam à se olim prohibitam. Volens Marcus admonere, ne quod Matthaeus literis mandauerat, perperam intelligeretur, testatur concessam esse Apostolis virgam tantùm: hoc est virgam, quae tantùm virga est, sustentationis causa delata: non autem, quae praeter sustentationem offensionis aut defensionis causa portatur, quae in imis ferrum habet, aut aliquid huiusmodi, quo apta sit ad pugnam. Aspicis igitur diuum Marcum non pugnare cum aliis Euangelistis: quin potiùs esse eorum explanatorem. Esse autem duas virgas indicant Hebraei, qui vnam appellant שבט Xebet, quae fuit Apostolis prohibita: quae vt telum defertur: alteram appellant משען Mixham, quae fuit illis concessa: qua lapsum corpus nititur, & sustentatur. Ex quo efficitur, vt per Xebet intelligant mulctam, & calamitatem: per Mixhan verò oblectationem, & solatium. His duobus vocabulis vtitur versiculo vno diuinus ac regius vates Psalmo 23. cùm ait: Virga tua & baculus tuus ipsa me consolata sunt. Pro virga est in Hebraeo Xebe, & pro baculo Mixhan: pro quo noster interpres solet virgam vertere: vt Iud. sexto. Extendit angelus Domini summitatem virgae. Voluit diuinus psaltes his duabus virgis significare se non solùm diuinis beneficiis auctum plenissimis, sed etiam rerum aduersarum ictibus à Deo sibi illatis delectari. Ac si diceret: Virga iustitiae tuae Deus sanctè me peccantem corrigis, baculo misericordiae tuae me imbecillum sustentas. Vtraque certe res animo meo iucunditatem affert & consolationem. De prima virga, quae afflictio & seueritas significantur, ait Dauid Psalm. secundo. Reges eos in virga ferrea. De secunda, quae benignitas & mansuetudo intelliguntur, ait idem Psalm. 17. Praeuenerunt me in die afflictionis meae: & factus est Dominus virga mea: pro quo editio vulgata habet: Et factus est Dominus protector meus. Quod in idem recidit. Et quemadmodum per virgam ferream intelligitur correctio & seueritas: sic per virgam auream clementia & benignitas. Haec est virga aurea, quam rex Assuerus tetigit Esther, vt capite quinto libri eius sacrae literae memoriae prodiderunt. De his duabus virgis ait Deus apud Zach. capite decimoprimo. Sumpsi mihi duas virgas, vnam vocaui decorem, & alteram funiculum. Hoc est, duas regendi rationes, vnam in amore & clementia, alteram in castigatione & seueritate constitutam. Vbi pro vita nec est in Hebraeo Xebet, nec Mixhan, sed Maccel, vocabulum indifferens ad vtramque nempe ad virgam correctionis, & ad virgam sustentationis. Ac quoniam Xebet solet virgam illam significare ferro munitam, qua loco teli seu spiculi nonnulli vtuntur viatores, transtulit pro ea Latinus noster interpres lanceam libro secundo Regum capit. 18. dicens: Tulit ergo Ioab tres lanceas in manu sua, & infixit eas in corde Absolom. Vbi pro lanceis est vocabulum hoc Xebet: quod virgam illam significat, quae non tantùm virga est ad lassi corporis sustentationem, sed armorum genus. Et haec est, quam Dominus noster Iesus Christus Apostolis prohibuit: libertatem illis concedens bacillum portandi ad corporis imbecillitatem tuendam atque sustentandam. Aspicis igitur nullam esse inter Euangelistas repugnantiam, nullum dissidium: imò singularem concordiam, & admirabilem concentum. Diuus Augustinus libro secundo de consensu euangelistarum per virgam apud Marcum ait intelligi potestatem accipiendi necessaria vitae: per virgam verò apud alios duos Euangelistas ipsa necessaria: vt sit sensus: Ne portetis peram, ne virgam quidem, hoc est, nec res ad vitam necessarias: sed portate virgam, hoc est, potestatem eas accipiendi: quia dignus est mercenarius mercede sua. Diuus Hieronymus in commentariis in Matth. capite 10. per virgam apud Mat. & Lucam intelligit mundi praesidium, quod vt superuacaneum prohibetur, cùm Domini habeamus auxilium. Illam virgam ait esse à Domino interdictam, quae vertitur in colubrum: & carnis praesidio nititur: quae capit. 18. libro quarto Regum & 36. Esa. baculus arundineus appellatur. Illam autem ait esse concessam apud Marcum, qua corpus quodammodo sustentatur. Enthym. ait Matthaeum & Lucam narrare id, quod Christus prius praeceperat apostolis: Marcum verò id, quod posteà illis propter longioris itineris laborem indulserit. Alij confugiunt ad allegoriam à simplici ac vsitata interpretandi ratione ad arcanas intelligentias sermonem traducentes, séque ab aperto orationis argumento separantes. Alij aliter interpretantur. Quemadmodum enim ex eodem auro diuersa conflantur monilia: sic ex eodem loco sacra scriptura diuersa aliquando intelligentiae depromuntur. Sed ea eligenda est, quae est literae congruentior, clarior, facilior, & scribentis instituto accommodatior. Eam ob causam ad eam inueniendam, recurrendum nobis est saepenumero ad vocabulorum Hebraeorum & Graecorum originem: vt inde sensum literalem aucupantes, possimus in eo tanquam in speculo purissimo imaginem veritatis intueri. Ex omnibus his explanationibus illa meo ingenio magis placet, quae explicat apud Marcum concessam esse virgam sustentationis tantum: apud alios autem Euangelistas interdictam eam esse, quae praeter virgam est etiam telum. Existimo tamen rectas esse alias interpretationes à nobis relatas grauissimorum authorum, nullóque modo esse contemnendas. Si scire volueris, quot modis sumatur virga in literis diuinis, vide Dionysium 15. de coelesti hierarchia, Tertullianum aduersos Iudaeos, Epiphan. libr. Ancorat, Chrysostomum in Psalm. 43. Clementem Alexandrinum 1. Paed. 7. & 9. Cyrill. de incarnatione vnigeniti.

Exod. 4.

Similitudo

a Confidebant autem, quia fecerant sub mensa absconditum introitum. Versio Latina interlinearis habet: Ipsi autem despiciebant. In Graeco est verbum καταφρονεῖν, quod significat despicere, contemnere, pro nihilo ducere. Eam ob causam existimant nonnulli vitio librariorum effectum esse, vt pro contemnebant scriptum sit, confidebant. Nam in quibusdam codicibus correctis pro confidebant est ad marginem contemnebant. Sed quantum ad sensum attinet, parum est discriminis: nam vbi est alicuius rei confidentia, ibi est eius contemptio. Praeterea non desunt, qui dicant verbum καταφρονεῖν significare etiam confidere: nam ab eo deducitur nomen hoc καταφρόνημα, quod significat confidentiam. Quare vtrunque & confidebant, & contemnebant verti potest. Accipitur aliquando confidere & confidentia in malam partem, vt capite decimoprimo Prouerbiorum: Qui confidit in diuitiis suis, corruet. Et decimosecundo. Qui confidit in cogitationibus suis, impiè agit. Et ca. trigesimosexto Esaiae: Cõfidis super baculum arundineum. Ita vocat Aegypti auxilium, & mundi spem. Eodem modo hoc loco sacerdotes Babylonij dolis suis fidebant. Accipitur autem in bonam partem: Vt Psalm. 124. Qui confidunt in Domino, sicut mons Sion, non commouebitur in aeternum. Ac si dicat: Qui in Deo spem suam & fiduciam figunt, similes montis Sionis immobiles erunt, & in virtute perseuerabunt. Ideo ait Christus apud Ioann. cap. 16. Confidite: ego vici mundum. Et Paulus Hebr. 10. Nolite amittere confidentiam. Qui animo sincero fidit Deo: cui se suáque omnia committit, in eóque omnem spem & cogitationem locat, hic

cat, hic fine dubitatione se effert in sublime, & omnibus humanis casibus superiorem facit.

[a] Factum est igitur, postquam egressi sunt illi, & rex posuit cibos ante Bel, præcepit Daniel pueris suis, & attulerunt cinerem, [b] & cribrauit per totum templum coram rege: & egressi clauserunt ostium, & signantes annulo regis abierunt. Sacerdotes autem ingressi sunt nocte iuxta consuetudinem suam, & vxores, & filij eorum, & comederunt omnia, & biberunt. Surrexit autem rex primo diluculo, & Daniel cum eo. Et ait rex: Saluáne sunt signacula Daniel? Qui respondit: Salua rex. Statimque cùm aperuisset ostium, [c] intuitus rex mensam exclamauit voce magna: [d] Magnus es Bel: & non est apud te dolus quisquam. Et [e] risit Daniel: & tenuit regem, ne ingrederetur intrò, & dixit: Ecce pauimentum, animaduerte, cuius vestigia sint hæc. Et dixit rex: [f] Video vestigia virorum, & mulierum, & infantium. Et iratus est rex. Tunc apprehendit rex sacerdotes, & vxores, & filios eorum. [g] Et ostenderunt ei abscondita ostiola, per quæ ingrediebantur, & consumebant, quæ erant super mensam. Occidit ergo illos rex: [h] & tradidit Bel in potestatem Danielis, qui subuertit eum, & templum eius. [i] Et erat draco magnus in loco illo: [k] & colebant eum Babylonij. Et dixit rex Danieli: Ecce nunc non potes dicere, quia iste non sit Deus viuens: adora ergo eum. Dixitque Daniel regi: Dominum Deum meum adoro: quia ipse est Deus viuens: iste autem non est Deus viuens. Tu autem rex da mihi potestatem, & interficiam draconem [l] absque gladio & fuste. Et ait rex: Do tibi. Tulit ergo Daniel picem, & adipem, & pilos, & coxit pariter: fecitque massas: & dedit in os draconis, & diruptus est draco. Et dixit Daniel: Ecce quem colebatis. Quod cùm audissent Babylonij, [m] indignati sunt vehementer: & congregati aduersum regem dixerunt. [n] Iudæus factus est rex: Bel destruxit, draconem interfecit, & sacerdotes occidit. Et dixerunt, cùm venissent ad regem: trade nobis Danielem: alioquin [o] interficiemus te, & domum tuam. Vidit ergo rex quòd irruerent in eum vehementer, & necessitate compulsus tradidit eis Danielem. [p] Qui miserunt eum in lacum leonum: [q] & erat ibi diebus sex. Porrò in lacu erant leones septem, & [r] dabantur eis duo corpora quotidie: & duæ oues: & tunc non data sunt eis, vt deuorarent Danielem. [s] Erat autem Habacuc propheta in Iudæa, & [t] ipse coxerat pulmentum, [r] & intriuerat panes in alueolo: & ibat in cāpum, vt ferret messoribus. [u] Dixitque angelus Domini ad Habacuc: Fer prandium quod habes in Babylonē Danieli, qui est in lacu leonum. Et dixit Habacuc: Domine Babylonem non vidi, & lacum nescio. Et apprehendit eum angelus Domini in vertice eius, [x] portauit eum capillo capitis sui, posuitque eum in Babylone super lacū in impetu spiritus sui: Et clamauit Habacuc dicēs: Daniel serue Dei [y] tolle prandium, quod misit tibi Deus. Et ait Daniel: Recordatus es mei Deus, & non dereliquisti diligentes te. Surgensque Daniel comedit. Porrò angelus Domini restituit Habacuc confestim in loco suo. Venit ergo rex die septimo, vt lugeret Danielē: & venit ad lacū & introspexit. Et ecce Daniel sedens in medio leonum. Et exclamauit voce magna rex, dicens: Magnus es Domine Deus Danielis. Et [z] extraxit eum de lacu leonum. Porrò illos qui perditionis eius causa fuerant, intromisit in lacum, & [aa] deuorati sunt in momento coram eo.

(margin: Ezech. 2.)

a *Factum est igitur.* In Græco est, si verbum verbo reddere volueris: *Et factum est, vt egressi sunt illi.* Sed sensus idem est.

b *Et cribrauit per totum templum.* Hoc est, per totum templi pauimentum: vt comedentium vestigia latere non possent.

c *Intuitus rex mensam.* Subaudi, in qua positæ fuerant epulæ idolo. Respexit in primis in mensam ciborum: quia ardenter desiderabat videre esse illos à Bele deuoratos: vbi autem affectio, ibi oculus est.

d *Magnus es Bel.* Voluptate affectus has voces emisit: acsi diceret. Magna est potētia & laus tua ô Bel, quòd tantam ciborum copiam comedisti. O stultitiam regis dignam irrisione! Videte in quo eius potentiam & honorem collocabat, in multis cibis deuorandis. Ideo eum pro Deo colebat, quia multa vorabat. Huiusmodi sunt, qui edacitatem epularum colunt: de quibus ait apostolus capite 3. epistolæ ad Philip. *Quorum Deus venter est.* Hoc loco potest illud accommodari, quod ait Ierem cap. 49. *Arrogantia tua decepit te:* quod potest etiam verti ex Hebræo: *Superstitio tua, vel idolum tuum decepit te.*

e *Risit Daniel.* Non ea leuitate, sed vt vanorum deorum cultum illuderet. Fortasse risit ob gaudium, quo affectus fuit videns pauimentum templi pedibus conculcatum: vt veritas in lucem prodiret, & ante omnium oculos poneretur. Aspicis ex hoc loco licitum esse aliquando ridere moderatè, cùm opus est. Vnde Ecclesiastes cap. 3. *Tempus*, inquit, *flendi, & tempus ridendi.*

f *Video vestigia virorum, & mulierum, & infantium.* Vestigia puerorum à vestigiis virorum discrepabant in quantitate: mulierum autem in figura: quoniam illæ calceis diuersam formam habentibus vtebantur. Hæc vestigia potuit rex facilè videre propter cineres, quibus Daniel coram rege totum templi pauimentum operuerat. Cùm rex respexit ad mensam ciborum, statim deceptus exclamauit: Magnus es Bel: cùm autem oculos fixit in cinere, intellexit veritatem. Si te ad carnes, ad epulas, ad vinum, ad edacitatem & ebrietatem conuerteris, in magnos incides errores: at si ad cinerem, ad pœnitentiam, ad abstinentiam, ciborum, & cognitionem tui te reuocaueris, resipisces, & mentis oculis illustratis veritatem intuεberis. Si felicitatem collocaueris in crapula & ebrietate, coles idolum: eris ex illis, vt verbis vtar Apostoli in epistola ad Philippenses 3. *quorum Deus venter est.* Si verò imbecillitatem fragilitatémque tuam alta mente perpenderis, euertes idola, & mundi vanitatem despicies. Vide comessationis iacturam per

meusam ciborum intellectæ, & humilitatis emolumentum per cinerem significatæ. Quid est respicere cinerem, nisi se ipsum intueri, & propriam miseriam cognoscere? Cap. 18. Gen. ait Abraham: *Loquar ad Dominum meum, cùm sim pulvis & cinis.* Cap. 34. Iob scriptum legimus: *Deficiet omnis caro simul: & homo in cinerem reuertetur.* Et decimo Ecclesiastici: *Quid superbis terra & cinis?* Eam ob causam ait Ecclesia feria quarta cinerum: *Memento homo, quia cinis es, & in cinerem reuerteris.* Vngit nos cinere in capite, vbi est sedes memoriæ, vt memores simus mortis, & signat nos tau Ezechielis in fronte, hoc est memoria finis: tau enim est vltima litera in Hebraico alphabeto, quare designat finem & interitum. Et illa vngimur, cùm nobis ponitur in capite iuxta id quod in Euangelio illius feriæ canitur: *Tu autem cum ieiunas, vnge caput tuum.* Et Ezechielis documento intelligimus oportere nos in fronte esse vnctos tau. Christus docet, vt vngamus caput: sancta mater ecclesia vngit nos cinere in fronte & capite, innuens tau Ezechielis esse mortis memoriam, qua debemus vnctum atque signatum habere caput: vt nunquam nobis excidat ex animo finis recordatio. Cap. 4. Leuitici præcipiebat Deus efferendum esse vitulum extra castra in locum mundum, vbi cineres effundi solent. Sed dices: Si locus erat plenus cineribus, quomodo mundus appellatur? Qui fieri potest, vt perpurgatus sit, cùm in illum cineres coniicerentur? At altè spectare si voles, perspicies ideo locum illum esse abstersum, quia erat cineribus imbutus, siue quibus pollutus esset, & contaminatus. Hic vitulus est caro nostra, quæ in ara cordis nostri igne diuini amoris immolanda est: in quo corde debet esse cinis, hoc est, nostræ imbecillitatis recordatio, & mortis repetita memoria, vt mundum sit, & ab omni scelerum contagione seuocatum. Eam ob causam debet esse extra castra, id est, à turbulentis mundi negotiis separatum, & ab immoderatis perturbationibus abductum. Nam memoria mortis est horologium vitæ illam excitans & ordinans ad munditiam, ad virtutes acquirendas, & sordes vitandas. Ait enim Ecclesiast. 7. *Memorare nouissima tua, & in æternum non peccabis.* Vt pauo pulchritudine fulgentium plumarum eas extollit, & in orbem erigit: sed videns pedum suorum fœditatem, totam caudæ deponit: sic nos superbia, rerúmque nostrarum opinionibus inflati nobis ipsi immoderatè placemus, nostrique admirationi defixi insistimus: at si ad cinereos pedes, si ad finem respexerimus, totam nostræ vanitatis deponemus. Vt aqua cineris absterget vestium maculas: ita mortis memoria & lixiuium lacbrymarum animæ sordes & noxias solicitudines atque cupiditates. Vnde Hieronymus in epistola ad Cyprianum: Qui se, inquit, quotidie recordatur esse moriturum, contemnit præsentia, & ad futura festinat. Et vt cinis solet ignem custodire: sic memoria mortis charitatem conseruare. Præterea ignis designat pœnitentiam, & scelerum confessionem: ex quo effectum est, vt qui flagitia sua cognoscerent, eámque ob causam angerentur dolore, solerent quondam se aspergere cinere, vt Deum pœnitentia placarent. Ideo ait Ieremias cap. 25. *Aspergite vos cinere optimates, quia completi sunt dies vestri.* Et Thren. 2. *Conticuerunt senes filiæ Sion, consperserunt cinere capita sua.* Cap. 4 Iudith. scriptum est: *erat cinis super capita eorum.* Et Matth. 11. *Olim in cinere & cilicio pœnitentiam egissent.* Respiciamus igitur ad cinerem, ad cognitionem nostri, ad pœnitentiam, ad humilitatem, ad humanam miseriam, ad mortem & finem: & ita vitabimus errorem, & scopum attingemus. At si à cinere auerterimus oculos, eósque in mensam epulatum coniecerimus, in erroribus intolerandis versabimur. Eâ ob causam Christiani ieiunia quadragesimalia meritò seruant, & alia certis temporibus constituta: est enim ieiunium humilitatis, castitatis, & aliarum virtutum fundamentum. Hoc intelligens diuinus ac regius vates Psalm. 34. *Humiliabam*, inquit, *in ieiunio animam meam.* Edacitate redditur animus imbecillus, hebes, & obtusus: ieiunium verò eum reddit fortiorem & acutiorem, eique præbet alas ad volandum in sublime. Id expertus Isidorus libro primo de summo bono: Gulæ saturitas, inquit, aciem mentis obtundit, ingeniúmque euertere facit. At etsi hoc verum est, & in ecclesia à tempore apostolorum semper ieiunium fuit præceptum & obseruatum. Ætius tamen & Iouinianus & alij huiusmodi hæretici diabolico furore concitati illud de medio auferre voluerunt: sed frustra laborauerunt. Horum hæresim & perfidiam multis iam ab hinc annis sepultam suscitarunt nostris temporibus Lutherus, Melanchthon, Bucerus, Caluinus, & alij hæretici detestabiles sectam Epicuream sequentes, & felicitatem in corporis voluptate collocantes. Aiunt enim Deum nunquam constituisse delectum ciborum: ideò nullo modo esse ieiunandum, nec à carnibus, cibísque aliis abstinendum. Nunquam illi hoc dicerent, nisi totolerabili cæcitate laborarent. Imò Deus statim in exordio mundi præcepit homini, quem in agro arboribus consito mirum in modum amœno posuerat, ne ex fructu cuiusdam certæ arboris comederet: nam quo die ex eo comederet, moreretur. Nonne illud fuit constituere differentiam & delectum inter cibos? Illud fuit primum præceptum & sub pœna mortis promulgatum. Ex illo loco colligunt Augustinus contra Iulianum libr. 1. Ambrosius in libro de Elia & ieiunio, Chrysostomus homilia 1. in Genesim, Basilius in homilia de laudibus ieiunij, & alij magni nominis & celebritatis viri, & sapientia ac sanctitate venerandi patres, ieiunium esse de iure diuino. Fuit etiam alterum ieiunium cum ciborum delectu ac discrimine à Deo constitutum, nimirum carnium abstinentia. Nam cap. primo Genes. dixit Deus: *Ecce dedi vobis omnem herbam afferentem semen super terram, & vniuersa ligna, quæ habent in semetipsis sementem generis sui, vt sint vobis in escam.* Et Genes. 3. *Comedes herbas terræ: in sudore vultus tui vesceris pane tuo.* Quibus verbis liquet fuisse tunc carnes prohibitas vsque ad Noë post proluuiem terrarum, cui Deus dixit cap. 9. Genes. *Omne quod mouetur, & viuit, erit vobis in cibum, quasi olera virentia tradidi vobis omnia.* Ac si diceret: Permitto vobis deinceps vti carnibus animalium, sicut ante eluuionem oleribus virentibus. Iam non herbas tantùm do vobis in cibum, sed animalia. Sed vide quid addat: *Excepto quòd carnem cum sanguine non comedetis.* Nonne aspicis etiam illo loco ciborum quorundam prohibitionem? Sed dices: Si ante eluuionem non comedebantur carnes, quorsum Habel oues alebat? At enim scriptura Genes. 4. fuisse illum ouium pastorem. Certè propter lanam & pelles: & vt posset Deo agnos immolare. Nonne aspicis ante legem esse ciborum delectum à Deo constitutum? Porrò in lege cap. 11. Leu. præcepit Deus populo, ne certorum animalium carnibus vesceretur. Et cap. 23. ait: *Decimo die mensis huius septimi, dies expiationum erit celeberrimus, & vocabitur sanctus: affligetisque animas vestras in eo.* Vbi affligere animos idem est quod ieiunare. Ita locum illum intelligunt non solùm catholici, sed etiam Iudæi, qui tali die ieiunant. Et paulò pòst addit: *Omnis anima quæ afflicta non fuerit, die hac peribit de populis suis.* Vbi aspicis, Deum sub pœna mortis ieiunium præcepisse. Lege diuinas scripturas, & videbis Mosem & Eliam quadraginta diebus ieiunasse:

Mat. 6. Ezech. 9. Simile. Eccle. 7. Simile. Simile. Simile. Gen. 2. Exod. 14. 3. Reg. 19

[Exod. 16. Num. 11. Iudic. 7.] nasse: fuisseque eorum ieiunium Deo gratissimum: & Iudæorum edacitatem molestissimam: qui ob carnium & exparum Ægypti desiderium vellent illinc noo exisse. Quid quæris? Priusquam Samson nasceretur, prænouriauit parentibus eius Dei angelus eum non esse cibom aliquem contaminatum sumpturum. [Mat 4. Luc. 4.] Nondum in lucem prodierat vir ille magnos, & iam Deus eius abstinentiam præceperat. Quorsum Christus Deus noster quadraginta diebus ieiunauit, nisi vt nobis esemplum ieiunandi præberet: & vt ieiunio suo ieiunijs nostris meritum largiretur? Ipse enim ait. [Matt. 16. Luc 9.] *Si quis vult venire post me, abneget semetipsum, & tollat crucem suam, & sequatur me.* Christus ieiunauit: &, vult vt eum imitemus, & accipientes crucem nostram sequamur illum: cùm autem ieiunium sit crux, quis non videt dixisse Christum vt ieiunaremus? Diuus Paulus in priore ad Chorinthios capite quar. *Imitatores*, ioqoit, *mei estote, sicut & ego Christi.* Similiter capite vndecimo eiusdem epistolæ. Et capite 3. ad Philippenses. Et 5. ad Ephesios: *Estote imitatores Christi.* Et diuus Petrus in priore sua canonica capite secundo: *Christus passus est pro nobis, vobis relinquens exempla, vt sequamini vestigia eius.* Et diuus Ioannes capite secundo prioris canonicæ suæ: *Qui dicit se in Christo manere, debet, sicut ille ambulauit, ambulare.* Vnde sententia illa dimanauit, quam Diuus Gregorius & doctores alij literis mandarunt: Omnis Christi actio [Gen. 3.] nostra est instructio. Sed diabolus ille qoi Heoæ persuasit, vt ieiunium à pomis arboris probibitæ fran[Mat 4. Luc. 4.]geret: qui idem sed frustra conatus est Christo Domino persuadere, facilè persuasit hæreticis, vt ieiuoia non solùm contemnerent sed damnarent. Contrà verò catholici ea mirum in modum amplectuntur ad carnem domaodam, & intemperantiam fugiendam.

[Similitudo] Vt citharœdus dat operam, ne in cithara quid discrepet: sic nos debemus ita cursum vitæ conficere, ne à temperantia discrepemus, & vitæ Christianæ musicam destruamus. Et multò magis, quòd manior & melior sit actionum, quàm sooorum conceotus. Cùm ad Christum accederent Ioannis Baptistæ [Mat. 9. Luc. 5.] discipuli dicentes: *Quare nos & pharisæi ieiunamus frequenter, discipuli autem tui non ieiunant?* Respondit illis Iesus. *Nunquid possunt filij sponsi lugere, quandiu cum illis est sponsus? Venient autem dies, cum auferetur ab eis sponsus: & tunc ieiunabunt.* Vbi lugere accipitur pro ieiunare, vt suprà ostendimus in annotationibus in cap. 10. iuxta Polychtonij sententiam aientis Iudæos solitos fuisse ieiunium luctum appellare. Prædixit Christus verbis illis futurum ieiunium, quod vt mandatum nouum suo tempore impleretur. Id quod factum est. Nam post Christi in cœlos ascensom Apostoli ieiuoabant: & tota ecclesia ieiunia amplectebator: vt liquet ex diuo Luca cap. decimotertio Actorum Apostolicorum. Id perpendentes ipsi Apostoli Spiritu sancto repleti ieiuoium quadragesimæ ex institutione Christi constituerunt: suoque decreto illud ecclesiæ seruare præceperunt: & præceptum hoc suis canonibus mandarunt. Sunt autem verba canonis hæc: Si quis episcopus, aut presbyter, aut diaconus, aot lector, aut cantor quadragesimam paschæ, aut quartam feriam, aut parasceue non ieiunauerit, deponitor: præterquàm si imbecillitate corporis impediatur. Si verò laicus sit, communione priuetur. Hic est vnus ex canonibus Apostolorum, quos sancti patres approbant & sequuntur. Inter quos est Zepherinus Ignatius, Victor, Leo, Athanasius, Anacletus, Innocentius, Eusebius: qoos Gratianus & post illum doctores citaront. Hi canones apostolorum fuerunt comprobati in multis concilijs, nimirum in Carthaginensi, Niceno, Constantinopolitano, Antiocheno, Calcedonēsi. Reliquit eos nobis collectos beatus Clemens summus pōtifex discipulus beati Petri Apostoli: & scripti sunt in primo tomo conciliorum literis Græcis, & Latiois. Et Iustinianus imperator in nouellis suis constitutionibus eos verbis expressis tribuit Apostolis. Præterea in constitutionibus Apostolicis eodem beato Clemente authore, lib. 5. cap. 13. sunt hæc verba: Seruandum est à vobis ieiunium quadragesimæ, continens memoriam conuersationis, & legislationis Domini. [Mat. 17.] Nec solùm Christi Apostoli hoc quadragesimale ieiuniom aliis seruandum præceperunt, sed ipsi illud obseruarunt: vt Hieron. August. Ambro. Gregorius, Chrysostomus, & infiniti alii doctores testantur: Fuisse autem semper in ecclesia Christi seruatum quadragenarium hoc ieiunium, asseueranter affirmant multa concilia, in quibus illud iterum, atque iterum præcipitur: nimirum concilium Aurelianum can. 26. concilium Lau[Mich. 2.]dicense cano 50. coocilium Cæsar Augustanum cano. 2. concilium Agatense canone 12. concilium Bracharense canone 9. concilium Toletanum octauum canone 9. concilium Gangranse canone 9. Et nostris temporibus concilium Coloniense, & concilium Tridentinum ieiunia & ciborum delectum comprobarunt. Quod autem aiunt nonnulli Telesphorum summum pontificem ieiunium quadragenarium noue constituisse: est plenè falsum & commentitium: non enim nouum ieiunium instituit, sed antiqoum ab Apostolis præceptum approbauit: & iterum obseruari præcepit. Id quod etiam alii summi pontifices fecerunt. Et quamuis ipsi hoc nouè præcepissent, facere quidem poterant. Nonne pontifices maximi vniuersales pastores & magistri poterant iodicere ieiunium? Poterant profectò. Est ne ecclesia Christi debilior & fragilior quàm Iudaica? Non quidem. Poterat ecclesia Iudæorum iodicere ieiunia, & Christianorum ecclesia non poterit? Valebat summus Hebr. sacerdos ieiunia præcipere, & summus Christianorum sacerdos maximusque pontifex, vicarius Iesu Christi non valebit? Si rex Saul ieiunaodum præcepit, dicens: [1. Reg. 14] *Maledictus vir qui comederit panem vsque ad vesperam:* & voluit proprium filium suum vita priuare, quòd præcepto illi inscius noo paruisset, vt primo Regum quartodecimo literæ diuinæ testātur: & Niniuitarum rex publico edicto ieiunium sanciuit, vt ait Ionas diuinus vates capit. tertio: quis dicere audet, non posse hoc facere Iesu Christi vicarium, Diui Petri principis apostolorum successorem, summum pon[Ioan. 3.]tificem, qui est caput totius ecclesiæ, qui in vniuersum orbem tenet principatum: qoi est omnium Christianorum pater ac doctor, atque vniuersalis pastor [Matt. 6.] & rector? At hæretici despiciunt summum pontificem, cui Deus tradidit claues regni cœlorum: des[Ioan. 2. Mat. 5.]piciunt sanctos doct. quos Christus appellauit lucem muodi, despiciunt venerandos patres in sacris ac vniuersalibos conciliis congregatos: quibus Christus ait: *Qui vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit.* [Luc. 10.] Quare hæretici qui eos aspernantur, se Christum etiam aspernari fateri coguntur. Sed aiunt se legere sacras scripturas, præsertim nouum testamentum, vbi aiunt nihil inuenire, qood eos excitet ad ieiunium. O cæci homioes! nonne legitis ieiunium Ioannis Baptistæ, de quo ait Matthæus capite tertio: *Esca eius erat locustæ & mel syluestre?* Noone legitis apud Matthæum 4. similiter apud Locam, Christum Dominum quadraginta diebos ieiunasse? Nonne legitis apud Matthæum 17. & Marcum nono, & Lucam similiter nono dixisse Christum: hoc genus dæmonii non eiicitur nisi per orationem & ieiunium? Ipse Christus Deus noster apud Math. 6. ait: *Tu autem cum ieiunas: vnge caput tuum, & faciem tuam laua,* [Luc 9. Mat. 16.]

ne videaris hominibus ieiunans, sed patri tuo, qui est in abscondo: & pater tuus qui videt in abscondo, reddat tibi. Hæc autem merces quam Deus reddit pro ieiunio, vita æterna est. Indicat verbis illis saluator noster ieiunij excellentiam, & meritum in verbo reddet. Actor. 14. ait ita Diuus Luc. *Cum constituissent illis per singulas ecclesias presbyteros, & orassent cum ieiunationibus, commendauerunt eos Domino.* Videte antiqua Christianorum ieiunia. Legite diuum Paulum in epistola secunda ad Corinth. capit.6. aientem: *In omnibus exhibeamus nosmetipsos sicut Dei ministros in multa patientia, in tribulationibus, in necessitatibus, in angustiis, in plagis, in carceribus, in seditionibus, in laboribus, in vigilijs, in ieiunijs.* Et capit. 11. eiusdem epistolæ numerans afflictiones quas propter Christum ferebat, *In labore*, inquit, *fui, & ærumna, in vigilijs multis, in fame, & siti, in ieiunijs multis.* Nonne videtis Diuum Paulum sæpenumero ieiunasse, nósque ad ieiunandum hortatum fuisse? Origenes homilia decima in Leuit. Habemus, inquit, dies quadragesimæ ieiuniis consecratos. Hieron. aduersus Montanum: Nos quadragesimam secundum traditionem apostolorum ieiunamus. Maximus episcopus: Approbamus, inquit, quadragenarium numerum non esse ab hominibus constitutum, sed diuinitus consecratum: nec terrena cogitatione initiatum, sed cœlesti maiestate præceptum. Augustinus libro de salutaribus documentis ait ieiunium esse verum animi cibum. Chrysostomus in tractatione de pœnitentia homilia prima, ieiunium ait esse medicinam, qua anima infirma frequenter curatur. Dies me deficeret, si omnes vellem commemorare, qui ieiunium laudibus extulerunt. Sed hæretici quibus nihil est dulcius, nihil antiquius, quàm carnis libertas, irrident ieiunia, séque in vorsginem comessationis & ebrietatis ingurgitant. Effrenata epularum cupiditate, cæcóque furore libidinis concitati, dum libertatem parare sibi nituntur, seruitutis miserrimæ vinculis alligantur. Vtinam resipiscant, séque ad meliorem frugem recipientes oculos amoueant à mensa ciborum, & ad cinerem conuertant, quemadmodum regem Babyloniorum fecisse hoc loco videmus. Sed de ciborum abstinentia ea poteris videre, quæ suprà literis mandauimus verba illa 1. ca. explanantes: *Proposuit autem Daniel in corde suo ne, pollueretur de mensa regis.*

g *Ostenderunt ei abscondita ostiola.* In templo sub altari, vel alio in loco ad illud apto. Ac explorato & cognito sacerdotum dolo interfecit illos rex per satellites suos.

h *Tradit Bel in potestatem Danielis.* Intelligens rex imaginem illam Belis nec intelligentiam habere, nec sensum, nec vitam, sed esse statuam quandam, cui cæci homines tribuebant cultum latriæ vero Deo debitum: falsúmque esse id, quod de eius comessatione dicebant sacerdotes, tradidit eam Danieli, qui illam fregit, & euertit templum, vbi illa colebatur.

i *Et erat draco magnus.* Alia narratur historia de dracone quodam, quem Babylonij vt Deum colebant, quem Daniel interfecit. Est autem draco serpens: qui ob multam ætatem in insolitam excreuit magnitudinem. Dicitur de dracone terreno, & de aquatili. De terreno illud intelligitur Psalmographi 90. *Super aspidem & basiliscum ambulabis, & conculcabis leonem & draconem.* Quibus verbis significat nec venenatas & immanes feras, nec dæmones, eorúmque satellites his bestiis significatos de viris piis & constantibus, & in Deo fiduciam suam figentibus esse victoriam reportaturos. Pro pisce magno & vasto accipitur Psalm. 73. *Contribulasti capita draconum in aquis: tu confregisti capita draconis.* Vbi per vastos illos pisces intelligit diuinus vates Pharaonem, & magnates Ægyptios: quos Deus in mari Rubro submersit. Et quia dracones in promptu habent venenum, quo noceant, meritò illorum nomine significantur homines flagitiosi ac nocentes. Ideo dicebat Iob capit. 30. *Frater fui draconum & socius struthionum.* Per draconem intelligitur humo pestilens & immanis, per struthionem simulator & fallax: habet enim auis hæc alas, quibus volare videtur, sed non volat. Hoc Danielis loco draco erat bestia quædam terrestris in templo illi dicato seruata. Vel in quodam lacu, aut fluuio.

k *Et colebant eum Babylonij.* Venerabãtur illum Babylonii cultu latriæ. Magna profectò cæcitas colere feram inutilem, horribilem, & venenatam. Iusto Dei iudicio obcæcatæ gentes à dæmonibus illudebantur. Cap. 15. Sapientiæ scriptum est: *Animalia miserrima colunt.* Et Esa. 2. *Vt adorarẽt talpas & vespertiliones.* Nec solùm animalia, sed eorum similitudines colebant, vt ait Eze. cap. 8. In epistola ad Romanos cap. 1. ait ita Diuus Paulus: *Mutauerunt gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem imaginis corruptibilis hominis, & volucrium, & quadrupedum, & serpentium.* Et paulò pòst: *Mutauerunt veritatem Dei mendacio.* Hoc est, in idolis, quæ in diuinis literis mendacium vocantur. Acsi dicat: Conuerterunt cultum veri Dei in falsorum Deorum cultum.

l *Absque gladio & fuste.* Hoc est, sine vllis armis: sed Dei adiumento, & industria rationis. Cùm enim draco aperiret os, iniecit in illud offas ex pice, pilis & adipe confectas, quibus eum interfecit. Pice ac pilis conglutinatum est guttur eius: & adiecit adipem, vt ob eius saporem & odorem appeteret draco massam illam.

m *Indignati sunt vehementer.* Nimirum aduersus regem, & aduersus Danielem. Qua in re animum ingratum, cęcúmque furorem ostenderunt. Deberent enim gaudio efferri, quòd essent à dracone liberati.

n *Iudæus factus est rex.* Hoc est, rex noster repudiatis patriis legibus, secutus Danielem Iudæum, accepit Iudæorum religionem. Tribuebant illi crimini, quod erat laude dignissimum. Vel sic: Daniel Iudæus factus est rex noster. Prior explanatio videtur literæ conuenientior.

o *Interficiemus te, & domum tuam.* Hoc est, & te, & vniuersam prolẽ atque familiam tuam interimemus. Accipitur domus non pro aula, sed pro honore & familia: vt Exo. 1. *Singuli cum domibus suis introierunt.* Esa. 5. *Vinea Domini exercituum domus Israel est.* Matth. 10. *Pax huic domui.* Accipitur domus pro synagoga Iudæorum capit. 3. epistolæ Pauli ad Hebræos aientis: *Moses quidem fidelis erat in tota domo eius.* Et pro ecclesia Christianorum eodem capite: *Christus verò tanquam filius in domo sua: quæ domus sumus nos.* Et capit. tertio prioris ad Timoth. *Vt scias, quomodo oporteat te in domo Dei conuersari, quæ est ecclesia Dei viui.* Tu verò perpende effrenatam illorum Babyloniorum iram & perturbationem. Nullum crimen admiserat rex in cæde draconis. Sed demus eum legem diuinam, aut humanam violasse: in quam culpam inciderant domestici eius, vt eos vellet populus vita priuare, nisi rex ei traderet Danielem? Vt magna ac repentina proluuies quicquid inuenit, rapit & euertit nullo delectu: ita concitatus ac inspectatus furor in aliquem non solùm ipsum, sed omnia eius diripere & delere nullo facto discrimine conatur. Fera quidẽ indomita & immanis est ira populi cõcitati. Ideo dicebat Iacob: *Maledictus furor eorum, quia pertinax: & indignatio eorum, quia dura.* Et Salomon Prouerb. 27 *Ira non habet misericordiam*

Similitudo

Similitudo
Gen. 49.

cordiam, nec erumpens furor, & impetum concitati spiritus ferre quis poterit?

p *Qui miserunt eum in lacum leonum.* Id est, qui Babylonij coniecerunt Danielem in foueam leonum, vt ab illis dilaniaretur. Erat in vrbe domicilium, in quo alebantur leones, quo coniiciebantur, qui erant nefariis sceleribus astricti & ob grauia crimina damnati. De illo locuti sumus capite 6. Bis fuit illuc proiectus Daniel: sed non legimus eum in his iniuriis & calamitatibus succensuisse hostibus suis, nec queribundas voces emisisse, nec illos maledictis vulnerasse. Vt excellens aurum tactum & percussum non sonat, vile autem orichalcum statim edit sonitum: ita vir pius & iustus contumeliis & ærumnis affectus tacet, & æquo animo fert, quicquid euenit: impius autem irascitur, & execrationibus plenis stomachi & querelarum omnium aures obtundit. Ideo ait Salomon decimonono Prouerb. *Doctrina viri per patientiam cognoscitur.* Ac plerunque innocentes liberantur. Id sentiens idem Salomon ait cap. Prouerbiorum 20. *Ne dicas: reddam malum pro malo, expecta dominum, & liberabit te.* Et pater eius Psalm. 9 *Patientia pauperum non peribit in finem.* Hoc est, afflictorum tolerantia. Quare nos in contumeliis & calamitatibus patientiam amplectamur, Audiamus diuum Paulum ita in 2. ad Corinth. capi. 6. loquentem: *In omnibus exhibeamus nos metipsos sicut Dei ministros in multa patientia.* Et ad hebr. capit. 12. *Per patientiam curramus ad propositum nobis certamen, aspicientes in authorem fidei, & consummatorem Iesum, qui proposito sibi gaudio sustinuit crucem.* Si fuerimus ita perturbati, & victi ab illa, non erimus in potestate nostra: si autem dilexerimus patientiam, tenebimus nos ipsos: iuxta id quod ait apud Lucam capit. 21. Christus Deus noster: *In patientia vestra possidebitis animas vestras.*

Sup. 6. — Simile.

q *Et erat ibi diebus sex.* Vt si à leonibus non interficeretur, saltem fame periret. Hic colliges missionem hanc in lacum leonum non esse eam, quæ fuit sub Dario capite sexto mandata: nam tunc non fuit in fouea illa nisi nocte vna: nunc autem sex diebus.

Suprà 6.

Et dabantur eis duo corpora quotidie. Nimirum hominum damnatórum. Fortasse hæc bina corpora erant animalium indifferenter, præter quæ dabantur cibo binæ oues singulis diebus leonibus illis.

r *Erat autem Habacuc.* Hic fuit vnus ex duodecim prophetis: qui videns mentis oculis diuino lumine illustratis futuram euersionem Hierosolymæ, abscessit, vt Petrus ait Comestor in historia scolastica: fugitque ex ciuitate: ad quam postea rediit, cùm Iudæi fuissent in Chaldæam abducti: & Hierosolymę pauperes tantum remansissent. Cùm autem Daniel in clausa leonum fouea detineretur, erat Habacuc Hierosolymæ, vbi habebat agrum, ad quem miserat messores. Cúmque ad illos ferret prandium, fuit repentè ab angelo Dei in lacum Babylonium per miraculum asportatus: vbi Danielem prandio messoribus parato sustentauit.

4. Reg. 25 — Ier. 27.

Et coxerat pulmentum. Hoc est, pultem: est enim pulmentum puls: vel cibus instar pultis. Esca est ex farina confecta, additis interdum ouis, melle aut caseo.

t *Et intriuerat panes in alueolo.* Id est, terendo immiserat panem in pultarium seu vasculum culinarium vbi puls decocta fuerat. Vel accipitur alueolus hoc loco pro corbe, vbi cibus portabatur. Nam teste Varone alueolus est cauata cortex, aut vasculum vimineũ, in quo quid propter concauitatem reponitur. Est etiam vasculum ligneum authore Columella libr. 8. & 5.

v *Dixitque angelus Domini ad Habacuc.* Probabile est apparuisse hunc Dei angelum diuino vati in figura humana. In diuinis literis angelus accipitur aliquando pro viro pio & iusto: vt cap. 11. epist. prioris ad Corinth. *Debet mulier velamen habere supra caput suum propter angelos.* Hoc est, propter homines, qui se à vitiis seuocarunt, & ad Christi imitationem contulerunt. Ita locum illum interpretatur Clemens lib. 2. hypotyposeon. Vel sacerdotes appellat angelos, iuxta illud Malach. 2. *Labia sacerdotis custodient scientiam, & legem requirent ex ore eius: quia Angelus domini exercituũ est.* Omnes qui à Deo mittuntur, vt eius afferant mandata, angeli dicuntur. Vnde de diuo Ioãne Baptista, de quo ait Ioannes Euangelista: *Fuit homo missus à Deo, cui nomen erat Ioannes*: ait Deus per Malach. 3. *Ecce ego mitto angelum meum.* Ita locum illum Christus Dominus apud Euangelistas interpretatur. Diuus Paulus in epistola secunda ad Cor. cap. 12. per angelum Satanæ vult significare omnes tentationes & afflictiones, quibus ipse afficiebatur, vt Photios ait: Satanas ille, qui beatum Iob 1. Deo ita permittente multis & acerbis calamitatibus contendit opprimere, idem diuo Paulo facere curauit. Ac quia afflictiones illæ variæ & molestæ eius carnem affligebant, eas stimulum carnis appellat, dicens: *Ne magnitudo reuelationum extollat me, datus est mihi stimulus carnis meæ, angelus Satanæ qui me colaphizet.* Hoc autem Danielis loco angelus pro spiritu accipitur angelico, qui admirabili virtute sua Deo ita volente secum vatem sanctum asportauit.

Ioann. 1. — Mat. 11. — Mar. 1. — Luc. 1. — 2. Cor 12.

x *Portans eum capillo capitis sui.* Manus angeli tenuit capillum Habacuc, sed virtus angelica totum illum terigit, & admirabili ac rapidissimo motu in Chaldæam suauiter adduxit. Capillus non tulit corporis grauitatem, sed Dei potentia illud per angelum effecit. Sequitur. Posuitque eum in Babylone super lacum impetu spiritus sui. Id est, admirabili celeritate spiritualis potentiæ suæ.

y *Tolle prandium, quod misit tibi Deus.* Non deserit piissimus dominus eos, qui ad ipsum toto animo aspirant, & clamant, & tanquam ad arcem tutissimam confugiunt. Qui populum Israeliticum quadraginta annis pauit in solitudine pane cælesti, de quo ait diuinus Psaltes 77. *Pluit illis manna ad manducandum, panem cæli dedit eis, panem angelorum manducauit homo:* qui Eliam aluit cibis per coruos delatis: cui posteà angelus panem & aquam ostendit: qui quinque millia hominum, præter fœminas & pueros in solitudine quinque panibus & duobus piscibus educauit: quomodo non posset iustum Danielem prandio messoribus parato sustentare? Sed dices: Si solus angelus poterat cibum illum portare, quid opus erat Habacuc? Voluit Deus, vt diuinus ille vates opus illud exequeretur misericordiæ, quo mereretur, & ingressum haberet ad cælum. Est enim misericordia ostium æternæ beatitudinis. De illa illud Psalm. 117. intelligitur: *Hæc porta Domini, iusti intrabunt in eam.* Nam relatis operibus misericordiæ apud Matt. 25. docuit Christus esse pro illis æternam gloriam tribuendam. Id significatum fuit portis oraculi templi Salomonis, quæ erant ex lignis oliuarum. Templum erat imago Ecclesiæ Catholicæ: Oraculum autem & sanctum sanctorum imaginem gerebat cœlestis beatitudinis, vt Diuus Paulus capit. 9. epistolę ad Hebręos testatur. Non poterant ad oraculum ingredi nisi per templum: nec ad cœlum nisi per Ecclesiam. Itaque oraculum illud est cœlum, ad quod ingredimur portis oliuarum, hoc est operibus misericordiæ, quę per oleum & oliuam significatur. Superfertur enim oleum cęteris liquoribus, atque superuatat: & eodem pacto in operibus nostris debet misericordia superferri. Id voluit de diuina misericordia significare diuinus ac

Exod. 16. — Deut. 8. — 3. Reg. 17 — 3. Reg. 13 — Ioann. 6.

regius vates psal. 44. cum cecinit: *Miserationes eius super omnia opera eius.*

z *Extraxit eum de lacu leonum.* Quia vidit eius innocentiam & sanctitatem: ex qua deuenit in quandam Dei cognitionem: dixit enim: Magnus es Domine Deus Danielis. Nouerat namque ex Danielis documento Belis statuam non comedere, quin potius esse vita & sensu destitutam, & draconem non esse Deum æternum, sed feram mortalem. Propter hæc, & alia huiusmodi merita tenebatur rex Danielem honoribus afficere, & immortalibus beneficiis remunerare. Rex Dauid constituit ministrum quendam, qui ei reuocaret ad memoriam aliorum merita, vt ea præmio ac mercede compensaret. Et vocabatur minister hic à commentariis, vt cap. 8. lib. 2. Reg. scriptura sancta testatur. Idem fecit rex Assuerus, vt constat ex capit. 6. libr. Esther. Imperatores Romani habebant huiusmodi ministrum, qui nuncupabatur magister memoriæ. Meminit eius Threbellius Pollio in historia Claudij Cæsaris. Alludit ad officium hoc Herodianus libr. 4. Meminit illius Ammianus libro 14. & 27. & 29. Et nostra hac memoria Vuolfgangus Laxius libr. 2. commentariorum reipublicæ Romanæ.

aa *Et deuorati sunt in momento coram eo.* Hoc est velocissimè coram rege fuerunt à leonibus dilaniati & deuorati Deo ita disponente, vt perniciem quam optimo Danieli parauerant, in seipsos redundare sentirent. Ac ita cœtus ille improborum hominum infami morte clausit suum diem. Et illud Psalmographi 7. potest accommodari: *Lacum aperuit, & effodit eum, & incidit in foueam, quam fecit. Conuertetur dolor eius in caput eius: & in verticem ipsius iniquitas eius descendet.* Vt ales dat pennas, quibus ornatur sagitta, qua ipsa traijcitur, sibique inscia perniciem machinatur: sic nonnulli ea in alios struunt aliquando, quibus sibi nescij exitium moliuntur. Et vt dicitur in prouerbio, suo gladio iugulantur. Quemadmodum cornix rapit scorpium, vt illum interficiat, & edat, qui ei cauda infligit mortiferum vulnus: & illa volens occidere occiditur: sic multi intendentes alios lædere læduntur: & detrimentum quod aliis cupiebant afferre, in ipsos meritò retorquetur. Narrat Trebellius Pollio, Marium vnum ex septuaginta tyrannis, qui interficere multos volebant, fuisse gladio interfectum à quodam milite, qui in eum irruens: Hic est, inquit, gladius, quem fecisti. Nam Marius ille ante tyrannicum dominatum faber fuerat ferrarius, & gladios conflauerat. Ac fuit gladio, quem fecerat, occisus. In epistola quadam ait Ouidius. Remigiumque dedi, quo me fugiturus abires. Heu! patior telis vulnera facta meis. Huc pertinet, quod Liuius ait libro secundo de secundo Bello Punico: Sentiebat Anibal suis se artibus peti. Et illud Luciani in Piscatoribus: Quæ tela à nobis, vt fateris, sumpta, aduersus nos iaculatus es. Et illud quod apud Græcos ita peruulgatum est, vt Prouerbij locum obtineat: *Αὐτὸς γὰρ εὗρε τοῦ κακοῦ τὴν πυτίαν.* Hoc est: Ipse enim sibi reperit mali coagulum. Vel vt alij dicunt: Ipse inuenit fontem malorum. Ad quod alludit Æschylus in Persis. Sed literæ diuinæ memoriæ prodiderunt libr. 1. Reg. 17. Goliam hominem superbum & audacem proprio suo gladio in singulari certamine occisum fuisse à Dauide, quo ipsum Dauidem occidere conabatur. Absolon voluit auferre patri suo terram & vitam: & ipsa amisit vitámque: periit enim suspensus in aere, vbi & terra & vita priuatus est. Et Ecclesiast. ait capit. 10. *Qui dissipat sepem, mordebit eum coluber.* Accidit enim aliquando, vt quis venenum bibat, quod alteri parauerat, & suo dolo & artificio pereat. *Et qui gladio ferit, gladio peribit*: quemadmodum Christus dixit apud Matth. capit. 26. Ac vt Diuus ait Ioannes capit. 13. Apocalyp. *Qui in captiuitatem duxit, in captiuitatem vadet.* Et vt infertur ex parabola vineæ agricolis locatæ, quam Dominus Iesus attulit apud Euangelistas: *Deus malos malè perdet.* Nam vt ait idem Dominus apud Matth. 7. *Qua mensura mensi fueritis, remetietur vobis.* Id accidit illis, qui Danielem in leonum foueam proiecerunt: nam eo mirabiliter erepto fuerunt ipsi in illam proiecti. Et impletum est illud capit. 26. Prouerb. *Qui fecit foueam, incidet in eam: & qui prouoluit lapidem, reuertetur ad eum.* Quare ab iniuriis & maleficiis nos abstineamus, & beneficentiam ac benignitatem obseruemus. Demus operam, vt simus ea charitate muniri, quæ omnibus bonum desiderat: quæ in tempestate tranquilla est, & splendet in tenebris: quæ pulsa loco manet tamen, atque hæret in patria, quæ calamitatibus pressa eminet, & floret per se semper, nec alienis vnquam sordibus obsolescit.

Similitudo

Similitudo

1.Reg.17

2.Reg.15

2.Reg.18

Mat. 21.

Marc 12.

Luc.20.

ANNOTATIO.

1 Magnus es domine Deus Danielis, *In editione Theod. est: μέγας εἶ κύριε ὁ θεὸς τοῦ Δανιήλ. Vbi in Hebræo est Iehouah, solent Septuaginta vertere κύριος: vbi vero est Elohim, θεὸς: vt capit. 10. Deuter.* Dominus Deus vester ipse est Deus deorum: *pro quo in Hebraico est:* יהוה אלהיכם הוא אלהי האלהים. *Septuaginta verò habent: κύριος ὁ θεὸς ὑμῶν οὗτος θεὸς τῶν θεῶν. Nomen Iehouah conuenit soli Deo, & significat illum in sua natura, quatenus vnus Deus est. Nomen autem Elohim est numeri pluralis, & designat distinctionem personarum in Deo. His duobus nominibus vtitur hoc loco Daniel: nam Dominus est Iehouah, Deus verò Elohim: quibus duobus nominibus significat Deum esse trinum & vnum. Id voluit significare paraphrasis Chaldaica statim in principio Genesis 1. Nam vbi nos habemus:* In principio creauit Deus cœlum & terram: *pro Deo habet illa in Vnum nomen tribus literis æqualibus scriptum. Id voluit diuinus ac regius vates innuere Psalm. 99. cum dixit:* Scitote, quoniam Dominus Ipse est Deus: *vbi pro Domino est Iehouah in singulari, & pro Deo Elohim in plurali. Ac si diceret: Scitote, quoniam Deus est vnus in essentia, est trinus in personis. Et Moses capit. 4. Deuter.* Dominus ipse est Deus, & non est alius præter vnum. *Pro quo in Hebraico est: Iehouah ipse est Elohim: & non est alius præter eum. Hos sanctissimæ trinitatis mysterium indicat diuina scriptura multis in locis, quorum nonnulla citans explicabo. Capit. 20. Exod. ait Deus:* Ego sum Dominus Deus tuus fortis. *Pro Domino in Hebraico est Iehouah, pro Deo Elohim, pro forti El, quòd est nomen Dei, & significat Deum sub ratione fortitudinis, pro quo Septuaginta habent θεὸς, hoc est Deus. Ideo potest rectè verti ex Hebræo locus ille: Ego sum Deus, Deus tuus, Deus. Vbi tres personæ ostenduntur: sed secunda tantùm additur particula, tuus, quia solum persona filij nostram assumpsit humanitatem. Id voluit Moses innuere capit. 6. Deuter. cum dixit:* Dominus Deus noster, Deus vnus est. *Primum nomen est Iehouah, secundum Elohim, tertium Iehouah. Nomen Iehouah soli Deo attribuitur, Elohim autem Deo & homini. Ter Deum*

nominauit

nominauit, vt trium personarum distinctionem ostenderet: & vnum esse dixit propter naturæ vnitatem. Ac non Deo primo loco nominato, per quem pater intelligitur, nec Deo nominato tertio loco, per quem Spiritus sanctus designatur: sed solùm Deo, quem secundo loco nominauit, per quem filium secundam trinitatis personam intelligimus, addidit vocem hanc, noster: quoniam nec persona Patris, nec persona Spiritus sancti, sed persona Filij nostram assumpsit naturam: ipse enim Dei filius humanitatem nostram sibi copulauit: quam ob causam noster appellatur. Hæc est causa, quare Moses ad secundam personam, hoc est, ad filium adiecit particulam, noster, quia mentis oculis diuino lumine illustratis vidit fore, vt Christus esset noster ob naturæ nostræ assumptionem. Ex hoc loco Deut. depromit August. sanctissimæ trinitatis mysterium, & diuinitatis vnitatem lib. 2. & 3. aduersus Maximinum Arrianorum episcopum. Eum sequitur Anselmus Laudunensis glossæ interlinearis author. Ita etiam hunc locum explanat Gregor. Nyssen. in lib. de cognitio. Dei aduersus Iudæos, Idacius Clarus in libro contra Varimundum, & Theod. libro de curatione Græcarum affectionum secundo. Id intellexit Dauid, cum cecinit psal. 66. Benedicat nos Deus Deus noster, benedicat nos Deus: & metuant eum omnes fines terræ. *Ter nominauit Deum, vt pluralitatem personarum ostenderet: & addens.* Et metuant eum omnes fines terræ, *vnitatem aperuit diuinæ naturæ. Non enim dixit. Et metuant eos: sed:* Et metuant eum omnes fines terræ. *Et solum ad secundam personam addidit, noster: ad ostendendas duas in Christo naturas, nimirum diuinam & humanam. Nonne aspicis etiam in veteri testamento significatum esse sacrosanctæ Trinitatis mysterium? Idem diuinus psaltes ait psal. 6.* Exaudiuit dominus vocem fletus mei: exaudiuit dominus deprecationem meam, dominus orationem meam suscepit. *Vbi ter dominum nominat. Eodem modo psal. 28.* Afferte domino gloriam & honorem, afferte domino gloriam nomini eius: adorate dominum in atrio sancto eius. *Et psal. 32.* Verbo domini cœli firmati sunt: & spiritu oris eius omnis virtus eorum. *Per dominum intelligitur Pater, per Verbum Filius, per spiritum Spiritus sanctus. Et Psal. 44.* Vnxit te Deus, Deus tuus oleo lætitiæ. *Hoc loco, vt D. Paulus in epist. ad Hebr. testatur, loquitur psalmographus cum Christo, quem Deum vocat, dicens.* Sedes tua Deus in seculum seculi. *Et statim cùm ait:* Vnxit te Deus Deus tuus: *nam in priore parte Deus est in vocatiuo, & in altera in nominatiuo. Vbi vides Deum vnxisse Deum oleo lætitiæ. D. autem Petr. ca. 10. Act. Apostolorum per oleum lætitiæ interpretatur Spiritum sanctum. Cùm autem inter vngentem & vnctum, & oleum sit realis distinctio, fatendum est esse distinctas personas in diuinis. Hunc locum citat Marsilius Florentinus in tractatione de religione Christiana, ad ostendendum sacrosanctæ Trinitatis mysterium. Ad idem eum affert Nicolaus Lyran. in tractatione, quam adiecit ad sacra biblia: & Iacobus Christopolitanus in libro contra Iudæos, Et psal. 49. ait idem diuinus citharœdus:* Deus deorum dominus locutus est. *Pro quo in Hebr. est: El Elohim Iehouah. El est nomen Dei, similiter Elohim & Iehouah. Quæ verba ex Hebræo ita possunt verti; Deus Deus Deus locutus est, Ter nominauit Deum: sed non dixit: locuti sunt sed locutus est in singulari. Hunc locum explicans Rabbi Simeon veritate coactus fatetur nobiscum Deum esse trinum & vnum. Mal. 1. inducit Deum ita loquentem:* Si dominus ego sum, vbi est timor meus? *Ac si dicat: Cur me non timetis, siquidem Deus vester sum? Vbi pro domino est in Hebraico:* אדנים *Adhonim in plurali: cuius singulare est Adhon. Quorsum Deus se Deos appellat cum sit vnus tantum in natura & essentia, nisi ad ostendendam personarum pluralitatem? Esai. cap. 48. inducit filium Dei has voces emittentem. Dominus Deus misit me, & spiritus eius. Dominus Deus est Pater, qui loquitur, est Filius, spiritus eius est Spiritus Sanctus. Et cap. 61.* Spiritus domini super me, eo quòd vnxerit me: *Hoc est, Spiritus qui à patre filioque procedit, me vnxit oleo spiritualis lætitiæ. Atqui qui hoc dicit filius Dei est. Ita Athanasius interpretatur in libro de naturali communione similis essentiæ. Apud Ose. ca. 1.* Ipse Deus pater quem nonnulli ex antiquis *Hebræis vocant coronam superiorem:* Domui, inquit, Iuda miserebor, & saluabo eos in domino Deo suo. *Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: Et saluabo eos in verbo domini Dei eorum, Hoc est, in filio, qui est Deus: est enim Dei Filius verbum Patris, & verus Deus. 1. 2. Agg. sunt hæc verba mandata:* Ego vobiscum sum, dicit Dominus exercituum: Verbum quod placui, *vel vt nonnulli codices habent,* quod pepigi vobiscum, cùm egrederemini de terra Ægypti: & spiritus meus erit in medio vestri. *Explicans Hier. locum hunc, Sacramentum, inquit, cernite Trinitatis. Ego sum vobiscum, & spiritus meus, & verbum, in quo posui testamentum, cum egrederemini de Ægypto. Explicans Amb. verba illa Gen.* In principio creauit Deus cœlum & terram. *Et paulò pòst:* Spiritus domini ferebatur super aquas: *in tractatione de operibus sex dierum per Deum intelligit Patrem, per principium Filium, per Spiritum domini Spiritum sanctum. Idem ait Iunilius in Genesim, & Thomas in prima parte, quæst. 74. articulo 3. Præterea eodem capite ait Deus.* Faciamus hominem ad imaginem & similitudinem nostram. *In verbo, faciamus in plurali ostendit personarum distinctionem: ac dicens ad imaginem nostram in singulari, non ad imagines nostras, ostendit vnitatem naturæ. Ita Basilius hunc locum explanat in Hexameron: similiter Chrysostomus in Genesim, Theod. & Seuerianus ibidem: & Gregorius Nyssenus in libro, qui inscribitur: Selecta testimonia ex vetere testamento aduersus Iudæos. Tandem cap. 18. Genesis vbi Deus apparuit Abrahæ, qui tres videns vnum adorauit: ostenditur sacrosanctæ Trinitatis mysterium. Ad cuius probationem locum illum afferunt Augustinus libro 2. de Trinitate, Gregorius homilia 18. Ambrosius, Cyrillus, & Rupertus abbas. Hæc ex vetere testamento attulisse sufficiat. Sed ex philosophis externis pauca quædam citabo. Mercurius Aegyptius quem Trismegistum vocant, diuino numinè personas esse tribuendas existimauit, cùm dixit. Monas genuit monadem, & in seipsum flectit amorem. Quibus verbis videtur per monadem patrem intelligere, qui genuit monadem, hoc est Filium, & per amorem ab vtroque procedentem videtur Spiritum sanctum significare. Vbi tres ostendit personas: sed volens ostendere vnum solùm esse Deum, illum appellat monadem, hoc est vnitatem. Fortasse collegit sententiam hanc ex libris diuinæ legis, quos aiunt legisse. Plato etiam in epistola ad Dionysium videtur sentire esse in diuinis trium personarum distinctionem. Eodem pacto Plotinus in libro trium substantiarum. Sed hæc sunt ita excelsa, vt nostram superent intelligentiam, vt ait cap. 1. libri de diuinis nominibus Dionysius Areopagita, quem possumus diuinum Theologum nuncupare. Sed vt similitudine vtar Ioan. Damasc quemadmodum solis radius & lux sic ad nos vsque perueniunt, vt nec à sole discedant, nec à mutua inter se coniunctione separentur: sic Filius & Spiritus sanctus ad nos vsque descendunt, nostrámque salutem curant, vt nec à patre, nec à se vicissim disiungantur. Hac similitudine vtitur etiam Gregorius Nazianzenus in oratione ad Heronem philosophum, qui de Filio & Spiritu sancto loquens: Sunt quidem, inquit, ex Deo, quamuis post ipsum non sint, vt lux ex sole. Hactenus ille. In nouo testamento sunt permulta sanctissimæ Trinitatis testimonia, quorum duo tantùm citabo. Christus Deus noster capite vltimo euangelij authore Matthæo,* Docete, inquit, omnes gentes, baptizantes eos in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. *Non dicit in nominibus, sed in*

nomine, *in singulari, vt vnitatem naturæ designet: & statim trium personarum distinctionem indicat apertè, cùm ait: in nomine Patris, & Filij, & Spiritus sancti. Et D. Ioan. Euangelista capite 5. epist. suæ 1. ait*: Tres sunt, qui testimonium dant in cœlo, pater, verbum, & Spiritus sanctus: & hi tres vnum sunt. *Iudæi in erroribus versati, & gentes idolorum cultrices tenebris coopertæ hoc credere & fateri recusant. Nos autem credimus, & non solum fatemur, sed etiam profitemur sanctißimam Trinitatem, id est, Patrem & Filium & Spiritum sanctum, vnum Deum, vnius naturæ, vnius potestatis, omnium rerum tam earum, quæ cadunt in conspectum, quàm quæ aciem oculorum nostrorum fugiunt, creatorem: vnum dominum summum, optimum, sempiternum, cuius numine atque prouidentia mundus regitur, qui totus vbique est per essentiam, præsentiam, & potentiam, non per partes diuisus, sed totus in omnibus locis, non localiter per contactum quantitatis dimensiuæ, sed per contactum virtutis: qui sine sui mutatione cuncta mutabilia creauit. Ille est immensum mare sapientiæ, pelagus infinitum bonitatis, quo nihil beatius, nihil potentius, nihil melius, nihil præstantius, nihil bonis omnibus affluentius cogitari potest. Ille cursus astrorum, & rerum vicißitudines ordinésque conseruat. Cœlos, terras, maria, & omnia denique intuens continet: qui res creatas natura dissimiles, vi repugnantes, motu contrarias vna eademque perpetua lege coerceret, & moderatur. Ille tuetur homines, quibus viam munit ad æternas cœlorum sedes consequendas: vbi illi qui hic iustitiam ac pietatem coluerunt, & animos à corporis contagione seuocarunt, cum sempiterno Deo ipso fruuntur. Illi sit semper honor & gloria, qui in omni æternitate viuit & regnat, Amen.*

Hæc habui candidi lectores, quæ in diuinum Danielem dicerem tanti vatis magnificentia minimè respondentia. Sed vos qui catholici estis, pias pro me ad dominum ardentésque preces emittite, vt mihi vlteriù in explanatione sanctæ scripturæ progredi cupienti mentis oculos diuino lumine illustret, quo poßim profunda diuinarum literarum mysteria intueri, & cogitationes meas ad vtilem meorum studiorum fructum ferendum literis mandare. Nihil enim mihi erit gratius, nihil antiquius, quàm prodesse viris fide ac pietate præstantibus, vt in virtute progrediantur: hæreticos autem ab errore reuocare, ne illis probentur opiniones illæ, quæ lucem eripiunt, & quasi noctem quandam rebus offundunt: sed vt ad salutarem veritatem reducti perfidiam detestentur, & ad sanctam matrem Ecclesiam Romanam Catholicam eximiæ pietatis, veræque religionis plenißimam conuertantur.

FINIS.

PROPHETIA NAHVM.

ARGVMENTVM.

Prædicit diuinus vates Ninæ ciuitatis assyriorum regiæ exitium & vastitatem. Explicat iustam Dei vltionem in Assyrios, & benignitatem erga Hebræos: & de Ecclesiæ institutione, & Apostolorum prædicatione tandem vaticinatur.

CAPVT I.

O[a]Nus [b] Niniuæ, [c] liber visionis [d] Nahum [e] Elcesæi. [f] Deus æmulator & vlciscens Dominus, [g] vlciscens Dominus, [h] & habens furorem: vlciscens Dominus in hostes suos, & irascens ipse inimicis suis. [i] Dominus patiens, [k] & magnus fortitudine, [l] & mundans non faciet innocentem, [m] Dominus in tempestate & turbine viæ eius: [n] & nebulæ puluis pedum eius. [o] Increpans mare, & exsiccans illud, [p] & omnia flumina ad desertum deducens. [q] Infirmatus est Basan, & Carmelus, & flos Libani elanguit. [r] Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt, [s] & contremuit terra à facie eius, & orbis, & omnes habitantes in eo.

EXPLANATIO.

[a] *Onus.*] Hoc est, dura vaticinatio. Sensus est: incipit grauis & aspera aduersus Niniuem prophetia. Onus non solum calamitatem, sed vaticinationem sæpenumero significat, qua calamitas, grauis Dei vltio, & infansta ac infelicia annuntiantur. In hanc significationem sumitur capite Esaiæ decimotertio. *Onus Babylonis, quod vidit Esaias filius Amos.* Et decimoquinto. *Onus Moab.* Primo Habacuc. *Onus quod vidit Habacuc propheta.* Et Malac. capite primo. *Onus verbi Domini ad Israel.* Prædicebant diuini vates ventura supplicia, quia Deus illis ita præcipiebat: & vt homines à vitiis deterrerent, atque ad virtutes excitarent. Deinde quia calamitates illis solent esse grauiores, quos inueniunt incautos & improuidos, de illis minimè cogitantes. Nam vt diuus ait Gregorius in homilia quadam, minus iacula feriunt, quæ præuidentur: Præterea vt Dei iustitiam ostenderent, & viros pios ab impiis vexatos consolarentur. Demũ vt significarent, calamitates quæ detrimentum interdum hominibus afferunt: vtiles illis esse aliquando. Nam onus naturaliter tendit ad centrum: cùm autem calamitas sit onus, perspicuum est eam nos ad centrum ducere. Ex quo fit, vt quæ fuerit æquo animo tolerata, nos ducat ad Deum centrum illud, ad quod mens virtute prædita aspirat: quæ autem animum perturbauerit, à tolerantia dimouerit, eique desperationem adhibuerit, nos ducet ad terræ centrum, vbi est damnatorum regio constituta, in qua illi acerbis æternisque cruciatibus torquentur. Itaque calamitas ostendit qualis quisque sit, fortis ne, an fragilis: pius, an impius: firmitate animi, & constanti ac perpetua ratione vitæ septus, an inconstantia & mutabilitate insignis: virtutum ornamentis excultus, an scelerum maculis contaminatus. Ea est cribrum diuidens lolium à frumento. Vt in torcularis compressione vinum ab acinis separatur: sic in calamitate & tentatione boni à malis seiunguntur. *Similitudo.* Eam ob causam dixit Angelus Tobiæ capite decimosecundo: *Necesse fuit, vt tentatio probaret te.* Vir constans & stabilis in calamitatibus suis ad Deum tanquam ad arcem tutissimam confugit, dicens cum Dauide psalm. 24. *Respice in me, & miserere mei, quia vnicus & pauper sum ego.* Vel vt potest etiam verti ex Hebræo: quia solus & afflictus sum ego. Et cum Paulo Apostolo ad Rom. nono: *Quis nos separabit à charitate Christi, tribulatio, an angustia, an fames, an nuditas, an periculum, an persecutio?* Ac si dicat: nihil horum. Mobilis autem & imbecillus quacunque rerum aduersarum procella tolerantiam amittit. De huiusmodi hominibus ait Ecclesiasticus cap. 2. *Væ his, qui perdiderunt sustinentiam.* Ideò ait ipse 27. *Vasa figuli probat fornax, & homines iustos tentatio tribulationis.* Id intelligens Oseas 4. *Maledictum*, inquit, *& mendacium, & homicidium, & furtum, & adulterium inundauerunt.* Vbi pro inundauerunt potest etiam verti ex Hebræo, diuiserunt. His enim rebus illi qui virtute singularique constantia sunt muniti, ab illis qui nulla vera honestate, nulla solida firmitudine sunt septi, separantur, & cognoscuntur. Accidit enim sæpenumero, vt qui Deum Israelis videbantur sequi, orta tempestate vela mutent, & sequantur Baal: qui dicebant se de fontibus saluatoris aquas haurire, se ad cisternas conferant dissipatas: & qui se antea reipublicæ Christianæ præferebant defensores, in ea postea vt Iudas in cœna, & Sinon in vrbe Troiana reperiantur. Est namque tentatio velut i lapis Eraclius, verum aurum à falso discernens: quasi ventilabrum paleas à granis seiungens: sicut procella, qua ostenditur, *Similitudo.*

quis in arenam fluxam, quis in lapidem firmum iecerit fundamenta. Ea sæpe virtutis simulationem aperuit, & animi fortitudinem constantiamque declarauit. Viri pii in ærumnarum angustiis cõferunt se ad pœnitentiam, ad lachrymas, ad preces, impij vero ad conuicia, ad dolos, ad homicidia, ad voluptates. Est quidem calamitas onus, & ita à Nahum hoc loco vocatur, sed quæ homines sceleratos deprimit, non iustos: imò ea ad gloriam cœlestem festinant. Nam vt vela sunt onera nauibus, sed eas faciunt celeriter nauigare: sic afflictiones pondera sunt, sed quæ viris pietatem colentibus ad properandum virtutum via magnum afferunt adiumentum. Eos qui illis anguntur, vocat Christus Deus noster apud Matthæum, cùm ait: *Venite ad me omnes, qui laboratis, & onerati estis: & ego reficiam vos: & inuenietis requiem animabus vestris.* Non requiem corporum promittit, sed animarum. Nam corporum quies quam nefarij homines voluptatibus dediti quærunt, & somniant, longè distat à vera quiete. Sic catenis vinctus libertatem, æger sanitatem, esuriens dulces epulas somniat. Sed aderit vltimus dies, qui somnia hæc demonstrabit. Interim calamitates æquo animo toleratæ ad eximiæ virtutis gloriam illustrandam conducunt. quare diuini vates eas solebant prædicere, & earum vaticinationem onus appellare.

Matt. 7. Matth. 7

Similitudo

Matt. 11

b *Niniue.*) Ciuitas est Assyriæ quondam florentissima, Assyrii imperii firmissimum caput. Eam ædificauit Assur, vt ca. Genes. decimo proditum est memoriæ. Hic Assur teste Xenophonte in lib. de æquiuocis, vocatus fuit Ninus: à quo ciuitas nomen sortita est. Id fuit Diuo Augustino perspectum & exploratum, qui capit. 3. lib. 16. de ciuitate Dei: Ninus, inquit, Beli filius conditor fuit Niniuæ ciuitatis magnæ: cuius ciuitatis nomen ex illius nomine deriuatum est, vt à Nino Niniue vocaretur: Assur autem, vnde Assyrii. Hactenus ille. Xenophon ait hunc Ninum vocatum fuisse à nonnullis Iouem, ab aliis autem Herculem, quem gentes idolorum cultrices in cœlo collocarunt. Vocatur hæc ciuitas ab Eusebio Nisibis, à Diodoro Siculo lib. primo, Nina, ab Herodoto lib. primo & secundo, & Ptolemæo in descriptione Asiæ Ninus. Quo nomine nuncupatur à Plinio capite vigesimosexto libro 6. & à Strabone in principio lib. decimisexti, & à Hieronymo in proœmio in hunc diuinum vatem, vbi ait ciuitatem illam tunc Ninum vocari. Meminit huius ciuitatis & regis eius Sennacherib, Berosus Chaldæus, & Flauius Iosephus, qui eum citat capite 2. libro decimo antiquitatum Iudaicarum. Niniuitæ ob Ionæ prædicationem egerũt pœnitentiam, vt ipse Ionas testificatur capite tertio, & perniciẽ tunc declinarunt, & à supplicio quod illis Deus minatus fuerat, euaserunt. Sed quia posteà fuerunt pestilentibus flagitiis polluti, & in terra vitia ingurgitati, fuerunt afflicti, victi, & euersi. Prædicitur igitur à nostro diuino vate vrbis Niniuiticæ, totiúsque regni Assyriorum euersio, quæ à Nabuchodonosore Babyloniorum rege anno primo imperii sui facta esse putatur. Hoc exitium prædixit Tobias capite quartodecimo, humanique authores multis in locis memoriæ prodiderunt. At quia Niniue, vt Diuus ait Hieronymus, idem est quod pulchra seu ornata, mundus autem a Græcis cosmos, hoc est ornatus & pulcher dicitur, potest accipi pro mundo: de quo ait Boetius in consolatione philosophiæ: Mundum mente gerens pulchrum pulcherrimus, ipse. Et M. Tullius in libro de vniuersitate: Nec mundo quicquam pulchrius, nec eius ædificatore præstantius. Et Tyrius Maximus in sermone quid sit Deus, ait Deum esse pulchrorum pulcherrimum, ac pulchritudinis fontem. Quamobrem quicquid his dicitur in sensu literali aduersus Niniuem, potest in sensu spirituali de caducis mundi opibus & voluptatibus explicari, vt eas fluxas esse incertas & interituras intelligamus, ac excelso firmoque animo aspernemur. Qua ratione ducti præparemus nos ad diem iudicij, vbi Deus de Assyriis, hoc est improbis, est æternas pœnas sumpturus. Tu verò perpende & memoria repete diuinam prouidentiam: quia populus Israeliticus impiis se flagitiis contaminauerat, tradidit eum Deus Assyriis. Rursus Assyrios teterrimis scelerũ maculis notatissimos tradidit Babyloniis, qui fuerunt victi à Persis ob nefaria facinora sua, quorum iustas pœnas persoluerunt.

c *Liber visionis.*] Id est, liber vaticinationis: nam vaticinatio dicitur visio ob certitudinem & firmitatem. Eam ob causam dictum fuit diuo Ioan. Apocalypsis primo. *Quod vides, scribe in libro.* Capite trigesimo secundo libro secundo Paralipomenon scriptum legimus. *Scripta sunt in visione Esaiæ.* Hoc est in eius prophetia. Eodem modo sumitur primo ipsius diuini vatis capite. *Visio Esaiæ filij Amos.* Et Daniel. decimo. *Quoniam adhuc visio in dies.* Hoc est, quia non modò, sed post longum temporis interuallum hæc vaticinatio complebitur. Et primo Abdiæ: *Visio Abdiæ.* Vnde diuini vates dicebantur videntes, vt capite 21. lib. prior. Paralip. *Locutus est dominus ad Gad videntem.* Et nono libr. posterioris: *In visione quoque Addo videntis.* Et apertissimè capite 9. lib. 1. Regum. *Venite, & eamus ad videntem.* Qui enim propheta dicitur hodie, vocabatur olim videns. Vnde illud capite 33. libri posterioris Paralip. 2. *Scripta sunt in sermonibus Hozai*: potest verti: scripta sunt in libris prophetarum: nam hazal siue chazal significat videre, & prophetæ vocantur videntes: Qua ratione docti septuaginta interpretes transtulerunt: *Scripta sunt in sermonibus videntium.* Et quia Niniue significat pulchram, & visio contemplationem, potest verti totum hoc: Assumptio pulchritudinis, liber contemplationis Nahum. Nisi enim quis assumat veram animi pulchritudinem, non poterit aptè ad rerum excelsarum contemplationem peruenire.

d *Nahum.*) Nomen est huius diuini vatis, quod sonat, vt diuus ait Hieronymus, consolatorem: & rectè illi conuenit: consolatur enim Israelitas, cùm aduersus improbos Assyrios acerrimos eorum hostes vaticinatur. Illi enim iam decem tribus abduxerant captiuas, & reliquas duas grauiter affligebant. Reprehẽdit itaque impios, pios verò consolatione permulcet: quod est concionatoris officium. Spiritus sanctus qui paracletus hoc est consolator dicitur, qui Christi discipulis perfugium & solatium præbebat, homines sceleratos obiurgabat. Ita enim ait apud Ioannem 17. Christus dominus: *Cum venerit paracletus, arguet mundum de peccato.* Vbi per mundum homines scelerum maculis notati significantur. Quo tempore floruerit Nahũ, non liquet ea diuinis literis: sed in proœmio diximus, Iosephus ait eum extitisse regnante Ioathamo Hierosolymæ, Hieronymus autem ait eum fuisse sub Ezechia rege vaticinatum. At in libro Hebræo de mundi serie, & aliis antiquis Hebræorum monimentis consignatum est eum cum Ioele & Habacuc regnante impio Manasse pii Ezechiæ filio floruisse. Sed fieri potest, eum omnium horum regum tempora attigisse. Ac inter Iudæos constare video eam ob causam illum in principio suarum vaticinationum noluisse nominare Manassem, qui tunc clauum reipublicæ tenebat, ne eius regis mentionem faceret, qui se nefariis sceleribus contaminauerat, Dei legem violauerat, vana gentium idola coluerat, & salutaria diuinorum vatum monimenta despexerat. Nolebat enim sanctorum virorum consiliis assentiri. Vt quædam inueniuntur tabulæ tam horri-

Similitudo

dæ, & perpetam gypso illitæ & complanatæ, vt nec aurum recipiant, nec picturam, etiamsi eius artifex eximius sit: sic quidam sunt homines tam improbi, tam prauis moribus imbuti, vt nullam salutarem admittant doctrinam, quamuis eius magister in eruditionis præstantia vnus inter omnes emineat. Quemadmodum æquum est eos proprio nomine signare, qui sunt virtute prædiri, illustrique laude celebrari: ita decet aliquando hominum, ignominiæ maculis insigniu nomina silentio præterire. Hæc est causa, quare seruator noster apud Lucam capite decimosexto, Lazarum nominauit, diuitem autem purpura indutum qui opipare epulabatur, noluit nomine proprio appellare. Et diuus Matt. 1. in genealogia Christi Iesu tres reges iniustos, vt ibi obseruauit Hieronymus, silentio prætermisit.

c *Elcesæi.*] Ita nuncupabatur Nahum, quod natus fuisset Elcesi. Fuit quippe Elcesum oppidum in Galilæa, vt Hieronymus, & Epiphanius, & Remigius, & Albertus Magnus testantur. Et videtur constare ex paraphrasi Chaldaica, & ex Rabbi Salomone Gallo. Sunt tamen nonnulli, qui aiunt Elcesæum esse nomen familiæ, & vtraque opinio tangitur à Vatablo. Quatuor in hoc exordio à diuino nostro vate explicantur: primum genus operis, est enim aspera vaticinatio: secundum argumentum & materia, agit enim de venturis Assyriorum molestiis & ærumnis: tertium nomen authoris: quartum nomen patriæ, vbi editus in lucem fuit. Sed de inscriptione hactenus.

f *Deus æmulator.*] Vaticinaturus de Assyriorum exitio incipit à Dei iustitia, consilio, & prouidentia, ne quis eorum euersionem fato tribuat, aut casui, non eorum sceleribus, & diuinæ iustitiæ. Æmulator sumitur dupliciter, nam imitator virtutis æmulator dicitur: & qui aliquid cupit, quod aliis dari non vult, & tunc idem est, quod zelotes, hoc est, amator cum conforti indignatione. Ita nos Deus amat, vt velit, vt in eo, non autem in mundo amorem nostrum collocemus, eique soli diuinum latriæ cultum tribuamus. Alioquin in nos grauiter animaduertit. Eam ob causam capite Exodi vigesimo. *Ego sum*, inquit, *Dominus Deus tuus, fortis, zelotes.* Et capite trigesimoquarto. *Dominus, zelotes nomen eius.* Et Apostolus capite vndecimo posterioris ad Corinthios primo. *Æmulor enim vos Dei æmulatione.* Itaque zelotes siue æmulator est, qui aliquem amore prosequitur, eiusque hostes affligit: in quam significationem sumitur hoc loco. Vocat se Deus hic æmulatorem, vt ostēdat se diligere populum Israeliticum, & de Assyriis eius hostibus supplicium suo tempore sumpturum. Ipse est, qui suorum audit gemitus & suspiria, & in eorum inimicos grauiter animaduertit. Priusquam Nahum vaticinaretur, Deum laudibus efferr: celebrat eius amorem in Hebræos illos, qui tunc fide muniti eum colebant: iustitiam & potentiam in mulctandis impiis ad pœnitentiam vocandis. Docet nos, vt opera nostra à diuinis laudibus inchoëmus. Theodoretus per æmulationem hoc loco iustam Dei iram intellexit.

g *Vlciscens dominus, vlciscens dominus.*) Repetit hæc verba, vt in hominum memoria tenacius imprimantur. Vel vt & præsentem pœnam & futuram ab eo indicet inferri. Vel propter & animæ & corporis supplicium. Et paulò pòst ea iterum repetit ad maiorem certitudinem: ne homines solam Dei misericordiam à iustitia seiunctam cogitantes laxarent habenas vitiis, animæque præstantiam turpi dedecore macularent. capite decimooctauo Deuteron. *Ait ipse Deus: Ego vltor existam.* Et Dauid Psalm. nonagesimotertio. *Deus vltionum dominus, Deus vltionum liberè egit.* Sic Deum appellat, quòd ad illum pertineat vltio:

Ipse enim ait capite trigesimosecundo. Deuter. *Mea est vltio, & ego retribuam eis in tempore.* Quem locum affert Apostolus capite decimo ad Roman. & ad Hebr. similiter decimo. Hic autem vaticinatur Nahum præcipuè de Assyriorum vltione. Nam etsi Deus affligere voluit Israelitas per Assyrios, tamen quia Assyrij eos crudelissimè tractarunt, iustas pœnas impietatis suæ dederunt. Eam ob causam ait Deus apud Esa. capite decimo. *Væ Assur virga furoris mei.* Et apud Zach. primo: Ita magna ego irascor super gentes opulentas, quia ego iratus sum parum, ipsi verò adiuuerunt in malum. Acsi dicat: Grauissimè succenseo gentibus prosperitate affluentibus, quæ Hebræos afflixerunt, & per summam immanitatem profligarunt. Nam tametsi ego iratus sum Hebræis aliquantulum, eorum tamē hostes asperrimis calamitatibus illos oppresserunt.

h *Habens furorem.*) Ita vocat diuinæ iustitiæ seueritatem, vt se accommodet mori nostro loquendi. Eodem modo Deuter. trigesimo secundo. *Ignis succensus est in furore meo.* Quare Paulus Apostolus capite decimo epist. ad Heb. *Horrendum est*, inquit, *incidere in manus Dei viuentis.* Et Dauid Psalm. sexto: *Domine ne in furore tuo arguas me, nec in ira tua corripias me.* Quibus verbis Deum orat, ne ad scelus suum puniendum acerbam seueritatem adhibeat, sed paternam castigationem. Irascitur enim peccatoribus, iuxta Esa. illud 64. *Ecce tu iratus es, & peccauimus.*) Id est, quia peccauimus, Particula. n. &, pro quia sumitur aliquando. Aspicis igitur iram & furorem tribui Deo, non propriè tamen, sed metaphoricè, quia instar hominis irati castigat. Sed eius ira non perturbationem designat, sed scelerum puniendorum seueritatem, in illum enim nulla cadit perturbatio, iuxta illud Sap. 12. *Tu autem dominator virtutis cùm tranquillitate iudicas.* In nobis ira est motus animi, quo incitamur & exardescimus: in Deo autem est iustitia, & cum placabilitate seueritas. Fuerunt tamen nonnulli philosophi, qui asseruerunt Deum nullo modo irasci, contra quos scripsit Lactantius Firmianus librum de ira Dei, in quo multis rationibus eorum opinionem refutauit. Sed multò vtilior nobis est Dei ira, cum nos affligit, vt resipiscamus, quàm blanda mūdi voluptas, vt illaqueemur: est enim illa veluti viscus mollis & suauis, sed qui astringit & perdit.

Similitudo

i *Dominus patiens.*) Ostenderat Dei iustitiam, modò ostendit eius misericordiam. Id vnico versu Ps. 7. ostēdit Dauid, cùm ait: *Deus iudex iustus, fortis & patiens.* Et ps. 114. *Miserator dominus & iustus, & Deus noster miseretur.* Pro dominus patiens vertūt nonnulli: dominus tardus ad iram: hoc est lentus ad vltionem. Solet enim nos ad pœnitentiam expectare. Vnde Paulus Apostolus c. 2. epist. ad Rom. *An diuitias*, inquit, *bonitatis eius, & patientiæ & longanimitatis contemnis? Ignoras, quod benignitas Dei ad pœnitentiam te adducit?* Vocabulo diuitiarum sæpe vtitur, cùm vult ingētem rei alicuius vim & copiam significare. Et Eccl. 5. *Altissimus est patiens redditor.* Hoc est, Deus quidem patiens est, sed impunè non dimittet. Et D. Petrus c. 3. epist. suæ posterioris: *Patienter agit propter vos, nolens aliquos perire, sed omnes ad pœnitentiam reuerti.* Et ipse Deus apud Ezec. 18. *Nolo mortem peccatoris, reuertimini, & viuite.* Vbi primi nostri parentes in amœnissimo horto constituti in crimen inciderunt, ait ita diuina scriptura capite Genes. tertio: *Cum audissent vocem domini Dei ambulantis in paradiso ad auram post meridiem.* Aduerte: Veniens Deus ad eos castigandos non dicitur currere, aut festinare, sed deambulare. Non vult in illos repente impetum facere, sed dat eis locum consilij & pœnitentiæ: lentéque deambulat: & cum sonitu quodam, vt ab illis audiatur. Ac ea quæ cum illis agit, si attento animo

perpenderis, iustitiam præ se ferũt cum misericordia coniunctam. Iudex terræ eum qui grauia & probata furta & homicidia commisit, statim lege ductus morte mulctat. Deus autem cœlestis iudex videns nefaria *Similitudo* hominum crimina digna vtraque morte, temporali & æterna, dissimulat sæpenumero non eos statim occidens. Voluit Deus, vt hæc esset iustitia terræ, quia nihil in illa amittebatur præter terram: cùm autem altera amittitur cœlum, imò ipse Deus: instituit eius bonitas legem iustitiæ ex magnitudine diuinæ suæ misericordiæ depromptam, in qua ita distant eius viæ ab hominum viis, vt cœlum à terra. Intueamur admirabilem Dei patientiam & benignitatem, illumque imitantes iniurias nostras tolerãter feramus, & appetitiones nostras ad vltionem propẽsas moderemur. Vt cœlum illud quod philosophi appellãt primum mobile, mouet alios cœlos, qui versantur retro contrario motu, ac extimus globus cœlestis, qui reliquos omnes complectitur: sic ratio agitat appetitus nostros, vt aduersus propensionem & procliuitatem suam inuita ipsius rationis motum & impulsum dimoueantur. Ac ita tolerantiæ nostræ fructum percipiemus. Nam vt Dauid ait psalm. nono, *Patientia pauperum non peribit in finem.* Hoc est, afflictorum patientia non perpetuò frustrabitur, imò remunerationem à Deo tandem recipiet. Hæc est nobis necessaria vt diuus ait Paulus capite decimo epistolæ ad Hebræos: vt reportemus promissionem. De illa ait Christus Iesus apud Luc. ca. vigesimo primo. *In patientia vestra possidebitis animas vestras.* Ho- *Similitudo* mo nulla patientia munitus similis est scorpioni, qui prouocatus statim pungit: cymbalo, quod pulsatum confestim sonum reddit: vitro, quod percussum mox frangitur. Patiens autem vir Deum, quem hoc loco Nahum patientem vocat, imitatur. Aspicis igitur Deum esse iustum & misericordem, quales nos esse debemus. Psal. 32. ait Dauid: *Diligit misericordiam & iudicium.* Et 36. *Iustus autem miseretur, & tribuet.* Et 84. *Mi-* *Similitudo* *sericordia & veritas obuiauerunt sibi: iustitia & pax osculatæ sunt.* Et Salomon Prouer. 21. *Qui sequitur iustitiam & misericordiam, inueniet vitam:* Quemadmodum ex vini & aquæ mistione salutaris potio efficitur: sic ex iustitia & misericordia admirabilis temperatio constatur. Id voluit natura in apibus ostendere, quę aculeum habent, & mel quoniam iudices & seueritatem debent habere iustitiæ, & dulcedinem clementiæ. Id ait his verbis Prou. 3. Salomon: *Misericordia & veritas te non deserant: circunda eas gutturi tuo, & describe in tabulis cordis tui.* Vbi per veritatem significatur iustitia, quemadmodum per iudicium: vt cap. 21. Prou. *Facere misericordiam & iudicium magis placet domino, quàm victima.* Et 12. Oseæ: *Misericordiam & iudicium custodi.* Vt abies procera arbor est recta, sed blanda & mollis: sic verus Christianus rectus debet esse per iustitiam, & lenis ac comis per misericordiam.

k *Et magnus fortitudine.*] Nimirum in compescenda ira. Sensus est. Hæc Dei patientia & castigationis dilatio non ex fragilitate prouenit, cùm Deus sit fortissimus: sed ex misericordia, & fortitudine. Ille fortis est, qui iram cohibet, & ita appetitus domat, vt tanquam in gyrum rationis & temperantiæ ducantur. Eam ob causam vbi Deum patientem vocauit, magnum fortitudine vocat: qui castigationem differt in tempus aptum, & cui nemo potest resistere ca. Exod. 15. ait Moses: *Quis similis tui in fortibus domine?* Et Iere. 10. *Magnus es tu, & magnum nomen tuum in fortitudine:* Ostendit hoc loco Nahum patientiam esse cum fortitudine coniunctam. Ille est verè fortis, qui tolerantia rerum humanarum munitus tunditur, sed frangitur, similis adamanti, qui nec ferro comminuitur, nec igne mutatur: nullis enim ærumnis vincitur, nulli calamitatum generi succumbit, nullis rerum aduersarum ictibus infringitur, nulla temporum varietate à virtutis constantia dimouetur: sed firmus & immutabilis perseuerat. Quare cùm adamante aptissimè comparatur. Hanc animi firmitatem tribuit Deus diuino vati Ezechieli, cui dixit ca. 3. *Vt adamantem & vt silicem dedi faciem tuam.* Vel vt potest etiam verti: Vt adamantem silice duriorem dedi te: facies enim in diuinis literis idem est aliquando quod persona & res ipsa. De vi & firmitate, & admirabili adamantis natura: vide Hieronymum in caput septimum Amos, Plinium libro trigesimoprimo naturalis historiæ, Pierium Valerianum in hieroglyphicis, Frãciscum Rueũ libro secundo de gemmis. Sed ante illos fuit prisca temporibus duricies ac indomita natura adamantis perspecta. Vnde antiqui à fide alienati Martem tunica adamantina indutum fingebant, vt significarent fortitudinem per Martem intellectã, copulatam esse cum firmitate patientiæ, per adamantem significata. Ad id alludit Horatius lib. 1. carminum ad Agrippam, cũ ait: Quis Martem tunica tectum adamantina digne scripserit? Et quia constans patientia nunquam vincitur, ideo Socrates in Gorgia Platonis rationes inexpugnabiles adamantinas vocauit.

l *Et mundans non faciet innocentem.*) Hoc est, & expurgans à culpa peccatorem pœnitentem, nõ efficiet illum innocentem à pœna: sed eum tempore suo puniet, si æqualem, omnibúsque numeris absolutam non egerit pœnitentiam. Potest verti. Et non solet absoluens absoluere: Subaudi impium, nisi pœnitentiam egerit. Et si non statim punit flagitiosum hominem, non tamen illum absoluit à supplicio: nam illud de eo tandem sumit. Acsi dicat: Nullus impius existimet se esse liberam sibi impunitatem assecutum ea Dei dissimulatione: nam differens non dimittit. Potest etiam transferri: Et nocentem non ostendet innocentem. Acsi dicat: Iustus est, & personam non accipit. cap. 10. Deut. ait Moses: *Deus magnus, potens, & terribilis personam non accipit.* *Act.* 10. Petrus Apostolorum princeps: *In veritate,* inquit, *comperi, quia non est acceptor personarum Deus.* Et Paulus ad Rom. 2. *Non est acceptio personarum apud Deum.* Idem ait 2. ad Gal. & 6. ad Ephes. Est igitur sensus: Est quippe Deus patiens, sed ita vt nullum crimẽ relinquat impunitum, nec sit personarum acceptor.

m *Dominus in tempestate.*) Subauditur veniet. Ostendit Dei iram, quam erat in Assyrios exerciturus. Sumitur tempestas pro furore, vt psalm. 49. *In circuitu eius tempestas valida.* Quemadmodum vox domini pro eius vi ac potentia, vt psalm. 28. *Vox domini confringentis cedros: & confringet dominus cedros Libani.* Vbi per cedros superbi principes significantur. Sequitur: Et in turbine viæ eius. Eadem est sententia cum superiore. Acsi dicat: veniet in turbine. Turbo est ventus vehemens in orbem reuolutus. Fortasse per tempestatem & turbinem intelligitur Babyloniorum exercitus, qui Niniuam deleuit. Sed quia Deus hoc ita voluit, dicitur ipse venisse, & hæc omnia fecisse. Potest tota hæc oratio ita verti: Dominus viæ in tempestate & turbine. Vt sit sensus Dominus cum opus est, castigat vehementer: quis ei poterit resistere, cum eius viæ sint in procella ac turbine?

n *Et nebulæ puluis pedum eius.*] Hoc ait, quia viarum domini meminerat. Sensus est: Tanto impetu incedet Deus ad puniendos Assyrios, vt puluis pedibus eius excitatus densas nubes efficiat. Motus contra Niniuitas nubes calamitatum adducet: excitabit pulueris nebulas, quemadmodum excitare solet exercitus magnus, cùm properat impetu magno, & horribili concursione concitatus. Est ea orationis exornatio, quam Græci vocant hyperbolem: ea vtitur Na-

hum

hum ad impetum & vim iræ diuinæ exprimendum & amplificandum. Eodem modo Dauid psalm. 17. *Præ fulgore in conspectu eius nubes transierunt, grando & carbones ignis. Intonuit de cœlo dominus, & altissimus dedit vocem suam.* Et ipse Deus apud Esa. 13. Cœlum, inquit, turbabo, & mouebitur terra de loco suo propter indignationem domini exercituum. Et Esa. 28. Ecce validus & fortis dominus, sicut impetus grandinis turbo confringens. Et 2. apud Aggæum: *Ego commouebo cœlum & terram, & mare & aridam, & mouebo omnes gentes.*

o *Increpans mare, & exsiccans illud.* Subaudi, verbo, aut nutu suo. Summam Dei potentiam declarat. Acsi dicat: Deus est ille, qui potest, si voluerit, increpare mare, & exsiccare illud. Ita capite 9. Iob. *Qui dicit Soli, ne oriatur, & non oritur.* Vt enim potest præcipere Soli, ne oriatur: sic potest immensum aquarum pelagus siccare, & diuidere. Id fecit Deus mari rubro, vt capite 14. Exod. proditum est memoriæ. De illo loquens Dauid psalm. 135. *Qui diuisit, inquit, mare Rubrum in diuisiones.* Et psal. 115. *Increpuit mare Rubrum, & exsiccatum est. Et posuit flumina in desertum, exitus aquarum in sitim.* Et psalm. 113. *Quid est tibi mare, quòd fugisti, & tu Iordanis, quia conuersus es retrorsum?* Et Esa 51. *Nunquid non tu siccasti mare, aquam abyssi vehementes?*

p *Et omnia flumina ad desertum deducens.* Potest verti: Et omnes fluuios exsiccans, seu desertos efficiens. Quod in sensu idem est. Acsi dicat: Deus est, qui potest, quoties voluerit, omnia flumina exhaurire & siccare: quantò magis ergo Assyrios coercere? Hieronymus & Remigius in sensu allegorico ita hūc locum exponunt: Increpare dominum mare & exsiccare illud, est omnem amaritudinem & salsuginem infidelitatis sua potētia destruere: & arefacere flumina est falsam scientiam extollentem se contra veritatem penitus euertere.

q *Infirmatus est Basan, & Carmelus, & flos libani elanguit.* Hos tres montes nominatim profert, quia cùm essent fertiles & fructuosi, effecti sunt quondam Deo ita volente steriles & aridi. Hoc accidit tempore Eliæ, quando ob pluuiæ penuriam etiam fœcundæ regiones aruerunt. *Non enim pluit tres annos cum dimidio.* Vide capite 17. & 18. lib. 3. Reg. & 5. epistolæ Iacobi apostoli. Hoc dixit Nahum, vt homines præsertim Assyrios à flagitiis deterreret. Nam si Deus potest excelsos & frugiferos montes infringere, euertere, & in sterilitatem redigere, quantò magis homines fragiles & imbecillos: Basan fuit regio Og quondam regis, syluis & nemoribus abundans: quæ cecidit in sortem dimidiæ tribus Manassis. Vide capit. 21. Numer. 3. Deut. & 2. Esa. & psalm. 28. Carmelus mons est in Galilæa non procul à Hierosolyma in tribu Aser, admodum illustris propter eximium Carmelitarum ordinem religione florentem, & sapientia præstantem. Meminit huius montis diuina scriptura cap. 35. & 25. lib. 1. Reg. 18. posterioris Para. 33. Esaiæ 36. Iere. 1. Amos 7. Michææ. Libanus mons est in fine terræ sanctæ versus Aquilonem, cuius cedri sunt admirabilis proceritatis. De illo fit mentio cap. Deut. 1. Iudicum 3. Esa 2. tertij lib. Regum 5. psalm. 28. & 148. Dicitur autem hoc loco flos Libani, quia florentissimus erat.

Psal. 28.

r *Montes commoti sunt ab eo, & colles desolati sunt.* Non solum tres memorati montes, sed alij solo Dei verbo contremiscunt: eiúsque nutu colles instar niuium liquescunt. Ostendit magnam Dei potentiam. Poteris per montes principes intelligere, per colles verò magnates: vt capite Esa. 2. *Dies Domini super omnes montes excelsos, & omnes colles eleuatos.* Et Habac. 3. *Aspexit, & dissoluit gentes, & contriti sunt montes sæculi, incuruati sunt colles mundi.* Hoc est, vidit Deus gentes terram promissam occupantes, quas solo aspectu eiecit. Ac dissipati sunt reges illi idolorum cultores, & abiecti sunt magnates, & omnes qui dignitate, generisque claritate alios anteibant. Et psalmo 140. *Tange montes, & fumigabunt.* Hoc est, afflige domine principes, & fumum se esse cognoscunt. Vel vt fulmine percussi abeant in fumum, & pereant. Nam Deus ita sua nomine vultus significata perdere eos solet, qui superbia inflantur. Ita Dauidis illud intelligitur psalm. 33. *Vultus Domini super facientes mala, vt perdat de terra memoriam eorum.* Si verò maneat impiorum memoria, vana quidem est, & inanis. Regnum Babylonicum mons fuit excelsus: at quid de illo superest nisi nomen inane? Pharao mons magnus erat, sed puncto temporis fuit exercitu suo aquis maris obrutus, cùm nihil tale cogitaret. Multi alij principes fuerunt ex illustris gloriæ altissimo gradu ad perpetuam ignominiam repentè præcipitati. *Montes sicut cera,* inquit Dauid psalm. nonagesimosexto: *fluxerunt à facie Domini, à facie domini omnis terra.* Cum Deus vult, corruunt principes, magni exercitus subitò dissipantur, & viri fortissimi statim dissoluuntur. Adeò infringit vires hominum, vt non possint extollere manus suas. Id quod nos habemus psalm. septuagesimoquinto. *Nihil inuenerunt viri diuitiarum in manibus suis:* vertit Hieronymus: Non inuenerunt omnes viri exercitus manus suas. Hoc est, nihil viribus suis profecerunt: imò nec manus ad aliquid faciendum inuenerunt. Nomen chaiil, quod est in Hebræo, diuitias significat, & exercitum, & vires. Quidam vertunt: Non inuenerunt viri strenui manus suas. Pagninus: Non inuenerunt viri fortes vires in manibus suis. Flaminius: Non inuenerunt omnes viri fortes manus suas. Deus enim qui vires hominibus tribuit, eas aufert, cùm vult. Hunc eundem sensum potest recipere litera editionis nostræ vulgatæ, tametsi communiter locus ille explanetur de diuitibus, qui ibi appellantur viri diuitiarum, quòd non ipsæ sint eorum, sed illi ipsarum ob auaritiam & cupiditatem: qui existimātes esse perpetuò possessuros diuitias suas, nihil earum inueniūt in potestate sua, cùm è vita excidere coguntur.

Exod. 14.

s *Contremuit terra à facie eius.* Hoc est, concussa est terra à conspectu Dei. Deus est, qui totum globum terræ potest solo conspectu suo exagitare. Vel sumitur terræ pro eius habitatoribus, vt sit metonymia, cùm continens pro eo quod continetur, vsurpatur. Ita psal. 75. *Terra tremuit, & quieuit, dum exurgeret in iudicium Deus, vt saluos faceret omnes mansuetos terræ.* Acsi dicat: Terræ habitatores qui nobis minis & immani ferocitate terrorem afferebant, ipsi territi sunt, tantóque metu perculsi, vt nec os aperirent, ne hiscere quidem auderent, cùm Deus ærumnas nostras miseratus pœnas illis iustas constituit, nósque de illis gloriosè triumphauimus. Et psalm. 103. *Qui respicit terram, & facit eam tremere.* Et capite 10. Ierem. *Ab indignatione eius commouebitur terra, & non sustinebunt gentes comminationem eius.* Cæterùm hæc verba Nahum possunt verti ex Hebræo. Contremuit terra ob iram Dei, sumitur enim sæpe facies pro ira: Deus est, qui potest totum orbem terrarum cum habitatoribus suis concutere & perdere. Ideò addit: Et orbis, & omnes habitantes in eo. Hoc adiecit, vt hic annotauit Theod. ne putaret aliquis Deum esse tantùm Hebræorum Dominum, non autem nationum aliarum. De illo canit Dauid psal. vigesimosecundo. *Domini est terra & plenitudo eius, orbis terrarum, & vniuersi, qui habitant in eo.*

OBSERVATIONES EX Græco in

CAPVT I.

1 Onus Niniuæ. *Pro onere est in Hebræo* משא *nomen deriuatum à verbo* נשא *nasa: quod significat ferre & portare: eámque ob causam significat onus & pondus: quam significationem secutus est noster interpres. Id animo percipiens Aquila transtulit ἆρμα, hoc est iugum. Significat etiam verbum hoc assumere. Ea ratione ducti Septuaginta interpretes verterunt λῆμμα Νινευή: hoc est assumptio Niniue. Appellatur autem vaticinatio assumptio duplici ratione: prior est, quòd mens diuini vatis assumatur à Deo, vt diuino lumine illustretur: atque ad diuina oracula intelligenda & nuntianda rapiatur. Altera quòd diuinus vates id quod prædicit, assumit à Deo. Non enim ex sensu suo, & proprio arbitrio, sed Spiritu diuino permoti ac rapti verè prophetæ vaticinantur. Nam teste diuo Petro apostolorum principe in epistola sua posteriore*: Non, voluntate humana allata est aliquando prophetia, sed Spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines. *Qua de re vide Theophilactum in primum caput Habacuc, & in hunc locum. Harum rationum priorem affert hic Theodoretus. Itaque diuini vates Spiritu sancto agitati & rapti ventura prouidebant. Et hunc mentis raptum appellabant Septuaginta assumptionem: acsi dicat Nahum: Assumpta ac rapta à Dei Spiritu mens mea prætendit, quæ sunt Niniuæ euentura. Ideo ait: Assumptio Niniue. Potest hoc hanc etiam habere intelligentiam: Assumpsi argumentum à ciuitate Niniua siue Niniue: vtroque enim modo appellatur: de qua sum vaticinaturus. Præterea nomine oneris calamitas & mæror significatur. Hæc sunt onera, de quibus ait apostolus ad Galatas sexto*: Alter alterius onera portate. *Huiusmodi oneribus pressos vocat Christus, cùm ait apud Matthæum 11.* Venite ad me qui laboratis, & onerati estis, & ego reficiam vos. *Ad hoc nos hortatur Dauid Psalm. 54. cùm ait.* Iacta super dominum curam tuam, & ipse te enutriet. *Vel vt potest etiam transferri ex Hebræo: Iacta super Deum onus tuum, & ipse te sublenabit.*

2. Pet. 1.

2 Irascens ipse inimicis suis. *Septuaginta habent: ἐξαίρων αὐτὸς τοὺς ἐχθροὺς αὐτοῦ. Id est, tollens ipse inimicos suos. Hoc est destruens & delens illos. Pagninus vertit: Iram reseruans inimicis suis. Quæ omnia in eandem sententiam recurrunt. Pro irasciens est in Hebræo verbum* נטר *natar, quod significat reseruare, custodire, & irasci. Si verbum è verbo reddas, poteris vertere ex Hebræo: Reseruans ipse inimicis suis: nimirum vltionem. Relinquit Deus aliquando inimicos suos, vt de illis tempore oportuno sumat vltionem. Eodem verbo vtitur Ierem. capite 3. pro quo Latinus noster interpres vt hoc Nahum loco transtulit irasci, dicens*: Nunquid irasceris in perpetuum? *Potest tamen verti*: Nunquid reseruabis perpetuo? *Subaudi, iram tuam. Ab hoc verbo est:* לנטרים *pro, quo nos habemus custodes, cap. 8. Canticorum*: Vinea fuit pacifico in ea, quæ habet populos: tradidit eam custodibus. *Quæ verba ita etiam transferri possunt: Vinea fuit Salomonis in Baalhamon, quam tradidit custodibus. Est quippe Baalhamon locus prope Hierosolymam, qui sonat: In eo qui habet populos. Vel in planicie populorum. Hæc vinea est ecclesia catholica, quam verus ac cœlestis Salomon rex pacificus Christus Deus noster ex multitudine populorum congregauit, & apostolis suis tanquam custodibus cæterisque pontificibus & doctoribus commisit. Et paulò pòst ait Deus*: Vinea mea coram me est. *Acsi dicat: Eam diligo, & coram oculis meis habeo. Hæc est vinea, in quam Christus conduxit operarios & conuentione facta misit eos in illam. Deus obligat se nobis conuentione, nos autem nolumus ei obligari. Magna profectò misericordia eius, & magna perfidia nostra. Intelligi autem per vineam ecclesiam catholicam asserit Origenes homilia 17. in Genesim, Arnobius in psalm. 79. Hieronymus in capite 15. & 19. Ezechielis. Ambrosius in cap. 10. Lucæ, Augustinus in psalm. 127. Gregorius in caput primum, & secundum Canticorum, Georgius Venetus cantico primo, tomo septimo Harmoniæ mundi, & alij, qui in studia diuinarum literarum toto pectore incubuerunt. Aspicis igitur verbum hoc natar significare custodire, & iram reseruare, & irasci.*

Matt. 20.

3 Dominus patiens. *In Hebræo est: Dominus* ארך אפים *erec appaim, hoc est tardus ad iras. His duobus vocabulis vtitur Dauid psalm. 85. pro quibus editio vulgata vnum habet duntaxat, nimirum, patiens, quemadmodum hoc loco Nahum. Ita enim habet*: Patiens, & multæ misericordiæ, & verax. *Quod potest ita transferri: Tardus ad iras, & multæ misericordiæ & veritatis.* אף *enim significat faciem & iram, quòd in facie conspiciatur.* ארך *vero significat latum esse, differre, & retardare: vt capite Prouerb. 19.* Doctus vir differt iram suam. *Pro quo nos habemus, rectè quidem: Doctrina viri per patientiam noscitur. Itaque hoc loco Nahum pro patiente sunt in Hebræo duo vocabula: in Græco autem vnum, sed idem significans, nimirum μακρόθυμος, hoc est æquo & perseuerante animo ferens. Pro quo in translatione Pagnini est longanimis. Et quoniam vocabulum* אף *significat etiam nasum, vertunt nonnulli*: Deus latis naribus. *Hoc est patiens: nam hi qui angustis naribus sunt, impatientes vocantur.*

4 Et mundans non faciet innocentem. *In Hebræo est:* ונקה לא ינקה *ve naccehlo se nacceh. Verbum est* נקה *nacah, quod significat mundare, purgare, expiare, innocentem esse ostendere, & impunitatem dare. Et ponitur in vtraque parte. Quare rectè transtulit noster interpres. Potest verti: Et mundans non mundat: vt sit sensus. Eos expiat, qui resipiscunt, & pœnitentiam agunt, non resipiscentes autem non expiat. Huic explanationi fauet paraphrasis Chaldaica ita habens: Parcit eis, qui conuertuntur, eis autem qui non conuertuntur, non parcit. Hoc verbo vtitur Dauid psalmo 50. pro quo Latinus noster interpres habet, mundabor: Et emundabor à delicto maximo: hoc est à superbia. Vt enim animi submissio est virtutum fundamentum: sic superbia vitiorum. Est enim hæc detestabilis radix, ex qua quamplurima pullulant flagitia, quæ semina virtutum nostris animis innata adolescere non sinunt. Potest etiam hic Nahum locus verti: Et purgans non dabit impunitatem: Seu, Et expians non derelinquet impunitum. Eam ob causam verba illa capite Prou. 11.* Manus in manu non erit innocens malus: *possunt verti*: Manus in manu non erit impunitus improbus. *Manus in manu idem est quod statim. Acsi dicat Salomon: Ad iudicem pertinet, ne sceleratus homo maneat impunitus, sed statim puniatur. Vel per manum in manu hominem intelligit otiosum, ignauiæ & desidiæ deditum: vt sit sensus*: Impius otiosus non erit impunitus. *Vel non erit perpurgatus: Paraphrasis tamen Chaldaica multò aliter traduxit: ita enim habet: Qui extendit manum contra socium suum, non erit mundus à malo. Vtitur hoc verbo Ioel capite 3. inducens Christum dominum ita loquentem*: Mundabo sanguinem eorum, quos non mundaueram. *Hoc est, in primo meo aduentu expiabo & purgabo sanguine meo, & nouæ legis sacramentis sanguinem, hoc est peccata hominum, quæ antea non abstergebam: nam nec legis veteris cerimoniæ, nec sacrificia gratiam ex opere operato conferebant. Hæc eadem verba Nahum Hebræa inuenies capite*

Exodi

Exodi 34. pro quibus vulgata editio habet: Nullúsque apud te per se innocens est. *Sed quia verbum hoc significat etiam dissipare, poterat rectè traduci locus hic: Et dissipans non dissipabit. Acsi dicat: Adeo pius & misericors est Deus, vt dissipans nõ dissipet omnino: castigat enim filios suos sæpenumero, non vt penitus eos perdat, sed vt illos à vitiis abducat, & ad seipsum conuertat. Id animo perspiciens diuus Paulus capite 12. epist. ad Hebræos: Quem (inquit) diligit dominus castigat. Et Christus apud Ioannem capite Apoc. 3.* Ego quos amo, arguo, & castigo. *Hæ sunt huius loci explanationes, si literam Hebræam respiciamus. At septuaginta interpretes habent: ἀθῷον οὐκ ἀθωώσει. Hoc est innocentem non innocentem faciet: vt sit sensus: Deus eum qui est innocens, aliquando non ostendit innocentem: punit enim eum, acsi noxius esset: quo fit, vt à populo impius reputetur. Magna sunt Dei iudicia, nobisque minimè perspecta & explorata. Ita illud intelligunt magni viri, quod est capitis Sapientiæ 12. mandatum:* Ipsum quoque qui non debet puniri, condemnas: & exterum æstimas à tua virtute: *Id est, permittis domine Deus, vt iustus damnetur iudicio mundi, existimetúrque à virtute tua alienus. Sed locus hic potest ita verti ex Græco: Ipsum quoque qui non debet puniri condemnasse, exterum existimas à tua virtute. Ita nimirum habet litera Græca: & ita arbitror transtulisse Latinum nostrum interpretem: sed vitio librariorum effectum esse, vt pro condemnasse scriptum sit: condemnas, &c. Sensus tamen, qui lectioni vulgatæ tribuitur, verus est, similis huic, qui ex verbis septuaginta interpretum hoc loco Nahum depromitur. At interpres Theodoreti Gilbius Albinensis nobiscum legit: Mundans non faciet innocentem. Isidorus Brixianus habet: Nocentem non faciet innocentem. Pagninus: Impunè iudicando impunè non iudicabit impios. Alij: Neutiquam impunita scelera dimittet. Ex omnibus his lectionibus nulla est magis secundum veritatem Hebraicam, quàm ea quam exprimit editio nostra vulgata.*

5. Dominus in tempestate & turbine viæ eius. *Septuaginta habent: Dominus in consummationem & commotionem via eius. Sumitur consummatio pro fine & interitu, commotio autem pro impetu & furore. Sensus est: Ne cadatis animo ò Hebræi à Niniuitis afflicti: nam Deus aduersus illos veniet eos consumendo, ac vi & impetu seueritatis suæ deuastando.*

6 Contremuit terra à facie eius. *Aquila pro contremuit vertit ἔφριξεν, hoc est horruit, Simmachus ἐκινήθη, id est mota est. Potest rectè traduci: Flagrauit terra à conspectu eius. Quod accidit Sodomæ & Gomorræ, quæ vrbes subitè Deo igne & sulphure flagrarunt. Verbum Hebræum quo hic vtitur Nahum, est* נשא*, nasa, quo significat leuare & extollere, & incendere, & flagrare, & comburere. Quare poterat verti locus hic: Eleuata est terra à facie eius. Sed quia eleuatio hæc fuit tremor, rectè transtulit interpres noster: Contremuit terra. Significat enim verbum hoc donare. Quamobrem illud psalm. 24.* Ad te domine leuaui animam meam: potest verti: Tibi domine donaui animam meam. *Vel coram te domine tremuit anima mea. Vel ad te domine flagrauit anima mea. Significat quoque ferre & sustinere, vt capite Esaiæ 53.* Verè languores nostros ipse tulit. *Quod potest etiam traduci: Verè languores nostros ipse combussit: nimirum amoris igne, quo ipse seruator noster nos dilexit. Aquæ enim afflictionum non potuerunt extinguere charitatem, qua pro nobis pendens patibulo flagrauit: Hac ratione ductus vertit Pagninus hunc Nahum locum:* Exusta est terra à facie eius.

Gen. 19.

Cant. 8.

7 Indignatio effusa est vt ignis. *Pro effusa est, in Hebræo est verbum* נתך *nathac, quod significat profundere, conflare, liquefacere, stillare. Potest esse sensus: Ira Dei liquefaciet Niniuitas, vt ignis ceram. Vel ira eius effundetur veluti ignis fulgurum, qui repente à summo ad imum funditur & currit. Ita capite 2. eiusdem Nahum: Quasi fulgura discurrentia. Et psalm. decimoseptimo:* Misit sagittas suas, & dissipauit eos, fulgura multiplicauit, & conturbauit eos. *Eodem verbo pro stillare vtitur diuina scriptura capite 34. libri secundo Paralipomenon, cùm ait:* Magnus furor domini stillauit super nos. *Quod poterat etiam verti: Effusus est, vel conflatus est super nos. Et paulo pòst: Idcirco stillabit furor meus super locum istum. Et capite nono Daniel.* Stillauit super nos maledictio & detestatio. *Pro conflari sumitur capite Ierem. quadragesimosecundo.* Conflabitur indignatio mea super vos. *Id intuens Aquila vertit hunc Nahum locum: indignatio eius conflata est. Symmachus & Theodotio: Stillauit. Acsi dicat: iratus est Deus: sed indignatio eius non tota simul prorumpet, quia misericors est, sed paulatim stillabit. Præterea significat verbum hoc mulgere, vt capite decimo Iob: Nonne sicut lac mulsisti me? Pro quo paraphrasis Chaldaica habet:* Nonne sicut lac fudisti me? *Alij transferunt: Liquefecisti me. Acsi dicat: Tu me Deus ex liquido lacte formasti. Pro liquefacere sumitur hoc Nahum loco à septuaginta interpretibus, qui ita transtulerunt: ὁ θυμὸς αὐτοῦ τήκει ἀρχάς. Hoc est indignatio eius liquefacit seu consumit principatus. Sequitur: Et petræ dissolutæ sunt ab eo: siue fractæ & contritæ sunt. Ira enim Dei imperia, & principatus qui rupium putantur habere robur, conterit & infringit: eósque liquefacit, atque instar ceræ iuxta magnum ignem consumit.*

---

[a] Ante faciem indignationis eius quis stabit? [b] & quis resistet in ira furoris eius? [c] Indignatio eius effusa est vt ignis, & [d] petræ dissolutæ sunt ab eo. [e] Bonus Dominus [f] & confortans in die tribulationis: [g] & sciens sperantes in se. [h] Et in diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius: & [i] inimicos eius persequentur tenebræ. [k] Quid cogitatis contra Dominum? [l] Consummationem ipse faciet: non consurget duplex tribulatio. Quia [m] sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum pariter potantium: Consumentur quasi stipula ariditate plena. [n] Ex te enim exibit cogitans contra dominum malitiam, mente pertractans præuaricationem. [o] Hęc dicit dominus: [p] Si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attondentur: [q] & pertransibit: [r] afflixi te, & non affligam te vltrà. [s] Et nunc [t] conteram virgam eius de dorso tuo: & vincula tua disrumpam. [v] Et præcipiet super te dominus. [x] Non seminabitur ex nomine tuo ampliús: [y] de domo Dei tui interficiam sculptile & conflatile: ponam sepulchrum tuum: quia inhonoratus es. [z] Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem, [aa] celebra Iudah festiuitates tuas, [bb] & redde vota tua: [cc] quia non adiiciet vltrà, vt pertranseat in te Belial, vniuersus interiit.

C

D

[a] *Ante faciem indignationis eius quis stabit?* Sensus est. Cùm ita se res habeat, qui stare poterit coram Deo irato? Eodem modo Malach. 3. *Quis poterit cogitare diem aduentus eius, & quis stabit ad videndum eum?* Et

Iob. 9. *Deus cuius iræ resistere nemo potest.* Et psalm. 75. *Tu terribilis es, & quis resistet tibi?* Monemur hoc loco diuinæ iustitiæ seueritatem timere, & flagitia omnia euitare, quæ Deus non est impunita relicturus. Tu autem perpende. Si Deus scyniphibus minutissimis bestiolis, sed molestis afflixit ac perturbauit Ægyptum, ita vt nec rex, nec populus posset illis resistere, quid fiet in fine mundi, quando omnes creaturæ in nos irruerint & impetum fecerint? quando ipse Deus steterit aduersus nos? De illo scriptum est Sap. 5. *Armabit creaturam ad vltionem inimicorum.* Et paulò pòst: *Pugnabit cum illo orbis terrarum contra insensatos.* Hoc est, mundus ex parte Dei impios debellauit.

b *Et quis resistet in ira furoris eius?* Repetitio est sententiæ superioris, sed verbis alijs.

c *Indignatio eius effusa est, vt ignis.* Id est, indignatio eius quæ est vt ignis, effusa est. Comparat Dei iram cum igne, quo scilicet inimicos suos comburit, & perdit. Ostendit magnam Dei potentiam, eiúsque iustitiæ seueritatem. Ita Threnor. 2. *Effudit quasi ignem indignationem suam.*

d *Petræ dissolutæ sunt ab eo.* Lapides ac rupes ab ipso Deo solo verbo franguntur. Perpende quot modis diuinus noster vates homines terreat Deum offendentes, vt veram pœnitentiam agant: ne ab ipso qui potentissimus est, & iustissimus, grauissimè puniantur. De ipso Deo scriptum est cap. 19. lib. 3. Reg. *Ecce Dominus transit, & spiritus grandis & fortis subuertens montes, & conterens petras ante Dominum.* Poteris per petras intelligere improborum hominum corda. Ait enim Dominus Iesus in Euangelio de doctrina sua loquens nomine seminis significata: Aliud cecidit supra petram, & natum aruit, quia non habebat humorem. Petra est dura, frigida, impenetrabilis, inflexibilis, & deorsum propensa: quæ omnia cordi obstinato conueniunt. Indurauerunt cor suum super petram, ait Ieremias 5. Et Dauid psalmo 94. *Nolite obdurare corda vestra.* Et Iob. 4. *Cor eius indurabitur quasi lapis.* Sed multi sunt ipsis lapidibus, imò adamantibus indomitis duriora: nam adamas mollitur & lenitur sanguine hirci, cor autem impij obstinati nec sanguine agni cælestis mitigatur. Hæc omnia dirigit Nahum ad omnes mortales, præsertim ad Assyrios homines effrenatos, sibique præsidentes terrisque contaminatos flagitiis, de quorum pernicie vaticinatur. Et quamuis hæc dicantur generaliter, fortasse tamen omnia in Ninæ euersione acciderunt. De illius vastitate & exitio poteris videre Iustinum libro primo, Diodorum Siculum libro tertio, Orosium libro primo, & 2. Herodotum libro 1. Eusebium Cæsariensem in annalibus, vbi ait ciuitatem Ninum fuisse captam regnante in Iudæa Iosia, & euersam regnante filio eius Ioacimo.

Mat. 13.
Marc. 4.
Luc. 8.

e *Bonus Dominus & confortans.* Sensus est: etsi Deus iram suam in homines impios exercet, tamen pios consolatione permulcet. Clemens est & mitis, dolorem ac luctum abstergens, qui suos ad seipsum in calamitatibus confugientes mirabiliter consolatur. Hoc videtur dictum esse præcipuè propter Ezechiam, qui timens Assyriorum exercitum cinctus periculis diuinam implorauit misericordiam: & fuit consolatione affectus, ac diuinitus liberatus. Vide cap. 18. & 19. libro 4. Regum, & 37. Esaiæ, & primi Machab. 7. Bonus hoc loco idem est quod benignus. Id quod ostendunt septuaginta interpretes, qui habent: Suauis Dominus. In hanc sumitur significationem Psalmo 72. *Quam bonus Deus Israel his, qui recto sunt corde.* Et 117. *Confitemini Domino, quoniam bonus: quoniam in seculum misericordia eius.* Tu interim alta mente considera, quemadmodum Deus coniungat cum iustitia misericordiam, quod vtramque mirabiliter diligat. Id animo percipiens Dauid: *Quoniam*, inquit Psal. 83. *Misericordiam & veritatem diligit Dominus Deus.* Vbi nomine veritatis iustitia significatur. Poteris per vtramque intelligere clementiam: nam D. Hieronymus vertit locum illum ex Hebræo: Quia sol & scutum Dominus Deus. Similiter Pagninus, & Flaminius, & alij. Est enim Deus sol sempiternus, mentes piorum suo iucundo & salutari splendore exhilarans & nutriens, errorúmque tenebras expellens. Estque firmissimus clypeus, quo, virorum virtute præstantium vita protecta nec violentis rerum aduersarum ictibus à statu dignitatis deijcitur, nec vllis pestilentibus oppugnationibus infringitur & labefactatur. Itaque Deus est suorum illuminator & protector. Sed rectè vertetunt septuaginta interpretes, per solem nobis misericordiam designantes, iuxta illud saluatoris nostri in euangelio authore Luca capite sexto: *Estote misericordes, sicut pater vester misericors est, qui solem suum oriri facit super bonos & malos.* Scuto autem quid aptius significatur, quàm veritas Dei inuicta, de qua diuinus ac regius vates Psalmo nonagesimo: *Scuto*, inquit, *circundabit te veritas eius.* Sumi autem veritatem Dei pro iustitia indicat Apost. capite 1. epist. ad Romanos, vbi veritatem opponit iniustitiæ, cùm ait: *Qui veritatem Dei in iniustitia detinent.* Et Dauid psalm. vigesimoquarto: *Vniuersæ viæ domini misericordia & veritas.* Et Salomon Prouerb. vigesimo: *Misericordia & veritas custodiunt regem.* Imò omnis iudex debet misericordiam cum iustitia copulare.

f *Et confortans in die tribulationis.* Permittit Deus electos suos angi calamitate: sed non eos omnino derelinquit: quin potius eis dolorem leuat, & consolationem adhibet. Vt linum euellitur ex terra, & in aquã immittitur, & postea concutitur, multáque perfert tormenta, quousque ex illo excellens vestis conficiatur: sic verus Christianus extrahendus est à terra, ab amore rerum humanarum separandus, & in pias lachrymarum aquas immittendus, donec per multas calamitatum angustias æquo animo toleratas efficiatur eximia quædam ac pura vestis, cuius exemplo alij induantur. Cæterùm pro confortatus in die tribulationis, poteris vertere: Fortitudo suis in tempore calamitatis. Illis enim solet fortiter opem ferre, qui in acerbis ærumnis versari cœlum suspiciunt ad diuinum numen pias lachrymas ardentésque preces profundentes, eiusque misericordiam toto animo implorantes.

Similitudo

g *Sciens sperantes in se.* Hoc est, approbans, & scientia approbationis & beneuolentiæ eos cognoscens, qui in ipso spem suam figunt, ac locant. Eodem modo sumitur capite Exod. 33. *Inuenisti gratiam coram me: & teipsum noui ex nomine.* Et Psalm. 1. *Nouit dominus viam iustorum.* Et secundo capite posterioris ad Timotheum. *Nouit dominus, qui sunt eius.* Et Ioannes 10. *Cognosco meas, & cognoscunt me meæ.* Huiusmodi scientia nouit Deus expectantes ipsum: quorum quidam dicebat: *Expectans expectaui dominum, & intendit mihi: & exaudiuit preces meas, & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fecis.* Quibus verbis significat æquo animo tulisse dilationem præsidii, quod magno desiderio præstolabatur: & eleganter describit vim ac multitudinem calamitatum, in quibus versatus fuerat.

Psal. 39.

h *In diluuio prætereunte consummationem faciet loci eius.* Id est, adueniente exercitu Babylonico consumet Deus, & destruet locum ipsius ciuitatis Niniuiticæ. Comparat magnum Babyloniorum exercitum eluuioni prætereunti, omnia exturbanti. Ac si dicat: Impetu illius exercitus perdet Deus Niniuem, eámque

que

que cum habitatoribus suis penitus delebit. Eodem modo de exercitu Sennacheribi ait Esaias capite 8. *Adducet dominus super eos aquas fluminis fortes & multas.* Poteris diluuium acerbam illam vehementémque calamitatem intelligere: vt sit sensus: In magna illa & generali afflictione quam rex Assyrius illaturus est aliis ita eum Deus euertet & consumet, vt locus eius postea non inueniatur. Eam ob causam vocat illam diluuium prætetiens, non permanens, quin etiamsi viros iustos attingat, eos tamen non omnino perdit. Id intelligens Dauid: *Veruntamen*, inquit Psal. 31. *in diluuio aquarum multarum ad eum non approximabunt.* Acsi dicat: Aquæ ærumnarum in earum eluuione non ita appropinquabunt ad virum iustum, vt eum lædant: incolumis enim euadet, cùm magna aliqua procella, & molestiarum eluuio extiterit. Videtur diuinus vates alludere ad eluuionem tempore Noe, qua impii fuerunt obruti, iusti autem seruati. Eodem modo Esa. 28. *Flagellum inundans cùm transierit, non veniet super nos.* Fortasse hoc ait Nahum, quia in euersione vrbis Niniuiticæ fluuius Euphrates creuit, eámque obruit ex quadam parte, vt Diodorus Sicolus testatur. Visa autem illa inundatione rex Assyrius mandauit se fugæ, quoniam habebat oraculum, tunc esse vrbem illam euertendam, cùm fluminis impetus eam ex parte aliqua deleret. Oraculum autem erat fortasse hæc Nahũ vaticinatio. Tunc hostes irruerunt in Niniuitas, totámque vrbem spoliauerunt & vastarunt. Diluuium in diuinis literis significat calamitatem, corruptionem vitiorum, & baptismum. Qua de re vide Gregorium duodecimo moralium capite duodecimo: Basilium in Psalmum 28. Arnobium in Psam. 31. Tertullianum de baptismo, Philonem de profugis.

i *Inimicos eius persequentur tenebræ.* Hostes Dei erunt cæca caligine cooperti. Efficiet Deus, vt tenebræ inimicos suos insequantur. Acsi dicat: Acerbis detrimẽtis & calamitatibus afficiet Deus hostes suos. Perdet & destruet Ninam cum ciuibus suis, quos ad exitium & vastitatem vocauit. Tenebris omnia aduersa & infelicia significantur. Capite Iob 17. *Rursum post tenebras spero lucem.* Quinto Esaiæ: *Aspiciemus in terram, & ecce tenebræ tribulationis.* Hoc est, quæremus auxilium & leuamen, sed nihil præter molestias & mœrores aspiciemus. Et Thren. 3. *Abduxit in tenebras, & non in lucem.* Poteris per tenebras flagitia intelligere, quæ impium hominem adeò perturbãt, vt seipsum non cognoscat. Nec se poterit perfectè videre, nisi vitia reliquerit, labésque animi per pœnitentiam expiauerit. Vt qui se vult in speculo contaminato perspicere, oportet speculum ipsum tergere: sic qui se vult agnoscere, oportet cor suum perpurgare. Ac ita se: imò Deum poterit videre. Nam vt Christus Deus noster ait apud Matth. 5. *Beati mundo corde, quoniam ipsi Deum videbunt.* Non autem puri sunt corde, quamdiu illud tenebris habent coopertum. Sumi autem tenebras pro flagitiis, indicat locus ille Psal. 106. *Sedentes in tenebris, & in vmbra mortis.* Et Ioannes tertio. *Dilexerunt homines magis tenebras, quàm lucem.* Et quoniam impij tenebras eligunt, tenebræ eos persequuntur: & in tenebras exteriores, hoc est in æternam inferorum caliginem mittentur, *vbi erit fletus, & stridor dentium*, vt in Euangelio Christus dominus testatur.

Similitudo

Matt. 8. & 12.

k *Quid cogitatis contra dominum?* Alloquitur Niniuitas, quos superiore versu inimicos Dei vocauerat. Sẽsus est: Quid machinamini aduersus Deum? Quid excogitatis, vt possitis ab eius euadere vltione, cui nemo potest resistere? Nihil vobis proderit tale consilium. Ita Esaias 8. *Inite consilium, & dissipabitur. loquimini verbum, & non fiet.*

l *Consummationem ipse faciet &, non consurget duplex tribulatio.* Id est, vos consummet & perdet statim. Deus illaturus est vobis confestim extrema supplicia: prima oppugnatio vos ita euertet, vt altera non sit opus, vna afflictione consumet vos omnino. Hóc ita euenit: nam Niniuitæ facilè fuerunt à Babyloniis expugnati & interfecti. Existimant nonnulli, vt Hieronymus & Remigius referunt, vaticinatum fuisse hoc loco Nahum de inexpectata strage & repentina pernicie exercitus Assyriorum, quando nocte vna Dei angelus ex illis interfecit cẽtum octoginta quinque millia, vt capite 19. lib. 4. Reg. & 37. Esaiæ literæ diuinæ testantur. Hæc verba: *Non consurget duplex tribulatio:* possunt referri ad Hebræos iuxta Theophilacti sententiam: vt sit sensus: Vnum exitium nimirum decem tribuum permisit Deus, cùm fuerunt per regem Assyriorum Salmanasasum in eorum seruitutem coniectæ: sed alterum non permittet, nempe vt duæ reliquæ tribus in eorum ditionem per regem Sennacheribum redigantur: nam eius exercitus vna nocte consumet. Itaque faciet Deus consummationem, hoc est consumet exercitum Assyriorum, vt non consurgat Hebræorum populo altera calamitas. Septuaginta habent: Non vindicabit bis in idipsum in tribulatione. Quod eandem habere potest intelligentiam. Vel sensus est: Pro vno eodémque crimine satis punito, & iuste atque æquè mulctato non infligitur à Deo altera pœna. Qui veram agit & perfectam pœnitẽtiam, à Deo non punitur. Vnde Gregorius Emissenus in homilia de pœnitẽntia Niniuitarum ait: Ipse dominus loquitur: *Non iudicabo bis id ipsum.* Id est, quod tu in te seuerus agnoscis, ego propitius ignoscam. Quod tu tristis accusas, ego lætus absoluam: quod tu recordaris in publicum, ego obliuiscar in æternum. Et quia per pœnitentiam tuam præuenisti sentẽtiam meam, recondam gladium meum, ac me tibi ad remunerationum tempora reseruabo. Id verò quod ait hoc loco Hieronymus fuisse multos temporaliter à Deo punitos ne punirentur in æternum, de illis tantùm intelligitur, qui inter ipsa flagella pœnitentiam egerunt: vt ait Gratianus de pœnitentia distinctione ter. cap. Sunt plures. Hæc septuaginta interpretum verba citantur in canonibus apostolorum cap. 25. suntque in sacros canones relata distinctione octogesima prima, cap. Presbyter.

m *Sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic conuiuium eorum.* Sensus est: Sicut spinæ simul colligatæ in ignem proiectæ statim comburuntur: sic Assyrii pariter cõuiuæ nihil de pernicie sua cogitantes, post comparationem à Babyloniis obsessi in vrbe Nina expugnabuntur: & in ignem calamitatum missi instar stipulæ aridæ consumentur. Erunt Niniuitæ similes spinis colligatis in fasciculo in ignem cõiecto. Quemadmodum spinæ solent pungere, sic Assyrij affligebant Iudæos: sed vt ipsæ constrictæ veluti sicca palea simul incendio absumuntur: sic ferè omnes illi in vrbe conclusi simul facilè interficiẽtur, penitúsque dissipabuntur.

Vide quàm citò impiorum potentia fuerit cõsumpta, & stipulæ aridæ incensæ comparata. Eodem modo Esa. cap. 1. *Erit*, inquit, *fortitudo vestra vt fauilla stupæ, & opus vestrum, quasi scintilla: & succendetur vtrunque, & non erit qui extinguat.*

n *Ex te enim exibit cogitans contra dominum malitiam.* Alloquitur ciuitatem Ninam. Sẽsus est: Eam ob causam ô Nina euerteris, quia ex se exibit Sennacheribus cum exercitu magno & crudeli ad delendam Hierosolymam, struens machinas, & consilia iniens aduersus Deum, cogitans de eius sanctæ ciuitatis exitio. At Hierosolyma mansit incolumis, ipse autem per summam ignominiam ex illustris gloriæ excelso gra-

4. Reg. 18

dū fuit præcipitatus. Nam ipse Sennacheribus fidebat armis corporeis, sed pius Ezechias Hierosolymæ rex ad spiritualia arma confugit: hoc est ad preces ad Deum fundendas, quibus impium Sennacheribum repulit ab obsidione, & Assyrios percussit. Hæc sunt arma, quibus viri pij & iusti omnia mala propellunt.

Gen. 48.

Id quod capite 48. Genesis dixit Iacobus filio suo Iosepho: *Do tibi partem vnam extra fratres tuos, quam tuli de manu Amorrhæi & gladio & arcu meo.* vertit Onchelus Chaldæus: Quam tuli de manu Amorrhæi oratione mea & deprecatione mea. Non enim legitur aliquando Iacob gladio, & arcu in prælio vsum fuisse: sed forsitan arma eius fortia contra omnia aduersa piæ ardentésque precationes extiterunt.

Onchel.

Cyprian.

Cyprianus in epistola prima ad Cornelium: Incumbamus, inquit, gemitibus assiduis, & deprecationibus crebris: hæc enim sunt nobis arma cœlestia: quæ stare & perseuerare firmiter faciunt: hæc sunt tela diuina, quæ protegunt. Hactenus ille. Ad hæc arma confugit rex Ezechias, quæ Sennacheribus neglexerat. Lege capita 18. & 19. libr. 4. Reg. vbi videbis pias preces Ezechiæ, & impias execrationes Sennacheribi, quas ipse per Rabsacem ducem suum in Deum proferebat, cùm Hierosolymam oppugnabat. Volebat ciuitatem euertere, & populum à lege veri Dei separare. Ideo sequitur: Mente pertractans præuaricationem. Quare meritò fuit subitò euersus, eiúsque exercitus occisus.

4. Reg. 18. & 19.

Hanc repentinam perniciem impiorum explicant nonnulli de tempore vltimo: de quo ait Apostolus c. 5. prioris ad Thessalonicenses: *Dies domini sicut fur in nocte, ita veniet. Cùm enim dixerint: pax & securitas, tunc repentinus eis superueniet interitus.* Et saluator noster apud Matth. 25. *Sicut in diebus Noe antè diluuium erant comedentes & bibentes, nubentes, & nuptui tradentes: & non cognouerunt, donec venit diluuium, & tulit omnes: sic erit aduentus filij hominis.*

1. Thes. 5.

Math. 24.

Sed meo quidem iudicio in sensu literali hoc intelligitur de subita Assyriorum strage in vrbe Niniue seu Nina: vtroque enim nomine, vt diximus, vocatur. Aiunt Nabuchodonosorem ciuitatem illam expugnasse, & in prælio illo infinitam Niniuitarum multitudinem occidisse. Potest etiam intelligi de horribili clade exercitus Assyriorū in castris. Nam vbi Sennacheribus splendidum conuiuium suis parauit, cubitúmque discessit, nocte illa venit angelus domini, & percussit in castris eius centum octogintaquinque millia hominum, vt proditum est memoriæ libro quarto Regum. Videns autem hoc Sennacheribus contulit se in fugam, & cum in patria sua coleret vanum commentitiumque Deum suum, fuit à filiis suis crudeliter interfectus.

4. Reg. 19.

Simulitudo

Ditissimus rex erat: sed cupiditate incensus, quantò maioribus opibus circunfluebat, tantò eas ardentius desiderabat, vt ignis quantò plura ligna recipit, tantò maiores flammas emittit: sic diues auarus & tenax quātò amplioribus diuitiis abundat, tantò ardentiore desiderio illarum inflammatur. Ac vt Iuuenalis ait: Crescit amor nummi, quantum ipsa pecunia crescit. Nunquam satiatur cupiditatis suis. Id voluerunt poetæ significare, cùm fictis fabulis memoriæ prodiderunt, Tantalum mento summam aquam attingentem eam maximè cupere, & in medio aquarum siti laborare. Imò solent aliquando ditiores egere & esurire: iuxta illud psalmi 33. *Diuites eguerunt, & esurierunt: inquirentes autem dominum non minuentur omni bono.* Quare perspicuum est diuitiarum affluentiam non esse in bonis numerandam: præsertim cum sciamus Sennacheribum ditissimum principem cum multis aliis ei similibus tam infelici fine vitam terminasse. Quod illis non eueniret, si fuissent sapientia prædit: princeps enim sine sapientia est oculus sine aspectu, sol sine lumine, nauis sine gubernaculo, præco sine voce, auis sine pluma, pastor sine pera, caput sine oculis, cœlum sine syderibus omni lumine destitutum.

Iuuenal.

Psal. 33.

Simulitudo

o *Hæc dicit dominus.* Phrasis est diuinorum vatum, quibus suarum vaticinationum firmitudinem & authoritatem ostendunt. Nam vt diuus ait Petrus cap. 1. posterioris epistolæ suæ: *Non voluntate humana allata est aliquando prophetia: sed spiritu sancto inspirati locuti sunt sancti Dei homines.* Ac si dicat: non vaticinantur prophetæ ex proprio arbitrio & sensu, sed spiritu diuino permoti, rapti, incitati, illuminati, & impulsi. Vnde colliges eos in errorem incidere, qui aiunt veros diuinos vates instar fistularum sonum reddentium quem non intelligunt, vaticinationes suas protulisse. Est enim prophetia à spiritu sancto intelligentiæ diuinorum vatum communicata: quamobrem videntes appellantur. Vt autem testificentur certissima esse, quę prædicunt, aiunt ea dicere dominum, qui verax est: nā cap. Nom. 23. scriptum legimus: *Non est Deus vt homo, vt mentiatur.*

2. Petr. 1.

Num. 23.

p *Si perfecti fuerint, & ita plures, sic quoque attondentur.* Hoc est, etsi Assyrij hostes tui ò Hierosolyma, perfecti sint robore, fortitudine, & arte militari: atque optimè instructi, & quàm plurimi numero, tamen non te expugnabunt: nam nocte vna ab angelo attondentur, & trucidabuntur. Quantò plures fuerint, tantò plures peribunt. Vocauit Nahum eorum cædem & stragem attonsionem. Esaiam imitatus, qui dixerat capite septimo: *In die illa radet dominus nouacula conducta in rege Assyriorū caput & pilos pedum, & barbam vniuersam.* Vbi per nouaculam conductam, hoc est optimam, intelligitur diuina potentia, quæ ex Assyriis occidit caput, hoc est, regem in ciuitate, & pilos barbę in castris, hoc est, magnates & nobiles, & pilos pedum, hoc est obscuro loco natos.

q *Et pertransibit,* Subauditur Sennacheribus. Videns enim exercitum trucidatum reuersus est in patriam suam, vbi fuit à propriis filiis, à visceribus suis interfectus. Vel sic: Et pertransibit, hoc est peribit potentia eius.

r *Afflixit te, & non affligam te vltrà.* Alloquitur Deus Ezechiam Hierosolymæ regem ab Assyriorum rege vexatum. Vel popolum Iudaicum Hierosolymæ conclusum: qui non fuit post eam ab Assyriis afflictus, licet fuerit à Babyloniis oppressus: vt cap. vlt. lib. 4. Reg. & Ierem. 39. & 52. & aliis in locis literæ diuinæ memoriæ prodiderunt.

s *Et nunc.* Id est, quia citò. Accipitur & pro quia, vt cap. 64. Esaiæ. *Tu iratus es, & nos peccauimus.* Et Lucæ secūdo. *Gloria in excelsis Deo, & in terra pax hominibus.*

t *Conteram virgam eius de dorso tuo.* Id est, infringam potestatem flagellúmque regis Assyriorum, quo te percutere conabatur. Sumi virgam pro flagello indicat Iob capite nono, cùm ait: *Auferat à me virgam suam.* Et Dauid psalmo 88. *Visitabo in virga iniquitates eorum.* Esa. 24. *Non relinquet dominus virgam peccatorum super sortem iustorum.* Ita tuetur Deus viros iustos, vt non permittat eos tyrannide impiorum oppressos longo tempore teneri. Et Esai 14. *Contriuit dominus baculum impiorum, virgam dominantium cadentem populos.* Sumitur virga pro potestate, quam Deus tribuit regibus & principibus, qua illi ipsum Deum sæpenumero offendunt. Vt milites accipiebant à Christo arundinem, qua eum percutiebant: sic nonnulli principes & pontifices potestate, quam acceperunt à Deo, eius gloriam percutiunt. Cæterùm hoc Nahom loco per virgam intelligunt nonnulli iugum: & per vincula intelligunt colligationes, quibus iugum colligatur. Permiserat Deus, vt pius rex Ezechias ab Assyriis affligeretur, sed illum mirabiliter liberauit. Eodem modo populus Israeliticus à solitudine vbi penuria aquæ laborabat, venit Helim, vbi aqua-

Simulitudo

Exod. 15.

aquarum copiam, & dulces palmarum fructus inuenit. Deus qui nos affligit, ipse si ad illum confugimus, nos consolatur. Id intelligens Moses eum capite trigesimosecundo Deut. inducit ita loquentem: *Videte, quod ego sim solus: & non sit alius Deus præter me. Ego occidam, & ego viuere faciam: percutiam, ego sanabo.* Et in Cantico Annæ capite secundo libri primi Regum scriptum legimus: *Dominus mortificat, & viuificat: deducit ad inferos, & reducit.* Et capite tertio Tobiæ: *Post tempestatem tranquillum facis, & post lachrymationem & fletum exultationem infundis.* Ipsi Tobiæ cæco dixit Angelus capite quinto: *Forti animo esto, in proximo est, vt à Deo cureris*: Tobias autem cæcitate liberatus has voces emisit capite decimotertio. *Magnus es domine in æternũ, & in omnia sæcula regnum tuum, quoniam tu flagellas & saluas, deducis ad inferos, & reducis.* Et sapiens libri Sapientiæ capite sextodecimo, *Tu es domine, qui vitæ & mortis habes potestatem: & deducis ad portas mortis, & reducis.* Vnde Dauid psalmo vigesimosexto: *Expecta*, inquit, *dominum, & viriliter age: confortetur cor tuum, & sustine dominum.* Habacuc secundo: *Si moram fecerit, expecta eum, quia veniens veniet, & non tardabit.* Iob patienter expectans Deum duplicia bona recepit, vt capite eius quadragesimosecundo proditum est memoriæ. Et Dauid psalm. trigesimonono. *Expectans*, inquit, *expectaui dominum, & intendit mihi, & exaudiuit preces meas, & eduxit me de lacu miseriæ, & de luto fæcis.* Quibus verbis significat se magna animi æquitate tolerasse calamitates, quibus pene obrutus fuerat, fuisséque tandem à Deo erectum, & in singulari tranquillitate & amplitudine constitutum. Id quod etiam pio regi Ezechiæ contigisse libro 4. Reg. diuina narrat historia, & hoc loco Nahum vaticinatur.

v *Et præcipiet super te dominus.*] Post promissionem liberationis populi Israelitici conuertit se diuinus vates ad Sennacheribum Assyriorum regem, minans ei debitum supplicium. Sensus est: Præcipiet Deus Angelo suo, vt exercitum tuum in castris occidat, téque affligat, & perdat. Ne existimes non esse diuinum numen: hoc vnum sic habeto Deum esse & verum, & iustum, quo præcipiente euerteris. Ex rebus illis quibus Deus suum numen ostendit, vna est insignis vltio hominis impietatibus, cæterísque flagitiis famosi. Quemadmodum qui non potest aciem oculorum dirigere in splendidum solem, videt illum in pelago: sic cùm Deum non videamus in eius essentia, possumus illum intueri in admirabili supplicio tyrannorum. Ea ratione ductus aiebat psalmo septimo Dauid: *Exurge domine in ira tua, & exaltare in finibus inimicorum meorum. Exurge domine Deus meus in præcepto, quod mandasti, & synagoga populorum circundabit te.* Ac si diceret: Vtere domine iustitia & potentia tua, declara vim seueritatis tuæ aduersus insignes tyrannos. Ac siquidem rectoribus ciuitatum præcepisti, vt impios mulctarent, præsta, quod aliis faciendum præcepisti. Nam si scelus & furorem impiorum hominum insigni aliqua pœna coerceas, & illustria iustitiæ tuæ monimenta constituas, intelliget cœtus hominum te bonos tueri, nefariósque punire: quamobrem ad colendum summa obseruantia numen tuum excitabitur.

Similitudo

x *Non seminabitur ex nomine tuo amplius.*) Id est, non tibi filij vltrà nascentur. Et ita euenit: nam fugiens è castris in patriam fuit à filiis suis crudeliter interemptus die quadragesimo quinto à fuga sua: vt sacra scriptura in libro Tobiæ capite primo testatur. Potest verti: *Non remanebit semen nominis tui vltrà in Assyria*, vt sit sensus: peribis tu cum filiis tuis, ex quibus nullus tibi succedet in regno: vel nullus vnquam rex Assyriæ nomen tuum sortietur. Vide caput 19. lib. 4. Regum, & trigesimum secundum libri posterioris Paralipomenon, & 37. Esaiæ. Ait tamen Metasthenes Persa quendam ex filiis Sennacheribi regnum eius occupasse, & quatuor annos post illum regnauisse. Quare nonnulli hoc referunt non ad Sennacheribum, sed ad vltimum Assyriorum regem, quem multi ex historicis Sardanapalum vocant. Hic se in pyram desperatione ductus coniecit, irruens in interitum voluntarium, vt Diodorus Siculus, Trogus Pompeius & Iustinus testantur. Et quia fuit deliciis deditus, turpibúsque flagitiis contaminatus, ait paulò pòst Nahum: Quia inhonoratus es. Nihilominus tamen Hieronymus, Remigius, Albertus Magnus, Lyranus, Anselmus Laudunensis, Franciscus Vatablus hoc de Sennacheribo interpretantur. Ego existimo diuinum nostrum vatem præcipuè de Ninæ euersione, eiusque vltimi regis exitio vaticinatum fuisse: sed hoc loco perniciem Sennacheribi, ob pii regis Ezechiæ, & cæterorum Hebræorum consolationem inseruisse. Nec omnino perspicuum est, quisnam fuerit vltimus Ninæ rex. Nam Eusebius Cæsariensis in annalibus duplicem fuisse ait Ninæ euersionem.

y *De domo Dei tui interficiam, sculptile & conflatile ponam sepulchrũ tui.*] Verba sunt Dei ad Sennacheribum relata, quorum hic est sensus: Ego te interficiam in æde Dei tui, & in loco sculptilis & simulachri sepelieris. Ac ita euenit, fuit enim occisus in templo Dei sui, vbi auxilium expectabat, & iuxta aram idoli sepultus. Noluit eum populus in regio sepulchro condere, illustrique tumulo mandare, quòd ei esset molestus & odiosus: sed eum abiectè sepeliuit exequiarum supremique diei celebritate destitutum: Tribuebant enim ei omnes crimini cladem exercitus Assyriorum: quamobrem illum inglorium reputabant. Ideo sequitur. Quia inhonoratus es. Æquum est, vt qui Deum contemnit, ab ipso Deo, hominibúsque contemnatur, ac perpetua ignominia notetur. Potest tota hæc oratio ita punctis distingui: *De domo Dei tui interficiam sculptile, & conflatile: ponam sepulchrum tuum, quia inhonoratus es.* Ac tunc hic est sensus: De templo Dei tui succidam idola, nam cùm illud profanatum fuerit, nulla deinceps in eo collocabuntur simulachra. Tu ibi sepelieris, vbi Deo tuo posteà nullus cultus adhibebitur. Non honorabunt deos, vbi tu sine honore humo contegeris, ex mundi gloria in dedecus æternum præcipitatus. Perpende mundi inconstantiam, & casus infelices: eos ignominiosius deiicit, quos altiùs extollit: eos maximè fallit, quibus suauissimè blanditur. Id animo percipiens Dauid psal. 36. *Peccatores*, inquit, *peribunt, inimici domini mox vt honorificati fuerint, & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient.* Si piorum impiorumque euentus voluerimus alta mente perpendere, aspiciemus illos tandem prosperos exitus consequi, hos verò ex illustri & florente rerum statu in supremas miserias æternosque cruciatus præcipitari. Omni opinione citiùs pereunt & euanescunt. Ideo ait paulò pòst. *Vidi impium superexaltatum, & eleuatum super cedros Libani: transiui, & ecce non erat: quæsiui eum, & non est inuentus locus eius.* Pro transiui transferunt nonnulli, transiuit: hoc est periit, & euanuit. Ita habet paraphrasis Chaldaica, & Dauid Chimbi: etiamsi Hieronymus & Felix Pratensis in prima verterint persona. Sed eadem manet sententia explicans mundi vanitatem, fragilitatem, & inconstantiam. Quare eum relinquamus, & ad Deum toto animo aspiremus. Id voluit ipse Deus significare, cum populum suum ab Aegypto seuocauit, dixitque velle, vt in so-

Ezech. 34.

litudine, non in Ægypto immolaret. Nemo enim potest, vt ipse ait apud Matthæum sexto, *duobus dominis seruire.* Ad idem nos excitat diuus Ioannes capite secundo epistolę suæ primæ, cùm ait: *Nolite diligere mundum, nec ea, quæ in mundo sunt.* Et diuus Paulus duodecimo ad Romanos: *Nolite conformari huic sæculo.* Et septimo prioris ad Corinthios: *Qui vtuntur hoc mũdo, tanquam non vtantur: præterit enim figura huius mundi.* Vbi pro præterit est in Græco ..., quod etiam fallere significat. Vt sit sensus: Nolite prosequi amore mundum nolite eo vt re solida, firma, & stabili vti, quoniam fugax est, & fluxus: & licet figuram habeat boni, fallax tamen est: & suos omni fraude & perfidia recipit. Qui vult lapide fundæ aliquem percutere, & vincere, non accedit proximè ad illum: quin potius ab eo recedit: sic qui volunt mundum ferire & superare, non illum sunt amplexuri, sed ab eo separandi, ab eius dolis, negotiis, vanitatibus, deliciis abhorrentes, omnésque illius impietates detestantes. Dauid vt impium insolentémque Goliam cæderet, noluit illum amplecti, sed conueniente quodam interuallo interiecto in illum fundæ iaculum conücere. Solet Deus virum pietate præstantem ab impiis & turbulentis mundi negotiis abducere: quod ipse Dauid his verbis psalmi quarti significauit: *Quoniam mirificauit dominus sanctum suum.* Pro quo vertere etiam poteris: Quia segregauit Deus sanctum suum: Eodem modo segregauit Abrahamum, cui dixit: Genesis duodecimo: *Egredere de terra tua, & de cognatione tua.* Quibus verbis vir ille, in quo diuinum quoddam fidei lumen priscis illis temporibus mirabiliter eluxit, statim obtemperauit. A suis enim, & à complexu patriæ, atque vt ita dicam, à seipso auulsus, omne vitæ suæ gubernaculum tradidit Deo, cui soli salutem & dignitatem suam commisit: animúmque à mundi rebus, omnique impuritatis contagione separauit. Nam mundi hæc separatio de qua loquimur, de animi potius quàm corporis gressibus intelligitur. *Egrediamur cum Abrahamo de terra nostra,* hoc est de carne nostra: & instar Iacobi feriamus fœdus cùm Labano, hoc est cum mundo: vt nec ipse ad nos, nec nos ad ipsum reuertamur, infelices eius exitus cogitantes, & calamitosum interitum Sennacheribi, aliorúmque tyrannorum memoria repetentes.

Similitudo

Gen. 31

z *Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem.*) Sensus est. Interempto tyranno, eiusque exercitu in castris, statim super montes Iudææ erunt nuntij & cursores missi à iusto rege Ezechia ad annuntiandum gaudium, & Dei præsidium ac miraculum, vt se omnes conferant Hierosolymam Deo pro tam insigni beneficio gratias acturi, diésque festos celebraturi. Sed hoc de Apostolorum prædicatione in altiore sensu intelligitur, vt ait Theodoretus, & Theophilactus hoc loco, & August. capite 61. libri 18. de ciuitate Dei. Nam quemadmodum liberato populo Iudaico ab impio Sennacheribi dominatu, famuli regis Ezechiæ nuntiauerunt pacem: sic liberato mundo à diaboli tyrannide Apostoli Christi omnia verè bona nomine pacis & euangelij significata prædicauerunt. Eam ob causam ait noster diuinus vates. *Ecce super montes pedes euangelizantis & annuntiantis pacem.* Super montes prædixit eos euangelium longè latéque propagaturos, vt ostenderet eos virtutum fastigium ascensuros: atque manifestam publicámque fore eorum prædicationem. *Non enim potest ciuitas abscondi super montem posita,* vt illis apud Matthæum 5. dixit seruator noster. Qui in domicilio aliquo concionatur, à paucis videtur, & auditur: qui autem in monte, ab omnibus tam generis nobilitate claris, quàm infimo loco natis potest & videri, & audiri. Id illis dicebat his verbis Christus dominus apud Matth. 10. *Quod dico vobis in tenebris, dicite in lumine, & quod in aure auditis, prædicate super tecta.* Hoc est in locis publicis, vt ab omnibus audiamini. Cherubimi, quibus scientiæ perfectio significatur, iam non sunt clam sub velo templi, vt in lege vetere: sed apertè super tecta & montes. Vnde Esaias cap. 40. *Super montem,* inquit, *excelsum ascende tu, qui euangelizas Sion. Extolle in fortitudine vocem tuam, qui euangelizas Ierusalem.* Vel vt potest etiam verti: *Super montes excelsos ascende tu ò Sion, qui euangelizas: extolle fortiter vocem tuam,* ô Hierosolyma diuini verbi denuntiatrix. Nam Apostoli prius Hierosolymæ & in Sione euangelium nuntiauerunt, quod posteà per omnes mundi oras propagarunt. De Sion enim, vt ait *Esaias 2. exiuit lex, & verbum domini de Ierusalem.* His verbis: Super montes pedes euangelizantis, & annuntiantis pacem, alludit Nahum ad verba illa Esaiæ capite quinquagesimosecundo. *Quam pulchri super montes pedes annunciantis & prædicantis pacem, annunciantis bonum, prædicantis salutem.* Quæ diuus Paulus citat capite decimo epistolæ ad Romanos loquens de Apostolorum prædicatione. Et capite sexto ad Ephesios: *Calciati,* inquit, *pedes ad præparationem euangelij pacis.* Nostræ enim affectiones pedibus significatæ non debēt terram attingere, sed in cœlum ascendere, & ad diuinum numen aspirare.

Exod. 17.
3. Reg 6

aa *Et annuntiantis pacem.*] Pro re noua & insitata posuit Apostolos nuntiaturos esse pacem: nam anteà omnia ferè bellis, discordiis, dissensionibus diffluebant. Et quamuis aliquando pax vigere videretur, erat plerunque pax mundi, non Dei. Qui mitior videbatur, erat aliquando Adria iracundior: & vt est in prouerbio beta gammam persequebatur. Doctores inter gentes docebant inferendum esse bellum quiescentibus, vt eorum veteres illibatasque diuitias in profundum libidinum suarum gurgitem profunderent. At Christi doctrina est pace, concordia, amore, tranquilitate plenissima. Hanc nobis in testamento reliquit dicens apud Ioannem 14. *Pacem relinquo vobis: pacem meam do vobis: non quomodo mundus dat, ego do vobis.* Et post reditum ad vitam vt Ioannes ait capite vigesimoprimo, & Lucas vigesimoquarto, *stetit in medio discipulorum,* & dixit illis. pax vobis. Verbo & actione eis pacem dedit: poni enim in medio signum est pacis. In pectore sacerdotis scriptum erat, *Doctrina & veritas,* vel vt alia habet versio: *Manifestatio & veritas.* Et erat hæc litera cincta duodecim lapidibus pretiosis. Christus est veritas qui ait apud Ioannem 14. *Ego sum via, veritas & vita.* Et est doctrina siue sapientia patris, de qua ait Dauid psal. 103. cum Deo patre loquens: *Omnia in sapientia fecisti.* Et Apostolus capite primo prioris ad Corinthios: *Qui factus est nobis sapientia à Deo.* Et est manifestatio, quia fuit à Deo patre ostensus mundo: de quo ait Apostolus capite primo ad Tit. *Manifestauit autem temporibus suis verbum.* Duodecim autem lapides pretiosi inter quos erat veritas & sapientia, duodecim Apostoli sunt. Nonnulli viri docti aiunt per illa verba quæ erāt intra pectorale sacerdotis, significari nomen Dei Iehouah. Quid aliud adumbrabat, Deum esse inter duodecim gemmas, quàm Christum inter duodecim Apostolos? ita Cyrillus locum illum Exodi interpretatur. Aequũ quippe erat, vt Christus, qui pacem docebat, quem Paulus capite 2. prioris ad Timotheum vocat *mediatorē inter Deum & homines,* se in medio collocaret. Columba in generali eluuione attulit in ore ramum oliuæ, Genesis 8. ad pacem nuntiãdam. Christus dominus in mundi procella pacem attulit & docuit, ad mundi salutem exprimendam. Eam debent omnes Christiani

Exo. 28

ni colere, magnisque laudibus efferre. Vnde Apostolus cap.14. epistolæ ad Romanos. *Quæ, inquit, pacis sunt, sectamini.* Et ad Ephesios 4. *Solliciti seruate vnitatem spiritus in vinculo pacis.* Et ad Hebræos 12. *Pacem sequimini cum omnibus.* Infelices sunt, qui paci repugnant. Nam vt Dauid ait psalm.13. *Contritio & infelicitas in viis eorum, viam pacis non cognouerunt.* Pax vt diuus Augustinus de verbis domini cap.158. ait, est serenitas mentis, tranquillitas animi, simplicitas cordis, vinculum amoris, consortium charitatis. Et secundo de ciuitate Dei: Cōcordia, inquit, in ciuitate idem est quod harmonia in musica. Concordia vt ait apud Sallustiū Mycipsa, paruæ res crescunt, discordia autem maximæ dilabuntur. Eam ob causam omnes debemus simul ducere remos, esséque concordes, velut in cratere philotesio, vt vetus monet tritum vetustate prouerbium. Interrogatus à Scipione Africano Tyresius princeps cur Numantia prius fuisset inuicta, posteà verò euersa, respondit: Concordia victoriam, discordia autem exitium præbuit. Author est libro secundo Brusonios. Et diuus Cyprianus in epistola quadam: Concordia, inquit, simul iuncta vinci non potest, discordia statim euertitur. Vera est illa Dei nostri sententia apud Matthæum 12. & Lucam vndecimo: *Omne regnum in se diuisum desolabitur.* Discordia est charybdis bonorum, & vorago: pax autem est bonorū receptaculum, & perfugium. At pax habenda est cum virtutibus, & viris bonis ad verum decus hortantibus, non autem cum vitiis, & hominibus sceleratis ad vitia excitantibus, & à vera gloria deterrentibus. Vt enim sal in aquam coniectus nullum emittit stridorem, quin potius cum illa coniungitur, & in vnum conducitur, in ignem autem coniectus solet strepere & resilire: sic vir pius cum piis concors efficitur, impios autem refugit, atque ab eorum familiaritate abhorrescit. Ideo ait Christus Deus noster apud Marcum nono: *Habete in vobis sal, & pacem habete inter vos.* De illo ait diuus Paulus secundo ad Ephesi. *Veniens euangelizauit pacem vobis, qui longè fuistis, & pacem his, qui propè.* Quod est de vera pace intelligendum: de qua ipse apud Ioannem 16. *Hæc,* inquit, *locutus sum vobis, vt in me pacem habeatis.* Et apud Matthæum 5. *Beati pacifici, quoniam filij Dei vocabuntur.* Hanc denuntiarunt Apostoli, quorum pedes super montes præuidit hoc loco Nahum. Nam etsi loquatur hic de pace Hierosolymæ, præcipuè tamen de pace ecclesiæ, ac mūdi redemptione per Christum vaticinatur. De illo enim omnes diuini vates loquuntur. Quamobrem ipse apud Lucam cap.24. incipiens à Mose, & omnibus prophetis interpretabatur discipulis illis omnes scripturas, quæ de ipso erant. Nō solùm doctores catholici, sed etiam Rabbi Salomō Iudæus in commentariis in caput nonum Zachariæ, ait omnes prophetas fuisse de tempore Messiæ locutos. Hæc est Hieronymi, Augustini, Chrysostomi, Basilij, cæterorúmque authorum sententia, qui sanctitate & sapientia præditi theologiam illustrauerunt, noménque suū æternitati commēdarunt. Quare nō debemus repere humi, sed extolli in sublime, & in diuinis vatibus Christū quærere, eiúsq; alia mysteria inuestigare.

Similitudo

bb *Celebra festiuitates tuas.*) Verba sunt pacem annuntiantis. Hoc ideo ait, quia cum Hierosolyma esset ab Assyriis obsessa, non potuit proprio ac præscripto tēpore pascha celebrari: sed interfecto Assyriorū exercitu celebratum est: ad cuius solennia vocati sunt, qui erant extra Hierosolymam, & oppida villásque incolebant, ac rura peragrabant. Sed vt hic Diuus ait Hieronymus hoc refertur ad ecclesiam, & ad animas Deum confitentes, vt non cessent Deum pro Christianorum victoriis laudibus ac votis celebrare.

cc *Redde vota tua.*] Subauditur Deo. Ipse Deus ait cap.23. Deut. *Cùm votum voueris domino Deo tuo, ne tardes reddere, quia requiret illud dominus Deus tuus.* Et Dauid psal 75. *Vouete, & reddite domino Deo vestro omnes, qui in circuitu eius affertis munera.* Et Eccle.5. *Si quid vouisti Deo, ne moreris reddere, displicet enim ei infidelis & stulta promissio. Sed quodcunque voueris, redde.* Id intelligens Tertullia. contra Psychicos: Votum, inquit, cùm à Deo acceptatum est, legem in posterum facit per authoritatem acceptatoris. Exinde enim faciendum mandauit, qui factum comprobauit.

dd *Quia non adijciet vltrà, vt pertranseat in te Belial.*] Hoc est, quia non permittet Deus, vt transeat per te impius Sennacheribus, nec eius exercitus: quoniam vniuersus occisus est. Belial idem est quod sine iugo, vt videre licet capite Iudic.19. Sumitur autē pro quolibet impio homine, & interdum pro dæmone, vt ca. 6. prioris ad Corin. *Quæ conuentio Christi ad Belial?* Vtitur scriptura hoc vocabulo cap. Deut.13. & capite 1. & secundo primi Reg. & aliis in locis. Tu autem aduerte, & mundi vicissitudines & mutationes alta mente perpende. Hactenus Hebræi fuerunt afflicti, & Assyrij gaudio affecti: contrà verò nunc Hebræi gaudio exultant, Assyrij autem pœnas acerbissimas scelerum suorum persoluunt. Mœror iustorum conuertitur in oblectationem, oblectatio impiorum in mœrorem. Ideo ait Christus Deus noster apud Luc.6. *Væ vobis qui ridetis nunc, quia lugebitis & flebitis.* Et apud Matth.5. *Beati qui lugent, quoniam ipsi consolabuntur.*

ANNOTATIO.

1 Bonus dominus & confortans in die tribulationis. *Pagninus vertit: Bonus dominus, fortitudo in die angustiæ. Quod in sensu idem est. Pro bono vertunt Septuaginta χρηστὸς, quod nomē non solum bonum significat, sed benignū, placidum & suauē. Quæ omnia huic loco conueniunt. In Hebraeo est:* טוב*, quod easdem habet significationes. Pro suaui sumitur ps.33.* Gustate, & videte, quoniam suauis est dominus. *Pro bono c.33. Exod.* Ego transire faciam omne bonum meum. *Significat etiam pulchrum, vt Nu.24.* Quàm pulchra sunt tabernacula tua Iacob. *Illud cap. 9. lib.1. Reg.* Non erat vir de filiis Israel melior illo: *traduxit Ionathas Chaldæus: Non erat vir de filiis Israel pulchrior illo. Tu autem perpende Deum esse bonum dominum, imò solum eum per se esse dominum. Hoc fortasse intellexit Augustus Octauianus, qui domini appellationem renuit. Sed voluit illud Deus manifesto præsagio summi dominatus, qui tunc in terris oriebatur. Tunc enim natus est Christus Deus noster. Narrat historiam hanc Orosius lib.6. Addo Viennensis in Chronicis, Conradus Vrspergensis in Chronicis, Innocentius tertius summus pontifex in sermone de natali domini, diuus Antoninus parte prima historiarum. Tunc circulus aureus cælo sereno apparuit, & in medio eius virgo puerum vlnis deferēs ad speciem iridis circa solem. Vbi hodie Romæ extat templū Ara cæli vocatum. Authores sunt præter ante nominatos Baptista Mantuanus, & Petrus de Natalibus libro 2. capite 1.*

2 Quia sicut spinæ se inuicem complectuntur: sic cōuiuium eorum. *Horum verborum sensum in explanatione exposuimus. Totam hanc orationem ita transtulerunt Septuaginta interpretes: Quia vsque ad fundamenta sua in pauimētum redigetur: & quasi smilax implicata comedetur. Lectio editionis vulgatæ exprimit exitium Niniuitarum: hæc autem ipsius Niniuæ. Est igitur sensus: Vrbs Niniuitica*

euersis fundamentis, dirutisque magnificis mœnibus solo æquabitur: & quæ alias ciuitates affligebat, instar similacis succidetur, & veluti stipula arida dissipabitur. Est quippe similax planta hederæ similis sursum breui tendens, arboresque complectens, quas ob ingentem ramorum longitudinem & copiam opprimit: sed autumno arescit: & manentibus arboribus ipsa penitus dissipatur. Eodem modo Nino siue Niniue, vtroque enim modo dicitur, potentia, & immanitate, & exercituum magnitudine oppresserat Hierosolymam: sed integra manente Hierosolyma, ipsa fuit à Babylonijs euersa, & vastata. Est quædam similax aspera, quam alij vocant hederam spinosam: quædam verò leuis, quam vocant conuoluulum maiorem: quarum vtraque complectitur arbusta, & circum ea voluitur. Eas describit Dioscorides lib. 4. & Ruellius lib. 3. Sed de aspera videtur hic loqui Nahum propter spinas, quibus Niniuitica vrbs alias pungere solebat. Admonemur hoc loco, ne aliquem lædamus, sed iustum Dei iudicium consideremus, qui nullum scelus relinquit impunitum. Ita enim ait cap. 3. Esaias: Væ impio in malum, retributio manuum eius fiet ei. *Apud Ieremiam 25. ait Deus:* Reddam eis secundum opera eorum, & secundum facta manuum suarum. *Et apud Ezech. 18.* Vnumquémque iuxta vias suas iudicabo. *De illo ait Salomon Prou. 16.* Pondus & statera iudicium domini sunt. *Et Apostolus Paulus c. 2. epist. ad Rom.* Qui reddit vnicuique iuxta opera sua.

ARGVMENTVM.

Describit obsidionem & victoriam Chaldæorum aduersus Assyrias, vrbisque Niniuitcæ superbiam, direptionem, & vastitatem.

CAPVT II.

A [a] Scendit, qui dispergat coram te, [b] qui custodiat obsidionem. [c] Contẽplare viã, [d] conforta lumbos [e] robora virturem valde: [f] quia reddidit dominus superbiã Iacob, sicut superbiã Israel: [g] quia vastatores dissipauerũt eos, [h] & propagines eorum corruperunt. [i] Clypeus fortium eius ignitus: [k] viri exercitus in coccineis: [l] igneæ habenæ currus in die præparationis eius: & [m] agitatores consopiti sunt. [n] In itineribus conturbati sunt, quadrigæ collisæ sunt in plateis: [o] aspectus eorum quasi lãpades, [p] quasi fulgura discurrentia. [q] Recordabitur fortium suorum, ruẽt in itineribus suis: velociter ascendent muros eius, [r] & præparabitur vmbraculum. [s] Portæ fluuiorum apertæ sunt, & [t] templum ad solum dirutum. Et [v] miles captiuus abductus est, [x] & ancillæ eius minabantur, [y] gemẽtes vt columbæ, murmurantes in cordibus suis. [z] Et Niniue quasi piscina aquarum aquæ eius: ipsi verò fugerunt. [aa] State, state: & non est, qui reuertatur, [bb] Diripite argentum, diripite aurum. [cc] Et non est finis diuitiarum [dd] ex omnibus vasis desiderabilibus. [ee] Dissipata est, & scissa, & dilacerata, & [ff] cor tabescens, & dissolutio geniculorum, & defectio in cunctis renibus, & facies omnium eorum sicut nigredo ollæ. [gg] Vbi est habitaculum leonum? & pascua catulorum leonum? [hh] Ad quam iuit leo, vt ingrederetur illuc: [ii] catulus leonis, & nõ est, qui exterreat? [kk] Leo cepit sufficiẽter catulis suis, & necauit leænis, [ll] & impleuit præda spelũcas suas, & cubile suum rapina. [mm] Ecce ego ad te, dicit dominus exercituũ: [nn] & succẽdam vsque ad summum quadrigas tuas: [oo] & leunculos tuos comedet gladius. Et [pp] exterminabo de terr[a] prædam tuam: & [qq] non audietur vltrà vox nuntiorum tuorum.

EXPLANATIO.

a *Ascendit, qui dispergat coram te.*) Postquam diuinus noster vates Nahum cap. 1. vaticinatus est de pernicie Sennacheribi, nunc regni Assyriorum vastitatem prædicit, cuius caput erat Nina, de cuius euersione per Babylonios hoc capite vaticinatur. Ne mireris si interdum dicamus euersionem illã fuisse per Chaldæos, interdum per Babylonios: nam Babylon erat totius Chaldææ caput: ex quo effectum est, vt Chaldæi omnes vocarentur etiam Babylonij. Assyrij habebant tunc regnum distinctum à Babylonico: sed postquam Nabuchodonosor rex Babylonius euertit Niniuem, Assyriosque in ditionem suam redegit, ex his duobus regnis Babylonio & Assyrio conflatum est vnum, quod vocatum est Babylonicum. Alloquitur igitur diuinus noster vates Niniuem his verbis, quorum hic est sensus. Aduersus te ô Niniuitica bellum parabit Nabuchodonosor cum exercitu ingente, qui ciues tuos disperget in conspectu tuo. Vel qui villas & oppida tua coram te delebit & dissipabit. Appellatur tyrannus ille dispersor, quia non solùm Assyrios, sed alias etiam nationes dispersit & afflixit. Sumitur hoc loco ascẽdere pro bellum commouere, instruere, & indicere, atque pro inuehi & oppugnare: In hãc significationem sumitur cap. Num. 13. vbi Caleb: *Ascendamus*, inquit, *& possideamus terram.* Esa. 7. *Ascendit Rasin rex Syriæ, & Phacee filius Romeliæ.* Esai. 36. *Ascendit Sennach. rex Assyriorum super omnes ciuitates Iudah munitas, & cepit eas.* Et Deus apud Ezec. 26. *Ecce ego super te Tyre, & ascendere faciam ad te gentes multas.* Et hoc loco Nahum: Ascendit, qui dispergat: præteritum est pro futuro more aliorum prophetarum: qui solent vti præteritis, vt rerum ṽturarum firmitudinem ostendant. Schema est in diuinis vatibus vsitatissimum: quod Græcè prolepsis, Latinè præoccupatio dicitur, cum ea quæ sequi deberent, anteponuntur. Per hunc Nabuchodonosorem, quem Nahum ait irruere, vt dispergat, poteris dæmonem intelligere, qui in nos inuehitur, & impetum facit. Ostendit nobis diuinus vates eius insidias & tentationes, vt nos excitet ad dimicandum fortiter cum illo: quemadmodum alij prophetæ facere solebant. Vt diues cogitationem & solicitudinem figit in arcula, ne rapiatur à latrone, non propter arculam, sed propter reconditum thesaurum in illa: sic viri sapientia & sanctitate præstantes sunt de nobis mirum in modum solicitii, ne diripiamur à dæmone: non tã propter corpus, quod est vas fictile, & arcula fragilis, quàm propter animã, de qua ait Apostolus cap. 4. posterioris ad Cor. Ha-

Similitudo

bemus thesaurum hunc in vasis fictilibus. In sensu autem literali de rege Babylonio loquitur Ninam oppugnaturo: acsi dicat: Tu Nina vrbes alias inuadebas vt eas direptioni committeres, & euerteres: modò autem te inuadet, qui te diripiat, & euertat. Vnde Esaias 33. *Væ qui prædaris, nonne & ipse prædaberis?* Quæ verba de Sennacheribo, & de eius vrbe Nina intelliguntur. Et ca.11. Sap. scriptum est: *Per quæ peccat quis, per hæc & torquetur.* Efficit Deus, vt impij iisdē cruciatibus mulctentur, quos in viros innocentes parauerant: vt pernicies in ipsorum caput redundet, quam aliis moliebantur. Ægyptij qui in aqua peccauerunt, in eam infantes Hebræos mittentes, aqua maris Rubri obruti fuerunt. Qui tres pueros Hebræos in Babylonis fornacem miserunt, fuerūt iisdem flammis combusti: & qui Dan. in foueam leonum coniecerunt, fuerunt ab iisdem leonibus dilaniati. Qua de re ea poteris videre, quæ in caput Dan.3.& 6.& 14. obseruauimus.

b *Qui custodiat obsidionem.*) Hoc est, qui non solùm obsideat te, sed etiam in obsidione perseueret, donec expugneris.

c *Contemplare viam.*] Aspice viam ô Nina, qua venturus est exercitus hostium tuorum. Bonum est intueri pericula & labores, ad remedium quærendum: sed oportet oculos in Deum coniicere, qui potest liberare. Hebræi videntes aduersus se ingentes Ægyptiorum copias iuxta mare Rubrum timuerunt valde, & verbis asperis in Mosem contumeliosè inuecti sunt quia in periculo illo oculos à columna auerterunt. Columna nos ducens in cœlum Christus est, ad quem in periculis & calamitatibus nostris debemus oculos extollere: nam qui fieri potest, vt non cadamus animo, si oculis auersis à columna pericula solùm consideremus? Niniuitæ fuerunt timore perculsi, & fracti, & victi, quia viam hostibus plenam videbant, ad Deum autem oculos haud quaquam leuabant. Prudentius faciebat Dauid, qui periculis cinctus aiebat psal.122. *Ad te leuaui oculos meos, qui habitas in cœlis.*

(Exod. 14.)

d *Conforta lumbos.*) Id est, recipe robur, esto animo forti & strenuo. Hoc ait irridens Niniuitas, quia futuram eorum ignauiam & imbecillitatem præuidebat. Ironia est, & figura illa, quæ Græce dicitur sarcasmos. Lumbos confortare & accingere est vires sumere, seque magnanimum præstare, vt ait Hysichius lib.1. in Leuiticum. In hanc significationem sumi existimo cap. Prou. 31. *Accinxit fortitudine lumbos suos, roborauit brachium suum.* Et Ierem.1. *Tu ergo accinge lumbos tuos, & surge: & loquere ad eos omnia, quæ ego præcipio tibi: ne formides à facie eorum.* Et sexto ad Ephesios: *Estote succincti lumbos vestros in veritate, & induti loricam iustitiæ.* Contrarium est lumbos dissoluere. Deinde lumbos accingere significat seipsum ad opus præparare, vt capite Iob 38. *Accinge sicut vir lumbos tuos.* Hoc est, te ipsum præpara ad disputationem. Et Luc. capite decimosecundo. *Sint lumbi vestri præcincti.* Id est, estote parati ad mortem, & ad diem iudicii. Fortasse in hanc significationem accipitur hoc loco: & tunc non est irrisio, sed consilium: vt sit sensus: Contemplare viam, qua iturus es, id est mortem vniuersæ terræ, hoc est omnibus hominibus communem, & præpara te ad illam. De hac via aiebat Dauid capite secundo lib.3. Reg. cùm ad exitum vitæ vocaretur: *Ecce ego ingredior viam vniuersæ terræ.* Quare debemus nos ad mortem præparare, cogitaréque illam nobis imminere. Sed quemadmodum peritus pictor arte perspectiuæ instructus, quæ prope imaginem præcipuam sunt in tabula, ita disponit, vt longo interuallo distantia appareant: ita dæmon nobis oculos intelligentiæ decipit, vt mors quæ iuxta

(Simile.)

nos est, longè remotissima esse videatur. Hæc est altera huius loci explanatio: Prior tamen videtur literæ congruentior.

e *Robora virtutem tuam valde.*] Repetitio est superioris verbis aliis. Sumitur virtus pro fortitudine: acsi dicat: Esto animo forti. Potest accipi pro exercitu, vt sit sensus: Muni, & fortem redde exercitum tuum.

f *Quia reddidit dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel.* Alii codices habent: Quia sicut reddidit dominus superbiam Iacob, sic superbiam Israel. Sumitur Iacob pro duabus tribubus, quas oppugnauerat & afflixerat Sennacheribus, Israel autem pro decem, quas Salmanasar in Assyriam asportauerat. Sensus est: Tu Niniue euerteris: quia sicut Deus vlciscetur superbiam & contumeliam illatam Hierosolymæ ab exercitu Sennacheribi: ita eam vlciscetur, quæ illata est Samariæ ab exercitu Salmanasaris. Ac ita accidit re ipsa: nam exercitus Assyriorum periit nocte vna, qua interfecti sunt centum octoginta quinque millia illorum, & Sennacheribus se conferens in fugam fuit à filiis suis vita priuatus. Lege c. 19. lib. 4. Reg. & 37. Esa. & primum Tobiæ. Et Nina ciuitas fuit à Babyloniis capta, direptioni commissa, & penitus euersa, vt ca.1. ostendimus, & hoc secundo ostendemus. Verbum reddidit ponitur pro reddet: quemadmodum alia multa in hoc capite præterita pro futuris. Sumitur hic reddere pro retribuere: vt sit sensus: Retribuet Deus Assyriis iuxta eorum superbiam: dabunt pœnas insolentiæ & immanitatis suæ. In eandem significationem sumitur ca.2. Ruth: *Reddat tibi dominus pro opere tuo.* Et 25. lib.1. Reg. *Malitiam Nabal reddidit dominus in caput eius.* Et Psal. 27. *Redde retributionem eorum ipsis.* Et 2. ad Roman. *Qui reddit vnicuique secundum opera eius.* Sumpsit autem Deus supplicium de Assyriorum superbia, *quia superbis resistit, humilibus autem dat gratiam.* Hanc sententiam inuenies ca.5. epistolæ prioris diui Petri, & 4. epistolæ diui Iacobi. Quare viri sapientes non solùm superbiam, animi fastidium, & insolentiam detestantur, sed eorum consuetudinem declinant, quos his vitiis inflatos esse intuentur. Illud psal. vigesimoquinto. *Cum iniqua gerentibus non introibo:* traducit Hieronymus: Cum superbis non ingrediar. Acsi dicat Dauid: Nulla hominum superborum vtar familiaritate: quin potius cum viris humilibus necessitudinem & coniunctionem sanctè colendam puto. Quemadmodum apes, (vt aiunt,) onustæ melle submissius volant, quàm cùm leuitate ductæ vacuæ feruntur in sublime: sic homines pleni virtute & sapientia humiles sunt, quantò autem magis expertes sunt rerum harum, tantò se altius & arrogantius extollunt. Balsamus pretiosus liquor in aqua positus fundum petit, & hebenum lignum ad imum descendit. qui volunt cognoscere & expendere casiam, fistulam, & herbarum semina, ad harum rerum pondera recurrunt: inanes enim & leues minimum valent, graues autem & ponderosæ plurimum præstant. Idem iudicium est de hominibus faciendum. Quantò quis est leuior, elatior, & insolentior, tantò est à vera ac solida virtute alienior: quantò autem plus habet ponderis, humilitatis, & animi abiectionis, tantò est iustior & sapientior. Qui in aquis prosperitatis positus ad ima per sui contemptionem descendit, magni æstimandus est: qui se verò superbè extollit, pro nihilo putandus. quare superbiam fugiamus, quæ vt Ecclesiasticus ait, *odibilis coram Deo & hominibus est.* Et iuxta Christi Dei nostri sententiam, *qui se exaltat, humiliabitur: qui autem se humiliat, exaltabitur.* Consideremus Sennacheribi, & aliorum Assyriorum aduersus Hebræos superbiam: & memoria repetamus, quemadmodum fuerint deiecti, & ex mundi gloria

(Similitudo) (Apta similitudine.) (Matt. 23. Luc. 7. & 18.)

ad æternam ignominiam præcipitari. Nam vt Deus reddidit superbiam illatam Iacobo, sic illlatam Israeli, vt hoc loco diuious noster vates testatur.

g *Quia vastatores dissipauerunt eos.*) Quia Assyrij euertores afflixerunt Iacoburn & Israelem, hoc est omnes Iodæorum tribus.

h *Propagines eorum corruperunt.*] Hoc est familias & soboles Iudæorum succiderunt. Non solùm eorum vineas, hoc est ciuitates, sed earum coreuperunr propagines. Est quippe propago vitis ad sobolem suppressa. Metaphora est à vioeis sumpta: soleot eoim ciuitates cum vineis comparari. Ita capite Esaiæ quinto. *Vinea facta est dilecto meo in cornu filio olei.* Hoc est Hierosolyma condira est in colle excelso & frugifero. Et capite decimosexto de Sabama vrbe Moabitarum loquens idem Esaias. *Vineam*, inquit, *Sabama domini gentium exciderunt, & flagella eius vsque ad Iesser peruenerunt.* Et filius patris familias extea vioeam eiectus, & vita priuarus apud Matth. vigesimoprimo. est Christua Deus noster extra Hierosolymam in monte Caluariæ occisus: cuius vmbram gesserat vitulus immolatus extra castra capite Leuit. decimosexto ad quem alludit Paulus Apostolus capite vltimo ad Hebræos, cùm ait de Christo loquens. *Extra portam passus est*: exeamus ad eum extra castra improperium eius poetantes.

i *Clypeus fortium eius ignitus.*) Particula eius eefertur ad Nabuchodonosorem eegem Babylonis, de quo suprà dixerat: Ascendit, qui dispergat coram te. Describit diuinus vates terrorem, magnitudinem, & velociratem exercitus Babylonici. Sensus est: Scuta magnatomNabuchodonosoris ita erunt rubra & perpolita, vt ignem ex se emittere videantur. Hoc faciebant Babylonij, vr Niniuitis incuterent metum & terrorem: eorúmque in prælio oculos obcæcarent. Ponitur clypeus pro clypei, singulare pro plurali. Eodem modo capite primo libri secundi Reg. *Ibi abiectus est clypeus fortium.* Hoc est, in mootibus Gelboe fracta sunt, & in terram proiecta scuta Hebræorum, qoi fortitudine pollebant. Poteris in his duobus locis per clypeum intelligere regem, quia deber esse populi sui clypeus & protector. Ac ita apud Nahum clypeo forrium significatur Nabuchodonosor rex Babyloniorum, illo autem loco lib. secuodo. Reg. Saul Hebræorum rex. Sequitur enim proximè. *Clypeus Saul quasi non esset vnctus oleo.* Acsi dicat: Clypeus hic de quo loquor, est Saul, qui ibi fuir interfectus & contemptus, acsi noo esset rex: nam reges vngi oleo solebant. Ita potest illud Esaiæ intelligi capite vigesimoprimo. *Surgite principes, arripite clypeum.* Hoc est, vos ô principes Babylonij surgite è mensa, & occidite regem vestrum Balthasarem. Pro qoo alij vertunt: Vngite clypeum, id est aliom constitoite regem: quoniam Balthasar hac nocte interficiendus est. Illud psal. quadragesimosexto. *Quoniam dij fortes terræ vehementer eleuati sunt*: potest etiam verti: Quoniam principes clypei terræ vebemeoter eleuati sunt. Deber igitur eex ac princeps se pro populo obiicere periculis, cùm opus fuerit: & non solùm præcedere populom, sed etiam se hostibus opponere instar columnæ nubis, quæ stetit inter castra Ægypriorum, & castra Israelitarum. Ira se gerere deber erga subditos, quemadmodum pastor erga oues. Non erat hoius doctrinæ nescius Aristoteles, qui libro Ethicorom 8. regem ait esse suos instar boni pastoris tractatutum. Et Cyrus Persarum eex dicere solitus erat, similia esse boni regis, & booi pastoris opera: vt ait Xenophon, & refert lib. terio Borsonius Contursinus. Iulius Cæsar non solebat militibus suis dicere: Facite: sed faciamus. Vt rex apum primus ad labores obeundos ex alueario egreditur:

1. Reg. 15 & 16.

Exod. 14.

Similitudo

sic princeps & pontifex debet exemplo soo alios ad honestos labores excitare. Ob eam causam dicebat Samoel capite decimosecundo libri primi Reg. *Nunc rex graditur ante vos.* Et Daoid psal. nonagesimoquarto noo ait: Ite, exultate domino: sed venite, esultemus domino. Et dious Paulus capite secondo ad Titom: *In omnibus*, inquit, *teipsum præbe exemplum bonorum operum.* Debet etiam eex magnos & paruos, statom secularem & ecclesiasticum inter se coniungere, vt omnes voa coocordia coospirent, & concentum seruent. Eam ob causam eum Esa. capite decimonono angulum populorum appellauit. Quemadmodum vnitas cum omnibus se numeris cõmunicat: sic princeps cum omnibus sibi subiectis: pro quibus se deber ictibos calamitatum obiicere. Est enim booos princeps & pootifex incus, quam plerique variis ac assiduis malleis cootundunt. Id animo percipieos Seneca in libro de clementia: Rex, inquit, existimet rempublicam ooo esse suam, sed seipsum reipublicæ. Et Fraociscus Petrarcha in libro de remedijs Forronæ: Rex est seruus publicus. Quam ob causam debet omnibus consulere, omnésque aodire. Id quod scriptum est psal. decimonono. *Domine saluum fac regem, & exaudi nos in die, qua inuocauerimus te*, potest etiam verti ex Hebræo: Domine saluom fac regem, qoi exaudiat nos in die, qua iouocauerimus eum. Quibus verbis Iodæorum populus à Deo petebat regem, qui eos exaudiret, qoi illum alloqoerentur. Sed frustra ad ipsum confugientibus præbebit aures, nisi eis iustè & sapienter prooideat. Vnde psalmographus, *Nunc* inquit, *reges intelligite, erudimini, qui iudicatis terram.* Et Plato quem Panætios Homerum philosophorum vocat, tunc dixit beatas fore respublicas, cùm in eis aut philosophi regnarent, aot reges philosopharentur. Qoem locum Agapetus ad Iustinianum Cæsarem, & aote illum M. Tullius in epistola ad Quintum fratrem, & Valerius Maximos libro septimo retulerunt. Ne miceris, si aliquando sententias retulero exteroorum authorum: nam vt ex apibus mel habentibus & aculeum, colligimus mel, aculeum autem fugimus: sic ex infidelibos authoribus salutarem doctrinam percipimus, infidelitatem euitamus. Illi enim guberpatoribus rerum publicarum necessariam esse sapientiam asseueranter affirmaruot. Ob eam causam fictis fabulis memoriæ prodiderunt ingentem perniciem terris attulisse Phaetootem Solis filiom, cùm impetrauit à patre, vt vno saltem die gubernaret equos, facémque terris diffunderet. Noo eoim tantùm varias mũdi oras inceodio combussit, sed etiam ipse tandem præceps flagrauit. Voluerunt eruditi homines significare exemplo illo, tunc fore eegoorum exitium, cum illi qui clauom imperij tenuerint, & gubernacola reipublicæ tractauerint, fuerint sapientia destituti, & de publica vtilitate haudquaquam soliciti. Hi sunt gladij, quia rempublicam interficiuot. Cõtrà verò principes sapieotes publicum commodom curantes, clypei sunt, qui rempublicam tuentur. Ac Deus qui capite decimoooooj Apocalypsis dicitur rex regum, & dominus dominantium, scutum nuncupatur. Ita enim capite Deuteronomij trigesimotertio scriptum legimus. *Qui saluaris in domino, scutum auxilij tui, & gladius gloriæ tuæ.* Hoc est beatus es ô popule Israelitice, qui protegeris à Deo, qui est clypeus præsidij tui, & gladius, quo tibi comparatur hcoor & nominis amplitudo. Et capite 22. lib. 2. Reg. loquens rex Dauid de Deo: *Dominus*, inqoit, *fortis meus, sperabo in eum, scutum meum, & cornu salutis meæ.* Cùm igitue nomine scuti seu clypei & rex cœli & reges terræ significentur, noo est ratione alienum, vt per clypeum hoc Nahũ loco regẽ Babylonis interpretemur. Habet

Similitudo

Similitudo

Psal. 2.

Similitudo

etiam clypeus alias acceptiones, de quibus videre poteris Origenem in psalm. 36. homilia 2. Hieronymum in Esa. 21. Gregorium in cantica 4. & 33. Moralium cap. 30.

k *Viri exercitus in coccineis.* Hoc est, equites & milites Babylonij inducentur coccino. Coccum est granum, quod ad purpuram tingendam adhibetur. Vnde vestis coccinea colorem sanguineum, & exuberantiam ruboris refert. Et aut viri illi coccinari, ne si quis eorum vulneraretur, ipse aut eius socij terrerētur viso sanguine. Vel eo induebantur colore, quòd hostium sanguinem sitirent. Ob eam causam mulier illa Apocal. cap. 17. qua significatur Babylon seu mundi confusio, *induta erat purpura & coccino:* quæ statim dicitur ebria sanguine sanctorum. Ait Vegetius de re militari, milites quondam indutos fuisse coccineis, vt aspectu rubei coloris ad prælium incitarentur. Et cap. 6. lib. 1. Macb. proditum est memoriæ ostēsum fuisse elephantis sanguinem vuarum, & mororum liquorem, quo irritarētur ad prælium.

l *Ignea habena currus in die præparationis eius.* Id est, lora curruum tempore præparationis ad dimicationem erunt rubra & limata, colorem ignitum ad radios solis emittentia. Solebant olim curribus falcatis pugnare, quos equi ferebant. Habenæ sunt lora illa, quæ freno alligantur ad equos regendos.

m *Agitatores consopiti sunt.* Agitatores curruum Babyloniorum præ nimia fiducia victoriæ in somnum inducentur. Dormient securi quasi iam capta præda.

n *In itineribus conturbatæ sunt quadrigæ.* Scilicet propter earum multitudinem. Sequitur. Collisæ sunt in plateis. Hoc est tot erunt quadrigæ, vt etiam in locis latis & amplis inuicem collidantur. Volentes reges suam ostendere potentiam, multitudine curruum vtebantur in bello. Pharao attulit aduersus Hebræos sexcentos currus electos, vt constat ex capite Exod. 14. Loquens Esaias de Babylonicis copiis capite quinto: *Rotæ eius*, inquit, *quasi impetus tempestatis.* Ac si dicat: Celerrimæ erūt rotæ curruum Babyloniorum. Ea ratione ductus ait Dauid psalmo decimonono: *Hi in curribus, hi in equis: nos autem in nomine Dei nostri inuocabimus.*

o *Aspectus eorum quasi lampades.* Erunt Babyloniorum aspectus ira inflammati: priùs terrebūt facie, quàm feriant gladio. Vel hoc ait propter armorum vestiúmque splendorem.

p *Quasi fulgura discurrentia.* Significat Babyloniorum aduersus Niniuitas nō solùm terrorem, sed audaciam & velocitatem.

q *Recordabitur fortium suorum.* Nimirum Nabuchodonosor, vt eis scilicet subueniat: nam nonnulli ex illis interficientur à Niniuitis. Quod exprimit, cùm statim ait: Ruēt in itineribus suis. Sed alij fortiter vrbem aggredientur: & in mœnia eius ascendent ad eam expugnandam. Ideo ait: Velociter ascendent muros eius. Vel recordabitur Nabuchodonosor fortium suorum, vt eos mittat ad muros capiendos: qui pro nimia festinatione impingent in suo incessu, & ad muros festinabunt. Quidam hoc referunt ad regem Niniuitarum, qui recordabatur suorum, quos ad pugnam excitabat: sed ipsi ruentes in prælio fugiebant ad muros suos, vt inde se possent tueri.

r *Præparabitur vmbraculum.* Hoc est, machina ad vrbem oppugnandam. Aiunt fuisse testudinem quandam, sub qua delitescebant, qui muros diruebant & dissipabant.

s *Portæ fluuiorum apertæ sunt.* Describit vrbis expugnationem. Tunc, inquit, frangentur & aperientur portæ illæ vrbis Ninæ, quæ fluuiorum appellantur. Vel ita eas vocat, quia per eas instar fluminum solebat hominum multitudo ingredi, egredi & fluere. Volens Esaias gentium multitudinem & imperum significare, quę erant ad ecclesiam Christi venturæ, ait cap. 2. *Fluēt ad eum omnes gentes.* Fortasse ideo dicuntur portæ fluuiorum, quia iuxta eas fluebant amnes à Tigri fluuio deriuati: erat enim Niniue iuxta Tigrim, authore Mario Nigro sita. Vel præter Tigrim fluebat flumen aliud iuxta portas illas, quæ fractæ fuerunt. Quasi dicat. Capta fuit Niniue ea parte, qua fluminibus alluitur. Iacobus Gœoschelius in libro schematum per portas fluuiorum intelligit pontes, quia per arcus & portas pontium ingrediuntur fluuij. Septuaginta habent: portas ciuitatum. Per fluuium intelligunt ciuitatem, quæ instar fluentis aquæ nunquam quiescit, nec in eodem statu consistit. Vtuntur autem plurali pro singulari.

t *Templum ad solum dirutum.* Aiunt templum hoc fuisse idolo Niniuitarum dedicatū, quod vocabatur Nesrach, vt constat ex capite 19. lib. 4. Reg. quod Babylonij funditus euerterunt.

v *Miles captiuus ductus est.* Hoc est, milites Niniuitici erunt capti, & ad Nabuchodonosorem abducti. Ponitur præteritum pro futuro: & singulare pro plurali. Tu autem aduerte: apertę sunt portæ & templum cecidit, & milites capti ducti sunt Babylonem: quia cum sensus nostri qui sunt animæ ianuæ, hostibus ipsius aperiuntur, cadunt omnia spiritualia: & nos qui quondam milites strenui eramus, capimur à demone, mundo, & carne, & captiui ducimur in æternam confusionem. Ob eam causam ait Ieremias cap. 9. *Ascendit mors per fenestras nostras.*

x *Ancillæ eius minabantur.* Subaudi à Babyloniis. Aiūt nonnulli sumi hîc minari pro terreri minis, vt sit sensus: Babylonij victoria inflati terrorem inferent ancillis Niniuiticis, quas minis insequentur. Sed quia minare significat ducere, germanus sensus est. Puellæ Assyriæ captiuæ docebantur. Et ducebantur habent Septuaginta interpretes: & verbum Hebraicum nahag ducere significat, quo hic vtitur Nahum Hier. Theod. Remigi. Albert. Magnus, & alii nonnulli per ancillas hoc loco intelligunt vicos, villas & castella. Nam ex consuetudine Hebrææ linguæ oppida ea quæ vrbi regiæ parent, eius ancillæ appellantur. Quod etiā Gœuschelius in libro schematum obseruauit. Sed licet hoc sit verum, meo tamen iudicio non solùm hoc loco, sed aliis propè infinitis ancillę in sensu literali pro fœminis sumuntur.

z *Gementes vt columbæ.* Non audebūt coram hostibus clamare, & flebiles voces emittere, sed instar columbarum gemēt intra se. Ita cap. Esai. 59. Quasi columbæ meditantes gememus.

z *Et Niniue quasi piscina aquarum.* Quidam totum hoc caput à principio ad hunc vsque locum de euersione Hierosolymæ explanauit. Sed nisi mea me fallit opinio, non de Hierosolymæ, sed de Ninæ expugnatione & vastitate intelligitur. Nam hoc esse institutum Nahum asseruit ipse capite dicens: *Onus Niniue:* & modò asseruit, cùm ait: *Niniue quasi piscina aquarum aqua eius.* Locutus fuerat proximè de militum ac ancillarum Ninæ calamitate & pernicie, nūc de eiusdem vrbis euersione vaticinatur. De qua Sophonias 2. ita ait: *Extendet Deus manum suam super Aquilonem, & perdet Assur: & ponet speciosam in solitudinem, & in inuium, & quasi desertum.* Vbi per Assur intelligitur Assyriorum rex, per speciosam autem ciuitas Nina: quam hic piscinam vocat Nahum. Comparat eam cum piscina, eius autem eius cum aquis, quos ait ob iram Babyloniorum fugisse. Nam in vastitate illa acerbissima multi ex Niniuitis se in fugam contulerunt. Vt aquæ piscinæ infructuosæ sunt, sic habitatores Ninæ inutiles erant. Ob eam causam non

Simulitudo

cum aquis nec fontium, nec fluuiorum comparantur, sed cum aquis paludum & piscinarum inutilibus ad potum, vbi boni pisces non nutriuntur. Dicitur enim piscina à piscibus per antiphrasin, quòd pisces nõ habeat: etiam si lacus vbi coercebantur pisces, vocentur piscinæ à Varrone. Sumi autem aquas pro hominum multitudine indicat illud psal.20. *Vox domini super aquas*. Et illud Apoc.17. *Aquæ quas vidisti, populi sunt, & gentes & linguæ*. Vt enim aquæ mobiles sunt, hac atque illac vagãtes: sic populus nullam habet firmitudinem nullam constantiam.

Similitudo

aa *State state*. Hoc est subsistite. Verba sunt, quibus Babylonij Niniuitas fugientes alloquebantur. Sed quia Niniuitæ nec sistere, nec reuerti volebant, adiungit Nahum: *Et non est, qui reuertatur*. Pro quo septuaginta habent: Non erat, qui respiceret. Verbum enim Hebraicum vtrunque significat & reuerti & respicere. Describit irreuocabilem Niniuitarum fugam. Fugiebant Babylonios, cum seipsos potius fugere deberent. Nos autem à nobis ipsis potius quàm à corporis hostibus fugiamus. Stoici negant fugam cadere in virum sapientem, quem aiunt nunquam esse ab hostibus declinaturum. Idémque aiunt multi, qui Christiani censentur, asserentes esse huiusmodi fugam inter scelera numerandam. Sed longè falluntur opinione. Iacobum enim omni sapientia & nobilitate præstantem scimus à fratre suo Esau fugisse, & Mosem miris laudibus celebratum ad Madianitas metu Pharaonis secessisse, & Dauidem omnibus virtutum ornamentis excultum, vt impij Saulis insidias declinaret, se ad Amalecum contulisse, & in solitudine in foueis & speluncis se occultasse. Magnus Elias mortuorum excitator sese abdidit ob metum Achabi, & mandauit fugæ ob minas Iezabelis, quo tempore centum diuini vates quæsiti ad cædem sese in speluncas apud Abdiam abstruserunt. Diuus Paulus vas electionis Damasci in sporta è mœnibus demissus dum ad mortem quæreretur, fugam quæsiuit. Et Christi discipuli mundi doctores ob metum Iudæorum latebras & recessus cùm opus esset, quærebant. Et ipse magister cœlestis Christus Deus noster apud Matt. 10. *Cùm persequentur vos*, inquit, *in ista ciuitate, fugite in aliam*. Et ipse in pueritia cum matre sua sanctissima, & diuo Iosepho *fugit in Aegyptum*. Et postea in ætate perfecta cùm homines doceret, & cœlestẽ prædicaret doctrinam, insidias Iudæorum, quando opus erat, declinabat. Quare bene possumus fugere hostiũ iram, & ab hominum cœtu abduci, vt eorum insidias declinemus. Sed cùm opus fuerit mori pro Christo, debemus eius honorem vitæ nostræ anteponere, sanguinem libenter fundere, & omnes mundi cruciatus hilari vultu, alacríque animo propter Deum tolerare. Cum autem nos ab hominum insidiis abduxerimus, ad Deum debemus confugere tanquam ad arcem tutissimam, qui nos abscondet, & eruet. Illum enim alloquens regius ac diuinus vates psalm.30. *Abscõdes eos*, inquit, *in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum*. Seu vt etiam traduci potest: à societate hominum. Beatus ille est, quem Deus segregat ab hominum cœtu, & ad solitudinem animique tranquillitatem ducit.

Gen. 47. & 27. Exod 2. 1.Re 19. 20.21. 24. 3.Re.17 & 15. 2.Cor.11. Act.9. Ioan.20. Matt.14. Matt.5. Ioan 8. 10.25.

bb *Diripite argentum, diripite aurum*. Verba sunt, quibus Babylonii se vicissim ad prædam hortabantur. Et statim prædixit noster diuinus vates fore, vt Babylonii asportarent in patriam suam vasa multa pretiosa, amplissima spolia, infinitas diuitias. Diximus cap.1. nomine Ninæ intelligi mundum. quam ob causam eius opes, nimirum eloquentiam, philosophiam & historiam possumus diripere ab externis scriptoribus, eásque ad Dei cultum & honorem referre, Israelitas illos imitantes, qui pretiosa vasa, *& mentilia ab Aegyptiis abstulerunt, quæ* diuino numini dedicarent. Etenim ex verborum elegantia, multatúmque rerum cognitione efflorescat & redundet oportet oratio.

Exod. 12.

cc *Non est finis diuitiarum*. Hoc est, infinitæ erant in ciuitate illa diuitiæ. Magnæ erãt respectu aliarum ciuitatum non absolute. Nam magna in exiguo qualiter explicentur, non intelligo. Qui fieri potest, ut in tam parua terra quæ puncto comparatur, magnæ sint diuitiæ, magna gaudia?

dd *Ex omnibus vasis desiderabilibus*. Alii vertendum putant. Onusta erat omnibus vasis pretiosis. Sed omnibus illis fuit spoliata: & propter illa euersa. Perpende, quàm parum profuerint Niniuitis diuitiæ, & quantùm detrimenti illis attulerint. Quemadmodum pini nucibus illis onustæ, quas pineas vocamus, percutiuntur sæpe lapidibus & iaculis: quod illis non accidit quæ fructus non ferunt: sic homines quantò ditiores sunt, tantò pluribus contentionibus & periculis sunt obiecti: quòd pateant multa in eorum vita, quæ (vt aiunt) Fortuna feriat: quibus pauperes liberantur. At plerique mortales auiditate incensi detestantur paupertatem. Ea ratione ductus Seneca eam bonum odibile appellauit. Sed paupertas illa quam maximè laudamus, est voluntaria, qua regnum cœlorum comparatur: iuxta illud seruatoris nostri apud Matthæum 5. *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum*. Si Niniuitæ diuitias inter pauperes distribuissent, non eas amitterent. Nullus est tutior thesaurus, quàm eleemosyna pauperum, vbi diuites possunt opes suas recondere & conseruare. Cap.7. ait Ecclesiasticus: *Pauperi porrige manum tuam, vt perficiatur propitiatio & benedictio tua*. *Et 29. Conclude eleemosynam in sinum pauperis: & hæc pro te exorabit ab omni malo: eleemosyna viri quasi sacculus cum ipso*. Hoc ideo ait, quia dans vnum, saccum habet, quo centum recipit. Nam vt ait Salomon capite Prouerb. decimonono: *Fœneratur domino, qui miseretur pauperis*. Et dominus Iesus apud Matthæum decimonono: *Centuplum accipiet, & vitam æternam possidebit*. Et apud Lucam 12. *Date eleemosynam, facite vobis sacculos, qui non veterascunt*. Et quarto: *Date, & dabitur vobis*. Hoc debent concionatores diuitibus suadere & inculcare. Quemadmodum terra sterilis tacta cithara Mineruæ, vt eruditi homines fictis fabulis memoriæ prodidere, produxit oliuam plenam oleo: sic aliquando diuites auari tacti musica diuinorum verborum fructum ferunt eleemosynæ & pietatis. Et ita à Deo liberantur: ait enim Dauid psa.40. *Beatus qui intelligit super egenum & pauperem: in die mala liberabit eum dominus*. Niniuitæ autem non fuerunt liberati, quia auaritiæ & cupiditatis stimulis incitati, non solùm non largiebantur sua, sed rapiebant aliena: & deteriores in dies fiebant. Multi paupertate laborantes ad normam rationis dirigunt vitam, qui posteà diuitiis affluentes remittunt nuntium virtuti. Vt apta & suauis fistula seu tibia si est vacua, dulcem reddit sonum, repleta autem puluere & terra nihil sonat: sic multi in egestate dulcem virtutum sonitum fundunt, qui cùm posteà ingentes consequantur diuitias, omnino obmutescunt.

Similitudo

Luc.4.

Similitudo

Similitudo

e *Dissipata, & scissa, & dilacerata*. Nimirum Nina à Babyloniis, qui eam spoliauerunt, reciderunt, & penitus vastarunt. Pro dissipata est, poteris traducere, nudata est, seu spoliata est ab opibus scilicet suis. Hæc de vrbe: nunc de ciuibus.

ff *Cor tabescens*. Describit ciuium Ninæ timorem, mœrorem, & imbecillitatem in vrbis expugnatione. Sensus est: cor eorum liquefiet vt cera ad solem: genua dissoluentur, & præ trepidatione collident sese: renes debilitabuntur: & facies præ nimio dolore, &

fumo

fumo & incendij nigrore afficientur. Idem ait de Babyloniis in eorum pernicie ca.13.Esaias.

gg *Vbi est habitaculum leonum?* Ita appellat Niuam, quod in ea habitassent homines superbi, qui se de robore & fortitudine iactantes seipsos leones vocabant & filios suos catulos leonum. Irrisio est, & ironia Babyloniorum in Niniuitas insultantium. Vel per leones intelligit oppressores, prædones, grassatores & tyrannos, & per leunculos filios & famolos eorum. In hanc significationem sumitur loco capite Exec. 9. *In medio leonculorum enutriuit catulos suos, & eduxit vnum de leunculis suis, & leo factus est: didicit prædam capere, hominemque comedere.* Et 4.Iob. *Rugitus leonis & vox leænæ, & dentes catulorum leonum contriti sunt.* Et Prouerb. 8. *Leo rugiens, & vrsus esuriens princeps impius super populum pauperem.* Et psalm.7. *Ne quando rapiat vt leo animam meam.* Vel vt potest etiam traduci: Ne fortè dilaniet vt leo vitam meam. Alias sumitur leo pro animi nobilitate & fortitudine. Quam ob causam Salomon sculpi iussit leones in basibus ædificij. Et in numo Neruæ Traiani clauæ insidet in capite leonis: vbi per clauam robur corporis significatur, per leonem animi fortitudo: quia in principe & duce cum viribus corporeis sunt animi vires copulandę.

3.Re. 7.

hh *Ad quam iuit leo:* Subauditur Nabuchodonosor Babyloniorum rex, qui se ad vrbem illam contulit oppugnandam. Ita eum vocat Ieremias capit. 4. populum Israeliticum alloquens: *Ascendit*, inquit, *leo de cubili suo, & prædo gentium se leuauit: egressus est de loco suo, vt ponat terram tuam in solitudinem.* Cubile Nabuchodonosoris fuit Babylon, vnde exiuit Iudæam vastaturus.

ii *Catulus leonis.* Quem leonem vocauit, vocat modo leonis catulum, quòd non solùm esset tyrannus, sed etiam tyranni filius.

kk *Leo cepit sufficienter catulis suis.* Hoc est, Nabuchodonosor cepit spolia, quæ suis filiis & familiaribus sufficerent. Suppeditauit illis diuitias quas ex præda & manubiis cumulauit. Sequitur: Et necauit leænis suis. Id est, & interfecit Niniuitas, vt illis filias suas educaret. Metaphora est sumpta à leone, qui interficit animalia, vt eorum carnes catulis suis impertiat. Per leænas poteris eius vxores & concubinas intelligere. Nam Michael Bizantius meretrices quasdam corpus ait habere leoninum, vt eas indicet rapacitatem & imperium in amatores exercere. Sed iuxta Corinthum tumulus fuit Laidis petulantis mulieris, cui leænæ simulachrum appositum videbatur.

ll *Et impleuit præda speluncas suas.* Hoc est aulas & ciuitates suas impleuit spoliis. Ita Esaias de Nabuchodonosore loquens: *Rugitus*, inquit, *eius vt leonis, rugiet vt catuli leonum & frendet & tenebit prædam, & amplexabitur: & non erit, qui eruat.* Totum hoc à verbis illis, *Ad quam iuit leo:* vsque ad hunc locum, potest de rege Assyriorum explicari, qui vt capit. 19. lib. 4 Reg. scriptum legimus, Ninam coluit, & reges multos vicit, & spoliauit.

mm *Ecce ego ad te, dicit dominus exercituum.* Subauditur, venturus sum ô Nina. Sensus est: Tu hactenus alias vrbes vincebas, euertebas, & spoliabas: at nunc vinceris, euerteris, & spoliaberis. Dicitur aliquando Deus ad nos venire, cum nos punit. Eodem modo vaticinans Ierem. capite quinquagesimoprimo de Babylonis exitio inducit Deum ita loquentem: *Ecce ego ad te mons pestifer, dicit dominus.* Appellat Babylonem montem, non quòd esset in monte sita, erat enim in campi planicie, vt ait libro decimosexto Strabo: sed quòd esset excelsis moris munita, vt quod mons esset vitiorum. Aduerte. venerunt Babylonij aduersus Ninam, eius quadrigas succenderunt, & totam vrbem ad vastitatem vocarunt: & Deus hoc loco tribuit totum hoc sibi ipsi, quia sine eius voluntate factum non fuit. Rapuerunt latrones pecora Iob, & ille dicebat: Dominus abstulit. Abstulit autem, non quatenus fuit culpa, sed quatenus fuit pœna. Homerus ait dimisisse Deum ex cœlo in terras admirabilem cathenam: per quam Macrobius in commentariis in somnium Scipionis intelligit diuinam prouidentiam, & connexionem rerum creatarum cum creatore, qui est prima causa, sine qua nihil fit: quia omnia facit aut per se, aut per causas secundas.

nn *Succendam vsque ad fumum quadrigas tuas.* Pro vsque ad fumum habent nõnulli codices: Vsque ad summum: sed vitiose: loquitur enim de fumo igni admisto terribilis incẽdij, quo Niniuitarum quadrigæ ab sumptæ fuerunt. Ac si dicat: Succendam igne fumante currus tuos. Vocabulum enim Hebraicũ & Græcum fumum significat, non summum. Tu quę fumum vanitatis colebas, vsque ad fumum ignis incenderis. Vanitatem Assyriorum voluit fortasse notare Nahum. Nimia vanitas excludit homines à regno cœlorum. Hoc vult Dauid psalm.23. indicare, cùm ait: *Quis ascendet in montem domini, aut quis stabit in loco sancto eius? Innocens manibus, & mundo corde, qui non accepit in vanum animam suam.* Pro quo poteris traducere ex Hebræo: Qui non extulit in vanitatem animam suam. De illa vanitate loquitur, quæ claudit iter ad æternas sedes mentium beatarum.

oo *Et leunculos tuos comedet gladius.* Hoc est, & filij tui gladio hostium interficientur. Vel gladium vocat diuinæ iustitiæ seueritatem & vltionem. Ita potest illud Esaiæ capite 1. intelligi: *Gladius deuorabit vos.* Sumitur etiam gladius pro manu & potestate 18. Exodi, vbi ait Moses: *Deus eruit me de gladio Pharaonis.* Pro quo septuaginta interpretes habent: ἐκ χειρὸς, hoc est de manu & potestate. Gladio doloris significatur acerbissima doloris magnitudo, vt Luc. 2. *Tuam ipsius animam doloris gladius pertransibit.* Gladius spiritus est verbum Dei, vt ait sexto ad Ephesios diuus Paulus. De illo intelligitur locus ille capite 3. Canticorum: *En lectulum Salomonis sexaginta fortes ambiũt ex fortissimis Israel, omnes tenentes gladios.* Lectulus Salomonis est ecclesia Christi, vbi ille dicitur quiescere & cubare, quam custodiunt doctores, concionatores & pontifices animorum fortitudine septi, & verbo Dei muniti. De lectulo illo dictum fuerat capite primo. *Lectulus noster floridus.* Nam arbores florentes solent ferre fructum. Quibus verbis significatur fidelium in ecclesia propagatio: quam viri sapientes gladio verbi Dei tuentur. Sed gladius hoc Nahum loco sumitur pro cruenta Babyloniorum sicca: & comedere pro occidere & consumere, vt psalm. 77. *Iuuenes eorum comedit ignis.* Vbi Augustinus, & Cassiodorus, & Petrus Lombardus per ignem intelligunt iram hostium in bello. Et psalm. 78. *Quia comederunt Iacob, & locum eius desolauerunt.* Hoc est, quia Babylonij interfecerunt Hebræos, & Hierosolymam funditus deleuerunt: quæ erat eorum locus. Vbi pro loco quidam vertunt habitationem. Hieronymus autem & Nebiensis decorem: vocabulum enim naoeh Hebraicum omnia hæc significat: quæ omnia Hierosolymæ olim florentissimæ Iudæorum vrbi conueniunt. De variis gladij acceptionibus vide Arnobium in psalm. nono & vigesimosexto, Tertullianum aduersus Iudæos, Aretam in Apocalypsim secundo, Basilium in psalmum septimum, Bedam in Genesim 3. Philonem s. allegoriarum.

pp *Exterminabo de terra prædam tuam.* Hoc est, auertam de terra rapinam tuam: non enim ampliùs furta

facies, non aliena compilabis. Vel sic: Ego ô Niniue ciues tuos, qui viui euaserint ex bello, proiiciam de terra hac in Chaldæam: erúntque præda Chaldæorum: & in perpetua ignominia versabuntur. Quemadmodum Niniuitæ fuerunt Babyloniorum spolia: sic impij sunt dæmonum præda: quos Deus tandem de terra relegat in terram damnatorum regionem, vbi æternis cruciatibus torqueantur. Latomus qui lapides excindit, & polit, atque ad ædificij accommodat extructionem, si illos inuenit asperos & resilientes, nullámque admittẽtes culturam: relinquit eos, & in loco aliquem vilem proiicit. Sic Deus vult nos bonis inspirationibus ad Ecclesiæ suæ sanctæ ædificium accommodare, & perpolire: sed si ei resistimus & obstamus, relinquit nos, & ad infimum quendam proiicit locum, hoc est ad sceleratorum regionem, vbi inepti lapides in æternũ cruciantur. De illis ait dominus apud Matt. 8. *Eiicientur in tenebras exteriores: ibi erit fletus, & stridor dentium.* Quidam tolluntur de terra, alii in eorum locum succrescunt. quidam nascuntur: alii è vita decedunt: terra autem immota manet veluti theatrum, in quo hæc veluti comedia peragitur. Id voluit Salomon capite Ecclesiastici primo his verbis significare: *Generatio præterit, generatio aduenit: terra autem in æternum stat.*

Similitudo

qq *Non audietur vltra vox nuntiorum tuorum.* Id est, non audient deinceps oppida tua & ciuitates tibi subiectæ nuntios tuos tributa exigentes, homines terrentes, & Deum execrantes. Hoc fortasse ait propter Rabsacem ducem exercitus Sennacheribi, qui iuxta muros Hierosolymæ diris maledictis verum Deum lacessiuit, vt cap. 18. libr. quarto Regum, & 36. Esaiæ literæ diuinæ testantur. Solebant Assyrii nuntiis & præconibus eas vrbes minis, ac execrationibus in Deum & homines terrere, quas ad ditionem suam inuitabant. Vel sic: Non audientur posthac voces nũciorum tuorum opera tua laudantium. Huic expositioni fauet translatio septuaginta interpretum, quæ habet: Non audientur vltrà opera tua.

OBSERVATIONES EX *Hebræo in*

CAPVT II.

1 Ascendit qui dispergat coram te. *Pro ascendit est in Hebræo* עלה *halah, quod verbum ascendere significat, vt Canticorum tertio:* Quæ est ista, quæ ascendit per desertum sicut virga fumi ex aromatibus myrrhæ, & thuris. *Vel vt potest etiam traduci: sicut columba fumi suffita Myrrha & thure. Vnde holocaustum cuius fumus ascendebat sursum ascendens dissipatur, & euanescit, sumitur hoc verbum pro dissipari, succidi, & euanescere. Sed aliquãdo pro conserere, vt capite decimoquarto Zachariæ:* Apprehendet vir manum proximi sui, & conseretur manus eius super manum proximi sui. *Hoc est, habebunt amici manus colligatas præ timore malorum, quæ tunc superuenient. Quod potest ita etiam traduci: Apprehendet vir manum socij sui: & ascendet manus eius super manum socij sui. Acsi dicat: Petet tunc homo auxilium ab amico suo: sed huiusmodi auxilium abibit in auras, & instar fumi ascendentis euanescet: frustrà tunc petent homines auxilium ab amicis suis: nam præsidium humanum nihil contrà Dei consilium valebit. Sumitur manus pro auxilio, vt Deuteronomij decimoquinto:* Vt aperias manum fratri tuo: *Et tertio libri secundi Regum.* Erit manus mea tecum. *Quare potest tota hæc oratio Nahum ita verti: Peribit seu euanescet dispersor coram te: custodi munitionem, considera viam, confirma lumbos, robora fortitudinem valde. Verba sunt diuini Vatis, quibus prosequitur exitium Sennacheribi regis Assyriorum, & liberationem Iudææ, de qua in fine prioris capitis vaticinatus fuerat. Continuat vaticinationem suam connectens præsentia præcedentibus, acsi dicat: Peribit, & in aerem ascendens sicut fumus euanescet ante oculos ô Iudæa impius ille oppressor Sennacheribus, qui te ad exitium & vastitatem vocauerat. Tu custodi munitionem tuam: hoc est, ne relinquas Hierosolymam vrbem tuam munitam. Considera viam, qua venerant Assyrij te oppugnaturi, quia non ea venturi sunt posteà: quin potius nocte ruina interficientur. Eam ob causam recipe animum, confirma lumbos præ timore debilitatos, & esto animo forti & constante. Hæc potest esse huius orationis intelligentia iuxta literam Hebraicam, quæ Sennacheribum cum fumo in ascensu suo deficiente comparauit: iuxta illud psalm. trigesimosexti.* Inimici domini mox vt honorificati fuerint & exaltati, deficientes quemadmodum fumus deficient. *At septuaginta interpretes multò aliter transtulerunt: ita enim habent: ἀνέβη ἐμφυσῶν εἰς πρόσωπόν σου ἐξαιρούμενος ἐκ θλίψεως. Id est, Ascendit insufflans in faciem tuam, eruens de tribulatione. Acsi dicat diuinus vates: Ascendet ad te Christus ô Ecclesia sancta, ascendet ex mortuis obruens eum, qui mortis habebat imperium, téque in faciem insufflando fauore prosequetur, & spiritum sanctum tribuet. Hoc impletum fuit, quando Christus seruator noster post reditum ad vitam discipulis suis apparuit: & vt ait capite vigesimo Ioannes,* insufflauit, *& dixit eis:* Accipite spiritum sanctum. *Ita locum hunc Theodoretus interpretatur. Dei insufflatione eius fauor & gratia significatur. Videns Ezechie. 37. campum plenum ossibus hominum mortuorum dixit ex Dei præcepto:* Veni, spiritus, & insuffla super interfectos istos, & reuiuiscant. Et ita factum est. *Campus plenus ossibus est mundus plenus peccatoribus, qui ob mortifera scelera mortui dicuntur: sed possunt Dei insufflatione & gratia ad vitam redire: quemadmodum ossa illa redierunt. Volens seruator noster Apostolis suis gratiam largiri, insufflauit in eos: qua in re voluit ostendere, vt ibi Cyrillus Alexandrinus obseruauit, se esse Deum illum, qui in creatione primi hominis inspirauit in faciem eius spiraculum vitæ. Ac voluit ceremonia illa insufflationis sanctas ecclesiæ cerimonias approbare. Quemadmodum vt liberaretur Hierosolyma, fuit crudelis dominatus Sennacheribi per Deum ablatus: sic vt liberaretur ecclesia, fuit diaboli tyrannis per Christum extincta. Eam ob causam in fine superioris capitis ecclesiæ nomine Iudææ significatæ ob salutem, & Christi gratiam exultanti dictum fuit:* Celebra Iudah festiuitates tuas. *Ne mireris, si pro obsidione dicam verti posse munitionem: nam in Hebraico est metsurah, à verbo tsur, quod significat obsidere & munire. Vnde nomen hoc obsidionem significat & munitionem. Priorem significationem secutus est Latinus noster interpres, posteriorem Vatablus, Pagninus, & Brixianus. Et quia ab hoc verbo deriuatur nomen tsarah, quod significat afflictionem, traduxerunt septuaginta interpretes tribulationem. Illud est hoc loco aduertendum, caput hoc in Hebraico, & in editione vulgata incipere ab his verbis. Ascendit, qui dispergat. Id quod nos secuti sumus. At iuxta translationem septuaginta incipit ab his verbis. Contemplare viam. Alia enim sunt in fine capitis superioris.*

2 Quia reddidit dominus superbiam Iacob, sicut superbiam Israel. *Pro reddidit est in Hebræo verbum* שוב *xub, quod significat reuerti, vt Canticorum 6.*

Re-

Reuertere reuertere Sulamitis, reuertere reuertere, vt intueamur te. *Sulamitis idem est quod Hierosolymitana, per quam intelligitur Iudæorum synagoga, cuius præcipua ciuitas fuit Hierosolyma, quæ Salem fuit quondam vocata, vt in nostris in primum Danielis caput commentariis aperte ostendimus. In nonnullis codicibus pro Sulamitis est Sunamitis, sed vitiosè ob librariorum & typographorum incuriam. Verba sunt Ecclesiæ Iudaicam synagogam ad veram Christi fidem vocantis. Vtitur quater hoc verbo reuertere, quia illam hortatur, vt ex quatuor mundi partibus, in quibus est dispersa, conuertatur ad fidem. Significat etiam verbum hoc reddere, vt psalm. 50.* Redde mihi lætitiam salutaris tui. *Hoc est Christi, qui est salutare nostrum, salus & saluator. Non enim mundi, sed Dei gaudium appetebat Dauid. Ita sacratissima Dei genitrix apud Luc. 1.* Exultauit spiritus meus in Deo salutari meo. *Vel redde mihi lætitiam salutaris tui: Hoc est, quam mihi solebat afferre spes salutis ob liberalitatem tuam consequendæ. Præterea significat conuertere, vt psalm. 22.* Super aquam refectionis educauit me, animam meam conuertit. *Acsi dicat. Iuxta aquam tranquillam spiritus recreatricem educauit me, animam meam ad pristinam quietem suam reduxit. Pro superbia est in Hebræo* גאון *geon, quod nomē nō solùm superbiam significat, sed etiam magnificentiam: pro qua sumi potest hoc loco: vt sit sensus: Lætare ô Iudæa, quia peribit Sennacheribus, & exercitus eius, & Niniue eius regia vrbs euertetur: & Deus reddet gloriam, amplitudinem & magnificentiam Iacobo, iuxta gloriam, decorem, & maiestatem Israelis. Acsi dicat: Restituet Deus populo Israelitico pristinam dignitatem, quam ei Assyrij abstulerant, & obscurauerant. Ac ita Iacob & Israel pro eodem accipiuntur, nimirum pro Hebræorum populo. Ita apud Esaiam 9* Verbum misit dominus in Iacob, & cecidit in Israel. *Hoc est, vaticinationem hanc misit Deus ad populum Israeliticum: & ita eueniet ei. Et psalm. 113.* In exitu Israel de Ægypto domus Iacob de populo barbaro. *Quidam ex Hebræis per gloriam Iacobi & Israelis intelligunt Hierosolymam: vt sit sensus: Quia faciat Deus quiescere Hierosolymam interfecto crudeli Sennacheribo, qui eam grauiter afflixerat. Septuaginta interpretes per superbiam hanc videntur intelligere iniuriam factam in Iudæos ab Assyrijs, quam Deus auertit interitu Sennacheribi. Ita enim traduxerunt. Quia auertit dominus contumeliam Iacob: sicut contumeliam Israel. Alij ita hunc locum explanant: Quia castigauit dominus superbiam Iudæorum nomine Iacobi & Israelis significatorum, quos crudeli virga Assyriorum percussit: restat modò, vt ipsa virga in ignem conijciatur. Hic autem ignis erit ipsorum Assyriorum clades.*

3 Clypeus fortium eius ignitus. *Pagninus habet: Clypeus fortium eius rubefactus est. Septuaginta.* ὅπλα δυναστείας αὐτῶν ἐξ ἀνθρώπων. *Hoc est, arma potentiæ eius ex hominibus: Pro ignitus est in Hebræo:* מ אדם *me adam, à verbo Addam, quod significat rutilare & rubere. Vnde Adon idem est quod rubicundus, vt Cant. quinto:* Dilectus meus candidus & rubicundus: *ait ecclesia de sponso loquens. Vbi per candorem significat Christi puritatem iuxta illud Sapientiæ septimo:* Candor est lucis æternæ. *De qua luce ait Ioannes capite 1. prima sua canonica:* Deus lux est, & tenebræ in eo non sunt vllæ. *Per ruborem intelligit Christi humanitatem sanguine conspersam. Id intelligens Esaias:* Quis est, *inquit*, iste, qui venit de Edon tinctis vestibus de Bosra? *Et paulò pòst:* Quare rubrum est indumentum tuum: *Per Bosra intelligitur terra Hierosolyma, vbi Christus pro nobis sanguinem suum profudit. Quamobrem potest traduci locus hic Nahum:* Clypeus fortium eius rubicundus. *Vel vt vertit Pagninus: Rubefactus: vel rutilans. Vnde eodem significat lapidem illum pretiosum, quem rubinum vocamus: licet alij dicant esse sardium. Et adamah terram rufam: & sumitur generaliter pro terra. Ex quo effectum est, vt Adam idem sit quod homo, quod fuerit è terra formatus. Hac ratione ducti verterunt septuaginta: Et arma potentiæ eius ex hominibus. Nam particula* מ *me, significat de, siue ex, Adam autem hominem. Voluit significare scuta & arma Nabuchodonosoris non spiritualia fuisse, sed corporalia: non ex Deo, sed ex hominibus. At de verorum Christianorum armis ait apostolus capite 10. posterioris ad Corinth.* Arma militiæ nostræ non carnalia sunt, sed potentia Deo ad destructionem munitionum. *Hoc est, sunt valida per Deum ad omnes dæmonum machinas euertendas & dissipandas. Hæc autem verba septuaginta interpretum hanc possunt habere intelligentiam. Ipsi Niniuitæ præbebant aduersus seipsos arma Babylonijs: ea enim scelera admittebant, propter quæ ab inimicis vincebantur. Peccata eorum erant arma, quibus Babylonij eos trucidabant, & superabant. Ideo ait: Arma potentiæ eius nimirum Nabuchodonosoris erant ex hominibus. Hoc est, homines illa ei præbebant. Eodem modo nos ipsi Turcis cæterisque infidelibus arma porrigimus, quibus nos interficiant. Relinquamus scelera, & de infidelibus victoriam reportabimus.*

4 Viri exercitus in coccineis. *Septuaginta habent: Viros fortes illudentes in igne. Hoc est, tam audaces, vt putent ludum, se igni ardenti cæterisque periculis obijcere. Temeraria spectacula fortitudinem falsò ostentantia iocum putabant. Ita Theophilactus hunc locum interpretatur. At illud erat temeritas, non fortitudo. Vera animi fortitudo fuit illa, qua muniti Christi martyres nec flammas ignis, nec gladios timebant pro fide Christi, sed mortem contemnentes immortalitatem consequebantur. Tam admirabilis erat eorum virtus, vt pro vno qui moriebatur, multi se morti obijcerent, & ad gloriæ sempiternæ decus aspirarent. Quemadmodum cùm exciditur virgultum seu surculus arboris, cuius radix sana est, atque viriditate firma, pro vno pullulant permulti: & quemadmodum cùm cohibetur parte vna rapidus riuus, funditur varijs partibus aqua: sic martyre vno pro Christo vita priuata, alij quamplurimi viri fidem recipiebant: seque ad mortem vltrò subeundam præparabant.* Iustus, *inquit sapiens Prouerb. decimooctauo:* quasi leo confidens sine terrore erit. *Et Esaias decimosecundo.* Fortitudo mea & laus mea dominus. *Vnde apostolus in epistola ad Philippenses 4.* Omnia, *inquit*, possum in eo, qui me confortat. *At Babylonij non in Deo, sed in mundi vanitate temeritateque confortabantur. Quare eorum audacia non erat fortitudo. In epistola quadam ad Hieronymum ait ita Augustinus: Qui vera virtute fortis est: nec temere audet, nec inconsultè timet. Et Hieronymus in Esaiam: Fortitudo ac constantia via regia est, à qua declinat ad dexteram, qui temerarius est & pertinax: ad sinistram, qui formidolosus est & pauidus. Et M. Tullius libro 1. Officiorum: Probè, inquit, definitur à Stoicis fortitudo, cùm eam virtutem esse dicunt pugnantem pro æquitate. Et Seneca in epistola quadam ad Lucilium: Fortitudo non est inconsulta temeritas, nec periculorum amor.*

Simile.

5 Igneæ habenæ currus in die præparationis eius. *Pagninus habet: Vt ignis lampadarum currus erant in die qua præparare fecit currus. Alij traducunt: Quasi ignis lampadarum currus in die præparationis eius. Sensus est: Currus falcati Nabuchodonosoris venientis oppugnatum Niniuem videbantur circumligati igne ardente, qui ex ferro rotarum agitatarum conflabatur. Pro habenis est in Hebræo* פלדת *peladoth, pro quo nonnulli viri docti tædas seu faces interpretantur. Septuaginta tamen transtulerunt habenas: quos & rectè quidem imitatus est vulgatus noster interpres.*

6 Agitatores consopiti sunt. *Pro agitatoribus est in Hebræo: beroxim. Berox est arbor quædam, pro quo Hierony-*

mus transtulit abietem cap. Esai. 55. Pro saliuncula ascendet abies. *Et quia ex hac arbore ob eius proceritatem solent fieri hasta & iacula, ideo hebraism omnia hæc significat. Hac ratione ductus Isidorus Brixianus traduxit: Hastæ abiegnæ tremuerunt. Pagninus: Abietes eremuerunt. Pagninus: Abietes veneno infectæ sunt. Vt significent hastas fuisse venenatas, vt hostes omnino perderent. Nonnulli per abietes intelligunt equites Babylonios: qui ob corporum proceritatem cum altis abietibus comparantur. Ob eam causam septuaginta transtulerunt:* Equites eorum tumultuantes. *Et Chaldæa Ionatæ paraphrasis: per abietes hoc loco intelligit magnates, & exercitus magistros & duces. Alij vertunt: Hastati consopiti sunt. Et quoniam equites hastati equos & hastas agitabant, rectè & dilucidè vertit Latinus noster interpres: Agitatores consopiti sunt: præ nimia scilicet fiducia. Quod ad Babylonios refertur. At alij hoc ad Niniuitas referendum putant, qui timore inimicorum perculsi fuerunt perterriti & stupidi, ac veluti consopiti.*

7 Præparabitur vmbraculum. *Pro vmbraculo est in Hebræo: סכך socec, quod est nomen machinæ bellicæ ex lignis coriisque compacta, qua vrbium oppugnatores teguntur, quando muros diruunt, ne de super lapidibus obruantur. Vocatur à Iulio Polluce scepastarium. Septuaginta traduxerunt: Præparabunt propugnacula sua. Pagninus: Præparabitur operimentum ex tabulis pellibúsque confectum. Deriuatur à verbo sacac, quod significat adumbrare, operire, protegere: vt psalm. 139.* Domine Deus virtus salutis meæ, obombrasti super caput meum in die belli. *Hoc est, domine Deus fortitudo, in qua sita est salus mea, tu protegis caput meum in tempore belli: tu es mihi loco galeæ, ne ab hostibus percutiar.*

8 Templum ad solum dirutum. *Septuaginta habent: Regalia ceciderunt. Alij: Palatium ad solum deiectum fuit. Quod idem est: Nomen Hebraicum est היכל hecal. quod aulam significat & templum. Eo vtitur Ieremias capite 7. cùm ait:* Nolite confidere in verbis mendacij, dicentes templum domini, templum domini, templum domini. *Ter illud nominabant & repetebant ad maiorem verborum suorum confirmationem. Vel quia ter anno ad illud ingredi tenebantur Iudæi. Vel quia tres habebat partes, nimirum porticum, corpus templi, & oraculum. Vel ideo ter Dei templum nominabant, vt simularent religionem. Antiqua est in mundo falsa virtutis ostentatio, quæ hypocrisis appellatur. Eruditus artificio simulationis est angelus pictus, qui alas habens non volat: cereos manibus tenens non illuminat: qui videtur cælum respicere & contemplari, cùm nec illud respiciat nec contempletur. Primus hypocrita, vt Chrysostomus annotauit, fuit diabolus, qui Heuam in orto amœnissimo fefellit. Cæterum in diuinis literis templum sumitur pro aula, pro æde idoli, pro templo Salomonis, pro ecclesia, quarum significationum exempla passim reperiuntur. Sumitur etiam pro corpore, vt capite Malac. 3.* Statim veniet ad templum suum dominator, quem vos quæritis. *Hoc est, statim filius Dei assumet corpus humanum. Hoc est templum illud, de quo ipse dixit apud Ioan. 2.* Soluite templum hoc, & in tribus diebus excitabo illud. *Ac statim euangelista ostendit locutum fuisse Christum de templo corporis sui.*

Similitudo

Genes. 3.

9 Et miles captiuus ductus est. *In Hebraico pro milite est הצב hutsab, pro quo in paraphrasi Chaldaica est regina. Ac ita habet Brixianus. Existimant nonnulli esse proprium reginæ nomen. Quam ob causam Pagninus traduxit: Et Hutsab regina captiua ducta est. Deducitur vocabulum hoc à iatsab, quod significat astare. Ideo nonnulli transferunt ex Hebræo: Et astans captiua ducta est. At per astantem intelligunt reginam, quòd ad regis dexteram solita sit astare: iuxta illud psalm. 44.* Astitit regina à dextris tuis in vestitu deaurato: *Huic interpretationi congruit mirum in modum quod sequitur: Et ancillæ eius minabantur. Significat etiam verbum hoc stare. Vnde matsab significat stationem & aciem militum, & ipsos milites. Et aiunt idem significare hutsab. Quare potest verti locus hic. Et acies captiua ducta est. Pro quo Latinus noster interpres transtulit: Et miles captiuus ductus est. Vt sit singulare pro plurali, miles pro militibus siue pro acie militũ. postremò verbum hoc significat substare, & subsistere: quamobrem nomen hutsab substantiam significat. Ea ratione moti septuaginta transtulerunt: Et substantia reuelata est. Hoc est, opes Niniuitarum aperta sunt, & eorum reconditi thesauri Babyloniis expositi, & direptioni commissi. Sed quia pro, ductus est, in Hebræo est verbum halab, quod significat reuocare, terminare, & consumere, vt psalm. 101.* Ne reuoces me in dimidio dierum meorum, *Hoc est, ne me succidas & interficias in medio ætatis meæ: existimat Rabbi Ioseph Cimhi hunc versum Nahum hanc habere intelligentiam: Milites captiui mortui sunt.*

10 Dissolutio geniculorum. *Vocabulum פיק phic, pro quo septuaginta verterunt ὑπόλυσις, & Hieronymus dissolutionem: significat etiam offensionem. Quod huic quoque conuenit loco: nam timentium genua se inuicem offendunt & collidunt. Deriuatur à verbo פוק quod significat offendere, dissoluere, ruere, educere, haurire. In hanc vltimam significationem sumitur cap. Prouer. 8.* Qui me inuenerit, inueniet vitam, & hauriet salutem à Domino. *Vel vt etiam verti potest ex Hebræo: Et educet voluntatem à Domino: Hoc est, assequetur à Deo quicquid voluerit: iuxta illud psalm. 144.* Voluntatem timentium se faciet dominus.

ARGVMENTVM.

Lamentatur diuinus vates Ninæ calamitatem & euersionem, eiúsque nefaria scelera, propter quæ erat euertenda. Describit exercitus Babylonici impetum & audaciam, & Niniuitæi ignauiam & imbecillitatem. Ostendit spem nostram non in auxilio mundi, qui vana quædam nobis & inania pollicetur, sed in Deo esse collocandam, à quo est vera salus, qui ad seipsum confugientes tuetur & consolatur.

CAPVT III.

VÆ [a] ciuitas sanguinum, [b] vniuersa mendacij, [c] dilaceratione plena: [d] non recedet à te rapina. [e] Vox flagelli, & vox impetus rotæ, [f] & equi frementis, & quadrigæ feruentis, & [g] equitis ascendentis. Et micantis gladij, & fulgurantis hastæ, & multitudinis interfectæ, & grauis ruinæ: nec est finis cadauerum: [h] & corruent in corporibus suis. [i] Propter multitudinem fornicationum [k] meretricis speciosæ & gratæ, & habentis maleficia, quæ vendidit gentes in fornicationibus suis, & maleficiis suis. [l] Ecce

Epho. 24.
Heb. 8.
Esai. 47.

ego ad te, dicit dominus exercituum: m & reuelabo pudenda tua in facie tua: n & ostendam in gentibus nuditatem tuam,& regnis ignominiam tuam. Et proiiciam super te abominationes,& contumeliis te afficiam, o & ponam te in exemplum.

EXPLANATIO.

a *Væ ciuitas sanguinum.*] Postquam superioribus duobus capitibus prædixit Ninæ ciuitatis euersionem: nunc ostendit eius causas esse crudelitatem, homicidia, mendacia, fraudes, rapinam, discordiam, libidinẽ, idolorum superstitionem, veneficia. & incantationes. Ostendit rectam esse diuinam iustitiam, quę huiusmodi flagitia horribilibus suppliciis affecerit. Tangens autem primam causam: Væ, inquit, ciuitas sanguinum. Hoc est, væ tibi popule Niniuitice effusor sanguinis innocẽtis, infinitis cædibus coinquinate. Cùm populus ille multas regiones oppugnaret, multa millia hominum interficiebat. Bellum inferebat quiescentibus, vt eorum veteres illibatasque diuitias in profundissimum cupiditatum suarum gurgitem profunderet: Sumitur sanguis pro cæde & homicidio, vt psal. 50. *Libera me de sanguinibus Deus Deus salutis meæ.* Ita appellat Dauid detestabile homicidij flagitiũ, quod in cæde Vriæ commiserat. Ita locum illum intellexisse videtur Ioannes Campensis, cuius paraphrasis habet: Libera me ab homicidio Deus, ô Deus, author salutis meæ. Vel per sanguines intelligit illic diuinus vates omnia peccata, quæ trahuntur ex carne peccato originali infecta. *Vnde caro & sanguis*, vt ait Apostolus cap. 15. prioris ad Cor. *regnum Dei non possidebunt.* Hoc est, peccata quæ de carnis & sanguinis corruptione proueniunt. Ita Augustinus Aurelius, & Ruffinus Aquileiensis locum illum interpretantur. Ioannes Reuchlinus in lexico explicans locum illum inquit: Libera me de sanguinibus, id est de pœna sanguinis. Sciebat enim scriptum esse cap. Gen. 9. *Quicunque effuderit humanum sanguinem, fundetur sanguis illius.* Remigius Antissiodorensis per sanguines loco illo psalmi intelligit concupiscentias carnis, quibus Dauid liberari cupiebat. In hunc modum intelligi potest illud Ioan. capite primo. *Qui non ex sanguinibus, nec ex voluntate viri: sed ex Deo nati sunt.* Præterea sumitur sanguis pro idolorum victimis, quarum sanguinem infideles fundere solebant. Gloriabantur sanguine animalium, quæ simulachris sacrificabant: de illo loquebantur, in eo spem suam collocabant. Ita intelligitur id, quod ait apud Zachariam Deus capite nono: *Auferam sanguinem eius de ore eius.* Hoc est, delebo idolorum cultum, & victimas. Quod statim explicat, cùm ait. *Abominationes eius de medio dentium eius.* Abominationes appellantur hostiæ in honorem idolorum mactatæ. Potest igitur sensus horum verborum Nahum esse: Væ tibi ciuitas sacrificiis falsorum deorum dedita. Viri sanguinum dicuntur, qui idolis immolant victimas: & qui alios homines occidũt: vt psalm. quinquagesimoquarto. *Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos.* Solẽt enim huiusmodi homines morte immatura decedere ex vita. Et quia vitam longam sibi pollicentur, nũquam explent tempus suũ. Quare etiamsi senectute conficiãtur, tamen vera est hæc sententia: Viri sanguinum & dolosi non dimidiabunt dies suos. Poteris per viros sanguinum quoscunque homines intelligere scelere quocunque contaminatos: nam sanguis pro quacunque culpa siue noxa sumitur aliquando: capite enim Numerorum 35. vbi nos habemus: *Absque noxa erit, qui eum occiderit*: pro noxa est in Hebraico nomen hoc *dam*, quod sanguinem significat: quo vtitur hoc loco Nahum. Quam ob causam potest hic locus hanc habere intelligentiam. Væ tibi popule Niniuitice noxis flagitiisque pollute, & stimulis cupiditatis incitate, vbi ponitur particula, væ, magna designatur culpa, pro qua magna infligitur pœna: vt ca. 1. Esa. *Væ genti peccatrici, populo graui iniquitate.* Et Matt. 23. *Væ vobis scribæ & pharisæi hypocritæ.* Ac non solùm de temporali, sed etiã de æterno supplicio solet intelligi. Aspicis hæc Nahum verba referri ad Niniuen, de cuius euersione vaticinatur. Sed quoniam solent aliquando diuini vates, cum de re quadam loquuntur, ad aliam transferre sermonem, quæ aliquam habet cum illa similitudinem, vt psalm. septuagesimoprimo cùm de Salomone, hoc est, de rege pacifico se psalmographus ad Christum, quem Esaias nono vocat *principem pacis*, refert: existimo posse dici diuinum nostrum vatem hoc loco raptum spiritu ex Assyriis vaticinationem suam ad Iudæos transtulisse, & loco Ninæ fuisse Hierosolymam allocutum: sed posteà ad Ninam reuersum esse. Cùm enim mentis oculis diuino lumine illustratis perspiceret fore, vt Iudæi Hierosolymæ Christum dominum verum Messiam ad cædem crudelissimam falsis criminibus vocarent, eiusque pretiosum sanguinem effunderent, has lamentabiles voces emisit: Væ ciuitas sanguinum. Acsi diceret: Væ tibi Hierosolyma: deploro scelera, quæ es in Christi morte commissura, propter quæ euertenda es à Romanis, & funditus dissipanda. Meritò eam vocat ciuitatem sanguinum, quia eius ciues innocentis agni sanguinem postularunt: dicentes: *Sanguis eius super nos, & super filios nostros.* Et illum crudelissimè occiderunt. Id vidit spiritu multò antè Esaias, cùm dixit cap. 1. alloquens Iudæos: *Manus vestræ sanguine plenæ sunt.* Ezechiel etiam capite 14. Hierosolymam eam ob causam ciuitatem sanguinum vocauit bis dicens: *Væ ciuitati sanguinum.* De sanguinis acceptionibus vide Clementem Alexandrinum 1. Pædago. 6. Gregorium Nyssenum de vita Mosis, Isichium in Leui. 16. Bernardum in sermone in Octaua resurrectionis.

Matt. 27.

b *Vniuersa mendacij.*] Intelligitur de Nina, quæ non solùm multas ciuitates bello crudelissimo euertit, sed multas alias fraudibus, dolisque in ditionem suam redegit: & mendaciis abundauit. Potest, vt dixi, ad Hierosolymam referri. De Iudæis nomine Ephrain significatis, ait cap. 12. Ose. *Tota die mendacium & vastitatem multiplicat.* Hoc est quotidie auget mendacium, quod est vastitatis & euersionis causa. Quod discrimen est inter numum verum & adulterinum, hoc est inter veracem hominem & mendacem. Imò multò detestabilius: nam falsitas numi lædit corpus, mendacium verò animum: iuxta illud Sapientiæ primo. *Quod mentitur, occidit animam.* Quod est de mendacio pernicioso intelligendum: quo nullum venenum promptius inuenitur: nam venenum corporeum non statim necat: at mendacium perniciosum illico occidit: ait enim Iacobus Apostolus: *Peccatum cùm consummatum fuerit, generat mortem.* Quod nun de veniali, sed de mortifero intelligitur. Illud est aduertendum, vbi nos habemus hoc loco: vniuersa mendacij: esse in translatione septuaginta interpretum: Tota mendax.

Similitudo

Similitudo

c *Dilaceratione plena.*) Id est, quæ non solum homines in parte, sed ciuitates dilanias & perdis. Quidam ita interpretantur: Væ tibi ciuitas plena dissidio & diuisione. Ostendit diuinus vates esse vrbem illam euertendam: est enim dissidium ac diuisio certissimum vastitatis exitiique argumentum. Id ostendit Oseas capite decimo, cùm inquit: *Diuisum est cor eorum: nunc interibunt.* Et seruator noster in euangelio: *Omne regnum in se diuisum desolabitur.* Scribit Pontianus dixisse Zenonem Citi eum honestum ciuium amorem ciuitatem conseruare. Agesilaus, authore Plutarcho, interrogatus quamobrem Sparta non esset cincta mœnibus, ostendit ciues vnanimes, Hi, inquiens, sunt Spartæ ciuitatis mœnia. Ostendit nullum esse murum concordia ciuium muniriorem, nullam pestem discordia funestiorem. Id animo percipientes Lacedemonij, vt ait libro terriodecimo Athenæus, ante prælium sacrificabant amori, quòd scirent in amicitia & concordia instructorum exercituum salutem & victam consistere: in dissidio autem & discordia perniciem. Solet autem diuisio ea insolentia sæpenumero oriri. Nam vt ea vaporibus & exhalationibus terræ fiūt tonitrua & pluuiæ: sic ea superbia & arrogantia oriūtur discordiæ, & afflictionum lachrymæ, quæ ex ipsa discordia generantur.

d *Non recedet à rapina.*) Hoc est, quamdiu duraueris, semper rapies aliena. Significat Iudæorum auaritiam & pertinaciam in prædando. Latrones eos vocauit Christus, cùm dixit: *Domus mea domus orationis vocabitur: vos autem fecistis eam speluncam latronum.* Potest hoc, vt dixi, in potiore sensu ad Niniuitas referri, qui cupiditate flagrantes nullis opibus satiabantur. Nam vt ait Ecclesi. quinto: *Auarus non replebitur pecunia.* Possunt arcæ cupidorum impleri, sed animi haudquaquam. Quantò sunt ditiores, tantò in periculo maiore versantur. At paupertas mitis & voluntaria tuta est, instrumentúmque diuinæ philosophiæ. Eam elegit Christus, & suis tribuit dilectissimis. *Scitis*, inquit Apostolus in posteriore ad Corinthios, *gratiam domini nostri Iesu Christi, quoniam propter nos egenus factus est, cum esset diues: vt illius inopia vos diuites essetis.* Et Iacob. ca. secundæ epistolæ suæ. *Nonne Deus elegit pauperes in hoc mundo, diuites fide, & haredes regni, quod repromisit Deus diligentibus se?* Et ipse Christus Deus noster: *Beati pauperes spiritu, quoniam ipsorum est regnum cœlorum.* Id intelligens diabolus contendit auferre à multis paupertatem, vt diuitiis affluentes grauibus se operiant flagitiis. Quemadmodum hostes dant operam, vt impleant & obstruant foueam arcis, quam obsident, & oppugnant, vt eam capiant: sic dæmones laborant, vt vacuam paupertatis foueam impleāt diuitiis: quò possint animi arcem facilè expugnare. At viri pij & sapientes paupertatem amplexantur. Nam vt Salomon ait Prouerbiorum decimoquinto: *Melius est paruum cum timore domini, quàm thesauri magni & insatiabiles.* Hoc non intelligentes Niniuitæ vtebantur prædis ac rapinis, vt diuites efficerentur. Sed Dauid spiritu Dei illustratos: *Nolite*, inquit, *sperare in iniquitate: & rapinas nolite concupiscere, diuitiæ si affluant, nolite cor apponere.* Vel vt potest etiam verti ex Hebræo: Nolite sperare in iniquitate & rapina: nolite fieri vani, &c. Quibus verbis nos hortatur, vt contemnamus pecunias & opes, ne stimulis cæcæ cupiditatis inflammati alienum diripiamus, & vanitatem amplectamur. Transit enim celerrimè vita, & euanescunt diuitiæ, quibus non debemus adiicere animum, cùm sint fluxæ, & in casu sitæ, eámque ob causam pro nihilo putandæ. Tu autem aduerte. Prædicebat Nahum Niniuitis exitium propter eorum scelera, præsertim quia aliena rapiebant, & tamen dicebat: Non recedet à te rapina. Vide quàm difficilè sit à peccato discedere. Incidere in illud est facilè, sed ab eo abduci magnam habet difficultatem. Id voluit diuina scriptura significare in Genesi & Exodo, cùm narrauit Hebræos facilè ingressos fuisse in Ægyptum: sed difficulter inde exiuisse, imò non aliter quàm manu Dei. Vnde Latinus poeta cecinit: Facilis descensus Auerni: sed reuocare gradum, hoc opus hic labor est. Cæterum verba hæc: Non recedet à te rapina, possunt intelligi de rapina Chaldæorum, vt sit sensus: Quoniam ô Nina es ciuitas sanguinum tota plena mendaciis, furtis, & discordiis, eris direptioni commissa: non recedet à te exercitus Chaldæorum, donec opes tuas diripiat. Omnes has explanationes recipit locus hic. Vt ea vno stipite arboris diuersi rami variorum fructuum miro agricolarum artificio insiti, procedunt: sic ea vno eodemque loco sanctæ scripturæ, Deo ita ordinante, varij rami distinctorum sensuum aliquando egrediuntur.

e *Vox flagelli, & vox impetus rotæ.*) Describit vim, sonitum, terrorem, immanitatem copiarum Chaldaicarum. Sensus est: Audietur in hoc exercitu vox siue sonitus flagellorum: quibus equi agitabuntur. Olim ante vsum calcarium vtebantur equites flagellis. Et audietur sonus stridentium rotarum currium se impetu & celeritate mouentium. Nam venient multi ad pugnandum curribus falcatis. Per vocem flagelli potest intelligi vox Nabuchodonosoris, qui erat flagellum, quo Deus gentes multas percutiebat, eodem modo Attila rex Hunnorum, qui magnam Italiæ partem vastauit, vocabatur flagellum Dei. Hoc se titulo nominabat, vt D. ait Antoninus parte secunda historiarum tit. 11. Etiamsi Rauisius Textor hoc tribuat Totilæ Gothorum regi, qui Romam expugnauit. Et impius Tamorlanus, quem alij Tamburlanum vocāt, fatebatur se esse iram Dei: Author est Antonius Sabellicus lib. exemplorum 8. Demum Caligula Romanorum imperator aiebat velle se, vt vniuersus populus Romanus vnicam haberet ceruicem, vt vno ictu illum interficeret. Authores sunt præter Eutropium Fulgosius lib. 9. & Brusonius lib. secundo. Talia portenta tulit olim mundus pro summis principibus. Vel sumitur hoc loco flagellum pro cōtumelia, quam Babylonicus exercitus iaciebat in Niniuitas, cum eos vocibus & maledictis exercaretur. Sumi autem flagellum in hanc significationem indicat locus ille Iob. 5. c. *A flagello linguæ absconderis.* Vel pro calamitate: in quam significationem sumitur psal. 31. *Multa flagella peccatoris.*

f *Et equi frementis, & quadrigæ feruentis.*) Ponitur singulare pro plurali. Sensus est: Audietur strepitus equorum ferocitate exultantium: & saltantium ac properātium quadrigarum: & pugnantium equitum: & gladiorum micantium radiis se vicissim tangentium: & hastarum coruscantium: & multorum ciuium tuorum trucidatorum: & eorum, qui ruerint & ceciderint in bello, quorum infinita erit multitudo.

g *Equitis ascendentis, & micantis gladij, & fulgurantis hastæ.*) Præter sensum quem paraphrasticè exposui, potest hoc ita explanari. In exercitu illo Babylonico contra Ninam parato equites extollent manibus gladios micantes euaginatos, & hastas rutilantes. Ita enim potest educi ex Hebræo.

h *Et corruent in corporibus suis.*) Hoc est, in cadaueribus eorum: Ac si dicat: Tanta erit interfectorum Niniuitarum multitudo, vt hostes cadant super illos. Impingent Babylonij in eorum cadauera. Illic perierunt Niniuitæ, & nomina eorum. Tūc impletum fuit illud Dauidis: *Periit memoria eorum cum sonitu: hoc est*, cū magno clamore, vt interpretatur Augustinus, quemadmodum

Marginalia: Ose. 10. — Luc. 11. — Similitudo — Matt. 21. — Matt. 4. — Luc. 6. — Similitudo — Psal. 61. — Similitudo — Psal. 9.

modum fit, quando res prosperæ ruunt, infelicique fine clauduntur. Sustulit Deus impius, & nomen crudelissimæ gentis ad internecionem redegit. Vbi sunt principes illi Assyrij, qui mundum terrebant, sibique vitam perpetuam pollicebantur? *Transierunt omnia illa sicut vmbra, & sicut nuntius præcurrens.* [Sap. 5] Quemadmodum fluuius etiamsi non directò feratur, sed multis factis anfractibus diffluat, semper tamen currit ad mare: sic vita nostra tametsi multas habeat mutationes, variasque vicissitudines, & cursum suum per varios casus & diuersa rerum discrimina conficiat: semper tamen ad mortem properat ac festinat. [Similitudo]

i *Propter multitudinem fornicationum.*] Subaudi, euenient omnia hæc Ninæ. Erat quippe ciuitas illa libidinibus obscœnisque voluptatibus dedita. Vel accipitur fornicatio pro idolorum cultu: infinitos enim deos colebāt Niniuitæ, ad quorum cultum, impiáque superstitionē varias nationes prouocabāt. Reddit Nahum causam interitus tantæ hominum multitudinis, quia multis ac vanis idolis cultum, soli Deo debitum, tribuebant, & ipsum verum Deum pro nihilo putabant. Sumi autem fornicationem pro idulolatria iudicat illud Sapientiæ 14. *Initium fornicationis initiū idolorum est.* Vnde fornicari idem est sæpenumerò quod idola venerari, vt capite Exodi 34. *Ne fornicati fuerint cum diis suis.* Et paulò pòst: *Ne fornicari faciant filios suos in deos suos.* Et Leuitici vigesimo: *Vt fornicentur cū Moloch.* Et psal. 72. *Perdidisti omnes, qui fornicātur abs te.* Huiusmodi sunt Lutherani, qui ecclesia Christi repudiata in hæreses intolerabiles inciderunt, & cum impietatibus suis se copularunt.

k *Meretricis speciosæ & gratæ, & habentis maleficias.*] Cōparat Ninam cum muliere pulchra, quæ domum suam patefacit obscœnæ omnium cupiditati, quæ ad turpes voluptates homines inuitat. Illa enim varias gentes ad deorum suorum cultum inuitabat, & veneficiis ad hunc effectum, artibúsque magicis vtebatur. Eadem ratione ductus Esaias capite primo de Hierosolyma loquēs: *Quomodo,* inquit, *facta est meretrix ciuitas fidelis?* Et Ezechiel 16. *Propterea meretrix audi verbum domini.* Et Ioannes Apocalypsis decimonuno Babylonem, hoc est improborum cœtum, & ciuitatem cōfusionis meretricem magnam appellauit.

l *Ecce ego ad te, dicit dominus exercituum.*) Sēsus est: quoniam tu ô Nina es multorum deorum cultrix, & augurum ac ariolorum fautrix, & vero Deo cōtempto plurima idola coluisti, ad quorum cultum gētes alias excitasti, veniam ego contra te, inquit Deus, te grauiter puniens & euertēs. Venturi erant ad illam vastandam Babylonij: & Deus ait se esse ad illam perdendam venturum. Nam illo ita permittente & ordinante erat ciuitas illa per Babylonios ad exitium & vastitatem vocanda. De malo pœnæ ait Amos tertio: *non esse malum in ciuitate, quod Deus non faciat.* Hæc verba Nahum fuerunt etiam capiti secundo mandata.

m *Reuelabo pudenda tua ante faciem tuam.*) Id est, fimbrias tuas puluere & luto cōtaminatas reiiciam in faciem, vt pudenda tua detegantur: quod est spectaculum mulieri ignominiosissimum. Acsi dicat: ita te castigabo, vt maneas infamis. Vel ita: ponam ante oculos tuos flagitia tua, vt ea videas & detesteris. Sic psal. quadragesimonono: *Arguam te: & statuam contra faciē tuam.* Hoc est, conuincam te, & ostendam te tibi, vt tibi displiceas: quod faceres, si te videres. Quod posuisti post dorsum tuum, ponam ante faciem tuam: vt ea videns erubescas. Ita Augustinus locum illum interpretatur: & post illum Petrus Lombardus, qui est doctorum antiquorum veluti echo, & vocis repercussio. Hoc est hominum ingenium non aspicere flagitia sua, aliena autem inquirere, perspicere, & explorare. Qui portat pondus aliquod super caput, non illud cernit: cernunt autem alij: ipse autem aliorum onera intuetur. Sic nos non videmus peccata nostra, sed aliorum, ipsi autem non sua, sed nostra conspiciunt. Sunt enim peccata super caput iuxta illud psalmi trigesimo septimo. *Iniquitates meæ supergressæ sunt caput meum, & sicut onus graue grauatæ sunt super me.* Quibus verbis significat psalmographus se tanto flagitiorum pondere premi, vt vires illi ferendo pares non habeat. Cùm igitur peccata feramus super capita, ea minimè videmus. Ex quo efficitur, vt non intelligamus, quantum distemus ab illa pietatis & iustitiæ præsentia, quam Deus à nobis requirit.

n *Et ostendam in gentibus nuditatem tuam.* Aperiam Chaldæis interiora tua. Significat visuros esse Chaldæos thesauros, & recondita omnia ciuitatis Ninæ. Loquitur de illa, quasi de muliere comprehensa in adulterio: quæ solebat coram omnibus spoliari vestibus pretiosis, eiusque maleficia omnibus indicari. Sēsus est: afficiā te summa ignominia. Nā non solùm tibi, sed aliis prodā scelera tua. Hoc schemate vtitur Esaias ca. 47. cùm ait: *Reuelabitur ignominia tua, & videbitur opprobrium tuum.* Et Ezechiel sextodecimo. *Eras nuda, & confusione plena.* Et paulò pòst: *Reuelata est ignominia tua.*

o *Ponam te in exemplum.*) Vt scilicet videntes alij dedecus tuum & pœnas scelerum tuorum, quas daturus es, resipiscant & repudiatis flagitiis dirigant vitam ad certam rationis normā, officiorúmque momenta perpendant. Ita posterioris Par. 6. *Ponam eam in parabolam, & in exemplum cunctis populis.*

OBSERVATIONES EX *Hebræo in* CAPVT III.

ECce ego ad te, dicit dominus exercituum. *Pro domino, est in Hebræo* יהוה *nomen Dei quatuor literarum, quod Hebræi vocant ineffabile: aiuntque significare Deum quodam modo in natura sua. Ac re ipsa illis ineffabile est, quoniam eius mysterium non cognoscunt. Est enim in illo sacrosanctæ trinitatis sacramentum adumbratum. Vnde in translatione Chaldaica ita scribitur* ייי*: non quòd illud lex vetus silentio præterierit, sed quòd illi cæco furore obstinati errorem cum lacte nutricis suxerint. Locis enim propè infinitis mysterium hoc continetur, quorum vnum duntaxat citabo, qui est Deut. cap. 6. cuius ad literam hæc sunt verba:* Deus Deus noster, Deus vnus est. *Vbi ter nominatur Deus ad distinctionem personarum significandam, & vnus esse dicitur ad vnitatem naturæ ostendendam. Ita locum illum explanat Augustinus libro tertio aduersus Maximinum Arrianum, Alexander summus pontifex in epistola sua prima, Idacius Clarus in tractatione contra Varimandum, Anselmus Laudunensis in glossa interlineari, Gregorius Nyssenus in libro de cognitione Dei aduersus Iudæos. Theodoretus in libro de curatione Græcarum affectionum secundo, Petrus Galatinus libro secundo de arcanis catholicæ veritatis. Præter has ita locum illum interpretatur Rabbi Simon filius Iohai in libro, qui inscribitur Zoar, & Rabbi Menahem in capitu. 6.*

Deuteronomij, Pro exercituum, est in Hebræo Tsebaoth, in plurali à nomine צבא *quod significat exercitum. Quare rectè vulgatus noster interpres traduxit:* Dominus exercituum. *Pro quo septuaginta interpretes habēt κύριος παντοκράτωρ: hoc est, dominus omnipotens. Significat etiam nomen hoc Tsaba fortitudinem, & ornatum, & virtutem. Eo vtitur Dauid psalmo vigesimotertio cùm ait Dominus Tsabaoth, ipse est rex gloriæ, Pro quo Hieronymus vertit dominus exercituum, ipse est rex gloriæ, Itaque idem est dominus Tsabaoth, & dominus exercituū, & dominus virtutum. Hæ autē virtutes non sunt illæ, quas morales aut theologales appellamus, sed sunt fortitudines & exercitus. Per exercitus autem nō solùm hominum acies, sed astrorum, & angelorum significantur. Pro Angelorum copiis videmus sumi psalm. centesimo secundo:* Benedicite domino omnes virtutes eius, ministri eius, qui facitis voluntatem eius, *vbi per virtutes Dei, eiúsque ministros idem significatur. Pro stellarum & cœlorum ornatu psalmo trigesimo secundo accipitur, vbi scriptum est:* Verbo domini cœli firmati sunt: & spirito eius omnis virtus eorum. *Pro quo Hieronymus transtulit.* Omnis ornatus eorum. *Ita appellat diuinus vates solem, & lunam, & innumerabilem syderum tam vagantium quàm fixorum multitudinem, quibus ornatum vndique cœlum insatiabile mortalibus præbet spectaculum. Aspicis igitur nomen hoc Tsabaoth varias significationes habere: quæ possunt huic Nahum loco accommodari. Quot autem, & quæ sint nomina Dei, docet Hieronym. in epistola ad Marcellam.*

2 Reuelabo pudenda tua. *In Hebraico pro pudendis, est nomen* שול *xul, quod etiam significat fimbriam vestis. Qua ratione ductus Pagninus vertit:* Reuelabo fimbrias tuas. *Sed sensus est idem. Paraphrasis Chaldaica enodatrix difficilium locorum habet:* Discooperiam verecunda peccatorum tuorum. *Hoc nomine vtitur Esaias capitulo sexto cum ait:* Fimbriæ eius replebant templum. *Pro quo Latinus noster interpres rectè traduxit:* Ea quæ sub ipso erant, replebant templum: *volens hac verborum circuitione sensum diuini vatis apertius explanare: qui loquitur de Deo in solio cum maiestate sedente. Erant autem sub ipso non solùm fimbriæ, sed nitor & claritas: quā ob causam paraphrasis Chaldaica habet:* Splendore gloriæ eius repletum est templum.

3 Ponam te in exemplum. *Pagninus habet:* Ponam te tanquam inquinamentum. *Vatablus in commentariis:* Ponā te tanquam stercus. *Pro exemplo est in Hebræo* ראי *roi, quod hæc significat. Septuaginta habent exemplum, quos rectè imitatus est noster interpres. Potest rectè verti in spectaculum: vt scilicet alij te videntes resipiscant, habentes ante oculos propositum tuæ superbiæ & euersionis exemplum. Deducitur nomen hoc à verbo raah, quod significat spectare, & videre, vt capite Genesis vigesimonono.* Quæ Lia, concepto genuit filium, vocauitque nomen eius Ruben, dicens: Vidit dominus humilitatem meam. *Vbi pro, vidit, est in Hebræo verbum hoc raah. Per humilitatem verò intelligitur eius mæstitia, quòd à viro suo Iacobo despiceretur. Ruben autem idem est quod visionis, siue visæ filius. Vidit enim eam Deus oculis misericordiæ dans ei filium, quem ipsa cupiebat. Grata mulier ventris sui fructum Deo tribuit, eiusque beneficium in nominis filij impositione se recognoscere declarat. Vtitur verbo hoc Dauid psal. trigesimo, pro quo Latinus noster interpres transtulit respicere: cum ait.* Quoniam respexisti humilitatem meam: saluasti de necessitatibus animam meam. *Quod potest verti ex Hebraico:* Quoniam respexisti calamitatem meam, saluasti de angustiis animam meam. *His verbis in calamitate versatus seipsum roborat atque confirmat repetita temporis superioris memoria, quo eum Deus ab acerbis ærumnis & periculis liberauerat.*

---

[a] Et erit: omnis qui viderit te, resiliet à te: & dicet: Vastata est Niniue. [b] Quis commouebit super te caput? Vnde quæram consolatorem tibi? [c] Nunquid melior es Alexandria [d] populorum, [e] quæ habitat in fluminibus? Aquæ in circuitu eius, [f] cuius diuitiæ mare: aquę muri eius. [g] Æthiopia fortitudo eius, & Ægyptus, & non est finis. [h] Africa & Lybies fuerunt in auxilio tuo. [i] Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem: [k] paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum: [l] & super inclytos eius miserunt sortem, & omnes optimates eius confixi sunt in compedibus. Et [m] tu ergo inebriaberis, [n] & eris despecta: & tu quæres auxilium ab inimico. [o] Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis: si concussæ fuerint, cadent in os comedentis. [p] Ecce populus tuus mulieres in medio tui, [q] Inimicis tuis ad apertionē pandentur portæ terræ tuæ: [r] deuorabit ignis vectes tuos. [s] Aquam propter obsidionem hauri tibi: extrue munitiones tuas: intra in lutum, & calca subigens, tene laterem.

a *Et erit, omnis qui viderit te, resiliet à te.*] Id est, itaque fiet & eueniet, vt quicunque supplicium & dedecus tuum aspexerit, refugiat abs te, relinquens scelerum tuorum imitationem, ne similiter mulctetur.

b *Quis commouebit super te caput?*] Quasi dicat: nemo. Interrogatio affirmans obtinet vim negationis. Non erit, qui doleat vicem tuam, qui ingemiscat in tā graui vulnere, qui mœrore angatur, quòd tu dolore opprimaris, & funditus vasteris. Quin potius omnes dicent te esse iusto Dei iudicio punitam: nullúmque habebis consolatorem. De Hierosolymis ait Ieremias Threo. 1. *Non est, qui consoletur eā ex omnibus charis eius.* Commouere caput super aliquem signum erat commiserationis. Ideo Iob cap. 16. *Vtinam,* inquit, *esset anima vestra pro anima mea, consolarer & ego vos sermonibus, & mouerem caput meum super vos.* Non est mirum crudeles Niniuitas non inuenisse, qui eos mœrore leuarent, & solatio aliquo mulcerent: siquidem viri pietate omnique virtute & sapientia pręstantes in ærumnis versati nullum aliquando inueniunt consolatorem. Id expertus Ieremias dicebat in prima lamentatione. *Ego plorans, & oculus meus deducens aquam, quia longè factus est à me consolator.* Multi qui in rebus secundis & ad voluntatē fluentibus permultos habebant amicos, posteà incenses in ærumnis nullos inuenerunt. Mūdi amor est veluti sol inter nubes, qui vehementer ardet, sed parum durat, nonquámque stabilis perseuerat.

Threo. 1.

Similitudo

c *Nunquid melior es Alexandria populorum?*] Acsi dicat. Sensus est. Si Alexandria celeberrima & munitissima quondam vrbs Ægypti expugnata fuit à Chaldæis, & funditus euersa, quia non potuit illis Deo ita volente resistere, qui fieri potest, vt tu, quæ inferior, minusque ad resistendum apta & parata, eorundem manibus iramq; diuinam declines? Hæc ciuitas fuit olim vocata No, & ita vocatur Hebraicè hoc loco Nahum: quæ fuit à Chaldæis prius vastata quàm Nina.

Nina. De illius euersione locutus est Ierem.cap.46.& Ezech.30. Sed multos post annos ab Alexandro Magno instaurata Democratis architecti opera vocata est Alexandria. Latinus autem interpres relicto nomine antiquo insueto, quod erat ab obliuione ferè extinctum, illam eo nomine appellat, quod tunc erat notius & celebrius. Eodem modo Moses cap. Gen.12. loquens de Abrahamo: *Transgrediens*, inquit, *ad montem qui erat contra Orientem Bethel, tetendit sibi tabernaculum suum, ab Occidente habens Bethel, & ab Oriente Hai.* Hoc est ad montem qui erat Orientalis ipsi Bethel. Et tamen locus ille adhuc non appellabatur Bethel, sed Luza: nam nomen hoc Bethel fuit illi posteà impositum à Iacob: vt Moses cap. Gen.28. testatur. Est autem Bethel, vt D. ait Hieronymus in libro de locis Hebraicis, oppidum situm euntibus Æliam de Neapoli in læua parte viæ duodecimo circiter milliario: vbi ædificata est ecclesia, vbi dormiuit Iacob pergens in Mesopotamiam: qui ei loco posuit hoc numen Bethel, quod idem est ac domus Dei. Sed solet diuina scriptura per anticipationem nominibus aliquando vti locorum. Idem fecit interpres noster Latinus cap. 46. Ierem Deum ita loquentem inducentis: *Ecce ego visitabo super tumultum Alexandriæ*, Et Exec.30. *Faciam iudicium meum in Alexandria.* Quibus in locis est in Hebraico No. Similiter Virgilius de Ænea loquens ait lib. primo Æneidos: Italiam fato profugus Lauináque venit littora,&c. Cùm tamen littora illa nondum appellarentur Lauina, cùm Æneas illuc classem suam appelleret. Nam vbi ille vxorem duxit Lauiniam, condidit vrbem in Latio à nomine vxoris Lauinium appellatam. Ex quo effectum est, vt littora illa Lauinia siue Lauina appellarentur. Qua de re poteris Titum Liuium lib. 1. ab vrbe condita videre.

d *Populorum.*) Hoc est, populosa, vt ita dicam: erat enim celeberrima magnam hominum multitudinem continens, multósque sibi sublectos populos coercens. Paraphrasis Chaldaica habet: Alexandria magna.

e *Quæ habitat in fluminibus.*] Id est, quæ est iuxta fluuios sita. De illa ait in hunc modum diuus Hieronymus in libro de locis Hebraicis Act. Apostolorum: Alexandria ciuitas Aegypti quæ quondam No dicebatur, inter Ægyptum, Africam & mare quasi claustrum posita est. Solinus capite quadragesimo quinto ait eam esse non longè ab ostio Nili fluminis. Sita est iuxta Nilum & mare & lacum Mareoticum. Ostendit hoc loco diuinus vates eius situs amœnitatem, & munitionem: erat enim natura, situ, mœnibus, & descriptione ædificiorum ornatissima. Vide Iustinum li.11. Plin.lib.5. Quintum Curtium lib. 4. rerum gestarum Alexandri, & Diodorum Siculum in Bibliotheca.

f *Cuius diuitiæ mare.*) Hoc ait, quia mari multæ pretiosæque merces vehebantur. Sequitur. *Aquæ muri eius.* Hoc est, aquis veluti muris cingebatur: Vel aquæ eius muros circundabant.

g *Aethiopia fortitudo eius & Aegyptus.*] Id est, erat Æthiopia fœdere coniuncta cum Alexandria, quia erat Ægypti metropolis & regia: quare Æthiopia & tota Ægypti regio eidem Alexandriæ opem ferebant, eamque reddebant fortitudine præstãtem. Sequitur: Et non est finis: Hoc est, cuius fortitudo videbatur infinita. Vel cuius ciues erant infiniti. Septuaginta habent: Et non est finis fugæ tuæ. Id est, fugient ciues tui infinitè. Æthiopia sumitur aliquando pro gentilitate, vt psalm.67. *Aethiopia præueniet manus eius Deo.* Hoc est, festinabit dare manus & obedientiam Christo vero Deo, cuius fidem & cultum acceptura est. Hic autem pro ea sumitur Aethiopia, quæ iuxta Ægyptum est: de qua loquitur Daniel capite 11.

h *Africa & Libyes fuerunt in auxilio tuo.*) Alloquitur Alexandriam, acsi dicat: Africa & Libya tibi opem & præsidium attulerunt. Africa regio est latissima, vna ex tribus præcipuis mundi partibus: quæ ad Oriente Nilo fluuio, ab Occasu mari Atlantico, à Meridie mari australi, ab Aquilone mari Mediterraneo terminatur. At quædam huius Africæ pars dicitur Africa minor, de qua hic loquitur Nahum. Lybia etiam pro Africa aliquãdo sumitur in vniuersum: sed hic pro quadam Africæ parte accipitur, quæ appellatur. Mareotica. Qua de re ea poteris videre, quæ in nostris in Danielem commentariis diximus, verba illa capitis vndecimi explanantes: Per Libyam quoque & Aethiopiam.

i *Sed & ipsa in transmigrationem ducta est in captiuitatem.*] Hoc est, nihilominus tamen ipsa Alexandria capta fuit, & euersa: eiusque captiui ducti sunt in Chaldæam. Nam etsi habebat auxilium humanum, carebat tamen diuino. Ostendit hic locus non esse nobis viribus ac præsidiis humanis nitendum. Aspicis quam parum prosit hominum auxilium contra Dei voluntatem, quantique ponderis sit præsidium Dei. Id intelligens Moses cecinit Exod.15. *Fortitudo mea & laus mea dominus, & factus est mihi in salutem.* Et paulò pòst: Currus Pharaonis & exercitum eius proiecit in mare. Et Dauid psal.19. *Hi in curribus, & hi in equis, nos autem in nomine domini Dei nostri inuocabimus. Ipsi obligati sunt, & ceciderunt: nos autem surreximus, & erecti sumus.* Quare non debemus in mundi auxilio totam spem figere & locare, sed in Deo: ad quem in calamitatibus nostris debemus tanquam ad arcem tutissimam confugere. Hac ratione ductus Iosaphath has ad Deum voces emisit, quæ sunt ca.20.li. posterioris Par.mandata: *Cùm ignoremus, quid agere debeamus, hoc solum habemus residui, vt oculos nostros ad te dirigamus.*

k *Paruuli eius elisi sunt in capite omnium viarum.*) Hoc est, pueri Alexandriæ in omnibus compitis fracti, collisi, & trucidati fuerunt. Cùm hostes eos ducere ob teneram ætatem non possent, ad lapides proiiciebãt. Id fecerunt Babylonij Niniuitis: sed idem fecerunt Persæ Babyloniis, iuxta illud psalm. 136. *Beatus qui tenebit, & allidet paruulos tuos ad petram.* Cap.9.lib.4.Reg. scriptum est. *Paruulos eorum elides.*

l *Super inclytos eius miserunt sortem.*] Chaldæi super principes & magnates Alexandriæ miserunt sortes, quibus decerneretur, quos quisque captos abduceret. Et omnes fuerũt in vincula cõiecti. Hoc Aegypti exitium prædixit Esaias cap.18.& 19.& 20. Ierem. 46. Et Ezec.29.& 30.& 31.

m *Tu ergo inebriaberis.*) Redit ad vaticinationem ciuitatis Ninæ. Sensus est: Tu ô Nina repleberis similibus, vel acerbioribus calamitatibus. Et poculo iræ Dei eris ebria, & in tot ærumnis versata, vt sensum rationemque amittas. Vult summam Ninæ afflictionem significare. Ita Iere. Thren.3. *Repleuit*, inquit, *me amaritudine, & inebriauit absinthio.*

n *Eris despecta, & tu quæres auxilium ab inimico.*) Illi quos tu amicos tuos esse putabas, in quos beneficia contuleras, ita te in calamitatibus tuis derelinquent, & negligent, vt cogaris ad inimicos tuos confugere. Amicus propriam quærens vtilitatem, cuius amicitia non in virtute, sed in proprio emolumento consistit, est similis habenti arculam plenam suaui esca, ex malis cotoneis & saccharo confecta, eamque magnifacienti; qui postquam escam comedit atque consumpsit, vacuam arculam contemnit, & abiicit. Cùm vtilitas amicitiam conglutinat, eadem mutata dissoluit: quia solida & vera non erat amicitia. *Omni tempore di-*

Similitudo

bzit, qui amicus est: ait Salomon in Prouerbiis: *& frater in angustia comprobatur*. Solidæ amicitiæ sunt adamantinæ: quæ autem proprium respiciunt commodum, vitreæ. Sc̃isse autem Ninam amicorum suorum defectionem etiam Diodorus Siculus libro 3. testatur.

o *Omnes munitiones tuæ sicut ficus cum grossis suis.*) Tam facilè deiicientur in terram omnia mœnia atque propugnacula tua, quàm ficus arbos cum ficis præcocibus, qui excussi statim cadunt, & interdum in os excutientium, & qui eos deuorant & liguriunt. Comparat munitiones Ninæ plenas hominibus cum ficu plena grossis suis, quæ facilè euellitur, & ficus facilè colliguntur.

p *Ecce populus tuus mulieres in medio tui.*) Hoc est, ciues & habitatores mi erunt in te imbecilles & effœminati animum muliebrem gerentes. Notat eorum delicias, mollem & vmbratilem vitam: cùm danda opera sit, ne quid molle & effœminatum, fractumque fiat. Volens Deus ostendere futuram Iudæorum perniciem: *Dabo*, inquit apud Esaiam 3. *pueros principes eorum: & effœminati dominabuntur eis.* Fuerunt Hierosolymæ multi vnguentis pretiosis dediti: quod viros non decet. Lacedæmonij expulerũt ciuitate Sparta vnguētarios: eósque Solon in legibus suis prohibuit. Author est Athenæus lib. 15. c. 14.

q *Inimicis tuis ad apertionem pandentur portæ terræ tuæ.*) Inuehitur in homines deliciis deditos, qui hostibus portas vrbium aperiunt. Portę sunt sensus nostri, quos vitiis non debemus aperire: ne illud Ieremiæ 9. dicere cogamur: *Ascendit mors per fenestras nostras, ingressa est domos nostras.* De his portis ait Dauid psal. 9. *Qui exaltas me de portis mortis.* Dãda est autem opera, vt anima nostra sit porta illa orientalis, quam vidit Ezechiel, per quam solus Deus introibat.

r *Deuorabit ignis vectes tuos.*) Tantus erit impetus incēdij, quo ciuitas flagrabit, vt etiam vectes ferrei portarum vrbis liquefiāt. Vel ignis calamitatis consumet principes, qui vectes ferrei esse deberent.

ſ *Aquam propter obsidionem hauri tibi.*) Hoc est, iam instat oppugnatio: quapropter præpara, quæ tibi erũt tempore obsidionis necessaria. Irridet vanum Niniuitarum laborem, qui quæsituri erant aquam ad obsidionem, & extructuri munitiones, cùm nihil illis esset profuturum. His verbis ac minis hortabatur Nahum Niniuitas, vt relinquerent flagitia sua, & ad Deum cōfugerent: sed illi eum audire noluerunt, quòd essent sceleribus irretiti. Similiter Hebræi in Ægypto nolebant acquiescere Mosi eis dicenti, vt inde egrederentur: vt c. Exod. 6. scriptum est. Et causa quam ibi reddit scriptura, erat propter opus, quod faciebant ex lateribus terræ & paleæ. Eam ob causam peccatoribus concionatoribus non parent, ideo nolunt ex Ægypto, ex mundo, ex peccato, ex seipsis exire, quia eorum opera sunt terrena & vana ex luto & paleis, non ad cœlum aspirantia, sed terram intuentia.

t *Intra in lutum, & calca.*) Vt scilicet inde possis lateres conficere, quibus interrupta murorum reficias. Olim erant muri lateritij, præsertim vbi lapidum copia nō erat. At nos ingrediamur in lutum, hoc est, in nos ipsos per nostræ fragilitatis considerationem. Et cùm intellexerimus esse nos lutum & terram infrugiferā, deiiciamus superbiam nostram, domemus appetitiones, subiiciamus & conculcemus omnem nostram vanitatem. Hac consideratione motus Iob aiebat capite decimo. *Memento domine, quod sicut lutum feceris me, & in puluerem reduces me.* Vt ramus arboris quantò onustior est, & plures fert fructos, tantò magis deorsum fertur: ita vir pius quantò virtute & sapientia plenior est, tantò se dimissius inclinat & abiicit. Humilis deiicit seipsum, quia plenus est virtutibus cum sapientia coniončtis: superbus verò se extollit, quia vacuus est illis. At superbus irridetur: humilis verò honorem adipiscitur. Nam vt Salomon ait capite Prouerbiorum decimoquinto. *Gloriam præcedit humilitas.* Et capite vigesimono. *Humilem spiritu suscipiet gloria.* Et Iacobus Apostolus quarto: *Humiliamini in conspectu domini, vt exaltet vos.* Ideo se homines inflant, & in sublimē feruntur insolenter: quia vani & leues sunt. Nam in rebus naturalibus illæ altiùs ascendunt, quæ sunt leuiores, illæ autem deorsum libentiùs descendunt, quæ sont grauiores. Id licet in elementis videre: nam terra quòd sit grauissima, ima sede semper hæret complexa infimum mundi locum: post illam est aqua minus grauis: deinde aer leuis: postremò altissimum locum possidet ignis quòd sit leuissimus. Simili modo inter homines qui futilitatis summæque leuitatis sunt pleni, excelsiora loca occupare contendunt: ac quantò indigniores sunt, tantò ad altiores honorum gradus aspirant. Contrà verò viri pij ac graues humilitatem amplexantur: & à mundo despiciuntur. Id intelligens diuus Paulus dicebat capite 4. prioris ad Corinthios: *Tanquam purgamenta mundi huius facti sumus, omnium peripsema vsque adhuc.* Sed multò aliter se res habet apud Deum, qui ait: *Omnis qui se exaltat, humiliabitur: & qui se humiliat, exaltabitur.* Lapis pretiosus suapte natura inclinatur deorsum: sed peritus gemmarius eum à terra extollit: sic vir humilis se abiicit, sed Deus illum sursum effert. Ideo aiebat virgo Dei genitrix apud Luc. 1. *Deposuit potentes de sede, & exaltauit humiles.*

Similitudo

Similitudo

Luc. 14. Similitudo

ANNOTATIO.

1 Vastata est Niniue: quis commouebit super te caput? *Septuaginta habēt: Excelsus Niniue: quis eius gratiā iter suscipiet? Pro vastata est, in Hebræo est verbum* שדד *quod significat vastare & prædari. Vnde illud Esaiæ 33.* Væ qui prędaris, nónne ipse prędaberis? *Potest verti: Væ qui vastas, nónne ipse vastaberis? Ab hoc verbo est iaxudh, pro quo septuaginta transtulerunt dæmonium, quod animas vastet & spoliet: vt psal. 90.* Ab incursu & dæmonio meridiano. *Quod etiam potest verti: Ab incursu, & vastatore meridiano. Vel ab incursu vastatoris meridiani, Hieronym. habet: A morsu insidiantis meridie. Pagninus: A morsu, qui vastat meridie. Translator quem sequitur Ioannes Campēsis: A noxa, quæ meridie vastat. Paraphrastes quidam Chaldæus: A caterua dæmonum, qui nocent meridie. Id quod sequitur.* Quis commouebit super te caput: *hunc habet sensum.* Quis tibi condolebit? *Et ita habet Pagninus. In Hebræo non est caput: sed: quis commouebit super te? At vulgatus noster interpres addidit caput, vt sensus apertior redderetur. Verbum Hebraicum est* נוד *nudh, quod significat mouere, & auferre, vt capite Esaiæ 24.* Auferetur quasi tabernaculum vnius noctis. *Hoc est, mouebitur quasi tugurium pastoris, quod singulis noctibus de loco ad locum mutatur. Ita Ier. capite 50.* Moti sunt, & abierunt. *Hoc verbo vtitur Dauid psal. 69. pro contristari, cùm ait:* Sustinui, qui simul contristaretur, & non fuit. *Et Esaias quinquagesimoprimo:* Quis contristabitur super te? *Quare poterat verti locus hic Nahum.* Quis contristabitur super te? *Pro quo Symmachus habet:* Quis lugebit cum ea?

2 Cuius diuitiæ mare. *Pro diuitiis, est in Hebræo nomen* חיל *chayl, quod præter diuitias significat industriam,*

virtutem, fortitudinem, robur exercitum, antemurale, & fossam in circuitu murorum urbium. Pro industria sumitur capite Geneseos quadragesimoseptimo: Quod si nosti in eis esse viros industriæ, constitue illos magistros pecorum meorum. *Pro quo nos habemus: viros industrios. Chaldaica paraphrasis habet: viros fortes. Quæ omnia in idem recidunt. Illud psalm. 83.* Ibunt de virtute in virtutem: videbitur Deus deorum in Sion: *potest transferri. Ibunt de fortitudine in fortitudinem, videbitur Deus deorum in Sion. Hoc est, ob admirabilem animi alacritatem inter eundum ad Dei templum vigebunt magis ac magis, & maiores vires in dies acquirent, donec perueniant ad Sionem, vbi est arca Dei collocata. Vel donec veniant ad cœlū, vbi videbunt Deum, quo æno sempiterno fruentur. Pagnin. traduxit: Ibunt de exercitu in exercitum. Sed melius, meo quidem iudicio, poterat vertere: Ibunt de diuitiis in diuitias. Hoc est de virtutibus in virtutes: quæ sunt veræ illæ opes, quæ animam amplificant, & diuitem faciunt. Hieron. Nebiensis, & Pratensis nobiscum vertunt virtutem. Sed sumitur virtus pro vi & fortitudine. Pro antemurali sumitur Thren. secundo:* Luxitque antemurale. *Quare poterat verti locus hic Nahum: Cuius antemurale mare erat. Vel cuius fossa erant mare. Habebat enim urbs illa mare pro fossis.*

3. Erit despecta. *Pagninus habet: Eris abscondita. Subauditur, præ nimio metu. Alij vertunt: Eris obscurata. Hoc est, in obscuro, & silentio iacebis. Pro quo rectè vertit Latinus noster interpres: Eris despecta. Ac eodem modo habent septuaginta interpretes. In Hebraico est verbum* עלם *halam, quod significat abscondere, despicere, & iniquè agere. In hanc vltimam significationem sumitur psalmo vigesimoquinto:* Cum iniqua gerentibus non introibo. *Pro quo poteris traducere:* Cum abscooditis non introibo. *Hoc est cum hominibus vafris & fraudulentis non communicabo, pro abscondere sumitur psalmo 44.* Ipse enim nouit abscondita cordis: *Ab hoc verbo deducitur illud, quod est in psalmi noni inscriptione: Pro occultis filij. Hoc est, psalmus hic continet res arcanas & absconditas Iesu Christi, qui est verus Dei filius vnigenitus iuxta illud ipsius domini apud Ioannem octauo:* Si filius vos liberauerit, verè liberi eritis. *Deriuatur etiam à verbo hoc* עלמה, *quod nomen virginem absconditam significat: quo vtitur Esaias septimo cùm ait:* Ecce virgo concipiet, & pariet filium. *Hinc* עלמות *significat pueritiam, & sæculum: vt psalmo quadragesimoseptimo:* Ipse reget nos in secula, *pro quo Pagnin. in Thesauro transfert: Ipse ducet nos sicut in pueritia. Acsi dicat populus Israeliticus: Ita Deus nos modo ducet: si confugerimus ad illum quemadmodum à pueritia, cùm nos eduxit de Ægypto à tyrānide populi barbari. Potest verti: ipse ducet nos in absconditū. Hoc est, ipse Deus noster abscōdet nos ab inimicis nostris, tā animi, quā corporis, ne ab illis offendamur. Vnde Dauid ps. 26.* Quoniā, *inquit,* abscondit me in tabernaculo suo in die malorum: protexit me in ascondito tabernaculi sui. *Et psalmo trigesimo de viris pijs loquens:* Abscondes eos in abscondito faciei tuæ à conturbatione hominum. *Et octogesimosecundo.* Cogitauerunt aduersus absconditos tuos. *Pro quo nos habemus: Cogitauerunt aduersus sanctos tuos. Nam cùm viri pij sint absconditi & protecti à Deo, rectè vulgatus noster interpres cum septuaginta interpretibus vertit sanctos: cui respondet Campensis ita habens: Qui occultè protectioni tuæ concrediti sunt. Illis ait Apostolus tertio ad Colo.* Vita vestra abscondita est cum Christo in Deo. *Sed nemo pietatis expers percipit animo, ne suspicatur quidem, quam secura sit eorum vita, qui veram illam iustitiam colunt, quæ in imitatione Christi consistit. Hos tuetur Deus non quòd in nullis calamitatibus versentur, sed quod afflicti nulla improborum hominum vexatione, de tranquillitate animi depellantur. Quare in medijs calamitatibus & ærumnis versati nec calamitosi sunt, nec ærumnosi, nec infœlices. Nam quamuis corpore crucientur, non tamen cruciatur virtus, non grauitas, non fides, non constantia: non denique animus ipse, qui virtutum præsidio septus nullo modo expugnatur. Imò nec mortem ita timent, vt propter eam ab itinere recto separentur.*

---

[a] Ibi comedet te ignis: peribit gladio,[b] deuorabit te vt bruchus: [c] congregare ergo vt bruchus, multiplicare vt locusta. Plures fecisti negotiationes tuas, quàm stellæ sint cœli. Bruchus expansus est, & auolauit. Custodes tui quasi locustæ: & paruuli tui quasi locustæ locustarum, quæ considunt in sepibus in die frigoris: sol ortus est, & auolauerunt, & non est cognitus locus earum, vbi fuerint. [d] Dormitauerunt pastores tui rex Assur: sepelientur principes tui: [e] latitauit populus tuus in montibus, & non est, qui congreget.[f] Non est obscura contritio tua: [g] pessima est plaga tua: [h] omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te: [i] quia super quem non transibit malitia tua semper?

a *Ibi comedet te ignis.* Id est, in munitionibus tuis incendio flagrabis. Loquitur de flamma & incendio vrbis. Nonnulli vt gladios hostium fugerent, inciderunt in flammas, à quibus fuerunt consumpti. Vt pauidi cerui dum iacula venatoris declinant, fortissimis retibus implicantur, vbi capiuntur & pereunt: sic multi vt ab vno eripiantur periculo, in aliud incurront. Vnde Latinus poeta: Incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdin. Vel sumitur ignis pro ira Dei, vel pro afflictione. Variè enim sumitur ignis, vt videre licet apud Cyrillum contra Iulianum 10. apud Ambros. 4. Hexameron, apud Isychium in Leuit. 16. apud Clementem Alexādrinum 1. stromatum, apud Georgium Venetum cantico 1. tomo 4. capite 7. apud Rupertum in Mich. 6. apud Gœuschelium in libro de Tropis, apud Laurentium à Villa Vincentio in libro de phrasibus.

Similitudo

b *Deuorabit te vt bruchus.* Eodem modo Esaias primo: *Gladius meus deuorabit vos:* ait dominus. Quemadmodum messis à brucho deuoratur, ita tu à furentibus hostibus reuocaberis. Bruchus est vermis è locustarum genere, sine alis tamen, herbas, & segetes, & arborum frondes arrodens, nihil relinquens viriditatis. Solet multitudo bruchiorum in singulari bruchus appellari, vt psalm. 140. *Dixit, & venit locusta, & bruchus, cuius non est numerus.* Eodem modo cap. Esai. 33. & Ioelis 1. Figura est syllepsis in diuinis literis vsitata.

c *Congregare ergo vt bruchus.* Per irrisionem hæc dicuntur. Sensus est: Congrega igitur ô Nina infinitatem militum instar bruchorum & locustorum, vt te possis ab exercitu Babylonico tueri. At peribis profectò. Quemadmodum bruchi infiniti congregantur, similiter & locustæ, sed fugiunt: & veniente hyemis tempestate pereunt: sic vos Niniuitæ etsi innumerabiles estis, conferetis tamen vos in fugam ob hostium

metum :sed veniẽte procella Babylonici exercitus interitibitis. Magnates & custodes tui ô Nina erunt veluti locustæ locustarum: hoc est, erunt infiniti. Quidam has locustas locustarum referunt non ad numerum, sed ad magnitudinẽ earum, quæ longiùs volant. Quasi dicat: Longiùs fugient plebeij, quàm nobiles, qui diuitiis impediti prius occidentur.

d *Dormitauerunt pastores tui rex Assur.* Pastores vocat consiliarios regis, duces, magnates, iudices, magistratus, & omnes, qui rempublicam gubernandam suscipiunt. Deducitur vocabulum hoc Hebraicum à verbo ragga, quod pascere significat, cogitare, & consulere. Vnde principes, senatores, & optimates pastores appellantur. Ita eos appellat Esaias capite sexagesimotertio. *Vbi est, qui eduxit eos de mari cum pastoribus gregis.* Vbi loquitur de admirabili transitu maris Rubri, quando Deus Hebræos cum principibus suis mirabiliter liberauit. *Ipse Esaias* 44. regem Cyrum pastorem vocat. Et Ieremias 10. omnes iudices & magnates quibus est iustitiæ munus commissum, vocat pastores, cùm ait: *Stultè egerunt pastores.* Et vigesimosecundo: *Omnes pastores tuos pascet ventus.* Pro quo paraphrasis Chaldaica habet: *Omnes gubernatores tui dispergentur in omnem ventum.* Id est, leuiter & facilè mouebuntur, ac si ventus illos expulisset. Potest ita etiam locus ille explanari: Præsides tui molientur res friuolas & vanas. Vel oblectabuntur vanitatibus, ac veluti cameleontes vento sustentabuntur. Vbi vides principes, gubernatores & consiliarios appellari pastores. Sed duo sunt pastores, ad quos alij possunt reduci, alter est Christus pastor bonus, alter dæmon pastor malus: nos autem oues. Sed oues cognoscunt sibilum proprij pastoris, cui obediunt. Vis scire cuius pastoris sis ouis? attende cuius sibilo obedias. Dicuntur autem pastores dormire, quando in republica leges nihil valent, iudicia iacent, maleficia sunt impunita, nullàque est iuris & æquitatis, quæ sunt vincula ciuitatis, memoria. Tunc dormiunt pastores, quando viri nobilitate, virtute, & sapientia præstantes sunt abiecti: contrà verò filij terræ, imperiti, scelerúmque maculis inquinati sunt ad honores euecti, & in magnis, illustribusque dignitatibus constituti. Volens ostendere Nahum fore, vt rex Assyrius præceps rueret in exitium & perpetuum dedecus, satis esse existimauit dicere, dormire pastores eius. Pastores regni appellat pastores regis, quia & regno, & regi debent consulere. Ex somno & desidia consiliariorum, rectorum, magistratuum, ac pontificum dimanat totius regni pernicies, cùm ipsi seipsos pascunt, gregem autem non curant. Illis ait Deus apud Ezechielem capite vigesimoquarto. *Væ pastoribus Israel, qui pascunt semetipsos.* Et apud Zachar. 11. *O pastor & idolum derelinquens gregem.* Et apud Ierem. 2. *Pastores præuaricati sunt in me.* Et per Nahum hoc loco: *Dormitauerunt pastores tui.* De quibus ait Dauid psalm. 75. *Dormitauerunt, qui ascenderunt equos.* Suaui, sed pestilenti sireuum, hoc est voluptatum cantu deliniti, ouium pastum pro nihilo putarunt, séque inertiæ somno dediderunt. Dormiens Samson amisit fortitudinem: dormiens rex Saul amisit scyphum & hastam: dormiens dux Sisara fuit interfectus. Dormiente Iona orta est in mari tempestas: dormientibus hominibus venit inimicus homo, & seminauit zizania. Quare vigilandum nobis est, iuxta illud seruatoris nostri apud Matth. 26. *Vigilate, & orate, vt non intretis in tentationem.* Et iuxta illud Petri apostoli capite quinto epistolæ suæ prioris: *Sobrij estote, & vigilate: quia aduersarius vester diabolus circuit, quærens quem deuoret.* Et iuxta illud diui Pauli sexto prioris ad Corinthios. *Vigilate, state in fide, viriliter agite.* Atteuum Ecclesiasticus 32.

[margin: Iud. 16. 1. Re. 28. Iudic. 4. Matt. 13]

Qui vigilauerint ad illum, inuenient benedictionem. Et Ioan. 12. Apocalyp. *Beatus qui vigilat.* Si omnes vigilare debent, quantò magis principes, senatores, pontifices, & cæteri pastores, qui clauum regni tenere & gubernacula reipublicæ tractare voluerunt? Hi omnibus prouidere debent, & non solùm magnarum rerum, sed etiam exiguarum habere rationem. Quam ob causam sunt semper diuinum fauorem imploratu-ri. Vt in aere innumerabiles sunt atomi, quas domi non cernimus etiam apertis fenestris, nisi solis radio adueniente, domumque intrante: sic multa sunt in vita minuta, & exigua, sed digna animaduersione, quæ magnates, principes, & pontifices per se sine luce diuini fauoris non aspiciunt, quæ radio cœlestis gratiæ intuetur. Quare debent diuinum auxilium quærere: & corporis ac animi oculis vigilare. Leo animalium rationis expertium princeps, nunquam dormit, vt Maneth. ait Ægyptius: aut certè parcissimus est somni, vt nonnulli asserebant veteres Ægyptij, qui per leonem vigilantiam significabant, qui magis videntur accedere ad veritatem: existimat enim Aristot. incredibile esse, animal aliquod perpetua vti vigilia. Nec solùm apud Ægyptios, sed etiam apud Christianos fuit leo typus ac signum vigilantiæ. Vnde non immeritò, vt Gaudent. Merula libro tertio memorabilium annotauit, pro foribus templorum marmoreas leonum imagines videmus appositas. Illis significabant prisci homines illi oportere principes, pontifices, & sacerdotes vigilare. Debet pastor pluribus oculis abundare quàm Argus, quem homines eruditi factis fabulis memoriæ prodiderunt pastorem fuisse multis oculis præditum, sed perpetam custodisse Inachi filiam: eámque ob causam fuisse vita priuatum, eiúsque oculos caudæ pauonis insertos esse. Oculos enim non videntes nihil refert in capite, potius quàm in cauda collocari. Ac vt oculi illi nihil profuit pauoni ad videndum, nisi ad vanam rotam faciendam: sic multi non habent præfecturam, munúsque gubernandi ad vigilandum, sed ad vanitatem suam ostendendam. Volentes poetæ significare esse principibus, magistratibus, ac pontificibus vigilantiam magnopere necessariam, finxerunt regem Aetam tradidisse vellus aureum draconi multis oculis abundanti custodiendum: quod intelligeret in custodia illius velleris esse regni sui salutem constitutam. At Iason consilio Medeæ vsus consopiuit draconem: & coniecto in eius oculos puluere quodam vellus aureum diripuit. Vellus aureum est iustitia, quam rex tradit magistratuum cœtui, veluti multorum oculorum draconi. Sed quid prodest cœtum illum multos oculos habere, si iniectis in illos pulueribus munerum, & affectionis corruptæ consopiuntur? Dormientibus autem iudicibus, prætoribus, consiliariis, & magistratibus, aufertur iustitia, diripitur æquitas, & regnum penitus euertitur: aut saltem labefactatur. Perpende quanti ponderis sint pastorum vigiliæ & excubiæ. Eximius pastor Iacob capite Geneseos 31. *Die noctúque* (inquit) *æstu vrebar & gelu: fugiebatque somnus ab oculis meis*: Principes sunt pastores, vt hoc loco eos vocat Nahum: suntque custodes populi vt paulò antè eos vocauit. Et Esaias capite 63. inducit Deum ita loquentem: *Super muros tuos Ierusalem constitui custodes: tota die ac nocte non tacebunt.* Et 56. vocat eos speculatores. Eodem modo Ieremias 6. Et Ezech. 3. & 33. Et diuus Luc. 2. *Pastores, inquit, erant in regione eadem vigilantes, & custodientes vigilias super gregem suum.* At nunc nonnulli quærunt magistratus non ad vigilandum, sed ad dormiendum: quærunt honorem muneris: laborem autem eius foras reiiciunt. Adipiscuntur dignitates ambitu conquisitas. Vt polypus induit colorem scopuli, cui adhæret,

[margin: Similitudo. Similitudo. Similitudo.]

hæret, vt pisces capiat, quibus parat insidias, vt ait li. 1. de varia historia Aelianus: sic nonnulli seruiunt tempori: & vt alios decipiant, conformant ingenium suum illorum ingeniis: ac vt eorum acquirant vota, colorem voluntatis eorum imitãtur. Scio tamẽ multos esse, qui non solùm non affectant dignitates: sed respuunt illas quas nullo modo recipiunt: & alios, qui etiam si illas recipiant, inuiti tamen id faciunt: & rectè munus suum gerunt, præclaréque rempublicam administrant. Dant enim operam, vt vigeat iustitia, & religionis obseruantia: perpurgãt & illustrant rempublicam, & summam ducunt amplitudinem. Sed accidit aliquando: vt quãtò rectior & præstãtior est princeps & pontifex, tantò pestilentiores sint subditi.

Similitudo. Quando corpus adeò grauiter & vehemẽter ægrotat, vt virtus naturalis iam imbecilla & oppressa nõ possit ei opem ferre, nec corruptioni resistere, parũ prodest medicina: non solùm enim effectum suum non assequitur, sed etiam corpus tabe cõfectum eam respuit. Eodem modo cùm respublica est tanta ægritudine & morũ deprauatione labefactata ac corrupta, vt virtus penitus contempta & abiecta, nullam iam vim habeat ad resistẽdum vitiis, parum aut nihil prodest optimus gubernator: non enim emendare potest flagitia, tumultus, seditiones, falsa testimonia: quin potius scelerati ac furentes homines eum ex se expellunt, in illum inuehuntur: & falsa crimina quasi tela iaciunt, & clarissimum lumen extinguere conantur. Id contigit diuinis vatibus, excellentibus pastoribus, Christi Apostolis, virisque apostolicis Athanasio, Hilario, Chrysostomo, & multis aliis, qui præstãtibus ingeniis in vita humana diuina studia coluerunt, nomenque suum immortalitati commendarunt. Hi fuerunt pastores vigilantes, ab illis dissidentes, de quibus hoc loco ait Nahum: *Dormitauerunt pastores tui*. Fortasse accipitur hic dormitare pro ignorare, vt cùm dicimus. Bonus quandoque dormitat Homerus. Vel pro excedere vita: in quam significationem sumitur dormitare & dormire, vt ait Chrysostomus locum illum Matthæi explanans 25. *Dormitauerunt omnes, & dormierunt*. Hoc est mortui sunt omnes illi ante diem iudicij. Et cap. 2. lib. 3. Regum: *Dormiuit Dauid cum patribus suis*. Et Matth. 27. *Multa corpora sanctorum qui dormierant, resurrexerunt*. Et 15. prioris ad Corinthios: *Ex quibus multi manent vsque adhuc: quidam autem dormierunt*. Erit igitur sensus verborũ Nahum. Migrabunt ex vita ô rex Assyriæ pastores tui & magnates. Vt sit præteritum pro futuro. Huic expositioni fauet, quod proximè sequitur: *Sepelientur principes tui*: vt sit prioris explanatio. Ac si dicat: Facile vincent Babylonii, quandoquidem in principio belli morientur nobiles tui, & tumulis mandabuntur. Vel ita: Tãtus erit pastorum ac ducum tuorum pauor vt maneant stupidi veluti dormiẽtes, & quasi mortui atque sepulti.

e *Latitauit populus tuus in montibus*. Hoc est, metu perculsus fugiet ad loca aspera: quæ videantur ab accessu hostium tuta: vbi erunt multi dispersi, & in variis locis absconditi. Et non erit dux, qui eos congreget & adiunet: *percusso enim pastore disperguntur oues*, vt scriptũ est cap. Zach. 13.

f *Non est obscura contritio tua*. Id est, non erit occultus dolor tuus. Loquitur cum Assyriorum rege.

g *Pessima est plaga tua*. Vulnus tuũ erit grauissimum, summa erit calamitas tua. Similis modo Ieremias capite 30. inducit Deum populo Israelitico ita loquentem: *Insanabilis est fractura tua, pessima est plaga tua*. Deus vult homines ad se adducere aliquando beneficiorum aqua: sed illi magis ea durescunt similes ceræ, quæ aqua redditur durior. Videns autem id Deus, eos liquefacit igne calamitatis, vt aut conuertantur ad ipsum, aut aliis in exemplum proponantur. Id quod fecit Niniuitis. Sumitur igitur plaga hoc loco pro calamitate. Potest sumi pro peccato obstinationis, de quo illud intelligitur Michææ. 1. *Desperata est plaga eius*. Et pro quocunque peccato mortifero: vt Iere. 10. *Va mihi super pessima plaga mea*. Et Esaiæ 1. *Vulnus & liuor & plaga tumens non est circumligata*. Vnde per decem plagas Ægypti peccata contra decem Dei præcepta significãtur. De plagæ significationibus vide Origenem homilia 8. in Leuiticum, & 4. in Exod. Hieronymum in cap. 1. Esaiæ, Gregorium in cap. 6. lib. 1. Reg. Basilium homilia habita in Lacizis, Augustinum de plagis Ægypti sexta homilia, Hysichium in Leuiticum, Bedam in Exodum, Chrysostomum aduersus Iudæos Oratione quinta.

Zach. 13.

h *Omnes qui audierunt auditionem tuam, compresserunt manum super te*. Vel vt alij habent codices: complosẽrũt manum super te: Hoc est, Quicunque audierint perniciem tuam, & famam calamitatis tuæ ô Assyriorum rex, non solùm non medebuntur tibi, nec afficientur mœrore, sed etiam gestient lætitia, quam manuum sonitu & plausu significabunt. Solent enim, qui gaudio efferuntur, plaudere manibus. Vnde Dauid psalm. 46. *Omnes*, inquit, *plaudite manibus, iubilate Deo in voce exultationis*. Quibus verbis Apostolorum cœtus gaudio exultãs ob victoriam adeptam, verámque religionem toto terrarum orbe propagatam omnes nationes hortatur ad plausum, & gratias Deo agendas, eiúsque laudes celebrandas. In hanc significationem sumitur ab Esaia ca. 55. cùm ait: *Omnia ligna regionis plaudite manu*: per ligna regionis homines intelligens. Et Thre. *Plauserunt super te manibus*.

i *Quia super quẽ non transijt malitia tua semper?* Hoc est, quoniam semper omnibus infestus fuisti & inimicus. Ac offendens omnes non das operam, vt à te læsi & lacessiti, aliquo tuo publico beneficio possint offensionem obliterare. Sed dices: Si Deus sciebat fore, vt rex ille Assyrius homines affligeret, cur hoc ordinauit? Quia sciebat eos futuros esse tales, vt mererentur affligi ob eorum scelera: vel quia cùm essent virtute præditi, illustrius ob tolerantiam præmium comparaturi erant. Vt non est reprehendẽdus magister, quòd faciat ferulam, qua pueros castiget: sic nec Deus, quòd homines creet, quos scit impios fore, quibus alios flagellet. Hæc est causa (vt inquit Basilius) quare Deus animalia venenata creauit. Hæc Nahum verba dicuntur Regi Ninæ, & possunt ipsi ciuitati accommodari. Rex enim & Niniuitæ omnes ob eorum scelera in varias & horribiles calamitates inciderunt. Illud est aduertendum impiorum maleficium & immanitatem non semper manere, sed transire, quam ob causam ait: *Super quem non transijt malitia tua semper?* Hoc iustos afflictos consolatur intelligere fluxam esse & caducam impiorum vitam & tyrannidem: illisque mortuis posse eosdem viros iustos ad gaudium & tranquillitatem redire. Id intelligens Esai. capite 14. loquens de interitu Nabuchodonosoris: *Conquieuit*, inquit, *& siluit omnis terra, gauisa est, & exultauit. Abietes quoque lætatæ sunt super te, & cedri Libani*. Vbi per has arbores homines significantur. Aspicis diuinum vatem Nahum terminare vaticinationem suam calamitatibus venturis in regem Assyrium, eiúsque ciuitatem Niniuem: nam tametsi Esaias & multi alij prophetæ post onera consolentur populum mœstum & afflictum, Nahum tamen nullam Niniuitis subdit consolationem, quia illi idola colebant, & Messiam minimè expectabant.

ANNOTATIO.

1 Pessima est plaga tua. *Septuaginta habent:* ἐφλέγμανεν ἡ πληγή σου. *Hoc est intumuit plaga tua. Intelligunt vulnus illud superbiam esse & arrogantiam, qua Niniuitæ tumebant: vanis enim opinionibus inflati sese efferebant, & asperos, difficiles, & imperiosos ostentabant. Superbia turgescit, sursum in aerem extollitur. Vnde psalmographus:* Superbia, *inquit*, eorum qui te oderunt, ascēdit semper. *Solet autem ascendere verborum arrogantium multitudine & insolentia. Vt tympanum vento plenum longius sonat, quàm si esset re aliqua graui & solida repletum: sic homo quantò est inanior, ventóque superbiæ plenior: tantò est loquacior, ac vanis verbis abundantior. Vnde apud Sophoniam quarto ait Deus.* Auferam de medio tui magniloquos superbiæ tuæ. *Et Dauid Psal.* 26 Os eorum locutum est superbiam. *Sed quemadmodum excelsi montes solent percuti fulmine, quod cæleste dicitur iaculum: sic superbi homines solent calamitate à Deo missa feriri, & diuini iudicij percussione prosterni. Id quod Niniuitis contigisse diuinus noster vates testatur.*

Psal. 73.

Similitudo

Similitudo

2 Compresserunt manus super te. *Septuaginta habēt: plaudent manus super te. Pagninus: Compleserunt manum super te. Sed ponitur præteritum pro futuro. Verbum Hebraicum est* תקע *thacagh, quod comprimere significat, & plaudere, & figere. Eo vitur Salom. Prou.17.* Stultus homo plaudet manibus suis. *Quod potest verti: Stultus homo figet manus suas. Hoc est, pro ære alieno spondebit, & obligabitur. Figere siue dare manum est fideiubere, seque pro aliquo vadem dare. Ita illud intelligitur Prouerb.22.* Noli esse cū iis, qui defigunt manus suas, & qui vades se offerunt pro debitis.

3 Quia super quem non transit malitia tua semper? *Pro malitia est in Hebræo* רעתך *à verbo* רעע, *quod significat malum esse. Potest esse à verbo* רעה *quod significat affligere. Quare potest verti locus hic. Quia super quem non transiuit afflictio tua? Hoc est, quis est, quem tu non afflixeris? Sed quia hoc verbum rahah significat etiam velle, potest esse sensus. Quia super quem non transiit voluntas tua semper? Hoc est impietas tua: voluntas enim impiorum impia est. Potest igitur nomen hoc* רע *deduci à verbo* רעע, *& tunc significat malum: & à verbo* רעה, *& significat voluntatem. Quamobrem id quod ait Dauid psalmo quinquagesimo:* Et malum coram te feci, vbi pro malo, *est vocabulum hoc raeh: verti potest:* Et voluntatem coram te feci. *Est enim voluntas propria omnium flagitiorum veluti radix & origo: & sphæra vitæ nostræ est centrum, à quo exeunt lineæ exitij nostri ad nostræ infelicitatis circumferentiam. Eam ob causam ait Ecclesiasticus cap.18.* A voluntate tua auertere. *Et Oseas 10.* Confundetur Israel in voluntate sua. *Et Christus Deus noster in euangelio authore Matth. capite 16.* Si quis vult venire post me, abneget semetipsum. *Id intuens D. Bernardus: Cesset, inquit, propria voluntas, & infernus non erit. Vt lactuca multæque aliæ herbæ salutares nisi mutent solum, fiunt syluestres, amaræ, & inutiles: sin autem ex vna terræ parte transferantur ad aliam, fiunt suaues, iucundæ, & excellentes: sic homines nisi propriam dimittant voluntatem, fiunt flagitiosi, & pestilentes, & barbari: sin autem eam relinquunt, & Dei voluntati parent, ab omni contagione impuritatis abstracti, & à seipsis auulsi omne vitæ gubernaculum tradunt diuino numini: ac magnopere curant ne obedientiam abiicientes animum perturbent, eiusque constantiam à sua sede deiiciant. Id voluit Deus significare, cum dixit Abrahamo Genesis duodecimo:* Egredere de terra tua, & de cognatione tua. *Quibus verbis ipse statim obediuit. Huius admirabilis obedientiæ exemplū hæc in re & in proprij filij immolatione voluit ipse Deus clarissimis monumentis testatum, consignatumque proponere hominibus, vt omnes illud ad imitandum perspicerent. Noluit Abrahamus sibi ipsi, sed Deo gerere voluntatem. Et quia in negotio Bersabeæ multò aliter se gesserat Dauid, agnoscens flagitium suum, ait Deo:* Et voluntatem *nimirum meam*, coram te feci. *Vbi vt diximus, est nomē raeh: quod & malum, & voluntatem significat. Eo vtitur Ecclesiastes capite quarto, cùm ait:* Multo melior est obedientia, quàm stultorum victimæ, qui nesciunt, quid faciunt mali *Quod potest verti: Quia nesciunt facere voluntatem, scilicet Dei, cui victimas immolant: cui deberent obedire. Reddit rationem, quare melior sit obedientia, quàm stultorum sacrificium: quia qui Deo parent, eius voluntatem gerunt, ac in virtutis actionem incumbunt: qui vero sacrificant contra Dei obedientiam, ei nō gerunt voluntatem, quin potius ipsum offendunt. Regi Sauli contra Dei præceptum sacrificanti dixit iustus Samuel, vt est capiti 4. lib. 1. Regum mandatum:* Melior est obedientia, quam victimæ, & & auscultare magis quam offerre adipem arietum. *Vnde seruator noster apud Lucam sexto:* Quid, *inquit*, vocatis me: domine domine, & non facitis, quæ dico? *Rationem cur melior sit obedientia, quàm sacrificium, reddit diuus Gregorius summus pontifex, quia per victimas aliena caro, per obedientiam verò propria voluntas mactatur. Hāc propriam voluntatem non occidit rex Assyriorum, ad quem Nahum has voces emisit.* Super quem nō transiit malitia tua, aut voluntas tua semper: *Sed quia Deo non paruit, fuit ab illo grauissimè punitus. Cur Deo non parebimus, cùm Christus Iesus verus Deus & verus homo ei paruerit? De illo ait diuus Paulus cap.2. epist. ad Philip.* Humiliauit semetipsum factus obediens vsque ad mortem, mortem autem crucis. *Voluit potius vitam: quàm obedientiam amittere. Ac volens significare se mortem sustinere, vt patri obtemperaret,* emisit spiritum capite inclinato: *est enim inclinatio capitis obedientiæ signum. Non solùm Deo, sed etiam hominibus in dignitate constitutis propter ipsum Deum parere debemus. Id negant hæretici nostri temporis, qui nec regi, nec eius ministris, quibus est reipublicæ gubernaculum commissum, volunt obedire. Id videmus modò in Gallia Christianissimo quondam regno: nunc autem Lutheranis, Caluinistis, Zuinglistis, cæterisque huiusmodi pestibus multis in locis pleno, vbi hi hæretici relinquunt & abiiciunt obedientiam: nec summo pontifici Iesu Christi vicario, nec Christianissimo Galliæ regi obtemperantes, Deo nec rationi, cui sunt subiecti lege naturæ. Imò aduersus ipsum pium, iustum, & catholicum regem commouent & conflant seditiones, concitant discordias, parant bella, edunt strages hominum catholicorum. O incredibilem audaciam! ô impietatem deplorandam! Falsa libertatis specie cæci ac furentes homines decepti exercent publica latrocinia, & alia impia maleficia, & nefaria scelera: & in perpetua ignominia versantur. Vt in seminibus est causa plantarum: sic huius pestis origo fuit impius Lutherus: cuius hæreses in officina Sathanæ conflatas infiniti homines perditi sequuntur. Et quod est intolerandum, aiunt se obedientiam reliquisse, noui testamenti doctrina maximè instructos. Vbi hoc legistis ô hæretici in nouo testamento? Nusquam quidem. Imò diuus Paulus in epistola ad Romanos contrarium docet: ita etiam ait cap. 13.* Omnis anima potestatibus sublimioribus subdita sit: non est enim potestas nisi à Deo, quę autem sunt à Deo ordinatæ sūt. Itaque qui resistit potestati, Dei ordinationi resistit. *Hæc Apostolus: vbi per omnem animam Hebræorum more intelligit omnes homines, quibus præcipit, vt subiecti sint regibus, & publicis magistratibus quemadmodū præcipit Deus: nam qui illis resistunt, Dei*

Eccles. 6.

Similitudo

Gen. 12.

2. Re. 12.

Ioan. 19.

Similitudo

præ-

dinationi resistunt. Quid apertius poterat dicere Apostolus? Et cap. 6. ad Ephesios: Serui, inquit, obedite dominis carnalibus cum timore & tremore in simplicitate cordis vestri, sicut Christo. Et cap. 13. ad Tit. Admone illos principibus & potestatibus subditos esse, dicto obedire. Et 13. ad Hebræos: Obedite præpositis vestris, & subiacete eis. Et D. Petr. Apostolorum princeps cap. 2. epistolæ suæ prioris: Subiecti estote omni humanæ creaturæ propter Deum, siue regi quasi præcellenti, siue ducibus tanquam ab eo missis ad vindictam malefactorum, laudē verò bonorum: quia sic est voluntas Dei. Et paulò post: Regem honorificare. Serui subditi estote in omni timore dominis, non tantùm bonis & modestis, sed etiam dyscolis. Quod verò dixit: Subiecti estote omni humanæ creaturæ: intelligendum est iuxta interpretationem, de qua agitur, nimirum de principibus & præsidibus, quibus est obediendum. Nam scholia Græca aiunt creaturam vocari ab Apostolo summos principatu & potestate. Per dyscolos verò intelligit magistratus prauos, asperos, & difficiles: quibus ait

Matt. 22.
Mar. 12.
Luc. 20.

tribuendam esse obedientiam propter Deum, & regi ac imperatori obtemperandum. Id præcepit dominus Iesus in euangelio, cùm dixit: Reddite, quæ sunt Cæsaris, Cæsari: & quæ sunt Dei, Deo. Nonne sunt perspicua hæc testimonia? Quis ea negabit, nisi fuerit tetris tenebris omnino coopertus? Et tamen negant ea Lutherani, quia horribili animi cæcitate, & diabolico furore rapiuntur. Obediuit mare Mosi, & sol Iosue, & illi nec præsidibus, nec regi, nec summo pontifici, nec ipsi Deo volunt obedire. Qui paret, seipsum vincit: & est hæc admirabilis excellensque victoria. De illa ait Salomon Prou. 21. Vir obediens loquetur victoriam. Apes obediunt regi suo, grues duci suo, oues pastori, mare influentiæ lunæ, globi

Similitudo

cœlestes primo mobili: omnia denique inferiora superioribus parent: solus superbus homo est, qui obedire recusat. Quemadmodum autem ferrum paret malleo, vitrum non item: sic viri humiles & sapientes præfectis obediunt, impij autem, superbi

Similitudo

& insolentes haudquaquam. Vt cera igne calefacta facilè flectitur, figurámque rei cui infunditur, recipit, quod sine igne non facit: sic qui sunt igne diuini amoris incensi facilè obediunt, & voluntati præsidũ accommodantur. Ipsi enim præsides ministri Dei sunt: & qui illis paret. Ante legislationem præcipiebat Moses nonnulla Hebræis, quæ illi seruare nolebant. Et Deus dixit illis Exodi 17. Vsquequo non vultis custodire mandata tua: Non dixit: mandata Mosis: sed mandata mea. Præsidis mandata honesta & iusta Dei esse censenda sunt. Vnde Christus dominus apud Luc. 10. cùm præsulibus loquens: Qui, inquit, vos audit, me audit: & qui vos spernit, me spernit. Quid est præstantius, quid gloriosius, quàm pro Christo parere hominibus, & propriam voluntatem voluntati præfecti subiicere? Hoc est excellens quoddam sacrificium, & admirabilis triumphus. Multi viri virtutis & sapientię ornamentis exculti in Gallia, Germania, & Britannia nostra hac memoria pro hac veritate defendenda, & ecclesiæ sanctæ Romanæ catholicæ obedientia sustentanda fuerunt ab hæreticis interfecti: sed morte illa immortalitatem consecuti sunt in æterna beatitudine: & in hac vita nulla ætas de illorum laudibus conticescet. Qui erunt homines tã inculti, qui eos non efferant laudibus? quæ tam immemor posteritas, quæ illorum decus non æternitatis memoria prosequatur? Felices illi qui Christo Deo nostro, eiúsque vicario summo pontifici vniuersali pastori, regibus Christianis: magistratibus, pontificibus, & præsulibus catholicis obediunt: & pro hac obedientia tuenda, vita ab hæreticis priuantur, & gloriam sempiternam consequuntur. Id non efficiunt illo qui propriæ parent voluntati, qui deprauatos sequuntur appetitus, & amore terreno ducuntur. Quemadmodum impurus amor animam incendit, & studio rerum caducarum inflammat, & in ima ac profunda præcipitat & mergit: sic sanctus amor ad cœlestia extollitur, ad æterna aspirat, ad immortalitatem exardescit, & animam ad ea quæ immutabili æternitate continentur, concitat & inflammat. Nullus est amor otiosus in amantis animo, semper illum secum duxit, vel ad excelsum, vel ad imum. Anima more mundi ligata

Similitudo

quasi viscum habet in alis: quamobrem non volat in cœlum: at ab impuritate & terrenis affectibus libera duas alas, nimirum dilectionem Dei & proximi expandit, quibus in cœlum ascendit. Quò enim nisi ad Deum ascendet volando, qui flagrans igne amoris sancti volat ascendendo? Has alas amoris Dei & proximi desiderabat Dauid: cùm diceret Psalmo quinquagesimoquarto: Quis mihi dabit pennas sicut columbæ, & volabo, & requiescam? Volare cupiebat ad cœlestem Hierosolymam: quod sciebat se facere non posse, si esset amore cæco voluntatéque propria impeditus. Qui enim ducuntur, similes sunt Assyriorum regi, cui diuinus vates Nahum dicit: Super quem non transiit voluntas tua? aut vt habet editio vulgata: malitia tua? Vtraque enim litera vera est. Sed inter omnes versiones illa eminet, quam Romana catholica ecclesia tenet, & sequitur, quam vulgatam editionem appellamus: quæ veritate, grauitate, integritate, firmitudine, & præstantia omnibus antecellit. Eam ego secutus sum tam in alijs meis commentarijs, quàm in his in diuinum vatem Nahum, qui hic ad honorem Dei terminantur.

FINIS.

INDEX RERVM ET VERBORVM

MEMORABILIVM, QVÆ IN HIS AD DANIELEM ET NAHVM COMMENTARIIS CONTINENTVR.

A.

D

E.

F.

G.

H.

I.

Igne

L.

M.

N.

O.

P.

Peccatum

Q.

R.

S.

FINIS.